

Universitat Autònoma de Barcelona

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi queda condicionat a l'acceptació de les condicions d'ús establertes per la següent llicència Creative Commons: http://cat.creativecommons.org/?page_id=184

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis queda condicionado a la aceptación de las condiciones de uso establecidas por la siguiente licencia Creative Commons: <http://es.creativecommons.org/blog/licencias/>

WARNING. The access to the contents of this doctoral thesis it is limited to the acceptance of the use conditions set by the following Creative Commons license: <https://creativecommons.org/licenses/?lang=en>

UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA

Facultat de Ciències
Seminari d'Història de les Ciències

MEDICINA I GUERRA A L'EUROPA BAIX-MEDIEVAL

La sanitat i la participació dels seus professionals
en les expedicions militars de la Corona d'Aragó

1309-1355

VOLUM I

Memòria que presenta **Lluís Cifuentes i Comamala**, Llicenciat en Història (esp. Història Medieval), per a obtenir el grau de Doctor.

Director: Dr. Luis García Ballester.
Unitat d'Història de la Ciència, Institució «Milà i Fontanals» (CSIC).

Tutor: Dr. Manuel García Doncel.
Departament de Física Teòrica, Facultat de Ciències (UAB).
Coordinador del Programa de Doctorat i del Seminari d'Història de les Ciències.

Barcelona, octubre de 1993.

Luis García Ballester, Catedràtic d'Història de la Medicina (excd. vol.) i Professor d'Investigació del CSIC, a la Unitat d'Història de la Ciència de la Institució «Milà i Fontanals» del CSIC (Barcelona), com a director de la present memòria, i Manuel García Doncel, Catedràtic de Física Teòrica a la Facultat de Ciències de la Universitat Autònoma de Barcelona, com a tutor,

CERTIFIQUEN:

Que la present memòria titulada: «Medicina i guerra a l'Europa baix-medieval. La sanitat i la participació dels seus professionals en les expedicions militars de la Corona d'Aragó (1309-1355)», és obra de Lluís Cifuentes i Comamala, Llicenciat en Història (esp. Història Medieval), i compleix amb les condicions necessàries per a optar al grau de Doctor en Història.

I perquè així consti firmem la present certificació

Luis García Ballester

Manuel García Doncel

Barcelona, 25 d'octubre de 1993.

*Als meus pares,
per haver possibilitat que treballi
en el que més m'agrada:
la història*

A la memòria del Dr. Josep Trueta

TAULA DE MATÈRIES

VOLUM I

Taula de matèries	iiii
Índex de taules, mapes i gràfics	xi
Agraïments	xv
Abreviatures	xvi
INTRODUCCIÓ	xviii

PRIMERA PART LES EXPEDICIONS MILITARS

CAPÍTOL I: LA CAMPANYA D'ALMERIA (1309-1310)	2
1.- LA CAMPANYA D'ALMERIA.....	3
2.- L'ACORDAMENT DELS PROFESSIONALS SANITARIS.....	9
3.- ELS PROFESSIONALS SANITARIS EMBARCATS I ELS NO EMBARCATS: ORIGEN I ESTRUCTURA PROFESSIONAL	15
3.1. Els professionals sanitaris embarcats	15
3.2. Els professionals sanitaris no embarcats	23
4.- L'ACTIVITAT PROFESSIONAL.....	32
4.1. L'equipament.....	32
4.2. La retribució professional.....	34
4.2.1. Les quitacions ordinàries	34
4.2.2. El sou de guerra	36
4.2.3. Altres formes de retribució.....	39
4.3. Abast social de l'activitat professional.....	40
5.- LA PARTICIPACIÓ ECONÒMICA DELS PROFESSIONALS SANITARIS	42
5.1. Proveïdors de l'exèrcit	43
5.2. Contribuents i prestamistes.....	44
5.3. Cavalls armats i alforrats	48

6.- ARNAU DE VILANOVA I LA CAMPANYA D'ALMERIA	49
6.1. Arnau, ambaixador per la croada	51
6.2. El projecte <i>espiritual</i> d'Arnau.....	53
6.3. Cita a Almeria.....	56
6.4. Déu i el Cèsar.....	59
6.5. Arnau i el <i>Regimen Almarie</i>	61
7.- LA INCIDÈNCIA DE LA MALALTIA	65
7.1. Dificultats en el proveïment de l'exèrcit	66
7.2. Exempcions i llicències de retorn.....	68
7.3. Abast de la malaltia	69
7.4. La retirada.....	70
7.5. El rei i la reina, també.....	73
7.6. Manifestacions de la malaltia	78
7.7. Els metges i la malaltia	80
7.8. Els cavalls	83
CAPÍTOL II: LA CONQUESTA DE SARDENYA (1323-1324)	90
1.- LA CONQUESTA DE SARDENYA.....	91
2.- L'ACORDAMENT DE PROFESSIONALS SANITARIS.....	96
3.- ELS PROFESSIONALS SANITARIS EMBARCATS I ELS NO EMBARCATS: ORIGEN I ESTRUCTURA PROFESSIONAL	104
3.1. Els professionals sanitaris embarcats	104
3.2. Els professionals sanitaris no embarcats	111
4.- ELS PROFESSIONALS DE SARDENYA	119
4.1. Origen i estructura professional.....	119
4.2. Les funcions documentades.....	122
5.- L'ACTIVITAT PROFESSIONAL.....	125
5.1. La retribució professional.....	125
5.1.1. Les <i>quitacions</i> ordinàries.....	125
5.1.2. El sou de guerra: sou del cirurgià.....	126
5.1.3. Altres formes de retribució.....	129
5.2. L'armada.....	131
5.3. Els físics.....	132
5.4. Els apotecaris	133
5.5. Els menescals.....	134
5.6. Els ajudants.....	136

6.- LA PARTICIPACIÓ ECONÒMICA DELS PROFESSIONALS SANITARIS	137
6.1. Els <i>acorriments</i> per cavalls	137
6.2. Els préstecs	141
6.3. El subsidi extraordinari i les imposicions.....	144
6.4. L'alienació del patrimoni reial	145
6.5. L'exportació de mercaderies	146
6.6. El proveïment de l'expedició	149
7.- ELS PROFESSIONALS SANITARIS I LA REPOBLACIÓ DE L'ILLA	151
7.1. <i>Colonització</i> i activitat professional	153
7.2. Els vençuts	159
8.- LA INCIDÈNCIA DE LA MALALTIA	162
8.1. La malaltia eximeix d'anar a Sardenya	162
8.2. Incidència de la malaltia durant la conquesta.....	163
8.2.1. Les cartes reials.....	164
8.2.2. Les llicències de retorn	169
8.2.3. Jaume II i les malalties	174
8.3. La malaltia i les seves causes.....	177
8.4. La medicina i els metges enfront de la malaltia	184
8.5. Conseqüències de les malalties.....	191
CAPÍTOL III: LA REINTEGRACIÓ DEL REGNE DE MALLORCA (1343-1344)	198
1.- LA REINTEGRACIÓ DEL REGNE DE MALLORCA	199
2.- L'ACORDAMENT DE PROFESSIONALS SANITARIS.....	207
2.1. Organització de l' <i>acordament</i>	207
2.2. L'armada.....	216
3.- ELS PROFESSIONALS SANITARIS EMBARCATS I ELS NO EMBARCATS: ORIGEN I ESTRUCTURA PROFESSIONAL	219
3.1. L'expedició a Mallorca (1343)	219
3.1.1. Professionals sanitaris embarcats	219
3.1.2. Professionals sanitaris no embarcats	229
3.2. La primera <i>entrada</i> al Rosselló (1343)	236
3.2.1. Professionals sanitaris que l'acompanyaren.....	236
3.2.2. Professionals sanitaris que no l'acompanyaren	241
3.3. La segona <i>entrada</i> al Rosselló (1344).....	246
3.3.1. Professionals sanitaris que l'acompanyaren.....	246
3.3.2. Professionals sanitaris que no l'acompanyaren	252
3.4. La defensa del Rosselló (1344-1349).....	258

4.- L'ACTIVITAT PROFESSIONAL.....	261
4.1. L'equipament.....	261
4.2. La retribució professional.....	265
4.2.1. El sou de guerra.....	266
4.2.2. Altres formes de retribució.....	272
4.3. Abast social de l'activitat professional.....	281
4.4. Els menescals i les comissions d'estimació.....	285
5.- LA PARTICIPACIÓ ECONÒMICA DELS PROFESSIONALS SANITARIS.....	288
5.1. El proveïment dels expedicionaris.....	289
5.2. El finançament de la guerra.....	299
5.3. Els <i>acorriments</i> per cavalls.....	309
5.4. Altres formes de participació.....	312
6.- ELS VENÇUTS: PROFESSIONALS MALLORQUINS I ROSSELLONESOS.....	315
7.- LA INCIDÈNCIA DE LA MALALTIA.....	322

VOLUM II

CAPÍTOL IV: L'EXPEDICIÓ DE PERE III A SARDENYA (1354-1355).....	326
1.- L'EXPEDICIÓ DE PERE III A SARDENYA.....	327
2.- L'ACORDAMENT DE PROFESSIONALS SANITARIS.....	332
2.1. Organització de l' <i>acordament</i>	333
2.2. L'armada.....	336
3.- ELS PROFESSIONALS SANITARIS EMBARCATS I ELS NO EMBARCATS: ORIGEN I ESTRUCTURA PROFESSIONAL.....	340
3.1. Els professionals sanitaris embarcats.....	341
3.2. Els professionals sanitaris no embarcats.....	349
4.- ELS PROFESSIONALS DE SARDENYA.....	362
4.1. Origen i estructura professional.....	362
4.2. Les funcions documentades.....	362
5.- L'ACTIVITAT PROFESSIONAL.....	369
5.1. L'equipament.....	369
5.2. La retribució professional.....	369
5.2.1. Les <i>quitacions</i> ordinàries.....	370
5.2.2. El sou de guerra: sou del cirurgià.....	375

5.2.3. Altres formes de retribució.....	377
5.3. Abast social de l'activitat professional.....	378
5.4. Els menescals.....	381
6.- LA PARTICIPACIÓ ECONÒMICA DELS PROFESSIONALS SANITARIS.....	382
6.1. El proveïment de l'expedició.....	382
6.1.1. Les drassanes.....	382
6.1.2. Els cavalls.....	385
6.1.3. L'alimentació.....	386
6.1.4. L' <i>especieria</i>	390
6.2. El finançament de l'expedició.....	398
6.3. Els <i>acorriments</i> per cavalls.....	409
6.4. Altres formes de participació.....	412
7.- LA INCIDÈNCIA DE LA MALALTIA.....	415
7.1. Una illa que inspira temor.....	416
7.2. Sanitat i malaltia a les cartes del rei.....	417
7.3. El seu impacte en els Estats peninsulars.....	421
7.4. Sanitat, literatura i política: <i>lo bon ayre e la noblea d'esta isla de Cerdenya</i>	423
7.5. Morts, llicenciats i repatriats.....	427

SEGONA PART ELS PROFESSIONALS DE LA SANITAT I LA GUERRA

CAPÍTOL I: GÈNESI D'UN SISTEMA ORGANITZAT D'ASSISTÈNCIA.....	433
1.- ELS EXÈRCITS DELS REIS ANGELESOS.....	438
2.- LES MILÍCIES COMUALS ALS PAÏSOS BAIXOS.....	443
3.- ELS EXÈRCITS REIALS I FEUDALS A FRANÇA.....	444
4.- ELS EXÈRCITS CASTELLANS.....	447
5.- LA PENÍNSULA ITALIANA.....	449
6.- LA CORONA D'ARAGÓ.....	453
7.- EXIMITS D'ANAR A LA GUERRA?.....	468
8.- EN EL SISTEMA ESTÀTIC DE DEFENSA: CASTELLS I FORTALESES.....	473
9.- LA PRESENCIA DE LES DONES.....	474
CAPÍTOL II: SOBRE <i>LO FET DE LA MAR</i> I ELS PROFESSIONALS DE LA SANITAT.....	481
1.- EL MÓN MEDITERRANI LLATÍ I L'ATLÀNTIC.....	483
2.- A LA CORONA D'ARAGÓ.....	486
2.1. La navegació comercial.....	486
2.2. Els armaments en cors.....	489
2.3. Les armades reials: Bernat de Cabrera.....	493
2.4. La incorporació de professionals sanitaris: una cronologia.....	499
2.5. Les funcions mèdiques documentades.....	503

CAPÍTOL III: LA RETRIBUCIÓ PROFESSIONAL	511
1.- ELS SISTEMES DE RETRIBUCIÓ	512
2.- RETRIBUCIÓ I FORMACIÓ EN ELS CIRURGIANS	519
3.- ESTIMES, ESMENES I FERIDES	526
CAPÍTOL IV: EL REI I LA MEDICINA (UNIVERSITÀRIA)	531
1.- ELS PROFESSIONALS DE LA SANITAT A LA CORT REIAL	534
2.- PATRONATGE REGI I FORMACIÓ MÈDICA	539
3.- FORA DE LA CORT: EL CONTROL DE L'ACTIVITAT MÈDICA	541
4.- FORA DEL REGNE: L'ATRACCIÓ DE METGES ESTRANGERS	548
5.- «MOLT PUS FORT EN TEMPS DE GUERRA»	550
CAPÍTOL V: ELS ORÍGENS DELS HOSPITALS DE CAMP	553
1.- ELS PRIMERS TESTIMONIS	555
2.- LA GUERRA DE GRANADA	559
3.- MONESTIRS, ESGLÉSIES, HOSPITALS	563
CAPÍTOL VI: ELS ORDES MILITARS I LA SANITAT	566
1.- L'ORDE DE L'HOSPITAL	570
2.- L'ORDE DEL TEMPLE	572
3.- ELS ORDES MILITARS HISPÀNICS	574
CAPÍTOL VII: ABAST SOCIAL DE L'ACTIVITAT PROFESSIONAL	577
CAPÍTOL VIII: LES ALTRES FORMES DE PARTICIPACIÓ: ENTRE LA INVERSIÓ I LA CONFIANÇA	586
1.- ELS PROFITS DE LA GUERRA	588
2.- DE LA CONFIANÇA I LA FIDELITAT	590
CONCLUSIONS GENERALS	595

VOLUM III

APÈNDIX DOCUMENTAL	602
Nota sobre la transcripció dels documents	603
Documents	605
FONTS I BIBLIOGRAFIA	848
1. FONTS PRIMÀRIES	849
1.1. Fonts manuscrites	849
1.1.1. Arxiu de la Corona d'Aragó.....	849
1.1.2. Arxiu de la Catedral de Barcelona	854
1.1.3. Arxiu Històric Municipal de Barcelona	857
1.1.4. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona.....	858
1.2. Fonts publicades	859
1.2.1. Col·leccions i reculls documentals	859
1.2.2. Cròniques, ordinacions i fonts narratives	865
1.2.3. Tractats mèdics	871
2. BIBLIOGRAFIA	874
2.1. Repertoris bibliogràfics	874
2.2. Diccionaris	876
2.3. Obres generals d'història de la medicina	877
2.4. Treballs d'història de la medicina militar	894
2.5. Bibliografia secundària	902

ÍNDEX DE TAULES, MAPES I GRÀFICS

<i>Les expedicions militars de la Corona d'Aragó (1309-1355) [mapa]</i>	xxxvi
TAULA I: Expedició a Almeria (1309-1310). Professionals sanitaris que l'acompanyaren	16
Fig. 1: <i>Professionals sanitaris que acompanyaren l'expedició a Almeria (1309-1310). Funcions mèdiques</i>	21
Mapa 1: <i>Distribució geogràfica dels professionals sanitaris que acompanyaren l'expedició a Almeria (1309-1310)</i>	22
TAULA II: Expedició a Almeria (1309-1310). Professionals sanitaris relacionats amb l'expedició però que no l'acompanyaren	25
Fig. 2: <i>Professionals sanitaris relacionats amb l'expedició a Almeria (1309-1310) però que no l'acompanyaren. Funcions mèdiques</i>	27
Mapa 2: <i>Distribució geogràfica dels professionals sanitaris relacionats amb l'expedició a Almeria (1309-1310), però que no l'acompanyaren</i>	28
Fig. 3: <i>Els professionals sanitaris al servei del rei o de la reina. Els domèstics o familiars reials relacionats amb l'expedició a Almeria (1309-1310)</i>	31
TAULA III: Expedició a Almeria (1309-1310). Participació econòmica dels professionals sanitaris: els préstecs	47
TAULA IV: Expedició a Almeria (1309-1310). Participació econòmica dels professionals sanitaris: els <i>acorriments</i> per cavalls	49
TAULA V: Expedició de conquesta de Sardenya (1323-1324). Professionals sanitaris que l'acompanyaren	107
Fig. 4: <i>Professionals sanitaris que acompanyaren l'expedició de conquesta de Sardenya (1323-1324). Funcions mèdiques</i>	108
Mapa 3: <i>Distribució geogràfica dels professionals sanitaris que acompanyaren l'expedició de conquesta de Sardenya (1323-1324)</i>	110
TAULA VI: Expedició de conquesta de Sardenya (1323-1324). Professionals sanitaris relacionats amb l'expedició però que no l'acompanyaren	112
Fig. 5: <i>Professionals sanitaris relacionats amb l'expedició de conquesta de Sardenya (1323-1324), però que no l'acompanyaren. Funcions mèdiques</i>	115
Mapa 4: <i>Distribució geogràfica dels professionals sanitaris relacionats amb l'expedició de conquesta de Sardenya (1323-1324), però que no l'acompanyaren</i>	117

Fig. 6: <i>Els professionals sanitaris al servei del rei o de la reina. Els domèstics o familiars reials relacionats amb l'expedició de conquesta de Sardenya (1323-1324)</i>	118
TAULA VII: Expedició de conquesta de Sardenya (1323-1324). Professionals sanitaris documentats a l'illa en relació amb la campanya	120
Fig. 7: <i>Professionals sanitaris documentats a Sardenya en relació amb la campanya de conquesta de l'illa (1323-1324). Funcions mèdiques</i>	121
TAULA VIII: Expedició de conquesta de Sardenya (1323-1324). Participació econòmica dels professionals sanitaris: els <i>acorriments</i> per cavalls	140
TAULA IX: Expedició de conquesta de Sardenya (1323-1324). Participació econòmica dels professionals sanitaris: els préstecs	142
TAULA X: Expedició de conquesta de Sardenya (1323-1324). Els professionals sanitaris i la <i>colonització</i> de l'illa: les rendes assignades	154
Fig. 8: <i>Llicències de retorn a la península atorgades per l'infant Alfons durant la campanya de conquesta de Sardenya (juliol de 1323 a juliol de 1324)</i>	170
TAULA XI: Expedició a Mallorca (1343). Professionals sanitaris que l'acompanyaren	221
Fig. 9: <i>Professionals sanitaris que acompanyaren l'expedició a Mallorca (1343). Funcions mèdiques</i>	227
Mapa 5: <i>Distribució geogràfica dels professionals sanitaris que acompanyaren l'expedició a Mallorca (1343)</i>	228
TAULA XII: Expedició a Mallorca (1343). Professionals sanitaris relacionats amb l'expedició però que no l'acompanyaren	230
Fig. 10: <i>Professionals sanitaris relacionats amb l'expedició a Mallorca (1343), però que no l'acompanyaren. Funcions mèdiques</i>	231
Mapa 6: <i>Distribució geogràfica dels professionals sanitaris relacionats amb l'expedició a Mallorca (1343), però que no l'acompanyaren</i>	232
Fig. 11: <i>Els professionals sanitaris al servei del rei o de la reina. Els domèstics o familiars reials relacionats amb l'expedició a Mallorca (1343)</i>	235
TAULA XIII: Primera <i>entrada</i> al Rosselló (1343). Professionals sanitaris que acompanyaren l'expedició	237
Fig. 12: <i>Professionals sanitaris que acompanyaren la primera campanya al Rosselló (1343). Funcions mèdiques</i>	238
Mapa 7: <i>Distribució geogràfica dels professionals sanitaris que acompanyaren la primera campanya al Rosselló (1343)</i>	239
TAULA XIV: Primera <i>entrada</i> al Rosselló (1343). Professionals sanitaris relacionats amb l'expedició però que no l'acompanyaren	242

Fig. 13: <i>Professionals sanitaris relacionats amb la primera campanya al Rosselló (1343), però que no l'acompanyaren. Funcions mèdiques</i>	243
Mapa 8: <i>Distribució geogràfica dels professionals sanitaris relacionats amb la primera campanya al Rosselló (1343), però que no l'acompanyaren</i>	244
Fig. 14: <i>Els professionals sanitaris al servei del rei o de la reina. Els domèstics o familiars reials relacionats amb la primera campanya al Rosselló (1343)</i>	245
TAULA XV: Segona entrada al Rosselló (1344). Professionals sanitaris que acompanyaren l'expedició	248
Fig. 15: <i>Professionals sanitaris que acompanyaren la segona campanya al Rosselló (1344). Funcions mèdiques</i>	249
Mapa 9: <i>Distribució geogràfica dels professionals sanitaris que acompanyaren la segona campanya al Rosselló</i>	250
TAULA XVI: Segona entrada al Rosselló (1344). Professionals sanitaris relacionats amb l'expedició però que no l'acompanyaren	253
Fig. 16: <i>Professionals sanitaris relacionats amb la segona campanya al Rosselló (1344), però que no l'acompanyaren. Funcions mèdiques</i>	254
Mapa 10: <i>Distribució geogràfica dels professionals sanitaris relacionats amb la segona campanya al Rosselló (1344), però que no l'acompanyaren</i>	255
Fig. 17: <i>Els professionals sanitaris al servei del rei o de la reina. Els domèstics o familiars reials relacionats amb la segona campanya al Rosselló (1344)</i>	257
TAULA XVII: Defensa del Rosselló (1347). Professionals sanitaris que hi acompanyaren el rei	259
TAULA XVIII: Defensa del Rosselló (1347). Professionals sanitaris relacionats amb la defensa del Rosselló però que no hi acompanyaren el rei	260
TAULA XIX: Reintegració del regne de Mallorca (1343-1344). La retribució professional: el sou diari i els <i>acorriments</i> extraordinaris	266
TAULA XX: Reintegració del regne de Mallorca (1343-1344). Participació econòmica dels professionals sanitaris: les compres de censals i violaris	304
TAULA XXI: Reintegració del regne de Mallorca (1343-1344). Participació econòmica dels professionals sanitaris: els préstecs	306
TAULA XXII: Reintegració del regne de Mallorca (1343-1344). Participació econòmica dels professionals sanitaris: els <i>acorriments</i> per cavalls	310
TAULA XXIII: Professionals sanitaris del regne de Mallorca documentats durant la guerra de reintegració (1343-1344)	318
TAULA XXIV: La introducció dels professionals sanitaris a la marina de guerra: la tripulació d'una galera segons les ordinacions de 1354	338

TAULA XXV: Expedició de Pere III a Sardenya (1354-1355). Professionals sanitaris que l'acompanyaren	342
Fig. 18: <i>Professionals sanitaris que acompanyaren l'expedició de Pere III a Sardenya (1354-1355). Funcions mèdiques</i>	346
Mapa 11: <i>Distribució geogràfica dels professionals sanitaris que acompanyaren l'expedició de Pere III a Sardenya (1354-1355)</i>	348
TAULA XXVI: Expedició de Pere III a Sardenya (1354-1355). Professionals sanitaris relacionats amb l'expedició però que no l'acompanyaren	350
Fig. 19: <i>Professionals sanitaris relacionats amb l'expedició de Pere III a Sardenya (1354-1355), però que no l'acompanyaren. Funcions mèdiques</i>	357
Mapa 12: <i>Distribució geogràfica dels professionals sanitaris relacionats amb l'expedició de Pere III a Sardenya (1354-1355), però que no l'acompanyaren</i>	359
Fig. 20: <i>Els professionals sanitaris al servei del rei o de la reina. Els domèstics o familiars reials relacionats amb l'expedició de Pere III a Sardenya (1354-1355)</i>	361
TAULA XXVII: Expedició de Pere III a Sardenya (1354-1355). Professionals sanitaris documentats a l'illa en relació amb la campanya	363
Fig. 21: <i>Professionals sanitaris documentats a Sardenya en relació amb l'expedició de Pere III (1354-1355). Funcions mèdiques</i>	364
TAULA XXVIII: Expedició de Pere III a Sardenya (1354-1355). La participació dels apotecaris	391
TAULA XXIX: Expedició de Pere III a Sardenya (1354-1355). Participació econòmica dels professionals sanitaris: les compres de rendes, censals i violaris	399
TAULA XXX: Expedició de Pere III a Sardenya (1354-1355). Participació econòmica dels professionals sanitaris: els préstecs	404
TAULA XXXI: Expedició de Pere III a Sardenya (1354-1355). Participació econòmica dels professionals sanitaris: els <i>acorriments</i> per cavalls.....	413
TAULA XXXII: Professionals sanitaris que acompanyaren les expedicions militars de la Corona d'Aragó (1309-1355). Funcions mèdiques	461
TAULA XXXIII: Els <i>acordaments</i> de sanitaris a les armades reials	497

AGRAÏMENTS

Aquesta tesi doctoral no hauria estat possible sense el recolzament de tot un seguit d'institucions i de persones durant aquests anys de recerca, elaboració i redacció. Vull fer constar la meua gratitud, en primer lloc, al professor Lluís Garcia Ballester, sense el suport, l'ajut i el consell permanents del qual aquest treball –del que n'ha estat director pacient i entusiasta– no hauria recieixit. Ell a banda, moltes altres persones –cap de les quals és responsable dels meus errors o omissions– m'han donat suport amb la seva generosa ajuda. Vull expressar molt especialment el meu deute de gratitud, per les seves aportacions, consells i crítiques, i també pel seu estímul i suport moral des de la seva amistat, a Jaume Riera, Jon Arrizabalaga, Manuel Sánchez, Manuel García Doncel, Montserrat Cabré, Fernando Salmón, Michael R. McVaugh, Josep Perarnau, Àlvar Martínez, Amadeu J. Soberanas, Antoni J. Pitarch, Pinuccia F. Simbula, Josefina Mutgé, Pere Ortí, Mercè Gras, Gemma Escribà, Víctor E. Farías, Ana M. Muñoz, Cristina Borau, Anna Domingo, Roser Salicrú, M. Dolores López, Hug Palou, Cristina Papa, Inma Navarro, Mercedes Díaz, David Nirenberg, David Cohen, José A. Arias, Laura Galoppini, i també als meus pares i a tota la meua família que, com molts dels citats, han estat víctimes del meu neguit i de la necessària dedicació que la investigació ha reclamat.

Igualment tampoc no puc ometre el meu agraïment al Consejo Superior de Investigaciones Científicas, la Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona i el Ministerio de Educación y Ciencia espanyol pel seu suport econòmic, amb sengles beques pre-doctorals en els anys 1987-1988 (conveni de col·laboració CSIC-La Caixa) i 1988-1992 (Plan Nacional de Formación de Personal Investigador del MEC), que l'han fet materialment possible. Deixo constància també de la meua gratitud envers la meua família que, tot i les arduïtats, finalment ha hagut d'acórrer la meua subsistència. La meua reconeixença, igualment, envers la Institució «Milà i Fontanals» del CSIC a Barcelona, la seva Directora, M. Teresa Ferrer, i totes les persones que hi treballen, pel seu acolliment en aquests anys de formació. I per acabar, vull agrair també l'amable acolliment i l'ajut que sempre he trobat en totes les persones que treballen en els arxius i biblioteques que he utilitzat, en especial l'Arxiu de la Corona d'Aragó i la biblioteca de la Institució «Milà i Fontanals», fent particular esment de Lidia Benítez, Blanca Jáuregui, Josefina Fíguls, Josep M. Sans i Elena Orriols, pel seu valuós ajut en la recerca. A tots ells, i als qui aquí no hi constessin –per lapsus, que no per negligència– el meu més sincer reconeixement.

Barcelona, 25 d'octubre de 1993.

ABREVIATURES

arxius:

ACA	ARXIU GENERAL DE LA CORONA D'ARAGÓ (Barcelona)
BGC	Batllia General de Catalunya
C	Cancelleria Reial
c.	caixa (de Cartes Reials)
carp.	carpeta (de pergamins)
cl.	classe (de la Batllia General de Catalunya)
CRD	Cartes Reials Diplomàtiques
lig.	lligall
MR	Mestre Racional
reg.	registre (de la Cancelleria Reial)
RP	Reial Patrimoni
vol.	volum (de Reial Patrimoni)
ACB	ARXIU DE LA CATEDRAL DE BARCELONA
Admin. Gral.	Administració General (de la Pia Almoïna)
not.	notari
Not. Cap.	Notaria Capitular
PA	Pia Almoïna
Perg.	Pergamins
ACL	ARXIU DE LA CATEDRAL DE LLEIDA
ADM	ARXIU DIOCESÀ DE MALLORCA (Ciutat de Mallorca)
AHCG	ARXIU HISTÒRIC DE LA CIUTAT DE GIRONA
AHCM	ARXIU HISTÒRIC DE LA CIUTAT DE MANRESA
Prot. Not.	Protocols Notarials
AHG	ARXIU HISTÒRIC DE GIRONA
AHMB	ARXIU HISTÒRIC MUNICIPAL DE BARCELONA
CC	Consell de Cent
CS	Consellers
AHPB	ARXIU HISTÒRIC DE PROTOCOLS DE BARCELONA
AMV	ARXIU MUNICIPAL DE VALÈNCIA
MC	Manuels del Consell
ARM	ARXIU DEL REGNE DE MALLORCA (Ciutat de Mallorca)
ARV	ARXIU DEL REGNE DE VALÈNCIA (València)

monedes, pesos i mesures:

alf.	moneda reial alfonsina
b. / <i>barchn.</i>	moneda barcelonesa
d / <i>dur.</i>	diners / <i>denarii</i>
jaq./ <i>jacc.</i>	moneda jaquesa
ll / <i>lbr.</i>	lliures / <i>librae</i>
mall.	moneda reial mallorquina
q.	quintar
ss / <i>sol.</i>	sous / <i>solidi</i>
<i>unc.</i>	<i>uncia</i> , unça
val.	moneda reial valenciana

altres conceptes:

cap.	capítol
<u>CODOIN</u>	Colección de Documentos Inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón, iniciada per Pròsper de Bofarull i Mascaró
Fig.	Figura
<i>Palat. Lat.</i>	<i>Palatinus Latinus</i>
s. f.	sense foliar
§	regist, document (d'un recull o apèndix documental), capítol, apartat (d'una crònica) o estrofa numerada (d'un poema)

INTRODUCCIÓ

A l'Antiguitat clàssica, les legions romanes disposaren, per primer cop, d'un sistema sanitari organitzat, amb professionals diversos que garantien l'assistència tant als éssers humans com als equins. No és ara el moment de descriure'l, ni tampoc d'analitzar-ne les raons socials i mèdiques que el van fer possible,¹ sinó simplement apuntar que, amb el final de la civilització clàssica, tota mena d'organització assistencial sanitària en els exèrcits, i fins i tot la presència mateixa de persones dotades d'un bagatge tècnic en l'art de curar en un nombre important i al servei de tots els combatents, deixà d'existir.

La recuperació de la presència generalitzada de persones amb un coneixement tècnic de l'art de curar en la guerra i d'un sistema organitzat per a proveir les necessitats mèdiques dels combatents, esdevinguda al llarg de l'època baix-medieval, cal entendre-la en el marc de la mateixa societat baix-medieval, o més ben dit, en el context dels nous (o renovats) elements

---

¹ Vegeu els treballs d'A. CORLIEU, "La médecine militaire dans les armées grecques et romaines de l'Antiquité", *Archives de Médecine et Pharmacie Militaires*, 26 (1895): 244-55; F. TAMBORINI, "I servizi sanitari negli eserciti di Roma antica", *Bollettino dell'Istituto Storico Italiano dell'Arte Sanitaria*, 2 (1922): 57-67; R. G. PENN, "Medical Services of the Roman Army", *Journal of the Royal Army Medical Corps*, 110 (1964): 253-58; J. SCARBOROUGH, "Roman Medicine and the Legions: A Reconsideration", *Medical History*, 12 (1968): 254-61; V. NUTTON, "Medicine and the Roman Army: A Further Reconsideration", *Medical History*, 13 (1969): 260-70; R. W. DAVIES, "The «Medici» of the Roman Armed Forces", *Epigraphische Studien*, 8 (1969): 83-99; IDEM, "The Roman Military Medical Service", *Saalburg Jahrbuch*, 27 (1970): 84-104; IDEM, "Some Roman Medicine", *Medical History*, 14 (1970): 101-06; IDEM, "Some More Military Medici", *Epigraphische Studien*, 9 (1972): 1-11; A. C. WOODEN, "Medical Services of the Roman Army", *XXVI Congrès Internacional d'Història de la Medicina* [Plovdiv, 1978], Sofia, 1981, vol. 2, pp. 211-13; J. GUILLERMAND (dir.), *Histoire de la médecine aux armées*, cit., vol. 1, p. 102 i ss; i, més modernament, L. ROSSI, "«Per Esculapio e la salute dei commilitoni»: sintesi aggiornata di medicina militare romana", *Giornale Italiano di Cardiologia*, 17 (1987): 281-83; R. W. DAVIES, "The Roman Military Medical Service", dins D. BREEZE i V. A. MAXFIELD (eds.), *Service in the Roman Army*, Edimburg, 1989, pp. 208-36 i 290-98; i C. DE FILIPPIS CAPPAL, "La pratica della medicina nell'esercito romano: una sintesi", *Minerva medica*, 81 (1990): 499-506.

que la conformaren. La recuperació de l'activitat comercial a gran escala a partir del segle XI portà Europa a un prolongat procés d'expansió econòmica, amb nous grups socials emergents (burgèsia) en unes ciutats revitalitzades. A nivell polític, aquests grups socials no trigaren en fer valdre la seva presència i els seus interessos (municipis, corts, parlaments) al costat dels tradicionals grups dominants (noblesa laica i eclesiàstica). Paral·lelament, es va anar donant un canvi en les mentalitats que apuntava cap a una societat més humanitzada, en la qual el nou estil gòtic constituí un manifest en pedra d'una nova forma d'entendre l'espiritualitat —les relacions home-Déu i també home-home—, amb un renovat esperit de caritat que portà a la creació dels ordes mendicants i al desenvolupament del moviment hospitaler (hospitals urbans), entès com una forma de canalitzar i donar cos al manament d'ajuda als necessitats (estiguessin o no malalts). En aquesta societat, i, més en concret, en el si d'aquells grups socials emergents, s'iniciaren processos de formació d'agrupacions ocupacionals que conferien un estatus als seus membres pel sol fet de ser-ne, amb poder sobre les pròpies regulacions i amb un especial estil de vida (professionalització), uns processos que afectaren molt en particular a juristes, notaris i metges.

Entre els anys finals del segle XIII i la primera meitat del segle XIV, la medicina va patir importants canvis de caire intel·lectual, social i professional. L'activitat mèdica va passar a convertir-se en un sistema professional organitzat durant els segles XIII i XIV. La professionalització d'aquella activitat, desenvolupant formes institucionalitzades d'aprenentatge, diferenciacions socio-professionals, mètodes de control, intervencionisme del poder, associació gremial, etc., va anar íntimament lligada a un procés que ha estat anomenat de medicalització de la societat. Aquest procés de medicalització l'entem, primerament, com la difusió, penetració social i institucionalització de la ciència mèdica escolàstica (universitats), reforçada gràcies a les noves i millors traduccions dels autors clàssics i àrabs que havien estat possibilitades per l'expansió europea (comerç, croades); i, en última instància, també va comportar la valoració social de la (nova) ciència mèdica i dels seus (nous) professionals (burgesos). Aquests nous professionals i aquesta nova ciència (*scientia medicinalis*), per contra de l'activitat mèdica tradicional, trobà el suport dels grups dirigents de la societat que, a través dels seus governants (reis, municipis), i esperonats pels mateixos professionals (col·legis, gremis), maldaren per imposar progressivament un autèntic control social (títols, exàmens, llicències) sobre la pràctica mèdica que limités l'abast dels sistemes de formació oberta (afermaments) i l'exercici professional per part de les minories (jueus, musulmans), i bandegés

qualsevol altra forma d'activitat mèdica alternativa (intrusisme).

El sistema de formació oberta continuà vigent i proveí de gent amb una formació mèdica i quirúrgica suficientment satisfactòria als ulls de la societat d'aleshores (físics, cirurgians, barbers, apotecaris, menescals). Aquest fou, precisament, un dels trets característics de la sociologia mèdica medieval: la coexistència —no exempta d'enfrontaments— de dos tipus de gent dedicada a l'art de guarir, els uns de procedència universitària (minoritaris en el conjunt) i els altres formats a través del sistema obert, autèntic paraigua sanitari de la població. Tanmateix, tots dos grups estaven sotmesos a les normes de control social que els reis van anar promulgant. Tot amb tot, els mateixos monarques no es sentien sotmesos a aquestes normes, la qual cosa sovint fou motiu de conflictes amb els municipis més forts, com el de València o el de Barcelona. A banda encara, hi havia encara tot un grup de gent dedicada també a l'activitat de curar malalties i ferides, absolutament marginal a aquests controls; una gent que avui qualificaríem de curanderos i que podia ser absorbida pel sistema si superaven les barreres, no sempre ben definides, dels controls (reials, municipals, estamentals).²

---

² Vegeu fonamentalment els treballs de P. O. KRISTELLER, "The School of Salerno: Its Development and its Contribution to the History of Learning", *Bulletin of the History of Medicine*, 17 (1945): 138-94; V. L. BULLOUGH, *The Development of Medicine as a Profession: The Contribution of the Medieval University to Modern Medicine*, Basel - Nova York, 1966; A. CARDONER i PLANAS, *Història de la medicina a la Corona d'Aragó (1162-1479)*, Barcelona, 1973; C. M. CIPOLLA, "The Professions. The Long View", *Journal of European Economic History*, 2 (1973): 37-52; IDEM, "Origine e sviluppo degli uffici di sanità in Italia", *Annales Cispines d'Histoire Sociale*, 4 (1973): 83-101; R. J. DOVIK, *The University of Naples and the Study and Practice of Medicine in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Ph.D. diss., City University of New York, Nova York, 1974; Danielle JACQUART, *Le milieu médical en France du XIIe au XVe siècle*, Ginebra - París, 1981; Nancy G. SIRAI, *Taddeo Alderotti and His Pupils: Two Generations of Italian Medical Learning*, Princeton, 1981; Marie-Thérèse D'ALVERNAY, "Translations and Translators", dins R. L. BENSON, G. CONSTABLE i G. D. LANHAM (eds.), *Renaissance and Renewal in the Twelfth Century*, Oxford, 1982, pp. 421-62; L. GARCÍA BALLESTER, "Arnau de Vilanova (c. 1240-1311) y la reforma de los estudios médicos en Montpellier (1309): El Hipócrates latino y la introducción del nuevo Galeno", *Dynamis*, 2 (1982), pp. 97-158; IDEM, "Los orígenes de la profesión médica en Cataluña: el «collegium» de médicos de Barcelona (1342)", dins *Estudios dedicados a Juan Peset Aleixandre*, València, 1982, vol. 1, pp. 129-49; R. S. GOTTFRIED, *Doctors and Medicine in Medieval England, 1340-1530*, Princeton, 1986; Katharine PARK, *Doctors and Medicine in Early Renaissance Florence*, Princeton, 1985; L. GARCÍA BALLESTER, M. R. McVAUGH i A. RUBIO VELA, *Medical Licensing and Learning in Fourteenth-Century Valencia*, a *Transactions of the American Philosophical Society*, 79(6), 1989 (ap. el 1990); Danielle JACQUART i Françoise MICHEAU, *La Médecine arabe et l'Occident médiéval*, París, 1990; J. J. BYLEBYL, "The Medical Meaning of «Physica»", dins M. R. McVAUGH i Nancy G. SIRAI (eds.), *Renaissance Medical Learning: Evolution of a Tradition*, a *Osiris*, 6 (1990): 16-41; M. D. JORDAN, "The Construction of a Philosophical Medicine: Exegesis and Argument in Salernitan Teaching on the Soul", *ibidem*, pp. 42-61; M. R. McVAUGH, "The Nature and Limits of Medical Certitude at Early Fourteenth-Century Montpellier", *ibidem*, pp. 62-84; Chiara CRISCIANI, "History, Novelty, and Progress in Scholastic Medicine", *ibidem*, pp. 118-39; T. HUNT, *Popular Medicine in Thirteenth-Century England*, Cambridge, 1990; Nancy G. SIRAI, *Medieval and Early Renaissance Medicine. An Introduction to Knowledge and Practice*, Chicago, 1990 —una molt útil síntesi; G. KEIL i P. SCHNITZER (eds.), *Das Lorscher Arzneibuch und die frühmittelalterliche Medizin*, Lorsch, 1991; i els treballs recollits a L. GARCÍA BALLESTER,

En aquest context general, la guerra, estat quasi permanent de la societat medieval, justificada intel·lectualment per alguns metges (Bartolomeo de Varignana),⁸ es va veure penetrada per tots aquests elements. A causa, d'una banda, de les necessitats (econòmiques) que generava, en homes i en cavalls, elements indispensables que no sempre eren fàcilment substituïbles i que en tot cas —tant els uns com els altres— resultaven cars. A causa també de la gran quantitat de negocis i dels profits econòmics que habitualment se'n podien derivar, sobretot per als grups més econòmicament potents d'aquella societat. A causa, en última instància, de la confluència entre aquell renovat esperit de caritat i aquells processos de professionalització i medicalització, molt en particular la valoració social de la (nova) ciència mèdica i dels seus (nous) professionals. Alhora, hom s'adonà ràpidament que la guerra ofería també àmplies possibilitats per a la pràctica (*experientia*), especialment quirúrgica, element indefugible per a aquells professionals i que, per diverses raons, s'oferia limitadament en la vida normal. Finalment, l'impacte de les malalties epidèmiques en el conjunt de la societat (pesta), i també durant les campanyes militars, posaren a prova tot aquell sistema mèdic, que en sortí reforçat en tots els seus aspectes i l'acostaren encara més a les decisions polítiques. En aquest sentit, la presència de la Pesta Negra de 1348 és una circumstància buscada en la investigació.⁴

Lluís Comenge (1854-1916), al qui hom pot considerar, en el nostre país, com l'iniciador de la recerca científica en la història de la medicina —en base a fonts inèdites d'arxiu—, ja destacà que la manca d'estudis realitzats podria conduir a pensar que els països de la Corona d'Aragó, a l'època baix-medieval, es trobaven fortament endarrerits, i que, en conseqüència, no hi existien

organismos docentes ni profesionales, régimen nosocomial, asistencia médica rural y urbana, servicio castrense, científica intervención en licencias y prácticas, policía profesional y ni aún, lo que es más

---

R. K. FRENCH, J. ARRIZABALAGA i A. CUNNINGHAM (eds.), Practical Medicine from Salerno to Black Death, Cambridge, 1993 (en premsa).

⁸ Vegeu l'apartat titulat «Els profits de la guerra», en el capítol VIII («Les altres formes de participació») de la Segona Part.

⁴ J. ARRIZABALAGA VALBUENA, "Facing the Black Death: Perceptions and Reactions of University Medical Practitioners", dins L. GARCIA BALLESTER, R. FRENCH, J. ARRIZABALAGA i A. CUNNINGHAM (eds.), Practical Medicine from Salerno to Black Death, Cambridge, 1993 (en premsa).

*lamentable, hombres doctos y esclarecidos en el Arte de la salud. Tal es la carencia de datos.*⁵

En un altre article, de denúncia i programàtic, ell mateix indicà quin era, al seu parer, el camí a seguir:

*¿Cómo remediar el atraso en Historia de la Medicina? ¿De qué suerte conjurar las desventuras que sobre [ella] llueven por [la] ignorancia? De un modo tan sencillo de proponer como difícil de practicar en los días presentes: que muchos trabajen historia, y que nadie imagine historia; que en los libros hablen los hechos, y se eclipsen los historiadores; que desaparezca el método memorista, mecánico, sustituido por el procedimiento plástico y testimonial; queden abolidas las autoridades y las referencias no comprobadas y en auge los documentos legítimos y originales; que se produzcan épocas y no relaciones; en suma, que se enseñe la medicina en su evolución exacta, viviente y enlazada con las circunstancias que influyeron en su desarrollo, todo apoyado en textos irrefragables [...] Entiendo que la Historia de la Medicina ha de construirse y enseñarse como las ciencias experimentales: con hechos, con demostraciones evidentes, con el auxilio de los archivos, bibliotecas...*⁶

Després de repassar escadusseres però insistents notícies aportades per cròniques, històries generals, obres de referència i també tractats mèdics, al seu abast, l'historiador de la medicina militar Antonio Población afirmava, ara fa una mica més d'un segle, que

*Sabemos, según resulta de los datos históricos expuestos, que hubo numerosos médicos y cirujanos que prestaron sus servicios facultativos en las campañas; pero por desgracia, no han llegado hasta nosotros ni sus biografías ni sus obras. Queda la historia abierta para immortalizar sus nombres, si alguno más afortunado que yo logra encontrarlas...*⁷

No és l'objectiu d'aquest treball —com tampoc ho és el de la historiografia actual— immortalitzar noms. Però sí que ho és, primer que res més, desmentir de forma definitiva, en

---

⁵ LI. COMENGE i FERRER, "Formas de munificencia real para con los archiatros de Aragón", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 3 (1903): 1, i en la traducció francesa —amb lleugeres variants— "Contribution à l'étude de l'histoire de la médecine dans le royaume d'Aragon (Moyen Age)", a *Janus*, 8 (1903): 523.

⁶ LI. COMENGE i FERRER, "Aplicación del método experimental en historia de la medicina. La medicina en tiempos de Jaime el Conquistador, Pedro el Grande, Jaime el Justo, Pedro el Ceremonioso y Martín el Humano", *Revista Iberoamericana de Ciencias Médicas*, 2 (1899): 365. Vegeu igualment L. GARCÍA BALLESTER, "Evolución y problemática de las investigaciones sobre historia de la medicina bajomedieval en España", *Actas del V Congreso Nacional de Historia de la Medicina* (Madrid, set.-nov. 1977), vol. 2, Madrid, 1977, p. 135 [i també a *Asclepio*, 30-31 (1978-79): 121-56], on també és citat aquest mateix text.

⁷ A. POBLACIÓN y FERNÁNDEZ, *Historia de la medicina militar española*, Madrid, 1877, p. 134.

base a una exhaustiva recerca arxivística —l'única eina que ens fa més *afortunats*— una afirmació que s'ha fet tradicional —quasi atàvica— en la historiografia del tema fins ben bé els nostres dies, i amb molt poques excepcions: el mateix Población arribava a la conclusió que «en aquesta època els guerrers rebien auxilis quirúrgics en el camp de batalla; el que no consta és l'organització transitòria ni permanent», tot i que «és indubtable que hi anaven cirurgians en els exèrcits i que hi acompanyaven els monarques».⁸

Malgrat que estudis puntuals, més o menys acadèmics, han anat posant-les parcialment en dubte, afirmacions molt semblants s'han repetit durant dècades, passant d'uns autors a uns altres, que molt sovint, malauradament, més que fer recerca, el que han fet és recopilació —a vegades excel·lent— de dades ja conegudes. I això ha fet que aquesta visió limitada del tema passés també a obres i a autors d'altres àrees de la història de la medicina o d'altres subjectes historiogràfics. D'altra banda, entre molts historiadors que eren també metges militars, l'obsessió per trobar els precedents, i fins i tot els equivalents, en l'època medieval, dels cossos de sanitat militar només modernament organitzats, ofuscà, limità i confongué la seva recerca.⁹

Des de finals del segle passat la historiografia de la medicina militar ha tingut un important desenvolupament en diversos països, tot i que sense recórrer a la utilització sistemàtica del patrimoni documental (arxius històrics) conservat i sobre bases sovint molt allunyades de la història social. En diverses vessants —la medicina en els exèrcits o en les armades, l'assistència als ferits, els cirurgians i la guerra, la higiene militar i naval, les malalties i la guerra, la medicina militar en la literatura, etc.—, el seu estudi en el període

---

⁸ A. POBLACIÓN y FERNÁNDEZ, *Historia de la medicina*, cit., p. 130, on citava algunes notícies, però li mancaven els fruits d'una recerca arxivística per a poder anar més enllà. Més encara: *En el transcurso de los 219 años [1165-1384] que comprende el período histórico que hemos reseñado, no vemos organización médico-militar oficial: los médicos y cirujanos que iban con las fuerzas, no consta que tuvieran reglamentación, categorías, deberes señalados con particularidad; instrucciones determinadas para el levantamiento, cura y transporte de los heridos en el acto de los combates: no consta que reuniesen los heridos y enfermos en hospitales previamente dispuestos, aunque es admisible que no carecieran de semejante modo de auxiliarles. Nada consta, de un modo indudable, sobre el material de sanidad, medicamentos, instrumentos quirúrgicos de que debían ir provistos —pero no será imprudente el suponer que asunto de tanto interés e importancia, era tenido en cuenta por los monarcas y capitanes* (*ibid.*, p. 134, les paraules destacades són de l'autor).

⁹ Vegeu, per exemple, S. CLAVIJO y CLAVIJO, *Historia del Cuerpo de Sanidad Militar de la Armada (génesis; perspectiva de siglos; ruta de libertad; sus celebridades)*, San Fernando (Cádiz), 1925; o R. ROLDÁN y GUERRERO, "Historia del cuerpo de farmacia millitar del ejército español", *Archivos Iberoamericanos de Historia de la Medicina*, 5 (1953): 3-72 i 379-431, 6 (1954): 31-108 i 283-344, 7 (1955): 43-93, 355-419 i 485-535, 10 (1958): 161-80 i 275-93, 11 (1959): 11-60 i 262-73, i 12 (1960): 95-119; i els mateixos textos reproduïts d'Antonio Población.

medieval ha tingut un cert conreu a la Gran Bretanya, Alemanya, França, Itàlia, Espanya o els Estats Units. En molts casos, si bé no en tots, cal dir que aquest conreu ha anat a càrrec del professional-erudit de la seva pròpia carrera, en aquest cas la militar, l'enfocament del qual sol restar —amb molt rares excepcions— lluny de l'interès de la historiografia actual.¹⁰ Efectivament, l'anàlisi de les relacions entre medicina i guerra en el període baix-medieval (segles XIII i XIV) i, en especial, de les formes de participació dels professionals mèdics en els problemes que plantejà la preservació de la salut i la lluita contra la malaltia en la peculiar col·lectivitat que fou l'exèrcit medieval, constitueix un tema que mai no ha estat abordat per la historiografia amb el recurs sistemàtic a les fonts d'arxiu. Tampoc no ho ha estat en l'àmbit de l'antiga Corona d'Aragó, malgrat el ric cabal de documentació que —com a tot l'arc mediterrani occidental— s'ha conservat.

Paradoxalment, fora de molt escadusseres referències, és també un tema bandejat de la historiografia de la guerra, fins i tot pels autors que s'han aproximat a aquest camp superant vells mètodes i interessos, aportant nous enfocaments i cercant respostes a problemàtiques socials més complexes.¹¹

El present treball d'investigació es fonamenta en l'estudi monogràfic d'aquest tema en diverses expedicions militars de la Corona d'Aragó que, en conjunt, abracen cronològicament un període que va des de mitjan regnat de Jaume II (1309) fins a pocs anys després de la Pesta

---

¹⁰ D'entre tots aquests estudis sobresurten especialment els de F. H. GARRISON, Notes on the History of Military Medicine, Washington, 1922 [reed. facs.: Hildesheim - Nova York, 1970]; G. E. GASK, "The Medical Services of Henry the Fifth's Campaign of the Somme in 1415", Proceedings of the Royal Society of Medicine, 16 (1923): 1-10; A. CASARINI, La medicina militare nella leggenda e nella storia, saggio storico sui servizi sanitari negli eserciti, Roma, 1929 [reed.: Milà - Roma, 1943]; IDEM, "I precursori italiani della chirurgia di guerra e Giovanni Yperman", Atti e Memorie dell'Accademia di Storia dell'Arte Sanitaria, 2 (1936): 10-25; F. PELLEGRINI, La medicina militare nel regno di Napoli dall'avvento dei normanni alla caduta degli aragonesi (1139-1503), Verona, 1932; A. GAROSI, "Spunti di organizzazione sanitaria di guerra in documenti senesi del dugento", Rivista di Storia delle Scienze Mediche e Naturali, 27 (1936): 233-42; I. CAPPELLINI, "I medici fiorentini alla battaglia di Montaperti (4 settembre 1260)", Rivista di Storia delle Scienze Mediche e Naturali, 41 (1950): 15-50; Linda M. PATERSON, "Military surgery: knights, sergeants and Raimon of Avignon's version of the «Chirurgia» of Roger of Salerno (1180-1209)", dins R. HARVEY i C. HARPER-BILL (eds.), The Ideals and Practices of Medieval Knighthood, vol. 2, Woodbridge, 1988, pp. 117-46; M. R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie (Regimen Castra Sequentium) and Medieval Military Medicine", Viator, 23 (1992): 201-13; etc. L'obra col·lectiva dirigida per J. GUILLERMAND, Histoire de la médecine aux armées, cit., vol. 1 (De l'Antiquité à la Révolution), malgrat el seu caire excessivament divulgatiu pel que aquí interessa, no resulta gens satisfactoria.

¹¹ Vegeu, per exemple, les obres de Ch. W. C. OMAN, A History of the Art of War in the Middle Ages from 4th to the 14th Century, Londres, 1898 [reed. revisada: Londres, 1924, 2 vols.]; F. LOT, L'art militaire et les armées au Moyen Age en Europe et dans le Proche Orient, 2 vols., París, 1946; o Ph. CONTAMINE, Guerre, état et société à la fin du Moyen Age. Études sur les armées des rois de France. 1337-1494, Paris-La Haye, 1972 [trad. esp.: La guerra en la Edad Media, Barcelona, 1984].

Negra (1355): són en concret les expedicions de Jaume II a Almeria (1309-1310), la de l'infant Alfons (III) a Sardenya (1323-1324) i les de Pere III a Mallorca (1343), al Rosselló (1343 i 1344) i, novament, a Sardenya (1354-1355). Vaig realitzar una primera aproximació al tema amb motiu del treball de recerca per al màster d'Història de les Ciències de la Universitat Autònoma de Barcelona (Seminari d'Història de les Ciències, Facultat de Ciències), el setembre de 1990, i n'he publicat també resultats parcials, que aquí són convenientment ampliat.¹⁹

Constitueix, doncs, una nova manera d'aproximar-se al tema, fent ús d'un material majoritàriament inèdit, aplicant-li una nova metodologia i percaçant-hi uns nous objectius historiogràfics.

Pel que fa al material utilitzat, he dut a terme una recerca sistemàtica en totes les fonts documentals corresponents als anys en els quals es realitzaren aquestes expedicions, i els immediatament anteriors i —sobretot— posteriors (1309-1311, 1322-1325, 1343-1345 i 1353-1356), en els principals arxius històrics de la ciutat de Barcelona: l'Arxiu de la Corona d'Aragó, l'Arxiu de la Catedral, l'Arxiu Històric de Protocols i l'Arxiu Històric Municipal. La documentació així aconseguida, molt rica no només en quantitat sinó també en la seva qualitat, constitueix la base essencial d'aquest treball. D'entre tots aquests arxius històrics, cal destacar, no només per l'excepcionalitat dels seus fons, sinó també per raons òbvies —foren expedicions reials—, el que fou arxiu reial; és per això, que la documentació provinent dels seus fons —que he consultat sistemàticament, com la dels altres arxius citats, en totes les seves sèries—, hi predomina de molt. L'anada personal del monarca amb els expedicionaris, en esdevenir així —ell i tota la seva cancelleria— el principal testimoni històric dels fets, és una condició fonamental quant a les disponibilitats documentals. Una altra condició bàsica quant a la documentació rau en l'organització que l'originà: aquests estudis monogràfics són impossibles sense la riquesa documental, tant en quantitat com en qualitat, originada per les reformes de Jaume II en l'arxiu reial. És per tot això que la tria d'aquestes expedicions no és

---

¹⁹ LL. CIFUENTES i COMAMALA, *La medicina i els professionals de la sanitat en les expedicions militars a Sardenya de 1323-24 i 1354-55*, Treball de recerca per al màster en Història de les Ciències de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1990; i IDEM i L. GARCÍA BALLESTER, "Els professionals sanitaris de la Corona d'Aragó en l'expedició militar a Sardenya de 1354-55", *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 9 (1990): 183-214 —d'altra banda, un resum del contingut d'aquest article fou presentat, en forma de comunicació, al *XIVe Congrés d'Història de la Corona d'Aragó* celebrat a l'Alguer i Sàsser (Sardenya) els dies 19-24 de maig de 1990.

casual ni arbitrària, sinó que són les úniques susceptibles, en aquell període cronològic, de fer possible aquesta mena d'estudi. Cal advertir, així, que ni la de Pere *el Gran* a Sicília (1282-1283) ni les comandades pels almiralls Ponç de Santa Pau a Constantinoble (1352) o Bernat de Cabrera a Sardenya (1353), per només posar uns exemples, no haurien donat aquests fruits.

La documentació d'arxiu, fonament d'aquesta investigació, és complementada i interrelacionada amb les dades fornides per diverses fonts publicades, en particular cròniques i altres fonts literàries i jurídiques. Igualment hi és utilitzada la literatura mèdica contemporània: tractats de medicina, de menescalía i, molt en especial, de cirurgia. La cirurgia produïda a l'escola salernitana a finals del segle XII i principis del XIII (Ruggero de Salern, Rolando de Parma), la produïda als estudis del Nord d'Itàlia en l'últim terç del segle XIII (Teodorico Borgognoni, Guglielmo de Saliceto), a París (Henri de Mondeville) i als Països Baixos (Jan Yperman) a principis del segle XIV, i a Montpeller (Gui de Chaulhac) a principis de la segona meitat d'aquell mateix segle, constitueix així la base d'aquesta informació tècnica. Tanmateix, per bé que l'ús intensiu d'aquesta literatura mèdica constituïa una part ben suggerent del pla de treball inicial d'aquesta investigació, i tot i la gran quantitat de dades obtingudes i ja sistematitzades, finalment, i a causa d'urgències d'última hora, la seva inclusió, fora de poques excepcions, caldrà deixar-la per a una ulterior ampliació.

Tot aquest bagatge es complementa convenientment amb una exhaustiva recerca bibliogràfica. L'estudi de la literatura secundària relacionada, directament i indirecta, amb el tema, fou completat molt apreciablement gràcies a una estada a Cambridge (octubre-desembre de 1991), aprofitant l'estreta relació existent entre la Unitat d'Història de la Ciència (medicina) de la Institució «Milà i Fontanals» del CSIC a Barcelona, en el si la qual he realitzat la meua formació predoctoral, i la Wellcome Unit for the History of Medicine (Department of History and Philosophy of Science) de la Universitat de Cambridge, estada que permeté l'accés als rics fons bibliogràfics d'aquella ciutat universitària.

En aquesta investigació són utilitzats els mètodes propis de la història intel·lectual i social. S'hi aborda el material mitjançant un estudi comparat entre les expedicions militars esmentades, posant un especial èmfasi en l'anàlisi numèrica. D'altra banda, i gràcies a la recerca bibliogràfica efectuada, els resultats són interrelacionats amb les situacions conegudes en altres àrees geogràfiques pròximes de l'Europa occidental, en particular de l'àrea mediterrània: Itàlia, França, Castella, però també els Països Baixos i Anglaterra. El caràcter

desigual dels estudis realitzats des del punt de vista quantitatiu —en bon nombre per a Anglaterra o Itàlia, però ben escassos per a França o Castella— però també qualitatiu, definit aquest —encara que no sempre— per la seva antiguitat, exigeix una gran prudència a l'hora d'utilitzar llurs conclusions i fins i tot segons quines dades que hi són consignades. Es tracta, amb molt poques excepcions, d'estudis que renunciaven a efectuar comparacions amb altres situacions conegudes, per bé que sovint, però no sempre, això era degut a la manca de treballs realitzats sobre el tema en altres països. D'aquesta manera, algunes de les conclusions a les que arribaven, que ben sovint pretenien ser universalment vàlides per a tota l'àrea europea occidental, no resulten admissibles.

Les quatre¹⁸ expedicions militars del segle XIV que constitueixen la base d'aquesta investigació suposen sengles talls cronològics equidistants en un període crucial del desenvolupament de la medicina i de les diverses professions sanitàries: metges de física o físics, físics-cirurgians, metges de cirurgia o cirurgians, barbers-cirurgians, barbers, apotecaris o especiers i menescals. La present investigació estudia la participació d'aquest col·lectiu sanitari de forma monogràfica en cadascuna de les expedicions esmentades. Cal dir que en els escassos treballs, tots ells antics a hores d'ara, que han pretès abordar el tema des d'un punt de vista monogràfic, en alguna expedició o combat específics, l'interès dels seus autors es limitava gairebé sempre a la participació dels metges, ja fossin de física o (sobretot) de cirurgia, ignorant generalment la dels apotecaris i, de forma sistemàtica, la dels menescals. Sovint hom tampoc no tingué en compte l'activitat mèdica (quirúrgica) dels barbers.¹⁴ Pel que

---

¹⁸ En aquest cas, per la seva proximitat temporal, hom pot prescindir de més diferenciacions entre les expedicions de la guerra de Mallorca (1343-1344) abans esmentades.

¹⁴ Vegeu, per exemple, el treball d'I. CAPPELLINI, "I medici fiorentini", cit., p. 27, malgrat que hom hi cita de passada i sense treure'n les conseqüències adequades, llur presència. Com és sabut, els barbers efectuaven operacions de cirurgia menor —bàsicament la flebotomia o sagnia, però també d'altres— i, en tot cas, ells constituïen la cèl·lula assistencial bàsica per a la gran majoria de la població. Vegeu-ho, per exemple, en la definició que fa Henri de Mondeville de la flebotomia: *De flebotomia vel artificiali minutione sanguinis, quibus propter necessitatem et utilitatem aliquando indiget corpus humanum secundum artem medicinae et cyrurgiae ad singula proposita faciendis. — Est autem flebotomia instrumentum medicorum et opus cyrurgicum: instrumentum medicorum est operando, quia ipsa saepe indigent; opus cyrurgicum est, quia est operatio manualis in corpore humano ad sanitatem tendens; medici tamen ab antiquo operationem istam cyrurgicis reliquerunt propter indecentiam sicut dicunt et forte aliud latet. Et ulterius istam operationem cyrurgici usque ad barberios repulerunt propter duo: 1) quia est operatio pauci lucri, 2) quoniam ibi est magisterium paucum et leve et casuale unde propter haec duo et propter 3um, scilicet quia pauci quaerunt a cyrurgicis consilium de flebotomia facienda, nisi qui morbum cyrurgicum patiuntur, quoniam divites, nobiles et praelati in hoc casu acquiescunt consilio medicorum, et vulgales berberis ut plurimum se committunt, et 4°, quia omnes actores medicinae et omnes practicae medicinae et cyrurgiae fere de ista materia determinant exquisite...* (H. DE MONDEVILLE, *Chirurgia*, Tract. III, Doctr. I, cap. 3, ed. de J. L. PAGEL, pp. 365-66). Vegeu també L. GARCÍA BALLESTER i M. R. McVAUGH, "Nota sobre el control de la actividad médica y quirúrgica

fa als menescals, uns pràctics inseparables dels altres sanitaris des del punt de vista de la importància donada a la sanitat en la guerra, com es prova a bastament en aquesta investigació, sorprèn que fins i tot en treballs ben recents¹⁵ hom insisteixi en deixar-los de banda i ignorar-los.

Cadascun d'aquests capítols monogràfics, integrants tots ells de la Primera Part d'aquest treball, manté una estructura bàsicament idèntica. Aquesta estructura és només alterada, si s'escau, per algun apartat dedicat a trets molt característics en cada cas, com ara la participació d'Arnau de Vilanova en la campanya d'Almeria, o l'activitat documentada dels professionals mèdics de Sardenya o del regne de Mallorca durant les respectives expedicions. Cada capítol s'obre amb una introducció particular que proporciona l'adequat context històric, aportant les dades fonamentals (cronologia, efectius, aspectes econòmics o físico-ambientals) per a situar en la justa mesura els resultats de la recerca.¹⁶ Tot seguit, un segon apartat analitza com s'efectuà, en cada cas, el reclutament (*acordament*) de professionals mèdics en els exèrcits i les armades, la seva organització i modalitats. El següent apartat constitueix la part central de cada capítol, aportant una anàlisi numèrica de tots els professionals mèdics documentats en relació amb cadascuna de les expedicions militars; cal dir que aquesta anàlisi comprèn tant els que van acompanyar-les personalment com els que, tot i mantenir-hi una estreta relació, no les van acompanyar. En aquesta anàlisi numèrica es tenen en compte els següents factors: les diferents funcions professionals mèdiques, els llocs d'origen i/o d'activitat habitual de tots els individus documentats, llur vinculació o no a les persones reials, i el seu grup religiós i cultural de pertinença (cristians, jueus o musulmans), que, per a una més gran claredat, són expressats gràficament en taules, figures i mapes. Segueix un altre apartat exposant les dades que és possible conèixer sobre diversos aspectes de l'activitat professional d'aquest col·lectiu sanitari, en particular les formes de retribució i l'abast social real de l'activitat mèdica que hi exerciren. Un altre apartat s'ocupa d'una diferent forma de participació documentada en aquests professionals mèdics que no té res a veure amb llur

---

de los barberos (*barbers, barbitonsores*) en los *Furs* de Valencia de 1329", dins Homenatge al doctor Sebastià Garcia Martínez, València, 1989, pp. 73-88.

¹⁵ Vegeu M. R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie", cit.

¹⁶ L'obra de referència bàsica —tot i que no única— per a la redacció d'aquests apartats ha estat, com hom podrà observar, la de J. M. SALRACH i Eulàlia DURAN, Història dels Països Catalans. Dels orígens a 1714, 2 vols., Barcelona, 1981, que ha resultat, amb diferència, extremament útil.

activitat sanitària: llur participació econòmica, bé en el proveïment o bé en el finançament de les milícies. La majoria dels capítols monogràfics de la Primera Part es clouen, si s'escau, amb un apartat dedicat a la incidència de les malalties epidèmiques durant cada expedició, on es posa una especial atenció en les conseqüències que aquesta incidència tingué en la valoració social de la figura i la tasca dels professionals mèdics en la guerra.

La Segona Part del treball adopta un to radicalment diferent. Efectivament, en aquesta Segona Part s'emprèn l'anàlisi comparada del material i dels resultats de la recerca exposats en la Primera. Al mateix temps, ampliant el període d'anàlisi per tots dos extrems i abraçant així des de l'últim terç del segle XIII fins als anys seixanta del segle XIV, aquests resultats són interrelacionats amb altres dades i situacions paral·leles conegudes. Amb aquest mètode, és estudiat el procés de gènesi d'un sistema organitzat d'assistència mèdica en els exèrcits (capítol I) i en les armades (capítol II); les modalitats, els canvis i les implicacions dels sistemes de retribució de l'activitat mèdica en la guerra (capítol III); l'actiu paper jugat pels monarques de la Corona d'Aragó en favor de la nova medicina universitària i del nou professional que aquesta produí, incorporant aquesta novetat a les seves expedicions militars convençuts de la seva eficàcia, d'acord amb la percepció de l'època (capítol IV); els orígens dels hospitals de campanya (capítol V); el paper dels ordes militars en l'assistència sanitària (capítol VI); l'abast social real de l'activitat mèdica exercida durant la guerra pels metges *acordats* (capítol VII); i, finalment, el paper jugat per les altres formes de participació documentades, bàsicament de caire econòmic o relacionables d'alguna manera amb la particular confiança dipositada en els qui tenien per ofici la conservació de la vida (capítol VIII).

En qualsevol treball d'investigació sobre la pràctica mèdica baix-medieval hom es troba d'antuvi amb un greu problema terminològic. Efectivament, en la documentació de l'època trobem que les persones dedicades a l'ofici de curar hi són designades amb una gran varietat d'apel·latius, certament inferior a la que es dona en l'actualitat, però de tota manera ben considerable: metge, metge de física, físic, físic-cirurgià, metge de cirurgia, cirurgia, barber, barber-cirurgià, apotecari, especier, ferrer-menescal, menescal i encara, circumstancialment, algunes altres. Quina denominació col·lectiva cal o, més ben dit, és correcte d'utilitzar per a designar tot aquest conjunt de persones dedicades a l'ofici de curar? La nostra llengua no disposa d'un terme que faci referència a totes aquestes activitats mèdiques a la vegada. És per això que he optat per utilitzar expressions com *professionals sanitaris*,

professionals mèdics, sanitaris i, a vegades, fins i tot, *metges*, per a designar tot aquest col·lectiu. Cal tenir present que això ha suposat haver d'acceptar certs anacronismes i, per tant, es fan necessàries unes puntualitzacions importants.

Els conceptes de *professió* i de *professional* són estrictament moderns, tot i que és certa, per a l'època baix-medieval, la presència d'uns individus dedicats a l'ofici de curar que s'esforçaren en constituir-se en quelcom que avui hom anomena professió, i a ells mateixos, professionals. És cert, igualment, que alguns noms poden semblar idèntics a alguns d'actuals —metge, cirurgià— però els *professionals mèdics* que eren així anomenats no exercien una funció social exactament igual a l'actual, i, en tot cas, la gran majoria de les persones dedicades a l'activitat mèdica no eren anomenades així. La diversitat de la terminologia utilitzada (físics, físics-cirurgians, cirurgians, barbers-cirurgians, barbers, apotecaris i menescals, bàsicament) marcava unes diferències en la tasca social a exercir i un divers accés als continguts doctrinals, aspectes aquests que van patir un canvi tot al llarg del segle XIV.¹⁷ Per altra banda, el col·lectiu *sanitaris*, també estrictament modern, té avui un significat molt retringit al personal d'assistència (ajudants). Finalment, pel que fa al terme *metge*, no és aplicable —i no ho era tampoc en les fonts medievals— als barbers, els apotecaris o els menescals. En aquest treball he optat per fer ús, sense més precisions, d'aquesta terminologia, malgrat tot això.

Altrament, cal tenir ben present que tots els *professionals mèdics* documentats no constitueixen més que el mínim que ens n'és conegut a través de les fonts conservades i consultades. Dic conservades i consultades perquè, tot i que s'ha fet una recerca sistemàtica en els principals fons documentals conservats a la ciutat de Barcelona, és indubtable que d'altres arxius (municipals, notariais, patrimonials, etc.) de fora d'aquesta ciutat podrien proporcionar encara un cabal més gran de dades que alterarien de ben segur els resultats. No faig referència únicament a fons documentals de la importància dels conservats a València, Ciutat de Mallorca o Girona, sinó també als que hom pot consultar en moltes de les ciutats secundàries d'arreu del país (Manresa, Morella, Puigcerdà, etc.), i, si parlem d'arxius patrimonials, caldria considerar, molt en primer lloc, el fons Medinaceli, conservat a Sevilla. És evident que ampliar la recerca a tots aquests fons, necessàriament sistemàtica en cadascun

---

¹⁷ Vegeu L. GARCÍA BALLESTER, "La medicina en el reinado de Pedro el Ceremonioso", dins Pere el Cerimoniós i la seva època, a Anuario de Estudios Medievales, annex 24 (1989): 134.

d'ells, hauria resultat de totes totes impossible. Però ampliar-la a uns i a altres no (suposant que no hagués resultat igualment impossible) penso que hauria suposat un greu error en tant que això hauria introduït un important factor de desequilibri en les conclusions obtingudes. Des d'aquest punt de vista, la limitació de la recerca als principals arxius històrics de Barcelona, un conjunt excepcional en si mateix, entre els quals hi ha el que al cap i a la fi fou l'arxiu reial, aporta —si més no— homogeneïtat als resultats obtinguts.

Tanmateix, cal advertir que la no consulta d'un altre tipus de fonts documentals, com ara els arxius locals, pot comportar una visió historiogràfica desenfocada en alguns aspectes. El cas més cridaner és, molt probablement, el que afecta a la presència real dels barbers. Efectivament, és en aquestes fonts locals on els barbers ens apareixen no només com un professional sanitari valorat per la població al mateix nivell que ho eren els metges sinó, més encara, com el paraigua sanitari que fou de gran part de la societat, i no com un professional arraconat per la medicina i els metges universitaris triomfants que és la versió que ens és transmesa majoritàriament per la documentació reial, com pot veure's molt clarament en els resultats de l'anàlisi numèrica efectuada i en les mateixes *Ordinacions de la Cort* de 1344.¹⁸ Però fora d'aquests problemes heurístics de representativitat i documentació, cal tenir en compte, en tot cas, que el fet que el rei, a l'hora d'organitzar un exèrcit, en confiés l'atenció mèdica no a barbers sinó als representants d'aquella medicina universitària és, com veurem, a bastament significatiu.

«El terme familiars era, en el segle XIV, un títol honorífic amb el qual eren designats no només els membres de la Casa reial, sinó també altres individus de nacionalitat catalano-aragonesa o estrangers que eren acollits a la cort i eren íntims del sobirà». Aquesta és la definició que proporciona el diccionari Alcover-Moll del concepte de familiar o domèstic reial. Com és sabut, la familiaritat reial constituïa una condició social més que no pas legal, encara que molt cobejada. Gaudien d'ella, d'entrada, tots els qui estaven al servei directe de la cort i que cobraven un salari o *quitació* per aquest fet. Cal tenir en compte, emperò, que la gran majoria de concessions de familiaritat efectuades en el segle XIV no significaven més que l'extensió a algú que no seguia la cort, ni actuava de forma estable al servei reial, de tots els privilegis, prerrogatives, favors i immunitats dels que gaudien els qui servien ordinàriament

---

¹⁸ Vegeu L. GARCÍA BALLESTER i M. R. McVAUGH, "Nota sobre el control de la actividad", cit. Pel que fa a les *Ordinacions* de 1344, vegeu fonamentalment el capítol IV («El rei i la medicina») de la Segona Part.

el rei a la cort. Generalment era atorgada en compensació de serveis prestats —o bé que s'esperava que hom prestaria— al rei i a la cort, i atenyia la persona i tots els béns de l'afavorit.¹⁹ Tot i que sovint no em consta la concessió expressa de la familiaritat, he comptat com a tals tots els professionals mèdics que són consignats en la documentació com *de la Casa del senyor Rey* o bé *de Domo nostra*.

És per tots aquests motius (caràcter de la recerca arxivística realitzada, problemes heurístics de documentació, terminologia) que, d'antuvi, l'anàlisi numèrica efectuada, amb tot l'aparat gràfic que l'acompanya, podria semblar supèrflua, inconsistent o mancada de fonament. Lluny d'això, emperò, els seus resultats, s'acostin o no a la realitat social que volem esbossar —cosa que mai no es podrà provar ni en un ni en altre sentit—, són els únics dels que disposem: el seu verisme o la seva falsedat són riscos que hem d'assumir.

Per altra banda, el fet d'aplicar els motlles del pensament científic propi d'una societat determinada al d'una altra de diferent pot suposar un greu anacronisme del que sovint ha abusat una certa historiografia de la malaltia, i de la medicina en general, dilapidant-hi inútilment les seves energies. Hom ha fet córrer rius de tinta mirant d'identificar una o altra malaltia segons és entesa per la ciència moderna, segons construccions sòcio-intel·lectuals pròpies de la ciència moderna, en fonts històriques que manifesten —en els conceptes i la terminologia que s'hi traspuen— construccions socials i intel·lectuals radicalment diferents, pròpies de tot un altre sistema mèdic, el galenisme.²⁰ És per això que, en tractar de la incidència de les malalties epidèmiques durant les expedicions estudiades, s'utilitzarà preferentment la terminologia que apareix en les fonts o, en el seu defecte, hom parlarà en tot moment de *malalties*. Lluny de posar l'accent en la identificació d'aquestes malalties, centra

---

¹⁹ Vegeu J. VINCKE, "Los familiares de la Corona Aragonesa alrededor de 1300", *Anuario de Estudios Medievales*, 1 (1964): 333-51; H. SCHADEK, "Die Familiären der sizilischen und aragonischen Könige im 12. und 13. Jahrhundert", *Spanische Forschungen der Görresgesellschaft*, 26 (1971): 201-348; IDEM, "Los familiares valencianos de la Corona de Aragón en el siglo XIV", *I Congrés d'Història del País Valencià*, vol. 2, València, 1971, pp. 513-17; IDEM, "Die Familiären der aragonesischen Könige des 14. und des beginnenden 15. Jahrhunderts", *Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens*, 32 (1988): 1-147; i J. RIERA i SANS, "Cresques Abraham, judío de Mallorca, maestro de mapamundis y de brújulas", dins J. MATAS i TORT, (dir.), *El Atlas Catalán*, cit., p. 18, d'on he manllevat l'argument de la definició.

²⁰ Per a una crítica de l'ontologisme nosològic, del diagnòstic retrospectiu i de les interpretacions *presentistes* de la història de la malaltia des de la perspectiva teòrica del constructivisme social, vegeu J. ARRIZABALAGA VALBUENA, "La teoría de la ciencia de Ludwik Fleck (1896-1961) y la historia de la enfermedad", *Dynamis*, 7-8 (1987-88): 473-81, i sobretot, IDEM, "Historia de la enfermedad: nuevos enfoques y problemas", *Dynamis*, 11 (1991): 17-26, i IDEM, "Nuevas tendencias en la historia de la enfermedad: a propósito del constructivismo social", *Arbor*, 142 (1992): 147-65.

el meu interès el paper que la seva incidència tingué en els processos al·ludits de professionalització de la medicina i de medicalització de la societat, fonamentalment durant la guerra.

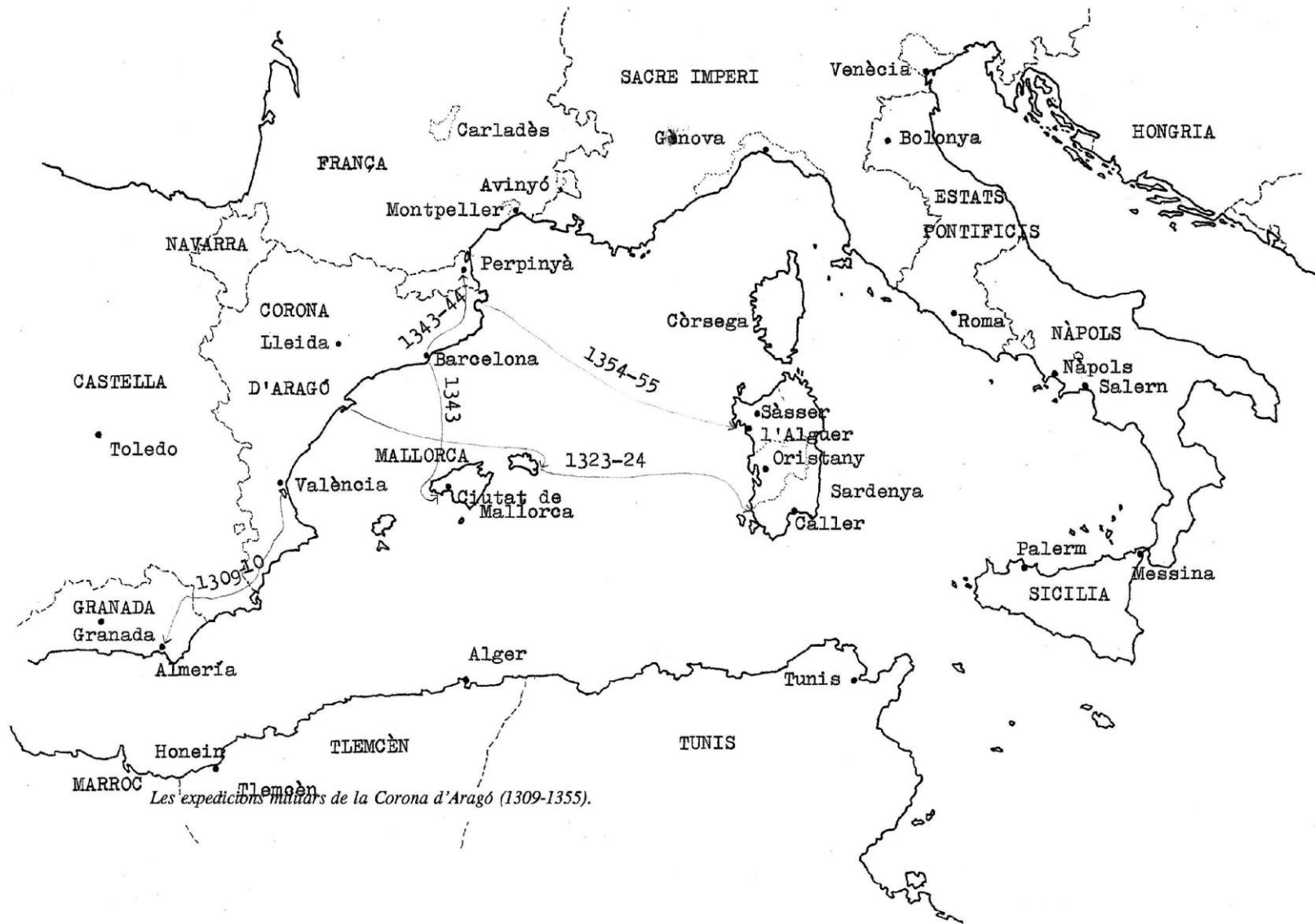
Com he apuntat ja, la present investigació incorpora un nodrit aparat gràfic (taules, mapes i figures) que vol ajudar a clarificar i a fer més agradosos els resultats de la recerca. El conjunt d'aquestes gràfiques pot ajudar a respondre interrogants de tant d'interès com quines funcions mèdiques eren considerades imprescindibles, i en quina mesura, per a la guerra; quin fou l'interès dels governants (rei, municipis) i de la societat, en disposar d'una atenció mèdica durant la guerra, i per quina mena d'atenció mèdica s'interessaren; en quina mesura hi participaren les comunitats mèdiques dels diferents països i ciutats de la Corona d'Aragó; quina fou l'evolució de tots aquests aspectes; etc. Les taules van acompanyades de breus dades biogràfiques —la seva carrera professional— dels professionals mèdics més ben documentats que hi figuren; aquestes exposicions biogràfiques, lluny de l'exhibicionisme, pretenen ajudar a respondre algunes d'aquestes qüestions. Per altra banda, s'inclou un apèndix documental, amb una àmplia selecció de peces justificatives.²¹

Aquesta investigació és susceptible d'aportar nova llum sobre els següents processos propis de l'Europa occidental dels segles XIII i XIV, en l'àmbit de la Corona d'Aragó: 1) l'organització de l'assistència sanitària en una col·lectivitat concreta (un exèrcit, una armada); 2) l'arrencada de la medicina universitària i l'extensió dels seus beneficis a tot el conjunt de la població, i no només ja a uns quants privilegiats al voltant de la cort reial —la confirmació definitiva de la salut com un bé social, patrimoni de la col·lectivitat; 3) el paper de la monarquia (Estat) i dels grups socials dirigents (noblesa, burgesia) en la valoració social de la nova medicina universitària i dels seus professionals; 4) la penetració i difusió del saber mèdic elaborat per la nova institució universitària en els diferents àmbits humans, tant urbans com rurals, parant especial esment en l'ús de la terminologia i els conceptes que li eren propis; 5) l'evolució de les diverses funcions mèdiques, de forma comparada entre elles i entre els Estats de la Corona d'Aragó, amb els casos paradigmàtics de les ciutats de Barcelona i València; 6) l'impacte real de la pesta negra en la demografia dels professionals mèdics i en la valoració social abans al·ludida, aportant noves dades; 7) la seva activitat mèdica en la

---

²¹ Vegeu-ne al respecte la nota introductòria a l'Apèndix.

guerra i les diferències entre les diverses funcions professionals: les seves preocupacions bàsiques, els sistemes de retribució, l'abast social real d'aquesta activitat mèdica; 8) el paper de la seva pràctica en la guerra en llur formació, en particular pel que fa als cirurgians, i la repercussió que tingué la tècnica —encarnada per la cirurgia— en la tasca de curar i en la problemàtica de la salut com a factor de canvi; i 9) les altres formes no mèdiques de participació com a manifestació material dels processos de medicalització i de professionalització.

Les expedicions militars de la Corona d'Aragó (1309-1355).

PRIMERA PART
LES EXPEDICIONS MILITARS

**capítol I: LA CAMPANYA D'ALMERIA
(1809-1810)**

Pas de médecin pour les soigner tous. — Ils furent victimes de leur puanteur, — parmi leurs hurlements, tels des chiens. — Tu aurais pu les voir alors en proie à la terreur, — désespérant d'obtenir le résultat qu'ils avaient escompté!

al-QAYSĪ, § 30 (trad. d'E. LÉVI-PROVENÇAL)

1.- LA CAMPANYA D'ALMERIA.

Els anys 1306-1307 hi hagué canvis polítics importants a la zona de l'Estret i de la *Mànegra*: Ceuta va passar a mans dels nassarites (maig de 1306), va esclatar una guerra civil al Marroc i l'enemistat entre catalano-aragonesos i granadins es va fer més intensa, amb fases de declarada hostilitat. De fet, després del repartiment del regne de Múrcia (1304-1305), Jaume II hagué de sotmetre diverses rebel·lions dels sarraïns del sud del País Valencià, i hagué de defensar-se de l'hostilitat dels musulmans de Granada, que tenien les fronteres molt a prop, atacaven els seus dominis (saqueig de Cocentaina, estiu de 1304; ràtzia marítima contra Dénia, Xàbia i Alacant, març de 1308) i incitaven a la revolta la densa població sarraïna de les terres valencianes. Paral·lelament, la flota nassarita s'emparava dels béns dels comerciants catalans que viatjaven per l'Estret. Aquests fets, sens dubte, degueren contribuir a accelerar les maniobres de Jaume II tendents a la formació d'un front antigranadí. L'any 1308 els seus ambaixadors i els marroquins treballaren en aquesta direcció, que per a Jaume II podia significar una nova expansió al llarg de les costes peninsulars de la *Mànega*

mediterrània: el seu objectiu seria la conquesta d'Almeria.¹ La possessió del port d'Almeria resultava altament atractiva per a Jaume II: no només perquè podia constituir una escala molt adequada en tots els viatges al Nord d'Àfrica —àrea de gran importància comercial per a la Corona d'Aragó— i possibilitar un cert control de l'Estret, sinó també pel fet de comportar una frontera directa amb Granada, amb possibles ampliacions territorials, comerç i cobrament de pàries.

A les darreries de 1308 Jaume II aconseguí arrossegar Ferran IV de Castella cap a una aliança contra Granada. Ambdós monarques es van entrevistar al monestir de Santa Maria de la Huerta (Sòria), el desembre de 1308, i poc més tard a Alcalà de Henares, on determinaren atacar i repartir-se el regne de Granada, que anteriors tractats reservaven a la conquesta de Castella. L'acord es féu sobre la base que la guerra començaria el juny següent; Jaume II tindria com a objectiu la ciutat d'Almeria i Ferran IV les d'Algesires i Gibraltar. En cas de destrucció del sultanat nassarita, la Corona d'Aragó s'annexionaria una sisena part del territori: el *regne d'Almeria*. Pel març s'aconseguí del papa l'atorgament d'una butlla de croada, amb la concessió d'indulgències i l'aplicació de la dècima part de totes les rendes eclesiàstiques de

---

¹ Per a una descripció, les principals fonts cronístiques són: Abū-l-`Abbās Ahmad ibn al-QĀDĪ, escriptor marroquí mort el 1606, autor d'una molt documentada col·lecció de biografies de musulmans famosos, en la qual hi va incloure una relació detallada del setge basant-se en les narracions contemporànies dels cronistes andalusins Ahmad al-Gāfiqī i Ahmad al-Ŷudānī, editada per I.-S. ALLOUCHE (ed.), *Durrat al-hiṡāl*, Rabat, 1934, vol. 1, pp. 71-79; fou traduïda al francès, seguint manuscrits diferents, per R. BASSET, "Le siège d'Almería en 709 (1309-1310)", *Journal Asiatique*, 10 (1907): 275-303, i per I.-S. ALLOUCHE, "La relation du siège d'Almería en 709 (1309-1310) d'après de nouveaux manuscrits de la «Durrat al-hiṡāl»", *Hespéris*, 16 (1933): 122-38, que serà la que citarem; i a l'espanyol per C. SÁNCHEZ ALBORNOZ, "El sitio de Almería por Jaime II de Aragón", en el seu recull de cròniques *La España musulmana según los autores islamitas y cristianos medievales*, vol. 2, Madrid, 1973, pp. 480-87, seguint la versió d'ALLOUCHE; El mudèjar al-QAYSĪ, natural o oriünd d'Almeria, de l'última dècada del segle XV, va compondre un *zayāl* sobre el setge, editat per E. LÉVI-PROVENÇAL, "Un «zayāl» hispanique sur l'expédition aragonaise de 1309 contre Almería", *Al-Andalus*, 6 (1941): 377-99; R. MUNTANER, *Crònica*, § 246-247; PERE III, *Crònica General*, a cura d'A.-J. SOBERANAS i LLEÓ, Barcelona, 1961, pp. 167-69; G. ZURITA, *Anales de la Corona de Aragón*, llib. V, § 74, 76 i 78-85; *Crònica del rey Don Fernando IV*, § 17. J. A. TAPIA GARRIDO, *Historia general de Almería y su provincia*, vol. 4 (*Almería musulmana. II (1172/1492)*), Almería, 1988, pp. 171-73, fa una valoració general de totes les fonts. Pot veure's també A. GIMÉNEZ SOLER, "Expedición de Jaime II a la ciudad de Almería", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 2 (1903): 290-335, ampliat i publicat després en un llibre amb el títol: *El sitio de Almería en 1309*, Barcelona, 1904; del mateix autor, "La Corona de Aragón y Granada", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 3 (1905-06): 450-76 i 485-96, després aplegat en un llibre del mateix títol (Barcelona, 1908); Ch.-E. DUFOURCQ, *L'Espagne catalane et le Maghrib aux XIIIe et XIVe siècles. De la bataille de Las Navas de Tolosa (1212) à l'avènement du sultan mérinide Abou-l-Hasan (1331)*, París, 1966 (trad. cat.: *L'expansió catalana a la Mediterrània occidental. Segles XIII i XIV*, Barcelona, 1969, pp. 362 i ss.); o el treball adés citat de J. A. TAPIA GARRIDO, pp. 171-232, entre d'altres. A banda, la tesi de Carme M. MARUGAN i VALLVÉ, en curs, constituirà un estudi aprofundit, des de la perspectiva de la historiografia actual, de tots els aspectes d'aquesta expedició; en féu una breu presentació en el seu treball "El sitio de Almería de 1309: el desarrollo de la campaña militar", *Almería entre culturas (siglos XIII al XVI). Coloquio de historia*, Almería, 1990, pp. 171-86.

la Corona d'Aragó per tres anys que havia estat atorgada per a la projectada conquesta de Sardenya per a contribuir a finançar la guerra de Granada.

En el pacte, Ferran IV va donar poders a Jaume II per a concertar un acord amb els marinides del Marroc contra Granada, en nom d'ambdós. Després d'intenses negociacions, es va arribar a un pacte conegut com a Tractat de Fes (principis de juliol de 1309): el sultà donà 7000 dinars d'or al comte-rei; els marroquins bloquejarien Ceuta per terra mentre un estol catalano-aragonès ho faria per mar; un cop presa la ciutat, tots els béns mobles serien lliurats a Jaume II i els marinides es quedarien amb la plaça; els mercaders catalano-aragonesos rebrien avantatges econòmics i financers en llurs negocis al Marroc; el sultà regalaria al comte-rei diversos milers de mesures de gra; tots els ports marinides s'obririen als catalano-aragonesos, desitjosos de comprar-hi cereals, i es reintegraria a Jaume II un terç de les taxes percebudes per les duanes del Marroc sobre les mercaderies venudes pels mercaders naturals dels seus regnes al sultanat.

Després d'aquest tractat, tot semblava a punt perquè Jaume II i els seus aliats assaltessin la potència nassarita que, pel fet de controlar alhora Ceuta, Algesires, Gibraltar, Màlaga i Almeria, dominava l'Estret i les aigües mediterrànies veïnes. En aquelles circumstàncies, els habitants de Ceuta, assetjats per terra i per mar, compregueren que el nassarita no era capaç de resistir la coalició formada contra ell, i el 20 o 21 de juliol traïren la guarnició granadina i lliuraren la ciutat al sultà del Marroc. Aquest, lluny de complir el tractat, preparà d'amagat la seva reconciliació amb Granada i va començar a trametre-hi ajuda.

L'atac a Almeria era el que oferia més dificultats, ja que es trobava separada dels confins de la Corona d'Aragó per bona part del territori del regne castellà de Múrcia, encara molt insegur, i per bona part també del regne de Granada, hostil als invasors; les comunicacions havien de ser necessàriament marítimes, incertes i insegures per aquelles costes; tot de greus obstacles per al proveïment i l'arribada de reforços. L'estol, comandat per l'almirall Bernat de Sarrià, partí de València el dia 18 de juliol; el rei va anar per mar per tal com aquesta via oferia més facilitats que la terrestre per al transport de la gent de peu i ginyes de guerra, era més segura i més ràpida. Constituïen aquest estol unes 200 veles, no totes vaixells de guerra, transportant mil cavalls i quatre mil peons, d'aquests la meitat ballesters

i l'altra meitat escudats.² Paral·lelament, un altre exèrcit va recórrer per terra la distància entre València i Almeria.³ Ambdues forces es concentraren al port del cap de l'*Ajūb*⁴ a finals de juliol i després cadascuna va seguir el seu camí fins a Almeria. A mitjan agost totes les forces militars reclutades⁵ es trobaven davant la ciutat; com s'ha vist, el 10 d'agost l'armada va arribar al cap d'*al-Funt*, sobre la costa Est d'Almeria, i l'endemà s'hi efectuà el desembarcament, al lloc anomenat *Birkat al-Safar*⁶. Vuit dies més tard, s'hi presentà un

² ACA, C, reg. 238, f. 62 r., citat per A. GIMÉNEZ SOLER, "La Corona de Aragón y Granada", cit., p. 455. Per la seva part, al-QĀDĪ afirma que *le Barcelonais, roi d'Aragon, que Dieu le trahisse, arriva dans l'après-midi du lundi deuxième jour du mois en question au Cap d'al-Funt, sur la côte, à l'Est d'Almería, à la tête de trois cents navires, petits et grands, de guerre et de voyages*, segons l'edició d'I.-S. ALLOUCHE, "La relation", cit., p. 131. La *Crònica General* de PERE III es limita a dir que *lo dit rei En Jacme ab gran e molt meravellosa armada, per mar e per terra assetjà la dita ciutat d'Almeria* (pp. 167-68).

³ A. GIMÉNEZ SOLER, *El sitio de Almería*, cit., p. 58. En el mateix treball publicà (pp. 103-05, § 12), sense donar-ne la signatura, un informe previ sense datar de Jofre Gilabert de Cruilles en una carta al rei aconsellant-li aquest itinerari per terra en deu jornades: 1) Oriola - Sangonera (terme de Múrcia); 2) Sangonera - Librilla; 3) Librilla - Totana (terme de Lorca); 4) Totana - Forcayo; 5) Forcayo - Pozo de la Higuera i Pulpí (terme de Vera, ja en el regne de Granada); 6) Pozo de la Higuera i de Pulpí - Vera i Almoraiç (a la costa, on es trobaria amb l'estol que proveiria l'exèrcit per cinc dies més i tot seguit aquell aniria a Almeria); 7) Vera i Almoraiç - Riu Aguas, i riu amunt per Mojácar, Cabrera, Teresa i Aguas; 8) Aguas - Sorbas; 9) Sorbas - Tabernas; 10) Tabernas - Almeria. Tanmateix, el mateix GIMÉNEZ SOLER, uns anys més tard, situà el mateix document en la projectada croada d'Alfons *el Benigne* contra Granada, amb aquest comentari: *Hay un indicio, sin embargo, de que las intenciones de Alfonso IV eran repetir el sitio de Almería* (vegeu A. GIMÉNEZ SOLER, "La Corona de Aragón", cit., pp. 156-58). Efectivament, aquest Jofre Gilabert de Cruilles no pot ser altre que l'almirall que morí a Algesires el 1338 i que havia estat lloctinent de procurador de València entre 1329 i 1331. La datació d'aquest document, si bé ha estat objecte de polèmica, cal doncs situar-la, sens dubte, entre aquests últims anys; vegeu al respecte M. SÁNCHEZ MARTÍNEZ, "Guerra y alimentación: la provisión de cereal para el ejército catalano-aragonés durante la proyectada expedición granadina de Alfonso el Benigno (1329-1331)", *I Col·loqui d'Història de l'Alimentació a la Corona d'Aragó (Edat Mitjana)*, Barcelona, en premsa, p. [4], nota 9. No obstant això, és molt probable que el trajecte seguit el 1309 no fos molt diferent que el previst vint anys més tard. Així les coses, però, és possible que fins i tot la mateixa existència d'aquest segon exèrcit terrestre, repetida per tothom des de la primera afirmació de Giménez Soler, no sigui més que producte d'aquella confusió.

⁴ G. MAIANS i SISCAR, *Orígenes de la lengua española*, Madrid, 1737, p. 41, el localitzava a la badia de Santa Pola, en les immediacions de l'albufera d'Elx, segons recull J. A. TAPIA GARRIDO, *Historia general*, vol. 4, cit., p. 183. L'armada sembla que va romandre allí entre el 21 de juliol i l'1 d'agost.

⁵ AL-QĀDĪ diu que davant Almeria hi arribà a haver 3000 cavallers cristians, 1000 dels quals cuirassats i 400 armats a la lleugera; *quant aux fantassins, leur nombre était incalculable. Quatre-vingt mille soldats chrétiens périrent pendant ce siège. Les gens d'Almería tuèrent quatorze mille officiers, sept cents cavaliers et vingt mille fantassins. Les autres furent tués par l'armée musulmane de Granade...* (I.-S. ALLOUCHE, "La relation", cit., p. 137); la traducció d'Allouche, que és seguida per Sánchez Albornoz, és errònia respecte del tipus de cavalls i cavallers. Naturalment, totes aquestes xifres –sobretot les dels morts– s'han de prendre amb totes les reserves: *Le siège fit parmi les Musulmans cent cinquante-neuf victimes, dont seulement deux femmes* (*ibid.*)

⁶ *Al-Funt* (la font) sembla correspondre a la zona d'Alhadra, únic lloc adequat perquè un exèrcit establís el seu campament, per l'aigua de les fonts, la proximitat de la vall de Petxina, rica en fruita i llenya, la sortida del camí de Granada per a vigilar els possibles socors i l'extensió quasi plana fins a les muralles de la ciutat per a maniobrar. En aquell indret, on es conservava també un palau del rei de Granada, sembla que també havien establert el seu campament

exèrcit de socors tramès pel sobirà granadí que fou derrotat (23 d'agost) en l'única batalla d'importància que es lliurà durant el temps de l'expedició, vora el riu Andarax. Els castellans prengueren Gibraltar el setembre, blocat per mar per l'estol de Guillem de Castellnou, i tot seguit assetjaren Algesires.

Així les coses, el nassarita es mostrà disposat a fer totes les concessions necessàries per a reconciliar-se amb el Marroc. A mitjan setembre de 1309 arribà la reconciliació oficial i amb ella la cessió d'Algesires i de Ronda als marinides, que així canviaven de camp i es giraven de nou cap a la Península. Tot seguit tropes marroquines passaren a Andalusia.

Aquest cop Jaume II s'havia enganyat de mig a mig: havia estat l'ànima d'una triple coalició contra Granada i aquesta coalició només havia servit perquè els castellans guanyessin Gibraltar i els marroquins Ceuta, Algesires i Ronda. Ell, personalment, no hi havia guanyat res. Concentrà aleshores tots els seus esforços sobre Almeria: intentà assaltar-la i fou debades; romangué més de sis mesos davant dels seus murs,⁷ obrint mines per a enfonsar-los i acumulant ginys de guerra per a abatre'ls, construint parapets i trinxeres, per tal d'imposar-li la capitulació, i no l'aconseguí.

A principis de 1309, Ferran IV, descoratjat per la resistència d'Algesires i pel deslleial comportament de part de la seva noblesa, que l'hi abandonà, es retirà de la lluita i negocià la pau per separat amb Granada. Trobant-se sol en la lluita, sense recursos econòmics i amb un exèrcit mal alimentat, Jaume II no va tenir més remei que pactar una treva primer (Nadal de 1309) i manar també la retirada després (25 de gener de 1310). Tanmateix, la repatriació de les forces militars fou veritablement dramàtica; el rei, la reina i part de l'exèrcit s'embarcaren en les naus cap a Alacant, mentre una altra part de l'exèrcit féu penosament el camí per terra cap a Lorca i València. Un altre contingent encara, sembla que prou nombrós, no trobant lloc als vaixells, va haver d'esperar-ne la tornada. Tots, excepte els almogàvers, van quedar protegits per la treva pactada; aquests almogàvers que hi van romandre en expectativa de retornar talaren les hortes d'Almeria i calaren foc al palau que el rei de Granada tenia prop

---

Alfons VII de Castella, els catalans i els genovesos en l'expedició de 1147 i també, més endavant, ho farien els Reis Catòlics (vegeu J. A. TAPIA GARRIDO, *Historia general*, vol. 4, cit., pp. 186-87).

⁷ Jaume II va romandre davant d'Almeria almenys des del 15 d'agost de 1309 fins al 26 de gener de 1310. Aquestes són les dates extremes dels documents signats *in obsidione civitatis Almarie* de l'Arxiu Reial (A. GIMÉNEZ SOLER, *El sitio de Almeria en 1309*, cit., p. 103). També dona aquestes dates G. ZURITA (*Anales*, cit., llib. V, § 80 i 85. No hi coincideix, en canvi, al-QĀDĪ: Segons aquest, Jaume II posà setge a Almeria el dia 11 d'agost de 1309 i es retirà el 25 de gener següent (I.-S. ALLOUCHE, "La relation", cit., pp. 131 i 138).

de la ciutat en el qual s'havia instal·lat Jaume II.⁸ Com que l'estol es va retardar, molts van aventurar-se a fer el viatge per terra, travessant una part del país enemic, es van perdre pel camí i foren víctimes de la fam i dels sarraïns. Els que van restar esperant davant d'Almeria, si no van sucumbir a la fam va ser per la pròpia commiseració del sobirà granadí.⁹

El fracàs d'Almeria va ser un fracàs polític, material i moral d'una extrema gravetat. Llargs anys de tenacitat diplomàtica no havien abocat a res positiu per a Jaume II. Es comprèn que després de 1310 l'interès polític de Jaume II s'hagués retirat de la zona de l'Estret i de la Mànega mediterrània.¹⁰ Per causa del desprestigi acumulat, els granadins tornaren a fer incursions de saqueig pel sud del País Valencià durant els anys següents i es mostraren poc favorables a la negociació d'una pau duradora fins 1323, quan Jaume II es preparava per a la conquesta de Sardenya.

Cal dir però, que malgrat el fracàs militar i diplomàtic de *l'afer d'Almeria*, el comerç no havia mai cessat i va romandre com la realitat profunda i essencial de les relacions entre tots els pobles riberencs de la Mediterrània occidental. De fet, la conquesta d'Alacant, la renúncia a Múrcia i Cartagena o el fracàs davant Almeria només foren episodis d'una història més complexa, amb un aspecte africà ben clar: organització de milícies, instal·lació d'agents d'influència a Barbària, percepció de l'or, intensificació de les relacions comercials, aspiració al control de les duanes i a l'establiment de lligams financers estables, dels quals podria néixer algun vassallatge.¹¹

---

⁸ Vegeu abans, la nota 6.

⁹ al-QĀDĪ: *Un certain nombre d'entre eux, ne trouvant pas de place dans les bateaux, durent se mettre sous la protection des Musulmans. L'armée se mit en route avec son roi humilié, accompagné de la colère de Dieu, vers Sa malédiction, à la pire destination...* (I.-S. ALLOUCHE, "La relation", cit., p. 138). Al-QAYSĪ, en el seu poema, ho expressa així: *Si tu avais pu voir leur retour! Leurs tentes, ils les mettaient en pièces. Avec peine, ils battaient en retraite; chaque voix proférait ce gémissement: «Pitié pour nous, vous qui avez bon coeur!»* (E. LÉVI-PROVENÇAL, "Un «zaʿal» hispanique", cit., p. 398, § 42).

¹⁰ Ch.-E. DUFOURCQ, *L'expansió catalana*, cit., pp. 367-68.

¹¹ *Ibid.*, p. 369.

2.- L'ACORDAMENT DELS PROFESSIONALS SANITARIS.

Jaume II fou molt conscient de la necessitat de disposar d'una adequada assistència sanitària en les seves campanyes militars.¹² Tenim escadusseres notícies al respecte pel que fa a les seves expedicions a Sicília (1298-1299), a Múrcia (1300) o a Montfalcó (1302), i, com es veurà, una enorme quantitat d'informació per a l'expedició de conquesta de Sardenya (1323-1324) que encapçalà el seu fill, l'infant Alfons, aleshores ja primogènit. La campanya d'Almeria de 1309-1310 no en fou tampoc una excepció.

A partir de la primavera de 1309, comencem a trobar documentació a l'arxiu reial referent als diversos aspectes de l'enrolament o *acordament* dels més variats tipus de gentes per a anar *in servicio nostro in presenti viagio quod facimus contra regem Granate et gentes suas*. Els professionals de la sanitat no hi són absents. En ordres de pagament i en els pagaments o *acorriments* efectuats pel tresorer del rei anem veient com es lliuren unes quantitats de diners avançades a alguns cirurgians, barbers, apotecaris i menescals que han d'anar en l'expedició¹³. És el cas dels cirurgians Bernat de Pertegàs,¹⁴ Ferrer Moragues¹⁵ i Berenguer ça Riera,¹⁶ dels barbers Pero Martínez¹⁷ i Joan Garcés,¹⁸ de l'apotecari Guillem

---

¹² Pel que fa al patronatge reial sobre la medicina, en especial la universitària, vegeu més endavant, l'apartat sobre el rei i la medicina, a la Segona Part.

¹³ Els documents diuen literalment: *debeat ire in viagio Granate* (o *Almarie*); o *in exercitu* (o *armate*) *domini Regis*. Els documents referents als barbers de Manresa i als cirurgians d'Alcolea diuen *armate*. Tanmateix, és coneguda l'ambivalència de significats de les paraules *exercit* / *armada* per als casos d'unes expedicions que, malgrat que el seu desenvolupament fos majoritàriament (o quasi exclusivament) terrestre, calia que el transport de l'exèrcit s'efectués per mar. En aquestes condicions —i pel que fa als casos citats—, hem optat per interpretar *armada* com a sinònim d'exèrcit i no com a referència exclusiva a un estol de naus.

¹⁴ ACA, C, reg. 297, f. 139 v., transcrit a l'Apèndix, § 18: ordre de pagar-li 500 ss b. *in acurrimentum* del dit viatge.

¹⁵ ACA, RP, MR, vol. 272, f. 50 r.: 100 ss b.

¹⁶ ACA, RP, MR, vol. 272, f. 70 r.: 33 ss 4 d jaq.

¹⁷ ACA, RP, MR, vol. 272, ff. 44 v., transcrit a l'Apèndix, § 16 (250 ss b.) i 88 v. (33 ss 4 d jaq.) i *ibid.*, C, reg. 297, ff. 168 v.-169 r. (retiment de comptes del tresorer pel pagament de la mateixa quantitat).

¹⁸ ACA, RP, MR, vol. 272, f. 51 r.: 60 ss b.

Jordà¹⁹ i del menescal del rei,²⁰ Aquests avançaments sembla que eren per a preparar-se per al viatge, per a fer-se amb tot el que els fos necessari per a l'adequat exercici de llur activitat professional, com és el cas del dit Berenguer ça Riera²¹ o de Bartomeu ça Font.²² També hi havia la possibilitat de recórrer a un préstec, encara que aquesta via podia resultar ben problemàtica.²⁸ Tornarem sobre aquest punt més endavant. Crida l'atenció el fet que tots ells, amb la sola excepció de Pertegàs,²⁴ fossin domèstics del rei.

Era costum que tots els *acordats* en una expedició militar gaudissin de diversos avantatges, mentre aquesta durés. A més a més d'un avançament previ de la paga, d'un guiatge especial, amb sobresseïment temporal de tots els plets i processos, i de l'ammistia pels delictes comesos, tenien dret a un *allongament* o moratòria dels seus deutes, si bé amb algunes

---

¹⁹ ACA, RP, MR, vol. 272, f. 60 r., transcrit a l'Apèndix, § 20 (400 ss b.) i *ibid.*, C, reg. 297, f. 168 r.-v. (retiment de comptes del tresorer pel pagament d'aquella quantitat).

²⁰ ACA, RP, MR, vol. 272, f. 75 r.: 33 ss 4 d jaq. No se'n diu el seu nom. Sabem, però, que els menescals del rei eren Guillem de Rosanes i Arnau Cirera. En aquest mateix volum apareixen diversos pagaments al primer a compte d'un deute de la cort de 3259 ss 10 d b. (ff. 32 v. –59 ss 10 d b.– i 75 v. –200 ss b.) Des d'abril de 1300 li eren deguts 4675 ss b. (*ibid.*, C, reg. 297, ff. 82 v.-83 r.); pel març de 1309, després de diversos pagaments, ja només eren 3259 ss 10 d b. (*ibidem*), però fins al juny no li havia estat pagat res encara (*ibid.*, reg. 271, ff. 44 v.-45 r.) En cap d'aquests documents se'n indica per quin concepte era aquest deute; tanmateix, i amb totes les reserves, la idea que poguessin ser deutes per la seva participació en alguna de les anteriors expedicions de Jaume II és ben seductora. Per altra banda, l'únic menescal del rei que tenim documentat anant a Almeria és el segon, Arnau Cirera. Rosanes devia tenir aleshores una edat considerable, car ja era menescal de Pere el Gran el 1284 (J. TRENCHS i ÒDNA, *Casa, corte y cancellería de Pedro el Grande (1276-1285)*, Càller, 1991, p. 84).

²¹ ACA, C, reg. 297, f. 118 v., transcrit a l'Apèndix, § 13. Ordre de pagar-li 1000 ss b. *pro precio aliquarum rerum suo officio necessariorum quas emit ad opus viagi quod, Domino concedente, nunc facturi sumus ad partes Granate contra Fidei inimicos...*

²² El 15 de juliol de 1309 el rei ordenava pagar al seu cirurgià Bartomeu ça Font 400 ss b. *pro conficiendis et emendis unguentis et emplastris, stuppa sauciis et quibusdam aliis necessariis ad opus officii sui...* (ACA, C, reg. 271, f. 58 r., citat per M. R. McVAUGH, "Arnald of Villanova Regimen Almarie", p. 206, i transcrit a l'Apèndix, § 22).

²⁸ Azarias Abenjacob, jueu, físic de Saragossa, *necessitate compulsus*, en contractà un de 400 ss jaq. amb un altre jueu de la ciutat que li exigí com a aval la cessió d'un celler i d'un olivet del dit metge a un cens molt més baix del que correspondria, amb els seus fruits, mentre no li tornés la dita quantitat, i sense que el capital resultant (més de 110 ss jaq. anuals) comptés en tant que devolució del préstec. El document porta data d'1 d'octubre, en ple setge d'Almeria. És possible que també fóra el cas dels ajudants de l'apotecari Guillem Jordà (vegeu més endavant).

²⁴ Un sol document dels cinc que hem localitzat sobre ell en aquestes dates l'anomena *metge de la Cort del senyor Rey* (ACA, C, reg. 305, f. 73 r., transcrit a l'Apèndix, § 11); tots els altres no fan cap referència a una vinculació així a la Casa del rei Jaume (hi és simplement *cirurgico de villa Sancti Celedonio*). Sabem —com es veurà més endavant— que Bernat de Pertegàs, temps a venir, sí que ingressà al servei de l'infant Alfons, que l'acompanyà a la conquesta de Sardenya i que, un cop rei l'infant (1336), exercí de cirurgià major de la seva cort fins al final dels seus dies (1339). En aquestes condicions, sembla clar que la vinculació a la Casa del rei Jaume es podria atribuir a un error de l'escrivà; així ho hem considerat a tots els efectes.

reserves.²⁵ La majoria de les concessions d'allongament que tenim documentades ho són durant la campanya; només el que fou atorgat a Domingo de Cosco, cirurgià, i a un seu acompanyant, de nom Andreu Bric, potser també cirurgià, ambdós d'Alcolea de Cinca, és anterior.²⁶ També van tenir moratòries el cirurgià Domènec de Perpinyà²⁷ i l'apotecari Ramon Bonifai.²⁸

Per altra banda, cal tenir en compte que alguns dels *acordats* es comprometien a portar amb ells quantitats variables (1-3 per regla general) d'homes *experts en el seu ofici*. Només ho hem documentat de forma regular, al llarg de les diverses expedicions estudiades, en els casos d'apotecaris i, especialment, de menescals; de fet, pel que fa a aquests últims, pot veure's com, més endavant, el tresorer del rei els paga la *quitació* ordinària o sou als menescals adscrits a la Casa del rei o de la reina i als homes *ajudants en el seu ofici* també en temps de pau. Centrant-nos en la campanya d'Almeria, sabem que el menescal del rei, Arnau Cirera, hi fou *cum tribus hominibus deservientibus in officio suo menescalquie* i així li fou pagat el sou.²⁹

La contractació d'ajudants (contractes d'*afèrmanent*) formava part del sistema d'aprenentatge professional tant d'apotecaris com de menescals, així com també dels cirurgians; i cal tenir present que, molt en especial en el cas d'aquests darrers, la guerra constituïa un camp abonat per al seu aprenentatge i un pas gairebé obligat en la seva formació. Els apotecaris no van ser una excepció; així, l'apotecari del rei, Guillem Jordà, havia contractat un temps abans de l'expedició dos germans (Bonanat i Bartomeu Surià) de Sant Boi, que van convenir estar amb ell, seguir-lo i servir-lo, amb armes i sense armes, durant un any. En aquest cas, però, sembla que van acompanyar-lo a Almeria de mala gana, tot i que els

---

²⁵ En quasi tots aquests documents es repeteix la mateixa fórmula, allongant-los dels *debitores et fideiussores pro eo obligatos a solutione debitorum suorum, usuris cessantibus, et a causis contra eum motis et movendis dum fuerit in servicio supradicto; per hoc tamen non intendimus elongare debita que debeantur pro dotibus seu sponsaliciis mulierum nec pro vendicione bonorum immobilium seu reddituum nec legata testamentorum seu comandas...*

²⁶ ACA, C, reg. 351, f. 4 v., transcrit a l'Apèndix, § 30. Ambdós *debeant ire in servicium domini regis in presenti armata quam, actore Deo, facit contra regem Granate et gentes suas*. L'atorgant és l'infant Jaume com a lloctinent general.

²⁷ ACA, C, reg. 344, f. 59 v.

²⁸ ACA, C, reg. 345, f. 165 r., transcrit a l'Apèndix, § 38.

²⁹ ACA, C, reg. 271, f. 153 r., transcrit a l'Apèndix, § 69.

havia avançat diners en préstec, i un cop allà i després de violentes discussions *recesserint et fugerint a dicto Guillelmo nunc exeunte in servicio nostro in obsidione civitatis Almarie*.⁸⁰ Més endavant, en alguns contractes d'*afermament* es féu prometre a l'aprenent estaria i anaria amb l'apotecari, a peu o a cavall, a les parts del món que aquest volgués.⁸¹

Com és sabut, els exèrcits baix-medievals constituïen una realitat molt heterogènia i canviant; es formaven quan les circumstàncies ho exigien i es desfeien quan ja no eren menester. Veritables exèrcits permanents no existiren fins a finals del segle XV i principis del XVI. Amb tot, quant a la seva composició, una *host reial* del període que estudiem —la Baixa Edat Mitjana— era ja essencialment diferent del que podia haver estat en els segles anteriors. Factor decisiu en aquest canvi fou l'expansió urbana baix-medieval. D'aquesta manera, l'exèrcit reial ja no era un simple conglomerat de mainades feudals en les que sobresortia —poc— la pròpia del rei com un senyor feudal més que era. Encara hi havia, això sí, mainades senyorials que acudien a la crida del rei en virtut dels pactes del feudalisme, però ja el gros de les forces estava constituït per tropes del rei: les seves propies mainades feudals, més els mercenaris que soldejava (almogàvers), més les milícies municipals.⁸²

Al mateix temps que el rei, com hem vist, soldejava o *acordava* els seus propis professionals sanitaris per a servir-lo a ell, a la seva host, però també —com veurem— a tot l'exèrcit, els nobles, caps de les hosts feudals, i les ciutats, que trametien la seva milícia a la guerra, no van ser una excepció. Així, sabem que Diego Pérez exercí com a menescal a la host

---

⁸⁰ ACA, C, reg. 344, ff. 51 v.-52 r., transcrit a l'Apèndix, § 28. L'apotecari apel·là al rei i aquest ordenà al veguer de Barcelona que si poguessin ésser trobats en algun lloc de la seva jurisdicció els prenguéssin, i així els mantingués fins que li tornessin els diners i complissin amb ell segons el contracte. Sobre aquests contractes d'aprenentatge entre els apotecaris, pot veure's R. JORDI GONZÁLEZ i J. L. GÓMEZ CAAMAÑO, "Contratos de aprendizaje de boticario en la Barcelona medieval", *Boletín de la Sociedad Española de Historia de la Farmacia*, 24 (1973): 122-26.

⁸¹ *Promittens vobis quod per totum dictum tempus, stabo vobiscum et ibo vobiscum et sine vobis, equester vel pedester, prout vos volueritis, ad illas mundi partes quas vos volueritis...* (AHPB, not. Tomàs de Bellmunt, llig. 6, manual 26, f. 8 v., 5 de febrer de 1413, publicat per J. M. MADURELL i MARIMON, "La contratación laboral judaica y conversa en Barcelona (1349-1416). Documentos para su estudio", *Sefarad*, 16 (1956): 33-71 i 369-98, i 17 (1957): 73-102, pp. 99-100, § 104).

⁸² J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Baixa Edat Mitjana (segles XII, XIII, XIV i XV)*, vol. 3 de la *Història dels catalans* dirigida per F. SOLDEVILA, Barcelona, 1968, pp. 1379-80 (en el cap. 6: "L'exèrcit i la marina de guerra").

d'Artal de Luna durant la guerra.⁸³ Però les dades més interessants les tenim pel que fa a les milícies municipals, concretament de Manresa.

Amb l'exèrcit a punt de marxar cap al sud, tot al llarg de la segona meitat del mes de juliol, tres barbers de Manresa es comprometeren a anar a la guerra contra el rei de Granada, a la host que la ciutat trametia al rei, en lloc i com a substituïts de sengles ciutadans, per un temps determinat i a canvi d'un sou que aquests últims havien de satisfer per endavant. D'aquesta manera aconseguien més diners que si s'*acordaven* directament i això mateix podria explicar perquè van esperar fins pràcticament els últims dies.

El primer (16 de juliol) fou Bernat des Prat, que hi anà en lloc de Guillem Artús, un actiu comerciant de draps.⁸⁴ Pocs dies després (20 de juliol) era Ferrer d'Espina qui es comprometia davant de notari a anar a Granada, en lloc, aquest cop, d'Arnau des Soler, sabater;⁸⁵ l'endemà (21 de juliol) confiava el seu obrador a Manresa a un seu ajudant, Bartomeu de N'Aam, a condició que es fes càrrec també del manteniment de Gueraua, la seva esposa.⁸⁶ Però en l'últim moment, segurament quan Ferrer ja era fora de Manresa, Bartomeu va decidir marxar també amb l'exèrcit, pagant-li el sou Pere de Comella, fuster, perquè hi anés en lloc seu.⁸⁷ En aquesta situació, probablement a instàncies de Gueraua, el dit Arnau des

---

⁸³ ACA, C, reg. 305, f. 15 r., transcrit a l'Apèndix, § 9. Per altra banda, tot i que no ens consta que anés a Almeria, sabem que el 1310 el jueu *mestre Miras* era *metge de Don Jayme de Xèrica* (*ibid.*, RP, MR, vol. 273, f. 72 v.)

⁸⁴ AHPM, Prot. Not. 132, 17 K agost (sense foliar), citat per M. R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie (Regimen Castra Sequentium) and medieval military medicine", *Viator*, 23 (1992): 206. Bernat es comprometia a anar-hi per un any complet a partir de la data del document, a canvi de 200 sous b. Guillem Artús apareix en quasi tots els documents del protocol, com a *textor pannorum* i també com a *tenderius*, venent draps i efectuant préstecs a tot tipus de gent, burgesos i nobles —alguns dels quals van a Almeria. El document és transcrit a l'Apèndix, § 23. A banda, el mateix barber va contractar un préstec de 36 ss b. amb Berenguer des Prat, segurament parent seu, el 21 de juliol (*ibid.* 42, 12 K agost). Sobre les seves vicissituds en aquesta expedició, vegeu l'apartat sobre la incidència de la malaltia.

⁸⁵ AHPM, Prot. Not. 42, 13 K agost (sense foliar), citat per M. R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen", cit., p. 206. Ferrer s'hi comprometia amb les mateixes condicions que Bernat des Prat.

⁸⁶ AHPM, Prot. Not. 42, 12 K agost (sense foliar), transcrit a l'Apèndix, § 24. En aquest interessant document, Bartomeu es reconeixia lligat a Ferrer en el present i en el futur per un contracte d'aprenentatge (*afèrmanent*); reconeixia també no tenir cap dret sobre l'instrumental existent a l'obrador i es comprometia regir-lo en la seva absència, anant a mitges, i havent de lliurar la meitat del guany diari a Gueraua. El mateix dia 21, a punt de marxar, Ferrer nomenava procurador de tots els seus béns Pere Bovet, de Manresa (*ibid.*, 12 K agost).

⁸⁷ AHPM, Prot. Not. 42, 9 K agost (sense foliar), citat per M. R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen", cit., p. 206. Bartomeu, no sabem per quines raons, només es comprometé per sis mesos, i a canvi de 80 sous b.

Soler i Mateu de Gual, com a procuradors *ad hoc* del dit Ferrer, van recórrer a un altre dels ajudants *afermats* amb ell perquè es fés càrrec de l'obrador —i de Gueraua— a canvi de dispensar-lo d'un dels dos anys i mig pels quals havia signat el contracte d'*afermament* amb Ferrer.⁸⁸

En aquest sentit, les fonts documentals utilitzades —l'arxiu reial— podrien induir a desatendre aquest fenomen súmmament interessant: l'interès per l'assistència sanitària (a l'exèrcit) no fou exclusiu de la monarquia; una investigació acurada en arxius patrimonials i municipals pensem que aportariamoltes més dades sobre el particular.

Excepcionalment, el rei eximia de les obligacions militars —*ab omni exercitu, hoste seu eciam cavalcata ac redempcionibus eorumden*— algunes persones properes, a canvi de diners o bé simplement en remuneració per serveis prestats; aquest fou el cas de Pere Jutge, apotecari de Barcelona, datat el 1302, vigent, per tant, durant l'expedició a Almeria,⁸⁹ o el que fou atorgat a Berenguer des Far, físic de les infantes, després de la guerra⁴⁰.

---

⁸⁸ AHPM, Prot. Not. 42, 4 K agost (sense foliar), transcrit a l'Apèndix, § 25. Era Bernat, fill de Peric Bernada, de la localitat propera d'El Bruc, probablement més jove que no Bartomeu; hauria de fer-se responsable de l'obrador per l'any i mig restant, lliurant, ara setmanalment, a Gueraua 17 diners b. En el cas que Ferrer retornés a Manresa abans d'aquest temps, es faria càrrec del seu manteniment i de tot el que necessités, com aprenent.

⁸⁹ ACA, C, reg. 199, f. 70 v. (8 d'abril de 1302), publicat per M. de BARCELONA, "Nous documents per a la biografia d'Arnau de Vilanova", *Analecta Sacra Tarraconensia*, 11 (1935): 101-102, § 16, i reproduït a l'Apèndix, § 8. Vegeu també del mateix autor "Regesta de documents arnaldians coneguts", *Estudis Franciscans*, 47 (1935): 261-300, p. 273, § 60. L'enfranquiment d'host i cavalcada és vitalici i inclou també llur redempció. Arnau de Vilanova, amic de Pere Jutge, intercedí davant Jaume II per tal d'aconseguir aquest document. Per raó del seu ofici i per la seva vinculació amb la cort, l'apotecari entrà en contacte amb Arnau, amb qui l'uní una forta amistat; la seva casa a Barcelona esdevingué un important centre de difusió dels escrits espirituals arnaldians entre els beguins catalans. De fet, quan Arnau morí (1311), Pere fou un dels seus marmessors testamentaris i a casa seva hi foren trobades nombroses obres seves, llibres de la seva biblioteca i objectes personals. Sobre les relacions entre ambdós personatges, vegeu M. de BARCELONA, "Nous documents", cit., p. 102, i F. SANTI, *Arnau de Vilanova. L'obra espiritual*, València, 1987, pp. 153-54; a banda, sobre els llibres i objectes trobats a casa seva, R. CHABÀS i LLORENS, "Inventario de los libros, ropas y demás efectos de Arnaldo de Villanueva", *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, 9 (1903): 189-203. Cal dir que Pere Jutge ja s'havia lliurat circumstancialment, segons un manament (6 de maig de 1285) de l'infant Alfons, lloctinent de Pere el Gran, d'anar en l'exèrcit durant la guerra de les Vespres, *ratione ciruporum et electuariorum conficiendorum ad opus domini Regis et nostri* (ACA, C, reg. 62, f. 149 r., citat per Carme BATLLE i GALLART, "Els apotecaris de Barcelona en el món dels negocis pels volts de 1300", *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña*, 18 (1978): 97-109, p. 100). Vegeu també els comentaris a la Taula II.

⁴⁰ ACA, C, reg. 206, f. 126 r. (11 de juny de 1310), citat per Ll. COMENGE i FERRER, "Formas de munificencia real para con los archiatros de Aragón", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 3 (1903): 1-15, p. 5, i transcrit a l'Apèndix, § 62. Enfranquiment general i vitalici en agraïment pels seus serveis, que inclou el de l'obligació d'anar en exèrcit o cavalcada, i el de llur redempció. Vegeu també l'atorgat al *mestre* Àngel, físic de Lleida, el juliol de 1301 (*ibid.*, Pergamins, carp. 161, n° 1602, 10 de juliol de 1301, publicat per M. de BARCELONA, "La cultura catalana durant el regnat de Jaume II", *Estudios Franciscanos*, 91 (1990): 269, § 54).

3.- ELS PROFESSIONALS SANITARIS EMBARCATS I ELS NO EMBARCATS: ORIGEN I ESTRUCTURA PROFESSIONAL.

El nombre total de professionals sanitaris *documentats* en relació amb la campanya de Jaume II a Almeria puja a trenta-nou individus. Cal dir, tanmateix, que no tots aquests van anar amb l'exèrcit expedicionari a terres del regne de Granada; si bé la majoria (25) sí que ho van fer, la resta (14) van tenir una altra mena de vinculació amb l'expedició, molt diversa, però igual d'interessant. Els hem llistat per ordre alfabètic en les taules I i II, respectivament, indicant en cada cas llur vinculació o no a la Casa del rei o de la reina, llur funció professional concreta i el seu lloc de residència habitual —o bé d'origen, si aquest el desconeixem. També s'hi expressen els ajudants coneixedors de l'ofici que alguns d'ells van contractar i pels quals se'ls pagava el sou conjuntament amb el seu propi; tot i que no en coneixem més detalls —nom, ciutat, etc.— d'aquests ajudants, els hem inclòs en tots els còmputos a tots els efectes.

3.1. Els professionals sanitaris embarcats.

Com hem dit, la gran majoria (fins a un nombre de 25) dels professionals sanitaris que hem documentat en relació amb aquesta expedició van acompanyar l'exèrcit a Almeria, ja fos al servei directe del rei o la reina i la seva host, al d'algun noble, en les hosts municipals o a l'armada. Tots ells els hem reunit en la Taula I. Abans d'analitzar llur estructura professional, cal fer algunes observacions de detall sobre alguns d'ells. Azarías Abenjacob era, molt probablement, fill de Salamó Abenjacob, rabí i metge de l'aljama de Saragossa.⁴¹ Joan Amell, segons Rubió i Lluch, era oriünd d'Occitània; de fet, contemporàniament a la campanya d'Almeria, Jaume II li concedí 10.000 sous perquè

---

⁴¹ Jaume II, a instància del municipi de Saragossa, va atorgar a Azarías un enfranquiment i l'eximí (1302) d'assumir qualsevol altra funció pública dintre de l'aljama perquè tothora pogués tenir cura dels malalts a la ciutat (ACA, C, reg. 199, ff. 120 v.-121 r., regestat per J. RÉGNÉ, *History of the Jews in Aragon. Regesta and Documents 1213-1327*, ed. de Y. T. ASSIS i A. GRUZMAN, Jerusalem, 1978, § 2794, p. 518). Com veurem, va anar més tard a la conquesta de Sardenya; des d'aleshores consta com a vinculat a la Casa de l'infant Alfons. Vegeu també els comentaris a la Taula V, en el capítol següent.

TAULA I
Expedició a Almeria (1309-1310)
Professionals sanitaris que l'acompanyaren

Nom	Funció professional	Ciutat
Bartomeu de N'Aam	barber	Manresa
Azariás Abenjacob J	físic	Saragossa
Joan Amell* ^{1 2}	físic	València ³
Andreu Bric	[cirurgià]	Alcolea de Cinca
Ramon Bonifai	apotecari	Tortosa
Martí de Calçaroja*	físic	València
Arnau Cirera* <3>	menescal	Ceret
Domingo de Cosco	cirurgià	Alcolea de Cinca
Ferrer d'Espina	barber	Manresa
Bartomeu ça Font* ²	cirurgià	València
Joan Garcés*	barber	Oscà
Guillem Jordà(*) <2>	apotecari	Barcelona
Pero Martínez d'Oscà*	barber ⁴	Oscà
Arnau Metge	cirurgià	Morella
Ferrer Moragues*	cirurgià	València
Diego Pérez ⁵	menescal	[Luna]
Domingo de Perpinyà	cirurgià	[Perpinyà]
Bernat de Pertegàs	cirurgià	Sant Celoni
Bernat des Prat	barber	Manresa
Berenguer ça Riera* ²	cirurgià	Girona

* Adscrit a la Casa del rei.
 (*) Adscrit a la Casa de la reina.

- 1 Físic major del rei.
 2 Assistiren el rei a Terol en tornar greument malalt.
 3 Oriünd d'Occitània.
 4 També era porter del rei.
 5 De la companyia d'Artal de Luna.

J Professional de religió jueva.

<3> Nombre d'ajudants conegedors de l'ofici documentats.

s'establís en els seus regnes i sembla que escollí València; a la mateixa carta de concessió és nomenat per primer cop metge major de la cort.⁴² Andreu Bric hem optat per comptar-lo com a cirurgià tot i que la documentació, que el cita inseparablement amb Domingo de *Cosco*, no ho aclareix; és probable que en fóra un ajudant. El físic Martí de Calçaroja era valencià, o almenys s'establí també en terres valencianes; va estar al servei de Jaume II des de finals de 1304.⁴³ Arnau Cirera (o Cirer, o de Ceret), el menescal del rei, era oriünd de Ceret, però, òbviament, com altres professionals que servien contínuament el rei, no viuria allí sinó que seguiria la cort en el seu constant desplaçament.⁴⁴ Encara menys coneixem l'origen o la

---

⁴² A. RUBIÓ i LLUCH, *Documents*, cit., vol. 2, p. XXXI, el considera oriünd de Tolosa de Llenguadoc o dels seus voltants puix que anà a visitar-li uns familiars el setembre de 1315 (ACA, C, reg. 156, f. 240 r., publicat per M. de BARCELONA, "La cultura catalana", cit., p. 236, § 280). A vegades és anomenat *Johannes Amelii de Bromio* i altres, de *Sancto Amano*. Joan Amell entrà al servei de Jaume II l'any 1306 (ACA, C, reg. 236, f. 173 v., publicat per J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón. Su vida familiar*, Barcelona, 1948, vol. 2, p. 22, § 36). El 3 de gener de 1307 li fou atorgat un violari de 5000 sous anuals a canvi dels seus serveis al rei i la reina. A banda, rebia un sou o quitació a la cort. El 17 d'abril de 1309, poc abans de la campanya d'Almeria, Jaume II li concedí, ja com a metge major de la cort (ACA, C, reg. 297, ff. 101 v.-102 r.), 10.000 sous *in auxilium emendi hereditamentum in terra nostra*, quantitat que, com els pagaments del violari, s'eternitzà en el pagament. El 2 de desembre de 1310 enrara no n'havia cobrat res (*ibid.*, reg. 147, f. 132 v., citat per M. de BARCELONA, "La cultura catalana", cit., p. 210, § 240, en nota); el 8 de febrer de 1311 s'ordenava pagar-li'n la meitat (*ibid.*, ff. 132 v.-133 r.); el 21 d'abril següent, finalment, el rei manava pagar-li la meitat restant (*ibid.*, reg. 272, f. 74 v.) El 1321 comprà al rei l'alqueria de Xeresa, prop de Gandia, que li fou confirmada l'any 1324 després d'un llarg litigi amb els homes de Gandia (*ibid.*, reg. 388, ff. 23 r.-24 r.) No obstant això, sembla que també tenia possessions a Barcelona; com es veurà, estant el rei malalt a Terol, durant la primavera de 1310, Joan Amell es trobava en aquesta ciutat. Més informació sobre ell a Ll. COMENGE i FERRER, "Formas de munificencia", cit., p. 5, i "La medicina en el reino de Aragón", cit., p. 60; J. RUBIÓ i BALAGUER, R. d'ALÒS-MONER i F. MARTORELL, "Inventaris inèdits de l'Orde del Temple a Catalunya", *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 1 (1907): 400-04, § 10, 12 i 14; A. RUBIÓ i LLUCH, *Documents*, cit., vol. 1, pp. 54-55 (§ 42); H. FINKE, *Acta Aragonensia*, vol. 2, p. 936, § 608; J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, *ibid.*, *passim*; G. BEAUJOUAN, *La science en Espagne aux XIVe et XVe siècles*, París, 1967, p. 14; Danielle JACQUART, *Supplément* a E. WICKERSHEIMER, *Dictionnaire biographique des médecins en France au Moyen Âge*, Ginebra - París, 1979, p. 141; i M. de BARCELONA, "La cultura catalana", cit., pp. 209-10 (§ 240), *passim*.

⁴³ ACA, C, reg. 235, f. 144 r., citat per L. GARCÍA BALLESTER, M. R. McVAUGH i A. RUBIO VELA, *Medical licensing and Learning in Fourteenth-Century Valencia*, a *Transactions of the American Philosophical Society*, 79(6) (1989, ap. el 1990), p. 45. Martí disposava d'un violari de 4000 sous b. concedit el primer de maig de 1308 (ACA, C, reg. 267, f. 143 r., citat per A. RUBIÓ i LLUCH, *Documents*, cit., vol. 2, p. XXXI), que completava la *quitació* ordinària que rebia de la cort. El 8 d'octubre de 1323 comprà l'alqueria de Sexasa, prop d'Alzira, per 14.050 ss b. (ACA, C, reg. 224, ff. 86 r.-87 r.); i poc després, el 18 de març de 1325, la infanta Teresa d'Entença li concedí un violari de 10 cafissos de blat sobre Xiva, després traslladat a les rendes de la vall d'Elda (*ibid.*, reg. 426, f. 23 r.), que li fou confirmat per l'infant Alfons (*ibid.*, reg. 391, f. 37 r.-v.) Més informació sobre ell a Ll. COMENGE i FERRER, "Formas de munificencia", cit., p. 5, i "La medicina en el reino de Aragón", cit., p. 59; J. RUBIÓ i BALAGUER, R. d'ALÒS-MONER i F. MARTORELL, "Inventaris inèdits", cit., p. 407, § 18; A. RUBIÓ i LLUCH, *ibidem*; J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón*, cit., *passim*; i a M. de BARCELONA, "La cultura catalana", cit., pp. 446-47, § 411. Vegeu també els comentaris a la Taula II.

⁴⁴ Sobre la transhumància de la cort, vegeu J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Baixa Edat Mitjana*, cit., cap. 5 ("L'Estat català medieval"), pp. 1296-1305. En aquest sentit, Arnau de Vilanova recordava al rei Frederic de Sicília, germà de Jaume II d'Aragó, les seves obligacions com a rei, entre les quals hi comptava *fer equalment justícia a ríchs e a pobres, e privats e estranys, e metre diligència que en neguna part del regne no sie nafrada ni oflegada. E per aquesta diligència devets per*

residència dels seus ajudants; amb aquesta manca de dades concretes no podem menys que comptabilitzar-los tots a Ceret. Bartomeu ça Font, cirurgià del rei, actuà sovint de pont entre aquest i els escrivans de la Cancelleria.⁴⁵ Guillem Jordà, amic d'Arnau de Vilanova, era apotecari de Jaume II des d'abans de 1303; en aquest cas coneixem el nom dels seus ajudants, que s'anomenaven Bonanat i Bartomeu Surià, germans, de Sant Boi, però *afermats* amb Guillem a la ciutat de Barcelona, fet pel qual els comptem en aquesta última ciutat; amb tot, el document, datat a Almeria, no deixa clar si l'hi van arribar a acompanyar o el van abandonar abans de marxar.⁴⁶ Pero Martínez d'Ozca també era porter del rei; en aquesta comesa, el documentem ordenant l'escriptura de diversos manaments reials.⁴⁷ Arnau Metge,

---

diversos temps de l'any visitar los llocs del regne e scrutar e encertar si res se fa contra justícia pública o temporal, la qual pertany a vostra dignitat..., tret de la "Informació espiritual al rei Frederic de Sicília" [Messina (?), estiu de 1310], publicada per M. MENÉNDEZ PELAYO (*Historia de los heterodoxos españoles*, Madrid, 1880; última edició: Madrid, 1965, vol. 7, § 14) com a *lletra tramesa* a Jaume II en lloc del rei Frederic, com corregí després P. DIEPGEN (*Arnald von Villanova als Politiker und Laientheologe von 1299 bis Herbst 1308*, Berlín-Leipzig, 1909, p. 89), i, més modernament, amb l'adreça correcta, per M. BATLLORI (ed.), *Arnau de Vilanova. Obres catalanes*, vol. 1 (*Escrips religiosos*), Barcelona, 1947, pp. 223-24. El 25 de novembre el rei de Sicília la va trametre al seu germà Jaume II (*ibid.*, p. 78).

⁴⁵ Vegeu més endavant, l'apartat sobre la participació econòmica. Un Bartomeu ça Font, també de València —ignoro si ell mateix— rebia un modest violari de 200 ss; és recollit en el registre de les rendes reials elaborat per Francesc Ferriol l'any 1315: *item En Berthomeu ça Font, pren cascun any sobre la quinta del peix, per guarda de la devesa et de la Albufera*, .CC. sol. (ACA, C, Vària, 41/2, publicat per M. de BOFARULL i de SARTORIO, *CODOIN*, cit., vol. 39, Barcelona, 1871, p. 95). No l'he pogut documentar abans de l'expedició; és probable que li fóra concedit després —si és el mateix individu. Vegeu també sobre ell M. de BARCELONA, "La cultura catalana", cit., p. 385, § 305.

⁴⁶ Guillem, documentat fins a 1330, probablement era fill del també apotecari de Barcelona Arnau Jordà, i establert, com el seu pare, al carrer dels Apotecaris. Jaume II li concedí (ACA, C, reg. 202, f. 172 r., 26 d'octubre de 1304) un violari de dues quarteres de forment (o el seu equivalent, uns 700-750 ss b., segons la fluctuació del seu preu) sobre els molins reials de Barcelona (Sant Pere). Més endavant (1310), Jaume II li concedí 2000 ss reials val. *pro emendo hereditamento* a la ciutat de València (ACA, C, reg. 147, f. 91 r.) Sobre ell, vegeu Carme BATLLE i GALLART, "Els apotecaris de Barcelona", cit., p. 107; X. SORNÍ i ESTEVA i J. M. SUÑÉ i ARBUSSÀ, "Algunas noticias de Guillem Jordà, boticario de Jaume II, a comienzos del siglo XIV", *Boletín de la Sociedad Española de Historia de la Farmacia*, 36 (1985): 213-16; i M. de BARCELONA, "La cultura catalana", cit., p. 202, § 226. Sobre els molins reials de Barcelona i els violaris assignats sobre ells, vegeu P. ORTÍ i GOST, *Els molins reials del Rec Comtal de Barcelona durant la primera meitat del segle XIV*, Tesi de Llicenciatura inèdita, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1991.

⁴⁷ Per exemple, les ordres (13 i 14 de juliol de 1309) a Esteban de Roda, batlle general del regne de València, perquè es fes càrrec, durant la campanya a Almeria, del pagament del sou dels falconers del rei i de la provisió dels falcons i llebrers (ACA, C, reg. 271, ff. 63 v.-64 r.); l'escrivà Gil Pérez va escriure-les per manament fet per *Petrum Martini, barberii domini Regis*; igualment, vegeu *ibid.*, reg. 297, f. 121 v., o els presents en el diplomatari de M. de BARCELONA, "La cultura catalana", cit., § 26, 31, 50, 134, 148, 158, 184, 240, 257, 263, 299, 301, 304 i 372. Normalment és anomenat *barber e porter del senyor Rey*; vegeu per exemple, *ibid.*, reg. 147, ff. 16 v.-17 r. (Apèndix, § 70), o *ibid.*, RP, MR, vol. 272, f. 44 v. (Apèndix, § 16). Els porters, a banda de tenir l'obligació de vigilar les portes del palau, eren els oficials encarregats d'executar les ordres del rei allà on aquest es trobés o en llur ciutat de residència; vegeu F. CARRERAS i CANDI, "Ordenanzas para la casa y corte de los reyes de Aragón (siglos XIII-XIV)", *Cultura Española*, 2 (1906): 327-38, i J. TRENCHS i ÒDNA, *Casa, corte y cancillería*, cit., p. 40. Les *Ordinacions* de Pere el Cerimoniós (1344), basades en la redacció de les *Leges Palatinae* de Jaume III de Mallorca (1337), si bé novedoses en molts aspectes, recolliren també el que ja havia instaurat el costum i les pròpies ordinacions d'algun dels seus antecessors, reglamentant-ho tot fins al detall;

malgrat una certa vacil·lació de l'escrivà que va copiar la seva ordre de pagament pel que fa al seu nom, optem per respectar el primer que li dona.⁴⁸ Ferrer Moragues era originari de València, fill de Pere Moragues, també cirurgià, i d'Agnès ça Riera, germana de Berenguer ça Riera; la documentació que tenim sobre ell no fa constar el seu lloc habitual de residència.⁴⁹ Diego Pérez era menescal d'Artal de Luna, però en desconeixem el seu domicili concret. Pel que fa a Domingo de Perpinyà, sense més informació que el seu nom, hem optat per donar-li crèdit. De Bernat de Pertegàs, el que fa al cas sobre la seva no adscripció a la Casa reial, ja ha estat comentat més amunt. Berenguer ça Riera era el cirurgià major del rei, membre destacat d'una família de cirurgians de Girona que aportà diversos pràctics al servei dels reis durant més de mig segle i que, en paraules de Guilleré, constitueix tot un model per a l'estudi del patriciat urbà.⁵⁰

---

sobre els porters: *Semblantment, per exeguir los manaments dels oydors [de l'Audiència] damunt dits en quant al seu ofici pertanyerà a execució sien menats, e per guardar que sinó aquells qui dejen a la Audiència non s'acosten, cor grant multitud lo comun profit poria tost destorbar, volem e ordonam que dos sots-porters nostres al servir de la dita Audiència sien aordonats, los quals a manament dels dits oydors iran la on a ells dintre la vila on Nós serem tremetran per aquelles coses que l'offici dels oydors tocan e los manaments d'aquells ab diligència e cura feelment exeguiran...* (PERE III, *Ordenacions fetes per lo molt alt senyor En Pere Terç, Rey d'Aragó, sobra lo regiment de tots los oficials de la sua Cort*, dins P. de BOFARULL i MASCARÓ, ed., *CODOIN*, vol. 5, Barcelona, 1850, p. 135).

⁴⁸ ACA, C, reg. 283, f. 76 r.-v., transcrit a l'Apèndix, § 96. M. R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie", cit., l'anomena *Dominico*. El cert és que en el recte del foli l'escrivà va copiar clarament *A. Medico, chirurgicum Morelle...*, mentre que en el vers va escriure *Dominico*, penso que per confusió.

⁴⁹ Vegeu M. R. McVAUGH, "Royal Surgeons and the Value of Medical Learning: the Crown of Aragon, 1300-1350", dins L. GARCIA BALLESTER, R. FRENCH, J. ARRIZABALAGA i A. CUNNINGHAM (eds.), *Practical Medicine from Salerno to Black Death*, Cambridge, en premsa, p. [7], n. 29 i quadre genealògic de la família ça Riera. També aporta un quadre de la mateixa família Ch. GUILLERÉ, "Une famille de médecins au XIVe siècle: les ça Riera", a la mateixa obra col·lectiva. Hom sap que era menor el 1290; de fet, alguns documents contemporanis de la campanya d'Almeria l'anomenen encara *Ferreró* (ACA, RP, MR, vol. 273, f. 57 v.) Va estar al servei de Jaume II des d'abans de 1294, quan fou tramès per aquest al seu germà, Frederic de Sicília. Més tard l'heretà a la Múrcia conquerida (1303). Després de la campanya d'Almeria, continuà al servei del rei fins que partí cap a la conquesta de Sardenya amb l'infant Alfons (1323-1324) i s'establí a l'illa.

⁵⁰ Sobre els ça Riera en general –i sobre Berenguer en particular– vegeu E.-C. GIRBAL, "Médicos ilustres de la familia Çarrera de Gerona", *Revista de Gerona*, 17 (1892): 65-71; A. CARDONER i PLANAS, "Los cirujanos Ça Riera del siglo XIV", *Medicina Clínica*, 2 (1944): 160-62; i, des d'una perspectiva més actual, els treballs de Ch. GUILLERÉ, "Le milieu médical géronais au XIVe siècle", *Santé, Médecine et Assistance au Moyen Age. Actes du IIIe Congrès National des Sociétés Savantes (Montpellier, 1985). Section d'histoire médiévale et philologie*, vol. 1, Montpellier, 1987, pp. 263-81, IDEM, "Une famille", cit., pp. [1]-[3], *passim*, i de M. R. McVAUGH, "Royal Surgeons", cit., pp. [4]-[9], *passim*. Jaume II concedí (1299) a Berenguer ça Riera un violari de 600 ss b. sobre les rendes de Girona i, poc després (1301), a Berenguer i al seu cosí Jaume (I), cirurgians, membres de branques diferents de la família, i a un dels seus descendents a escollir, les rendes de Quart, Palau i Montalt, prop de Girona, sense jurisdicció i en indivís amb la família Net (ACA, C, CRD Jaume II, extra-sèries, n° 1696; sengles còpies a *ibid.*, reg. 198, ff. 375 r.-376 r., i *ibid.*, RP, BGC, cl. 6^a, A-2, ff. 15 r.-16 v.), la qual jurisdicció fou atorgada poc després de la campanya d'Almeria (1310) al dit Berenguer i a Jaume (II), també cirurgià, fill de l'homònim anterior (*ibid.*, C, reg. 207, f. 156 v., i còpia a *ibid.*, RP, BGC, cl. 6^a, A-2, ff. 16 v.-17 v.) Aquesta concessió que, en realitat, fou una venda per un preu simbòlic, camuflava un saldament de deutes de la cort de Jaume II envers els dos cosins cirurgians. Les rendes d'aquells llocs valien uns 1000 ss b., segons el registre de les rendes reials

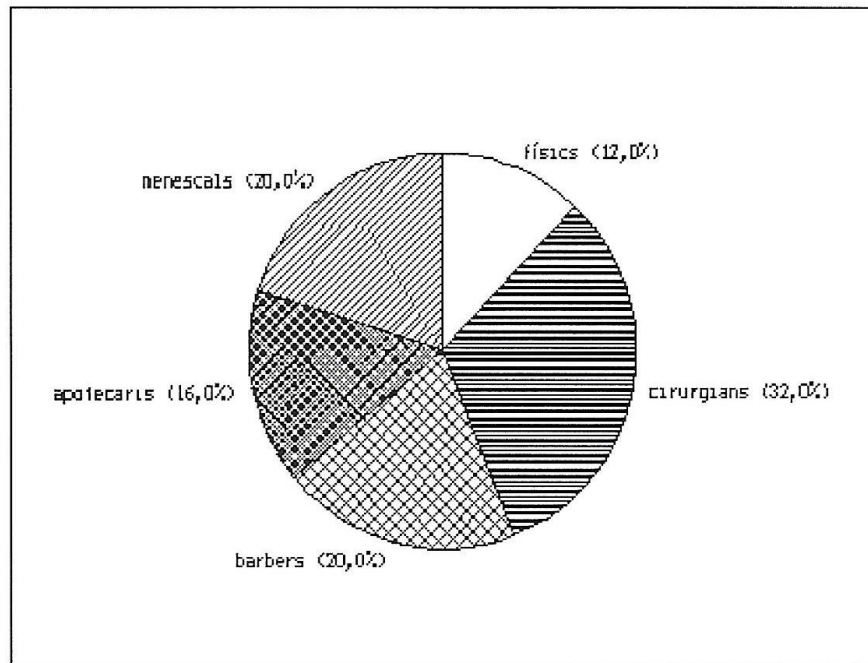

Quant a llurs funcions professionals, la Figura 1 n'ofereix una representació gràfica. Com s'hi pot veure, la meitat llarga dels professionals documentats pertanyen a funcions mèdiques inseribles dins del camp de la cirurgia (cirurgians i barbers). La raó és ben òbvia: el primer objectiu el constitueixen les ferides de guerra. Sobresurten de molt, numèricament, els cirurgians; a continuació vénen els barbers, amb un nombre molt probablement no representatiu de llur pes real. Tot seguit, i en nombre ben important, els professionals que tenien al seu càrrec la més destacada *màquina* de guerra de l'època, el cavall: els menescals. Segueixen de prop els apotecaris, encarregats de la preparació de simples i compostos medicinals, tot i que els altres professionals també havien de dur a compte d'un *acorriment* o paga especial el seu propi instrumental i alguns productes medicinals. Per acabar, els tres físics, representants de la medicina universitària, i la major part vinculats a la Casa del rei.

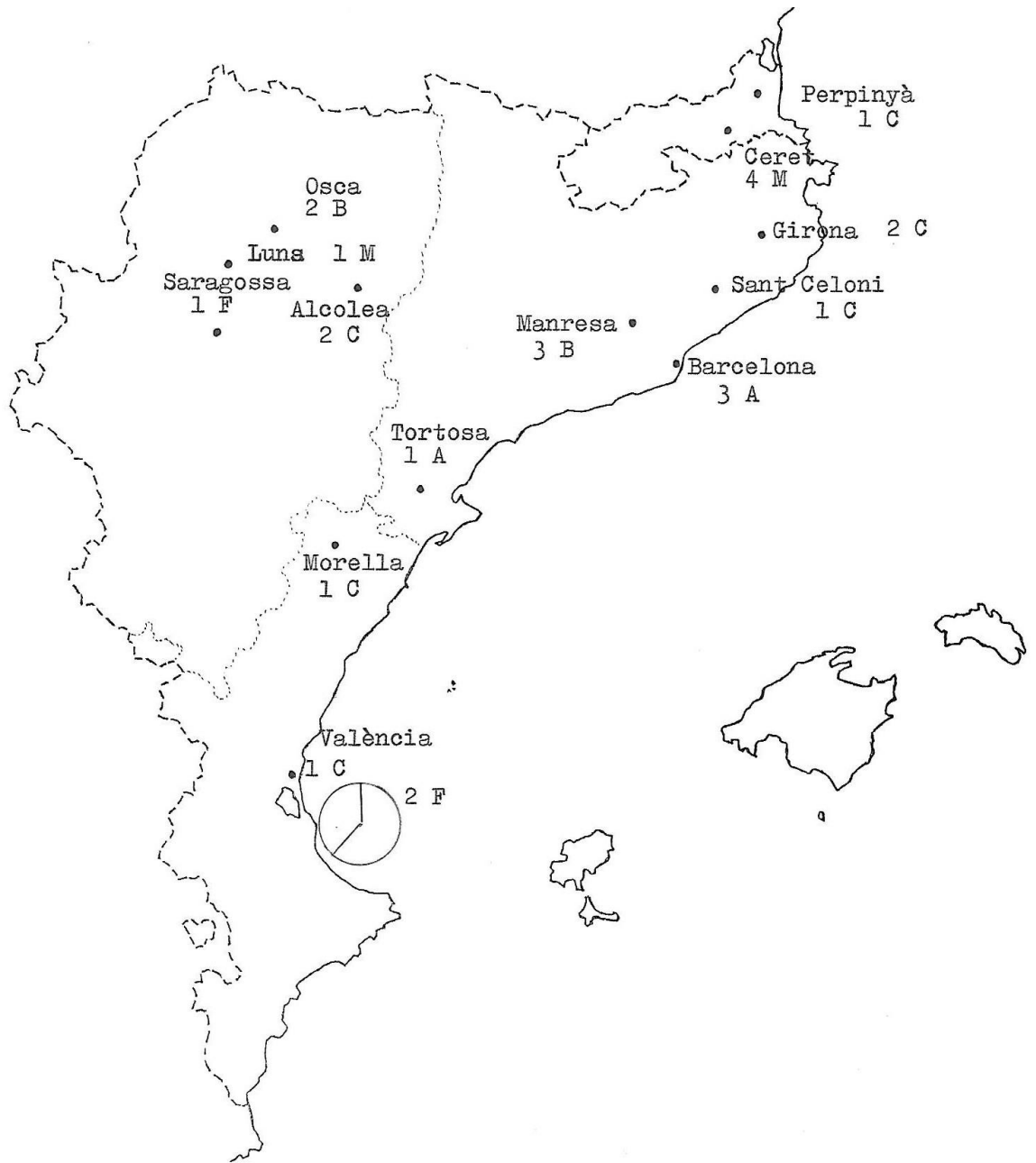
El mapa 1 vol clarificar la distribució geogràfica de tots els professionals sanitaris documentats que van anar a Almeria amb Jaume II. El Principat, amb 9 individus, supera àmpliament a la resta dels estats de la Corona d'Aragó: el regne d'Aragó pròpiament dit (6), el regne de Mallorca en la seva possessió pirinenca del comtat de Rosselló (5) i el jove regne de València (5). Si ens fixem en les funcions mèdiques predominants a cadascun dels estats podem veure que al Principat hi dominen els apotecaris (tots els professionals documentats a Barcelona ho són), seguits de prop per cirurgians i barbers; a Aragó l'estructura és més variada: cirurgians, barbers, un físic (Saragossa) i un menescal. A València, metges de física i de cirurgia, presentant la ciutat de València un balanç equilibrat entre ambdues funcions. I finalment, al Rosselló, menescals i un cirurgià (Perpinyà). A destacar el marcat contrast entre

---

dreçat a l'adveniment d'Alfons el Benigne per Ferrer de Lillet (1327): *item les rendes de Quart et de Palau poden valer uns anys ab altres trò a .M. sol., les quals rendes són assignades a violari als hereus d'En Jacme çà Riera et d'En Berenguer çà Riera* (*ibid.*, C, Vària, 41/1, publicat per M. de BOFARULL i de SARTORIO, *CODOIN*, cit., vol. 39, Barcelona, 1871, p. 21). Entre 1304 i 1306 fou batlle de Girona. A banda de la campanya d'Almeria, Berenguer participà en diverses expedicions militars: a Sicília (1298), a Múrcia (1300), en el setge de Montfalcó (1302). Fou autor (1305/1310) de la traducció catalana del *Regimen sanitatis ad inclytum Regem Aragonum* d'Arnau de Vilanova (MS Madrid, Biblioteca Nacional, n° 10078), publicat per M. BATLLORI (ed.), *Arnau de Vilanova*, cit., vol. 2, pp. 99-200. Morí a finals de l'any 1310. Més dades sobre ell, fora dels treballs ja citats, a E. GONZÁLEZ HURTEBISE, *Libros de Tesorería de la Casa Real de Aragón*, vol. 1, Barcelona, 1911, pp. 23, 95, 120-21, 144, 168, *passim*; A. RUBIÓ i LLUCH, *Documents*, cit., vol. 2, Barcelona, 1921, pp. 12 (§ 14), 13 (§ 15), 15 (§ 19), 23 (§ 30) i 53-55 (§ 56); i M. de BARCELONA, "La cultura catalana", cit., pp. 277-78 (§ 68) i 182 (§ 193).

Fig. 1: Professionals sanitaris que acompanyaren l'expedició a Almeria (1309-1310). Funcions mèdiques.

Mapa 1: Distribució geogràfica dels professionals sanitaris que acompanyaren l'expedició a Almeria (1309-1310).

Claus: F = físics — F-C = físics-cirurgians — C = cirurgians — B-C = barbers-cirurgians — B = barbers — A = apotecaris — M = menescals.

l'estructura visible a les ciutats de Barcelona, per una banda, i València i Saragossa, per l'altra. Així tenim que els físics documentats procedien majoritàriament de València, mentre que els apotecaris eren abrumadorament de Barcelona.⁵¹

3.2. Els professionals sanitaris no embarcats.

Els professionals sanitaris documentats que, sense anar a Almeria amb els expedicionaris, van mantenir una determinada relació amb l'expedició o amb les seves conseqüències ja hem dit que són un total de 14 individus. Els hem llistat també, com en el cas dels que sí que anaren a Almeria, en la Taula II. Per llur vinculació amb l'expedició, molt diversa, poden dividir-se en grups: els que van assistir el rei a Terol en tornar de l'expedició greument malalt, els que van comprendre l'expedició com una oportunitat econòmica i, finalment, els que, per la seva posició, van exercir-hi un paper polític molt destacat —cas exclusiu d'Arnau de Vilanova. Tanmateix, això no vol dir que només els qui van assistir el rei en la seva malaltia tinguessin una actuació professional pròpiament dita en relació amb l'expedició; cal pensar que, en el cas dels apotecaris, la frontera que separava llur activitat professional com a manufactors i expeditors de medicaments i llur participació en el comerç en general era sovint imperceptible. Per altra banda, Arnau de Vilanova no només va intervenir en les negociacions davant la cort pontifícia abans i durant l'expedició, sinó que, com veurem, escriví, amb ocasió d'aquesta expedició a Almeria, l'únic tractat de medicina militar conegut de l'època medieval. Hom trobarà més endavant un apartat monogràfic per a cadascun d'aquests tres grups.

Com hem fet abans, prèviament a analitzar la seva estructura professional, cal fer una sèrie d'observacions. Enric d'Alemanya era oriünd, sembla, d'aquest país; efectivament, essent el rei a Almeria, li concedí llicència per a venir i establir-se en els seus regnes, cosa que, aparentment, féu a Tarragona i al servei de l'arquebisbe; Jaume II l'anomena *in medicinali*

---

⁵¹ Sobre el nombre, l'activitat i la potència econòmica dels apotecaris de Barcelona, vegeu Carme BATLLE i GALLART, "Els apotecaris de Barcelona", cit.; en aquest treball, es donen dades sobre una vintena d'apotecaris actius a la ciutat entre 1285 i 1330. Però molt probablement es queda curt; L. GARCÍA BALLESTER, M. R. McVAUGH i A. RUBIO VELA, *Medical Licensing*, cit., p. 37, en localitzen una trentena només l'any 1325.

sciencia professor.⁵² Jaume d'Avinyó, sense estar vinculat a la Casa del rei, l'assistí en diverses ocasions; fou pare d'un físic homònim.⁵³ Quant a Bernabé, la documentació diu *metge*, sense precisar més; en aquests casos, gairebé sempre es tracta de físics: així s'esdevé també amb Abraham, Miras, Pere Cellerer i Joan Amell, segons sabem per altres documents. Amb Meirona tenim el mateix problema: la comptem amb els físics a tots els efectes. Pere Cellerer fou alumne d'Arnau de Vilanova; un cop mort aquest (1311), Jaume II començà a cridar-lo més sovint al seu servei i al de la seva família.⁵⁴ El cirurgià Guillem Corretger, oriünd de Mallorca però resident a València (fl. 1284-1309), fou autor d'una de les dues traduccions al català conegudes del tractat de cirurgia de Teodorico Borgognoni.⁵⁵ Pere Jutge, que ha estat anomenat prou justament el *gran personatge de l'especieria barcelonina*, era el proveïdor habitual de la cort, abans, durant i després de l'expedició a Almeria, posseïdor d'un dels obradors d'especieria més actius de la ciutat i que,

---

⁵² La invitació del rei (27 de desembre de 1309), efectuada després d'informacions rebudes de Guillem de Laceria, a ACA, C, reg. 345, f. 194 r., citada per A. CARDONER i PLANAS, *Història de la Medicina*, cit., p. 118, i transcrita a l'Apèndix, § 42. Cinc mesos després (25 de maig de 1310) consta al servei de l'arquebisbe de Tarragona (*ibid.*, reg. 238, f. 142 r., citat pel mateix historiador i també a l'Apèndix, § 57). Però sembla que es vinculà cada cop més al rei: el 3 de novembre del mateix any li era concedit un violari de 2000 ss b. (*ibid.*, reg. 207, f. 162 r., citat per Ll. COMENGE i FERRER, "Formas de munificencia", cit., p. 5). Vegeu-ne altres referències a l'obra citada d'A. CARDONER i PLANAS, pp. 116 i 118, i M. de BARCELONA, "La cultura catalana", cit., pp. 176-77 (§ 185), 202 (§ 226) i 233-34 (§ 276).

⁵³ M. R. McVAUGH, "Royal Surgeons", cit., p. [25].

⁵⁴ Sobre la seva relació amb Arnau, vegeu J. F. BENTON, "The birthplace of Arnold of Vilanova: a Case for Villanueva de Jiloca near Daroca", *Viator*, 13 (1982): 245-57 [repr. amb el títol "New Light on the Patria of Arnald of Villanova: The Case for Villanova de Jiloca near Daroca", *Analecta Sacra Tarraconense*, 51-52 (1978-79, ap. 1983): 215-27]. Sobre la seva vinculació amb Jaume II i la família reial, en particular com a exemple del suport del rei a la nova medicina escolàstica, pot veure's L. GARCÍA BALLESTER, M. R. McVAUGH i A. RUBIO VELA, *Medical licensing*, cit., pp. 45-46. Vegeu també M. de BARCELONA, "La cultura catalana", cit., p. 448, § 414.

⁵⁵ Vegeu A. CONTRERAS MAS, "La versión catalana de la «Cirurgia» de Teodorico de Luca por Guillem Corregger de Mayorcha. Un intento de mejorar la formación teórica de los cirujanos", *Estudis Baleàrics*, 4 (1984): 55-74, o la seva tesi de llicenciatura inèdita: *La difusión medieval de la Cirugía de Teodorico Borgognoni (1205-1298) en los países de habla catalana: la versión catalana de Guillermo Corregger (1306). Libro I (cirugía general) según el ms. París, Bibliothèque Nationale, fons espagnol, 212, fols. 1-18v*, Santander, Universitat de Cantàbria, 1986. Sobre Guillem Corretger, vegeu també Ll. COMENGE i FERRER, "Aplicación del método experimental en historia de la medicina. La medicina en tiempos de Jaime el Conquistador, Pedro el Grande, Jaime el Justo, Pedro el Ceremonioso y Martín el Humano", *Revista Iberoamericana de Ciencias Médicas*, 2 (1899): 410; IDEM, *La medicina en Cataluña (bosquejo histórico)*, Barcelona, 1908, pp. 75-76; J. MIRET i SANS, "Les médecins juifs de Pierre, roi d'Aragon", *Revue des Études Juives*, 57 (1909): 268; M. R. McVAUGH i L. GARCÍA BALLESTER, "The Medical Faculty at Early Fourteenth-Century Lerida", *History of Universities*, 8 (1989): 1-25; i M. R. McVAUGH, "Royal Surgeons", cit., p. [24].

TAULA II

Expedició a Almeria (1309-1310) Professionals sanitaris relacionats amb l'expedició però que no l'acompanyaren

Nom	Funció professional	Ciutat
Abraham J ¹	físic	Terol
Enric d'Alemanya ^{1 2}	físic	[Tarragona]
Ardoví	apotecari	Lleida
Jaume d'Avinyó ¹	cirurgia	València
Bernabé ¹	[físic] ³	València
Bernat Boter	apotecari	Girona
Pere Cellerer ¹	físic	Daroca
Guillem Corretger*	cirurgia	València
Huguet Jutge	apotecari	Barcelona
Pere Jutge ⁴	apotecari	Barcelona
Llop M	barber	Oscà
Meirona J ¹	metgessa	Terol
Miras J ^{1 5}	físic	Eixèrica
Arnau de Vilanova** ⁶	físic	València

* Adscrit a la Casa del rei.

** Adscrit a la Casa del rei i dels papas.

1 Assistiren el rei a Terol, en tornar greument malalt.

2 Estant el rei a Almeria, li concedí llicència per a venir i establir-se en els seus regnes. Sembla que ho féu a Tarragona.

3 La documentació diu *metge*, sense precisar. Gairebé sempre es tracta de físics: així s'esdevé amb Abraham, Miras, Pere Cellerer i Joan Amell, segons sabem per altres documents.

4 Proveïdor habitual de la cort.

5 Metge de Jaume d'Eixèrica.

6 Intervingué reiteradament davant del papa i acudí a Almeria a entrevistar-se amb Jaume II.

J Professional de religió jueva.

M Professional de religió islàmica.

com veurem, el sobreviurà àmpliament en mans dels seus descendents.⁵⁶ Huguet Jutge era nebot de l'anterior, en els negocis del qual participà.⁵⁷

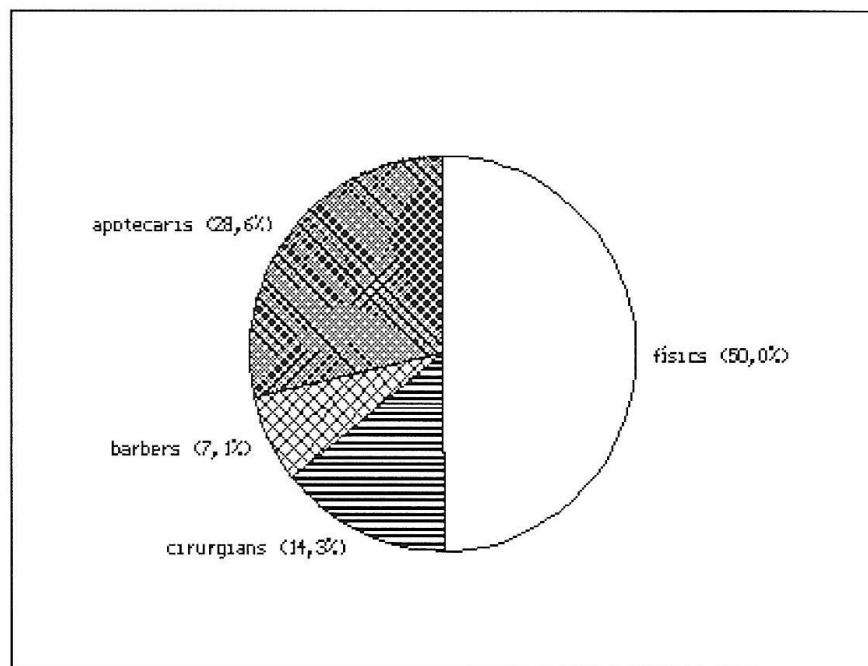
Pel que fa a llur estructura professional, representada en la Figura 2, cal dir que ben bé la meitat dels documentats pertanyen a la categoria mèdica dels físics, mentre que un quart llarg són apotecaris i la resta, cirurgians (14%) i barbers (7%). Podem veure com, ara, les funcions mèdiques més relacionades amb la cirurgia són clarament minoritàries. Són majoria, rotunda, en canvi, les que, bé pels recursos econòmics acumulats pels seus membres (físics), bé per les característiques de la seva pròpia activitat professional (apotecaris), van veure en la guerra més una oportunitat econòmica en la qual invertir, fer negoci i incrementar així el seu patrimoni, originat en llur activitat professional, que no pas una possibilitat per practicar la seva ciència o ofici (art). Destaca també l'absència total de menescals, per les mateixes raons, a la inversa.

El mapa 2 mostra la procedència geogràfica dels professionals sanitaris relacionats amb l'expedició que no van anar a Almeria. Per regnes, s'hi pot observar una distribució numèrica força equilibrada entre els tres estats peninsulars. El Principat manté una majoria, més aclaparadora encara, d'apotecaris —els únics professionals documentats a Barcelona, un cop més—, amb un físic, tots repartits a les principals ciutats. Al País Valencià dominen els físics, seguits de prop pels cirurgians, mentre la ciutat de València manté el mateix equilibri documentat abans amb els embarcats. I a Aragó sobresurten clarament els físics, a banda d'un barber, i tots en ciutats secundàries del regne.

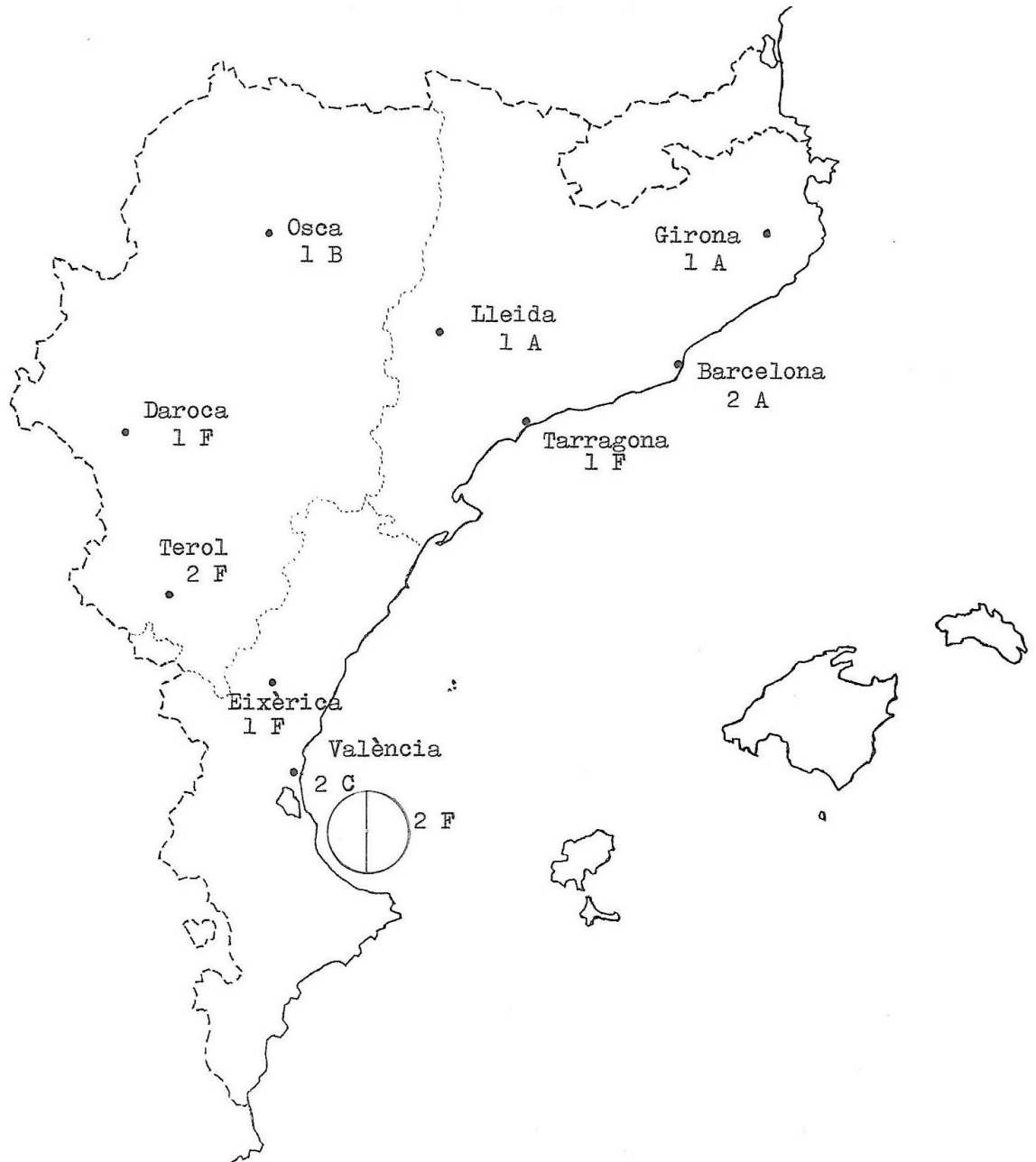
⁵⁶ Carme BATLLE i GALLART, "Els apotecaris de Barcelona", cit., pp. 99, 101-02 i 105-07. Pere Jutge (*fl.* 1285-1315) fou un mercader de categoria dins del grup dels apotecaris de la ciutat i dedicat al comerç de productes medicinals a l'engròs que no es limitava a la ciutat de Barcelona, sinó que s'estenia a tota Catalunya, amb connexions internacionals ben documentades, sempre sota la protecció del seu reial client. L'apotecari formà part diverses vegades del Consell de Cent de la ciutat, des de 1302 (*ibid.*, pp. 99 i 102).

⁵⁷ Deixà hereu Martí de Calçaroja, físic del rei, al qui el rei ordenà pagar (30 de setembre de 1310) diversos productes medicinals tramesos pel primer a Almeria (ACA, C, reg. 289, f. 173 r., transcrit a l'Apèndix, § 71); no sabem si per parentesc o per relacions purament comercials o professionals, Calçaroja ens apareix vinculat sovint amb els Jutge, tant a nivell de llurs relacions internacionals com a nivell més personal. Quant a les primeres, el 1308 Calçaroja i Pere Jutge intervingueren en un préstec a l'almirall Bernat de Sarrià, realitzat per uns mercaders francesos (ACA, C, reg. 289, f. 146 r.-v. i *ibid.*, reg. 290, ff. 61 v.-62 r.); i el 1313 ambdós reclamaven un deute d'una societat comercial de Narbona (*ibid.*, reg. 153, f. 205 v., citat per Carme BATLLE i GALLART, "Els apotecaris de Barcelona", cit., pp. 106-07). I per altra banda, el físic serà testimoni en la liquidació de la tutoria del fill gran de Pere Jutge, Felip, el 1324 (ACB, Not. Cap., Bernat de Vilarrúbia, 1324, ff. 17 v.-18 v.)

Fig. 2: Professionals sanitaris relacionats amb l'expedició a Almeria (1309-1310) però que no l'acompanyaren. Funcions mèdiques.

Mapa 2: Distribució geogràfica dels professionals sanitaris relacionats amb l'expedició a Almeria (1309-1310), però que no l'acompanyaren.

Claus: F = fisics — F-C = fisics-cirurgians — C = cirurgians — B-C = barbers-cirurgians — B = barbers — A = apotecaris — M = menescals.

Així, tenim que prop de la meitat dels físics documentats en relació amb la campanya d'Almeria procedien de la ciutat de València. No arriba a una tercera part, de Terol, a causa, més que res, de la malaltia que va fer-hi aturar el rei en tornar de l'expedició. I la resta, repartits entre una sèrie de poblacions del domini reial (Tarragona, Daroca) i senyorial (Eixèrica). Pel que fa als apotecaris, i tenint en compte també tots els documentats, la gran majoria provenen de Barcelona, i la resta distribuïts en altres nuclis secundaris (Tortosa, Lleida i Girona). La ciutat de València, per altra banda, va concentrar la majoria dels cirurgians documentats.

Si comparem l'estructura professional documentada a Barcelona i a València podem adonar-nos encara millor del fort contrast entre ambdues ciutats. A Barcelona, només apotecaris; a València, un balanç equilibrat entre físics i cirurgians. Això no vol dir, naturalment, que a Barcelona no existissin altres professionals sanitaris; tan sols que només els apotecaris s'hi interessaren per la campanya d'Almeria. I a València, és clar, també hi havia apotecaris⁵⁸. Perquè doncs aquesta diferència tan radical? Respon, probablement, aquesta divergència a la també diversa realitat socio-econòmica d'una ciutat abocada al comerç i amb una estructura socio-professional ja feta (Barcelona) i d'una altra ciutat no menys abocada al món del comerç però centre d'un país en formació —en procés de poblament— i amb una estructura socio-professional molt més oberta (València).

Finalment, unes consideracions sobre els domèstics i familiars reials. Com es pot veure en les Taules, alguns dels professionals documentats apareixen vinculats a les Cases del rei o de la reina de forma fixa. La diversa significació del fenomen de la familiaritat, estudiat per Vincke i Schadek pel que fa a la Corona d'Aragó, és ben coneguda; interessa remarcar ara l'ús que en féu la Corona per a teixir al seu voltant una extensa xarxa de fidelitats en la qual basar el seu poder i la seva llibertat d'actuació. Centrant-nos en l'expedició a Almeria, els professionals sanitaris que eren domèstics reials representen poc més d'un quart del total. En canvi, si tenim en compte només els que van anar a Almeria amb Jaume II, la proporció puja fins ben bé un terç.

---

⁵⁸ L. GARCÍA BALLESTER i M. R. McVAUGH, Practitioners and Medical Profession in Fourteenth-Century Crown of Aragon, (en preparació). Vegeu també, dels mateixos autors i d'A. RUBIO VELA, Medical Licensing and Learning, cit., p. 37, *passim*. Aquest balanç equilibrat entre físics i cirurgians a la ciutat de València i el predomini absolut dels apotecaris a Barcelona es corresponen també amb les dades que es tenen dels professionals sanitaris actius en aquestes ciutats des de 1325 (*ibidem*).

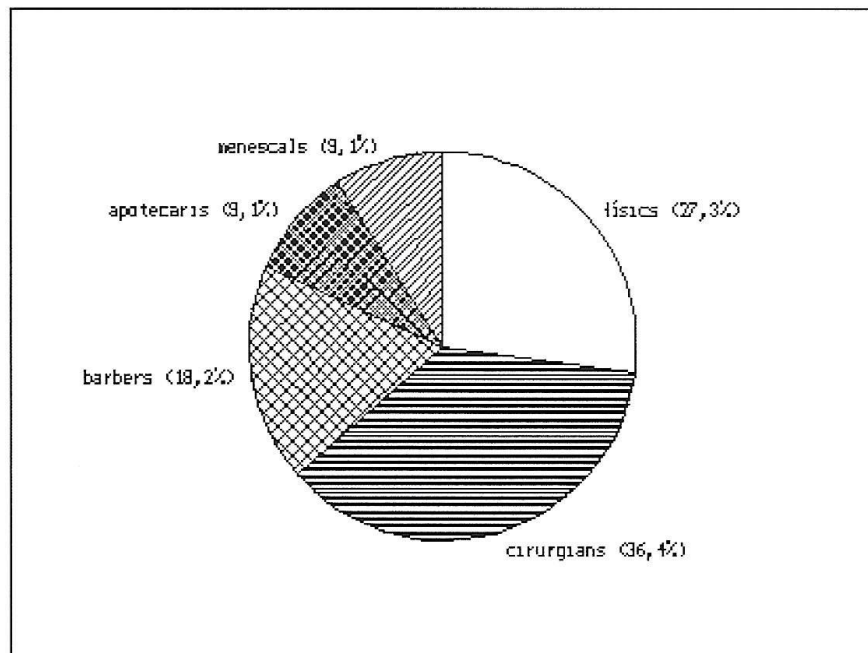
Si ens fixem en llur estructura professional, i tenint en compte tots els documentats (Figura 3), s'observa que els cirurgians arriben a un terç del total, seguits pels físics, amb un quart llarg, i, a més distància, pels barbers; els apotecaris i els menescals compten amb dos únics representants. Cirurgians i

barbers, junts, conformen una mica més de la meitat del total dels familiars reials documentats en relació amb l'expedició, una proporció —tan junts com separats!— pràcticament idèntica a la que hem vist apareixer en el còmput de tots els que van anar a Almeria (Figura 1). Per altra banda, les funcions mèdiques dels que no eren domèstics reials d'entre tots els documentats en relació amb l'expedició, les proporcions són molt equilibrades, amb un lleuger predomini de físics i apotecaris.

Pel que fa als jueus, cal dir que només un (físic, de Saragossa) dels professionals documentats que van anar a Almeria pertanyia a aquest col·lectiu, i no era familiar reial. Entre els professionals que no van anar amb els expedicionaris la proporció de jueus és major: tres, tots ells físics, i un d'ells dona (metgessa). Eren de Terol o de contrades pròximes (Eixèrica). Tots aquests últims estan documentats assistint el rei en la malaltia que patí en tornar d'Almeria, a Terol. És probable que la insignificant presència de professionals jueus entre els expedicionaris tingué alguna relació amb la influència d'Arnau de Vilanova sobre Jaume II; efectivament, és ben coneguda la posició antijueva d'Arnau pel que fa a la pràctica mèdica.⁵⁹ De fet, la malaltia de Jaume II correspon a un moment posterior, quan el rei ja

---

⁵⁹ Sobre aquest particular, vegeu A. RUBIÓ I LLUCH, *Documents*, cit., vol. 2, pp. XXXII-XXXIII, J. CARRERAS i ARTAU, "Arnaldo de Vilanova, apologista antijudaico", *Sefarad*, 7 (1947): 49-61, i 9 (1949): 75-105, i P. SANTONJA, "Arnau de Vilanova i el pensament jueu", *Estudi General*, 9 (1989): 97-104. Més bibliografia a J. M. MILLÀS i VALLICROSA, "Nota bibliogràfica acerca de las relaciones entre Arnaldo de Vilanova y la cultura judaica", *Sefarad*, 16 (1956): 149-153. Cap a l'estiu de 1310 Arnau va escriure l'anomenada *Informació espiritual* per a Frederic de Sicília, publicada per M. MENÉNDEZ PELAYO (*Historia de los heterodoxos*, cit., vol. 7, § 14) i per M. BATLLORI (*Arnau de Vilanova*, cit., vol. 1, pp. 223-43), en la qual, entre altres coses, l'exhortava: *item ordenarets que jueu, tant com en sa error perseverarà, no gos en pena de cors et d'aver medicar negú cristià, et si cristià lo requer, sia punit en certa quantitat*. L'efecte sobre Frederic fou immediat, i el 15 d'octubre decretà unes *constituciones sive capitula* sobre musulmans i jueus que trameté tot seguit (25 de novembre) al seu germà, Jaume II d'Aragó, juntament amb la citada *Informació*, les quals declarava estar inspirades *ex illo scripto informationis venerabilis et sapientis viri magistri Arnaldi de Villanova* (ACA, C, CRD Jaume II, c. 30, n° 3792, publicades fragmentàriament per H. FINKE, *Acta Aragonensia. Quellen zur deutschen, italienischen, französischen, spanischen, zur Kirchen- und Kulturgeschichte aus der diplomatischen Korrespondenz Jaymes II. (1291-1327)*, vol. 2, Berlin-Leipzig, 1908, pp. 695-99, § 438); en un dels capítols, amb la rúbrica *Ut nullus judeus audeat medendi artem exercere in christiano vel medicinam sibi dare vel conficere*, s'hi prescriu que: *In hiis confidere non possumus, qui fidem non habent, nec aliis poterunt esse fideles, qui eorum dominum prodiderunt. Eapropter providimus, [...] ut nullus judeorum [...] medendi artem [in christianis] audeat exercere vel medicinas pro christianis conficere aut [...] vendere vel etiam ministrare [...] judeus ipse per annum unum carceri detineatur inclusus [...] christianus [...] per tres menses detineatur [...] et totum salarii [...] ad curie menus perveniet [...] (ibid., p. 698)*. Però el fet que això no es corresponia a la realitat de la popularitat dels metges jueus, fins i tot entre els religiosos cristians, ho donà a

Fig. 3: Els professionals sanitaris al servei del rei o de la reina. Els domèstics o familiars reials relacionats amb l'expedició a Almeria (1309-1310).

conèixer el mateix Arnau en la *Interpretació dels somnis* d'ambdós reis, publicada també per MENÉNDEZ PELAYO, *ibid.*, vol 7, pp. 232-54, § 9: *recolimus etiam quod aliquando audivimus eos dicere in sermone quod excommunicatus erat et mortaliter peccabat quicumque fidelis ad curam sui corporis requirebat judeum, modo vero videmus quod eorum monasteria non ingreditur medicus ordinarié nisi pudens, ita quod tam in monasterio feminarum quam virorum judeus medicus ordinarius procurat infirmos*. Com ja apuntà FINKE (*ibidem*), tot plegat manifesta el profund menyspreu que els metges universitaris sentien pels metges i la medicina jueva, marginats de la nova institució universitària; vegeu l'altra cara de la moneda, la percepció dels jueus, a L. GARCÍA BALLESTER, L. FERRÉ i E. FELIU, "Jewish Appreciation of Fourteenth-Century Scholastic Medicine", dins M. R. McVAUGH i N. G. SIRAISSI (eds.), *Renaissance Medical Learning: Evolution of a Tradition*, a *Osiris*, 6 (1990): 85-117. Tot amb tot, diversos autors han coincidit en el fet de l'existència d'una influència de la literatura espiritual i científica hebrea, detectable en la literatura arnaldiana (vegeu F. SANTI, *Arнау de Vilanova*, cit., pp. 95 i ss.)

havia trencat amb el seu metge i conseller; com veurem, en aquelles circumstàncies, els jueus constituïren un terç dels metges que foren cridats a Terol. Només un musulmà hem documentat en relació amb la campanya d'Almeria; era barber, aragonès, i figura entre els que no van anar-hi.

4.- L'ACTIVITAT PROFESSIONAL.

La documentació dels arxius històrics, pel seu origen administratiu i jurídic, no aporta notícies sobre la pràctica professional en la guerra de les diferents funcions mèdiques documentades. Tanmateix, sí que n'aporta, directament o indirecta, sobre tota una sèrie de factors i problemes que envoltaven aquesta pràctica professional: quin era l'equipament dels professionals sanitaris; com s'efectuava la retribució per la seva activitat professional i qui els pagava; quin era l'abast social real, dintre de l'exèrcit o l'armada, de l'activitat professional dels individus documentats.

4.1. L'equipament.

Ja hem vist com alguns dels *acordaments* o enrolaments contenen informació, més o menys precisa sobre aquest particular. Així, sabem que el rei pagava una quantitat extraordinària als professionals embarcats per tal de fer-se amb algunes coses necessàries per a l'exercici del seu ofici; ara bé, és un sistema que només veiem funcionar en el cas dels cirurgians i dels cirurgians que eren familiars reials.⁶⁰ Funcionava igual amb els que no estaven vinculats a la persona del rei? No ho documentem; aparentment, només se'ls pagava una quantitat general en el moment d'enrolar-se: si era un pagament extraordinari o bé només un avançament del sou les fonts no ho precisen.

---

⁶⁰ Cas de Berenguer çà Riera, cirurgià del rei, citat abans, a l'apartat sobre l'*acordament*, que rebé 1000 sous a tal efecte. Es pot comparar amb el pagament fet a Bernat de Pertegàs, cirurgià no vinculat al rei: li foren pagats 500 ss b. in acurrimtum. Tots dos són transcrits a l'Apèndix, § 13 i 18.

Amb aquests diners els cirurgians compraven o manufacturaven els productes necessaris: unguents, emplastres, estopa per a ús quirúrgic i altres coses.⁶¹ També hem vist abans com els productes medicamentosos eren duts des de Barcelona i durant la campanya van fer-se diverses comandes, sempre —pel que tenim documentat— a la mateixa ciutat i al mateix obrador: el de Pere Jutge.⁶²

Tampoc sabem si entre l'equipament dels professionals sanitaris hi figuraven llibres. Només tenim al respecte una notícia posterior, per bé que relacionada amb la campanya d'Almeria; quan Berenguer çà Riera fou cridat urgentment per a assistir el rei en la malaltia que va agafar a Almeria, li fou pagada una bèstia de càrrega per a fer el viatge de Girona a Terol *en la qual aportà sos llibres e algunes coses necessàries a sa art*.⁶³

Pel que fa a les altres funcions mèdiques, només disposem d'informació respecte dels menescals. Arnau Cirera, menescal del rei, disposà també d'una bèstia de càrrega per a traslladar-se a València, on havia d'embarcar amb el rei rumb a Almeria; aquest animal fou *per aportar arreus e altres coses pertanyents a son ofici*.⁶⁴ Malauradament, l'escrivà no va considerar necessari de concretar més.

---

⁶¹ Vegeu l'ordre de pagament a Bartomeu çà Font de 400 ss b. *pro conficiendis et emendis unguentis et emplastris, stuppa sauciis et quibusdam aliis necessariis ad opus officii sui...*, ja citada (vegeu abans, l'apartat sobre l'acordament, i l'Apèndix, § 22).

⁶² ACA, RP, MR, vol. 272, f. 40 r. (juny de 1309): compra de productes medicinals i alimentaris per a la galera reial, transcrit a l'Apèndix, § 15. L'agost de 1309, quan tot just havia marxat l'exèrcit, el tresorer del rei comprava a Pere Jutge diversos productes i els feia trametre a Almeria (*ibid.*, f. 113 r., Apèndix, § 26). El 13 de setembre el rei tornava a fer una comanda urgent al seu tresorer, a Barcelona (*ibid.*, C, reg. 344, f. 57 v., citat per M. R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie", cit., p. 206, i transcrit també a l'Apèndix, § 29). La reina Blanca ordenava al seu tresorer el 22 de gener de 1310 que pagués una comanda efectuada a Huguet Jutge, nebot de Pere Jutge (*ibid.*, reg. 290, f. 100 r.); més tard, havent perdut el dit Huguet l'ordre de pagament, la mateixa reina manà (30 de setembre) pagar el deute a Martí de Calçaroja, físic del rei, per llegat del dit Huguet (*ibid.*, reg. 289, f. 173 r., citat per M. R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie", cit., p. 206, i transcrit a l'Apèndix, § 71).

⁶³ ACA, RP, MR, vol. 273, f. 53 v. (juny de 1310), publicat per M. de BARCELONA, "La cultura catalana", cit., p. 278, § 68 (en nota), i transcrit a l'Apèndix, § 59. Sobre la malaltia del rei, vegeu l'apartat corresponent del capítol.

⁶⁴ ACA, C, reg. 272, ff. 108 r.-109 r. (22 d'abril de 1311), transcrit a l'Apèndix, § 83. Es tracta d'una ordre de pagament per diversos deutes al sobretzembler del rei, entre els quals aquest, que duu data de 5 de juliol de 1309.

4.2. La retribució professional.

Les dades sobre la retribució dels professionals sanitaris per la seva activitat durant la campanya són més precises. Aquesta retribució podia adoptar diverses formes: des de la *quitació* ordinària pels seus serveis a la cort que rebien alguns dels qui eren familiars reials fins a un autèntic sou extraordinari de guerra, passant, és clar, per la *munificència* règia.

4.2.1. Les *quitacions* ordinàries.

Com ja hem vist, un tant per cent elevat dels professionals sanitaris documentats (al voltant d'un 30%) estaven vinculats honoríficament a la Casa del rei com a familiars o domèstics d'aquest; d'entre tots, alguns, els que estaven en servei a la cort de forma continuada, en rebien un sou o *quitació*. Aquesta *quitació*, d'estructura idèntica a la que rebien els altres servidors de la cort, era expressada en diversos conceptes. Així, cadascun tenia assignades un nombre determinat de bèsties *de bast* per als freqüents trasllats seguint la cort, per al manteniment de les quals els era pagada una quantitat de moneda; igualment, el rei costejava els vestits que utilitzaven tots els seus servidors, i que eren diferents segons la jerarquia; de forma semblant, tots tenien assignada una determinada ració de candeles, el valor de la qual els era satisfeta en moneda. De tots aquests pagaments, que podien expressar-se junts en un sol albarà o per separat, els era deduït el valor dels àpats que feien a la cort —*menjar de Cort*— l'equivalent dels dies que haguessin estat absents *per sos afers* i els avançaments —*racions*— que se'ls haguessin fet. Els pagaments eren efectuats en la moneda de curs legal a cada territori de la Corona d'Aragó, fent el càlcul dels dies que la cort romania a cadascun dels regnes en cada albarà. El professional que tenia ajudants o escuders cobrava també la *quitació* corresponent a aquests. La font bàsica per a l'estudi d'aquest tema són les ordres de pagament copiades en els registres de la Cancelleria i els albarans de pagament de la Tresoreria; per aquest període, no s'ha conservat cap llibre de l'Escrivania de ració, on figuraven els albarans testimonials adreçats al tresorer.⁶⁵

⁶⁵ Aquest esquema es va anar desenvolupant des del segle XIII, a través de diverses ordinacions reials, fins arribar al seu establiment definitiu en les *Ordinacions* de Pere III (1344), inspirades en les *Leges Palatinae* de Jaume III de Mallorca una mica anteriors (1337). Totes aquestes ordinacions han estat publicades per P. de BOFARULL i

Els professionals documentats rebent una *quitació* eren: el físic Martí de Calçaroja,⁶⁶ els cirurgians Berenguer ça Riera,⁶⁷ Ferrer Moragues⁶⁸ i Bartomeu ça Font,⁶⁹ els barbers Pero Martínez⁷⁰ i Joan Garcés,⁷¹ l'apotecari Guillem Jordà⁷² i el menescal Arnau Cirera.⁷³

MASCARÓ (ed.), dins *CODOIN*, vols. 5 i 6, Barcelona, 1850; i F. CARRERAS i CANDI, "Redreç de la reyal casa: ordenaments de Pere «lo Gran» e Anfós «lo Lliberal» (segle XIII)", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 5 (1909): 97-108 [també dins IDEM, *Miscelánea Histórica Catalana*, vol. 2, Barcelona, 1906 [=1918], pp. 307-18]. A banda, pot veure's també, del mateix autor, "Ordenanzas para la casa y corte", cit., on comenta i corregeix, publicant-ne alguns extractes, les de la *CODOIN*; i el treball de K. SCHWARZ, *Aragonesische Hofordnungen im 13. und 14. Jahrhundert*, Berlin-Leipzig, 1914, comentat parcialment per J. JORDÁN DE URRÍES y AZARA, "Las ordenaciones de la corte aragonesa en los siglos XIII y XIV", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 7 (1911): 220-29 i 284-92. Les *Leges Palatinae* foren publicades a cura de G. HENSCHEN, D. PAPEBROCH, F. BAERT i C. JANNING, dins *Acta Sanctorum*, vol. de juny-III, Anvers, 1701, pp. I-XC.

⁶⁶ ACA, RP, MR, vol. 271, f. 34 v. (juny de 1308): pagament corresponent a març i abril, 360 ss b.; *ibid.*, f. 54 v. (agost de 1308): pagament de juliol i agost (avançament), 200 ss b.; *ibid.*, f. 75 r. (setembre de 1308): pagament a *.I. escuder de maestre Martí, metge del senyor Rey, ço és, per .IIII. alnes miga de billa plana de Sent Donís—Saint Denis— comprades a rahó de .XVII. sol. la cana e per una pena negra de conills, .XII. sol., e per unes calces de negre de Narbona, .VIII. sol. .VI. dnr. barchn.*, en total 97 ss 6 d b.; i *ibid.*, C, reg. 298, f. 48 r. (9 de gener de 1312): ordre de pagament del que és degut per vestir de cort a Martí de Calçaroja, segons albarà de 8 de novembre de 1311 (*.XIII. cabdos de drap de color e calces de bruneta d'Ipré—Ypres/Ieper— i 90 ss b. per pells*), citat per A. RUBIÓ i LLUCH, *Documents*, cit., vol. 2, p. XXXI; i *ibid.* ff. 90v, 109v, 147v i 166v., etc.

⁶⁷ ACA, RP, MR, vol. 273, f. 75 r. (juliol de 1310): pagament corresponent al període maig-juliol de 1310, 100 ss jaq.; i *ibid.*, f. 61 r. (juny de 1310): pagament de la seva quitació de vestir corresponent a aquest any, segons albarà de l'escrivà ració amb data del mes de març (*.IX. alnes de drap de color, a rahó de .XX. sol. barchn., unes calces de perset vermeyl, .XXX. sol. jacc., e .XC. sol. barchn. per penes*), 300 ss b.

⁶⁸ ACA, RP, MR, vol. 273, f. 57 v. (juny de 1310): pagament de 30 ss b. i 12 d jaq. en concepte dels 430 ss 11 d b. a ell deguts per quitació segons albarà de l'escrivà de ració de data de primer d'abril de 1310; i *ibid.*, C, reg. 298, f. 89 v. (30 d'abril de 1312): ordre de pagament de 120 ss b. a ell deguts segons albarà amb data d'abril de 1311 *per quitació sua d'una bèstia a la qual ordinàriament és estat en ració*, pel període que anava d'abril de 1310 a març de 1311. Aquest últim document és especialment il·lustratiu de tot el que hem descrit.

⁶⁹ ACA, RP, MR, vol. 271, f. 74 v. (setembre de 1308): quitació de juny de 1307 a juliol de 1308, 90 ss jaq. i 797 ss 4 d b.; *ibid.*, f. 82 v. (octubre de 1308): 120 ss b.; *ibid.*, vol. 273, f. 76 r. (juliol de 1310): quitació de maig a juliol, 431 ss 7 d b.; i *ibid.*, f. 44 r. (maig de 1310): pagament de la seva quitació de vestir corresponent a l'any 1310, segons albarà datat a primer d'abril de 1310 (*.IX. alnes de drap de color e per unes calces de bruneta d'Ipré—Ypres/Ieper—, e .XC. sol. per penes*), en total 280 ss b.

⁷⁰ ACA, RP, MR, vol. 271, f. 54 v. (agost de 1308): quitació de juliol i agost, 50 ss b.; *ibid.*, f. 68 r. (setembre de 1308): 20 ss b.; *ibid.*, f. 83 r. (octubre de 1308): 91 ss 6 d b.; *ibid.*, f. 95 r. (novembre de 1308): 25 ss jaq.; *ibid.*, vol. 273, ff. 35 r. (abril de 1310), 35 v., 75 v. i 108 v.

⁷¹ ACA, RP, MR, vol. 271, f. 85 v. (octubre de 1310): pagament de 10 ss b. per la seva quitació; i *ibid.*, vol. 273, f. 33 r. (abril de 1310): pagament de la seva quitació de vestir segons albarà de primer d'abril de 1310 (*.VIII. alnes de billa plana de París, a rahó de .XII. sol. .VI. dnr. barchn., e unes calces de negre de Narbona, .X. sol., e .I^a. pena genovesa, .XX. sol.*), en total 130 ss b. (86 ss 8 d jaq.)

Això és el que permet veure la documentació conservada, molt incompleta; alguns dels documents citats segurament no són més que pagaments parcials.

Ara bé, pel sovintejat retard en fer-se efectiu —amb retards d'anys en ocasions—, s'hi observa un procés gradual de substitució per rendes fixes, sobretot en forma de violaris, cosa que no vol dir, tanmateix, que s'eliminessin les *quitacions*, que continuaran ben vigents, ja que aquest fenomen substitutiu apareix limitat al casos dels professionals més destacats de l'entorn reial.⁷⁴ En comentar les Taules I i II ja hem indicat quins dels professionals rebien aquest tipus de rendes.

4.2.2. El sou de guerra.

A part de les quitacions ordinàries que rebien alguns dels qui eren domèstics reials, el sistema de pagament dels professionals sanitaris que veiem funcionar durant la campanya d'Almeria consisteix en la cessió per part de nobles i cavallers d'una part del sou —l'equivalent a un dia— als professionals. Aquest sistema el documentem força àmpliament pel que fa a cirurgians i físics, i, potser, també barbers. Tots ells eren, amb una sola excepció, familiars reials.

---

⁷² ACA, RP, MR, vol. 624, f. 100 r.-v. (3 de setembre de 1311): albarà del mestre racional del que li era degut per quitació d'una bèstia de bast segons albarà de l'escrivà de ració de 28 de juliol de 1310, 256 ss b. 34 ss jaq., amb diversos descomptes; i per quitació de vestir, segons albarà del mateix escrivà de 23 de febrer de 1311, 130 ss b.

⁷³ ACA, C, reg. 271, f. 153 r. (16 de juliol de 1310): ordre de pagament dels 35 ss b. restants de la seva quitació d'una bèstia de bast, segons albarà amb data de primer de maig de 1310, pel període que anava del 20 de maig al 31 de juliol de 1309; i dels 5 ss b. i 42 ss 4 d.jaq. també restants segons albarà datat el 24 de maig de 1310, pel període del 20 de febrer al 25 de maig de 1310; i *ibid.*, vol. 273, f. 32 r. (abril de 1310): pagament de la seva quitació de vestir corresponent a aquest any (.IX. *cobdos de drap de Exaló* —Châlons-sur-Marne—, a *ralió de .VIII. sol. per lo copdo, e per unes calçes de negre de Narbona*, .VII. sol., e per .I^a. *pena genovesa*, .XXI. sol.), en total 100 ss jaq.

⁷⁴ Els violaris garantits pels reis als seus professionals sanitaris més destacats, igual que els garantits a altres persones influents en l'entorn del monarca, sembla haver tingut la funció de retenir-los en aquest entorn i també en el país. Vegeu M. R. McVAUGH, "Royal Surgeons", cit., [pp. 4-5 i 8], parlant del cirurgià de Jaume II Berenguer ça Riera, i també el que van concloure temps enrera en el mateix sentit J. VINCKE, "Los familiares de la Corona Aragonesa", cit., i H. SCHADEK, "Die Familien der sizilischen und aragonesischen Könige", cit., i d'ell mateix, "Die Familien der aragonesischen Könige", referint-se als familiars i domèstics dels comtes-reis en general. Un primer apropament a la qüestió, pel que fa als professionals sanitaris en l'àmbit de la Corona d'Aragó, fou realitzat per Ll. COMENGE i FERRER, "Formas de munificencia", cit.

El sou era pagat en virtut dels cavalls (armats i alforrats) i dels homes de peu o *servents* que cada noble aportava a l'exèrcit; en el cas dels nobles, se'ls pagava així el sou de tota la seva host, i era l'equivalent del sou d'un dia de tota la host el que havien de pagar a aquests professionals sanitaris.⁷⁵ L'escrivà de ració del rei —Ramon Ricard— descomptava aquest equivalent d'un dia a cada noble quan els feia l'albarà testimonial del que el tresorer del rei —Pere Marc— els havia de pagar en concepte de sou, a vegades indicant el nom del cirurgià o del físic; posteriorment, la suma total es feia constar en els albarans de cada professional, indicant de forma excepcional tots i cadascun dels qui els havien fet cessió del sou. Tanmateix, sembla que la cessió del sou d'un dia era voluntària per part dels membres de l'exèrcit —més endavant veurem quins—, els quals sempre es diu que *dederint et concesserint* el dit sou. No obstant això, el rei pressionà expressament perquè el major nombre possible de gent armada n'efectués la concessió.⁷⁶

Documentem cobrant el sou d'un dia durant la campanya d'Almeria els cirurgians Berenguer ça Riera,⁷⁷ Ferrer Moragues⁷⁸, Bartomeu ça Font⁷⁹ i Bernat de Pertegàs,⁸⁰ els

⁷⁵ Vegeu, per exemple, els pagaments a Pero Martínez de Luna (ACA, C, reg. 271, ff. 154 v.-155 r., 16 de juliol de 1310), a Dalmau de Castellnou (*ibid.*, reg. 147, f. 78 r., 2 de novembre de 1310, citat per M. de BARCELONA, "La cultura catalana", cit., p. 210, § 240, en nota, i transcrit a l'Apèndix, § 73) o a Pero Jordán d'Arenós (*ibid.*, reg. 271, ff. 225 r.-226 r., 3 de desembre de 1310, Apèndix, § 78). Pero Martínez tenia una host de 34 cavalls armats i 40 peons, cobrant a raó de 6 sous per cavall armat i 2 sous per peó diaris; segons l'albarà de l'escrivà de ració: *item li abat que per ell deuen ésser donats an Berenguer ça Riera, metge, per la ració de .I. dia, los quals li donà de gràcia, .CC.XXX. sol. .VIII. dnr. barchn.* Dalmau de Castellnou tenia una host menor ja que Joan Amell només va rebre'n 80 sous, *los quals vos foren atorgats [...] per sou de .I. dia de la quitació sua e de la companya que tench en servij del dit senyor en lo setge de la ciutat d'Almeria* (vegeu també *ibid.*, RP, MR, vol. 623, f. 78 v., transcrit a l'Apèndix, § 52). Pero Jordán d'Arenós, finalment, tenia 14 cavalls armats i 2 d'alforrats, cobrant-los a raó de 7 sous per cavall armat i 4 per cavall alforrat; aquest noble cedí la quitació d'un dia —120 sous b.— a Berenguer ça Riera i a Joan Amell. S'observa una corba ascendent en els *acorriments* militars als cavallers des de finals del segle XIII (vegeu Ch.-E. DUFOURCQ, "Prix et niveaux de vie dans les pays catalans et maghribins à la fin du XIIIe siècle et au début du XIVe siècle", *Le Moyen Age*, 71 (1965): 507) i que a mitjans de segle veurem com tornarà a descendir.

⁷⁶ Així pot observar-se almenys en el cas de Berenguer ça Riera. Un cop arribats a Alacant amb les restes de l'exèrcit, Jaume II ordenà (10 de febrer de 1310) expressament al seu tresorer i a l'escrivà de ració que descomptessin el sou d'un dia de tots els qui els constés que l'haguessin concedit al dit Berenguer i l'hi facin efectiu; igualment, el rei manà a l'escrivà de ració: *et nichilominus alios nobles et milites et ceteros inducatis ad concedendum dictum solidum unius diei chirurgico supradicto...* (ACA, C, reg. 345, ff. 237 v.-238 r., transcrits ambdós a l'Apèndix, § 45 i 46).

⁷⁷ Les petites quantitats dels documents citats adés i d'altres que no han pervingut feien un total de 7196 ss 8 d b., que el rei ordenà pagar-li finalment (15 de juny de 1310) sobre les rendes de la cúria del batlle de Girona (ACA, C, reg. 271, f. 141 r., citat per M. R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie", cit., p. 206, i transcrit a l'Apèndix, § 63). Però Berenguer no va poder cobrar tots aquests diners en vida; el 5 d'agost de 1311, quan Berenguer ja era mort, Jaume II manava al batlle de Girona que pagués la resta als seus fills i hereus (*ibid.*, reg. 272, f. 140 v.), manament que li reiterà el 20 de juny de 1312, aquest cop fent-ne beneficiaris els marmessors (*ibid.*, reg.

físics Joan Amell⁸¹ i Martí de Calçaroja,⁸² i és probable que també el barber Pero Martínez

---

273, f. 87 r.-v.) Sembla que Ferrer Moragues, el seu nebot, encara cobrà diners dels que eren deguts a Berenguer l'any 1316 (*ibid.*, reg. 277, ff. 113 r. i 264 r., citat per M. R. McVAUGH, "Royal Surgeons", cit., p. [7], nota 29). Podem afegir-hi que el 1327 Jaume II encara ordenà pagar 5000 ss b. a Jaume ça Riera (II) i a *Berengueró*, fill i hereu de Berenguer ça Riera, per diversos deutes que tenia amb els seus pares —és possible que, en part, pels serveis de Berenguer a la campanya d'Almeria— (ACA, RP, BGC, cl. 6^a, A-2, ff. 17 v.-18 r.), deutes encara no saldats del tot deu anys més tard, segons una nova ordre de pagament de Pere III (*ibid.*, ff. 18 r.-19 r.)

⁷⁸ El 30 d'abril de 1312 el rei manà que li fossin pagats els 300 ss b. que el noble Pero Jordán d'Arenós havia atorgat a Berenguer ça Riera (ACA, C, reg. 298, f. 89 v.-90 r., transcrit a l'Apèndix, § 89); del 29 d'octubre de 1312 és una altra ordre de pagament (200 ss jaq.) sobre la quitació del noble Eiximén de Foces, segons albarà datat a 2 de febrer (*ibid.*, RP, MR, vol. 624, ff. 262 v.-263 v. i 264 r.); un any just més tard, Jaume II manava que de la quantitat restant per pagar encara a Berenguer ça Riera, el seu oncle, li'n fossin pagats 329 ss 8 d b. que el difunt li concedí (*ibid.*, C, reg. 299, ff. 50 v.-51 r., citat per M. R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie", p. 206, i transcrit també a l'Apèndix, § 92).

⁷⁹ El rei ordenava pagar-li (9 de novembre de 1313) 2000 ss b. del que era degut encara a Berenguer ça Riera pel mateix concepte, ja que *vós dixés e afermàs que-l dit En Berenguer ça Riera [en sa vida] avia promès e feta avinença ab vós que de tot ço que a ell seria donat en lo dit viatge d'Almeria per los dits rics hòmens e cavalers e altres de lur quitació, que n'aguéssets vós lo terç*, segons jurà el mateix Bartomeu i testimoniat favorablement Ferrer Moragues, nebot del difunt (ACA, C, reg. 299, f. 54 r.-v., citat per A. RUBIÓ i LLUCH, *Documents*, cit., vol. 2, p. XXXI, i transcrit a l'Apèndix, § 93). Aparentment, entre els tres cirurgians (sobre Ferrer Moragues vegeu la nota anterior), o almenys entre Berenguer i Bartomeu, va establir-se un pacte verbal —avinença— de col·laboració pel que fa a llur pràctica professional durant la guerra.

⁸⁰ L'albarà de l'escrivà de ració (2 d'abril de 1310) li assignava 1516 ss b. per aquest concepte; el 13 d'agost de 1311 encara no n'havia cobrat la major part i el rei li manà pagar la resta sobre les rendes de les ciutats del bisbat de Girona (ACA, C, reg. 147, f. 221 r., Apèndix, § 85). Per l'octubre encara no havia cobrat la resta i, a petició seva, el rei els ordenà pagar en lloc seu a Guillem ça Bastida, canviador de Barcelona (*ibid.*, reg. 272, f. 186 v., Apèndix, § 87).

⁸¹ Segons albarà de l'escrivà de ració datat a 26 de març de 1310 li eren deguts 5013 ss 4 d b. per aquest concepte, que el rei ordenà (2 de desembre de 1310) pagar-li dels diners que havien d'arribar de Nàpols (ACA, C, reg. 271, ff. 222 v.-223 r., transcrit a l'Apèndix, § 76). El 8 de febrer de 1311 se li assignava a pagar la meitat de les exaccions de les ciutats del regne de València (*ibid.*, reg. 147, ff. 132 v.-133 r., citat per M. R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie", cit., p. 206); i el 21 d'abril següent, l'altra meitat dels diners de Nàpols, que encara no havien arribat (*ibid.*, reg. 272, f. 74 v.)

⁸² Segons l'albarà de l'escrivà de ració (1 de març de 1310) li eren deguts al respecte 7414 ss 4 d b.; el mes de juny el tresorer del rei li'n féu efectius 2000 (ACA, RP, MR, vol. 273, f. 54 r., transcrit a l'Apèndix, § 61), i el 25 del mateix mes el rei ordenava pagar-li la resta (*ibid.*, C, reg. 297, f. 241 r.-v., citat per M. R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie", cit., p. 206). Fou debades perquè pel desembre no n'havia cobrat més que 100; el dia 17 el rei li'n assignava la meitat sobre les rendes d'Aragó i l'altra meitat sobre les de València (*ibid.*, reg. 147, f. 95 r.-v., citat per A. RUBIÓ i LLUCH, *Documents*, cit., vol. 2, p. XXXI, i transcrit a l'Apèndix, § 79). Però després de diversos pagaments, el 20 de juny de 1312, segons albarà del mestre racional, encara no ho havia pogut cobrar tot (*ibid.*, RP, MR, vol. 624, f. 204 r.-v., Apèndix, § 90); en aquest albarà se li afegeixen altres atorgaments del sou: els efectuats per Acard de Mur (500 ss b.) i Ramon de Cardona (400 ss b.) I el 10 de novembre de 1312, un nou albarà del mestre racional ens informa encara de l'atorgament de 1000 ss b. per part de Pero Ferrandis d'Hijar (*ibid.*, ff. 269 v.-270 r., Apèndix, § 91).

d'Osca⁸³, tots ells, amb l'excepció de Pertegàs, familiars reials. Cal dir que aquest sistema de pagament no s'inicià ni fou exclusiu d'aquesta expedició.⁸⁴

A banda d'aquest sistema de pagament que afectava als individus més pròxims al cercle reial, tenim molt poca informació sobre com eren retribuïts els altres professionals sanitaris. Fora de possibles tractes particulars que no hagin transcendit a la documentació reial consultada, ja hem vist com en el moment de formalitzar l'enrolament era possible trobar qui pagués un sou a canvi d'evitar haver d'anar a la guerra.⁸⁵ A banda d'això, sembla que el rei pagava un sou o *quitació*, sobretot si s'aportaven cavalls (armats o alforrats) per a la guerra.⁸⁶

4.2.3. Altres formes de retribució.

La retribució dels serveis prestats podia adoptar, finalment, les formes més diverses. L'enfranquiment temporal o vitalici, total o parcial, de pagar determinats tributs ordinaris, la concessió o ampliació de rendes, de càrrecs a l'administració, de beques d'estudis, etc.⁸⁷

---

⁸³ Semblen tenir aquest caràcter els 200 ss b. que Guillem de Montcada, senescal de Catalunya, dedit et concessit eidem del que li era degut per la cort segons albarà del mestre racional datat a 18 d'agost de 1310; i els 500 ss b. que van ser-li concedits similitud mode pel noble Felip de Saluces segons albarà de 19 d'agost del mateix any, quantitats que el rei ordenà (21 d'agost) pagar-li conjuntament (ACA, C, reg. 147, ff. 16 v.-17 r., transcrit a l'Apèndix, § 70).

⁸⁴ Guillem ça Riera, pare de Berenguer, havia estat retribuït així pels seus serveis durant el setge d'Albarrasí de 1284 (ACA, C, reg. 52, f. 75 v., transcrit a l'Apèndix, § 7). I el mateix Berenguer ja fou retribuït mitjançant el mateix sistema pels seus serveis durant la campanya de Múrcia de l'any 1300; aquest pagament, promès el gener de 1301, encara restava en gran mesura impagat pel maig de 1302 (*ibid.*, C, reg. 294, f. 47 v., citat per M. R. McVAUGH, "Royal Surgeons", cit., p. 17).

⁸⁵ Cas dels barbers de Manresa, àmpliament comentat més amunt.

⁸⁶ Bernat de Pertegàs, cirurgià, cobrà (abril de 1310) 100 sous b. dels 870 que li eren deguts *per quitació sua del setge d'Almeria* (ACA, RP, MR, vol. 273, f. 34 r., transcrit a l'Apèndix, § 51). El cas d'Arnau Cirera, menescal, és més explícit; pel juliol de 1310 s'ordenava pagar-li 159 ss 8 d b. restants *pro quitacione sua viagii preteriti Almarie in quo fuit nobiscum parati [...] ad solidum unius equi alforrati* (*ibid.*, C, reg. 271, f. 153 r., Apèndix, § 69). Sobre els cavalls armats i alforrats vegeu l'apartat corresponent del capítol. L'apotecari Guillem Jordà i els cirurgians Berenguer ça Riera i Bartomeu ça Font també hi van mantenir cavalls. Amb tot, cal tenir en compte que la paraula *quitació* és molt ambigua i pot indicar qualsevol tipus de pagament; només més tard s'anirà limitat el seu significat.

⁸⁷ Així, *attentis pluris, gravis, idoneis et acceptis serviciis* prestats pel cirurgià Berenguer ça Riera, Jaume II concedí (20 de juny de 1310) una beca de 300 ss b. anuals al seu fill homònim per a estudiar a la universitat, fora dels límits del bisbat de Girona, a cobrar de les rendes de la vegueria (ACA, C, reg. 206, f. 127 v., transcrit a l'Apèndix, § 65). Posteriorment el veguer es negà a pagar-la perquè Berenguer fill no sortia de la ciutat, i el rei li

Cal dir, però, que cap d'aquestes formes de pagament oferia garanties de poder defugir els retards; el 1318, amb ocasió d'una greu malaltia, Jaume II féu unes ordinacions testamentàries en les quals reglamentava estrictament el reconeixement de deutes *pro mutuis, pro empccionibus, pro hominibus maris viagiorum Sicilie et Almarie*, etc.⁸⁸ Fou gràcies a aquestes ordinacions que Arnau Metge, cirurgià de Morella, va poder cobrar el sou que li era degut encara, pels seus serveis a Almeria, l'any 1322.⁸⁹

4.3. Abast social de l'activitat professional.

Ara bé, si no hi ha cap dubte que aquest sou el rebien per la seva pràctica professional, ja no està tan clar a qui anava adreçada aquesta última: quin era l'abast social real de la pràctica professional per la qual eren retribuïts els individus documentats? Cap document ens dona una resposta inequívoca, però procurant llegir entre línies els mateixos albarans, ordres de pagament del sou i altres és possible albirar una resposta.

---

manà (1 d'octubre de 1311) que l'hi pagués per 5 anys *quavis dictus Berengueronus moretur et sit continue in civitate Gerunde causa adiscendi*, passats aquests 5 anys però, li ordenava que només en respongués *dum sit in studio extra episcopatum Gerunde juxta carte gracie et concessionis nostre predictae continenciam et tenorem* (*ibid.*, reg. 208, f. 59 v.); sembla que aquest çà Riera fou jurista (vegeu M. R. McVAUGH, "Royal Surgeons", cit., i Ch. GUILLERÉ, "Une famille", cit., quadres genealògics). Anys més tard, Pere III concedí (29 de juliol de 1345) una beca similar—400 ss b. anuals durant 3 anys— al fill d'aquest Berengueró, *quem vos intenditis sciencia medicine vel chirurgie in studio tanquam ad hec idoneum erudite*, declarant que *volentes locum et viam parare idoneam quod in Domo regia sint in eodem officio de vestra progenie temporibus successivis* (*ibid.*, reg. 1123, f. 93 r.) El mateix rei Pere li atorgà finalment (20 de febrer de 1358) la llicència per a practicar la cirurgia (*ibid.*, reg. 900, f. 28 v.) Fora d'això, i tornant al cirurgià de Jaume II, aquest li atorgà també (6 d'octubre de 1310) la jurisdicció civil i el dret de ban als llocs de Quart, Palau i Montalt, prop de Girona, els quals tenia assignats a violari (*ibid.*, reg. 207, f. 156 v.), després que el cirurgià ho reclamés i el rei en demanés informació al batlle (*ibid.*, reg. 145, f. 32 r., 22 de juny). Per altra banda, l'apotecari Guillem Jordà va rebre la concessió (15 de novembre de 1310) de 2000 ss reials val. *pro emendo hereditamento in civitate Valencie* (*ibid.*, reg. 147, f. 91 r.), dels quals encara no n'havia cobrat gens pel febrer de 1311 (*ibid.*, f. 124 v.); al mateix temps el seu violari de 2 quartans de forment molts diaris, equivalent, segons l'oscil·lació del preu del forment, a uns 720-740 ss b. anuals, fou traslladat als molins nous del Clot (*ibid.*, reg. 271, f. 207 r., 4 de novembre de 1310).

⁸⁸ J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón*, vol. 1, pp. 256-58, i vol. 2, § 269, pp. 190-91. Ens consta que la testamentaria de Jaume II, mort el 1327, restà oberta fins als anys 1350.

⁸⁹ ACA, C, reg. 283, f. 76 r.-v. (16 de febrer de 1322), citat per M. R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie", cit., p. 206, i transcrit a l'Apèndix, § 96. Jaume II ordenava pagar-li 500 sous reials val. *in sustentacionem serviciorum Nobis prestitorum in viagio Almarie, [...] servata ordinacione per Nos facta super nostris debitis et injuriis exsolvendis*.

La documentació sobre enrolaments i també les moratòries de deutes diuen que *debeat ire in servicio nostro...* (Bernat de Pertegàs), que és *nunc exeunte in servicio nostro in obsidione...* (Guillem Jordà), que *sit in servicio nostro in presenti viagio...* (Domingo de Perpinyà), que *debeant ire in servicium domini Regis in presenti armata...* (Domingo de Cosco i Andreu Bric) o simplement que *sit in presenti viagio exercitu nostro...* (Ramon Bonifai). Unes expressions que semblarien vincular-los tots a la persona del rei; per contra, pensem que aquestes frases cal interpretar-les més segons el sentit que manifesta l'última citada, i posar-les en relació amb el sentit patrimonial que de la cosa pública tenien els monarques medievals.⁹⁰

Els albarans i les ordres de pagament del sou són més explícits. Comencem pels físics. A Joan Amell li és pagat el sou *nomine quorundam nobilium et aliorum militum tunc in nostro servicio existentium in viagio Almarie...* Martí de Calçaroja el cobra *ex baronibus, militibus et aliis qui nobiscum inerunt...*, és a dir, de *los richs hòmens e cavallers qui foren en lo setge d'Almeria...* Pel que fa als cirurgians, Bernat de Pertegàs el va rebre d'*aliquos richi homines, mesnaderii, milites et alie persone tunc existentes in servicio nostro in viagio predicto...* I Berenguer ça Riera, finalment, de *nobiles, milites et alii ex illis qui ad solidum nobiscum erant in obsidione...* Hem distingit els físics dels cirurgians perquè a primera vista sembla observar-se una diferència entre ambdós: mentre els documents que fan referència als primers citen preferentment nobles i cavallers, els dels cirurgians no obliden de fer constar sempre "i altres". Però què vol dir realment aquest apèndix? Les cessions del sou d'un dia per part d'alguns nobles i cavallers ja hem dit que eren extensives a tota la seva host; així, Dalmau de Castellnou atorgà a Joan Amell *la quitació sua e de la sua companya*, i els albarans ja citats d'altres cavallers sempre compten tots els efectius del noble en qüestió a l'hora de cedir el sou. Però és la documentació de Berenguer ça Riera, per ser el cirurgià major, la més completa i clara; quan el rei ordenà al seu escrivà de ració que descomptés el sou d'un dia cedit al cirurgià dels albarans de nobles, cavallers i altres dels qui van ser en el setge a sou del rei, hi afegí expressament: *et nichilominus alios nobiles et milites et cetera inducatis ad*

---

⁹⁰ Vegeu també una discussió sobre el terme *armata* a l'apartat sobre l'acordament.

*concedendum dictum solidum unius diey chirurgico supradicto, qui de arte sua in exercitu nostro generaliter deservivit.*⁹¹

Per acabar, i com a conclusió parcial, unes observacions: 1) si aquest *generaliter* l'entenguéssim com no limitat als nobles i cavallers, caldria admetre una assistència generalitzada; 2) com que la cessió del sou era voluntària, i així ho fan constar tots els albarans i ordres de pagament, era fàcil defugir aquest pas malgrat haver rebut assistència i possiblement haver-ne promès la cessió; i 3) comptat i debatut, i malgrat una possible assistència generalitzada, tots aquests documents semblen apuntar cap a una única direcció: qui desitjava tenir assistència sanitària al camp havia de pagar-se-la del seu propi sou.

5.- LA PARTICIPACIÓ ECONÒMICA DELS PROFESSIONALS SANITARIS.

Ja hem dit com l'enrolament i llur pròpia activitat professional no fou l'únic vincle que hem documentat entre els professionals de la sanitat i la campanya de Jaume II a Almeria. Per alguns d'ells, una minoria, la campanya, la guerra, se'ls presentà com una oportunitat econòmica per a invertir els recursos acumulats al llarg de la seva vida professional, fer-hi negoci i incrementar el seu patrimoni, és a dir, el seu estatus econòmic i social.⁹² Naturalment, això no vol dir que alguns dels qui van anar amb els expedicionaris a Almeria no deixessin d'actuar de forma idèntica: la inversió econòmica no fou mai monopoli dels qui van romandre als estats de la Corona d'Aragó.

Dit això, cal precisar que la participació dels professionals sanitaris no fou en absolut homogènia. Alguns van prendre part en el proveïment alimentari dels expedicionaris, alguns

---

⁹¹ M. R. McVAUGH, en la breu nota introductòria a la seva edició del *Regimen Almarie* d'Arnau, en dedueix sense reserves un exercici professional més aviat generalitzat. Es basa també en les elevades quantitats dels albarans i ordres de pagament (M. R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie", cit., p. 206).

⁹² El tema, pel que fa als professionals al servei del rei, ja fou tocat per LL. COMENGE i FERRER, "Formas de munificencia real", cit. Amb una metodologia i uns interessos més actuals, pot veure's per a la Corona d'Aragó, el treball de M. R. McVAUGH, "Royal Surgeons", cit., i fora d'aquest àmbit geogràfic, el de Carole RAWCLIFFE, "The Profits of Practice: the Wealth and Status of Medical Men in Later Medieval England", *Social History of Medicine*, 1 (1988): 61-78.

altres van aportar-hi material bèl·lic o cavalls, d'altres van mantenir-hi cavalls pels quals se'ls pagava i d'altres encara, en un moment d'extrema dificultat econòmica per al rei, van efectuar-li diversos préstecs.

5.1. Proveïdors de l'exèrcit.

Berenguer ça Riera, cirurgià del rei, amb una certa potència econòmica,⁹⁸ participà en el proveïment armamentístic de l'exèrcit. Efectivament, se'l documenta en diverses ocasions aportant carregaments de pedra tallada per a ús de les màquines o *ginyes* de guerra, a *escurar guarniments*.⁹⁴ El rei comprava els cavalls necessaris, prèvia estimació del seu valor per persones autoritzades —a vegades, com veurem, amb la participació d'un menescal. Això és el que féu amb Llop, barber musulmà d'Ozca, per valor de 300 sous jaq.⁹⁵

Però a banda de les armes i els cavalls, un dels productes bàsics per a tot exèrcit medieval eren, sens dubte, els *blats*, tant per a l'alimentació de bèsties com de persones. En aquest sentit, la primera preocupació dels encarregats d'organitzar l'exèrcit en nom del rei era el proveïment de *blats* en quantitat suficient. Pel maig de 1309, entre una sèrie de demandes de cereal a molt diverses persones de les terres de Lleida, hi figura una petició a l'apotecari

---

⁹⁸ Vegeu M. R. McVAUGH, "Royal Surgeons", cit., pp. [4]-[9], i Ch. GUILLERÉ, "Une famille", cit., pp. [1]-[3], *passim*.

⁹⁴ ACA, C, reg. 297, f. 229 v. (4 de juliol de 1310), transcrit a l'Apèndix, § 68: ordre al tresorer de pagar-li els quatre sacs que havia tramès a Almeria, més quatre sacs més que ara ha de trametre al rei; el mateix mes de juliol, el tresorer li pagà, efectivament, el que li era degut: 60 sous b. (*ibid.*, RP, MR, vol. 273, f. 64 r.) L'ús d'aquestes pedres el confirma el cronista al-QĀDĪ: *Les catapultes et les machines qui lançaient des projectiles incendiaires, qu'ils avaient dressées autour de la ville pour la bombarder, étaient au nombre de onze. On pouvait les transporter d'un endroit à un autre. Les unes lançaient des pierres sur les remparts, d'autres dans l'intérieur de la ville, et d'autres encore sur la forteresse. Leur plus grand effort fut dirigé contre les murailles de la colline qui domine la ville, sur lesquelles ils s'acharnèrent. Les catapultes lancèrent durant tout le siège vingt-deux mille pierres...* (I.-S. ALLOUCHE, "La rélation", cit., p. 137). Segons J. A. TAPIA GARRIDO (*Historia general de Almería*, cit., vol. 4, p. 228) fins cap a 1970 en alguns indrets dels voltants de la ciutadella s'hi podien trobar encara uns projectils esfèrics que, seguint el mateix autor, foren els llançats pels aragonesos en aquell setge.

⁹⁵ ACA, C, reg. 272, ff. 98 v.-99 r. (22 de maig de 1311), Apèndix, § 84: després de resultar impossible el pagament, el rei li concedí amb aquesta carta que s'ho pogués cobrar ell mateix del que ha de pagar a l'aljama i del censal que paga anualment al rei per dues taules al mercat. El cavall li fou comprat per a lliurar-lo en esmena; inclou l'ordre de taxació i la taxació mateixa.

Ardoví, de Lleida, *quod mutuet maiorem bladi quam poterit quantitatem* en lloc dels 2000 sous que havia atorgat de lliurar en préstec als dits organitzadors.⁹⁶

5.2. Contribuents i prestamistes.

Els subsidis atorgats per les ciutats reials constituïen una font econòmica bàsica per a la Corona a l'hora d'organitzar empreses militars com aquesta. El subsidi votat per la ciutat en corts era distribuït després, per a la seva recaptació, entre tots els ciutadans contribuents entre els quals figuraven, naturalment, els professionals sanitaris; en el cas de la ciutat de València, el cirurgià Guillem Corretger fou un d'aquests contribuents.⁹⁷ Però tot això no evità que s'haguessin de demanar préstecs a particulars;⁹⁸ ja hem vist el cas de l'apotecari

---

⁹⁶ ACA, C, reg. 271, f. 18 v. (21 de maig), transcrit a l'Apèndix, § 14. Pere Viles i Arnau Gras, ciutadans de Lleida, havien d'aportar 100 cafissos de blat cadascun, reduïts després a 50 per cap; Ramon de Muntanyana, hostaler de la mateixa ciutat, 300 cafissos, després reduïts a 150; Tomàs Déus-nos-ajut, ciutadà de Lleida, entre 100 i 300 cafissos; etc.

⁹⁷ ACA, C, reg. 271, f. 60 r. (14 de juliol de 1309), Apèndix, § 21. La ciutat de València votà 100.000 sous per a la campanya d'Almeria. Sobre Guillem Corretger vegeu abans, els comentaris a la Taula II, i sobre la recaptació del citat subsidi, més endavant, l'apartat sobre la participació d'Arnau de Vilanova.

⁹⁸ Un d'aquests particulars als qui el rei va sol·licitar suport econòmic de bon principi fou Bernat des Clapers (27 d'abril de 1309, Barcelona), de qui s'obtingueren, 15.000 ss reials val. (ACA, C, reg. 271, f. 5 r.-v.); D'altres demandes a altres particulars a *ibid.*, ff. 5 v.-6 r. Bernat des Clapers era un ric mercader valencià estretament lligat a l'oligarquia burgesa de la ciutat de València, i a home proper a influents personatges de la cort de Jaume II, com el seu ambaixador, Vidal de Vilanova, i a les mateixes persones reials; A. RUBIO VELA, "Una fundación burguesa en la Valencia medieval: el Hospital de En Clapers (1311)", *Dynamis*, 1 (1981): 17-49, el biografia, en particular a les pp. 23-39. Però Des Clapers era també persona de confiança i administrador a València dels béns d'Arnau de Vilanova i, sembla que per influència ideològica d'aquest, hi fundà (1311) l'hospital que dugué el seu nom. Sobre la relació amb Arnau, vegeu A. RUBIO VELA, *ibid.*, pp. 41-44, del mateix autor, "Un hospital medieval según su fundador: el testamento de Bernat dez Clapers (València, 1311)", *Dynamis*, 3 (1983): 373-88, pp. 376-77, i també *Pobreza, enfermedad y asistencia hospitalaria en la Valencia del siglo XIV*, València, 1984, pp. 27-28; i M. RODRIGO LIZONDO, "La protesta de València de 1318 y otros documentos inéditos referentes a Arnau de Vilanova", *Dynamis*, 1 (1981): 241-73, p. 256, § 1. La convivència ideològica de Bernat i Arnau sembla, doncs, confirmar-se, ja que, com és sabut i analitzarem més endavant, la croada contra els musulmans constituïa —com la caritat hospitalària— un dels punts bàsics de l'ideal polític-religiós araldia. Vegeu també, més endavant, els apartats sobre la participació d'Arnau de Vilanova i la incidència de la malaltia.

Ardoví. No fou l'únic; els domèstics i familiars reials, com el cirurgià Bartomeu ça Font,⁹⁹ en tant que incondicionals del rei, foren un objectiu preuat.

Però la penúria econòmica de la Corona esclatà amb tota la força en un moment ja avançat del setge de la ciutat nassarita. Sabem que Jaume II va sol·licitar recolzament econòmic de forma expressa al rei de Portugal, el seu cunyat, i que no deixà d'insistir al papa —mitjançant Arnau de Vilanova, com veurem— perquè ampliés les concessions que ja havia fet; el 4 de novembre el papa va respondre denegant-ne tota possible ampliació.

Arribats aquí, Jaume II no va tenir cap altre remei que tornar a sol·licitar el suport econòmic dels seus súbdits particulars¹⁰⁰ i, en primer lloc, dels seus domèstics. En aquests moments, Arnau Cirera, menescal de la casa del rei, va efectuar un préstec,¹⁰¹ en la mesura de les seves possibilitats, per al finançament de l'empresa. En conjunt, prenent com a base les quantitats aportades per cadascuna de les funcions mèdiques implicades, els cirurgians aporten la pràctica meitat del total documentat, un terç els apotecaris i la resta els menescals (vegeu la Taula III). Són dos terços, doncs, els préstecs efectuats per persones vinculades al rei, sempre limitant-nos aquí als professionals sanitaris. Cal dir, però, que aquesta estimació de conjunt no pot ser del tot fidel pel que fa als apotecaris a causa de la manca de les dades concretes referents a Guillem Jordà. I, naturalment, fora de les possibles compensacions que poguéu tenir, fer préstecs al rei no deixava de tenir un cert risc: ja hem vist com les

---

⁹⁹ El deute li fou pagat amb un cavall del mateix valor que el rei comprà a Pere Gener, escrivà de la tresoreria, segons un debitori reial a aquest últim amb data de 12 de juliol de 1309 (ACA, C, reg. 271, f. 61 v. i 70 r.) Bartomeu ça Font apareix sovint vinculat al finançament de l'expedició, ordenant l'escriptura, per manament reial, de diverses cartes relacionades amb el subsidi votat per la ciutat de València i la dècima papal (*ibid.*, ff. 46 v.-47r., 47 r., 47 v., 48 r.-v., 48 v.-49 r., 49 r.-v., 70 r.-v., 71 v., etc.), garanties de préstecs sobre aquesta (*ibid.*, f. 51 r., etc.), trameses de besucit (*ibid.*, ff. 58 r., 58 v., etc.), i d'altres qüestions (vegeu M. de BARCELONA, "La cultura catalana", cit., pp. 170-71, § 177). Amb posterioritat a l'expedició, se'l documenta també aportant diners al rei, aquest cop en la forma de compra de rendes: pel març de 1312 el rei vengué a *Bartholomeo de Fonte, fideli cirurgico nostro*, des de Nadal següent i per dos anys, pel preu de 15.000 ss reials val., totes les rendes que els templers rebien a la comanda de Montcada de l'Horta, inclosos els censals que rebien a la ciutat de València i el seu terme i a Lliria i el seu terme, però exceptuant les rendes de Lliria que ja havien estat concedides al cavalleriç major, Salvador de Terol, com també era exceptuada expressament la comanda de Borriana (ACA, C, reg. 273, ff. 10 v.-11 r. i també a *ibid.*, RP, MR, vol. 275, f. 9 r., citat aquest per A. CARDONER i PLANAS, *Història de la medicina*, cit., p. 96).

¹⁰⁰ Vegeu J. A. TAPIA GARRIDO, *Història general de Almeria*, cit., vol. 4, pp. 219-20.

¹⁰¹ ACA, C, reg. 290, f. 96 r. (23 de novembre de 1309), transcrit a l'Apèndix, § 36: La reina reconeixia deure a *Arnaldo de Cereto, menescalco domini Regis*, 700 ss b. que li donà en préstec ara al setge d'Almeria (equivalents a 466 ss 8 d.jaq.), els quals els hi assignava rebedors sobre les seves rendes a Calataiud, en manament a Pero Garcés d'Eusa, batlle de la reina a Calataiud, perquè els els pagui per Nadal.

ordinacions testamentàries que Jaume II dictà el 1318 afectaven, entre altres, tots els qui consideressin tenir obligat el rei *pro mutuís, pro empcionibus, pro hominibus maris viagiorum Sicilie et Almarie*, etc.¹⁰²

A banda d'aquests préstecs generals, era usual també el prestamisme entre els diversos enrolats; fer-se amb la impedimenta necessària i preparar-se per al viatge no sempre resultava fàcil per a tothom. Així, Guillem Jordà, l'apotecari de la reina, sabem que va lliurar diverses quantitats en préstec als seus ajudants, abans d'emprendre el viatge cap a Almeria, on l'abandonarien sense pagar-lo.¹⁰³ Trobant-se en la mateixa necessitat que els ajudants de l'apotecari, Azarías Abenjacob també va contractar un préstec amb altres jueus de Saragossa.¹⁰⁴ I el barber manresà Bernat des Prat va fer el mateix amb un parent seu.¹⁰⁵

---

¹⁰² Vegeu abans, l'apartat sobre l'activitat professional.

¹⁰³ ACA, C, reg. 344, ff. 51 v.-52 r., transcrit a l'Apèndix, § 28: *debent eciam dicti fratres eidem Guillelmo quasdam peccunie quantitates quas eis mutuavit...* En desconeixem, per tant, les quantitats concretes.

¹⁰⁴ ACA, C, reg. 344, f. 85 v. (1 d'octubre de 1309), transcrit a l'Apèndix, § 31: assignació de jutge per al plet que comportà la negativa dels prestamistes a reconèixer-li les rendes d'un celler i un olivet que li obligaren a cedir en aval com a devolució del préstec.

¹⁰⁵ AHPM, Prot. Not. 42, 12 K agost (sense foliar), 21 de juliol: *Bernardus de Prato, barbitonsor, confiteor debere vobis, Berengario de Prato, filio Philipi de Prato, triginta sex sol. barchn. ratione mutui quod michi gratis et bono amore fecistis...*

TAULA III

**Expedició a Almeria (1309-1310)
Participació econòmica dels professionals sanitaris:
els préstecs**

Nom ¹	Quantitat	Data
Ardiví	2.000 ss b. ²	maig 1309
Bartomeu ça Font*	2.500 ss val.	a. jul. 1309
Guillem Jordà(*)	— ³	a. ago. 1309
Arnau Cirera*	700 ss b.	nov. 1309

* Adscrit a la Casa del rei.

(*) Adscrit a la Casa de la reina.

1 Per ordre cronològic.

2 En blat.

3 Préstecs efectuats als seus ajudants. En desconeixem la quantitat.

5.3. Cavalls armats i alforrats.

Hi havia encara una altra forma de participació econòmica per als professionals sanitaris: el manteniment de cavalls per a la guerra. Tots els membres de l'exèrcit reial, a més del sou,⁴⁷ tenien o podien tenir altres fonts d'ingressos. Una d'elles derivava dels cavalls —per a tots els qui podien permetre's tenir un cavall. Efecivament, tothom qui aportava cavall —o cavalls— era més ben pagat i a més se li abonava l'aliment de la bèstia, i si s'*afollava*, emmalaltia o la perdien en el combat se'ls indemnitzava pel seu valor, prèvia confirmació o presentació de la pell i subsegüent identificació i comprovació.⁴⁸

La Taula IV recull aquesta mena de participació documentada també en alguns professionals sanitaris. Cal dir que, si bé no es pot descartar que els cavalls fossin per a l'ús de cadascun d'ells en la guerra,⁴⁹ és possible —com les dades posteriors que tenim ho confirmen— que els cavalls fossin usats per altres guerrers a compte dels *títulars*, constituint, així, més una forma d'inversió econòmica que no pas una simple soldada. Tots ells, amb la sola excepció de Bernat de Pertegàs, estaven vinculats a la Casa reial. La Taula recull les dades dels albarans finals; en el cas del menescal, no hi consta la quantitat. Les quantitats són diverses malgrat coincidir el tipus de cavall perquè també ho era el període pel qual tingueren els cavalls en sou. El cavall armat es pagava a 7 sous diaris i

---

⁴⁷ Cal recordar aquí que, segons les constitucions i els furs de la terra, el rei no podia obligar cap dels seus súbdits —inclosos els nobles— a prendre part en una guerra ofensiva si no eren convenientment finançats per ell, molt al contrari del que s'esdevenia en el cas d'una guerra defensiva en la que, segons aquelles constitucions i furs (a Catalunya el conegut usatge *Princeps namque*), estaven obligats a socórrer-lo a expenses pròpies sota pena d'incórrer en l'empara i confiscació de béns i honors.

⁴⁸ J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Baixa Edat Mitjana*, cit., p. 1381; correspon al capítol 6 del volum ("L'exèrcit i la marina de guerra"), on l'autor, tot i que sense aparat crític per les característiques de l'obra, féu un documentat resum del tema, encara útil en molts extrems. Amb tot, diguem aquí que no hi ha cap al·lusió a la participació de professionals sanitaris. Per al funcionament del sistema poden veure's els albarans de pagament de Pero Martínez de Luna (ACA, C, reg. 271, ff. 154 v.-155 r.) o Pero Jordán d'Arenós (*ibid.*, ff. 225 r.-226 r., transcrit a l'Apèndix, § 78). Per a les indemnitzacions o *esmenes* pels cavalls, vegeu l'apartat sobre la incidència de la malaltia (els cavalls).

⁴⁹ Berenguer çà Riera: *...unius equi armati cum quo fuistis in nostro servicio in viagio supradicto* (ACA, C, reg. 271, f. 141 r., Apèndix, § 63); Arnau Cirera: *...parati ad solidum unius equi alforrati* (*ibid.*, f. 153 r., Apèndix, § 69); Bartomeu çà Font: *...I. cavall armat que tench e-l viatge de Granada* (*ibid.*, RP, MR, vol. 273, f. 65 v., Apèndix, § 66); Guillem Jordà: *...unius equi armati quem tenuistis in servicio nostro in viagio Granate* (*ibid.*, C, reg. 147, f. 124 v.); Bernat de Pertegàs: *...unius equi armati quem tenuistis in servicio nostro in viagio supradicto* (*ibid.*, f. 221 r., Apèndix, § 85, i reg. 272, f. 186 v., Apèndix, § 87).

l'alforrat a 4.⁵⁰ Els cirurgians hi són clarament majoritaris, mentre que els apotecaris i, paradoxalment, també els menescals, resten a més distància.

TAULA IV Expedició a Almeria (1309-1310) Participació econòmica dels professionals sanitaris: <i>acorriments per cavalls</i>		
Nom	Cavalls	<i>Acorriment total</i>
Arnau Cirera*	1 ca. alf.	—
Bartomeu ça Font*	1 ca. ar.	778 ss 5 d b.
Guillem Jordà(*)	1 ca. ar.	1017 ss 3 d b.
Bernat de Pertegàs	1 ca. ar.	870 ss b.
Berenguer ça Riera*	1 ca. ar.	721 ss 10 d b.
<p>* Adscrit a la Casa del rei. (*) Adscrit a la Casa de la reina.</p> <p>ca. ar. = cavall armat ca. alf. = cavall alforrat</p>		

⁵⁰ Dades dels propis albarans. Vegeu Ch.-E. DUFOURCQ, "Prix e niveaux de vie dans les pays catalans et maghribins à la fin du XIIIe et au début du XIVe siècles", *Le Moyen Age*, 71 (1965): 507-08.

6.- ARNAU DE VILANOVA I LA CAMPANYA D'ALMERIA.

Jaume II es serví repetidament del seu metge i amic, Arnau de Vilanova,¹¹⁰ com a ambaixador i *gestor d'espinoses qüestions diplomàtiques*¹¹¹ davant de diverses instàncies

---

¹¹⁰ M. BATLLORI, "Orientaciones bibliográficas para el estudio de Arnau de Vilanova", *Pensamiento*, 10 (1954): 311-23, F. SANTI, "Orientamenti bibliografici per lo studio di Arnau di Vilanova, spirituale. Studi recenti (1958-1982)" *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 2 (1983): 371-95 (després traduït al català en el seu *Arnau de Vilanova*, cit., pp. 39-73), i d'ell mateix, "La ripresa degli studi su Arnaldo da Villanova. Prospettive storiografiche e pubblicazioni recenti", *Anuari de la Societat Catalana de Filosofia*, 3 (1989): 7-18, han aportat sengles reculls bibliogràfics generals sobre la figura d'Arnau de Vilanova. Amb tot, la sistematització bibliogràfica més actual l'ofereix J. MENSA i VALLS, *La polèmica escatològica entre Arnau de Vilanova i els filòsofs i teòlegs professionals (1297-1305): anàlisi dels arguments i de les argumentacions*, Tesi Doctoral inèdita, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, 1993. Constitueix un clàssic sobre el personatge el treball de M. MENÉNDEZ PELAYO, *Arnaldo de Vilanova, médico catalán del siglo XIII. Ensayo Histórico*, Madrid, 1879 (inclòs després en la seva *Historia de los heterodoxos*, cit., vol. 2, pp. 247-92). La seva biografia més completa —per bé que necessitada d'actualització a hores d'ara— és l'obra de J. A. PANIAGUA ARELLANO, "Vida de Arnaldo de Vilanova", *Archivos Iberoamericanos de Historia de la Medicina*, 3 (1951): 3-55; en el seu posterior *El Maestro Arnau de Vilanova, médico*, València, 1969, féu, després d'un esbòs biogràfic basat en el primer treball, una anàlisi general de la seva activitat i producció científiques. Pot veure's també la nota d'E. WICKERSHEIMER en el seu *Dictionnaire biographique des médecins en France au Moyen Âge*, París, 1936, [reimpr. a cura de G. BEAUJOUAN, Ginebra - París, 1979, vol. 1, pp. 45-49], completada per Danièle JACQUART, *Supplément*, cit., pp. 28-31. Deixant de banda la llarga controvèrsia sobre els seus orígens, d'altres aportacions importants a la biografia d'Arnau han estat fetes per M. BATLLORI, *Arnau de Vilanova*, cit., vol. 1 (*Escrips religiosos*), pp. 51-99, i 2 (*Escrips mèdics*), pp. 53-98; i IDEM, "Nuevos datos biográficos sobre Arnaldo de Vilanova", *Archivo Iberoamericano de Historia de la Medicina y de Antropología Médica*, 8 (1956): 235-37; per J. CARRERAS i ARTAU, *Relaciones de Arnau de Vilanova con los reyes de la Casa de Aragón*, Barcelona, 1955; per F. SANTI, *Arnau de Vilanova*, cit., pp. 75-160, que en fa una temptativa —parcial— d'actualització; i per J. PERARNAU i ESPELT, "Noves dades biogràfiques de mestre Arnau de Vilanova", *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 7-8 (1988-89): 276-82. Sobre l'Arnau metge, cal veure, fonamentalment, ultra l'obra citada de Paniagua, d'ell mateix "La patologia general en la obra de Arnaldo de Vilanova", *Archivos Iberoamericanos de Historia de la Medicina*, 1 (1949): 49-119, i "La obra médica de Arnau de Vilanova", *ibid.*, 11 (1959): 351-401; de L. GARCÍA BALLESTER, "Arnau de Vilanova (c. 1240-1311) y la reforma de los estudios médicos en Montpellier (1309): El Hipócrates latino y la introducción del nuevo Galeno", *Dynamis*, 2 (1982): 97-158; i les introduccions als volums publicats de l'*Arnald de Villanova Opera Medica Omnia*, Granada-Barcelona, 1975-. D'altra banda, i fora de les edicions de documents solts, han publicat diversos repertoris documentals referents a Arnau de Vilanova: M. MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los heterodoxos*, cit., vol. 7, pp. 232-322; H. FINKE, *Acta Aragonensia*, cit., *passim*; A. RUBIÓ i LLUCH, *Documents*, cit., *passim*; R. d'ALÒS-MONER i de DOU, "Col·lecció de documents relatius a Arnau de Vilanova", *Estudis Universitaris Catalans*, 3 (1909): 47-53, 140-48, 331-32, 447-49, 531-34; 4 (1910): 110-19 i 496-98; i 6 (1912): 98-103; E. OLMOS CANALDA, "Inventario de los documentos escritos en pergamino del Archivo de la Catedral de Valencia", *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 103 (1933): 141-293 i 543-616, *passim*; H. FINKE, "Nachträge und Ergänzungen zu den Acta Aragonensia", *Spanische Forschungen der Görresgesellschaft*, 4 (1933): 355-536, *passim*; M. de BARCELONA, "Nous documents", cit.; IDEM, "Regesta", cit.; IDEM, "La cultura catalana", cit., § 41, 44, 162, 189, 265 i 341; M. BATLLORI, "La documentación de Marsella sobre Arnau de Vilanova y Juan Blasi", *Analecta Sacra Tarraconensia*, 21 (1948): 75-119; M. RODRIGO LIZONDO, "La protesta de València de 1318", cit.; i M. R. McVAUGH, "Further Documents for the Biography of Arnau de Vilanova", *Dynamis*, 2 (1982, ap. març 1983): 363-72.

¹¹¹ L'expressió és de J. CARRERAS i ARTAU, *L'epistolari d'Arnau de Vilanova*, Barcelona, 1950, p. 7. Una visió general de l'activitat d'Arnau com a ambaixador de Jaume II en el treball del mateix autor *Relaciones*, cit., pp. 35 i ss. Efectivament, *Arnau de Vilanova actúa a las órdenes de Jaime II, quien aprovecha su prestigio y su influencia cerca del pontífice y de las cortes de Francia, de Sicilia y de Nápoles para mandarle como embajador y encargarle la gestión de sus intereses* (*Ibid.*, p. 50). Més informació al respecte a l'obra de P. DIEPGEN, *Arnald von Villanova*

polítiques i religioses. És coneguda la seva intervenció infructuosa en el plet per la devolució de la vall d'Aran, ocupat per França des de la guerra de les Vespres Sicilianes,¹¹³ o en la qüestió de la supressió de l'orde del Temple i les seves repercussions a la Corona d'Aragó,¹¹⁸ entre moltes altres;¹¹⁴ igualment, tingué un paper destacat —com a persona propera també als papes a causa de la seva activitat professional— en la negociació del suport espiritual i financer de la Santa Seu per als propòsits de guerra contra els musulmans de Granada de Jaume II. Aquesta guerra, en tant que croada, s'inseria, com es veurà, en les concepcions escatològiques del mateix Arnau, i fou en aquest punt on es tocaren els interessos personals d'Arnau i del rei Jaume II.¹¹⁵

---

als *Politiker*, cit., en particular les pp. 12-99; vegeu també més endavant, els apartats sobre el projecte *espiritual* d'Arnau i el que duu per títol *Déu i el Cèsar*. Per a la següent exposició, em remeto des d'ara, bàsicament, a aquests treballs i a la biografia d'Arnau, publicada per J. A. PANIAGUA ARELLANO, "Vida de Arnaldo", cit., a banda d'alguns dels citats en la nota anterior.

¹¹³ Les instruccions per a l'ambaixada foren publicades per H. FINKE, *Acta Aragonensia*, cit., vol. 1, pp. 452-53. El tema de l'ambaixada a França ha estat tocat per diversos autors posteriors, com ara P. DIEPGEN, *Arnald von Villanova*, cit., pp. 10-22 (el cap. "Arnald als aragonesischer Gesandter in Paris. Seine ersten theologischen Schriften"); C. A. WILLEMSSEN, "Der Kampf um das Val d'Aran. Ein Beitrag zur Geschichte der diplomatischen Beziehungen zwischen Aragon und Frankreich um die Wende vom 13. zum 14. Jahrhundert", *Spanische Forschungen der Görresgesellschaft*, 6 (1937): 142-224, en particular les pp. 150-51; i J. REGLÀ i CAMPISTOL, *Francia, la Corona de Aragón y la frontera pirenaica. La lucha por el valle de Arán (siglos XIII-XIV)*, Madrid, 1951, vol. 1, pp. 90-100 (el cap. "La embajada de Arnaldo de Vilanova y el fracaso de las negociaciones de 1300-1301"), i vol. 2, p. 25, carta de Jaume II (17 d'octubre de 1300), segons la qual Felip el Bell i Arnau acordaren d'encomanar l'afer a una comissió, regestada a més per M. de BARCELONA, "Regesta", cit., § 40-43, pp. 269-70.

¹¹⁸ S'han conservat dues cartes d'Arnau, de febrer de 1308, adreçades a Climent V i a Jaume II, sobre l'afer del Temple, publicades per H. FINKE, *Papsttum und Untergang des Templeordens*, Münster, 1907, vol. 2, pp. 92-98, § 64 i 65. Per la seva banda, A. RUBIÓ i LLUCH, *Documents*, cit., vol. 1, pp. 42-44, § 35, reproduí l'adreçada a Jaume II. Sobre el tema poden veure's també, entre d'altres, els treballs de J. AYNETO, *Historia de los Templarios en Aragón y Cataluña*, Lleida, 1904, i A. J. FOREY, *The Templars in the Corona de Aragon*, Londres, 1973.

¹¹⁴ Convé recordar aquí que Arnau actuà d'ambaixador no només de Jaume II, sinó d'altres reis, com Frederic de Sicília, davant de les més diverses instàncies (França, Nàpols, Avinyó...), fins al moment mateix de la seva mort. Com és sabut, morí (6 de setembre de 1311) a Gènova, en una escala del viatge que aleshores realitzava cap a Avinyó, en missió diplomàtica pel contenciós entre el rei de Sicília i el de Nàpols (vegeu J. A. PANIAGUA ARELLANO, "Vida de Arnaldo", cit., pp. 75-76). Així ho recollí també el cronista florentí Giovanni Villani: *maestro Arnaldo da Villanova di Proenza, gran savio filosofo, [...] andonne in Cicilia a Don Federigo, e poi in suo servizio morì in mare, andando per ambasciadore a corte di papa* (G. VILLANI, *Cronica*, llib. IX, § 3, ed. per I. MOUTIER i F. G. DRAGOMANNI, vol. 2, Florència, 1845 [reimpr. facs.: Frankfurt, 1969]). Per al poc que se sap de les negociacions entre els Aragó i els Anjou, amb Arnau com a protagonista, vegeu J. CARRERAS i ARTAU, *Relaciones*, cit., i també R. MANSELLI, "Arnaldo da Villanova e i papi del suo tempo", *Studi Romani*, 7 (1959): 146-62, en particular les pp. 158-61.

¹¹⁵ Per a una discussió sobre l'ideal de croada integrat en el projecte *espiritual* d'Arnau, vegeu J. PERARNAU i ESPELT, "El text primitiu del «De mysterio cymbalorum Ecclesiae» d'Arnau de Vilanova. En apèndix, el seu «Tractatus de tempore adventus Antichristi»", *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 7-8 (1988-89): 7-182, en particular p. 163, línies 1250-1271; i especialment, del mateix autor, "Noves dades biogràfiques", cit., pp. 281-82: [Arnau]

6.1. Arnau, ambaixador per la croada.

Efectivament, Arnau participà en diverses missions diplomàtiques prop de la cort papal relacionades amb el projecte de croada. L'11 de febrer de 1306, trobant-se Arnau a Avinyó, el rei l'assabentà del seu projecte de croada contra el regne de Granada, en la resposta a una carta anterior, avui perduda, i l'hi demanava que atregués a la causa el bisbe de Durham, Anthony of Beck, recentment promogut a la dignitat de Patriarca de Jerusalem.¹¹⁶ L'any 1307 Arnau va trametre al rei una proposta al respecte en una carta i uns capítols, que no ens han pervingut; Jaume II, en la seva resposta, mostrà plena conformitat amb l'empresa proposada, *quod ad altissimi domini nostri Jhesu Christi gloriam et honorem et exaltacionem Christiane fidei atque vestri et fidelium et devotorum suorum beneplacitum redundabit*, però li comunicava que hauria d'esperar fins que pogués tractar-ho amb el rei de Castella pròximament.¹¹⁷ L'agost de 1308 es convocà el concili de Vienne, per a tractar, entre d'altres, el tema d'una nova croada per a reconquistar Jerusalem; Jaume II, sospitant que tot el suport de l'Església es centraria en la croada d'Orient, inicià aleshores un pla estratègic vora el papa per tal d'atreure la seva atenció cap a la seva campanya. Així, a finals de l'estiu de 1308, el rei tornava a requerir Arnau de Vilanova —aquesta vegada a través del mateix Ramon Llull— per tal que interessés el papa en el projecte de croada contra Granada,

---

desestima les croades [...] per a les èpoques anteriors als temps finals. Per això, la seva negativa no es podria estendre al moment en el qual Jerusalem i la Terra Santa es trobessin a punt de caure com fruita madura, perquè els ha arribat el temps determinat per Déu; cal recordar que en les seves expectatives escatològiques prometia per al mateix segle XIV la desfeta de l'islam i el triomf definitiu del cristianisme.

¹¹⁶ ACA, C, reg. 334, f. 135 r. (11 de febrer de 1306), publicat per H. FINKE, *Acta Aragonensia*, cit., vol. 2, pp. 874-75, § 552, i regestat per M. de BARCELONA, "Regesta", cit., § 96, pp. 281-82 : [...] *volentes ad exaltacionem sanctissime crucis in confusionem barbarice nationis in Dei servicio expendere dies nostros...* La carta perduda havia estat lliurada al rei pel mercader barceloní Pere de Montmeló, amic i després marmessor testamentari d'Arnau (J. A. PANIAGUA ARELLANO, "Vida de Arnaldo", cit., p. 57, nota 170).

¹¹⁷ ACA, C, reg. 140, f. 75 r. (18 de novembre de 1307), publicat per H. FINKE, *Acta Aragonensia*, cit., vol. 2, pp. 875-76, § 553, i regestat per M. de BARCELONA, "Regesta", cit., § 98, p. 282. A causa d'unes revoltes nobiliàries a Castella, l'entrevista entre ambdós monarques no s'havia pogut realitzar per Tots Sants com estava previst i li comunica que tindrà lloc en breu, en tot cas abans de mitja Quaresma. Cal notar, com es ressalta en el mateix text, que l'empresa es realitzaria a beneplàcit no només de tots els fidels sinó també (i especialment, podríem afegir) del mateix Arnau. Com ha estat dit, les vistes on s'acordà la coalició contra Granada van tenir lloc, finalment, el desembre de 1308 al monestir de Santa Maria de la Huerta, prop de Sòria.

capitanejada per Jaume II.¹¹⁸ Finalment, pel març de 1309, el papa va atorgar el suport espiritual (croada) i financer (l'ambicionada dècima, per tres anys) per a la realització de l'empresa.¹¹⁹

A banda de la dècima eclesiàstica, l'altra font principal de recursos econòmics la constituïen els subsidis extraordinaris atorgats per les aljames i les ciutats reials. I aquí també s'hi endevina la mà d'Arnau, en concret a la seva ciutat natal de València, on vivia la seva família i hi tenia propietats i interessos econòmics; efectivament, sabem que els encarregats de recaptar el subsidi votat per la ciutat de València —100.000 sous— no foren altres que Ramon Conesa i Ramon Guillem Català, tots dos amics personals d'Arnau.¹²⁰

---

¹¹⁸ Ramon Llull intervenia igualment en els plans de croada. Per encàrrec del rei havia visitat el noble genovès Cristià Spínola per pregar-li que intercedís juntament amb altres patricis genovesos davant del papa. En no poder aquest abandonar Gènova a causa del *mal estat de la terra*, Llull va decidir traslladar-se a Marsella per tal de trobar-hi Arnau i induir-lo a anar a la cort pontifícia i sol·licitar-li el dit suport. La carta d'Spínola al rei (ACA, C, CRD Jaume II, c. 100, n° 12.484), datada el 4 de setembre de 1308, fou publicada per H. FINKE, *Acta Aragonensia*, cit., vol. 2, pp. 878-79, § 556, i regestada també per M. de BARCELONA, "Regesta", cit., § 104, p. 283. No sabem si l'entrevista projectada es va arribar a realitzar (J. CARRERAS i ARTAU, *Relaciones*, cit., pp. 51-52), però el 19 de febrer següent Llull manifestava a Jaume II que *propono stare Avinione cum domino papa in curia supra negocium quod jam scitis* (H. FINKE, *ibid.*, p. 879, § 557). M. de BARCELONA, "Nous documents", cit., p. 32, i J. A. PANIAGUA ARELLANO, "Vida de Arnaldo", cit., p. 60, admeten sense reserves la realització de la dita entrevista. De fet, sabem que el 5 de gener Jaume II acusava rebuda d'una carta d'Arnau que li havia estat tramesa per Pere de Montmeló i li anunciava que l'in feia arribar resposta mitjançant Pere Cortès (ACA, C, reg. 238, f. 8 r.) Per a més informació al respecte, P. DIEPGEN, *Arnald von Villanova als Politiker*, cit., cap. IV. Els treballs de M. de MONTOLIU, "Ramon Llull i Arnau de Vilanova", dins *Les grans personalitats de la literatura catalana*, vol. 2, Barcelona, 1958, pp. 127-71, i A. OLIVER, "El Beato Ramon Llull en sus relaciones con la escuela franciscana de los siglos XIII-XIV", *Estudios Lullianos*, 13 (1969): 51-65, en particular p. 61, malgrat llurs títols, no tracten més que de passada la relació entre ambdós personatges. Per la seva banda, J. N. HILLGARTH, *Ramon Llull and Lullism in the Fourteenth-Century France*, Oxford, 1971, p. 260, pretén demostrar que un encontre només pogué succeir durant l'any 1306. Tot amb tot, sembla que en aquest punt —la croada contra els musulmans— la influència de Ramon Llull sobre Arnau fou notòria (vegeu J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón*, cit., vol. 1, p. 13, i J. CARRERAS i ARTAU, pròleg a M. BATLLORI (ed.), *Arnau de Vilanova*, cit., vol. 1, p. 28).

¹¹⁹ A. GIMÉNEZ SOLER, *El sitio de Almería*, cit., pp. 40-45, i IDEM, "La Corona de Aragón y Granada", cit., pp. 349-59. Vegeu també G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. V, § 76. Ni l'un ni l'altre, però, no fan cap referència a les gestions d'Arnau de Vilanova. L'ambaixada oficial era integrada pel bisbe de Lleida, Ponç, i per Bernat de Fonollar; el suport econòmic es concretà en l'aplicació de la dècima ja concedida per a la projectada conquesta de Sardenya a la croada granadina (V. SALAVERT i ROCA, *Cerdeña y la expansión mediterránea de la Corona de Aragón (1297-1314)*, Madrid, 1956, vol. 2, pp. 403-04, § 323, 413-14, § 332, 425-27, § 340 i 431, § 345).

¹²⁰ Vegeu A. RUBIO VELA, "Una fundación burguesa", cit., p. 44. Un altre amic comú dels dits recaptadors i del mateix Arnau fou Bernat des Clapers, que aleshores, precisament, era jurat del municipi valencià (*ibid.*, p. 34). Sobre aquest últim, vegeu abans l'apartat sobre la participació econòmica.

6.2. El projecte *espiritual* d'Arnau.

Arnau havia obeït eficaçment, però sempre amb el pensament —i sovint l'actuació— posat en els seus projectes de reforma espiritual de la societat que l'obsediren durant els darrers anys de la seva vida. Fou sobretot a partir de l'elecció papal de l'arquebisbe de Bordeus, Bertran de Got (Climent V), un vell amic d'Arnau (juny de 1305), que Jaume II es serví del seu metge-conseller perquè intervingués a favor dels seus interessos en la cort pontifícia, i aquesta circumstància fou aprofitada també pel mateix Arnau en suport dels seus ideals religiosos.¹²¹ Mentre viatjava com a ambaixador a les corts de França, Nàpols, Sicília o Avinyó, continuà divulgant els seus objectius personals de reforma i fent importants aliats, com Frederic de Sicília, però també grans enemics, com els dominicans i, més tard, els mateixos franciscans.¹²² De fet, amb el suport d'aquells aliats, de Jaume II i del mateix papa,

---

¹²¹ Per altra banda, val a dir aquí que el mateix any 1309 Climent V, *de consilio et ad instanciam [...] magistri Arnaldi de Villanova, phisici*, reformà el currículum mèdic i l'ordenació acadèmica de la Facultat de Medicina de Montpeller (vegeu M. de BARCELONA, "Regesta", cit., p. 288, § 122). Sobre el protagonisme d'Arnau en aquest important canvi pot veure's L. GARCÍA BALLESTER, "Arnau de Vilanova", cit.

¹²² Sobre la posició ideològica d'Arnau davant dels problemes de la reforma eclesiàstica i de la pobresa franciscana cal veure els treballs de H. FINKE, *Aus den Tagen Bonifaz' VIII. Funde und Forschungen*, Münster, 1902, pp. 191-226 i XXVI-CCXI, i *Papstum*, cit., pp. 282-325; de J. M. POU i MARTÍ, *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes (siglos XIII-XV)*, Vic, 1930, pp. 34-110; de M. BATLLORI, "Ço que ara s'és descobert en la província de Toscana", *Estudios Romànics*, 2 (1949-50): 165-70; de R. MANSELLI, "La religiosità d'Arnaldo da Villanova", *Bulletino dell'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano*, 63 (1951): 1-100; del mateix autor, "Spirituali e Beghini in Provenza", *ibid.*, 31-34 (1959): 55-80 (cap. III: "Arnaldo da Villanova: un compagno di strada"); de C. REHO, "L'ideale conoscitivo dell'uomo «spirituale» secondo Arnaldo da Villanova (1238-1311)", *Estudios Franciscanos*, 87 (1986): 993-1012; de F. SANTI, *Arnau de Vilanova*, cit., pp. 161 i ss.; entre d'altres, J. CARRERAS i ARTAU, "Les obres teològiques d'Arnau de Vilanova", *Analecta Sacra Tarraconensia*, 10 (1936): 217-31, i, més recentment, F. SANTI, *Arnau de Vilanova*, cit., pp. 245 i ss., n'han fixat els seus textos *espirituals* i els seus manuscrits; vegeu també la tesi doctoral de J. MENSA i VALLS, *La polèmica escatològica*, cit. M. BATLLORI, el mateix J. CARRERAS i J. PERARNAU, entre d'altres, n'han editat molts; a destacar, d'aquest últim autor, l'edició de les obres fonamentals en aquesta línia en el seu "El text primitiu", cit. Pel que fa a la projecció d'aquelles doctrines a la reforma de l'estat, pot veure's el treball de F. ELÍAS DE TEJADA, *Las doctrinas políticas en la Cataluña medieval*, Barcelona, 1950, pp. 109-23 ("El franciscanismo político de Arnau de Vilanova"), revisat lleugerament a la seva posterior *Historia del pensamiento político catalán*, Sevilla, 1965, vol. 3 (*Valencia clásica, 1238-1479*), cap. VII, pp. 109-23; i també, de J. CARRERAS i ARTAU, "El agustinismo político medieval y su vigencia en la Confederación Catalano-aragonesa", dins *San Agustín. Estudios y coloquios*, Saragossa, 1960, pp. 57-72. La seva activitat diplomàtica, vinculada sempre als seus projectes de reforma, fou analitzada per H. FINKE, *Papstum*, cit.; P. DIEPGEN, *Arnald von Villanova*, cit.; R. MANSELLI, "Arnaldo da Villanova, medico, diplomatico, teologo e riformatore religioso alla soglie del sec. XIV", *Humanitas*, 8 (1953): 268-79; i IDEM, "Arnaldo da Villanova e i papi", cit.; a més de la síntesi de J. CARRERAS i ARTAU, *Relaciones*, cit. Finalment, una lectura paral·lela del pensament mèdic i espiritual d'Arnau ha estat intentada per L. F. DEMAITRE, "Nature and the Art of Medicine in the Later Middle Ages", *Mediaevalia*, 2 (1976): 23-47; i per Chiara CRISCIANI, "Exemplum Christi e Sapere, Sull'epistemologia di Arnaldo da Villanova", *Archives Internationales d'Histoire des Sciences*, 28 (1978): 245-92.

que mantingueren amb ell una forta amistat i gratitud pels seus serveis professionals, Arnau escapà més d'una vegada de l'oposició i les intrigues d'importants sectors eclesiàstics.

Després d'intentar convèncer infructuosament la jerarquia de l'Església dels seus plans de reforma, féu tots els possibles per a guanyar-se els laics, i molt en especial els reis de la Casa de Barcelona (Frederic III de Sicília i Jaume II d'Aragó), als qui va persuadir, finalment, que havien estat designats per Déu en somnis per a encapçalar-la. En efecte, l'octubre de 1308 Arnau va persuadir Frederic que els seus últims somnis no eren sinó missatges divins per tal d'emprendre aquella reforma, i aquest va trametre al seu germà Jaume II un ambaixador —Arnau— per tal d'exposar-li-ho i convèncer-lo. En la seva resposta (juny de 1309), Jaume es mostrà plenament convençut al respecte; és més, ell també havia tingut somnis recentment que Arnau els hi havia interpretat en el mateix sentit. Li manifestava que la croada contra els musulmans formava part d'aquell projecte i li havia estat també divinament inspirada; Frederic era informat igualment que per a dur-la a terme hom havia pactat una aliança amb el rei de Castella. Jaume II hi afegia que havia expressat els seus més íntims pensaments a Arnau de Vilanova, el qual els hi hauria de comunicar de viva veu quan tornés a Sicília, encara que de moment tenia la intenció de retenir-lo durant un cert temps al seu costat i de trametre'l després a la cort papal per tal de gestionar-hi el suport d'algunes persones a l'empresa granadina.¹²⁸ Pocs dies més tard, Jaume II s'adreçà al cardenal Jacopo Colonna sol·licitant el seu

---

¹²⁸ *Interpretatio facta per Magistrum Arnaldum de Vilanova de visionibus in somniis dominorum Jacobi Secundi, Regis Aragonum, et Friderici Tertii, Regis Siciliae, ejus fratris* (ACA, quadern publicat per M. MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los heterodoxos*, cit., vol. 7, pp. 232-54, § 9). La carta del rei Frederic i la resposta de Jaume II (datada el 3 de juny de 1309), han estat publicades modernament pel mateix autor (*ibid.*, vol. 7, pp. 254-57, § 10, i pp. 257-60, § 11, respectivament, i registades també per M. de BARCELONA, "Regesta", cit., § 106-107 i 112-113, pp. 284-85). Jaume II hi informava Frederic que *etenim tempore quo vos Deus ad praenissa sua pietate vocavit ac coelitus inspiravit, nos a simili ad suum servitium, qui sub mundanis sollicitudinibus dormitabamus, ad exaltationem suae sanctae catholicae fidei et depressionem sectae Mahometicae eodem tempore excitavit: adeo quod ad depressionem et eradicationem Sarrazenorum foetide nationis, in ceterioris Hispaniae partibus existentis, una cum magnifico principe rege Castelle, communi consanguineo, votis suis et nostris unanimiter concordatis, iam actu extendimus vices nostras...* Per a les relacions d'Arnau amb el germà menor de Jaume II, poden veure's els treballs de J. M. POU i MARTÍ, *Visionarios*, cit., R. OLIVAR i BERTRAND, *Un rei de llegenda. Frederic III de Sicília*, Barcelona, 1951, en particular les pp. 123-47, o també el d'A. DI STEFANO, *Federico III d'Aragona, re di Sicilia, 1296-1337*, Palerm, 1937 [2^a ed.: Bolonya, 1956]; cal dir que sorprèn no trobar-ne cap referència en la col·lecció documental publicada per F. GIUNTA i A. GIUFFRIDA, *Acta siculo-aragonensia*, vol. 2 (*Corrispondenza tra Federico III di Sicilia e Giacomo II d'Aragona*), Palerm, 1972. Sobre les inquietuds religioses a les corts catalano-aragonesa, angevina i siciliana, pot veure's Mercedes van HEUCKELUM, *Spiritualische Strömungen an den Höfen von Aragon und Anjou während der Höhe des Amnustsstreites*, Berlín-Leipzig, 1912.

recolzament per a les gestions d'Arnau —un cop més portador de la carta—, en particular per a la projectada expedició contra els granadins, en aliança amb Castella.¹²⁴

Arnau arribà a Avinyó, on s'havia instal·lat la cort pontificia aquell mateix any 1309, gairebé al mateix temps que l'exèrcit catalano-aragonès posà setge a Almeria. Assolí d'atraure's alguns cardenals, com el dit Jacopo Colonna i també Napoleone Orsini, que s'adreçaren tot seguit a Jaume II comunicant-li llur alegria pel seu pla de croada, *sicut nobis retulit prudens et sapiens et spiritu Dei fervens magister Arnaldus, magnificentie regie zelator precipuus et vir luminis et virtutis*.¹²⁵ No va reeixir, en canvi, en l'intent de fer renunciar Robert II d'Anjou, rei de Nàpols, al títol de rei de Jerusalem —cap teòric de tota croada a Terra Santa— que el 3 d'agost li havia atorgat el papa, a favor de Frederic de Sicília, a canvi de la cessió de l'illa per part d'aquest al primer.¹²⁶

Al cap de pocs dies d'haver iniciat el setge d'Almeria, Jaume II va escriure Arnau fent-li saber la victòria obtinguda el dia 23 d'agost davant d'un exèrcit del rei de Granada i demanant-li que tornés a intervenir davant del papa perquè concedís nous subsidis —la dècima duplicada— per a poder continuar la croada, en especial, per al manteniment de l'estol del vescomte de Castellnou que patrullava l'Estret.¹²⁷ El 4 de setembre tornà a escriure'l,

¹²⁴ ACA, C, reg. 335, f. 295 r. (11 de juny de 1309), publicada per H. FINKE, *Acta Aragonensia*, cit., vol. 2, pp. 880-82, § 559, i regestada per M. de BARCELONA, "Regesta", cit., § 115, p. 285. Presenta un redactat similar a la carta tramesa al rei Frederic citada en la nota anterior; en especial, pel que aquí ens interessa, reproduïx el fragment que fa referència a l'aliança amb Castella per a la guerra contra els musulmans.

¹²⁵ ACA, C, CRD Jaume II, separat (25 d'agost de 1309), publicada (la de Colonna) per H. FINKE, *Acta Aragonensia*, cit., vol. 2, pp. 882-84, § 560, i regestada per M. de BARCELONA, "Regesta", cit., § 117, p. 286. Sobre les relacions entre el cardenal Orsini i Jaume II, pot veure's la nota de C. A. WILLEMSSEN, "El cardenal Napoleó Orsini i Jaume II d'Aragó", *Estudis Universitaris Catalans*, 11 (1926): 89-109.

¹²⁶ ACA, C, CRD Jaume II, c. 89, n° 10.921 (9 de gener de 1310), publicada per H. FINKE, *Acta Aragonensia*, cit., vol. 2, pp. 701-02, § 440: *de negocio tituli regni Jerusalem transportando in fratrem vestrum [...] nullam sollicitudinem habui...* Vegeu també G. ZURITA, *Anales*, cit, llib. V, § 82. Hi ha discrepància sobre la datació d'aquesta carta (vegeu més endavant, l'apartat sobre la malaltia del rei). En paraules de F. SANTI, *Arnau de Vilanova*, cit., p. 144, per a Arnau, *el títol de rei de Jerusalem conferit als reis d'Aragó volia dir que els corresponia el deure de guiar la croada; de la seua família sortiria l'emperador que havia de garantir la victòria definitiva de la cristiandat*. Sobre les intencions i els objectius d'Arnau vegeu abans l'apartat sobre la seva tasca com a ambaixador, i sobre les de Jaume II, més endavant, l'apartat que duu per títol *Déu i el Cèsar*.

¹²⁷ ACA, C, reg. 344, f. 28 r.-v. (25 d'agost de 1309), publicada per M. de BARCELONA, "Nos documents", cit., pp. 115-17, § 33, i regestada per IDEM, "Regesta", cit., § 118, pp. 286-87. L'hi justifica la guerra dient-li: *satis noveritis et noscatis quanta dampna, jacturas, incomoda et dolores Dei Ecclesia et cultores ejus, christiane fidei amatores, sustinuerunt usque hactenus a perfidis sarracenis in partibus Ispanie, in dominio regis Granate habitantibus, tam in necibus, captivitatibus, virginum defloracionibus et aliarum mulierum christianarum illusionibus et aliis modis innumerabilibus...* Tot seguit li demana que *ex parte Dei et nostra, in universe Christianitatis utilitatem*, faci la gestió **personalment**, anant a Avinyó de forma expressa si calgués, *visum nobis est multum expediens*. Hem reproduït

insistent, en un to més angoixat encara, que fes el que li havia sol·licitat en la carta anterior *personalment*.¹²⁸ Aquesta vegada, però, el papa denegà el seu suport econòmic i es limità a reiterar la indulgència plenària per a tots els qui prenguessin part en la croada, ja fos personalment o bé oferint-li subsidis. Sense suficients recursos financers, Jaume II es va veure obligat a sol·licitar un préstec al rei de Portugal, cunyat seu, i a un gran nombre de particulars.

6.3. Cita a Almeria.

Continuant en la línia de comportar els afers que li eren encomanats i el propi projecte de reforma, i pensant que el moment era l'adequat —comptava amb la protecció dels cardenals *espirituals* Jacopo Colonna i Napoleone Orsini— per a fer públics els seus plans i el suport dels reis Jaume i Frederic, a últims d'agost o primers de setembre de 1309¹²⁹ va llegir un espectacular discurs davant del papa Climent V i la cúria. En aquell parlament féu públics els somnis d'ambdós reis, sens dubte per a presentar-los com els escollits per Déu per a la croada, unes cartes de Jaume II i un altre text en el qual, després d'una violenta requisitòria contra les jerarquies civils i eclesiàstiques, els ordes mendicants i els mateixos papes, declarava iniciada la reforma general de la societat i anunciava el desig dels dits reis de consagrar-se a Déu amb

---

aquesta carta a l'Apèndix, § 27. Tota la carta palesa una doble preocupació per part del rei: per una banda, la derivada de la urgència en l'assoliment de l'objectiu, i, per l'altra, sembla, una certa reticència en el mateix Arnaú; així, a part de la forma com hem vist que li planteja el problema, acaba advertint-lo que *non enim credimus quod possitis quovis tempore pro tam utili negocio Deo et toti Christianitati utilius desservire*. Vegeu el que ha estat dit abans sobre el concepte de croada d'Arnaú.

¹²⁸ Com reconeix J. A. PANIAGUA ARELLANO, "Vida de Arnaldo", cit., p. 65, s'hi nota el rei preocupat, insistent de forma reiterada —fins a tres vegades en la mateixa carta— perquè Arnau es presenti al papa *personalment*. Li comunica també que trametia al papa dos ambaixadors, fra Pere Marsili, dominic, superior del convent de València, i Fortún Martín, cavaller, *pro premissis et aliis negociis tangentibus supradictum* (ACA, C, reg. 344, f. 27 v., publicada per H. FINKE, *Acta Aragonensia*, cit., p. 884, § 561, i registrada per M. de BARCELONA, "Regesta", cit., § 121, pp. 287-88). Aquest predicador sembla que, impacient davant les dilacions del papa, pronuncià paraules poc respectuoses, i fou privat de les seves llicències i dignitats i traslladat de província pel prior de l'Orde, malgrat la persistent defensa que en féu Jaume II (J. A. PANIAGUA ARELLANO, *ibidem*). Vegeu també, més endavant, l'apartat que duu per títol *Déu i el Cèsar*.

¹²⁹ M. de BARCELONA, "Nous documents", cit., pp. 119-20, comentari al § 35, i IDEM, "Regesta", cit., § 120, p. 287. Arnau mateix situa els fets en aquestes dates en una carta adreçada a Jaume II que fou publicada per A. RUBIÓ i LLUCH, *Documents*, cit., vol. 1, pp. 42-44, § 35. D'altra banda, sabem que el 13 de setembre ja es trobava a Sicília, ja que amb aquesta data el rei Frederic acusava rebut al seu germà de la lletra que aquest li havia tramès mitjançant el mateix Arnau (H. FINKE, "Nachträge und Ergänzungen", cit., pp. 457-58).

les armes, amb les lleis i amb l'exemple de llurs vides, i de posar-se al capdavant del moviment; de Jaume II cità, en concret, i pel que aquí ens interessa, el fet de la seva croada contra els musulmans de Granada com a part integrant d'aquell projecte per al qual havien estat elegits per Déu.¹⁸⁰

Alguns cardenals, ofesos, s'encarregaren diligentment de fer arribar a Jaume II notícia del que s'havia esdevingut, informant-lo que ell i el seu germà Frederic havien estat difamats davant del mateix papa, atribuint-los dubtes en la fe i credulitat per a certs somnis.¹⁸¹ Indignat, Jaume II cridà Arnau de Vilanova —que aleshores ja havia tornat apressadament a Sicília— a la seva presència, al setge d'Almeria (desembre de 1309 o principis de gener de 1310), perquè en donés explicacions.¹⁸² Pel camí —que féu per via marítima—, com a present per al rei, per a reconciliar-s'hi, va escriure el petit tractat mèdic conegut modernament amb el nom de *Regimen Almarie*, constituït per un breu recull de consells sanitaris per al rei i l'exèrcit en campanya.¹⁸³ El 17 de gener Jaume comunicava al seu

---

¹⁸⁰ *La terça cosa que denunciu dels damunt dits reys és que cadascun d'ells à per si començat la damunt dita promoció per obra singular (vol dir pròpria a cadascun d'ells). Car lo rey d'Aragó s'és més en camí, ab ses gents, per anar en lo regne de Granada, ab propòsit de no tornar atràs entrò que la blasfèmia de nostre senyor Jesuchrist sic estirpada de les parts occidentals; e axí o à sol-lempnament divulgat a les sues gents* (del "Rahonament fet per maestre Arnau de Vilanova en Avinyó...", ed. per M. BATLLORI, *Arnau de Vilanova*, cit., vol. 1, p. 220). Sobre les circumstàncies històriques del discurs d'Arnau, vegeu *ibid.*, pp. 69-77, J. A. PANIAGUA ARELLANO, "Vida de Arnaldo", cit., pp. 65 i ss. i J. CARRERAS i ARTAU, *Relaciones*, cit., pp. 55 i ss. El contingut general del parlament d'Arnau és conegut per la denúncia que en féu fra Romeu Ortiz, provincial dels franciscans a Aragó, a Jaume II el 27 d'octubre (ACA), publicada per M. MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los heterodoxos*, cit., vol. 7, pp. 310-12, § 19, i regestada per M. de BARCELONA, "Regesta", cit., § 125, pp. 288-89.

¹⁸¹ M. BATLLORI, *Arnau de Vilanova*, cit., vol. 1, pp. 73-74, i J. A. PANIAGUA ARELLANO, "Vida de Arnaldo", cit., p. 66, descriuen els particulars de la denúncia al rei amb més detall. Pot veure's també la nota de J. M. POU i MARTÍ, "Jaime II de Aragón, el cardenal Mincio de Murrovalle, O.F.M., y Arnaldo de Vilanova", *Archivo Iberoamericano*, 20 (1923): 110-12. Arnau els va arribar a atribuir dubtes sobre si la tradició evangèlica seria divina o d'invenció humana, tot veient els mals costums dels clergues, tan seculars com regulars, que feien les cerimònies eclesiàstiques més per costum que per devoció, eren ambiciosos d'honors temporals, vivien en el luxe i en els plaers i no s'ocupaven de la conversió de pagans i musulmans; el mateix Arnau, en la interpretació d'aquells somnis, s'encarregà de dissipar-los aquests dubtes.

¹⁸² No s'ha conservat la carta de citació. Segons M. de BARCELONA, "Nous documents", cit., pp. 119-20, comentari al § 35, i "Regesta", cit., p. 288, comentari al § 124, la reclamació d'Arnau hauria pogut tenir lloc a partir d'últims del mes de novembre. La carta del rei Frederic anunciant a Jaume II la sortida d'Arnau des de Sicília cap a Almeria no hi ajuda, ja que, estranyament, fou expedida amb molt de retard: duu data del 2 de febrer de 1310 (ACA, C, CRD Jaume II, c. 82, n° 10.014); fou publicada parcialment per H. FINKE, *Acta Aragonensia*, vol. 2, p. 887, i al complet per M. de BARCELONA, "Nous documents", pp. 119-20, § 35, i regestada també per ell mateix, "Regesta", cit., pp. 289-90, § 129.

¹⁸³ Vegeu més endavant, l'apartat sobre Arnau i el *Regimen Almarie*.

germà la seva arribada al campament d'Almeria.¹⁸⁴ Arnau passà vuit dies en el setge d'Almeria. El rei li exposà les acusacions; Arnau les hi va desmentir i, en no disposar del text original del que havia llegit públicament a Avinyó en llatí, Jaume II, desconfiat ja, va obligar-lo a redactar-ne una reconstrucció en català. Aquesta reconstrucció és l'obra coneguda amb el nom de *Raonament d'Avinyó*,¹⁸⁵ escrita pròpiament a Almeria, i que, per això, més valdria anomenar-lo *d'Almeria*, com indica Paniagua i figura efectivament a l'inventari de València.¹⁸⁶ Arnau hi evità en tot moment fer cap referència a la interpretació dels somnis de Jaume II i Frederic i als dubtes que els havia atribuït, precisament els punts més greus que havien estat comunicats al rei. Aquest escoltà les explicacions d'Arnau; tanmateix, aparentment, no es donà del tot per satisfet amb aquell text. Tot seguit el va acomiadar i el 25 de gener, malalt, el rei comunicava a Frederic el retorn a Sicília del seu metge-conseller,¹⁸⁷ que, fent ara el trajecte per terra, havia de dur al papa una carta de Jaume II en descàrrec seu en la qual li sol·licitava també, a prec del mateix Arnau, que li remetés una còpia autèntica del text llatí que aquest havia llegit a Avinyó.¹⁸⁸ A primers de febrer arribà a Barcelona, on el tresorer reial li lliurà un *acorriment* per les despeses del viatge que havia

---

¹⁸⁴ ACA, C, reg. 335, f. 338 r., publicat per H. FINKE, *Acta Aragonensia*, cit., vol. 2, p. 886, § 564, i registada també per M. de BARCELONA, "Regesta", cit., p. 289, § 126. L'informava també que li tornaria a trametre Arnau, que havia arribat a Almeria acompanyat de Sanç d'Aibar, dintre de pocs dies, perquè el mantingués al corrent de tot. M. de BARCELONA, "Nous documents", cit., p. 119, comentari al § 35, suggerí que Arnau sortí de Sicília a primers de l'any 1310 i que el 15 o 16 de gener degué arribar al campament de les tropes assetjadores d'Almeria, on va ser durant nou dies (vegeu també del mateix autor, "Regesta", cit., p. 288, § 124).

¹⁸⁵ El text original, en llatí, s'ha perdut. Només se'n conserva (ACA) la recomposició posterior en català que en féu el mateix Arnau, publicada per M. MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los heterodoxos*, cit., vol. 7, pp. 281-306, § 15. Basant-se en aquest, també el publicà Ll. FARAUDO DE SAINT-GERMAIN, *Raonament fet per mestre Arnau de Vilanova en Avinyó denant lo papa e cardenals de les visions dels Reys Jaume d'Aragó e Frederich, Rey de Sicília, son frare*, Barcelona, 1909. Amb tot, l'edició més actual és la de M. BATLLORI, *Arnau de Vilanova*, cit., vol. 1 (*Escrips religiosos*), pp. 167-221.

¹⁸⁶ J. A. PANIAGUA ARELLANO, "Vida de Arnaldo", cit., p. 67. A l'inventari dels seus béns, publicat per R. CHABÀS i LLORENS, "Inventario", cit., apareix en diversos *ítems* (§ 138, 186 i 260) una *Lectio Almarie* (transcrit erròniament *Almane* per Chabàs). Vegeu M. BATLLORI, *Arnau de Vilanova*, cit., vol. 1, pp. 74-75, nota 16.

¹⁸⁷ Vegeu més endavant, l'apartat sobre la malaltia del rei, i també H. FINKE, "Nachträge und Ergänzungen", cit., pp. 458-59.

¹⁸⁸ ACA, C, reg. 335, f. 348 r. (25 de gener de 1310), publicada per M. de BARCELONA, "Nous documents", cit., pp. 117-19, § 34, i registada per IDEM, "Regesta", cit., p. 289, § 127.

fet a Almeria.¹³⁹ Quan aquest nou text arribà a mans del rei, aquest s'adonà que no només eren certes les acusacions contra el seu metge i conseller sinó que, a Almeria, aquest havia intentat enganyar-lo... Però aquests fets, que portaren a la ruptura definitiva entre el rei Jaume i Arnau de Vilanova, ja s'escapen de la intenció d'aquestes línies i han estat a bastament estudiats pels seus biògrafs.

6.4. Déu i el Cèsar.

Aquesta és, en summa, la interpretació tradicional de les relacions entre Jaume II i Arnau de Vilanova en aquest afer. Tanmateix, Martínez Ferrando, en els seus estudis sobre Jaume II, ja apuntava la idea que la connivència del rei amb els projectes reformistes del seu metge-conseller fou merament tàctica, i conjuntural; segons ell, s'esdevingué només per consideració envers la reina Blanca, la qual experimentà un marcat interès per les doctrines espiritualistes d'Arnau, i, un cop morta (octubre de 1310), Jaume II aprofità la primera avinentesa que se li presentà per acabar amb aquella relació políticament cada vegada més comprometedora.¹⁴⁰ I més recentment, algunes veus ja han insinuat clarament que –almenys

---

¹³⁹ 33 ss i 4 d b. (ACA, RP, MR, vol. 272, f. 70 v., regestat per M. de BARCELONA, "Regesta", cit., p. 290, § 130).

¹⁴⁰ J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón*, cit., pp. 290-91; més endavant, el mateix autor, en el discurs de contestació a J. CARRERAS i ARTAU, *Relaciones*, cit., pp. 77-80 (*nos inclinamos a creer que don Jaime admiró más al médico que al teorizador espiritualista [...] Las cosas fueron bien durante algun tiempo debido a la buena amistad que dispensaba el papa Clemente V a su médico, pero cuando comenzó a areciar la persecución inquisitorial y la protesta del Colegio Cardenalicio se haría más abrumadora, iniciándose el desasosiego de nuestro monarca. Incluso llegamos a presumir que en la persistencia del interés de don Jaime por las doctrinas de Arnaldo pudo existir una influencia sobre él ejercida por su esposa doña Blanca...*), i a *Jaume II o el seny català*, Barcelona, 1962, pp. 210-11, afinà les seves reflexions al respecte; opinava en aquest últim que el rei *es va sentir també molt temps atret per les doctrines d'Arnau, però potser més encara pel seu saber com a metge excepcional de la seva època. Reaccionà més tard i intentaria neutralitzar la influència espiritualista que es deixava sentir a la cort amb la presència en ella dels austers dominicans*. F. SANTI (*Arnau de Vilanova*, cit., p. 133), per la seva banda, pensa que *és molt probable que Jaume II, quan nomenà Arnau ambaixador seu, no tingués al cap aquests projectes*, i que l'hagués escollit pel fet de ser *conceixedor de la Cúria pontifícia, amic del Papa i personatge grat tant a Frederic d'Aragó com als Anjou*, mentre que Arnau, per la seva part, *aspirava a ser l'interpret dels misteris de Déu, com havia fet sempre, per tal de poder conduir després la política internacional*. Per altra banda, Climent V, *acceptant-lo com a mitjancer entre els catalano-aragonesos i la Casa d'Anjou, accepta que tinga un paper de primera magnitud en la qüestió de la Croada, punt important de la negociació* (*ibid.*, p. 135).

en aquells moments finals de la vida d'Arnau— *l'amistat no era tan gran com s'hauria pogut pensar*.¹⁴¹

Arribats aquí, caldria preguntar-se fins a quin punt l'actitud de Jaume II envers l'*espiritualisme* d'Arnau no era en gran mesura interessada, per tal d'aconseguir primer, i mantenir i incrementar després, l'essencial suport eclesiàstic per a la seva expedició a Almeria, aprofitant els seus estrets vincles amb la cort pontifícia. Cal tenir en compte, com hem vist, que la croada contra els musulmans per a l'alliberament de Jerusalem s'inseria també en els projectes escatològics arnaldians. Jaume II, associant-se a aquests projectes, aconseguí identificar aquella croada arnaldiana amb la seva expedició i, tot seguit, assolí la col·laboració del mateix Arnau prop del papa, el rei de Sicília —cap original de la croada arnaldiana— i el de Nàpols —rei de Jerusalem— per a consumir aquest capgirament davant de tots aquests últims. I això, aparentment, fou així fins al fracàs de l'expedició, que fou acompanyat pel trencament entre el rei i Arnau després que aquest, en no concentrar tots els seus esforços a la cort papal en les tasques diplomàtiques que Jaume II li encomanà, no assolí d'incrementar els subsidis eclesiàstics per a la guerra. Efectivament, un cop fracassada l'aventura, el rei trameté el seu ambaixador Vidal de Vilanova al papa pel març de 1310 per a donar-li'n explicacions —i per a sol·licitar nous ajuts per a reemprendre les hostilitats— amb ordres expresses de sincerar-se, tot manifestant-li una versió dels fets i dels motius de la guerra ben allunyada d'aquells plantejaments d'exaltació religiosa i de lluita per la fe que li havia fet arribar pels primers ambaixadors, quan li fou demanat el seu suport espiritual i financer.¹⁴²

¹⁴¹ F. SANTI, *Arnau de Vilanova*, cit., p. 139.

¹⁴² ACA, C, reg. 335, f. 355 v., publicat per A. GIMÉNEZ SOLER, *El sitio de Almeria*, cit., pp. 64 i ss. i 107-09, § 13 (vegeu tot seguit, l'apartat sobre la incidència de la malaltia). Malgrat la negativa papal, Jaume II continuà insistint, fins i tot després de la celebració del concili de Vienne el 1311 que decidí la croada a Orient, amb tots els mitjans a l'abast. Com ara fent traduir al llatí el *Libre dels Feys* de Jaume I —les conquestes del qual estaven ben fresques en la ment de tota Europa— per tal d'atreure l'atenció del papa. L'autor d'aquesta traducció fou el dominic Pere Marsili, que hi introduí intencionadament alguns fragments al·lusius a la idea de croada, la lluita per la fe i la petició de subsidis i ajudes econòmiques, tot en boca de Jaume I, establint un paral·lelisme entre el que fou i va fer Jaume I amb el que podria ser i fer Jaume II; vegeu al respecte Maria Dolores MARTÍNEZ SAN PEDRO, *La Crónica Latina de Jaime I*, Almeria, 1984, i d'ella mateixa, "Almería y la Crónica Latina de Jaime I", dins E. CABRERA (ed.), *Andalucía entre Oriente y Occidente (1236-1492). Actas del V Coloquio Internacional de Historia Medieval de Andalucía (1986)*, Còrdova, 1988, pp. 95-99, en particular les pp. 98-99. I Arnau, tot i la irritació de Jaume II envers ell, probablement no deixà de fer per complaire'l; en una carta molt interessant tramesa (18 de juliol de 1311) al papa Climent V per la ciutat de València mitjançant el seu bisbe quan aquest s'adreçava al concili de Vienne, la ciutat pretenia dissuadir el pontífex de la idea d'una croada a Terra Santa però animant-lo a dirigir-la primerament contra terres d'Al-Andalus (AMV, MC, A-1, ff. 67 r.-68 r., publicada parcialment per A. RUBIO VELA, "Una fundación burguesa", cit., p. 45). És cert que la burgesia dirigent de València tenia plena consciència de la inseguretat del regne davant del perill d'un possible atac musulmà, però és que, a més a més, aquell any, Bernat

6.5. Arnau i el *Regimen Almarie*.

Com ha estat dit abans, Arnau fou cridat per un Jaume II indignat per l'escàndol del *Raonament d'Avinyó* a presentar-se al campament reial, davant d'Almeria, pel desembre de 1309 o principis de gener de 1310, i hi arribà a mitjan gener. Per tal de reconciliar-se amb el rei, durant el viatge, li va escriure un breu opuscle sobre higiene de les tropes en campanya com a obsequi, que ha estat anomenat modernament *Regimen Almarie*.¹⁴³ En efecte, com ha observat McVaugh, l'incipit és diferent en els tres manuscrits de finals del segle XV on s'ha conservat (Múnic¹⁴⁴, Cracòvia¹⁴⁵ i Vaticà¹⁴⁶) i en la primera edició renaixentista de l'obra arnaldiana,¹⁴⁷ si bé s'hi mantenen uns trets comuns: resta clara la dedicació al rei d'Aragó i el fet que fou escrit durant un viatge;¹⁴⁸ el destí d'aquest viatge, corromput en els manuscrits del s. XV, sembla clar que no és altre que el setge d'Almeria.¹⁴⁹ Igualment,

---

des Clapers –amic d'Arnau– era, precisament, conseller de la ciutat (*ibid.* p. 46).

¹⁴³ Per a aquesta explicació, en situar-lo en el context exacte de la campanya de Jaume II a Almeria i la fixació d'aquest títol em remeto al seu darrer editor, M. R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie", cit., p. 203. El text del tractat és reproduït a l'Apèndix, § 44. La definició que dono aquí és tot el que diu sobre aquest tractat M. BATLLORI, *Arnau de Vilanova*, cit., vol. 2, p. 34.

¹⁴⁴ Bayerische Staats-Bibliothek, ms. CLM 456, f. 36 r.-v.: *Regimen ab Arnaldo de Villanova pro Rege Aragonie editum in transitu ad Alemaniam*.

¹⁴⁵ Biblioteka Jagiellonska, ms. 566 (DD III 57), p. 285A-B: *Epistola magistri Arnoldi de Villanova ad dominum Regem Aragonum de preservatione ab epidimia*.

¹⁴⁶ Bibliotheca Apostolica Vaticana, ms. Palat. Lat. 1180, ff. 184 v.-185 r.: *Incipit regimen quod fecit Arnaldus de Villanova ad Regem Aragonie in transitu Samarie*.

¹⁴⁷ *Hec sunt opera Arnaldi de Villanova quae in hoc volumine continentur...*, Lió, F. Fradin, 1504, ff. 149 v.-150 r.: *Incipit tractatus de regimine castra sequentium*. Així consta també en les altres edicions renaixentistes de la seva obra, fins a la de Basilea de 1585, i, amb el número 15, en el catàleg de l'obra arnaldiana elaborat per B. HAURÉAU, "Arnald de Villeneuve, médecin et chimiste", dins É. LITTRÉ (ed.), *Histoire Littéraire de la France*, vol. 28 (París, 1881), pp. 26-126 i 487-90.

¹⁴⁸ Com apunta M. R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie", cit., pp. 203-04: *it would explain its curious disorganization, a disorganization remarkable from an author whose writings were ordinarily carefully and rationally structured [...] All its advice is markedly practical and simple; Arnald makes no reference to any traditional medical authorities or literature –not that he would have been likely to carry an extensive library with him on his travels.*

¹⁴⁹ M. R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie", cit., p. 202: *Arnau never visited either Germany or Samaria, as far as we know, so that neither title can be accepted at face value; but it is quite plausible that «Alemania» and «Samaría» are independent corruptions of «Almaria» –the last the Latin name of Almería on Spain's southeastern coast, being certainly an unfamiliar name to most European scribes– and therefore that this*

l'autenticitat de l'obra sembla confirmada.¹⁵⁰ Escassos han estat els historiadors de la medicina militar tradicional que s'han fixat en ell i els que ho han fet s'han limitat a fer-ne una succinta descripció, en el millor dels casos.¹⁵¹

Flavi Vegeci, que en un paràgraf del seu *De re militari* havia donat una sèrie de consells sanitaris generals per a la milícia, sembla haver estat la font principal d'Arnau per a la redacció del seu tractat.¹⁵² Hom sap que de l'obra de Vegeci, a bastament coneguda durant l'època medieval —també a la Corona d'Aragó—, se'n van fer tres traduccions al francès (dues a finals del segle XIII i una altra a finals del XIV), dues a l'anglès (principis i finals del segle XV) i una a l'alemany (finals del segle XV).¹⁵³ Segons consta en alguns documents de la marmessoria d'Arnau, ell en posseïa un exemplar, i podia haver recordat les seves indicacions mentre escriví el seu *Regimen*. D'altra banda, McVaugh apunta igualment d'altres possibles referents, com ara els consells higiènics per a viatgers d'alguns autors àrabs —sobretot pel que fa a la purificació de l'aigua— i cristians medievals. Tot i amb això,

---

text was prepared by Arnald on his way from Sicily to meet the king at Almeria in January 1310. On this supposition, it will be convenient to refer to it henceforth as the «Regimen Almarie». J. A. PANIAGUA ARELLANO, *El Maestro Arnau*, cit., p. 50, ja havia suggerit la seva vinculació a les campanyes de Sicília (1298-1299) o Almeria (1309-1310) de Jaume II.

¹⁵⁰ M. R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie", cit., p. 201, en especial la nota 1. Apareix citat a l'inventari de la biblioteca del mateix Arnau: *Item quendam libellum in papiro qui incipit Exercitus non debet et est ibi parum scriptum* (R. CHABÀS i LLORENS, "Inventario", cit., p. 200, § 315). La partícula negativa —que no apareix en cap dels manuscrits— fou un error de l'autor de l'inventari (J. CARRERAS i ARTAU, "La llibreria d'Arnau de Vilanova", *Analecta Sacra Tarraconensia*, 11 (1935): 63-84, p. 78). Malgrat tot, alguns autors antics dubtaren de la seva autenticitat, com R. von TÖPLY ("Die Lagerhygiene des Arnold von Villanova", *Militärarzt*, 30 (1896): 97, 113, 133 i 149), que el publicà, i F. H. GARRISON, (*Notes on the History of Military Medicine*, Washington, 1922 —repr. facs.: Hildesheim-Nova York, 1970—, pp. 94-95).

¹⁵¹ Fou descrit lleugerament per F. H. GARRISON, *Notes on the History*, cit., i per A. CASARINI, *La medicina militare nella leggenda e nella storia, saggio storico sui servizi sanitari negli eserciti*, Roma, 1929, p. 180; R. HARGREAVES, "The Long Road to Military Hygiene", *The Practitioner*, 196 (1966): 439-47, en canvi, no considerà convenient mencionar-lo. Com s'ha dit adés, el text fou publicat a Viena a finals del segle passat per R. von TÖPLY, "Die Lagerhygiene", cit.

¹⁵² M. R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie", cit., pp. 204-05, on és reproduït el fragment de Vegeci.

¹⁵³ Vegeu G. SARTON, *Introduction to the history of Science*, Baltimore, 1927-1948 [reimpr. Nova York, 1975], vol. 1, pp. 368-69, vol. 2, pp. 932 i vol. 3, pp. 457 i 1393. El text fou editat per K. LANG, *Epitoma Rei Militaris*, Leipzig, 1869. Per a la traducció francesa, vegeu *L'art de chevalerie. Traduction du «De re militari» de Végèce, publié avec une étude sur cette traduction et sur «Li abrejance de l'ordre de chevalerie» de Jean Priorat*, a cura d'U. ROBERT, París, 1897. A la Corona d'Aragó, Jaume II posseïa un *Vegeci*, que cedí el març de 1305 a Ramon ça Guàrdia, comanador de l'orde del Temple al Mas Déu (ACA, C, reg. 258, f. 217, publicat per M. DE BARCELONA, "La cultura catalana", cit., p. 295, § 100), Joan I, un altre, i Martí l'Humà, dos (A. RUBIÓ i LLUCH, *Documents*, cit., vol. 1, p. 366, § 413).

sembla clar que els detalls que aporta no poden ser fruit més que de l'observació, la tradició mèdica i el bon judici professional.¹⁵⁴ De fet, segons algunes citacions esparses en els seus tractats mèdics, sabem que Arnau arribà a tenir algun contacte amb el món de les armes durant la seva vida.¹⁵⁵

Tant M. Batllori¹⁵⁶ com J. A. Paniagua¹⁵⁷ coincideixen en classificar aquest petit tractat en el grup dels regiments de sanitat escrits per Arnau, amb la puntualització que aquest ja no es refereix a la higiene individual sinó a la col·lectiva d'un exèrcit en campanya. Arnau hi indica les condicions que cal tenir en compte per a escollir el lloc més adequat per a establir un campament permanent, dóna una sèrie de consells per a un exèrcit en marxa, informa dels mitjans per a distingir l'aigua potable de la que no ho és, i dels sistemes i els medicaments més adients per a preservar l'exèrcit d'epidèmies i per a guarir febres i ferides. Tot això serà analitzat amb més deteniment més endavant.¹⁵⁸

Amb tot el que sabem sobre la situació sanitària al campament de Jaume II,¹⁵⁹ podria no resultar casual l'elecció per part d'Arnau d'aquest tema per a regraciar-se amb el rei. Ara bé, sabia —o podia haver sabut Arnau— quina era la situació real a Almeria? A causa de la manca de documentació que ho afirmi o ho desmenteixi, aquesta consideració —a favor o en contra— no pot passar del terreny de la hipòtesi; però gosaria apuntar que la situació era coneguda d'Arnau, i que per això va escriure el que va escriure —i no necessàriament a

---

¹⁵⁴ M. R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie", cit., pp. 204-05. Per a l'exemplar de l'obra de Flavi Vegeci posseït per Arnau, vegeu R. d'ALÒS-MONER i de DOU, "De la marmessoria d'Arnau de Vilanova", dins *Miscel·lània Prat de la Riba*, Barcelona, 1923, vol. 1, p. 304, i J. CARRERAS i ARTAU, "La llibreria", cit., p. 73.

¹⁵⁵ Per exemple, a l'hora de tractar els accidents que podien esdevenir-se en practicar la flebotomia, explica com, en una ocasió, a manca de medicaments, ell utilitzà, entre altres coses, llot d'argila de la cisterna d'un castell: *contigit enim nobis semel propter defectum medicinarum quod supra vulnus posuimus mediam labam bene alligatam, super ligaturam vero posuimus iterum farinam ordeï pistatam cum albumine ovi et luto argille quod invenimus in cisterna castri...* (A. de VILANOVA, *Tractatus de Considerationibus Operis Medicine sive De Flebotomia*, a cura de L. DEMAIRE i P. GIL-SOTRES, dins L. GARCÍA BALLESTER, J. A. PANIAGUA i M. R. McVAUGH, eds., *Arnaldí de Villanova Opera Medica Omnia*, vol. 4, Barcelona, 1988, p. 248).

¹⁵⁶ M. BATLLORI, *Arnau de Vilanova*, cit., vol. 2, p. 34.

¹⁵⁷ J. A. PANIAGUA ARELLANO, *El Maestro Arnau*, cit., p. 50.

¹⁵⁸ Vegeu l'apartat sobre la incidència de la malaltia durant la conquesta de Sardenya (1323-1324).

¹⁵⁹ Vegeu més endavant, l'apartat sobre la incidència de la malaltia.

petició del mateix rei.¹⁶⁰ No obstant això, més que si la situació real era o no coneguda d'Arnau, cal dir que la gran importància d'aquest petit tractat rau en el fet d'il·lustrar-nos sobre què era el que més podia preocupar els professionals sanitaris en un exèrcit des d'un punt de vista mèdic, és a dir, sobre quina era i com s'hi desenvolupava llur activitat professional, suplint així la parquedat de notícies que en aquest sentit aporten les fonts arxivístiques a causa del seu origen jurídic-administratiu.

Ara bé, com veurem, tot sembla indicar que les mesures preventives que aconsellava Arnau en el seu tractat no havien estat adoptades de bon principi. McVaugh, que no coneix tota la documentació aportada en aquest capítol, suggereix que els professionals sanitaris que van anar a Almeria amb Jaume II compartien, molt probablement, les mateixes preocupacions sanitàries manifestades per Arnau en el seu tractat. Tanmateix, si realment fou així, cal concloure que fou sense èxit.¹⁶¹ Per altra banda, sembla ser que el desastre s'esdevingué similarment en el camp castellà i que, a banda de consideracions estratègiques, fou sobretot la situació sanitària del camp i no cap altre factor el que conduí els expedicionaris a un punt crític —*en proie à la terreur*— i finalment els féu desesperar *d'obtenir le résultat qu'ils avaient escompté!*¹⁶² En aquestes circumstàncies, comprovant sobre el camp *la magnitud de la tragèdia*, amb el rei mateix malalt, i essent ja tard per a solucions, potser no seria molt aventurat apuntar que el metge-conseller de Jaume II podria haver tingut un paper destacat en la decisió d'ordenar la retirada. Novament, no tenim documentació que ho provi, però

---

¹⁶⁰ M. R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie", cit., p. 203, nega aquesta possibilitat, basant-se exclusivament en el fet presumible que unes cartes de Jaume II a Arnau (vegeu l'Apèndix, § 27) i al rei Frederic, datades ambdues el 25 d'agost, arribaren a Sicília amb molt de retard, quan Arnau ja n'havia partit cap a Avinyó (vegeu M. de BARCELONA, "Nous documents", cit., p. 117 i 119, comentaris als § 33 i 35) i sense que hom hi fés cap mena de referència a dificultats sanitàries. Com veurem, en una data tan primerenca no es podia fer referència a aquest tema per la senzilla raó que aquesta mena de dificultats encara no existien. McVaugh, per altra banda, oblidava que Arnau fou citat expressament a Almeria més tard; i que, com podrem comprovar, quan aquesta citació fou cursada —en ple hivern ja— la situació sí que era ja crítica. Finalment, una obvietat que sovint és oblidada: el fet que *no coneguem* més documents o que no ens n'hagin pervingut més no implica necessàriament la seva *inexistència*. Per altra banda, J. A. PANIAGUA ARELLANO, *El Maestro Arnau*, cit., p. 50, ja suggerí la possibilitat que el tractat hagués estat escrit a requesta de Jaume II.

¹⁶¹ M. R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie", cit., p. 207: *Arnald did not practice at Almería, of course, and his recommendations came too late to be of any use to the king's forces, but we may reasonably imagine that the physicians and surgeons who had come to Almería with James II shared Arnald's expectations and concerns.*

¹⁶² E. LÉVI-PROVENÇAL, "Un «zaÿal» hispanique", cit., p. 396, § 30. Més encara: *Les Chrétiens, en apprenant ces calamités, avec le sang des leurs répandu furent alors sûrs de leur perte, et ils battirent bientôt en retraite, prenant la fuite vers leurs demeures* (*ibid.*, p. 397, § 38).

disposem d'una coincidència ben indicativa: Arnau deixà Almeria per a tornar a Sicília el mateix dia que Jaume II ordenà la retirada general, el 25 de gener de 1310.

7.- LA INCIDÈNCIA DE LA MALALTIA.

Ni Muntaner ni Zurita no fan cap mena d'al·lusió a la presència de complicacions morboses durant la campanya d'Almeria. L'autor de la *Crònica General* de Pere III, en canvi, les admet amb una breu però ben significativa referència.¹⁶⁸ Per contra, els cronistes musulmans —al-Qādī i sobretot al-Qaysī— les arriben a presentar si no com les autèntiques protagonistes, sí com l'única cosa veritablement important com per a ser minuciosament explicada a banda de les estrictes operacions militars.

El panorama que ens ofereix la documentació conservada, tanmateix, s'aparta tant de la interessada versió *asèptica* donada per la majoria dels cronistes cristians com de la igualment interessada versió catastrofista que donen els cronistes musulmans, sense que això vulgui dir que no deixi de confirmar-ne —com anirem veient tot seguit— alguns punts.

Cal tenir ben present aquí que el desenllaç de l'expedició contra els granadins va ser considerat en tot l'islam occidental com un gran triomf, i així ho reflectiren les seves cròniques. Tanmateix, fossin o no estrictament certs tots els extrems que aquestes cròniques ens descriuen, resulta summament interessant comprovar-hi tot el que aleshores entrava dins del concebible quant a les calamitats que podien esdevenir-se en una conjuntura bèl·lica com aquella.

---

¹⁶⁸ *És ver emperò que gran fam e gran malaltia se mès en la host del dit rei En Jacme en la fi del seu departiment d'Almeria* (PERE III, *Crònica General*, cit., p. 169). Aquesta admissió ve després d'una llarga parrafada de desgreuge de Jaume II pel fet d'haver aixecat el setge.

7.1. Dificultats en el proveïment de l'exèrcit.

Una part de les forces militars granadines hostigava contínuament la ruta que des de Lorca, per Vera, portava per terra les provisions a l'exèrcit aragonès.¹⁶⁴ Ambdós cronistes musulmans –al-Qādī i al-Qaysī– fan igualment referència a greus dificultats en el proveïment de l'exèrcit de Jaume II. Tanmateix, tant l'un com l'altre semblen situar-les cronològicament en un moment prou avançat, quan la *pesta* ja havia fet la seva aparició en l'exèrcit assetjador.¹⁶⁵ Durant els últims mesos del setge, aparentment, van dominar vents de component Oest que, en impedir de navegar les naus cristianes, tallaren la via principal de subministrament fins al punt que tots van patir fam.¹⁶⁶ Per altra banda, l'estol del vescomte de Castellnou també estava mal proveït i la soldada de les tripulacions arribava amb gran

---

¹⁶⁴ J. A. TAPIA GARRIDO, *Historia general*, vol. 2, cit., pp. 201 i 206-07. L'exèrcit de Jaume II era proveït sobretot per mar des dels ports de la costa d'Alacant, però també per terra des de Lorca. Sobre el terreny, l'exèrcit es proveïa igualment a la rica vall de Petxina. El rei intentà protegir la via terrestre, des de Lorca fins a la mateixa Petxina, però els granadins, per a tallar-la, fortificaren Marchena i efectuaven contínues sortides a la dita vall. Una anàlisi dels plans de proveïment de la no realitzada expedició de 1329 que per part aragonesa havia d'adreçar-se també contra Almeria és feta per M. SÁNCHEZ MARTÍNEZ, "Guerra y alimentación", cit., i també per Laura GALOPPINI, "Vino e guerra: previsioni per il rifornimento di una campagna militare contro il regno di Granada (1329)", *Col·loqui d'Història Agrària* (1990), en premsa. Una visió general del tema a Ph. CONTAMINE, *Guerre, état et société*, cit., pp. 646-47.

¹⁶⁵ Segons al-QAYSĪ: *Puis leur arriva la peste aux Chrétiens, gens de pêché, dans leur tentes et leurs pavillons... Puis leur arrivèrent le rencherissement des vivres... Si tu les avais vus amaigris par leurs privations...* (E. LÉVI-PROVENÇAL, "Un «zaʿal» hispanique", cit., p. 396, § 26 i 27) Discrepa de mig a mig, en canvi, G. ZURITA tot parlant de les causes de la retirada: *Tenía el rey de Aragón en este tiempo su real más proveído y bastecido que antes, y los suyos estaban con grande gana de perseverar en el cerco, y los de Almería sin alguna esperanza ni ánimo para defenderse...* (*Anales*, llib. V, § 85). Vegeu Carme M. MARUGAN i VALLVÉ, "El sitio de Almería", cit., pp. 173, 175 i 177.

¹⁶⁶ Així ho especifica al-QĀDĪ: *Puis Dieu envoya pendant deux mois le vent d'Ouest qui empêcha les navires des Chrétiens de naviguer et interrompit leur ravitaillement au point qu'ils souffrirent tous de la faim...* (I.-S. ALLOUCHE, "La relation", cit., p. 137). Quasi amb les mateixes paraules figura en les instruccions donades a Vidal de Vilanova per a la seva ambaixada al papa el març de 1310 per tal de sol·licitar novament la dècima: *E per la gran contrarietat del ivern e dels vens contraris qui vedaven que viandes ni negun secors no podia venir a la host, per la qual contrarietat vench la ost moltes vegades a punt de perdre's de fam* (ACA, C, reg. 335, f. 352 r., publicat per A. GIMÉNEZ SOLER, *El sitio de Almería*, cit., p. 109, § 13). Vegeu també l'afirmació de la *Cronica General* de PERE III, ja citada, on la fam, que aparegué *en la fi* del setge, és qualificada expressament de *gran* i hi és vinculada a la *malaltia*, igualment *gran*. Fins i tot un cop signada la treva es van veure obligats a recórrer les terres veïnes per a proveir-se de carn, segons es queixaren els musulmans el 13 de gener: *E fago vos a saber que yxió gran poder de peonada de christianos de vuestra uest e corrieron a Beja e era gran poder. E yo sobresto envié companya de cavalleros a los lugares aquellos e encontraronse los unos con los otros e alcançaron algunos de los cativos e del ganado e de las vacas...* (A. GIMÉNEZ SOLER, "La Corona de Aragón", cit., pp. 468 i ss.). Els magatzems de reserva de la fortalesa de la ciutat, en canvi, eren ben plens d'ordi en el moment d'iniciar-se el setge (I.-S. ALLOUCHE, "La relation", cit., *ibid.*). Els granadins havien tingut prou temps per a prendre precaucions; els aprovisionaments de les ciutats nassarites assetjades eren tant més abundants que els mallorquins semblen haver traficant amb elles fins al mateix darrer moment (Ch.-E. DUFOURCQ, *L'expansió catalana*, cit., p. 362).

retard. El sultà del Marroc, Abū-Rebia, mai no va proporcionar el proveïment promès; és més, feia tots els possibles per perjudicar el rei d'Aragó.¹⁶⁷ A més a més, els expedicionaris van haver de fer front a la picaresca i la manipulació dels qui elaboraven el bescuit, base de l'alimentació militar.¹⁶⁸ En aquestes condicions, sembla prou clar que les dificultats alimentàries i la fam no van fer més que aguditzar un greu problema causat en primera instància per la manca o insuficiència de mesures higièniques,¹⁶⁹ l'amuntegament¹⁷⁰ i la meteorologia: calor extrema¹⁷¹ a l'estiu, pluges torrencials¹⁷² a la tardor i un hivern molt fred.¹⁷³

---

¹⁶⁷ Així ho féu dir Jaume II al papa en una ambaixada pel març de 1310 (Ch.-E. DUFOURCQ, *L'expansió catalana*, cit., pp. 366-67). El capità de l'esquadra de l'Estret, Eimeric de Bellveí, féu saber al rei a primers d'octubre que *quant al feït de la paga e del pa que vós m'escrivís que m'auríets enviat per tot lo mes de huytubri, vos certífich, senyor, que yo no trop que bast lo bescuyt e la farina que ara m'enviàs a pus de .XX. dies en huytubri; perquè clam merè, senyor, a la vostra senyoria que vós, al pus tost que vós porets, me enviets pa e paga. E membre-us, senyor, que som en yvern e no pot hom navegar axí a volentat d'om ne tan ivarçosament com faria hom si era d'estiu; e fetz-o, senyor, en tal guisa que les gents no m'agen a deshonèxer, que ben sabetz vós ab quines gents jo-e a fer, que anch, senyor, no sabí que-s lo penetensia ne cuyta sinó ara...* (ACA, publicat per A. GIMÉNEZ SOLER, "La Corona de Aragón", cit., p. 465, sense aportar-ne signatura).

¹⁶⁸ ACA, C, reg. 238, f. 55 r. (31 de març de 1309): Jaume II havia ordenat procedir contra diversos *pistrices sive panicerios* de Saragossa que *adhiberunt fraudum in faccione ipsius biscocū immiscendo videlicet panem veterum et corruptus cum pane novo et sincero...*

¹⁶⁹ *Ils firent victimes de leur puanteur...* El poema d'al-QAYSĪ al·ludeix també a la presència de polls, puces i grans eixams de mosques: *Allah envoya dans leur camp des nuées de mouches qui se jetèrent sur les galeux, telles la brume ou un nuage!* (E. LÉVI PROVENÇAL, "Un «zaʿal» hispanique", cit., pp. 396-97, § 30 i 31).

¹⁷⁰ *Allah donna le spectacle d'un miracle en la personne de ces guerriers. Ils tuèrent des troupes d'ennemis parmi les bandes des incroyants et forcèrent les autres à s'enfermer assiégés. Puis leur arriva la peste...* (*ibid.*, p. 396, § 25). Efectivament, les tropes de socors trameses pel rei de Granada, establertes a Marchena, van obligar l'exèrcit de Jaume II a lluitar en dos fronts alhora i a tancar-se dintre del campament fortificat que els expedicionaris havien bastit davant d'Almeria.

¹⁷¹ [...] *leurs visages tout bariolés d'une noirceur pareille à de la boue qui les eût recouverts jusqu'au dessus du front!* (*ibid.*, p. 398, § 43).

¹⁷² *La pluie, nuit et jour, faisait rage...* (*ibid.*, p. 396, § 29). Vegeu també la nota següent.

¹⁷³ R. MUNTANER, *Crònica*, § 247: [Jaume II] *finalment hac de consell que assenyaladament per tres raons s'entomàs en sa terra: la primera, per l'hivern que li venia dessús...*; i G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. V, § 85: els nobles castellans al seu rei *le pusieron gran miedo que le dejarían sus gentes por ser muy áspero el invierno*. Pere Boil, ambaixador del rei d'Aragó per a tractar la pau amb Granada, comunicava al rei per Cap d'Any que *depuis partim de Martxena no ha cessat de fer vent e neu e pluga e el camí ha de grans ports de neu e molt vil terra e molt forta* (ACA, publicada per A. GIMÉNEZ SOLER, "La Corona de Aragón", cit., p. 471, sense donar-ne la signatura). Vegeu també el que s'ha dit abans sobre els vents contraris.

7.2. Exempcions i llicències de retorn.

Sabem que era costum, almenys pel que fa als nascuts nobles, que resultessin alliberats de les seves obligacions militars en cas de malaltia. L'encarregat de dictar l'exempció era, naturalment, el rei, prèvia informació sobre el cas concret. Amb la documentació que coneixem referent a la campanya d'Almeria, no sabem, però, quin paper —si és que n'hi tenien algun— hi exercien els metges en la concessió d'aquestes exempcions.¹⁷⁴

Les llicències concedides tant pel rei com per la reina per tal de poder abandonar l'exèrcit en ple setge d'Almeria constitueixen una font important per a estudiar l'impacte de la malaltia entre els assetjadors. Totes les llicències d'aquesta mena que hem pogut trobar fan referència a individus propers per una o altra raó a les persones reials: domèstics i familiars reials, cavallers de la seva host, porters, correus.¹⁷⁵ Per aquesta causa i pel seu migrat nombre (vuit) no són suficients per a bastir cap estadística. Amb tot, és interessant de comprovar com, cronològicament, totes elles es concentren en els mesos de tardor i hivern.¹⁷⁶ En aquests documents, se'ns informa de la gravetat de la malaltia, de la impossibilitat d'una guarició satisfactòria en aquelles terres i de la necessitat d'un retorn al país d'origen per tal de garantir-la; i també dels responsables d'aquest diagnòstic: els metges.¹⁷⁷

---

¹⁷⁴ ACA, C, CRD Jaume II, c. 29, n° 3652 (6 de juny de 1309): llicència atorgada a *Ferricio de Liçana*, ja que *intellexinus vos a Deo fore aliqua infirmitate gravatum quod comode no possetis ire in armata predictam...*

¹⁷⁵ Foren beneficiaris de les llicències que estem comentant Vanni Gatarelli, cavaller pisà, familiar reial (ACA, C, reg. 345, f. 125 r., 10 de novembre, transcrit a l'Apèndix, § 34); Joan d'*Hanau*, de Casa de la reina (*ibid.*, reg. 290, f. 92 r., 11 d'octubre, Apèndix, § 32); Tomàs *Pesor*, de la família de Joan de Rocafort, cavaller de la host del rei (*ibidem*, 12 d'octubre); Gastón Eximén de Ayerbe, cavaller de la mateixa host (*ibid.*, reg. 345, f. 158 r., 1 de desembre, Apèndix, § 37); Pere de Bonelles, porter de la reina (*ibid.*, reg. 290, f. 98 r., 10 de desembre); i els correus del rei Jaume de Castre (*ibid.*, reg. 344, f. 105 v., 14 d'octubre, Apèndix, § 33), Pere Coll (*ibid.*, reg. 344, f. 108 r., *idem*) i Domingo Pérez de *Avena* (*ibid.*, reg. 345, f. 221 r., 17 de gener). Cal dir que en el cas del dit Tomàs *Pesor* la llicència de tornada és *propter infirmitatibus quam patitur grabem in cruce et tibianx*, probablement es tractava en realitat de simples ferides. Els correus eren els servidors de la Casa reial que, per les característiques del seu treball, més freqüentment patien malalties i, com es pot veure sovint en la documentació conservada, resultaven ben atesos ja que se'ls pagava el sou íntegre durant els dies de llur indisposició. Pot veure's al respecte J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, "Los correos de la curia regia en la Corona de Aragón a principios del siglo XIV", *Analecta Sacra Tarraconensia*, 17 (1944): 97-113, en particular la p. 110; i del mateix autor, *Jaime II de Aragón*, cit., vol. 1, pp. 55-56.

¹⁷⁶ No només van ser els mesos de més cruenta lluita, sinó també quan la humitat, el fred, l'amuntegament i la manca d'higiene i de proveïment alimentari van fer estralls.

¹⁷⁷ La malaltia sovint és *ita gravem quod si ibidem remaneret sibi fortanis propterea mortis periculum inimeret...* i, per tant, *de consilio medicorum, ad partes nostri domini ut citius restituatur pristina sanitati* ha de tornar. La primera frase es troba en la majoria de les llicències als correus; l'última, amb la referència als metges, només apareix

En tot cas, no era factible una recuperació a curt termini i, per tant, els malalts resultaven no només inútils sinó tota una càrrega per a l'empresa; vet aquí que qui havia de córrer amb les despeses —el rei— no s'oposés a la concessió d'aquesta mena de llicències, si bé ho fés amb la mesura que li aconsellava el temor a una desbandada general. Malgrat tot, l'erari reial corria, en tots els casos, amb les despeses de trasllat i recuperació dels malalts.¹⁷⁸ Com és sabut, la influència negativa de les malalties al si d'un exèrcit en campanya no es produeix només per un acreixement de la mortalitat i els afebliments físics que comporta, sinó també i sobretot per una desmoralització general.

7.3. Abast de la malaltia.

Ens consta, però, que els nobles i altres persones properes als reis no van ser els únics en caure-hi malalts sinó que fou un fenomen socialment generalitzat. Tampoc no van ser els únics en tornar cap als països de la Corona d'Aragó per aquesta raó; amb llicència o sense, i totalment mancats del suport econòmic que hem vist funcionar en els documents anteriors, gran quantitat de ferits i malalts tornaren cap al Nord mentre l'exèrcit assetjava Almeria. El rei, això sí, hi posava els vaixells necessaris.¹⁷⁹ A finals de desembre, Jaume II reprengué severament l'abat de Poblet com a prior del monestir i hospital de Sant Vicent de la Roqueta, a València, per negar-se a admetre-hi i proveir-hi alguns ferits i malalts retornats del setge d'Almeria, que es trobaven en una molt greu situació sanitària i econòmica; el rei, en un to respectuós però a la vegada súmmament indignat, arribà a recordar-li els seus deures cristians envers unes persones que havien emmalaltit tot lluitant en nom de Déu.¹⁸⁰ Per altra banda,

---

en la llicència atorgada a Gastón Eximén de Ayerbe, ja citada (vegeu l'Apèndix, § 37).

¹⁷⁸ A un familiar reial li són atorgats 200 florins d'or; a un domèstic de la reina, 8 diners diaris; a un porter, 12 diners diaris; i als correus, 6 diners diaris.

¹⁷⁹ *Ils en remplirent des bateaux et les envoyèrent à certain endroit qui pourrait leur servir d'asile...* (E. LÉVI PROVENÇAL, "Un «zaÿal» hispanique", cit., p. 397, § 34).

¹⁸⁰ ACA, C, reg. 345, f. 186 v. (23 de desembre), transcrit a l'Apèndix, § 39, citat per Carme M. MARUGAN i VALLVÉ, "El sitio de Almería", cit., pp. 175-76, i per M. R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie", cit., p. 207. Sobre Sant Vicent de la Roqueta, vegeu R. I. BURNS, "Un monasterio-hospital del siglo XIII: San Vicente de Valencia", *Anuario de Estudios Medievales*, 4 (1967): 75-108, encara que, com indica en el títol, es limita només al segle XIII.

les dificultats en el proveïment alimentari, les calamitats, la deserció i la malaltia no deixaren d'anar juntes.¹⁸¹

Amb tot, no hi ha dubte que molts hi moriren com a conseqüència de la *gran* malaltia encara que, amb les dades que proporcionen les fonts, no és possible fer cap mena d'estimació. La mort, això sí, arribà tant als nobles¹⁸² com als altres expedicionaris.¹⁸³ Per altra banda, fa tot l'efecte que la malaltia incidí també en el camp castellà.¹⁸⁴

7.4. La retirada.

Com s'ha dit, la retirada fou realment catastròfica. Les forces que assetjaven Almeria es trobaven en una situació tan desesperada que Jaume II, escrivint als consells de Lorca i Múrcia sobre l'exèrcit que havia de tornar per terra a València, els encarregà que fessin molt de pa i tinguessin preparades altres viandes per tal de poder-lo alimentar, servei que els seria pagat convenientment.¹⁸⁵ Les cròniques musulmanes al·ludides expliquen els fets en detall i la documentació sembla ben bé confirmar-ho. Les naus no van ser suficients per a embarcar tothom i, aparentment, una bona part dels contingents tampoc es trobava en condicions de fer el camí per terra, per la qual raó —acollint-se a la treva pactada— es va optar per deixar-los

---

¹⁸¹ Segons al-QAYSĪ: *Puis leur arrivèrent le rencherissement des vivres, et la desertion, et les calamités* (E. LÉVI-PROVENÇAL, "Un «zaʿal» hispanique", cit., p. 396, § 27).

¹⁸² *On entendait les cloches tinter quand parmi eux mourait un notable...* (*ibid.*, p. 396, § 26).

¹⁸³ *Ils gisaient sur le sol, pendant que la mort faisait son oeuvre!* (*ibidem*, § 28). Com Jaume Rafals, que, *estant malalate en lo dit setge d'Almeria*, llegà tots els béns que hi tenia i el sou que li era degut als franciscans de Lleida (ACA, RP, MR, vol. 623, ff. 97 v.-98 r.)

¹⁸⁴ *Puis leur parvint la nouvelle que la dévastation s'était exercée sur le territoire de Castille...* (E. LÉVI-PROVENÇAL, "Un «zaʿal» hispanique", cit., p. 397, § 37). A. GIMÉNEZ SOLER, "La Corona de Aragón", cit., p. 465, transcriu part d'un document de l'ACA, sense donar-ne la signatura, on —potser fent un símil— un ambaixador comunicava a Jaume II que: *par a mi e a tots aquels qui veure ho volen que-ls feyts van de l'host del senyor rey de Castella, axí de la mar com de la terra, tan mal que-y auria obs tan gran milorament que por me fa que enguany, senyor, ne guarisquen de la malaltia que an.*

¹⁸⁵ ACA, C, reg. 345, f. 227 r.: *sepades que por la abinencia que es feyta entre-l Rey de Castella e Nos e-l Rey de Granada se-n torna nuestra huest a-la tierra, onde vos rogamos que vos fagades coçer muyto pan e apparellar viandas que la nuestra gent troben a-compra aquellas e que les ayades buen solaz...* També va escriure al seu agent en aquelles contrades, Pero Ximéniz de Lorca, amb el mateix encàrrec, ordenant-li, en prevenció de possibles saquejos, que acompanyés aquell exèrcit assegurant-se que *entre los de nuestra huest et de los de la tierra del rey de Castiella no haya ningún trebalo ni se sigan baraylas, et non vos partades dellos* (*ibidem*).

davant d'Almeria sota compromís de tornar a buscar-los dintre de vuit dies. A primer cop d'ull, sembla ben bé que els qui van ser obligats a esperar la tornada de les naus, o molts d'ells almenys, estaven malalts.¹⁸⁶ Jaume II disposà, efectivament, que algunes galeres anessin a Almeria *per portar aquels malalts e altres persones que eren romases aquí de la gent nostra* i els ginys de guerra que havien restat allí. El 20 de febrer, quasi un mes després de la retirada, el rei reprenia enèrgicament els còmits d'aquestes galeres perquè encara no ho havien complert i comminava l'almirall, Bernat de Sarrià, tot acusant-lo de negligent, a fer-ho complir, *per lo gran perill en què les nostres gents hi estan*. Es tractava de les galeres de Nicolau des Coll i la que havia comandat Pere de Sitges, còmit que possiblement morí al cap de poc de retornar la primera vegada d'Almeria.¹⁸⁷ Però aquesta comesa encara trigà en efectuar-se; només a principis d'abril consta documentalment que feia poc temps que el batlle general de València, per ordre del rei, havia tramès una galera comandada per Guerau Ferrer

---

¹⁸⁶ *Groupe par groupe, ce fut la noyade dans la mer, ô vous qui m'entendez, de tous ceux qui n'avaient aucune assistance!* (E. LÉVI-PROVENÇAL, "Un «zaïal» hispanique", cit., p. 398, § 39). El desastre moral fou tan gran per a Jaume II i per al prestigi de la Casa d'Aragó com el material; per tal d'atenuar-lo, el rei va trametre, pel març de 1310, el seu ambaixador, Vidal de Vilanova, a la cort pontifícia d'Avinyó i li encomanà que digués al papa que havia consentit en fer la pau *per salvament de les seues gens, per ço que poguessen partir ab menor danpnatge que fer se pogués, cor per mar no se'n podien totes venir, que no-y bastaven vexells, ne per terra, perquè avien al anar bé .V. o .VI. jornades per host per la terra dels moros, e axí era gran perill a les gens, majorment con hi agués gran res de malalties e d'òmens qui no-s podien ajudar, e axí la pau més fo feta per necessitat e a salvament que per volentat...* (ACA, C, reg. 335, f. 357 v., citat per A. GIMÉNEZ SOLER, *El sitio de Almería*, cit., pp. 64-65), i també que *après e aquesta tocà a amidosos los Reys per repòs e per revenimens de lurs gens, qui molt són estades trebaylades en aquest viatge de malalties e de despeses e de moltz altres trebayls...* (*ibid.*, f. 358 r.) Arnau de Vilanova, en el seu *Regimen Almarie*, ens donà notícia de les dificultats que es podia trobar l'exèrcit anant *per host per la terra dels moros*, quan aconsellà que *quando exercitus transferri debuerit de loco ad locum, semper ad distantiam unius miliaris aut duorum precedant pedites grossis soleis calciati, qui tam in via quam circa contemplabuntur an fuerint iactati vel seminati tribuli ferrei, et colligent*; El manuscrit del Vaticà afegeix en aquest punt una nota explicatòria ben interessant: *Nota quod Arnoldus non capit hic tribulos pro cardonibus sed pro quodam instrumento ferreo quod seminant gentes castrorum per iter illud per quod gentes armorum debent transire ad hoc ut pedes equorum perferrentur cum illis instrumentis et sunt istius figure X ita quod quomodo iactentur semper a parte superiori remanebit una cuspis et illa intrat infra pedes equorum et a parte inferiori sunt tres cuspides tanquam basis* (M. R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie", cit., p. 210, i l'Apèndix, § 44).

¹⁸⁷ Així sembla donar-ho a entendre el document, adreçat a *qualque còmit sia de la galea que menava En Pere de Ciges* (ACA, C, reg. 345, f. 244 v.) L'ordre a Nicolau des Coll a *ibidem*, i la referent a l'almirall també a *ibid.*, ff. 244 v.-245 r., ambdues transcrites a l'Apèndix, § 48 i 49. Aquestes dues galeres havien estat ja pagades pel rei, com consta pel retiment de comptes de pagaments efectuats pel cambrer major del rei, Arnau Messeguer, corresponents als mesos de gener i febrer; aquest oficial pagà en una data anterior al 19 de febrer a Bernat Ginebret, porter del rei, ja difunt en aquesta data, 5484 ss val. *pro solucione duorum mensium duarum galearum quas apud Almeriam transmissimus pro deferendis egrocis qui inibi remanserunt* (*ibid.*, reg. 271, f. 76 r.-v.)

per dur a terme aquesta tasca que tanta resistència havia trobat.¹⁸⁸ Era potser la por a contreure la malaltia que patien molts dels que havien de ser traslladats en un viatge que havia de durar força dies la causa d'aquesta resistència? Els documents no ho expliciten, però ho podem suposar. Ja hem vist com molts d'aquells, desesperats, optaren per intentar el retorn per via terrestre, i sucumbiren en gran part a la fam i als atacs dels musulmans;¹⁸⁹ els qui restaren esperant si no van morir de fam fou només per commiseració del propi rei de Granada, el qual els féu *dar menjar de so del nostre, que d'els havia que morien de fam*.¹⁹⁰

Però molts dels que s'embarcaren amb Jaume II quan aquest ordenà la retirada a finals de gener també moriren pel camí, abans d'arribar a terres de la Corona d'Aragó; o bé al cap de poc de ser-hi.¹⁹¹ Molts altres van patir les seqüeles d'un mal que els esdevingué crònic, van desenvolupar la malaltia més endavant i, en alguns casos, van morir-hi. El mateix rei va caure malalt en la fase final del setge, tornà a València malalt i aquesta malaltia li va créixer tot seguit, quan arribà a Terol; ho veurem amb detall més endavant. També d'altres, sembla que un nombre ben considerable, arribaren malalts i van romandre en aquest estat un bon temps,¹⁹² encomanant, fins i tot, el mal —si hem de fer cas a al-Qaysī— a altres

---

¹⁸⁸ ACA, C, reg. 271, f. 114 v., transcrit a l'Apèndix, § 54: *que nunc apud Almeriam pro levandis machinis et christianis que ibi infirmi quando Nos inde recessimus remanserunt per nos transmittitur*; el dit batlle general rebé 15 dobles d'or (315 ss b.) *pro solvendis missionibus quas oportebat fieri in machinis et christianis predictis*.

¹⁸⁹ El consell de Lorca ho avisà així a Jaume II el 30 de gener: *Sepades que algunas de vuestras gientes de pie se an atrevido et se atreven de venirse por tierra de la hueste que vos tenedes sobre la çibdad d'Almaria e anse perdido en el camino la mayor partida d'ellos, que los an cativados e muertos gentes del rey de Granada, e los matan e los cativan todos dias así como se vienen, de guisa que los moros toman muy grand esfuerço d'esta rason et por las nuevas que d'ellos aprenden* (ACA, publicat per A. GIMÉNEZ SOLER, "La Corona de Aragón", cit., p. 471, sense donar-ne la signatura). Vegeu també la carta citada en la nota següent.

¹⁹⁰ A. GIMÉNEZ SOLER, *El sitio de Almeria*, pp. 105-06, § 12, publicà, sense donar-ne la signatura arxivística, una carta del rei de Granada a Jaume II fent-li saber, a requesta d'aquest últim, l'activitat i les peripècies d'aquells homes. Pel seu interès, hem considerat convenient reproduir-la a l'Apèndix, § 50.

¹⁹¹ Cas de Jaume Ferrer, ciutadà de Barcelona, patró d'una barca, que morí a Alacant, quan hi transportava béns de Bernardó de Bolea, difunt, i Bernat d'Argelers, porter del rei, en el viatge d'Almeria a València (ACA, C, reg. 144, f. 179 r.-v.)

¹⁹² A mitjan mes de març Ponç Hug, comte d'Empúries, es lamentava des de Burjassot, prop de València, que *yo hic he poch companya e d'aquela he-n alcuna malauta* (ACA, C, CRD Jaume II, c. 30, n° 3775). Molts membres de les Cases del rei i de la reina (cuiners, sastres, correus, etc. fins a 17 persones) restaren malalts a València i la reina ordenà a principis d'abril que fossin proveïts amb diverses quantitats de diners fins a la seva recuperació (*ibid.*, reg. 290, ff. 106 v. —Apèndix, § 55—, 107 r. —Apèndix, § 56— i 107 v.); pel juny, el tresorer del rei encara pagava 30 ss jaq. a Joan Garcés, barber del rei, *los quals lo senyor rey li manà donar en acorriment de la malaltia que hac a València* (*ibid.*, RP, MR, vol. 273, f. 51 v., transcrit a l'Apèndix, § 60).

persones.¹⁹⁸ Si continuem donant crèdit a aquest poeta —l'únic testimoni que tenim d'aquests extrems, d'altra banda—, el desembarcament a Alacant hauria estat poc menys que tràgic; tots el malalts que no haurien pogut fugir haurien estat llançats vius dins d'una cisterna del castell... que tot seguit hauria estat coberta per sempre més amb una volta!¹⁹⁴

7.5. El rei i la reina, també.

El mateix Jaume II caigué malalt a Almeria. Va tornar-ne amb una salut molt alterada i, finalment, va caure en una llarga, greu i perillosa malaltia que va fer-lo aturar a Terol durant els mesos de primavera. És un cas aquest que, per raons òbvies, ens apareix molt ben documentat.

Si bé sabem que en l'etapa final del setge el rei estava malalt —tan malalt que no podia escriure—, la seva indisposició en les seves fases més agudes sobrevingué després de la tornada a la Corona d'Aragó i quan ja havia arribat a Terol. Així ho manifestà clarament en una carta tramesa al rei de Portugal pel juliol de 1310.¹⁹⁵ Contemporàniament al setge, en canvi, disposem de diverses *littere de statu* que certifiquen el bon estat de salut de la parella

---

¹⁹⁸ *Ceux qui revinrent dans leur famille la contaminèrent à leur contact, et leurs voisins s'en rendirent compte. [Les autres] succombèrent [en route] à la maladie, et ils gisaient sur les chemins. // Ceux qui s'approchèrent d'eux eurent à le regretter: ils tombèrent malades ou prirent un mal chronique et la mort les atteignit bientôt. Les lieux de sépulture ne furent plus suffisants pour contenir ses cadavres; dans les églises, on les enterra!* (E. LÉVI-PROVENÇAL, "Un «zaǧal» hispanique", cit., p. 398, § 44 i 45).

¹⁹⁴ *Si tu avais vu ce qu'ils firent à Alicante, quand ils s'y installèrent: ce fut une tuerie réciproque, action de gens sans religion, signe pour les observateurs! // Celui qui ne s'éloigna pas en toute hâte vivant fut précipité malgré ses supplications, et ses larmes coulaient comme la pluie! Ils bâtirent une voûte sur une citerne et en firent la demeure des criminels. // A Alicante la grande le château d'eau devint un sépulchre pour les ossements des mécréants. Ils les y enterrèrent par force, encore en vie et suppliants!* (*ibid.*, pp. 398-99, § 46-48).

¹⁹⁵ ACA, C, reg. 238, f. 174 r.-v., 4 de juliol, citada per J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón*, cit., vol. 1, pp. 58-59: *Al Rey de Portugal. Don Jayme et cetera. Rey, hermano, façemosvos saber que después que nos partimos del sitio de Almaría e llegamos a nuestra [sic], oviemos muy fuert e [greu] malaltia* D'altres documents datats el mateix estiu també ho indiquen així, al·ludint de forma expressa a la gravetat de la malaltia: la reunió de les corts catalanes es retardà després de la llarga absència del rei *ratione preteriti viagii Almarie et non levis infirmitas quam post reditum nostrum a dicto viagio passi fuimus* (*ibid.*, Pergamins, carp. 176, n° 2771); informant el rei Sanç i l'infant Ferran de Mallorca, els indica que *cum reversi de dicto viagio ad partes regni Aragonum ad villam Turolii venissemus fuimus inibi gravi et periculosa infirmitate detenti* (*ibid.*, reg. 238, f. 185 r.-v., 24 de juliol).

reial a finals de l'estiu i durant la tardor.¹⁹⁶ Tanmateix, pel gener el rei estava malalt; així afirmà saber-ho Arnau de Vilanova en una carta que li adreçà, amb la recepta d'un electuari inclosa, el 9 de gener.¹⁹⁷ Uns dies més endavant, Jaume II s'excusava amb el seu germà Frederic de Sicília per no poder-lo escriure de pròpia mà a causa de la malaltia que patia.¹⁹⁸

Com hem vist, la malaltia és qualificada sempre de *greu*. Efectivament, és inusualment llarga la llista de metges que van ser cridats —a vegades no sense una certa angoixa ben palesa— per a atendre'l a Terol: 10 professionals, tots ells físics (7) i cirurgians (3). D'entre tots aquests, només tres havien estat presents a Almeria: els cirurgians Berenguer ça Riera i Bartomeu ça Font i el físic Joan Amell, tots ells adscrits a la Casa del rei; de la resta, excepte els casos de Miras (al servei de Jaume d'Eixèrica) i d'Enric d'Alemanya (al de l'arquebisbe de Tarragona), no se'ns n'indica vinculació alguna. La geografia s'imposà implacable a causa

---

¹⁹⁶ Una d'elles fou adreçada a l'infant primogènit, Jaume (15 de setembre), una altra a Ramon Folc, vescomte de Cardoma (17 de setembre), una altra encara a Ponç Hug, comte d'Empúries (24 de setembre) i una altra als jurats de Tarassona (8 d'octubre), amb redactat similar, informant-los que *faciente illo per quem reges regnant et salutem recipiunt, una cum illustri domina Blanca, regina Aragonum, carissima consorte nostra, votiva corporum incolumitate gaudemus...* (ACA, C, reg. 344, ff. 55 v., 60 r.-v., 71 v. i 95 v.). El 22 de novembre n'adreçava una altra a l'infant Jaume, lloctinent general, certificant-li el bon estat de salut d'ell i la reina, i també de l'exèrcit, *tenemusque civitatem Almarie cum felici et incolumi nostro exercitu obsessam viriliter et potenter, de eaque breviter, atricte Dei gratia, finem obcatum fiducialiter expectamus* (ACA, C, reg. 345, f. 128 v., Apèndix, § 35). Les *littere de statu*, com és sabut, eren cartes trameses amb l'exclusiu objecte de donar o inquirir notícies sobre l'estat físic; sovint es reduïen a una simple fórmula i fins i tot podia ser que només s'anotés als registres de la Cancelleria Reial el fet d'haver estat trameses. Generalment, aquestes cartes acompanyaven una altra carta principal en la qual es tractaven d'altres afers, constituint així una simple cortesia. No obstant això, sovint *vibra en ellas una immediata palpación emotiva que infundía sin duda el monarca dictándolas al secretario que las escribía, cuando no lo hacía por su propia mano, como a veces manifiesta* (J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón*, cit., vol. 1, pp. 55-56). S'hi pot afegir el seu particular interès per a la història de la medicina —per molt formulàries que fossin— per tal com constitueixen una prova documental més de la imbricació creixent en la problemàtica de la salut i la malaltia per part dels grups i institucions dirigents de la societat.

¹⁹⁷ ACA, C, CRD Jaume II, c. 89, n° 10.921, publicada per H. FINKE, *Acta Aragonensia*, cit., vol. 2, pp. 701-02, § 440: *Unde quia multa percepi de passionibus cordis et corporis vestri, consulo, quod faciatis fieri electuarium, cuius receptum hic scienter inclusi, et utamini eo, sicut in cedula continetur*. La carta, originàriament sense data, fou datada així pel mateix FINKE; M. de BARCELONA, "Regesta", cit., p. 294, § 148, la datà un any més tard. Amb tot, les al·lusions que s'hi fan a la indignació del rei no tenen perquè ser posteriors a la ruptura entre ambdós; podrien fer referència a l'estat d'ànim de Jaume II després de les informacions fetes arribar al rei arran de la lectura del *Raonament* a Avinyó, pel setembre o octubre de 1309, a conseqüència de les quals Arnau fou citat a Almeria per tal d'explicar-se. La qüestió de Robert d'Anjou, per altra banda, s'estava negociant, infructuosament, des del mes d'agost de 1309. I Arnau es trobava a Sicília tant en una data com en l'altra. No cal dir que la carta conservada i publicada no inclou la recepta.

¹⁹⁸ ACA, C, reg. 335, f. 348 v. (25 de gener), publicada parcialment per H. FINKE, *Acta Aragonensia*, cit., vol. 2, p. 886, § 564: Jaume II comunica al seu germà que li tramet de retorn Arnau de Vilanova, després d'haver-lo retingut uns dies més del compte, i li demana que el cregui en tot el que li digui tal com si li portés lletres escrites de pròpia mà, *sane, carissime frater, huic littere non minus fideri adhibeat vestra serenitas quare si manu propria scripsissemus eandem in presenti etenim quadam fuimus detenti discrasia que Nos propria manu scribere comode non permisit*. Vegeu M. de BARCELONA, "Regesta", cit., p. 289, § 127.

de la pressa: dos dels cridats eren de Terol mateix, un de Daroca, un d'Eixèrica i tres de València; només un residia a Tarragona, un a Barcelona i un altre a Girona. D'entre els deu que foren cridats, quatre eren jueus, tots físics; un d'ells, Miras, és anomenat *mestre*, indicant una clara preeminència professional. D'aquests metges jueus, dos eren de Terol i els altres dos, l'un d'Eixèrica i l'altre de València. Un dels jueus de Terol era una *metgessa*.¹⁹⁹ Cal pensar —no consta en la documentació— que els dos metges de Terol —Abraham i Meirona— van ser els primers en servir el rei, que aleshores, sembla, viatjava sense fer-se acompanyar de cap professional sanitari. Tots els altres van ser cridats tot seguit, començant pel cirurgià Jaume d'Avinyó, de València, a finals de març o per l'abril ja; els altres ho van ser a finals de maig o principis de juny.²⁰⁰ Destaca el cas de Berenguer ça Riera, principal cirurgià del rei, al qual li fou pagat expressament el *loguer e messió d'una bèstia de bast en la qual aportà sos llibres e algunes coses necessàries a sa art...*²⁰¹

Es troben documentades també les compres d'alguns objectes per a ser utilitzats en la malaltia del rei: un matalàs, conques per a rentar-li els peus, pells i roba d'abric, etc.²⁰² A

¹⁹⁹ Sobre la pràctica mèdica per part de les dones, i el prestigi professional i social de les musulmanes molt en particular, vegeu més endavant, l'apartat «Del costum a les ordinacions» a la Segona Part.

²⁰⁰ Només hem pogut localitzar la carta de crida a Enric d'Alemanya, datada el 25 de maig (ACA, C, reg. 238, f. 142 r., citada per A. CARDONER i PLANAS, *Història de la Medicina*, cit., p. 118, i transcrita a l'Apèndix, § 57). Els altres els hi documentem exclusivament pels pagaments efectuats pel tresorer del rei als porters i correus que els van ser tramesos, als atzemblers que se'ls llogà l'animal per al seu trasllat i a ells mateixos pels seus serveis; D'aquests últims pagaments, només consten els realitzats a Jaume d'Avinyó (333 ss 4 d jaq.), Abraham (133 ss 4), Miras (100 ss) i Meirona (100 ss) (*ibid.*, RP, MR, vol. 273, ff. 31 v., 53 v. —Apèndix, § 59—, 56 r., 56 v., 57 r., 67 v. —Apèndix, § 67—, 72 v. i 73 v. i C, reg. 297, ff. 223 r. i 242 v.-243 r. i reg. 271, f. 136 v.) Es conserva també un fragment de compte original amb les quantitats pagades a Miras, Abraham i Jaume d'Avinyó (*ibid.*, C, CRD Jaume II, c. 131, n° 92, sense data). El retiment de comptes del tresorer del rei, d'haver-los pagat el sou, fou conegut de J. RUBIÓ i BALAGUER, "Metjes y cirurgians juheus", *Estudis Universitaris Catalans*, 3 (1909): 489 i 495. Per altra banda, és interessant de destacar que només es financia expressament el trasllat de Berenguer ça Riera, Jaume d'Avinyó, Pere Cellerer i Enric d'Alemanya, tots ells cristians; Joan Amell, l'últim cristià del grup, gaudia d'un violari de 5000 ss b. anuals concedit el 1307. Cal dir, però, que els 400 ss b. que el rei ordenà pagar a Enric d'Alemanya per al seu trasllat (ACA, C, reg. 297, f. 223 r, 30 de maig de 1310, publicat per M. de BARCELONA, "La cultura catalana", cit., pp. 176-77, § 185) no els aconseguí de cobrar fins, almenys, 1315 (*ibid.*, reg. 272, ff. 57 v.-58 r., 5 d'abril de 1311, citat per A. RUBIÓ i LLUCH, *Documents*, cit., vol. 2, p. XXXII; i *ibid.*, reg. 276, f. 150 r., 8 d'agost de 1315, publicat per M. de BARCELONA, "La cultura catalana", cit., pp. 233-34, § 276). Altrament, servir el rei podia tenir les seves compensacions: Abraham, físic, *qui multum laboravit et cotidie laborat in infirmitate domini Regis*, aconseguí d'aquest que ordenés al batlle de Calataiud que obligués l'aljama de la vila a acceptar-lo com a rabí, després d'haver-ho intentat infructuosament a través de la reina (ACA, C, reg. 289, f. 151 v., 16 de juny).

²⁰¹ Citat a la nota anterior (ACA, RP, MR, vol. 273, f. 53 v., publicat per M. de BARCELONA, "La cultura catalana", cit., p. 278, § 68, en nota, i transcrit a l'Apèndix, § 59).

²⁰² ACA, RP, MR, vol. 273, f. 71 v. i C, reg. 297, ff. 242 v.-243 r.

banda d'això, i sovint barrejats amb aquests i amb productes alimentaris concrets, apareixen també les comandes de compra i trameses de medicaments a Terol. El primer lloc on s'ordena (al batlle general) comprar-ne urgentment, a finals de maig, és València;²⁰³ però les altres trameses que coneixem són totes efectuades des de Barcelona, on van ser comprades pel tresorer del rei, Pere Marc, i trameses a Terol pel cambrer major, Arnau Messeguer,²⁰⁴ i pel físic major del rei, Joan Amell.²⁰⁵ Pot observar-se com els productes sol·licitats a València estan constituïts sobretot per fruites, encara que algunes, com les magranes, tinguessin un conegut ús medicinal. Per contra, es preferí —o calgué— comprar reiteradament a Barcelona determinats productes medicinals, malgrat la llunyania. Una dada que resulta súmmament interessant de contrastar amb el que ha estat vist anteriorment: *tots* els professionals sanitaris documentats en relació amb aquesta expedició a la ciutat de Barcelona eren apotecaris.

El rei va recuperar-se finalment. De fet, les citades cartes als reis de Portugal i de Mallorca i a l'infant Ferran en constitueixen la notificació oficial. No obstant això, és ben conegut que la resta de la seva vida mantingué una salut delicada amb recaigudes freqüents.²⁰⁶

No fou tan afortunada la reina Blanca, qualificada de *fontana de gràcia de totes bonees* per Muntaner.²⁰⁷ Acompanyà Jaume II a Almeria i sembla que tornà *con la salud ya muy quebrantada*, en paraules de Martínez Ferrando.²⁰⁸ Deixà el rei davant Almeria i passà el

---

²⁰³ ACA, C, reg. 271, f. 132 r. (25 de maig), transcrit a l'Apèndix, § 58. Els productes encarregats al batlle general són: 6 ll d'oli rosat, 4 d'oli de camamilla, 2 d'oli violat, 12 diners d'aigua-ros, 2 ll de faldeta de cotó, 2 de bona cassiafistola, 50 magranes agredolces, cogombres, carbasses, prunes tendres, sarmenyas (peres petites primerenques), cireres i figues fresques, si n'hi hagués.

²⁰⁴ ACA, C, reg. 297, ff. 242 v.-243 r. i RP, MR, vol. 273, f. 71 v. Van ser comprats i tramesos a Terol abans de finals de juliol, data que foren notats als llibres de tresoreria: 11 ll de sucre rosat, 4 de mel rosat i mitja de canyella.

²⁰⁵ ACA, RP, MR, vol. 273, f. 74 r. i C, reg. 297, ff. 242 v.-243 r. Per les mateixes dates o poc després: 4 ll de rosada novella i 2 de cassiafistola.

²⁰⁶ J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón*, cit., vol. 1, pp. 58 i ss.

²⁰⁷ R. MUNTANER, *Crònica*, § 182.

²⁰⁸ J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón*, cit., vol. 1, p. 14. No cita cap document que ho confirmi. Jo tampoc he pogut trobar-ne cap que vinculí estrictament la malaltia de la reina amb l'expedició a Almeria.

Nadal de 1309 a València; hom creu que hi tornà molt justa de salut, ressentida fortament durant l'estada al campament del setge d'Almeria i per aquesta raó li fou escamotejada la notícia de la mort del seu pare, el rei Carles II de Nàpols. Després, un cop morta Blanca, Jaume II escriví el nou rei, Robert, i li explicà els motius d'aquest comportament.²⁰⁹

De fet, sabem que havia fet testament abans d'emprendre el viatge, després d'un altre dels seus treballosos parts, *ob multa pericula que emergunt femineo sexu ante partum et in partu similiter et post partum*.²¹⁰ Ja de retorn, i un cop superada la malaltia del rei, el seu nou i accidentat estat de gravidesa preocupà seriosament Jaume II i decidí de traslladar-la a València, ciutat sovint recomanada pels metges.²¹¹ Però abans que es pogués realitzar el trasllat, *post dolores gravissimos, quibus ratione partus sui extitit per dies aliquos multipliciter laccessita*, la reina morí a Barcelona a conseqüència d'un part difícil —el de la infanta Violant—, el 13 d'octubre de 1310.²¹²

L a r e i n a h a v i a d i s p o s a t s e r e n t e r r a d a a l

---

²⁰⁹ ACA, C, reg. 335, f. 338 v. (26 d'octubre de 1309), publicada per H. FINKE, *Acta Aragonensia*, cit., vol. 3, p. 204, § 96; vegeu també J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón*, cit., vol. 1, pp. 14-15, i F. A. MIQUEL, *La reina Blanca d'Anjou*, Barcelona, 1975, pp. 48-49.

²¹⁰ J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón*, cit., vol. 1, p. 3. El testament fou publicat pel mateix autor (vol. 2, § 57). Una de les seves clàusules contenia un important llegat de 2500 ll per a la construcció d'un hospital per a pelegrins malalts i pobres a les Fonts del Perelló —un indret gairebé desèrtic del camí de Tarragona a Tortosa— que fou refundat posteriorment (1343) per l'infant Pere, comte de Ribagorça, el seu fill, i que correspon a l'actual Hospitalet de l'Infant. Sobre aquest hospital, pot veure's també *ibid.*, p. 13 i sobretot pp. 162-63. El fet sembla que caldria posar-lo en relació amb les conegudes invitacions d'Arnau de Vilanova perquè es fundessin hospitals on poder-hi atendre els pobres i els malalts; així, van ser clarament inspirades per Arnau les fundacions hospitalàries de Pere de Montmeló —amic d'Arnau— a Barcelona, de Frederic de Sicília a Messina i de Bernat des Clapers —administrador valencià d'Arnau— a València. Com el mateix Pere de Montmeló, hi havia també altres personatges vinculats al moviment *espiritual*, que sostenien la iniciativa amb la beneficència i amb deixes testamentàries disposades abans de marxar a la croada; vegeu J. PERARNAU i ESPELT, L'«*Alia Informatio Beguinorum*», cit., pp. 114-15, i els treballs d'A. RUBIO VELA ja citats en parlar dels préstecs atorgats al rei, a l'apartat sobre la participació econòmica. Al respecte de les citades invitacions d'Arnau, pot veure's la seva *Informació espiritual* a Frederic de Sicília que publicà M. MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los heterodoxos*, cit., vol. 7, § 14, i, més modernament, M. BATLLORI (ed.), *Arnau de Vilanova*, cit., vol. 1, pp. 223-43: *Item establirets un espital de Cort per los pobres qui seguiran la Cort per qualche necessitat, en la qual sien sostenguts sans et malautes, et que-y age ministros qui lurs negocis meten a avant o promoguen ab justicia* (*Heterodoxos*, vol. 7, p. 277, § 14). Sobre Bernat des Clapers vegeu abans, l'apartat sobre la participació econòmica.

²¹¹ Jaume II lloà la seva *mirabilis aeris temperancia*, estant ell i la reina en la ciutat, convalescents d'una altra malaltia que havien patit (J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón*, cit., vol. 1, p. 59). Cal dir, a més a més, que la ciutat gaudí ben aviat d'un gran prestigi en aspectes mèdics i en productes medicinals (L. GARCIA BALLESTER, *La medicina a la València medieval*, cit., pp. 86-87).

²¹² La frase citada apareix a la comunicació oficial de la defunció als prelats i ciutats de la Corona, i al papa, sobirans i prínceps dels principals països d'Europa, publicada per J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón*, cit., vol. 2, § 61, datada l'endemà de la seva mort. Aquesta circumstància féu datar erròniament l'òbit a Zurita i a tots els qui l'han seguit el dia 14 (G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. V, § 89); vegeu F. A. MIQUEL, *La reina Blanca*, cit., p. 52.

monestir de Santes Creus.²¹³ Jaume II s'encarregà tot seguit de la construcció del panteó i va escriure el duc d'Atenes, Gualter de Brienne, sol·licitant-li *lapides porefideos qui in partibus vestris phures, ut intelleximus, inveniuntur* per a la sepultura; en una carta datada el mateix dia, ordenava al seu cirurgià, Berenguer çà Riera, i un Ferrer Vidal, per tal que *circa predicta procuranda sitis diligentes et attentis*.²¹⁴ Finalment, però, la destrucció del ducat d'Atenes pels almogàvers el 1311 frustrà l'operació i hom s'hagué de conformar amb marbre de Girona.

7.6. Manifestacions de la malaltia.

La documentació conservada referent a la campanya d'Almeria és molt pobra en informació sobre les manifestacions reals de la malaltia, és a dir, sobre els seus símptomes, tal i com els que hi foren presents els observaren. Tampoc no se li dóna, en cap cas, un nom determinat, ni s'indica la zona del cos afectada; sempre un general i generalitzador *malaltia*.²¹⁵ El fet era que la malaltia (o malalties) era sovint greu, i que romandre allà implicava un molt seriós perill, si no la mort;²¹⁶ en tot cas, una recuperació a curt termini es donava per impossible.

---

²¹³ G. ZURITA, *ibidem*, i J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón*, cit., vol. 1, p. 16, i *ibid.*, vol. 2, § 57.

²¹⁴ Ambdós documents, datats el 15 d'octubre, foren publicats, amb mancances, per J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, *ibid.*, vol. 2, § 62 i 63. Una part de la sepultura es feia amb pedra de Girona. Efectivament, el dia 16 el rei manava al seu tresorer que pagués 500 ss b. al cirurgià i a Ferrer Vidal, *pro scindendis lapidibus apud Gerundam ad opus sepulture illustris domine Blanche* (ACA, C, reg. 147, f. 52 v., publicat per M. de BARCELONA, "La cultura catalana", cit., p. 182, § 193). A banda de ser resident a la mateixa ciutat de Girona, ja hem vist abans com, aquest cirurgià, durant l'expedició a Almeria, també havia proporcionat pedra, però per a ús militar. Sembla, tanmateix, que l'any 1331 els seus hereus encara no ho havien pogut cobrar (*ibid.*, reg. 560, ff. 231 v.-232 r. i reg. 498, ff. 184 r.-185 r.; i ACB, Pergamins, C-15, n° 2427, citats per M. R. McVAUGH, "Royal Surgeons", cit., p. [7], nota 30).

²¹⁵ El cas ja citat de Tomàs *Pesor*, de la família de Joan de Rocafort, al qui se li donà llicència per tornar a València *propter infirmitatibus quam patitur gravem in cruce et tibia*, possiblement fa referència més exactament a ferides que rebé a la cama.

²¹⁶ En els documents ja citats concedint llicències de retorn a Vanni Gatarelli, cavaller pisà, i a alguns correus. Resulta interessant la comparació amb la malaltia que patí el rei, també llarga, greu i perillosa.

Tot un altre cabal d'informació, en canvi, ens aporta el poema d'al-Qaysī. Com ja hem dit abans, resulta d'un gran interès l'exposició que ens fa del que entrava dins dels possibles; per altra banda, el conegut *Regimen Almarie* d'Arnau de Vilanova n'ofereix una visió preventiva i curativa. Segons el poeta citat, després de declarar-se la *pesta* al campament i de resultar amagrits per les privacions, els polls infestaren els expedicionaris, que van haver-se de rasurar els cabells. Els patiments van omplir els seus rostres d'arrugues, tal com si fossin simis, i el camp s'omplí de gent ajaguda i moribunda a causa de l'esllanguiment que els produí. La pluja —que va recloure els homes sota les tendes— i la humitat, féu que les puces s'escampessin, *com una família reduïda en captivitat*, com un signe de la còlera divina. Foren víctimes de llur *pestilència*. Desesperats, gemegaven com els gossos malalts. La brutor i la ferum van atraure grans eixams de mosques, que es van llançar sobre els cossos ronyosos; en quedaren ben bé plens i els turmentaren, obligant-los a gratar-se contínuament fins a fer-se sang. Quan s'esdevingué la retirada, els seus rostres mostraven un aspecte tot bigarrat, d'una negror semblant a la del fang que els havia cobert fins més amunt del front.²¹⁷

Al-Qaysī arriba a insinuar l'aparició de malalties venèries, que vincula indefectiblement amb el caràcter impiu i descregut dels cristians —i dels jueus, que sempre hi són assimilats— i, doncs, amb la còlera de Déu. De fet, els primers que ens presenta com a afectats pel mal no són altres que els clergues, que es tornaren semblants a leprosos.²¹⁸ La malaltia en qüestió era extremadament contagiosa entre tots els qui *cometien el mal*, tot seguit indica que aquest mal —*pecat*— era comès amb dones.²¹⁹ Fins i tot un cop retornats als països d'origen, els qui tornaren amb llurs famílies la contaminaren amb llur *contacte*, per al seu escarni.²²⁰ La vinculació entre la malaltia espiritual —i moral— i la malaltia física és ben evident en els passatges citats; **constitueix un tòpic que es repeteix sovint amb l'impacte**

---

²¹⁷ Tots aquests punts són descrits per al-QAYSĪ en el seu poema (E. LÉVI-PROVENÇAL, "Un «zaʿyāl» hispanique", cit., pp. 396-99, § 26-48).

²¹⁸ *Puis, il arriva que leurs clercs devinrent pareils à des lépreux. Ils surent qu'Allāh avait lancé Sa colère contre les pécheurs et qu'ils étaient dans l'erreur* (*ibid.*, p. 397, § 32).

²¹⁹ *Ils dirent: «Lançons sur la mer tous ceux qui commettent du mal, et ils seront réduits en captivité. Car [si nous gardons avec nous] les femmes et ceux qui ont péché, nous serons pris en même temps qu'eux!»* (*ibid.*, p. 397, § 33).

²²⁰ Vegeu abans el que s'ha dit en parlar de la retirada.

de greus flagells morbosos, com s'esdevingué amb la pesta de 1348²²¹ i amb altres de més recents i, fins i tot, de l'actualitat. Per altra banda, és conegut el fet que els exèrcits de tots els temps han estat acompanyats per —a vegades— un veritable segon exèrcit femení, amb diverses i variables tasques d'assistència, sexual o sanitària. Altrament, cal recordar que l'etimologia de *venèria* no és altra que *Venus*.

7.7. Els metges i la malaltia.

La situació calamitosa en la qual es va sumir el campament cristià, segons la descripció d'al-Qaysī, ja no podia ser solucionada per la medicina i els metges²²². Aquest apuntament afegit pel poeta dóna una altra dimensió, encara més interessant per al tema que ens ocupa, a la seva obra. Ja no es tracta només d'una descripció, més o menys objectiva, d'uns fets; ara entra en joc una apreciació subjectiva feta des d'uns pressupòsits molt concrets: els de la cultura, la ciència i la medicina islàmica. Transmet, en primer lloc, una valoració positiva del metge i del seu paper en la societat i en aquest col·lectiu social més reduït que és un exèrcit. En segon lloc, i com a resultat de l'anàlisi sanitària a la qual acaba de sotmetre l'exèrcit de Jaume II, constata una inferioritat manifesta de la medicina cristiana —però també de la jueva²²³— en no haver-se pres de bon principi unes mesures preventives que des del seu bagatge cultural resultaven òbvies, portant l'exèrcit a un carreró sense sortida sanitari. En tercer lloc, i finalment, verifica un nivell assistencial del tot insuficient per als seus estàndards, més encara per a enfrontar-se a una situació com aquesta.²²⁴

---

²²¹ Vegeu J. ARRIZABALAGA, "La Peste Negra de 1348: los orígenes de la construcción como enfermedad de una calamidad social", *Dynamis*, 11 (1991): 73-117, en particular les pp. 82 i ss. Aquest article constitueix un resum del que pròximament serà publicat amb el títol "University Medical Practitioners Faced with de Black Death (1348) in the Latin Mediterranean Europe: Perceptions and Reactions", dins L. GARCIA BALLESTER, R. K. FRENCH, J. ARRIZABALAGA i A. CUNNINGHAM (eds.), *Practical Medicine from Salerno to Black Death*, Cambridge (en premsa). Vegeu també M. SENDRAIL, *Histoire culturelle de la maladie*, Tolosa de Llenguadoc, 1980 [trad. esp.: *Historia cultural de la enfermedad*, Madrid, 1983, en particular la p. 240].

²²² *Pas de médecin pour les soigner tous. [Per això] ils furent victimes de leur puanteur, parmi leurs hurlements, tels des chiens* (*ibid.*, p. 396, § 30).

²²³ [...] *les Chrétiens tout comme les Juifs!* (*ibid.*, p. 396, § 28).

²²⁴ Vegeu abans el que ha estat dit sobre la retirada.

El mateix sistema de pagament dels principals professionals sanitaris durant l'expedició, mitjançant la cessió de l'equivalent del sou d'un dia, ens proporciona més informació; no podem menys que avançar aquí que aquest era un sistema de pagament exclusiu dels cirurgians, que tenim documentat durant tota la primera meitat del segle XIV. Ara bé, només és en la campanya d'Almeria que aquest sistema es féu extensiu també als físics, representants de la medicina universitària, una dada que ben bé pot posar-se en relació amb la incidència que acabem de veure que hi van tenir les malalties.²²⁵

Per altra banda, els mateixos professionals sanitaris no foren immunes a la malaltia.²²⁶ Quina solució podia existir? Per fer front al mal segons els postulats de la ciència mèdica era ja massa tard; a més a més, com ja ha estat dit, els medicaments necessaris s'acabaven i les dificultats en les comunicacions feien molt àrdues —si bé no les impediren del tot— les trameses des de terres de la Corona d'Aragó, més en concret, des de Barcelona. Es va intentar arranjar procedint a separar els cossos malalts dels qui restaven sans; així, com hem vist, es concediren algunes llicències de retorn i —almenys no ens consta— no es va obstaculitzar excessivament una certa deserció controlada dels qui, per altra banda, ja no eren útils a l'exèrcit. Si hem de fer cas al poema d'al-Qaysī, novament, sembla que arribà un moment que fins i tot s'intentà afavorir intencionadament que aquests malalts que eren repatriats per mar fossin fets presoners pels musulmans per tal d'evitar el contagi entre els expedicionaris i també, podem inferir, per contagiar-ne els mateixos musulmans.²²⁷ Aquests mètodes de *guerra biològica*, per altra banda gens estranys a la *tradició bèl·lica* de tots els

---

²²⁵ Vegeu l'apartat corresponent més amunt, molt especialment l'albarà de Pero Jordán d'Arenós, i els pagaments a ambdós físics, Joan Amell i Martí de Calçaroja.

²²⁶ Bernat des Prat, barber de Manresa, va caure malalt a Almeria (*non potestis complere nec servire tempus per vos promissum propter infirmitatem quam ut dicitur patimini...*), i el 26 de desembre, Guillem Artús, que, com hem vist, li havia pagat el sou perquè anés a la guerra en lloc seu (vegeu abans, l'apartat sobre l'*acordament*, i l'Apèndix, § 23), l'alliberà de totes les obligacions contretes, a petició de la seva muller, Romia, per tal que pogués retornar a Manresa sense perill de ser perseguit com a desertor (AHPM, Prot. Not. 13, 7 K gener); el mateix dia, Romia es comprometia a lliurar al dit Guillem la meitat del sou que havia pagat al seu marit tan aviat com aquest fos a Manresa (*ibidem*); ambdós documents són transcrits a l'Apèndix, § 40 i 41. Joan Garcés, barber del rei, ja hem vist com emmalaltí tot just arribar a València, en el viatge de retorn; el rei, malalt també aleshores, pel juny de 1310, li feia donar 30 ss jaq. per aquest concepte (ACA, RP, MR, vol. 273, f. 51 v., Apèndix, § 60).

²²⁷ Vegeu abans, l'apartat sobre les manifestacions de la malaltia.

temps,²²⁸ tindrien igualment la seva correspondència en l'actuació dels d'Almeria; en un moment que l'assalt a les muralles de la ciutat amenaçava amb ser definitiu, el 27 de setembre, les seves gentes optaren decididament per abocar sobre els assaltants el contingut dels fossos de les latrines... El cronista que ens dona la notícia —al-Qādī— només fa al·lusió al caràcter humiliant de l'operació, segons ell ben comuna; tanmateix, si tenim en compte totes les apreciacions d'al-Qaysī, no resulta exagerat trobar-hi, també, tot un altre significat²²⁹. Malgrat tot, finalment, quan es produí la retirada deixant, però, importants contingents de tropa sense embarcar, s'optà pel foc i es va incendiar el que quedava del campament.²³⁰

---

²²⁸ M. D. GRMEK, "Les ruses de guerre biologiques dans l'antiquité", *Revue des Études Grecques*, 92 (1979): 141-63. L'autor analitza diversos exemples d'ús de les condicions biològiques patògenes per a fer minvar la força de l'enemic a l'Antiguitat (sobretot a la Grècia clàssica), amb alguna referència a períodes posteriors: el llançament contra l'enemic no de matèries contagioses sinó de substàncies biològiques tòxiques i d'animals verinosos (fletxes enverinades, serps vives, etc.), l'enverinament de l'aigua potable, del vi o dels aliments i sobretot l'ús estratègic de la insalubritat del terreny escollint un indret propici per al propi campament i/o forçant el manteniment del contrari en un lloc malsà. Efectivament, per a tots els autors mèdics resultava impossible la transmissibilitat de les malalties d'home a home; la causa de les malalties *pestilencials* havia de ser un factor que actués al mateix temps sobre tots els afectats. Per a aquesta doctrina mèdica, dita *miasmàtica*, plenament vigent fins a l'època moderna, aquest factor era l'aire que es respirava, esdevingut patogen. El treball de V. J. DERBES, "De Mussis and the Great Plague of 1348. A Forgotten Episode of Bacteriological Warfare", *Journal of the American Medical Association*, 196 (1966): 59-62, analitza fets més propers en el temps. Es centra en els coneguts fets del setge mongol de la colònia genovesa de Caffa (Crimea) de 1346; els assetjants, víctimes de la pesta, catapultaren cadàvers d'apestats dintre de la ciutat provocant-li l'expansió de l'epidèmia.

²²⁹ *La situation s'aggrave pour les Musulmans et la porte des subterfuges fut fermée. C'est alors que quelqu'un se mit à crier: «Jetez sur eux le contenu des fosses d'aisance. Rien ne peut les humilier davantage». Les gens s'empressèrent de retirer des fosses la matière qu'elles contenaient et de la transporter sur les remparts (d'où ils la jetèrent sur les assaillants). Ils agirent ainsi avec beaucoup d'à propos, car ils réunirent de cette façon deux choses qui vont ensemble (les Espagnols et les excréments). On est toujours victime de sa fourberie. Les cavaliers revêtus d'un bel habit se trouvaient ainsi couverts d'excréments, et devenaient pour leurs camarades un objet de moquerie. Ce moyen était plus ingénieux que de combattre. Dieu accorda ainsi une trêve aux Musulmans* (I.-S. ALLOUCHE, "La relation", cit., p. 135). V. J. DERBES ("De Mussis", cit., p. 59) dona també una altra cita, corresponent ja al segle XV, ben interessant, però, per a contrastar amb els fets d'Almeria, i que val la pena de reproduir aquí: *At his unsuccessful siege of Carolstein in 1422, Corbut caused the bodies of his soldiers whom the besieged had killed to be thrown into the town as well as 2000 cartloads of excrement. A great number of the defenders fell victim to the fever which resulted from the stench, and the remainder were only saved from death by the skill of a rich apothecary who circulated in Carolstein remedies against the poison which infected the town.* Resta clar que, tant en el cas de Caffa com en aquest últim, i també en el d'Almeria, la intenció de l'estratagema no era afavorir el contagi home-home sinó, ben al contrari, corrompre l'aire.

²³⁰ *Dans leurs tentes fut mis le feu et elles furent incendiées* (E. LÉVI PROVENÇAL, "Un «zaḡal» hispanique", cit., p. 398, § 39). Està perfectament documentat: *e trobam que a la fusta que y era que la vostra gent matexa y donà foch e cremà la meylor e la més que y-era...* (A. GIMÉNEZ SOLER, *El sitio de Almeria*, cit., p. 105, § 12, transcrit també a l'Apèndix, § 50).

L'impacte de la malaltia durant la guerra, viscut pels expedicionaris i conegut aviat pel conjunt de la població, tingué el seu paper en el llarg i lent procés de conscienciació dels poders civils (el rei, els municipis) i la societat en general a favor de l'adopció d'una sèrie de mesures tendents a garantir la sanitat col·lectiva. Així, el rei, al cap de poc de retornar d'Almeria, i estant malalt a Terol, a instàncies d'alguns familiars reials, ordenà al batlle, al jutge ordinari i als jurats de Girona que li fos tramesa per al seu estudi una còpia segellada del text d'un acord que ja havien pres els anteriors jurats *advertentes et cogitantes sanitatem et salutem hominum civitatis pretacte*; mentretant els manava que fessin perquè a Girona s'actués segons el dit acord. Aquest acord ordenava que en les zones d'hortes més properes a la ciutat per on passa el riu Onyar no sigui adobat (regat) cànem ni lli, *cum ex fetore progrediente ex adquacione dicti canabi et lini civibus dicti civitatis et eciam fratribus minoribus quorum domus est constructa juxta dextam ortam ex infirmitatibus que ex dicto fetore proveniebant periculum maximum emerent*.²⁸¹

7.8. Els cavalls.

Altrament, no només els humans foren víctimes de les malalties. Els cavalls, animals aleshores imprescindibles per a fer la guerra, també en resultaren afectats, alguns ja en el mateix setge, d'altres durant el viatge de retorn o poc després.²⁸² Les bèsties de càrrega o *de bast* (*atzembles*, mules o, a vegades, també rossins), necessàries per al transport del material i potser també per als ferits,²⁸³ no foren tampoc una excepció; cal tenir en compte

²⁸¹ ACA, C, reg. 145, f. 14 v. (10 de juny de 1310).

²⁸² Cas del cavall de Pere Gironès, de la família de Bernat de Cruïlles, el qual *fuít itinerando infirmitate superatus sic quod infra duos dies postquam reductus fuít ad locum de Petrascisa morte naturale decessit ibidem* (ACA, C, reg. 271, f. 194 v., transcrit a l'Apèndix, § 72); o del cavall de García López de Ançano, boteller de la reina Blanca, que *fuít affollatus in regressu viagi Almarie ad quod ipsum duxeratis* (*ibid.*, reg. 147, ff. 70 v.-71 r., Apèndix, § 74); o del de Rodrigo Pérez, domèstic del noble Artal de Luna, que ho fou *in reditu viagi Almerie, die qua exivisti de loco de Lorcha* (*ibid.*, reg. 272, f. 7 r., Apèndix, § 80); o del de Ramon ça Torre, panicer major del rei (*ibidem*, f. 87 v., Apèndix, § 77).

²⁸³ *Necessari és que perlem de les mules. E asò per tal com cavallers vells qui en lur juentut an seguit lo mester de les armes, lurs persones ne romanen cascades axí per los grans treballs com per les nalfres que rebudes auran. E quant se lexen de portar armes per lur vellesa cové que per anar mills reposats cavalquen mulles...* (del *Tractat de les mules* de Manuel Díez de Calatayud, majordom d'Alfons el Magnànim, publicat per Ll. FARAUDO de SAINT-GERMAIN, "El texto primitivo inédito del «Tractat de les mules» de Mossèn Dieç", *Boletín de la Real Academia de*

que aquestes *atzembles* no solament eren utilitzades per al transport del material de guerra pròpiament dit, sinó també —per al que aquí ens interessa— per a l'equipatge personal, els llibres, l'instrumental i els productes medicinals propis de cadascuna de les tipologies professionals sanitàries que acompanyaren l'exèrcit.²⁸⁴

Els cavalls i mules que aportaven molts dels *acordats* eren taxats (*estimats*) pel seu valor abans d'emprendre l'expedició. Aquesta *estima* era feta per una comissió, amb intervenció del menescal, que determinava la sanitat o els possibles defectes de cada animal i l'ús per al qual era apte en l'exèrcit;²⁸⁵ els resultats eren anotats en uns llibres de registre

Buenas Letras de Barcelona, 22 (1949): 23-62, p. 30). El rossí, per altra banda, és un cavall de sella de mitjana qualitat, més lleuger que el de tir i més vigorós que el de curses; servia per a caça i guerra, i solia ésser cavalcats pels escuders o persones de rang secundari —batlles, falconers, monjos, serfs, etc. De fet, però, era un cavall apte per a qualsevol menester. Vegeu al respecte A. M. ALCOVER - F. de B. MOLL, Diccionari català-valencià-balear, vol. 9, Ciutat de Mallorca, 1985, p. 587, on se n'aporten sobrades referències històriques, i també Anne-Marie BAUTIER, "Contribution à l'histoire du cheval au Moyen Age", Bulletin Philologique et Historique du Comité des Travaux Historiques et Scientifiques, (1976, publ. 1978): 209-49, en particular les pp. 221-22. Sobre el seu ús com a cavall de guerra, vegeu Ph. CONTAMINE, Guerre, état et société, cit., pp. 18-19, *passim*.

²⁸⁴ Cas, potser, del rossí que hi perdé el físic major del rei, Joan Amell (ACA, C, reg. 297, f. 198 r., Apèndix, § 53). Per altra banda, cal tenir present que tots els membres de la Casa Reial tenien assignades una o més *bèsties de bast* per al transport de llur *roba* en els continus viatges que efectuava la cort arreu del país. El genèric *roba* feia referència tant a l'equipatge personal com a l'instrumental propi de cadascun dels oficis, des de la cuina fins a la capella, passant, és clar, per les diverses funcions mèdiques. Si en una ocasió determinada aquests animals no eren suficients, els *atzembles* eren els encarregats de llogar-ne tantes com calgués en diverses poblacions del recorregut: *Item li és degut* [a Bernat Martí, sobreatzembler del rei] *per loguer de .I^a. bèstia de bast que logà a mestre Façan, menescal, de València a Exàtiva e tornà al dit loc de València, que són .II. dies, —. .III. sol. barchn.* (ACA, C, reg. 272, ff. 108 r.-109 r., 31 de gener de 1311). Les ordinations dels reis i la pròpia documentació confirmen que aquest sistema funcionava tant en èpoques de pau com de guerra; vegeu PERE III, Ordenacions fetes per lo molt alt senyor En Pere Terç, cit., dins P. de BOFARULL i MASCARÓ, ed., CODOIN, vol. 5, Barcelona, 1850, pp. 263-64, o el cas del menescal del rei, Arnau Cirera, en el camí de Barcelona a València, per a adreçar-se a Almeria (*ibidem*): *...e l'altra a ops d'En Arnau de Ceret, menescal, per aportar arreus e altres coses pertanyents a son ofici per [raó] dels dits cavalls* (Apèndix, § 83). Sobre el mateix menescal, vegeu també reg. 271, f. 153 r., Apèndix, § 69. A banda, consta que també tenien assignades *bèsties de bast* durant la campanya d'Almeria: Berenguer ça Riera, dues (*ibid.*, reg. 271, f. 141 r., Apèndix, § 63), Martí de Calçaroja, una (*ibid.*, reg. 147, f. 95 r.-v., Apèndix, § 79) i Guillem Jordà, una (*ibid.*, f. 136 r., Apèndix, § 82).

²⁸⁵ Tots els tractats hipiàtrics de l'època solien començar amb un capítol destinat a ajudar a diferenciar els animals aptes dels que no ho eren. Així, el de Moisès de Palerm (1277) comença amb els següents capítols: *Capitulum cognoscendi tempora equorum, et continentias eorum qui sunt pulli usque dum fuerint equi* / *Capitulum de malis vitiis equorum* / *Capitulum cognoscendi et serviendi equis, quando veniunt de labore suo, et colendi multum bene* (P. DELPRATO, ed., Trattati di mascalcia attribuiti ad Ippocrate, tradotti dall'arabo in latino da maestro Moisè da Palermo, Bolonya, 1865, pp. 144-61); *El libro de los caballos*, tractat castellà anònim de la segona meitat del s. XIII: *De las facciones que deven aver los cavallos por seer bien enfrentados [...]* / *Agora quiero decir de los cavallos por qual logar corren mejor [...]* / *De las facciones que deven aver los cavallos pora ser ligeros [...]* (G. SACHS, ed., El libro de los caballos, tratado de albeiteria del siglo XIII, annex n° 23 de la Revista de Filología Española, Madrid, 1936, pp. 8-23); el de Lorenzo Rusio (abans de 1342): *De pulchritudine equorum* / *De coloribus equorum* / *De merito et bonitate equorum* / *De signis ad cognoscendum virtutes et defectus equorum* (P. DELPRATO, ed., La mascalcia di Lorenzo Rusio, Bolonya, 1867, pp. 8-19); el de Manuel Díez de Calatayud (1443/1450): *Lo terç, quines ne quantes són les bellehes del cavall* / *Lo quarç, de les lleghes e aulehes del cavall per tal que mils se'n sapien guardar* / *Lo*

especials dels quals, en el cas de l'expedició a Almeria, afortunadament, se'ns n'ha conservat un.²⁸⁶ El rei —la seva tresoreria— era responsable de cadascun dels animals que havia contractat per a la realització de la campanya, i, en conseqüència, estava obligat a indemnitzar l'interessat en cas de malaltia, *afollament*²⁸⁷ o mort de la bèstia, si no hi havia hagut culpa per part d'aquell. D'aquesta manera, l'interès de l'*estima* i el seu registre residia en la necessitat de dur un control de cada animal per a possibles indemnitzacions futures. Aquestes indemnitzacions, anomenades *esmenes* (*emendæ* en llatí), eren sovint anotades en el mateix

---

sisèn serà dels pèls qual són aquells qui per dret no se'n poden nomenar / Lo huytè, quals són los bons senyals e quals los mals / Lo novè, quals són los bons remolins, e quals los mals, per a tot fet d'armes, però ne de les blanques ne dels remolins qui no-y dóna lle fa bé, car sobre tot és lo poder de Déu, mas dich-ho per aquells qui-y paren sment (A. GASPARETTI, "Un trattato di mascalcia del secolo XV in lingua catalana", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 12 (1931): 289-335, p. 296 —cal dir que el tractat de menescalia de Manuel Díez encara no està editat); el *Tractat de les mules* que figura en la mateixa obra del mateix autor: *Capítol primer qui parla de la bellesa que mula deu aver / Capítol segon qui parla dels bons senyals que mula deu aver per ésser bona / Capítol .VI. qui parla dels pèls* (Ll. FARAUDO DE SAINT-GERMAIN, ed., "El texto primitivo inédito", cit., pp. 30-33); o el tractat anònim del s. XV que edità J. Gili: *De meschalia de la belea del cavayll / De la natura del cavall per hordenament seu / De la conexença del huyll del cavayll / Altra manera de huylls cavats o enclotats / Com lo cavayll ha los huylls blancs per natura, garó ço es ver / Com lo cavayll gita les horelles detràs / Com lo cavayll ha les garres amples, e del coyll e de totes ses figures* (J. GILL, ed., *Lo cavall*, cit., pp. 36-41), per citar-ne només alguns. Igualment, alguns tractats de cavalleria de la mateixa època, sorgits en un moment de redefinició de la funció del cavaller en la societat, els obligaven, entre altres coses, a distingir els bons cavalls dels que no ho són; així es pot veure en alguns capítols de *Las Siete Partidas* d'Alfons X: *Cómo los caballeros deben seer sabidores de conocer bien los caballos et las armas que troxieren si son buenas o noir* [...] *Et por ende segunt los antiguos mostraron, para seer los caballos buenos deben haber en sí tres cosas: la primera seer de fermosa color, la segunda de buenos corazones, la tercera haber miembros convenientes a estas dos...* (ALFONS X, *Las Siete Partidas*, Madrid, 1807 [reimpr.: Madrid, 1972], vol. 2, *Partida Segunda, Título XXI, Ley X*, p. 204); aquest text d'Alfons el Savi (1252-1284) fou traduït al català per PERE III cap a 1387 (P. BOHIGAS i BALAGUER, ed., *Tractats de cavalleria*, Barcelona, 1947, *Ley XVII*, p. 124).

²⁸⁶ ACA, C, reg. 305, que duu el títol *Super extimacione equorum in viagio Almarie*. En el primer foli apareix aquest altre títol: *Sien requestz los cavalls cienjús escritz, cor moltz d'ells són covinentz a armar*. En aquest llibre hi figuren, *.I. roçí de pèl bru balçà del peu derrer esquerre stelat en lo front e ab .I.^a blanqueta sobre-l morro e altra en lo morro*, de Diego Pérez, menescal, valorat en 320 ss jaq. (f. 15 r.); *.I. roçí de pèl bru*, de Bartomeu ça Font, cirurgià, valorat en 1500 ss b. (f. 63 v.); i *un rocín bayg ab un senyalet blanc en lo front e balçà dels peus derrés*, de Bernat de Pertegàs, cirurgià, valorat en 600 ss b. (f. 73 r.) Poden veure's a l'Apèndix, § 9, 10 i 11; vegeu també el § 12.

²⁸⁷ És el concepte que més sovint apareix citat: *fuit* o *extitit affollatus*. *Afollar*, és a dir, ferir una persona o animal causant-li una lesió forta inutilitzadora del cos o d'algun membre, és derivat del llatí vulgar *fūllare*, "batanar, batre i piconar draps", derivat tardà del llatí *fūllo*, *-onis*, "batanador, draper que batana", des d'on va passar la idea de "batre, copejar, fer malbé" i "trepitjar" (significat que es conserva en l'expressió "follar raïm"). Vegeu A. M. ALCOVER - F. de B. MOLL, *Diccionari català-valencià-balear*, vol. 1, Ciutat de Mallorca, 1968, pp. 261-62; i J. COROMINES, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, vol. 4, Barcelona, 1980, pp. 78-80. Per la seva banda, MOULÉ, que es basà en textos i traduccions franceses dels segles XIII-XV, afirmà que *les verbes afoler, afoller, affoler et les substantifs afoleure, afoleure, afolure, afoulure, affolure, etc., ne sont pas mentionnés dans les traités vétérinaires du Moyen Age. Mais ils figurent dans le dictionnaire de Godefroy, ou le mot afoleure est considéré comme synonyme de contusions, de meurtrissure, de blessure sans effusion de sang* (L. MOULÉ, "Glossaire vétérinaire médiéval", *Janus*, 18 (1913): 267).

llibre de registre, tot seguit de l'estimació corresponent; tanmateix, els llibres corrents de la Cancelleria en constitueixen la font principal a causa del preceptiu reconeixement de deutes del rei i/o l'ordre de pagament al seu tresorer. És un sistema que ja apareix en les *Partidas* d'Alfons el Savi (v. 1266) com instituit pels *antics*, i que calia deixar-lo en mans dels homes més savis i més lleials.²⁸⁸ La intervenció del menescal en les *estimes* dels cavalls i en les subsegüents *esmenes* és documentada també a França durant el segle XIV.²⁸⁹

El registre de l'*esmena* ens informa —encara que no sempre totalment o de forma extensa— del desenvolupament del procés: quan l'animal resultava *afollat* o malalt l'interessat el retornava a la cort lliurant-lo al cavalleriç major del rei²⁴⁰ o, excepcionalment, al menescal,²⁴¹ i sol·licitant el pagament de l'*esmena*; aquell oficial es certificava de la situació

---

²⁸⁸ *Bestias, et armas et otras cosas pierden los homes en las guerras de que han a haber emienda, et señaladamente de lo que ganaren de los enemigos. Et porque cobdicia face a los homes demandar a las vegadas más de lo que valen las cosas que pierden, por ende tovieron por bien los antiguos que ante que la hueste o la cabalgada moviese del logar onde hobiesen a salir, que fuesen apreciadas las armas et las bestias que levasen; et esto pusieron non tan solamente porque cada uno hobiese emienda de lo que hobiese perdido, más aún porque los perdidosos non agraviasen a los otros demandando por las cosas más de lo que valiesen; et para esto facer tovieron por bien que escogiesen los más sabidores homes et los más leales que fallasen entre sí, et estos que fuesen apreciadores, jurando primeramente por Dios que guardarán a cada uno su derecho, también a aquellos cuyas son las cosas que aprecian como a los otros que han a facer las erechas por ellos. Et desque hobieren desta guisa jurado deben apreciar las cosas, et las bestias et las armas, et facerlas escrebir quantas son las que cada uno lleva, et quanto vale cada una por sí; et quando tornaren de la hueste o de la cabalgada debe seer fecha la emienda de lo que ganasen segunt el aprecio de estos sobredichos daquello que fallaren en verdat que perdieron por ocasión et sin culpa daquellos cuyo era (ALFONS el Savi, *Las Siete Partidas*, cit., vol. 2, Partida Segunda, Título XXV, Ley IV: Cómo deben apreciar las bestias et las armas de la hueste et de la cabalgada ante que se vayan del logar do han a salir, porque sepan cómo han de facer la emienda, p. 270).*

²⁸⁹ Ph. CONTAMINE, *Guerre, état et société*, cit., p. 19.

²⁴⁰ El cavalleriç major era el cap de les cavalleries reials i l'oficial encarregat de dirigir els estables del rei. Vegeu F. CARRERAS i CANDI, "Ordenanzas para la casa y corte", cit., p. 102; i J. TRENCHS i ÒDENA, *Casa, corte y cancellería*, cit., p. 83. Les *Ordinacions* de Pere el Cerimoniós (1344), en aquest punt, obligaven els cavalleriços *que sien diligents et attents que ls cavalls et les altres bèsties que a cavalcar tenim les coses necessàries hagen et per persones suficients ben sien pensades et guardades et que en son temps sien saguades et si malaltia los esdevé procuren ab requesta diligència per los menescals ésser curades et remeys fer covinables en tal manera que de negligència no puguen en alcuna manera ésser represes*; i més endavant: *Volem encara al dit offici pertànyer que, quant s'esdevindrà per algun de nostres domèstichs retre bèsties affollades a la nostra Cort, aquelles los nostres cavallerices volem ells reebre e tenir entrò que per lo menescal sia certificat de la incuració d'aquelles, e lavors als nostres almoyners aquelles per ells volem ésser lliurades; però albaran testimonial a aquell qui la dita bèstia haurà retuda ab lo segell del cavalleriz qui en lo dit offici primer serà rebut o, ell absent, l'altre segon reebut a l'oflici, fer sia tengut; reebut però primerament sagrament que la dita bèstia a colpa o negligència lur no ésser affollada* (PERE III, *Ordenacions fetes per lo molt alt senyor En Pere Terç*, cit., dins P. de BOFARULL i MASCARÓ, ed., *CODOIN*, vol. 5, Barcelona, 1850, pp. 48 i 50). El cavalleriç de Jaume II durant la campanya d'Almeria era Salvador de Terol.

²⁴¹ Cas del cavall de Bernat de Sant Climent, boteller del rei (ACA, C, reg. 305, f. 74 r., Apèndix, § 12).

del cavall o mula requerint el testimoni professional del menescal del rei,²⁴² que determinava quina mena d'impediment patia l'animal, i, quan disposava d'aquest dictamen, el cavalleriç en lliurava un albarà testimonial a l'interessat. Tot seguit, calia que aquest presentés l'albarà a la Cancelleria del rei perquè hi fos reconegut, s'efectuava la comprovació del valor de l'animal en els llibres d'estima —i aleshores s'hi anotava l'esmena— i se li'n feia carta debitòria segons aquella quantitat, la qual carta l'afectat havia de presentar al tresorer del rei perquè l'hi pagués, finalment, l'*esmena*.²⁴³ En canvi, la documentació ens diu molt poc del que succeïa a continuació amb aquests cavalls i mules; cal pensar que el menescal faria tot el que pogués per a recuperar-los en els casos en els quals això fos possible. Si resultaven inútils o innecessaris els esforços del menescal, i l'animal quedava esguerrat, era lliurat als almoiners del rei, que provaven de vendre'l o el donaven en almoïna.²⁴⁴ Per altra banda, si el cavall o mula havien mort, l'interessat calia que n'aportés la cua o un tros de pell com a prova perquè pogués arribar a cobrar l'*esmena* —a les *estimes* l'animal és descrit minuciosament— i que jurés de forma expressa que havia estat perdut estant en servei del rei i sense cap culpa per part seva. En aquests casos —sobretot si l'animal havia mort fora de la cort— l'oficial encarregat de fer l'albarà testimonial era el panicer major.²⁴⁵

²⁴² El menescal del rei era Guillem de Rosanes, des de prou temps enrera; tanmateix, durant l'expedició a Almeria només tenim documentat com a tal Arnau Cirera (vegeu abans). Per altra banda, sovint aquest pas només és anotat amb la frase *ad cognitionem menescalli Curie nostre* o alguna variant. Ja hem vist que aquesta comesa és ben fixada per les ordinations.

²⁴³ Aquest és l'esquema general, que pot veure's en els documents de l'Apèndix, § 74, 75, 77, 78, 80 i 81. En ocasions, els documents tenen la forma d'una ordre directa del rei al seu tresorer, sense més indicacions, com en el cas del mul de l'apotecari Guillem Jordà (Apèndix, § 82). Si l'animal moria un cop hom havia retornat ja al lloc d'origen, hom podia intentar elevar una súplica al rei perquè fos reconegut el dret a l'*esmena*, amb sort, el rei l'acceptaria i en faria fer carta debitòria, previ jurament que el cavall havia estat perdut com s'afirmava (Apèndix, § 72). Igualment, si el cavall o mula, per alguna raó, no havia estat prèviament estimat, s'acceptava, amb testimonis, el jurament de l'interessat sobre el seu valor (Apèndix, § 80). Finalment, cal remarcar que les *esmenes* podien ser satisfetes mitjançant el lliurament d'un altre animal de valor similar, i no necessàriament amb diners (Apèndix, § 64 i 84).

²⁴⁴ Així hem vist que s'explicitava en les *Ordinacions* del rei Pere ja citades, en referir-se al cavalleriç: *e lavors als nostres almoyners aquelles per ells volem ésser liurades...* (PERE III, *Ordenacions fetes per lo molt alt senyor En Pere Terc*, cit., dins P. de BOFARULL i MASCARÓ, ed., *CODOIN*, vol. 5, Barcelona, 1850, p. 50). Així és indicat, en el mateix segle, en els llibres de l'almoïner del rei: *rehebudes que yo, frare [...], he fetes dels preus qui-s són aguts de les vendes fetes de les bèsties qui-s reten a la Cort per afolades per los domèstichs del senyor Rey* (vegeu A. ALTISENT, *L'almoïna reial a la Cort de Pere el Cerimoniós*, Poblet, 1969, pp. 6-7, 52-53, 108, 155-57 i 199).

²⁴⁵ Cas del rossí que va perdre Joan Amell, físic, l'albarà d'*esmena* del qual fou redactat pel panicer major del rei, Ramon ça Torre (ACA, C, CRD Jaume II, c. 28, n° 3602, Apèndix, § 43), com consta també en l'ordre de pagament al tresorer (*ibid.*, reg. 297, f. 198 r., Apèndix, § 53). La intervenció en aquests afers dels panicers majors,

Amb tot, la documentació aplica el terme *afollat* tant a animals que òbviament han resultat ferits —en el combat o en altres circumstàncies— com a bèsties inutilitzades a causa d'alguna malaltia.²⁴⁶ Generalment, s'indica la zona del cos lesionada (les espatlles,²⁴⁷ la vista,²⁴⁸ les peülles,²⁴⁹ el pit,²⁵⁰ els braços²⁵¹), que significativament sempre és a la part del davant de l'anatomia de l'animal, o la malaltia que pateix (*cuques*);²⁵² en altres casos,

---

oficials de la cort encarregats d'organitzar-hi la manufactura i el consum del pa, és recollida per les *Ordinacions* de Pere el Cerimoniós: *Volem encara al ofici d'ells pertànyer que, con s'esdevedrà algun domèstich nostre perdre en servey nostre bèstia alcuna, reebut per ell lo cuyr d'aquella o les oreyles, si fora nostra Cort la haurà perduda, e sagrament d'aquell qui la dita bèstia haurà perduda que per colpa o negligència sua no serà morta, sia tengut de fer albarà testimonial ab son segell segellat contenén la dita bèstia en servey nostre ésser perduda* (PERE III, *Ordenacions fetes per lo molt alt senyor En Pere Terc*, cit., dins P. de BOFARULL i MASCARÓ, ed., *CODOIN*, vol. 5, Barcelona, 1850, pp. 28-29). La raó d'aquest alt grau de confiança ve expressada en el mateix capítol: *esguardants que la salut e protecció de la cosa pública principalment està en la salut del príncep terrenal... (ibid., p. 27), e per tal que molt gran faeltat en ministrar les dites coses sens dubte lurs és comesa, volem e fermament estatuim que ls dits panicers sagrament de faeltat e homenatge a Nós facen ab boca e ab mans, comanat que la persona e salut nostra sana e salva per son poder conservaran e les coses contràries de tot en tot extirparan... (ibid., p. 29).*

²⁴⁶ Aquesta ambivalència de significats es veu també en els mateixos tractats hipiàtrics: *Les malalties dels cavaylls, algunes són naturalls e algunes són per error de natura, e algunes són a cap de accident* (del tractat anònim editat per J. GILLI, *Lo cavall*, cit., p. 41)

²⁴⁷ Regió lateral del cos situada a cada costat del coll. Són els casos dels cavalls de Bernat de Sant Climent, boteller del rei, ja citat, que *fuít afollatus de spatulis juxta cognicionem meneschalli Curie...* (vegeu el que ha estat dit sobre el menescal del rei, i l'Apèndix, § 12); de Pero Jordan de Arenós, que *extiüt de spatula dexeta juxta cognicionem meneschalli Curie nostre afollatus...* (ACA, C, reg. 271, ff. 225 r.-226 r., Apèndix, § 78); i de Guillem de Vallseca, domèstic d'Ot de Montcada, que *extiüt de spatula afollatus...* (*ibid.*, reg. 147, f. 121 r.)

²⁴⁸ El cavall de García López de Ançano, boteller de la reina, ja citat, que *ad cognicionem nostri meneschalli de visu fuít afollatus...* (vegeu l'Apèndix, § 74).

²⁴⁹ El cavall de Bernat de Rabinat, domèstic d'Ot de Montcada, que *extiüt afollatus de altero pedum anteriorum juxta cognicionem meneschalli Curie nostre...* (ACA, C, reg. 147, f. 81 v., Apèndix, § 75).

²⁵⁰ Part anterior, immediatament sota el coll. Així, el cavall de Rodrigo Pérez, ja citat, que resultà *afollatum de pectore juxta cognicionem meneschalli Curie nostre...* (vegeu l'Apèndix, § 80).

²⁵¹ Part de cadascun dels dos apèndixs toràcics mòbils, entre l'espatlla i el genoll. Cas del mul de Bernat ça Badia, vice-canceller, *afollatum in brachio dextro...* (ACA, C, reg. 147, ff. 173 v.-174 r.)

²⁵² El cavall del panicer major, Ramon ça Torre, ja citat, fou *afollatus de morbo de cuchas...* (vegeu l'Apèndix, § 77). Sobre el nom de la malaltia, d'origen provençal (de *cuca*, "cuc", i aquest traduït del llatí *vermis*), vegeu A. THOMAS, "Traduction provençale abrégée de la «Mulomedicina» de Teodorico Borgognoni, suivie de Recettes pour le vin", *Romania*, 40 (1911): 368; i també L. MOULÉ, "Glossaire vétérinaire médiéval", cit., pp. 446-47 (*fârcin*, en francès). Una breu anàlisi de la patologia en aquest punt a Yvonne POULLE-DRIEUX, "L'hippiatrie dans l'Occident Latin du XIIIe au XVe siècle", dins G. BEAUJOUAN, *Médecine humaine et vétérinaire à la fin du Moyen Age*, Ginebra, 1966, pp. 62-63. Aquesta malaltia és descrita per la major part dels tractats de menescalia de l'època. Heus aquí la descripció que en fa un autor castellà anònim del segle XIII: *Faze se una maletia alos cavallos quel diçen lamparones. Ay otros omnes quel dizen cucas, e fazen se de sobre habundancia de sangre e de aiuntamiento de malos*

però, només s'informa que *fuit affollatus*²⁵³ o que morí *ex morbo*,²⁵⁴ o tan solament que l'animal fou perdut en servei del rei.²⁵⁵

Quant al tipus de gent documentada percebent esmenes, cal dir que són majoritàriament familiars reials —entre els quals els professionals sanitaris—, nobles i membres de les seves mainades en general. No hi ha raons per a dubtar que la diferència en la quantia fos deguda a altres motius que la diversa qualitat de l'animal, segons l'estimació que se n'havia fet. Finalment, cal tenir present que, igual com passà amb molts altres deutes d'aquesta expedició, es van continuar pagant esmenes per cavalls perduts a Almeria durant molts anys.²⁵⁶

---

humores que descendunt por las venas capitales, e asientan se en las mismas venas en los logares do seles antoia. Estas humores buelven se con la sangre e fazen se veneno, e pues que son benigno fazen se torondos, e los torondos abren se e mana aquel benigno per ellos. E fazen una madre quel llaman cabeça. Esta madre pare, e si no es mucho ayna guarida faze muchos hijos, e cunden se por el brazo primerament, e del brazo suben a los pechos, e si non son guarecidos descendunt alas piernas e suben a los coiones e al vergaio, e pues que son en estos logares es el cavallo perdido...; segueixen diversos remeis (G. SACHS, *El libro de los caballos*, cit., pp. 46-48. Cal dir que aquest tractat compilat possiblement sota la influència d'Alfons el Savi (1252-1284), fou la primera obra veterinària escrita a la Península Ibèrica i exercí una important influència sobre la literatura hùitrica posterior; se'n conserva una versió catalana, en manuscrits a París i a Ripoll, sense edició moderna (vegeu Yvonne POULLE-DRIEUX, "L'hippiàtrie", cit., pp. 29-30). Amb altres noms, la malaltia també és descrita, aportant diversos remeis, en el tractat de menescalia del segle XV editat recentment per J. GILI, *Lo cavall*, Oxford, 1985, pp. 49-53 (*De vermens, lo mal de dragons, e alguns apellen aquesta malaltia lamparons*). En les receptes provençals del segle XV recollides per C. BRUNEL, "Recettes vétérinaires de Fréjus en ancien provençal", *Romania*, 82 (1961): 34-35, es diu que *hom l'apella en Fransa «lo mal de saynt Eloys», per que nul manescal per ren non toquaria ny obreria, mas que fá mestier [...] que on lo mene a Saint Aloys [...] per que aquesta malautia non a cura ny la pot hon garir bonament*.

²⁵³ El cavall de l'escrivà Bernat Major, retornat, que *ad cognitionem maneschalli in nostro servicio extitit affollatus...* (ACA, C, reg. 297, ff. 241 v.-242 r.); un rossí d'Alfons, fill d'Alfons Martí, de Sagunt, retornat *affollatum ad cognitionem meneschalli Curie nostre...* (*ibid.*, reg. 147, f. 20 v.) D'altres casos a *ibid.*, ff. 141 v., 142 r.-v. i 143 v., sense fer menció del menescal.

²⁵⁴ Per exemple, els cavalls de Pere Gironès, domèstic de Bernat de Cruilles, també citat, i de Berenguer ça Malla, domèstic de Jaume de Besora (ACA, C, reg. 147, f. 75 v.) En aquests dos casos no hi ha cap referència al menescal.

²⁵⁵ El rossí que Joan Amell, físic major del rei, *amisisse in obsidione civitatis Almerie in nostro servicio*, ja citat (vegeu l'Apèndix, § 53).

²⁵⁶ Vegeu abans l'apartat sobre la retribució professional, i també la comunicació de Carme M. MARUGAN, "El sitio de Almería", cit.

capítol II: LA CONQUESTA DE SARDENYA
(1323-1324)

Que si tuit ensems, e per mar e per terra, fossen venguts en Càller, aitantost hagren haüt Càller abans que no hagren Viladesgleies, e les gents qui foren estats tots sans e frescs, que hagren haüdes llurs robes, e llurs tendes, e llurs viandes, e vin, lletovaris e confits que cascun portava en les galees; que anc a Viladesgleies no se'n pogren de res servir, perquè n'hagren molt desaire.

Ramon MUNTANER, Crònica, § 272

1.- LA CONQUESTA DE SARDENYA.

L'illa de Sardenya es trobava dividida, a l'època medieval, en quatre demarcacions o senyorijs, teòricament independents, anomenats *giudicati* o jutjats (Arborea, Càller, Torres o Logudor i Gal-lura). Aquesta divisió política i les freqüents rivalitats entre els jutges debilitaren els sards i ben aviat les repúbliques marítimes de Gènova i, sobretot, Pisa, van fer prevaler llurs interessos comercials als ports i a les ciutats de Sardenya; efectivament, en produir-se la conquesta aragonesa de l'illa, sembla que hi havia un dualisme sòcio-econòmic notable: agricultura i ramaderia, amb un bon grau d'autarquia i una organització social molt primitiva a l'interior, i ciutats portuàries molt dinàmiques que donaven sortida a una part de la producció de l'interior, a la costa. Pisa aconseguí l'hegemonia a l'illa en el segle XII i des de mitjan segle XIII dominà tres dels jutjats (Càller, Torres i Logudor), a més de semicontrolar el d'Arborea mitjançant aliances amb els seus jutges.

Així les coses, la infeudació del *regnum Sardiniae et Corsicae* realitzada (1297) pel papa Bonifaci VIII a Jaume II poc després del tractat d'Anagni (1295),¹ a canvi de la renúncia d'aquest últim a Sicília i Mallorca, per acabar oficialment amb el conflicte mediterrani que havia originat la guerra de les Vespres, va canviar radicalment la situació de l'illa. I això malgrat que, com és ben conegut, aquesta infeudació no fou més que una *licentia invadendi* de les dues illes de Còrsega —controlada per Gènova— i Sardenya; els problemes econòmics de l'erari reial, les guerres amb Castella —conquesta d'Alacant i Múrcia— i amb Frederic de Sicília i la crisi amb els sarraïns de Granada —expedició a Almeria— van ajornar la conquesta fins a 1323, que fou precedida d'una acurada preparació diplomàtica.²

Els motius que portaren Jaume II a llançar-se a la conquesta són prou clars i diversos. En primer lloc el fet que, a banda de pisans i genovesos, la presència catalana a l'illa era clara des del segle XII.³ Amb la conquesta de Sicília (1282), el control d'aquesta illa va resultar

¹ La butlla *Super reges et regna* (ACA, Butlles, llig. XX, n° 14, 4 d'abril de 1297) fou publicada, entre d'altres, per V. SALAVERT i ROCA, *Cerdeña y la expansión mediterránea de la Corona de Aragón (1297-1314)*, vol. 2, Madrid, 1956, § 21, pp. 22-30. Vegeu també del mateix autor, "El tratado de Anagni y la expansión mediterránea de la Corona de Aragón", *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, 5 (1952): 254-56; i A. LECOY DE LA MARCHE, *Les relations politiques de la France avec le Royaume de Majorque*, vol. 1, París, 1892, § 34, pp. 459-60.

² Per a una descripció, les fonts cronístiques principals són: R. MUNTANER, *Crònica*, § 271-279; PERE III, *Crònica*, cap. I, § 10-35; del mateix monarca, *Crònica General*, cit., pp. 171-75; G. VILLANI, *Cronica*, cit., llib. IX, § 298 i ss.; i G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. VI, § 43-55. Cfr. també A. ARRIBAS i PALAU, *La conquesta de Cerdeña por Jaime II de Aragón*, Barcelona, 1952, i, per a l'activitat dipomàtica prèvia, V. SALAVERT i ROCA, *Cerdeña y la expansión mediterránea*, cit. Una valoració de la crònica de Villani sobre el particular a la breu nota de V. d'ALESSANDRO, "La conquista della Sardegna nella cronaca di Giovanni Villani", *Anuario de Estudios medievales*, 1 (1964): 593-97. Pel que fa a les *Cròniques* de Muntaner i Pere III, poden veure's les notes de F. SOLDEVILA i ZUBIBURU, "Sardenya en les cròniques de Bernat Desclot i Ramon Muntaner", *Archivio Storico Sardo*, 28 (1962): 207-21, i IDEM, "Sardegna nella cronaca di Pietro il Cerimonioso", *VI Congresso Internazionale di Studi Sardi [Càller, 1955]*, Càller, 1962, vol. 1, pp. 172-73. Finalment, per a situar-ho en el context de la història general de l'illa, B. ANATRA, "Dall'unificazione aragonese ai Savoia", dins J. DAY, B. ANATRA i Luceta SCARAFFIA, *La Sardegna medioevale e moderna*, vol. 10 de la *Storia di Italia*, dirigida per G. GALASSO, Torí, 1984, pp. 189-663 [reed. en un volum a part: Torí, 1987]; i per a les relacions entre Pisa i la Corona d'Aragó, M. TANGHERONI, "Pisa e la Corona d'Aragona", *VIII Congrès d'Història de la Corona d'Aragó [València, 1967]*, vol. II-3, València, 1973, pp. 145-76.

³ Com és sabut, el mateix jutjat d'Arborea estava aleshores governat pels descendents de la família catalana dels Bas-Cervera, arribada a l'illa cent cinquanta anys enrera (1157) per emparentar amb la família regnant dels Serra; anècdota matrimonial a part, cal tenir present que Agalbursa, la núvia, vingué acompanyada d'un nombrós sèquit de cavallers que es repartiren feus i càrrecs de l'administració de l'illa. Vegeu al respecte J. MIRET i SANS, *Los vescontes de Bas en la illa de Sardenya. Estudi històric sobre los jutges d'Arborea de raça catalana*, Barcelona, 1901; F. ARTIZZU, "Penetrazione catalana in Sardegna nel secolo XII", *VI Congrès d'Història de la Corona d'Aragó*, Madrid, 1959, pp. 87-102, i també dins *Studi storici in onore di Francesco Loddo Canepa*, vol. 2, Florència, 1959, pp. 13-28; o L. L. BROOK, F. C. CASULA, M. M. COSTA, A. M. OLIVA, R. PAVONI i M. TANGHERONI, *Genealogie medioevali di Sardegna*, Càller-Sàsser, 1984, pp. 32, 59, 134-39 i 379. Pel que fa als mercaders, vegeu Carme BATLLE i GALLART, "Noticias sobre los negocios de mercaderes de Barcelona en Cerdeña hacia 1300", *La Sardegna nel mondo mediterraneo. Atti del primo convegno internazionale di studi geografico-storici*.

cada vegada més atractiu per a la Corona d'Aragó. L'interès per l'illa fou doble, directe i indirecte; l'interès directe derivava dels seus recursos naturals —mines d'argent i els seus tallers, bestiar, cuiros, formatges, corall, salines, cereals, etc.—, del consum potencial de productes que el nou territori podia absorbir i de l'oportunitat de repartir-se feus i beneficis a l'interior, proporcionant noves terres i nous càrrecs a la noblesa. Però cal tenir en compte d'altres consideracions indirectes: la seva situació geogràfica, que feia dels seus ports escales obligades en les rutes comercials amb els països del Llevant mediterrani i la convertia en essencial per al domini de la costa africana, al centre de l'eix polític i econòmic que Vicens i Vives va anomenar *diagonal insular*, vertebrat a partir de la *ruta de les illes* (Balears, Sardenya i Sicília), que podia permetre un rígid control dels fluxos mercantils de la Mediterrània occidental; això i la possibilitat d'eliminar o minimitzar la competència genovesa, suprimir una base de corsarisme hostil —transformada, si de cas, en base de corsarisme propi— i obtenir recursos complementaris per al sempre precari erari reial, com restà ben palès amb les mateixes dificultats que tingué Jaume II per a finançar l'expedició.⁴

Un cop aconseguida la neutralitat o l'aliança de les principals potències implicades i amb el suport dels poders indígenes —el jutge Hug II d'Arborea, les famílies italianes dels Dòria i els Malaspina, la ciutat de Sàsser—, el camí restà lliure per a la confrontació amb Pisa, ja iniciada pels mateixos sards. Jaume II hi trameté un petit estol, a mitjan maig de 1323, comandat per Guerau i Dalmau de Rocabertí, mentre en tots els regnes de la Corona d'Aragó es preparava una potent armada en la qual, segons el mateix rei, s'havien invertit tots els recursos del país. L'infant primogènit, Alfons —futur rei Alfons III el Benigne— va dirigir l'expedició, que va sortir de Portfangós el 30 de maig següent. L'armada, comandada per l'almirall Francesc Carròs, la formaven unes tres-centes embarcacions, de les quals seixanta eren galeres (vint d'elles aportades pel rei de Mallorca) i la resta vaixells de transport, *navili de naus, coques e altres vaixells [...] per portar cavalls, cavallers e hòmens de peu e trabucs*

Sassari, 7-9 aprile 1978, Sàsser, 1981, vol. 2, pp. 277-89.

⁴ Respecte de la importància de l'illa per a la Corona d'Aragó, vegeu V. SALAVERT i ROCA, "Los motivos económicos en la conquista de Cerdeña", VI *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó [Sardenya, 1957]*, Madrid, 1959, pp. 433-45. La coneguda idea de J. VICENS i VIVES al seu llibre *España. Geopolítica del Estado y del Imperio*, Barcelona, 1940, p. 111, més perfilada a la seva ponència "La economía de los países de la Corona de Aragón en la Baja Edad Media", al mateix congrés citat, pp. 103-35, que fou tornada a publicar, ja pòstumament, en el seu recull de treballs *Coyuntura económica y reformismo burgués*, Barcelona, 1974, pp. 59-98.

e arneses e aparellaments de combatre; hi embarcaren de quinze a vint mil homes, entre de cavall i de peu.⁵

Després de fer escala a Maó (2-8 de juny), els expedicionaris arribaren (11 de juny) davant del *caput Neapolis*, prop d'Oristany, i, seguint els consells del jutge d'Arborea, decidiren anar a l'illa de Sant Pere per a refrescar i desembarcar (13 de juny) a Palma de Solç (Palmas de Sulcis) per, tot seguit, posar setge a la capital econòmica i minera de l'illa, Vila d'Esglésies (Villa di Chiesa).⁶ No aconseguiren fer-se amb la ciutat fins el 7 de febrer de 1324, després d'un molt calorós estiu i d'un hivern fred i plujós que, juntament amb els sagnants assalts, les greus malalties i la fam delmaren el nombre i la moral de tots dos contendents. Deixant establerta la ciutat, l'infant s'adreçà a la capital de l'illa, Càller, bloquejada mentrestant pels Rocabertí. El setge de Càller, o millor, de la ciutadella del Castell de Càller, fou menys llarg i dur; després de vèncer per terra (Lucocisterna) i per mar (Càller) els reforços tramesos per Pisa a principis de març sota comandament del comte Manfredi Donoràtico, s'arribà a una solució pactada (19 de juny) que preveia, fonamentalment, la infeudació a Pisa del Castell de Càller i la renúncia de Pisa a la resta de Sardenya (21 de juliol).

Amb els punts principals de l'illa sota control i després de prendre diverses disposicions per al seu govern, l'infant l'abandonà el 25 de juliol per a arribar a Barcelona el primer dia d'agost. Però l'illa no estava, ni molt menys, conquerida: el procés d'infeudació de la Sardenya pisana als nobles de la Corona d'Aragó i a molts altres participants en l'expedició, iniciat tot seguit de desembarcar-hi, i l'explotació econòmica subsegüent de terres i ciutats determinaren un seguit de greus revoltes que, amb l'ajut dels genovesos, aliats

---

⁵ Mallorca va haver-hi d'aportar, com a contrapartida de la renúncia de Jaume II a la reintegració del regne a la Corona, 25.000 ll b., un estol de 20 galeres, 100 genets i un contingent no precisat d'infanteria, amb un cost global superior i tot al de la ciutat de Barcelona; per a la burgesia mallorquina era el preu que calia pagar per a poder sovintejar, amb igualtat de condicions, el mercat sard. Vegeu R. MUNTANER, *Crònica*, § 271; PERE III, *Crònica*, cap. III, § 7, i *Crònica General*, cit., pp. 172-73; G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. VI, § 39; A. ARRIBAS i PALAU, *La conquesta*, cit., pp. 143, 149 i 180-81 i 183; A. SANTAMARÍA ARÁNDEZ, "Tensión Corona de Aragón - Corona de Mallorca. La sucesión de Sancho de Mallorca (1318-1326)", dins *En la España medieval. Estudios en memoria del Profesor D. Salvador de Moxó*, vol. III-2, Madrid, 1982, pp. 439-41; i A. RIERA i MELIS, "El regne de Mallorca en el context internacional de la primera meitat del segle XIV", dins *Homenatge a la memòria del Prof. Dr. Emilio Sáez. Aplec d'estudis dels seus deixebles i col·laboradors*, Barcelona, 1989, p. 58.

⁶ Aquest és l'itinerari que detallà el mateix infant al rei en les primeres cartes que li escrigué tan bon punt arribà a l'illa (ACA, C, CRD Jaume II, c. 60, n° 7421, 18 de juny de 1323). El *caput Neapolis* que nomena la carta és l'actual cap de San Marco (vegeu G. CASALIS, *Dizionario geografico-storico-statistico-commerciale degli Stati di S.M. il Re di Sardegna*, vol. 18bis, Torí, 1851, p. 508).

circumstancialment als pisans, aviat comprometeren greument el domini de la Corona d'Aragó sobre l'illa, la qual cosa obligà Jaume II a trametre una altra armada a Sardenya, comandada per l'almirall Francesc Carròs i de Cruilles. El centre de l'alçament anticatalà era la ciutat de Sàsser, població que havia ofert voluntàriament la seva fidelitat a Jaume II en iniciar-se la conquesta. La revolta fou reprimida durament pel governador, Berenguer Carròs, que conquerí Sàsser i Castell de Càller (1326), n'expulsà la població autòctona i els italians del centre fortificat i els féu repoblar en exclusiva amb gents arribades dels regnes peninsulars.

Aquesta política de repoblament dels principals nuclis urbans iniciada immediatament després de la conquesta i realitzada sobretot a base d'artesans i comerciants petits i mitjans, amb concessions immobiliàries i avantatges fiscals, originà una capa mercantil que va monopolitzar el comerç local i conferí a l'illa, pels interessos que s'hi crearen, una notable importància en la xarxa comercial catalana.⁷ Els mercaders pisans i genovesos i els seus col·laboradors sards van veure així com els catalans desviaven en profit propi els fluxos comercials i interferien en l'estructura comercial anterior imposant-hi una normativa rigidament monopolitzadora, per tal de fer prevaler llurs interessos sobre els dels naturals i els de les repúbliques italianes. La resistència a la dominació catalana de Gènova i Pisa i de les ciutats sardes i l'interès estratègic de l'illa van forçar-ne una completa ocupació militar; els exèrcits catalano-aragonesos penetraren a les terres de l'interior, on gairebé no havien arribat pisans i genovesos, i els barons i cavallers —però també, com veurem, alguns professionals sanitaris— participants en la conquesta hi van rebre compensacions territorials. En definitiva, sobirania política, domini territorial, explotació feudal, monopoli comercial i control ideològic van ser aspectes diferents d'una mateixa actuació imperialista dels sobirans, nobles, mercaders, funcionaris i religiosos de la Corona d'Aragó, que van espremer tant com van poder els recursos econòmics de Sardenya, tot i que, com s'ha dit, en el balanç definitiu les pèrdues foren superiors a tots els possibles guanys.⁸ En aquestes condicions no té res

⁷ Carme BATLLE i GALLART, "Noticias sobre los negocios", cit., pp. 280 i ss. Els apotecaris constituïen un grup força ben definit d'aquests comerciants; com és sabut, llur activitat mai no es limità a la preparació i expedició de simples i compostos medicinals sinó que gairebé sempre es va moure dins del món del comerç —i en ocasions del gran comerç. Com podrà veure's més endavant, Guillem de Mar o tots els apotecaris de la —o vinculats a la— família Jutge de Barcelona van continuar mantenint estrets lligams amb l'illa conquerida.

⁸ Perquè el control fos més complert, religiosos d'origen català passaren a ocupar la direcció de convents, monestirs i bisbats, com pot veure's, per exemple, en el cas de fra Francesc, bisbe de Bisarcio (Apèndix, § 241). Pot veure's al respecte M. TANGHERONI, "Vescovi e nomine vescovili in Sardegna (1323-1355). Ricerche", dins Riccardo CAPASSO (dir.), *Studi per la cronotassi dei vescovi delle diocesi d'Italia*, Pisa, 1972, pp. 3-42, i també

d'estrany que Sardenya esdevingués, amb la intervenció dels genovesos o sense, una illa en revolta incessant durant tot el segle XIV i una bona part del XV, que els catalano-aragonesos responguessin amb implacables repressions i que, fins i tot, fessin de la repressió un negoci: els rebels sards, en gran nombre, foren venuts com a *esclaus de bona guerra* arreu de la Corona d'Aragó.⁹ Un *negoci* d'efectes devastadors damunt del teixit social sard.

2.- L'ACORDAMENT DE PROFESSIONALS SANITARIS.

Totes les sèries de l'arxiu reial (ACA), sobretot les corresponents a la lloctinència de l'infant primogènit, Alfons, però també les del propi rei Jaume II, registren, durant els anys 1323 i 1324, però també en els immediatament anteriors i posteriors, una gran massa documental referent a l'organització, realització i conclusió de l'expedició militar efectuada en aquests anys (1323-1324) i comandada pel primer per tal de conquerir i annexar el *regnum Sardiniae et Corsicae* a la Corona d'Aragó. A les principals ciutats s'obriren *taules*

---

a IDEM, *Sardegna mediterranea*, Roma, 1983, pp. 167-208, tot i que no hi cita el cas. El balanç final citat, de J.-F. CABESTANY i FORT, a "Diplomàcia i guerra durant el regnat de Jaume II", dins J. M. SALRACH (coord.), *Història de Catalunya*, vol. 3, Barcelona, Salvat, 1978, pp. 57-58: *Se suposa que l'esgotament posterior de Catalunya i la llarga enemistat amb Gènova fou, en gran part, conseqüència d'aquesta conquesta, i que en el balanç definitiu, les pèrdues foren superiors a tots els possibles guanys. Els beneficis obtinguts a Sardenya, com en tota explotació de tipus colonial, van beneficiar persones molt concretes (mercadors, comerciants i membres de l'administració), però van reportar pèrdues al cos social i a l'economia de Catalunya.*

⁹ Sobre el particular pot veure's: J. M. MADURELL i MARIMON, "Vendes d'esclaus sards de guerra a Barcelona, en 1374", *VI Congrés d'Història de la Corona d'Aragó [Sardenya, 1957]*, Madrid, 1959, pp. 285-89; J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, "El exceso de población sarda en Menorca a fines del siglo XIV", en el mateix congrés, pp. 319-29; E. PUTZULU, "Schiavi sardi a Maiorca nella seconda metà del secolo XIV", també en el mateix congrés, pp. 365-78 [inclòs també a *Studi storici e giuridici in onore di Francesco Loddo Canepa*, Florència, 1959]; o F. SEVILLANO i COLOM, "Cautivos sardos en Mallorca (siglo XIV)", *Studi Sardi*, 21 (1968): 147-74. L'origen d'una part d'aquests esclaus rau en l'evacuació violenta i posterior repoblació sistemàtica amb catalans de les poblacions principals de l'illa, com Sàsser, Càller o, més tard, l'Alguer, testimoni viu, aquesta última, de la intensitat de la presència i repressió catalanes a Sardenya.

d'*acordament* per a dur a terme l'*acordament* o enrolament dels efectius humans a l'armada de la forma acostumada.¹⁰

Tant Jaume II com Alfons van ser molt conscients de la necessitat i conveniència que professionals sanitaris de tota mena —físics, cirurgians, barbers, apotecaris i menescals— acompanyessin l'expedició que es preparava. Tenim notícia de diversos professionals sanitaris *acordats* per a seguir l'exèrcit a Sardenya per ordre del rei o d'Alfons, fent-los avançar una quantitat superior a l'acostumada perquè poguessin proveir-se del que necessitessin per a l'exercici del seu ofici durant la campanya, i gaudint dels avantatges preceptius per a tots els embarcats (vegeu la Taula V) en una empresa d'aquestes característiques.¹¹

D'entre els *acordats* destaca el cas de Guillem Segon. Aquest cirurgià de Tarragona fou *acordat com a medicus gentium in tribus galeis que in Terrachona armantur* per ordre expressa de Jaume II, reiterada pel lloctinent general, l'infant Alfons.¹² És l'únic professional sanitari que hem pogut documentar formant part de la tripulació d'una galera d'aquesta armada. El procediment pel qual fou enrolat —una ordre directa del rei— no deixa de ser un tant sorprenent, sobretot si tenim en compte que fora d'aquestes de Tarragona, cap de les

---

¹⁰ A. ARRIBAS i PALAU, *La conquesta*, cit., p. 151, suposà que les ordinations de Pere III sobre les *taules d'acordament* de l'armada de 1359 *no hacían más que dar forma escrita a una serie de costumbres ya establecidas* (ACA, C, reg. 1402, ff. 150 r.-155 r.: *Capítols que l senyor Rey mana e vol que sien observats per los scrivans de les taules reys d'acordar deçà e dellà mar fets e ordonats en Barcelona a .X. dies de maig en lany de la Nativitat de Nostre Senyor .M.CCC.L. nou*, publicades per A. de CAPMANY i de MONTPALAU, *Ordenanzas de las armadas navales*, cit., pp. 101-109, i per P. de BOFARULL i MASCARÓ, ed., *CODOIN*, vol. 6, Barcelona, 1850, § 100, pp. 327-40). La documentació i els cronistes contemporanis —Muntaner i el mateix rei Pere— efectivament ho confirmen en molts dels seus punts. Tanmateix, no ho hem pogut confirmar així respecte del *metge o barber* que, segons les ordinations dels salaris de la tripulació de Bernat de Cabrera de 1354 —incorporades després en el text promulgat el 1359—, havien de dur totes les galeres (A. de CAPMANY, *ibid.*, pp. 96-101, i P. de BOFARULL, *ibid.*, pp. 333-38). Sobre totes aquestes ordinations, vegeu més endavant els capítols sobre l'expedició de Pere III a Sardenya i, en particular, el capítol cinquè. Com veurem, no es documenta una presència ordinària i regular de professionals sanitaris en les naus armades de la Corona d'Aragó abans dels anys 1340. Una descripció del procés d'*acordament* a l'armada a J. M. CASAS i HOMS, "Galeres catalanes tres-centistes. Enrolament de llurs tripulacions", *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña*, 8 (1972): 9-95. Vegeu també Ch. E. DUFOURCQ, "Les équipages catalans au XIVE siècle: effectifs, composition, enrolement, paye, vie à bord", dins Rosalba RAGOSTA (ed.), *Le genti del mare Mediterraneo...*, Nàpols, 1981, vol. 1, pp. 535-59.

¹¹ Com és sabut, tots els enrolats tenien dret, des del moment de comprometre-s'hi, a més d'un avançament de la paga (*acorriment*), a un salconduit general (*guiatge*), a una amnistia per delictes i a una moratòria (*allongament*) de tots els seus deutes. Posteriorment Jaume II féu extensius aquests privilegis a tots els acompanyants dels ja enrolats; vegeu ACA, C, reg. 395, f. 138 r. (22 de març de 1323).

¹² L'ordre de Jaume II a ACA, C, reg. 341, f. 102 v. (5 de gener de 1323, Tarragona). La d'Alfons, que inclou també l'anterior, a ACA, C, reg. 372, f. 135 r. (7 de març de 1323), transcrita a l'Apèndix, § 100. A l'albarà de pagament, que duu data de 5 de març de 1326, no hi consta la de l'enrolament (ACA, RP, MR, vol. 2458, f. 78 r., transcrit a l'Apèndix, § 116).

galeres que figuren en el mateix llibre d'enrolaments no registra la presència d'un *metge o barber* entre la tripulació, com tampoc no ho hem documentat en cap dels altres llibres d'enrolament d'aquesta expedició que s'han conservat.¹⁸ Es dona el cas, a més a més, que tampoc no hem pogut documentar cap altre sanitari a bord dels vaixells en dates anteriors. No obstant això, aquesta aparent excepcionalitat del cas sembla desmentida, en principi, per la mateixa ordre del rei i d'Alfons, en manar també al tinent i a l'escrivà de la *taula d'acordament* de l'armada a Tarragona que el fessin proveir del *salari* i de tots els *altres drets acostumats* pels *altres cirurgians*.¹⁴ Tanmateix, és molt probable que es tracti de l'aplicació a l'armada del sistema de contractació de cirurgians per a l'exèrcit; de fet, l'ordre d'Alfons fa referència a unes *ordinacionibus regis super hoc*, que desconeixem. Com ja hem vist en tractar de la campanya d'Almeria, els cirurgians —alguns almenys— acostumaven a ser retribuïts amb l'equivalent del sou d'un dia que els era cedit voluntàriament per tots els qui volien ser atesos per ells; d'altres rebien simplement un avançament de la paga i un *acortiment* especial per a fer-se amb l'equipament necessari per a l'exercici del seu ofici. A l'albarà de pagament ja citat veiem que fou efectivament enrolat com a *metge de cirurgia* de la galera d'En Nicolau des Cortal, capitana de les tres que s'armaren a Tarragona; hi és notat sota

---

¹⁸ ACA, RP, MR, vols. 2272 i 2274 (vegeu abans).

¹⁴ *Et provideri faciatis eidem de salario et juribus de quibus aliis chirurgicis tunc providetur et providebitur et prout est fieri consuetum...* (ACA, C, reg. 341, f. 102 v.)

l'epígraf *notxers*,¹⁵ especificant-se el seu sou pel temps que hi serví i un suplement pel *companatge* o *vianda de la sua persona* que li corresponia.¹⁶

D'altres professionals sanitaris van ser enrolats en diversos llocs del país per procuradors reials seguint ordres expressades del mateix Alfons. Fou el cas de Manerca, menescal de Castelló d'Empúries, i d'un innominat *chirurgicus de Uylano* —que altres documents ens identifiquen com Pere Guerau—, segons un manament de l'infant al procurador reial a Torroella de Montgrí perquè *procurētis omnino* per tal que aquests *vadant nobiscum in viagio Sardinie et Corsice*; s'hi disposava també que els adrecés al comprador —*expensor*— de l'infant, Francesc de Ferriol, a Barcelona, *qui componet propterea cum eisdem*, és a dir, per a *acordar-los* i lliurar-los l'*acorriment*. És interessant de comprovar al respecte que fou el comprador, com a encarregat de proveir-los, el qui manà —seguint, és clar, instruccions d'Alfons— escriure la carta.¹⁷

---

¹⁵ El notxer, nautxer o nauixer era un mariner d'alta graduació que dirigia la maniobra dels vaixells. Segons les *Partidas* d'Alfons el Savi *naucherēs son llamados aquellos por cuyo seso se guían los navíos por la mar* (ALFONS X el Savi, *Las Siete Partidas*, cit., vol. 2, *Partida Segunda, Título XXIV, Ley V*, p. 261). El seu nombre era variable, segons la capacitat, la càrrega o la missió que tenia cada embarcació; en les de poca grandària (*sotils*) podia ser suficient un sol notxer, però en les naus i galeres grans (*grosses*) n'hi havia dos, quatre, vuit i fins a setze, que ocupaven diferents llocs i dirigien la maniobra en diversos indrets del vaixell. El *Llibre del Consolat de Mar* fixà el nombre de notxers que corresponien a cada nau armada en cors segons la seva capacitat (§ 304); hi havia notxers de popa (§ 308) i un notxer major a les ordres immediates del capità (§ 299 i 304). Els drets i atribucions del notxer són expressats en el § 307 del mateix Llibre del Consolat, i pel § 236 es veu que les seves atribucions no eren únicament de tècnica marinera, sinó també administratives, exercint d'observador imparcial o *balança* en les pagues als mariners; vegeu A. M. ALCOVER i F. de B. MOLL, *Diccionari*, cit., vol. 7, pp. 716-17; i G. COLON i A. GARCÍA SANZ (eds.), *Llibre del Consolat de Mar*, vol. 1, Barcelona, 1981, pp. 252-53, i vol. 2, Barcelona, 1982, pp. 212-13, 217-19 i 226-27. Ara bé, en els *llibres d'acordament* conservats, el grup de tripulants reunits sota aquest epígraf inclou no només els notxers pròpiament dits, sinó també alguns professionals especialitzats, com fusters, calafats o remolars, els quals tenien dret a un suplement en la paga. De fet, el *Llibre del Consolat* ordenava que en les naus armades en cors el metge tingués una part del botí igual a la del notxer (G. COLON i A. GARCIA SANZ, eds., *ibid.*, vol. 1, Barcelona, 1981, § 304, citat per A. CARDONER i PLANAS, *Història de la Medicina*, cit., p. 102, sense indicar-ne la referència). Més endavant, els professionals sanitaris enrolats en les galeres són notats sota un epígraf propi (*metge* o, més sovint, *barber*). Aquesta vacilació a l'hora d'inscriure el cirurgià sembla parlar igualment a favor del caràcter extraordinari de l'enrolament de Guillem Segon que ja hem apuntat.

¹⁶ Un salari de 474 ss b. per 7 mesos i 27 dies de servei, i 109 ss b. més per *companatge* corresponent a 10 mesos i 27 dies (10 ss al mes), en total 583 ss b. El *companatge* era —i és— *allò que es menja amb el pa o endemés del pa* (A. M. ALCOVER - F. de B. MOLL, *Diccionari*, cit., vol. 3, p. 329); segons el *Llibre del Consolat de Mar*, *lo companatge deu ésser fet tal com se segueix, ço és, formatge o ceba o sardina o altre peix* (*Llibre del Consolat de Mar*, § 145, citat pels mateixos autors). D'altres cites de documentació medieval i moderna a J. COROMINES, *Diccionari*, cit., vol. 6, pp. 149-50. Per l'alimentació a bord, vegeu els treballs de Marina SCARLATA, "L'approvvigionamento alimentare di una nave negli scali mediterranei del XIV secolo", *Archeologia Medievale*, 8 (1981): 305-10, i Pinuccia F. SIMBULA, "Note sull'alimentazione a bordo delle navi catalane nel Basso Medioevo", *Medioevo. Saggi e Rassegne*, 15 (1991): 221-42.

¹⁷ ACA, C, reg. 394, f. 87 r. (27 de desembre de 1322), transcrit a l'Apèndix, § 109. Sobre Manerca (Guillem Monerca) i Pere Guerau, vegeu els comentaris respectius a la Taula V.

Igualment, ens consta que a alguns professionals sanitaris els fou avançada una quantitat abans de salpar l'armada, indicant expressament en alguns casos que aquest *acorriment* extraordinari era *pro emendis aliquibus rebus pertinentibus ad eiusdem officium*, com diu un document referent a Bernat de Pertegàs, cirurgià de l'infant Alfons;¹⁸ casos similars són els de Guillem de Mar, apotecari de l'infant,¹⁹ o Ramon Faberzà,²⁰ menescal, ambdós de València. En altres casos només se'ns informa, immediatament després d'assignar-li la quantitat, que ha d'anar a Sardenya amb l'expedició, com s'esdevé amb Ferrer Moragues, cirurgià del rei, *qui in viagio felici Sardinie [...] est iturus*²¹. El rei —o l'infant—, d'altres vegades i amb la mateixa finalitat, intervenen per tal que determinats deutes pendents o assumptes judicials que poden afectar la situació econòmica dels professionals sanitaris siguin ràpidament conclusos o complerts.²²

Malgrat els importants retards en el pagament del sou, sembla que anar en una expedició militar al servei de la Casa del rei —o de l'infant en aquest cas— resultava prou atractiu. Així, el físic Bartomeu de Vernet, desitjant anar-hi com a metge de l'infant, sembla que intentà fer valer la seva relació amb el noble Pere de Queralt per tal d'aconseguir-ho. El dit noble en va escriure una recomanació al qui feia efectius els enrolaments, Francesc de Ferriol, el qual, com és lògic, consultà el cas amb l'infant. Aquest féu escriure el document que posseïm —*pro facto magistri Bartholomei de Vernet, phisici*— adreçat a Pere de Queralt, dient-li que acceptava, en principi, el seu recomanat, però que primer caldria veure si podrien fer-se efectius els metges que ell mateix havia triat: si aquests no s'enrolessin, l'infant dóna el seu vist-i-plau que Bartomeu de Vernet hi anés *ad nostrum proprium et nostre domus*

---

¹⁸ ACA, C, reg. 388, ff. 107 v.-108 v. (1 de maig de 1323): entre gener i abril li foren pagats 1000 ss b. per ordre d'Alfons per aquesta raó, probablement en relació amb l'expedició que es preparava.

¹⁹ ACA, C, reg. 394, f. 103 r.-v. (24 de gener de 1323), transcrit a l'Apèndix, § 99: Alfons ordenà al seu tresorer que li lliurés *tot denarios quos juxta vestrum videre necessarios habuit pro emendis et parandis atque portandis in dicto viagio rebus medicinalibus et aliis officii sui necessariis nobis in viagio antedicto...*

²⁰ ACA, C, reg. 394, f. 69 v. (16 de novembre de 1322), transcrit a l'Apèndix, § 97: 500 ss b. *pro portandis quibusdam officio suo menescalie sibi necessariis*, ja que *vadat nobiscum in felici viatico nostro Sardinie...*

²¹ ACA, C, reg. 302, ff. 50 v.-51 r. (13 d'abril de 1323): Jaume II ordenà al seu tresorer que li satisfés 500 ss b. Recordem que Ferrer Moragues, anomenat igualment Ferrer çà Riera, havia anat també a Almeria.

²² Per exemple, el rei ordenà (13 d'abril) que fossin lliurades a aquest mateix Ferrer les escriptures —*instrumenta*— d'un hort prop de València que li fou adjudicat després d'un plet, *cum idem Ferrarius sit in presenti Sardinie viagio accesusus cum inclito Infante Alfonso...* (ACA, C, reg. 177, f. 153 r.-v.) Vegeu també tot seguit.

servicium; si no fós així, el recomanat, si volgués, podria anar-hi *in servicium comune totius armate nostre*.²³ La importància del document és clara, ja que manifesta explícitament, per una banda, la intenció prèvia de l'infant d'enrolar expressament *aliquos phisicos* i, per l'altra, la possibilitat que aquesta acció no es portés a efecte; a més a més, pot comprovar-s'hi com els metges enrolats —o almenys alguns d'ells— no només havien de servir l'infant i el seu cercle sinó també l'exèrcit en general, estant així establert des de bon principi.

Cal dir que alguns dels nobles més importants també s'endugueren metges per al seu servei particular; és el cas d'Azarías Abenjacob, que hi anà acompanyant els nobles aragonesos Artal de Luna, senyaler de l'infant, i Ramon Cornell.²⁴

En ocasions tenim notícia que fins i tot es financia el desplaçament del metge des del seu lloc d'origen fins al centre d'enrolament: fou el cas de Bartomeu de Gauders, físic de la Casa de l'infant, al qual es pagaren 200 ss b. *per les missions que féu de venir de la ciutat de València a la Cort del dit senyor a Barcelona*, que, tot i que no indica relació amb l'expedició a Sardenya, és molt probable que així fóra.²⁵

A part dels que van ser enrolats prèviament a l'expedició i que van sortir amb ella a finals de maig de 1323, sabem que durant el setge d'Esglésies, precisament en la seva etapa més dura —finals d'estiu/tardor—, van anar a Sardenya d'altres professionals sanitaris amb un dels contingents de reforços que Jaume II hi va trametre. Coneixem els noms d'alguns d'ells pel registre que es féu en els llibres de la tresoreria del rei de l'*acorriment* que els fou satisfet abans de marxar: Jaume Oliver (1300 ss b.), Francesc des Pla (1500 ss b.), ambdós

---

²³ ACA, C, reg. 387, f. 171 v. (21 de desembre de 1322), transcrit a l'Apèndix, § 98. La referència a l'armada que s'hi fa pensem que, en aquest cas, és tan sols genèrica, per al·ludir a tots els expedicionaris, i no només a l'estol de galeres. Pere de Queralt anà i morí a Sardenya (vegeu PERE III, *Crònica*, cap. I, § 16 i 35).

²⁴ El 6 de desembre de 1322 Alfons, com a lloctinent, ordenà forçar l'aljama de Saragossa a pagar-li el salari que li devien de tres anys enrera —salari que es comprometeren a satisfer-li mentre hi residís i hi exercís— que es resistien a pagar-li perquè havia de marxar a Sardenya amb Artal de Luna (ACA, C, reg. 425, f. 146 r.); més tard, poc abans de marxar, el 26 de maig de 1323, a Portfàngós, el rei manà a aquesta mateixa aljama que li observés el privilegi d'enfranquiment mentre fos a Sardenya acompanyant Ramon Cornell. No se'ns informa si els acompanya tots dos o bé si el primer ha estat substituït pel segon a darrera hora (*ibid.*, reg. 223, f. 272 r., regestat per J. RÉGNÉ, *History of the Jews*, cit., § 3264, p. 600).

²⁵ ACA, RP, MR, vol. 560, f. 70 v. (juny de 1323). Així sembla confirmar-ho el fet que fos el dispenser de la cort de l'infant qui li ho pagà i no cap altre oficial, a més de la data, ja en plena expedició.

físics, i Bernat des Soler (500 ss b.), apotecari, tots de Barcelona.²⁶ A banda d'aquests, és molt probable que també hi anés aleshores el físic jueu d'Osca Mossé Avinardut *pro serviendo inclito Infante Alfonso [...] de sua arte medicine*.²⁷

Tot i que les quantitats que hem vist assignar-se als professionals abans d'embarcar ho són per diversos conceptes —despeses de viatge, *acortiment* extraordinari, avançament del sou, *companatge* o provisió—, pensem que corresponen a una tipologia bàsicament unitària: l'enrolament dels professionals en general i el finançament de les despeses prèvies que cal que facin per a garantir l'eficax exercici del seu ofici en campanya. Són dades que ens poden ajudar a conèixer la importància donada a cadascuna de les funcions mèdiques en una conjuntura bèl·lica de les característiques d'aquella: en primer lloc hi ha els físics, amb una mitjana de 1067 ss b., segueixen, a certa distància, els cirurgians, amb 694 ss b. de mitjana, i, per últim, tenim els apotecaris i els menescals, amb 500 ss b. El fet que siguin els físics els capdavanters pensem que cal posar-ho en relació no només amb el suport del poder polític (el rei i l'infant) a la ciència mèdica universitària sinó també amb un coneixement previ de les característiques sanitàries de l'illa.

Ja hem vist com tots els enrolats i els seus acompanyants²⁸ tenien dret a gaudir, des del moment d'inscriure's, a un avançament de la paga, i a un salconduit general, una amnistia pels delictes comesos i a una moratòria de tots els seus deutes. Això volia dir, a títol d'exemple, que hom podia acollir-se a la jurisdicció reial directa en qualsevol plet que tingués a partir d'aleshores, amb una suspensió de possibles responsabilitats criminals davant d'altres jurisdiccions,²⁹ o bé que en absència seva havien de ser sobresegudes totes les causes o

---

²⁶ ACA, RP, MR, vol. 290, f. 51 v.-52 r. (1 de setembre), transcrit a l'Apèndix § 104. A Guillem Olomar, conseller de l'infant encarregat de sol·licitar i dur a Sardenya aquests reforços, se li consignaren 200 ss b. més *per provisió del dit mestre Francesch deç Pla, metge*. Quan les malalties van començar a minar la força de l'exèrcit davant els murs de Vila d'Esglésies, Alfons va comissionar Olomar per a exposar la situació al rei i demanar els reforços (vegeu A. ARRIBAS i PALAU, *La conquesta*, cit., p. 211); res no permet determinar si els sanitaris hi anaren per decisió directa de Jaume II o bé per una petició concreta d'Olomar/Alfons. A. CARDONER i PLANAS, *Història de la medicina*, cit., p. 102, coneix el document, però només cita —sense més indicacions— els dos metges.

²⁷ Vegeu més endavant.

²⁸ ACA, C, reg. 395, ff. 136 v.-137 r. (18 de març de 1323): ordre de mantenir l'allongament que correspon a Jaume Aranyó, del terme del castell de Ribes, com a acompanyant —no s'especifica la relació— a Sardenya de Berenguer de Canals, físic, domèstic d'Alfons, adcrit a la Casa d'aquest últim el 24 de desembre de 1322 (*ibid.*, reg. 387, f. 177 v.)

²⁹ ACA, C, reg. 176, f. 296 r.-v. (29 d'octubre de 1322): ordre al veguer de Barcelona en aquest sentit respecte de Bernat de Pertegàs, cirurgià, i d'altres encausats pel prior de l'orde de l'Hospital a Catalunya.

querelles contra ell i els seus béns;⁸⁰ pel que fa a l'*allongament*, generalment era vàlid pel temps de duració de l'expedició i fins a una quantitat de diners determinada que variava en cada cas,⁸¹ deixant de tenir validesa en cas de defunció del seu beneficiari.⁸²

Una altra qüestió és la que fa referència als obradors. Què en feien d'ells els apotecaris, barbers i menescals mentre eren a la guerra? Només tenim notícies en aquesta expedició quant als menescals. Efectivament, el menescal Ramon Faberzà fou autoritzat per Jaume II per a llogar el seu obrador de l'Assoc de València a dos jueus que hi volguessin treballar mentre ell fos a Sardenya.⁸³ És molt probable que els altres professionals que tenien obrador el cedissin temporalment d'una manera o altra als seus aprenents —si és que en tenien de contractats—, com hem vist que succeïa entre els barbers durant la campanya d'Almeria, o bé que cerquessin algú altre per a aquest menester.

---

⁸⁰ ACA, C, reg. 180, f. 19 v. (16 d'agost de 1323): ordre en aquest sentit a favor de l'esposa de Ramon Faberzà, menescal de València.

⁸¹ ACA, C, reg. 224, f. 56 r. (31 d'agost): ordre d'observar-lo a favor de Mossé Avinardut, físic d'Osca que *nunc est iturus in regnum Sardinie pro serviendo inclito Infante Alfonso [...] de sua arte medicine...* (regestat per J. RÉGNÉ, *History of the Jews*, cit., § 3274, pp. 601-02). Efectivament, com veurem, l'infant Alfons va caure greument malalt durant el setge d'Esglésies. Mossé devia sortir més tard cap a l'illa, potser amb Guillem Olomar, ja que en una ordre datada el 27 de juliol Jaume II manava a l'aljama d'Osca que s'observés l'allongament només als enrolats en l'expedició, a excepció de Mossé i altres membres de la seva família, és a dir, indicant clarament que no havia embarcat encara (*ibid.*, reg. 179, f. 150 r.)

⁸² ACA, C, reg. 182, f. 5 r. (27 de març de 1324): ordre perquè els marmessors del noble Arbert de Mediona paguin el que aquest devia al fill d'Abraham Taròs, cirurgià de Valls, Taròs Abraham, ja que un cop mort l'allongament ja no és vàlid. Tot i que el document no dona més explicacions, sabem que el noble anà a Sardenya —o s'hi comprometé almenys, amb 4 cavalls armats— (vegeu A. ARRIBAS i PALAU, *La conquesta*, cit., p. 380, § 20). Abraham i la seva muller, Astrugona, de l'Arboç, es traslladaren a Valls cap a 1321/1323, amb els seus fills Salomó Abraham, igualment cirurgià, i potser també amb Taròs Abraham. Aquest últim no sembla que fos cirurgià. Tots els membres de la família exerciren també de prestamistes (vegeu G. SECALL i GÜELL, *Les jueries medievals tarraconines*, Valls, 1983, pp. 477-78, on assaja una biografia de *mestre Salamó Abraham Teroz, 1321-1344*).

⁸³ *Quod possitis locare judeis duo vestra operatoria que habetis in Mercatali civitatis Valencie in quibus ipsi judei de die valeant operari...* (ACA, C, reg. 224, f. 52 r., 16 d'agost de 1323). Contemporàniament, els consellers de Barcelona regulaven l'exercici professional dels menescals jueus, prohibint-los exercir-lo palesament fora de l'obrador en dies festius per als cristians (AHMB, CC, Llibres del Consell, I-8, f. 30 v., 9 de juny de 1324). Tot i que no aporta cap document referit a menescals, vegeu J. M. MADURELL i MARIMON, "La contratación laboral judaica", cit.

3.- ELS PROFESSIONALS SANITARIS EMBARCATS I ELS NO EMBARCATS: ORIGEN I ESTRUCTURA PROFESSIONAL.

El nombre total de professionals sanitaris *documentats* —és a dir, el nombre mínim conegut— que participaren, d'una o altra manera, directa o indirectament, en l'expedició de conquesta de l'illa sarda fou de seixanta-cinc —quaranta-vuit si no hi comptem els documentats a Sardenya. No tots ells hi participaren directament, embarcant i anant a Sardenya amb l'exèrcit (només 34); dels que restaren a la Península (14), alguns d'ells els veiem actuar —sobretot econòmicament— en relació amb l'expedició, mentre que d'altres en resultaren afectats en diferent mesura. A més a més, cal tenir en compte també el grup de professionals documentats a Sardenya en relació amb l'expedició de l'infant (17), la majoria d'ells pisans i catalans, però també sards. En general, deixant ara de banda els sards, la gran majoria eren cristians (85%), però hi prengué part també una sensible proporció de jueus (12'5%) i, molt més reduïda, de musulmans (2'5%); els jueus són tots físics, mentre que els musulmans documentats són —és— menescals.

3.1. Els professionals sanitaris embarcats.

Quant als que hi participaren de forma directa —reunits en la Taula V—, anant a l'illa amb els expedicionaris, coneixem el nom de vint-i-sis d'ells, i, amb els ajudants documentats, pugem en total fins al nombre de trenta-quatre. Entre aquests trenta-quatre hem inclòs, per lògica, els que en la documentació figuren com a habitants de Bonaire, campament de l'exèrcit durant el setge de Castell de Càller aviat convertit en una autèntica ciutat, ja que en aquest només es permeté de tenir-hi domicili a catalans o aragonesos⁸⁴. Són els casos del menescal Pere des Coll i de l'apotecari Bocart, però també del físic-cirurgià Arnau Mascal, molt probablement originari de Saragossa.⁸⁵ De fet, com veurem més endavant, alguns dels

⁸⁴ Vegeu més endavant, els apartats sobre els professionals sards documentats i la participació dels sanitaris en la repoblació de l'illa.

⁸⁵ Si bé en els primers documents que li fan referència, tots posteriors a l'expedició pròpiament dita, no s'indica mai la seva ciutat d'origen, en un moment ja tardà (1326) apareix com a habitant de Bonaire (ACA, C, reg. 402, ff. 183 v.-185 v.) i, més endavant (1339), de Castell de Càller (*ibid.*, reg. 1009, ff. 207 r. i 334 v.-336 r.); tanmateix, l'estiu de 1325 era a la Península ja que es diu expressament que vol retornar a l'illa (*ibid.*, reg. 421, f. 35 v.) Això

professionals que hi anaren amb l'infant van quedar-se a l'illa i alguns d'aquests últims, fins i tot amb la intenció prèvia d'habitar-hi i exercir-hi el seu ofici. A banda d'aquests, cal fer unes precisions sobre alguns dels citats en la Taula. Azarías Abenjacob també és anomenat en la documentació *rabí* Azarías; com ha estat dit, ja havia anat a Almeria amb Jaume II.⁸⁶ Mossé Avinardut era membre d'una influent família de físics jueus d'Osca, encara necessitada d'un aprofundit estudi de conjunt; tot i que estava al servei de la infanta Teresa d'Entença almenys des de maig de 1323, Jaume II el va trametre a l'illa per a tenir-hi cura de l'infant, malalt de febres, i, com veurem, hi morí.⁸⁷ Ramon Faberzà no sembla vinculat a la Casa de l'infant Alfons, malgrat que un document ho afirmi; devia ser molt jove aleshores —se

---

i el fet d'estar datats a Aragó tots els documents que li fan referència (5), sobretot a Saragossa (3), ens fa sospitar —encara que la datació no sempre és indicativa— que podria ser aragonès i potser provenir d'aquesta ciutat. A. CARDONER i PLANAS, *Història de la medicina*, cit., p. 29, en documentar-lo a Sardenya després de l'expedició, el tingué per sard.

⁸⁶ *Rabí* Azarías Abenjacob, anomenat més sovint tan solament *magister Azarias*, fou adscrit a la Casa de l'infant després d'haver-lo atès en la seva malaltia durant el setge d'Esglésies. Abans de l'expedició no se'l vincula a l'infant sinó a l'aljama de Saragossa, que es comprometé a pagar-li salari mentre hi residís, segurament per la seva funció de rabí (*rabí Azarias, phisicus*), sense que aparentment l'aljama ho complís de forma regular. Després de la conquesta de Sardenya, Alfons l'anomena ja *Azarias Aberijacob, fisicus, domesticus noster* (ACA, C, reg. 373, ff. 29 v.-30 r., 5 de gener de 1325). Sobre ell vegeu també l'apartat sobre l'*acordament* i el capítol sobre la campanya d'Almeria. Més informació sobre Azarías fou aportada per M. KAYSERLING, "Notes sur l'histoire des juifs d'Espagne: les juifs à Barcelone. Les juifs à Saragosse", *Revue des Études Juives*, 28 (1894): 116; J. MIRET i SANS, "Les médecins juifs", cit., p. 270; J. RUBIÓ i BALAGUER, "Metjes y cirurgians juheus", *Estudis Universitaris Catalans*, 3 (1909): 491; J. RÉGNÉ, *History of the Jews*, cit., § 2985, p. 552, i § 3001, p. 555; Y. BAER, *Die Juden im christlichen Spanien. Erster Teil: Urkunden und Regesten*, vol. 1 (*Aragonien und Navarra*), Berlín, 1929, [reimpr.: Westmead, 1970, § 209, pp. 285-86]; J. RIUS SERRA, "Aportaciones sobre médicos judíos en Aragón en la primera mitad del siglo XIV", *Sefarad*, 12 (1952): 340 i 349-50, § 15; i M. de BARCELONA, "La cultura catalana", cit., pp. 421-22, § 369.

⁸⁷ Sobre els Avinardut en conjunt només disposem del ja antic treball d'A. CARDONER i Francesca VENDRELL, "Aportaciones al estudio de la familia Abenardut, médicos reales", *Sefarad*, 7 (1947): 303-48. La família sembla que era originària de Tudela (Navarra) i després es va anar estenent cap a Osca, Saragossa, Lleida i València. Pel que fa a Mossé, tot i que la reina Blanca havia requerit els seus serveis esporàdicament amb anterioritat (vegeu per exemple, ACA, C, reg. 289, f. 161 r., 1310), no coneixem que fos familiar reial abans de maig de 1323, quan consta com a *fisicus inclite Infantisse domine Therisie* (*ibid.*, reg. 177, f. 278 v., reg. 247, f. 271 r. i reg. 388, f. 109 r.-v.) Sobre ell poden veure's escasses notícies soltes als treballs de J. MIRET i SANS, "Les médecins juifs", cit., pp. 275-77, i J. RUBIÓ i BALAGUER, "Metjes y cirurgians juheus", cit., p. 495, i en el dit treball de A. CARDONER i F. VENDRELL, pp. 304-05. Per a l'aljama jueva d'Osca, en la qual els Avinardut foren una de les famílies dominants, vegeu R. del ARCO GARAY, "La aljama judaica de Huesca", *Sefarad*, 7 (1947): 271-301; i del mateix autor i F. BALAGUER, "Nuevas noticias de la aljama judaica de Huesca", *Sefarad*, 9 (1949): 351-92, treballs en els quals hom hi pot trobar escasses referències. Per tot això, sorprèn no trobar-n'hi cap en el recull documental publicat per C. LALIENA CORBERA (ed.), *Documentos municipales de Huesca, 1100-1350*, Osca, 1988.

l'anomena sovint *Ramonet*— ja que apareix documentat encara l'any 1343.³⁸ Bartomeu Garriga era barber i també porter de l'infant Alfons; potser oriünd del lloc de Menàrguens, on li foren concedides unes rendes.³⁹ Felip Jutge, fill de l'apotecari Pere Jutge —el més important apotecari barceloní de principis de segle— i detentador de l'obrador d'especieria patern, amb el seu (oncle?) i tutor Joan de la Geltrú; malgrat que la seva tutoria fou liquidada per l'abril de 1324 sembla clar que anà a Sardenya, ja que l'infant Alfons li concedí feus a l'illa en retribució pels serveis prestats durant la conquesta.⁴⁰ Pel que fa a Pere Guerau, ja hem vist com el document del seu *acordament* no en dóna el nom (*chirurgicus de Uylano*); tanmateix, altres pagaments del tresorer i, sobretot, el fet de documentar-lo a Sardenya durant i després de l'expedició ens l'identifiquen.⁴¹ De Guillem Monerca només en posseïm l'ordre d'*acordar-lo*, que diu, sense més, Monerca; tanmateix, com veurem, durant la reintegració del regne de Mallorca (1343) documentem un menescal anomenat Guillem Manerca al servei de les forces de l'infant Jaume que combatién a la frontera de Camprodon; optem per identificar-los. Ferrer Moragues, anomenat igualment çà Riera, com ha estat vist, havia anat també a Almeria amb Jaume II. El cirurgià Bernat de Pertegàs, que també havia estat present

---

³⁸ ACA, C, reg. 396, f. 22 v. (4 d'octubre de 1323, Setge de Vila d'Esglésies): l'infant Alfons mana a Guerau de Rocabertí que lliuri un rocí amb sella i adarga d'En Maçana, adalill, *an Ramonet Fabarçà, de Casa nostra*; és l'únic document que el vincula a la Casa de l'infant Alfons. Si va arribar a ser-ne familiar, fou en dates posteriors a l'expedició. Alfons li concedí un violari de 1000 ss b. sobre la moreria de València que el 1343 encara no havia cobrat (*ibid.*, RP, MR, vol. 638, ff. 165 v.-166 r.)

³⁹ *Barber e porter de massa del senyor Infant* (ACA, RP, MR, vol. 560, f. 80 v.); *portarius noster et barberius* (*ibid.*, C, reg. 390, ff. 130 r.-v. i 130 v.-131 r., i reg. 425, f. 146 v.) Pel que fa a les seves funcions com a porter, vegeu el que ja hem dit en parlar de Pero Martínez, durant la campanya d'Almeria. Alfons li havia atorgat uns forns vitaliciament en el lloc de Menàrguens —*Menarguis*— i posteriorment li concedí que pogués llegar-los a un hereu (*ibid.*, reg. 390, ff. 130 v.-131 r., 23 de juliol de 1323).

⁴⁰ ACB, Not. Cap., not. Bernat Vilarrúbia, 1324, ff. 17 v.-20 r. (6 d'abril de 1324): Joan de la Geltrú li lliurà 23.841 ss 6 d b. que li corresponien, a part els seus altres tres germans, en béns mobles i immobles, inclòs l'obrador, amb l'especieria i el seu instrumental —Pere Jutge havia posat com a condició expressa l'exercici de l'ofici per part del fill—, i la casa del carrer del Mar; hi actuà com a testimoni, entre d'altres, el físic de Jaume II Martí de Calçaroja. Sobre els feus que li foren concedits a l'illa, vegeu més endavant, l'apartat sobre la repoblació.

⁴¹ ACA, C, reg. 302, ff. 152 v.-153 r. (3 de juliol de 1324): el tresorer del rei paga 50 ss b. per gràcia a *Petrus Geraldí, chirurgicus loci de Uliano* (Ullà, Baix Empordà). Com veurem més endavant, es beneficià d'una llicència per a abandonar Sardenya i retornar a Catalunya, però poc després tornà a l'illa i li foren concedides cases al Castell de Caller.

TAULA V

Expedició de conquesta de Sardenya (1323-1324)
Professionals sanitaris que l'acompanyaren

Nom	Funció professional	Ciutat
Jucef Almalí J	físic	Saragossa
Azariás Abenjacob(*) J ¹ <2>	físic	Saragossa
Façan Abenxoha* M	menescal	València
Mossé Avinardut(**) J	físic	Oscà
Bocart	apotecari	Bonaire ²
Bernat Borràs	cirurgia	València
Berenguer de Canals(*) <1>	físic	[Barcelona]
Bernat des Coll*	menescal	Barcelona
Pere des Coll	menescal	Bonaire ²
Ramon Faberzà <1>	menescal	València
Berenguer de Fontanelles	físic	[Barcelona]
Bartomeu Garriga(*)	barber	[Menàrguens] ³
Bartomeu de Gauders(*)	físic	València
Pere Guerau	cirurgia	Ullà
Felip Jutge	apotecari	Barcelona
Guillem de Mar(*) <1>	apotecari	València
Arnau Mascal <1>	físic-cirurgia	[Saragossa] ⁴
[Guillem] Monerca	menescal	Castelló d'Empúries
Ferrer Moragues* ⁵	cirurgia	València
Jaume Oliver	físic	Barcelona
Bernat de Pertegàs(*)	cirurgia	Sant Celoni
Francesc des Pla* <1>	físic	Barcelona
Guillem Segon <1>	cirurgia	Tarragona
Bernat des Soler	apotecari	Barcelona
Bernat Tolsà	cirurgia	[Barcelona]
Bartomeu de Vernet	físic	València

* Adscrit a la Casa del rei.

(*) Adscrit a la Casa de l'infant Alfons.

(**) Al servei de la infanta Teresa d'Entença, muller d'Alfons.

1 Anomenat també Rabi Azariás.

2 Els habitants de Bonaire foren els que acompanyaren l'infant en l'expedició de conquesta.

3 Sembla oriünd d'aquest lloc.

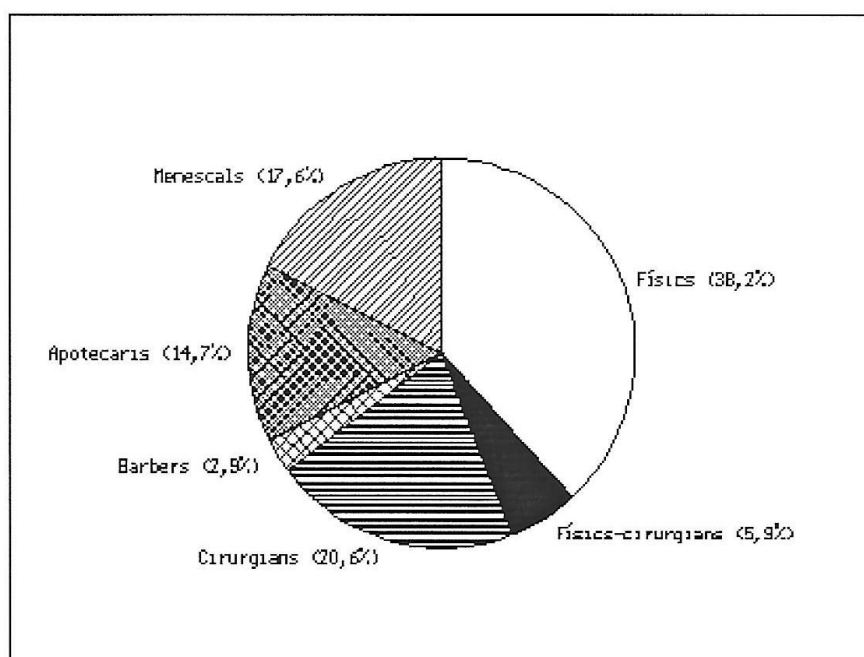
4 Sembla oriünd de Saragossa.

5 També anomenat Ferrer çà Riera.

J Professional de religió jueva.

M Professional de religió islàmica.

<1> Nombre d'ajudants coneixedors de l'ofici documentats.

Fig. 4: Professionals sanitaris que acompanyaren l'expedició de conquesta de Sardenya (1323-1324). Funcions mèdiques.

a Almeria, com veurem, fou el més destacat a Sardenya, com a cirurgià major de l'infant.⁴² Guillem Segon fou, com ha estat dit, el primer professional que hem documentat exercint a bord d'un vaixell. Pel que fa a Bartomeu de Vernet, l'hem vist interessant-se per anar-hi en servei de l'infant i, de fet, sembla que devia ser molt jove aleshores ja que molts anys després, el 1347, era un dels físics documentats exercint a la ciutat de València.⁴³

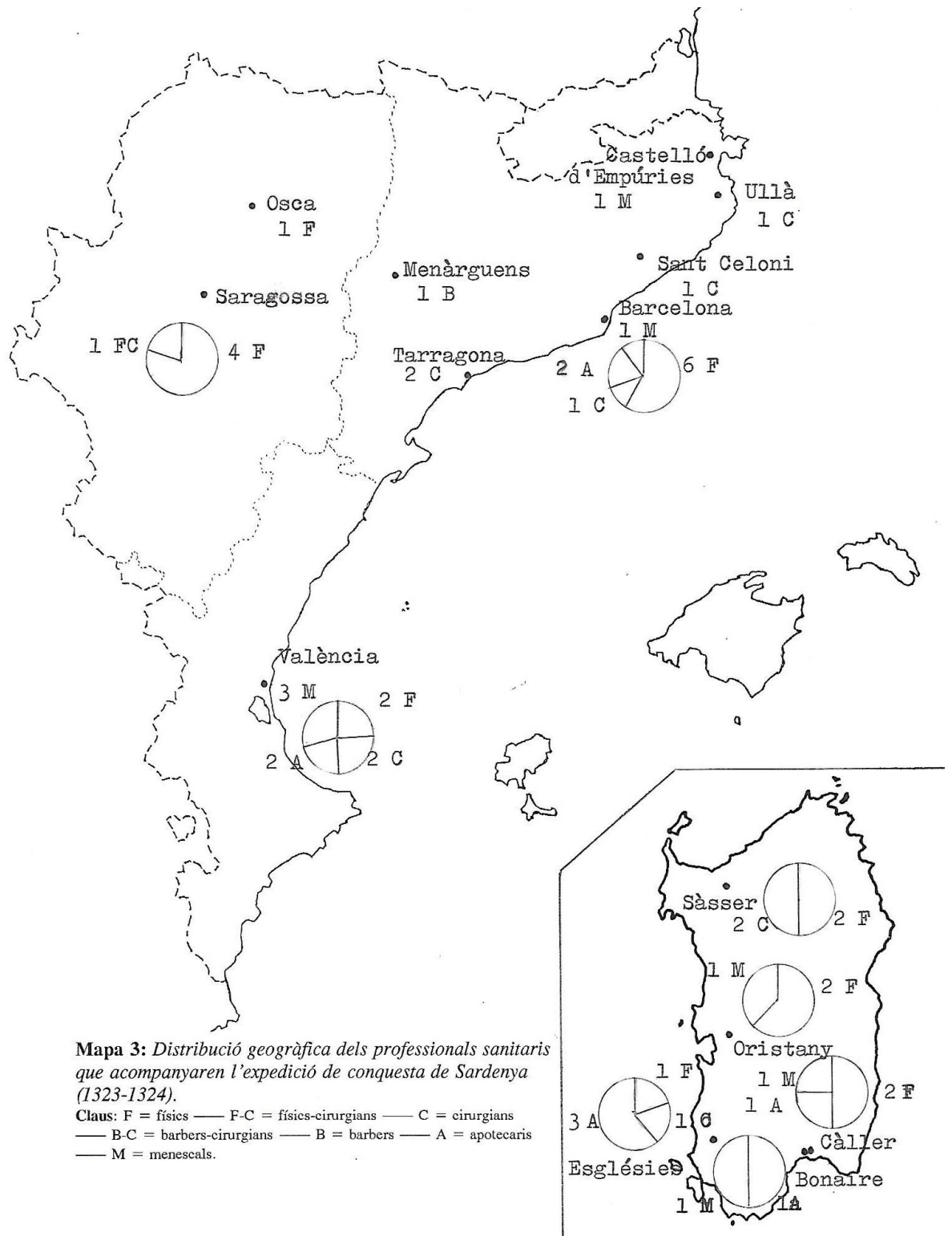
L'estructura professional del conjunt del personal sanitari embarcat en aquesta expedició l'hem representada en la Figura 4. S'hi aprecia un domini percentual dels físics, que constitueixen una mica més d'un terç dels professionals documentats; la proporció puja fins als 3/4 si comptem només tots els professionals documentats en relació amb aquesta empresa, fora dels de l'illa de Sardenya. Pel que fa als professionals vinculats a la cirurgia, físics-cirurgians i barbers resulten ser molt minoritaris, mentre que els cirurgians són gairebé un quart del total documentat —i també pugem fins als 3/4 comptant-los tots, fora dels sards. Segueixen de prop els menescals, constituint el 100% dels documentats, i, a poca distància, els apotecaris.

L'únic musulmà documentat en relació amb aquesta expedició —menescal— pertany a aquest grup, mentre que els jueus —físics— apareixen repartits indistintament entre els embarcats i els no embarcats; cal remarcar que, en conjunt, els jueus representaren només un escàs 11% dels professionals sanitaris embarcats amb l'infant Alfons.

---

⁴² Aquest cirurgià fou adscrit a la Casa de l'infant Alfons pel setembre de 1322 —i probablement abans— segons els pagaments de la seva quitació (ACA, RP, MR, vol. 560, f. 26 r.) Un cop rei l'infant (1336), exercí de cirurgià major de la seva cort fins al final dels seus dies (1339). En el mateix document que en dona el *quondam* (*ibid.*, C, reg. 1009, ff. 314 v., 31 de març de 1339, citat per Laura GALOPPINI, *Ricchezza e potere nella Sassari aragonese*, Càller, 1989, pp. 57-59) se'l qualifica de *magister in medicina et chirurgia* —físic-cirurgià—, quan sempre havia estat un simple cirurgià; és obvi que Bernat maldà per millorar la seva formació professional i, per tant, socio-econòmica, en la línia del que M. R. McVaugh exposa respecte de molts altres cirurgians de la Corona d'Aragó de la primera meitat del segle XIV (vegeu M. R. McVAUGH, "Royal Surgeons", cit., on no es fa referència al cas de Bernat). Pel que fa al seu lloc d'origen, Arribas, que a causa de la documentació que va utilitzar desconeixia la seva condició de cirurgià, l'identificà com a anglès sense, però, justificar-ho de cap manera (vegeu A. ARRIBAS i PALAU, *La conquesta*, cit., p. 160, nota 68ra). Bernat de Pertegàs apareix sempre vinculat a la vila de Sant Celoni; Sant Martí de Pertegàs era una antiga parròquia pròxima a Sant Celoni (vegeu J. VILAGELIU, *Estampes històriques de Sant Celoni*, Sant Celoni, 1976).

⁴³ L. GARCÍA BALLESTER, M. R. McVAUGH i A. RUBIO VELA, *Medical Licensing*, cit., p. 54, després d'una recerca exhaustiva en les fonts conservades han pogut documentar 12 físics exercint a la dita ciutat aquell any, un dels quals era el dit *maestre Bartomeu de Vernet* i un altre, probablement emparentats, s'anomenava Pere de Vernet.

El Mapa 3 ens clarifica la distribució geogràfica dels professionals sanitaris embarcats amb l'expedició de conquesta de Sardenya. S'hi pot veure que la major part eren originaris del Principat; el pes de Barcelona és determinant, però la presència d'altres ciutats secundàries, com Tarragona i Girona, i fins i tot dels nuclis més petits que figuren en el mapa proporcionen una imatge del Principat que podríem anomenar, en certa mesura, *descentralitzada*. D'entre els qui anaren a Sardenya, a Barcelona el pes dels físics és predominant, mentre que en els nuclis secundaris dominen clarament els cirurgians (Girona, Tarragona i Ullà). València mostra una estructura més equilibrada però totalment concentrada a la ciutat. Aragó, per la seva banda, està dominat per la capital, Saragossa, amb físics i físics-cirurgians (l'únic documentat), i Osca, la ciutat dels Avinardut, físics. Finalment, en el nucli de Bonaire, a Sardenya, s'hi documenten un apotecari i un menescal.

3.2. Els professionals sanitaris no embarcats.

A banda dels professionals sanitaris que embarcaren amb l'infant Alfons o, com hem vist, anaren a l'illa durant la campanya, n'hem documentat un altre grup ben definit els membres del qual, tot i que no anaren a Sardenya, actuaren d'una o altra manera en relació amb l'expedició —comerç, préstecs al rei, etc.— o bé es veieren afectats d'una o altra manera per ella, per exemple en els censos o violaris dels que gaudien. Tots els professionals que hem documentat amb aquests tipus de vinculació amb l'expedició de conquesta de Sardenya —catorze, en total— els hem reunit en la Taula VI.

Berenguera, muller de Bernat d'Almúnia, nodrissa de la infanta Maria, filla de Jaume II, la comptem com a aragonesa i —probablement— de l'Almúnia de Doña Godina, prop de Calataiud; va veure's afectada en el violari que rebia sobre rendes reials que van resultar alienades a causa de l'expedició. De Venuta Paradís, que havia estat nodrissa de l'infant Alfons, en desconeixem la procedència; l'infant li donà llicència per a establir-se, ella i la seva família, a la Sardenya conquistada. Alatzar Avinardut era fill del Mossé Avinardut que anà amb els expedicionaris; va estar al servei del rei Jaume II i de la infanta Teresa d'Entença fins

TAULA VI

Expedició de conquesta de Sardenya (1323-1324)
 Professionals sanitaris relacionats amb l'expedició
 però que no l'acompanyaren

Nom	Funció professional	Ciutat
Berenguera [d'Almúnia]	nodrissa	[l'Almúnia]
Alatzar Avinardut* J	físic	Oscà
Guillem Colomer ¹	[apotecari]	Barcelona
Joan Garcés	apotecari	[Saragossa]
Joan Garcés*	barber	Barcelona ²
Pere Gavet*	físic	Barcelona
Joan de la Geltrú	apotecari	Barcelona
Guillem Jordà*	apotecari	Barcelona
Joan Jutge	apotecari	Barcelona
Venuta Paradís	nodrissa	[?]
Pere des Puig	apotecari	Girona
Bernat Serra* ³	cirurgia	Barcelona
Samuel [Vidal] J	físic	Barcelona
Arnau des Vilar	apotecari	Barcelona

* Adscrit a la Casa del rei.

¹ Negociador a Sardenya de l'apotecari Joan de la Geltrú.

² Oriünd d'Oscà.

³ També anomenat Bernat Metge.

J Professional de religió jueva.

a la seva mort, i més endavant, com veurem, de Pere III.⁴⁴ Guillem Colomer és documentat com a negociador a Sardenya de l'obrador dels Jutge, apotecaris de Barcelona, després de la conquesta. Pere Gavet era un destacat físic de la ciutat de Barcelona, que assistí en diverses ocasions a alguns membres de la Casa reial; fou (possiblement) professor a l'Estudi General de Lleida (1315-1318) i després a Barcelona (1321-1345), on els consellers li concediren un violari per a establir-s'hi.⁴⁵ Joan de la Geltrú era un potent apotecari barceloní, parent pròxim

---

⁴⁴ Jaume II li concedí (1323) l'escrivania de l'aljama d'Osca (ACA, C, reg. 233, f. 27 r.) A instància de la infanta Teresa d'Entença, muller de l'infant Alfons, aquest li atorgà (1326) un violari de 1000 ss b. (ACA, C, reg. 393, f. 11 r., publicat per A. CARDONER i F. VENDRELL, "Aportaciones al estudio", cit., p. 333, § 19); en morir (1327) la infanta li llegà 10.000 ss b. (ACB, Proceus, marmessoria de Teresa d'Entença, f. 13 r.) Posteriorment passà al servei d'Alfons, ja rei, fins a la seva mort, i després continuà al servei de Pere III; Alfons III li atorgà (1330), a ell, a la seva família i als seus descendents, un enfranquiment general de tots els tributs reials, que li fou confirmat repetidament (*ibid.*, reg. 657, f. 55 v., reg. 873, f. 203 r. i reg. 878, f. 221 r.-v., publicat per A. CARDONER i F. VENDRELL, "Aportaciones al estudio", cit., pp. 346-48, § 32). El rei Pere —al qui acompanyà, com veurem, en les expedicions a Mallorca i al Rosselló— li concedí (1339) l'ofici de *rab et dayan necnon judeorum appellacionum*, amb importants atribucions jurídiques i fiscals sobre tots els jueus d'Aragó (*ibid.*, reg. 600, ff. 41 r.-42 r., publicat per Y. BAER, *Die Juden*, cit., vol. 1, pp. 280-83, § 206). A mitjan agost de 1348, Alatzar ja consta com a difunt; probablement morí amb la pesta. Han citat, comentat i/o publicat diversos documents sobre ell, a banda dels ja citats: LL. COMENGE i FERRER, "Formas de munificencia", cit., p. 6, i d'ell mateix, "La medicina en el reino de Aragón", cit., p. 61; J. MIRET i SANS, "Les médecins juifs", cit., pp. 275-77; J. RUBIÓ i BALAGUER, "Metjes y cirurgians jueus", cit., pp. 489-90; J. RÉGNÉ, *History of the Jews*, cit., § 3250, p. 597; i J. RIUS SERRA, "Més documents sobre la cultura catalana medieval", *Estudis Universitaris Catalans*, 13 (1928): § 27, p. 148; i d'ell mateix, "Aportaciones sobre médicos judíos", cit., pp. 337-38. Per altra banda, quasi tot el treball d'A. CARDONER i Francesca VENDRELL, "Aportaciones al estudio", cit., pp. 305-48, l'hi dedicaren. Carmen MARTÍNEZ LOSCOS, "Orígenes de la medicina en Aragón: los médicos árabes y judíos", J. ZURITA, *Cuadernos de Historia*, 6-7 (1954): 45-46, recollí tota una sèrie de notícies, totes de segona mà, i n'assajà una curta biografia. Vegeu també els comentaris efectuats a la Taula V sobre Mossé Avinardut.

⁴⁵ Gavet havia obtingut el grau de llicenciat en arts i en medicina a París (J. M. ROCA, *L'Estudi General de Lleyda*, Barcelona, s. a., p. 74). Encara que sovint s'indica simplement que és *ciudadà de Barcelona*, en dos documents el rei el vincula a la seva Casa, quan l'anomena *fisicus noster* (ACA, C, reg. 178, f. 104 r.-v.) i *phiscus de Domo nostra* (*ibid.*, reg. 302, f. 109 r.-v.), ambdós contemporanis d'aquesta expedició. La mateixa concessió (agost de 1322) del violari de 30 ll b. per part dels consellers de Barcelona fou feta a instàncies del tresorer del rei, Pere Marc; els consellers l'hi anomenaven *discreto magistro* i *dignissime professor* (AHMB, CC, *Llibres del Consell*, I-7, f. 61 r., publicat per A. DE LA TORRE y DEL CERRO i J. RUBIÓ i BALAGUER, *Documentos para la historia de la Universidad de Barcelona*, vol. 1 (Preliminares, 1289-1451), Barcelona, 1971, pp. 12-13, § 8). En retribució pels seus serveis, el rei li atorgà unes rendes sobre l'aljama dels jueus de Lleida. Pere Gavet actuà també d'examinador d'altres físics, preferentment jueus, en comissions nomenades pel rei (vegeu A. RUBIÓ i LLUCH, *Documentos*, cit., vol. 1, Barcelona, 1909, pp. 123-24, § 121; J. RIUS SERRA, "Més documents", cit., p. 140, § 10; i L. GARCÍA BALLESTER, M. R. McVAUGH i A. RUBIO VELA, *Medical Licensing*, cit., p. 28). Morí el desembre de 1346, però sis anys més tard el seu testament era encara controvertit (ACB, Not. Cap., not Pere Borrell, manual del 13 de febrer al 30 d'abril de 1352, f. 130 r., 15 de març de 1352). Sobre la seva carrera com a professor universitari, pot veure's J. M. ROCA, *L'Estudi General*, cit., pp. 71-78; A. DE LA TORRE y DEL CERRO i J. RUBIÓ i BALAGUER, *Documentos para la historia*, cit., vol. 1, Barcelona, 1971, pp. 13-14; i M. R. McVAUGH i L. GARCÍA BALLESTER, "The Medical Faculty at Early Fourteenth-Century Lérida", *History of Universities*, 8 (1989): 2. Més dades sobre ell a LL. COMENGE i FERRER, *La medicina en Catalunya (Bosquejo histórico)*, Barcelona, 1908, p. 57; IDEM, "Formas de munificencia", cit., p. 6; d'ell mateix, "La medicina en el reino de Aragón", cit., pp. 51-52 i 61; A. RUBIÓ i LLUCH, *Documentos*, cit., vol. 2, Barcelona, 1921, p. LXV; J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón*, cit., vol. 2, p. 235, § 315; A. CARDONER i PLANAS, "Pedro Gavet, maestro en medicina del siglo XIV", *Medicina Clínica*, 45 (1965): 425-26; i M. de BARCELONA, "La cultura

dels Jutge, i proveïdor habitual de la Casa reial, seguint la tradició de Pere Jutge; fou tutor dels fills d'aquest.⁴⁶ Guillem Jordà és el mateix apotecari de Jaume II que ja hem vist present a Almeria. Joan Jutge, germà de Felip Jutge, ambdós fills de Pere Jutge, encara sembla ser menor d'edat en aquell moment i sota la tutoria de Joan de la Geltrú.⁴⁷ Bernat Serra era el cirurgià major de Jaume II, de coneguda potència econòmica; també és anomenat Bernat Metge.⁴⁸

Si el que analitzem en canvi és la seva estructura professional, el resultat percentual és l'expressat en la Figura 5. Hi podem veure com els protagonistes són netament els apotecaris, representant més de la meitat del total dels documentats que no anaren a Sardenya,

---

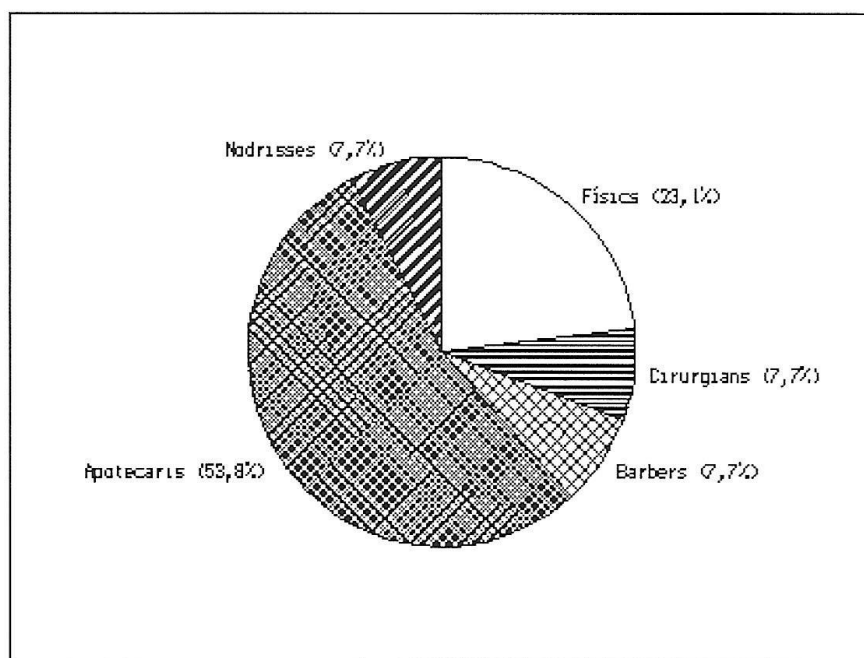
catalana", cit., § 132, 333, 335, 354, 357 i 377.

⁴⁶ Com a proveïdor de la Cambra, vegeu, per exemple, ACA, RP, MR, vol. 287, ff. 43 v., 55 r. i 77 r. (1322); vol. 288, ff. 50 r. i 103 r. (1322); vol. 289, ff. 53 r. i 81 r. (1323); vol. 291, ff. 47 r. i 94 r. (1325) I al servei de l'infant: *ibid.*, vol. 680, f. 33 r. (1327). Gairebé sempre apareix unit a Felip Jutge, amb qui tenia, com veurem, una societat mercantil; a ambdós els fou concedida (1325) una llicència d'armes, en ordre al veguer de Barcelona, ja que *habeant aliquociens ire ac nuncios suos de nocte mittere pro medicinis ministrandis infirmis, nec non eciam de die extra civitatem ad perquirendum erbas necessarias suo officio, et ex hoc sit eis necessarium arma ad sui defensionem deferre*; la llicència és per als *dictos apothecarios seu eorum nuncios, tam de nocte quam de die, extra seu intus civitatem* (ACA, C, reg. 226, f. 127 r.)

⁴⁷ La liquidació de la tutoria de Felip Jutge (ACB, Not. Cap., not. Bernat Vilarrúbia, 1324, ff. 17 v.-20 r., 6 d'abril de 1324) el cita com a tutorat encara. Malgrat això, intervenia ja en els negocis de la família i, com altres dels seus membres i el mateix tutor, fou proveïdor de la Cambra del rei (ACA, RP, MR, vol. 290, f. 70 v., novembre de 1323).

⁴⁸ *Bernat Metge, en altra manera apellat Bernat Serra, cirurgià de Casa del senyor Rey* (ACA, RP, MR, vol. 288, f. 40 v., de juliol de 1322, citat per M. de BARCELONA, "La cultura catalana", cit., p. 411, § 350, en nota). R. CARRERAS i VALLS, "Introducció a la història de la cirurgia a Catalunya. Bernat Serra i altres cirurgians catalans il·lustres del segle XIV. Lema: *nihil novum*", dins *Tres treballs premiats en el concurs d'homenatge a Gimbernat, El Masnou* (Barcelona), 1936, pp. 8-25, comentà, amb una introducció sobre el personatge, l'inventari dels seus béns, efectuat a la seva mort (1338), pel qual pot comprovar-se que posseïa armes (llances, espases, gorgeres de malla, cuirasses, seculars i genolleres de ferro, elm i altres objectes), un instrumental quirúrgic de campanya (*quadam cirothecam de corio in qua erant .VIII. trocia ferry apta ad vulnerare capitis et queddam tenallie et queddam pinzets*, inventariats entre les armes) i una important biblioteca; només en publicà i traduï alguns extractes (AHPB, not. Pere de Folgueres, major, manual 12-1 de 1338, ff. 72 r.-75 v. i 85 v.) Part d'aquest material podria ser el que Jaume II manà lliurar-li el 1319 i que havia pertangut al *mestre Roger*, cirurgià de l'infant Joan, entre el que hom comptava *libros cirurgia et ferramenta* (ACA, C, reg. 245, f. 152 r., publicat per M. de BARCELONA, *ibidem*). Carreras conjecturà que podria haver anat a Sardenya durant l'expedició (R. CARRERAS, *ibid.*, pp. 12 i ss.), però ni n'aportà proves documentals concretes ni nosaltres hem estat capaços de trobar-ne. Tot el contrari: el tresorer del rei, Pere Marc, li efectuà, a Barcelona, diversos pagaments durant el temps de l'expedició (ACA, RP, MR, vol. 289, f. 76 r. —maig de 1323— i vol. 290, f. 60 v. —octubre de 1323—, i *ibid.*, C, reg. 302, f. 114 v. —gener de 1324—, citat per M. de BARCELONA, *ibidem*). Carreras espigolà només una part dels documents que sobre Bernat Serra es conserven a l'arxiu reial; vegeu M. de BARCELONA, *ibidem*, i M. R. McVAUGH, "Royal Surgeons", cit., pp. [26]-[28]. D'altres notícies soltes sobre ell a Ll. COMENGE i FERRER, "Formas de munificencia", cit., p. 6. Sobre la seva potència econòmica, vegeu més endavant, l'apartat sobre la participació econòmica.

Fig. 5: Professionals sanitaris relacionats amb l'expedició de conquesta de Sardenya (1323-1324), però que no l'acompanyaren. Funcions mèdiques.

i un 64% del total d'apotecaris de la Corona d'Aragó relacionats amb aquesta expedició. Els físics representen poc menys d'un quart dels professionals que no anaren a l'illa, i si fa no fa la mateixa proporció del total de físics documentats. Tot seguit, i a més distància, alguns cirurgians i barbers, però també nodrisses —econòmicament afectades per l'expedició—, amb percentatges similars. Cal notar l'absència de menescals. Per altra banda, només dos jueus —ambdós físics— destaquen en un conjunt en el qual la participació econòmica és majoritària i que apareix plenament dominat pels professionals cristians.

El mapa dels no embarcats (Mapa 4), concentra la seva informació a Catalunya i Aragó, en ambdós casos de forma prou *descentralitzada*, sobretot en el cas d'aquest últim. Catalunya apareix fortament dominada pel pes de Barcelona; la ciutat presenta ara una estructura més equilibrada que en el cas dels embarcats que ja hem vist, predominant-li clarament els apotecaris i, a distància, els físics. Tanmateix, dintre del Principat no deixa de manifestar-se la presència d'un important nucli secundari: Girona. Quant a Aragó, els professionals documentats apareixen repartits entre Saragossa, l'Osca dels Avinardut i la població de l'Almúnia. Venuta Paradís, nodrissa, tot i que molt probablement residia a Barcelona, hem optat per no incloure-la en les dades d'aquest mapa.

Si comparem l'estructura de les ciutats de Barcelona i València, destaca el fet que, mentre que a Barcelona els físics i, sobretot, els apotecaris, són clarament dominants sobre una reduïda proporció de cirurgians i encara més reduïda de menescals, a València s'hi pot comprovar una estructura molt més equilibrada, sobretot entre físics, cirurgians i menescals, amb proporcions similars, restant els apotecaris (majoritaris a Barcelona) en últim lloc.

Com es pot observar, en una proporció molt considerable, que, tanmateix, no arriba a la meitat de tots els professionals documentats (40%), estaven vinculats a la Casa del rei o de l'infant. Si només tenim en compte els professionals embarcats, aquest percentatge es manté molt semblant però lleugerament incrementat (42%), mentre que eren familiars reials només un 36% dels que van romandre a la Península.⁴⁹ L'estructura professional de tots ells l'hem reflectida en la Figura 6; s'hi pot veure com prop de la meitat eren físics, seguits a distància pels cirurgians amb un quart escàs, i pels barbers, apotecaris i menescals, amb proporcions

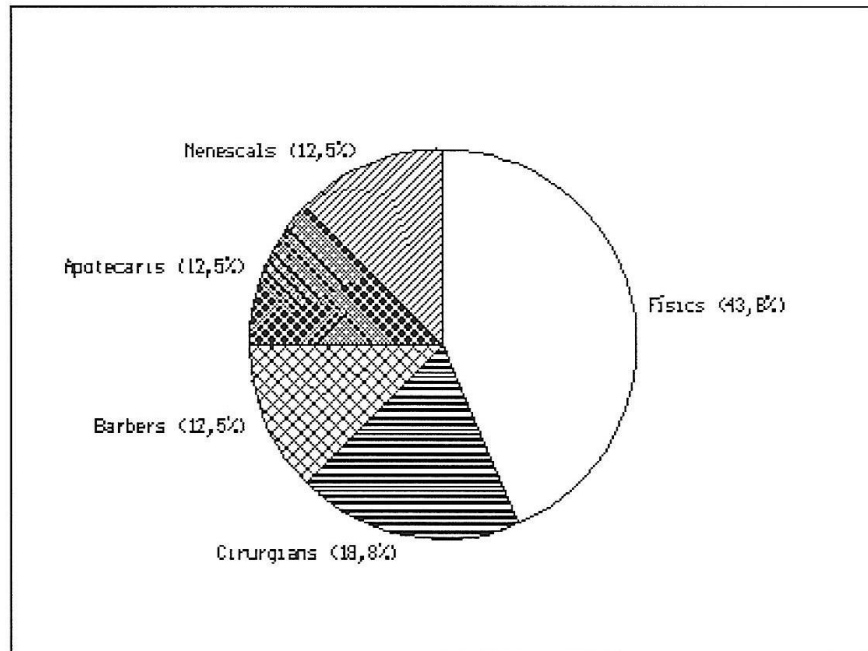
---

⁴⁹ Tant en aquesta expedició com en la del rei Pere, no hem tingut en compte, per al càlcul dels adscrits a la Casa reial, els professionals documentats a Sardenya.

Mapa 4: Distribució geogràfica dels professionals sanitaris relacionats amb l'expedició de conquesta de Sardenya (1323-1324), però que no l'acompanyaren.

Claus: F = físics — F-C = físics-cirurgians — C = cirurgians — B-C = barbers-cirurgians — B = barbers — A = apotecaris — M = menescals.

Fig. 6: Els professionals sanitaris al servei del rei o de la reina. Els familiars reials relacionats amb l'expedició de conquesta de Sardenya (1323-1324).

més reduïdes. Si ens fixem en canvi en l'estructura professional dels familiars reials que van anar a l'illa, ens adonem com varia una dada ben significativa: els menescals s'acreixen fins a igualar-se amb els cirurgians, restant les altres proporcions idèntiques. Entre els qui van romandre a la Península, els físics continuen mantenint una proporció similar, mentre que barbers i apotecaris presenten percentatges de participació semblants al dels cirurgians (prop d'un quart) i en desapareixen els menescals.

Cal dir que uns dos terços dels jueus documentats en relació amb aquesta expedició eren familiars reials i, d'aquests, també dos terços van anar a l'illa amb l'infant Alfons. Respecte dels altres familiars reials, els jueus representaven un escàs 20%, tant si comptem el total com si només ens limitem als que van anar a l'illa. L'únic musulmà documentat, menescal i també familiar reial, va anar igualment amb els expedicionaris a Sardenya.

4.- ELS PROFESSIONALS DE SARDENYA.

Finalment, com ja ha estat dit, a Sardenya es documenta encara un altre grup de professionals que mantingueren una relació diversa (activitat política o de representació de les ciutats o senyors de l'illa, però també professional) amb l'expedició de l'infant o que, simplement, se'n veieren afectats d'una o altra manera (confiscacions d'immobles, etc.)

4.1. Origen i estructura professional.

Es tracta d'un grup relativament nombrós —disset professionals—, representat en la Taula VII, el nom dels quals revela sovint un origen italià i fins i tot català⁵⁰ ben evident,

---

⁵⁰ Vegeu l'apartat introductori del present capítol.

TAULA VII

Expedició de conquesta de Sardenya (1323-1324) Professionals sanitaris documentats a Sardenya en relació amb la campanya

Nom	Funció professional	Ciutat
Landulfo di Aqueria	físic	Vila d'Esglésies ¹
Barsuoli	apotecari	Castell de Càller
Blanchi	apotecari	Vila d'Esglésies
Giovanni di Calci(**)	cirurgia	Sàsser ²
Cecci	apotecari	Vila d'Esglésies
Simó de Cortmajor	cirurgia	Sàsser
Guillem des Pla**	físic	[Oristany]
Domingo	barber	[sard]
Frederic	cirurgia	Vila d'Esglésies
Michele di Guassiello	físic	Sàsser
Puxolino di Lessio	apotecari	Vila d'Esglésies ³
Pino di Nello	menescal	Castell de Càller
Luigi di Oliveto	físic	Castell de Càller ⁴
Grazia Orlandi(*)	físic	Castell de Càller ⁴
Michele Pera	físic	Sàsser
Richard** ⁵	físic	[Oristany]
Jaume Ullà**	menescal	[Oristany]

(*) Adscrit a la Casa de l'infant Alfons.

** Al servei del jutge d'Arborea.

(**) Al servei dels Dòria.

1 Oriünd de Nàpols.

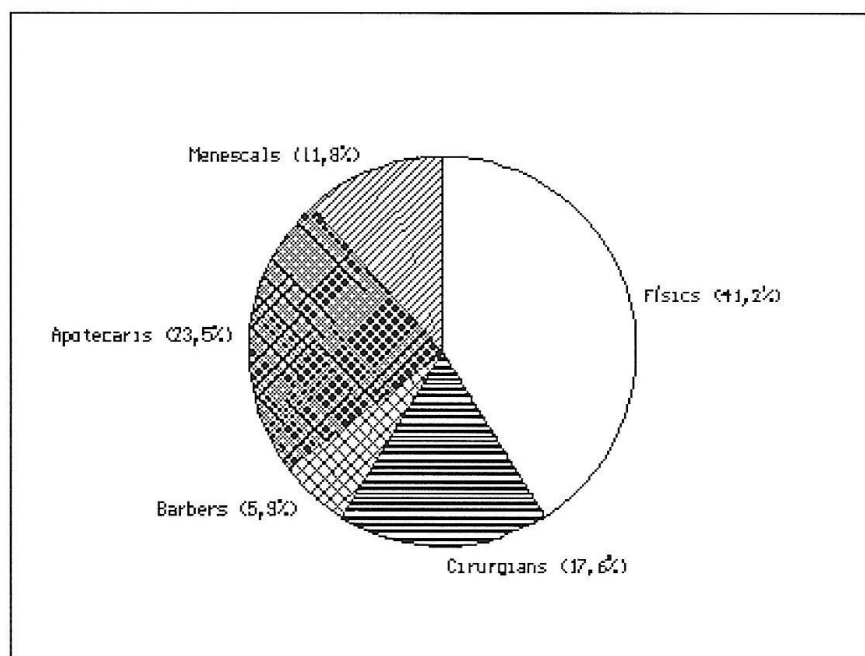
2 Oriünd de l'Alguer.

3 Oriünd de Pisa.

4 Oriüinds de la Vila d'Esglésies.

5 Apareix com *mestre Rixard*. Probablement anglès.

Pel que fa als documentats a Bonaire, vegeu la Taula V.

Fig. 7: Professionals sanitaris documentats a Sardenya en relació amb la campanya de conquesta de l'illa (1323-1324). Funcions mèdiques.

sense descartar el caràcter sard d'alguns —pocs— d'ells.⁵¹ No hi hem inclòs els que la documentació indica com a habitants de Bonaire per les raons abans exposades.

La seva estructura professional, representada gràficament a la Figura 7, recorda vagament la descrita a Barcelona, sinó que aquesta de Sardenya està clarament dominada pel grup dels físics —en lloc dels apotecaris—, que en representen prop de la meitat, seguits a més distància pels apotecaris, que s'acosten a un quart del total, i pels cirurgians, amb prop d'una cinquena part. A continuació, ja més a distància i amb proporcions molt més reduïdes, hi documentem menescals i barbers. Cal dir que, en aquest cas, no apareix cap professional no cristià.

Els professionals documentats a Sardenya en relació amb l'expedició de conquesta de 1323-1324 apareixen concentrats a la banda sud i oest de l'illa, que aleshores, com avui, eren les més poblades —vegeu el Mapa 3. En alguns casos, en no proporcionar la documentació cap referència geogràfica, hem optat per fer figurar els professionals al servei del jutge d'Arborea a Oristany, residència dels jutges, i els que estaven al servei dels Dòria a l'Alguer, aleshores principal nucli en mans d'aquesta família genovesa. Amb tot, corresponen a Vila d'Esglésies de Sigerro, aleshores una de les poblacions més importants i centre econòmic de l'illa, la major part dels professionals documentats. Es pot observar com el grup dels físics —dominant, com hem vist, a l'illa— apareix, emperò, geogràficament molt repartit.

4.2. Les funcions documentades.

El principal aspecte documentat de l'activitat d'aquest grup de professionals en relació amb l'expedició de 1323-1324 és d'índole polític-diplomàtica, és a dir, de representació, com a ambaixadors o procuradors de les ciutats o senyors de l'illa davant les forces de l'infant o del mateix rei. Així, al físic Guillem des Pla, *missatge del jutge d'Arborea* i molt probablement d'origen català, Jaume II li féu consignar diverses quantitats des de desembre de 1322 *per alguns afers secrets*, relacionats potser amb la postura del jutge enfront de

---

⁵¹ Fins als segles XV i XVI els professionals sanitaris de l'illa sembla que no seran majoritàriament sards. Vegeu G. PEZZI, "Relations médicales entre le monde ibérique et la Sardaigne pendant la domination Aragonaise-Espagnole", *Archivo Iberoamericano de Historia de la Medicina*, 8 (1956): 321-23.

l'expedició de conquesta.⁵² Arribats ja els expedicionaris a l'illa, un altre físic al servei del jutge d'Arborea, el mestre *Ritxard*, fou també procurador d'aquell, juntament amb altres arboresos, per a tractar amb l'infant sobre la participació militar del dit jutge en la campanya, i més tard intervingué també en nom del jutge per a sol·licitar la restitució de cases al Castell de Càller a fidels seus.⁵³ El físic de Sàsser Michele Pera fou ambaixador del consell de la ciutat davant del rei per tal d'oferir-li l'homenatge d'aquesta, i com a tal ell fou qui prestà aquest homenatge a Jaume II en nom de Sàsser i al qui el rei confirmà els privilegis de la ciutat que Alfons ratificà un cop a l'illa.⁵⁴ El també físic de Sàsser Michele di Guassiello sol·licità i obtingué de l'infant la confirmació dels privilegis del monestir de Santa Maria de Padulis, a la diòcesi de Torres (Logudor).⁵⁵ El mestre Giovanni —molt possiblement el mateix Giovanni di Calci, cirurgià de Sàsser, i abans al servei dels Dòria, que veurem aparèixer en l'expedició del Cerimoniós—, familiar de Bernabò Dòria, fou també ambaixador d'aquest últim davant Jaume II.⁵⁶ El menescal del jutge d'Arborea, Jaume Ullà, de probable origen català també, apareix documentat com a ambaixador del dit jutge —amb un altre vassall d'aquest— davant Alfons durant el setge de Castell de Càller.⁵⁷ I després de la conquesta,

---

⁵² ACA, RP, MR, vol. 288, f. 105 v. (desembre de 1322: 425 ss b.), registrat també a *ibid.*, C, reg. 302, ff. 27 v.-28 v.; *ibid.*, RP, MR, vol. 289, ff. 30 v. (gener de 1323: 25 ss b.) i 81 v. (maig: 100 ss b.), registrat a *ibid.*, C, reg. 302, ff. 65 r.-66 v.

⁵³ ACA, C, reg. 395, f. 174 r.-v. (14 de juny de 1323). Alfons n'informà el vescomte Dalmau de Rocabertí, que assetjava Castell de Càller (*ibid.*, ff. 174 v.-175 r.) Respecte de les cases del Castell de Càller, vegeu més endavant, l'apartat sobre la repoblació de l'illa. El nom amb el qual apareix sempre (*mestre Ritxard*) fa pensar en un probable origen anglès; de fet, no fou estranya la presència de mercenaris anglesos a l'illa (G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. VIII, § 54; B. ANATRA, "Dall'unificazione", cit., p. 52). Sobre ell, vegeu més endavant, l'apartat sobre la incidència de la malaltia.

⁵⁴ La carta de procuració a ACA, C, reg. 341, f. 127 v. (10 de febrer de 1323); l'acceptació de l'homenatge per part del rei a *ibid.*, ff. 127 v.-128 r. (7 de maig); i l'homenatge i confirmació dels privilegis de Sàsser a *ibid.*, ff. 128 r.-129 v. (amb la mateixa data). Aquesta última es conserva igualment en el pergamí original (*ibid.*, C, Perg., carp. 190, n° 3973); el document figura també al llibre d'ordinacions i privilegis municipals de Sàsser i a l'arxiu municipal, igualment de Sàsser, d'on fou publicat per P. TOLA, *Codex Diplomaticus Sardiniae*, vol. I-II, Torí, 1861 [reed. corregida i ampliada, amb el títol: *Codice Diplomatico della Sardegna*, a cura d'A. BOSCOLO i F. C. CASULA, Sàsser, 1985], pp. 614-16 i 660-62, respectivament. La ratificació de l'infant Alfons a *ibid.*, reg. 389, ff. 47 v.-48 v. (4 de juliol de 1323); del mateix llibre d'ordinacions i arxiu municipal de Sàsser fou publicat per P. TOLA, *ibid.*, pp. 616-17 i 668-69. En tots aquests documents és anomenat *Michel Pera* o *Petrì*, és a dir, fill de Pere (en sard, Pera). Vegeu també A. ARRIBAS i PALAU, *La conquesta*, cit., pp. 284-85.

⁵⁵ ACA, C, reg. 389, ff. 52 v.-53 r. (9 de juliol de 1323).

⁵⁶ ACA, C, reg. 342, ff. 186 r.-187 r. (30 de gener de 1324).

⁵⁷ ACA, C, reg. 397, f. 129 r. (19 de març de 1324).

alguns físics de l'illa continuaren exercint tasques de representació de les ciutats i de la noblesa sarda davant d'Alfons, com Grazia Orlandi, que formà part el 1327 d'una comissió de ciutadans que requerí la confirmació d'unes ordinacions municipals de Vila d'Esglésies i, més tard, el 1333, féu d'ambaixador del jutge d'Arborea, al servei del qual exercia aleshores.⁵⁸

Amb tot, l'activitat política o diplomàtica no és l'única que els tenim documentada; alguns d'ells sabem que van exercir llur professió no només prop d'Alfons i del seu cercle sinó també en una part de l'exèrcit. En aquest sentit, l'infant acceptà la intercessió del dit mestre *Ritxard* en una restitució de béns, en atenció dels serveis prestats per ell *persone nostre et quampluribus magnatibus et militibus ac aliis nostris subditis* als quals abans els l'havia adreçat amb un salconduit especial.⁵⁹ La concessió de cases a Vila d'Esglésies al mestre Frederic, cirurgià d'aquella ciutat, ho fou també en agraïment pels seus serveis prestats durant l'expedició.⁶⁰ El menescal Pino di Nello sembla que també serví l'infant i/o l'exèrcit en el campament de Bonaire.⁶¹ Per altra banda, com veurem, un altre professional de Sardenya, el pisà Grazia Orlandi, assistí al mateix Alfons durant la malaltia que hi va patir, i posteriorment en seria recompensat amb diversos privilegis, entre els quals l'adscripció a la seva Casa.⁶²

Finalment, cal dir que l'infant Alfons, igual que va veure la necessitat que un cert nombre de professionals sanitaris acompanyessin el seu exèrcit a l'illa, de la mateixa manera va recolzar llur presència a les ciutats sardes i a sou de les ciutats sardes; així, per exemple, sol·licità al *podestà* de Sàsser que insistís davant dels ancians de la ciutat perquè acceptessin

---

⁵⁸ ACA, C, reg. 403, ff. 93 v. i ss. (7 de juny de 1327 i ss.); aquestes ordinacions, aprovades el 8 de juny, foren publicades per C. BAUDI DI VESME, *Codex Diplomaticus Ecclesiensis*, Torí, 1877, pp. 4 i ss. Pel que fa a l'ambaixada de 1333, vegeu F. C. CASULA, *Carte reali diplomatiche di Alfonso III il Benigno, re d'Aragona, riguardanti l'Italia*, dins CODOIN, vol. 44, Pàdua, 1971, pp. 153 (§ 204), 154 (§ 205), 165 (§ 236), 169 (§ 244 i 246) i 211 (§ 357). Els motius de l'ambaixada foren el matrimoni dels fills del jutge, el conferiment a aquests mateixos del cingol militar i l'adquisició del castell de Cervelló.

⁵⁹ Per a la restitució de béns vegeu més endavant, l'apartat sobre la repoblació de l'illa. La carta de recomanació *—creença—* a ACA, C, reg. 395, f. 183 r. (18 de juny de 1323), transcrita a l'Apèndix, § 101.

⁶⁰ Vegeu més endavant, l'apartat sobre la repoblació de l'illa.

⁶¹ Pere III li confirmà i amplia un privilegi de residència dintre del Castell de Càller que li havia concedit anteriorment, el 18 de novembre de 1341, que es troba insert en el mateix document, en agraïment pels serveis a Alfons *olim in loco de Bonaire impensis* (ACA, C, reg. 1024, f. 114 r.-v., 7 de març de 1355, transcrit a l'Apèndix, § 275).

⁶² Vegeu més endavant, els apartats sobre la repoblació de l'illa i la incidència de la malaltia.

el cirurgià Simó de Cortmajor (o Cortemaggiore) entre els cirurgians que eren proveïts pel consell amb un salari anual, *suis meritis exigentibus favoribus prosequi et pro sua utilitate*.⁶⁸ El paper que tingueren els professionals sanitaris de Sardenya en el procés repoblador de les ciutats reials de l'illa immediatament després de la conquesta serà analitzat a l'apartat corresponent.

5.- L'ACTIVITAT PROFESSIONAL.

5.1. La retribució professional.

Com hem vist en parlar de l'expedició a Almeria de Jaume II, la retribució dels professionals sanitaris podia presentar formes diverses, que anaven des de la *quitació* ordinària pels serveis a la cort que rebien alguns d'entre tots els qui eren familiars reials, fins a un autèntic sou extraordinari de guerra, a banda d'altres formes de retribució.

5.1.1. Les *quitacions* ordinàries.

D'entre tots els qui hem vist vinculats honoríficament a la Casa del rei o de l'infant com a familiars o domèstics d'aquests (40%), alguns, els que estaven en servei a la cort de forma continuada, en rebien un sou o *quitació*. Aquesta quitació, d'estructura idèntica a la que rebien els altres servidors de la cort, era expressada, com ja hem dit en parlar de la campanya d'Almeria, en diversos conceptes. Les fonts bàsiques continuen essent els manaments copiats en els registres de la Cancelleria reial i els albarans de pagament de la Tresoreria.

A causa dels grans retards en fer-se efectiva —sempre a terminis vençuts—, alguns dels professionals més destacats de l'entorn reial van anar aconseguint la seva substitució per

---

⁶⁸ ACA, C, reg. 389, f. 59 r. (24 de juliol de 1323).

rendes fixes (violaris). En comentar les Taules V i VI, sobretot, ja hem indicat els violaris i altres rendes que tenien assignades alguns dels individus relacionats amb aquesta expedició.

D'entre els qui anaren a Sardenya els anys 1323-1324, rebien *quitacions* "regulars" el barber de l'infant, Bartomeu Garriga,⁶⁴ el cirurgià de l'infant, Bernat de Pertegàs,⁶⁵ i, similar, el del rei, Ferrer Moragues,⁶⁶ fins que es traslladà a l'illa, o el menescal Bernat des Coll.⁶⁷

Pel que fa als qui restaren en els territoris peninsulars de la Corona d'Aragó, rebien *quitació* el cirurgià Bernat Serra⁶⁸ i el barber Joan Garcés.⁶⁹

5.1.2. El sou de guerra: sou del cirurgià.

Quant a les cessions del sou que hem vist efectuar-se a Almeria (1309-1310), els cirurgians constitueixen, durant la conquesta de Sardenya, l'única funció mèdica documentada al respecte. En la documentació conservada, el cirurgià de l'infant, Bernat de Pertegàs, d'entre tots els cirurgians que anaren a Sardenya, és pràcticament l'únic que apareix cobrant un salari

---

⁶⁴ ACA, RP, MR, vol. 560, f. 80 v. Tenia una bèstia *de bast* assignada en *quitació* i per la qual cobrà (el juliol de 1323, essent a Sardenya) pel període d'octubre a març de 1321 31 ss 4 d b. i 4 ss 8 d jaq.

⁶⁵ ACA, RP, MR, vol. 560, f. 26 r. (gener de 1323): li foren pagats 114 ss b. per dues bèsties que tenia assignades per a poder serguir la cort, corresponents al període de setembre a desembre anteriors, i 300 ss b. més per vestit també de 1322 (*ibidem*).

⁶⁶ ACA, RP, MR, vol. 287, f. 54 v. (març de 1322): pagament dels 100 ss b. restants de la seva *quitació* de vestir de l'any anterior, segons apareix en un albarà de l'escrivà de ració amb data de 15 de desembre de 1321.

⁶⁷ ACA, RP, MR, vol. 291, f. 66 v. (abril de 1325): rebia 200 ss b. anuals per vestit (4 canes i mitja de drap d'*Exaló* –Châlons-sur-Marne–, una pell genovesa i unes calces de drap negre de Narbona); en algun moment, entre agost de 1322 –quan es documenta com a menescal de l'infant Pere (*ibid.*, vol. 288, f. 52 v.)– i aleshores, passà al servei del rei.

⁶⁸ ACA, RP, MR, vol. 289, f. 36 v. (gener de 1323): 300 ss b. per vestir (5 canes de drap de color, unes calces de bruneta d'*Ipré*–Ypres, és a dir, Ieper, en neerlandès– i 90 ss b. per pells).

⁶⁹ ACA, RP, MR, vol. 291, f. 33 v. (febrer de 1325): 200 ss b. per vestir (4 canes i mitja de drap d'*Exaló* –Châlons-sur-Marne–, unes calces de drap negre de Narbona i una pell genovesa).

regular; se'n conserva notícia d'una important quantitat d'albarans per quantitats cobrades per aquest concepte⁷⁰ que proporcionen informació precisa sobre aquest sistema de pagament.

Com hem vist abans, molts dels nobles i cavallers feien cessió d'una part —l'equivalent a un dia— de la seva soldada o *acorriment*, soldada que els era satisfeta segons el nombre i la tipologia —*armat* o *alforrat*— dels cavalls que aportaven i mantenien en l'expedició.⁷¹ Aquest *stipendium unius diei sibi concessio ratione sui officii* era exactament el mateix sistema utilitzat per a retribuir els serveis prestats per l'escrivà de ració, Arnau Ballester;⁷² així, en alguns dels albarans finals conservats dels nobles que tingueren cavalls a Sardenya, pot veure's com se'ls descompta meticulosament, per una banda, el sou de l'escrivà Ballester i, per l'altra, el del cirurgià Pertegàs; sembla demostrar-se que si bé la cessió del sou d'un dia a l'escrivà constituïa una obligació general, no era així en el cas del cirurgià que, com hem vist en parlar de l'expedició a Almeria, era voluntària.⁷³ La referència a l'escrivà de ració —encarregat, entre altres coses, d'estendre una certificació prèvia de tots i cadascun dels pagaments a realitzar— i el fet que, poc després de l'expedició, l'infant

---

⁷⁰ ACA, C, reg. 421, f. 16 r.-v., citat per M. R. McVAUGH, "Royal Surgeons", cit., p. [7], nota 27, i transcrit a l'Apèndix, § 113. Es tracta d'un albarà final, amb data de 29 d'abril de 1325, que recull pormenoritzadament els notaments de diversos albarans de 1323 i 1324: 4944 ss b. pel sou d'un dia a ell concedit per alguns barons i cavallers de l'exèrcit per raó del seu ofici (15 de desembre de 1323); 1472 ss b. per alguns altres barons i cavallers (amb la mateixa data); 1347 ss 10 d b. per alguns clients de l'exèrcit (18 de setembre de 1324); 481 ss 10 d b. per alguns altres clients (amb la mateixa data) i 640 ss b. més per alguns altres nobles i cavallers (16 de setembre de 1324). Un altre albarà final (*ibid.*, f. 27 r.-v., 30 de maig de 1325), encara en recull dos més, ambdós amb data de 15 de desembre de 1323, amb 4930 ss b. i 4708 ss i 4 d b. respectivament. Això fa un total de 18.523 ss i 8 d b. que, com es pot comprovar, no li foren satisfets de forma immediata. L'últim albarà final citat recollia el descompte de 6000 ss b. que ja li havien estat avançats sobre les rendes del comtat d'Urgell i de la batllia d'Elda, Novelda i Asp —terres totes de l'infant Alfons; el primer manament al respecte duu data de 21 de maig de 1324 (*ibid.*, reg. 420, f. 33 r.), però sabem que no li havien estat pagats encara el 13 de juliol següent (*ibid.*, reg. 288, f. 32 v.) El 26 de setembre de 1324 Jaume II ordenà als qui collien el subsidi de les ciutats d'Aragó (*ibid.*, reg. 284, ff. 244 v.-245 r.) que li paguessin 6370 ss b. del que encara li era degut per serveis prestats a l'illa, pel sou que els nobles, cavallers i *homes de peu* del dit regne li concediren; i, en la mateixa data, féu expedir un manament semblant al seu tresorer (*ibid.*, reg. 302, f. 181 v.) per idèntica quantitat, per serveis prestats a l'illa, a pagar dels diners del sou dels cavallers i *homes de peu*.

⁷¹ Durant la conquesta de Sardenya, el cavall armat era pagat a raó de 8 ss b. diaris i l'alforrat a 5-6.

⁷² ACA, C, reg. 420, ff. 96 r.-98 v. (6 d'octubre de 1324): albarà final del que li és degut segons diversos altres albarans *per rahó del dret a vós pertanyent del sou d'un dia de tots los nobles, cavallers e servens e altres hòmens d'armes qui foren en sou del dit senyor Infant en lo dit viatge de Sardenya...*

⁷³ ACA, C, CRD Jaume II, c. 63, n° 7792: albarà de Bernadí de Cabrera, del 12 de setembre de 1324; *ibid.*, reg. 421, f. 173 r.-v.: albarà de Simó Redon, boteller de l'infant, del 6 de novembre, transcrit a l'Apèndix, § 117. D'altres albarans d'altres nobles, en canvi, només inclouen el sou de l'escrivà (*ibid.*, f. 199 r.-v., d'Eximén Pérez Cornell).

ordenés que els escrivans de l'administració de les rendes reials de l'illa fossin retribuïts de la mateixa manera,⁷⁴ sembla parlar a favor del caràcter extraordinari d'aquest sistema de pagament.

El sistema de pagament del sou del cirurgià prova, per altra banda, una actuació professional per part seva que va socialment més enllà dels cercles de l'alta noblesa i de l'entorn de l'infant: hem vist com els diversos albarans no només parlen de barons, nobles o cavallers —i diferenciadament—, sinó també de clients i també, contràriament al que havíem vist a Almeria, d'*homes de peu*. El mateix abast assistencial que semblava indicar el document ja comentat referent al físic Bartomeu de Vernet, al qual —recordem-ho— li fou ofert que hi anés *in serviciū commune totius armate nostre*. Cal fer notar, finalment, com els serveis prestats pel cirurgià a l'exèrcit no deixaren de ser altament valorats.⁷⁵

Encara que Bernat de Pertegàs no fou l'únic cirurgià al qui li fou pagat un salari per serveis prestats durant la campanya de Sardenya,⁷⁶ sí que fou l'únic al qui se li pagà de forma contínua i sistemàtica, seguint sempre el sistema exposat. En no disposar de dades concretes sobre l'abast de l'actuació professional dels altres cirurgians documentats hem de preguntar-nos si aquesta no estaria més limitada a l'infant i el seu entorn —cas, potser, de Ferrer Moragues. Per altra banda, les altes sumes rebudes per Bernat i el gran nombre d'individus de nivells socials diversos que li cedeixen una part del seu sou confirmen un abast social de la seva tasca més o menys generalitzat i ens fa sospitar que, en la seva activitat professional, no estés tan sol com sembla desprendre's de la documentació. És probable que alguns altres cirurgians dels documentats —o fins i tot d'altres encara que no apareixen en la documentació— actuessin d'alguna manera a les ordres de Bernat de Pertegàs com a cirurgià major. Malauradament, la documentació conservada no ens permet més que apuntar-ho com

---

⁷⁴ ACA, C, reg. 421, f. 26 r. (8 de maig de 1325): ordre als administradors que els *scriptores vestri officii, magis quam aliquis aliis, recipiant stipendium unius diei anno quolibet stipendiariis equitibus et pedibus insule Sardinie in nostro servicio permanentibus...*

⁷⁵ ACA, C, reg. 288, f. 32 v., ordre ja citada de Jaume II perquè li sigui satisfeta a Bernat de Pertegàs una part del que li és degut pels serveis *quam prompte quamque fideliter et utiliter* està prestant a Sardenya.

⁷⁶ ACA, C, reg. 420, f. 132 r.-v. (18 de març de 1325): ordre de pagament de 777 ss i 6 d b. deguts al cirurgià de València Bernat Borràs segons albarà de 15 de febrer *ratione salarii sui dum in nostro servicio in partibus Sardinie insudavit*.

una hipòtesi. En el cas que aquesta hipòtesi fos encertada s'hi podrien rastrejar les arrels dels hospitals militars de campanya sorgits a finals del segle XV.⁷⁷

5.1.3. Altres formes de retribució.

L'enfranquiment temporal o vitalici, total o parcial, de pagar determinats tributs ordinaris era una mesura ben utilitzada com a forma de retribució dels serveis prestats, preferentment en els casos de professionals jueus. El físic de Saragossa Azarías Abenjacob n'és un bon exemple; Azarías va ser adscrit a la Casa i al servei de l'infant durant la campanya, fou objecte d'un privilegi d'enfranquiment,⁷⁸ d'exempció de dur el signe de la roda infamant⁷⁹ —preceptiu a tots els jueus— i proveït d'una cavalcadura adient per a seguir la cort.⁸⁰ Mossé Avinardut, com s'ha vist, també tingué un enfranquiment temporal durant l'expedició. D'altres físics jueus, com Jucef Almalí, de Saragossa, van ser igualment

---

⁷⁷ Com és sabut, el primer hospital militar de campanya funcionà durant la batalla de Toro de 1476; des d'aleshores, aquesta estructura sanitària estable i integrada no deixà d'estar present tant en els exèrcits com a les armades. Vegeu, per exemple, els antics treballs d'A. POBLACIÓN FERNÁNDEZ, *Historia de la medicina militar española*, Madrid, 1877, pp. 150 i ss. o S. MONTSERRAT i ESTEVE, *La medicina militar a través de los siglos*, Madrid, 1946, pp. 139 i ss. La monografia de L. NIETO CAMINO, *Laboratorio de Málaga*, Madrid, 1920, és específica sobre l'hospital militar que funcionà durant el setge de Málaga de 1487.

⁷⁸ ACA, C, reg. 390, ff. 148 v.-149 r. (10 de juliol de 1324): en agraïment pels seus serveis *in conquista regni Sardinie tuam personam semper dum ibi moram traximus exponendo...* Aquest enfranquiment li fou confirmat posteriorment, pel mateix Alfons, ja com a rei, l'any 1329 (*ibid.*, reg. 504, f. 49 v.) i l'any 1330 (*ibid.*, reg. 437, f. 286 r.); la primera confirmació ho era també d'altres privilegis atorgats els anys 1326 i 1327 (vegeu J. RUBIÓ i BALAGUER, "Metjes y cirurgians juheus", cit., p. 491). Ja hem vist que Azarías havia gaudit també d'un enfranquiment temporal durant l'expedició.

⁷⁹ ACA, C, reg. 390, f. 158 v. (19 d'agost de 1324).

⁸⁰ ACA, C, reg. 411, f. 17 r. (18 d'octubre de 1324): a expenses de l'aljama de Calataiud i *attentis gratuitis serviciis [...] nobis exhibitis ac impensis et specialiter in viagio Sardinie in quo personaliter in nostris assidue laboravit serviciis...*

beneficiaris de privilegis d'enfranquiment pels serveis prestats⁸¹ o —com fou el cas d'Alatzar Avinardut— de concessions de rendes.⁸²

Pero Martínez, barber, gaudia d'un enfranquiment que li havia estat concedit poc abans d'iniciar-se l'expedició.⁸³ Igualment, Bartomeu Garriga fou enfranquit per l'infant durant el setge de Vila d'Esglésies, en agraïment pels serveis prestats.⁸⁴ I Homahan, vídua de Façan Abenxoha, menescal musulmà d'Alfons, també ho fou, vitaliciament, pels serveis prestats per aquell, mort durant l'expedició.⁸⁵ Igualment, alguns d'ells gaudien de rendes concretes, com el mateix barber Bartomeu Garriga⁸⁶ o el menescal Façan Abenxoha.⁸⁷

A alguns professionals documentats en relació amb l'expedició a Sardenya se'ls assignaren, durant o després de la campanya, diverses quantitats *per rahó* de diversos nobles. Aquestes assignacions, molt probablement en retribució d'una assistència professional a aquests nobles retornats de l'illa malalts o ferits, sovintegen en la documentació sobretot posterior a l'expedició, ja que també en aquests casos els deutes s'eternitzaren. Això sense que es pugui descartar, pel caràcter poc explícit dels documents, que els deutes contrets per aquests nobles poguessin fer referència a qualsevol activitat econòmica.

---

⁸¹ ACA, C, reg. 226, f. 48 v. (11 de novembre de 1324): el rei li concedí que no hagués de pagar més de 100 ss jaq. en les seves contribucions al l'ajama, durant un període de 10 anys, a petició de l'infant Alfons, al servei del qual *exitisti et extas*. L'enfranquiment li fou confirmat pel mateix Jaume II el desembre de 1326 (*ibid.*, reg. 229, ff. 214 v.-215 r.); regestats per J. RÉGNÉ, *History of the Jews*, cit., § 3310, p. 607, i § 3412, pp. 623-24).

⁸² ACA, C, reg. 233, f. 27 r. (3 de juliol de 1323): concessió vitalícia de les rendes de l'escrivania de l'ajama d'Oscà.

⁸³ ACA, C, reg. 223, ff. 251 v.-252 r. (27 d'abril de 1323).

⁸⁴ ACA, C, reg. 390, f. 130 r.-v. (23 de juliol de 1323): inclou també tots els seus descendents.

⁸⁵ ACA, C, reg. 225, f. 180 v. (13 de febrer de 1324): enfranquiment vitalici d'*Homahan, sarracenam vicinam Valencie, uxorem quondam Façani Avenxocha, manascalchi nostri, qui in partibus Sardinie in nostro expiravit servitio*.

⁸⁶ ACA, C, reg. 390, ff. 130 v.-131 r. (23 de juliol de 1323): l'infant li concedí que pogués llegar a un successor els forns que li havia atorgat vitaliciament en el lloc de Menàrguens, del que probablement era originari.

⁸⁷ ACA, C, reg. 233, f. 91 r. (29 de juliol de 1322): essent ja alcadí dels sarraïns de Tortosa, el rei li confirmà el nomenament insert de 1319 com a jutge de totes les apel·lacions emeses contra totes les sentències de tots els alcadís dels sarraïns del regne de València (és a dir, com a alcadí del regne), amb possibilitat d'exercir-lo mitjançant un substitut, però obligant-lo ara a informar prèviament el batlle general d'aquell regne o el batlle particular de cada lloc. Vegeu els comentaris a la Taula XI, en el capítol sobre la reintegració del regne de Mallorca.

A Bernat Serra, per exemple, el tresorer del rei li lliurà, pel maig de 1323, 470 ss b. *per rahó d'En Ramon Alamaný*; el novembre de 1325, 600 d'un total de 3500 que li eren deguts *per rahó d'En Bernat de Sarrià* segons un albarà de 21 de febrer de 1324, i també 161 ss 8 d b. d'un total de 500 deguts *per rahó d'En Guerau Alamaný*; i el desembre del mateix any 1900 ss b. més dels 3500 que li eren deguts *per rahó d'En Bernat de Sarrià*.⁸⁸

En altres casos, el pagament per serveis prestats podia efectuar-se mitjançant la cessió de la *quitació* de cort, com féu En Guillem Formós al mateix Bernat Serra,⁸⁹ o bé, com veurem tot seguit, cedint les esmenes que el rei havia de pagar pels cavalls malalts o morts. Per altra banda, sabem també d'altres professionals que van assistir alguns nobles que s'havien compromès a anar a l'illa, com el físic Alatzar Avinardut respecte de Roger de Llúria.⁹⁰

5.2. L'armada.

Com ja hem comentat abans en parlar de l'*acordament* de professionals sanitaris per a l'expedició, no hem localitzat cap notícia que ens n'indiqui una presència regular a l'armada, fora del cas, sembla que més aviat excepcional, de Guillem Segon.

De la mateixa manera, tot i que, com hem vist, diversos professionals foren proveïts per part del rei o d'Alfons de determinades quantitats *pro emendis aliquibus rebus pertinentibus ad eiusdem officium*, no hem trobat constància documental directa que cap vaixell de l'expedició portés tampoc productes medicinals.

No obstant això, un testimoni excepcional dels fets, Ramon Muntaner, ens proporciona la informació que documentalment ens manca respecte d'aquest darrer punt; el cronista es dol que el rei i l'infant no haguessin seguit tots els consells que en forma de *Sermó* s'afanyà a donar-los *con lo viatge fo publicat*, entre els quals l'atac directe a Castell de Càller perquè

---

⁸⁸ ACA, RP, MR, vol. 289, f. 76 r. i vol. 292, ff. 86 v. i 103 v. (citats per M. de BARCELONA, "La cultura catalana", cit., p. 411, § 350, en nota), respectivament. Sobre l'activitat econòmica d'aquesta cirurgia vegeu R. CARRERAS i VALLS, "Introducció a la història de la cirurgia", cit., p. 11.

⁸⁹ ACA, RP, MR, vol. 289, f. 36 r. (gener de 1323), citat per M. de BARCELONA, "La cultura catalana", cit., p. 411, § 350, en nota: 300 ss b. *per la quitació d'en Guillem Formós, qui-ls li devia*.

⁹⁰ ACA, C, reg. 177, f. 299 v. (5 de juny de 1323): el rei li recomanava Alatzar, aleshores al servei de la infanta Blanca, *quem Nos notum habemus et in sciencia sua expertum et sufficientem reputamus*. Roger de Llúria havia promès dur 15 cavalls armats a Sardenya (vegeu A. ARRIBAS i PALAU, *La conquesta*, cit., p. 381, § 20).

així, si l'haguessin conquistat primer, les gentes foren estats tots sans e frescs, que hagen haïdes llurs robes, e llurs tendes, e llurs viandes, e vin, lletovaris e confits que cascun portava en les galees; que anc a Viladesgleïcs no se'n pogren de res servir, perquè n'hagen molt desaire.⁹¹

5.3. Els físics.

Com veurem en parlar de les malalties que van assolir els expedicionaris, la fama de l'illa de Sardenya com a país malsà i on era ben possible ésser atacat per greus febres era ben estesa ja des de l'Antiguitat.⁹² Sembla ser molt versemblant que Ramon Muntaner hagués

---

⁹¹ R. MUNTANER, *Crònica*, § 272. El *Sermó de Muntaner* (*ibid.*, § 271), on dóna diversos consells per a la conquesta, és datable just abans de l'inici de l'expedició —*per què jo, con lo viatge fo publicat, fiu un sermó que envié [...] al senyor rey e al senyor infant, per ordinació del dit bon passatge*— i de la redacció de la crònica (Xirivella, 1325). Vegeu F. SOLDEVILA i ZUBIBURU, "Sardenya en les cròniques", cit., p. 218.

⁹² Pot veure's un breu resum de la fama de l'illa fins a 1323 a F. C. CASULA, *Profilo storico della Sardegna catalano-aragonesa*, Cagliari, 1982 [trad. cat.: *La Sardenya catalano-aragonesa. Perfil històric*, Barcelona, 1985] o P. CATALÀ i ROCA i J. GALA i FERNÁNDEZ, "Entorn de *lo bon ayre e la noblea d'esta illa de Sardenya*", *XIV Congrés d'Història de la Corona d'Aragó [Sardenya, 1990]*, Roma, 1990 (pre-print), vol. 1, pp. 141-42. Ja en l'Antiguitat l'illa era reconeguda com un lloc malsà, amb un aire feixuc i insalubre. Ciceró advertí el seu germà Quint que tingués cura de la seva salut, tot i ser hivern, tenint en compte que es trobava a Sardenya: *cura, mi frater, ut valeas et, quamquam est hiemis, tamen Sardiniam istam esse cogites* (M. T. CICERÓ, *Epistulae ad Quintum Fratrem*, llib. II, ep. III); en un altre lloc, cità també un sard, Tigel-lí, el qual afirmava que la seva terra era la més pestilent per als humans (M. T. CICERÓ, *Epistulae ad Familiares*, llib. VII, ep. XXIV); per a Pomponi Mela, Sardenya era *ut fecunda ita paene pestilens* (P. MELA, *De Chorographia*, llib. 2, p. 123). Més endavant, ja en el segle XVII, Monfar, com a pròleg a la seva exposició de la campanya de Sardenya de l'infant Alfons —comte d'Urgell— basada en Muntaner, Pere III i Zurita, en defensà decididament la salubritat: *Tiene la isla de Cerdeña, en algunas regiones de ella, unos aires tan mal sanos y poco saludables, que obligaron a los que no habían experimentado lo bueno que hay en ella, por haberles luego probado mal aquel cielo, a darle nombre de ínsula pestilente; pero siendo cierto que ella de sí no lo es, y que si algún pedazo de ella tiene mal clima, lo demás de la isla lo tiene bueno, sano y saludable, por do ha venido a perder aquel mal renombre...* (D. MONFAR i SORS, *Historia de los Condes de Urgel*, dins P. de BOFARULL i MASCARÓ, ed., *CODOIN*, vol. 10, Barcelona, 1853, p. 94). Tenint en compte que l'autor tingué al seu càrrec l'arxiu reial durant el regnat de Lluís XIV de França com a comte de Barcelona, és interessant de comprovar la seva argumentació amb l'efectuada per Jaume II en algunes cartes que més endavant comentarem (vegeu l'apartat sobre la incidència de la malaltia). Zurita, en canvi, que sovint demostra un cert coenixement de l'illa (G. MELONI, "Geronimo Zurita. Note e prospettive sulla storiografia degli «Anales»", dins IDEM, *Mediterraneo e Sardegna nel Basso Medioevo*, Càller, 1988, p. 141), afirmà que Sardenya era una *tierra miserable y pestilencial y la gente della vilísima y vanísima*, tot comparant els *campos fértiles y abundosos* de Sicília amb els *yermos y estaños y berbería de una isla cuyo aire y cielo era pestilencial* (G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. X, § 13; G. MELONI, "Lo stagno di Decimo e alcuni avvenimenti del medioevo sardo-catalano. Il processo contro Gherardo di Donoratico", dins IDEM, *Mediterraneo e Sardegna*, cit., p. 99).

tingut coneixement directe de l'illa abans fins i tot de compondre el seu *Sermó* ja citat;⁹⁸ en aquest poema, el cronista, si bé no al·ludeix directament a la mala fama de l'illa, aconsella a l'infant que hi vagi *ab mil bon laurador [...] e cent tapiador, carpenter e ferrer, qui non temen calor*⁹⁴.

Aquest coneixement previ que es tenia del mal *aire* que regnava a l'illa, possiblement va influir de forma decisiva en el nombre de físics que hom va procurar que acompanyessin l'expedició: ja hem vist com es documenten fins a tretze físics i dos físics-cirurgians (en conjunt, més del 40% de tots els professionals embarcats), contra només tres de documentats a la campanya d'Almeria (equivalents a un 15%).

Un cop desembarcats els expedicionaris a l'illa, són els físics els qui reconeixen l'ambient (*aire*) de Sardenya, en funció de les informacions prèvies que en tenien, arribant a un diagnòstic que ben aviat els fets van obligar-los a canviar dramàticament. Ells seran també els qui recomanin el retorn als *llocs* d'origen (els regnes peninsulars) de molts malalts —fins i tot del mateix Alfons—, perquè hi puguin trobar millors *aigües* (banys) i, sobretot, millors *aïres*. I després de la conquesta el mateix Alfons s'interessarà perquè no hi manquin físics, *pro suo officio exercendo*, ni a Esglésies ni a Càller. Tot això ho veurem amb més detall en exposar la incidència de la malaltia durant la campanya.

5.4. Els apotecaris.

Pel que fa als apotecaris, tot i que cal tenir en compte que la línia que separava la seva activitat pròpiament farmacèutica de la comercial en general era, a l'Edat Mitjana, molt difusa, alguns d'ells van tenir obradors a l'illa durant l'expedició des dels quals proporcionaren *res apothecarie* a l'infant i a l'exèrcit; obradors que, com en els casos de Guillem de Mar o

---

⁹⁸ Les al·lusions al *fin corall que en Sardenya se pesca*, a l'argent de les seves mines, a la temible calor de l'estiu sard, a l'illa de Sant Pere, al Castell de Càller, amb referències a la palissada del port i al seu raval d'Estampaix, i als pisans que el dominaven, que apareixen en el mateix *Sermó*, així semblen confirmar-ho. Per altra banda, cal tenir en compte que Muntaner, de fet, i segons el seu propi testimoni, va començar a escriure la seva crònica arran de la conquesta de Sardenya. Vegeu F. SOLDEVILA i ZUBIBURU, "Sardenya en les cròniques", cit., p. 218, i P. CATALÀ i ROCA i J. GALA i FERNÁNDEZ, "Entorn de *lo bon ayre*", cit., pp. 151-52.

⁹⁴ R. MUNTANER, *Crònica*, § 272. Vegeu F. SOLDEVILA i ZUBIBURU, "Sardenya en les cròniques", cit., p. 218, i P. CATALÀ i ROCA i J. GALA i FERNÁNDEZ, "Entorn de *lo bon ayre*", cit., p. 152.

Bernat des Soler, foren ocupats a apotecaris pisans i més tard, com veurem, els varen ser concedits a cens.⁹⁵

Alguns altres apotecaris van participar des de Barcelona en el proveïment de *diverses confits e salses* —denominacions, com se sap, molt genèriques, i que inclouen sovint també productes medicinals— a *ops de la Cort del senyor Infant*, com Joan de la Geltrú o Arnau des Vilar.⁹⁶

5.5. Els menescals.

Quant als menescals, cal dir d'entrada que no escaparen tampoc de les retribucions endarrerides. Ramon Faberzà, menescal de València, no pogué cobrar el que li era degut pel viatge a Sardenya fins a principis d'abril de 1325.⁹⁷

Bernat des Coll, menescal de Barcelona, ens proporciona un exemple de l'exercici del seu ofici durant la campanya; efectivament, pel juny de 1323, l'infant, ja a Sardenya, li feia pagar 40 ss b. per *la cura que féu de .I. cavall que-n Berenguer de Sentmenat, de Casa sua, tornà a la Cort malalt o ferit*.⁹⁸ No hem pogut trobar cap llibre d'*estimes* de cavalls d'aquesta expedició a Sardenya com els que hem vist per a la campanya d'Almeria; no obstant això,

---

⁹⁵ L'infant donà a Bernat des Soler, com veurem més endavant, una casa que fou d'un apotecari pisà, *in quoquidem hospicio vos degistis nobis in insula Sardinie existentibus et operatorium dicti vestri officii tenuistis...* (vegeu l'apartat sobre la repoblació de l'illa, i l'Apèndix, § 115).

⁹⁶ ACA, RP, MR, vol. 680, ff. 33 r. (17 de febrer de 1327) i 35 r. (24 de març de 1327): pagaments de 2350 ss 10 d b. i 2036 ss 6 d b., respectivament, per aquest concepte, en un llibre d'albarans per deutes de l'expedició. Arnau des Vilar ja era mort: el pagament va haver de ser fet als seus hereus. Ja l'any 1310, Des Vilar havia format part de la representació dels especiers de Barcelona al Consell de Cent de la ciutat (AHMB, CC, Llibres del Consell, I-2, f. 2 v., citat per Carne BATLLE i GALLART, "Els apotecaris de Barcelona", cit., p. 99). Arnau probablement no es recuperà mai de les ferides que poc abans de l'expedició li causaren Francesc Vilardell, Jaume de Puig i un altre anomenat vulgarment *Nafia la Gerra*, acordats per anar a Sardenya, els quals, confiant en el guiatge, *cum armis, infra civitatem Barchinone, irruerint in Arnaldum de Vilario, apothecarium civitate eiusdem, et illo per vim armorum in quadam domo in que se receptavit incluso ad mortem ut dicitur vulneraverint* (ACA, C, reg. 177, f. 227 v., 7 de maig de 1323: ordre de recerca i captura).

⁹⁷ ACA, C, reg. 420, f. 148 v. (2 d'abril).

⁹⁸ ACA, RP, MR, vol. 560, f. 72 v. El document no especifica que s'esdevingués durant l'expedició, però la data del pagament, en plena campanya, el fet de tractar-se d'un llibre d'administració de la Casa del mateix Alfons i de trobar-se entre diversos pagaments a altres professionals que sabem que sí van anar a l'illa, així ens ho fa suposar.

aquest document prova a bastament la plena vigència del mecanisme descrit en el capítol anterior.

La importància del cavall com a principal *màquina* de guerra és prou remarcada per Muntaner en el seu *Sermó*. Igualment, recomana que en les naus que els transportin a Sardenya hi vagin *dos notxer e proer que, senes tot barat // pènsen de li cavall [...] e enaixí iran tuit fresc e repausat*. I que abans de desembarcar a l'illa gran, a l'illa de Sant Pere, ab fè, e larg e trit // refrescats li cavall, si eren afeblit.⁹⁹

Però Muntaner ens diu més encara. Després de recomanar a tots els cavallers que no es separessin dels seus cavalls durant el viatge per tal de garantir un més ràpid desembarcament, *que el passatge és breus*, tot seguit afegeix que *si n'era lunyat, // iria-li lo cor que tot fos malmenat*, ja que *qui son cavall se lunya, pot-se tenir per fat, // que en loc poiria fallir, d'on seria menyspreat*. En aquests versos, si bé podrien interpretar-se únicament com referents a l'èxit general de l'expedició, penso que s'hi pot veure també una al·lusió a l'especial relació, típicament medieval, entre cavaller i cavall, que incorporava, fins i tot, uns certs coneixements de menescalia. Així pot veure's en els tractats de cavalleria de l'època, com ara els de Ramon Llull (vers 1275/1276) i Pere el Cerimoniós (vers 1387), aquest últim una traducció de la *Partida Segunda* d'Alfons el Savi (1252-1284).¹⁰⁰

---

⁹⁹ R. MUNTANER, *Crònica*, § 272. Els expedicionaris van anar, efectivament, a l'illa de Sant Pere abans de desembarcar a Palma de Sols, segons referí el mateix Alfons a Jaume II (ACA, C, CRD Jaume II, c. 60, n° 7421, 18 de juny de 1323).

¹⁰⁰ *E encara los antíchs qui parlaren sobre aquesta ralió dixeran que, sens totes aquestes coses, deuen encara haver en sí los cavallers .III. coses per a fer bons cavalls: la una sí és saber-los mantenir en lur bondat; la segona, si alguna mala costum hauran, que la's tolguen per lur poder; e la tercera és que-ls sàpien guarir de lurs malalties [...]* *E en quant mils conexeran los cavallers aquestes coses e les usaran, aytant mils se ajudaran d'aquelles e les tornaran a lur profit* (PERE III, *Tractat de cavalleria*, cit., *Ley XVII*, pp. 124-25), que correspon literalment a la *Partida Segunda*, *Título XXI, Ley X* d'Alfons el Savi. *Et aun los antiguos que fablaron en esta razón tovieron que, sin todas estas sabidorías, deben aún haber los caballeros en sí tres cosas para fazer buenos los caballos: la primera, saberlos mantener en sus bondades; la segunda, si alguna mala costumbre hobiesen, tollerlos della; la tercera, guarescerlos de las enfermedades que hobiesen [...]* *Et quanto más conoscieren los caballeros estas cosas et las usaren, tanto más et mejor se ayudarán dellas et las tornarán a su pro* (ALFONS X, *Las Siete Partidas*, cit., vol. 2, p. 204).

5.6. Els ajudants.

Finalment, caldria preguntar-se quin paper jugaren en aquesta activitat professional els diversos individus que apareixen, en ocasions, acompanyant alguns professionals sanitaris. Pel que permet deduir la documentació, tot sembla indicar que serien més aviat servidors o bé gent que tenien a sou —o sense— com a ajudants o aprenents del seu ofici, com ja hem vist que s'esdevenia durant la campanya d'Almeria.

Així ho sembla en els casos de Jaume Aranyó, acompanyant del físic Berenguer de Canals, de l'anònim individu que regí l'obrador que fou concedit a l'apotecari Guillem de Mar a Vila d'Esglésies, dels dos homes que acompanyaren el físic Azarías Abenjacob de retorn a la Península, del *nunciús* del cirurgià Guillem Segon que també retornà amb llicència, o de l'home que el físic Francesc des Pla trameté *ad partes Cathalonie*.¹⁰¹

Més clar encara sembla ser el cas del menescal Ramon Faberzà. Ja hem dit com aconseguí del rei una llicència especial per a poder llogar el seu obrador a dos jueus que hi volguessin treballar mentre ell fos a Sardenya amb l'infant Alfons. A més, durant la mateixa expedició, vengué —com veurem— un esclau musulmà al mateix Alfons.¹⁰² Aquests esclaus no era estrany que adquirissin formació professional al costat dels seus amos; així, el mateix Ramon Faberzà, anys a venir, vengué un altre esclau musulmà a l'infant Jaume d'Aragó, fill bastard de Jaume II, indicant-se expressament en el contracte de venda que l'esclau era *instructus in arte menescalquie*.¹⁰³

---

¹⁰¹ Per a les referències documentals corresponents, vegeu més endavant, el capítol sobre la incidència de la malaltia durant l'expedició.

¹⁰² ACA, C, reg. 421, f. 22 v. (6 de maig de 1325): en aquesta data encara no li havia estat satisfet l'import (1500 ss b.) *ratione cuiusdam sarraceni vestri quem in partibus Sardinie a vobis enimus pro precio quantitatis predictae*.

¹⁰³ ACA, C, reg. 1012, f. 60 r. (11 de febrer de 1343): el rei hi ordena al governador de Sardenya, Guillem de Cervelló, perquè obligui Jaume d'Aragó a complir amb les obligacions contraetes amb el menescal, el qual *vendidit quendam captivum suum vocatum Barcha, instructum in arte manescalquie*, al dit noble per preu de 2000 ss reials val., i, per altra banda, li prestà 1000 ss més, compromentent-se el dit noble a pagar al dit Ramon o al seu procurador, *statim cum esset in regno predicto* [Sardenya], sota certa pena, sense que el dit noble tingués cura de pagar-lo ni de retornar-li el préstec, amb les consegüents despeses, danys i perjudicis per al dit Ramon. Observi's la diferència de preu entre ambdós esclaus, i el fet que el menescal continuava mantenint estrets lligams amb Sardenya, on sembla que tornà a anar acompanyant també una expedició militar. L'infant Jaume d'Aragó fou veguer de Caller (1337-1339 i 1340-1341), lloctinent de governador de l'illa (1347) i governador interí (1347-1348); vegeu M. Mercè COSTA i PARETAS, "El noble Jaume d'Aragó, fill bastard de Jaume II", *Estudis d'Història Medieval*, 1 (1969): 37-60.

6.- LA PARTICIPACIÓ ECONÒMICA DELS PROFESSIONALS SANITARIS.

Fora de la pròpia activitat professional exercida pels qui van acompanyar els expedicionaris a l'illa, ja hem dit com documentem una altra forma de participació important dels professionals sanitaris: la dels qui van entendre el fenomen de la guerra com una oportunitat econòmica en la qual invertir els ingressos acumulats al llarg de la seva vida professional, i fer negoci. Tanmateix, com veurem tot seguit, aquesta forma de participació es donà amb força tant entre els qui van acompanyar l'exèrcit a l'illa com entre el grup dels qui hem vingut anomenant no embarcats.

A banda de la mateixa retribució professional —primera forma de participació econòmica de tots ells—, els *acorriments* per cavalls armats i alforrats, els préstecs efectuats per alguns d'ells, l'exportació de mercaderies (sèu, pega, fusta, blat) i el proveïment de l'expedició en general (especieria, cavalls, esclaus) constitueixen els camps en els quals veiem actuar econòmicament alguns dels sanitaris documentats.

6.1. Els *acorriments* per cavalls.

Igual com hem vist que s'esdevingué durant la campanya d'Almeria, molts dels professionals sanitaris embarcats en l'expedició de conquesta de Sardenya van mantenir (econòmicament) cavalls en peu de guerra, és a dir, amb el seu guerrer i armament; per aquesta raó tenim constància com alguns d'ells cobraren un *acorriment* militar diferenciat¹⁰⁴ que variava segons el nombre de cavalls que proporcionaven —la majoria de les vegades un o dos— i segons el tipus d'armament, més pesat o més a la lleugera, amb el que comptava —cavall *armat* o *alforrat*.¹⁰⁵ A banda del sou diari per cada cavall, els era proporcionat tot el que calgués per a l'alimentació de la bèstia i probablement també del guerrer (farina, vi,

---

¹⁰⁴ ACA, C, reg. 394, f. 103 r.-v. (24 de gener de 1323), transcrit a l'Apèndix, § 99: a Guillem de Mar, de València, apotecari de l'infant, li són pagats 300 ss b. per un cavall alforrat que ha promès dur en l'expedició.

¹⁰⁵ ACA, C, reg. 421, f. 16 r.-v. (29 d'abril de 1325), transcrit a l'Apèndix, § 113: albarà final del sou de Bernat de Pertegàs, cirurgià de l'infant, que inclou també 2784 ss 5 d b. pel sou d'un cavall armat i un d'alforrat que tingué continuament en servei de l'infant a l'exèrcit, a Sardenya. Vegeu també al respecte i sobre el mateix cirurgià *ibid.*, reg. 302, f. 181 v. i reg. 284, ff. 244 v.-245 r. ordenant al tresorer de pagar-li el sou tant per serveis professionals prestats a l'exèrcit *quam etiam alia ratione dicti viagii vobis debentur*.

blat i civada), concepte aquest, però, que els era descomptat en l'albarà final de pagament.¹⁰⁶ En el cas que l'animal resultés inutilitzat o mort, la tresoreria reial havia de pagar-ne una *esmena*, segons el valor pel qual havia estat prèviament *estimat*. Si bé en la majoria dels casos sembla segur que el cavall no era per a ús personal —bèl·lic— del metge, com ho demostra el fet que alguns d'ells en mantenen més d'un, en altres casos no és tan clar.¹⁰⁷

Ara bé, el fet que no tinguem documentada aquesta forma de participació en tots els professionals sanitaris que sabem que s'embarcaren, per una banda, i que també l'escrivà de ració precisament, l'exercís¹⁰⁸ —sempre, naturalment, a part dels nobles, principals protagonistes en aquest punt—, per l'altra, ens fa pensar que seria més aviat una forma —una més, i no poc important pel que sembla— de participació econòmica d'aquests grups professionals, i, consegüentment, també un indicador, en certa mesura, de llur estatus socio-econòmic. Igualment, cal dir que es tractava d'una inversió prou segura des del moment que, com hem vist, si l'animal es perdia el rei s'obligava a satisfer-ne una indemnització o *esmena*—*emenda*.¹⁰⁹

La defensa d'alguns territoris obligava a un cert grau de militarització de la societat; en aquestes circumstàncies, el manteniment d'un cavall prest per a la guerra podia comportar, per als qui s'ho podien permetre, importants exempcions fiscals. És un sistema que es documenta des de la frontera d'Alacant-Oriola fins a Mallorca. El regne de Sardenya acabat de conquerir no podia ser diferent; així, per exemple, algunes donacions als qui participaren

---

¹⁰⁶ Així es veu funcionar almenys el mecanisme en els albarans finals del noble Bernadí de Cabrera (ACA, C, CRD Jaume II, c. 63, n° 7792, 12 de setembre de 1324) o de Simó Redon, boteller de l'infant (*ibid.*, reg. 421, f. 173 r.-v., transcrit a l'Apèndix, § 117), per 5 i 2 cavalls armats respectivament. Vegeu J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Baixa Edat Mitjana*, cit., p. 1381.

¹⁰⁷ Francesc Remaldet, metge, probablement sard o italià, hi mantingué més tard, durant 1335, un cavall alforrat *en lo qual lo dit governador [de Sardenya] lo mes e-l acordà per rahó de la dita guerra [dels barons Dòria]*, i pel qual rebé 18 ll b. per tres mesos de servei (Apèndix, § 121).

¹⁰⁸ Segons un reconeixement de deutes de l'infant al seu escrivà de ració, Arnau Ballester, fet poc després de la tornada, pel qual hom confessava deure-li, entre altres conceptes, *per quitació vostra d'un cavall armat que tengués en servij del dit senyor Infant en lo dit viatge de Sardenya* (ACA, C, reg. 420, ff. 96 r.-98 v., 6 d'octubre de 1324).

¹⁰⁹ ACA, C, reg. 421, f. 35 v. (5 de juny de 1325): ordre de pagar els 540 ss b. deguts al físic-cirurgià Arnau Mascal (segons albarà datat a 27 de juny de 1324) per aquest concepte. En una situació de penúria monetària com la que s'esdevingué durant la campanya de Sardenya, els albarans d'indemnització podien ésser també objecte de tràfec per realitzar determinats pagaments, per exemple, al cirurgià —potser per serveis prestats— com fou el cas de l'*esmena* de 700 ss b. que el noble Roger d'Aguilar cedí durant el setge de Castell de Càller a Bernat de Pertegàs, i que no li fou pagada, per cert, fins un any més tard (*ibid.*, f. 16 r.). Com també ho podien ésser els mateixos cavalls dels morts o llicenciats, amb el seu armament (*ibid.*, reg. 396, f. 22 v., a Ramon Faberzà, menescal).

en la conquesta, com la que es féu al físic-cirurgià Arnau Mascal, foren fetes amb l'únic càrrec de mantenir-hi un cavall i sense cap altre cens.¹¹⁰ En el mateix sentit cal interpretar la reclamació del físic Pere Gavet al governador de Sardenya, Ramon de Cardona, per tal que reconegués a un seu nebot l'estipendi de dos cavalls armats que li havia estat atorgat pel rei, malgrat que un dels cavalls hagués mort durant el viatge a l'illa.¹¹¹

Els *acorriments* per cavalls que hem documentat en alguns dels professionals sanitaris embarcats els hem representat a la Taula VIII. Tots ells eren familiars de l'infant Alfons. La Taula recull les dades de l'albarà final en el cas de Pertegàs, cirurgià; en el cas de l'apotecari Guillem de Mar, tanmateix, només disposem de la dada de l'*acorriment* inicial que li fou lliurat per aquest concepte. El cavall armat era pagat a 8 sous diaris i l'alforrat a 5-6.¹¹²

---

¹¹⁰ ACA, C, reg. 398, ff. 138 v.-141 r. (28 de maig de 1325): la donació és a costum d'Itàlia (fur més favorable a la Corona), amb el mixt imperi i a cens d'un cavall armat. Sobre el manteniment de cavalls per a la defensa del territori, vegeu P. A. SANXO i VICENS, "Sobre cavalls armats (1479)", *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 18 (1920-1921): 227-28; J. RAMIS D'AYREFLOR i SUREDA, "Estament militar i Prohoms amb honors de cavallers de Mallorca de mitjan segle XIV (1332-1362)", *ibid.*, 26 (1935-1936): 3-24 i 124-36; Maria BARCELÓ i CRESPI, "Algunes anotacions sobre el sistema defensiu de Mallorca: els cavalls armats", *Mayurqa*, 19 (1979-1980): 97-111; o M. Teresa FERRER i MALLOL, *Organització i defensa d'un territori fronterer. La governació d'Oriola en el segle XIV*, Barcelona, 1990, pp. 216 i ss.

¹¹¹ ACA, C, CRD Alfons III, c. 24, n° 3556 (s. d.), registada per F. C. CASULA, *Carte reali diplomatiche*, cit., p. 266, § 475. Ramon de Cardona fou governador de Sardenya entre 1329 i 1336.

¹¹² Dades d'altres albarans. Vegeu també A. ARRIBAS i PALAU, *La conquesta*, cit., p. 455, i Ch.-E. DUFOURCQ, "Prix e niveaux de vie", cit., pp. 507-08.

TAULA VIII

Expedició de conquesta de Sardenya (1323-1324)
Participació econòmica dels professionals sanitaris:
acorriments per cavalls

Nom	Cavalls	<i>Acorriment</i> diari
Guillem de Mar(*) Bernat de Pertegàs(*)	1 ca. alf. 1 ca. ar. 1 ca. alf.	6 ss b. 8 ss b. 6 ss b.

(*) Adscrit a la Casa de l'infant Alfons.

ca. ar. = cavall armat
ca. alf. = cavall alforrat

6.2. Els préstecs.

Però les formes de participació econòmica dels professionals de la sanitat en l'expedició de conquesta de Sardenya no s'esgotaren amb la seva participació *militar*. Una empresa d'aquestes característiques era impossible de realitzar sense el concurs d'importants sumes de diners, abans, durant i després d'efectuar-se. Jaume II —i encara menys Alfons un cop a l'illa— no sempre disposaren puntualment de les importants quantitats requerides per a finançar-la, degut, en gran mesura, a la lentitud dels mecanismes per a aconseguir els diners prèviament atorgats a la Corona per les corts. En aquesta situació, i davant d'una necessitat extrema —tramesa de reforços, pagament de soldades, organització del viatge de retorn a la Península—, no hi havia altra solució que intentar aconseguir les quantitats necessàries per altres canals, per exemple la contractació de préstecs privats, de nobles¹¹⁸ o burgesos amb importants possibilitats econòmiques, establint un termini de devolució i (no sempre) un interès en cas de retard, o bé fixant determinades penyores com a garantia.

En aquest camp hi tenim documentada la presència d'alguns professionals sanitaris, apotecaris i cirurgians, vinculats tots ells a la Casa del rei, i de coneguda potència econòmica (vegeu la Taula IX). Així, Bernat Serra, el cirurgià de Jaume II, realitzà un important préstec de 10.000 ss b. per a la campanya de Sardenya l'agost de 1323,¹¹⁴ renegociat pel març de 1324;¹¹⁵ tenim notícia, fins i tot, que continuà prestant diners al rei quan, després de

---

¹¹⁸ ACA, C, reg. 302, ff. 212 r.-213 r. (11 de febrer de 1325): el rei hi reconeix deure a Joan de Boil els 25.000 ss b. que aquest ha prestat per a poder reintegrar a Ramon de Peralta una quantitat idèntica que el pare d'aquest últim, el difunt Felip de Saluces, havia prestat (1 de juny de 1324) a l'infant Alfons per tal de pagar les gents de l'armada, durant el setge de Castell de Càller.

¹¹⁴ ACA, C, reg. 302, f. 88 r. (21 de setembre), quantitat que trameté a Bernat de Marimon, *qui ad acordandum illos qui in subsidium armate seu stolii regii nunc ad partes regni Sardinie mituntur deputatus extitit*, segons albarà datat el 6 d'agost, a retornar el maig següent sobre el subsidi atorgat al rei per les aljames dels jueus de la Corona (vegeu M. R. McVAUGH, "Royal Surgeons", cit., p. [27], nota 102). Juntament amb aquest, apareixen notats en el mateix registre d'altres préstecs contractats amb altres particulars. Sobre la potència econòmica d'aquest cirurgià reial, mort el 1338, vegeu R. CARRERAS i VALLS, "Introducció", cit., pp. 8-25; una visió més actualitzada pot veure's a M. R. McVAUGH, "Royal Surgeons", cit., pp. [26]-[28]. Per a les assignacions efectuades sobre les aljames, vegeu M. SÁNCHEZ MARTÍNEZ, "La fiscalidad catalano-aragonesa y las aljamas de judíos en la época de Alfonso IV (1327-1336): los subsidios extraordinarios", *Acta Mediaevalia*, 3 (1982): 93-141, en particular les pp. 119-21.

¹¹⁵ ACA, C, reg. 302, ff. 131 v.-132 r. (1 d'abril), transcrit a l'Apèndix, § 110: en aquest document se'ns informa que aquella quantitat havia estat lliurada al rei mitjançant la taula del canviador de Barcelona Bernat Isern, estipulant-se ara que es retornarà del fons del subsidi atorgat per les ciutats de la Corona, amb un interès de 12 diners per lliura per cada mes de retard (vegeu R. CARRERAS i VALLS, "Introducció", cit., p. 12, i M. R. McVAUGH,

TAULA IX Expedició de conquesta de Sardenya (1323-1324) Participació econòmica dels professionals sanitaris: els préstecs		
Nom	Quantitat ¹	Data
Joan de la Geltrú	9.000	març 1324
Bernat Serra *	10.000	agost 1323
<p>* Adscrit a la Casa del rei.</p> <p>1 Expressat en sous barcelonesos.</p>		

"Royal Surgeons", cit., p. [27], nota 102). El document és excepcional en la mesura que especifica les condicions i garanties de la devolució, cosa que no s'esdevé en cap dels altres préstecs de professionals sanitaris que hem pogut documentar.

l'expedició de l'infant Alfons, es trameteren a l'illa d'altres contingents militars per a completar-ne la conquesta i mantenir-ne el domini.¹¹⁶

L'altre protagonista —d'entre els professionals sanitaris—, pel que fa al prestamisme, en aquesta expedició, fou l'apotecari de Barcelona Joan de la Geltrú. Aquest apotecari n'efectuà un d'una quantitat molt similar —9.000 ss b.— pel març de 1324;¹¹⁷ Com hem vist, Joan de la Geltrú era el principal apotecari proveïdor del rei; però, a més a més, també era tutor dels fills del que ha estat anomenat el *gran personatge de l'especieria barcelonina* de principis del segle XIV i apotecari de Jaume II, el ja difunt Pere Jutge.¹¹⁸ Poc després de la conquesta, el fill d'aquest, Felip Jutge, associat a Joan de la Geltrú, efectuà un altre préstec a Alfons, en compensació del qual, com veurem, l'heretà a Sàsser.¹¹⁹

A part dels préstecs al rei, es donava també, en relació amb l'expedició, un altre prestamisme molt menor. Les mateixes dificultats del rei en fer efectiu tot el que era degut per causa de la campanya de Sardenya, va empènyer alguns dels seus participants —que quasi dos anys després de la tornada de l'infant encara no havien pogut cobrar el seu sou— a concertar petits préstecs que, en ocasions, no pogueren afrontar i no els restà altra solució que cedir els seus drets al sou que els era degut.

En aquest prestamisme menor hi tenim també documentada la presència de professionals sanitaris; així, el mestre Samuel, físic jueu de Barcelona, es féu amb els drets al sou dels remers Guillem Prats, Guillem Vilarces, Bartomeu de Clarà, Joan Periç de Pampalona i Pere Comte, dels ballesters Ramon ça Boixeda, Guillem Ferrer i Mateu d'Aguilar

---

¹¹⁶ ACA, RP, MR, vol. 292, f. 103 v. (desembre de 1325), citat per M. de BARCELONA, "La cultura catalana", cit., p. 411, § 350, en nota: el tresorer del rei li retornà 5000 ss b. *qui-ls havia prestats al dit senyor Rey a ops de la armada que féu fer en València la qual tramès a les parts de Sardenya per lo noble En Francesch Carròs.*

¹¹⁷ Aquests 9000 ss b. foren lliurats a l'infant a Sardenya, durant el setge de Castell de Càller, per Joan de Bordolès i Guillem Colomer, *ut negociatores dicti Johannis de la Gualtruu* (ACA, C, reg. 420, f. 3 r., 31 de març de 1324).

¹¹⁸ Carme BATLLE i GALLART, "Els apotecaris de Barcelona", cit., pp. 101-102 i 106-107. Convé recordar aquí que en la liquidació de la tutoria de Felip, fill major del difunt Pere Jutge, i també apotecari (ACB, Not. Cap., not. Bernat Vilarrúbia, 1324, ff. 17 v.-20 r., 6 d'abril de 1324), Joan de la Geltrú li lliurà no menys de 23.841 ss 6 d b. que li corresponien, a part els seus altres tres germans. Sobre la seva activitat i potència econòmica, vegeu més endavant. De la Geltrú, fou, a més a més, un dels marmessors testamentaris del cirurgià Bernat Serra, mort el 1338 (vegeu R. CARRERAS i VALLS, "Introducció", cit., p. 13).

¹¹⁹ ACA, C, CRD Alfons III, c. 8, n° 1001 (11 de gener de 1331), reg. per F. C. CASULA, *Carte reali diplomatiche*, cit., p. 85, § 63.

i de l'espatller Domingo Maurel.¹²⁰ En operacions com aquesta o en els canvis de moneda efectuats en el regne conquistat calia anar amb compte amb la moneda falsa, i intentar evitar que s'esdevingués el que li va passar a mestre Domingo, *barber sart*, al qual l'infant hagué d'indemnitzar per uns sous barcelonesos *que avia canbiats a .I. hom qui li mes moneda falsa*.¹²¹

6.3. El subsidi extraordinari i les imposicions.

El subsidi atorgat al rei per les corts per al finançament de l'expedició era recaptat mitjançant diversos sistemes. Un d'ells consistia en la cessió de determinades imposicions municipals, el seu increment o fins i tot la creació de noves taxes. En aquest sentit són freqüents les cartes de confirmació reial dels capítols votats per les ciutats de la Corona afectant les taxes del comerç marítim, del blat, la farina, la carn, el vi, el vinagre o l'especieria; així es pot veure en ciutats com Barcelona,¹²² Tortosa,¹²³ Lleida,¹²⁴ etc. Mesures com aquesta no cal dir que afectaven molt directament l'activitat dels apotecaris.

Per altra banda, normalment, la recaptació de les imposicions, municipals o del rei, era venuda en subhasta; així, per l'abril de 1321 el rei havia venut a Berenguer Mallol i a Ramon Marquet la recaptació del *roudario Barchinone et mensuratico eiusdem roudarii et aliarum eciam erbarum que ibidem mensurantur*, per preu de 23.737 ss b. a cens de 2 morabatins d'or anuals durant tres anys; un cop acomplert el termini, el concedí a Pere de

---

¹²⁰ ACA, C, reg. 421, ff. 180 r.-181 r. (9 de maig de 1326), transcrit a l'Apèndix, § 118. En no haver-hi cap indicati que indiqui una possible assistència professional, pensem que aquesta és la interpretació més adient. Aquest mestre Samuel és, probablement, el mateix Samuel Vidal que es documenta contemporàniament a Barcelona (L. GARCÍA BALLESTER i M. R. McVAUGH, *Practitioners and Medical Profession in Fourteenth-Century Crown of Aragon*, en preparació).

¹²¹ ACA, RP, MR, vol. 560, f. 80 v. (juliol de 1323).

¹²² ACA, C, reg. 341, ff. 72 r.-73 v. (10 de desembre de 1321): el vi, per exemple, hi era taxat amb 8 d b. per cafis. Barcelona atorgà 300.000 ss b. per a la conquesta de Sardenya.

¹²³ ACA, C, reg. 341, ff. 77 r.-81 v. (6 de febrer de 1322), transcrit parcialment a l'Apèndix, § 95.

¹²⁴ ACA, C, reg. 341, f. 108 r. (29 de gener de 1323), sobre el safrà, roudor i altres productes; i *ibid.*, reg. 223, ff. 203 v.-204 v. (12 de març de 1323), sobre el safrà, roudor, llentiscle i altres.

Montornès, de Casa seva, i a Pere de Clascarí, conseller i jutge de la cort, ara a cens de 5 morabatins d'or pel primer de gener.¹²⁵ Les imposicions extraordinàries decretades per a subvenir la conquesta de Sardenya foren anul·lades poc temps després del retorn de l'infant.¹²⁶

6.4. L'alienació del patrimoni reial.

Un altre sistema utilitzat sovint pels reis per a aconseguir ràpidament importants quantitats de numerari —però que redundava molt negativament en les seves rendes— consistia en l'alienació del seu patrimoni. Com és ben sabut, la de més gran quantia de les alienacions del patrimoni reial efectuades per a subvenir la conquesta de Sardenya fou la dels molins de Sant Pere, de Barcelona. Efectivament, el 24 de març de 1324 Jaume II vengué aquests tres molins, en alou, a Guillem i Simó Puig, en tant que marmessors testamentaris del difunt Guillem Deuslondé, ciutadà de Barcelona, i a l'hospital d'En Vilar de Barcelona, en tant que beneficiari d'un important llegat testamentari del dit difunt, per preu de 103.125 ss b.¹²⁷ Una alienació com aquesta tenia —i tingué— repercussions notòries, entre altres, en els beneficiaris de violaris assignats sobre les rendes alienades, violaris que ara havien de ser forçosament commutatats. Sobre els molins de Sant Pere tenien assignats violaris, pel que aquí

---

¹²⁵ ACA, C, reg. 225, ff. 185 r.-186 r. (26 de febrer de 1324). En foren testimonis el cambrer major, Arnau Messeguer, i els físics del rei Joan Amell i Martí de Calçaroja. Un morabatí d'or equivalia a 9 ss b. de compte.

¹²⁶ AHMB, Fons Municipal, CC, *Llibres del Consell*, I-8, f. 34 v. (15 de setembre): així es pot comprovar almenys a Barcelona amb les que foren decretades sobre *la quartera e el vi e sobre les carniçeries e-l navili de la mar*, suprimides a partir de l'últim dia de setembre.

¹²⁷ ACA, C, reg. 225, ff. 233 r. i ss.: *quos missimus et convertimus in preparacione et acurrimento seu quitacione militum et peditum quos nunc transmittimus ad regna Sardinie et Corsice supradicta ad auxilium scilicet dicte infantis Alfonsi et exercitus nostri que cum eo est [...] et in armacione eciam galearum plurimum et navium quos nunc armamus et armare nos convenit ex hac causa...* El 5 de novembre el rei ordenava el lliurament oficial dels molins als consellers de la ciutat com a administradors del dit hospital (*ibid.*, reg. 226, f. 47 v.) Sobre els béns del difunt, vegeu *ibid.*, ff. 32 v. i ss.: en total ascendien a 507.535 ss 3 d b. Sobre els molins de Barcelona i llur alienació per a la conquesta de Sardenya, vegeu P. ORTÍ i GOST, *Els molins reials de Barcelona*, cit.

interessa, Berenguera, nodrissa de la infanta Maria¹²⁸ i Guillem Jordà, apotecari de Barcelona i de Casa del rei.¹²⁹

6.5. L'exportació de mercaderies.

Una de les primeres mesures que s'adoptaven respecte del comerç, abans o durant el procés d'organització d'una empresa militar com aquesta, era la revocació de les llicències d'exportació de mercaderies considerades d'interès militar, com la pega, el sèu, la fusta, etc.¹³⁰ Aquestes llicències d'exportació ho són generalment per un període i unes quantitats determinades, exceptuant sempre els països musulmans i sovint també altres països considerats enemics —durant la conquesta de Sardenya, Saona i Pisa—, i havent de justificar degudament la destinació de la mercaderia. En aquest negoci hi documentem també l'actuació d'un selecte

---

¹²⁸ Jaume II li concedí (1299) un violari de dues quarteres de forment molt (o el seu equivalent, uns 700-750 ss b., segons la fluctuació del seu preu) sobre el molí de Na Mora, a Sant Pere (Barcelona), el qual, en vendre's aquests, li fou commutat per un altre d'idèntic sobre els Molins Nous de Barcelona, sobre el Soler (ACA, C, reg. 225, f. 202 v., 14 de març de 1324). Segons el registre de les rendes reials de Francesc Ferriol (1315): *item hi pren la nodrissa qui fo de dona Maria, filla del senyor Rey, altres .II. quartans, de .DCCXX. a .DCCXL. sol.* (ACA, C, Varia, 41/2, publicat per M. de BOFARULL i de SARTORIO, ed., CODOIN, vol. 39, Barcelona, 1871, p. 71). Pot veure's el registre de pagament corresponent a 1322 a ibid., RP, MR, vol. 969, f. 21 r. També apareix consignat en el registre anàleg que dreçà Ferrer de Lillet a l'adveniment d'Alfons el Benigne (1327): *item hi pren a violari sa muller d'En Bernat ça Almúnia, qui fo nodriça de dona Maria, filla del senyor Rey, .II. quartans de forment; val de .DCC. a .DCCL. sol.* (ibid., 41/1, publicat pel mateix autor, p. 31). Vegeu també P. ORTÍ i GOST, Els molins reials de Barcelona, cit.

¹²⁹ Aquest apotecari, com hem vist, gaudia d'un violari idèntic al de la nodrissa adés citada concedit (1304) sobre els molins de Sant Pere. Vegeu ACA, C, reg. 271, f. 207 r. (1310); ibid., reg. 272, f. 5 v. (1311); segons el registre de les rendes reials de Francesc Ferriol (1315) *hi pren En Guillem Jordà .II. quartans de forment molts, que valen, segon que blat val, .DCCXX. sol. a .DCCXL. sol.* (ibid., Varia, 41/2, publicat per M. de BOFARULL i de SARTORIO, ed., CODOIN, vol. 39, Barcelona, 1871, pp. 70-71); ibid., RP, MR, vol. 968, f. 22 v. (1317-1318); ibid., vol. 969, f. 21 r. (1322); ibid., vol. 973, f. 20 r. (1326); segons el nou registre elaborat per Ferrer de Lillet l'any 1327, mort ja Jaume II, *hi pren a violari En Guillem Jordà, apothecari qui fo del senyor Rey, altres dos quartans de forment molts, qui munten l'any de .DCC. a .DCCL. sol.* (ibid., C, 41/1, publicat pel mateix autor, p. 31); ibid., RP, MR, vol. 974, ff. 22 v.-24 r. (1329) i ibid., vol. 975, ff. 21 v.-22 v. (1330). Aquest últim en constitueix la liquidació final per defunció, el 3 de desembre. Tot i que no n'hem pogut localitzar el registre, és segur que li fou commutat com en el cas de Berenguera d'Almúnia. Vegeu igualment P. ORTÍ i GOST, Els molins reials de Barcelona, cit. Vegeu també els comentaris efectuats a la Taula I, en el capítol sobre la campanya d'Almeria.

¹³⁰ ACA, RP, BGC, cl. 7^a, Ab-2, f. 25 v. (24 de novembre de 1323), coincidint amb la tramesa d'importants reforços a l'illa.

i reduït grup d'apotecaris: Joan de la Geltrú i Felip Jutge.¹⁸¹ Els blats en general, constituïen un altre producte d'importància ben estratègica; un altre apotecari (Guillem Jordà) i també un físic (Pere Gavet) eren també beneficiaris de llicències especials per a la seva exportació.¹⁸²

* * * *

Alguns dels apotecaris més importants dels que hem documentat en relació amb l'expedició sabem que durant aquell període tenien contractades societats comercials i, fins i tot, alguns d'ells van disposar, immediatament després de la conquesta, de factors comercials a l'illa. Joan de la Geltrú, l'endemà mateix d'alliberar el fill major del difunt Pere Jutge, Felip, de la seva tutoria, contractà una societat amb ell —implicant-li també els fons de la tutoria dels encara menors Bernadó, Jaume i Joanet Jutge— i amb els seus germans Pere i Jaspert de la Geltrú, mercaders de Montpeller, *ad mercandum et negociandum* amb un fons total en numerari de 182.674 ss 4 d b., a més de diversa especieria i *coses* (medicinals?) dels obradors dels dits Joan i Felip i mercaderies que els dits Pere i Jaspert tenien a Barcelona, Montpeller, París i altres llocs no especificats, així com comandes i dèbits, *exercendo dictum officium apothecarie et emendo et vendendo merces et res que nobis utiles videantur et transmittendo nobis adinvicem et ad alias partes, per mare et per terram et per aquam dulcem, merces et res quibus nobis ad utilitatem dicte societatis videbitur expedire.*¹⁸³ Per altra

---

¹⁸¹ ACA, C, reg. 225, ff. 225 r.-v. (1 de juny de 1324): confirmació i ampliació per 2 anys més —exceptuant Saona i Pisa— de dues llicències insertes a favor dels dos apotecaris, la primera de 15 de maig de 1320 (1000 quintars de sèu i 1000 més de pega, per 2 anys) i la segona de 22 de setembre de 1323 (ampliació del termini a 2 anys més, exceptuant ara Saona i Pisa); de 1320 a 1323 exportaren 185 i 186 quintars de sèu i pega respectivament, i de 1323 a 1324, només 65 quintars de sèu, en veure's afectats segurament per la revocació citada. El 24 de juny, Jaume II ordenà al batlle de Barcelona que no els exigís cap comprovant de destí, conformant-se amb el seu jurament (*ibid.*, reg. 288, f. 32 r.) Recordem que el 6 d'abril de 1324 Felip Jutge, major de 25 anys, s'alliberà de la tutoria del seu parent Joan de la Geltrú (vegeu abans, els comentaris a la Taula V).

¹⁸² Guillem Jordà tenia llicència des de 1317 —ignorem si encara vigent— per a exportar 200 cafissos de blat i 100 d'ordi des de Tortosa (vegeu Carme BATLLE i GALLART, "Els apotecaris de Barcelona", cit., p. 107). En una ordre als paers de Lleida perquè no li posessin impediments, se'ns informa que Pere Gavet, físic del rei, tenia llicència per a exportar ordi i civada, dels que ara en treu 80 cafissos (ACA, C, reg. 178, f. 104 r.-v., 6 de desembre de 1322, citat per M. de BARCELONA, "La cultura catalana", cit., p. 402, § 333, en nota). També tenia llicència d'exportació de blats de Tortosa Pere de la Geltrú, mercader, germà de l'apotecari Joan, la inicial del 1317, segurament revocada i confirmada novament el 30 d'agost de 1323; Pere i Joan tenien contractada —com veurem tot seguit— una societat comercial (*ibid.*, CRD Jaume II, c. 61, n° 7488).

¹⁸³ ACB, Not. Cap., not. Bernat Vilarrúbia, 1324, ff. 20 v.-21 r. (7 d'abril de 1324).

banda, coneixem que el mateix Joan de la Geltrú havia contractat una altra societat amb l'apotecari de Girona Pere des Puig.¹⁸⁴

Aquestes societats contractades durant l'expedició a Sardenya —i molt probablement aprofitant el clima d'ebullició econòmica que va produir-se al voltant de l'empresa de conquesta de l'illa— tingueren, almenys la primera d'elles, importants interessos a l'illa acabada de conquerir. Efectivament, ja hem vist abans com Joan de la Geltrú realitzava un elevat préstec a l'infant Alfons a través dels seus factors a l'illa: Joan de Bordolès i Guillem Colomer. Del primer d'aquests no en coneixem res més, però el segon sabem que continuà vinculat al tàndem Geltrú-Jutge a Sardenya. Guillem Colomer, *espesiayre*,¹⁸⁵ és qui té l'obrador d'En Pere Jutge a Castell de Càller immediatament després de la conquesta, des del qual fou proveïdor en diversos productes dels administradors generals de l'illa;¹⁸⁶ un Guillem Colomer, segurament ell mateix, sabem també que per aquells moments comprà una casa amb

---

¹⁸⁴ Agnès, vídua de Joanet de la Geltrú, mercader, fill de l'apotecari, també difunt ja, i hereva dels béns de tots dos, nomenà un procurador a Girona per a reclamar un deute als hereus del difunt Pere des Puig del temps que aquest tenia societat amb Joan de la Geltrú, constituïda el 5 d'abril de 1324 davant del notari de Girona Joan de Masdamunt, també mort aleshores (AHPB, not. Francesc de Ladermosa, 5, llibre comú del 15 de gener al 16 de maig 1355, f. 18 v., 19 de febrer de 1355).

¹⁸⁵ ACB, Proceures, Extravagants, Llibre de comptes de Joan Benet (1332-1356): en un notament dels primers anys, s'hi registra el pagament de 68 ss b. a-n *Guillem Colomer, espesiayre*, probablement el mateix factor de Joan de la Geltrú. Per a aquest mercader, actiu a Sardenya poc després de la conquesta, vegeu Maria MARSÀ i VILA, Algunos elementos para el estudio de las relaciones comerciales entre Cagliari y Barcelona en la primera mitad del siglo XIV (libre de compres i vendes de Johan Benet, Càller, 1332-1338), Tesi de Llicenciatura inèdita, Universitat de Barcelona, 1977; un resum a IDEM, "Le relazioni commerciali tra Cagliari e Barcellona nella prima metà del sec. XIV", *Medioevo. Saggi e Rassegne*, 5 (1980): 65-103. Sobre la primeres activitats de mercaders i companyies a l'illa acabada de conquerir, vegeu J.-F. CABESTANY i FORT, "La situació econòmica dels catalans a Càller en 1328", *VI Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, [Sardenya, 1957], Madrid, 1959, pp. 579-84. Malgrat les dificultats, Sardenya assolí una gran importància per als mercaders catalans tot al llarg dels segles XIV i XV; vegeu del mateix autor, "Els mercaders catalans i l'illa de Sardenya", dins J. CARBONELL i F. MANCONI (eds.), Els catalans a Sardenya, Barcelona, 1984, pp. 25-34.

¹⁸⁶ ACA, RP, MR, vol. 2064, I, conté diversos notaments en aquest sentit, tots ells de 1326: el 20 de febrer 42 ss b. per 12 mans de paper de la forma major, a raó de 3 ss 6 d b. la mà (f. 10 r.); el 9 de maig 53 ss b. per 2 raimes de paper, a raó de 26 ss 6 d b. (f. 12 v.); el 12 de maig 147 ss 6 d b. *los quals l'almirall li devia per estemenya que n'avia presa a obs des les senyeres de les galees* (f. 4 v.); i el 9 de juny 240 ss b. per *.II. pessas de sendatz de què fem .I. estendart reyal ab lo qual entram a .IX. jorns de juny del any .M.CCC.XXVI. e-l Castell de Càller, e-ra la .I.^a. pessa vermela e l'altra groga* (f. 21 v.). Sempre es parla d'ell com *del hobrador d'En Pere Jutge* o de *qui té l'obrador d'En Pere Jutge*, una manera d'indicar la seva relació amb els hereus i/o amb el tutor dels hereus del ja difunt Pere Jutge. Per al comerç de paper per part dels apotecaris vegeu J. M. MADURELL i MARIMON, El paper a les terres catalanes. Contribució a la seva història, vol. 1, pp. 22 i 201-05.

.*III*. botigues allats a Castell de Càller.¹⁸⁷ Cal dir que els Jutge, apotecaris (Felip i Joan) i mercaders (Jaume), continuaren mantenint intenses relacions amb Sardenya.¹⁸⁸

6.6. El proveïment de l'expedició.

Així com sabem que Joan de la Geltrú fou, també, el principal proveïdor de la Casa del rei,¹⁸⁹ d'altres apotecaris van participar de forma directa en el proveïment general de l'expedició d'Alfons. Fou el cas d'Arnau des Vilar, apotecari de Barcelona, que va haver de reclamar durant un llarg període, un cop conclosa la dita expedició, en nom propi i com a procurador d'altres ciutadans de Barcelona —no sabem si també apotecaris o no—, el que els era degut encara per aquest concepte; després de diverses ordres i contraordres per retribuir-los el que els era degut *per diverses coses que havien liurades a obs de l'armada que-l dit*

---

¹⁸⁷ Vegeu R. CONDE i A. M. ARAGÓ, Castell de Càller, cit., p. 89: Item, *un alberch après dels hereus de Ner Despanda e de Putxo de Blanco, pisà; és catxat lo dit Putxo; fo estimada la meytat; item, fo assignada l'altra meytat; lo qual alberch ha .III. botigues al-lats; liuram al dit Colomer la meytat; fo estimada l'altra meytat; item, fo assignada l'altre meytat al dit Guillem Colomer, .XXX. lbr., e l'altra meytat, altres .XV. lbr., són —.— .LX. lbr.*

¹⁸⁸ Felip participà, sense gaire beneficis, en l'armament de naus corsàries (vegeu R. CONDE i A. M. ARAGÓ, Castell de Càller, cit., pp. 128-29, 138-39, 175-76 i 187: tot i que els autors el confonen a vegades amb un *juez*, penso que no hi ha dubte que es tracta de l'apotecari). Poc després de la conquesta fou heretat a l'illa; i pel 1331, Alfons ordenava que, extraordinàriament, li fos lliurat *hospicium et hereditamentum* a Sàsser, malgrat que no hi residís, en consideració dels interessos comercials que li tenia (vegeu l'apartat sobre la repoblació de l'illa). El seu germà menor, Joan, fou apotecari, com ja s'insinuava en el document de lliurament de l'obrador del pare a Felip, on s'hi posava com a condició repartir-lo amb Joanet si aquest volgués exercir l'ofici (vegeu els comentaris a la Taula VI); sabem, per altra banda, que fou proveïdor del rei juntament amb Joan de la Geltrú (ACA, RP, MR, vol. 290, f. 70 v., novembre de 1323: 563 ss 6 d b.) Amb tot, és anomenat *mercader*; i tutor de Tomàs Jutge, fill i hereu del seu difunt germà Jaume —també anomenat *mercader*—, en l'acta d'alliberament, en nom del dit pupil, de Nuta o Venuta, vídua de l'apotecari de Castell de Càller Bertran Amigó, i dels seus fills, *de omnibus pensionibus, logeriorum ac aliis quibuscumque in quibus seu pro quibus vos et dictus vir vester quondam et alter vestrum fueritis obligati dicto Jacobo, quondam, et post eius obitum, dicto pupillo* (AHPB, not. Jaume Ferrer, I, manual del 31 de gener al 24 de maig de 1349, f. 91 r., 10 de març de 1349); Venuta i Bertran Amigó s'establiren a Castell de Càller vers 1326 (R. CONDE i A. M. ARAGÓ, Castell de Càller, cit. p. 145).

¹⁸⁹ Vegeu, per exemple, ACA, RP, MR, vol. 287, ff. 43 v. (febrer de 1322), 55 r. (març) i 77 r. (maig); *ibid.*, vol. 288, f. 50 r. (agost); *ibid.*, C, reg. 284, f. 83 r. (agost); *ibid.*, RP, MR, vol. 288, f. 103 r. (desembre); *ibid.*, vol. 289, ff. 53 r. (març 1323) i 81 r. (maig); o *ibid.*, vol. 291, f. 94 r. (juny 1325). A partir de 1323-1324, sembla ser que els Jutge també realitzaren aquesta tasca (vegeu la nota anterior). En aquest sentit, són de dubtosa atribució les compres efectuades pel rei registrades a *ibid.*, C, reg. 302, ff. 65 r.-66 v. (abril-maig 1323), 192 r.-194 r. (setembre-octubre 1324) i 226 v.-227 v. (gener-febrer 1325) o a *ibid.*, RP, MR, vol. 291, f. 47 r. (febrer). No se'n informa que cap d'aquestes compres fóra realitzada per a subvenir l'exèrcit a Sardenya, com la que ja hem comentat abans, a l'apartat sobre l'*acordament*.

senyor Infant féu fer en Barcelona per rahó del dit viatge de Sardenya i que els adquirí el comprador de l'infant, Francesc de Ferriol —ara ja difunt—, no aconseguiren cobrar-ne una part fins a finals de 1324 o 1325.¹⁴⁰

El tràfic comercial intens que es va manifestar a l'ombra de l'expedició a Sardenya va provocar no només una forta especulació, que diverses disposicions municipals —com ja hem vist— van intentar contrarrestar, sinó també alguns disturbis populars; així, molt poc temps abans de la partida dels expedicionaris de Portfangós, sabem que l'obrador del mateix apotecari de Barcelona Arnau des Vilar fou assaltat per alguns enrolats, i també la seva casa, on intentà refugiar-se, resultant amb molt greus ferides.¹⁴¹

Tanmateix, Arnau des Vilar no fou l'únic que va patir les conseqüències de l'enorme factura que va haver de pagar la Corona per a realitzar la conquesta de Sardenya: tot just el primer d'octubre de 1325, més d'un any després del retorn de l'infant, en una carta datada a Saragossa s'ordenava pagar els 304 ss b. deguts encara a Joan Garcés, apotecari probablement de Saragossa, i a altres per *aliqua victualia* que van vendre a Francesc des Ferriol quan aquest vivia, *ad opus provisionis Domus nostre*.¹⁴² Observem que mentre sembla prou clar que Arnau i els seus socis proporcionaren diversos productes, i en quantitats importants, a tota l'armada, en el cas de Joan Garcés la seva activitat apareix més restringida a l'infant i el seu cercle.

El cavall, principal *màquina* de guerra de l'època, no podia deixar de ser objecte de tràfic en aquestes circumstàncies.¹⁴³ Així, Joan Garcés, barber i porter del rei, sabem que

---

¹⁴⁰ El 9 d'octubre de 1324 l'infant ordenava que no se'ls trametés fins a nova ordre el bescuit i els llegums restants de desarmar diversos vaixells amb el que s'havia resolt de pagar-los el que els era degut (ACA, C, reg. 420, f. 96 r.); el 8 de novembre següent, en canvi, ordenava al veguer de Tortosa que se'ls satisfessin els 11.800 ss b. que s'havien obtingut del desarmament de dues galeres a la ciutat (*ibid.*, f. 113 r.); a finals de 1324 se'ls registrava el pagament de 5962 ss 1 d b. (*ibid.*, RP, MR, vol. 776, f. 43 r.); però el 29 de maig de 1325 l'infant encara es comprometia a pagar ràpidament les quantitats que els eren reclamades per Guillem de Cabanes, procurador d'Arnau, degudes a aquest últim *et aliorum nostrorum creditorum dicte civitatis [...] ratione viagii Sardinie* (*ibid.*, C, reg. 421, f. 33 v.), que sembla que no es materialitzà fins a març de 1327, quan Arnau ja havia mort (vegeu l'apartat sobre l'*acordament*).

¹⁴¹ ACA, C, reg. 177, f. 227 v. (7 de maig de 1323): ordre de recerca i captura sense tenir en compte el guiatge o salconduït concedit a tots els enrolats, ja que aquest només feia referència a crims anteriors.

¹⁴² ACA, C, reg. 421, f. 95 r. Els altres eren Miguel de Sariñena, camisser, i Juan López de Cerezo. No s'especifica relació amb el viatge a Sardenya però l'al·lusió a Ferriol com a difunt no sembla admetre dubtes.

¹⁴³ Sobre la compra de cavalls per a la guerra, vegeu Ph. CONTAMINE, *Guerre, état et société*, cit., p. 19.

en comprà, en vengué i en cobrà *esmenes*;¹⁴⁴ per la seva banda, Bernat Serra també comercià amb cavalls i mules.¹⁴⁵ Un altre *producte* típic del comerç de l'època, els esclaus, també fou objecte de transacció durant l'expedició: com ja hem vist, el menescal Ramon Faberzà havia venut, per 1500 ss b., un esclau sarraí —potser ajudant en el seu treball fins aleshores— al mateix Alfons durant l'expedició.¹⁴⁶

7.- ELS PROFESSIONALS SANITARIS I LA REPOBLACIÓ DE L'ILLA.

Tot i que Sardenya no fou un territori de repoblament general, en el sentit clàssic que a la Península Ibèrica tenia aquest concepte, o bé s'hi crearen excepcionalment nous nuclis de població —cas de Bonaire— o bé es repoblaren efectivament les principals ciutats o els seus barris fortificats —casos de Vila d'Esglésies, Sàsser, Castell de Càller o, més tard, l'Alguer.¹⁴⁷ En el cas del Castell de Càller,¹⁴⁸ per exemple, si bé l'acord de la segona

---

¹⁴⁴ Cal tenir en compte que, tot i que la seva qualitat de porter relativitza en certa mesura la representativitat de la documentació, el fet que en tinguem documentades vendes al rei durant la campanya de Sardenya i en un període en el qual es trameteren a l'illa importants reforços és prou significatiu. Per a les compres vegeu ACA, RP, MR, vol. 288, f. 34 v. (22 de juliol de 1322), on el rei li reintegrà 1600 ss b.; la compra a *ibid.*, vol. 291, f. 37 r. (gener de 1325), on ordenà que li fossin pagats 30 ss b. dels 2000 que li eren deguts segons un albarà de 6 de desembre de 1323; i l'*esmena* a *ibid.*, vol. 292, f. 68 v. (octubre de 1325), respecte de 107 ss jaq. dels 1000 ss b. a ell deguts per aquesta raó.

¹⁴⁵ Pel gener de 1323 vengué un mul al rei per 390 ss b., dels que en cobrà aleshores 168 ss 6 d b. (ACA, RP, MR, vol. 289, f. 37 r.); els 221 ss 7 d b. restants li foren satisfets per l'octubre, deu mesos més tard (*ibid.*, vol. 290, f. 60 v.)

¹⁴⁶ ACA, C, reg. 421, f. 22 v. (6 de maig de 1325): ordre de pagament dels 1500 ss b. Vegeu abans, l'apartat sobre els ajudants.

¹⁴⁷ A part de les fonts ja publicades per P. de BOFARULL i MASCARÓ, *Repartimientos de los reinos de Mallorca, Valencia y Cerdeña*, CODOIN, vol. 11, Barcelona, 1856, pp. 657-861, i R. CONDE i A. M. ARAGÓ, *Castell de Càller*, cit., vegeu els treballs de A. M. ARAGÓ, "La repoblación de Sàsser bajo Alfonso el Benigno (1330-1336)", *VI Congrés d'Història de la Corona d'Aragó* [Sardenya, 1957], Madrid, 1959, pp. 539-49; d'A. ERA, "Provvedimenti per il ripopolamento di Sassari e di Alghero nel 1350-61", *ibid.*, pp. 551-62; i de G. PALA, "Una nota sul ripopolamento di Sassari al tempo di Alfonso il Benigno", *Anuario de Estudios Medievales*, 10 (1980): 853-70. Sobre el cas de l'Alguer, vegeu més endavant, el capítol sobre l'expedició de Pere III a Sardenya (1354-1355).

¹⁴⁸ A. ARRIBAS i PALAU, *La conquesta*, cit., pp. 322-23, i R. CONDE i A. M. ARAGÓ, *Castell de Càller*, cit., en particular les pp. 11-33.

rendició pisana (9 de juny de 1326) preveia el manteniment del dret de residència per a tots els pisans o sards no sospitosos de conspiració o infidelitat al rei d'Aragó, molt aviat (agost de 1326) raons de seguretat van aconsellar l'expulsió de tots ells —uns 5.000¹⁴⁹—, prèvia venda forçosa o indemnització pels seus béns, i el repoblament de la ciutadella exclusivament —privilegis concrets a banda— amb súbdits dels reis d'Aragó i Mallorca, de manera que pel febrer de 1327 gairebé no hi restava cap pisà.¹⁵⁰ De la mateixa manera es va actuar en les altres principals ciutats de l'illa. Ha estat dit que els catalans hi van rebre en els primers temps de la conquesta fins a 329 beneficis (43%), 272 els valencians (36%), 88 els rossellonesos (11'5%), 40 els mallorquins (5%), 18 els sards (2%) i 16 els aragonesos (2%).¹⁵¹ Com veurem tot seguit, les proporcions dels professionals sanitaris de cadascun dels regnes de la Corona d'Aragó que n'hi van rebre són molt pròximes a aquestes dades: 8 els catalans (50%), 3 els valencians (19%), 2 els sards (12'5%) i 1 els aragonesos (6%).¹⁵²

A principis del tres-cents ja són documentats alguns apotecaris entre la colònia de mercaders catalans establerts a l'illa.¹⁵³ Així, tot i que no res no indica que pogués ser originari de la Corona d'Aragó, Arnau de Vilanova adreça el seu tractat *De amore heroico* a un seu amic, també físic, instal·lat a Sardenya.¹⁵⁴ Hem pogut veure també, en parlar dels professionals sanitaris de Sardenya relacionats amb l'expedició de 1323, com alguns dels qui

---

¹⁴⁹ C. LIVI, "La popolazione della Sardegna nel periodo aragonese", *Archivio Storico Sardo*, 34 (1984): 64.

¹⁵⁰ Per les mateixes raons, aquesta situació perpetuava, de fet, l'anterior estat de coses sota dominació pisana. Vegeu F. LODDO CANEPA, "Note sulle condizioni economiche e giuridiche degli abitanti di Cagliari dal secolo XI al XIX", *Studi Sardi*, 10-11 (1950-51): 38. Alfons, ja rei, confirmà aquesta exclusivitat: pel juny de 1328 ordenà que cap repobrador hi rebés més d'un immoble, i que els recuperats per aquest motiu fossin lliurats a *aliis personis cathalanis et aragonensibus, subdiis nostris et illustris regis Maioricarum, qui ad dictum Castrum venierint*, i pel maig prohibia oficialment que hi fóra admès *aliquis pisanus, januensis, italicus, siculus vel quicumque alius extranee nacionis* (vegeu R. CONDE i A. M. ARAGÓ, *Castell de Càller*, cit., p. 23). En endavant, l'estada —excepte privilegi especial— hi quedà prohibida a tots aquests últims i també als sards fins a 1480, havent-ne de marxar cada vespre al toc de la trompeta.

¹⁵¹ P. de BOFARULL i MASCARÓ, ed., *Repartimientos*, cit., dins *CODOIN*, vol. 11.

¹⁵² No s'ha documentat cap sanitari provinent del regne de Mallorca. Per al còmput, he deixat de banda Pere des Coll i Venuta Paradís, ambdós d'origen incert. Quant als sards (i italians), només he tingut en compte els casos de Frederic i de Grazia Orlandi, que van ser objecte de donacions directes per part d'Alfons.

¹⁵³ Vegeu Carme BATLLE i GALLART, "Notícies", cit.

¹⁵⁴ *Dum sardanie [sic!] partibus medicine laboribus insudares...* (vegeu Arnau de VILANOVA, *Tractatus de amore heroico*, ed. a cura de M. R. McVAUGH, Barcelona, 1985, pp. 12 i 43).

aleshores exercien a l'illa fan tot l'efecte de ser originaris de la Corona d'Aragó. Tanmateix, serà després de la conquesta que aquella política de repoblament menada per la Corona hi portarà força més professionals sanitaris de la Península; amb les dades de tots els que hem documentat hem bastit la Taula X.

7.1. *Colonització i activitat professional.*

Pel que fa als sanitaris que prengueren part en l'expedició de 1323-1324 i que es beneficiaren de les seves conseqüències, cal dir d'entrada que Antonio Era ja intuï, en un antic treball, que al costat dels homes d'armes anaren també a l'illa un cert nombre de ciutadans en busca *no tanto di avventura quanto di sistemazione e che adibiti a mansioni militari*.¹⁵⁵

Així, pot comprovar-se com, des de bon principi, d'abans d'embarcar fins i tot, alguns professionals sanitaris ja manifestaren la seva intenció d'anar a l'illa *animo remanendi et domicilium suum constituendi in regno Sardinie*, com Ferrer Moragues, per exemple, per al qui Jaume II ordenà a l'infant que, per aquesta raó, el dotés de rendes adequades com a retribució dels seus serveis.¹⁵⁶ En altres ocasions la iniciativa sembla partir del mateix Alfons, per exemple, quan ordenà pagar un sou diari al físic Jaume Oliver *dum fuerit in dicta insula et inibi voluerit remanere*, havent disposat anteriorment que *remaneat in insula Sardinie pro suo officio exercendo*;¹⁵⁷ tot seguit manà, també per la mateixa raó, al capità de Vila d'Esglésies que li assignés una casa a cens.¹⁵⁸ Per altra banda, la que havia estat nodrissa de l'infant, Venuta Paradís, i el seu marit, també van ser heretats a l'illa.¹⁵⁹

---

¹⁵⁵ A. ERA, "Popolamento e rippopolamento dei territori conquistati in Sardegna dei catalano-aragonesi", *Studi Sassaresi* (1928): 3.

¹⁵⁶ ACA, C, reg. 323, f. 24 v. (26 de maig de 1323): el cirurgià del rei *accedat nunc vobiscum in presenti Sardinie viagio*; les rendes en qüestió són les de la *carcerariam castris et ville Callaris*. Amb raó Ferrer Moragues *thereafter is lost from sight* en la documentació (vegeu M. R. McVAUGH, "Royal Surgeons", cit., p. [7], nota 29).

¹⁵⁷ ACA, C, reg. 420, f. 49 v. (8 de juliol de 1324), transcrit a l'Apèndix, § 111: el salari, de 5 ss genovesos diaris, li havia de ser pagat sobre els fons de l'administració general de l'illa. Vegeu J. MIRET i SANS, "Itinerario", cit., p. 67, només cita la donació sense proporcionar la referència.

¹⁵⁸ ACA, C, reg. 390, ff. 135 v.-136 r. (9 de juliol).

¹⁵⁹ ACA, C, reg. 390, f. 144 v. (19 de juliol de 1324).

TAULA X

Expedició de conquesta de Sardenya (1323-1324)
Els professionals sanitaris i la *colonització* de l'illa:
Rendes assignades

Nom	Funció professional	Ubicació de les rendes	Tipus de renda	Valor estimat ¹
Pere des Coll	menescal	Bonaire/C. de Càller —	casa viles	600 ss b. 2000 ss gen.
Bartomeu de Gauders(*)	físic	Castell de Càller	casa	2000 ss b.
Joan de la Geltrú	apotecari	Castell de Càller	cases	1800 ss b.
Pere Guerau	cirurgia	—	viles	2000 ss gen.
Frederic	cirurgia	Esglésies	casa	2 fl. or ²
Felip Jutge	apotecari	Sàsser	cases	—
Guillem de Mar(*)	apotecari	Bonaire/C. de Càller	casa	500 ss b.
		Esglésies	casa	—
			obrador	—
			terres	—
Arnau Mascal	físic-cirurgia	Logudor	viles	2000 ss gen.
		Esglésies	terres	—
		Domusnovas	càrrec ³	—
		Castell de Càller	casa	1600 ss b.

(*) Adscrit a la Casa de l'infant Alfons.

1 De renda anual.

2 Cens anual.

3 Veguer de Domusnovas.

Nom	Funció professional	Ubicació de les rendes	Tipus de renda	Valor estimat ¹
Ferrer Moragues*	cirurgià	Castell de Càller	càrrec ²	—
Jaume Oliver		—	sou diari	5 ss b. ³
Grazia Orlandi(*)	físic	Esglésies	casa	—
Venuta Paradís	físic	Castell de Càller	casa	—
Bernat de Pertegàs(*)	nodrissa	—	—	—
	cirurgià	callerità	viles	2000 ss gen.
Francesc des Pla*		Castell de Càller	casa	1500 ss gen. ⁴
Bernat Serra*	físic	callerità	viles	2000 ss gen. ⁴
Bernat des Soler	cirurgià	Sàsser	—	120 ss b. ⁵
	apotecari	Esglésies	casa i obrador	—
		Bonaire	càrrec ⁶	—

* Adscrit a la Casa del rei.
(*) Adscrit a la Casa de l'infant Alfons.

1 De renda anual.
2 Carceraria del Castell de Càller.
3 Import diari.
4 A un cens anual de 10 florins d'or de Florència, del qual en fou alliberat vitalíciament tot seguit.
5 Cens anual.
6 Porter de porta forana.

D'altres professionals, en canvi, decidiren retornar a l'illa amb posterioritat a l'expedició, possiblement atrets per la situació de guerra que s'hi tornava a viure. Fou el cas, per exemple, del mateix cirurgià l'infant, Bernat de Pertegàs, que hi fou dotat per aquesta raó.¹⁶⁰ En la carta de donació s'hi exposava que aleshores retornava a l'illa amb les forces de l'almirall i nou governador Francesc Carròs. Efectivament, Bernat de Pertegàs és documentat —sense especificar, però, la seva condició de cirurgià— entre els *caballeros de Bonayre* a sou de Carròs a principis de 1326, on mantenia probablement un cavall armat.¹⁶¹ Un cas semblant és el del físic-cirurgià Arnau Mascals, del qui es diu en una *esmena* per un cavall ja comentada que desitjava retornar a l'illa per a residir-hi en servei de l'infant, el qual, per aquesta raó, l'hi heretà.¹⁶²

Encara sabem d'alguns altres professionals als qui també es concediren rendes similars a l'illa, sense indicar, però, de forma expressa, que hi retornessin. Fou el cas, per exemple,

---

¹⁶⁰ ACA, C, reg. 398, f. 114 r.-115 r. (27 d'abril de 1325): carta de donació d'una vila a determinar de 2.000 ss genovesos de renda anual a cens de 10 florins d'or de Florència per sant Pere, en agraïment dels serveis prestats durant l'expedició d'Alfons. El manament executori a *ibid.*, f. 108 v., i l'alliberament vitalici del cens, amb data de 30 d'abril, a *ibid.*, f. 115 r.-v. A títol comparatiu, el 1330 el governador de l'illa i conseller de l'infant, Ramon de Cardona, va rebre una concessió similar per valor de 6.000 ss genovesos (vegeu R. CONDE i A. M. ARAGÓ, *Castell de Càller*, cit, p. 37). A la mort del cirurgià, la seva muller, Marquesa, va vendre els feus que tenia a Sardenya (les viles de Nuxis, Margallo i Petralonga, a la curadoria de Sulcis, en el callerità) a Francesc Estaper, mercader de Barcelona establert a Castell de Càller i oriünd, com Bernat, de Sant Celoni, per preu de 480 ll b. (ACA, C, reg. 1009, ff. 314 v., 31 de març de 1339); preceptivament, la venda fou autoritzada poc després pel rei Pere (*ibid.*, f. 315 r., 20 de maig de 1339). Sobre la venda de Marquesa a Estaper, vegeu Laura GALOPPINI, *Ricchezza e potere*, cit., pp. 57-59; cal dir que s'hi produeix una confusió amb el nom del cirurgià (diu *Berenguer*).

¹⁶¹ A. ARRIBAS i PALAU, *La conquesta*, cit., p. 458, § [61]. Sobre el manteniment de cavalls per a la defensa del territori, vegeu l'apartat sobre els *acorriments* per cavalls.

¹⁶² ACA, C, reg. 421, f. 35 v. (5 de juny de 1325): *intendat nunc ad partes Sardinie accedere pro residendo ibidem in nostro servicio, propter quod ipsum ibi hereditavimus*. La renda concedida és idèntica a la de Bernat de Pertegàs, precisant-se, però, que la vila havia de ser de les que foren dels marquesos de Malaspina —al sud de Sàsser— i que, en lloc d'un cens, ha de prestar servei d'un cavall armat (ACA, C, reg. 398, f. 138 v.-140 r., 28 de maig de 1325; l'executòria als ff. 140 v.-141 r., amb la mateixa data).

dels físics de l'infant Bartomeu de Gauders¹⁶³ i Francesc des Pla,¹⁶⁴ del cirurgià Bernat Serra¹⁶⁵ i de l'apotecari Felip Jutge.¹⁶⁶

Tanmateix, les rendes existents a l'illa no eren infinites i alguna d'aquestes donacions tingué, per aquesta raó, problemes a l'hora de realitzar-se. Així s'indica en la confirmació de la donació efectuada a Arnau Mascal, en la qual es preveia que si realment no restava cap vila d'aquell valor a l'illa se li n'assignés una de les primeres que es conquerissin a Còrsega.¹⁶⁷ Aquesta illa, com se sap, mai no s'arribà a conquerir, de manera que no hi hagué altre remei que substituir-la per donacions de diverses terres i altres rendes de valor equivalent.¹⁶⁸ El mateix problema afectà a Felip Jutge.¹⁶⁹

¹⁶³ ACA, C, reg. 398, f. 127 r. (4 de maig de 1325): carta de donació d'una renda idèntica, en agraïment pels serveis prestats durant l'expedició. L'executòria porta data de 6 de maig (*ibid.*, f. 129 r.)

¹⁶⁴ ACA, C, reg. 400, ff. 185 r.-186 r. (23 de febrer de 1326): 1500 ss genovesos de renda anual lliure de tot cens sobre una casa a determinar en el Castell de Càller, en agraïment dels serveis prestats al rei i a Alfons, tant durant l'expedició a Sardenya com després. L'executòria a *ibid.*, f. 187 v., transcrita a l'Apèndix, § 114.

¹⁶⁵ Vegeu R. CARRERAS i VALLS, "Introducció", cit., pp. 12-13: pel juny de 1338, poc abans de morir, féu una època de 6 ll b. a Bernat de Santa Cília, de Castell de Càller, per unes rendes que li havien estat concedides a Sàsser (AHPB, not. Pere Folqueres).

¹⁶⁶ ACA, C, reg. 399, ff. 113 r.-114 v. (6 de setembre de 1325): la donació, idèntica també a la del cirurgià, era en feu, excepte el mer imperi, i, com les anteriors, en agraïment pels serveis prestats durant l'expedició de conquesta. L'executòria a *ibid.*, f. 115 r.

¹⁶⁷ ACA, C, reg. 402, ff. 183 v.-185 v. (17 d'octubre de 1326). En la primera concessió (vegeu abans) hom especificava que les viles havien de ser de les dels Malaspina; en sotmetre's a l'obediència règia, hom li va haver de fer una concessió més general, potser ja massa tard.

¹⁶⁸ ACA, C, reg. 403, f. 61 r.-v. (16 de maig de 1327): carta de donació de *quidam saltus in insula Sardinie existentes, in curatoria Ville Ecclesie, vocati Pardo d'Arro, Pardo de Noxella, Pardo de Fraxo, Pardo d'Isle et Terra d'Azonis*. La infeudació definitiva duu data de 14 de juny de 1330 (*ibid.*, reg. 511, f. 1 r., regestat per A. BOSCOLO, *Documenti sull'economia e sulla società in Sardegna all'epoca di Alfonso il Benigno*, Pàdua, 1973, p. 40, § 136). El dia abans, el rei manava al lloctinent del podestà d'Esglésies que li fes justícia, després que hom li ocupés indegudament les terres i vinyes que posseïa a la Terra Azzonis, a la curadoria de Sigerro (*ibid.*, reg. 510, f. 218 r., regestat per A. BOSCOLO, *ibid.*, § 135). Arnau Mascal fou nomenat veguer de Domusnovas de Sigerro; el 8 de gener de 1329, Alfons ordenà de procedir contra ell per certes irregularitats en l'exercici del càrrec que li havien estat denunciades (ACA, C, CRD Alfons III, c. 8, n° 1000, regestada per F. C. CASULA, *Carte reali diplomatiche*, cit., pp. 61-62, § 10); posteriorment, fou absolt i reintegrat en el càrrec pel lloctinent de governador, però el rei proveí el càrrec pocs dies després en favor d'un altre individu, per la qual cosa Arnau apelà, amb el suport del dit lloctinent (*ibid.*, c. 11, n° 1497, 3 de març de 1332, regestada per IDEM, *ibid.*, p. 119, § 121) i de la universitat i el consell de Domusnovas (*ibid.*, c. 24, n° 3593, s. d., regestada per IDEM, *ibid.*, p. 269, § 479).

¹⁶⁹ ACA, C, reg. 401, ff. 93 v.-94 r. (25 de juliol de 1326). L'executòria a *ibid.*, ff. 95 v.-96 r. (28 de juliol). Uns anys més tard, el rei ordenava a Berenguer de Vilaragut i Bernat Gomir, reformadors de Sardenya, que, malgrat el que s'havia establert per als qui no residissin a Sàsser, fos lliurat *hospicium et hereditamentum* a Felip Jutge, ja que hi tenia interessos comercials i havia realitzat un préstec al sobirà (*ibid.*, CRD Alfons III, c. 8, n° 1001, 11 de

D'altra banda, alguns d'ells adquiriren diverses possessions a l'illa. El mateix Arnau Mascal comprà un solar *—patuum—* a Bonaire quan hi fou amb l'infant, amb la intenció de construir-s'hi una casa i habitar-hi, compra que, en abandonar l'illa i retornar a la península amb l'infant, no fou tinguda en compte, per molt que el metge hi deixés *quendam famulum suum causa custodiendi dictum patuum*, i el solar fou emparat; Alfons ordenà que se l'hi respectessin els drets, exposant que, si marxà, fou només per manament seu.¹⁷⁰ El mateix problema va tenir i la mateixa intervenció oficial va requerir Guillem de Mar, l'apotecari de l'infant, en no residir a la casa que durant l'expedició havia comprat a Castell de Càller.¹⁷¹ I el mateix es pot dir de Pere des Coll, menescal instal·lat a Bonaire, respecte d'una parcel·la que l'hi fou concedida.¹⁷² Sembla que el cirurgià Pere Guerau, segurament retornat a l'illa, comprà també una casa al Castell de Càller, on morí.¹⁷³ I també ho devia fer l'apotecari de Barcelona Joan de la Geltrú.¹⁷⁴

Un cop conquistada Vila d'Esglésies, l'infant hi concedí al seu apotecari, Guillem de Mar, un obrador que havia estat d'un pisà *—potser també apotecari—* prop de la plaça de la

---

gener de 1331, regestada per F. C. CASULA, *Carte reali diplomatique*, cit., p. 85, § 63).

¹⁷⁰ ACA, C, reg. 402, f. 186 v. (19 d'octubre de 1326). L'obligació de residència era preceptiva per a tots els repobladors. És probable que fóra el mateix *maestre Arnau, mege*, al qui fou assignada una casa al Castell de Càller per valor de 80 ll b., segons apareix en els textos del repartiment del Castell publicats (vegeu R. CONDE i A. M. ARAGÓ, *Castell de Càller*, cit., p. 75). Aquests textos, recullen les assignacions i compres de cases, carrer per carrer, a Castell de Càller després de ser-ne expulsats la gran majoria dels pisans el 1326.

¹⁷¹ ACA, C, reg. 403, f. 218 r.-v. (31 d'octubre de 1327). En el mateix document s'ordena que se l'indemnitzi *—com a tots els altres afectats—* per la casa que havia tingut a Bonaire, a causa del trasllat general d'aquesta població al Castell de Càller. És molt probable que fóra el *Guillem Mari* al qui li fou cedida una casa per 25 ll al Castell de Càller (vegeu R. CONDE i A. M. ARAGÓ, *Castell de Càller*, cit., pp. 102, 118 i 130).

¹⁷² ACA, C, reg. 401, f. 35 r. (1 de juny de 1326). Pere des Coll es traslladà a Castell de Càller, on li fou assignada una casa per valor de 30 ll b., i sembla que a més a més n'hi tenia una altra de més gran (vegeu R. CONDE i A. M. ARAGÓ, *Castell de Càller*, cit., pp. 49, 132 i 134).

¹⁷³ Vegeu R. CONDE i A. M. ARAGÓ, *Castell de Càller*, cit., pp. 67 (assignació d'una casa de 70 ll b.), 80 (*maestre Pere, metge*: assignació d'una casa de 20 ll b.), 87 (venda d'una casa per 30 ll b.), 131, 133-34, 155-56 (*dona Mondina, muller qui fo de mestre Pere, metge, çañerera, burgès del dit Castell*, 20 ll b. d'indemnització per una casa que li fou confiscada, 3 d'abril de 1336), 162 (última paga de la indemnització de 70 ll b. per la casa de Petre Rigo d'Arsemine que havia estat assignada *a-n Pere Guerau*, 4 d'abril de 1336), 164-65 (*id. id.* de 30 ll b. per la casa de Simon Sallembe, pisà, assignada *a-n Pere Guerau*, 27 de març de 1336), 181 (*dona Mundina, muller e hereu de mestre Pere, metge*) i 190 (*id.*).

¹⁷⁴ Vegeu R. CONDE i A. M. ARAGÓ, *Castell de Càller*, cit., pp. 73 (a *Johan de la Galanu* *—nom segurament mal transcrit—* li fou assignada una casa per 100 ll b.) i 144 (indemnització per la mateixa casa de 100 ll b. a *Perutxo, pellisayo*, casa que fou assignada *a-n Johan de la Gautruu*, 16 de març de 1336).

cúria en el qual, ell mateix o mitjançant un substitut, pogués tenir i vendre *res apothecarie*.¹⁷⁵ Sembla que l'apotecari decidí, de moment, no quedar-se a l'illa, ja que poc després li fou cedida la casa que hi havia damunt de l'obrador perquè hi pogués viure el seu substitut.¹⁷⁶ No obstant això, un any més tard hi retornà i, amb aquest motiu, Alfons ordenà que li fossin atorgades terres i rendes amb la intenció, un cop més, d'assegurar-li la seva permanència.¹⁷⁷ Una altra donació idèntica, també a Vila d'Esglésies, d'una casa amb obrador, d'un apotecari pisà mort —potser durant el setge—, Puxolino di Lessio, fou realitzada a favor de Bernat des Soler, apotecari de Barcelona.¹⁷⁸ En aquest cas, però, els hereus de l'apotecari pisà van recuperar la casa poc després, en firmar-se la pau amb Pisa, i l'infant, en compensació, concedí a des Soler altres rendes a Bonaire.¹⁷⁹

7.2. Els vençuts.

Igual que alguns pisans recuperaren les seves possessions en firmar-se la pau, també les recuperaren o bé foren indemnitzats els sards represaliats per aquells, com fou el cas del mestre Frederic, cirurgià de Vila d'Esglésies, al qual els pisans enderrocaren la seva casa per

---

¹⁷⁵ ACA, C, reg. 389, f. 97 r. (10 d'abril de 1324). Vegeu J. MIRET i SANS, "Itinerario", cit., p. 63, el cita però no en dóna referència.

¹⁷⁶ ACA, C, reg. 389, f. 104 v. (27 de maig de 1324), amb la concessió de l'obrador inserta.

¹⁷⁷ ACA, C, reg. 391, f. 50 r. (21 de març de 1325): les terres havien de ser específicament per a conrear blat i altres aliments i per a tenir-hi bestiar.

¹⁷⁸ ACA, C, reg. 400, ff. 180 v.-181 r. (1 de març de 1326): la casa era *in vico quo tenditur ad domum seu curiam regiam, ubi cause ducuntur, juxta platea que ibi est, cum tribus tectis sive sostres...*, a cens d'1 florí el primer any i exempta a partir d'aleshores. L'executòria a *ibid.*, ff. 190 v.-191 r., transcrita a l'Apèndix, § 115.

¹⁷⁹ Pel juliol de 1326 hom li conferí l'*officium custodie portarum loci de Bonayre et receptionem jurium que recipiuntur in eis...* (ACA, C, reg. 401, f. 73 r., 17 de juliol de 1326). L'experiència adquirida devia aconsellar, més tard, l'any 1347, de concedir-li l'*officium procuratoris fiscalis civitatis Sasserii et eius districtus* (*ibid.*, reg. 1016, ff. 21 r.-22 r. i 22 r., 13 de juny de 1347), per a l'obtenció de la confirmació reial del qual viatjà a Perpinyà, on era aleshores la cort, amb documents de la governació sarda (*ibid.*, f. 22 r., 20 de juny de 1347). En el mateix viatge, Bernat aconseguí una ordre d'indemnització pel valor de la casa que l'infant Alfons li havia concedit i que va haver de retornar als pisans (*ibid.*, f. 23 r., 20 de juny de 1347).

haver-se posat de part de l'infant.¹⁸⁰ Alfons, fins i tot, es va comprometre a retornar els béns confiscats a alguns d'ells fins i tot abans de conquerir-los, gràcies a la intervenció de persones influents, com s'esdevingué amb els béns que alguns sards havien posseït a Castell de Càller, al costat de la casa que havia estat de l'apotecari Barsuoli el qual, pel que sembla, no tingué tanta sort.¹⁸¹ Per contra, els apotecaris Bianchi¹⁸² i Cecci¹⁸³ o els seus hereus, de Vila d'Esglésies, sembla que van mantenir o recuperar les seves cases.

D'altres italians també recuperaren els seus béns, confiscats pels expedicionaris, gràcies a la intervenció de protectors influents, com fou el cas dels béns a Esglésies i a Domusnovas del físic de Nàpols Landulfo di Aqueria.¹⁸⁴ O del mestre Luigi, físic, respecte dels béns que tenia el seu pare, Gadino di Oliveto, *magister in arte medicine*, mort potser durant el setge del Castell de Càller, a Esglésies i en el dit Castell.¹⁸⁵

Un cas semblant, però aquest a iniciativa del mateix Alfons, és el de Grazia Orlandi, físic pisà que, com veurem, l'atengué en la seva malaltia durant l'expedició; després d'adscriure'l a la seva Casa, li féu restituir tots els béns que amb el seu pare, Tomasso Orlandi, havia tingut a Castell de Càller i que els pisans els confiscaren en represàlia per la

---

¹⁸⁰ ACA, C, reg. 389, f. 94 r.-v. (12 de febrer de 1324): concessió d'una nova casa a cens de 2 florins d'or per sant Miquel. La concessió és en agraïment dels serveis prestats, polítics o professionals, no s'especifica. Vegeu J. MIRET i SANS, "Itinerario", cit., p. 63, sense donar la referència.

¹⁸¹ ACA, C, reg. 389, ff. 70 v.-71 r. (19 d'octubre de 1323), a instància del físic i procurador del jutge d'Arborea, el mestre *Ritxard*.

¹⁸² ACA, C, reg. 389, f. 87 v. (12 de febrer de 1324): concessió d'unes cases al costat de les d'aquest apotecari. En el document se'l cita com si fos present a la Vila.

¹⁸³ ACA, C, reg. 389, f. 87 r.-v. (12 de febrer de 1324): concessió d'unes cases al costat de les del seu hereu. Encara que no s'indica que fos mort, és probable que morís durant el setge. Vegeu J. MIRET i SANS, "Itinerario", cit., p. 63, sense donar la referència.

¹⁸⁴ ACA, C, reg. 390, f. 143 r.-v. (8 de juliol de 1324), a petició del duc de Calàbria. Vegeu J. MIRET i SANS, "Itinerario", cit., p. 67, sense donar la referència.

¹⁸⁵ ACA, C, reg. 401, ff. 46 v.-47 r. (22 de juny de 1326): a petició del noble Ramon de Peralta, capità general de guerra a l'illa. Tot i que el document diu que segueix el ja llunyà pacte de restitució de béns als antics habitants pisans del Castell —els *pullini*, pisans nascuts a l'illa—, a d'altres professionals pisans del Castell de Càller, com a l'apotecari Barsuoli, sembla que no els hi foren restituits (*ibid.*, reg. 389, ff. 70 v.-71 r.)

seva postura política.¹⁸⁶ Cal dir, com així es comprova en aquest cas, que quan habitar dintre del Castell quedà prohibit per a tots els no catalano-aragonesos, els béns que hi tenien aquests pocs privilegiats¹⁸⁷ —fossin pisans, sards o de qualsevol altre origen—, només podien ésser objecte de transacció amb individus provinents de la Península. Retorn de béns confiscats, permisos de residència i concessió de la *familiaritas* règia —fenòmens que, no cal dir-ho, no afectaren només els sanitaris— s'inscriuen en una estratègia general per a mantenir el control de l'illa conquistada.¹⁸⁸

En resum, hem vist com una part important dels professionals sanitaris que van prendre part en l'expedició de conquesta de Sardenya s'hi van quedar o hi retornaren al cap de poc temps, formant part d'altres contingents militars tramesos a l'illa poc després —en especial el de Francesc Carròs de 1325— o bé establint-s'hi de forma més o menys definitiva, per a la qual cosa l'infant Alfons els hi va atorgar béns diversos o, fins i tot, els hi va fixar un salari per a l'exercici del seu ofici. Quant als professionals sards i italians, sembla que sovint va evitar-se expulsar-los de les ciutats, com es féu amb la població general, concedint-los el dret de residència.¹⁸⁹

Pel que fa a llur estructura professional, si només tenim en compte els arribats de la Península, apotecaris, cirurgians i físics foren majoritaris, en proporcions molt semblants, mentre que només s'hi documenta un menescal i una nodrissa (Taula X). Per altra banda, si

---

¹⁸⁶ ACA, C, reg. 403, ff. 104 v.-105 v. (10 de juliol de 1327), i també *ibid.*, ff. 116 v.-117 r. i 123 r., confirmats el 1328, quan sembla que estava al servei del jutge d'Arborea: vegeu R. CONDE i A. M. ARAGÓ, *Castell de Càller*, cit., p. 15, nota 19. L'adscripció a la Casa de l'infant a *ibid.*, f. 85 r. (6 de juny). Després de la conquesta, continuà al servei d'Alfons (vegeu-ne referències A. CARDONER i PLANAS, *Història de la medicina*, cit., p. 29).

¹⁸⁷ ACA, C, reg. 403, f. 108 v. (20 de juliol de 1327): ordre perquè Grazia Orlandi, la seva família i els seus béns siguin tractats en tot *tanquam cathalanum phisicum et domesticum nostrum*. El privilegi oficial per a habitar-hi és del 3 d'agost (*ibid.*, f. 123 r.-v.)

¹⁸⁸ Vegeu pel que fa als familiars reials J. VINCKE, "Los familiares", cit., p. 346.

¹⁸⁹ És un fenomen que es continua observant en els anys successius; així, pel 1331 el físic pisà Giovanni Pixoli fou autoritzat a viure dintre de la ciutadella de Castell de Càller a causa de la manca de físics que s'hi patia aleshores, per *utilitat pública* (ACA, C, reg. 513, f. 33 r.) —pel que fa a l'interès de portar i mantenir metges de física a l'illa, vegeu abans, l'apartat sobre l'activitat professional dels físics. Amb tot, cal dir que no afectà només els físics; pel maig de 1345, a instàncies d'alguns familiars reials residents a Càller, el rei concedí un privilegi similar a l'apotecari Giovanni de Sciecco (*Xiecho*), perquè pogués residir al Castell de Càller amb la seva muller, un únic ajudant i una esclava, sense eximir-lo, però, dels drets fiscals que havien de satisfer tots els qui no eren *catalans o aragonesos* (*ibid.*, reg. 1013, f. 241 r., 30 de maig de 1345). Vegeu també, més endavant, el capítol sobre l'expedició de Pere III de 1354-1355.

ens fixem en l'estructura professional de tots els que hem documentat —inclosos els sards i italians— podem observar que, tot i que el nombre de físics i cirurgians és prou elevat, hi predominen els apotecaris, especialment al nucli Bonaire / Castell de Càller. És sabut que la colonització de Càller fou bàsicament comercial. Tanmateix, cal dir que, a part de les necessitats de defensa, els interessos dels grups socials dirigents de la Corona, molt lligats a l'activitat comercial, van perseguir i aconseguir l'eliminació de la competència dins del Castell, de manera que molt aviat (1328), fins i tot als sards els hi fou limitada considerablement llur activitat comercial, obligant-los a pagar drets de duana i restant, així, de fet, el comerç al detall en mans exclusives de catalans i aragonesos.¹⁹⁰

8.- LA INCIDÈNCIA DE LA MALALTIA.

8.1. La malaltia eximeix d'anar a Sardenya.

A través de la documentació conservada, en diverses ordres adreçades als oficials corresponents, podem veure com la malaltia constituïa una circumstància eximent respecte dels qui tenien l'obligació o bé s'havien compromès a seguir l'infant en l'expedició; sobretot si la malaltia es trobava acompanyada de la senilitat,¹⁹¹ de la intervenció de poderosos o del certificat de professionals sanitaris.¹⁹² Per als no nobles que s'havien *acordat* per anar amb

---

¹⁹⁰ Vegeu J.-F. CABESTANY i FORT, "La situació econòmica", cit., pp. 579-84, i R. CONDE i A. M. ARAGÓ, *Castell de Càller*, cit., p. 24.

¹⁹¹ Cas de Bernat Artigues, de Girona, *ob senilem etatem ac infirmitatem quod patitur*, en manament al veguer d'aquella ciutat (ACA, C, reg. 389, ff. 11 v.-12 r.)

¹⁹² Blas Maça de Vergua fou dispensat d'anar a Sardenya per intervenció de l'arquebisbe de Saragossa i per certificat dels *cirurgicorum qui vos curent ob infirmitatem quam patimini*, ja que no seria sense perill de la seva vida (ACA, C, reg. 395, f. 153 r.-v.) Bernat Agost, *latorem presentium ad eundum nobiscum in hoc viatico Sardinie*, en fou lliurat a instàncies de *Bartholomei Garriga, barberi nostri et porterio* (*ibid.*, reg. 425, f. 146 v., 6 de desembre de 1322).

l'expedició, era preceptiva, en aquests casos, l'obligació d'enrolar-hi algú altre com a substitut.¹⁹⁸

Sembla ser que els beneficiaris d'aquestes exempcions continuaven gaudint no només del *guiatge*, amb un alliberament de possibles responsabilitats criminals en les seves persones i béns —com pot veure's en els documents citats— sinó també, almenys en ocasions, del ple usdefruit d'altres privilegis atorgats a tots els qui es comprometeren en l'empresa i als seus familiars, singularitzats, a banda del *guiatge*, en una moratòria o *allongament* de deutes.¹⁹⁴ El que sí que estaven obligats a retornar eren els diners avançats en concepte d'*acortiment* o soldada per cavalls que s'haguessin compromès a mantenir en campanya.¹⁹⁵

Per altra banda, la documentació disponible no permet treure una conclusió clara sobre la relació exempció/posició socio-econòmica del beneficiari, encara que la major part semblen ser membres de l'estament militar. No hem localitzat cap exempció atorgada a professionals sanitaris; amb tot, com hem vist durant l'expedició a Almeria, era usual que alguns privilegis d'enfranquiment fiscal incorporeessin també una referència explícita a possibles contribucions militars, personals o econòmiques. La rellevància donada al consell mèdic és altament significativa, en tant que ajuda a documentar el procés de *medicalització* de la societat, i es mantindrà durant tota l'empresa.

8.2. La incidència de la malaltia a Sardenya.

L'arribada d'un exèrcit a un lloc determinat obligava a prendre en consideració les característiques que sota el genèric mèdic *aire*, d'arrels hipocràtiques, calia tenir en compte per tal de garantir la salubritat personal i col·lectiva. Cal no oblidar que la consideració sanitària d'un individu, o d'una col·lectivitat individualitzada, era considerada pel galenisme

---

¹⁹⁸ Així consta en la dispensa atorgada a Jaume Tordera, de Girona, en trobar-se *infirmate detentus* (ACA, C, reg. 395, f. 170 v.)

¹⁹⁴ Ordre d'observar la moratòria atorgada a Martín López de Borja, *qui paratus ad Portum Fangosum venerat pro eundo in felici viagio Sardinie set infirmitate detentus eum a viagio remanere oportuit supradicto*, i a la seva muller Sanxa, veïns de Sogorb, fins a 1100 ss i per dos anys (ACA, C, reg. 179, ff. 121 v.-122 r.)

¹⁹⁵ Cas de Rodrigo de Muro, al qui l'infant ordenà, després d'haver-li'n eximit en saber que *vos infirmitate teneri, ex qua vos necessario remanere oportet*, que el restituís al batlle general d'Aragó (ACA, C, reg. 394, f. 102 v., 9 de febrer).

medieval en funció de l'esquema de les anomenades *sis coses no naturals* (aire/ambient/clima, menjar i beguda, treball i descans, son i vigília, excrecions i secrecions, i moviments de l'ànim); la primera i més important, i de la que depenien totes les altres, era l'*aire*. Com és sabut, aquestes *coses* encara que no són parts constitutives del cos, integren l'entorn físic, biològic i social de l'ésser viu en íntima interacció —normal o patològica— amb ell.¹⁹⁶

8.2.1. Les cartes reials.

La correspondència rebuda de Sardenya per Jaume II, tant d'alguns consellers pròxims a l'infant —Guillem d'Anglesola— com, i sobretot, del mateix infant Alfons, en part conservada en original, en la sèrie mal anomenada de Cartes Reials, i en part passada a registre, constitueix una font extraordinària per al coneixement de la importància donada a aquest esquema en un exèrcit medieval, de la intervenció dels professionals sanitaris, de la incidència de la malaltia entre els expedicionaris i de la seva transcendència.

Al cap de pocs dies d'arribar a l'illa, essent encara al port de Palma de Solç, Alfons informà el rei de les circumstàncies del viatge i del desembarcament, dels primers contactes amb els sards i de la bona sanitat de l'exèrcit, però també de la primera impressió rebuda del país, que desmentia, *a judici dels qui eren amb ell*, la mala fama de l'*aire* de Sardenya, en contrast amb els seus temors; i encara li anunciaven més boneses de les parts de Vila d'Esglésies, primer objectiu militar, quant a la puresa dels *aïres*, a la bellesa del *lloc* i a

---

¹⁹⁶ Per a una visió de conjunt sobre el galenisme en general vegeu O. TEMKIN, *Galenism: Rise and Decline of a Medical Philosophy*, Ithaca-Londres, 1973, i els treballs de L. GARCÍA BALLESTER, "Galen as a Medical Practitioner: Problems in Diagnosis", dins V. NUTTON (ed.), *Galen: Problems and Prospects*, Londres, 1981, pp. 13-46, i IDEM, "Experiencia y especulación en el diagnóstico galénico", *Dynamis*, 1 (1981): 203-23. Sobre la figura de Galè, vegeu IDEM, *Galeno en la sociedad y en la ciencia de su tiempo (c. 130-c. 200 d. C.)*, Madrid, 1972. No ha estat fet encara un estudi de conjunt sobre el galenisme medieval; poden veure's al respecte les àmplies introduccions dels volums apareguts de les *Amaldi de Villanova Opera Medica Omnia* editades per L. GARCÍA BALLESTER, J. A. PANIAGUA i M. R. McVAUGH i publicades, des de 1974, per la Universitat de Barcelona. Hom trobarà un bon resum de la medicina europea medieval en el treball de Nancy G. SIRAISSI, *Medieval and Early Renaissance Medicine. An Introduction to Knowledge and Practice*, Chicago, 1990. Sobre les *sis coses no naturals* en particular, vegeu L. I. RATHER, "The «Six Things Non-Natural»: A Note on the Origins and Fate of a Doctrine and a Phrase", *Clio Medica*, 3 (1968): 337-47, i L. GARCÍA BALLESTER, "On the Origin of the «Six Non-natural Things» in Galen", dins G. HARIG i J. KOLLESCH (eds.), *Galen und das hellenitische Erbe*, Stuttgart, 1990. La preeminència de l'*aire* deguda a diverses raons, com ara, fonamentalment, per constituir el continent que englobava el món sublunar, per ser considerat com quelcom estrictament necessari per a la vida de totes les criatures de la terra, i particularment dels humans, per desplaçar-se ràpidament d'un lloc a un altre amb el concurs dels vents, i per influir directament en l'aigua i la terra (J. ARRIZABALAGA, "La Peste Negra de 1348", cit., pp. 86, *passim*).

l'abundància en excés d'*aigua* i d'*aliments* a l'abast.¹⁹⁷ Si només podem suposar que entre els qui valoraren l'*aire* de Sardenya figurarien ben probablement els nombrosos físics que acompanyaren els expedicionaris, sabem del cert, en canvi, qui fou l'autor de les indicacions sobre Esglésies. En efecte, el jutge d'Arborea, interessat en canalitzar la primera ofensiva dels expedicionaris contra aquest centre pisà tan proper als seus dominis, trameté una ambaixada per a rebre l'infant a Palma i convèncer-lo, entre els membres de la qual hi havia justament el seu físic, el mestre Ritxard.¹⁹⁸ D'altra banda, cal nota que el text de la carta d'Alfons fa referència de forma ben clara a l'obra d'Hipòcrates, plenament vigent en la medicina medieval, en especial al seu tractat *Aires, aigües i llocs* (*De aere, aquis, locis*).¹⁹⁹ La

---

¹⁹⁷ *Gens autem nostra incedit [gaudens et] sana, nec iudicio illorum [qui nobiscum sunt] invenimus [talem ayerem, qualem prenunci]averat fama; majusque etiam bonum Nobis inde prenunciant de partibus [Ville Ecclesie], tam in puritate aeris, quam in loci amenitate, et aquarum copia, et victualium habundancia in excessu* (ACA, C, CRD Jaume II, c. 60, n° 7421, 18 de juny de 1323). Aquest passatge, pel fet de trobar-se just en el plec de la carta, avui està molt deteriorat. Tanmateix, a principis del segle XVIII, un cert marquès de Coscojuela, recollí una sèrie de documents en un *Memorial* [1712] per tal d'adreçar una súplica al rei, entre els quals hi afegí una còpia autenticada del nostre document (p. 209); d'aquest *Memorial* el va poder copiar C. BAUDI DI VESME per incloure'l en el seu *Codex Diplomaticus Ecclesiensis*, cit., § 25, col. 376-79, i després també fou publicat per P. TOLA, ed., *Codex Diplomaticus Sardiniae*, cit., vol. I-II, § 19, pp. 666-68, sempre desconeixent l'existència de l'original. Per a la fama de Sardenya com a terra de mals aires, vegeu abans l'apartat sobre l'activitat professional dels físics.

¹⁹⁸ En la carta que aquells ambaixadors duïen a l'infant Alfons, datada el 12 de juny, el jutge li manifestava: *Et quidem portu Sulcitano ad Villam Ecclesiae debetis, concedente Altissimo, salubriter progredi, deliveravi nobiles viros Aldobrandum de Serra et Gomitam de Asene, qui sunt de melioribus et potentioribus Sulcitanarum partium, et qui diu ad vestram devotionem accesserunt, et qui honores vestros una mecum hucusque promoverunt utiliter et promoveri etiam procuraverunt, providum virum magistrum Ricardum, physicum medicum [=nostrum?], necnon nobiles viros Bernardum Judeum et Nadum, germanum suum, de [Villa Ecclesiae], qui sunt per pisanos expulsi de Villa Ecclesiae et in partibus sulcitanis longo tempore permanserunt, et per quos de conditionibus dictae Villae poterit vestra Excellentia veraciter informari, ad presentiam vestram transmittere [...] Postquam vero per dictos magistrum Ricardum, Aldobrandum, Gomitam, et Nadum de Villa Ecclesiae fueritis informati, facietis circa expeditionem ipsius quod providum et maturum consilium providerit faciendum, et mihi mandabitis quod volueritis me facturum* (publicada per C. BAUDI DI VESME, ed., *Codex Diplomaticus Ecclesiensis*, cit., § 23, col. 372-74, extret també del *Memorial* del marquès de Coscojuela, p. 213, i reeditat també per P. TOLA, ed., *Codex Diplomaticus Sardiniae*, cit., vol. I-II, § 17, pp. 665-66).

¹⁹⁹ Aquest tractat fou un dels escrits hipocràtics que es conegueren més aviat a Occident; cap a finals del s. V o principis del VI fou traduït del grec al llatí i utilitzat habitualment. En el segle XII fou reintroduït amb una nova traducció, probablement de l'àrab —a través d'un comentari de Claudi Galè (*Comm. Galieni super librum Ypocratis de aere et aqua et regionibus*)—, obra d'Isaac de Toledo, i és possible que també del grec per Bartomeu de Messina, traductor de la cort del rei Manfred de Sicília, en el s. XIII. Amb tot, crida l'atenció el poc nombre de manuscrits existents i els escassos comentaris en els autors medievals, fets segurament deguts a la seva no utilització com a text universitari (vegeu L. GARCÍA BALLESTER, "Amau de Vilanova (c. 1240-1311) y la reforma", cit., pp. 116-17 i 126, i la bibliografia allí citada). La principal edició és encara la d'É. LITTRE (ed.), *Oeuvres complètes d'Hippocrate*, vol. 2, París, 1840 [reimpr.: Amsterdam, 1978], pp. 1-93 (text grec i trad. fr.); pot veure's una edició més recent del text grec, amb traducció al català, a cura de J. ALSINA i Eulàlia VINTRÓ (ed.), *Hipòcrates. Tractats mèdics*, vol. 2, Barcelona (Fundació Bernat Metge, n° 196), 1976. Sobre la medicina hipocràtica, vegeu P. LAÍN ENTRALGO, *La medicina hipocràtica*, Madrid, 1970.

influència del clima sobre el moviment dels humors en el cos humà i la forma de la seva penetració i difusió per les diverses parts del cos constituïa un tema molt important per al metge medieval ja que incidia directament sobre el concepte de *complexio*, és a dir, l'equilibri corporal de les qualitats elementals —fred i càlid, humit i sec—, presents en els humors. Com és sabut, aquest concepte fou central en la fisiologia i patologia medievals.²⁰⁰ Tres dies després de la citada carta d'Alfons, Pere Boïl repetia el bon estat general al rei.²⁰¹ Però aviat la realitat fou tota una altra ben diferent. De fet, la malaltia acompanyà els expedicionaris des de bon principi i fins ben bé el final de l'empresa; Ramon Muntaner, contemporani de l'expedició tot i que no hi participà personalment, arribà a dir que la major part dels assetjants de la mateixa Vila d'Esglésies moriren de malalties.²⁰² Villani, contemporani també dels fets, gosà donar xifres: en aquesta campanya haurien mort *per corruzione d'aria [...] quindicinilia e più Catalani*.²⁰³ Zurita, tot i citant Villani —*autor florentín de aquellos tiempos*— i segurament molt menys imparcial en aquest cas, diu que *murieron en ella más de doce mil personas catalanas y aragoneses*.²⁰⁴

A finals d'agost, ja en ple setge d'Esglésies, l'infant donava a conèixer a Jaume II la greu situació interna de la Vila però també la no menys greu situació de l'exèrcit assetjant: si

---

²⁰⁰ L. GARCÍA BALLESTER, "Arau de Vilanova", cit., p. 116; Nancy G. SIRAISSI, *Medieval and Early Renaissance Medicine*, cit., pp. 101-06. Cal tenir en compte que, d'acord amb el pensament de l'època, el procés de corrupció i la resultant putrefacció de l'aire podien detectar-se amb el sentit de l'olfacte, a partir de la mala olor ocasionada (J. ARRIZABALAGA, "La Peste Negra de 1348", cit., p. 115). Una anàlisi dels conceptes de contagi i infecció fou feta per O. TEMKIN, "A Historical Analysis of the Concept of Infection", dins *Studies in Intellectual History*, Baltimore, 1953, pp. 123-47; V. NUTTON, "The Seeds of Disease: an Explanation of Contagion and Infection from the Greeks to the Renaissance", *Medical History*, 27 (1983): 1-34; i també per J. ARRIZABALAGA, "La Peste Negra de 1348", cit. Tot i que aquests treballs es centren sobretot en la pesta de 1348, poden ser útils en molts punts. Per altra banda, com afirma Arrizabalaga i ja demostrà en part Nutton, les idees de difusió aèria i de contagi de la malaltia —presents, tant l'una com l'altra, en el galenisme— han de ser considerades com dos estadis diferents i successius d'ella i no com a concepcions contradictòries (*ibid.*, pp. 101 i ss. i 116).

²⁰¹ *Otras nuevas no-y ha accá, seynor, dignas de recontar a vós, salvant que, merçé de Nuestro Senyor, el seynor Infant et la seynora Infanta están bien sanos et toda la huest está sana et en buen estamamiento...* (ACA, C, CRD Jaume II, c. 33, n° 4194, 21 de juny, publicada per A. ARRIBAS i PALAU, *La conquesta*, cit., pp. 399-400, § 38).

²⁰² *E així mateix lo senyor Infant e tota la sua host hagren tantes de malauties, que la major part de tota la sua gent hi morí de malauties* (R. MUNTANER, *Crònica*, § 274).

²⁰³ G. VILLANI, *Cronica*, cit., llib. IX, § 259.

²⁰⁴ G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. VI, § 54.

els assetjats patien una important escassetat i molt greus malalties,²⁰⁵ la situació de l'armada i l'exèrcit de l'infant no era gaire millor. Efectivament, *alguns nobles, un gran nombre de cavallers i altres persones notables i una infinitat d'homes de peu* havien mort, i per això, i com que *alguns nobles i cavallers i molts altres* havien obtingut d'ell llicència per a abandonar l'exèrcit i l'armada, els efectius s'havien vist seriosament disminuïts, i mentretant *la major part dels homes de cavall i de peu* de l'exèrcit estaven malalts.²⁰⁶

Segons Arribas, a l'armada, ja des de bon principi, els patrons, els còmits i els escrivans efectuaven revistes *—cerques—* cada mes per tal de conèixer el nombre de baixes per mort, malaltia o deserció,²⁰⁷ extrems, segons podem veure, de gran incidència tant a l'armada com a l'exèrcit. Efectivament, pel que fa a l'exèrcit, durant el setge d'Esglésies, a principis d'octubre, Guillem d'Anglesola informà el rei que, segons un recompte fet per l'infant, *no trobe que aje en tot lo setge de .DCC. a .DCCC. hòmens de peu sans [...]* [e]

---

²⁰⁵ Esglésies patia *fame, specialiter vini et carniū, necnon infirmitatibus gravissimis opprimitur* (ACA, C, CRD Jaume II, c. 60, n° 7421 bis, registrada també a *ibid.*, C, reg. 395, ff. 222 v.-223 v., amb data de 31 d'agost, i citada per A. ARRIBAS i PALAU, *La conquesta*, cit., p. 214). Segons PERE III, *Crònica*, cap. I, § 23: *per raó de grans morts e malalties dins la vila e tan gran fam que els cavalls qui hi morien e àsens, cans, gats, rates e herbes de totes maneres menjaven*. De fet, la malaltia ha estat qualificada del *principale nemico del momento* per tal com *falciava a man bassa vite umane nell'uno e nell'altro campo* (B. ANATRA, "Dall'unificazione", cit., p. 16). Quan Esglésies es reté (7 de febrer de 1324), el jutge d'Arborea n'informà Jaume II prestament: ell i l'infant, malgrat que *usque nunc, multis angustiatus angustiis et tribulationibus conquassatus [...]* *que in dicti domini infantis exercitu contingerunt*, ara, com li escríu igualment Alfons, *divina favente clementia et predicti domini infantis cooperante prudentia, terra Ville Ecclesie, ad cujus obsidionem ipse cum exercitu suo fuit, die martis .VII. mensis februarii se sue potentie subjugavit, et vi famis constricti pisani se et predictam terram, salvis personis et rebus, eidem domini infantis dominio tradiderunt...*, i espera que aviat s'esdevingui igual amb tota Sardenya (C. BAUDI DI VESME, ed., *Codex Diplomaticus Ecclesiensis*, cit., § 31, col. 385-86, del *Memorial* del marquès de Coscojuela, p. 225, i després fou editat per P. TOLA, ed., *Codex Diplomaticus Sardiniae*, cit., vol. I-II, doc. 24, p. 672).

²⁰⁶ Vegeu ACA, *ibidem*: *Serenissime pater et domine, non absque displicencia, dominacioni vestre defferimus quam tam in stolio quam exercitu nostris aliqui nobiles, multi milites alieque persone notabiles ac pedites quamplurimi decesserunt, propter quod et eo eciam quare tam quidam nobiles quam milites ac alii quamplurimis obtinuerunt a nobis ex omnes quibusdam licencia redeundi stolum nostrum ac exercitus sunt a Deo diminuti [...]* *dicetesque exercitui nostro equitum et peditum comitiva maior eciam pars viventium inibi langoribus febrilibus pergravantur...*

²⁰⁷ Item *que-ls dits patrons, còmits e scrivans de cascuna galea, ultra la dita cercha après que seran partits, façen tots meses cerca de tots los acordats de lurs galees bé e diligentment [...]* *en cas que en la dita armada no hagués scrivà reyal [...]; en cas emperò que scrivà reyal vaje en la armada, la dita cercha qui-s deu fer de mes en mes sia feta per lo dit scrivà reyal*. Així ho disposaven les ordinations de Pere III sobre les *taules d'acordament* de l'armada de 1359 (ACA, C, reg. 1402, f. 150 i ss: *Capítols que-l senyor Rey mana e vol que sien observats per los scrivans de les taules reyal d'acordar deçà e dellà mar fets e ordonats en Barcelona a X dies de maig en l'any de la nativitat de Nostre Senyor MCCCL nou*, publicades per A. DE CAPMANY i DE MONTPALAU, *Ordenanzas*, cit., p. 105, i per P. DE BOFARULL i MASCARÓ, ed., *CODOIN*, vol. 6, Barcelona, 1850, pp. 330-31). El patró era el cap militar de cada galera, mentre que el còmit n'era el primer oficial, cap de la tripulació i comandant de la maniobra i del marinatge. Vegeu també l'apartat sobre l'*acordament* de professionals sanitaris.

*d'hòmens a caval no trobam que-n ajem pus de .D. de sans.*²⁰⁸ I sabem que a l'armada la situació no era millor: aviat van començar a reduir-se seriosament els efectius *tam ex infirmitatibus quam morte et aliis causis.*²⁰⁹

El Cerimoniós²¹⁰ i Zurita²¹¹ també afirmen la greu i continuada incidència de la malaltia en el setge d'Esglésies. Durant el setge de Castell de Càller, en una primera fase anterior a la presència de l'infant davant les muralles de la capital de l'illa, quan era dirigit per Dalmau i Guerau de Rocabertí, les malalties atacaren els assetjants amb força;²¹² en una segona fase, present ja Alfons, sembla que van afectar molt menys els expedicionaris.²¹³ No

---

²⁰⁸ ACA, C, CRD Jaume II, c. 61, n° 7556 (3 d'octubre de 1323), citada per A. ARRIBAS i PALAU, *La conquesta*, cit., p. 216. Tanmateix, cal tenir present que l'objectiu prioritari de la carta d'Anglesola era demanar reforços.

²⁰⁹ Des de Mallorca es trameteren reforços *cum dicto nostro stolio aliqui deficiant homines tam ex infirmitatibus quam morte et aliis causis* (ACA, C, reg. 341, ff. 156 v.-157 r., 13 de setembre de 1323). L'almirall Francesc Carròs, *estando de la otra parte de Puerto Viejo*, no pogué atacar Porto Pisano com es proposava perquè *sobrevenía el invierno y todas las costas de Córcega son muy peligrosas y la playa de Pisa no tiene ningún abrigo, por esto y porque no tenían mantenimiento para más de quince días y les faltaban más de setecientos hombres que habían muerto de dolencia...*, i gràcies a la seva presència al golf de Càller, on s'havia reunit tota l'armada per a hivernar, es pogué afrontar amb èxit un atac pisà, ja que *las naves y galeras de la armada corrían grande peligro por estar sin gente, que la más había muerto de dolencia* (G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. VI, § 45). Però cap a Nadal els pisans, *confiando que hallarían con menos resistencia a sus contrarios, porque cada día les iba faltando la gente por dolencias con ser lo más áspero del invierno*, aconseguiren destruir una part de l'armada a la platja de Canelles (*ibid.*, § 48).

²¹⁰ *E estant lo senyor infant en lo setge de Vila d'Esglésies, se mes tan gran malaltia en la sua host que totes les gents foren malaltes e hi moriren molts nobles, cavallers e ciutadans honrats e hòmens de peu a tan gran nombre que a penes trobaven qui els volgués soterrar, ne es trobava qui féés conguayta, ni hagués cura sinó de pensar si mateix com porien viure. E açò durà aitant com lo dit setge se tenc [...] així que, segons que es pot arbitrar, la meitat de les gents moriren en lo dit setge, e dels altres romangueren fort pocs que no fossen malalts e a la mort venguts moltes vegades per malaltia...* (PERE III, *Crònica*, cap. I, § 22). També aporta uns breus llistats dels nobles morts i supervivents (*ibid.*, § 35).

²¹¹ *Fue tan grande la mortandad que sobrevino en aquel ejército que se afirma haber muerto la mitad de la gente que iba en esta armada; y de los que quedaron ninguno se escapó de dolencia y que no llegase a la muerte...* (G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. VI, § 45); *pero cada día morían de los ricos hombres y caballeros y gente del ejército y había más enfermos; y pasaron tanta fatiga y peligro en aquel cerco que creo que pocas veces se vio que los cercados y los de fuera padeciesen tanta miseria ni perseverasen con tan continuada mortandad* (*ibid.*, § 48), i *en todo este tiempo nunca cesaban las dolencias en el ejército del infante ni dentro de la villa, antes había gran mortandad en todas partes, y los cercados padecían extrema hambre...* (*ibidem*).

²¹² Vegeu tot seguit, l'apartat sobre les llicències de retorn. Els Rocabertí eren a Quart des de mitjan maig, bloquejant Castell de Càller.

²¹³ El 6 de maig de 1324 Guillem Olomar informava Jaume II: *senyor, lo senyor Infant és ben sa e alegre, merçè de Déu, e en la ost, sab Déus, que jo no sé nyyl hom malalt...* (ACA, C, CRD Jaume II, c. 33, n° 4207, publicada fragmentàriament per H. FINKE, *Acta Aragonensia*, cit., vol. 3, pp. 462-64, § 211). Vegeu G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. VI, § 54: *Tras esto [les greus malalties] se siguió rendirse Villa de Iglesias después de tantos trabajos, para*

obstant això, *pocos días después de llegado el infante a Barcelona, murieron muchos caballeros que venían en la armada enfermos.*²¹⁴

8.2.2. Les llicències de retorn.

Les llicències concedides per l'infant —o almenys la part que ens n'ha pervingut— apareixen registrades en els llibres 395, 396 i 397 de la sèrie *Sardinie* de la seva lloctinència, a la Cancelleria Reial.²¹⁵ Constitueixen uns llargs llistats que, cronològicament, abasten gairebé tota l'estada de l'infant a Sardenya. Tot seguit demostrarem com poden servir-nos d'indicadors —els únics que posseïm— de la incidència i l'evolució de la mortalitat epidèmica durant l'expedició.

Amb aquesta informació hem bastit la gràfica representada a la Figura 8, per a la confecció de la qual no hem tingut en compte els casos dels individus que consten com a *tramesos* per altres ni els que sabem que són mercaders. Els individus que l'escrivà notava com a *tramesos* a la Península, poc significatius quant al seu nombre (68), no han estat comptabilitzats en la gràfica ja que els casos que ens informa que aquest es troba *infirmo* són molt excepcionals;²¹⁶ penso que es tractaria simplement de missatgers necessitats de la

---

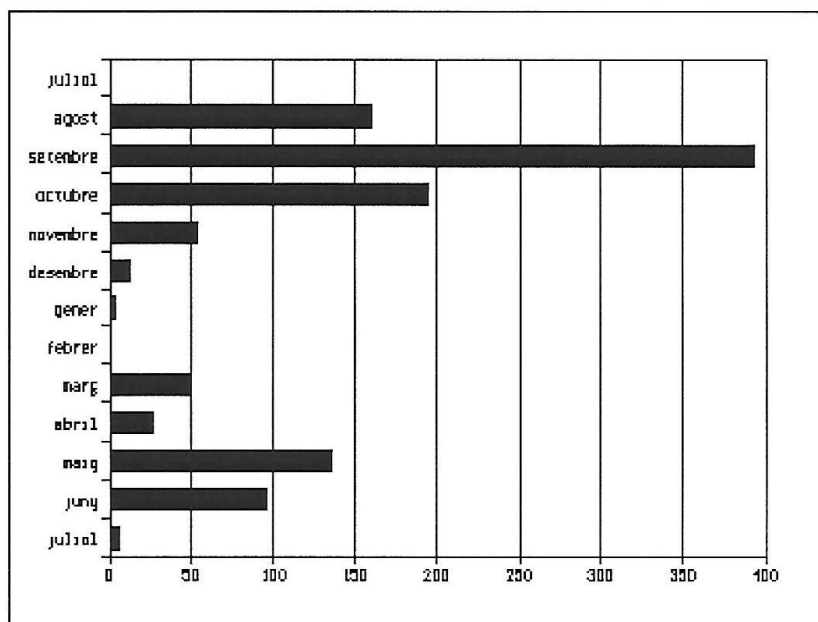
cuya expugnación pareció que les fallecían fuerzas. Y de allí adelante las cosas sucedieron con grande prosperidad. Aquest segon setge finalitzà abans de l'arribada del coent estiu sard. A més a més, la dura experiència adquirida a Esglésies aconsellà, entre d'altres mesures que veurem, d'establir el campament en una altura pròxima al Castell, fora de la plana i de les aigües estancades, anomenada —i no per casualitat— Bonaire, *que está en un apacible y deleitoso collado a la costa de la mar (ibidem)*. Sobre el setge de Càller, vegeu també, més endavant, l'apartat sobre la malaltia i les seves causes.

²¹⁴ G. ZURITA, *Anales*, llib. VI, § 55.

²¹⁵ ACA, C, reg. 395, ff. 204 r., 209 r.-211 v., 213 v.-214 r. i 224 v.-227 v.; *ibid.*, reg. 396, ff. 1 v.-2 r., 6 v.-8 v., 14 r.-16 v., 34 v.-35 v. i 50 r.-51 v.; i *ibid.*, reg. 397, ff. 142 r.-143 v., 144 v.-147 v., 153 v., 159 r., 170 r.-171 v., 178 r.-179 v., 181 v.-184 r., 189 v.-190 v. i 194 r.

²¹⁶ Només n'hem sabut trobar un, Bernat ça Vila, que, essent malalt, fou *tramès* a Catalunya per Climent de Salavert, escrivà de l'infant (ACA, C, reg. 397, f. 142 v., 27 de març de 1324).

preceptiva llicència per a superar el bloqueig ordenat pel mateix Alfons.²¹⁷ Tampoc ho han estat els casos de llicències concedides a mercaders²¹⁸ per a embarcar en diverses coques, més abundants (84) però molt més concentrats en el setge de Càller, concretament en els mesos de març i abril de 1324.

Fig. 8: Llicències de retorn a la Península atorgades per l'infant Alfons durant la campanya de conquesta de Sardenya (juliol de 1323 a juliol de 1324).

²¹⁷ El 17 d'agost l'infant ordenà retenir totes les naus *prenén los tímoms o veles en manera que-n siats ben segur* (ACA, C, reg. 395, f. 215 r.-v.) Però el bloqueig ja havia estat decretat abans, i només després en foren exceptuats expressament els mercaders (5 d'agost) (vegeu més endavant, l'apartat sobre la malaltia i les seves causes).

²¹⁸ Vegeu la nota anterior; alguna ordre posterior, possiblement la del 17 d'agost mateixa, devia anul·lar llur excepcionalitat.

De la resta —la gran majoria de les llicències— cal dir que només unes quantes fan referència explícita a la malaltia dels seus beneficiaris;²¹⁹ no obstant això, ajudant-nos d'altra documentació complementària, com la referent a algun dels llicenciats²²⁰ i, sobretot, les cartes i els informes intercanviats per Jaume II²²¹ i Alfons, podem veure que la interpretació que en fem és molt probablement la correcta.²²² Més encara: uns quants documents al·ludeixen directament a la necessitat dels malalts de marxar de Sardenya per no trobar allà el remei adequat i/o per consell dels metges.²²³

Ara bé, tot i que les llicències documentades corresponguin efectivament a malalts, quina és la seva *representativitat* real? Dit d'una altra manera, es concedeixen llicències a tots els malalts? o només als de categoria socio-econòmica, política o militar més assenyalada? La gran majoria són concedides a nobles, segons es pot deduir del seu nom i del fet de nomenar-los

---

²¹⁹ Llicències concedides a Mateu de Bertrellans *pro curando ab infirmitate qua diu detentus fuistis* (ACA, C, reg. 395, f. 204 r., 1 d'agost de 1323); a Berenguer des Freixa *et quatuor eius clientes infirmi* (*ibid.*, f. 209 r., 10 d'agost de 1323); a quatre *soceris* de Guillem i Bremund Moliner, difunts, *et triginta clientibus quos dicti defuncti hic habent in servicio domini infantis qui nunc pro majori parte infirmitate tenentur* (*ibidem*, amb la mateixa data, transcrites ambdues a l'Apèndix, § 102); a Huguet de Santa Pau, amb deu dels seus homes de peu, el qual *ad partes Cathalonie se transferat ut ibidem de infirmitate quam patitur faciant se curari* (*ibid.*, ff. 213 v.-214 r., 15 d'agost de 1323).

²²⁰ Llicències atorgades a alguns dels homes del noble Dalmau de Castellnou, difunt, i del seu fill, relaxats per Guerau de Rocabertí (ACA, C, reg. 395, f. 225 v., 9 de setembre de 1323) complint l'ordre de l'infant en el sentit que *vós regonegats lur companya [...] e aquells que vós conegats que-ls fos perill de lur persona lo romanir, dats-lur llicència de part nostre que se'n puxen anar* (*ibid.*, f. 224 r., 2 de setembre, transcrita a l'Apèndix, § 105); a Ramon Cornell (*ibid.*, reg. 395, f. 227 r., 18 de setembre de 1323), del que coneixem que ja abans de posar setge a Esglésies *fuít infirmitate gravissima sui corporis egritudine tediatus* (*ibid.*, reg. 396, ff. 1 v.-2 r., amb la mateixa data); a Joanet de Galve (*ibid.*, reg. 396, f. 8 v., 28 de setembre de 1323), del qual també sabem per un altre document que *de llicència nostra se'n va a Malorcha per curar-se e guarir de malaltia*, autoritzant-lo excepcionalment a vendre un dels seus rossins *per ço que-l preu d'aquell li puxa servir en sa malaltia* (*ibid.*, f. 12 v., també amb la mateixa data).

²²¹ Vegeu tot seguit, l'apartat sobre Jaume II i les malalties.

²²² El fet de basar-se quasi exclusivament en la documentació classificada a la sèrie de Cartes Reials de l'ACA, impedií Arribas de treure aquesta conclusió (vegeu A. ARRIBAS i PALAU, *La conquesta*, cit., pp. 216-17).

²²³ A títol d'exemple, la més significativa: el 15 d'agost de 1323 l'infant concedí llicència a Huguet de Santa Pau per a retornar a Catalunya perquè s'hi fes guarir de la seva malaltia, *cum in regno isto balnearum et aliorum necessarium complementum haberi non possit*, segons consell donat *per medicos et alios* (ACA, C, reg. 341, ff. 158 r. —transcrita a l'Apèndix, § 103— i 158 v.); vegeu també *ibid.*, reg. 395, ff. 213 v.-214 r., ja citada. Cal dir, però, que la documentació, en aquest cas, no acaba d'aclarir si es tractava de ferides o de malaltia (vegeu aquest mateix apartat i, més endavant, el que duu per títol *La medicina i els metges enfront de la malaltia*).

com a caps d'una host,²²⁴ però no pas totes, ja que, per una banda, un bon nombre d'elles són atorgades a individus dels que se'ns indica una procedència ciutadana,²²⁵ clergues,²²⁶ professionals diversos²²⁷ o gent que apareix vinculada d'una o altra manera –*familiars, socii, clientes, scutiferii, nuncii, mancipii*– a nobles,²²⁸ i, per l'altra, cal tenir en compte que una gran part de les llicències concedides als nobles mateixos ho són també a membres o a la totalitat de la seva host.²²⁹ Això últim ens planteja altres problemes: era

²²⁴ Una excepció, dintre del grup dels cavallers, és la concedida a Ramon de Savardú, *militi silvestri*, el 29 d'agost de 1323 (ACA, C, reg. 395, f. 211 r.) El *cavaller salvatge* era aquell que tenia la cavalleria per ofici, posant-se al servei de qui més li donava.

²²⁵ Les llicències atorgades a Guillem de Carcassona, ciutadà de València, i a un dels seus homes (ACA, C, reg. 395, f. 209 v., 13 d'agost de 1323); a Arnau Pere, de Lleida, i cinc persones més amb ell (*ibidem*, 15 d'agost); a Guillem Borrell, de Castellfollit del Boix (*ibid.*, f. 210 r., 18 d'agost); a Ponç Seguer, de Castelló d'Empúries (*ibidem*, 19 d'agost); a Castelló de Corçà, veí de les Avellanes, i a Bernat de Soler, veí de Besalú (*ibid.*, f. 211 r., 28 d'agost); a Jaume Foix, veí de Rubiols (*ibid.*, f. 211 v., 1 de setembre); a Guillem Ferrer Caperó, de Riudoms (*ibidem*, 5 de setembre); a Tomàs Çanit, veí de Barberà (*ibid.*, f. 224 v., 27 d'agost); a Jaume Huguet, veí de Cullera (*ibid.*, f. 225 r., 7 de setembre); a Jaume de Sant Joan, ciutadà de València (*ibid.*, f. 226 r., 7 de setembre); a Berenguer Costa, ciutadà de Barcelona, amb quatre dels seus homes (*ibidem*, 19 de setembre); a Bernat Martell, de Gandesa (*ibid.*, f. 226 v., 17 de setembre); a Berenguer de Castellbisbal, Ramon ça Vall, Bernat Nebot, Francesc ça Tria i Simó Salget, ciutadans de Barcelona, amb tres escuders i disset mariners (*ibid.*, f. 227 v., 23 de setembre); i un llarg etcètera.

²²⁶ Llicències atorgades a Guillem Barrall, clergue (ACA, C, reg. 395, f. 211 r., 28 d'agost); a Pere de Siñar, clergue (*ibid.*, f. 224 v., 5 de setembre); a Guillem Conesa, predicador, amb una altra persona (*ibid.*, reg. 396, f. 8 v., 27 de setembre); etcètera.

²²⁷ Deixant de banda els mercaders (vegeu el que n'hem dit poc abans), mariners o escuders, van concedir-se llicències a un sastre de la família de Delfí d'Anglesola (ACA, C, reg. 395, f. 211 r., 26 d'agost de 1323); a Pere ça Plana, sabater de Barcelona (*ibid.*, f. 227 r., 21 de setembre); a Bernat Peiró, pintor (*ibid.*, reg. 396, f. 8 r., 27 de setembre). Però també es concedí llicència a diversos professionals sanitaris o a persones vinculades a ells; així, per exemple, a Pere Guerau, veí d'Ullà, cirurgià segons altres documents (*ibid.*, reg. 396, f. 6 v., 24 de setembre); a Azarías Abenjacob, físic jueu, amb dos homes (*ibid.*, f. 50 v., 17 de desembre, transcrita a l'apèndix, § 108); a Pere Mascaró, *nuncius* de Guillem Segon, cirurgià (*ibid.*, reg. 397, f. 159 r., 18 d'abril de 1324); o un altre home tramès a Catalunya pel mestre Francesc des Pla, físic de Barcelona (*ibid.*, f. 179 v., 24 de maig).

²²⁸ Són molt nombroses les llicències a membres de les comitives dels nobles, qualificats amb aquesta diversa nomenclatura de l'escala feudo-vassallàtica, el qual noble molt sovint ja havia mort: per exemple, vegeu les concedides als dos *socii* i vuit *familiars* de Joan Llençol, difunt (ACA, C, reg. 395, f. 209 r., 11 d'agost); als tres homes de la *família* de Dalmau de Castellnou, difunt (*ibid.*, f. 210 r., 7 d'agost); a Sancho Martín de Lagoniella i tres *scutiferii* seus (*ibidem*, 18 d'agost); a Felip de Milà i tres *nuncii* seus (*ibid.*, f. 210 v., 20 de setembre); a Ramon Pere Fivaller i un seu *mancipium* (*ibid.*, 21 de setembre); a Rodrigo Bertrán de Borja i sis dels seus *clientes* (*ibid.*, f. 225 r., 4 de setembre); a quinze homes de la *família* de Ramon d'Orcau, difunt (*ibid.*, reg. 396, f. 7 v., 25 de setembre); etc.

²²⁹ Les llicències atorgades a Nicolau Carròs i a set dels seus clients (ACA, C, reg. 395, f. 211 v., 29 d'agost de 1323); a Amorós de Ribelles amb un cavaller i deu dels seus homes de peu i tres homes més de Bertran de Quítia (*ibidem*, 24 d'agost); a Huguet de Santa Pau amb deu dels seus homes de peu (*ibid.*, ff. 213 v.-214 r., 15 d'agost); a Lope Ferrández de Lucenit amb sis escuders i quinze dels seus homes de peu (*ibid.*, f. 225 r., 7 de setembre) –Zurita el cita entre els qui moriren en arribar a Barcelona (G. ZURITA, *Anales*, llib. VI, § 55; vegeu l'apartat sobre les cartes reials); a Ramon Cornell, amb cinquanta homes de la seva família i quatre homes de peu (*ibid.*, f.

potser usual llicenciar tota l'host quan el seu cap emmalaltia o quan moria? Els qui són llicenciats citant-los com a membres de la comitiva d'un noble, ho són per malaltia o com a simple escorta? La documentació no és molt clara pel que fa a aquest últim punt, però sembla inclinar-se per la primera opció.²⁸⁰ Si bé la malaltia atacà també els nobles, tot sembla indicar que els principals afectats en resultaren els *hòmens de peu*.

El registre de llicències s'inicia el mateix juliol de 1323, com ja ha estat dit, i en els mesos de l'estiu assoleix el seu punt culminant, no tant a l'agost —160 llicències— com al mes de setembre²⁸¹ —393 llicències; aquest màxim d'incidència a finals d'estiu més que no pas al pic d'aquesta estació s'explicaria probablement per l'evolució de la malaltia sobre un conjunt humà encara no immunitzat a la seva incidència, o bé, potser més versemblantment, per un procés característic de la malaltia que afectà els expedicionaris.

La tardor —247 llicències—, sobretot octubre —194—, continua essent un període de gran impacte, però després, tot al llarg de l'hivern —16, de desembre a febrer, inclosos— i fins a la primavera, ja en el setge de Castell de Càller, el nombre de llicències registrades decau molt significativament. A part de les possibles raons internes, estacionals, de la mateixa malaltia, cal tenir en compte l'oposició expressa de Jaume II manifestada en diverses cartes adreçades a l'infant i el seu cercle; ambdós aspectes són comentats més endavant. Es toca fons aquest mes de febrer, sense cap llicència registrada.

Març i abril apareixen inversemblantment inflats si s'hi compten les llicències atorgades de forma general a un gran nombre de mercaders²⁸² —158 en total—; tanmateix, deixant-les de banda, tenim sens dubte un quadre força més realista —només 74 llicències. Durant els mesos de plena primavera, maig i juny, torna a disparar-se lleugerament el registre

227 r., 18 de setembre); a Joan de Boil i Joan Lope de Boil amb cinc dels seus homes (*ibid.*, f. 227 v., 23 de setembre); a Bernat i Berenguer Creixell i a Bernat Dotzat, amb onze homes de la seva família (*ibid.*, reg. 396, f. 8 r., 26 de setembre); etc.

²⁸⁰ Així pot veure's en l'ordre per a llicenciar els malalts més greus de la comitiva de cavall i de peu del vescomte Dalmau de Rocabertí i de Bernat d'Orriols (ACA, C, reg. 395, f. 224 r., 2 de setembre), transcrita a l'Apèndix, § 105 (vegeu també anteriorment, en aquest mateix apartat).

²⁸¹ Vegeu abans el recompte fet per l'infant en el mes d'octubre, citat a l'apartat sobre les cartes reials. Segons Zurita, *recrrecieron en el estío graves enfermedades y dolencias en el ejército y una gran mortandad, y apenas quedó persona que no adoleciese; y muchos ricoshombres y caballeros y gente muy principal murieron* (G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. VI, § 45), *y duró no solamente en el estío y otoño pero en el invierno, que fue muy lluvioso y frío* (*ibidem*).

²⁸² Vegeu abans, en aquest mateix apartat.

—231 llicències—, reflectint, segurament, tant les condicions climàtiques com, probablement, sobretot el fet de tractar-se de l'última fase de la lluita, i cau de manera acusada el mes de juliol —només 6—, el darrer del que en tenim registre i a mitjans del qual, com ha estat dit, fou signada la pau després de la qual l'infant ja tornà a Barcelona.

8.2.3. Jaume II i les malalties.

L'oposició del monarca i les derivacions que comportà se'ns presenta altament interessant. Jaume II començà desaconsellant des de la Península la política empresa per Alfons, donada la minva constant dels efectius de l'exèrcit i de l'armada que es produïa a causa de les morts, les malalties i les llicències, *que lochs ha en la isla que són sans, axí com Sàsser e altres, en què porien estar e pensar de si meteys*.²⁸³

Tanmateix, les llicències continuaren amb força: el 18 d'octubre fou atorgada una de les més impactants, la de Ramon Cornell, amb cinquanta-quatre dels seus homes; immediatament l'infant escriví al rei per a justificar-ho: el noble aragonès —li exposava— ja havia caigut malalt abans de posar setge a Esglésies i havia continuat debilitant-se progressivament sense poder-se evitar, malgrat que se li féu tot *juxta fisicorum consilia*.²⁸⁴ La impotència dels metges davant la malaltia sembla impulsar la continuïtat en la concessió de llicències: se n'atorgaren tot seguit al cirurgià Pere Guerau, a Joanet de Galve, escrivà de l'infant, etc.

La reacció del rei no es féu esperar: en la informació que donà al castellà d'Amposta que aquest havia de trametre a l'infant de part seva, amb data de 4 d'octubre, Jaume II s'hi oposà obertament.²⁸⁵ L'endemà insistí en la seva oposició radical en una carta a Artal de

²⁸³ ACA, C, reg. 341, ff. 157 v.-158 r. (13 de setembre de 1323), en carta del rei a l'infant.

²⁸⁴ *Et quamquam juxta fisicorum consilia multum sibi foret expediens ut naturale solum reperetur pro recuperanda sanitate ne sit in hiis finibus languendo consumeret inanter dies suos [et] convalescenciam nullam recipere de sua infirmitate predicta...* (ACA, C, reg. 396, f. 1 v.-2 r.) El seu metge, Azarías Abenjacob, físic jueu de Saragossa (*ibid.*, reg. 223, f. 272 r.), no abandonà Sardenya fins al 17 de desembre (vegeu abans, l'apartat sobre les llicències de retorn).

²⁸⁵ *Item li diga con lo senyor Rey ha vist que són tornats deçà alguns richs hòmens e cavallers e companyes de peu [...] ab licència sua, e ha-n'í de tals qui'n havien pocha necessitat. E ia lo senyor Rey havia scrit d'aquesta rahó al Infant, que no degués donar licència a negú per malaltia que agués [...], cor la ost se'n minva e se'n afebleix*

Luna i a Guillem d'Anglesola, als quals havia encomanat la custòdia de l'infant.²⁸⁶ La contestació d'Anglesola al rei ens proporciona una altra de les claus que podrien ajudar a aclarir el problema: es defensà assegurant que des de bon principi les llicències de retorn s'havien atorgat per iniciativa del mateix Alfons, sense que ells hi poguessin fer res; informà el rei també de la bona sanitat de l'infant, però suggerint que *seria mester que vós deguésets trametre deçà .I. bon mege ho dos, car gran freytura avem de bon mege...*²⁸⁷ És, doncs, la manca de metges, de metges experimentats en la malaltia que afectà l'exèrcit d'Alfons, el que forçà a aquest a continuar concedint llicències a tots els qui no només ja no podien ser-hi útils sinó que hi podien causar grans problemes.²⁸⁸

Malgrat tot, a partir d'aleshores, Jaume II sembla reservar-se el dret d'autoritzar o no les llicències concedides per l'infant;²⁸⁹ en un memorial presentat per l'infant al rei mitjançant Felip de Boil, datat per Arribas entre setembre i desembre de 1323, Alfons sol·licità al seu pare que *no vulla dar nuyla favor, ans dé favor a lurs contraris aytanta com bonament puxa, [...] cor no hi ha negun qui se'n sia tornat ab pleer del senyor Infant, ja sia que ·n haguessen llicència, la qual agren per gran pruxèvol que li'n fahien.*²⁹⁰ Sembla que

---

*molt [...] [e] no·ls és d'onor la lur tornada ne·ls en seguex bona fama, e l'Infant ho deuria fortment denegar [...] [e] bé·ls poria atorgar per haver sanitat e recrear si meveys que porien anar o a Sàsser o en altre loch sa de la isla. **E axí d'aquí a-avant en neguna manera no·ls en do llicència*** (ACA, C, reg. 341, ff. 160 r.-161 r., transcrit a l'Apèndix, § 106).

²⁸⁶ *E si por aventura hi havia algunos muy enfermos qui hoviessen menester recreación, podríales dar licencia que se fúesen o a Sácer o en otros lugares sanos dentro [sic] la isla* (ACA, C, reg. 341, f. 161 r., 5 d'octubre).

²⁸⁷ ACA, C, CRD Jaume II, c. 61, n° 7566 (4 de novembre de 1323).

²⁸⁸ Ishaq ISRAELÍ (ss. IX-X), autor d'un tractat sobre les febres d'àmplia difusió a l'Europa medieval, remarcà, tot parlant de la febre anomenada *causon*, pròxima a la *terçana*, que *el físico, comoquier que sea muy acabado en esta arte e non solamente en la lógica más en metafísica e en física, mas ha menester que sea muy estudioso e usado por grant tienpo de servir a los enfermos. E que sepa bien conoscer los quatro tienpos de la enfermedad, así como en el comineço della, e el acresçentamiento, e el estado, e el menguamiento della, porque sepa obrar en cada uno destos tienpos así como es menester...* (I. ISRAELÍ, *Tratado de las fiebres*, versió castellana del s. XV a cura de J. LLAMAS, Madrid-Barcelona, 1945). Sobre l'autor i el tractat, i la polèmica sobre la febre vegeu més endavant, l'apartat sobre la malaltia i les seves causes.

²⁸⁹ Així, en una carta adreçada a l'infant el 6 de novembre de 1323, autoritzà la llicència a atorgar a Bernat de Corbera, fill de Romeu de Corbera, ja que es trobava tan greument malalt que no podia ni podria ajudar-li en res (ACA, C, reg. 341, f. 165 v.)

²⁹⁰ *Item pot mostrar lo dit En Felip al senyor Rey quals són aquells qui se'n són tornats qui·ych eren ab cavayls e ab armes, e que plàcia al dit senyor que a-aquells ne als altres qui se'n tornaran no vulla dar favor, ans dé favor a lurs contraris aytanta com bonament puxa. E que ab ell nuyla soferta ne gràcia no troben, ans si la han d'allongament ne altra per rahó del viatge los sia revocada ab crida per tal que·ls sia major confusió e que la fama*

aquestes mesures, tant respecte dels simples desertors com dels qui anaven proveïts de llicència, acabaren per entrar en vigor.²⁴¹

Tot sembla apuntar, en conclusió, cap a una impotència manifesta per part dels metges davant de les desastroses febres i al mateix temps, en general, cap a una insuficiència numèrica del personal assistencial present a l'illa. De fet, ja hem vist com també van gaudir de llicència alguns professionals sanitaris;²⁴² d'altres tenim notícia que van morir durant l'expedició, no sabem si en el combat o a causa de les malalties: són els casos de Bernat Tolsà, cirurgià, i Berenguer de Fontanelles, físic, ambdós probablement de Barcelona,²⁴³ Façan Abenxoha, menescal de l'infant,²⁴⁴ i Mossé Avinardut, físic de la Casa dels infants.²⁴⁵

---

vinga d'açà. Cor no hi ha negun qui se'n sia tornat ab pleer del senyor Infant, ja sia que-n haguessen llicència, la qual agren per gran pruxèvol que l'in fabien. E que als hereus d'aquells que hic són morts do tota favor que puxa, sen don de les ànimes dels defunts damundits. Item que ordon lo senyor Rey alcunes persones a fer pendre e punir aquells qui se'n són anats sens llicència del senyor Infant... (ACA, C, CRD Jaume II, c. 80, n° 1774 i 1778, publicades per A. ARRIBAS i PALAU, *La conquesta*, cit., pp. 403-405, § 40 i 41).

²⁴¹ *Quant a les coses contengudes al .XII. capítol e al .XIII. capítol d'aquells que se'n són tornats de la host ab llicència o sens llicència, entén lo senyor dit Infant que la provisió que-l senyor Rey li ha feta és molt bona. E s'és-lus vengut massa gran desastre que hayen leixat lur senyor natural qui despuys se sia combatut en batayla campal perquè és més justificada la provisió del senyor Rey...* (ACA, C, CRD Jaume II, c. 21 de papers per a incorporar, publicada per A. ARRIBAS i PALAU, *La conquesta*, cit., pp. 408-414, § 44, datada per l'autor cap a maig de 1324). A part possibles excepcions, com el cas de Guillem Fontanes, mestre d'aixa de Barcelona, el qual havia tornat malalt de Sardenya sense llicència, i al qui el mateix rei concedí guiatge, possiblement per la seva utilitat a les drassanes (ACA, C, reg. 225, f. 238 v., 5 d'abril de 1324).

²⁴² Vegeu abans, l'apartat sobre les llicències de retorn.

²⁴³ Jaume II ordenà (5 de febrer de 1324) a l'infant Alfons que fes restituir a les mullers i tutors dels seus hereus els béns que van deixar a l'illa els dos metges difunts, *qui in insula Sardinie finierunt, in vestro servicio, ut percepimus, dies suos* (ACA, C, reg. 181, f. 137 r.)

²⁴⁴ El 13 de febrer enfranquí Homahan, sarraïna de València, muller d'aquest menescal, *qui in partibus Sardinie in nostro expiravit servicio* (ACA, C, reg. 225, f. 180 v.)

²⁴⁵ Alfons certificà (11 d'octubre de 1324) al rei haver fet proveir de les seguretats corresponents uns jueus d'Osca que el mestre Alatzar, físic de l'infant i fill de Mossé, havia tramès a Sardenya *pro aportandis ossibus dicti magistri Mosse, qui ibidem in vestro et nostro servicio diem clausit extremum, eisque inhumandis in fossario judeorum Osce*, ara acusats de robatori durant el trajecte de retorn, per tal que poguessin presentar-se a judici del rei a Lleida (ACA, C, reg. 411, f. 8 r., 11 d'octubre de 1324), transcrit a l'Apèndix, § 112). Vegeu A. CARDONER i Francesca VENDRELL, "Aportaciones", cit., pp. 304-05, que no conegueren, però, aquest document. La mort de Mossé a Sardenya és remarcada posteriorment en diverses concessions i confirmacions de privilegis als Avinardut (*ibid.*, reg. 876, ff. 15 v.-16 r., de 23 de gener de 1344, i *ibid.*, reg. 878, f. 221 r.-v., de 24 de setembre de 1345, tots dos publicats pels mateixos autors, pp. 345-46, § 31 —transcrit a l'Apèndix, § 184— i 346-48, § 32).

8.3. La malaltia i les seves causes.

Hem vist abans com era ben coneguda l'existència de mals *aires* a l'illa, coneixença que n'havia anat configurant des d'antic una imatge com a lloc decididament insalubre i pestilent, on era ben factible contraure greus febres, i com, fins i tot, aquest coneixement de la situació sembla que influí clarament en l'estructura professional dels sanitaris embarcats amb Alfons. Històricament, les *febres* han estat una de les malalties socials més ben documentades a l'illa sarda, ja des d'època romana.²⁴⁶

Pel que fa al nom donat a la malaltia, cal dir que, en el període baix-medieval, la documentació sarda, o referent a Sardenya, parla en general de *febre pestilencial*,²⁴⁷ però també de *terçanes*, *terçana maligna*, *quartanes*, *quotidianes*, etc., reflectint la periodicitat particular dels accessos en cada tipus de febre.²⁴⁸ Amb tot, en la documentació consultada

²⁴⁶ Vegeu abans, l'apartat sobre l'activitat professional dels físics.

²⁴⁷ Així ho recull F. C. CASULA, *Profilo storico della Sardegna catalano-aragonese*, Cagliari, 1982, p. 80 [trad. cat.: *La Sardenya catalano-aragonesa. Perfil històric*, Barcelona, 1985, p. 99]. Ishaq Israelí també parla sovint de *pestilència* (vegeu més endavant, en aquest mateix apartat). Tanmateix, l'historiador sard parla en tot moment de *malària*. Ha estat dit que aquest darrer nom, derivat de l'ús comú italià *mal'aria*, es documenta a partir del segle XVI, tot i que no fou utilitzat tècnicament fins a mitjans del segle XVIII (S. JARCHO, "A Cartographic and Literary Study of the Word «Malaria»", *Journal of the History of Medicine*, 25 (1970): 31-39). No obstant això, l'ús de l'expressió és segurament anterior al segle XVI; vegeu per exemple carta que el rei Martí adreçà al seu fill, Martí el Jove, essent aquest a Sardenya (1 de juny de 1409), publicada per D. GIRONA i LLAGOSTERA, *Itinerari del rei En Martí*, Barcelona, 1911-1912, p. 231: *vos pregam axí cordialment com podem que tengats bon regiment en vostra persona e que us guardets de mals ayres, e usats d'açò que us ordenà l'altre dia mestre Pere Soler...* De fet, cal dir que, tot i que no l'hàgim documentada durant el període aquí estudiat, l'expressió, fruit dels conceptes mèdics de l'època, tingué el seu contrapunt durant l'expedició de l'infant Alfons en la invocació de santa Maria de **Bonaire**, fundada durant el mateix setge de Castell de Càller i encara avui subsistent com a patrona miraculosa de l'illa. Paral·lelament, Muntaner informa d'una altra població d'aquest nom, a Calàbria (R. MUNTANER, *Crònica*, § 256; P. CATALÀ i ROCA - J. GALA i FERNÀNDEZ, "Entorn de *lo bon ayre*", cit., p. 141). Vegeu més endavant, l'apartat sobre les conseqüències de les malalties.

²⁴⁸ Ishaq Israelí les classificà i descriví així: *Capítulo de las fiebres podres que han en sí entreponimiento de tiempo e son continuas... e por mudamiento del aire que lo aborreçe la natura por el su corronpimiento... así como vemos en los humores de las cosas muertas que fierven e podreçen e corrónpense, porque perdieron la calentura natural e el regimiento de la natura. E esta materia podreçada engendra fiebre segunt la su complisión e lieva nonbre la fiebre del su elemento. Si la materia fuere colérica, engendra *terciana* e tiene e aprieta al enfermo por XII oras, e fuelga por XXXVI. Si fuere la materia flemática, fas *cotidiana* e múdase e tiene al enfermo por XVIII oras, e fuelga por VI. Si fuere malencónica, [engendra *quartana* e] tiene por XXIII oras e fuelga por XLVIII... E la razón del departimiento destas fiebres es segunt la ligeresa o pesadumbre de la materia que es conveniente a la podredumbre, o que non es conveniente con ella...* (I. ISRAELÍ, *Tratado de las fiebres*, cit., pp. 226-27). Ishaq Israelí, mort a Qairou_n vers l'any 950, recollí en el seu tractat (*Kit_b al-hummay_t*) la doctrina de la febre continguda en el *De differentiis febribus* de Galè; el seu tractat tingué una àmplia difusió a l'Europa medieval des que fou traduït al llatí (*De febribus*) per Constantí l'Àfricà (s. XI). Fou inclòs expressament en els plans d'estudi de la facultat de medicina de Montpeller de 1309 i 1340, si bé ja a partir dels primers (1309) començà a ser substituït per la doctrina continguda en el quart llibre del *Canon* d'Avicenna. La versió castellana publicada per Llamas és del s. XV. No fou traduït al

relativa a l'expedició de 1323-1324 es parla de *febre*,²⁴⁹ *malaltia febril*²⁵⁰ o *terçanes*²⁵¹ i més sovint simplement es fa referència a *malalties*.²⁵² Cal fer notar que les primeres paraules, més tècniques —o almenys més *descriptives*—, són utilitzades en cartes personals

---

català, però sí a l'hebreu (vegeu *ibid.*, pp. VII, XVII i XXVIII; G. SARTON, *Introduction to the History of Science*, Baltimore, 1927-1948 [reimpr.: Nova York, 1975], vol. 1, pp. 639-40; A. CARDONER i PLANAS, *Història de la medicina*, cit., pp. 41, 73-74 i 143; i L. GARCÍA BALLESTER, "Arnau de Vilanova (c. 1240-1311) y la reforma", cit., p. 103, fonamentalment). Cal dir que la febre fou el fenomen central de la patologia mèdica medieval; sobre ell van convergir les reflexions dels metges d'aquesta època i llurs especulacions foren ben sensibles al fenomen intel·lectual que ha estat anomenat *nou Galè* —la massiva introducció de noves i importants obres de Galè, totes elles de fisiologia, patologia, clínica i terapèutica, que comportà un coneixement del sistema galènic molt superior al que havien tingut els metges anteriors. Un dels principis indiscutibles més fermament introduïts en la biologia i la medicina medievals fou el de l'existència d'una calor natural, innata, imprescindible per a la sensació, el moviment i el mateix pensament, el manteniment de la qual coincidí amb la vida i la seva desaparició amb la mort. Tant Galè com tots els metges medievals —àrabs, jueus i cristians— acceptaren completament aquest principi. En determinades condicions, coincidents amb la malaltia, apareixia una altra mena de calor anomenada no natural (*innaturalis*), estranya (*extraneus*), preternatural (*praeter naturalis*), immoderada (*intemperatus*), ignia (*igneus*), extranatural (*extra naturalis*) o calor febril (*calor febrilis*). Cal recordar aquí que la calor, en la biologia galènica, és una substància capaç de dividir-se en gèneres i espècies, i que la fisiologia galènica es mou en una cosmologia en la qual la calor o *allò càlid* és un dels quatre elements i qualitats que formen totes les coses, tant animades com inanimades. A finals del segle XIII hi ha constància que en el món acadèmic de Montpeller culminaren i/o es replantejaren una sèrie de discussions molt vives que van tenir com a finalitat aclarir quin lligam existia entre la calor natural i la no natural, i fins a quin punt la natura de l'una tenia relació amb la de l'altra. Les polèmiques sobre la natura de la febre culminaren, en el trànsit dels segles XIII al XIV, en una nova explicació científica sobre el seu mecanisme de producció íntimament relacionada amb les doctrines galèniques (*nou Galè*) i amb la problemàtica plantejada per les doctrines mèdiques d'Averrois, Razés (al-R_z_) , al-Kind_ o Avicenna, recentment incorporades als coneixements intel·lectuals dels metges universitaris de Montpeller i dels de la Corona d'Aragó i Mallorca que hi tingueren contacte (vegeu L. GARCÍA BALLESTER, "La facultad de Medicina de Montpellier: tradición y novedad en la patología médica de la Corona de Aragón durante la transición del siglo XIII al XIV", *IV Jornades d'Estudis Històrics Locals: El Regne de Mallorca i el Sud francès*, [novembre de 1984], Ciutat de Mallorca, 1986, pp. 21-40; i també IDEM, "La recepción del «Colliget» de Averroes en Montpellier (c. 1285) y su influencia en las polémicas sobre la naturaleza de la fiebre", dins *Homenaje al prof. Darío Cabanellas Rodríguez, O.F.M.*, con motivo de su *LXX aniversario*, Granada, 1987, vol. 2, pp. 317-32).

²⁴⁹ El 30 de desembre de 1323 l'infant comunicava a Jaume II el seu restabliment després que *per aliquos dies febrem passi fuerimus...* (ACA, C, CRD Jaume II, c. 62, n° 7585).

²⁵⁰ ACA, C, CRD Jaume II, c. 60, n° 7421 bis, també registrada a *ibid.*, reg. 395, ff. 222 v.-223 v. (31 d'agost de 1323), ja citada: l'exèrcit, al setge de Vila d'Esglésies, *maior eciam pars viventium inibi langoribus febrilibus pergravantur...*

²⁵¹ El 25 de setembre de 1323 Alfons comunicava al rei que havia tingut *tres acciones terçane valde leves et personam nostram non multum opprimentes...* de les que ja s'havia recuperat (ACA, C, reg. 341, f. 164 r.)

²⁵² Vegeu per exemple l'ordre d'embarcar Huguet de Santa Pau en una galera mallorquina perquè pogués tornar a Catalunya segons la llicència que li havia estat atorgada *ut ibidem de infirmitate quam patitur faciat se curari...* (ACA, C, reg. 395, ff. 213 v.-214 r.); en un informe d'Alfons al rei sobre el setge d'Esglésies li feia saber que la vila *infirmitatibus gravissimis opprimitur* (*ibid.*, ff. 222 v.-223 v.); per altra banda, no es van poder proporcionar diners ni viandes als mariners *per la malaltia que han* els escrivans encarregats (*ibid.*, reg. 396, f. 80 v.); a l'armada es van produir baixes *tam ex infirmitatibus quam morte et aliis causis* (*ibid.*, reg. 341, ff. 156 v.-157 r.); en la petició d'un préstec al rei de Portugal, Jaume II l'informà de l'èxit de la conquesta de l'illa, assolit malgrat que *la gent del senyor Infant havia havido muytas enfermidades e muertes en Sardenya...* (*ibid.*, reg. 339, ff. 173 v.-174 v.); etc., ja citats.

o informes oficials de l'infant a Jaume II, mentre que la darrera, molt més genèrica, és la que s'utilitza en la documentació de caire més administratiu —concessió de llicències, etc.— expedida pels escrivans de la Cancelleria, un punt de gran interès per a l'estudi del procés de penetració social de la ciència mèdica. Altrament, l'al·lusió a l'*aire* / ambient com a factor fonamental en l'origen de la malaltia és generalitzada; com ha observat Arrizabalaga analitzant el recull documental editat per Amada López de Meneses sobre la pesta negra, les interpretacions que relacionen les mortalitats de 1348 amb condicions particulars de l'aire gaudien d'una gran popularitat a la Corona d'Aragó, reflectint una significativa permeabilitat social envers el saber universitari, tant mèdic com filosòfico-natural.²⁵³

Arribas ja va aportar una succinta descripció²⁵⁴ de les causes de la malaltia epidèmica que es declarà a l'exèrcit de l'infant Alfons durant el setge d'Esglésies, basant-se en notícies extretes de la *Crònica* del Cerimoniós i de Zurita: un hivern plujós i fred;²⁵⁵ la natura del sòl de la regió, molt argilós,²⁵⁶ amb gran quantitat d'aigües estancades, propícies per al desenvolupament de les infeccions; la pestilència de l'aire i la infecció de les aigües,²⁵⁷ a

---

²⁵³ J. ARRIZABALAGA, "La Peste Negra de 1348", cit., pp. 80-81, i Amada LÓPEZ DE MENESES, "Documentos acerca de la peste negra en los dominios de la Corona de Aragón", *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, 6 (1956): 291-447.

²⁵⁴ A. ARRIBAS i PALAU, *La conquesta*, cit., p. 214.

²⁵⁵ *E açò esdevench per l'hivern qui fon molt plujós [...] e molt fret* (PERE III, *Crònica*, cap. I, § 22). Segons G. ZURITA, que es basà ostensiblement en la *Crònica* del Cerimoniós, fou *en el invierno, que fue muy lluvioso y frío* (*Anales*, cit., llib. VI, § 45).

²⁵⁶ *E les langues eren grans en la host...* (PERE III, *ibidem*).

²⁵⁷ *Como aquella región y cielo tiene el aire pestilente, por su corrupción recrecieron en el estío graves enfermedades y dolencias en el ejército...* (G. ZURITA, *ibidem*). *E gran pudor e infecció...* (PERE III, *ibidem*). Els autors mèdics relacionaren aviat les febres amb les aigües estancades: així, segons Ishaq Israelí, *nasçen mucho las pestilencias por el mudamiento e corronpiniento del aire en los quatro tiempos del año. El mudamiento del aire fásese en quatro maneras: Quando se aseñora una de las quatro qualidades, así como friura, o calentura, humidat, o sequedat; e por el fumo, o por el polvo de la tierra que lo torna e lo fase oscuro; o por fumo de mar, o de lagunas, o de otras aguas que estén represadas; o por grant fodor de cosas muertas que es peor que todas las otras, e por ende muchos padeçen grandes enfermedades de estas pestilencias [...] e el aire que se corronpe e podrece cofonde e destruye la persona del omne, e non escapan ende sinon pocos...* (I. ISRAELÍ, *Tratado de las fiebres*, cit., p. 216). La conjunció del fort impacte de les epidèmies en la societat baix-medieval i la valoració social de la ciència mèdica conduí al naixement de la sanitat pública. Els poders públics (municipis, reis) associaren ben aviat les febres amb els arrossars i altres conreus que necessitessin del concurs d'aigües estancades; així, per exemple, des de 1334, el municipi de València dictà diverses disposicions antiarrosseres, i els reis, des de Pere el Cerimoniós (1342), prohibiren reiteradament el seu conreu (vegeu al respecte M. PESET, i J. L. PESET, *Muerte en España. Política y sociedad entre la peste y el cólera*, Madrid, 1972).

causa de la gran mortaldat, que féu aparèixer el contagi; i les escasses o nul·les mesures combatives higiènques a l'exèrcit, sense que gairebé ningú no enterrés els cadàvers.²⁵⁸

En aquestes condicions, a més a més, s'hi poden afegir diversos factors agreujants, com ara l'amuntegament de tropa i gent diversa en les galeres, en els campaments i en els setges.²⁵⁹ Les dificultats en l'abastament alimentari que comportaren una deficient alimentació i, per afegiment, fins i tot, la fam, constituïren un altre factor agreujant a tenir en compte, tot i que aquest va incidir, sobretot, en el setge de Castell de Càller. D'entrada, cal tenir en compte que hom no podia comptar amb els productes del país, aviat suprimits per imperatius tàctics de la guerra medieval.²⁶⁰ Si bé a mesura que avançava el setge d'Esglésies la penúria alimentària era creixent, com pot comprovar-se en les freqüents demandes a Jaume II,²⁶¹ més endavant la situació va arribar a ser veritablement crítica.²⁶² És ben significatiu

---

²⁵⁸ *Y de los muertos se engendró una terrible infección* (G. ZURITA, *ibidem*). Els físics consideraven que una de les raons de que se engendran [las pestilencias] e fãse podredumbre es [...] por aire corrupto e podre que se sale de cuerpos muertos e engendran grant pestilencia e mortal en los omnes (I. ISRAELÍ, *Tratado de las fiebres*, cit., p. 205). Per altra banda, Jaume d'Agramunt, autor d'un tractat mèdic contra la pesta (1348), féu igualment notar que la pestilència *encara més en altra manera se pot fer, car a vegades per bataylla ho en gran setge moren gran moltitud de gents e de cavalls, los quals no-s sotarren, per què-s segueix de la putrefacció dels cossos morts gran infecció e corrompiment en l'air. Encara dels cossos podrís s'engenren mosques e tavans molt verinosos...* (J. d'AGRAMUNT, «*Regiment de preservació de pestilència*» de Jacme d'Agramont (s. XIV). Introducció, transcripció i estudi lingüístic, a cura de J. VENY i CLAR, Tarragona, 1971, p. 60, citat per J. ARRIZABALAGA, "La Peste Negra de 1348", cit., p. 96). Vegeu també la nota anterior.

²⁵⁹ Així és reconegut indirectament per l'infant en uns capítols tramesos pel maig de 1324 a Jaume II, en els que, entre altres coses, es fa referència a la situació sanitària de l'exèrcit durant el setge de Castell de Càller: *E que en la sua host ha gran salut, mercè a Déu, specialment pus fo el setge de Càller axí que pochs lochs se trobarien on tanta gent agués ajustada on agués tan poca gent malalta d'alta condició e de baxa e que-y ha gran abundància de totes bones viandes...* (ACA, C, CRD Jaume II, c. 21 de documents per a incorporar, publicat per A. ARRIBAS i PALAU, *La conquesta*, cit., p. 409, § 44). Pel que fa a les galeres, cal recordar que algunes podien arribar a dur al voltant de 240 persones, les quals, sovint, a causa de l'espai tan reduït de la nau, no es podien moure del seu lloc (vegeu A. de CAPMANY i de MONTPALAU, *Memorias històricas*, cit., vol. 1, pp. 628-29, i IDEM, *Ordenanzas*, cit.) Aquestes condicions constituïen un greu inconvenient per a l'exercici de la medicina a bord, com ja fou observat per Capmany en la primera de les obres citades (vol. 1, p. 91). Vegeu també G. MARAÑÓN POSADILLO, "La medicina en las galeras en tiempos de Lepanto" [conferència pronunciada el 3 de març de 1936], dins *Conferencias sobre Lepanto. Patronato del IV centenario de Cervantes y D. Juan de Austria 1547-1947*, vol. 2, Madrid, 1948, pp. 122-61 [publicada després amb el títol "La medicina en las galeras en tiempos de Felipe II", dins IDEM, *Obras Completas*, vol. 3, Madrid, 1968, pp. 355-71].

²⁶⁰ *Y les talaron la mayor parte de la vega*, en els primers moments del setge de Castell de Càller (G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. VI, § 45).

²⁶¹ Per exemple, ACA, C, CRD Jaume II, c. 60, n° 7421 bis, ja citat (31 d'agost).

²⁶² 17 de gener l'infant ordenà realitzar pagues, *com havem entesa la gran pobrea que sofferren los hòmens de la mar e altres qui aquí són e que moren de fam...* (ACA, C, reg. 396, f. 88 v.) La penúria alimentària apareix combinada amb l'econòmica, però també amb la malaltia: als mateixos mariners del vaixell de l'infant, la tarida de

que, ben aviat, Alfons exceptués expressament els mercaders de l'ordre de retenció general de vaixells i persones —sempre i quan haguessin descarregat la mercaderia— ja que *les gens qui ho sabrien no-ych vendrien tan volenters, per què la nostra host ne poria sofrir algun defalliment*.²⁶³ La monarquia, que ja havia fet un important esforç financer en la preparació de l'expedició i estava fortament endeutada, tenia ostensiblement més dificultats que Pisa en subvenir el seu exèrcit a l'illa, situació aquesta que va arribar a concitar crítiques en el mateix cercle de l'infant Alfons.²⁶⁴

Ja hem vist com els atacs recurrents i aguts de calfred i febre alta, que apareixien aproximadament dotze dies després de la infecció, amb intervals de dos o tres dies en els quals els símptomes no es manifestaven, determinaren els diversos noms de *terçanes*, *quartanes*, etc.²⁶⁵ La malaltia podia continuar durant un temps que varia molt segons el tipus de febre, la salut general del malalt, si s'havien tingut atacs anteriors, el tractament rebut, etc.²⁶⁶ Si

---

Berenguer Just, no se'ls pogué pagar ni donar *aquelles viandes que mester haguessen* per malaltia dels escrivans encarregats (*ibid.*, f. 80 v., 9 de gener). Els pisans havien destruït vaixells carregats amb *viandes*; vegeu PERE III, *Crònica*, cap. I, § 22: *E dins aquest temps foren vint galees de pisans a Canyelles, qui cremaren totes les viandes qui hi eren del dit senyor*.

²⁶³ ACA, C, reg. 395, f. 207 v. (5 d'agost). Un d'aquests mercaders fou Pere Pedrer, patró de la coca Santa Eulàlia, a la filla del qual, Bernadona (muller de Bernat des Soler, cirurgià de Barcelona), el tresorer del rei pagà (1344) 11.316 ss 1 d b. *los quals li romanien a pagar de .XII. mille .DCC.XXXVI. sol. barchn. qui eren deguts al dit pare seu per la Cort del senyor Rey N'Amlós, de bona memòria, pare del senyor Rey ara regnant, ab carta sua ab son segell pendent segellada data in obsidione Castri Callari, idus marcii del any .M.CCC.XXIII., per rahó del nòlit de la dita sua cocha que tench en servey del dit senyor Rey N'Amlós en lo viatge de Sardenya* (*ibid.*, RP, MR, vol. 322, f. 206 r., juny de 1344).

²⁶⁴ Alfons disculpà davant del rei els comentaris efectuats per Guillem Olomar en el sentit *que-us n'érets, senyor, passat per lo primer ab què-us tramesés, axí com aquels qui per matrimoni se deixen de la nòvia...* (ACA, C, CRD Jaume II, c. 63, n° 7691, 17 de maig).

²⁶⁵ Vegeu abans, en aquest mateix apartat.

²⁶⁶ Tot i que més tardà, és interessant al respecte la descripció que féu fra Francesc, bisbe de Bisarcio (al nord de l'illa), del seu recent viatge a través de Sardenya quan anà a prendre possessió del seu bisbat. Arribats a Oristany, ell i els seus acompanyants enmalaltiren, amb *febre contínua*, [...] *que la .I. no ha pugut donar .I. anap d'aygua a l'altra*; ell, al convent dels franciscans, fou *fort vilment pensat* mentre que els altres van ser més ben atesos en un hostel de la vila. Milloraren tots en quinze dies, excepte un que morí *per mal regíment seu* en trobar-se molt debilitat pels *atacs* d'una *mala fembra ciciliana* que havia conegut tan bon punt desembarcà, *assò és estada la raó perquè és mort abans que io ne als altres qui avem haguda maior febra* (ACB, Procures, Extravagants, caps 1, sense catalogar, 8 de desembre de 1350, transcrita a l'Apèndix, § 241). Es pot comparar amb el ben conegut cas de Martí el Jove i la seva *relació* amb la *Bella de Sanluri* poc abans de morir de febres després de la batalla de Sanluri (1409) (vegeu A. BOSCOLO, "La bella de Sanluri, última amante di Martino il Giovane", dins IDEM, *Medioevo aragonese*, Pàdua, 1958, pp. 37-46, i IDEM, *La política italiana di Martino il Vecchio, re d'Aragona*, Pàdua, 1966, en particular el capítol "Leggende su Martino il Giovane", pp. 147-60). No oblidem tampoc que l'amic metge d'Arnau de Vilanova al qual aquest adreçà —figura que a petició del primer— el seu tractat *De amore heroico* es trobava practicant, precisament, a Sardenya (A. de VILANOVA, *Tractatus de amore heroico*, cit., p. 12 i 43).

el malalt no moria, adquiria un grau variable d'immunitat.²⁶⁷ Tanmateix, si no es rebia un tractament adequat els gèrmens podien romandre en el cos fins i tot durant anys, essent ben possible un desenvolupament posterior de la malaltia.²⁶⁸ Ara bé, la gravetat d'aquest tipus de febres radicava més, amb excepcions, en una àmplia afectació de la població, amb efectes desvitalitzadors ben palesos,²⁶⁹ que no pas en les xifres de mortalitat que provocava;²⁷⁰ de

---

²⁶⁷ Cas de la mateixa població sarda i també, per exemple, de l'infant, potser (vegeu més endavant). D'altres, en canvi, moriren tan bon punt contragueren les febres en arribar a l'illa, com el comte Manfredi Donoràtico (*E puis seguí's que al dit Manfré venc malaltia, de la qual morí*, PERE III, *Crònica*, cap. I, § 33, i IDEM, *Crònica General*, cit., p. 174) i gran part dels expedicionaris.

²⁶⁸ Hom accepta que tant l'infant Alfons com Teresa d'Entença en patiren seqüeles tota la seva vida (vegeu J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón*, cit., pp. 54, 162-63, i IDEM, *Jaume II o el seny català*, cit., p. 204). Per la seva banda, la infanta Teresa morí prematurament el 24 d'octubre de 1327, pocs dies abans que Jaume II: *E, après poc temps, la senyora infanta dona Teresa, mare nostra, finà sos dies en la ciutat de Saragossa, on morí de part en lo vint-e-quatre dia d'octubre de l'any de Nostre Senyor Déu mil e tres-cents vint-e-set e fo soterrada en lo monestir dels frares menors de la dita ciutat* (PERE III, *Crònica*, cap. I, § 42, i IDEM, *Crònica General*, cit., p. 175); *e així la volc Déus en son regne nina e jove* (R. MUNTANER, *Crònica*, § 291) (vegeu més endavant, en aquest mateix apartat).

²⁶⁹ Alguns historiadors, que han estat anomenats *malarialistes*, arribaren a fer d'aquestes febres un factor prominent en la *caiguda de civilitzacions* i en la *configuració de l'evolució humana*: vegeu per exemple, W. H. S. JONES, *Malaria, A neglected Factor in the History of Greece and Rome*, Cambridge, 1909; o també M. BURNET, i D. O. WHITE, *Natural History of Infectious Diseases*, Cambridge, 1972 [trad. esp.: *Historia natural de la enfermedad infecciosa*, Madrid, 1977]. Una crítica d'aquesta teoria historiogràfica pot veure's a E. H. ACKERKNECHT, "Maladies et sociétés: la peste noire; la fièvre jaune; le paludisme", *Archives Internationales d'Histoire des Sciences*, 5 (1952): 309-19. Per altra banda, el fet d'aplicar els motlles del pensament científic propi d'una societat determinada al d'una altra de diferent pot suposar un greu anacronisme del que sovint ha abusat una certa historiografia de la malaltia, i de la medicina en general, dilapidant-li inútilment les seves energies. Pel que aquí interessa, en constitueix un bon exemple, a més dels treballs citats, el de M. D. GRMEK, *Les maladies à l'aube de la civilisation occidentale. Recherches sur la réalité pathologique dans le monde grec préhistorique, archaïque et classique*, Paris, 1983, en particular el cap. "Allure générale de l'évolution du paludisme en Méditerranée orientale", pp. 397-407. Per una crítica de l'ontologisme nosològic, del diagnòstic retrospectiu i de les interpretacions *presentistes* de la història de la malaltia, vegeu J. ARRIZABALAGA, "La teoría de la ciencia de Ludwik Fleck (1896-1961) y la historia de la enfermedad", *Dynamis*, 7-8 (1987-88): 473-81, i sobretot, IDEM, "Historia de la enfermedad: nuevos enfoques y problemas", *Dynamis*, 11 (1991): 17-26, i IDEM, "Nuevas tendencias en la historia de la enfermedad: a propósito del constructivismo social", *Arbor*, 142 (1992): 147-65.

²⁷⁰ Vegeu PERE III, *Crònica*, cap. I, § 29: *E, en hora de mijà tèrcia, lo dit senyor partí del dit setge ab quatre-cents noranta-quatre hòmens a cavall entre armats, allòrrats, e rossins sards, e entrò a mil hòmens de peu, dels quals la major partida eren fort flacs per les malalties que havien haüdes*; i la seva *Crònica General*, cit., p. 173, que transcriu pràcticament el mateix text. D'altres documents ens informen d'estats febrils prolongats. Així, Ramon Cornell ja des d'abans de posar setge a Esglésies, *fiut infirmitate gravissima sui corporis egritudine tediatus et quamquam juxta fisicorum consilia multum sibi foret expediens ut naturale solum reperetur pro recuperanda sanitate ne sit in hiis finibus langendo consumeret inanter dies suos...* (ACA, C, reg. 396, ff. 1 v.-2 r., 18 de setembre); Hug de Tatzó, es trobava *langore infirmitatis oppressus* (*ibid.*, f. 78 r.-v., 31 de desembre); i en l'exèrcit, en general, *langoribus febrilibus pergravantur* (*ibid.*, reg. 395, ff. 222 v.-223 v., 31 d'agost de 1323). Vegeu també abans, el recompte de l'infant Alfons citat a l'apartat sobre les cartes reials; etcètera.

fet, només l'anomenada *terçana maligna* podia resultar fatalment mortal.²⁷¹ Per altra banda, cal dir que aviat s'observà el seu caràcter estacional, afectant sobretot entre juny i desembre, amb un màxim d'incidència en el mes de setembre –vegeu la Figura 8–, i el paper de les altes temperatures estiuenques en el ràpid desenvolupament de la malaltia.²⁷²

Un cop més, són els casos dels personatges principals els més ben documentats. Tant l'infant Alfons com la infanta Teresa d'Entença van caure malalts a Sardenya. Durant el mes de *setembre*, l'infant passà tres accessions lleus de *terçanes* que li desaparegueren en set dies,²⁷³ i novament, pel desembre, tingué febres durant alguns dies, recurrent després de

---

²⁷¹ Així ho explicà Ishaq Israeli: *Terçiana es una fiebre que entre las otras fiebres aprieta más al enfermo por razón del agudesa de la su materia e porque es vesina aquella fiebre que es llamada causon...* (I. ISRAELÍ, *Tratado de las fiebres*, cit., p. 235); aquestes últimes febres anomenades *causon son muy sospechosas de muerte e temen della mucho los físicos...* (*ibid.*, p. 166).

²⁷² Pel que fa a la seva estacionalitat, vegeu I. ISRAELÍ, *Tratado de las fiebres*, cit., pp. 205-06 (*capítulo II, de qual rasón nasçen las pestilencias en los quatro tienpos del año*), 215 (*capítulo de la rasón de las pestilencias que nasçen en los quatro tienpos del año*) i 215-18 (*rúbrica de las opiniones de los sabios que ovieron sobre rasón destes quatro tienpos*), i el passatge citat abans en parlar de les aigües estancades. Sobre el paper de les altes temperatures, vegeu aquest mateix apartat, en parlar de les *terçanes* patides per Alfons. Vegeu també abans, l'apartat sobre les llicències de retorn.

²⁷³ El 25 de setembre de 1323 l'infant comunica al rei que *discrasiatum fuisse sic quod passi fuimus tres accessiones terçane valde leves et personam nostram non multum opprimentes set per illius clemenciam qui tribuit salutem regibus die septima nos erravit et curati fuimus et plene convaluimus...* (ACA, C, reg. 341, f. 164 r.) Tanmateix, poc després, Ramon Cornell, Pere Boil i Pere Marc, retornats malalts de Sardenya, informaren Guillem Olomar que *el senyor Infant, après agué les dues accions de terçana que avia aüdes, segons que avia escrit lo dit En Pere March an Pere March, son pare, n'agué dues accions e fo gravat, axí que ara ere del tot guarit e cavalcava e feia tots sos affers* (*ibid.*, CRD Jaume II, c. 67 [=103], n° 12.778, 5 d'octubre, citat per A. ARRIBAS i PALAU, *La conquesta*, cit., p. 215). Vegeu PERE III, *Crònica*, cap. I, § 22: *E lo dit senyor Infant emmalaltí tan fortment que null temps, aitant com en Sardenya estec, no fo sens febre*, i també G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. VI, § 45: *el infante adoleció, de manera que tuvo una muy grave enfermedad sin que pasase día que no tuviese fiebre...*, i *ibid.*, § 48: *quando el infante adoleció era a 21 del mes de septiembre, y fue de tercianas y convalació luego dellas...* Sobre les *terçanes*, vegeu I. ISRAELÍ, *Tratado de las fiebres*, cit., pp. 228-40. Per als físics, *la terçiana que ha entreponimiento de tiempo entiéndese por tres señales que nos mostró Galieno: o por cosa natural, o no natural, o contra natura [...]* *Por la cosa natural podemos conoçer la terçiana, ca muchos padeçen esta fiebre: los que han la conplisión caliente o seca; otrosí conoçémosla por la hedat, ca muchos conteçe en la mançebés de los XV años fasta a los XXXV años, e mayormente si fuere magro e que ayau los cabellos crespos e el cuerpo ralo. Otrosí podémosla conoçer por las cosas non naturales, ca mucho naçe en estío, e quando el aire se muda en calentura e sequedad; otrosí si la tierra es caliente e si el enfermo trabajava mucho quando era sano, o si era muy cuidadoso e que estudiase mucho [...]* *[Por cosa que es contra natura, así como por algunas ocasiones que conteçen a los enfermos, o por señales que puede conoçer el físico, así como tremor, o por friura, porque se abre la natura más aína o más tarde, e así por otras cosas semejantes]* (*ibid.*, pp. 229-30). El mateix autor especifica que *a las devengadas comiençan en el autonio e dexa en el verano* (*ibid.*, p. 235) i que *conteçe a las de veces que esta fiebre que se acaba en la terçera çesión, a las devengadas en la quarta, e muchas devengadas en la séptima* (*ibid.*, p. 236). Quant a l'actitud que ha de seguir el físic: *Por que conviene al físico de guardarse mucho en el comienço desta fiebre de no dar a los enfermos cosas calientes, ca podría se alongar el término desta fiebre, o podría caleçer la materia, e con la su agudesa saltaría en la cabeça, e engendraría frenesis que sería peor de curar que la materia de que naça. Non deven los físicos sofrir la locura o el non saber del enfermo, nin parar mientes a lo que el enfermo cobdiçiará, ca non faría obra de mediçina* (*ibidem*).

cada recuperació, fins al ple restabliment.²⁷⁴ Coneixem els noms d'alguns dels metges que van atendre'l: Grazia Orlandi, físic sard de probable origen pisà, Azarías Abenjacob, físic jueu de Saragossa que havia embarcat com a metge de Ramon Cornell, Mossé Avinardut, tramès especialment pel rei, i possiblement també d'altres que figuren a la Taula V.²⁷⁵ Respecte de la infanta Teresa tenim menys informació; tanmateix, sabem que també va caure malalta²⁷⁶ i que, igual com li succeí a Alfons, els seus assistents més pròxims no es lliuraren de la mort.²⁷⁷

8.4. La medicina i els metges enfront de la malaltia.

Ja hem anat veient com es reflecteixen poc o molt en la documentació els conceptes propis de la ciència mèdica de l'època pel que fa a les malalties: les seves causes, el seu nom,

---

²⁷⁴ El 30 de desembre Alfons comunicà al rei que *per aliquos dies febrem passi fuerimus que eciam post curacionem cecidivavit [sic] in nobis, nunc tamen illo prestante qui vera salus est sanitati sumus plenarie restituti qualibet infirmitatis molestia cessanter totaliter...* (ACA, C, CRD Jaume II, c. 62, n° 7585).

²⁷⁵ Muntaner, en canvi, situa la infanta Teresa en paper protagonista: *E ell mateix hi fo molt malaute, que segurament ell fóra estat a gran condició de morir, si no fos lo gran pensament que madona la infanta ne léu; que a Déus e a ella devem tuit grair la sua vida* (R. MUNTANER, *Crònica*, § 274). Per a Grazia Orlandi vegeu ACA, C, reg. 403, f. 85 r.: *nostra servicia ferventi animo hactenus hostendistis et hostendere conamini incessanter...*; i per a Azarías Abenjacob *ibid.*, reg. 411, f. 17 r.: *attentis gratuitis serviciis [...] specialiter in viagio Sardinie, in quo personaliter in nostris laboravit serviciis eidem teneamur...* Ambdós foren nomenats domèstics de la Casa de l'infant i se'ls concediren guiatges, enfranquiments i altres privilegis; Orlandi, a més a més, sembla que serví l'infant més tard, a Aragó, en una greu malaltia –recaiguda?– que hi patí, i, com a premi, se li restituïren tots els béns que havia tingut a Esglésies i a Càller, on li fou concedit privilegi d'habitar dintre del Castell, manant que hi fos tractat en tot *tanquam cathalanum phisicum et domesticum nostrum* (ACA, C, reg. 403, ff. 104 v.-105 v., 108 v., 116 v.-117 r., 123 r. i 158 r.-v.), i el 1333, Alfons, essent ja rei, li atorgà, a ell i al seu fill Nicolò, una llicència d'armes vàlida per a tota Sardenya (ACA, C, reg. 515, f. 96 r., regestat per A. BOSCOLO, *Documenti sull'economia*, cit., p. 96, § 344). Pel que fa a Mossé, vegeu els comentaris efectuats a la Taula V.

²⁷⁶ El 13 de novembre la infanta comunicà al rei que *dominus Infans prescriptus et nos, relevati jam, benedictus Deus, ab aliquali discrasia quam patiebamur et excluso quocumque gravioris passionis periculo, grata corporum perfruimur sanitate...* (ACA, C, CRD Jaume II, c. 41 [=61], n° 7565, citat per A. ARRIBAS i PALAU, *La conquesta*, cit., p. 215). Vegeu també PERE III, *Crònica*, cap. I, § 22: *Semblantment hi fon malalta la senyora Infanta...*

²⁷⁷ *E hi moriren totes les donzelles qui ab ella hi eren anades, que no en romàs viva més una, ans hac haver a son servei fembres sardes e d'altra nació* (PERE III, *Crònica*, cap. I, § 22); *y se le murieron todas sus doncellas, y fue necesario que se sirviese de las naturales de la isla* (G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. VI, § 45). Pel que fa a l'infant, a primers d'octubre Guillem d'Anglesola suggerí al rei que *serà mester que trametéssets al senyor Infant [qualque hom] que li regés l'auberch, car no li a romàs negun ofeçiall, que tots són morts* (ACA, C, CRD Jaume II, c. 61, n° 7556).

els seus símptomes. Aquests conceptes apareixen sobretot en les cartes de l'infant o del rei, però també en les d'alguns nobles. L'interès de Jaume II per la medicina és ben conegut, com també ho és el d'Alfons el Benigne, que cresqué en aquest ambient, o el de Pere el Cerimoniós; tanmateix, la visualització d'aquests conceptes en la documentació constitueix igualment un interessant exemple de la penetració social de la ciència de l'època i del procés de *medicalització* de la societat.

Quina fou l'actitud dels metges enfront de la malaltia? Hem comentat abans com la mateixa política de llicències podia interpretar-se, en part, com el resultat d'una impotència manifesta per part dels metges davant de les desastroses febres, per una banda, i d'una insuficiència numèrica del personal assistencial present a l'illa, per l'altra. En aquestes crítiques conjuntures, sempre són molt significatives les fugides de metges.²⁷⁸ De fet, ja hem vist com també van gaudir de llicència —una autèntica *fugida legal*— alguns professionals sanitaris i com alguns altres, fins i tot, hi van morir. A més a més, a banda dels metges provistos de llicència, n'aconseguien també diverses persones vinculades de forma no explicitada a alguns d'ells.²⁷⁹

D'altres notícies més concretes semblen confirmar també aquesta aparent impotència de la professió mèdica enfront del fet epidèmic: quan concedí la llicència de retorn a Ramon Cornell, Alfons comunicà al rei no només que aquell ja havia caigut malalt de bon principi, sense que fins al moment els físics haguessin pogut evitar-li un continu esllanguiment, sinó també que *no s'esperava* altra cosa que un perillós empitjorament.²⁸⁰ En resum, sembla clar que la professió mèdica apareix no només com a impotent enfront del fenomen epidèmic sinó també, fins i tot, com una víctima més.

Això no vol dir, és clar, que no s'intentés combatre la malaltia. Com ja hem apuntat abans, Arnau de Vilanova havia escrit un petit tractat de medicina militar dedicat a Jaume II quan aquest assetjava amb el seu exèrcit la ciutat d'Almeria (1309-1310); aquest tractat recollia recomanacions, experiències, coneixements o tractaments ben segur útils i en ús durant

---

²⁷⁸ A. RUBIO VELA, *Peste negra, crisis y comportamientos sociales en la España del siglo XIV. La ciudad de Valencia (1348-1401)*, Granada, 1979, p. 57.

²⁷⁹ Vegeu abans, l'apartat sobre les llicències de retorn.

²⁸⁰ Significativament, la llicència duu data de 18 de *setembre*. Vegeu abans, l'apartat sobre Jaume II i les malalties i les causes de les malalties.

l'expedició de l'infant Alfons a Sardenya, tot i que no en tinguem constància documental directa en tots els seus extrems: advertències sobre els aires i la situació correcta del campament —evitant els *locis paludosis*—, sobre les condicions adequades per a les marxes, sobre les formes d'identificació de l'aigua potable, sobre el problema de la malaltia, recomanant medecines contra la pestilència i les febres, i, finalment, sobre els tractaments aplicables als ferits.²⁸¹

Entre les mesures per a combatre la malaltia documentades cal citar des de les relacionades amb l'alimentació i la higiene, fins al mateix transport dels malalts a fora de l'illa o a altres indrets d'aquesta, passant per remeis medicinals més concrets. Aliments com la carn, en especial el *moltó*, o els vins vells sempre eren considerats importants al respecte²⁸² i es procurà, en conseqüència, preveure'n una adequada disponibilitat.²⁸³ Una mesura higiènica

---

²⁸¹ Vegeu M. R. McVAUGH (ed.), "Arnald of Villanova's Regimen", cit., i Apèndix, § 44. És possible que Jaume II, assumint l'experiència d'Almeria, fes alguna recomanació de caràcter sanitari en el sermó-arenga que adreçà al seu fill a Portfangós abans d'embarcar, *en presència de tots los dits prelats, barons, rics-hòmens, cavallers e altres qui devien seguir lo viatge [...], informant lo dit senyor Infant, fill seu, sobre açò que fer devia en los afers de la dita conquesta, e donant-li consell de moltes coses qui es podien esdevenir sobre los afers de la dita conquesta*, recollit molt parcialment pels cronistes (vegeu PERE III, *Crònica*, cap. I, § 12).

²⁸² A. RUBIO VELA, *Peste Negra*, cit., p. 74, especialment la nota 70: les *carns de moltó* són carns que *se cové dar a persones malaltes* ja que *són conservació de sanitat*. Ja hem citat com, informant el rei del setge d'Esglésies, Alfons no deixà de remarcar que els assetjats patien *fame specialiter vini et carniū necnon infirmitatibus gravissimis opprimitur* (vegeu l'apartat sobre les cartes reials); a remarcar la relació implícita que s'hi estableix entre la manca de vi i carn i les gravíssimes malalties. Fora de la seva utilització com a beguda, fou ben conegut, des de l'Antiguitat —Galè—, el valor terapèutic del vi, el seu ús en la preparació dels fàrmacs i com a fàrmac en si mateix. Els cirurgians de l'època consideraven el vi com la millor beguda per a generar sang i, en conseqüència, per a generar carn, essent, per tant, especialment recomanat per als ferits: vegeu M. R. McVAUGH, "Royal Surgeons", cit., pp. [14]-[18], on es citen diversos passatges dels tractats de cirurgia de Teodorico Borgognoni (v. 1265), Guglielmo de Saliceto (1276) i Henri de Mondeville (1306-1320). Per la seva banda, Arnau de Vilanova, en el seu tractat *De vinis*, adreçat a Jaume II, després de distingir, des d'un punt de vista medicinal, els bons vins dels que no ho són, aporta un llarg llistat de fórmules per a l'elaboració d'aquests vins medicinals per a les més diverses indicacions, entre les quals les febres; no hi ha edició moderna d'aquest tractat fora de les renaixentistes: pot veure's l'*editio princeps*, *Opera Arnaldi de Villanova*, Lió, 1504, vol. 2, ff. 303 v.-308 r. Altrament, Contamine ha comprovat com, en el cas dels exèrcits francesos i fins a finals del segle XV, el vi hi tingué sobretot un ús terapèutic anti-epidèmic, essent substituït sovint per cervesa o sidra a causa del seu elevat cost (Ph. CONTAMINE, *Guerre, état et société*, cit., p. 648, nota 19), en consonància amb les recomanacions d'Arnau de Vilanova en el seu *Regimen Almarie*, ja citat.

²⁸³ *Memòria de les coses que fan a comprar obs de la armada* dintre del pressupost de guerra publicat per A. ARRIBAS i PALAU, *La conquesta*, cit., p. 379, § 19, sense indicar-ne signatura: els aliments llistats són el bescurt, aliment base de totes les armades, la civada, per a les bèsties, els formatges, la carn salada i el vi, a més a més de *sàrries e altres coses menudes* per al seu transport. Tenim notícia de compres de vi i altres aliments reunits a Barcelona o al Camp de Tarragona per a l'armada de Sardenya (ACA, RP, MR, vol. 776, ff. 28 v. i 29 r., sense data). Durant la campanya, Jaume II féu trametre per mercaders de València vi i oli als expedicionaris, productes dels que *exercitum nostrum Sardinie [...] plurimum indigere* (*ibid.*, C, reg. 342, f. 214 r., 4 d' abril de 1324). I Alfons, a l'illa, intentà procurar-se el més adequat: el 10 d'agost ordenà que es deixés marxar lliurement el lleny d'En Guillem Aretutiga amb la seva càrrega de vi ja que l'ha *fet regonèxer [...] e lo dit vin no sia bo ni sufficient a Nós ne a la*

tan primària com essencial, l'enterrament dels cossos morts d'homes i cavalls, només tenim notícia que es realitzés de forma expressa —perquè la seva corrupció no originés malalties— durant el setge de Castell de Càller,²⁸⁴ després de la greu experiència adquirida en el setge d'Esglésies, on, segons el Cerimoniós, *totes les gents foren malaltes e hi moriren [...] a tan gran nombre que a penes trobaven qui els volgués soterrar...*²⁸⁵ De fet, era exactament el que havia aconsellat Arnau de Vilanova a Jaume II el 1309:

I per tal que l'exèrcit pugui protegir-se de les epidèmies, cal que s'excavin fosses, a manera dels fossats [dels castells], fora dels límits [del campament], on siguin dipositats els cadàvers i els excrements dels animals; i quan siguin semiplenes, cal que siguin cobertes amb terra.²⁸⁶

El transport dels malalts fora de l'illa per tal de *esquivar lo perill qui-ls poria esdevenir per lo romanir d'esta terra*²⁸⁷ i *pro assequenda sui corporis sanitate*²⁸⁸ el tenim ben documentat per les mateixes llicències concedides per l'infant; algunes d'elles indiquen expressament el lloc concret on aniran,²⁸⁹ el tipus de tractament que necessiten segons

---

nostra Cort ne a la host (*ibid.*, reg. 395, f. 208 v.) El vi considerat més adequat pels cirurgians era el blanc (vegeu M. R. McVAUGH, "Royal Surgeons", cit., pp. [16]-[17], citant Teodorico Borgognoni).

²⁸⁴ Vegeu PERE III, *Crònica*, cap. I, § 32: *E l'endemà aquells del Castell demanaren treva per soterrar los llurs morts, e fols donada; e soterraren aquells que pogren e dels altres foren omplits dos pous ab terra que hi fon gitada, per tal que no donassen pudor en la host...*; la *Crònica General* de PERE III repeteix gairebé les mateixes paraules (p. 174). Sembla que la tasca correspongué als dominics: *aprés que fo estada la dita batayla .II. prehicadors exiren del Castel e anaren al camp per levar lo cors du cavaler honrat de Pisa...* (ACA, C, CRD Jaume II, c. 89, n° 10.843, publicada per H. FINKE, *Acta Aragonensia*, cit., vol. 3, p. 452, § 206, 1 de març de 1324). Sobre la relació morts / malalties, vegeu abans l'apartat sobre les causes de les malalties.

²⁸⁵ PERE III, *Crònica*, cap. I, § 22; vegeu l'apartat sobre les cartes reials.

²⁸⁶ *Et ut exercitus ab epidimía preseruetur, ubique fiant extra límites eius quasi per modum fossati fovee in quibus cadavera et superfluitates animalium proiciantur; et cum semiplena fuerit, terra cooperiatur* (M. R. McVAUGH, ed., "Arnald of Villanova's Regimen", cit., línies 24-26, transcrit a l'Apèndix, § 44).

²⁸⁷ Vegeu abans, els apartats sobre les llicències de retorn i Jaume II i les malalties.

²⁸⁸ ACA, C, reg. 395, f. 234 r.-v. (6 de setembre): Alfons certificava a Elionor Dòria que concediria llicència per a sortir de l'illa *ad terram fermam* al seu marit Bernabò Dòria, malalt, per aquesta causa.

²⁸⁹ La major part de les que ho indiquen diuen només *ad partes Cathalonie*, tan sols alguna diu *ad partes Aragonie*; en el cas de Bernabò Dòria, citat en la nota anterior, la *terra ferma* era, molt probablement, Gènova. Fora d'això, només en un cas Alfons comunicà a Guerau de Rocabertí que Joanet de Galve, *de licència nostra, se'n va a Malorcha per curar-se e guarir de malaltia* (vegeu l'apartat sobre les llicències de retorn).

consell dels metges i que no troben a Sardenya,²⁹⁰ o la concessió d'una quantitat de diners determinada perquè *li puxa servir en sa malaltia*.²⁹¹ Ja hem vist com Jaume II s'oposà obertament a la concessió de llicències, i plantejà el trasllat dels malalts a altres indrets dins de l'illa *que són sans, axí com Sàsser e altres, en què porien estar e pensar de si meteys*; Zurita afirma que s'arribà a fer amb èxit, i per tal d'evitar el contagi a l'exèrcit.²⁹²

També es millorà, durant el setge de Castell de Càller, la localització topogràfica del campament, situant-lo ara en una zona elevada, el puig de Bonaire, per tal de defugir, segons aconsellava la medicina de l'època, les malalties que s'originaven a la plana quan la putrefacció de l'aire provenia de l'aigua o de la terra.²⁹³ De fet, sembla que durant el setge d'Esglésies els Rocabertí i l'almirall Carròs ja s'hi havien fortificat.²⁹⁴ Per altra banda, sabem que l'infant, a Esglésies, s'havia instal·lat *en la partida de l'església de Santa Maria de Vallverd*, probablement al nord de la Vila.²⁹⁵ Segons Arnau de Vilanova:

---

²⁹⁰ En la llicència atorgada a Huguet de Santa Pau, amb deu homes de peu, es diu que *ad partes Cathalonie se transferat ut ibidem de infirmitate quam patitur faciat se curari cum in regno isto balnearum et aliorum necessarium complementum habere non possit...* (ACA, C, reg. 395, ff. 213 v.-214 r., 15 d'agost); en altres documents sobre el mateix individu se'ns diu, en canvi, que retornava per guarir-se de ferides rebudes en un assalt a Esglésies ja que, segons aconsellaven els metges i altres persones, no podia acabar de guarir-se a l'illa, estant la seva vida en greu perill si no tornava *ad partes Cathalonie vel alias pro intrandis balneis et habendis aliis vobis necessariis...* (*ibid.*, reg. 341, ff. 158 r. i 158 v., 15 d'agost). Vegeu G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. VI, § 45: *Y fue en este combate muy mal herido un barón muy principal de Cataluña que se llamaba Huguet de Santapau*.

²⁹¹ L'infant concedí a Joanet de Galve que pogués vendre un dels seus dos rossins *per ço que'l preu d'aquell li puxa servir en sa malaltia* (vegeu l'apartat sobre les llicències de retorn). És una mesura excepcional ja que sempre s'expressava l'obligatorietat dels llicenciats de deixar a l'illa, en servei de l'infant, tota mena de bestiar equí (ACA, C, reg. 395, f. 224 r.)

²⁹² ACA, C, reg. 341, ff. 157 v.-158 r. (13 de setembre); i també *ibid.*, ff. 151 r.-153 r. (3 de setembre), *ibid.*, ff. 160 r.-161 r. (4 d'octubre), i f. 161 r. (5 d'octubre), tots en el mateix sentit. Vegeu G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. VI, § 53: durant el setge de Càller *túvose grande vigilancia de apartar los enfermos que por la infección del aire adolecían cada día, y enviábanse o otros lugares más sanos; y así ellos convalécían y de su contagio no se inficionaban otros*.

²⁹³ Vegeu l'apartat sobre les cartes reials. Vegeu J. ARRIZABALAGA, "La Peste Negra de 1348", cit., pp. 95-97.

²⁹⁴ Vegeu PERE III, *Crònica*, cap. I, § 21.

²⁹⁵ *Ibid.*, § 16.

L'exèrcit, cal que no estableixi el seu campament en llocs pantanosos durant molt de temps. I on sigui que s'estableixi el campament, el rei cal que es col·loqui sempre lluny de la part on bufin els vents de muntanya o terrals, anomenats zèfir o garbí.²⁹⁶

Quant als remeis més concrets contra les febres, els tractats mèdics de l'època recomanaven, si bé no en tots els casos ni en totes les circumstàncies, el recurs als purgants i, en última instància, a la sagnia i als vomitius.²⁹⁷ Arnau de Vilanova, per la seva banda, en el seu *Regimen Almarie*, havia indicat, amb caràcter profilàctic, diversos medicaments contra les epidèmies:

Cal que tots prenguin pols de coriandre amb el menjar, bullit en vinagre i deixat assecar. Per tal que en siguin preservats més eficaçment encara, cal que, a més a més, almenys cada quatre dies prenguin, en dejuni, les següents pólvores: preneu una part de flor de camamilla, dues parts de grana, tres parts d'usnea, de suc de dauradella tant com pesi tot això, afegiu-hi una cullerada de sucre simple o rosat, i preneu-ho amb una mica de bon vi.²⁹⁸

A la vegada, per als *pobres* —és a dir, la majoria dels soldats— prescribia només una tisana d'ordi, en lloc del preparat anterior:

Els pobres poden beure un got de tisana de tres decoccions preparada amb doble mesura de gram esfullat [...] La dita tisana cal que es faci així: en una olla de vidre ben neta, o en una d'aram, s'hi posa una escudellada d'ordi amb tanta aigua que el cobreixi, i se li deixa donar un sol bull a foc lent. Després es cola, i de la mateixa manera, novament, es deixa bullir i es cola; després d'haver-ho fet tres cops, es posa aigua i dos manats de gram esfullat i rentat en quatre escudelles, i tot seguit es bull tot a foc lent i clar fins que s'evapori gairebé la meitat de l'aigua; després s'aparta del foc i es guardarà per al seu ús, colat o bé sense colar.²⁹⁹

---

²⁹⁶ *Exercitus non debet castra metari ad longam stationem in locis paludosis. Et ubicumque castra metantur, semper dominus rex collocabitur ex parte illa unde flabunt venti montium aut terreni seu zephyrus, id est garbius* (M. R. McVAUGH, ed., "Arnald of Villanova's Regimen", cit., línies 3-5, i Apèndix, § 44). Com és sabut, el zèfir és vent de ponent i el garbí, de component SO o SSO. Cal recordar que aquest *Regimen* fou escrit per Arnau pensant en la costa mediterrània de la Península Ibèrica.

²⁹⁷ Vegeu I. ISRAELÍ, *Tratado de las fiebres*, cit., *passim*.

²⁹⁸ *Et universi cum cibo utantur pulvere coriandri, bulliti in aceto et exiccati. Ut autem efficacius preserverentur, sumant in ieiunio subscriptum pulverem saltem de quarto in quartum diem: recipe floris camomille partem unam, grane partes duas, usnee partes tres, ceterach succi ad pondus omnium; sumatur unum coclear cum zuccara simplici vel zuccara rosata, et superbibatur aliquantulum boni vini* (M. R. McVAUGH, ed., "Arnald of Villanova's Regimen", cit., línies 26-30, i Apèndix, § 44).

²⁹⁹ *Vel pauperes bibant unum ciatum de pisana tertie coctionis cum duplo graminis effoliati [...] Pisisana vero predicta sic fiet: una scutella ordeí ponatur in aqua tante quantitatis quod ordeum cooperiatur in munda olla vitrea vel in lebetè stagnato, et sic bulietur unico fervore ad lentem ignem. Postea colabitur, et simili modo iterum bulietur et colabitur;*

Per als afectats de febres recomanava de prendre amb la dita tisana d'ordi unes altres pólvores de pa de cucul, la qual tisana aconsellava emprar com a beguda principal sempre que no hi hagués vi:

A tots els qui pateixin de febres, de qualsevol edat, sexe o complexió, cal que se'ls doni en dejuni una cullerada de pólvores fetes de pa de cucul, afegida a la tisana anterior, bevent-se-la freda a l'estiu i tèbia a l'hivern; i cal que sempre es beguin la dita tisana quan no tinguin vi.⁸⁰⁰

El seu *Regimen* acabava amb unes breus indicacions per als ferits en les quals destaca el protagonisme donat al vi:

Tots els ferits cal que diàriament prenguin pólvores de passacamins, barrejant-ne, en dejuni, una cullerada amb vi o, si fossin pobres, amb la dita tisana; i quan la ferida hagi estat rentada, escampeu-n'hi també pel damunt. Si [la ferida hagués estat feta amb] una fletxa o qualsevol altra cosa que fos enverinada, cal que es prengui en dejuni una cullerada de les pólvores següents amb vi aromàtic o la dita tisana: preneu una part de grana de llimona, tres parts de llengua de cérvol, i féu-ne pols; per menjar, també, a aquests [pacients] se'ls poden donar cols amb oli.⁸⁰¹

El possible ús del foc com a element purificador de l'aire pestilencial no el tenim documentat més que indirectament.⁸⁰² Tanmateix, per a qualsevol metge galenista l'associació entre la mala olor i la putrefacció i, per tant, la malaltia, era ben òbvia, i aquesta

deinde tertia vice ponetur in quatuor scutellis aque cum duobus manipulis graminis effoliati et loti, et tunc totum bullietur ad lentem ignem et clarum usque ad consumptionem fere medietatis aque; postea deponetur ab igne et usui reservabitur, sive colatum sive non colatum (ibid., línies 31-38, i Apèndix, § 44).

⁸⁰⁰ *Cunctis febricitantibus, cuiuscumque sint etatis aut sexus vel complexionis, dabitur in ieiunio pulvis factus de pane cuculi, sic scilicet quod unum coclear admiscebitur ptisane supradicte, et sic bibetur in estate frigidum et in hyeme tepidum; et predicta ptisana semper utantur in potu quando vinum non habent (ibid., línies 38-42, i Apèndix, § 44).* El pa de cucul o cucut (o de borreguets, al País Valencià), anomenada també agrella, correspon a l'herba *oxalis corniculata*, fàcil de trobar a l'àrea mediterrània de la Península.

⁸⁰¹ *Omnes vulnerati utentur pulvere polygonie minoris dietim sic, sumendo in ieiunio coclear unum cum vino, vel si pauper fuerit cum predicta aqua; et iterum vulnere mundificato superaspergatur exterius. Si vero sagitta vel aliter quis toxicatus fuerit, sumat ieiunus coclear unum de pulvere subscripto cum vino aromatico vel ptisana supradicta: recipe seminis citri partem unum, scolopendrie partes tres, fiat pulvis; talibus etiam caules cum oleo propinantur in cibo (ibid., línies 43-48, i Apèndix, § 44).* Sobre el vi, vegeu abans, en aquest mateix apartat.

⁸⁰² Aparentment, fou accidental. Vegeu PERE III, *Crònica*, cap. I, § 33: *E en aquest temps pres-se foc en la host tan gran, que tota crenà, e molt hom hi pres gran dan*, i, basant-s'hi, G. ZURITA, *Anales*, llib. VI, § 53: *por este tiempo se pegó fuego en el real del infante [Bonaire] y se quemó todo él; de lo cual se recibió gran daño.*

idea, originàriament aristotèlica, constituí la base de les més diverses mesures recomanades per la medicina de l'època per a rectificar l'aire alterat, entre les quals el foc.³⁰³

8.5. Les conseqüències de les malalties.

Amb la generalització, l'agreujament i la continuïtat de les malalties,³⁰⁴ l'escassetat i la fam, el pànic, el desig de fugir d'aquell infern per a evitar el contagi i les desercions van fer acte de presència. Per tal de contrarestar-ho, l'infant va adoptar durant tots dos setges, com s'ha vist, una política de concessió de llicències als malalts per a abandonar l'exèrcit i l'armada i poder retornar a la Península, política que va haver de reduir dràsticament o fins i tot abandonar davant la reducció sistemàtica dels efectius i l'oposició repetida de Jaume II, que es trobava amb greus dificultats per a trametre reforços a l'illa. Com és ben conegut, la malaltia epidèmica aguditzada i crea factors d'oposició social en donar-se immediatament una diferenciació social en la fugida, la primera reacció enfront del fenomen epidèmic: marxen els qui s'ho poden permetre, en recursos o en influència;³⁰⁵ efectivament, en el registre de llicències concedides pot observar-se com els protagonistes d'aquesta **fugida legal** són majoritàriament —però no només— nobles. Això tindria un clar impacte en l'aparell militar, en la seva potència ofensiva i en les possibilitats de combatre amb eficàcia el creixent malestar i deteriorament de la disciplina de la *gent menuda de peu*, principals afectats per les malalties i protagonistes majoritaris —però no únics³⁰⁶— de les fugides i desercions, més en la mateixa illa que no pas a la Península. A més a més, cal repetir que els professionals sanitaris, impotents davant del fenomen morbós, són també documentats en aquesta fugida legal, cosa que, juntament amb les defuncions que sabem que també provocà en ells, incidiria directament en l'agreujament de la situació.

---

³⁰³ Vegeu al respecte J. ARRIZABALAGA, "La Peste Negra de 1348", cit., p. 111.

³⁰⁴ PERE III, *Crònica*, cap. I, § 22: *E açò durà aitant com lo dit setge se tenc...* Vegeu A. ARRIBAS i PALAU, *La conquesta*, cit., p. 214.

³⁰⁵ A. RUBIO VELA, *Peste negra*, cit., p. 58.

³⁰⁶ Vegeu abans, en aquest mateix apartat.

De fet, com hem vist, quan les circumstàncies exposades van obligar a reduir el nombre de concessions de llicències, sembla que la duresa amb els **desertors** augmentà; les úniques ordres de recerca i captura en regla que ens han pervingut³⁰⁷ corresponen ja a un moment molt avançat, en l'última etapa del setge de Castell de Càller, quan la concessió de llicències no té ja el vigor que va tenir a Esglésies. Això, però, no vol dir que abans no es produïssin desercions: la mateixa reiteració de les ordres fent preceptiva la llicència personal de l'infant per a marxar de l'illa,³⁰⁸ les primeres reclamacions d'individus,³⁰⁹ la petició de crear a la Península funcionaris encarregats de perseguir els fugitius,³¹⁰ els bans de l'infant contra els desertors de l'interior de l'illa,³¹¹ així com les al·lusions als *hòmens fuyts*³¹² o a l'existència de multes aplicades als fugitius,³¹³ ho confirmen i semblen dibuixar un procés creixent i inversament proporcional al de les llicències.

---

³⁰⁷ Alfons sol·licità (8 de maig de 1324) al rei la recerca i captura als països peninsulars i el seu reembarcament a Sardenya de diversos fugitius (ACA, C, CRD Jaume II, c. 63, n° 7708), alguns dels quals foren presos poc després pel justícia criminal de València (*ibid.*, n° 7724, 6 de juny), però els jurats d'aquesta ciutat demanaren clemència al rei (*ibid.*, n° 7745, 27 de juny).

³⁰⁸ Vegeu abans, l'apartat sobre les llicències de retorn.

³⁰⁹ Felip de Boil demana a Jaume II de part d'Alfons *que com En Gilabert de Cruyles se'n sia anat sens llicència e sabuda del senyor infant, que-l prena e-n faça tal justícia e tan públicament que dellà e deçà se sàpia e tothom hage reguard de semblant cossa assaiar* (ACA, C, CRD Jaume II, c. 80, n° 1778, datable el setembre o desembre de 1323, publicada per A. ARRIBAS i PALAU, *La conquesta*, cit., p. 405, § 41).

³¹⁰ Felip de Boil demanà a Jaume II, de part d'Alfons, *que ordon lo senyor rey alcunes persones a fer pendre e punir aquells qui se'n són anats sens llicència del senyor infant* i que es retirí tota mena de favor reial tant als desertors com als llicenciats (ACA, C, CRD Jaume II, c. 80, n° 1774, datable el setembre o desembre de 1323, publicada per A. ARRIBAS i PALAU, *La conquesta*, cit., p. 404, § 40). Vegeu també l'apartat sobre Jaume II i les malalties. De fet, el físic Azariás Abenjacob va tenir alguns problemes amb el justícia d'Aragó en tornar amb llicència, no sabem, però, si en relació o no amb el cas (*ibid.*, C, reg. 184, f. 4 r.-v.)

³¹¹ ACA, C, reg. 396, f. 53 r. (25 de novembre de 1323), transcrita a l'Apèndix, § 107: ordre perquè es divulgui a Villamassargia, Domusnovas, Gonnese, Colonge i Siliqua un ban segons el qual tots els qui siguin *fora de la host* tornin immediatament al setge de Vila d'Esglésies, *sien sans o malalts*, sota pena de perdre la *quitació* els homes a cavall i les orelles els de peu.

³¹² ACA, C, CRD Jaume II, c. 21 de papers per a incorporar, publicada per A. ARRIBAS i PALAU, *La conquesta*, cit., p. 412, § 44: de les 12.000 ll b. atorgades pel rei de Mallorca per a mantenir les galeres que aquest va aportar en van sobrar 6.100 *que no eren obs a la paga dels dits .II. meses per la falta dels hòmens fuyts e morts* (maig de 1324).

³¹³ ACA, C, reg. 302, f. 149 v. (22 de juny de 1324): ordre al tresorer perquè pagui a Joan Garcés, barber i porter del rei, 2.000 ss b. del fons de les condemnes o composicions dels qui fugen o fugiran o tornin sense llicència de l'armada de Sardenya.

Cal tenir en compte, com ha indicat Rubio³¹⁴ seguint Laín, que la malaltia epidèmica no és només un *fet mèdic* rellevant, sinó que, a més a més, es tracta d'un *esdeveniment social* que pertorba la normal convivència dels homes, i constitueix una *situació*³¹⁵ que obliga a adoptar diverses disposicions jurídiques i que fins i tot pot arribar a determinar, a vegades, certes revolucions de caràcter polític; és sota aquest prisma que caldria interpretar tant la mateixa política de llicències, com el fenomen de les desercions i les mesures disciplinàries per a contrarestar-les. Igualment, en aquest clima d'hipersensibilitat produït pel fort impacte de la malaltia no és estrany que s'esdevinguessin *motines y revueltas de su gente*.³¹⁶ Les implicacions polítiques les examinarem més endavant.

Com s'ha dit, la malaltia epidèmica té unes clares conseqüències **en l'aparell militar**. Per una banda, la disminució sistemàtica dels efectius tant a l'exèrcit³¹⁷ com a l'armada³¹⁸ que impliquen les morts per malaltia, el mateix estat de malaltia, les llicències —vegeu la Figura 8— o les desercions són reconegudes sovint en la documentació. El mateix rei, impotent, no deixà d'expressar la seva preocupació, amb forçosa conformitat, per la pèrdua d'efectius en l'exèrcit *per mort de les gents*.³¹⁹ A més a més, i consegüentment, la malaltia condiciona també l'avenç de l'exèrcit; en la mateixa carta de Guillem d'Anglesola a Jaume II ja citada, reconeixia explícitament que la campanya es retardava *per lo gran defaliment que*

---

³¹⁴ A. RUBIO VELA, *Peste negra*, cit., pp. 55-56.

³¹⁵ P. LAÍN ENTRALGO en el pròleg a M. PESET i J. L. PESET, *Muerte en España*, cit., pp. 7-8.

³¹⁶ G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. VI, § 48.

³¹⁷ Guillem d'Anglesola al rei: *vos fem saber que ych ha mort gran res de gens de peu e de caval* (vegeu l'apartat sobre les cartes reials). Vegeu també PERE III, *Crònica*, cap. I, § 28: *Confiant més en la justícia de Déu que en lo poder de les companyes qui li eren romases, car la major partida eren morts per malalties...*

³¹⁸ Alfons sol·licità que amb Guillem de Toró, tramès a Sardenya pel rei Sanç com a almirall de l'estol mallorquí *cum refrescoamento jamdicto, cum dicto nostro stolio aliqui dellficiant homines tam ex infirmitatibus quam morte et aliis causis*, en substitució d'Hug de Tatzó, que retornà a Mallorca *propter ingentem infirmitatem* que patia, hi anés també una galera amb armament i diners (vegeu l'apartat sobre les cartes reials). Vegeu també PERE III, *Crònica*, cap. I, § 27: *e féu aparellar vint galees, car les gents no bastaren a més, que entre les galees del Rei de Mallorques qui se n'eren tornades e les gents qui eren mortes no se'n pogren més armar [...] e perquè les galees del senyor Infant eren mal armades de gents del remi, no les podien seguir*.

³¹⁹ ACA, C, reg. 342, f. 198 r. (25 de febrer de 1324), del rei a Guillem d'Anglesola, sense citar directament, però, les malalties: *E responem-vos que som estats despagats molt de la pèrdua e de la mort de les gents qui s'és seguida en la host, e plagués que no fos estada; mas a açò no s'i pot pendre remey de retornar, quant a aquells qui morts són...*

*avem de gens sanes.*³²⁰ I el mateix Jaume II aconsellà a l'infant pactar la rendició de Vila d'Esglésies ja que d'aquesta manera fàcilment podria *metre les gents del setge qui són malaltes e maganyades en altres lochs covinents hon revenguessen*, i així poder llançar-se ràpidament amb la resta de l'exèrcit sobre Càller.³²¹ Aquest darrer document ja anuncia per primera vegada la que serà la principal **implicació política** de les malalties: la sortida pactada al conflicte. De fet Villani així ho recull parlant de la rendició de Castell de Càller.³²² De fet, quan l'infant aconseguí neutralitzar els reforços tramesos a l'illa per Pisa en la batalla de Lucocisterna, *la mayor parte de la gente de armas estaba con más necesidad de curarse que con fuerzas para pelear.*³²³

En definitiva, segons es després de la documentació, l'expedició de conquesta de Sardenya dirigida per l'infant Alfons tingué èxit *malgrat* les malalties que van afectar l'exèrcit i l'armada. En les cartes d'Alfons a Jaume II o al rei Sanç de Mallorca comunicant-los la rendició de Castell de Càller i el primer pacte amb Pisa pot veure's com l'infant fa una interpretació solemnement providencialista de l'èxit final de la seva empresa. En aquest providencialisme les malalties epidèmiques hi tenen un lloc ben destacat: la conquesta de l'illa és culminada després de moltes i diverses tribulacions amb les que Déu el provà, entre les quals —són les úniques que cita— les *infirmatibus gravibus et mortalitate gentis nostre, per*

---

³²⁰ Vegeu abans, l'apartat sobre les cartes reials.

³²¹ ACA, C, reg. 341, ff. 151 r.-153 r. (3 de setembre de 1323): *E si aquells de la Vila volien ab vós venir a pati, no creguéssets consell de negú qui-us ho desconselylàs, cor, ahüda la dita Vila, en qualque manera poréts metre les gents del setge qui són malaltes e maganyades en altres lochs covinents hon revenguessen, e vós, ab tot lo poder vostre de terra e de mar, anàssets-vos-en sobre Càller per destrènyer lo loch; e per ço que-n ayats, ab la volentat de Déu, vostre enteniment...* G. ZURITA, *Anales*, llib. VI, § 48, demostra conèixer aquest document. Vegeu PERE III, *Crònica*, cap. I, § 26: quan la Vila es reté, hi deixà la infanta Teresa i una guarnició de *trò a dos-cents hòmens a cavall, qui sans, qui malalts, per guardar la vila...* El 13 de febrer de 1324 Alfons anunciava al jutge d'Arborea —demanant-li diners i aliments— que havia deixat la infanta amb la guarnició d'Esglésies i que ell s'adreçava a Castell de Càller *amb els homes que havia pogut reunir*, sense que els pogués pagar (C. BAUDI DI VESME, ed., *Codex Diplomaticus Ecclesiensis*, cit., § 32, col. 386-87, del *Memorial* del marquès de Coscojuela, p. 229, i després fou editat per P. TOLA, ed., *Codex Diplomaticus Sardiniae*, cit., vol. I-II, doc. 25, p. 672).

³²² G. VILLANI, *Cronica*, cit., llib. IX, § 259: *E altri dissero, che come i Pisani erano a misagio [per disagio] dentro al castello, così e più erano di fuori i Catalani per pestilenza d'infermetà e di mortalità, e però ne prese ogni patto che ne potè avere.*

³²³ R. MUNTANER, *Crònica*, § 275, i, basant-s'hi, G. ZURITA, *Anales*, llib. VI, § 49. Entre els efectius que s'hi endugué hi havia *los que llamaban sirvientes de mesnada (ibidem)*; és possible que entre aquests *servents* hi hagués també alguns professionals sanitaris. Altrament, cal notar que la batalla tingué lloc en els encontorns dels grans estanys de Decimomannu i Càller (G. MELONI, "Lo stagno di Decimo e alcuni avvenimenti del medioevo sardo-catalano. Il processo contro Gherardo di Donoratico", dins IDEM, *Mediterraneo e Sardegna nel Basso Medioevo*, Càller, 1988, pp. 100-101) —vegeu abans, l'apartat sobre la malaltia i les seves causes.

*quo vehementer turbati fuimus*⁸²⁴ i que el podien haver induït a abandonar; Muntaner recollí com, després que el mateix infant caigués malalt, ni el consell dels metges ni d'altres aconseguiren convèncer-lo per a fer alçar el setge.⁸²⁵ És en aquest sentit que probablement cal interpretar la carta del rei de Mallorca a Jaume II on li certificava haver rebut d'Alfons l'informe de la pau i el seu text, i afirmant que ell i el seu consell estaven convençuts que l'infant *fecit id quod potuit* al respecte;⁸²⁶ i la legació al rei de Portugal demanant-li un préstec per a mantenir el domini de l'illa, conquerida malgrat que *la gent del senyor infant havia havido muytas enfermedades e muertes en Sardenya*.⁸²⁷ Aquestes *proves* de la divinitat caldria posar-les en relació amb la noció de càstig de Déu que definia, en la cosmovisió cristiana medieval, tot fenomen catastròfic.⁸²⁸

Un altre efecte ben conegut dels fenòmens catastròfics medievals —entre els quals la malaltia epidèmica—, l'increment de la caritat i l'ús de **la religió com a profilaxi**,⁸²⁹ el

---

⁸²⁴ ACA, C, reg. 397, ff. 191 v.-192 v. (a Jaume II) i 192 v.-193 v. (al rei Sanç), 18 de juny; *ibid.*, CRD Jaume II, c. 63, n° 7737; i *ibid.*, reg. 342, f. 240 r.-v., tots dos amb data 19 de juny. Alfons al·ludeix a la intervenció de la mà de Déu en diversos moments al llarg de la campanya: *aperiente autem eo manu omnia implebuntur ubertate averit nanquam faciem ab inicio quando multa nobili et potenti comitiva stipati in nostri progressus inicio sperare de nostris viribus poteramus averit autem tunc faciem incussis infirmitatibus gravibus et mortalitate gentis nostre per quo vehementer turbati fuimus set ut nobis daretur intelligi hoc factum esse ut non gloriatur omnis caro in conspectu Dei...* Vegeu PERE III, *Crònica*, cap. I, § 25: *en lo qual setge [de la Vila d'Esglésies] sofèri molts treballs de malalties de son cors e morts de vassalls*, però reeixí *ab gran confiança de la misericòrdia de Déu*, i també G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. VI, § 54, que demostra conèixer aquesta documentació: *Sucedieron las graves enfermedades y mortandad grande [...] de lo cual el infante y todos los suyos recibieron gran turbación [...] y ordenó así Nuestro Señor para mayor gloria suya y porque no estribase toda su esperanza en lo que ellos podían.*

⁸²⁵ R. MUNTANER, *Crònica*, § 274: *E hanc tant lo senyor infant no hi fo malaut, que jamés, ne per metges ne per null hom, ell se volgués partir del setge, ans moltes vegades ab la fèbre a costes s'armava e feia combatre. Sí que per lo seu bon esforç e la sua bona cavalleria aportà a açò la vila: que es reteren a ell...*

⁸²⁶ ACA, C, CRD Jaume II, c. 63, n° 7748 (30 de juny): *credimus quod dictus dominus infans cum suo consilio fecit id quod potuit in predicto tractatu dicte pacis quodque dicta pax cedet in honorem vestrum et dicti domini infantis atque nostrum et gentium et terrarum utriusque nostrum quod si alia contingeret quod absit displiceret nobis et non immerito inimmensum.* Vegeu també abans, sobre la rendició de Castell de Càller, en aquest mateix apartat.

⁸²⁷ ACA, C, reg. 339, ff. 173 v.-174 v. (9 de març de 1325). Vegeu també G. VILLANI, *Cronica*, cit., llib. IX, § 259: *Ma con tutto il danno che'l detto don Anfus vi sostenesse di perdita di sua gente, che per corruzione d'aria vi morirono quindicimilia e più Catalani, egli per forza d'arme e con grande senno e provedenza vinse e conquisse la detta isola di Sardinia sopra i Pisani in un anno; onde tutti gl'Italiani si maravigliarono, come ciò potea essere...*

⁸²⁸ A. RUBIO VELA, *Peste Negra*, cit., p. 82 i ss.

⁸²⁹ L'expressió és d'Y. RENOARD, "L'événement mondial le plus important du XIVe siècle. La peste noire de 1348-50", dins IDEM, *Études d'histoire médiévale*, vol. 1, París, 1968, p. 145.

documentem també durant l'expedició de l'infant Alfons a Sardenya. La invocació de santa Maria de Bonaire en el campament —aviat convertit en ciutat enfront del Castell de Càller— la qual esdevingué patrona de l'illa,⁸⁸⁰ constitueix no només un bon exemple de la importància donada pel pensament mèdic de l'època a la puresa de l'*aire* i de la penetració social d'aquest mateix pensament mèdic, sinó també una clara manifestació d'aquest ús de la religió com a profilaxi.

L'impacte de les malalties a l'illa, aviat conegut a la Península, va afectar també el procés repoblador de les principals ciutats de l'illa —Esglésies, Bonaire, Castell de Càller— subsegüent a la conquesta, implicació política també en tant que aquest procés fou concebut des de bon principi com a eina fonamental per a mantenir el domini dels territoris conquerits. Des de bon principi la documentació deixa veure com la por a les malalties actuà o es temia que actués com a **factor dificultant del repoblament**; així es veu clarament en l'informe que els consellers de Bonaire adreçaren a Jaume II intentant dissuadir-lo de poblar la plana entre Bonaire i Castell de Càller, ja que el primer *és loch molt sa e de bella vista* i, en canvi, la plana *és enferma en així que en lo temps que era pizà los ortolans qui-y avien cazes no-y gozaven dormir de nits per la gran enfermetat qui-y era e és vuy, per què, senyor, ceria gran perhill que per la dita enfermetat no-s desabitàs Bon Ayre per la mala nomenada qui per la dita enfermetat s'estendria per tot lo món.*⁸⁸¹ Poc més tard, el 1327, els ciutadans de Castell de Càller s'adreçaren a Alfons, ja rei (Alfons III), expressant-li les dificultats que es donaven en el repoblament del Castell a causa del temor a les malalties de l'illa i els pocs guanys que els nouvinguts hi feien, insistint a sol·licitar la concessió d'avantatges i privilegis als repobladors com a única via per a impulsar el procés;⁸⁸² i l'any següent, 1328, tornaren a

---

⁸⁸⁰ L'infant concedí els privilegis fundacionals a l'església santuari de Bonaire, encara avui existent —Bonaria—, durant la mateixa campanya de conquesta (vegeu abans, l'apartat sobre la malaltia i les seves causes). Els historiadors argentins admeten que la ciutat de Buenos Aires, batejada primer (1536) com a *Santa María del Buen Ayre* i només més tard (1580) com a *Santa María de Buenos Aires*, deu el seu nom a aquesta invocació sarda (vegeu al respecte J. ARCE, *España en Cerdeña. Aportación cultural y testimonios de su influjo*, Madrid, 1960, pp. 256 i 286; n'existeix una traducció italiana amb la bibliografia posada al dia: *La Spagna in Sardegna. Apporti culturali e testimonianze della sua influenza*, Cagliari, 1982).

⁸⁸¹ ACA, C, CRD Jaume II, c. 126, n° 1970, sense data, datable entre agost de 1326 i gener de 1327, en plantejar-se el trasllat de Bonaire a Castell de Càller —l'acord es signà el 22 de gener de 1327— després de la segona pau amb Pisa (9 de juny de 1326) i de l'expulsió dels antics calleresos (agost de 1326).

⁸⁸² *Cor, en veritat, senyor, per la gran mortaldat que ich és estada e ich és encara, per los pochos guanys que ich fan e les grans pèrdoes que an fetes les gens [...] e se-n van tot dia que ha .I. que-n ich venga, se-n van .X. e n'ich moren altres tants. E per cert, sapiats, senyor, e és vergonyosa co[sa de] dir, en Casteyl de Càyler no trobam*

insistir en el mateix sentit.⁸⁸³ Les pessimistes descripcions que ens presenten aquests documents són ben indicatives, encara que, com han comentat Conde i Aragó, essent la base per a sol·licitar els privilegis, cal ser caut quant a la seva total exactitud.⁸⁸⁴

Per altra banda, caldria plantejar-se la possibilitat que aquest mateix impacte de les malalties durant i després de la conquesta de Sardenya hagués tingut alguna relació amb la *presa de consciència de la minoria rectora* de les grans ciutats de la Corona al·ludida per Rubio quant a la **higiene pública**; aquesta és la seva conclusió estudiant les primeres epidèmies documentades a la ciutat de València i les disposicions antiarrosseres del municipi de València (1334) ordenades per tal de *esquivar corrupcions, malalties e morts*.⁸⁸⁵ Cal dir que a Barcelona es documenta també un sensible increment de les disposicions municipals protegint diversos aspectes de la higiene pública⁸⁸⁶ a partir dels anys vint del segle XIV. És un procés ascendent, que s'incrementarà amb la pesta de 1348 i en el que sovint s'hi relaciona, en la documentació (reial i municipal) i en els tractats mèdics, un *aire* adequat i net amb la conservació de la salut col·lectiva; un procés en el qual els habitants en general, i el patriciat urbà més en particular, de les ciutats mediterrànies llatines van estar profundament influïts pels coneixements i les pràctiques de la medicina universitària.⁸⁸⁷

---

bonament que aja .CL. poblados qui jaguen dintre [...] cor per pahor de les grans enfermetats de Cerdenya, les gens dupten de venir si algun avantatge de guany no an... (ACA, C, CRD Alfons III, c. 24, n° 3673, 14 de novembre de 1327, publicada parcialment per R. CONDE i A. M. ARAGÓ, *Castell de Càller*, cit., pp. 15-16).

⁸⁸³ *Cor per lo gran temor que les gens an de les enfermetats de Cerdenya e per los pochis avantatges no ych volen venir...* (ACA, C, CRD Alfons III, c. 2, n° 320, 18 d'abril de 1328, citada per R. CONDE i A. M. ARAGÓ, *ibid.*, p. 17).

⁸⁸⁴ *Ibid.*, pp. 17-19. Els oficials reials a Sardenya així ho manifesten al rei, però el grup de pressió mercantil, amb el recolzament de l'alta administració, assoleix finalment els seus objectius: tots els privilegis sol·licitats són concedits entre juny i octubre de 1328.

⁸⁸⁵ A. RUBIO VELA, *Peste Negra*, cit., pp. 80-81. Vegeu abans, l'apartat sobre la malaltia i les seves causes.

⁸⁸⁶ Francesca ROCA i SOLÀ, *La regulación de la vida ciudadana por el municipio de Barcelona (1300-1350)*, Universitat de Barcelona, 1975 (tesi de llicenciatura inèdita), en particular la p. 193 i ss. del seu apèndix: normes sobre higiene en els carrers i places, en les galeries de la Ribera, en les barberies, en les fonts, abeuradors i recs de molins, en el mar, en les camisseries... transcrites del *Llibre del Consell* barceloní.

⁸⁸⁷ J. ARRIZABALAGA, "La Peste Negra de 1348", cit., pp. 116-17.

**capítol III: LA REINTEGRACIÓ DEL REGNE
DE MALLORCA (1343-1344)**

Com NÓS haguéssim acordat de portar la corona per la Ciutat de Mallorques e anar coronat solennalment, los jurats e prohòmens de la ciutat volien-ne fer gran festa e grans messions. Mas NÓS ho haguem sabut [...] e diguem-los [...] que no ho voliem per negun cas [...] car no érem venguts per destruir ne per fer-los messionejar, mas així com lo metge qui sana e guareix les nafres dels malalts nafrats e consumats...

PERE III, Crònica, cap. III, § 47

1.- LA REINTEGRACIÓ DEL REGNE DE MALLORCA.

El regne de Mallorca, creat pel testament de Jaume I el 1262, va tenir una vida política autònoma des de la mort del *Conqueridor* (1276) fins al 1343. El regne el constituïen, a més de les Illes Balears, els comtats nord-catalans de Rosselló i Cerdanya, la senyoria occitana de Montpeller (en feu dels bisbes de Magalona) i els vescomtats, també occitans, d'Omèladès (igualmente en feu dels mateixos bisbes) i de Carladès (en feu dels reis de França). Des de la seva creació, els successors de Jaume I en la branca principal de la dinastia (Aragó-Catalunya-València) sempre van considerar que la seva pròpia existència lesionava els seus drets hereditaris; per això, quan en van tenir ocasió, van intentar reintegrar-lo als seus dominis.¹ Pels tractats de Perpinyà (1279) i d'Argelers (1298), Pere II *el Gran* i Jaume II van

---

¹ Pere II el Gran, per mà del seu hereu Alfons (II), va decidir l'annexió el 1285, després de la col·laboració dels mallorquins amb els francesos durant la guerra de les Vespres, però només assolí d'ocupar les Illes, que Jaume II va retornar el 1298. Aquest últim va intentar fer-se reconèixer hereu del rei Sanç de Mallorca (1311-1324), que no tenia fills, però no ho aconseguí. Durant la minoritat de Jaume III de Mallorca (1324-1335), hi hagueren greus alteracions dins el

imposar-li unes condicions polítiques vassallàtiques que limitaven la seva independència. Així, des de 1279, el regne no era més que un conjunt de petits territoris de la Corona d'Aragó, discontinus, administrats per un monarca que tan sols hi gaudia d'una sobirania limitada, les estructures econòmiques, socials i polítiques dels quals no eren ni anàlogues ni complementàries. El regne de Mallorca, amb una important posició estratègica respecte dels grans eixos comercials de l'època, era una construcció política fràgil, situada entre veïns força més poderosos —la Corona d'Aragó, França i Gènova—, els interessos respectius dels quals eren, si no incompatibles, de molt difícil conjuminació.

Per altra banda, els comerciants del Principat i de València van témer des de bon principi que l'actuació independent dels mercaders mallorquins pogués esdevenir competitiva. Malgrat tot, l'entesa va funcionar durant quasi tot el temps de l'existència del regne, la qual cosa no vol dir que no hi haguessin diferències, interessos contraposats, moments d'enfrontament i fins i tot d'hostilitat. De fet, el regne de Mallorca, mediatitzat políticament pels tractats de Perpinyà i d'Argelers, tampoc no va poder disposar d'una plena independència econòmica; no només hi hagué enfrontaments de caire fiscal, sinó sobretot una forta rivalitat mercantil al Nord d'Àfrica, on el comerç mallorquí arribà a superar el català i els primers hi crearen consolats propis. Amb tot, fins cap a 1336 l'entesa es va mantenir, amb sacrificis per ambdues parts: la Corona d'Aragó va haver d'acceptar la penetració mallorquina a Àfrica i Mallorca va haver de col·laborar amb diners i naus a la política catalana de conquesta de Sardenya i de guerra amb Gènova. Malgrat el seu gran desplegament comercial, el regne de Mallorca no tenia unes bases econòmiques prou sòlides que li permetessin trencar l'entesa: per al proveïment depenia del blat sard o sicilià, que els catalans controlaven, i el comerç estava força lligat al destí dels catalans, que dominaven les rutes mediterrànies. Mentre no entrebanquessin seriosament les expansions territorial i mercantil catalanes a la Mediterrània, la seva autonomia es perpetuaria.

---

regne, que van ser aprofitades per Jaume II i per Alfons III d'Aragó per a crear-hi un grup de partidaris de la integració a la Corona. Vegeu A. RIERA i MELIS, *La Corona de Aragón y el reino de Mallorca en el primer cuarto del siglo XIV*, vol. 1, Madrid - Barcelona, 1986, pp. 60 i 66-69; M. FERRER i FLÓREZ, "La conquista de Mallorca por Alfonso III", *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, 30 (1947-1952): 274-88; i A. SANTAMARÍA ARÁNDEZ, "Tensión Aragón - Mallorca", cit. Les versions historiogràfiques de la creació del regne de Mallorca per part de Jaume I constitueixen més una descripció que no pas una explicació del fenomen; A. RIERA i MELIS, en els seus treballs *La Corona de Aragón*, cit., i "El regne de Mallorca", cit., pensa que hi hagué clarament unes raons estructurals que actuaren darrera d'aquest repartiment, que, amb tot, no assoleix de destriar.

La situació es començà a degradar cap a 1336, coincidint amb les primeres envestides de la crisi econòmica general a Occident, i agreujada pel temperament abrivat i arrogant dels dos reis, Pere III d'Aragó i Jaume III de Mallorca. La inacabable guerra entre Gènova i la Corona d'Aragó —en la qual els mallorquins es van veure obligats a participar, ben a contracor—, amb els inevitables episodis de corsarisme, va perjudicar greument el comerç mallorquí, al mateix temps que la pirateria berberisca, les epidèmies i les secades mermaven la capacitat de resistència dels illencs; en aquestes condicions, no sorprèn que la reintegració de l'arxipèlag —indefens i poc o no gens predisposat a lluitar— per Pere III (1343) fos més una passejada que no una conquesta.

L'operació de reintegració² s'inicià el 1340, quan, un cop restaurada la coexistència amb Gènova, sufocada la revolta sarda, expulsats els benimerins de la Península, i concentrades França i Anglaterra en la guerra dels Cent Anys que les enfrontava, els consellers de Pere *el Cerimoniós* consideraren que havia arribat el moment d'acomplir allò que els de Jaume II, uns vint anys abans, tingueren a l'abast de la mà. L'empresa comptava amb el suport decidit de les ciutats de la Corona d'Aragó, en les xarxes comercials de les quals els territoris del regne de Mallorca havien esdevingut nusos de vital importància. L'operació s'inicià amb una ofensiva diplomàtica davant els aliats potencials de Jaume III, per tal d'aïllar-lo internacionalment, i amb una guerra de cors a fi d'erosionar-ne els suports interiors.³ Així,

---

² Les principals fonts cronístiques són: PERE III, *Crònica*, cap. III —el més extens, amb diferència, de l'obra; G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. VII, § 47, 54-55, 60-74, 76-82, i llib. VIII, § 1-2, 4, 8-9, 17 i 34. Poden veure's també les obres d'A. CAMPANER i FUERTES, *Cronicón Mayoricense. Noticias y relaciones históricas de Mallorca desde 1229 á 1800*, Ciutat de Mallorca, 1881 [reed.: Ciutat de Mallorca, 1967], pp. 49-64; A. LECOY DE LA MARCHE, *Les relations politiques de la France*, cit., vol. 2, pp. 63 i ss.; M. BONET, "Defensa de Mallorca contra Pedro IV", *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, 6 (1895-1896): 116-17; J. RAMIS D'AYREFLOR i SUREDA, "Defensa de Mallorca per son Rey Jaume III contra Pere IV d'Aragó", *ibid.*, 22 (1928-1929): 70-72; C. A. WILLEMSSEN, "Der Untergang des Königreiches Mallorka und das Ende der Mallorkinischen Dynastie", *Spanische Forschungen der Görresgesellschaft*, 5 (1935): 240-96 [trad. esp.: *Ocaso del Reino de Mallorca y extinción de la dinastía mallorquina*, Ciutat de Mallorca, 1955, pp. 10-29]; R. TASIS i MARCA, *La vida del rei En Pere III*, Barcelona, 1954 [1961², pp. 61 i ss.]; J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, *La tràgica història dels reis de Mallorca*, Barcelona, 1960 [1979³, pp. 204 i ss.]; Á. SANTAMARÍA ARÁNDEZ, "Mallorca, del medioevo a la modernidad", dins J. MASCARÓ i PASARIUS (coord.), *Historia de Mallorca*, vol. 3, Ciutat de Mallorca, 1970, pp. 110-34; IDEM, "Mallorca en el siglo XIV", *Anuario de Estudios Medievales*, 7 (1970-71): 165-238; i A. RIERA i MELIS, "El regne de Mallorca", cit.

³ Formà part d'aquesta hostilització naval la galera de l'almirall Pere de Montcada que fou armada per a anar en reforç de les sis galeres que ja havia armat el rei, comanades per Galceran Marquet, vice-almirall, que ja es trobaven a la zona de Cotlliure. Fou armada per quatre mesos; sortí de Barcelona el 22 de desembre de 1342 i hi desarmà el 20 d'abril de 1343. Anaren a bord un total de 219 homes, entre els quals el barber Bernat Aguilera (el *llibre d'acordament* a ACA, RP, MR, vol. 2277, I). L'*acordament* d'aquest barber, que serà comentat més endavant, l'hem transcrit a l'apèndix, § 124.

Pere III no només es negà a ajudar el seu vassall i cunyat per a superar la pressió francesa sobre Montpeller, sinó que començà a acumular greuges legals contra ell amb el decidit propòsit de desposseir-lo; les primeres acusacions foren d'incompareixença a les corts de Barcelona de 1342 —el rei de Mallorca estava obligat a assistir a les corts catalanes en virtut dels pactes de vassallatge— i de violar les regalies del rei d'Aragó en permetre la circulació de moneda francesa al Rosselló i encunyar moneda pròpia a la seca de Perpinyà. Amb aquests i altres arguments legals, el *Cerimoniós* va obrir procés⁴ contra Jaume III, el qual, per a defensar-se, va comparèixer a Barcelona, però aleshores el rei Pere va acusar-lo d'intent de segrest. Jaume III va haver de tornar precipitadament al seu regne (juliol de 1342), sense la seva família —que fou retinguda pel *Cerimoniós* a Barcelona⁵— i, declarant trencats els vincles feudals, perseguí els súbdits del rei d'Aragó que es trobaven en el seu regne. Pere respongué amb les mateixes represàlies⁶ i pel setembre nomenà el seu germà, Jaume d'Urgell,

---

⁴ El procés contra el rei de Mallorca fou publicat primer per la Real Academia de la Historia, "Proceso formado al Rey D. Jaime de Mallorca por orden del Rey D. Pedro de Aragón", *Memorial Histórico Español*, vol. 3, Madrid, 1852, pp. 165-408, segons una còpia del segle XV que havia estat de Luis Salazar, i poc després ho féu M. de BOFARULL i de SARTORIO (ed.), "Proceso contra el rey de Mallorca D. Jaime III, mandado formar por el rey D. Pedro IV de Aragón", dins *CODOIN*, vols. 29-31, Barcelona, 1866, segons la documentació original de l'antic arxiu reial. D'altres interrogatoris a cortesans del rei mallorquí, segons el ms. JJ. 270 de l'Arxiu Nacional de París, foren publicats per C. A. WILLEMSSEN, "El procés de Pere IV d'Aragó contra Jaume II de Mallorca", *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 23 (1930-1931): 225-32, 303-06 i 317-23.

⁵ És interessant la utilització política que es féu de la malaltia per totes dues bandes durant aquesta entrevista a Barcelona; segons les acusacions del *Cerimoniós*, Jaume intentà segrestar-lo atraient-lo al convent de framenors, on s'estava, amb l'excusa que la reina Constança de Mallorca, germana de Pere III, era malalta. Pere decidí anar-hi, però, casualment, el dia abans *se féu en la cara nostra, prop l'ull, una eixidura fort àvol e de mala natura e que ens en haguem a sagnar; per la qual fom excusats de no anar veure la dita reina, nostra sor, e n'estiguem per alguns jorns en la nostra cambra trò que en fom millorats*. Ara fou ell qui demanà ésser visitat per la seva germana i per a assegurar-se que Jaume la deixaria anar la féu anar a buscar pel germà menor, l'infant Jaume, comte d'Urgell (PERE III, *Crònica*, cap. III, § 18 i 19). El barber Bernat Guerau, que més tard anà al Rosselló amb el rei Pere, fou qui el sagnà en aquesta ocasió: l'agost cobrà 20 ss b. del tresorer, *los quals lo senyor Rey li manà donar per ço con lo sacnà* (ACA, RP, MR, vol. 319, f. 53 v.) Constança de Mallorca sembla que va decantar-se en favor del seu germà moguda per la *disbauxa* en què vivia el seu marit (vegeu C. A. WILLEMSSEN, "Jakob II von Mallorka und Peter IV von Aragon (1336-1349)", *Spanische Forschungen der Görresgesellschaft*, 8 (1940): 124 i 168, i R. GUBERN, *Epistolari de Pere III*, Barcelona, 1955, p. 52).

⁶ Malgrat tot, alguns s'arriscaren a mantenir la seva activitat entre la Península i les Illes, com l'apotecari Bonanat Estaper, natural de Sant Celoni i habitant de Ciutat de Mallorca, més tard absolt de pagar una multa de 100 florins d'or que li fou imposada pel lloctinent de Jaume de Mallorca a l'illa per haver violat la prohibició de comerciar amb els dominis del rei Pere durant la guerra (ACA, C, CRD Pere III, c. 33, n° 4472, transcrit a l'Apèndix, § 232).

procurador de Catalunya amb plens poders per a iniciar l'atac al Rosselló per la frontera de la vegueria de Girona.⁷

La maquinària legal posada en funcionament pel rei Pere va seguir el seu curs inexorable, i pel febrer de 1343 el procés es va cloure amb una sentència que declarava el rei de Mallorca culpable d'incompliment dels deures de vassallatge i de conspiració contra el seu senyor, i el condemnava a la confiscació dels seus estats. Amb la neutralitat de França —s'obriren negociacions secretes per a repartir-se el regne mallorquí—, el papa —que s'hi oposava frontalment— ocupat en la política italiana i emparat pel legalisme, Pere III va passar a l'acció demanant als seus vassalls l'ajut financer que calia per a executar militarment la sentència; en aquest sentit, l'esforç financer que van efectuar les ciutats comercials de la Corona, en particular Barcelona —més de 70.000 lliures, obligant-la a endeutar-se—, només pot explicar-se pels avantatges econòmics que hom esperava obtenir de la reintegració.⁸

Amb un potent estol de 116 vaixells,⁹ els expedicionaris van desembarcar a Santa Ponça el 25 de maig de 1343, i, després d'una breu lluita, amb una palesa superioritat militar i l'oferiment de respectar llibertats i privilegis, aconseguiren la rendició de Ciutat de Mallorca, i hi entraren el 31 de maig. Tot seguit van ocupar la resta de l'arxipèlag sense gairebé trobar resistència, mentre Jaume III fugia al Rosselló; els seus partidaris, majoritàriament nobles i

---

⁷ El rei manà al seu tresorer, el 6 de maig de 1343, que *com per rahó de la execució de justícia la qual lo dit senyor fahia contra lo rey de Mallorcha, al dit senyor rebel·le, e ses gens, trametés e agués ordonat de trametre lo senyor Infant Don Jayme, frare seu, comte d'Urgell e vescomte d'Ager, e general procurador del dit senyor, a la ciutat de Gerona e a altres lochs de Cathalunya ab certa companya de hòmens a cavall per tenir aquí frontera*, que lliurés al tresorer d'aquest, Berenguer de Relat, tot el que calgués tant pel sou d'homes a cavall com per altres raons (ACA, RP, MR, vol. 2459, f. 1 r.) En la força del comte d'Urgell, que més tard es traslladà a Canet amb el rei, s'hi documenten, com veurem, diversos sanitaris (vegeu els apartats sobre l'abast de l'activitat professional i els *acorriments* per cavalls).

⁸ J. SOBREQUÉS i CALLICÓ, "Contribució econòmica del municipi de Barcelona a l'empresa de recuperació del regne de Mallorca per Pere el Cerimoniós (1343-1349)", *VIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, vol. 3, València, 1973, pp. 291-302. Aquesta quantitat constituïu una de les més elevades contribucions econòmiques de la ciutat a les guerres del *Cerimoniós*. Així ho reconegué el mateix rei: *E encara empram totes nostres gentes de fer-nos ajuda en la dita execució, la qual ajuda nos fo feta per les dites nostres gentes en grans quantitats de diners* (PERE III, *Crònica*, cap. III, § 21). L'aportació financera del Principat ascendí fins a l'enorme quantitat de 120.000 ll b., sempre a banda la que féu València. Vegeu G. ENSENYAT i PUJOL, "Algunos préstamos otorgados a Pedro el Ceremonioso tras la anexión de Mallorca", *Mayurqa*, 21 (1985-1987): 121, i la seva tesi doctoral.

⁹ *E com nós fom recollits en la platja de Barcelona [...] trobam que el nostre estol fo en nombre de cent setze veles, de les quals hi havia vint-e-dues galees, e eren-ne les set uixeres grosses qui portaven cavalls, e vint naus grosses, appellades naus de covent, que són de tres e de dues cobertes. E tot l'altre navili era mijancer e menut, així com al dit nostre passatge era necessari...* (PERE III, *Crònica*, cap. III, § 22). Segons la crònica del racional de la ciutat de Barcelona, en canvi, Pere anà a Mallorca *cum triginta galeis, uno lembo armatis, septem navibus magnis, triginta septem coquis parvis et pluribus vassellis...* ("Crònica del Racional", cit., p. 118, § 6).

pagesos, es refugiaren als castells de Pollença i Santueri, on van ser assetjats. El rei Pere va tornar a la Península el 26 de juny, però abans tingué cura de fer-se coronar a la seu mallorquina i de proclamar-hi solemnement la unió perpètua del regne a la Corona, promentent de respectar els privilegis dels illencs. A les Illes deixà Arnau d'Erill com a governador general del regne, que es féu càrrec de les reprèsalies contra els partidaris de Jaume III i de reprimir les conspiracions que s'hi van organitzar.¹⁰

Després vingué la conquesta de la part continental del regne; els rossellonesos i cerdans tancaren files entorn de Jaume III, i el rei Pere va haver de conquerir la terra, poble per poble, en el decurs de dues cruentes campanyes estiuenques. Després de superar l'oposició aragonesa i, en menys mesura, valenciana, Pere III inicià (juliol) una primera campanya per terres rosselloneses que culminà amb l'ocupació de Canet (3 d'agost) i l'homenatge de diversos barons.¹¹ El 6 d'agost Pere era davant les muralles de Perpinyà, però les dificultats financeres i de proveïment, i l'oposició interna l'obligà a signar una treva de vuit mesos, el 19 d'agost de 1343. Havent-se guanyat el suport d'aragonesos i valencians, les operacions es reprengueren pel maig de 1344 en una segona campanya que seria decisiva: foren presos, en alguns casos després de durs setges, Argelers (6 de juny), Cotlliure (25 de juny), Palau (29 de juny), la Roca (5-6 de juliol), Montesquiú (5 de juliol), Millars, Illa i Mosset (6 de juliol) i Elna (12 de juliol); Jaume III es va rendir el 15 de juliol, mentre Perpinyà obria les portes al rei Pere, el qual va fer-hi llegir públicament, a la catedral, l'edicta d'unió perpètua.¹²

---

¹⁰ Vegeu G. LLOMPART, "La presunta conspiración mallorquina de Miquel Rullan contra Pedro IV de Aragón (1343)", *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 42 (1986): 79-110. Com veurem, el físic Joan de Cremona (o Carmona) va estar implicat en una d'aquestes conspiracions; li foren confiscats tots els seus béns —dels quals se'n conserva inventari— i fou executat.

¹¹ *Dilluns, a vint-e-huit de juliol, partim de Figueres ab los dits infants e ab los nobles [...] e gran res d'altres cavallers, així que érem en nombre trò a mil e dos-cents hòmens a cavall; e ab nostres hosts de Gerona, de Manresa, de Caules, de Píera, de Besaldú, de Sent Pere d'Or, de Figueres e d'alguns altres llocs nostres e ab moltes asembles, que fórem quatre milia e pus...* (PERE III, *Crònica*, cap. III, § 66). Un cop consumada la reintegració, la presència a la cort del *Cerimoniós* de certs consellers —els rossellonesos—, entre els quals figuraven bons coneixedors dels drets romà i canònic, i el contacte amb l'organització política del regne incorporat, van donar lloc tot seguit a una important transformació de l'estructura administrativa de la Corona —promulgació de les *Ordinacions*, establiment d'una nova disposició territorial, etc. (R. GUBERN, *Epistolari*, cit., pp. 52-53).

¹² *Die jovis, idus julii, anno Domini millesimo .CCC°.XL°. quarto, intravit dominus Rex Petrus Perpinianum; et die lune, in vespere .XIII. kalendas augusti, anno proxime dicto, fuerunt facte laudes cum simbalis, campanis et luminaria et aliter in civitate Barchinone pro captione Perpiniani et tocius Rossilionis, Ceritanie et Confluentis* ("Crònica del Racional", cit., pp. 122-23, § 25).

El que havia estat Jaume de Mallorca, i que a partir d'aleshores tota la documentació emanada de la Cancelleria del rei Pere anomenà Jaume de Montpeller, va rebre una pensió anual i la plena senyoria de la ciutat de Montpeller i dels vescomtats. Però mai no desistí d'intentar recuperar el seu regne: el 1344 ocupà Puigcerdà, però fracassà en l'intent de prendre Vilafranca del Conflent i hagué de retirar-se a Montpeller; el 1347 aconseguí l'ajut de França i envai sense gens de fortuna la Cerdanya i el Conflent; i, finalment, l'abril de 1349 va vendre els seus drets damunt la senyoria de Montpeller al rei de França i organitzà una expedició de reconquesta de Mallorca que desembarcà a la badia de Pollença l'11 d'octubre, però va ser derrotada a la plana de Lluçmajor (25 d'octubre de 1349), on ell va morir i el seu fill, Jaume (IV), fou fet presoner.¹³

Amb aquest darrer acte quedava consumada la reintegració del regne de Mallorca i dels comtats de Rosselló i Cerdanya a la Corona d'Aragó. L'infant Jaume (IV) de Mallorca va restar presoner a Barcelona fins a 1362, que aconseguí fugir, i des deleshores ell i la seva germana Elisabet van dedicar tots els seus esforços a combatre Pere el *Cerimoniós*.¹⁴

* * * *

---

¹³ Sobre la venda de Montpeller, vegeu J. BAUMEL, *Histoire d'une seigneurie du Midi de la France*, vol. 2, Montpeller, 1971, pp. 217-26. El *Cerimoniós* va haver de renunciar a la ciutat universitària en contrapartida a la quiescència tàcita de França a la liquidació del regne de Mallorca. La possessió de Montpeller permeté a França eixamplar la seva presència al litoral occità i adoptar una actitud força més activa a la Mediterrània occidental. Sobre l'expedició de Jaume de Mallorca i la batalla de Lluçmajor, poden veure's, a banda de les obres generals ja citades, els treballs de J. VICH i SALOM, *Aspectos históricos de la Casa Real de Mallorca*, Ciutat de Mallorca, 1948, pp. 10-32, i B. FONT i OBRADOR, "Mallorca en 1349", *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, 32 (1961-1965): 245-60.

¹⁴ Hom creu que la idea que l'infant de Mallorca fou obligat pel rei Pere a dormir de nits dins una gàbia de reduïdes dimensions per tal de forçar-lo a renunciar als seus drets no és més que una llegenda, però el cert és que el batlle general de Catalunya, Pere çà Costa, anotava (1358) les despeses que havia efectuat en *una gàbia de ferre en la cambra sobirana del dit castell* [Castellnou de Barcelona] *a ops de l'alt infant de Mallorcha, lo qual lo dit senyor [Rey], feta la dita obra, volia que fos més en la dita gàbia de nits...* (ACA, RP, MR, vol. 991, f. 15 v.) Aquest tractament afectaria sens dubte la seva salut: pel desembre del mateix any el tresorer del rei pagava 60 ss b. a Bernat de Camós, metge de cirurgia de Barcelona, *per loguer e missions que havia fetes en pensar l'alt infant de Mallorques d'una glànola* (ACA, RP, MR, vol. 340, f. 138 v.) Sobre la seva fugida: *Die lune secunda die madii anno a Nativitate Domini .M^o.CCC^o.LX°. secundo, dictus infans fugiendo exivit a capcione qua detinebatur in Castro Novo Barchinone, et fuit inventus interfectus Nicholaus de Rovira, tunc cancellarius dicti castri* ("Crònica del Racional", cit., pp. 129-30, § 52). Fins que l'any 1374, *lo infant de Mallorques, qui era fugit en França, entrà en Catalunya enemigament ab dos milia hòmens d'armes, e venc fins davant Barcelona, e així tost de passada, sens aturar-s'hi, isqué per la via de la vall d'Aran, e encontinent morí ab herbada que li fon dada* (PERE III, *Crònica*, Apèndix, § 2).

La guerra que es menà per a la reintegració del regne de Mallorca a la Corona d'Aragó introdueix un grau de complexitat del qual en són exempts els altres conflictes estudiats. Efectivament, ja no es tracta d'una expedició militar individualitzada, iniciada per la primavera, amb destí a contrades més o menys llunyanes, i amb mig any o un any de durada. Ara ja no és una única expedició militar encapçalada pel rei —condició *sine qua non* pel que fa a la documentació, com ja ha estat dit— sinó de tres de consecutives: l'adreçada a l'illa de Mallorca (maig-juny de 1343), la primera *entrada* al Rosselló (juliol-agost de 1343) i la segona *entrada* al Rosselló (maig-juliol de 1344), més la defensa dels comtats pirinencs que calgué organitzar enfront de Jaume de Mallorca (fonamentalment el 1347). Per altra banda, el caràcter extremament nombrós i ric de la documentació que ens n'ha pervingut permet distingir perfectament i de forma clara quins professionals van participar en cadascuna d'aquestes expedicions.

Aquesta dificultat fa dubtar de la forma més adequada, metodològicament parlant, d'apropar-se a l'anàlisi d'aquestes expedicions: fent un estudi conjunt de la participació dels professionals sanitaris en tota la guerra, tenint en compte que molts d'ells van prendre part en totes les campanyes, o potser fent l'anàlisi només en una d'aquestes campanyes deixant de banda les altres, o bé analitzant aquella participació separatament en cadascuna d'elles. Tenint en compte que fer un estudi conjunt introduiria un grau de distorsió considerable quant a la fiabilitat de les dades obtingudes sobre l'origen i l'estructura professional, i aprofitant la riquesa de la documentació conservada, he optat per fer l'anàlisi de totes tres campanyes individualitzadament, només, però, pel que fa a aquest aspecte. Per contra, l'organització de l'*acordament* dels sanitaris en les expedicions, llur activitat professional i participació econòmica i també les dades referents als sanitaris mallorquins i rossellonesos afectats pel conflicte seran tractades conjuntament.

2.- L'ACORDAMENT DE PROFESSIONALS SANITARIS.

2.1. Organització de l'acordament.

L'organització de l'acordament dels professionals sanitaris al llarg de la guerra de reintegració del regne de Mallorca, i sobretot llur retribució professional, van revestir uns trets característics que diferencien clarament aquest conjunt d'expedicions de tota la resta: ara és el rei —la seva tresoreria— qui es fa càrrec directament de pagar un sou diari prèviament estipulat i variable segons llur funció mèdica als sanitaris *acordats*, com a tot l'exèrcit. Ho veurem més endavant.

La guerra de Mallorca s'inicià, per a les professions sanitàries, amb les crides del rei del 26 de març de 1343, en les quals el monarca sol·licitava a diversos físics, cirurgians i menescals concrets que l'acompanyessin a ell i a l'exèrcit en l'expedició que en breu pensava dur a terme a l'illa de Mallorca.¹⁵ Segons és indicat en els mateixos documents, tots ells són escollits entre els que solien estar al servei del rei; ja hem vist el cas de Bernat Guerau, que havia sagnat el monarca l'estiu de 1342 i més endavant és documentat en l'exèrcit del Rosselló. Cal pensar que el mecanisme devia ser el mateix en la majoria dels casos; es tractaria, doncs, dels sanitaris que, ja fóra en les ciutats principals o bé en els nuclis menors, tot al llarg dels camins que en el seu desplaçament acostumava a seguir la cort, solien servir el rei —i els cortesans— en cas de necessitat. Els sanitaris que seleccionà Pere III per a l'expedició a Mallorca en aquests documents foren: els físics Pere (Cervera), Pere Ros (Sant Mateu) i Bartomeu de Casaldòria (Tortosa), els cirurgians Jaume Bruguera (València) i Felip (Morvedre), i els menescals Joan de Morello (Saragossa) i Domingo (València). És significatiu que fos l'escrivà de ració qui fes escriure les crides —naturalment, per ordre del rei; com és sabut, aquest escrivà era l'encarregat de donar fe, mitjançant un albarà testimonial, de tots els pagaments que hagués d'efectuar el tresorer per compte de la cort. Ell, com el rei, havia de saber quins sanitaris havien servit el monarca, tot i que d'alguns d'ells només recorda/en el nom de fonts. De tots els sanitaris convocats el 26 de març, només Pere Ros sabem que fos

---

¹⁵ ACA, C, reg. 1406, f. 4 r., transcrit a l'Apèndix, § 136.

familiar reial abans de la guerra; de fet, com es veurà, l'expedició a Mallorca suposarà la seva vinculació definitiva al rei, com a físic major.

En aquests importants documents el rei promet pagar un salari convenient, sense deixar d'insinuar obertament que llur col·laboració en l'empresa els suposarà gràcies i favors en el futur; si no ho feien així, per contra, aquesta insinuació esdevenia clarament una amenaça subreptícia. Tanmateix, no es tracta d'ordres, el rei no exigeix, sinó que sol·licita llur participació *—us pregam e havem per bé—*, demanant-los que lliurin la seva resposta escrita al porter que els farà a mans la sol·licitud. No obstant això, el cas dels menescals sembla diferent; aparentment el llenguatge utilitzat és més vinculant, cosa que podria manifestar un especial interès en disposar de més sanitaris per als cavalls i mules (vegeu la Taula XI i la Figura 9). En el cas d'avenir-se a les pretensions del rei, són citats que compareguin a Barcelona el 25 d'abril següent, *apparellats* amb tots els instruments i productes necessaris per a l'exercici del seu ofici, per a embarcar cap a l'illa. Que tot això no fou un simple formalisme ens ho indica el fet que alguns d'ells no són documentats posteriorment, ni en aquesta expedició ni en les altres de la guerra (Pere de Cervera, Bartomeu de Casaldòria, Domingo de València i Felip de Morvedre); tot i que és difícil afirmar-ho rotundament, fa tot l'efecte que no hi van participar o, altrament dit, que no s'avingueren als desitjos del rei manifestats en la carta del 26 de març.

De tota manera, el rei féu tot el possible perquè alguns dels citats acceptessin d'anar a Mallorca. El mateix dia 26, trameté sengles requeriments a Pere de Tous, mestre de l'Orde de Montesa, senyor jurisdiccional de Sant Mateu, i a Elionor de Castella, vídua d'Alfons el Benigne, com a senyora de Tortosa, amb l'objectiu que pressionessin *—que façats ab acabament—* Pere Ros i Bartomeu de Casaldòria, respectivament, indicant-los que són *necessaris* per al rei en la imminent expedició.¹⁶ Tot i amb això, sembla que només ho assolí en el cas del primer.

Però aquests no foren els únics sanitaris que van acompanyar, finalment, el rei i l'exèrcit. Òbviament, el primer objectiu del monarca, a l'hora d'enrolar professionals per al seu servei —i, en el seu cas, per al de l'exèrcit— el constituïren els que estaven vinculats a la Casa reial mitjançant el privilegi de la *familiaritas*. En aquest cas, l'amenaça de perdre el

---

¹⁶ ACA, C, reg. 1406, f. 2 v., transcrit a l'Apèndix, § 137. Tots els altres convocats són residents en ciutats i viles reials.

favor del rei, que es traduïa potser no tant en importants ingressos econòmics¹⁷ sinó més aviat en un estatus social privilegiat, sempre fou més efectiva: es pot comprovar a la Taula XI. Anaren a Mallorca els físics del rei Alatzar Avinardut i Pere Ros; el cirurgià del rei, Bernat ça Riera; el barber del rei, Guillem Fuster; l'apotecari de la reina, Pere Gener; i els menescals del rei Hamet Abenxoha i Faraig de Bellvís, i el de la reina, Abraham Abenxoha. També foren requerits els altres cirurgians del rei, Arnau ça Riera i Guillem des Soler, si bé finalment, com veurem, en foren exceptuats per diferents motius.¹⁸ No hem pogut trobar cap sol·licitud comparable a les anteriors referent a cap d'aquests familiars reials. No obstant això, en sengles ordres generals datades el 12 d'abril convocant tota una sèrie de nobles catalans i aragonesos, mestres de *ginyys*, mestres d'aixa, etc., que fossin a Barcelona per al proper dia 25 d'abril, són citats també el menescal i el barber del rei, Faraig de Bellvís i Guillem Fuster, respectivament.¹⁹ Cal pensar que el fet de trobar-se prop del rei, a la cort, devia fer innecessària una sol·licitud formal; només calia citar expressament els que es trobessin temporalment allunyats de la cort.

Però una setmana després els sanitaris enrolats —els qui havien contestat afirmativament la sol·licitud?— encara es devia considerar que eren insuficients. El dia 18 d'abril, mitjançant una carta escrita personalment per Ramon Sicard, el secretari del rei, era requerit Juan Deza, físic de Saragossa; en aquesta carta el físic ja no és només pregat d'anar a servir el rei en la guerra, sinó que també li és manat, manifestant-li igualment, com en els casos de Pere Ros i de Bartomeu de Casaldòria, que és considerat *necessari*. Com en la carta del 26 de març, se li demana que acudeixi convenientment preparat i de la mateixa manera li és promès un salari just.²⁰ De fet, en els albarans posteriors de pagament del sou d'aquest

---

¹⁷ M. R. McVAUGH, "Royal Surgeons", cit.

¹⁸ Arnau, molt probablement, fou alliberat de l'obligació de seguir el rei a Mallorca (i tot al llarg de la guerra) a causa dels seus estudis universitaris a Lleida (vegeu la nota 63). Pel que fa a Guillem, fou recomanat al rei de Bohèmia per Bernat d'Illa, perquè el tractés en la seva malaltia —segurament la ceguesa que l'afectava des de 1340—, i el *Cerimoniós* no dubtà a renunciar als seus serveis en l'expedició —per a la qual el cirurgià ja s'havia preparat— i trametre-li a Montpeller, on es trobava aleshores, malgrat considerar-lo *necessari* (ACA, C, reg. 1059, f. 33 v., transcrits a l'Apèndix, § 138 i 139; vegeu també la nota 75).

¹⁹ L'ordre als aragonesos, que inclou la citació de Faraig, a ACA, C, reg. 1406, f.11 r.-v.; hi és citat igualment *Abraymeio, menescal*. La convocatòria dels catalans, amb el barber, a *ibid.*, ff. 12 v.-13 v. Com en el cas dels qui no eren familiars reials, als menescals i al barber els és *ordenat* que es presentin a Barcelona.

²⁰ ACA, C, reg. 1406, f. 18 r., transcrit a l'Apèndix, § 142.

físic s'indica que *per ordinació del dit senyor anà en lo dit viatge*.²¹ Aquesta mateixa frase figura, amb lleus modificacions, en els albarans d'altres sanitaris dels quals no tenim notícia de com van ser *acordats*; són els casos del físic Pere des Pla, del físic-cirurgià Romeu de Pal, del cirurgià Llorenç d'Arbanès, o del menescal Ferrer de Salelles.²² És precisament la mateixa frase que apareix també en els albarans d'alguns dels qui eren familiars reials, com l'apotecari Pere Gener o el menescal Hamet Abenxoha.²³ Fa tot l'efecte que el que començà essent una sol·licitud oberta per part del rei acabà essent, a mesura que s'acostava el dia 25 d'abril, un requeriment, una exigència, amb més o menys dissimulada urgència.

Tots els qui havien d'anar en l'expedició tenien dret, segons era costum, a un *acorriment* avançat del sou, concretament a l'equivalent d'un mes de sou, que podien cobrar personalment o mitjançant procuradors, i que els era comptat de manera escrupolosa segons els dies que tenia el mes. En la mateixes convocatòries de Faraig de Bellví i Guillem Fuster adés citades se'ls avisa que *entre tanto enviat aquí a prender el sueldo d'un mes según la nuestra ordinació, el qual encontinent vos serà liurado*. Si bé els avançaments de la paga no són originals d'aquesta expedició, l'ordinació reial a la qual es fa referència, que m'és desconeguda, podria ben bé regular aquest nou sistema de retribució que el rei Pere intentà introduir. Tenim constància que el tresorer del rei féu efectiu aquest pagament avançat a gairebé tots els qui figuren en la Taula XI. En els albarans de l'escrivà de ració i del tresorer fets a cada individu *per acorriment del sou o provisió sua de .XXXI. dies esdevenidors* s'especifica el sou prèviament estipulat a cadascun d'ells, afegint en cada cas que *a la qual raó lo senyor Rey ordonà que li fos fet compte*. Cal dir que aquest sou diferencia prou clarament, com veurem més endavant,²⁴ cadascuna de les funcions mèdiques (vegeu la Taula XIX). És de creure que els ajudants o *macips* que alguns d'ells hi havien compromès, especialment en el cas dels menescals, també entraven en el compte d'aquests albarans, malgrat que sovint no els citessin.

---

²¹ Vegeu l'Apèndix, § 164.

²² Vegeu l'Apèndix, § 167, 168, 144 i 148, respectivament. En canvi, els menescals Pere Girona i Miquel de Messina són *acordats per anar ab lo dit senyor en lo viatge* de Mallorca (Apèndix, § 145).

²³ Vegeu l'Apèndix, § 156 i 150.

²⁴ Vegeu l'apartat sobre llur activitat professional. Hom trobarà allí les signatures arxivístiques completes i les referències als documents transcrits a l'Apèndix.

A banda d'aquests pagaments avançats del sou d'un mes, se'ls lliurà també un *acorriment* extraordinari per tal de preparar-se per a l'expedició, adquirint l'instrumental o els productes necessaris per a l'exercici del seu ofici —*per arrear-se* o *apparellar-se*. Alguns d'aquests productes són citats en els albarans, tot i que la frase en qüestió mostra una tendència clara a esdevenir una fórmula; ho veurem més endavant. No obstant això, aquests albarans, a la vegada, expressen un doble concepte: un pagament general per a preparar el viatge —*per acorriment*— i un altre *per apparellar-se d'algunes coses pertanyents a son ofici*. Aquests pagaments extraordinaris responen a una tradició que ja hem observat en les expedicions anteriors, si bé ara es generalitzen a totes les funcions mèdiques i a un gran nombre de professionals. El primer albarà, cronològicament parlant —el de Faraig de Bellví—, correspon a una ordre expressa del rei al tresorer que tenim documentada i que és citada en el mateix albarà: és, doncs, un albarà del tresorer, sense que existís cap albarà previ de l'escrivà de ració;²⁵ així s'esdevenia en les expedicions anteriors. Per a la resta dels casos, en canvi, no hem documentat ni tampoc hi és citada cap ordre reial, però sí que n'existeixen els albarans de l'escrivà de ració; en aquests albarans es fa referència a un manament genèric del rei —*los quals lo dit senyor Rey (graciosament) li mana donar*— però no a una ordre escrita com en el cas de Faraig, mentre que els albarans del tresorer citen expressament l'albarà concret de l'escrivà de ració, com era habitual. Probablement, el rei donà una ordre general a aquest escrivà que —si fou escrita i no verbal— no l'hem pogut localitzar. Per altra banda, llur caràcter extraordinari és explicitat en els albarans indicant que són fets per gràcia especial del rei.²⁶ Igual com s'esdevenia amb l'avançament del sou, amb aquests pagaments extraordinaris es donava també una diferenciació marcada entre les funcions mèdiques, si bé no tan clara; els físics van rebre entre 300 i 500 sous,²⁷ els cirurgians entre 200 i 400,²⁸ els

²⁵ ACA, C, reg. 1306, f. 22 v., i *ibid.*, RP, MR, vol. 320, f. 110 r., ambdós transcrits a l'Apèndix, § 143.

²⁶ *Per rahó de graciosa concessió a ell feta*, hom pot veure que diu l'albarà de Faraig de Bellví (Apèndix, § 143); *lo dit senyor li mana donar graciosament per acorriment del dit viatge*, consta en els corresponents a Romeu de Pal (Apèndix, § 147), Alatzar Avinardut (Apèndix, § 146), Llorenç d'Arbanès (Apèndix, § 144), etc. Tots els pagaments per aquest concepte que hem documentat foren fets a partir del 24 d'abril i fins al 10 de maig; hom pot trobar els albarans testimonials de l'escrivà de ració a ACA, RP, MR, vol. 866 i els pagaments corresponents del tresorer a *ibid.*, vol. 320.

²⁷ Joan Rodrigues només va aconseguir 300 sous, mentre que Alatzar Avinardut i Juan Deza en percebien 400 i Pere Ros 500 (ACA, RP, MR, vol. 866, ff. 8 v., 12 v. i 19 r. i vol. 320, ff. 113 v., 120 v., 128 r. i 147 r.; hom trobarà transcrits a l'Apèndix, § 146 i 157, els d'Alatzar i Deza, respectivament).

apotecaris van obtenir 200 sous,²⁹ i els menescals, 25 sous per individu (vegeu la Taula XIX).³⁰

Tant el pagament avançat del sou com l'*acorriment* extraordinari són fets per a tot l'estiu, que era el temps de l'any que hom solia fer la guerra —si es decidia fer-la, naturalment. Pere III confiava en poder possessionar-se de tots els territoris del regne de Mallorca durant l'estiu de 1343 i per això, quan es va haver emparat de les Illes, va pretendre atacar el Rosselló directament per mar, sense passar per Barcelona; només les dificultats financeres li ho van impedir i es va veure obligat a llicenciar una part de l'exèrcit.³¹ Tot i amb això, per a la primera campanya del Rosselló, que s'inicià tot seguit, el sou es continuà pagant mitjançant el mateix sistema; tanmateix, no es repetiren els pagaments anticipats.

Amb la treva d'agost de 1343, Pere III deixà un contingent armat en el lloc de Canet, principal població presa durant la primera expedició al Rosselló. Un barber-cirurgià, Ferrer Alexandre, i un menescal, Guillem de Sant Miquel, foren *acordats* a Barcelona per a romandre amb la guarnició de Canet, és a dir, amb els 20 caps de *servents* i 197 *servents* o peons *que tengueren l'establida de Canet*. El setembre els fou pagat pel tresorer del rei el sou avançat per quatre mesos, *per los quals deuen anar e estar en les parts de Rosselló en lo loch de*

---

²⁸ Llorenç d'Arbanès va rebre 200 sous; Pere de Bordils, en canvi, 300. De forma excepcional, a Bernat çà Riera, l'in foren atorgats 400. Un barber-cirurgià —Bernat Guerau— rebia 200 sous, però un físic-cirurgià —Romeu de Pal— 400, el mateix estipendi que li havia estat promès a Arnau çà Riera i que perceberen de mitjana els físics (ACA, RP, MR, vol. 866, ff. 9 r. i v., 13 r., 14 r., i vol. 320, ff. 113 v., 119 v., 120 r., 127 v., transcrits a l'Apèndix, els d'Arbanès —§ 144—, Romeu de Pal —§ 147).

²⁹ Casos de Pere Gener i Pere çà Granada (ACA, RP, MR, vol. 866, f. 16 v. —transcrit a l'Apèndix, § 156— i *ibid.*, vol. 320, f. 137 r.) L'elevat estipendi de 5 sous diaris que van obtenir devia compensar la limitació d'aquesta quantitat.

³⁰ Miquel de Messina i Pere Girona, amb 2 ajudants cadascun, van rebre 75 sous; Ferrer de Salelles i Juan de Morello, amb 3 ajudants, 100 sous. Els qui eren familiars reials, en canvi, van rebre 400 sous; foren els casos d'Abrahim i Hamet Abenxoha i Faraig de Bellvís. Pere Girona va afegir un ajudant posteriorment, ja que el sou li és pagat a raó de 3 ajudants (ACA, RP, MR, vol. 866, ff. 8 v., 9 v.-10 r. i 12 r. i v., vol. 320, ff. 110 r., 120 r. i v. i 121 r., i *ibid.*, C, reg. 1306, f. 22 v., transcrits a l'Apèndix els de Faraig —§ 143—, Messina i Girona —§ 145—, Salelles —§ 148— i Hamet —§ 150).

³¹ *E Nós mateix en Mallorques ho havíem acordat [passar directament al Rosselló] e es fóra fet, mas no es podia fer, per ço com no havíem diners de què poguéssim pagar los cavallers e les companyes que eren ab Nós, als quals era ja degut de llur sou, e afrontaven-nos-en tant fort que no sabíem que hi féssim...* (PERE III, *Crònica*, cap. III, § 53).

Canet, i més endavant se'ls anà lliurant l'estipendi a terminis vençuts fins que el rei tornà al Rosselló, la primavera de 1344.⁸²

En preparar-se la segona campanya al Rosselló (vegeu la Taula XV), veiem funcionar el mateix sistema que hem vist en pràctica amb l'expedició a Mallorca, amb els *acorriments* extraordinaris per a la compra i preparació dels diversos productes necessaris,⁸³ i els avançaments del sou d'un mes.⁸⁴ Com en les campanyes anteriors, tornen a donar-se les diferències en aquests conceptes entre les diverses funcions mèdiques (vegeu la Taula XIX). Els *acordats* gaudiren, com era costum, d'un salconduit o *guiatge* i d'una moratòria o *allongament* de deutes, amb el sobresseïment general de les causes pendents; pot citar-se al respecte el cas documentat de Mair Claravida.⁸⁵

Igual com s'havia esdevingut durant la primera campanya al Rosselló (Taula XIII), són molts els noms que es repeteixen amb la de 1344. No sabem com s'efectuà l'*acordament* de molts d'ells, però el rei féu per aconseguir els serveis d'alguns que no havien anat en les expedicions anteriors, com Guillem des Soler.⁸⁶ Els caps militars (*caps de companya*) a sou del rei o conestables s'encarregaven d'*acordar* la gent de la seva respectiva companyia (*clients*), entre la qual de vegades hi havia també algun professional sanitari; coneixem el cas

---

⁸² Foren *acordats* per Romeu ça Rovira, ciutadà de Barcelona, per encàrrec del rei (ACA, RP, MR, vol. 321, ff. 111 v. i 112 r. —transcrits a l'Apèndix, § 176 i 177— i vol. 322, ff. 102 r., 147 r. i 168 v.) Per als seus estipendis, vegeu més endavant l'apartat sobre l'activitat professional.

⁸³ Albarans dels físics Cresques Elies, Pere des Pla (300 ss b.), Alatzar Avinardut i Pere Ros (500 ss b.); dels cirurgians Ramon Roquer (200 ss b.), Pere de Bordils, Berenguer Alegret (300 ss b.), Guillem des Soler (400 ss b.) i Bernat ça Riera (500 ss b.); dels barbers-cirurgians Bernat Guerau i Bernat des Pla (200 ss b.); dels apotecaris Joan Barbarossa (300 ss b.) i Pere ça Granada (600 ss b.); i dels menescals Pere Girona (150 ss b.), Abrahim Abenxoha (400 ss b.), Hamet Abenxoha i Faraig de Bellví (500 ss b.). Poden veure's els albarans testimonials de l'escrivà de ració a ACA, RP, MR, vol. 867, ff. 22 r., 23 r. i 26 v., i 879, ff. 100 r. i v., 101 r. i v., 104 r., 105 v. i 108 r. i v., i els pagaments corresponents del tresorer a *ibid.*, vol. 322, ff. 106 v., 112 r. i v., 113 r. i v., 116 r., 141 r., 159 v., 170 v. i 172 v., i 323, f. 89 v. Hom ha transcrit a l'Apèndix els d'Abrahim (§ 190), ça Riera (§ 193), Bordils (§ 194), Roquer (§ 204) i Hamet (§ 205).

⁸⁴ Vegeu més endavant, l'apartat sobre l'activitat professional. Com en el cas de l'expedició a Mallorca, hom trobarà allí les signatures arxivístiques completes i les referències als documents transcrits a l'Apèndix.

⁸⁵ Vegeu la nota 39. Tot i que no li coneixem cap relació amb la guerra de Mallorca, hom atorgà una moratòria similar a Guillem Febrer, apotecari de Barcelona, poc abans de l'inici de l'expedició a aquella illa (ACA, RP, BGC, cl. 5^a, vol. 7, ff. 122 v.-123 r., febrer de 1344).

⁸⁶ ACA, C, reg. 1059, f. 114 v. (17 d'abril de 1344) publicat per J. M. RIUS SERRA, "Més documents sobre la cultura catalana medieval", *Estudis Universitaris Catalans*, 13 (1928): 168, § 68, i transcrit a l'Apèndix, § 191. Cal notar que el document fou escrit per un dels secretaris del rei, Francesc Foix, *ex generali mandato domini Regi*.

del conestable Berenguer de Bolea, que pel març de 1344 *acordà* l'apotecari Bernat Oliba, tot i que finalment se'ls ordenà de no anar al Rosselló.⁸⁷ Cal dir que en alguns albarans de l'escrivà de ració els metges apareixen estretament vinculats als conestables; efectivament, alguns d'aquests albarans fan referència a un *libre primer del sou dels conestables e metges del viatge de Rosselló*, avui perdut, una combinació ben expressiva de la importància donada per Pere III a la presència de professionals sanitaris en la guerra.⁸⁸ Per altra banda, no era inusual que alguns nobles s'endugessin també algun metge, com Acard de Talam, que s'hi emportà el físic jueu Mair Claravida, ja citat.⁸⁹

En les expedicions militars de la guerra de Mallorca es documenten ajudants en gairebé totes les funcions mèdiques —fins i tot els físics van tenir-ne, tot i que, en aquest cas, segurament es tractava més de servidors que no pas d'ajudants professionals. És un fenomen que no hem vist, amb aquesta intensitat, en les altres expedicions estudiades. Això planteja el problema de si realment no n'hi hagué —o n'hi hagué tan pocs— d'ajudants en aquestes altres expedicions; o, dit d'una altra manera, si la documentació conservada reflecteix positivament la realitat o bé ens l'amaga en aquest punt. Perquè precisament en aquesta guerra tenim notícia de tants ajudants i, en canvi, en les altres expedicions només n'hem pogut documentar uns

---

⁸⁷ Berenguer de Bolea, de Barcelona, fou reconegut conestable de 20 *clients* (10 ballesters i 10 més amb escuts i llances) dels que havien d'anar amb el rei al Rosselló, per tal que els pogués *acordar* en el territori de Catalunya, al sou acostumat; immediatament, expressà haver *acordat* ja 4 persones, entre les quals cità *Bernat Oliba, especiayre de Barcelona* (ACA, RP, BGC, cl. 5^a, vol. 7, f. 24 v., 1 de març de 1344); cal dir que també apareixen fusters, sastres, molers, etc. Posteriorment (10 de maig) el rei manà al veguer de Barcelona que mantingués el *guiatge*, l'*allongament* i el sobresseïment generals atorgats a Berenguer de Bolea i Ramon Pagès, conestables, i als seus *clients*, malgrat que després d'ésser *acordats*, tenint suficients conestables, els ordenà de romandre a Barcelona i no anar al Rosselló, i en atenció al fet que els conestables i els *acordats* per ells ja havien realitzat diverses despeses per aquesta raó (*ibid.*, f. 58 v.)

⁸⁸ ACA, RP, MR, vol. 883 —*libre primer extraordinari fet per En Pere des Bosch*—, ff. 33 r., 41 r., 44 r., 45 r. o 76 v.-77 r.; els pagaments avançats del sou d'un mes dels *acordats* es trobaven en aquell *libre primer del sou*, mentre que els *acorriments* extraordinaris *per aparellar-se* són en el *libre segon extraordinari* (vol. 867) i, sobretot, en el *libre primer dels acorriments* (vol. 879). En alguns altres albarans, en canvi, es cita un *libre segon dels acorriments dels conestables e de hòmens de peu del viatge de Rosselló* del mateix escrivà (*ibid.*, vol. 879, ff. 101 r.-v., 102 r., 103 r.-v., 105 r. o 108 v.-109 r.) En aquest últim volum —*libre primer d'acorriments fet per En Pere des Bosch*—, els sanitaris figuren en el *títol de metges, barbers, ferrers e altres* (*ibid.*, f. 100 r.); en aquest mateix títol figuren, a banda dels oficis citats en la nota 104, nombrosos nòlits de coques, llenys que van *a la coquesca* i barques *de ribera* per tal de dur al Rosselló ginyes de guerra, armes, farina, ordi, civada, vi i altres aliments (*ibid.*, ff. 100 r. i v., 101 r., 102 v., 103 r., 104 v., 105 r. i v., 107 r., 110 v., 111 v., etc.), independentment que tot seguit comenci un altre títol d'*albarans de patrons de lenys e de cocas* (*ibid.*, ff. 150 r.-151 r.)

⁸⁹ Fou concedida una moratòria de deutes, amb sobresseïment de causes judicials, com l'atorgada a Acard de Talam i a tots els homes del seu lloc i castell d'Argençola, *pro Mehuro Claravida, judeo Tarrage, cirurgico, qui iturus est in dicta exequione pro cirurgico cum dicto Acardo de Talamo* (ACA, C, reg. 626, f. 125 v., 4 de juny de 1344, transcrit a l'Apèndix, § 206).

quants d'escadussers? Penso que molt possiblement la resposta rau en un altre —doble— tret característic d'aquesta guerra: la meticulositat del nou rei i la seva administració i el nou sistema de pagament del sou, que, en ser diari, prèviament estipulat i a càrrec de la tresoreria del rei, obligava a fer constar tots els extrems que hi poguessin incidir. Segurament, en les altres expedicions també n'existiren d'ajudants però aleshores aquesta fou una informació sobreentesa pels escrivans.

Limitant-nos a aquesta guerra, només en l'expedició a Mallorca (1343), i després, en l'organització de la defensa del Rosselló (1347), els ajudants consten regularment en els albarans. En les primeres sol·licituds del rei per tal d'aconseguir els serveis de determinats sanitaris, es féu notar de forma expressa en alguns casos que aquests havien de dur amb ells un cert nombre d'homes *bons e sufficients en la sua art*, en general, d'un a tres. La funció mèdica que més n'aportà, segons resulta de l'examen de la documentació, fou la dels menescals;⁴⁰ cal dir que aquests professionals, per imperatiu de la seva tasca, habitualment tenien *hòmens de peu seus ajudants de son ofici* en temps de pau, com així consta sovint en els albarans de pagament de llur *quitació* ordinària.⁴¹ Igualment, durant la guerra de Mallorca hem pogut documentar amb un cert nombre d'ajudants un cirurgià, dos apotecaris i, també, un físic.⁴² Pel que fa als apotecaris, cal dir que les *Ordinacions de la Cort* de 1344 disposaven que l'apotecari del rei n'havia de tenir un de forma permanent; certes indicacions, en aquest cas, és possible que fossin extrapolables als altres ajudants: el *coadjutor* cal que sigui *intel·ligent o en alguna manera scient* en l'activitat professional a la qual estigui adscrit i, per

---

⁴⁰ Com es desprèn de les Taules XI, XVII i XIX, els menescals Domingo, Juan de Morello, Miquel de Messina, Faraig de Bellví i Abrahim Abenxoha foren sol·licitats i/o s'acordaren per a anar a Mallorca *cum duobus famulis ad suum aptis officium*, i Ferrer de Salelles i Pere Girona hi anaren amb tres ajudants; aquest últim i Juan de Morello, sembla que, si bé en principi se'ls cita amb dos ajudants, acabaren anant-hi amb tres. Amb la força que anà al Rosselló amb el rei l'any 1347, només els menescals hi són documentats amb ajudants —Faraig de Bellví i Abrahim Abenxoha, cadascun amb dos (vegeu ACA, RP, MR, vol. 866, ff. 8 v., 9 v.-10 r. i 12 v.; *ibid.*, vol. 883, ff. 33 v., 33 v.-34 r., 34 r. i 36 v.; *ibid.*, vol. 320, 120 r. i v., 121 r. i 186 r.; i *ibid.*, 825, ff. 74 v. i 79 v.)

⁴¹ A títol d'exemple vegeu els albarans de *mestre Ritxard d'Anglaterra*, menescal de la infanta Teresa d'Entença (ACB, Proceures, Extravangants, Marmessoria de la infanta Teresa, f. 17 v., 1327), Faraig de Bellví (ACA, RP, MR, vol. 322, f. 65 v. [=1339]; *ibid.*, vol. 866, f. 162 r.; *ibid.*, vol. 320, f. 301 r. i vol. 321, ff. 91 v. i 154 v., tots de 1343; etc.) o Abrahim Abenxoha (*ibid.*, vol. 455, f. 27 v. i 74 r., de 1343; i *ibid.*, vol. 825, f. 185 v., de 1347; etc.)

⁴² Al cirurgià Llorenç d'Arbanès li fou pagat el seu sou i el de *.II. macips que menà en lo dit viatge* de Mallorca (ACA, RP, MR, vol. 883, ff. 32 v.-33 r.) Els apotecaris Pere Gener i Pere çà Granada també hi anaren a Mallorca, conjuntament, amb *.II. hòmens aptes a lur ofici* (*ibid.*, vol. 320, f. 137 v.) I el físic Pere des Pla rebé el seu sou amb *.II. hòmens que deu menar ab si* (*ibid.*, vol. 320, f. 139 v.)

altra banda, quan la seva ajuda professional no és requerida, cal que col·labori també en altres quefers.⁴³

2.2. L'armada.

Altrament, el nou sistema de pagament que fou assajat per Pere III durant la guerra de Mallorca de forma generalitzada —incloent els sanitaris— és probable que fóra inspirat pel que ja era vigent en l'armada des de temps enrera. Efectivament, en els estols reials era costum que en el moment de formalitzar l'*acordament* es realitzessin pagaments avançats del sou d'un mes. El sou de cadascun dels oficials i la *xurma* de les galeres era divers, segons llur funció en el comandament o la maniobra de la nau; excepcionalment, amb una causa justificada, era assignat un sou diferent a algun individu. Tots els embarcats en una galera tenien l'obligació d'aportar-hi el seu propi armament, si bé en podien ser dispensats, amb caràcter excepcional, a canvi d'embarcar les eines pròpies de llur ofici. Era comú també lliurar *acorriments* especials per alimentació o fins i tot pel desgast de les eines, com en el cas dels mestres d'aixa o dels mestres remolars.⁴⁴ Tanmateix, en les naus de guerra no es registren professionals sanitaris entre la tripulació de forma més o menys regular fins —precisament— la guerra de Mallorca.⁴⁵

Efectivament, s'ha conservat el *llibre d'acordament* d'una galera que l'infant Jaume, com a lloctinent general, disposà que anés en reforç de les altres sis, armades pel rei i comandades pel vice-almirall Galceran Marquet, que ja es trobaven a la zona de Cotlliure amb

---

⁴³ *En après volem que l'apothecari un coadjutor haja per Nós elegidor en l'offici de la sua apothecaria intel·ligent o en alguna manera scient, qui a ell en confegir si necessari serà o altres coses faén ajut, al qual encara en la sua absència cometa aquelles coses que a son offici són incumbents o comeses, lo qual coadjutor deja ajudar als altres officials con en son offici propri ell entendre no caldrà. E aquest coadjutor jurarà et homenatge farà als camarlenchs e a ells obeyrà, axí con lo dit apothecari fer e obeir és estret* (vegeu PERE III, *Ordenacions fetes per lo molt alt senyor En Pere Terç*, cit., dins P. de BOFARULL i MASCARÓ, ed., *CODOIN*, vol. 5, Barcelona, 1850, p. 89).

⁴⁴ Hom en pot veure una descripció a J. M. CASAS i HOMS, "Galeres catalanes tres-centistes", cit., i Ch. E. DUFOURCQ, "Les équipages catalans", cit. Aquest sistema és visible en tots els *llibres d'acordament* conservats, els més antics dels quals corresponen al primer quart del segle XIV.

⁴⁵ El cas de Guillem Segon, documentat durant l'expedició de conquesta de Sardenya (1323-1324), sembla que fou més aviat excepcional, per tal com el seu *acordament* fou producte d'una ordre directa del rei, repetida després per l'infant Alfons, com a lloctinent general (vegeu el capítol corresponent).

l'objectiu d'evitar que Jaume de Mallorca aconseguís de passar a aquesta illa amb les cinc galeres i una nau que hi tenia. Aquesta galera, en la qual havien d'anar l'almirall Pere de Montcada i alguns nobles, fou armada, com era costum, per quatre mesos. Sortí de Barcelona el 22 de desembre de 1342 i hi desarmà el 20 d'abril de 1343. Anaren a bord un total de 219 persones.⁴⁶ Sota l'epígraf *metges e barbers* figura com a *acordat* Bernat Aguilier, barber de Barcelona. Com en el cas de tots els altres enrolats, s'hi especifica el seu domicili habitual o temporal —*està ab En Pere Aguilier, pere seu, a la plaça de Santa Anna*—, el nom d'algú altre que li fa d'avalador (*fidejussio* o *fermança*) i el domicili d'aquest —*Solçina, als Cambis*—, i tot seguit, el salari que li correspon pels quatre mesos de servei —8 lliures barceloneses. Usualment tots els embarcats havien d'aportar l'armament personal; en el cas del barber, s'indica, en canvi, que el que ha d'aportar són *engüents, drap, estopa*, per a l'exercici del seu ofici a bord. I, finalment, li és assignat també un lloc per a remar: *deu vogar lo terçol*.⁴⁷

Immediatament després de la guerra, fou armat a Ciutat de Mallorca un petit estol de dues galeres i una barca armada que, comandat per Guillem de Clariana i Benet Blanques, fou tramès a Tunis per tal de reclamar-li el tribut de 14.500 dobles d'or adeutat a Pere III. Les galeres, que ja havien estat utilitzades abans —probablement en la mateixa guerra—, foren

---

⁴⁶ L'almirall (amb un sou de 66 ll b. per 33 dies, a raó de 40 ss b.); 4 escuders de l'almirall (8 ll b., a raó de 40 ss b. per escuder); 4 nobles (?); 4 escuders dels nobles (12 ll b.); el còmit (20 ll b.); 10 notxers (10-12 ll b.); 8 proers (7 ll b.); 4 cruillers (5 ll 10 ss - 6 ll b.); 5 aliers (8 ll 10 ss - 9 ll b.); 4 espatllers (6 ll 15 ss - 7 ll b.); 6 terçols (6 ll b.); 14 ballesters (7 ll 10 ss - 8 ll b.); 5 joglars/trompadors (2 ll 10 ss b.); 1 metge/barber (8 ll b.); 1 palomer (5 ll b.); 137 remers (3 ll 15 ss - 4 ll b.) i 10 homes de suplement *acordats* el 26 de gener per a servir fins al 22 d'abril (2 ll 6 ss - 2 ll 16 ss 8 d b., per 2 mesos i 25 dies). Els salaris i les despeses ordinàries i extraordinàries ascendiren a 22.554 ss 9 d b. (ACA, RP, MR, vol. 2277, D).

⁴⁷ ACA, RP, MR, vol. 2277, I, f. 11 v., transcrit a l'Apèndix, § 124. Els terçols només reben 6 ll; un alier que *deu vogar terçol a popa e no met armes* només rep 6 ll (*ibid.*, f. 6 v.) Generalment, només era lliurat als *acordats* un avançament de la paga o *senya*; era especialment d'aquest avançament —i de la paga completa, si desertava— que es feia responsable qui *donava fermança* per l'enrolat. De fermançer solien ser-ne els taverners i hostalers en els establiments dels quals feien vida molts dels enrolats, els qui no tenien domicili fix en la ciutat on s'armava la galera; també ho podien ser els seus parents o, fins i tot, d'altres enrolats (vegeu J. M. CASAS i HOMS, "Galeres catalanes tres-centistes", cit., pp. 20-21). Es fa evident que aquests llibres constitueixen una important font per a estudis demogràfics, com ja apuntà J. M. CASAS en el treball citat. Així, per exemple, sense deixar la mateixa galera, podem saber que el remer, Perpinyà Fabre, *està al Born, en la honor d'En Barthomeu çes Tries, specier* (*ibid.*, f. 12 v.), o que el també remer Ramon Sabater, d'Ortafà, *posa a casa de Na Sabatera, davant lo pou d'En Romeu, barber* (*ibid.*, f. 15 r.) Més endavant, a l'apartat sobre participació econòmica, hom veurà en detall alguns altres exemples.

lliurades per adobar el 15 de novembre de 1344 i partiren de Mallorca el 27 de març següent.⁴⁸ En aquest cas, ambdues galeres duïen un professional sanitari, *mestre* Simó, *metge*, la major, i el barber Berenguer Sunyer, la menor; van rebre, com tots els altres *acordats*, l'avançament de la paga d'un mes i, en el cas de Simó, una altra quantitat menor a compte d'un altre mes, probablement —encara que no s'especifica—, per a comprar diversos productes per al seu ofici. En aquesta ocasió, de forma excepcional, no hi ha indicació ni de domicilis ni de fermancers.⁴⁹

Tanmateix, en les dues galeres armades a Barcelona que comandà Guillem de Corbera i que probablement formaren part de l'estol del rei que passà a Mallorca l'any 1343, no consta que s'hi enrolés cap sanitari.⁵⁰ És que només les galeres principals —comandades per un almirall, certs nobles o formant part d'una ambaixada— duïen un *metge o barber*? Els *llibres d'acordament* conservats contemporanis a la guerra de Mallorca així semblen confirmar-ho.

---

⁴⁸ La *galera grossa* duïa a bord 1 còmit (5 ll mensuals de salari), 8 notxers (3 ll 15 ss), 8 proers (2 ll 10 ss), 1 metge (4 ll 2 ss 6) i 1 escrivà (no consta); la *galera sotil* 1 còmit (5 ll), 9 notxers (3 ll 15 ss), 8 proers (2 ll 10 ss), 1 barber (2 ll 15 ss) i 1 escrivà (no consta). A més a més, entre totes dues incorporaven 353 remers (1 ll 10 ss de mitjana), 1 escrivà major (no consta), 5 joglars (2 ll 10 ss) i 10 ballesters (no consta). Finalment, la tripulació de la *barca armada* era constituïda per 1 patró (9 ll 13 ss) i 7 [remers] (1 ll 16 ss). La despesa total fou de l'ordre de 15.938 ss 5 d i òbol mallorquins. Aquest *llibre d'acordament* es conserva en dues còpies (ACA, RP, MR, vol. 2277, III-A i C): *és de creure que l'un quedava en poder del capità o de l'escrivà d'a bord i que l'altre era arxivat al centre o l'oficina de la qual depenia el servei*, en aquest cas la del mestre racional del rei (J. M. CASAS i HOMS, "Galeres catalanes tres-centistes", cit., p. 13). L'ambaixada ha estat estudiada, publicant la còpia III-A del quadern de comptes que inclou el *llibre d'acordament*, per Josefina MUTGÉ i VIVES, "L'ambaixada a Tunis de Guillem de Clariana i de Benet Blanques (1345)", dins *Miscel·lània de Textos Medievals*, vol. 4 (La frontera terrestre i marítima amb l'Islam), Barcelona, 1988, pp. 163-219.

⁴⁹ ACA, RP, MR, vol. 2277, III-A, f. 14 r. i C, f. 62 r., publicat per Josefina MUTGÉ i VIVES, "L'ambaixada a Tunis", cit., p. 184, i transcrit a l'apèndix, § 223. Podem conèixer, entre altres coses, que En Puig, apotecari, tenia el domini de les cases on vivia Bernat Darí, teixidor, fermancer d'un altre remer (*ibid.*, III-A, f. 52 v.), i que Guillem Borràs, *acordat* remer, *està devant En Togores, especiayre* (*ibid.*, III-B, f. 14 r.) Sobre aquesta galera, vegeu també, més endavant, l'apartat sobre participació econòmica.

⁵⁰ ACA, RP, MR, vol. 2277, I. El *llibre d'acordament* indica que aquestes galeres, armades també per quatre mesos, començaren a servir el 16 de març.

3.- ELS PROFESSIONALS SANITARIS EMBARCATS I ELS NO EMBARCATS: ORIGEN I ESTRUCTURA PROFESSIONAL.

L'origen i l'estructura professional dels sanitaris relacionats amb la guerra de reintegració del regne de Mallorca, com ja ha estat dit, seran analitzats de forma individualitzada en cadascuna de les expedicions militars: la de Mallorca (1343), la primera *entrada* al Rosselló (1343), la segona *entrada* també al Rosselló (1344) i, finalment, pel que fa a la defensa dels comtats organitzada per Pere III l'any 1347.

3.1. L'expedició a Mallorca (1343).

Hem pogut documentar un total de cinquanta-vuit professionals sanitaris relacionats amb aquesta expedició militar. D'aquests cinquanta-vuit, la major part (quaranta-vuit) van anar amb els expedicionaris a Mallorca, mentre que els altres (deu) van mantenir una relació diversa amb la campanya, però sense passar a l'illa. Alhora, només deu sanitaris sabem que estiguessin vinculats (familiars o domèstics) al rei, a la reina o al germà del rei, l'infant Jaume, comte d'Urgell.

3.1.1. Professionals sanitaris embarcats.

Aquests quaranta-vuit sanitaris que van embarcar amb el rei Pere el maig de 1343 cap a l'illa de Mallorca, i que cal no oblidar que constitueixen el mínim documentat, els hem reunit en la Taula XI. D'entrada sobta aquest nombre tan considerable —el més elevat que hem pogut documentar en totes les expedicions militars estudiades; no obstant això, si tenim en compte, per una banda, que aquesta fou la primera campanya militar —i el primer fet rellevant— del regnat de Pere III, anomenat no per casualitat el *Cerimoniós*, i, per l'altra, l'especial interès de la burgesia barcelonina en l'afer —ben palès en totes les taules d'aquest capítol—, aquest inflament resulta més comprenedor. De fet, la participació en les posteriors campanyes al Rosselló recuperarà la tònica quantitativa normal, oscil·lant la participació entre

vint i trenta sanitaris. Per altra banda, i paradoxalment, només nou d'aquests quaranta-vuit sabem que estiguessin vinculats (familiars) a les persones reials.

Com hem fet en els altres casos, abans de passar a analitzar-ne l'estructura professional, caldrà fer una sèrie d'observacions a la Taula. Hamet i Abrahim Abenxoha foren membres d'una família de menescals musulmans de València que va estar al servei de Jaume II, Alfons el Benigne i Pere III —i de les esposes d'aquest darrer— tot al llarg de diverses generacions.⁵¹ Abraimeio no sembla ser l'Abenxoha del mateix nom. Abrahim Abenxoha mai no és anomenat amb aquest diminutiu, tampoc en la documentació corresponent a la guerra de Mallorca; per altra banda, Abraimeio fou citat per anar en l'expedició a Mallorca juntament amb Faraig de Bellvís, menescal aragonès, i tota una sèrie de nobles també aragonesos,⁵² fet pel qual fa tot l'efecte de ser d'Aragó, quan coneixem que Abenxoha era de València. Alatzar Avinardut, membre d'una important família jueva d'Oscà, ja havia estat relacionat amb la conquesta de Sardenya vint anys enrera; ara ja era un dels físics més estimats pel rei Pere, el

---

⁵¹ El primer individu que coneixem d'aquesta família fou Façan, menescal de Jaume II (des de desembre de 1303: vegeu E. GONZÁLEZ HURTEBISE, ed., *Libros de Tesorería*, cit., p. 355, § 1574) i de l'infant Alfons (després Alfons III) i que, com ha estat dit, morí durant la conquesta de Sardenya (1323-1324), acompanyant aquest darrer. Façan fou, des de 1319, alcadí dels sarraïns de Tortosa i jutge d'apel·lació de les sentències dictades pels alcadís dels sarraïns del regne de València (ACA, C, reg. 233, f. 91 r.) Hamet, també escrit Azmet, molt probablement fou fill de Façan i de la seva esposa Homahan; l'any 1325 era ja menescal de l'infant Alfons (*ibid.*, reg. 391, ff. 66 r., 120 r.-v. i 120 v.-121 r.); més tard, essent menescal de Pere III, fou alcadí dels sarraïns de Saragossa i de tots els seus termes —suspès, però, temporalment durant una investigació entre 1342 i 1343, que l'ofici fou lliurat a Faraig de Bellvís—, i savalaquem i aladí de l'aljama d'Oscà (*ibid.*, reg. 1120, f. 27 v., etc.) Per la primavera de 1344 formà part d'una ambaixada, dirigida per Nicolau de Jamvilla i Miguel Pérez Sabata, a la cort papal d'Avinyó per la qüestió de Jaume de Mallorca (*ibid.*, RP, MR, vol. 867, f. 71 r.) Després de la guerra de Mallorca, en la qual participà en totes les campanyes, el rei Pere ordenà d'investigar-li en secret un adulteri presumptament comès per ell a Barcelona amb una cristiana (*ibid.*, C, reg. 1123, f. 73 r., abril de 1345, publicat per P. de BOFARULL i MASCARÓ, ed., *CODOIN*, vol. 6, Barcelona, 1850, p. 255, § 90); sobre aquest tema vegeu M. Teresa FERRER i MALLOL, *Els sarraïns de la Corona Catalano-aragonesa en el segle XIV. Segregació i discriminació*, Barcelona, 1987, pp. 28-39). Més tard acompanyà Pere III en la guerra de la Unió (*ibid.*, RP, MR, vol. 884, f. 14 v. i *ibid.*, C, reg. 868, f. 122 r.); morí l'any 1350 (*ibid.*, reg. 958, f. 162 r.) Abrahim, segurament fill de Hamet i de la seva esposa Fátima, va ser menescal de les reïnes Maria de Navarra, Elionor de Portugal i Elionor de Sicília, mullers consecutives de Pere III. Aquest rei l'investí (1345) de l'alcaldiat dels sarraïns de Tarassona, Terol i altres llocs de la reina Maria; el mateix any el féu *interptes* dels sarraïns valencians que volguessin emigrar i dels altres sarraïns immigrants en el regne de València. El 1348 li foren concedides unes cases a l'aljama de València, contigües a la mesquita (*ibid.*, reg. 887, f. 53 r.) Poc després (1351) fou fet alcadí dels sarraïns de la Vall d'Uixò i tot seguit (1353) la infanta Constança li donà unes cases a l'alqueria de Benigasló, en el mateix terme. L'any següent, el rei el féu alcadí dels sarraïns de Xàtiva i del regne de València *dellà Xúquer, experta industria quam habes in çunya sarracenorum* (*ibid.*, reg. 1540, f. 39 r.-v.), judicatura que detingué fins 1365 —que fou cedida a Faraig de Bellvís—, any probable de la seva mort. Com veurem, prengué part en l'expedició de Pere III a Sardenya (1354-1355), i aquest últim any formà part d'una ambaixada al rei de Sicília.

⁵² ACA, C, reg. 1406, f. 11 r.-v. Vegeu abans, l'apartat sobre l'organització de l'*acordament*.

TAULA XI

Expedició a Mallorca (1343)
Professionals sanitaris que l'acompanyaren

Nom	Funció professional	Ciutat
Abraimeio M	menescal	[Aragó]
Abraham Abenxoha(*) M	menescal	València
Hamet Abenxoha* M	menescal	València
Bernat Aguilèr ¹	barber	Barcelona
Llorenç d'Arbanès <2>	cirurgià	Moià
Alatzar Avinardut* J	físic	Oscà
Faraig de Bellvís* M ² <2>	menescal	Borja
Pere de Bordils	cirurgià	[Bordils]
Jaume Bruguera	cirurgià	València
Bartomeu de Casaldòria ³	físic	Tortosa
Juan Deza	físic	Saragossa
Domingo ³ <2>	menescal	València
Felip ³	cirurgià	Morvedre
Guillem Fuster*	barber	Barcelona
Pere Girona (**) <3>	menescal	Barcelona
Pere çà Granada <1>	apotecari	Barcelona
Bernat Guerau	barber-cirurgià	Barcelona
Pere Gener(*) ⁴ <1>	apotecari	Barcelona
Miquel de Messina ⁵ <2>	menescal	Barcelona
Juan de Morello <3>	menescal	Saragossa
Pere ³	físic	Cervera
Romeu de Pal	físic-cirurgià	Tàrega
Pere des Pla <2>	físic	Barcelona
Bernat çà Riera*	cirurgià	Girona
Joan Rodrigues	físic	Barcelona
Pere Ros d'Orsins*	físic	St. Mateu del Maestrat
Ferrer de Salelles ⁶ <3>	menescal	Barcelona

* Adscrit a la Casa del rei.

(*) Adscrit a la Casa de la reina.

(**) Al servei de l'infant Jaume, comte d'Urgell.

1 *Acordat* per a servir en una galera armada contra el rei de Mallorca poc abans de l'inici de l'expedició.

2 Membre de la comissió d'estimació dels cavalls de l'expedició.

3 Fou cridat pel rei, però després, a diferència de Jaume Bruguera, Juan de Morello i Pere Ros, no s'hi documenta.

4 Administrador del bescuit de l'armada.

5 En els documents, *Maçena* i *Meçina*. També apareix anomenat Miquel *de Mora*.

6 Membre de la comissió d'estimació dels cavalls de l'infant Jaume.

J Professional de religió jueva.

M Professional de religió islàmica.

<2> Nombre d'ajudants coneguts de l'ofici documentats.

qual li havia atorgat el privilegi de la familiaritat reial.⁵³ Faraig de Bellvís, àmpliament documentat, fou menescal de l'infant Alfons (després Alfons III) i de Pere III, fou membre d'una família de menescals musulmans procedent de Castella i establerta a Aragó (Borja, Tamarit, Daroca) i que, gràcies al patronatge regi, igual com en el cas dels Abenxoha de València —i en competència amb ells—, anà instal·lant-se en el camp de la judicatura: els Bellvís foren alcadís generals de la Corona d'Aragó fins al segle XVI.⁵⁴ Del cirurgià Pere de Bordils no se n'indica en cap document la procedència: hem optat per vincular-lo al poble del mateix nom prop de Girona; de fet, sobretot durant les *entrades* al Rosselló —ell participà en la segona—, s'observa una marcada presència de professionals procedents d'aquella àrea, explicable per la proximitat geogràfica del conflicte (vegeu les Taules XIII a XVIII). El barber del rei, Guillem Fuster, en un nombre considerable de documents contemporanis, és anomenat *Guillemó*, a causa, probablement, de la seva juvenesa.⁵⁵ Pere Gener, apotecari de la reina

---

⁵³ Vegeu el capítol sobre la conquesta de Sardenya.

⁵⁴ Hi ha diferents dades que fan pensar en una procedència castellana de la família: diversos individus emparentats amb els Bellvís d'Aragó i València vivien a Medinaceli i a Guadalajara; el mateix cognom, que de bones a primeres semblaria d'origen català, cal relacionar-lo amb despoblats de l'actual província de Sòria (*Belvís*). Pel que fa a Faraig, Alfons, encara infant, l'havia enfranquit de tots els tributs reials, enfranquiment que li fou confirmat pel 1350. Pere III li concedí (1337) el dret de cena de Borja (300 ss jaq. anuals) (ACA, RP, BGC, cl. 4^a, vol. 8, f. 2 v.) Dos anys després li atorgà l'alfaquinat de Borja, amb la seva escrivania annexa, que li fou molt discutit i confirmat posteriorment (1344 i 1354). Tot seguit vingueren l'alcadiat dels sarraïns de Borja (1340), l'alcadiat de Saragossa i el savaqueminat i alaminat d'Osca, mentre Hamet Abenxoha fou suspès durant una investigació (1342-1343), el càrrec de sabasala de la mateixa aljama (1346), el dret de cena de Miravet (400 ss jaq. anuals) el mateix any, l'alcadiat de l'aljama de València (1348) —que sembla que comportava l'alcadiat general de tot el regne tot i que no sempre li fou reconegut (*ibid.*, C, reg. 959, f. 54 r.)—, el savaqueminat, amb la seva escrivania annexa, i l'alaminat de l'aljama d'Osca, i l'alcadiat de Saragossa i de tots els seus termes —a la mort de Hamet Abenxoha (1350). Pels anys 1347-1348 participà en les guerres de la Unió, al final de les quals Pere III li atorgà diversos béns confiscats a unionistes valencians. El mateix any 1348 aconseguí del rei de poder fer heretables en el seu fill Ovecar —també menescal— totes les seves concessions a Miravet i a Borja. Faraig gaudia d'un violari de 1359 ss b. sobre la col·lecta del morabatí d'Aragó i d'una quitació d'una bèstia de bast, amb dos homes ajudants en el seu ofici (360 ss b. trimestrals), de vestit propi (200 ss b. anuals) i dels dos ajudants (80 ss b. anuals cadascun), més una ració de mitja unça de candeles diària mentre estigués a la cort. Faraig participà en totes tres campanyes militars de la guerra de Mallorca; més tard, com veurem, anà a Sardenya amb el rei Pere (1354-1355) i va prendre part, a la frontera d'Aragó, en la guerra de Castella des de 1356. El 1365 fou fet alcadí dels sarraïns de Xàtiva i del regne de València *dellà Xúiquer*; després de ser privat de tota competència al Nord de Sagunt (*dellà Uixò*). Tot seguit fou nomenat jutge de totes les apel·lacions de les sentències de tots els alcadís de sarraïns del regne de València (1372), judicatura que detingué fins a la seva mort, vers 1377. Després, Pere III confirmà en la persona del seu fill Ovecar, molts dels càrrecs que havia detingut. Sobre Faraig i els Bellvís en general (amb quadre genalògic inclòs) i sobre aquestes magistratures, vegeu M. V. FEBRER ROMAGUERA, "Los Bellvís: una dinastía mudéjar de alcadies generales de Valencia, Aragón y Principado de Cataluña", *Actas del III Simposio Internacional de Mudejarismo* [Terol, setembre de 1984], Terol, 1986, tot i que les dades sobre la seva acitivitat sanitària hi són molt minses.

⁵⁵ Per exemple a ACA, RP, MR, vol. 320, f. 65 v. i 78 v., i en altres albarans dels volums 321, 322 i 323. Guillem Fuster, fou barber i porter de l'infant Alfons (després Alfons III); com a tal, els marmessors de la infanta Teresa d'Entença li pagaren la quitació que li era adeutada (ACB, Procures, Llegats de llibres extravagants,

Maria de Navarra, esposa de Pere III, ja havia estat al servei d'Alfons el Benigne; era home d'una notable potència econòmica: a banda de les moltes rendes que li foren concedides per Alfons i pel mateix rei Pere, destaca el monopoli de l'administració del bescurt —pa cuit, base de l'alimentació dels mariners— de totes les armades navals que s'organitzessin, concedit vitaliciament per aquest últim monarca.⁵⁶ Bernat Guerau havia assistit el rei ocasionalment a Barcelona; tot i que la majoria dels documents —albarans— el qualifiquen de barber, hem

---

Marmessoria de la infanta Teresa, 1327-1329, f. 18 v.) Més tard estigué al servei del rei Alfons (1327-1336). Pere III, en pujar al tron i prendre'l al seu servei, li concedí (1336) un violari de 3000 ss b. anuals, confirmat el 1348. Al cap de poc, també li confirmà (1340) la carceraria del castell del veguer de Barcelona, li atorgà l'escrivania de la sots-vegueria del Vallès (1340) —que només aconseguí després d'un llarg plet amb el seu detentor—, i un violari de 500 ss jaq. sobre la qüestió de Tamarit de Llitera (1340). Fuster va acompanyar el rei Pere en la guerra de la Unió (1347-1348) i a partir d'aleshores desapareix de la documentació, mort, potser, arran de la Pesta Negra (1348); des d'aquell moment, consta com a barber del rei Joan de Caldes. En un préstec de 4000 ss b. efectuat a Valençona, jove òrfena sense tutor, perquè es pogués casar, a mitges entre Clara, muller del mercader de Barcelona Bernat des Coll, i Brunissenda, muller de Guillem Fuster, l'abril de 1349 s'indica clarament que aquest ja era mort (AHPB, not. Jaume Ferrer, 1, manual del 26 de març al 15 de maig de 1349, f. 47 v., 18 d'abril de 1349). Aquestes són les dades que, a grans trets, tenim sobre ell; de fet, però, alguns documents (ACA, RP, BGC, cl. 4^a, vol. 8, ff. 5 r., 8 r. i 9 r.-v.) semblen suggerir l'existència de dos individus amb aquest nom, ambdós barbers, probablement pare i fill, situant-se, potser, el canvi precisament en els albarans i documents de la guerra de Mallorca: el 1346 el rei li concedia un violari de 500 ss b. sobre el comerç prohibit amb Egipte, amb la possibilitat de bescanviar-lo pel que *el seu pare* havia tingut sobre la qüestió de Tamarit. Guillem Fuster, que va prendre part en totes les campanyes militars d'aquella guerra, gaudia d'una quitació d'una bèstia de bast (90 ss b. trimestrals) i de vestir (200 ss b. anuals).

⁵⁶ Alfons li havia concedit en violari els drets reials sobre l'alfòndec de València, que, en tenir un detentor aleshores, no va poder ocupar fins 1348. En morir Alfons el Benigne (1336), Pere Gener passà al servei de la reina Maria. L'administració del bescurt de l'armada li fou concedida l'any 1337 i hom pot documentar-ne l'exercici efectiu en totes les principals expedicions militars marítimes que s'organitzaren des d'aleshores fins a la seva mort (vegeu l'apartat sobre la participació econòmica). A banda d'això, la *munificència* règia fou constant al llarg de tota la seva vida: monopoli per a la construcció de *molins de sang* dins Catalunya (1344), autorització per fer pasturar 100 caps de bestiar oví dins el territori de Barcelona (1344), concessió d'un forn de pa a cens on volgués dins Barcelona (1344), d'un violari de 400 ss b. sobre els drets reials de la moneda a la seva muller Vicença, al servei de la reina Constança de Mallorca (1345), col·lecta dels terços i penes de la cúria de la vegueria de Barcelona (1348), escrivania de la cúria de la vegueria de Cervera (1348), col·lecta dels tributs reials en les aljames de Barcelona, Girona —hi renuncià el 1349 a petició del rei—, Cervera, Manresa i Vilafranca del Penedès (1348 i 1349), escrivania i col·lecta de les penes de Ciutat de Mallorca (1349) —hi renuncià el 1353 per no poder-se'n ocupar—, escrivania de la paeria de Cervera (1349) i de la cúria de Ciutadella de Menorca, entre d'altres. No cal dir que molts d'aquests oficis els exercia mitjançant substituïts, per al nomenament dels quals Pere III li n'atorgà llicència en diverses ocasions perquè no se'n ressentissin els seus valuosos serveis professionals a la cort. En morir la reina Maria (1347), el rei el va incorporar al seu servei personal i fou un dels pocs professionals que hi va romandre durant la pesta de 1348, cosa que Pere III va saber agrair-li convenientment (*cf. supra*). Pere Gener acompanyà el rei en totes les campanyes de la guerra de Mallorca (1343-1344) i, posteriorment, com veurem, encara que no hi anà, participà activament en l'organització de la de Sardenya (1354-1355). Morí al cap de poc d'haver tornat el rei d'aquesta última, per l'octubre de 1355 —data en la qual es començaren a reatorgar les seves rendes vitalícies (*ibid.*, C, reg. 965, f. 192 r., etc.) L'apotecari gaudia d'una *quitació* d'una bèstia *de bast* equivalent a 3 ss b. diaris, amb provisió per un ajudant —8 d b. al dia— i vestit anual; fou la mateixa quan serví la reina i quan serví el rei (*ibid.*, RP, MR, vol. 825, ff. 158 r. i 168 v., vol. 2460, f. 73 r., i vol. 336, f. 40 v.) Ha publicat diversos documents sobre ell R. JORDI GONZÁLEZ, "Viejos papeles del siglo XIV: 1334, 1344, 1354", *Boletín Informativo de Circular Farmacéutica*, 79 (1976): 55-60; cal dir, però, que el Pere Gener que apareix en els documents publicats per IDEM, "Viejos papeles del siglo XIV: 1312, 1316, 1339, 1336", *ibidem*, 80 (1976): 35-43, no és l'apotecari. Vegeu també Ll. COMENGE i FERRER, "La Medicina en el reino de Aragón", cit., p. 70, i J. M. ROCA, *Johan I d'Aragó*, cit., p. 13.

optat per donar crèdit a un altre albarà que el fa barber-cirurgià pel fet que, com veurem, que gaudí d'un sou equivalent al dels cirurgians.⁵⁷ Pere des Pla, juntament amb el també físic Francesc des Pla, probablement parents, havia estat comissionat pel rei poc abans de l'expedició a Mallorca (1342), a instàncies dels físics i cirurgians de Barcelona, per tal d'identificar tots els qui exercissin malament —sense posseir-ne llicència— la física i la cirurgia en la ciutat, examinar-los i llicenciar-los, si s'escaigués o bé denunciar-los.⁵⁸ Bernat çà Riera fou membre d'una destacada família de cirurgians de Girona: fill menor del Berenguer, cirurgià, que ja hem vist actiu durant l'expedició de Jaume II a Almeria, germà d'Arnau, físic-cirurgià (vegeu la Taula XII), i cosí de Jaume, físic-cirurgià, també actius durant la guerra de Mallorca; tota la seva vida va estar al servei del rei Pere.⁵⁹ Pere Ros

---

⁵⁷ Es tracta d'un albarà testimonial de l'escrivà de ració per l'acorniment extraordinari *per empastres e angüents, pólvores e altres aparellaments necessaris a lur ofici* a la segona campanya del Rosselló fet an *Bernat Guerau e an Bernat des Pla, barber e cirurgians* [sic] *de la ciutat de Barcelona* (ACA, RP, MR, vol. 867, f. 26 v., 26 d'abril de 1344). Ambdós perceberen un salari diari de 3 sous b.; Bernat Guerau ja havia rebut el mateix estipendi en la campanya de Mallorca (vegeu més endavant, l'apartat sobre l'activitat professional).

⁵⁸ ACA, C, CRD Pere III, c. 14, n° 1848 (23 de maig de 1342). Francesc des Pla, havia estat tramès a Sardenya per Jaume II el setembre de 1323, durant l'expedició de conquesta de l'illa (vegeu el capítol corresponent). El mateix Francesc fou metge de Jaume II i d'Alfons el Benigne. Aquest últim li atorgà 1000 ss b. per haver assistit Jaume II en les seves darreres malalties (1334), que nou anys més tard encara no havia aconseguit de cobrar (*ibid.*, reg. 1306, ff. 34 v.-35 r., d'abril i maig de 1343). Pel que fa a Pere des Pla, pel setembre de 1354, quan ell ja era mort, la seva germana i hereva universal, Francesca, muller de Berenguer Mora, de Martorell, cobrà de fra Nicolau Rossell, marmessor testamentari de la infanta Blanca d'Aragó, fill de Jaume II, els primers 2000 ss b. dels 10.600 ss que aquesta li quedà a deure (ACB, Not. Cap., not. Pere Borrell, manual del 18 de juliol al 6 d'octubre de 1354, s. f., 23 de setembre). Tant Francesc com Pere des Pla eren *mestres en medicina*.

⁵⁹ Com a cirurgià de Pere III tenia assignada una quitació de tres bèsties de bast (540 ss b. trimestrals) i de vestir (360 ss b. anuals), i una ració de candeles d'una unça i mitja diària. El rei li lliurà (1349) en violari totes les rendes, foriscapis i esdeveniments dels llocs de Quart, Palau i Montalt (ACA, C, reg. 887, f. 125 v.), llocs propers a Girona lligats a la família de temps enrera —haviem estat concedits al seu pare, Berenguer, i al seu altre parent, Jaume çà Riera (D), en indivís amb la família Net—, concessió que posteriorment (1363) li fou ampliada. El 1351 efectuà un considerable préstec al rei (10.000 ss b.), possiblement relacionat amb l'armada de Ponç de Santa Pau. Aquell mateix any 1351 formà part, juntament amb els físics Pere Ros i Pere d'Abella, del tribunal examinador nomenat pel rei (*ibid.*, reg. 667, f. 38 v., publicat per Amada LÓPEZ DE MENESES, "Documentos culturales", cit., pp. 689-90, § 24) que llicencià el físic-cirurgià Bonjuhà Cabrit (*ibid.*, reg. 894, f. 30 r., citat per J. RUBIÓ i BALAGUER, "Mejtes y cirurgians juheus", cit., p. 492, i també a AHMB, Fons Municipal, CS, *Imposicions*, VI-5, ff. 173 v.-174 v., 28 d'octubre de 1351). Poc després, el rei li cedí (1352) el seu dret de fadiga del castell de Requesens, a la ciutat de Girona, que exercí l'any següent, fent-se amb el castell; el 1354 en comprà la batllia amexa i un any després el rei Pere li n'atorgà el lluisme dels terços i la fadiga de les vendes. Bernat va prendre part en totes les campanyes militars de la guerra de Mallorca, acompanyant el rei al Rosselló el 1343, el 1344 i també el 1347; durant l'expedició a Mallorca, com veurem, fou procurador de la ciutat de Girona. Més tard acompanyà Pere III a l'expedició a Sardenya (1354-1355) —vegeu el capítol següent— i exercí el seu ofici durant la guerra de Castella, en les fronteres d'Aragó i de València. En aquests dos últims conflictes se'l documenta rebent un sou de guerra dels cavallers i altres combatents. Morí cap a 1376. Sobre ell poden veure's quatre notes —no totes elles encertades— a E. C. GIRBAL, "Médicos ilustres", cit., p. 71, A. CARDONER i PLANAS, "Los cirujanos çà Riera", cit., pp. 161-62, i Ch. GUILLERÉ, "Une famille", cit., pp. [4], *passim*. Singles quadres genealògics de la família al treball citat de Ch. GUILLERÉ i al de M. R. McVAUGH, "Royal Surgeons", cit.

d'Orsins, originari de Sant Mateu del Maestrat, havia servit el rei Pere ja d'abans de la guerra de Mallorca, molt probablement amb ocasió dels desplaçaments de la cort, però fou a partir d'aquest conflicte que aquest físic passà al servei permanent de Pere III, del qual en fou el *físic major* fins a la seva mort, vers 1367.⁶⁰ Finalment, Ferrer de Salelles, també menescal, és probable que tingués alguna relació amb Arnau Salelles, menescal documentat a Barcelona al qual Pere III féu pagar (1345) els seus serveis en un cavall de Joan de Lobera, uixer reial.⁶¹

⁶⁰ Pere Ros, descendent d'un cavaller romà que acompanyà Jaume I en les conquestes de Mallorca i València, tenia el grau de *doctor en medicina*, des de vers 1348 és també anomenat *professor en medicina*, i des de cap a 1354, *físic o metge major de Casa del senyor Rey*. La seva funció mèdica era, doncs, la de físic, malgrat que el tresorer del rei, en un isolat albarà (ACA, RP, MR, vol. 321, f. 80 v., agost de 1343, citat per A. DE LA TORRE y DEL CERRO i J. RUBIÓ i BALAGUER, *Documentos para la historia*, cit., vol. 1, Barcelona, 1971, p. 41), el qualificà de *metge de física e de cirugía*, fa tot l'efecte que per una confusió. Els anys 1343 i 1344, Pere Ros va acompanyar el rei a l'expedició a Mallorca i a les campanyes al Rosselló; durant la guerra, i amb l'objecte de fixar-lo al seu servei, li atorgà (1343) un violari de 4000 ss reials val. sobre l'aljama dels jueus de València (vegeu l'apèndix, § 178 i 181) i una *quitació* de 450 ss b. anuals per vestit (equivalent a la d'un cavaller, *per ço con és doctor*). El violari li fou traslladat poc després a l'aljama de Montblanc (1348) i tot seguit a la de Barcelona (1349), malgrat les resistències que aquestes hi oposaren. Aquells anys va romandre al costat de Pere III durant la guerra de les Unions (1347-1348) i la Pesta Negra (1348), cosa que el rei li retribuï a bastament: li atorgà la carceraria de la ciutat de València (1348) —hereditària des de 1349—, un forn a Vilafranca del Maestrat, amb el dret de fomalatge d'aquell lloc (1348, publicat per Amada LÓPEZ DE MENESES, "Documentos acerca de la peste negra en los dominios de la Corona de Aragón", *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, 6 (1953-1955): 307-08, § 19), ampliant-li'n la donació el 1349, el 1353 i el 1360, i l'escrivania del mateix lloc (1348). Més tard, però, el patronatge reial no s'aturà: li fou concedit el dret de fadiga d'una taula de canvi a la ciutat de València (1350), una casa amb un hort a la mateixa ciutat (1351), una taula de carnisseria també a València (1352), fou fet noble, confirmant-li les donacions efectuades per Jaume I al seu avantpassat (1352), li establí la taula del pes de València per vint anys (1354), li legitimà els seus fills naturals (1359), entre d'altres concessions. Fou també examinador reial: el 1346 examinà, amb Alatzar Avinardut, el físic jueu de València Jafudà Abenivives (ACA, C, reg. 640, f. 92 v. i *ibid.*, reg. 880, f. 186 v., citats per A. DE LA TORRE y DEL CERRO i J. RUBIÓ i BALAGUER, *Documentos para la historia*, cit., *ibidem*); el 1349 examinà el físic jueu de València Astruc Crespi (*ibid.*, reg. 656, f. 24 v., citat pel mateix historiador), el 1351 havia format part, com ha estat dit, del tribunal que llicencià el cirurgià Bonjuhà Cabrit (vegeu la nota anterior), el 1353 del que examinà el físic jueu de València Aron Vidal (*ibid.*, reg. 959, f. 103 r., citat per J. RUBIÓ i BALAGUER, "Metjes y cirurgians juheus", cit., p. 491), el 1359 del que llicencià el físic de Barcelona Jaume de Pallars (vegeu l'acta de l'examen a AHMB, Fons Municipal, CC, *Estudi*, XVIII-9, n° 1, 22 de març de 1359, publicada per A. DE LA TORRE i J. RUBIÓ i BALAGUER, *Documentos para la historia*, cit., pp. 38-42, § 22, i la llicència d'exercici a *ibid.*, *Notulorum*, XIV-23, f. 100 r.-v., 27 de juliol de 1359) i el 1360 examinà Jucef Avinardut, que fou físic de l'infant Joan, duc de Girona (*ibid.*, reg. 904, f. 43 v., citat per J. RUBIÓ i BALAGUER, "Metjes y cirurgians juheus", cit., p. 494). Un cop més, acompanyà el rei a la guerra, aquesta vegada a la malsana illa de Sardenya (1354-1355), i continuà al seu servei com a *metge major* fins a la seva mort, vers 1367. Sobre ell poden veure's algunes dades en els treballs de Ll. COMENGE i FERRER, "La medicina en el reino de Aragón", cit., p. 62, "Formas de munificencia", cit., pp. 6 i 8, i sobretot en el seu "El protofísico de Pedro el Ceremonioso", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 1 (1901-1902): 151-57; de J. RUBIÓ i BALAGUER, "Metjes y cirurgians juheus", cit., pp. 491-92 i 494; de J. M. ROCA, *Johan I d'Aragó*, cit., p. 3; d'A. DE LA TORRE y DEL CERRO i J. RUBIÓ i BALAGUER, *Documentos para la historia*, cit., pp. 38-41 i 75; i de L. GARCÍA BALLESTER, M. R. McVAUGH i A. RUBIO VELA, *Medical Licensing*, cit., pp. 13, 27, 48 i 51, en els quals són citats només alguns dels documents utilitzats en l'elaboració d'aquesta nota.

⁶¹ ACA, C, reg. 1308, f. 6 r. (14 de juliol de 1345) —vegeu més endavant, l'apartat sobre l'activitat professional—, molt probablement el mateix Salelles que apareix tenint cura de l'ase de la possessió rústica —*la Torra*— de Bernat Benet: item *done an Salelles, manescal, dividres .X. de març per l'aza a courra als royons, per sagnar, per .I. pagat ab sal, —. — .III. sol. .VI. dnr.* (ACB, Proccures, *Extravagants*, Llibre de comptes de Bernat Benet, 1340-1349, f. 30 v., 10 de març de 1345).

Cal dir, a més a més, com es suggereix en la Taula XI, que els físics Pere (de Cervera) i Bartomeu de Casaldòria (de Tortosa), el cirurgià Felip (de Morvedre) i el menescal Domingo (de València), només són citats en la crida que els féu el rei en preparar l'expedició;⁶² després, tot al llarg d'aquesta, no són documentats en cap moment, per la qual cosa és molt possible que finalment no hi anessin.

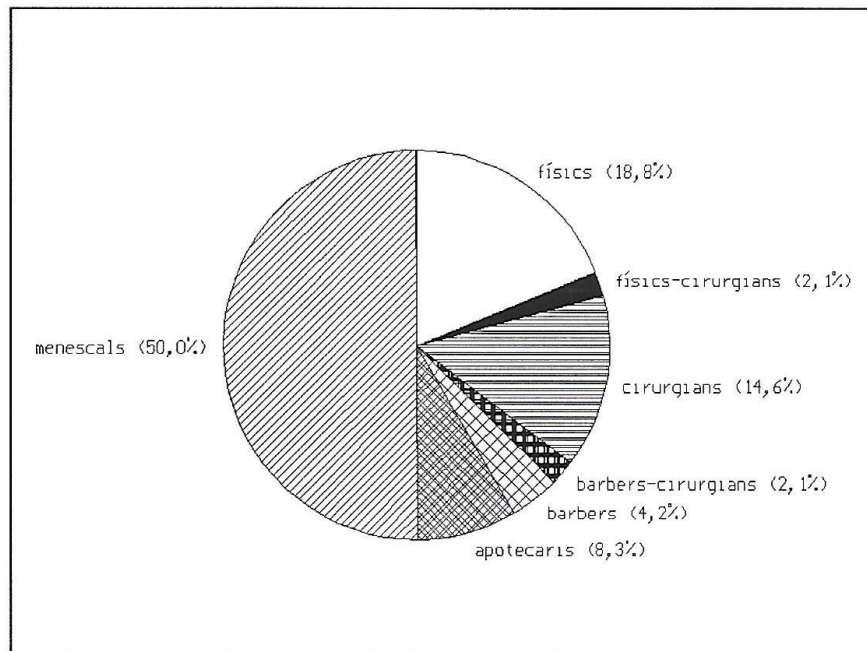
La Figura 9 mostra l'estructura professional dels sanitaris embarcats en l'expedició a Mallorca. Hi destaca el fet, extraordinari si el comparem amb les altres expedicions estudiades, de l'elevat nombre de menescals que passaren a l'illa: exactament la meitat de tots els professionals documentats. Cal dir que quasi tots els menescals que són citats pel seu nom (9) anaren a l'illa portant amb ells entre dos i tres ajudants, cosa que fa un total de vint-i-quatre individus (vegeu la Taula XI). Els físics constitueixen el segon grup documentat, amb una proporció molt semblant, si bé sensiblement inferior, a la de tots els sanitaris pertanyents al camp de la cirurgia sumats (físics-cirurgians, cirurgians, barbers-cirurgians i barbers), entorn d'un 20%. Com es pot veure a la Taula, els físics també aportaren algun ajudant (cas de Pere des Pla, amb dos ajudants), tot i que és probable que en aquest cas es tractés més aviat de servents. Els cirurgians són clarament dominants entre molt pocs físics-cirurgians, uns barbers-cirurgians igualment escassos i uns barbers una mica més nombrosos. Pel que fa a aquests darrers, autèntic paraigua sanitari de gran part de la població, novament ens enfrontem amb la possiblement escassa representativitat real de les dades obtingudes: en comparació amb els cirurgians, només hem pogut documentar menys d'una tercera part de barbers. Resten, finalment, els apotecaris, usualment també amb un ajudant.

En el Mapa 5 poden veure's aquestes dades distribuïdes segons l'origen geogràfic o el domicili documentats de cada sanitari. És aquí on es pot veure el pes extraordinari del Principat, o, més ben dit, de la ciutat de Barcelona —els sanitaris barcelonins són més nombrosos que els d'Aragó i els del regne de València junts—, un reflex força ajustat de les forces que aquesta contesa mobilitzà a Catalunya. Deixant de banda el gran nucli barceloní, la veritat és que els altres professionals documentats al Principat apareixen prou repartits entre

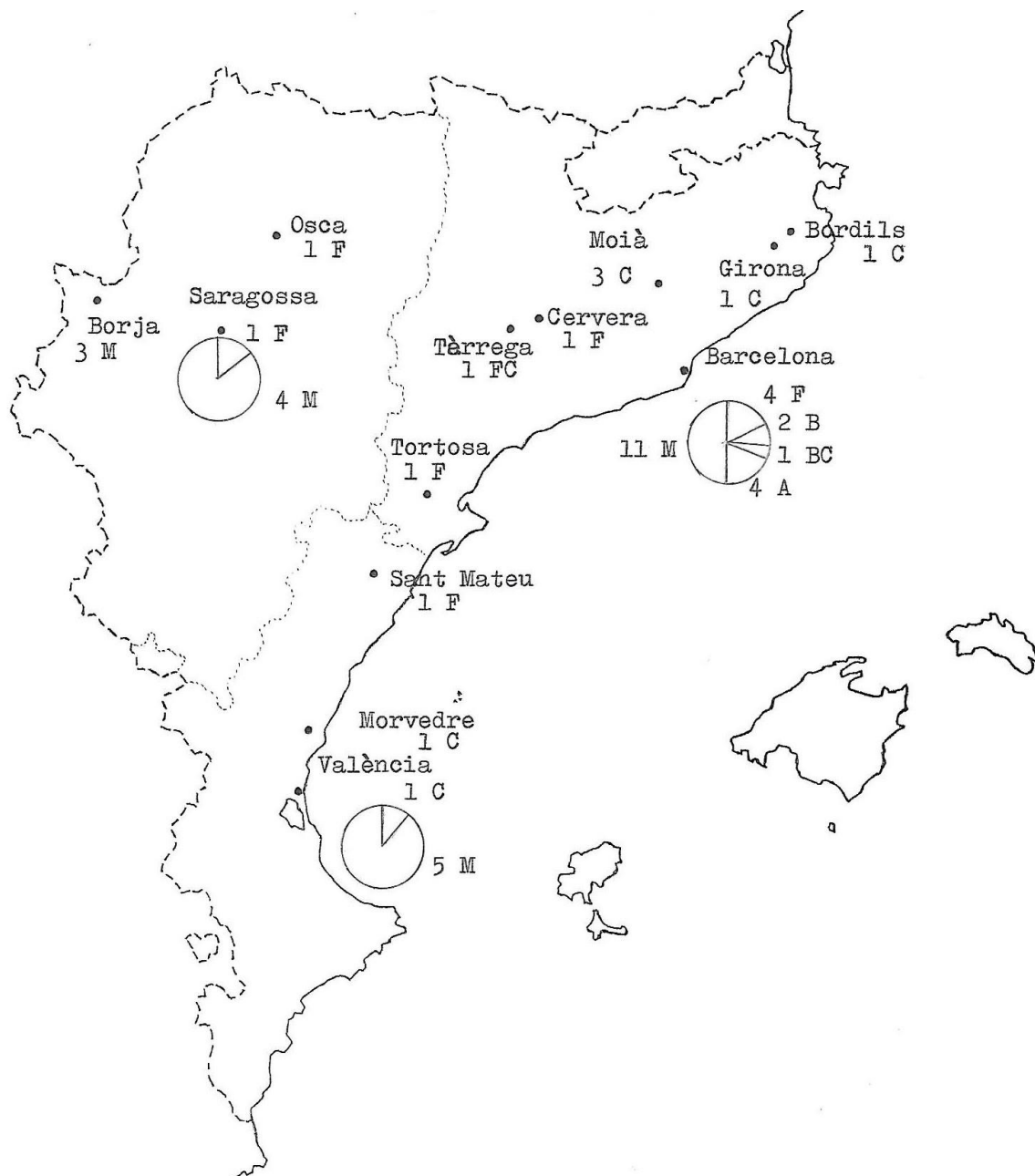
---

⁶² Vegeu abans, l'apartat sobre l'organització de l'*acordament*. El cognom de Pere, si hi figura, és il·legible; en els altres casos només apareixen els noms de fonts. Un *mestre Bartomeu de Casaldòria, físic*, és documentat a València formant part dels tribunals examinadors d'altres físics i cirurgians nomenats pel municipi, des de 1336 fins, precisament, 1343 (L. GARCÍA BALLESTER, M. R. McVAUGH i A. RUBIO VELA, *Medical Licensing*, cit., pp. 11, 28 i 56).

Fig. 9: Professionals sanitaris que acompanyaren l'expedició a Mallorca (1343). Funcions mèdiques.

Mapa 5: Distribució geogràfica dels professionals sanitaris que acompanyaren l'expedició a Mallorca (1343).

Claus: F = fisics — F-C = fisics-cirurgians — C = cirurgians — B-C = barbers-cirurgians — B = barbers — A = apotecaris — M = menescals.

una sèrie de ciutats secundàries i fins i tot de nuclis molt menors. El mateix podria dir-se del País Valencià, sobretot si comparem aquestes dades amb les d'altres expedicions, en les quals tots els sanitaris documentats es concentren a la ciutat de València; amb tot, aquesta vegada, els sanitaris d'aquesta ciutat són poc més d'una quarta part que els de Barcelona. En tot cas, tant al País Valencià com a Aragó, tant València com Saragossa concentren la major part dels sanitaris documentats en cada regne, a banda d'alguns –pocs– nuclis secundaris. Pel que fa a Aragó, cal tenir en compte que no entra en el càlcul el menescal Abraimeio, per les raons que ja han estat adduïdes.

3.1.2. Professionals sanitaris no embarcats.

Els professionals sanitaris relacionats amb l'expedició a Mallorca de 1343 però que no hi van acompanyar els combatents han estat llistats en la Taula XII. Comparant amb els que van anar-hi, són molts menys: només n'hem documentat deu. A banda del físic Pere Gavet, que ja havia estat vinculat a la conquesta de Sardenya, l'individu més destacat d'aquest conjunt és, de molt, Arnau çà Riera, que és, alhora, l'únic familiar reial de tota la Taula. La resta, fora dels apotecaris proveïdors habituals de la Casa reial, i de Joan de la Geltrú –vinculat també a la conquesta de Sardenya–, apareixen relacionats, com s'indica en la Taula, amb la tripulació d'unes galeres armades tot just a l'inici del trencament d'hostilitats, com a dispesers, avaladors, etc. de la *xurma* enrolada.

Arnau era fill de Berenguer çà Riera (mort el 1310), germà major de Bernat i també parent de Jaume –membre d'una altra branca de la família–, aquests dos últims igualment documentats en aquesta guerra. Malgrat unes primeres disposicions preses per Pere III, Arnau no va anar a Mallorca ni, més tard, al Rosselló; només el 1347 el veurem acompanyant el rei als comtats del Nord per tal d'organitzar-hi la defensa enfront de les darreres temptatives restauracionistes de Jaume de Mallorca. Una important diferència el separava del seu pare, Berenguer: la seva formació professional; Arnau ja no era un simple cirurgià, sinó *físic i cirurgià*: havia aconseguit els seus graus de medicina –*física*– a Montpeller (*bacallarius*, vers 1329) i a Lleida (*magister*, el 1345), reflectint ben bé la resposta que aportaren alguns cirurgians a la nova valoració social (i econòmica) de la medicina acadèmica. Tot i que no en

TAULA XII

Expedició a Mallorca (1343)
 Professionals sanitaris relacionats amb l'expedició
 però que no l'acompanyaren

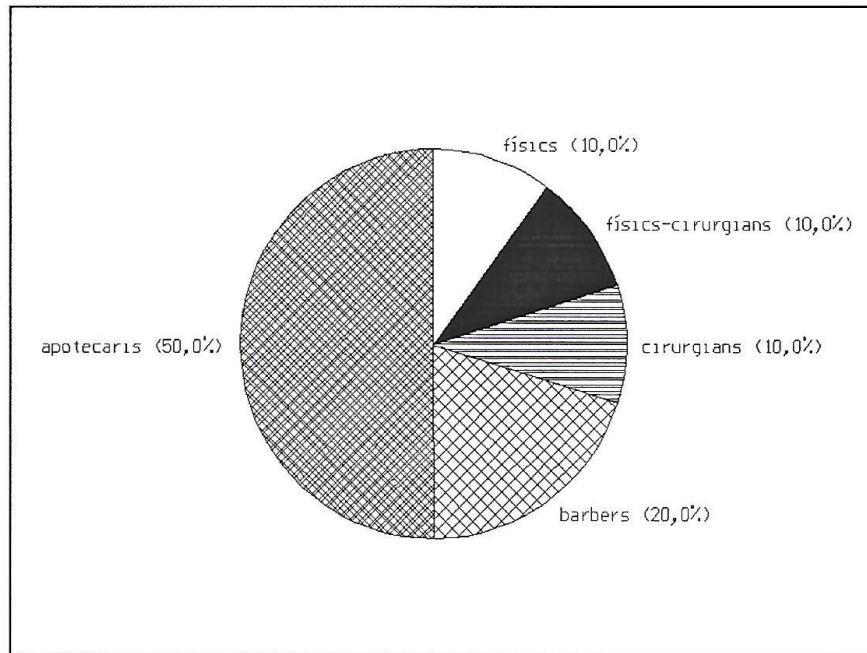
Nom	Funció professional	Ciutat
Bernat Barber ¹	barber	Barcelona
Pere de Bertrellans	apotecari	Vic
Bonanat ^{1 2}	[cirurgià]	Barcelona
Bonanat ça Cavalleria ³	apotecari	València
Pere Gavet	físic	Barcelona
Joan de la Geltrú	apotecari	Barcelona
Guillem de Mirambell ¹	barber	Barcelona
Arnau ça Riera *	físic-cirurgià	Girona
Llorenç des Soler ³	apotecari	Barcelona
Bartomeu ses Tries ¹	apotecari	Barcelona

* Adscrit a la Casa del rei.

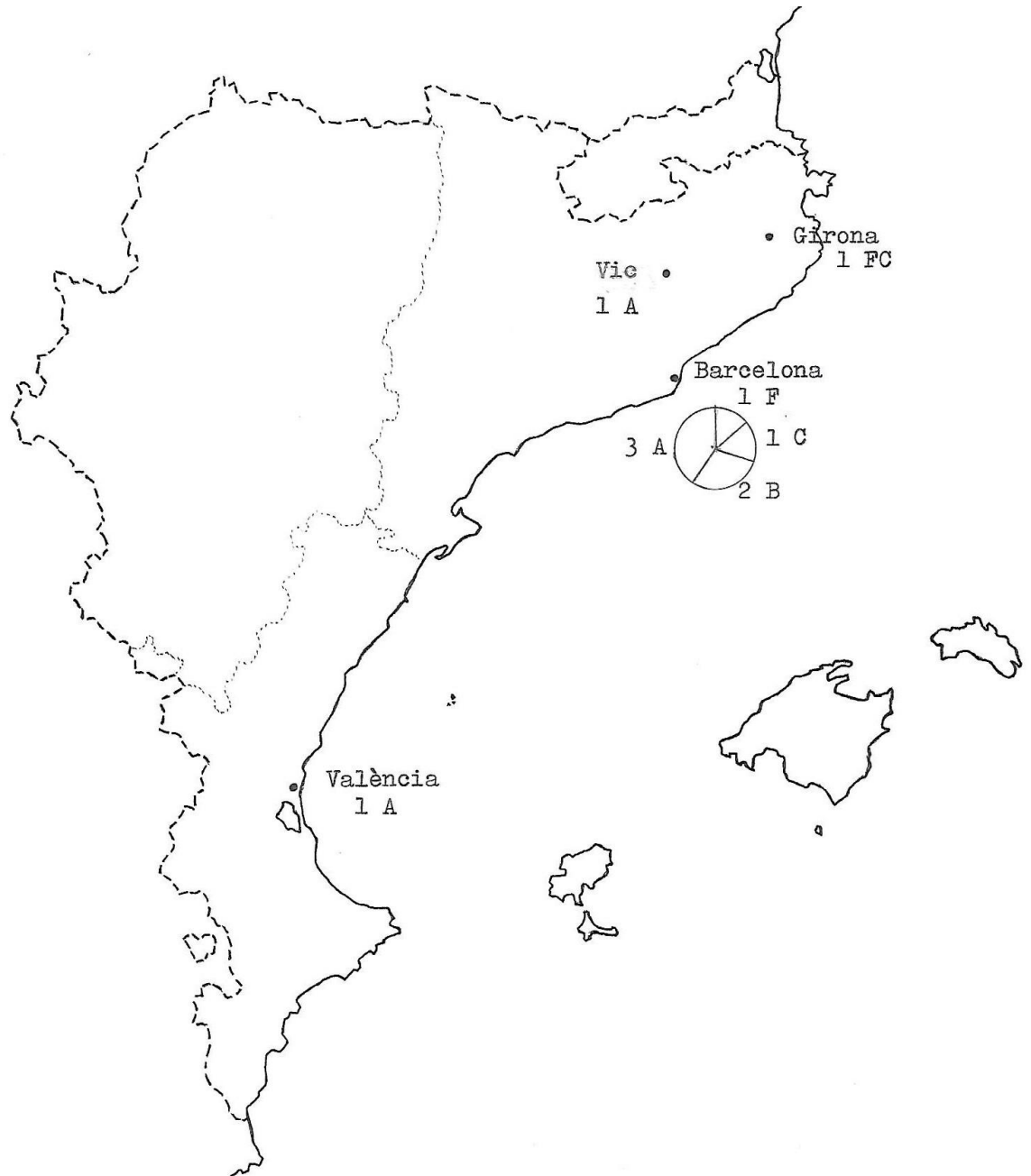
¹ Relacionats amb individus embarcats en galeres armades contra el rei de Mallorca abans de l'inici de l'expedició reial (avaladors, etc.)

² Apareix com *mestre Bonanat, caxaler*. És probable que fóra el mateix Bonanat Metge que figura en la Taula XIII.

³ Proveïdors habituals de la cort.

Fig. 10: Professionals sanitaris realcionats amb l'expedició a Mallorca (1343), però que no l'acompanyaren. Funcions mèdiques.

Mapa 6: Distribució geogràfica dels professionals sanitaris relacionats amb l'expedició a Mallorca (1343), però que no l'acompanyaren.

Claus: F = físics — F-C = físics-cirurgians — C = cirurgians — B-C = barbers-cirurgians — B = barbers — A = apotecaris — M = menescals.

tenim proves fefaents, és molt probable que fos per tal d'assolir aquest últim grau que el rei Pere l'eximí d'acompanyar-lo tot al llarg de la guerra amb Jaume de Mallorca.⁶³

Pel que fa als apotecaris, si deixem de banda el citat Joan de la Geltrú, Llorenç des Soler sembla ser el més destacat. Des Soler, efectivament, era un important apotecari barceloní, l'obrador del qual veurem operar encara durant —i en relació amb— l'expedició a Sardenya de Pere III (1354-1355); se'l documenta contemporàniament a la guerra de Mallorca efectuant diversos lliuraments regulars a la cort.⁶⁴ En el mateix cas hi ha Bonanant ça Cavalleria, apotecari de València, si bé els seus lliuraments són molt més irregulars.⁶⁵

---

⁶³ Arnau ça Riera és documentat a Girona com a físic-cirurgià el 1331, poc després d'obtenir el grau de *bacallarius in medicina* a Montpeller. L'any 1334 era un dels socis comanditaris, amb 6000 ss b., de la companyia de Pere Mitjavila (J. M. MADURELL i MARIMON, "Contabilidad de una compañía mercantil trescentista barcelonesa (1334-1342)", *Anuario de Historia del Derecho Español*, 35 (1965): 431). Fins aquest mateix 1334 no apareix vinculat a la Casa del rei; aquell any, assistí Alfons III en una greu malaltia i, un cop recuperat, aquest li atorgà (1335) un violari de 1000 ss b. anuals sobre l'aljama dels jueus de Barcelona. Mort Alfons (1336), el nou rei, Pere III, el va prendre al seu servei, augmentant-li el violari a 4000 ss b. i traslladant-lo a l'aljama de Girona. El mateix any, li fou confiat que lliurés al rei a Barcelona, de part dels jurats de Girona, una part de la imposició de la ciutat —20.000 ss b. El 1342, Pere li atorgà els censos (9 ss b. anuals) dels banys públics de Girona. Per contra del que han afirmat alguns historiadors (Ch. GUILLERÉ, "Une famille", cit., p. [5]), Arnau no anà a Mallorca el 1343 malgrat que el rei ho havia disposat així inicialment, manant que li fos lliurada una tenda juntament amb el físic Alazar Avinardut (ACA, C, CRD, c. 18, n° 2386, publicat per M. de BOFARULL i de SARTORIO, ed., *Proceso contra el rey de Mallorca*, cit., dins *CODOIN*, vol. 31, Barcelona, 1866, pp. 163-64, § 8, i també transcrit a l'Apèndix, § 140) i, fins i tot, que li fossin pagats 400 ss b. *per arrear-se e per acorriment del viatge de Mallorca* (*ibid.*, RP, MR, vol. 866, f. 13 r.); a més a més, la ciutat de Girona el nomenà procurador seu durant la guerra, tasca que després hagué d'assumir el seu germà menor, Bernat, ja que *de voluntate et ordinatione domini Regis dictus [venerabilis] magister Arnaldus de Rieria remansit in partibus cismarinis et non accessit cum domino Rege in executione predicta* (vegeu Apèndix, § 158 i 174). No se'l documenta tampoc anant a les campanyes al Rosselló de 1343 i 1344. Pel febrer de 1345 Arnau aconseguí el seu grau de *magister in medicina* a Lleida (ACL, Not. Cap., not. Ferrer Sobrepena, manual de 1334-1344, ff. 135 r.-136 v., publicat per M. R. McVAUGH i L. GARCÍA BALLESTER, "The Medical Faculty", cit., pp. 20-24, si bé amb la data errònia). A banda del violari, Arnau rebia de la cort una quitació ordinària i de 450 ss b. anuals per vestit (equivalent a la d'un cavaller, *per ço con s'és doctorat en la dita art de físicha*—ACA, RP, MR, vol. 850, f. 2 v., any 1346). Morí el maig de 1348, durant la Pesta Negra. Més informació sobre ell en els treballs d'E. C. GIRBAL, "Médicos ilustres", cit., pp. 69-71, A. CARDONER i PLANAS, "Los cirujanos ça Riera", cit., p. 161, i sobretot en els de Ch. GUILLERÉ, "Une famille", cit., pp. [3]-[5], *passim*, M. R. McVAUGH, "Royal Surgeons", cit., pp. [18]-[20] i a l'adés citat d'ell mateix i L. GARCÍA BALLESTER sobre la Facultat de Medicina de Lleida.

⁶⁴ ACA, RP, MR, vol. 319, f. 71 v. (set. 1342): pagament de 240 ss b. per 60 ll de confits i coses medicinals; *ibid.*, vol. 321, f. 106 r. (set. 1343): 197 ss 10 d b. per 55 ll.; *ibid.*, vol. 323, f. 143 v. (nov. 1344): 222 ss b. per 50 ll, lliurades entre setembre i octubre; *ibid.*, f. 176 r. (des. 1344): 220 ss 8 d b. per 50 ll; *ibid.*, vol. 324, f. 22 v. (jul. 1345): 449 ss 9 d b. per 101 ll, trameses el mateix mes de juliol a Perpinyà; *ibid.*, f. 44 r. (agost 1345): 420 ss b. deguts des de 1340; *ibid.*, C, reg. 1308, f. 59 v. (set. 1345): l'hi són demanades des de Perpinyà a Barcelona 100 ll; etc. Vegeu també els apartats sobre l'activitat professional i la participació econòmica dels sanitaris documentats.

⁶⁵ ACA, RP, MR, vol. 319, f. 89 v. (nov. 1342): 200 ss b. per 50 ll de confits i altres coses medicinals; *ibid.*, vol. 321, f. 139 v. (nov. 1343): 240 ss b. per 600 ll lliurades a la cort el desembre de 1341; 240 ss b. més per 60 ll igualment lliurades el gener de 1342; i 292 ss b. per 73 ll entre novembre i desembre de 1343; *ibid.*, f. 146 v. (des. 1343): 210 ss b. per 60 ll entre setembre i novembre de 1343. Vegeu igualment els apartats citats en la nota anterior.

Si els menescals constituïen ben bé la meitat dels sanitaris embarcats amb els expedicionaris, són els apotecaris⁶⁶ els que conformen la meitat dels professionals sanitaris que van restar a la Península, mantenint, tanmateix, diverses formes de relació amb la campanya (Figura 10). Fora dels apotecaris, els barbers constitueixen una cinquena part de tots els professionals no embarcats. La resta són físics, físics-cirurgians i cirurgians, en proporcions similars, i prou més reduïdes.

Si n'observem la distribució geogràfica (Mapa 6), sobresurt el fet que gairebé tots ells provenen del Principat, i dintre d'ell, sobretot de la ciutat de Barcelona (tres apotecaris). Només un (apotecari) té domicili de València.

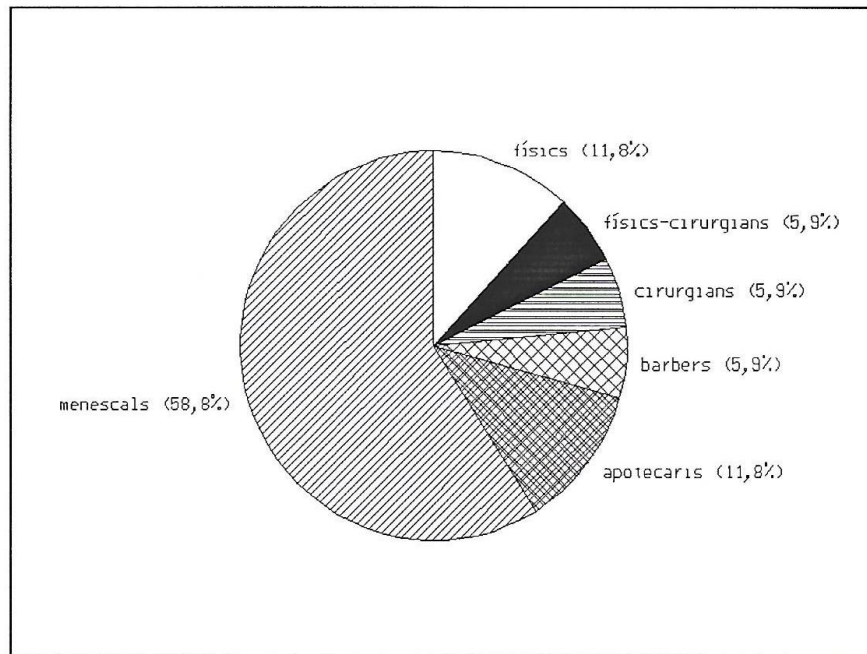
D'entre tots els sanitaris documentats en relació amb aquesta expedició a Mallorca, deu eren familiars reials —sense fer distinció entre els del rei, els de la reina o els de l'infant Jaume. Aquesta xifra representa una proporció quelcom superior a una sisena part (17%); s'acostaria a una quarta part (19%) si només tinguéssim en compte els que van acompanyar els expedicionaris a l'illa, i arribaria ben bé a una tercera part (33%) si deixéssim de banda els ajudants.

La Figura 11 representa la distribució professional de tots els familiars reials documentats, tant embarcats com no embarcats amb els expedicionaris, inclosos els ajudants vinculats a alguns d'ells. El resultat és significativament similar al de la Figura 9. Els menescals són ara abassegadorament majoritaris (60%). De la resta de funcions mèdiques sobresurten els físics i els apotecaris (12%), mentre que les altres arriben només a proporcions menors. Per contra, si deixéssim de banda els ajudants, el conjunt, si bé continuaria dominat pels menescals, aquests no arribarien a assolir la meitat (40%); fora d'ells, només sobresortirien els físics (20%), mentre que tota la resta presentaria proporcions inferiors i similars entre elles (10%).

---

⁶⁶ Vegeu l'apartat sobre la participació econòmica dels sanitaris relacionats amb l'expedició, més endavant.

Fig. 11: Els professionals sanitaris al servei del rei o de la reina. Els domèstics o familiars reials relacionats amb l'expedició a Mallorca (1343).

3.2. La primera *entrada* al Rosselló (1343).

Relacionats en una o altra mesura amb aquesta campanya militar endegada per a ocupar els comtats del Nord, hem documentat fins a vint-i-sis individus. D'aquests, dinou van acompanyar-hi el rei i l'exèrcit, mentre que els altres set van mantenir-hi altres tipus de relació. Els familiars reials, d'entre aquest conjunt, foren tretze (onze anant amb els expedicionaris i dos sense anar-hi). Remarquem un cop més que totes aquestes xifres no poden ser més que *mínims* documentats.

3.2.1. Professionals sanitaris que l'acompanyaren.

Pel que fa als dinou que van acompanyar l'exèrcit, els hem llistat en la Taula XIII, que hom trobarà tot seguit. Prop de dues terceres parts del total (onze) eren familiars reials. A banda dels que ja havien anat a Mallorca en l'expedició realitzada en els mesos anteriors (els físics Alatzar Avinardut, Pere des Pla i Pere Ros, el físic-cirurgià Romeu de Pal, el cirurgià Bernat ça Riera, el barber Guillem Fuster i els menescals Abraham Abenxoha, Faraig de Bellví i Pere Girona), trobem ara entre ells alguns altres sanitaris prou ben documentats. Destaca el cas de Jaume ça Riera, el qual apareix vinculat a la Casa del germà del rei, l'infant Jaume, comte d'Urgell; només un document el qualifica de *físic*, mentre que en la resta és designat cirurgià o bé no s'hi fa cap menció a la seva funció mèdica, i tanmateix sempre és anomenat *mestre*, a diferència –en general– dels simples cirurgians: per això he optat per classificar-lo com a físic-cirurgià.⁶⁷ Sobre Bonanat Metge, cal dir que en cap moment

---

⁶⁷ Apareix com a *físic* en un *acortiment* per un cavall alforrat realitzat a Girona pel maig de 1343 (ACA, RP, MR, vol. 2459, f. 12 v.) És un procés, l'adquisició de coneixements mèdics per tal de prosperar professionalment i socio-econòmica, ben documentat en membres coetanis de la mateixa família ça Riera –Arnau– i en molts altres cirurgians de l'època (vegeu fonamentalment M. R. McVAUGH, "Royal Surgeons", cit.) Aquest, convencionalment anomenat Jaume ça Riera (II), era fill de Jaume ça Riera (I), cosí de Berenguer ça Riera (mort el desembre de 1310), als quals cosins Jaume II havia concedit les rendes de Quart, Palau i Montalt (1301) (*cf. supra*). A la mort de Jaume ça Riera (I) (abans d'octubre de 1310), els seus drets van passar a Jaume ça Riera (II), com a hereu del seu pare, al qual, juntament amb Berenguer, el rei concedí la jurisdicció civil i el dret de collir-hi bans (1310). Mort el cirurgià Berenguer ça Riera (desembre de 1310), n'heretà el seu fill menor, *Berengueró*, que els posseí amb Jaume ça Riera (II). Aquest passà al servei de l'infant Jaume ja d'abans de la guerra de Mallorca (*ibid.*, vol. 319, f. 50 r., agost de 1342, etc.) Un fill seu, de nom també Jaume ça Riera (III), i també anomenat *mestre*, fou examinat i llicenciat com a cirurgià per un tribunal municipal barceloní, format per Ramon de Tesarac, mestre en arts i en medicina, i per Arnau Germà, mestre en medicina, en presència de Pere ça Rovira, doctor en lleis, Miquel Tosell, apotecari, i Pere de Montblanc, físic, actuant com a testimonis (AHMB, Fons Municipal, CS, *Imposicions*, VI-5, ff. 169 r.-170 r., 18 d'octubre de 1351). És aquest darrer, segurament, el que apareix rebent llegats testamentaris (1351), nomenant procuradors (1352) i contractant un elevat nombre de comades comercials els anys 1353-1354 (AHPB, not. Jaume Ferrer).

TAULA XIII

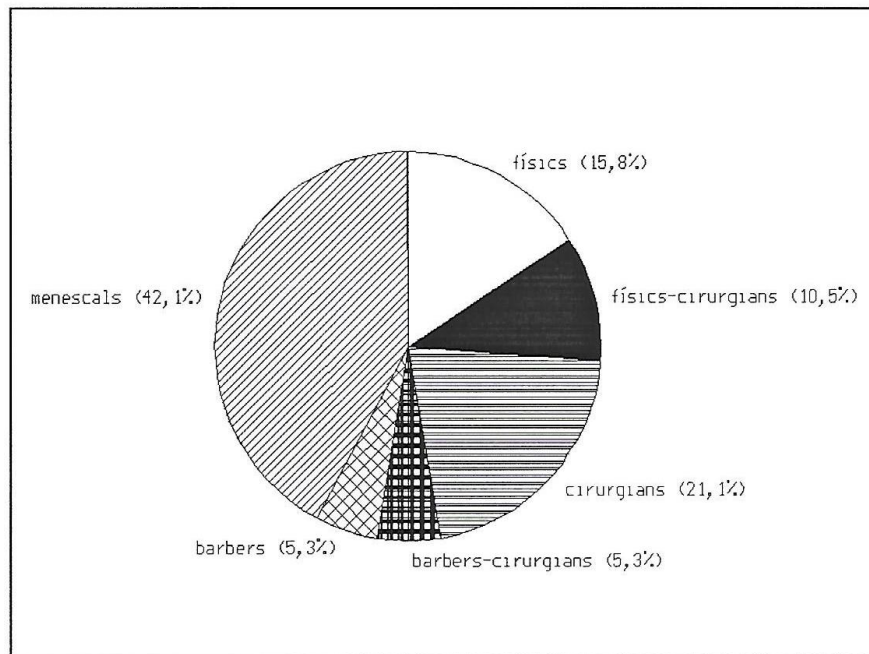
Primera *entrada* al Rosselló (1343)
Professionals sanitaris que acompanyaren l'expedició

Nom	Funció professional	Ciutat
Abraham Abenxoha(*) M	menescal	València
Hamet Abenxoha* M	menescal	València
Ferrer Alexandre ¹	barber-cirurgià	Barcelona
Alatzar Avinardut* J	físic	Osca
Faraig de Bellví* M	menescal	Borja
Guillem Fuster*	barber	Barcelona
Bernat Gassol ²	[cirurgià]	[Barcelona]
Pere Girona(**) ²	menescal	Barcelona
Guillem Manerca(**) ²	menescal	[Castelló d'Empúries]
Bonanat Metge(**) ²	[cirurgià]	Barcelona
Romeu de Pal	físic-cirurgià	Tàrraga
Pere des Pla	físic	Barcelona
Garcia de Portoles ²	[cirurgià]	[Barcelona]
Bernat ça Riera*	cirurgià	Girona
Jaume ça Riera(**) ²	físic-cirurgià	Girona
Pere Ros d'Orsins*	físic	Sant Mateu del Maestrat
Ferrer de Salelles ^{2 3}	menescal	Barcelona
Guillem de Sant Miquel ¹	menescal	Barcelona
Guillem Vidal ²	menescal	[Barcelona]

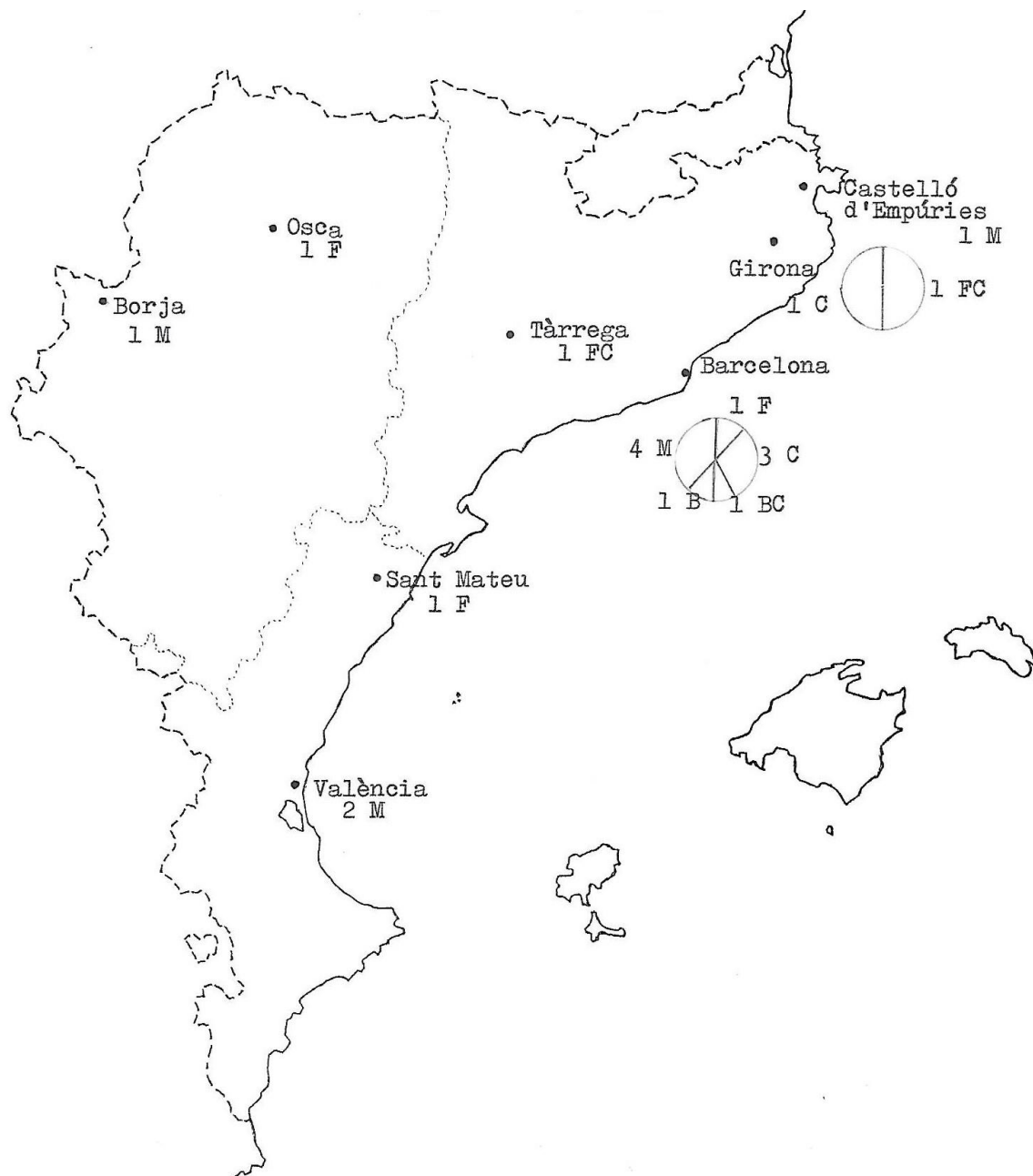
* Adscrit a la Casa del rei.
(*) Adscrit a la Casa de la reina.
(**) Al servei de l'infant Jaume, comte d'Urgell.

- 1** Documentats en el setge de Canet.
2 Documentats en la força que comandà en la frontera de Camprodon l'infant Jaume, mentre el rei era a Mallorca. Excepte Girona i Salelles, tots els altres continuaren després al servei del rei, a l'*entrada* al Rosselló.
3 Estimador dels cavalls de l'infant Jaume.

J Professional de religió jueva.
M Professional de religió islàmica.

Fig. 12: Professionals sanitaris que acompanyaren la primera campanya al Rosselló (1343). Funcions mèdiques.

Mapa 7: Distribució geogràfica dels professionals sanitaris que acompanyaren la primera campanya al Rosselló (1343).

Claus: F = fisics — FC = fisics-cirurgians — C = cirurgians — BC = barbers-cirurgians — B = barbers — A = apotecaris — M = menescals.

informa que fos cirurgià, però el fet de ser citat sempre al costat de Jaume çà Riera i d'altres sanitaris al servei de l'host de l'infant Jaume, ho fa sospitar molt vivament; per altra banda, un cirurgià d'aquest nom és documentat a Barcelona contemporàniament.⁶⁸ Finalment, Guillem Vidal, menescal que apareix en el mateix grup de sanitaris d'aquella host, sabem que era menescal del comte d'Urgell.⁶⁹

Sense que els ajudants tinguin ara cap pes —no n'hi ha notícia de cap—, els menescals continuen essent clarament majoritaris, arribant fins ben bé el 40% dels professionals documentats en aquesta campanya (Figura 12). Les funcions mèdiques vinculades a la cirurgia, si les uníssim, assolirien una magnitud similar. Els cirurgians (prop d'una quarta part del total) són la funció mèdica més nombrosa després dels menescals, seguits dels físics i, amb un volum menor, dels físics-cirurgians. Barbers i barbers-cirurgians, amb proporcions minúscules, tanquen el quadre de les funcions mèdiques documentades en la primera campanya al Rosselló. Aquesta última funció mèdica, d'un origen en certa mesura similar i paral·lel al dels físics-cirurgians, poc estudiada encara,⁷⁰ cal dir que és la primera vegada que s'evidencia documentalment en les expedicions militars estudiades. En resten totalment absents els apotecaris.

---

⁶⁸ El Bonanat Metge de la companyia de l'infant Jaume hi era a sou d'un cavall alforrat (vegeu més endavant), *al qual lo dit senyor li manà ésser fet compte per rahó de son ofici* (ACA, RP, MR, vol. 2459, f. 43 r., juliol de 1343), expressió que entenem que justifica prou versemblantment la seva inclusió en aquesta Taula. D'altra banda, un Bonanat Metge, cirurgià de Barcelona, fill de Bernat Metge, difunt, igualment cirurgià de la mateixa ciutat, havia estat beneficiari (1324) d'una llicència d'armes per a ell mateix i per al seu deixeble: ja que té *in cura vestra plures vulneratos ad quorum domos, cum intendum ad domum vestram ipsi non possunt accedere, sepius tam de die quam nocte vos vel discipulum vestrum ire necessario oportet, propter quod asseritis vos timere pro aliquos offendi indebite* (ACA, C, reg. 225, f. 174 v.) Un cirurgià d'aquest nom, probablement el mateix, ja mort l'any 1351, era parent de Guillem Metge, apotecari de Barcelona, el qual és documentat actuant com a tutor de la filla del cirurgià (ACB, Not. Cap., not. Francesc Puig, manual del 28 de març de 1351 al 16 de juliol de 1352, s. f., 10 de maig de 1351, i AHPB, not. Guillem de Sant Hilari, 3, manual del 28 de maig de 1356 a l'1 de març de 1357, s. f., 13 d'agost de 1356) —sobre Guillem Metge, vegeu el capítol següent. I no oblidem tampoc el *mestre Bonanat, cavaler*, documentat en relació amb l'armada (vegeu abans, l'apartat sobre l'acordament).

⁶⁹ ACA, C, reg. 1120, f. 20 v. (20 de gener de 1344): hi és anomenat *menescallus incliti infanti Jacobi*.

⁷⁰ Els barbers van sostenir, al llarg dels segles XIV i (sobretot) XV, un complex procés de reivindicacions socio-professionals que conduí alguns d'ells —els més interessats en practicar la cirurgia— a anomenar-se primer *barbers-cirurgians* i, més endavant, *cirurgians*, assimilant-se així professionalment i socio-econòmicament a aquests últims. Ha estat mínimament estudiat el cas de València; poden veure's els treballs de L. GARCÍA BALLESTER, "La cirugía en la Valencia del siglo XV. El privilegio para disecar cadáveres, de 1477", *Cuadernos de Historia de la Medicina Española*, 6 (1967): 155-171, i Mercedes GALLENTE MARCO, "El gremio de cirujanos de Valencia: el proceso de constitución (1310-1499)", *Afers*, 1 (1985): 249-269.

El Principat, i de forma aclaparadora la ciutat de Barcelona, és l'àrea de procedència de la gran majoria dels sanitaris documentats acompanyant la primera campanya al Rosselló (Mapa 7). Fora de Barcelona, apareixen alguns nuclis de població pròxims als comtats, com Girona (amb els ça Riera) i Castelló d'Empúries, i només per excepció els més allunyats (Tàrrega). Quant al regne de València, més allunyat encara però també menys interessat, la ciutat (amb els menescals reials) i la vila de Sant Mateu (Pere Ros), en són tota la representació. El mateix pot dir-se, i més acusat encara, d'Aragó: només Osca i Borja, ambdues ciutats d'origen de sanitaris que eren familiars reials.

3.2.2. Professionals sanitaris que no l'acompanyaren.

Són set els sanitaris documentats en relació amb aquesta campanya i que, tanmateix, no van acompanyar-la (Taula XIV); d'aquests set, només tres (un físic, un físic-cirurgià i un apotecari) eren familiars reials. Hi tornem a trobar Arnau ça Riera i els apotecaris Bonanat ça Cavalleria i Pere Gener, ja vinculats a les anteriors campanyes de la guerra. Cresques Elies, físic jueu que veurem també present en la següent campanya per terres nord-catalanes, va estar al servei del rei Pere fins a la seva mort, molt probablement arran de la pesta de 1348.⁷¹

---

⁷¹ Cresques Elies es documenta al servei de Pere III des de 1342, quan fou eximit, a instàncies de l'infant Pere, comte de Ribagorça, de dur el signe de la roda sobre els vestits, concessió que més endavant (1344) li fou amplificada per a quatre dels seus criats o deixebles. Després de les campanyes al Rosselló de 1343 i 1344, el rei li atorgà (1344) la secretaria de l'aljama de Perpinyà, concessió que li fou revocada arran de certes denúncies i novament confirmada (1347), i l'enfranquí (1344) de tots els tributs reials, fent-ho extensiu a fins a sis dels seus criats o deixebles quant als drets de pas en tots els regnes (ACA, C, reg. 877, f. 42 v., transcrit a l'Apèndix, § 225); aquest enfranquiment fou confirmat (1351) després de la seva mort per a la seva filla Bonadona. Segons recollí Comenge, Cresques Elies havia assistit el comte d'Urgell en la malaltia (o emmetzinament regi) que el duqué a la mort pel novembre de 1347. Ell mateix morí, molt probablement, segons Amada López de Meneses, arran de la Pesta Negra, per tal com se'l documenta per últim cop per l'abril de 1348. Gaudia d'una *quitació* de tres bèsties *de bast* (450 ss b. mensuals) i de 360 ss b. anuals per vestit, mentre fos en servei de la cort. Al cap de pocs anys de la seva mort (1355), el rei manava encara al batlle de Barcelona que forcés Bonjuhà Cabrit, cirurgià de la ciutat, a retornar a Mair, fill de Cresques Elies, un *Avicenna* en hebreu que havia estat sostret de casa seva durant la pesta, i hom sabia que es trobava a casa del dit cirurgià (*ibid.*, reg. 686, f. 69 r.-v., publicat per A. RUBIÓ i LLUCH, *Documents*, cit., vol. 2, Barcelona, 1921, pp. 111-12, § 117). Maimó Monet, jueu de Perpinyà, fou tutor dels seus fills menors —Bonadona, Maïr i Gois—, i com a tal es féu amb diverses quantitats degudes al difunt Cresques (AHPB, not. Jaume Ferrer, 1, manual del 3 d'abril de 1349 al 21 de maig de 1351, ff. 66 v., 81 v. i 82 r.) Deixant de banda alguns treballs d'escassa qualitat, han publicat o citat documents sobre aquest físic, sovint de forma un tant anàrquica —a vegades apareix només com *mestre Cresques*, d'altres com *mestre Cresques Elies*, al meu entendre identificables sense problemes— Ll. COMENGE i FERRER, "La medicina en el reino de Aragón", cit., p. 62; J. RUBIÓ i BALAGUER, "Metjes y cirurgians juheus", cit., p. 493; J. RIUS SERRA, "Més documents", cit., p. 169, § 71; A. RUBIÓ i LLUCH, *Documents*, cit., vol. 2, p. 84, § 85; Y. BAER, *Die Juden*, cit., vol. 1, Berlín, 1929, pp. 304-05 (§ 219), 311-17 (§ 224a), 319 i 321; i Amada LÓPEZ DE MENESES, "Documentos culturales", cit., p. 684, § 17.

TAULA XIV

Primera *entrada* al Rosselló (1343)
 Professionals sanitaris relacionats amb l'expedició
 però que no l'acompanyaren

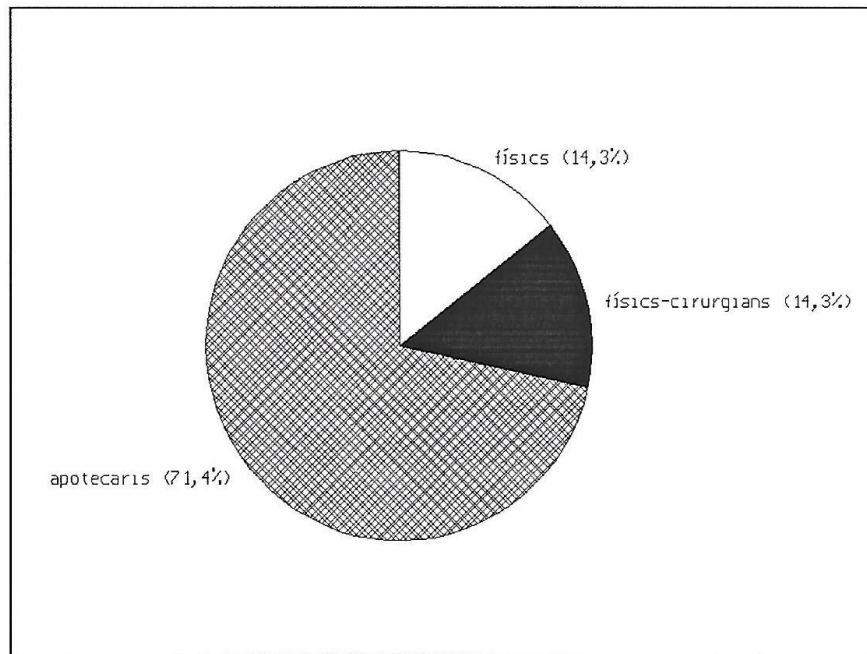
Nom	Funció professional	Ciutat
Bonanat ça Cavalleria ¹ Cresques Elies * J ² Pere Gener(*) ³ Francesc des Pla Joan des Prat ⁴ Arnau ça Riera * Llorenç des Soler ¹	apotecari físic apotecari apotecari apotecari físic-cirurgià apotecari	València Figueres Barcelona Caldes de Montbui Girona Girona Barcelona

* Adscrit a la Casa del rei.
 (*) Adscrit a la Casa de la reina.

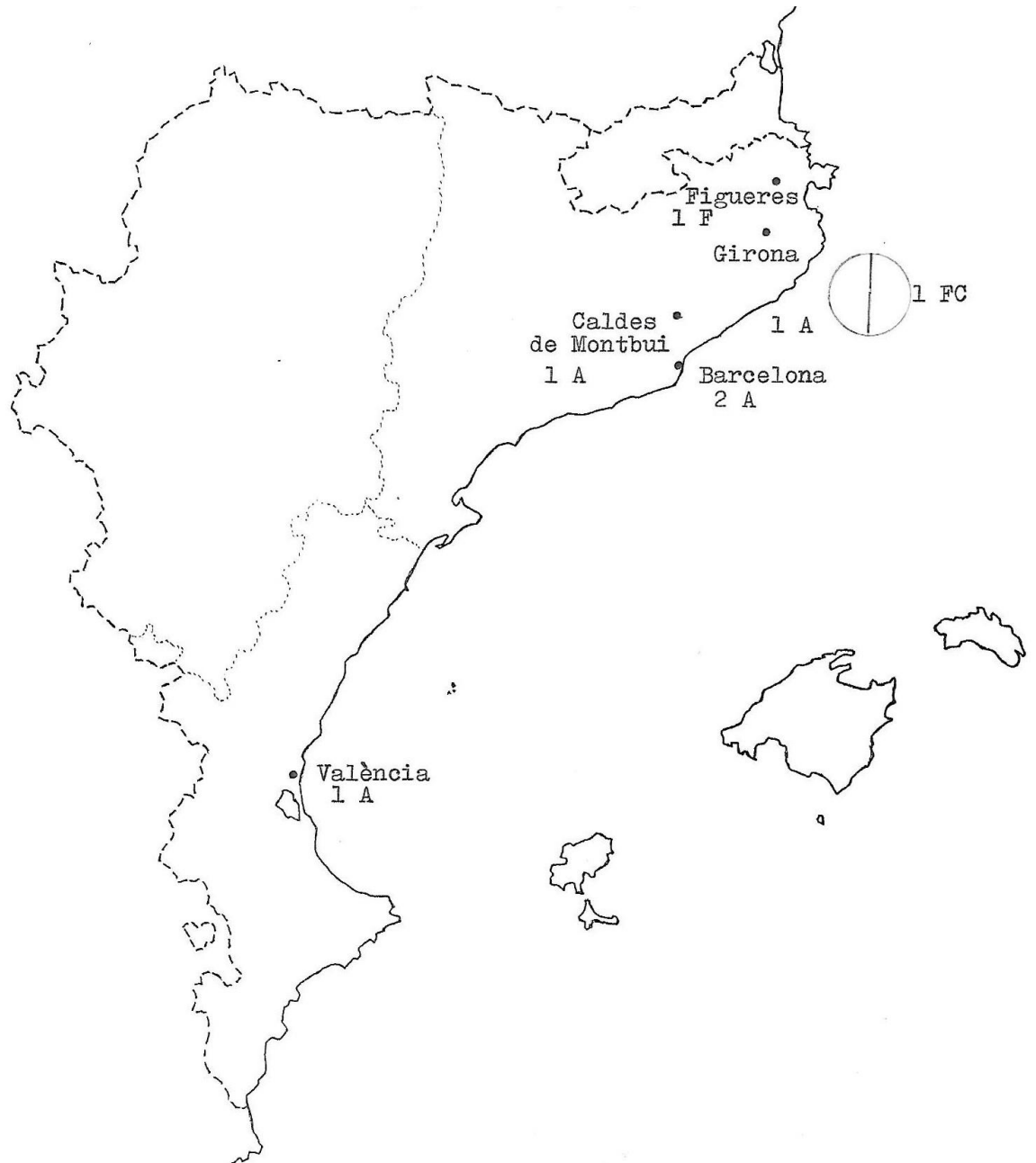
- 1 Proveïdors habituals de la cort.
 2 Participà en les negociacions amb Jaume de Mallorca.
 3 Administrador del bescuit de l'armada.
 4 El rei l'eximí d'anar amb l'exèrcit a canvi de finançar-hi un home armat.

J Professional de religió jueva.

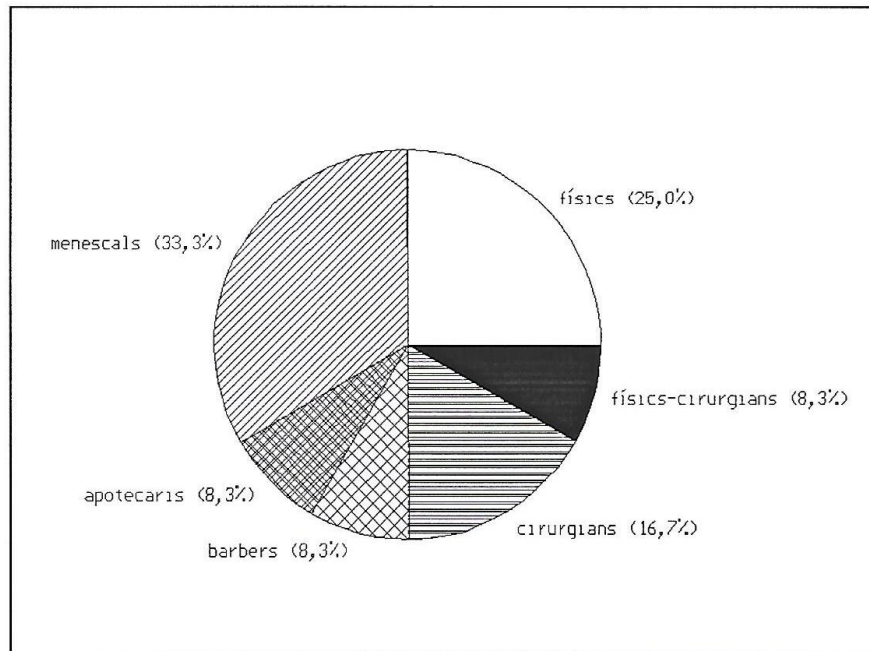

Fig. 13: Professionals sanitaris relacionats amb la primera campanya al Rosselló (1343), però que no l'acompanyaren. Funcions mèdiques.

Mapa 8: Distribució geogràfica dels professionals sanitaris relacionats amb la primera campanya al Rosselló (1343), però que no l'acompanyaren.

Claus: F = físics — F-C = físics-cirurgians — C = cirurgians — B-C = barbers-cirurgians — B = barbers — A = apotecaris — M = menescals.

Fig. 14: Els professionals sanitaris al servei del rei o de la reina. Els domèstics o familiars reials relacionats amb la primera campanya al Rosselló (1343).

Els apotecaris constituïren prop de les tres quartes parts d'aquest col·lectiu (Figura 13). La resta, amb proporcions semblants, foren físics i físics-cirurgians.

Quant a les procedències geogràfiques (Mapa 8), el Principat pràcticament concentra tota la informació; només un apotecari de la ciutat de València trenca la monotonia. Dintre del Principat, són Barcelona i algunes localitats pròximes als comtats pirinencs (Girona i Figueres) els nuclis que conformen la fesomia d'aquest mapa.

En la primera campanya al Rosselló, els familiars reials (tretze) assoleixen ben bé la meitat del total documentat. Si només tinguéssim en compte els que hi acompanyaren l'exèrcit, aquest percentatge pujaria fins als dos terços del total (58%). Tot i amb això, llur estructura professional (Figura 14) és semblant a la que hom pogué observar durant l'expedició a Mallorca: uns menescals majoritaris —si bé força menys ara—, seguits pels físics —prou més nombrosos, però—, i la resta es reparteix en grups menors molt similars, destacant-hi només els cirurgians.

3.3. La segona *entrada* al Rosselló (1344).

En aquesta última campanya de guerra al Rosselló, que culminà amb la incorporació definitiva dels comtats a la Corona d'Aragó i la liquidació del regne de Mallorca, hi participaren, de diversa manera, un total documentat de trenta-dos sanitaris. D'aquests, almenys vint-i-sis van anar amb el rei i l'exèrcit al Nord, mentre que uns altres sis hi van mantenir diferents formes de participació, però fonamentalment econòmica.

3.3.1. Professionals sanitaris que l'acompanyaren.

Com es pot observar en la Taula XV, entre els vint-i-sis sanitaris documentats que acompanyaren la segona campanya al Rosselló repeteixen una gran majoria (17) que ja havien participat en les anteriors expedicions d'aquesta guerra. En efecte, alguns havien participat en totes dues expedicions anteriors (Mallorca i primera campanya al Rosselló): els físics Alatzar Avinardut, Pere des Pla i Pere Ros, el cirurgià Bernat ça Riera, el barber Guillem Fuster i els

menescals Abrahim Abenxoha, Faraig de Bellví i Pere Girona; d'altres havien acompanyat només l'expedició a Mallorca: el cirurgià Pere de Bordils, el barber Bernat Guerau, els apotecaris Pere Gener i Pere ça Granada, i el menescal Miquel de Messina; i d'altres encara havien participat només en l'anterior campanya al Rosselló: el físic Cresques Elies, el barber-cirurgià Ferrer Alexandre i el menescal Guillem de Sant Miquel. Fora d'aquests, es documenta ara un nou grup de professionals (9) que no havien acompanyat cap de les expedicions anteriors: es tracta dels físics Ferrando d'Ayessa i Berenguer ça Coma, dels cirurgians Miguel de Alagón, Berenguer Alegret, Maïr Claravida, Ramon Roquer i Guillem des Soler, del barber Bernat des Pla i de l'apotecari Joan Barbarossa. Cal remarcar que d'aquests vint-i-sis que hi hem pogut documentar, prop de la meitat eren familiars reials (12), unes dades que s'acosten a les de l'anterior expedició al Rosselló.

Aquest ball de noms i, fonamentalment, pel que aquí interessa, de funcions mèdiques, reflecteix, en bona mesura, el caràcter de cadascuna de les expedicions de la guerra: una primera d'expansiva i principal (Mallorca), una segona de més limitada (primera al Rosselló) i una tercera amb voluntat de ser definitiva (segona al Rosselló); no resulta casual, doncs, el fet que en aquesta última dels nou sanitaris que són documentats per primer cop, sis d'ells pertanyen al camp de la cirurgia —comptant-hi el barber.

Ferrando d'Ayessa, els dubtes sobre l'origen del qual són exposats a la Taula, probablement era oriünd de Navarra.⁷⁹ Tampoc cap document dóna informació sobre la ciutat d'origen o d'activitat de Berenguer ça Coma, i no és segur que fos Barcelona com es suposa a la Taula.⁷⁸ Pel que fa al cirurgià Ramon Roquer, cap dels documents que sobre ell hem pogut trobar en relació amb la guerra de Mallorca no citen el seu lloc de procedència; no obstant això, pocs anys abans del conflicte, l'abril de 1338, el rei va resoldre favorablement l'apel·lació d'un cirurgià del mateix nom, de la parròquia de Sant Andreu de Socarrats, a la vall de Bianya, prop d'Olot —ben segur ell mateix— perquè, malgrat haver estat denunciat

---

⁷⁹ L'octubre de 1345, a instàncies seves i del governador de la Serrania, Miguel Pérez Zapata, el rei va absoldre dos acusats de fer moneda falsa, l'un natural d'Uncastillo, localitat propera a La Yesa navarresa, i l'altre de Castella (ACA, C, reg. 878, f. 230 v., 4 d'octubre de 1345). El físic fou fet familiar reial el març del mateix any (*ibid.*, reg. 877, f. 100 v., 11 de març de 1345). Ferrando d'Ayessa va ser al Rosselló fins al 19 de novembre, data en la qual inicià, amb el rei, el viatge de retorn cap a Girona i Barcelona, amb una bèstia *de bast* que n'aportà roba (*ibid.*, RP, MR, vol. 857, f. 68 v.)

⁷⁸ Berenguer ça Coma estava al servei del rei des de 1342. Aquest any li fou atorgat un violari de 6000 ss b. sobre les rendes de l'Albufera de València i una bèstia de bast per a seguir la cort, mentre estigués en servei del rei (ACA, RP, MR, vol. 638, ff. 154 r.-155 r. i 200 r.-v.) Cap dels documents permet afirmar tampoc que fóra valencià.

TAULA XV

Segona *entrada* al Rosselló (1344)
Professionals sanitaris que acompanyaren l'expedició

Nom	Funció professional	Ciutat
Abrahim Abenxoha(*) M	menescal	València
Hamet Abenxoha* M	menescal	València
Miguel de Alagón	cirurgia	Saragossa
Berenguer Alegret	cirurgia	Castelló de Borriana ¹
Ferrer Alexandre ²	barber-cirurgia	Barcelona
Alatzar Avinardut* J ³	físic	Osca
Ferrando d'Ayessa	físic	[La Yesa] ⁴
Joan Barbarossa	apotecari	València
Faraig de Bellvís* M	menescal	Borja
Pere de Bordils	cirurgia	[Bordils]
Maïr Claravida J	cirurgia	Tàrraga
Berenguer ça Coma*	físic	[Barcelona]
Cresques Elies* J ³	físic	Figueres
Guillem Fuster*	barber	Barcelona
Pere Gener(*) ⁵	apotecari	Barcelona
Pere Girona(**)	menescal	Barcelona
Pere ça Granada	apotecari	Barcelona
Bernat Guerau	barber-cirurgia	Barcelona
Miquel de Messina ² ⁶	menescal	Barcelona
Bernat des Pla	barber-cirurgia	Barcelona
Pere des Pla	físic	Barcelona
Bernat ça Riera*	cirurgia	Girona
Ramon Roquer	cirurgia	Sant Andreu de Socarrats ⁷
Guillem des Soler*	cirurgia	Vic
Pere Ros d'Orsins*	físic	Sant Mateu del Maestrat
Guillem de Sant Miquel	menescal	Barcelona

- * Adscrit a la Casa del rei.
(*) Adscrit a la Casa de la reina.
(**) Al servei de l'infant Jaume, comte d'Urgell.

¹ Actualment, Castelló de la Plana.

² Documentats a Canet.

³ Participà en les negociacions amb Jaume de Mallorca.

⁴ La documentació no informa del seu lloc d'origen o d'activitat habitual. Hi ha una població d'aquest nom a la comarca dels Serrans (País Valencià) i una altra a Navarra.

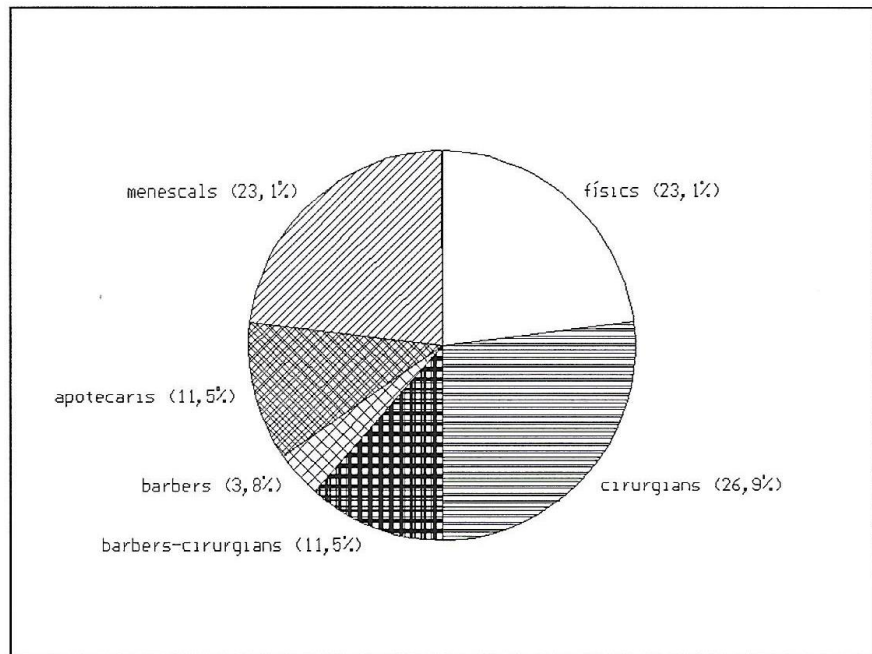
⁵ Administrador del besucit de l'armada.

⁶ Escrit *Meçina* i *Maçena*. També apareix anomenat Miquel de Mora.

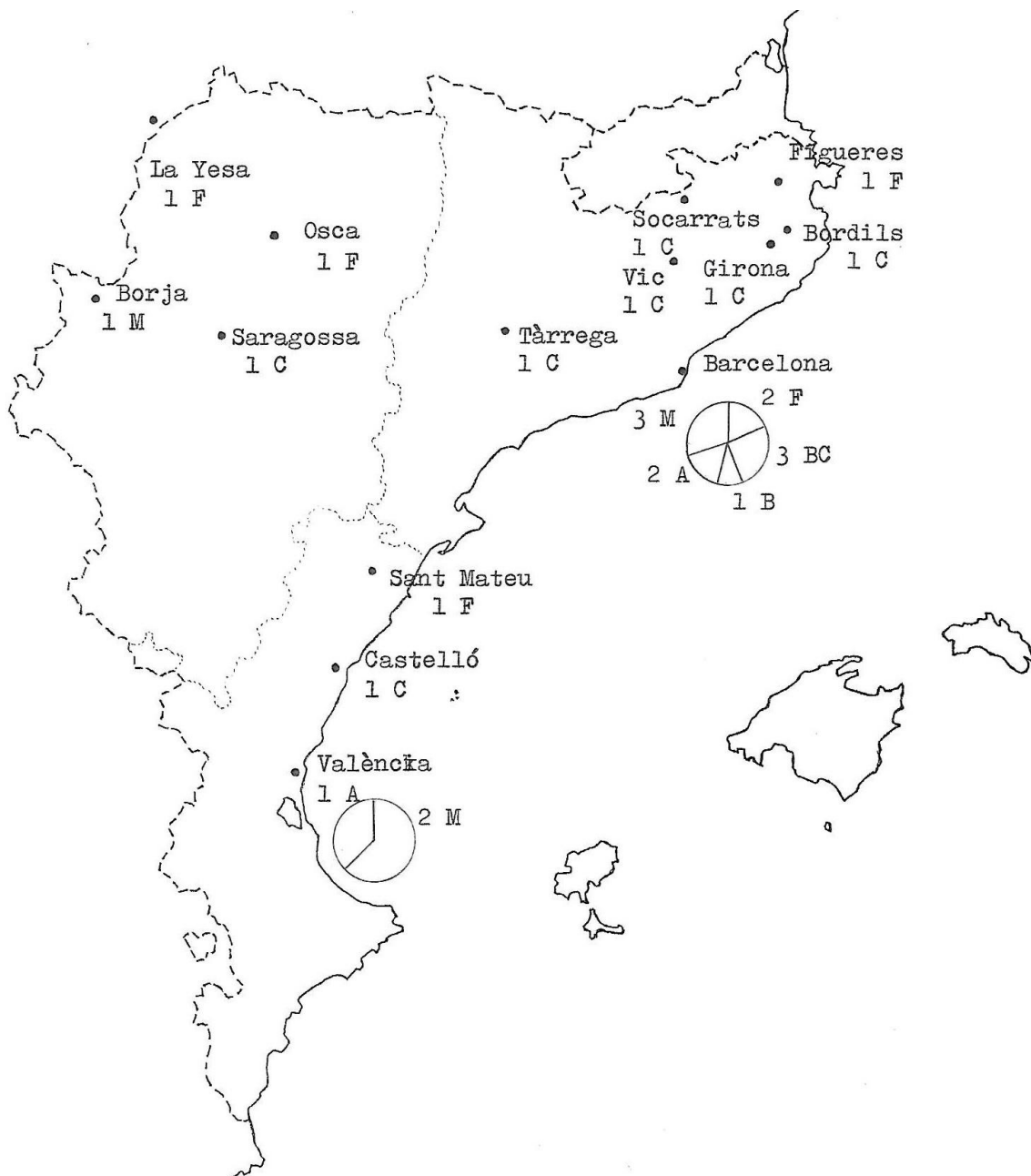
⁷ A la vall de Bianya, prop d'Olot.

J Professional de religió jueva.

M Professional de religió islàmica.

Fig. 15: Professionals sanitaris que acompanyaren la segona campanya al Rosselló (1344). Funcions mèdiques.

Mapa 9: Distribució geogràfica dels professionals sanitaris que acompanyaren la segona campanya al Rosselló (1344).

Claus: F = físics — F-C = físics-cirurgians — C = cirurgians — B-C = barbers-cirurgians — B = barbers — A = apotecaris — M = menescals.

per altres cirurgians envejosos, fos proveït de la preceptiva llicència per a exercir la professió un cop examinat *per medicos*, fent compte que practicava la cirurgia des de molt de temps enrera, que tot i no tenir-ne formació acadèmica i ser ignorant en tenia bons llibres, i que havia fet i feia bones cures, com així era reconegut en tot aquell país. Fou reclutat en iniciar-se la segona campanya del Rosselló; el primer *acorriment* li fou efectuat en el setge d'Argelers pel maig de 1344.⁷⁴ Guillem des Soler era membre d'una família de cirurgians de Vic que va estar al servei de Pere III al llarg de diverses generacions; fill d'un cirurgià homònim —és anomenat *Guillemó* al costat del seu pare en un document de 1324—, entrà al servei del rei en una data que desconeixem. Tot i que Pere III havia disposat que l'acompanyés a l'expedició a Mallorca, a instàncies de Bernat d'Illa, fou tramès al rei de Bohèmia, aleshores a Montpeller, per tal de mirar de guarir-lo de la seva ceguesa, i només se'l documenta en aquesta segona campanya al Rosselló.⁷⁵

Les funcions mèdiques classificables dins l'àmbit de la cirurgia (cirurgians pròpiament dits, barbers-cirurgians i simples barbers) hi són clarament majoritàries, arribant a constituir més del 40% del total (Figura 15). Dintre d'aquest col·lectiu, els cirurgians, amb més d'una quarta part del total dels sanitaris documentats, i els barbers-cirurgians, més representats que en les anteriors expedicions de la guerra, són els grups més importants, amb uns barbers més minoritaris (en les fonts, si més no). Fora d'aquest col·lectiu quirúrgic, els menescals tornen a ser molt nombrosos, igualant ben bé els físics, amb prop d'una quarta part del total, mentre que els apotecaris resten a més distància.

---

⁷⁴ La sentència reial a ACA, C, reg. 596, f. 16 v., 22 d'abril de 1338, citada i transcrita parcialment per L. GARCÍA BALLESTER, M. R. McVAUGH i A. RUBIO VELA, *Medical Licensing*, cit., p. 9, i l'*acorriment* d'Argelers a *ibid.*, RP, MR, vol. 879, f. 108 r., transcrit a l'Apèndix, § 204.

⁷⁵ El 1324 el rei manà als veguers d'Osona i Manresa i al batlle de Vic que forcessin tots els qui tenien deutes amb Guillem des Soler i amb *Guillemó*, el seu fill, ambdós cirurgians, per causa dels seus serveis professionals, a satisfer-los-hi (ACA, C, reg. 182, ff. 95 v.-96 r.) Sembla clar que aquest Guillemó és el mateix cirurgià que després passà al servei del rei, que fou tramès (1343) al rei de Bohèmia (Apèndix, § 138 i 139) i que acompanyà (1344) Pere III al Rosselló (Apèndix, § 191, 195, 210 i 214). Després de la guerra, Guillem fou retribuït amb la taula del pes de Vic a violari (Apèndix, § 222, 1344) i, juntament amb el seu fill Bernat, cirurgià a Barcelona, amb les *desospitacions* a efectuar en les vegueries del Principat —sobre aquest Bernat, vegeu, en el capítol de la conquesta de Sardenya, l'apartat sobre la incidència de la malaltia i les llicències atorgades al respecte. El novembre de 1347 passà al servei de la reina Elionor de Portugal, muller de Pere III. Morí abans de juliol de 1349, potser arran de la pesta, no sense haver fet que el seu altre fill, Pere des Soler, físic-cirurgià, entrés a la cort en servei del rei. Malgrat que algun albarà l'anomena *físic* (vegeu, per exemple, l'Apèndix, § 195), tota la resta de la documentació —cap a trenta peces— el fa només cirurgià. R. CARRERAS i VALLS, "Bernat Serra i altres cirurgians", cit., pp. 26-27, en traçà unes breus notes amb els escassíssims documents que en tingué a l'abast; vegeu també J. RIUS SERRA, "Més documents", cit., p. 168, § 68.

Si distribuïm geogràficament les dades de la Taula XV (Mapa 9), es repeteix un quadre molt similar al de les anteriors expedicions, amb una representació predominantment del Principat i molt focalitzada a la ciutat de Barcelona, propera a la meitat del total, i una participació de professionals dels regnes de València i d'Aragó molt més migrada.

3.3.2. Professionals sanitaris que no l'acompanyaren.

Els sis sanitaris documentats en relació amb la segona campanya al Rosselló sense, però, que hi acompanyessin el rei i l'exèrcit, figuren a la Taula XVI. Només un d'ells estava vinculat a la Casa del rei. Hi tornem a trobar Arnau ça Riera i l'apotecari Llorenç des Soler, documentats ja en les expedicions anteriors. En aquesta Taula hi he afegit també Pere Arnau, el qual, com veurem, fou represaliat per Jaume de Mallorca o pels seus partidaris, per simple fidelitat o per donar suport actiu —com a apotecari?— a les forces del rei Pere. Alguns altres que apareixen en la Taula XXV molt possiblement també van estar en la mateixa situació, però la documentació no ho especifica. Un altre apotecari que donà suport a l'exèrcit de Pere III —aquest, però, des de l'altra banda de la frontera— fou Bernat Corretger, de Sant Pau de Fenollet, en el regne de França.⁷⁶ L'única dona que apareix en la Taula, Na Tortosa, és documentada en relació amb unes galeres armades a Barcelona, si bé no és segur que fos apotecària.⁷⁷ El menescal innominat de Figueres, finalment, assistí un cavall emmalaltit durant la marxa de l'exèrcit cap al Rosselló.⁷⁸

Com es pot veure en la Figura 16, els apotecaris constituïren ben bé les dues terceres parts dels sanitaris que, sense acompanyar-la, van mantenir vincles, fonamentalment

---

⁷⁶ Vegeu més endavant, els apartats sobre l'activitat professional i la participació econòmica.

⁷⁷ Vegeu més endavant, l'apartat sobre la participació econòmica.

⁷⁸ Són dos els documents que hi fan referència: un albarà de l'escrivà de ració (ACA, RP, MR, vol. 867, f. 42 r., 15 de juny de 1344, Apèndix, § 220) i el pagament corresponent (*ibid.*, vol. 322, f. 207 r., juny de 1344). Cap d'ells, tanmateix, ens proporciona el nom del menescal, ni, de fet, fa cap referència explícita a un menescal. Tanmateix, no hi ha dubte que hom l'hi sobreentén: tant l'un com l'altre ens informen que el cavall de Pero Gil de Puyo, de Casa del rei, hagué de ser deixat a Figueres pel fet d'estar malalt i que fou guarit després d'aplicar-li *engüents, empastres e altres coses medicinals*.

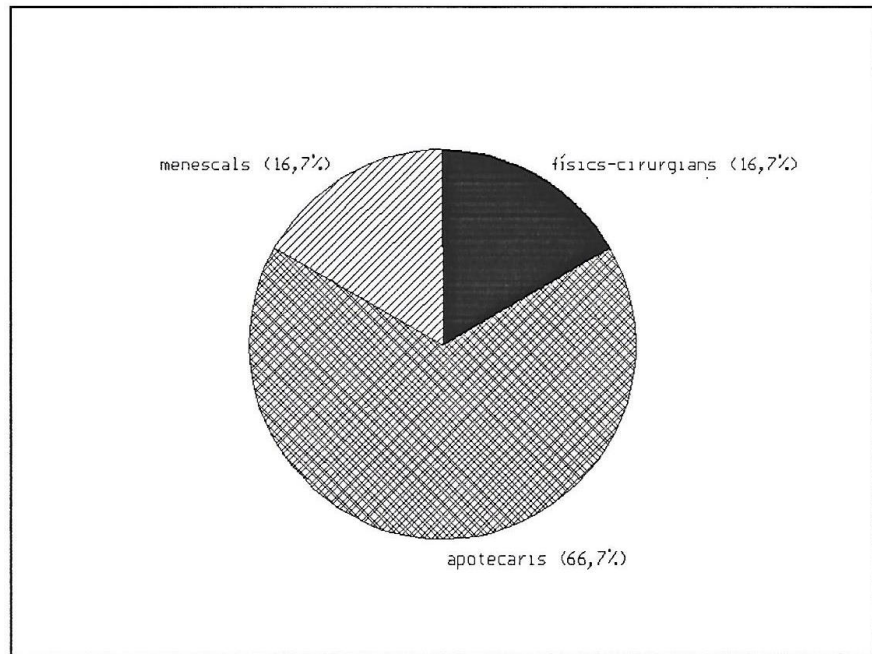
TAULA XVI

Segona *entrada* al Rosselló (1344)
Professionals sanitaris relacionats amb l'expedició
però que no l'acompanyaren

Nom	Funció professional	Ciutat
NN Pere Arnau Bernat Corretger Arnau çà Riera* Llorenç des Soler ¹ Na Tortosa	menescal apotecari apotecari físic-cirurgià apotecari [apotecària]	Figueres Perpinyà Sant Pau de Fenollet Girona Barcelona Barcelona

* Adscrit a la Casa del rei.

¹ Proveïdor habitual de la cort.

Fig. 16 Professionals sanitaris relacionats amb la segona campanya al Rosselló (1344), però que no l'acompanyaren. Funcions mèdiques.

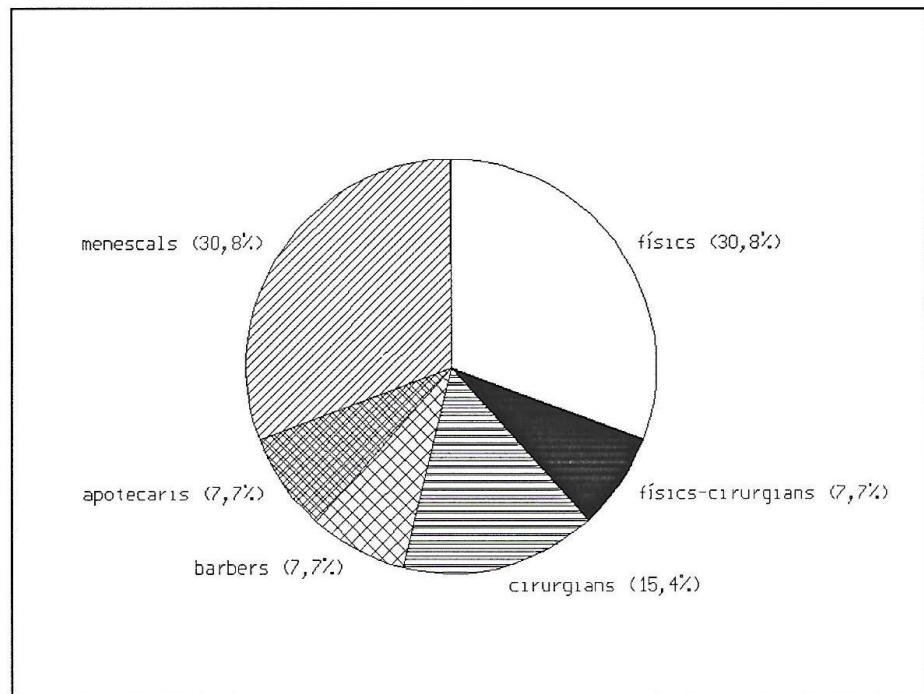
Mapa 10: Distribució geogràfica dels professionals sanitaris relacionats amb la segona campanya al Rosselló (1344), però que no l'acompanyaren.

Claus: F = físics — F-C = físics-cirurgians — C = cirurgians — B-C = barbers-cirurgians — B = barbers — A = apotecaris — M = menescals.

econòmics, amb aquesta expedició. Físics-cirurgians i menescals, molt més escassos i en proporcions semblants, formen la resta de les funcions mèdiques documentades.

En el Mapa 10 pot veure's que tots aquests professionals sanitaris són ubicables a la ciutat de Barcelona, i a les terres situades més al Nord, a la vegueria de Girona, al comtat de Rosselló i, fins i tot, en petits nuclis propers a la frontera, dintre de França. Amb tot, la ciutat de Barcelona continua essent dominant quant al nombre de professionals documentats —tots apotecaris, ara.

En conjunt, els sanitaris que eren familiars reials que participaren en aquesta expedició s'acostaren a la meitat del total registrat (41%); aquesta proporció és sensiblement superior si només comptem els que van anar al Rosselló (46%). La Figura 17 mostra llur estructura professional, bàsicament similar a les anteriors, amb uns menescals i uns físics majoritaris i en proporcions similars, i, més a distàcia, les altres funcions mèdiques. Cal remarcar que les funcions més vinculades a la cirurgia (els barbers i, de forma predominant, els cirurgians) sobresurten d'entre la resta, tal com havia succeït en la campanya anterior. Hom pot comprovar que en totes les expedicions d'aquesta guerra són documentades les mateixes funcions mèdiques dins de la *familiaritas* reial, i que en conjunt abracen tot el ventall de les professions sanitàries.

Fig. 17: Els professionals sanitaris al servei del rei o de la reina. Els domèstics o familiars reials relacionats amb la segona campanya al Rosselló (1344).

3.4. La defensa del Rosselló (1347).

Amb la segona campanya al Rosselló, el rei Pere s'emparà dels comtats pirinencs i obligà Jaume de Mallorca a acceptar un acord, deixant-li creure que li seria retornat tot o una part del seu regne. Quan Jaume s'adonà que hom pretenia consagrar la nova situació com a definitiva, intentà recuperar-lo per la força amb diversos malaguanyats intents. Com ja s'ha explicat en la introducció del present capítol, ho assajà el 1345, a la Cerdanya, el 1347, també per la Cerdanya i el Conflent, i poc més tard, el 1349, encara ho tornaria a provar, a Mallorca. Tanmateix, és de la temptativa de 1347 que en tenim més informació, ja que Pere III es va traslladar expressament al Rosselló per tal d'organitzar-ne la defensa. En aquest viatge⁷⁹ —no fou en absolut una expedició militar comparable a les anteriors— i durant la seva estada en terres nord-catalanes, el rei Pere i les seves forces es van fer acompanyar igualment de diversos professionals sanitaris, i d'altres encara van participar-hi de forma diversa, sense anar al Rosselló.

Tots aquests professionals sanitaris documentats assoleixen un total de quinze individus, la majoria dels quals van acompanyar-hi el rei (dotze). La Taula XVII mostra quins hem documentat seguint-hi el rei; tots ells són noms coneguts, que ja havien participat en les altres expedicions de la guerra, destacant el fet que alguns d'ells —en tots els casos menescals— hi van anar amb ajudants contractats. Això fa que aquesta funció mèdica sigui novament la majoritària, constituïnt més de la meitat del total registrat. Fora dels menescals, són les funcions vinculades a la cirurgia (físics-cirurgians, cirurgians i barbers) les que quantitativament dominen el conjunt, mentre que els físics resten a prou més distància. Cal dir que no s'hi ha documentat cap apotecari. El predomini del Principat continua essent notable; tanmateix, la representació de Barcelona és ara insignificant: només un barber.

---

⁷⁹ La documentació conservada en els anomenats *llibres dels oficis* de l'escrivà de ració del rei forneix tot un seguit de dades sobre aquests viatges de la cort. Sota el títol *viatge que l senyor Rey féu de la ciutat de Tarragona trò a Perpinyà per rahó d'En Jacme de Muntpesler, qui entrà en les parts de Rosselló e de Conflent*, del 24 de maig al 7 de juny, hom notà el que era degut pel lloguer de les bèsties *de bast* que transportaren al Rosselló els bagatges —la *roba*— de la cort, entre els quals els dels seus sanitaris; Arnau i Bernat çà Riera disposaren de dues bèsties *de bast* cadascun, mentre que Ferrando d'Ayessa, Guillem Fuster, Abrahim Abenxoha i Faraig de Bellvís només d'una (ACA, RP, MR, vol. 857, ff. 115 r. i v., 116 v. i 118 v.) Igualment, per al viatge de retorn (*viatge que l senyor Rey féu de la ciutat de Perpinyà a la ciutat de Barcelona*), del 25 de juny a l'1 de juliol, foren llogades dues bèsties *de bast* per a la *roba* de Guillem des Soler, i una per a cadascun dels anteriors, a més a més de la que *aportà .I cofre de confits de la Cambra* (*ibid.*, ff. 125 r. i v. i 126 r.)

Quant als tres individus documentats que no hi acompanyaren el rei (vegeu la Taula XVIII), destaca el cas de Cresques Elies, que, com durant l'expedició de 1344, prengué part activa, com veurem, en les negociacions amb Jaume de Mallorca. L'apotecari perpinyanès Guillem Trony, com molts altres, féu costat aviat al nou senyor amb l'exercici de la seva activitat professional. Tots els sanitaris que hem pogut documentar anant al Rosselló l'any 1347 eren familiars reials; de la resta, només Cresques era vinculat al monarca. No cal dir que la migradesa de les dades de tot aquest col·lectiu fan superflu més aparat gràfic.

TAULA XVII

Defensa del Rosselló (1347) Professionals sanitaris que hi acompanyaren el rei

Nom	Funció professional	Ciutat
Abrahim Abenxoha(*) M <2>	menescal	València
Hamet Abenxoha* M	menescal	València
Ferrando d'Ayessa*	físic	[La Yesa] ¹
Faraig de Bellvís* M <2>	menescal	Borja
Guillem Fuster*	barber	Barcelona
Arnau ça Riera*	físic-cirurgia	Girona
Bernat ça Riera*	cirurgia	Girona
Guillem des Soler*	cirurgia	Vic

* Adscrit a la Casa del rei.
(*) Adscrit a la Casa de la reina.

1 La documentació no informa del seu lloc d'origen o d'activitat habitual. Hi ha una població d'aquest nom a la comarca dels Serrans (País Valencià) i una altra a Navarra.

M Professional de religió islàmica.

<2> Nombre d'ajudants coneixedors de l'ofici documentats.

TAULA XVIII

Defensa del Rosselló (1347) Professionals sanitaris relacionats amb la defensa del Rosselló però que no hi acompanyaren el rei

Nom	Funció professional	Ciutat
Pere Colom ¹ Cresques Elies * J ² Guillem Trony ³	menescal físic apotecari	Barcelona Figueres Perpinyà

* Adscrit a la Casa del rei.

1 Membre de la comissió d'estimació dels cavalls venuts al rei per Nicolau de Janvilla, comte de Terranova. Ho havia estat ja dels que aquest mateix va vendre el 1345.

2 Participà en les negociacions amb Jaume de Mallorca.

3 Havia proporcionat pólvora el 1345.

J Professional de religió jueva.

4.- L'ACTIVITAT PROFESSIONAL.

Igual com les altres expedicions estudiades, hom pot distribuir les notícies sobre l'activitat professional dels sanitaris documentats en la guerra de Mallorca en tres camps: notícies sobre l'equipament o els productes que cadascuna de les funcions mèdiques havia de dur; la retribució d'aquesta activitat professional exercida durant la guerra; i l'abast social que tingué.

4.1. L'equipament.

Les notícies sobre l'equipament o, dit d'una altra manera, l'instrumental o els productes que cada professional duia a la guerra ens les forneixen, sobretot, els albarans dels *acorriments* extraordinaris que els foren fets per a *comprar e apparellar-se* o *arrear-se* abans de l'inici de l'expedició de Mallorca i de la segona campanya al Rosselló. Cal dir d'entrada, com ja hem vist, que totes les funcions mèdiques van gaudir d'aquests pagaments si bé no n'hem documentat en tots els sanitaris embarcats. En el lèxic d'aquests albarans —en el punt que ara ens interessa— hom pot veure-hi una certa evolució: els de l'expedició a Mallorca són considerablement més curts de paraules que no pas els corresponents a la segona entrada al Rosselló, molt més interessants i variats, per bé que hom hi percep igualment una clara tendència al formulisme i a l'estandarització.

Pel que fa a l'expedició a Mallorca, la gran majoria són ben genèrics: *per apparellar-se d'algunes coses necessàries a son ofici*, diuen els dels menescals Hamet i Abrahim Abenxoha sobresortint de la resta;⁸⁰ el més complet és el referent a l'altre menescal del rei, Faraig, al qui li manà pagar 400 ss b. *pro emplastris, unguentis, beuragiis et aliis eius officio necessariis*.⁸¹ En la campanya al Rosselló, els albarans d'aquest i altres menescals, quan són

---

⁸⁰ ACA, RP, MR, vol. 866, ff. 12 r. i v. L'albarà de pagament de Hamet, en canvi, omet tota la part final (*ibid.*, vol. 320, ff. 120 r. i v.); els de Hamet són ambdós transcrits a l'Apèndix, § 150. La resta —els de Pere Girona, Miquel de Messina i Ferrer de Salelles— es limiten a indicar que és *per acorriment del viatge* (*ibid.*, vol. 866, ff. 8 v. i 9 v.-10 r.; i *ibid.*, vol. 320, ff. 120 r. i 121 r., transcrits a l'Apèndix, § 145 i 148).

⁸¹ ACA, C, reg. 1306, f. 22 v.; l'albarà del tresorer diu, en català, *per a comprar engüents, empastres e beuratges* (*ibid.*, RP, MR, vol. 320, f. 110 r.) Ambdós són transcrits a l'Apèndix, § 143.

explícits, són bàsicament similars;⁸² només el pagament efectuat a Hamet Abenxoha és *a ops de comprar unguents, pólvores e altres coses a ops de son ofici de menescalia*.⁸³ Pel que fa als dels apotecaris, no aporten més que informació genèrica.⁸⁴

Els albarans corresponents als cirurgians no ofereixen grans diferències. Mentre que els de l'expedició mallorquina són igual de parcs de paraules —els de Bernat ça Riera o Pere Bordils són *per arrear-se* i el de Llorenç d'Arbanès és *per acorrimment del dit viatge*—,⁸⁵ els de la campanya al Rosselló són més explícits, però sempre en la línia del que ja hem vist amb els menescals: *per a comprar empastres, pólvores e altres coses necessàries en son ofici*, manifesta, com a molt, el de Ramon Roquer.⁸⁶ Els dels barbers-cirurgians Bernat Guerau i Bernat des Pla són iguals a aquest últim.⁸⁷ Finalment, els albarans dels físics i els dels físics-cirurgians de l'expedició a Mallorca són tots ells genèrics, indicant només *per arrear-se* o *per aparellar-se* i, fins i tot, *en acorrimment del dit viatge*;⁸⁸ els de la campanya al Rosselló, en

---

⁸² Els de Faraig i Abrahim són *per a ops de comprar engüents e empastres e altres coses pertanyents a son ofici* (ACA, RP, MR, vol. 867, ff. 22 r. i 23 r.; i *ibid.*, vol. 322, f. 106 v., transcrits a l'Apèndix, § 189 i 190), i el de Pere Girona, *per aparellar-se d'algunes coses pertanyents a son ofici* (*ibid.*, vol. 879, f. 101 v.; i *ibid.*, vol. 322, f. 141 r.)

⁸³ ACA, RP, MR, vol. 879, f. 108 v., transcrit a l'Apèndix, § 205.

⁸⁴ En l'expedició a Mallorca, els de Pere Gener i Pere ça Granada són, senzillament, *per arrear-se* (ACA, RP, MR, vol. 866, f. 16 v. —transcrit a l'Apèndix, § 156— i *ibid.*, vol. 320, f. 137 r.) En el Rosselló, en canvi, l'albarà de ça Granada és *per comprar e aparellar-se d'algunes coses pertanyents a son ofici* (*ibid.*, vol. 879, f. 104 r., i *ibid.*, vol. 322, f. 112 r.)

⁸⁵ ACA, RP, MR, vol. 866, ff. 9 r., 13 r. i 14 r., i *ibid.*, vol. 320, ff. 119 v., 120 r. i 127 v. Els de Llorenç d'Arbanès són transcrits a l'Apèndix, § 144.

⁸⁶ ACA, RP, MR, vol. 879, f. 108 r. —transcrit a l'Apèndix, § 204— i *ibid.*, vol. 322, ff. 170 v. i 172 v. (l'hi fou pagat en dos terminis); aquests últims albarans modifiquen lleugerament el text, suprimint l'al·lusió als empastres i al seu ofici. Per la seva banda, els de Bernat ça Riera, Guillem des Soler, Berenguer Alegret i Pere de Bordils són *per a ops de comprar engüents e empastres e altres coses pertanyents a son ofici* (*ibid.*, vol. 879, ff. 100 r. i v., i *ibid.*, vol. 322, ff. 112 r., 112 v. i 113 r.); el text és modificat en l'albarà de pagament de Guillem des Soler, indicant només que és *per algunes coses pertanyents a son ofici*. Poden veure's els Bernat ça Riera i Pere de Bordils transcrits a l'Apèndix, § 193 i 194.

⁸⁷ *Per empastres e angüents, pólvores e altres aparellaments necessaris a lur ofici* (ACA, RP, MR, vol. 867, f. 26 v., i *ibid.*, vol. 322, f. 112 v.) El de Guerau corresponent a l'expedició a Mallorca diu només *per arrear-se* (*ibid.*, vol. 866, f. 13 r., i *ibid.*, vol. 320, f. 120 r.)

⁸⁸ Albarans de Pere Ros, Juan Deza, Joan Rodrigues, Alatzar Avinardut, Arnau ça Riera i Romeu de Pal (ACA, RP, MR, vol. 866, ff. 8 v., 9 v., 12 v., 13 r. i 19 r., i *ibid.*, vol. 320, ff. 113 v., 120 v., 128 r. i 147 v.) Els corresponents a Joan Rodrigues utilitzen indiferentment *per arrear-se* i *per aparellar-se*, evidenciant que es tracta del mateix concepte. Els d'Alatzar i Romeu de Pal són només *en acorrimment del dit viatge*. A Arnau ça Riera no li fou pagat, per tal com, finalment, no anà a Mallorca. Vegeu els d'Alatzar, Romeu de Pal i Deza a l'Apèndix, § 146, 147 i 157.

canvi, ens fan saber que són *per a ops de comprar algunes coses pertanyents a son ofici* en tots els casos d'una manera uniforme.⁸⁹

En resum, pot veure's que la gamma de productes citats no passa d'ungüents, empastres, beuratges i pólvores, tots ells preparats medicamentosos ben genèrics per altra banda; el primer apareix en els albarans dels menescals, cirurgians i barbers-cirurgians; el segon només en els dels menescals; i el tercer només en els dels cirurgians i barbers-cirurgians. En canvi, cap dels albarans dels apotecaris i dels físics i físics-cirurgians fa al·lusió a aquests conceptes. En tots els casos s'afegeix l'expressió *e altres coses pertanyents a son ofici* o similars, fent referència tant a altres preparats o productes com també, probablement, als instruments propis de cada funció mèdica, que en cap cas són citats. Tot això manifesta una tendència formulària i estandaritzadora per part dels escrivans, que no permet treure cap conclusió de les, en tot cas, lleus diferències observades. Tanmateix, els escrivans, en aquests albarans, indiquen una sèrie de preparats genèrics que eren percebuts per ells —i per la societat en general— com a usuals en les professions sanitàries; lògicament, és de creure que la nomenclatura dels instruments ja s'escapava més a llur percepció.

Per altra banda, cal tenir present que els apotecaris que estaven al servei del rei formaven part de la Cambra Reial; és per això que les compres de productes medicinals, o d'especieria en general, per a ús del rei i de la seva Casa eren efectuades pel cambrer major, sota la jurisdicció del qual restaven aquests apotecaris, *los quals camarlenchs a la cura de totes coses que s'esguarden a la custòdia de nostra persona pus especialment són reebuts*.⁹⁰

---

⁸⁹ Casos de Cresques Elies, Pere des Pla, Alatar Avinardut i Pere Ros (ACA, RP, MR, vol. 879, ff. 100 v., 101 r. i 108 r., i *ibid.*, vol. 322, ff. 112 v., 113 v., 116 r. i 159 v.)

⁹⁰ Aquesta és l'organització definida per les *Ordinacions de la Cort* de 1344; malgrat que significaren un canvi en el rang dels cambrers o camarlengs dins de la Casa Reial i un augment considerable del nombre de subordinats que tenien, els apotecaris, segons es pot observar en la documentació —albarans de la Tresoreria o en les sèries *Thesaurarii* i *Solutionum* de la Cancelleria—, en depenien almenys des de l'època de Jaume II; vegeu PERE III, *Ordenacions fetes per lo molt alt senyor En Pere Terç*, cit., dins P. de BOFARULL i MASCARÓ, ed., *CODOIN*, vol. 5, Barcelona, 1850, pp. 62-68 i 87-89, i el treball de K. SCHWARZ, *Aragonische Hofordnungen*, cit., comentat parcialment per J. JORDÁN DE URRÍES, "Las ordinaciones de la corte aragonesa", cit. Els altres professionals sanitaris, llevat dels menescals, que depenien dels cavalleriços —i, a través d'ells, dels majordoms—, també formaven part de la Cambra, segons les dites *Ordinacions*. Pel que fa als camarlengs, entre llurs obligacions figurava *liurar espècies, confits e fruytes e semblants coses a offici de apothecari e de reboster pertanyents, les quals fora de la taula Nós menjarem, fet lo tast a Nós ministraran...* (PERE III, *ibid.*, p. 62), així com *confits e totes les altres coses al offici del apothecari pertanyents portar e posar davant Nós no pretermeta [sic] qui lavors tast davant Nós faça* (*ibid.*, p. 63), ja que *a ells injungim esguardar que davant nostre esguardament remoure facen aquelles coses que-s pensaran ésser indecents o nocives...* (*ibid.*, p. 64); també se'ls autoritzava, en relació a tots els membres de la

Durant la guerra de Mallorca, el cambrer major —aleshores el cavaller aragonès Llop de Gurrea—, efectuà diverses compres de productes elaborats de pastisseria (*confits*) i també medicinals *a obs de la Cambra del senyor Rey*; aquestes compres solien ser fetes sempre al mateix apotecari: Llorenç des Soler, de Barcelona.⁹¹ Pel que fa als productes adquirits, cal tenir en compte que, tot i que en molts albarans figura, sense especificar més, únicament la paraula *confits*, aquest mot era, en realitat, sovint d'una gran polivalència semàntica.

D'aquesta manera, resta clar que, a banda dels productes adquirits amb els *acorriments* extraordinaris dels quals van gaudir la majoria dels sanitaris que van acompanyar els expedicionaris a Mallorca —no n'hem documentat per al cirurgià Jaume Bruguera o per al menescal Juan de Morello—, el cambrer major n'adquiria també per a ús exclusiu del rei i de la seva Casa. Llorenç des Soler, efectivament, *liurà an Lop de Gurrea, cambrer major del senyor Rey, a ops del dit senyor per lo viatge de Mallorques*, diversos productes *que féu a ops del viatge de Mallorques*.⁹² Aquests productes, com la resta de les coses de la cort, quan

---

Cambra, que *si en lur offici hauran fallit, poran de quitacion privar per un mes, o menys, segons la manera de la negligència* (*ibid.*, p. 66).

⁹¹ No resta clar de qui depenia l'elecció de l'apotecari proveïdor de la Cambra, si de les preferències del mateix cambrer o —potser més versemblantment— de les de l'apotecari del rei, o bé d'un equilibri entre ambdós. Així, el predecessor de Llop de Gurrea, Pero Jordán de Urríes, que cessà poc abans d'iniciar-se el conflicte armat, preferí Bonanat ça Cavalleria, de València (vegeu ACA, RP, MR, vol. 319, ff. 89 v. i 94 v., *ibid.*, vol. 320, ff. 139 r., 139 v. i 146 v., i *ibid.*, vol. 322, f. 93 r., tots per lliuraments fets de setembre de 1342 a gener de 1343), i Llop de Gurrea, en canvi, va recórrer a Llorenç des Soler (vegeu *ibid.*, vol. 319, f. 71 v., *ibid.*, vol. 866, f. 25 v., *ibid.*, vol. 320, ff. 71 r., 141 r. i 158 r., *ibid.*, vol. 321, f. 106 r., *ibid.*, vol. 322, ff. 82 v. i 118 v., *ibid.*, vol. 323, f. 143 v., etc.); vegeu l'Apèndix, § 151. Això no volia dir que en casos excepcionals o d'urgència, si hom es trobava en altres ciutats, no es recorregués a altres apotecaris; per exemple, el juny de 1344 foren comprats diversos confits especials arribats d'Alexandria a Pere ça Granada (*ibid.*, C, reg. 1307, ff. 56 v. i 61 v.-62 r., transcrit a l'Apèndix, § 211), l'octubre de 1345, essent a Perpinyà, se'n compraren a Guillem d'Arqués (*ibid.*, RP, MR, vol. 857, f. 1 r.), i el desembre, ja a Girona, a Ramon des Puig (*ibid.*, f. 3 r.); tanmateix, el proveïdor habitual podia ser requerit igualment des d'altres ciutats, com ho fou des Soler el juliol de 1345 per *diverses confits qui foren d'ell comprats en Barcelona e aportats a Perpenyà a obs del senyor Rey* (*ibid.*, vol. 324, f. 22 v.) El fet de recórrer gairebé sempre al mateix apotecari és probable que respongués també a motius de confiança, com així ho manifesten sovint les *Ordinacions de la Cort* de 1344, amb un temor constant a l'enverinament (PERE III, *Ordinacions fetes per lo molt alt senyor En Pere Terç*, cit., dins P. de BOFARULL i MASCARÓ, ed., CODOIN, vol. 5, Barcelona, 1850).

⁹² En els albarans citats en la nota anterior, d'ACA, RP, MR, vol. 320, ff. 141 r. i 158 r., de maig i juny de 1343, transcrits a l'Apèndix, § 151. El muntant total, 3450 ss 11 d b., li fou pagat en aquests dos terminis, el segon dels quals ens informa que foren per 300 ll de *confits*, 3 pots de sucre rosat, 2 pots de iabuglosa, 2 pots de mel rosada *e per altres coses medicinals* sense concretar.

aquesta es desplaçava, eren duts damunt les bèsties *de bast* llogades per a l'ocasió, en caixes, *marçapans* i altres embalalls.⁹⁸

Si durant l'expedició calia comprar més *especieria*, el preu d'aquesta era abonat posteriorment pel tresorer als sanitaris o a l'oficial que l'havia adquirida. Així s'esdevingué amb el físic Alatzar Avinardut, que va rebre del tresorer 400 ss b. *per exarops, porgues, letovaris, empastres e per altres coses medicinals que despès en algunes persones de Casa del senyor Rey estant en lo setge d'Argilers*,⁹⁴ i amb els productes per a ús dels menescals.⁹⁵

4.2. La retribució professional.

La generalització d'un sou diari per als professionals sanitaris fou el vessant més novedós de llur retribució en les expedicions de la guerra de Mallorca. Al mateix temps, d'altres formes clàssiques de remuneració, com la concessió de rendes i privilegis, foren també utilitzades pel rei per a recompensar els seus serveis professionals i per a garantir que alguns dels més destacats restessin a la seva disposició.

---

⁹⁸ L'escrivà de ració, Pere des Bosc, certificà, el juliol de 1347, que calia pagar *.I. bèstia de bast [...] qui aportà .I. cofre de confits de la Cambra* durant el viatge de tornada del Rosselló, efectuat els darrers dies de juny d'aquell any (ACA, RP, MR, vol. 857, f. 125 v.) Molts dels albarans del pagament inclouen el preu dels embalatges corresponents; així, la comanda que fou feta el juliol de 1345 a Llorenç des Soler des de Perpinyà li fou pagada juntament amb *.XXXII. marçapans e una caixa en què foren meses los dits confits e una sàrria en què fo enserpellada la dita caixa* (*ibid.*, vol. 324, f. 22 v.)

⁹⁴ ACA, RP, MR, vol. 324, f. 33 v., agost de 1345, un any després d'aquell setge; el document fou citat per A. CARDONER i Francesca VENDRELL, "Aportaciones al estudio de la familia Abenardut", cit., p. 308, i és transcrit a l'Apèndix, § 229.

⁹⁵ Al sobre-atzembler del rei, García Pérez Pepín, li foren pagats, el desembre de 1343, 248 ss 8 d b. *per la messió que havia feta en .V. atçembles del senyor Rey en los meses de setembre e d'octubre proppassats del any present, ço és, en payla, hostel e ferrar e per hostalatge e çabates de .VI. atçembles e .I. ajudant de son ofici e per pólvores e engüents per a ops de les dites atçembles e per altres messions menudes*, durant el viatge de retorn de la primera expedició al Rosselló (ACA, RP, MR, vol. 321, f. 146 v.) El mateix cas s'esdevingué amb el cavall que Pero Gil de Puyo, de Casa del rei, va haver de deixar malalt a Figueres en iniciar-se la segona campanya al Rosselló: el tresorer li abonà 100 ss b. *per engüents e empastres e per altres coses medicinals* utilitzades en guarir-lo, segons ha estat ja citat (vegeu els comentaris efectuats a la Taula XVI i l'Apèndix, § 220).

4.2.1. El sou de guerra.

La retribució dels sanitaris que participaren en la guerra de Mallorca tingué, en el seu aspecte fonamental —el sou de guerra—, uns trets característics que la diferenciaven de totes les altres expedicions estudiades. Com ha estat dit abans, en aquesta ocasió fou el rei, és a dir, la seva tresoreria, qui es féu càrrec directament de pagar un sou diari prèviament estipulat als sanitaris *acordats*, igual com a tot l'exèrcit. L'articulació d'aquest sistema ja ha estat parcialment descrita; per això, en la mesura que sigui possible, evitarem de fer repeticions.

El 25 d'abril —el dia que havien estat convocats a Barcelona— els *acordats* per a anar a Mallorca *entraren en sou*, i tots els qui fins aleshores cobraven una *quitació* del tresorer pels seus serveis a la cort deixaren de rebre-la en ésser substituïda automàticament pel sou diari estipulat, amb l'única excepció de la quantitat anual per vestir.⁹⁶ Aquest període durava des de que cada individu *entrava en sou*, o *partia de casa sua*, fins que eren llicenciats, és a dir, fins que els era *donat temps convenient que fossin tornats a casa sua o a son alberch*.⁹⁷

Si ens fixem en el seu lèxic, els albarans de l'escrivà de ració i del tresorer fets a cada individu feien referència, aparentment, a dos conceptes diferents: el *sou* i la *provisió*. Tanmateix, cap d'aquests albarans permet discernir-ne la diferència, ni en el contingut de l'expressió ni en el muntant total; és més, molt sovint ambdós mots són utilitzats

---

⁹⁶ El tresorer, Bernat d'Olzinelles, pagà a Faraig de Bellví, menescal del rei, entre altres conceptes, el que li restava per pagar de la *quitació sua e de provisió de .II. hòmens de peu seus*, pel període de l'1 de febrer fins al 24 d'abril de 1343, *que entrà en sou*. En el mateix albarà li pagà el sou d'un cavall armat que mantingué durant la guerra, una esmena per un rossí que hi perdé, i el vestir de l'any 1343 (ACA, RP, MR, vol. 321, f. 154 v., desembre de 1343, transcrit a l'Apèndix, § 182). El 1347, en un albarà de quitació fet al mateix Faraig i a Abrahim Abenxoha, el tresorer els restà expressament uns dies *que fo en sou ab lo senyor Rey en les parts de Rosselló e de Conflent* (*ibid.*, vol. 825, ff. 74 v. i 79 v.) Igualment consta que el cirurgià Bernat çà Riera i el barber Guillem Fuster van rebre llur *quitació* anual per vestir l'abril de 1343 (*ibid.*, vol. 866, ff. 156 v. i 162 r. i vol. 320, f. 78 v., 360 i 200 ss b. respectivament).

⁹⁷ Aquestes expressions figuren en els albarans de pagament del sou posteriors; vegeu, per exemple, els dels físics Joan Rodrigues (Apèndix, § 163) i Juan Deza (Apèndix, § 164), el cirurgià Llorenç d'Arbanès (Apèndix, § 165) o el del menescal Miquel de Messina (Apèndix, § 166). Els albarans testimonials de l'escrivà de ració corresponents a l'expedició a Mallorca i la primera entrada al Rosselló es troben a ACA, RP, MR, vol. 883 i els pagaments del tresorer a *ibid.*, vols. 320 i 321; hom trobarà els pertanyents a la segona campanya al Rosselló a *ibid.*, vols. 879 i 322, respectivament.

TAULA XIX

Reintegració del regne de Mallorca (1343-1344)

La retribució professional:
el sou diari i els *acorriments* extraordinaris

Nom	Funció professional	Sou diari	<i>Acorriment</i> extraordinari
Abrahim Abenxoha(*)	menescal		400
Hamet Abenxoha*	menescal		400 / 500
Berenguer Alegret	cirurgia	3	300
Ferrer Alexandre	barber-cirurgia	2	
Llorenç d'Arbanès <2>	cirurgia	3	200
Alatzar Avinardut*	físic	6 ¹	400 / 500
Joan Barbarossa	apotecari	3	300
Faraig de Bellvís*	menescal		400 / 500
Pere de Bordils	cirurgia	3	300
Berenguer ça Coma*	físic	10 ²	
Juan Deza	físic	4	400
Cresques Elies*	físic		300
Pere Gener* <1>	apotecari	5	200
Pere Girona(**) <2 / 3> ³	menescal	4	75
Pere ça Granada <1>	apotecari	5 / 6 ⁴	200 / 600
Bernat Guerau	barber-cirurgia	3	200
Miquel de Messina <2>	menescal	3	75
Juan de Morello <3>	menescal	4	100
Romeu de Pal ⁵	físic-cirurgia	3	400
Bernat des Pla	barber-cirurgia	3	200
Pere des Pla <2>	físic	4	300
Arnau ça Riera* ⁶	físic-cirurgia		400
Bernat ça Riera*	cirurgia	4	400 / 500
Joan Rodrigues	físic	4	300
Ramon Roquer	cirurgia	3	200
Pere Ros d'Orsins*	físic	8	500
Ferrer de Salelles <3>	menescal	4	100
Guillem de Sant Miquel	menescal	1 6 d	
Guillem des Soler*	cirurgia	6	400

OBSERVACIONS I NOTES A LA TAULA XIX:

Totes les quantitats són expressades en sous i diners barcelonesos.

Quan figuren dues quantitats, la primera correspon a l'expedició a Mallorca i la immediata entrada al Rosselló (1343) i la segona a la campanya al Rosselló de l'any següent (1344); si en figura només una, indica que o bé participà només en una campanya (vegeu les taules respectives) o bé que l'estipendi o l'*acorriment* fou el mateix en totes les campanyes.

* Adscrit a la Casa del rei.

(*) Adscrit a la Casa de la reina.

(**) Al servei de l'infant Jaume, comte d'Urgell.

1 Equivalent diari de la seva quitació ordinària de 3 bèsties *de bast* (180 ss b. mensuals).

2 Va rebre el sou avançat de tres mesos (910 ss b.)

3 Els primers documents li assignen només dos ajudants; després resta clar que va tenir-ne tres. Els menescals rebien un *acorriment* extraordinari de 25 ss b. per persona.

4 Va rebre el sou avançat de dos mesos (366 ss b.)

5 Li fou promesa una atzembra per a la tornada, a Tàrraga.

6 Finalment no anà en cap de les campanyes.

<2> Nombre d'ajudants coneixedors de l'ofici documentats.

indistintament. Alguns altres albarans corresponents a altres oficis, en canvi, sí que els diferenciaven.⁹⁸ És probable que en un principi fossin dos conceptes diversos, essent aquest últim capítol exclusivament de caràcter alimentari.⁹⁹

Com ja hem apuntat en parlar de l'*acordament*, el sou percebut diferenciava prou clarament cadascuna de les funcions mèdiques: els físics eren retribuïts a raó de 4 sous diaris,¹⁰⁰ els cirurgians a raó de 3 sous,¹⁰¹ els apotecaris a raó de 3-6

⁹⁸ Un *ferre de fer los pems dels ginyes*, percebia, durant la segona campanya al Rosselló, 10 ss b. diaris —4 ss b. per la seva *provisió* i la de 3 homes, a raó d'1 ss b., 3 ss b. més pel seu *salari*, i 3 ss b. pel *salari* dels 3 homes, a raó d'1 ss b.— (ACA, RP, MR, vol. 879, ff. 104 r.); un *maestre de les carretes qui són fetes en la ciutat de Barcelona a ops de portar la llista dels ginyes e altres coses*, percebia 2 ss 4 d b. diaris —1 ss 4 d b. per *salari* i 1 ss b. per *provisió*— (*ibid.*, f. 107 v.) Els albarans de *quitació* d'alguns sanitaris al servei del rei de temps de pau sí que distingeixen, de vegades, entre els dos conceptes; tanmateix, en el millor dels casos es limiten a desglossar les quantitats. Vegeu per exemple els de *mestre Rixard d'Anglaterra*, menescal de la infanta Teresa d'Entença, *per quitació sua de una bèstia e provisió sua e de un home seu* (ACB, Procuress, Extravangants, Marmessoria de la infanta Teresa, f. 17 v., 1327); l'apotecari Pere Gener, amb una *quitació de .I. bèstia e provisió de .I. hom de peu* de 3 ss i 8 d diaris respectivament (ACA, RP, MR, vol. 825, f. 158 r., 1347); el menescal Abrahim Abenxoha, amb una *quitació de .I. bèstia e provisió de .II. hòmens* de 4 ss diaris globals (*ibid.*, f. 185 v., 1347); o l'apotecari Miquel Tosell, que li foren pagats per una *quitació de .II. bèsties e per provisió de un lhom] seu de peu ajudant de son offici*, 4 ss i 8 d b. diaris (*ibid.*, vol. 827, f. 152 r., 1354); etcètera.

⁹⁹ Sobre el significat de l'expressió, poden veure's l'ordre de pagament, al falconer major del rei, de la seva *quitació* i de la *provisió* dels falcons i llebrers que mantenia (*ibid.*, C, reg. 271, f. 63 v., 14 de juliol de 1309); el registre de pagaments efectuats pel comprador de l'infant Alfons, Francesc des Ferriol, entre els quals la *provisió* i altres despeses en tres sarraïns del dit infant, és a dir, en menjar, vestit i calçat, i també per haver-los fet guarir de les malalties que van patir (*ibid.*, reg. 388, ff. 107 v.-109 v., 1 de maig de 1323); la retribució professional que fou promesa al físic Pere Gavet per uns ceriverins, 50 ll b. *ultra expensas suorū alimentorū seu provisionis* (*ibid.*, reg. 184, ff. 119 v.-120 r., 10 d'octubre de 1324); l'ordre de pagament a diverses persones, entre les quals un apotecari i un carnisser, del que els era degut del temps que vivia Francesc des Ferriol, comprador de l'infant Alfons, al qual van vendre *ad opus provisionis Domus nostre aliqua victualia* (*ibid.*, reg. 421, f. 95 r., 1 d'octubre de 1325); o bé la del *bescuyt per fer provisió als ballesters qui deuen anar en una galera tramesa a Sardenya*, durant l'expedició de Pere III (*ibid.*, reg. 1595, ff. 2 v.-3 r., 28 d'octubre de 1354).

¹⁰⁰ Casos de Joan Rodríguez, Juan Deza i Pere des Pla. Pere Ros gaudia, excepcionalment, d'un estipendi diari de 8 sous, mentre que Berenguer ça Coma va obtenir 10 ss diaris (ACA, RP, MR, vol. 867, f. 26 v., vol. 883, ff. 32 v., 33 r., 43 v., 55 r., 56 r., vol. 879, ff. 101 r.-v. i 105 r., vol. 320, ff. 128 r., 139 v., 147 r., 187 v. i 189 r., vol. 321, ff. 55 r., 57 r., 80 v., 87 r., 129 r. i 155 r. i v., vol. 322, ff. 112 v., 113 r., 180 r. i 190 r.; hom trobarà transcrits a l'Apèndix alguns dels pertanyents a Rodríguez —§ 163—, Deza —§ 157, en nota, i 164—, des Pla —§ 167 i 200—, Ros —§ 179—, ça Coma —§ 203). Alatzar Avinardut no va rebre un sou diari, sinó que continuà percebent la seva *quitació* ordinària de tres bèsties *de bast* (180 ss b. mensuals, prop de 6 ss diaris) i de vestir (360 ss b. anuals) segons es desprèn dels albarans corresponents (*ibid.*, vol. 866, ff. 16 r. i 156 v., vol. 867, f. 26 v., vol. 320, ff. 92 r. i 184 v., vol. 321, ff. 55 r. i 73 r., vol. 322, ff. 61 v., 62 r., 88 v., 89 v., 97 r., 167 v., 180 v. i 192 r., i vol. 323, f. 79 r., molts d'ells citats per A. CARDONER i Francesca VENDRELL, "Aportaciones", cit., pp. 306-07); en canvi, sí que va obtenir, com ja hem vist, un *acorriment* extraordinari.

¹⁰¹ Casos de Llorenç d'Arbanès, Pere de Bordils i Berenguer Alegret. Excepcionalment, Bernat ça Riera rebé 4 sous diaris, com els físics, i Guillem des Soler, 6. Pel que fa a l'únic físic-cirurgià documentat, Romeu de Pal, va tenir també un estipendi de 3 sous, probablement perquè li fou promesa una atzenbla de Barcelona a Tàrrrega per a la tornada. Els barbers-cirurgians, per la seva banda, van tenir un salari d'entre 2 —Ferrer Alexandre— i 3 sous diaris —Bernat Guerau i Bernat des Pla— (ACA, RP, MR, 867, f. 26 v., vol. 879, ff. 100 r., 100 r.-v., 102 r., 103 r.,

sous,¹⁰² i els menescals a raó de 3 i 4 sous, segons el nombre d'ajudants.¹⁰³ Igualment es donava també, com ja s'ha vist, una certa diferenciació en els *acorriments* extraordinaris per a la compra o preparació dels productes necessaris per a l'exercici de llur ofici. Caldria preguntar-se quin paper van tenir en aquestes diferències, si és que n'hi van tenir cap, consideracions com l'edat, la formació o l'experiència —i la fama o la influència; malauradament però, remarcar-ho no era la finalitat d'aquests albarans. A banda d'altres possibles explicacions, com una particular estima per part del rei o una funció especial per part seva, és el que semblen suggerir les quantitats excepcionals percebudes, tant en un concepte com en l'altre, per Pere Ros i Berenguer ça Coma, entre els físics, per Bernat ça Riera i Guillem des Soler, entre els cirurgians, o per Pere ça Granada, entre els apotecaris. Tanmateix, en el cas dels *acorriments* per a *comprar e aparellar-se* de diversos productes, cal tenir en compte que les necessitats d'un físic eren ben diferents de les d'un apotecari, un menescal o un cirurgià (vegeu la Taula XIX).

Si comparem aquests salaris amb els que van percebre alguns altres oficis podem observar que, fora d'alguns oficis més especialitzats, la majoria rebien salaris inferiors a 3 ss b. diaris.¹⁰⁴ D'altra banda, la part més considerable dels combatents —els peons i, fins i tot,

109 v. i 110 v., vol. 883, ff. 32 v.-33 r., 35 v., 44 v., 45 r. i 78 v., vol. 320, ff. 122 v., 123 r., 153 v., 154 v., 186 r. i 187 r., vol. 321, ff. 53 r., 81 v. i 111 v., vol. 322, ff. 102 r., 103 v., 112 r. i v., 113 r., 147 r., 168 v., 179 v., 180 r. i 197 r., vol. 323, ff. 46 r., 49 r. i 176 v.; són transcrits a l'Apèndix alguns dels d'Arbanès —§ 165 i 168, en nota—, Bordils —§ 198—, Alegret —§ 201—, des Soler —§ 195, 210 i 214—, Romeu de Pal —§ 168—, Alexandre —§ 177— i Guerau —§ 196).

¹⁰² Joan Barbarossa va rebre 3 sous diaris. Pere Gener i Pere ça Granada, ambdós amb un ajudant, van obtenir 5 i 6 sous, respectivament (ACA, RP, MR, vol. 879, ff. 103 v., 108 v.-109 r., 110 v. i 111 r., vol. 883, ff. 63 v. i 76 v.-77 r., vol. 320, f. 137 v., vol. 321, ff. ff. 81 v. i 85 v., i vol. 322, ff. 112 r., 189 v. i 195 v.; són transcrits a l'Apèndix alguns dels de Barbarossa —§ 215— i ça Granada —§ 199 i 216). Aquest elevat estipendi és possible que fos degut, ultra el sou de l'ajudant, a l'alt preu de molts dels productes que havien de dur o elaborar; així sembla confirmar-ho el fet que, com hem vist, ambdós van rebre un *acorriment* extraordinari previ de 200 ss b. tan solament.

¹⁰³ Miquel de Messina, amb 2 ajudants, rebé 3 sous diaris, mentre que Pere Girona, Ferrer de Salelles i Juan de Morello (*ibid.*, vol. 883, f. 36 v.), amb 3 ajudants, gaudiren de 4 sous cada dia. Tots aquests són qualificats de *ferrers e menescals*; un *ferrer de ferrar bèsties*, Pere Pujol, va rebre, en canvi, 1 ss 8 d b. diaris. Guillem de Sant Miquel va obtenir pels seus serveis a Canet un salari d'1 ss 7 d b. diaris (ACA, RP, MR, vol. 879, ff. 102 r. i 110 r., vol. 883, ff. 33 v., 33 v.-34 r., 34 r., 36 v. i 41 r., vol. 320, ff. 120 v., 186 r. i 189 v., vol. 321, f. 112 r., vol. 322, ff. 102 r., 141 r., 147 r., 168 v. i 178 v., i vol. 323, f. 100 v.; hom trobarà transcrits a l'Apèndix alguns dels de Messina —§ 152 i 166—, Salelles —§ 162—, Sant Miquel —§ 176—, Pujol —§ 197— i Girona —§ 207).

¹⁰⁴ Així, per exemple, un *corredor*, encarregat de fer les crides, rebia 1 ss 8 d b. diaris per salari i provisió; un *mestre de tendes*, 3 ss diaris i 200 ss b. per *acorriment* extraordinari; un *ferrer de fer los perns dels ginys*, 10 ss b. diaris i 25 ss b. per *acorriment* extraordinari; l'*administrador de la civada de l'armada*, 4 ss b. diaris; els mestres d'aixa e altres, de 2 ss a 2 ss 4 d b. diaris; els mariners, 4 ss b. diaris; el qui fou *hordonat a distribuir la farina e'l bescuyt, lo qual deu fer portar a les parts de Rosselló*, 4 ss b. diaris; un individu comissionat per a *reebre les peres*

els ballesters— restaven per dessota dels 2 ss b.¹⁰⁵ Per contra, tothom qui podia aportar un cavall percebia entre 5 i 8 ss b. cada dia. En aquestes condicions, no és estrany, com veurem, que algunes funcions mèdiques que d'altra manera rebrien un salari més reduït —menescals, cirurgians i barbers, fonamentalment— es decantessin, si podien permetre-s'ho, per aquesta última modalitat (vegeu la Taula XXII).¹⁰⁶

De fet, entre els frontalers que l'infant Jaume va comandar a la vegueria de Girona el 1343, després traslladats a Canet, el sou de tots els professionals que hi hem documentat era pagat, com tots els dels altres combatents, segons els cavalls que hi tenien; en aquest cas, com veurem, tots eren alforrats, oscil·lant llur estipendi entre 4 i 5 sous barcelonesos diaris (vegeu la Taula XXIII) i sense deixar d'especificar, eventualment, que aquesta quantitat era *per rahó de son ofici*.¹⁰⁷ En general, doncs, fa tot l'efecte que la retribució professional de tots els qui podien aportar un cavall per a la guerra s'articulava en base al sou del propi cavall.

No sembla molt descabellat cercar una possible explicació d'aquest canvi tan radical i únic del pagament del sou en la mateixa personalitat del nou rei, Pere, anomenat *el Cerimoniós*. És ben conegut el seu caràcter organitzador, fins a detalls d'extrema meticulositat, palès en l'extraordinari desenvolupament que assolí la Cancelleria Reial sota el seu regnat o en la mateixa promulgació de les *Ordinacions* de la Casa reial (1344), i en l'establiment d'una nova disposició territorial, que no va arribar a arrelar. En aquest sentit, cal recordar que aquesta guerra, inscrita en la política que ha estat anomenada de *reintegracionisme mediterrani*, fou el primer acte d'envergadura del seu regnat. Una personalitat i un regnat

---

dels ginys, pales e senyales les quals deu fer portar en les parts de Rosselló, 2 ss 6 d b. diaris; un mestre de les carretes qui són fetes en la ciutat de Barcelona a ops de portar la fusta dels ginys e altres coses, 2 ss 4 d b. diaris; un cuirasser, 10 d b. diaris (25 ss mensuals); un mestre de ginys, 3 ss diaris per ell mateix i 1 ss b. diari per un macip, un cuirasser e mestre de mayla, 2 ss diaris; etc. (ACA, RP, MR, vol. 879, ff. 100 v., 103 r.-104 v., 106 r. i v., 107 v., 109 r. i v., tots de maig de 1344).

¹⁰⁵ En la mateixa host de Canet on serviren Ferrer Alexandre i Guillem de Sant Miquel un *servent* rebia un salari d'1 ss b. diari, un ballester, 1 ss 4 d diaris, etc. (ACA, RP, MR, vol. 322, *passim*).

¹⁰⁶ Vegeu més endavant, l'apartat sobre els *acorriments* per cavalls.

¹⁰⁷ El tresorer del rei, Bernat d'Olzinelles, pagà, el juliol de 1343, els cavalls armats i alforrats que eren tinguts en la dita frontera, entre els quals al cirurgià Bonanat Metge *per sou de .I. cavall alforrat que havia tengut en sevij del dit senyor e al qual lo dit senyor li manà ésser fet compte per rahó de son ofici, és assaber, del .VII. dia del mes de maig del any present trò per tot lo .XV. dia del mes de juyol del dit any, a rahó de .V. sol. per cascun dia, ——. .CXLII. sol. barchn.* (ACA, RP, MR, vol. 2459, f. 43 r.) Sobre els cavalls armats i alforrats, vegeu més endavant l'apartat sobre la participació econòmica dels sanitaris.

caracteritzats també per la ferma voluntat del rei —i del seu Consell— d'instaurar unes noves maneres en el govern dels seus Estats, en el camí vers la consecució d'un sistema polític cesarista —una monarquia autoritària—, particularment en la primera meitat del regnat, que culminà en l'alçament anti-autoritari de les Unions (1347-1348);¹⁰⁸ cal tenir present aquí que, temps a venir, un exèrcit permanent i *a sou del monarca* constituïrà, precisament, un dels puntals bàsics de les monarquies autoritàries primer i de les monarquies absolutes després. No obstant això, de la mateixa manera que aquest intent d'introduir una monarquia autoritària *avant la lettre* fracassà a causa dels escassos recursos econòmics que podia proporcionar el migrat patrimoni reial, la magnitud de la crisi, les grans dificultats exteriors i l'oposició d'importants sectors que obligaren sistemàticament el rei a pactar amb les corts tot i el seu triomf militar sobre les Unions, el manteniment d'aquests canvis en l'*acordament* i la retribució dels professionals sanitaris en l'exèrcit tampoc no fou possible, i en els conflictes posteriors s'hagué de tornar al sistema tradicional de pagament més o menys voluntari i sobre els cavalls armats i alforrats de cada host.

4.2.2. Altres formes de retribució.

La concessió de rendes i privilegis diversos era la forma tradicional de la monarquia d'atreure's i mantenir a la seva disposició els professionals sanitaris més destacats. L'hem vist funcionar ja en les expedicions anteriors. També hem vist com Pere, en sol·licitar els serveis professionals de determinats sanitaris, els prometia, entre la generositat i l'amenaça subreptícia, no oblidar-los en la seva munificència futura. Tot i admetent el fet que no tots els següents documents fan referència explícita a la guerra de Mallorca, la data o la localització de moltes d'aquestes concessions permeten relacionar-los-hi sense un gran marge d'error.

---

¹⁰⁸ R. GUBERN (ed.), *Epistolari de Pere III*, Barcelona, 1955, en particular, la introducció. Vegeu també R. TESIS i MARCA, *La vida del rei En Pere III*, cit., pp. 93 i ss.; F. ELÍAS DE TEJADA, *Historia del pensamiento político*, cit., vol. 1 (*Cataluña clásica, 987-1479*), Sevilla, 1963, pp. 203 i ss.; R. d'ABADAL i de VINYALS, "Pedro el Ceremonioso y los comienzos de la decadencia política de Cataluña", dins R. MENÉNDEZ-PIDAL (dir.), *Historia de España*, vol. 14, Madrid, 1966, pp. VII-CCIII [trad. cat.: Barcelona, 1972], en particular la segona i la tercera part; B. PALACIOS MARTÍN, *La coronación de los reyes de Aragón, 1204-1410. Aportación al estudio de las estructuras medievales*, València, 1975, pp. 227-76; i també M. RODRIGO LIZONDO, "La Unión valenciana y sus protagonistas", *Ligarzas*, 7 (1975): 133-66.

Les rendes anuals vitalícies (*violariis*) constituïen, de primer antuvi, la donació més important que podia efectuar el sobirà i la que més anava lligada a un servei continuat per part dels professionals sanitaris agraciats o —si més no— a mantenir-s'hi amatents. Així, al físic Pere Ros d'Orsins li fou atorgat, el setembre de 1343, just acabada la primera campanya al Rosselló, un violari de 5000 ss b. i 450 ss més per vestit sobre la tresoreria, en compensació per totes les rendes que percebia a Sant Mateu que va haver d'abandonar per a seguir el rei a la guerra, i pels treballs i despeses que va patir acompanyant-hi contínuament el monarca.¹⁰⁹ Tanmateix, per l'octubre, probablement a causa de les dificultats financeres que es patien, li fou commutat per un altre de 4000 ss reials valencians sobre les rendes de l'aljama dels jueus de València¹¹⁰ que, pocs anys més tard, li seria també commutat per un altre de 5000 ss b. sobre les de l'aljama de Montblanc.¹¹¹ Poc després de la guerra, el rei concedí encara al seu físic Pere Ros una altra renda anual al *Camp de Borriana*.¹¹² Altrament, cal tenir en compte que alguns dels altres sanitaris que foren requerits pel rei per

---

¹⁰⁹ El violari, a pagar en tres terminis o *terces* anuals, era *pro regimine vestri officii*, amb la condició que *vos vero teneamini Nobis servire et nostram Curiam continue sequi justo impedimento cessante* (ACA, C, reg. 1306, f. 137 v., 20 de setembre de 1343, transcrit a l'Apèndix, § 178). Vegeu la nota següent.

¹¹⁰ També en tres *terces* anuals i amb la condició que serveixi la cort, *ad memoriam reducentes laudabilia grata et valle accepta servicia nobis fideliter et animo prompto prestita per vos [...] qui, relictis violariis que ex continuo incolatu, quem antequam ad nostrum fuissetis servitium evocatus, in villa Sancti Mathei facere solebatis, consuevistis recipere et habere et ea postmodum obsequelam nostre Curie amisistis, ac quod non partendo dispendiis variis ac tedii et sumptibus innumeris per vos passis ex quibus potuistis [esse] merito lacessitis in execucione felici quam fecimus tam ultra quam citra mare contra nobilem Jacobum, olim regem Maiorice, nostrum subditum et vassallum, nobis rebellem, justicia Nos cogente, potius Nos in dicta execucione sequendo continue, pati dampna predicta, sumptus et dispendia elegistis quam nobis vestrum servitium denegare...* (ACA, C, reg. 875, f. 179 v.-180 r., 31 d'octubre de 1343, transcrit a l'Apèndix, § 181) Li fou confirmat dos anys després en una ordre al procurador de les rendes reials a la governació de València, Just de Miravet (*ibid.*, reg. 1308, f. 54 v., 11 de setembre de 1345).

¹¹¹ En tres terminis o *terces*, *pro suam annualim quitacionem et provisionem dum vixerit et pro servicio regio Curiam fuerit secutus*. El canvi fou degut al fet que les rendes de l'aljama de València van ser atorgades a la reina; s'assegura que tots els pagaments dels violaris anteriors han estat liquidats, i es justifica l'augment a 5000 per la diferència entre les anteriors concessions (ACA, C, reg. 886, ff. 218 r.-219 r., 11 d'abril de 1348 —citada per LL. COMENGE i FERRER, "El protofísico", cit., p. 153, i IDEM, "Formas de munificencia", cit., p. 6—, registrat també a *ibid.*, RP, BGC, cl. 5^a-B, vol. 1, f. 34 v.) L'aljama de Montblanc, a causa de la situació que patia, es resistí tant com pogué a satisfer-l'hi (*ibid.*, C, reg. 886, f. 223 r., *ibid.*, reg. 1130, ff. 11 v.-12 v. i *ibid.*, reg. 1134, f. 112 r.-v.); aleshores, el rei li traslladà el violari a la de Barcelona (*ibid.*, reg. 888, ff. 178 v.-180 v., 28 de març de 1349), la qual, després d'aprofitar una certa confusió administrativa que es produí (*ibid.*, reg. 1317, ff. 49 r.-v. i 98 v.-99 r.), també s'hi resistí aferrissadament (*ibid.*, reg. 1132, f. 17 v., *ibid.*, reg. 1134, f. 81 r., *ibid.*, reg. 1322, f. 157 v., i *ibid.*, reg. 677, ff. 137 v.-138 r.)

¹¹² Es tractava d'una renda menor (50 ss reials valencians anuals) que fins aleshores pagava Guillem Pedriça de Castellvell i que havia estat fundada per Jaume II (ACA, C, reg. 884, f. 160 r., 16 de setembre de 1347, citada per LL. COMENGE i FERRER, "El protofísico", cit., p. 153, i IDEM, "Formas de munificencia", cit., p. 6).

a acompanyar-lo en la guerra també gaudien de violaris, amb les mateixes condicions i objectius, com ara Berenguer ça Coma, amb una renda anual de 6000 ss b. i una bèstia *de bast*, des del maig de 1342.¹¹⁸ La mort prematura d'algun d'ells podia fer traslladar la gratitud reial envers un fill que fos també sanitari i que el rei desitgés mantenir al seu servei; aquest fou el cas de Pere des Soler, físic i cirurgià, fill de Guillem des Soler, quan aquest ja havia mort: el rei li concedí un modest violari de 500 ss b. sobre les rendes de l'aljama de Girona en reconeixement dels serveis prestats pel difunt Guillem.¹¹⁴

Fora dels violaris, d'altres rendes, les derivades dels càrrecs o *oficis* que el rei concedia, podien resultar menys problemàtiques, tot i que, en ocasions, si hom no tenia llicència per a disposar-hi d'un *substitut*, requerien una certa intervenció per part del detentor. Pere III concedí, durant la guerra de Mallorca, a un dels seus físics, Alatzar Avinardut, vitaliciament, *de faciendo collectam archarum aljame judeorum Osce*.¹¹⁵ Cresques Elies, també físic del rei, va rebre l'ofici de la judicatura en la vegueria de Rosselló, el 1344,¹¹⁶ i la secretaria i les taxacions dels tributs i altres exaccions de l'aljama de Perpinyà, amb atribucions jurídiques, el 1347.¹¹⁷ El cirurgià Guillem des Soler va obtenir la donació de la

¹¹⁸ El violari li fou concedit segons manament al batlle general de València datat el 3 de maig de 1342, *dementre en son servey seriets per salari e quitació vostra .VI. mille sol. barchin. ultra una adzembra, la qual volia que-us fos donada con ab lo dit senyor vos convendria calminar*, en tres terminis o *terces* anuals (1 de setembre, 1 de gener i 1 de maig), sobre les rendes reials de l'albufera de València. El violari li fou satisfet amb certa regularitat durant la guerra, restant-li, però, l'equivalent dels períodes *que estegué en vostre alberch e fos absent de la Cort* (ACA, RP, MR, vol. 638, ff. 154 r.-155 r. i 200 r.-v., *ibid.*, vol. 321, ff. 62 v. i 169 r., *ibid.*, vol. 323, f. 123 r., *ibid.*, vol. 639, ff. 41 v., 78 r. i 196 v.) Abans de la concessió d'aquest violari, Berenguer ça Coma gaudia, mentre va estar en servei del rei, d'una *quitació* ordinària (*ibid.*, vol. 320, f. 158 v.)

¹¹⁴ ACA, C, reg. 887, f. 128 r., 26 de gener de 1349. El document al·ludeix, indefinidament, als serveis prestats pel *fidelem chirurgicum nostrum, Guillelmum de Solerio, quondam, patrem vestri*, i també als que s'espera rebre del seu fill, Pere. Ja hem vist com Guillem des Soler fou citat per a anar a Mallorca, tot i que acabà anant només a la segona expedició al Rosselló; morí abans de juliol de 1349, després d'haver fet testament amb data d'octubre de 1348 (vegeu comentari a la Taula XV, i *ibid.*, RP, BGC, cl. 6^a-A, vol. 19, f. 20 r.) Pere des Soler no aconseguí cobrar aquest violari fins després de 1358, segons una sentència del rei, a causa de la resistència de l'aljama de Girona (*ibid.*, C, reg. 694, ff. 238 v.-239 v.)

¹¹⁵ Segons una declaració al seu favor en atorgar a Guillem de la Serra, porter, la col·lecta de les qüestions, peites, *tribus archarum* i altres exaccions reials de les aljames dels jueus i sarraïns d'Oscà (ACA, C, reg. 953, f. 56 r., 2 de març de 1344).

¹¹⁶ ACA, C, reg. 1123, f. 92 v., 24 de juny de 1344, citat per J. RUBIÓ i BALAGUER, "Metjes y cirurgians juheus", cit., p. 493.

¹¹⁷ El nomenament, efectuat el 22 de juny de 1347, en agraïment pels seus serveis, fou denunciat per Bendit Bonavia, jueu de Perpinyà, i revocat (4 d'octubre), però finalment hom comprovà la falsedat de les denúncies i l'hi fou confirmat (5 de desembre), tot segons l'anul·lació oficial de l'anterior revocació (ACA, C, reg. 650, ff. 40 v.-41 r., 12 de desembre).

part pertanyent al rei en els drets i emoluments del pes gros i menut de Vic, el 1344.¹¹⁸ Pere Gener, apotecari de la reina, l'escrivania i la col·lecta dels *bans* de Ciutat de Mallorca, el 1349.¹¹⁹ I, finalment, el menescal del rei, Faraig de Bellví, l'alfaquinat i l'escrivania de l'aljama dels sarraïns de Borja.¹²⁰

L'enfranquiment, és a dir, l'alliberament de la càrrega fiscal comuna, constituïa una altra concessió reial important; només l'hem pogut documentar en el cas de jueus: foren enfranquits els físics Cresques Elies i Alatzar Avinardut, amb alguns membres de les seves famílies. El dia de Nadal de 1344, a Perpinyà, Cresques Elies fou fet franc de tots els tributs reials comuns i també dels que eren aplicadors en les aljames dels jueus, on fos que es trobés ell o els seus béns, *ad vestri comodum et utilitatem*; igualment, el rei li concedia, amb la mateixa carta, que fins a sis dels seus servidors o socis fossin francs de qualsevol dret de pas arreu de la Corona d'Aragó, i el rebia a ell, la seva família i els seus béns sota especial custòdia, guiatge i comanda, com a familiar i domèstic reial.¹²¹ Alatzar, per la seva banda, obtingué l'enfranquiment de tots els tributs reials d'alguns membres de la seva família, el

---

¹¹⁸ La donació fou vitalícia, amb llicència per a regir-lo mitjançant un substitut. En la carta de concessió s'especifica que era *ad grata servicia per vos [...] nobis prestita presertim in exequione quam fecimus contra inclitum Jacobum, olim Regem Maiorice, ac gentes et terras nostro dominio rebellantes, dirigentes intuitum mentis vestre, volentes vos ex hiis gracia prosequi et favore...* (ACA, C, reg. 954, ff. 166 v.-167 r., 20 d'octubre de 1344, transcrit a l'Apèndix, § 222). Les rendes del pes de Vic li foren lliurades en possessió pel batlle de la localitat el 2 de novembre (*ibid.*, RP, MR, vol. 987, f. 15 r.); les va rebre fins el 15 de febrer següent, quan, en virtut de l'assignació que el rei féu del dit pes a la marmessoria de Jaume II, hom entengué que la donació havia quedat revocada (*ibid.*, f. 30 r.-v.), però el mateix rei l'hi confirmà el 28 de febrer i, novament, l'1 de març (*ibid.*, C, reg. 628, ff. 176 v. i 177 v.), i en gaudí fins a la seva mort quatre anys més tard (*ibid.*, RP, MR, vol. 987, f. 96 r.); un cop mort, la resta fou liquidada a favor del seu fill, Pere des Soler (*ibid.*, C, reg. 1320, f. 72 r.-v., i *ibid.*, RP, BGC, cl. 6^a-A, vol. 19, f. 20 r.) En aquests últims documents es fa constar el seu valor anual: 200 ss b. Tanmateix, abans d'efectuar-se la donació, el pes havia estat venut (1344) per valor de 130 ss b.; en canvi, menys d'un any després, en assignar-lo a la marmessoria de Jaume II (1345) valia 110 ss b.

¹¹⁹ ACA, C, reg. 1413, f. 8 r.-v. i v., 23 de febrer de 1349, data en la qual, morta la reina Maria, Pere Gener ja havia passat al servei del rei. Hi renuncià el 1353, sota certes condicions, per no poder-se'n ocupar personalment (*ibid.*, reg. 1417, f. 72 r.-v.)

¹²⁰ ACA, C, reg. 1122, f. 63 r., 19 de juliol de 1344.

¹²¹ La concessió era *ad grata servicia nobis prestita et que ingiter prestantur per vos [...] ex quibus vos redditus multipliciter nobis gratum merito nos inducunt, ut vos nostris graciosis favoribus prosequimur et personam vestram, que ex dono sciencie est multipliciter insignita, ab omni vexacione liberemus et totaliter exhimamus...* Per als infractors d'aquest privilegi, s'hi estipulava una pena de 500 morabatins d'or (ACA, C, reg. 877, f. 42 v., transcrit a l'Apèndix, § 225). Un any més tard, el rei declarà que aquest enfranquiment era extensiu també al dret de *fornalatge* o de cocció del pa que fos fet per ell o per altres habitants de la seva casa (*ibid.*, reg. 878, f. 232 v., 1 d'octubre de 1345, Perpinyà).

1344,¹²² i la confirmació d'alguns privilegis atorgats a ell o a la seva família, un any i mig després.¹²³

El rei podia encara atorgar llicències diverses que, com a privilegis que eren, podien afavorir en diversa mesura els agraciats. Entre aquestes llicències, hom hi pot comptar les de construcció de forns o de molins, les llicències d'exportació de mercaderies d'interès estratègic, les exempcions de dur el signe de la roda preceptiu per als jueus, etcètera. El barber del rei, Guillem Fuster, i l'apotecari de la reina, Pere Gener, van obtenir llicències per a la construcció i explotació de sengles forns *ad panes et quovis alia decoquendum*, el primer en la casa que habitava a Barcelona¹²⁴ i el segon en el lloc que volgués dintre de la ciutat.¹²⁵ El mateix apotecari sol·licità i aconseguí una llicència especial per a construir molins *de sang* en règim de monopoli dintre del territori del Principat de Catalunya.¹²⁶

¹²² En consideració dels serveis prestats tant pel dit mestre Alatzar com pel mestre Mossé Avinardut, el seu pare, al rei Alfons i al mateix rei Pere, *tam citra mare quam in viagio Sardinie in quo idem magister Mosse vitam exemit humanam* (ACA, C, reg. 876, ff. 15 v.-16 r., 23 de gener de 1344, publicat per A. CARDONER i Francesca VENDRELL, "Aportaciones al estudio", cit., pp. 345-46, § 31, i transcrit a l'Apèndix, § 184). S'hi enfranqueix el seu gendre, Mossé Avinardut, fill del mestre Jucef Avinardut i nebot del dit mestre Mossé, i Regina, muller del dit Mossé i filla del dit mestre Alatzar, i tots els seus fills *imperpetuum descendentes* per línia masculina.

¹²³ En agraïment pels serveis prestats pels seus progenitors al rei i als seus antecessors, en especial pel mestre Mossé, pare del dit mestre Alatzar, el qual amb l'infant Alfons *in adquisicione insule Sardinie accessisse non sine magno bonorum suorum dispendio et inibi expirasse*, i pels serveis prestats per ell mateix tant al rei Alfons com al rei Pere (ACA, C, reg. 878, f. 221 r.-v., 24 de setembre de 1345, Perpinyà, publicat per A. CARDONER i Francesca VENDRELL, "Aportaciones al estudio", cit., pp. 346-48, § 32). Els privilegis que s'hi confirmen són: un enfranquiment de tots els tributs reials en favor d'Alatzar i de tots els seus fills i descendents mascles (5 d'agost de 1330); una limitació en els tributs a pagar per Alatzar i alguns altres membres de la seva família en qualsevol aljama de la Corona d'Aragó (5 de desembre de 1338); i l'enfranquiment de la seva filla i el seu gendre (23 de gener de 1344), ja citat.

¹²⁴ La casa era de Margarida Bomilar, a la Blanqueria de Barcelona. El forn seria a un cens anual d'un morabatí d'or per Nadal (ACA, C, reg. 875, f. 169 r., 12 d'octubre de 1343).

¹²⁵ *Que possitis construere seu construi facere in civitate Barchinone in illo loco ipsius civitatis quo magis elegeritis sine tamen juris prejudicio alieni...* a un cens anual de mig morabatí d'or més 4 ss 6 d b. per Nadal (ACA, C, reg. 877, ff. 20 v.-21 r., 13 de novembre de 1344).

¹²⁶ Els molins *de sang* són tals *que molent blada non per impulsum venti vel aque sed per alium modum qui non fuit in terris nostris hactenus usitatum*, és a dir, moguts per tracció animal. Davant la petició de l'apotecari, el rei, desitjant de complaure'l, demanà un informe sobre la viabilitat del projecte al batlle general, Francesc çà Sala (ACA, C, reg. 627, f. 5 r., 2 de març de 1344). Finalment, l'in fou concedida llicència *ad memoriam reducentes utilia, grata et accepta servicia per vos [...] tam Nobis quam dicte Marie, Regine, prestita et que nitimini corde puro continuis actibus exhibere, volentes illa per aliquali retribucionis intentium compensare...* (ACA, C, reg. 876, f. 92 r.-v., 8 d'abril de 1344, transcrit a l'Apèndix, § 188). La donació era perpètua, és dir, heretable, i de plena disposició, però en emfiteusi, retenint-se'n el rei tots els drets acostumats i un cens anual de mig morabatí d'or per Pasqua per cada mola que tingués en funcionament; el rei s'hi retingué també el dret d'efectuar concessions similars per a usos domèstics i particulars. Per contra, en l'informe previ sol·licitat al batlle general, el rei plantejà l'oportunitat de

També li foren concedits drets de pastura en el territori de la ciutat de Barcelona, *propter servicia nobis impensa [...] et que impendere non cessatis fideliter et devote*, fent-se responsable de tots els danys que el bestiar pogués causar a tercers.¹²⁷ Per als jueus era especialment apreciada l'exempció de dur el signe de la roda infamant damunt dels vestits; al físic Cresques Elies li fou concedit que quatre dels seus servidors, anant amb ell o no, mentre romanguessin al seu servei, poguessin circular per tots els regnes de la Corona d'Aragó sense ostentar el dit signe.¹²⁸ Per la seva banda, el menescal del rei, Faraig de Bellví, havia obtingut una llicència d'exportació de blats (fins a 300 cafissos), però va tenir greus dificultats per a fer-la efectiva.¹²⁹ Pere encara atorgà una llicència a Bernat Corretger, *apothecarius sive tenderius* de Sant Pau de Fenollet, per tal que pogués extreure de terres de la Corona d'Aragó, ell mateix o algú altre en lloc seu, amb un únic animal, i durant dos anys, qualssevol mercaderies fora de les prohibides pel seu interès estratègic, sense haver de satisfer els drets reials de pas (lleuda, etc.)¹³⁰

---

concedir-li'n llicència per a construir-ne on volgués dels seus regnes, tenint l'apotecari la meitat de cada molí en alou i l'altra meitat a un cens anual d'un morabatí, i retenint-se'n el rei els drets emfiteútics. A remarcar que figuren com a testimonis de la carta de concessió, entre altres, el vescomte d'Illa, Pere de Fenollet, el més important dels nobles rossellonesos i que traí Jaume de Mallorca fent costat al rei Pere quan aquest envai el Rosselló, i l'almirall Ponç de Santa Pau. Recordem que Pere Gener tenia al seu càrrec l'administració del bescuit de les armades navals, també en monopoli.

¹²⁷ *Quod possitis tenere et pascere et passci facere in termino et territorio civitate Barchinone, absque alicuius pene seu banni incursu, centum capita ovium cum earum agnis vel centum capita inter arietes et oves, prout hoc magis duxeritis eligendum...* (ACA, C, reg. 877, f. 25 r., 23 d'octubre de 1344). Hom pot veure'n una reproducció fotogràfica i una traducció a l'espanyol a R. JORDI GONZÁLEZ, "Viejos papeles del siglo XIV: 1334, 1344, 1354 [licencias del rey Pedro IV de Aragón a los boticarios barceloneses Pedro de Gener y Bernardo Catllús]", *Boletín Informativo de Circular Farmacéutica*, 79 (1976): 59-60.

¹²⁸ *Attendentes quod inter statum et condicionem personarum cuiuslibet est discrecio facienda, ideo, prospecta condicione vestri, [...] quem nedum ad subscripta sed ad digniora vestris meritis exigentibus dignum et bene meritum reputamus...* (ACA, C, reg. 876, ff. 157 v.-158 r., 22 de setembre de 1344). Amb la mateixa carta li concedí igualment que tant ell com els seus domèstics poguessin anar de nits *sine lumine ex quo per loca suspecta vel inhonesta hora incongrua non incedant*.

¹²⁹ La llicència fou tramesa, per raons que no són explicitades, per Mahoma de Bellví, germà i procurador del menescal, als germans Jaume i Francesc de Fet, de Lleida, els quals es negaren a retornar-la-li, malgrat les ordres del rei en aquest sentit, primer al batlle (ACA, C, reg. 1120, f. 74 v., 10 de febrer de 1344) i després al veguer de Lleida (*ibid.*, reg. 1118, f. 144 v., *ibid.*, reg. 1121, ff. 3 v.-4 r., ambdues datades a 5 de juny de 1344, al setge d'Argelers, i *ibid.*, f. 4 r., 10 de juny de 1344, Argelers).

¹³⁰ ACA, C, reg. 878,, f. 171 v., 7 de juliol de 1345, transcrit a l'Apèndix, § 228. Vegeu l'apartat sobre la participació econòmica.

Dos dies després de prendre Argelers, el 6 de juny de 1344, Pere III atorgà al cirurgià Miguel de Alagón —cal suposar que present en el setge— que pogués realitzar les *desospitacions* (informes pericials) pertinents en les cúries del *merino* i dels altres jutges de Saragossa, malgrat una concessió anterior vitalícia i en exclusiva a favor del també cirurgià de la ciutat Juan Cortés.¹⁸¹ Aquest document i la carta de concessió a Cortés,¹⁸² realitzada a instàncies d'ell mateix, ens informen de quin era el costum al respecte —almenys a Saragossa: des de molt de temps enrera —indica— hom adoptà el costum que quan algú era acusat d'haver ferit un altre individu, el *merino*, després de rebre'n la denúncia i per a millor garantir el manteniment dels drets reials, emparava tots els béns dels inculpats i no els retornava fins que un bon cirurgià *experimentat* habilitat per ell certificava la recuperació del ferit (*donec pro relacionem certam et veridicam alicuius boni chirurgici in talibus experti quem dictus merinus deputat super eis sibi constiterit de conualescencia percussorum, videlicet quod sint absque nulla mortis suspicione ex percussione et vulneribus supradictis*), satisfent els dits inculpats la multa corresponent i el salari del cirurgià (*satisfacto inde primitus dicto chirurgico de salario competentis*); en tot cas, sobretot si el ferit no es recuperava, l'informe del cirurgià resultava bàsic per tal de determinar quina pena o calònia calia aplicar. En els mateixos documents, el rei el declarava aprovat per a la realització dels dits informes (*sufficientem et idoneum ac in talibus expertum et approbatum in factorem et relatorem relacionum predictarum ipsum officium faciendi et referendi relaciones predictas in dicta civitate et eius terminis*), concedint-els-ho amb caràcter d'exclusivitat, contra el que era costum temps enrera; finalment, hom hi establia que abans de començar a exercir calia que juressin en poder del *merino* que ho farien *bene et legaliter*. Altrament, poc després de la guerra, el cirurgià Guillem des Soler, amb el seu fill i també cirurgià, Bernat, van obtenir una comissió idèntica per a efectuar les *desospitacions* a les cúries dels veguers del Principat, de forma preferent respecte dels altres cirurgians.¹⁸³ En aquesta carta de concessió hom descriu —no

---

¹⁸¹ ACA, C, reg. 1121, ff. 10 v.-11 r., 8 de juny, Argelers. Alagón no és documentat cobrant un sou diari de la tresoreria del rei, com la majoria dels sanitaris de la Taula XV; tanmateix, això no pot ser un argument per a descartar la seva presència al Rosselló, ja que alguns altres, com ara Maïr Claravida —també cirurgià—, tampoc no van rebre sou del rei: hi aniria Alagón a sou d'algun noble, com Maïr, o potser de la ciutat de Saragossa? No ho sabem això; en tot cas penso que són massa coincidències com per a descartar-lo.

¹⁸² ACA, C, reg. 953, f. 54 r.-v., 11 de gener de 1344, Saragossa. Res no permet sospitar, en canvi, la participació de Juan Cortés en la guerra de Mallorca.

¹⁸³ ACA, C, reg. 877, f. 106 r. (15 de març de 1345, Perpinyà), transcrit a l'Apèndix, § 227.

tan detalladament, però— un procés similar, ara dirigit pel veguer, tornant-se a posar èmfasi en el caràcter *experimentat* que cal que tingui el cirurgià seleccionat i en la conservació de la jurisdicció i potestat reials. Com a novetat, s'hi denuncia obertament ara la imperícia i la ignorància de molts dels cirurgians que, fingint-se experts en la dita ciència de la cirurgia, les efectuen *ut palpitando in tenebris ambulantes*, de la qual cosa se'n deriven grans injustícies en detriment dels injuriats i dels drets reials. La concessió a favor dels des Soler, com a cirurgians experts, és efectuada *utilitati communi* dels afectats i de la potestat reial —de tota la societat—, convertint així la medicina —la cirurgia— en instrument d'ordenació social. D'altra banda, aquesta coincidència cronològica de totes aquestes llicències, en dues àrees geogràfiques diferents, fa pensar en una tendència general vers l'habilitació d'un sol cirurgià —o pocs més— per a efectuar aquests informes, potser per tal d'evitar els abusos derivats sobretot de l'intrusisme professional i així garantir, a la vegada, un més estricte control social —del rei o el municipi— sobre aquests professionals.¹⁸⁴

A banda d'aquestes concessions, el rei sovint solia efectuar assignacions extraordinàries als més propers a través de la seva tresoreria, amb el doble objectiu de mantenir-los al seu servei i mirar de pal·liar d'aquesta manera els a vegades enormes retards que es produïen en els pagaments comuns.¹⁸⁵ Així, l'octubre de 1343, concedí al mateix Faraig de Bellví, la meitat dels béns de Malehe del Moreno, sarraïna de Lleida, corresponents al fisc reial per haver mort sense hereus legítims.¹⁸⁶ El febrer de l'any següent, atorgà al seu físic Alatzar Avinardut, en agraïment pels seus serveis, els 800 ss jaq. que el porter Berenguer Gener havia rebut de l'aljama d'Ozca, com a part d'un préstec major que aquesta aljama havia realitzat l'any anterior al rei, més 200 ss jaq. per tal que els 1000 ss jaq. totals *possitis vestris*

---

¹⁸⁴ Aquest tema està essent estudiat per L. GARCÍA BALLESTER i M. R. McVAUGH, "El recurso a la medicina como instrumento de ordenación social: la práctica de la *desospitació* en la Corona de Aragón durante el siglo XIV", (en preparació).

¹⁸⁵ A tall d'exemple, hom pot citar els deutes que els hereus de Romeu de Pal, ja difunt, encara reclamaven l'any 1347. El rei havia manat reiteradament als paers de Tàrraga i Vilagrassa que ells els hi paguessin, però s'hi resistiren tant com van poder, malgrat les ordres reials a favor del físic Pere de Pal, germà de Romeu, com a procurador de Guillemona, muller de Romeu i tudriu dels seus fills (ACA, C, reg. 650, f. 71 r.-v., 30 de desembre de 1347). Un cas similar afectà el cirurgià Guillem des Soler, el fill del qual, Pere, també cirurgià i en servei del rei, encara havia de percebre, l'any 1351, certes quantitats degudes al seu difunt pare (*ibid.*, reg. 1319, f. 131 r., 18 d'abril de 1351).

¹⁸⁶ ACA, C, reg. 875, f. 167 r., 6 d'octubre de 1343.

utilitatibus applicare.¹³⁷ Acabada la guerra, el rei atorgà al mateix Alatzar 2000 ss jaq. més, *per rahó dels servijs que li havia fets en lo viatge de Mallorches e de Rosselló*.¹³⁸ Pel març, al principi de la segona campanya al Rosselló, amb el pagament d'una esmena per un rossí que hi perdé, Bernat ça Riera va rebre 100 ss b. extraordinaris.¹³⁹ Al barber del rei, Guillem Fuster, li foren atorgats fins a 3000 ss b. del valor dels béns confiscats a Joan Mata, barber de Jaume de Mallorca.¹⁴⁰ L'octubre de 1345, a Perpinyà, foren concedits a Cresques Elies, físic del rei, en agraïment pels serveis prestats, 2000 ss b. de l'import total de la multa que s'havia d'imposar a Nahatan Samuel, jueu de Perpinyà, acusat d'injúries al rei.¹⁴¹ Cap al final del conflicte, Pere féu indemnitzar el mateix físic amb 2000 ss. b. més pels béns que va perdre en l'atac de Jaume de Montpeller a l'aljama de Girona.¹⁴² A Pere Ros, per acabar, el tresorer li lliurà 500 ss b. *en ajuda de les despeses que ha fetes en les parts de Rosselló, con anà ab lo dit senyor*.¹⁴³

Finalment, la proximitat del poder podia permetre a alguns destacats sanitaris aconseguir privilegis per a tercers, fora de l'àmbit familiar o domèstic que ja hem vist en alguns casos (Alatzar i Cresques), el caràcter interessat o no de les quals accions, tanmateix, no és discernible en la documentació. En aquest sentit cal interpretar la concessió, a instàncies

---

¹³⁷ El total del préstec realitzat per l'aljama ascendia a 10.000 ss jaq. (ACA, C, reg. 876, f. 23 v., 17 de febrer de 1344).

¹³⁸ *In aussilium expensarum factarum per mistryum Alazar, fisicum Domus nostre, tam in viagio Maiorice quam Rossilionis, in quibus nobiscum servicium fecit prompto animo*, diu l'ordre de pagament (ACA, C, reg. 1122, f. 26 r., 17 d'agost de 1344, Perpinyà). L'albarà de pagament corresponent (*ibid.*, RP, MR, vol. 323, f. 65 v., agost de 1344) fou citat per A. CARDONER i Francesca VENDRELL, "Aportaciones al estudio", cit., p. 308.

¹³⁹ ACA, C, reg. 1306, f. 208 v., 14 de març de 1344.

¹⁴⁰ Segons l'ordre de confiscació adreçada a Arnau d'Erill, governador de Mallorca (ACA, C, reg. 1409, ff. 130 v.-131 r., 17 de novembre de 1344). En no poder-se'n aconseguir aquesta quantitat, el rei manà que l'hi fos lliurada igualment dels béns confiscats a altres rebels mallorquins (*ibid.*, f. 146 v., 26 de febrer de 1345, Perpinyà), però quaranta dies més tard encara es tornava a ordenar el pagament al mateix governador (*ibid.*, f. 155 r.-v., 6 d'abril de 1345, Perpinyà) i més tard al reformador i procurador del regne de Mallorca, Felip de Boil (*ibid.*, reg. 1408, f. 157 r., 17 de maig de 1345, Perpinyà). Vegeu l'apartat sobre els professionals mallorquins i rossellonesos.

¹⁴¹ ACA, C, reg. 1123, f. 92 v., 12 d'octubre.

¹⁴² ACA, C, reg. 1312, f. 39 v., 23 de novembre de 1347.

¹⁴³ Segons l'albarà testimonial de l'escrivà de ració (ACA, RP, MR, vol. 867, f. 41 r., 10 de setembre de 1344) i el pagament en dos terminis efectuat per Bernat d'Olzinelles (*ibid.*, vol. 323, f. 70 v. i 71 r., ambdós en el mateix mes de setembre).

del físic Cresques Elies, a Ahanania Jucef, jueu de Girona, dels càrrecs de porter o custodi de les portes del call de Girona i subhastador del vi i de les penyores dels jueus de la ciutat;¹⁴⁴ o els avantatges fiscals dintre de la mateixa aljama atorgats pel rei a Bells Hom Falcó, jueu de la dita aljama, també a instàncies de Cresques Elies.¹⁴⁵

4.3. Abast social de l'activitat professional.

L'existència mateixa del nou sistema de pagament del sou dels sanitaris i també el gran nombre de sanitaris documentats rebent-lo, aporta molta llum sobre el problema de quin fou l'abast social real de llur activitat professional dins de l'exèrcit. A primer cop d'ull una tal organització, concebuda així des de bon principi, sembla apuntar, sinó cap a un abast general, sí almenys envers un cercle prou ampli al voltant del rei —la *Casa del senyor Rey*, o bé l'host reial. Tanmateix, si ens fixem, un cop més, en els albarans de pagament del sou i de l'*acorriment* extraordinari, en les expressions que s'hi utilitzen, és possible arribar a respostes més concretes.

Alguns d'aquests albarans i també altres documents semblen restringir, de forma prou categòrica, llur tasca professional a la persona del rei o al seu cercle. Així, el primer albarà d'*acorriment* extraordinari documentat, el del menescal Faraig de Bellví, indica que li és pagat *a ops dels cavalls del dit senyor Rey*.¹⁴⁶ El cirurgià Guillem des Soler, abans de marxar a Montpeller a assistir-hi el rei de Bohèmia, havia estat requerit per Pere III *ut nobis serviret in exequione* contra Jaume de Mallorca.¹⁴⁷ Al físic Alatzar Avinardut li fou lliurada una tenda per tal com *in servicio nostro debet nobiscum ire ad insulam Maiorice*.¹⁴⁸ Al cirurgià Llorenç d'Arbanès, que no era familiar reial a diferència dels anteriorment citats, li

¹⁴⁴ ACA, C, reg. 954, f. 144 r., 17 de novembre de 1343.

¹⁴⁵ ACA, C, CRD Pere III, c. 21, n° 2894, i reg. 877, f. 11 r., 15 de setembre de 1344.

¹⁴⁶ ACA, C, reg. 1306, f. 22 v. i *ibid.*, RP, MR, vol. 320, f. 110 r. (vegeu l'Apèndix, § 143).

¹⁴⁷ Documents registrats a ACA, C, reg. 1059, f. 33 v., ja citats (vegeu l'Apèndix, § 138 i 139).

¹⁴⁸ ACA, C, reg. 1306, f. 32 v., transcrit a l'Apèndix, § 149. Una ordre anterior (*ibid.*, CRD de Pere III, c. 18, n° 2386, també transcrit a l'Apèndix, § 140), comuna a Alatzar i a Arnau ça Riera, no feia cap referència concreta a l'objecte de llur tasca professional.

fou pagat el dit *acorriment* per a l'expedició a Mallorca *on va en serví del senyor Rey*.¹⁴⁹ A l'apotecari Pere çà Granada li fou pagat el salari convingut *per ço con anà en son serví* [del rei] *en Rosselló*,¹⁵⁰ i igualment al barber-cirurgià Bernat Guerau, *per ço con ha servit lo senyor Rey en la execució* contra Jaume de Mallorca.¹⁵¹ Pere III féu pagar a aquell mateix apotecari, durant la campanya al Rosselló, una sèrie de productes medicinals *que facta fuerunt ad opus nostri*.¹⁵² En fi, al físic Pere Ros, després de la guerra, li fou concedit un violari en agraïment i remuneració dels *servicia nobis fideliter et animo prompto prestita* durant el conflicte.¹⁵³

Fins i tot admetent que alguns d'aquests professionals hi assistissin exclusivament el rei i el seu cercle, sobretot els qui eren familiars reials i que estaven al seu servei des de temps abans,¹⁵⁴ es fa difícil de reconèixer en totes aquestes frases —en algunes d'elles— quelcom més que un reflex del sentit patrimonial de la cosa pública propi de l'època. El barber-cirurgià Ferrer Alexandre i el menescal Guillem de Sant Miquel van ser *acordats* a Barcelona, com hem vist, per a servir en la guarnició que restà a Canet després de la treva d'agost de 1343 i fins a la tornada del rei, la primavera de 1344, amb la segona campanya al Rosselló: tot i amb això, alguns dels albarans manifesten clarament que foren contractats *en serví del senyor Rey en lo loch de Canet*.¹⁵⁵ Per altra banda, si l'albarà de l'*acorriment* extraordinari que fou

¹⁴⁹ ACA, RP, MR, vol. 320, f. 119 v., transcrit a l'Apèndix, § 144, en nota.

¹⁵⁰ ACA, RP, MR, vol. 322, ff. 112 r. i 195 v.

¹⁵¹ ACA, RP, MR, vol. 323, f. 49 r.

¹⁵² ACA, C, reg. 1307, ff. 56 v. i 61 v.-62 r., transcrit a l'Apèndix, § 211. En aquest cas, però, ja hem vist com alguns apotecaris, especialment Llorenç des Soler, de Barcelona, efectuaren lliuraments per a ús exclusiu de la Cambra del rei (vegeu l'apartat sobre l'equipament d'aquest mateix capítol).

¹⁵³ ACA, C, reg. 875, ff. 179 v.-180 r., transcrit a l'Apèndix, § 181.

¹⁵⁴ Ja hem vist el cas d'Alatzar Avinardut, que li fou reintegrat el valor d'alguns productes medicinals que esmerçà *en algunes persones de Casa del senyor Rey estant en lo setge d'Argilers* (ACA, RP, MR, vol. 324, f. 33 v., transcrit a l'Apèndix, § 229) i que fou l'únic que hem documentat rebent el seu sou en forma de *quitació* de cort durant tot el conflicte.

¹⁵⁵ D'altres albarans, en canvi, indiquen només que *deu anar e estar en les parts de Rosselló en lo loch de Canet*, o bé simplement que *està en lo loch de Canet*. Els albarans localitzats (ACA, RP, MR, vol. 321, ff. 111 v. i 112 r., i *ibid.*, vol. 322, ff. 102 r., 147 r. i 168 v.) fan referència a un període de servei que anà del 29 de setembre de 1343 —quan el rei ja era a Barcelona— fins a juny de 1344. Alguns d'aquests albarans permeten saber aproximadament quins efectius hi havia a Canet: 20 caps de *servents* o conestables, amb un total de 197 *servents* o peons.

atorgat a Faraig de Bellví per a la segona campanya al Rosselló indicava, de forma similar al de l'expedició a Mallorca, que li era fet *a ops de les bèsties del dit senyor Rey*, l'albarà de pagament del tresorer allargava aquesta mateixa frase de forma ben interessant: *a ops de les bèsties del dit senyor e de ses companyes*.¹⁵⁶ Aquest afegitó apareix també sobrescrit, d'una manera ben significativa, en l'albarà corresponent al menescal de la reina, Abrahim Abenxoha.¹⁵⁷ Tanmateix, alguns altres albarans són encara més clars, més definitius; es tracta d'albarans de físics i de cirurgians, tant familiars reials com no, que informen que l'*acorriment* extraordinari que se'ls lliurava era *a ops de les companyes de cavall e de peu de Casa del dit senyor e d'altres qui ab ell iran* en l'expedició. Així ho expressen els albarans corresponents als cirurgians Bernat ça Riera, Guillem des Soler, Berenguer Alegret i Pere de Bordils, i els dels físics Cresques Elies, Pere Ros, Pere des Pla i —també— Alatzar Avinardut.¹⁵⁸ És el que suggereix també un passatge de la *Crònica* reial, en el qual, tot i exagerar —per defecte— el nombre de baixes pròpies en el combat de Peguera, s'indica que *alguns de les nostres hosts* que hi van resultar ferits *foren guarits*, cal suposar que pels sanitaris que els acompanyaven.¹⁵⁹

Per altra banda, alguns documents permeten avaluar numèricament la força que va combatre a Canet durant la primera campanya al Rosselló (juliol-agost de 1343). Efectivament, segons els albarans de pagament del sou, aquesta força era constituïda per uns 635 combatents, entre els quals s'hi documenten un barber, Guillem Fuster, i tres menescals, Hamet i Abrahim Abenxoha i Faraig de Bellví, tots ells familiars reials. Pel setembre, quan el rei es retirà després de signar una treva, la força va quedar reduïda a la meitat, amb el dit barber i el menescal Faraig encara durant un temps.¹⁶⁰ Com ja hem vist, el mateix mes foren *acordats*

¹⁵⁶ ACA, RP, MR, vol. 867, f. 22 r. i *ibid.*, vol. 322, f. 106 v., respectivament, transcrits a l'Apèndix, § 189.

¹⁵⁷ ACA, RP, MR, vol. 867, f. 23 r., transcrit a l'Apèndix, § 190. En aquesta ocasió, l'albarà del tresorer, en canvi, suprimeix tota referència als animals (*ibid.*, vol. 322, f. 106 v.)

¹⁵⁸ ACA, RP, MR, vol. 879, ff. 100 r. i v., 101 r. i 108 r. Mentre que aquesta frase és normalment omesa en els albarans de pagament del tresorer, el d'Alatzar és, precisament, l'únic que l'hi repeteix (*ibid.*, vol. 322, f. 116 r.)

¹⁵⁹ *E no hi perdem sinó un hom de peu e nafres que alguns de les nostres hosts, mas fort pocs, prengueren, e, a pocs dies, eren o foren guarits* (PERE III, *Crònica*, cap. III, § 28).

¹⁶⁰ Els albarans del sou dels sanitaris citats a ACA, RP, MR, vol. 883, ff. 62 v.-63 r., 68 v.-69 r. i 74 v.-76 r.

un barber-cirurgià i un menescal per a romandre-hi fins a la reobertura de les hostilitats, la següent primavera, amb la nova presència del rei.¹⁶¹

Des del punt de vista de l'activitat professional, a banda de la força documentada a Canet, és també d'un gran interès la companyia comandada per l'infant Jaume a la frontera de la vegueria de Girona. La *Crònica* reial precisa que aquesta companyia era constituïda per 500 homes a cavall.¹⁶² Segons els pagaments del sou d'aquests *frontalers*,¹⁶³ hi són documentats un físic-cirurgià, Jaume ça Riera (II), un cirurgià, Bonanat Metge, i dos menescals, Guillem Vidal i Guillem Manerca; a més a més, és molt probable que uns altres dos individus, Bernat Gassol i Garcia de Portoles, que sempre són notats amb els anteriors en els mateixos albarans també fossin cirurgians —o els seus ajudants (vegeu la Taula XIII). Recordem que Bonanat Metge hi mantenia un cavall a sou, al qual —cal pensar que com tota la resta— *lo dit senyor li manà ésser fet compte per rahó de son ofici*. A banda d'aquests sanitaris, hi són documentats encara dos menescals més, Ferrer de Salelles i Pere Girona, exercint-hi unes tasques ben concretes, com veurem tot seguit.¹⁶⁴ Tanmateix, per l'agost s'incorporaren a les forces reials, a Canet. Aleshores, i segons els albarans d'*acorriment del sou dels hòmens a cavall del senyor infant don Jayme, comte d'Urgell*, l'host comandada per aquest tenia cap a 260 homes a cavall. En aquesta host hi són documentats els mateixos sanitaris, amb l'excepció, significativament, dels dos últims menescals citats.¹⁶⁵

---

¹⁶¹ De poc abans de l'arribada del monarca és una lletra de Guillem de Guimerà, capità de les forces reials a Canet, en la qual l'informava d'una escaramussa tinguda recentment amb els mallorquins, fent esment del balanç de baixes en cavallers, homes de peu i —en particular— cavalls: els mallorquins aconseguiren endur-se'n *.IIII. cavals vius e al camp romaseren .II. cavals mortz e moltz que n'an menatz de nafatz que cresem que n'í moran gran re...*; en canvi, *tot lo dan, senyor, que nós havem pres és de .II. cavals que havem nafatz e que no-n temem mort ne affollament...* (ACA, C, CRD Pere III, c. 32, n° 4271, 11 d'abril de 1344). Tot i que els menescals no hi són citats expressament, hom hi endevina la seva presència.

¹⁶² *E per guardar nostres terres e que en especial fossen guardades les fronteres d'Empordà e de Besuldú e de Camp-rodon, jaquim per capità nostre frare, l'infant En Jacme, e per acompanyar a ell, mossèn Lope de Luna, al qual per avant donam e ne fem comte, ab cinc-cents hòmens de cavall* (PERE III, *Crònica*, cap. III, § 21).

¹⁶³ ACA, RP, MR, vol. 2459, ff. 12 v. —maig—, 27 v. —juny—, 35 v. i 40 r. —juliol.

¹⁶⁴ Pel que fa a Pere Girona, vegeu més endavant l'apartat sobre altres formes de participació.

¹⁶⁵ ACA, RP, MR, vol. 883, ff. 65 r. i 70 r.-v. i *ibid.* vol. 321, ff. 78 v., 84 r., 102 r., 103 r. i 130 r., pagaments tots ells corresponents a agost.

4.4. Els menescals i les comissions d'estimació.

Alguns menescals, com hem vist en capítols anteriors, tenien, a més a més de llur activitat professional pròpiament dita amb cavalls i mules, una altra tasca ben documentada: la participació en les comissions d'estimació d'aquestes bèsties i en la concessió d'esmenes si l'animal resultava inutilitzat —*afollat*. Per a l'expedició a Mallorca, la comissió d'estima dels cavalls nomenada pel rei era formada per dos cavallers, García de Loriz i Pero Jordán de Urríes, i pel menescal del rei, Faraig de Bellví. Llurs noms apareixen, per regla general, en els preceptius albarans del cavalleriç i de l'escrivà de ració per al pagament de les esmenes.¹⁶⁶ Recordem que quan una bèstia resultava *afollada* o morta, l'interessat calia que la lliurés (o, si era morta, un tros de cuir o la cua) al cavalleriç del rei, el qual li'n feia un albarà després que jurés que *era affollada en servicio del senyor Rey e no a culpa vuestra*, i on s'hi feia constar, si la bèstia havia emmalaltit, el dictamen del menescal; amb aquest albarà hom acudia a l'escrivà de ració, el qual s'informava del valor que havien donat a l'animal els estimadors i en donava testimoni en un nou albarà, on es feia menció també del del cavalleriç; amb aquesta documentació, la Cancelleria del rei en lliurava ordre de pagament adreçada al tresorer, que l'interessat havia de presentar a aquest últim, el qual —amb sort— l'hi feia efectiu al cap de poc, després de recuperar-li'n l'ordre i fer-li'n un rebut o *àpoca*.¹⁶⁷ No obstant això, amb molt poques excepcions, la majoria dels documents que s'han conservat de tot aquest procés són senzilles ordres de pagament on no s'hi esmenten tots els passos i, encara menys, la intervenció del menescal per molt que, extraordinàriament, es faci referència a la

---

¹⁶⁶ El 10 de maig el rei ordenava el pagament d'una esmena a Rodrigo Ahonés, per un cavall que perdé *cum ad servicium nostrum eum in mari recolligeret quique per dilectos nostros Garsiam de Loriz et Petrum Jordani d'Urries necnon Faraxium, menescaliu Domus nostre, in quingentis sol. barchn. fuerat extimatus*, com consta per l'albarà de Gil Núñez de Uncastillo, cavalleriç, i per certificació de Pere des Bosc, escrivà de ració (ACA, C, reg. 1306, f. 79 v., 10 de maig de 1343, transcrit a l'Apèndix, § 155). En els següents dies foren registrades altres ordres de pagament d'esmenes que, tanmateix, no especificaven els noms dels qui formaven la comissió d'estimació (vegeu *ibid.*, ff. 72 v., 73 v., 75 v.-76 r. i 76 r.) En molts casos són cavalls que es van *afollar* o perdre *recolligendo eum in mari ratione passagii quod nunc facimus ad insulam Maionice*, com també es recull en la *Crònica: e per ço com Nós havíem perduts molts cavalls en la mar, e molts cavallers e altres eren descavalcats...* (PERE III, *Crònica*, cap. III, § 53).

¹⁶⁷ Com a exemple d'*àpoca*, pot veure's la que fou feta al mateix menescal Faraig de Bellví per l'*esmena* d'un rossí (*ibid.*, RP, BGC, cl. 6^a-A, vol. 10, f. 30 v.)

malaltia de l'animal.¹⁶⁸ Alguns professionals sanitaris que participaren en la guerra foren beneficiaris també d'esmenes pels cavalls o mules que tenien.¹⁶⁹ Els cavalls que hom considerava recuperables eren lliurats al menescal del rei o bé a altres menescals perquè els guarissin;¹⁷⁰ els que no eren susceptibles de remei eren lliurats als almoiners del rei o bé eren deixats lliures pels prats.¹⁷¹

La companyia que combatia a la frontera pirinenca, comandada pel comte d'Urgell, tenia una comissió d'estima particular, amb uns trets característics, respecte de la nomenada

---

¹⁶⁸ Per exemple, tot i que no corresponguin a cap de les expedicions de la guerra, les ordres de pagament a Pere Arnau de Siscar, donzell, *qui in regno Maiorice remanerat ad stipendium unius equi armati*, ja que *amiserit quendam equum suum ipso in dicto stipendio persistente quem restituit tanquam habentem morbum incurabilem nobili et dilecto nostro Arnaldo de Erillo, gubernatori insule Maiorice* (ACA, C, reg. 1307, f. 13 v., 28 d'abril de 1344), i a Pere Muntanyó, procurador de les rendes i drets reials a la governació de Barcelona, *pro precio et emenda unius muli sui de pilo nigro [...] detentus infirmitate de cucacio* (*ibid.*, reg. 1308, f. 6 v., 18 de juny de 1345); sobre aquesta malaltia, vegeu la nota corresponent a l'apartat sobre els cavalls, en el capítol de la campanya d'Almeria.

¹⁶⁹ El juny de 1343, el rei manà al tresorer de pagar al seu menescal Faraig de Bellví 500 ss b. en esmena d'un rossí que *tenebat in execucione* contra Jaume de Mallorca i que restituí *pro affollato* a la cort, segons consta en el corresponent albarà (ACA, C, reg. 1407, f. 7 r., 5 de juny); pel novembre l'in pagà els últims 200 ss b. (*ibid.*, RP, MR, vol. 321, f. 154 v.), quantitat per la qual Faraig va fer-l'in un rebut o *ápoca* davant el notari del batlle general Joan Mestre (*ibid.*, RP, BGC, cl. 6^a-A, vol. 10, f. 30 v., 22 de novembre). El mes de març de 1344 el rei ordenava el pagament d'una esmena, també de 200 ss b., al seu cirurgià Bernat çà Riera, després que *restituerat pro affollato Curie nostre quendam roncinum suum de pilo rodato*, segons l'albarà del cavalleriç (*ibid.*, C, reg. 1306, f. 208 v., 14 de març); i encara una altra de 300 ss b. a ell mateix en esmena d'un mul que també restituí *pro affollato* pel juliol (*ibid.*, reg. 1122, f. 37 r., 20 d'agost). El maig de 1344, Arnau çà Riera rebé del tresorer 500 ss b. *per esmena d'un roç*, i 2325 ss b. *més per esmena d'algunes bèsties que restituí a la Cort per affollades* (*ibid.*, RP, MR, vol. 322, f. 118 v., citat per M. R. McVAUGH, "Royal Surgeons", cit., p. [20], n. 61). Del juny del mateix any 1344, durant el setge d'Argelers, és una altra ordre de pagament de 500 ss b., ara a favor d'Altazar Avinardut, en esmena d'un rossí *lo qual perdé en servey del senyor Rey en Rosselló*, segons consta pel corresponent albarà del panicer, Olic Alemany, datat a Figueres el maig abans (*ibid.*, C, reg. 1118, f. 144 r., 7 de juny); el mateix juny el tresorer els hi feia efectius (*ibid.*, RP, MR, vol. 322, f. 196 r., citat per A. CARDONER i Francesca VENDRELL, "Aportaciones al estudio", cit., p. 307). Finalment, l'octubre hom manava que fossin pagats 1000 ss b. a Pere Gener, apotecari i cambrer de la reina, en esmena d'un cavall perdut en servei del rei, segons l'albarà del panicer (*ibid.*, C, reg. 1307, f. 119 v.)

¹⁷⁰ Així es documenta en un albarà anterior pel qual el dispenser de l'aleshores infant Alfons (després Alfons III) pagà 40 ss b. *an Bernat, menescal de Barcelona, per la cura que féu de .J. cavall que-n Berenguer de Sentmenat, de Casa sua, tornà a la Cort* (ACA, RP, MR, vol. 560, f. 72 v., juny de 1323). Fou igualment el cas de l'anònim menescal de Figueres que tingué cura del cavall malalt que Pero Gil de Puyo, de la Casa del rei, hi va haver de deixar en iniciar-se la segona campanya al Rosselló (vegeu els comentaris efectuats a la Taula XVI i l'Apèndix, § 220). El juliol de 1345, el rei féu pagar a Arnau Salelles, menescal de Barcelona, 10 ll b. *pro salario et labore per eum sustento in curando quendam equum Johannis de Lobera, uxerii nostri*, més 5 ss b. *ad opus unius mante necessarie dicto equo*, per part de Pere Muntanyó, procurador de les rendes i drets reials a la governació de Barcelona (ACA, C, reg. 1308, f. 6 r.)

¹⁷¹ En capítols anteriors hem pogut veure com les *Ordinacions de la Cort* de 1344 així ho disposaven respecte dels almoiners (PERE III, *Ordenacions fetes per lo molt alt senyor En Pere Terç*, cit., dins P. de BOFARULL i MASCARÓ, ed., *CODOIN*, vol. 5, Barcelona, 1850, p. 50). Pel que fa a l'altra possibilitat, també és documentada contemporàniament: un mul del ja citat Pere Muntanyó, *tanquam detentus infirmitate de cucacio fuit [...] incurabilis prato traditus* (ACA, C, reg. 1308, f. 6 v., 18 de juny de 1345).

pel rei. La seva composició bàsica era també de dos cavallers (Guillem de Blanes i Francesc de Rocabruna) i un menescal (Ferrer de Salelles); tanmateix, no foren nomenats pel rei sinó pels capitans de l'exèrcit, Guillem de Bellera i Arnau d'Erill. A més a més, s'afegia a aquests tres individus un altre membre, aquest sí nomenat pel rei (el veguer de Girona, Berenguer de Montbui), el qual s'encarregava de designar el qui havia d'exercir d'escrivà de l'estimació, que en aquest cas fou Francesc Molina, de la cúria de Camprodon, la zona on sembla que es van concentrar els atacs. Aquestes són les dades que es desprenen de les ordres de pagament de les esmenes corresponents a aquesta companyia.¹⁷² En aquest cas, lluny de la cort i tractant-se d'una companyia no comandada pel rei, l'animal *afollat* era restituit a l'adalill del rei (Esteban Rodrigues) i se'n feia aixecar acta davant un notari del lloc (en aquest cas, Francesc Piles, de Camprodon), en la qual els capitans de la guerra (Guillem de Bellera i Arnau d'Erill) feien constar expressament que el cavall o mula havia estat en servei i sou del rei en la dita guerra; aquesta acta havia de ser lliurada a la cort juntament amb un albarà de l'escrivà de l'estimació de les bèsties de la companyia (Francesc Molina), on constés el valor al qual fou estimat pels comissionats, i amb aquests documents el rei donava l'ordre de pagament al tresorer.

Per altra banda, ens consta també que els cavalls que proporcionà Nicolau de Janvilla, comte de Terranova, per a la defensa del Rosselló els anys 1345 i 1347, enfront dels intents de Jaume de Mallorca, ho foren sota testimoni, entre d'altres, de Pere Colom, menescal de Barcelona.¹⁷³

La presència d'un menescal en les comissions d'estima, juntament amb alguns cavallers, està, doncs, ben documentada. És per això que sobta que, en l'ordinació que el rei Pere féu sobre la senescalia de Catalunya just abans de l'expedició a Mallorca, en reglamentar-

---

¹⁷² Sengles ordres de pagament d'esmenes a ACA, C, reg. 1305, ff. 172 r. (transcrit a l'Apèndix, § 125), 179 v. i 189 v.-190 r., i *ibid.*, reg. 1306, f. 51 r.

¹⁷³ ACA, C, reg. 1322, f. 154 r., ordre de pagament amb data de 10 de juny de 1353.

se la comissió d'estimació que havia d'establir el senescal, no s'hi fes referència.¹⁷⁴ Únicament s'hi diu que aquest ha d'escollir dos cavallers que, juntament amb l'escrivà de ració i *con lo senyor Rey volrà fer ost ho cavalcada ho passatge per fer conquesta*, estimin els cavalls, per tal de pagar-ne més tard les *esmenes* corresponents, sense fer cap al·lusió, ni en aquest passatge ni en la resta del document, a cap mena de professionals sanitaris.

5.- LA PARTICIPACIÓ ECONÒMICA DELS PROFESSIONALS SANITARIS.

Un cop més, la participació dels sanitaris documentats no s'aturà en llur tasca professional. Fora d'aquesta, molts dels sanitaris que van acompanyar les expedicions militars de la guerra de Mallorca, i d'altres encara que no sabem que hi anessin, van tenir una participació econòmica ben destacada al voltant dels negocis que sempre ha possibilitat el fenomen de la guerra. El proveïment de les expedicions en blats, farina, bescuit, vi, material bèl·lic o cavalls oferia bones ocasions per a invertir els recursos propis. Paral·lelament, van intervenir també en llur finançament, sempre difícil, amb les acostumades vendes de rendes, censals i violaris o en l'*acordament* a les galeres, donant hostal o avalant llurs tripulacions. Per contra, les mesures estipulades per al finançament de les expedicions van incidir també, en especial en el cas dels apotecaris, en llur activitat professional. Per altra banda, i finalment, l'aportació i el manteniment de cavalls a sou durant la guerra se'ns presenta, a la vegada, com una inversió econòmica, un servei militar i, també, ben clarament, una retribució professional.

---

¹⁷⁴ *Ordinació feta per lo molt alt e excel·lent senyor En Pere, per la gràcia de Déu, Rey d'Aragó, sobre lo ofici de la senescalquia de Catalunya, estan lo senyor Rey en Barcelona en presència de son Consell, ço és, dicmenge .XXVII. dies del mes d'abril, anno Domini .M^o.CCC^o. quadragesimo tercio* (ACA, C, Pergamins, carp. 249, n° 651). Recordem que el *senescal*, càrrec d'origen franc, era originàriament l'oficial que tenia a la seva cura el personal del palau del sobirà i el responsable d'organitzar els viatges del rei, i que, més tard, esdevingué el primer funcionari reial, cap de l'exèrcit —encarregat de manar els nobles en cas de guerra— i administrador dels dominis reials; els grans senyors feudals francs —i també els comtes de Barcelona— tingueren senescals propis. A Catalunya, en el segle XIV, el càrrec de *gran senescal*, després de ser exercit per l'infant Pere, comte de Ribagorça, des de 1328 —*l'infant En Pere, qui era senescal de Catalunya, e, per son ofici, regidor de la nostra host* (PERE III, *Crònica*, cap. III, § 22—, fou substituït, en l'aspecte de govern, pel de *majordom* (*Ordinacions* de 1344), i, en les seves atribucions militars, extingit (1358) i convertit en un títol honorífic en mans dels Montcada.

5.1. El proveïment dels expedicionaris.

La preocupació bàsica del rei i el seu consell, quan hom decidia emprendre una guerra, a banda del seu finançament, es centrava en el proveïment alimentari tant dels contingents humans que calia mobilitzar com dels cavalls.¹⁷⁵ Els cereals en general constituïen la base de l'alimentació d'homes i bèsties.¹⁷⁶ El gener de 1343 el rei ordenava al seu escrivà de ració –aleshores Berenguer de Codinacs– que comprés tant de blat, ordi i civada com pogués per a mantenir l'exèrcit durant dos mesos i mig i que els fes moldre.¹⁷⁷ Al mateix temps, el batlle general d'Aragó i conseller reial, Pero Justaz, era comissionat per a la mateixa tasca, per tal que el fes dur a Tortosa.¹⁷⁸ Poc després era el comprador de la reina, Joan de Sant Pau, el qui era habilitat per a comprar *frumentum et annonam et alia victualia nobis necessaria* a Aragó i a la Ribera de l'Ebre i altres parts que considerés oportunes, com València, sense consultar els altres comissionats, per tal que els fes trametre a Arnau des Mas i Ramon Botella, persones habilitades per a percebre el gra comprat per la cort.¹⁷⁹ Més tard, durant la primera campanya al Rosselló, el tresorer pagà els nòlits de les embarcacions que hi duguessin aliments per a l'exèrcit reial, a més a més, naturalment, de la càrrega;¹⁸⁰ per tal de garantir-hi un adequat proveïment hom va haver de concedir determinats avantatges, com ara moratòries de deutes, a tots els que hi portessin aliments.¹⁸¹ Durant la segona campanya al Rosselló el rei disposà *que a tot mercader qui portàs viandes*

---

¹⁷⁵ Guillem de Guimerà, capità de la força reial a Canet, en una lletra ja citada al rei, reclamava la seva presència al Rosselló amb aquests arguments: *et no-us en crexerietz de messió que aytambé-us tenitz la companya desà com delà, prò trobaretz, senyor, què donar a mengar als cavals en Rosseló, que bé-a .XX. anys que no-y-ac pus bels blatz...* (ACA, C, CRD Pere III, c. 32, n° 4271, 11 d'abril de 1344).

¹⁷⁶ Tot i que faci referència a la no realitzada expedició de 1329, pot veure's al respecte el treball de M. SÁNCHEZ MARTÍNEZ, "Guerra y alimentación", cit.

¹⁷⁷ ACA, C, reg. 1305, f. 171 r., 22 de gener.

¹⁷⁸ ACA, C, reg. 1305, f. 171 v.

¹⁷⁹ ACA, C, reg. 1305, f. 171 v., 23 de gener. Aquest últim tingué un salari de 4 ss b. per dia mentre en fou comissionat (ACA, RP, vol. 867, f. 34 v.)

¹⁸⁰ Del maig són uns albarans testimonials de l'escrivà de ració per nòlits de civada i ordi duts des de Sant Feliu o València a Barcelona en diverses embarcacions (ACA, RP, MR, vol. 866, ff. 13 r., 15 v. i 16 r., 6, 8 i 9 de maig).

¹⁸¹ ACA, C, reg. 1409, ff. 84 v. i 89 v., agost de 1343.

a la host qui era en lo loch de Canet fos dada ajuda, és a dir, un interès per cada lliura de valor que tingués la càrrega (2 ss 6 d b.)¹⁸²

Un dels proveïdors de blats de l'exèrcit del Rosselló fou l'apotecari Pere ça Granada, associat amb Andreu Marca, mercader de Mallorca, els quals van dur a Canet, amb el lleny de Guillem Readar, de Tortosa, 120 cafissos de farina de forment carregats a Tortosa. A Canet, on hi havia una important força reial, la van vendre als cavallers i homes de peu de la guarnició, de la qual cosa els en féu albarà el batlle de Canet, Ponç de Castellar, un cop pesats de nou, per valor de 450 lliures barceloneses. Per tal de poder-ho cobrar del tresorer, amb l'*ajuda* corresponent, l'escrivà de ració els en féu el pertinent albarà testimonial, datat ja a Perpinyà el 21 d'agost de 1344.¹⁸³ Un cop arribat al Rosselló, el cereal era descarregat i posat en sitges, i posteriorment distribuït a l'exèrcit, per les persones comissionades especialment pel rei per a dur a terme aquesta tasca.¹⁸⁴

Per altra banda, ja hem vist com Faraig de Bellvís, el menescal del rei, obtingué una llicència d'exportació de blats que, malgrat el favor reierat del rei, sembla que no pogué arribar a exercir.¹⁸⁵

Tot amb tot, per a nosaltres, el principal protagonista pel que fa al proveïment cerealístic —o, en aquest cas, relacionat amb els cereals— fou l'apotecari de la reina Maria, Pere Gener. Aquest apotecari gaudia, com ja hem indicat abans, d'un important càrrec: l'administració del bescuit de totes les armades reials, amb caràcter de monopoli.¹⁸⁶ Com

---

¹⁸² ACA, RP, MR, vol. 867, f. 22 v., d'un albarà datat a 31 de març de 1344. Hom pot trobar abundants nòlits pertanyents a la segona campanya al Rosselló a *ibid.*, vol. 879, ff. 100 r.-107 r., 111 v., 150 r.-151 r., *passim*.

¹⁸³ ACA, RP, MR, vol. 879, f. 112 v., transcrit a l'Apèndix, § 219.

¹⁸⁴ El 1343 foren comissionats Miguel de Loarre i Pero Eximén de Vailo, de la Casa del rei, i Francesc Colrat per a rebre *quascumque ordeí et anone quantitates* comprades per a l'expedició a Mallorca, custodiar-les, distribuir-les i administrar-les segons els albarans de l'escrivà de ració (ACA, C, reg. 1305, f. 231 r.-v., 17 de març de 1343; l'ordre de pagament al tresorer a *ibid.*, f. 246 r., 5 de maig). L'any següent, en canvi, ho foren Pere des Trull i Pere de Vallmanya, *los quals són deputats per lo senyor Rey ab letra sua data Barcelona l'any dejús scrit a distribuir e donar civada als hòmens a cavall que seran en servey del dit senyor en les parts de Rosselló, per descarregar e metre en ciges lo ordi que al dit loch serà tramès per la dita rahó* (ACA, RP, MR, vol. 867, f. 23 r.-v., 17 d'abril de 1344).

¹⁸⁵ La llicència, per a exportar fins a 300 cafissos de forment, li havia estat atorgada abans de febrer de 1344 (vegeu l'apartat sobre les altres formes de retribució professional).

¹⁸⁶ La concessió de l'administració del bescuit de l'armada data de 1337 (ACA, C, reg. 949, f. 188 v., transcrit a l'Apèndix, § 122). L'exercí per primer cop amb l'armada de l'almirall Pere de Montcada, que bloquejà l'Estret de Gibraltar l'any 1340 (*ibid.*, RP, MR, vol. 638, f. 119 r.-v., Apèndix, § 123), i posteriorment durant l'expedició a

és sabut, el bescuit —pa que hom fa coure una altra vegada perquè s'endureixi i es conservi millor— era l'aliment base en totes les naus de guerra i també, en general, a l'exèrcit.¹⁸⁷ Amb data de 20 de febrer de 1343, el rei manava al seu domèstic Ramon Botella que trametés immediatament a Barcelona 500 cafissos de farina de blat a mesura de Tortosa d'aquella que per part de la cort hi havia fet moldre, i que la lliurés a Pere Gener i a Jaume Fornell, *deputatis per Nos ad faciendum inde biscoctum ad opus viagii execucionis* contra el rei de Mallorca.¹⁸⁸ Hem de suposar que una protesta de Pere Gener davant del rei, recordant-li que la concessió li havia estat feta en règim de monopoli, anul·lés aquesta carta —que per aquest motiu es conserva en original— i fes que, quatre dies més tard, confirmant-li la concessió de l'administració del bescuit, li fos encomanada oficialment la dita administració per a la guerra de Mallorca. Efectivament, el 24 de febrer hom manava al dit apotecari que rebés de Ramon Botella o d'altres habilitats el dit gra o la farina necessària perquè ell o els seus substituïts en fessin fer bescuit que, un cop elaborat, hauria de fer trametre a les persones que li seria indicat pels albarans de l'escrivà de ració corresponents o per altres manaments posteriors.¹⁸⁹ El mateix dia, el rei manava al seu tresorer, Bernat d'Olzinelles, que li abonés totes les despeses que hagués de fer per aquesta raó, i al mestre racional —suprema jerarquia fiscal de la cort— que les hi admetés en el seu compte.¹⁹⁰ Entre aquestes despeses hom hi comptava *la paga dels nòlits del dit gra o farina que deuen aportar de la ciutat de Tortosa o d'altres lochs a la ciutat de Barcelona o a altres lochs, con en les missions e despeses faedores en fer lo dit bescuyt e en altra manera*, obligant Pere Gener a presentar un rebut o àpoca de cada pagament que li fos fet.

També el mateix dia 24 fou expedida l'ordre definitiva al dit Ramon Botella, idèntica a l'anterior, però suprimint-hi tota referència a altres administradors del bescuit fora de

---

Mallorca (1343), l'expedició de l'armada de Ponç de Santa Pau a Constantinoble (1352), la de l'armada de Bernat de Cabrera a Sardenya (1353) i la de Pere III també a Sardenya (1354-1355). Vegeu també el següent capítol.

¹⁸⁷ A tall d'exemple vegeu els treballs de C. GAIER, "L'approvisionnement et le régime alimentaire des troupes dans le duché de Limbourg et les terres d'Outre-Meuse vers 1400", *Le Moyen Age*, 74 (1968): 551-75, i Anna UNALI, *Marinai, pirati e corsari catalani nel basso medioevo*, Bolonya, 1983 [trad. cat.: *Mariners, pirates i corsaris catalans a l'època medieval*, Barcelona, 1985, pp. 75-90].

¹⁸⁸ ACA, C, CRD Pere III, c. 12, n° 1666.

¹⁸⁹ ACA, C, reg. 1305, f. 210 r.-v., transcrit a l'Apèndix, § 126.

¹⁹⁰ ACA, C, reg. 1305, f. 210 r., transcrit a l'Apèndix, § 127.

l'apotecari de la reina.¹⁹¹ Amb la mateixa data encara, i en relació amb aquesta última ordre, era tramesa una carta a Pere Gener per tal que rebés la dita farina de Tortosa i en fes fer bescuit,¹⁹² i una altra encara adreçada al tresorer perquè li'n pagués les despeses.¹⁹³ El mes de març, el tresorer, complint les ordres rebudes, li lliurava, primer, 1000 ss b.¹⁹⁴ i, poc després, 1200 ss b. més;¹⁹⁵ i l'abril, 600 ss b.¹⁹⁶

L'escrivà del mestre racional, Domingo Cetina, i Jaume Rovira, ciutadà de Barcelona, foren comissionats pel rei, a últims de febrer, per a rebre de l'apotecari totes les quantitats de bescuit que aquest fes fer per a la guerra de Mallorca, per a posar-lo sota custòdia i fer-lo portar a l'estol o l'exèrcit reials, i també per tal de distribuir-li-ho segons els seria ordenat pels albarans de l'escrivà de ració corresponents.¹⁹⁷ Resulta ben significatiu que l'ordre de pagar-los les despeses que havien d'efectuar exercint totes aquestes tasques no fou expedida fins al mes d'abril.¹⁹⁸ Cal tenir en compte que en els pagaments del sou que realitzava el tresorer a tots els soldejats de l'exèrcit eren descomptats —*abatuts*— els lliuraments en bescuit que hom havia percebut.¹⁹⁹

Berenguer Cerdà i Pere Català, igualment comissionats, compraren blat a Montblanc, a Guillem Gener i Francesc Alenyà, i allà, per ordre del rei, el van fer moldre. El 21 de març hom manava a l'apotecari que d'aquella farina mòlta a Montblanc en rebés tanta quantitat com per a fer-ne fer a Tarragona —on calia que la fes dur— mil quintars de bescuit, *in fogaciis albis*, per a l'expedició a Mallorca, el més aviat que pogués, *cum ob temporis brevitatem*

---

¹⁹¹ ACA, C, reg. 1305, f. 206 r., transcrita a l'Apèndix, § 128.

¹⁹² ACA, C, reg. 1305, f. 205 v., transcrita a l'Apèndix, § 129.

¹⁹³ ACA, C, reg. 1305, f. 205 v., transcrita a l'Apèndix, § 130.

¹⁹⁴ ACA, RP, vol. 320, f. 63 v., transcrit a l'Apèndix, § 132.

¹⁹⁵ ACA, RP, vol. 320, f. 70 r., transcrit a l'Apèndix, § 133.

¹⁹⁶ ACA, RP, MR, vol. 320, f. 107 v.

¹⁹⁷ ACA, C, reg. 1305, f. 212 v., 27 de febrer, transcrit a l'Apèndix, § 131.

¹⁹⁸ ACA, C, reg. 1306, ff. 7 v.-8 r., 8 d'abril de 1343.

¹⁹⁹ ACA, RP, MR, vol. 883, f. 7 r., *passim*.

periculum sit in mora.²⁰⁰ El mateix dia era manat als dits Berenguer i Pere que la fessin trametre a Ramon de Sant Feliu, ciutadà de Tarragona, en nom, cal suposar, de Pere Gener, perquè hi fes fer el dit bescuit.²⁰¹ Però sorgiren problemes pel que fa a l'ordi que els dits venedors havien de subministrar també per als cavalls, els quals, aprofitant l'avinentesa, intentaren de lliurar blats en mal estat, cosa que motivà una forta recriminació per part de Pere III.²⁰² Això paralitzà temporalment els lliuraments d'altres blats, però, finalment, Ramon de Sant Feliu va rebre l'ordre d'elaborar a Tarragona, *a obs de la nostra Cort, mil quintals de biscuyt en fogaçes* de la farina que li haurien de trametre des de Montblanc els dits Pere Català i Berenguer Cerdà.²⁰³ Malgrat tot, el 15 d'abril encara era manat a aquests darrers que trametessin a Tarragona tota la farina i l'ordi que tinguessin en les seves mans.²⁰⁴

Del 18 d'abril és l'ordre, ja comentada, a l'administrador general de Sardenya, perquè fes trametre a Mallorca, on hom preveia ser quan arribessin, diversos productes alimentaris, entre els quals li era sol·licitat també bescuit.²⁰⁵ Òbviament, hom sabia que el que s'estava preparant no seria suficient; per això, a principis de maig encara s'ordenava a l'apotecari —sota segell secret— que fes trametre a Mallorca, sense més dilació, tota la farina que tingués de part de la cort, o bé que se l'endugués amb ell quan passés a l'illa.²⁰⁶

---

²⁰⁰ ACA, C, reg. 1305, f. 229 r., transcrit a l'Apèndix, § 135. Cal tenir en compte, per exemple, que *un uixer carregat ab viandes e altres arneses*, amb una tripulació de 31 persones, duia, l'abril de 1344, una provisió de 20 quintars de bescuit (*ibid.*, RP, MR, vol. 322, f. 83 r.) Sobre l'alimentació a bord, vegeu els treballs de Marina SCARLATA, "L'approvvigionamento alimentare di una nave", cit., i Pinuccia F. SIMBULA, "Note sull'alimentazione a bordo", cit.

²⁰¹ ACA, C, reg. 1305, ff. 228 v.-229 r.

²⁰² *E lo dit Pere Català haia portada mostra a Nós del dit ordi e Nós hajam feyt regonèxer a moltes persones qui han experiència en aytals coses lo dit ordi, e Nós, a relació d'aquelles, haïam vist e conegut que l dit ordi no és bo ne reebedor, com sàpia a la cija e sia olent en guisa que no és bo ne covinent per a civada, ans a juhí de tuyt és tal que ls nostres cavalls e dels alguns cavallers o soldats nostres no menjarien ne porien menjar del dit ordi... comminant-los que, en endavant, sots pena de la nostra indignació, i servant el contracte, lliuressin bons blats als dits comissionats; en altra manera siats certs que per lo dan, lagui e destrich que ns dariets al dit viatge [...] puniríem-vos fortment en persones e en béns en manera que serie exemple e terror a tots altres...* (ACA, C, reg. 1305, f. 236 r., 30 de març de 1343).

²⁰³ ACA, C, reg. 1306, f. 14 r., 14 d'abril.

²⁰⁴ ACA, C, reg. 1306, f. 12 v.

²⁰⁵ ACA, C, reg. 1012, f. 70 v.

²⁰⁶ ACA, C, reg. 1119, f. 2 r., 7 de maig de 1343, transcrit a l'Apèndix, § 154.

Però Pere Gener només tenia el monopoli de l'administració del bescuit pel que feia a l'armada. Les campanyes al Rosselló, en ser terrestres, van permetre al rei i la seva tresoreria de flexibilitzar molt més l'adquisició d'aquell producte bàsic, encara que, tot i el que hem vist suara, la tasca encomanada a l'apotecari permetia a aquestes últimes instàncies alliberar-se d'una més gran intervenció.²⁰⁷

Pere Gener procurà, a més a més, aconseguir beneficis complementaris a aquesta administració del bescuit; recordem, per exemple, que sol·licità i obtingué del rei (8 d'abril de 1344) la concessió d'una llicència per a construir molins *de sang* en el territori del Principat, en règim de monopoli, i una autorització (13 de novembre) per a bastir un forn de pa on volgués dintre de la ciutat de Barcelona.

Igual com amb la provisió de cereal, era fonamental garantir una adequada disposició de la que havia de ser la principal beguda dels combatents: el vi.²⁰⁸ En efecte, el gener de 1343, el rei comissionava el seu sots-boteller, Berenguer Escolà, perquè comprés vi a la ciutat de València i a altres viles i llocs del regne de València, així com gerres i altres recipients, per a l'expedició a Mallorca, i que el fes dur tot seguit a l'estol reial o a l'exèrcit, distribuint-lo entre les persones que li seria indicat pels albarans de l'escrivà de ració.²⁰⁹ Tot seguit, un nou manament disposava que el tresorer li'n cobrés totes les despeses necessàries per a les compres i per a aconseguir el dit vi i tenir-ne cura, així com per al lloguer dels homes que fossin precisos.²¹⁰ Amb les mateixes condicions fou comissionat Pere d'Esplugues, de la Casa del rei, per a comprar vi a Barcelona i a altres llocs del Principat,²¹¹ i el tresorer li'n

---

²⁰⁷ Poden veure-se'n diverses compres del tresorer per a la primera campanya al Rosselló a ACA, RP, MR, vol. 321, f. 15 r., *passim*. L'agost de 1343, hom manava pagar 12.500 ss b. per 1000 quintars de bescuit, a raó de 12 d b. el quintar, comprats a Romeu ça Rovira, ciutadà de Barcelona, i tramesos per aquest als comissionats Domingo Cetina i Jaume ça Rovira (ACA, C, reg. 1306, f. 91 v., 21 d'agost de 1343). Durant la segona campanya al Rosselló, hom pagà fomers *pro facièndo biscocto et logeriis hospiciorum seu botigarum ad opus dicti biscocti* (ACA, C, reg. 1306, f. 238 r., 1 d'abril de 1344). Aleshores, els distribuïdors de la farina i el bescuit al Rosselló, Bernat ça Mora i Pere Català, rebien un salari de 4 ss b. diaris, un salari que els era notat en els llibres d'*acorriments* de l'escrivà de ració sota el *títol de metges, barbers, ferrers e altres* (ACA, RP, MR, vol. 879, f. 106 v., 8 de maig de 1344).

²⁰⁸ Sobre el particular, pot veure's el treball de Laura GALOPPINI, "Vino e guerra", cit.

²⁰⁹ ACA, C, reg. 1305, f. 209 v., 23 de gener.

²¹⁰ ACA, C, reg. 1305, f. 171 v., 25 de gener.

²¹¹ ACA, C, reg. 1305, f. 218 r., 6 de març.

satisféu totes les compres.²¹² El vice-almirall, Jaume Escrivà, havia de posar tots els llenys i altres embarcacions que calguessin per al transport del vi valencià a Barcelona o a Mallorca.²¹³ Però tot aquest vi encara no fou suficient i per l'abril se'n sol·licità de Sardenya²¹⁴ i a França.²¹⁵ I malgrat l'ordre al vice-almirall es van haver de pagar nòlits per càrregues de vi a diversos patrons de llenys²¹⁶ i concedir moratòries de deutes als mercaders que en portessin a l'exèrcit.²¹⁷ Quan s'inicià la segona campanya al Rosselló, es reiteraren les comissions a Escolà i a Esplugues,²¹⁸ i es tornaren a pagar nòlits per a portar vi al Rosselló.²¹⁹ Per tal de garantir el proveïment, hom tingué cura de no immobilitzar el vi i altres viandes que no es consumien, un cop acabat algun setge, i permetre'n la seva venda.²²⁰

Entre tots els qui proporcionaren vi per a les expedicions militars de la guerra de Mallorca hi hem pogut documentar també alguns professionals sanitaris. Així, per exemple, l'apotecari de la reina, Pere Gener, havia comprat a cert temps les rendes de Sant Boi; el vi que hi era produït no dubtà en vendre'l per a l'expedició a Mallorca, tot i que els qui per ell havien recaptat les dites rendes les hi disputaren llargament. Per tal de desbloquejar aquesta

---

²¹² ACA, RP, MR, vol. 320, f. 70 r., 110 v., 131 v., 156 v., 303 v., de març a juny de 1343; i això malgrat que el carregament resultés destruït pels mallorquins o els genovesos, com s'esdevingué amb una coca que transportava 7850 quarteres de vi negre de València en 157 bótes (*ibid.*, C, reg. 1306, ff. 97 v.-98 r., 30 d'agost).

²¹³ ACA, C, reg. 1306, f. 10 v., 11 d'abril.

²¹⁴ Hom demanà a Just de Miravet, administrador general de les rendes reials de l'illa, *ad opus et servicium nostre* [...] *viginti botas de vino greco fino, et decem botas de vino de çitrar et decem botas de vino de Calabria necnon sex botas de mena plenas de macarrons, de biscuyt et de fideus, necnon ducentas lingas porcorum et cascauals, duo quintalia, et presuls* (ACA, C, reg. 1102, f. 70 v., 18 d'abril).

²¹⁵ El rei en requeri, des del camp de Canet, als oficials d'Agde, i manà a l'almirall que hi trametés una barca a recollir-lo (ACA, C, reg. 1117, f. 79 v., 4 d'agost, ambdós publicats per M. de BOFARULL i de SARTORIO, ed., "Proceso contra el rey de Mallorca", cit., dins *CODOIN*, vol. 31, Barcelona, 1866, pp. 359-60).

²¹⁶ ACA, RP, MR, vol. 866, f. 16 r., 9 de maig.

²¹⁷ Fou aplicador per a tota mena d'aliments, com es veu en les ordres registrades a ACA, C, reg. 1409, ff. 84 v. i 89 v., d'agost de 1343, ja citades.

²¹⁸ ACA, C, reg. 1306, f. 230 r.-v., 7 d'abril de 1344.

²¹⁹ ACA, RP, MR, vol. 879, ff. 102 v. i 110 v., 30 d'abril i 31 de juny, i *ibid.*, vol. 867, f. 29 v., 31 de maig.

²²⁰ ACA, C, reg. 1118, ff. 185 v.-186 r., 28 de juliol de 1344.

querella, Gener buscà i aconseguí el suport del rei, el qual, en les seves ordres al respecte mostrà, ben significativament, un interès especial per aquella quantitat de vi que restava immobilitzada.²²¹ Un altre apotecari, Francesc des Pla, de Caldes de Montbui, havia dut a l'exèrcit, probablement ja al Rosselló, setze cafissos de vi, pels quals va cobrar el preu i el *guany* corresponents.²²²

L'escrivà de ració, Pere des Bosc, indicava amb els seus albarans entre quines persones havia de ser distribuït tot aquest vi, i posteriorment a cadascun li era descomptat el seu valor en els albarans del sou.²²³ Això afectava també els professionals sanitaris, com es féu constar, per exemple, a l'albarà de pagament del sou de Romeu de Pal per la seva participació en l'expedició a Mallorca.²²⁴

Però, naturalment, per a fer la guerra no n'hi havia prou amb garantir el manteniment alimentari de l'exèrcit: calien armes. Molt aviat, pel novembre de 1342, Pere III comissionà l'aleshores escrivà de ració de la reina, Pere des Bosc, per a comprar i fer fer tota mena d'armes i material bèl·lic per a l'imminent conflicte, havent de cobrir el tresorer totes les despeses necessàries.²²⁵ Més tard, tanmateix, el tresorer va haver d'efectuar-ne diverses compres a mercaders i altres persones; el maig de 1344, durant la segona campanya al Rosselló, van caldre, per exemple, *pólvores per metre's foch en arbres* i assolar —o *talar*—

---

²²¹ ACA, C, reg. 1408, f. 193 v., 3 de juny, al veguer de Barcelona des de Ciutat de Mallorca, *taliter vos habendo in predictis [...] quod dictus Petrus Janerri, qui est in nostro servicio in regno Maiorice, ad Nos iterum propterea non recurrat ut potiora dispendia non incurrat*, i *ibid.*, reg. 1117, f. 48 r., 7 de juliol, al jurista Francesc de Vallseca, perquè actués davant el veguer. Les sèries de la Cancelleria reial on hom registrava els documents són, en general, indicatives del caràcter i de la importància de cadascun d'ells. En aquest sentit, cal notar que mentre que l'adreçada al veguer de Barcelona fou registrada a *Majoricarum*, l'altra, en canvi, ho fou a *Sigilli Secreti*.

²²² Item done an Francesch des Pla, especiayre de la vila de Caules de Muntbuy, per guany de .XVI. calis de vin que portà a la host del senyor Rey. E ha-ní àpocha, —.— .LXXX. sol. barchn. (ACA, RP, MR, vol. 321, f. 72 r., agost de 1343).

²²³ ACA, RP, MR, vol. 883, f. 7 r., *passim*.

²²⁴ ACA, RP, MR, vol. 883, f. 45 r., 5 de juliol de 1343, transcrit a l'Apèndix, § 168.

²²⁵ En un manament adreçat al tresorer, amb data de 5 de novembre, per tal que *delliure al dit En Pere des Bosch totes les quantitats que ell hagués necessàries a obs de fer ginys e trabuchs, pedres, gates, cascs, mantallets, escales, tendes, exàrcia de cànem, claus, plom, alcoholl e encara castells, tapieres e cuyrs per encuyrar les gates, destrals, picastes e perpals e altres coses necessàries a ops de la execució del Rey de Mallorques*, segons els albarans de pagament (ACA, RP, MR, vol. 319, f. 96 v., de desembre de 1342, i *ibid.*, vol. 320, f. 175 r., de juny de 1343).

l'horta de les viles assetjades.²²⁶ Quan Jaume de Mallorca atacà els comtats el 1345, Miquel Amarell i Bernat Ramon, procuradors de les rendes reials de Rosselló i Cerdanya, també van comprar pólvora, *obs de les baylestes del tro*, a l'apotecari Guillem Trony, de Perpinyà, per a rebutjar una temptativa d'aquell a Cotlliure.²²⁷ Altres apotecaris perpinyanesos, en els anys immediatament posteriors, també participaren en la defensa del Rosselló enfront de les temptatives de l'últim rei de Mallorca, com Bartomeu d'Arqués que el 1349 proporcionà brandons de cera per a fer la guaita a la muralla de Perpinyà.²²⁸

Per altra banda, la construcció i armament de les galeres necessàries per a l'estol del rei, o bé simplement per a la de les naus de càrrega, oferí també tot de possibilitats per a la inversió econòmica; en aquest sentit, és probable que la *dona Tortossa* a la qual li foren adquirides *estores, troyelles e cordes* per a dues galeres que s'armaven a Barcelona, estigués relacionada amb algun obrador d'apotecaria de la ciutat.²²⁹ L'any 1345 partí de Mallorca una ambaixada al rei de Tunis; els vaixells, dues galeres i una barca armada, ja havien estat utilitzats abans, probablement durant la guerra. En els *llibres d'acordament* d'aquestes galeres hi trobem un individu anomenat Font, qualificat de *botiguer* —denominació a voltes molt àmplia—, que proveí l'estol de *clavo e pega e stope*, l'últim producte dels quals tenia també

---

²²⁶ ACA, RP, MR, vol. 322, f. 116 v., a un mercader.

²²⁷ Li pagaren 3 ll 19 ss i 1 d b. per una compra de paper, *e per pólvora que n fo presa obs de les baylestes del tro cant En Jacme de Montpeller era ab les galees dels ginoeses a les mars de Cochliure* (ACA, RP, MR, vol. 1, f. 180 r., desembre de 1345, transcrit a l'Apèndix, § 230). A Anglaterra, contemporàniament, l'apotecari del rei, William of Stanes, dirigí la preparació de pólvora a la Torre de Londres durant els anys 1346 i 1347, i proveí de salnitre i sulfur per a la seva manufactura intensiva quan hom preparava l'atac a Calais (vegeu J. J. KEEVIL, *Medicine and the Navy*, cit., p. 23). Per a la fabricació de pólvora, i la intervenció dels apotecaris, vegeu A. R. WILLIAMS, "The Production of Saltpetre in the Middle Ages", *Ambix*, 22 (1975): 125-33.

²²⁸ Segons el compte de la batllia de Perpinyà: *item foren dates an Barthomeu Archés, [speciayre], per .II. brandons redons que foren dats al baytle per fer la gayta de la [guerra] d'En Jacme de Montpeller et pesaren .XII. lbr. e miga a rasó de .II. sol. .II. dnr. la liura, e a-ní albarà, fan .XXVII. sol. .I. dnr.* [nota al marge esquerre: *albarà en paper segellat ab lo segell del dit Barthomeu d'Arqués*] (ACA, RP, MR, vol. 1678, f. 39 r., 16 d'octubre de 1349).

²²⁹ Aquest *ítem* figura en un fragment d'un llibre de comptes i dates per a l'adob d'aquestes dues galeres, amb data de novembre de 1344 (ACA, RP, MR, vol. 2277, II, f. 9 v.) Aquests llibres contenien una relació esquemàtica de dates i quantitats despeses en jornals i productes diversos per a la reparació de les galeres (vegeu J. M. CASAS i HOMS, "Galeres catalanes trescentistes", cit., pp. 14-16).

un ús quirúrgic ben conegut.²⁸⁰ Tot i que no hem pogut trobar cap document corresponent a la guerra de Mallorca, tanmateix, com hem vist, no era estrany que els apotecaris —sobretot— exercissin de proveïdors de la drassana.²⁸¹

Els cavalls i mules constituïen un altre producte d'interès estratègic a l'hora d'organitzar una expedició militar, no només per al seu ús en el combat sinó també per al transport de tot el bagatge. Abans de realitzar la primera entrada al Rosselló, el juliol de 1343, el rei sol·licità que trametessin a Girona urgentment *atzembles en gran nombre per portar viandes e altres coses necessàries a Nós e a les hosts nostres que de present menam en Rosselló* als veguers i batlles més pròxims, a alguns nobles, bisbes i abats, i a algunes ciutats i viles.²⁸² En el negoci de vendre equins al rei també hi són documentats alguns professionals sanitaris, com ara el físic Pere Ros, que li vengué un rossí *a ops de portar les seves armes* per 500 ss b.²⁸³ Per altra banda, com s'ha dit, totes les bèsties que eren proporcionades al rei per a la guerra havien de ser prèviament revisades i estimades per llur valor per una comissió especial, amb participació d'un menescal; cal dir que desconeixem quins beneficis econòmics els reportava llur participació en aquestes comissions d'estima.²⁸⁴

A banda d'aquests productes majors, alguns altres, com l'*especieria* (confits, productes medicinals, etc.), també podien esdevenir objecte d'interès i de tràfic. Ja hem dit abans, i ara no ho repetirem, com el rei procurà que no en manqués ni per a la seva Cambra ni per a

---

²⁸⁰ ACA, RP, MR, vol. 2277, III-A, f. 22 v. —on no es fa menció de l'estopa—, publicat per Josefina MUTGÉ i VIVES, "L'ambaixada a Tunís", cit., p. 188, i C, f. 32 r., amb un valor total de 6 ll 19 ss 4 d b. Els vaixells foren *lliurats per adobar* el 15 de novembre de 1344. Pel que fa a la seva funció professional, es pot comparar amb el cas de Bernat Corretger, *apothecarius sive tenderius* de Sant Pau de Fenollet (vegeu abans, els apartats sobre l'*acordament* i les altres formes de retribució professional).

²⁸¹ Vegeu abans, l'apartat sobre la participació econòmica en l'expedició de conquesta de Sardenya, i també, més endavant, en l'expedició de Pere III a Sardenya.

²⁸² ACA, C, reg. 1117, f. 54 r.-v., 16 de juliol. N'hi demanava tantes com poguessin al veguer de Bages, Berga i Berguedà; al d'Osona, Vic, Ripoll, Ripollès, Camprodon i la Ral; al sots-veguer, batlle i cònsols de Berga; al batlle i ciutadans de Vic; al batlle i jurats de Manresa; al batlle i ciutadans de Santpedor i Moià; al veguer de Barcelona i Vallès; als ciutadans de Barcelona; al batlle i homes de Molins de Rei i Sant Vicenç dels Horts; als procuradors dels vescomtats de Castellbò i Cabrera per Pere de Montcada; al tutor del vescomte Dalmau de Rocabertí; al bisbe de Girona; als abats de Sant Esteve de Banyoles, Santa Maria de Ripoll i Sant Joan de les Abadesses; a Na Marquesa de Santa Pau; i a Na Beatriu de Rocabertí, vescomtessa de Rocabertí.

²⁸³ L'ordre de pagament al tresorer a ACA, C, reg. 1119, f. 96 v., 9 de desembre de 1343. Tanmateix, no en cobrà els primers 200 ss b. fins l'abril següent (*ibid.*, RP, MR, vol. 322, f. 92 v.)

²⁸⁴ Pel que fa a les estimes dels cavalls i mules, i les *esmenes* dels *afollats* o perduts, vegeu l'apartat sobre l'activitat professional dels menescals.

l'exèrcit en general.²⁸⁵ Fora dels apotecaris als quals el rei o els seus cambrers van recórrer, com Llorenç des Soler, alguns altres, igualment, van proporcionar aquesta mena de productes a la gent d'armes o als missatgers que es trobaven o que circulaven pel Rosselló, si bé de forma més esporàdica i localitzada. Fou el cas de Bernat Corretger, apotecari o botiguer de Sant Pau de Fenollet, ja dins del regne de França, el qual sabem que prestà determinats serveis —*quedam servícia*— a alguns domèstics reials —potser ambaixadors a la cort papal, a Avinyó— i correus que anaven de pas per aquell lloc, s'entén que durant la guerra.²⁸⁶

5.2. El finançament de la guerra.

Si garantir un adequat proveïment de la gent d'armes i dels cavalls era un objectiu preferent a l'hora de decidir fer la guerra, el seu finançament no ho era menys. El manteniment econòmic de l'exèrcit —en especial, al Rosselló— no fou gens fàcil. Hom pot veure per la documentació i també per la *Crònica* reial, malgrat els intents d'ocultar-ho, com Pere III es neguitejava per les dificultats financeres que més d'una vegada van estar a punt de fer-li abandonar la guerra i que, de fet, foren les principals responsables de la treva signada l'agost de 1343.²⁸⁷ De la mateixa manera que els professionals sanitaris participaren en el proveïment de l'exèrcit durant la guerra de Mallorca, també els hem pogut documentar en diverses iniciatives o actuacions inseribles en el procés de finançament d'aquell conflicte, un procés que els oferí ben atractives oportunitats d'inversió econòmica.

---

²⁸⁵ Vegeu l'apartat sobre l'equipament.

²⁸⁶ Bernat havia prestat *quedam servícia* a *quibusdam nostris domesticis et cursoribus interagentibus per dictum locum que grata ac acceptabilia reputamus* (ACA, C, reg. 878, f. 171 v., 7 de juliol de 1345, transcrit a l'Apèndix, § 228). Vegeu abans, l'apartat sobre l'activitat professional.

²⁸⁷ El juny de 1344, un cop pres Cotlliure, el rei s'adreçà al seu conseller Nicolau de Janvilla, comte de Terranova, sol·licitant-li un préstec i que intervingués igualment davant la reina i els consellers de Barcelona per la mateixa raó, ja que les últimes 13.000 ll b. rebudes, *encara ab la farina e viandes que ha açí poques, e aquexes que-ns trametets, a penes bastarà a compliment del present mes de juny. E los ríchs-hòmens e los cavallers han-nos dit ubertament que no-us seguirien, ne-ns poden seguir, sens paga del mes de juliol o de la meytat del dit mes; per què estam a perill de gran miuva e de gran vergonya, si per falta de diners nos ne havem a tornar [...] E que açò no-s tart; si no, tot és perdut* (R. GUBERN, "Epistolari", cit., pp. 71-75, § 1). Poden veure's també les freqüents peticions al tresorer publicades per M. de BOFARULL i de SARTORIO (ed.), "Proceso contra el rey de Mallorca", cit., dins *CODOIN*, vol. 31, Barcelona, 1866, pp. 372 i ss.; i PERE III, *Crònica*, cap. III, § 54, 61, 62, 84, etc.

Un primer exemple d'aquesta inversió el constituí la compra de rendes —de llur recaptació— a un cert temps. Ja hem vist com l'apotecari Pere Gener comprà les rendes de Sant Boi, i com volgué destinar un dels seus fruits —el vi— per al proveïment de l'exèrcit. En no poder-se'n ocupar personalment, delegà en Bernat des Llor i en Pere Vendrell, pervere, per a collir-les, però el primer, després d'haver-les recaptat, refusà de lliurar-les a l'apotecari. La proximitat al rei, un cop més, li resultà beneficiosa i, amb la seva intervenció, hem de suposar que aconseguí de recuperar-les.²⁸⁸ Com a exemple del que aquesta inversió suposava, es pot comparar amb la compra de les rendes de Cervera efectuada per l'apotecari Balaguer Adreny els anys 1345 i 1346.²⁸⁹

Per a les ciutats i viles reials, un dels mètodes tradicionals, com hem pogut veure anteriorment, de racaptar els fons del subsidi extraordinari atorgat al rei era constituït per la venda pública de censals i violaris (vegeu la Taula XX).²⁹⁰ El físic Pere Gavet comprà, per un preu de 2800 ss b., un violari de 400 ss b. anuals a vida de dues persones, a la vila de Piera; hom estipulava en el contracte que li seria pagat en dos terminis anuals (l'1 de setembre i l'1 de març) durant el primer any, i posteriorment seria satisfet, de forma successiva, a les seves filles, Saurina, muller de Bernat des Puig, notari de Barcelona, i Blanca.²⁹¹

Per a la recaptació del subsidi atorgat al monarca, les ciutats acudien igualment a l'augment de les imposicions o bé era concedida al rei una *ajuda* extraordinària sobre

---

²⁸⁸ ACA, C, reg. 1408, f. 193 v., i *ibid.*, reg. 1117, f. 48 r. Vegeu abans, l'apartat sobre el proveïment dels expedicionaris.

²⁸⁹ Aquest apotecari de Cervera comprà les rendes de la seva ciutat per un preu de 5000 ss b. (2500 ss b. cada any), pagadors per tres terces l'any (ACA, RP, BGC, cl. 8^a-C, vol. 1, ff. 4 r.-v. i 34 r.) Balaguer Adreny comprà igualment les rendes de Montfalcó, Veciana, La Robiola i Biure de 1345 i 1346, juntament amb Pere Taiadell, pel preu de 750 ss b. (*ibid.*, ff. 5 r. i 45 r.), i, tot sol, les de la Guàrdia Pilosa de 1346 per 500 ss b. (*ibid.*, f. 43 r.) El preu de venda, en aquest cas, equivalia a les quantitats que hi havia assignades sobre les rendes (violaris, testamentaries, etc.), del pagament de les quals se'n feia responsable el comprador; a banda d'un tant lliurat al rei (mig marc d'argent: 40 ss b.), tota la resta de la recaptació corresponia al comprador.

²⁹⁰ Hom pot veure les normes dictades per a la venda d'aquests violaris, per a la guerra de Mallorca, a ACA, RP, MR, vol. 322, ff. 25 v.-26 v., i nombroses vendes de violaris per diverses ciutats, sobretot a mercaders, però també a canonges, preveres, carmissers, etc., a *ibid.*, C, reg. 990, *passim*.

²⁹¹ La venda s'efectuà davant del notari Joan Salat, de Barcelona, el 6 de març de 1343, a Piera. La preceptiva llicència del rei fou registrada, amb data de 7 de març a ACA, C, reg. 990, f. 34 v., citada per LL. COMENGE i FERRER, "La medicina en el reino de Aragón", cit., p. 52, i transcrita a l'Apèndix, § 134. El tresorer n'ingressà el preu el mes de juny (*ibid.*, RP, MR, vol. 320, f. 35 v., transcrit a l'Apèndix, § 161). El mateix dia, Piera en va vendre un altre de 2000 ss b. anuals a Francesc Ferrer de la Sala, ciutadà de Barcelona, per 14.000 ss b. A canvi el rei va haver d'atorgar a Piera *que aquella universitat ne los particulars d'aquella no sien tenguts de pagar quèstia o servij, subsidi reial e altres coses*.

determinats productes. Algunes d'aquestes imposicions o *ajudes* afectaven molt directament les professions sanitàries, com ara, les que gravaven l'anomenada *especieria*. Fora de les que s'haguessin concedit abans, tenim notícia que el 1347 fou concedida al rei una *ajuda* d'un diner per lliura sobre la carn i la *salsa* —denominació, com és sabut, molt àmplia— venudes a les ciutats i llocs del Rosselló i la Cerdanya per al manteniment de l'exèrcit que defensava els comtats de la invasió de Jaume de Mallorca; cal dir, tanmateix, que aquesta ajuda encara era reclamada pel rei el 1351.²⁴³ Però el rei també tenia bon compte en protegir i reclamar els seus drets a determinades imposicions, com el *mesuratge* del roudor i les altres herbes que solien mesurar-se; durant la segona entrada al Rosselló, essent a Elna, el rei manà, efectivament, al batlle general i al veguer i batlle de Barcelona que obliguessin tots els venedors i compradors de roudor i altres herbes que solien mesurar-se a Barcelona, a fer-ho a la plaça del Roudor i no en altres llocs, per tal que hom pogués controlar millor el pagament del dit dret del *mesuratge*.²⁴³

Els subsidis extraordinaris sol·licitats a les aljames dels jueus constituïen una altra font d'ingressos important per a la Corona.²⁴⁴ El físic del rei Alatzar Avinardut intervingué regularment, com a comissionat pel monarca, en la distribució entre les aljames de la Corona de les quantitats taxades als jueus per aquest concepte —i per altres imposicions i pagaments— des d'època del Benigne, i també en l'arbitratge de tot tipus de qüestions sorgides entre els jueus d'Aragó, amb atribucions jurídiques sobre el particular.²⁴⁵

---

²⁴³ ACA, C, reg. 1065, f. 42 r.-v., 4 de març de 1351, Perpinyà, en manament al veguer de Puigcerdà.

²⁴³ ACA, C, reg. 1121, f. 47 v., 13 de juliol de 1344. Les fulles seques i pulveritzades del roudor (o roldor) servien per a adobar les pells.

²⁴⁴ Sobre aquest tema, tot i que fa referència a un període anterior, vegeu M. SÁNCHEZ MARTÍNEZ, "La fiscalidad catalanoaragonesa y las aljamas de judíos de la época de Alfonso IV (1327-1336): los subsidios extraordinarios", *Acta Mediaevalia*, 3 (1982): 93-141.

²⁴⁵ Fou comissionat per a la distribució del subsidi de 1328 amb el tresorer del rei, García de Loriz, i el canceller de l'infant primogènit Pere, Rodrigo Díaz, i per a la del de 1329, amb el mateix tresorer i el batlle general d'Aragó, Pere Martorell. El rei Alfons li havia atorgat també l'*officium cognoscendi de appellationibus emergentibus inter judeos regni Aragonum*, vacant a la mort de Bafiel Constantí de Saragossa, abans de 1332 (vegeu A. CARDONER i Francesca VENDRELL, "Aportaciones al estudio", cit., pp. 308-12, 320-26, § 3-9, i M. SÁNCHEZ MARTÍNEZ, "La fiscalidad catalanoaragonesa", cit., pp. 98 i 116). A la seva mort, aquest càrrec, que aleshores és anomenat *judicature appellationum a quibuscunque judicibus judeorum totius regni Aragonum*, fou encomanat al seu fill, Vidal, també físic del rei (ACA, C, reg. 958, f. 108 r., 18 d'agost de 1348), i després de la mort prematura d'aquest, a l'altre fill, Jucef (*ibid.*, f. 189 v., 8 de maig de 1353), malgrat una confusió administrativa que es produí en el nomenament (*ibid.*, ff. 190 v. i 193 v.)

Amb l'adveniment de Pere III, l'any 1336, Alatzar, que continuà al seu servei com a físic, fou mantingut també en aquelles funcions. Així, el veiem actuar en conflictes suscitats entre les aljames o dintre de les aljames pel que fa al subsidi de 1342. Aquell any fou habilitat, amb Tomàs de Canet, de la Casa del rei, per a realitzar certes investigacions relacionades amb els deutes dels jueus d'Aragó i el pagament del subsidi.²⁴⁶ Pel setembre de 1343, Alatzar fou especialment comissionat pel monarca per a aconseguir un subsidi extraordinari de l'aljama d'Oscà, d'on ell era natural.²⁴⁷ Mentre Alatzar s'adreçava cap a Oscà amb aquest encàrrec, el rei, per aquest motiu i interès, manà al porter Berenguer Gener que no procedís contra l'aljama, com li ho havia ordenat abans, a causa d'un préstec de 10.000 ss jaq. que els havia sol·licitat i que no havien satisfet; en el cas que ja ho hagués fet, disposava que fossin retornades les confiscacions, i que els diners ja obtinguts fossin lliurats a Alatzar Avinardut.²⁴⁸ Desconec el resultat de la gestió; en tot cas, pel febrer següent li foren concedits, en recompensa pels seus serveis, 800 ss jaq. dels que havia obtingut de l'aljama aquell porter i que, complint el manament anterior, ja els hi havia lliurat —a Alatzar.²⁴⁹

El desembre del mateix any 1343, mentre hom preparava la segona entrada al Rosselló i efectuava les corresponents demandes econòmiques, fou igualment comissionat, amb Pero Justaz, per tal de judicar les controvèrsies de l'actuació econòmica dels jueus aragonesos en un moment en el qual el rei volia decretar una moratòria general de deutes per als cristians i musulmans, amb l'objectiu que aquests poguessin satisfer el subsidi que li atorgaren aquell any per a la guerra contra Jaume de Mallorca. En aquesta conjuntura, els jueus foren acusats de determinats fraus presumptament comesos en contractes debitoris, acumulació de capital

---

²⁴⁶ Segons es desprèn de sengles ordres als juristes Juan Aldeguer, de Saragossa, i Juan Domingo Dirasta, de Calataiud, per tal de substituir-lo en aquest afer (ACA, C, reg. 1117, f. 87 v., 14 d'agost de 1343, al setge de Canet). No obstant això, l'aljama aconseguí, pel març de 1344, que se li'n reconegués la comissió, ara juntament amb el batlle general d'Aragó, Pero Justaz, revocant-ne qualssevol altres d'efectuades al respecte (*ibid.*, reg. 626, f. 24 v., 11 de març).

²⁴⁷ ACA, C, reg. 1306, f. 121 r., 12 de setembre de 1343.

²⁴⁸ ACA, C, reg. 1306, f. 121 r., 13 de setembre de 1343, transcrit a l'Apèndix, § 175. El préstec citat havia estat sol·licitat a l'aljama a principis d'agost de 1343, des del campament de Canet.

²⁴⁹ ACA, C, reg. 876, f. 23 v., 17 de febrer de 1344, transcrit a l'Apèndix, § 185. Potser en relació amb el cas, un mes abans, Alatzar fou encarregat, amb Juan Eximén de Huesca, jutge i auditor de la cort, per a obligar l'aljama a pagar les despeses efectuades per dos missatgers que aquesta havia tramès al rei per afers generals (*ibid.*, reg. 1120, f. 49 r., 24 de gener de 1344).

amb usura i altres pràctiques il·legals. L'afet fou especialment polèmic a Calataiud²⁵⁰ i a Daroca, fins que, posteriorment, el mes de maig, Alatzar fou substituït en aquest afer pel seu germà Jucef, també físic, en trobar-se *occupatus in Curia nostra aliis arduis nostris negociis*.²⁵¹

Efectivament, el febrer de 1344, havia estat comissionat amb Pero Justaz i Juan Eximén de Huesca, jutge i auditor de la cort, per a decidir una nova distribució general dels tributs reials entre les aljames d'Aragó, en quedar superada l'anterior pels canvis de domicili esdevinguts.²⁵² Tanmateix, per l'abril següent hom ampliava la comissió a Jucef Avinardut per a la qüestió de la redistribució, i, en especial, per a dirimir les diferències entre les aljames de Calataiud i Daroca, per una banda, i llurs *adelantats*, per l'altra.²⁵³ Com es veurà, és probable que Alatzar intervingués també, amb altres persones de confiança del rei, en les negociacions amb Jaume de Mallorca.

Com a comissaris per a la distribució de les impositcions, havien de dirimir les diferències entre les aljames, tot i que aquestes podien apel·lar les seves sentències al rei, com féu la de Barbastre en un conflicte amb la de Tamarit de Llitera.²⁵⁴ Excepcionalment, se'ls donava poders per a supervisar les declaracions jurades de cadascun dels jueus de l'aljama referents als seus béns per a la contribució de cadascun als tributs reials, com fou el cas de

---

²⁵⁰ ACA, C, reg. 1119, f. 67 r.-v., 17 de desembre de 1343. El 9 gener de 1344 hi eren confirmats *ad compartimenta peytarum*, amb exclusió de qualsevol altra injerència (ACA, C, CRD Pere III, c. 16, n° 2143). Tanmateix, aquesta qüestió hi causà desacord entre ambdós comissaris i Pero Jordán de Urríes, justícia de la vila i cambrer major del rei, fou encarregat de fer de mitjaner (*ibid.*, reg. 627, f. 51 r., 29 de març de 1344), mentre el rei els confirmava com a tals (*ibid.*, ff. 51 v.-52 r., amb la mateixa data). Amb tot, el juliol de 1344, el rei els recordava quines eren llurs obligacions, després d'una denúncia de negligència per part de l'aljama (*ibid.*, reg. 626, f. 137 v., 15 de juliol). Finalment, però, hom va haver d'incloure Jordán de Urríes en la comissió (*ibid.*, C, reg. 628, f. 163 r., 11 de febrer de 1345).

²⁵¹ ACA, C, reg. 626, ff. 109 v.-110 r., 1 de maig de 1344, transcrit a l'Apèndix, § 202).

²⁵² ACA, C, reg. 627, f. 63 r., 19 de febrer de 1344.

²⁵³ ACA, C, reg. 627, f. 103 r., 27 d'abril de 1344. Sobre aquest assumpte, en particular pel que fa a l'aljama de Calataiud, vegeu també *ibid.*, ff. 73 v.-74 r., del 12 d'abril, *ibid.*, reg. 626, f. 137 r., del 15 de juliol, i *ibid.*, reg. 628, f. 86 v., del 21 de novembre.

²⁵⁴ ACA, C, reg. 627, f. 26 v., 12 de març de 1344.

TAULA XX

**Reintegració del regne de Mallorca (1343-1344)
Participació econòmica dels professionals sanitaris:
les compres de censals i violaris**

Nom	Ubicació	Caràcter	Percepció anual ¹	Preu de compra ¹
Pere de Bertrellans	Vic	censal	39	2.500
Pere Gavet	Piera	violari	400	2.800

1 Expressat en sous barcelonesos.

Daroca.²⁵⁵ Per la seva experiència, i per la confiança dipositada en ell, el rei li encarregava també altres casos referents a disputes econòmiques entre els jueus d'altres aljames de fora d'Aragó.²⁵⁶

Un altre recurs, sovint inevitable, com hem vist també anteriorment, per a aconseguir fons per al finançament de la guerra, era l'alienació del patrimoni reial (Taula XX). Així, pel març de 1343, fou venut a Pere de Bertrellans, apotecari de Vic, a perpetuïtat i en franc alou, un censal de 39 ss b. que el rei percebia sobre el mas Oller, situat en el terme de Vic, pel preu de 2500 ss b., amb tot el domini directe, lluïsmes, firma i fadiga, redempció dels homes i dones del dit mas i tots els altres drets reials i personals.²⁵⁷ El mes de juny, el tresorer del rei, n'ingressà el dit preu.²⁵⁸

Quan els recursos financers aconseguits per tots aquests caminis, i altres que no ha calgut especificar, no resultaven suficients o bé no arribaven a temps, hom havia d'acudir a la via de sol·licitar préstecs (Taula XXI).²⁵⁹ En aquest camp tornem a trobar, com en la conquesta de Sardenya vint anys abans, l'apotecari Joan de la Geltrú, si bé el préstec amb penyores que efectuà al rei i que li fou retornat aleshores és anterior a la guerra de Mallorca. Efectivament, havia efectuat un préstec a interès *—a mocobell—* per un import de 8000 ss b. al tresorer del rei, Ramon de Boil (1339-1340) —predecessor de Bernat d'Olzinelles en el

---

²⁵⁵ ACA, C, CRD Pere III, c. 16, n° 2154, 15 de gener de 1344.

²⁵⁶ Salamó Sollam Cofen, de Cervera, apel·là al rei contra la part presumptament excessiva que li corresponia pagar de les imposicions de l'aljama, i el cas fou confiat en principi a Alatzar (ACA, C, reg. 1120, f. 9 r., 18 de gener de 1344), si bé després la comissió li fou revocada (ACA, C, reg. 627, ff. 57 v.-58 r., 26 de març de 1344).

²⁵⁷ ACA, C, reg. 990, ff. 40 v.-42 r., 12 de març de 1343. Aquest mas era conreat per Simó i Guillem Espaer, pare i fill respectivament, de Vic, i un dels seus camps es trobava gravat amb un cens anual de 4 ss b. pagador als successors de Pere de Codinacs. El mateix dia, en fou informat el batlle de Vic (*ibid.*, f. 42 r.) L'abril el rei manà al mateix batlle que obligués Simó Espaer a prestar l'homenatge i jurament deguts al comprador, alliberant-lo del que abans havia prestat al rei (*ibid.*, f. 64 v., 5 d'abril). Simó, probablement, s'hi resistia perquè el mas era tingut pel rei en feu del bisbe de Vic, l'aprovació del qual —com aquest protestà— no havia estat requerida per a efectuar la venda de la part del rei; un mes més tard, efectivament, el rei havia de requerir la dita aprovació del bisbe (*ibid.*, f. 142 v., 4 de maig). Dels dos primers documents, hom pot veure'n una reproducció fotogràfica i una traducció a l'espanyol a R. JORDI GONZÁLEZ, "Viejos papeles del siglo XIV: 1342 [venta de un censo por el rey Pedro IV de Aragón al boticario de Vic Pedro de Bertrellans]", *Boletín Informativo de Circular Farmacéutica*, 81 (1976): 34-41.

²⁵⁸ ACA, RP, MR, vol. 320, f. 38 r., transcrit a l'Apèndix, § 160.

²⁵⁹ Vegeu G. ENSENYAT i PUJOL, "Algunos préstamos", cit., i la seva tesi doctoral, on se'n documenten alguns de realitzats per mercaders, oficials reials i eclesiàstics mallorquins després de la campanya de Mallorca, a partir de 4500 ss.

TAULA XXI

Reintegració del regne de Mallorca (1343-1344) Participació econòmica dels professionals sanitaris: els préstecs

Nom	Quantitat	Data
Joan de la Geltrú Arnau çà Riera *	8.000 ss b. ¹ 12.600 ss b.	a. juny 1343 a. abril 1344

* Adscrit a la Casa del rei.

1 Aquesta quantitat és el *cabal* posat per l'apotecari. El *mocobell* puja a 7.000 ss b. Per tant, el total que li fou reintegrat ascendí a 15.000 ss b.

càrrec— el qual li empenyorà, en nom del rei, una sella de muntar *ab fre, pitral e reentranga*. El juny de 1343, per tal d'utilitzar aquesta sella en les cerimònies de la coronació a Ciutat de Mallorca, Olzinelles li retornà el *cabal* de 8000 ss b. i li pagà un *mocobell* de 7000 ss més, fent un total 15.000 ss b.³⁶⁰ Altrament, el mateix Olzinelles rebia, el maig de 1344, 55.000 ss b. de la ciutat de Girona, d'un total de 90.000 ss que aquesta havia de lliurar al rei; l'albarà indica que la diferència fou pagada, en nom del rei, a diverses persones *per deutes de la Cort*, entre els quals hom troba el físic i cirurgià Arnau çà Riera, que rebé 12.600 ss b. És probable, tot i que el dit albarà no dona cap altra informació, que aquesta considerable suma li fos deguda a causa d'algun préstec o d'haver intervingut en la seva concessió.³⁶¹ En conjunt són, certament, unes dades molt minses però que, tot i amb això, ens indiquen alguna mena de relació dels professionals sanitaris amb el prestamisme vinculat a la guerra, també durant aquest conflicte.

Com ha estat dit en parlar de l'*acordament*, quan hom s'enrolava a les galeres calia que indiqués el seu domicili habitual o bé ocasional a la ciutat on aquestes eren armades i, igualment, que presentés algú que li avalés l'*acordament*. Si bé és impossible saber en quina mesura, és de creure que els *fermancers*, com els qui hostatjaven mariners, en traurien algun benefici de llur intervenció, ja fos per convíncences privades o per altres vies; és un extrem, però, que no calia especificar-se en els *llibres d'acordament*. D'entre els qui figuren donant hostal als qui acudien a Barcelona o a qualsevol altra ciutat on s'armessin galeres per a enrolar-s'hi, hom hi pot documentar alguns professionals sanitaris. Així, en el *llibre d'acordament* de la galera de l'almirall Pere de Montcada, que hostilitzà el rei de Mallorca a partir de desembre de 1342, hi podem trobar un mestre Bonanat [Metge?], qualificat de *caxaler*, i domiciliat *al carrer dels Orbs, al cap de la plaça de Santa Anna*, donant hostal als remers Miquel Porqueres —originari de Vilafranca del Penedès—, Bernat Pagès —de

---

³⁶⁰ ACA, RP, MR, vol. 320, f. 194 v., transcrit a l'Apèndix, § 159. Amb el dit *mocobell* hom entenia per satisfets una sèrie d'albarans i ordres de pagament per deutes passats de la cort que Joan de la Geltrú restituí al tresorer; en la seva majoria, ell n'era el beneficiari, però també hi apareixen els apotecaris Felip Jutge, de Barcelona, i Ardoví, de Lleida. Poc més tard, el rei manà al mestre racional, Juan Ferrández Muñoz, que ho acceptés així en els seus comptes (*ibid.*, C, reg. 1117, f. 37 r.-v., 10 de juliol).

³⁶¹ ACA, RP, MR, vol. 322, f. 29 v. Una quantitat similar, 11.000 ss b., havia estat lliurada al rei per Francesc i Pere Alenyà, de Montblanc, proveïdors de blats, mitjançant Berenguer Cerdà, comissionat per a la compra del blat del qual l'apotecari Pere Gener n'havia de fer el bescuit de l'armada; els fou retornat el juny de 1343 (ACA, C, reg. 1306, f. 89 r.)

Girona— i Joan Xamorro —de Lisboa.²⁶³ En unes galeres armades a Ciutat de Mallorca que transportaren una ambaixada al rei de Tunis el març de 1345, i que probablement ja havien estat utilitzades durant la guerra, hi trobem també un Colombés, *metge*, hostatjant un remer anomenat Bernat Colombés.²⁶³ Quant als avaladors, no és tampoc difícil trobar entre ells algun sanitari, com el barber anomenat precisament Bernat Barber, *qui està al carrer de Sent Pere Jusà, en la honor d'En Guillem Çesgleya*, avalador del remer jueu Maimó des Coll, originari de Santa Coloma de Queralt i enrolat en la dita galera de Pere de Montcada;²⁶⁴ o el també barber Guillem de Mirambell, *qui stà al portxe, en la honor d'En Parrot*, avalador de Pere des Mas, mariner de Barcelona enrolat en una galera comandada per Guillem de Corbera el març de 1343.²⁶⁵

Si els beneficis econòmics obtinguts amb la seva activitat professional constituïren la base d'aquesta participació econòmica en la guerra, també foren base, juntament amb els aconseguits a través del negoci de la guerra, d'una activitat econòmica més general: els beneficis de la guerra foren reinvertits. L'apotecari Pere Gener, a banda de la seva estratègia econòmica al voltant de l'administració del bescuit de l'armada que monopolitzava i que ja hem comentat (*molins de sang*, *forms*), aconseguí, un cop presa Mallorca, que li fos reconeguda la cessió d'una comanda comercial,²⁶⁶ mentre que Alatzar Avinardut, per la seva banda, féu de creditor amb importants sumes de diners.²⁶⁷

---

²⁶³ ACA, RP, MR, vol. 2277, I, ff. 21 r., 24 r. i 27 r., respectivament.

²⁶⁸ ACA, RP, MR, vol. 2277, III-B, f. 15 v. Aquest remer no apareix en la segona còpia del *llibre d'acordament* (III-A), que ha estat publicada per Josefina MUTGÉ i VIVES, "L'ambaixada a Tunis", cit.

²⁶⁴ ACA, RP, MR, vol. 2277, I, f. 22 v.

²⁶⁵ ACA, RP, MR, vol. 2277, I, f. 45 v.

²⁶⁶ El difunt Bonanat des Perers, mercader de Mallorca, llegà en el seu testament a Pere Gener les 115 ll b. que Morató Dalmau i Nicolau Robert tenien en comanda del dit Bonanat; mort Morató, els seus béns passaren a Guillem Morató, de Ciutat de Mallorca, que es negà a satisfer el que era degut a l'apotecari, tot segons un manament resolutori al veguer de Ciutat (ACA, C, reg. 1407, f. 22 r.-v., 13 de juny de 1343).

²⁶⁷ El juny de 1344 li eren deguts 8370 ss b. pels habitants de Seròs, a la vegueria de Lleida, segons una ordre de pagament a Ramon de Caldes, curador del castell de Seròs (ACA, C, reg. 1121, f. 18 v., 25 de juny de 1344, Cotlliure), reiterada pel juliol, amb danys i perjudicis pel seu retard o negligència (*ibid.*, ff. 40 v.-41 r., 14 de juliol, Elna).

5.3. Els *acorriments* per cavalls.

En totes les campanyes de la guerra de Mallorca, alguns professionals sanitaris són documentats, com en les altres expedicions estudiades, cobrant el sou d'un o més cavalls *armats* o *alforrats*. En tots els casos es tracta de menescals (6) i també de funcions mèdiques de l'àmbit de la cirurgia —físics-cirurgians, cirurgians i barbers (6). Majoritàriament (8), són gent vinculada, com a familiars, al rei, la reina o l'infant Jaume. Les fonts documentals, en aquest cas, són els albarans testimonials de l'escrivà de ració i els albarans de pagament del tresorer. Durant l'expedició a Mallorca els professionals sanitaris documentats mantenint cavalls foren tres menescals i un barber (vegeu la Taula XXII).²⁶⁸ Just quan s'inicià la primera campanya al Rosselló, les forces de l'infant Jaume a la vegueria de Girona disposaven —que sapiquem—, amb sengles cavalls alforrats, de dos menescals, un físic-cirurgià i tres cirurgians.²⁶⁹ Durant la primera entrada al Rosselló, hom hi troba —ajuntant-s'hi aquests últims— cinc menescals, un físic-cirurgià, tres menescals i un barber,²⁷⁰ i durant la

---

²⁶⁸ Els menescals van ser Hamet Abenxoha (ACA, RP, MR, vol. 883, ff. 65 v.-66 r., *ibid.*, vol. 320, f. 131 r., i *ibid.*, vol. 321, f. 297 v.), Abrahim Abenxoha (*ibid.*, vol. 883, ff. 49 v.-50 r. i 65 v.-66 r., *ibid.*, vol. 320, ff. 125 v. i 297 v., i *ibid.*, vol. 321, f. 54 v.) i Faraig de Bellvís (*ibid.*, vol. 883, ff. 59 v. i 65 v.-66 r., *ibid.*, vol. 320, ff. 125 v. i 297 v., i *ibid.*, vol. 321, f. 154 v.), i el barber, Guillem Fuster (*ibid.*, vol. 883, ff. 55 v.-56 r. i 65 v.-66 r., i *ibid.*, vol. 320, f. 297 v.), tots ells familiars del rei.

²⁶⁹ Els menescals Guillem Manerca (ACA, RP, MR, vol. 2459, ff. 14 v. i 27 v.) i Guillem Vidal (*ibid.*, f. 27 v.), el físic-cirurgià Jaume ça Riera (*ibid.*, ff. 12 v., 27 v. i 35 v. —transcrit a l'Apèndix, § 169), i els cirurgians Bonanat Metge (*ibid.*, ff. 10 v., 13 v., 27 v. i 43 r.), Bernat Gassol i Garcia de Portoles (ambdós a *ibid.*, ff. 13 v. i 27 v.)

²⁷⁰ Hamet Abenxoha (ACA, RP, BGC, cl. 6^a-A, vol. 10, f. 26 v. —transcrit a l'Apèndix, § 180—, *ibid.*, RP, MR, vol. 883, ff. 62 v.-63 r. i 68 v.-69 r., i *ibid.*, vol. 321, ff. 57 r., 78 r., 83 v., 92 v., 103 r. i 124 r.), Abrahim Abenxoha (*ibid.*, vol. 883, 62 v.-63 r., 68 v.-69 r. i 75 v.-76 r., i *ibid.*, vol. 321, ff. 54 v., 78 r., 83 v., 98 v. i 102 v.), Faraig de Bellvís (*ibid.*, vol. 883, 62 v.-63 r., 68 v.-69 r., 74 v.-75 r. i 75 r.-v., *ibid.*, vol. 321, 58 r., 78 r., 83 v., 103 r. i 154 v. —transcrit a l'Apèndix, § 182), Guillem Monerca, Guillem Vidal, Jaume ça Riera (tots tres a *ibid.*, vol. 883, ff. 65 r. i 70 r.-v., i *ibid.*, vol. 321, ff. 78 v. i 84 v.), Bonanat Metge (allà mateix i també a *ibid.*, vol. 321, f. 130 r.), Bernat Gassol (allà mateix però també a *ibid.*, vol. 321, f. 103 r.), Garcia de Portoles (allà mateix i a *ibid.*, vol. 321, f. 102 r.) i Guillem Fuster (*ibid.*, vol. 883, ff. 62 v.-63 r., 68 v.-69 r., 74 v.-75 r. i 75 r.-v., i *ibid.*, ff. 54 r., 78 r. i 103 r.)

TAULA XXII

Reintegració del regne de Mallorca (1343-1344)
Participació econòmica dels professionals sanitaris:
els *acorriments* per cavalls

Nom	Cavalls	Acorriment diari
<i>Expedició a Mallorca (1343)</i>		
Abrahim Abenxoha(*) Hamet Abenxoha*	1 ca. alf. 1 ca. ar. 1 ca. alf.	5 ss b. 7 ss b. 5 ss b.
Faraig de Bellví* Guillem Fuster*	1 ca. alf. 1 ca. alf.	5 ss b. 5 ss b.
<i>Primera entrada al Rosselló (1343)</i>		
Abrahim Abenxoha(*) Hamet Abenxoha* Faraig de Bellví* Guillem Fuster* Bernat Gassol Guillem Manerca(**) Bonanat Metge(**) Garcia de Portoles Jaume çà Riera(**) Guillem Vidal	1 ca. ar. 1 ca. alf. 1 ca. ar. 1 ca. alf. 1 ca. ar. 1 ca. alf. 1 ca. alf. 1 ca. alf. 1 ca. alf. 1 ca. alf. 1 ca. alf.	8 ss b. 5 ss b. 7 ss b. 5 ss b. 5 ss b. 8 ss b. 5 ss b. 4 / 5 ss b. 4 / 5 ss b. 4 / 5 ss b. 4 / 5 ss b. 4 / 5 ss b. 4 / 5 ss b.
<i>Segona entrada al Rosselló (1344)</i>		
Abrahim Abenxoha(*) Hamet Abenxoha* Faraig de Bellví* Guillem Fuster* Miquel de Messina Guillem des Soler*	1 ca. ar. 1 ca. ar. 1 ca. alf. 1 ca. ar. 1 ca. ar. 1 ca. alf. 1 ca. ar.	8 ss b. 8 ss b. 5 ss b. 8 ss b. 8 ss b. 5 ss b. 8 ss b.
<p>* Adscrit a la Casa del rei. — (*) Adscrit a la Casa de la reina. — (**) Al servei de l'infant Jaume, comte d'Urgell. — ca. ar. = cavall armat. — ca. alf. = cavall alforrat.</p>		

campanya de 1344, quatre menescals, un cirurgià i un barber.²⁷¹

Hom pot veure a la Taula XXII els tipus de cavall o cavalls i l'*acorriment* diari de cadascun d'ells. En la gran majoria dels casos, els albarans no donen més informació que aquesta. Aparentment, tots aquests professionals rebien el seu sou del cavall —o cavalls— que aportaven a la guerra, exactament igual que com els altres estipendiàries.²⁷² Penso, però, que no és descartable tampoc, pel fet mateix que alguns d'ells aportaren més d'un cavall, que indiqués també una altra mena de participació econòmica per part dels sanitaris.

Nogensmenys, en alguns casos, hom declara en els albarans que aquest sou a compte del cavall és *per rahó de son ofici*; és el que hem documentat en el cas del cirurgià Bonanat Metge, present entre els *frontalers* de l'infant Jaume.²⁷³ Com ja hem apuntat abans,²⁷⁴ sembla clar que els membres de determinades funcions mèdiques de rang inferior (cirurgians, barbers i menescals, fonamentalment) que d'altra manera percebrien un sou professional ben migrat, optaven preferentment pel sou més elevat que podien obtenir mitjançant l'aportació d'un cavall per a la guerra. De tota manera, això no deixava de tenir les seves implicacions econòmiques: com és sabut, la possessió d'un cavall no era a l'abast de tothom; cal tenir en compte d'entrada que, per raons òbvies, per a un menescal —i la majoria dels notats a la Taula ho són— això resultava més factible, però és que, com pot observar-se, la gran majoria

---

²⁷¹ Els menescals Hamet Abenxoha (ACA, RP, MR, vol. 322, ff. 138 v., 175 r. i 186 v., i *ibid.*, vol. 323, ff. 57 r.-58 v.), Abraham Abenxoha (*ibid.*, vol. 322, ff. 138 v., 175 v. i 186 v., i *ibid.*, vol. 323, ff. 57 r.-58 v.), Faraig de Bellví (*ibid.*, vol. 322, ff. 138 r., 168 v., 176 v. i 183 v., i *ibid.*, vol. 323, ff. 57 r.-58 v.) i Miquel de Messina (*ibid.*, vol. 323, ff. 73 r. i 173 r.), el cirurgià Guillem des Soler (*ibid.*, vol. 322, ff. 183 v., i *ibid.*, vol. 323, ff. 57 r.-58 v.) i el barber Guillem Fuster (*ibid.*, vol. 322, ff. 175 v. i 183 v., i *ibid.*, vol. 323, ff. 57 r.-58 v.) Tanmateix, el Guillem des Soler citat en els mateixos albarans juntament amb un Jaume des Soler, és molt probable que no correspongui al cirurgià del mateix nom. De fet, no s'indica en cap moment la seva condició de cirurgià i, per altra banda, com hem vist, el Guillem des Soler cirurgià va rebre igualment un considerable sou diari per la seva tasca professional.

²⁷² Sovint s'inclouen sota el títol *albarà d'acorriment general del sou dels hòmens a cavall fet a...* (ACA, RP, MR, vol. 883, ff. 68 v.-69 r., etc.) Als menescals Faraig de Bellví i Abraham Abenxoha se'ls paga el sou pels cavalls *que deuen menar* a Mallorca (*ibid.*, vol. 320, f. 125 v.) A Miquel de Messina, en fi, li fou satisfet l'*acorriment del sou de .I. cavall alforrat que tenia en servey del senyor Rey en la establida de Canet* (*ibid.*, vol. 322, f. 173 r.), i a Jaume ça Riera, pel cavall *que havia tengut en serviy del dit senyor en la dita execució* contra el rei de Mallorca (*ibid.*, vol. 2459, 35 v., Apèndix, § 169).

²⁷³ Bonanat va percebre el *sou de .I. cavall alforrat que havia tengut en serviy del dit senyor e al qual lo dit senyor li manà ésser fet compte per rahó de son ofici...* (ACA, RP, MR, vol. 2459, f. 43 r., juliol de 1343).

²⁷⁴ Vegeu l'apartat sobre l'activitat professional.

dels sanitaris documentats amb un cavall armat o alforrat eren familiars reials. D'altra banda, la presència d'un físic-cirurgià (Jaume çà Riera) no desmenteix la hipòtesi plantejada —només cal comparar el seu estipendi amb el que va rebre Ramon de Pal (vegeu la Taula XIX)—, com tampoc ho fa la de Guillem des Soler, per les raons suara exposades i que, en tot cas, seria l'única excepció. Per contra, el cas de Miquel de Messina és prou evident: aquest menescal va rebre un salari de 3 ss b. cada dia durant l'expedició a Mallorca i la primera campanya al Rosselló, per passar després, durant la segona *entrada* al Rosselló, a percebre 5 ss b. diaris amb l'aportació un cavall alforrat. Caldria preguntar-se, finalment, si tots aquests professionals documentats amb un cavall armat o alforrat eren relaxats d'altres funcions o obligacions a canvi de llurs serveis sanitaris; malauradament, cap document no ens aporta llum sobre aquest punt.

5.4. Altres formes de participació.

Hi ha encara una sèrie de dades sobre l'actuació d'alguns professionals durant la guerra, i en relació amb ella, sense cap mena de relació, tanmateix, amb llur activitat professional o amb una participació econòmica en el conflicte. Efectivament, el rei confià certes tasques diplomàtiques a alguns dels físics del seu cercle, com Cresques Elies o Alatzar Avinardut, potser —com es comprova en el cas del primer— en relació amb les negociacions secretes que es portaren a terme per a la rendició del vescomte de Canet o del mateix Jaume de Mallorca; tanmateix, el caràcter de la documentació que ha pervingut —cartes de presentació, ordres de pagament i albarans que mantenen en tot moment el secretisme dels assumptes tractats— no permet assegurar aquesta interpretació en tots els casos, però tampoc cap altra.

Segons aquesta documentació, el desembre de 1343, el tresorer del rei, Bernat d'Olzinelles, pagà 100 ss b. a Cresques Elies *per alcunes coses secretes*.²⁷⁵ A finals de febrer de 1344 el rei li manà pagar 200 ss b. més en trametre'l a Canet *per alguns affers de*

---

²⁷⁵ ACA, RP, MR, vol. 321, f. 156 r.

*la sua Cort.*²⁷⁶ El mes de març següent, a punt d'iniciar-se la segona entrada al Rosselló, el rei li ordenava pagar 600 ss b. per algunes despeses que havia tingut en alguns afers molt útils i necessaris en relació amb la guerra contra Jaume de Mallorca.²⁷⁷ Per altres documents, sabem que aquesta vegada havia estat tramès a Avinyó, a la cort papal, amb una ambaixada encapçalada pels consellers reials Nicolau de Janvilla, comte de Terranova, i Miguel Pérez Sabata, *per los affers qui són entre los dits senyor Rey e En Jacme de Mallorques.*²⁷⁸ El menescal Hamet Abenxoha també anà en la mateixa ambaixada a Avinyó, amb dos ajudants i un cavall armat, el sou anticipat del qual li fou igualment satisfet pel tresorer abans de sortir de Perpinyà.²⁷⁹

El juny, des d'Argelers, fou novament tramès a Canet, *informat sobre alguns affers nostres secrets* que havia de comunicar verbalment al capità de Canet, Riambau de Corbera.²⁸⁰ En els anys immediatament posteriors a la guerra, Olzinelles encara li efectuà diversos pagaments, el 1346 i el 1347, en ser tramès ambdues vegades *per affers secrets de la sua Cort.*²⁸¹ A l'altre físic jueu de Pere III, Alatzar Avinardut, hom li manà pagar igualment 15 florins d'or, durant el setge de Cotlliure, justificant-ho amb la mateixa frase.²⁸² Recordem, per altra banda, que aquest últim tingué un important paper quant a la consecució

---

²⁷⁶ L'albarà de l'escrivà de ració a ACA, RP, MR, vol. 867, f. 10 r., 28 de febrer, transcrit a l'Apèndix, § 186, i el del tresorer a *ibid.*, vol. 322, f. 67 r., març.

²⁷⁷ *Ratione quarundam missionum et expensarum per vos factarum pro quibusdam negociis nobis utilibus et multum necessariis executioni quam facimus contra Jacobum de Maiorice...* segons el manament al batlle general (3 de març); el setembre de 1344, quan ja havia acabat la campanya, encara li'n restaven 400 per pagar, que foren encomanats, amb un to molt enèrgic, a Bernat Bertó, procurador de les rendes reials a la governació de Girona (ACA, C, reg. 1307, f. 120 r., 30 de setembre, transcrit a l'Apèndix, § 221), i que efectivament pagà tot seguit (*ibid.*, RP, MR, vol. 987, f. 113 r.)

²⁷⁸ Un albarà extraordinari de l'escrivà de ració indica que els 600 ss b. eren la quitació de 40 dies de tres bèsties de bast, necessàries per al viatge, a raó de 5 ss per bèstia i dia (ACA, RP, MR, vol. 867, f. 71 r., 3 de març de 1344, Perpinyà). Igualment, li foren pagats els 360 ss b. anuals per vestir abans de partir (*ibid.*, f. 71 v., 5 de març).

²⁷⁹ 320 ss b., a raó de 8 ss diaris (ACA, RP, MR, vol. 867, f. 71 r., 3 de març de 1344, Perpinyà). L'albarà del vestir d'ell (360 ss b.) i dels dos ajudants (70 ss b. cadascun) també a *ibid.*, f. 71 v., 3 de març).

²⁸⁰ ACA, C, reg. 1118, f. 146 v., 9 de juny de 1344, Argelers, publicat per Y. BAER, *Dien Juden*, cit., vol. 1, pp. 304-05, § 219, i transcrit a l'Apèndix, § 208.

²⁸¹ ACA, RP, MR, vol. 868, ff. 44 v. i 53 r., 20 de setembre de 1346 i 13 de febrer de 1347.

²⁸² L'albarà de l'escrivà de ració a ACA, RP, MR, vol. 867, f. 30 v., 23 de juny de 1344, i el del tresorer a *ibid.*, vol. 322, f. 171 r., citat per A. CARDONER i Francesca VENDRELL, "Aportaciones al estudio", cit., p. 312.

d'ajuts econòmics de les aljames dels jueus, en particular d'Aragó, com a comissari per a la distribució dels subsidis entre les aljames i jutge d'apel·lació.

Les ciutats més importants nomenaren procuradors especials perquè acompanyessin el monarca durant la guerra, per a la defensa dels seus interessos en el procés polític de reintegració del regne mallorquí. Els jurats de la ciutat de Girona nomenaren per a representar-los els influents metges gironins que havien d'anar amb el rei, Arnau i Bernat çà Riera.²⁸³ Tanmateix, com ja hem vist, per decisió del monarca, Arnau fou alliberat de l'obligació d'acompanyar-lo a Mallorca i al Rosselló, i Bernat restà com l'únic procurador de la ciutat.²⁸⁴ Com a tal va percebre dels dits jurats de Girona, acabada la primera campanya al Rosselló, 1000 ss b. de salari.²⁸⁵

Finalment, el menescal Pere Girona, familiar de l'infant Jaume, fou comissionat per a la inspecció dels cavalls que eren tinguts a sou del rei i del mateix infant en els llocs de la frontera de la vegueria de Girona.²⁸⁶ Al mateix temps, intervingué també en el pagament del sou d'aquells cavalls, objectiu pel qual fou tramès a Barcelona de part de l'infant per tal de sol·licitar diners als consellers municipals i al tresorer del rei.²⁸⁷

En suma, podem veure com la confiança dipositada en ells com a sanadors del cos, es féu fàcilment extensiva, en alguns casos —físics universitaris, fonamentalment—, a altres afers d'índole política i també econòmica. El cas del menescal, en canvi, sembla que caldria

---

²⁸³ AHCG, I.1.2.1, lligall 5, reg. 1, f. 23 r.-v., 25 d'abril de 1343.

²⁸⁴ AHCG, I.1.2.1, lligall 5, reg. 1, f. 25 v., 22 de maig de 1343, transcrit a l'Apèndix, § 158.

²⁸⁵ Així en féu època als jurats de Girona, 500 *ratione viagiū quem feci pro vobis et universitate dicte civitatis cum domino Rege in adquisicione regni Maiorice...* i el altres 500 *pro viagio quod feci apud Rossilionem cum domino Rege in execucione justicie...* (AHCG, I.1.2.1, lligall 5, reg. 1, f. 44 r., 12 de setembre de 1343, citat per Ch. GUILLERÉ, "Une famille", cit., p. [4], transcrita a l'Apèndix, § 174).

²⁸⁶ Pel juny de 1343, l'infant Jaume, a Girona, li féu pagar 120 ss b. per dos mesos de sou, a raó de 2 ss b. diaris, *per ço con havia entès en afers de la dita execució anan per los lochs de la frontera per regonèxer si les cavallers qui staven en los dits lochs tenien contínuament les companyes e cavalls a què prenien sou e encara per ço con procurava altres afers qui fahien per la execució damunt dita* (ACA, RP, MR, vol. 2459, f. 19 r.) El juliol li fou pagat un altre més de sou pels mateixos conceptes (*ibid.*, f. 44 v., transcrit a l'Ap, Doc., § 171).

²⁸⁷ Aquests podrien ben bé ser els *altres afers* als quals feien referència els mateixos albarans citats adés. Efectivament, li foren pagats 30 ss b. *per loguer de bèsties per ço con cuytadament [l'infant] lo tramès de Gerona a Barcelona, als prohòmens de la ciutat, per afers de la execució damunt dita* (ACA, RP, MR, vol. 2459, f. 21 r.); 10 ss b. més foren pagats al correu Pere Soguer, el qual fou tramès pel menescal —aleshores a Barcelona— a Girona a buscar una carta de l'infant Jaume sobre l'afer del sou (*ibid.*, f. 21 v.); i, finalment, li fou lliurat un altre *acorrimet* de diners, *qui·ls havia despeses en loguer de .I^a. azembla qui portà moneda que havia reebuda del tresorer per a l'infant per afers de la execució (ibidem).*

entendre'l més en funció del caràcter de la seva activitat professional amb els equins, a banda que pogués participar també d'una tal confiança.

6.- ELS VENÇUTS: PROFESSIONALS MALLORQUINS I ROSSELLONESOS.

No s'ha escrit gaire sobre l'actitud que prengueren els habitants dels territoris del regne de Mallorca enfront de l'*execució de justícia* del rei Pere. Hom accepta que a les Illes —més concretament a Mallorca— no hi hagué gairebé resistència o bé que aquesta es limità als individus i grups més propers al monarca destronat, i que la població en general i l'estament comercial en particular van optar per adaptar-se pragmàticament a la nova situació jurídica, allunyant-se de les conspiracions i de les temptatives jaumines. Altrament, al Rosselló —autèntic centre neuràlgic del regne— la resistència fou més aferrissada; mentre Ciutat de Mallorca es va lliurar al Cerimoniós sense combatre, els pobles del Rosselló el forçaren a establir diversos setges en regla. Tanmateix, un cop el rei de Mallorca i la ciutat de Perpinyà es van retre, les actituds generals sembla que van inclinar-se en el mateix sentit que a les Illes, malgrat els intents de *Jaume de Montpeller*. Pere III va dur a terme una hàbil política de processos²⁸⁸ i amnisties, confirmant i ampliant les llibertats de les ciutats i territoris del regne, i fent de Perpinyà la segona capital del Principat. Destacats individus provinents d'aquelles terres —els *rossellonesos*— van dominar el Consell Reial durant els anys següents fins a constituir-se en un grup de pressió clau en el potenciament de l'autoritarisme reial.²⁸⁹

²⁸⁸ Alguns d'aquests processos han estat publicats: vegeu J. M. QUADRADO, "Proceso instruido en 1345...", *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 15 (1914): 1-15, 65-80 i 81-94; G. LLOMPART, "Gil de Lozano, señor de Martinell, y la vida cotidiana en las calas de Menorca medieval (1343-46)", *ibid.*, 40 (1984): 165-86; i IDEM, "La presunta conspiración mallorquina de Miquel Rul·lan contra Pedro IV de Aragón (1343)", *ibid.*, 42 (1986): 79-110. Abans d'iniciar l'expedició a Mallorca, Pere havia tingut cura de preparar-se per a la repressió: pel maig féu pagar al seu algtzàr, Miguel de Gurrea, 233 ss b. *per rahó de .X. grillons, .V. cadenes, ço és, les .III. de largària de .LVIII. palms e les .II. de largària de .XLVII. palms cascuna, per .XL. collars, per .XX. maneres e per .XXV. cadenats de ferre que ha comprats a ops de son oflici per rahó del viatge lo qual, Déu volent, lo dit senyor entén allèr a Malorques* (ACA, RP, MR, vol. 866, f. 14 r.)

²⁸⁹ Ho eren els nobles Ademar de Mosset, Pere de Fenollet, vescomte d'Illa i de Canet, el seu germà, Hug, canceller de Pere III i després bisbe de Vic i de València, i Francesc de Perellós, o els juristes Jaspert de Tregurà i Francesc Roma; però el terme va fer-se extensiu a altres personatges del grup no provinents d'aquella regió, com Bernat de Cabrera, probablement cunyat del vescomte d'Illa. Cal recordar també que el contacte amb l'estructura

De la mateixa manera, diversos professionals sanitaris mallorquins i rossellonesos van veure's afectats per la guerra i per la nova situació subsegüent. Alguns van fer costat a Jaume de Mallorca, i tot seguit el rei Pere els féu obrir procés, acabat en absolució, en presó o, en certs casos, fins i tot, en execució. D'altres van optar per fer costat a Pere, col·laborant i proveïnt el seu exèrcit i la seva armada, i foren represaliats pel rei de Mallorca per, més tard, rebre el favor del Cerimoniós. D'altres encara són documentats en diverses circumstàncies en relació amb el conflicte. Tots aquests professionals els hem llistat en la Taula XXIII.

D'entre els qui van fer costat al rei de Mallorca, l'individu més destacat —sempre dintre del col·lectiu sanitari— fou el físic Joan de Cremona, batxiller en medicina per Montpeller i mestre en arts i en medicina per París. De procedència nord-italiana, el papa Joan XXII l'autoritza (1333) per a l'ensenyament de la medicina a Montpeller. Més tard passà al servei de Jaume III des de, almenys, 1337, quan aquest li concedí rendes a l'illa de Mallorca. Després de la reintegració del regne, el nou governador, Arnau d'Erill, el processà, li confiscà tots els seus béns i el féu executar (1345), *exposcente enormitate criminis per eum in nostram magestatem regiam perpetrati*, diu la documentació reial. Més tard (1349) els seus béns, prou considerables, foren retornats pel rei a les seves filles.²⁹⁰

---

administrativa del regne conquerit va donar lloc a importants transformacions a la mateixa Corona d'Aragó, des de la promulgació de les *Ordinacions* —basades en les *Leges Palatinæ* mallorquines— fins a l'establiment d'una nova estructura administrativa que no va arribar a arrelar (vegeu R. GUBERN, *Epistolari*, cit., pp. 52-53).

²⁹⁰ La restitució fou condicionada pel rei al fet que les filles —Joana, Saurina i Margarida— no es poguessin casar sense el vist-i-plau reial (ACA, C, reg. 1413, f. 74 r.-v., 4 de juliol de 1349), del qual més endavant en foren absoltes (*ibid.*, f. 113 r., 24 de desembre de 1349). Deu anys més tard encara pledejaven pel terçdelme de diverses terres, alqueries i rafals del terme de Manacor que els era discutit pels seus detentors (*ibid.*, reg. 1418, f. 237 r., 15 de febrer de 1358), el qual havia estat concedit al dit físic per Jaume III de Mallorca vint anys enrera (31 de maig de 1337), en agraïment pels seus serveis (vegeu E. de K. AGUILÓ, "Lletres Reials", *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 22 (1928-1929): 45, § 6). Segons l'inventari dels seus béns, fet dreçar pel governador de Mallorca el 1345, aquest físic posseïa una casa a Ciutat, un rafal a l'horta de Ciutat, una vinya, tres esclaus, un cavall, un rossí, dos parells de bous, tres àsens, etc. Els seus llibres, malauradament, només són citats de forma global: en una de les cambres de la casa ciutadana hi havia *trenta-vuyt llibres de perganí entre grans e pochis que foren meses dins lo dit armari en una caixa e segelats*; item *vuyt llibres e volums de perganí* (ARM, RP, Libre de sequestre de béns, 1345, s. f., publicat per J. VICH i SALOM i J. MUNTANER i BUJOSA, *Documenta Regni Majoricarum* (miscelánea). *Colección de documentos inéditos para la historia del antiguo Reino de Mallorca (1229 a 1349)*, Ciutat de Mallorca, 1945, pp. 202-10, § 214). Tot i que el 23 d'octubre del mateix any 1345 el rei Pere manava al procurador de les rendes reials a Mallorca, Bertran Roig, que li trametés sense cap dilació tots els llibres que havien estat del físic ajusticiat (E. de K. AGUILÓ, "Lletres Reials", cit., 22 (1928-1929): 303, § 38), va haver d'accedir a lliurar els que ja eren d'Andreu des Valer, segurament després d'haver-los comprat en subhasta (*ibid.*, § 39). El procés contra Joan de Cremona fou un dels principals que es tingueren contra partidaris de Jaume de Mallorca (vegeu G. LLOMPART, "La presunta conspiración", cit., p. 80). Malgrat que el condemnà *ad ultimum supplicium propter tractatum proditorum et conjurationem initam contra regiam majestatem et ejus utile atque reipublicae civitatis et regni Majoricarum*, el governador fou acusat posteriorment d'haver tingut excessiva familiaritat amb el físic (J. M. QUADRADO, "Proceso instruido en 1345 contra el Gobernador Arnaldo de Erill...", *Bolletí de la Societat*

Joan Mata, barber de Jaume III, va haver de patir també la confiscació de tots els seus béns que havia deixat a la Ciutat i regne de Mallorca, mentre es va mantenir fora de l'abast dels oficials del rei Pere. Efectivament, pel novembre de 1344, Pere III manava a Arnau d'Erill que li fossin confiscats tots els béns que tingués a la Ciutat i regne de Mallorca, i que fins a un valor de 3000 ss b. del seu total fossin lliurats a Guillem Fuster, el seu propi barber (del rei Pere), i la resta fos distribuïda entre tots els seus acreïdors, inclosa la seva muller, sempre estalvis els 3000 ss de Guillem Fuster. No obstant això, mig any després, el barber del rei Pere encara no havia cobrat aquests 3000 ss, segons es desprèn d'una nova ordre de pagament que aconseguí essent el rei a Perpinyà, adreçada a Felip de Boil, reformador i procurador de les rendes del regne de Mallorca (maig de 1345). És probable que no arribés a fer-se amb ells, ja que, finalment, Pere III atorgà el perdó a *Johannes Marcha*, barber de Mallorca, que *continue fueritis de sequela incliti Jacobi de Montepesulano* (març de 1351).²⁹¹ Mentrestant, la seva muller, Blanca, havia estat desterrada de Mallorca i conduïda a Aigüesmortes, on Joan es trobava acompanyant el que fou el rei de Mallorca.²⁹²

El físic Joan Navata havia estat condemnat a l'esclavitud, després d'haver estat pres pel governador de Mallorca a la batalla de Lluçmajor (1349), on va ser al costat de Jaume III, fins que, a instàncies —i possiblement per interès— dels jurats de Ciutat de Mallorca, fou absolt pel rei.²⁹³

Arqueològica Lul·liana, 15 (1914): 80). *Mestre* Joan de Fiochis, àlies de Cremona, a vegades també apareix com Joan de Carmona, però el primer nom sembla indicar amb prou seguretat la seva procedència italiana (així apareix en el document publicat per Aguiló adés citat, § 6). La seva probable relació amb un físic venecià del mateix nom (Cremona) documentat el 1358, indicada per E. WICKERSHEIMER, *Dictionnaire*, cit., vol. 1, p. 388, és òbviamment impossible.

²⁹¹ L'ordre a Arnau d'Erill a ACA, C, reg. 1409, ff. 130 v.-131 r. (17 de novembre de 1344), tenint en compte que *Johannes Mata, barbitonsor incliti Jacobi, olim regis Maiorice, nobis seu vobis nostro nomine pro hiis que habet in Civitate et regno Maiorice fidelitatis homagium facere recusaverit et nunc etiam in serviciis dicti olim regis continue insistendo renureque curet homagium facere supradictum*. La nova ordre citada a Felip de Boil a *ibid.*, reg. 1408, f. 157 r. (17 de maig de 1345), i l'absolució a *ibid.*, *ibid.*, reg. 1415, ff. 46 v.-47 r. (15 de març de 1351), transcrita a l'Apèndix, § 245.

²⁹² Vegeu J. M. QUADRADO, "Proceso instruido en 1345", cit., p. 88.

²⁹³ ACA, C, reg. 1414, f. 184 r.-v. (29 d'abril de 1350), transcrita a l'Apèndix, § 242. Tots els homes de peu presos a Lluçmajor foren condemnats a la mateixa pena.

TAULA XXIII

Professionals sanitaris del regne de Mallorca
documentats durant la guerra de reintegració (1343-1344)

Nom	Funció professional	Ciutat
Pere Arnau	apotecari	Perpinyà
Bartomeu d'Arqués	apotecari	Perpinyà
Guillem d'Arqués	apotecari	Perpinyà
Bernat de Barriac* ¹	físic	Barcelona
Joan Bas	apotecari	[Perpinyà]
Bernat	menescal	Perpinyà
Guillem Caner	apotecari	Elna
Joan de Cremona ²	físic	Ciutat de Mallorca
Guillem Castelló	apotecari	Perpinyà
Marçal de Coloma	apotecari	Perpinyà
Colombés ³	físic	Ciutat de Mallorca
Pere Deuslosal	barber	Tuïr
Bonanat Estaper ⁴	apotecari	Ciutat de Mallorca
Simó Ferrer	menescal	Ciutat de Mallorca
Jaume Foixà	barber-cirurgià	Ciutat de Mallorca
Font ³	[apotecari]	Ciutat de Mallorca
Jaume Gil	cirurgià	Perpinyà
Berenguer Julià	cirurgià	Ciutat de Mallorca
Alemanya Malet	apotecari	Ciutat de Mallorca
Ramon Martí	barber	El Voló
Joan Mata* ⁵	barber	[Ciutat de Mallorca]
Joan Navata	físic	Ciutat de Mallorca
Jaume d'Ordiols	apotecari	Perpinyà
Puig ³	apotecari	Ciutat de Mallorca
Guillem Ros	apotecari	Ciutat de Mallorca
Guillem Rostoll	apotecari	Ciutat de Mallorca
Simó ⁶	cirurgià	[Ciutat de Mallorca]
Berenguer Sunyer ⁶	barber	[Ciutat de Mallorca]
Joan Taló	apotecari	Perpinyà
Guillem Trony	apotecari	Perpinyà

* Adscrit a la Casa del rei de Mallorca.

¹ Familiar dels reis de Mallorca des d'època del rei Sanç (1311-1324).

² També apareix com Joan de *Carmona*.

³ Documentats en relació amb la tripulació de les galeres d'un petit estol d'ambaixada a Tunis el 1345, armades a Ciutat de Mallorca; les galeres ja havien estat utilitzades abans.

⁴ També apareix com Bonanat *Estaper*. Era oriünd de Sant Celoni.

⁵ També apareix com Joan *Marca*.

⁶ Professionals sanitaris *acordats* en l'estol d'ambaixada a Tunis de 1345.

Joan Bas, apotecari rossellonès, fou desterrat de la vila de Perpinyà i dels comtats de Rosselló i Cerdanya fins més enllà de Manresa, i després, a instàncies de la reina Maria, també fou absolt.²⁹⁴ Un altre apotecari, Pere Arnau, de Perpinyà, fou processat i executat per ordre de Jaume III, molt probablement després de ser delatat per Joan Taló, també apotecari de la mateixa vila, el qual, a la vegada, més tard fou assassinat per Joan Arnau, fill del primer.²⁹⁵

A banda de Pere Arnau, d'altres professionals sanitaris —sobretot apotecaris— van fer costat a Pere III, no sabem si amb l'exercici de la seva professió o simplement fugint al costat de l'exèrcit invasor. És el que es dedueix de gran nombre de gràcies (guitages, moratòries de deutes, etc.) atorgades pel nou rei a diversos habitants de Ciutat i de Perpinyà, tot just entrar-li; així, tenim els casos del cirurgià Jaume Gil,²⁹⁶ dels apotecaris Guillem

---

²⁹⁴ ACA, C, reg. 877, f. 41 v. (23 de desembre de 1344). L'absolució és extensiva també a altres condemnats (Ramon Gavella, cavaller, Jaume Calbet, paraire, Bernat Jaubert, escrivà, Pere Jaubert, advocat, Jaume Jaubert, advocat, i En Calaf, vanover) *ex causa in eadem prohibicione contenta*.

²⁹⁵ L'1 de setembre de 1344, Pere III revocà, en un manament a Guillem de Bellera, governador dels comtats de Rosselló i Cerdanya, a veguers, batlles i a tots els oficials dels comtats, tots els processos i obligacions realitzats per ordre de Jaume de Mallorca pels cònsols i síndics o procuradors de Perpinyà, sota segell papal, del rei de França i del senescal de Provença, així com també tots els processos i sentències contra Pere Ribera, cònsol, Pere Arnau, apotecari, i Pere Arnau, fuster, condemnats a mort pel rei de Mallorca *pro defensione veritati ac justicie et utilitate rei publice* i executats; i també tots els processos i sentències dictades pel dit rei de Mallorca contra qualssevol persones de Perpinyà que se n'absentaren durant la guerra (ACA, C, reg. 1122, f. 51 v.) El 24 de febrer següent era dictada l'absolució de Joan Arnau, fill de l'apotecari Pere Arnau, acusat de l'homicidi de Joan Taló, apotecari de Perpinyà, i que ara es trobava fugitiu de la justícia, a condició que es lliurés al batlle de Perpinyà (*ibid.*, reg. 877, f. 83 v.)

²⁹⁶ Li fou atorgat un *allongament* (ACA, C, reg. 1122, f. 12 v., 7 d'agost de 1344) de fins a 260 ss b. i per dos anys, vàlid per a cristians i jueus, distribuïts en tres parts, la primera per Tots Sants, la segona per la següent festa de Tots Sants i la tercera al final dels dos anys; exceptuant, com de costum, dots i esponsalícis, vendes de béns immobles, rendes, penyores, llegats testamentaris o comandes.

Rostoll,²⁹⁷ Guillem Castelló,²⁹⁸ Alemany Malet²⁹⁹ i Marçal Coloma,³⁰⁰ i dels menescals Simó Ferrei³⁰¹ i Bernat.³⁰²

Un altre cas d'interès és el del també apotecari Bonanat Estaper, documentat violant els primers embargaments comercials decretats per Jaume de Mallorca. Bonanat, natural de Sant Celoni però domiciliat a Ciutat de Mallorca, es trobava negociant al Principat quan s'inicià el conflicte i, malgrat les recíproques prohibicions dictades contra el comerç per part d'ambdós reis, no dubtà a comprar diverses mercaderies i espècies a Barcelona i traslladar-se amb elles a Mallorca tot seguit. Allí fou arrestat pel lloctinent de Jaume III a l'illa, Roger de Rovenac, el qual li confiscà les mercaderies i espècies que duia i li imposà una multa de 100 florins d'or, que féu notar en deute en els llibres del procurador de les rendes reials a l'illa, Paulí Brondo, amb l'aval de Guillem Ros, un altre apotecari de Ciutat (març de 1343). Amb tot, més tard, primer el mateix lloctinent i, més endavant, el rei Pere, l'absolgueren de pagar-la.³⁰³

²⁹⁷ Fou absolt de pagar els 50 ss b. corresponents al rei per llúisme per la compra de *duabus tabulis situatis in macello majori ville Perpiniani*, en temps de Jaume de Mallorca (ACA, C, reg. 877, f. 102 v., 28 de febrer de 1345).

²⁹⁸ Moratòria de fins a 800 ss b. per dos anys, pagant-ne la meitat al final de cadascun dels dos anys (ACA, C, reg. 1122, f. 32 r., 7 d'agost de 1344).

²⁹⁹ Una moratòria similar, de fins a 40 ll reials mall. per un període de dos anys (ACA, C, CRD Pere III, c. 17, n° 2335, 25 de juny de 1343).

³⁰⁰ Una altra de similar, de fins a 60 ll b. per dos anys, pagant la meitat a final de cada any (ACA, C, reg. 1123, f. 26 r., 19 d'agost de 1344).

³⁰¹ Fins a 10 ll reials mall. per un període de tres anys (ACA, C, CRD Pere III, c. 17, n° 2334, 25 de juny de 1343).

³⁰² Guiatge per a viure, entrar i sortir lliurement de les terres de la Corona, vàlid per un mes (ACA, C, reg. 877, f. 108 r., 27 de març de 1345).

³⁰³ En ser-li novament reclamat el pagament, Pere III l'absolgué de satisfer-la (ACA, C, CRD Pere III, c. 33, n° 4472, 13 de juliol de 1346, transcrita a l'Apèndix, § 232) tenint en compte la remissió de totes les causes dutes a terme contra mallorquins, amb devolució dels béns confiscats (31 de maig de 1343), l'absolució general de tots els habitants del regne de Mallorca (30 de juny de 1343), i la mateixa declaració posterior del lloctinent del rei de Mallorca a l'illa sobre el fet, absolent-lo també de pagar-la. Amb el document d'absolució, Bonanat acudí a Pere Ros, comissari dels deutes antics de la procuració de les rendes reials de Mallorca, el qual comunicà al rei tot seguit (*ibid.*, n° 4477, 11 d'agost) que, tot i amb això, no considerava provada la raó per la qual el dit Bonanat no havia de pagar la multa ja que l'al·legació als dits privilegis no era pertinent, i sol·licitava al rei noves instruccions. Tanmateix, aquí acaba tot el que sabem sobre aquest cas. El germà de Bonanat Estaper, Francesc, mercader de Barcelona i habitant de Castell de Càller, l'hem vist abans adquirir els béns a Sardenya del cirurgià Bernat de Pertegàs (vegeu abans, l'apartat sobre la repoblació de l'illa en el capítol sobre la conquesta de Sardenya); sobre el parentiu entre ambdós Estaper, vegeu la reclamació dels béns del ja difunt Bonanat (AHPB, not. Jaume Ferrer, 1, manual del 26 de març al 15 de maig de 1349, f. 40 r., 16 d'abril de 1349).

D'altres professionals participaren també, al llarg de la guerra i immediatament després, en el proveïment de diversos productes (*confits*, paper),³⁰⁴ alguns d'ells d'interès militar (pólvora, cera).³⁰⁵ D'altres són documentats en relació amb l'armada o l'exèrcit, com a avaladors de gent embarcada o proveïdors³⁰⁶, o bé embarcant ells mateixos en naus de guerra.³⁰⁷ El cirurgià Berenguer Julià assistí, després de Lluçmajor, l'infant Jaume de Mallorca, fill del darrer rei —mort a la batalla— de les ferides que hi rebé.³⁰⁸ Dissensions polítiques podrien haver provocat el trencament de contractes d'*afermament*, com el que havia subscrit el barber-cirurgià Jaume Foixà amb un grec mallorquí.³⁰⁹ Quant als que havien estat

---

³⁰⁴ L'apotecari de Perpinyà Guillem d'Arqués va vendre *10 ll de confits de sucra* per a la Cambra del rei, l'octubre de 1345 (ACA, RP, MR, vol. 857, f. 1 r.); pocs anys després (octubre a desembre de 1350) era un altre apotecari perpinyanès, segurament parent seu, de nom Bartomeu d'Arqués, qui proporcionava paper als oficials del rei —en aquest cas, el batlle de Perpinyà— a *obs del ofici dels clavis e rereclams* i també a *obs de registrar les lletres dels oficials* (*ibid.*, vol. 1678, ff. 39 r. i v.) La procuració de les rendes reials als Comtats també fou proveïda de paper pels apotecaris perpinyanesos: en el primer llibre conservat després de l'annexió, consta que fou Guillem Trony qui va vendre-li paper de forma major i menor, pel desembre de 1345 (*ibid.*, vol. 1, f. 180 r.) Per als apotecaris perpinyanesos, per contra del que succeïa a Barcelona, el paper constituïa un dels productes de comerç habitual. Així, fou també un apotecari, Jaume d'Ordriols, el qui va proporcionar el paper necessari per a les negociacions amb Jaume de Mallorca a la Tor de Querol cap a 1347 (*ibid.*, vol. 4, f. 117 v.)

³⁰⁵ Vegeu abans, l'apartat sobre el proveïment dels expedicionaris.

³⁰⁶ Vegeu abans, els apartats sobre l'*acordament* de professionals sanitaris, el proveïment i el finançament de la guerra.

³⁰⁷ Vegeu el capítol sobre l'*acordament* de sanitaris a l'armada.

³⁰⁸ El 21 de desembre de 1349 el rei manava al procurador de les rendes del regne de Mallorca que li fossin pagats 1000 ss mall. *pro salario eo quare curavit egregium Jacobum, filium incliti Jacobi de Montepesulano, a vulneribus apud dictum regnum in personam suam pridem illatis* (ACA, C, reg. 1413, f. 106 v., transcrit a l'Apèndix, § 240). El document fou publicat segons la còpia existent en el registre de lletres reials de l'Arxiu de Mallorca per E. AGUILÓ, "Lletres Reials", cit., 22 (1928-1929): 385, § 57. Sobre la sort d'aquest infant després del combat de Lluçmajor n'hem dit quelcom en el capítol introductori (nota 14).

³⁰⁹ Jaume Foixà, *barbitonsor*, fou absolt pel rei de pagar una multa de 72 ll mall. i d'exiliar-se de les Illes, pena que li fou imposada pel governador del regne *pretextu cuiusdam rixe dudum habite inter vos et Bartholomeum Johannis, grecum incolam civitatis eiusdem, inter quos jam antea homagium firmatum fuerat*, amb la condició que durant el període d'un any esdevenidor tingués en servei del rei a Mallorca un cavall alforrat a les seves expenses (ACA, C, reg. 1413, f. 83 r.-v., 15 de setembre de 1349); si bé cal reconèixer que no s'indica en absolut quina fou la causa d'aquesta *rix*e, és ben sospitós el fet que es produís en dates molt properes a la batalla de Lluçmajor i amb la intervenció —condemnatòria i absolutòria— de les més altes instàncies. En un altre document, pel qual s'ordenava que se'l reconegués hereu dels béns a Mallorca i a Sardenya de Pere Serra, de Mallorca, difunt, en el cas de ser-ne, com ho afirmava, el parent més pròxim, és anomenat *chirurgicus* (*ibid.*, reg. 1413, f. 78 v., 31 d'agost de 1349), mentre que en una època posterior per un llegat testamentari —del qual testament n'era marmessor— figura com a *barberius* (AHPB, not. Jaume Ferrer, 5, manual del 20 de novembre de 1354 al 15 de juliol de 1355, f. 189 r., 28 de maig de 1355).

familiars dels reis de Mallorca, Pere intentà atraure's els més destacats, com Bernat de Barriac, confirmant-los sous i violaris si li prestaven homenatge.⁸¹⁰

Finalment, i precisament pel que fa a l'homenatge, alguns professionals sanitaris són igualment documentats en relació amb els procuradors dels pobles del Rosselló els quals, un per un, com a les Illes, van haver de jurar fidelitat al nou rei. Pel que fa als sanitaris, en els casos de les localitats més petites (el Voló, Tuïr) són tots barbers; el barber, cèl·lula bàsica de l'assistència sanitària baix-medieval, ha estat definit, precisament, com a *paraigües sanitari d'una important massa de població*, la d'estrats socio-econòmics més baixos. En el cas d'Elna, capital eclesiàstica del Rosselló i un nucli de més entitat, el sanitari-procurador ja no és un barber, sinó un apotecari.⁸¹¹

7.- LA INCIDÈNCIA DE LA MALALTIA.

Sabem que hom va concedir algunes exempcions prèvies per causa de malaltia. Aquest fou el cas, per exemple, del cavaller Ferrer de Vilafranca, conseller del rei, al qual Pere III, a mitjans d'abril de 1343, per la feblesa de la seva persona i el perill al qual s'exposava,

---

⁸¹⁰ El 4 de gener de 1345 Pere III li confirmà les quitacions i els violaris que li havien estat atorgats pels reis de Mallorca Sanç i Jaume III, com a físic seu (ACA, C, reg. 1307, ff. 178 v.-179 r., transcrit a l'Apèndix, § 226). Seguint aquesta ordre del rei, els procuradors dels comtats de Rosselló i Cerdanya li pagaren el violari de 116 lliures anuals, segons com *appar per los comptes passats de procuradors del temps d'En Jacme de Muntpesler*, des de 1345 (ACA, RP, MR, vol. 1, f. 99 r.) i fins a la seva mort, el 9 de novembre de 1348 (*ibid.*, vol. 5, f. 98 v.) Sobre aquest físic, oriünd de Lleida, frustrat professor a l'*Studium* bisbal de Barcelona i després a Montpeller, metge dels comtes d'Empúries, del bisbe de Vic i dels reis de Mallorca, poden veure's les notes d'E. WICKERSHEIMER, *Dictionnaire*, cit., vol. 1, p.72; M. R. McVAUGH, "Bernat de Berriacho (*fl.* 1301-43) and the «ordinació» of bishop Ponç de Gualba", *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 9 (1990): 240-54; J. PERARNAU i ESPELT, "Una hipòtesi relativa a Bernat de Barriac", *ibidem*, 10 (1991): 277-83; i M. de BARCELONA, "La cultura catalana", cit., pp. 173-75, § 182. A la llum de la documentació que hem pogut consultar, es fa evident que el *quondam* fixat per McVAUGH és erroni. És probable que Bernat fos a Barcelona des d'abans de la guerra (març de 1343), quan hi anà per a tenir cura d'Arnau Roger II, comte de Pallars, causa per la qual Pere III li havia atorgat un salconduït especial (ACA, C, reg. 874, f. 71 v., citat per M. R. McVAUGH, *ibid.*, p. 248).

⁸¹¹ El rei Pere sol·licità el lliurament d'El Voló *a man nostra per grat o per força* a diversos notables del lloc, entre els quals Ramon Martí, barber (ACA, C, reg. 1118, f. 167 r., 7 de juliol de 1344). L'apotecari Guillem Caner jurà fidelitat al rei, amb els altres procuradors d'Elna, per aquesta vila (ACA, C, Pergamins, carp. 252, n° 836, 14 de juliol de 1344). Pere Deusosal, barber, formava part de la universitat de Tuïr quan la vila nomenà procurador per al jurament; cal dir que és l'únic membre de la universitat del qual se n'especifica l'ocupació (*ibid.*, n° 844, 26 de juliol). Sobre els barbers, vegeu L. GARCÍA BALLESTER i M. R. McVAUGH, "Nota sobre el control", cit.

l'alliberà de l'homenatge prestat de seguir-lo en l'expedició a Mallorca fins que es recuperés de la malaltia que patia mitjançant una carta expedida sota segell secret.³¹² No obstant això, sembla que una manca de recuperació aconsellà atorgar-li l'exempció plena —ara ja registrada a la sèrie *Majoricarum*—, a principis de maig.³¹³ Cal notar que en aquesta última es féu constar expressament que el rei fou *certificato de condicione et infirmitate* del seu conseller, sense indicar, tanmateix, com ni per part de qui.

Hom concedí encara algunes altres exempcions en les quals no s'indica que la causa fos una malaltia; tampoc es sol·licitava una contraprestació en numerari, sinó únicament l'aportació d'un substitut que s'enrolés en lloc de l'eximit. Fou el cas de Joan des Prat, apotecari de Girona, dispensat d'anar al Rosselló amb l'exèrcit reial el juliol de 1343.³¹⁴

A banda d'aquestes exempcions inicials, durant la guerra foren concedides també llicències per a abandonar l'exèrcit per causa de malaltia. L'agost de 1343, poc abans de finalitzar la primera campanya al Rosselló, fou donada llicència a Bernat Ricolf, de Manresa, per trobar-se malalt, i amb ell a un *macip* que en tenia cura, mitjançant una ordre a l'almirall, Pere de Montcada, per tal que li procurés un vaixell per a evaquar-lo.³¹⁵ L'infant Pere, com a senescal, també concedí llicències per a abandonar l'exèrcit, com per exemple les atorgades a Pere Codina, de la companyia de Jaume Bardina, conestable, de Sant Boi, per raó de la seva vellesa, i a Guerau Fuster, també de Sant Boi, per malaltia,³¹⁶ ambdues amb la condició de proporcionar un substitut *axí apte e sufficient a açò con ell*. El mateix infant, a principis de juliol de 1344, no va poder assistir al setge d'Elna i quedà al castell de Montesquiú, al Rosselló, *per ço con no era ben sa*.³¹⁷

---

³¹² ACA, C, reg. 1117, f. 7 r., 17 d'abril de 1343, transcrita a l'Apèndix, § 141.

³¹³ ACA, C, reg. 1406, f. 22 v., 6 de maig de 1343, transcrita a l'Apèndix, § 153.

³¹⁴ ACA, C, reg. 1117, f. 61 v., 17 de juliol de 1343, transcrit a l'Apèndix, § 170. El redactat d'aquest document deixa entendre que Joan des Prat sí que havia anat a l'expedició anterior, a Mallorca, una deducció que, tanmateix, no hem pogut confirmar documentalment.

³¹⁵ ACA, C, reg. 1117, f. 86 v., 14 d'agost de 1343, al setge de Canet, transcrita a l'Apèndix, § 173.

³¹⁶ Ambdues a ACA, RP, BGC, cl. 5^a-A, vol. 7, f. 69 v., 28 de juny de 1344, Cotlliure. La de Guerau Fuster ha estat transcrita a l'Apèndix, § 213.

³¹⁷ PERE III, *Crònica*, cap. III, § 156.

La política de llicències de Pere III fa la impressió que fou molt estricta, per tal d'evitar les habituals desercions que, tot i així, també es produïren. Això és almenys el que indiquen les reiterades ordres a diversos oficials per a tenir espies pels camins, cercar i penjar tots els *qui se'n torn de les nostres hosts sens llicència nostra o de nostre senescal*, totes elles pertanyents a la fase àlgida de la segona campanya al Rosselló, durant els setges d'Argelers i de Cotlliure.³¹⁸

El rei es féu càrrec, almenys en ocasions —ambdós casos documentats són persones pròximes al monarca—, de les despeses efectuades per determinades persones per causa de malaltia, mentre eren en el seu servei a Mallorca o al Rosselló.³¹⁹

Quan Pere III, un cop possessionat dels estats del rei de Mallorca, exigí un jurament d'homenatge a les persones més destacades, l'estat de malaltia, cautelosament, no fou considerat una circumstància eximent. Tot i així, sí que fou nomenat un procurador, Arnau d'Erill, per a rebre el dit homenatge de tothom qui no pogués anar a fer-lo personalment, davant del rei.³²⁰ L'assistència al parlament convocat a Perpinyà l'agost de 1344 va patir també algunes baixes per raó de malaltia, com la del bisbe d'Elna, el qual cità expressament en la carta on s'excusava el consell rebut dels metges. Enlloc no es diu que el consell dels metges fos necessari per a la llicència, però el fet que hom hi faci referència en casos extrems —políticament delicats— com a reforç de la causa al·legada ja és prou significatiu.³²¹

---

³¹⁸ Al veguer i al batlle de Barcelona (ACA, RP, BGC, cl. 5^a-A, vol. 7, f. 60 v., 31 de maig de 1344), a tots els oficials (*ibid.*, C, reg. 1118, f. 149 v., 10 de juny), al veguer i al batlle de Barcelona (*ibid.*, f. 153 r., 15 de juny, transcrit a l'Apèndix, § 209), *con açò estia molt a Nós acor per molts que se'n tornen segons que-ns han certíficat*.

³¹⁹ Així, l'escrivà de la tresoreria, Berenguer Cerdà, va rebre 600 ss b. *en satisfacció de les missions que féu en la malaltia que ell e son fill hagueren en lo viatge que-l dit senyor féu en Rosselló per rahó de la exequió contra Jaume de Mallorca* (ACA, RP, MR, vol. 322, f. 228 v., juny de 1344), i Marcos de Azagra, de la Casa del rei, obtingué la satisfacció de les despeses que hagué de fer *ratione cuiusdam infirmitate que passus fuit in partibus Rossilionis* (ACA, C, reg. 1122, f. 77 r.-v., 11 de desembre de 1344).

³²⁰ Com a tal va rebre'l, per exemple, del notari Jordi Brondo, ciutadà de Mallorca, *existens infirmus in quadam camera habitacionis sue...* (ACA, C, Pergamins, carp. 249, n° 673, 7 de juny de 1343).

³²¹ El bisbe Pere es trobava *corporea quedam infirmitas cuius occasione freti consilio medicorum non possumus nec audemus ad presens exponere nos labori...* (ACA, C, CRD Pere III, c. 32, n° 4299, 29 de juliol de 1344). Un altre cas similar, sense relació, però, amb el parlament de Perpinyà, fou el del vice-canceller del rei, Arnau çà Morera, quan s'excusà per no poder anar al Rosselló i assistir a les converses de pau amb el rei de Mallorca, ja que *per accident de malaltia perillosa que jo he en ma persona, ço és, fluix de ventre ordenat a dicssenteria e gran dolor en los ronyons e en les parts de lesquena, jo no poria anar a vós, senyor, per mar ne per terra sens gran perill de la nua persona segons que jo trop ab mi e los metges me dien* (ACA, C, CRD Pere III, c. 31, n° 4178, 3 d'agost de 1343).

Amb tot, i malgrat el que suggereixi algun document aïllat,³²² no sembla haver-se donat, durant la guerra de Mallorca, una afectació general com les que s'han vist en les expedicions estudiades en els capítols anteriors. Per contra, en aquesta ocasió, sembla prou clar que es tracta de solucions particulars (les llicències) per a casos particulars (els malalts). Nogensmenys, cal notar la importància que hom continuà donant al problema de la salut i la malaltia, acceptant plenament aquesta darrera com a causa eximent *general* de força major, més encara si hom comptava amb el dictamen dels professionals de la sanitat.

---

³²² Una ordre a tots els capitans de les *establiedes* o guarnicions del Rosselló, datada a Elna el 12 de juliol de 1344, disposava que tots els *soldats* del rei que hi fossin sense haver estat així determinat, acudissin a l'exèrcit reial, *si doncs no són malalts o nafrats* (ACA, C, reg. 1118, f. 169 r., transcrit a l'Apèndix, § 217).

UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA

Facultat de Ciències
Seminari d'Història de les Ciències

MEDICINA I GUERRA A L'EUROPA BAIX-MEDIEVAL

La sanitat i la participació dels seus professionals
en les expedicions militars de la Corona d'Aragó

1309-1355

VOLUM II

Memòria que presenta **Lluís Cifuentes i Comamala**, Llicenciat en Història (esp. Història Medieval), per a obtenir el grau de Doctor.

Director: Dr. Luis García Ballester.
Unitat d'Història de la Ciència, Institució «Milà i Fontanals» (CSIC).

Tutor: Dr. Manuel García Doncel.
Departament de Física Teòrica, Facultat de Ciències (UAB).
Coordinador del Programa de Doctorat i del Seminari d'Història de les Ciències.

Barcelona, octubre de 1993.

TAULA DE MATÈRIES

VOLUM II

CAPÍTOL IV: L'EXPEDICIÓ DE PERE III A SARDENYA (1354-1355)	326
1.- L'EXPEDICIÓ DE PERE III A SARDENYA.....	327
2.- L'ACORDAMENT DE PROFESSIONALS SANITARIS.....	332
2.1. Organització de l'acordament.....	333
2.2. L'armada.....	336
3.- ELS PROFESSIONALS SANITARIS EMBARCATS I ELS NO EMBARCATS: ORIGEN I ESTRUCTURA PROFESSIONAL.....	340
3.1. Els professionals sanitaris embarcats.....	341
3.2. Els professionals sanitaris no embarcats.....	349
4.- ELS PROFESSIONALS DE SARDENYA.....	362
4.1. Origen i estructura professional.....	362
4.2. Les funcions documentades.....	362
5.- L'ACTIVITAT PROFESSIONAL.....	369
5.1. L'equipament.....	369
5.2. La retribució professional.....	369
5.2.1. Les <i>quitacions</i> ordinàries.....	370
5.2.2. El sou de guerra: sou del cirurgià.....	375
5.2.3. Altres formes de retribució.....	377
5.3. Abast social de l'activitat professional.....	378
5.4. Els menescals.....	381
6.- LA PARTICIPACIÓ ECONÒMICA DELS PROFESSIONALS SANITARIS.....	382
6.1. El proveïment de l'expedició.....	382
6.1.1. Les drassanes.....	382
6.1.2. Els cavalls.....	385
6.1.3. L'alimentació.....	386
6.1.4. L' <i>especiería</i>	390
6.2. El finançament de l'expedició.....	398
6.3. Els <i>acorriments</i> per cavalls.....	409
6.4. Altres formes de participació.....	412
7.- LA INCIDÈNCIA DE LA MALALTIA.....	415
7.1. Una illa que inspira temor.....	416
7.2. Sanitat i malaltia a les cartes del rei.....	417
7.3. El seu impacte en els Estats peninsulars.....	421
7.4. Sanitat, literatura i política: <i>lo bon ayre e la noblea d'esta isla de Cerdenya</i>	423
7.5. Morts, llicenciats i repatriats.....	427

SEGONA PART
ELS PROFESSIONALS DE LA SANITAT I LA GUERRA

CAPÍTOL I: GÈNESI D'UN SISTEMA ORGANITZAT D'ASSISTÈNCIA	433
1.- ELS EXÈRCITS DELS REIS ANGELOSOS	438
2.- LES MILÍCIES COMUALS ALS PAÏSOS BAIXOS	443
3.- ELS EXÈRCITS REIALS I FEUDALS A FRANÇA	444
4.- ELS EXÈRCITS CASTELLANS	447
5.- LA PENÍNSULA ITALIANA	449
6.- LA CORONA D'ARAGÓ	453
7.- EXIMITS D'ANAR A LA GUERRA?	468
8.- EN EL SISTEMA ESTÀTIC DE DEFENSA: CASTELLS I FORTALESES	473
9.- LA PRESENCIA DE LES DONES	474
CAPÍTOL II: SOBRE <i>LO FET DE LA MARI</i> I ELS PROFESSIONALS DE LA SANITAT	481
1.- EL MÓN MEDITERRANI LLATÍ I L'ATLÀNTIC	483
2.- A LA CORONA D'ARAGÓ	486
2.1. La navegació comercial	486
2.2. Els armaments en cors	489
2.3. Les armades reials: Bernat de Cabrera	493
2.4. La incorporació de professionals sanitaris: una cronologia	499
2.5. Les funcions mèdiques documentades	503
CAPÍTOL III: LA RETRIBUCIÓ PROFESSIONAL	511
1.- ELS SISTEMES DE RETRIBUCIÓ	512
2.- RETRIBUCIÓ I FORMACIÓ EN ELS CIRURGIANS	519
3.- ESTIMES, ESMENES I FERIDES	526
CAPÍTOL IV: EL REI I LA MEDICINA (UNIVERSITÀRIA)	531
1.- ELS PROFESSIONALS DE LA SANITAT A LA CORT REIAL	534
2.- PATRONATGE REGI I FORMACIÓ MÈDICA	539
3.- FORA DE LA CORT: EL CONTROL DE L'ACTIVITAT MÈDICA	541
4.- FORA DEL REGNE: L'ATRACCIÓ DE METGES ESTRANGERS	548
5.- «MOLT PUS FORT EN TEMPS DE GUERRA»	550
CAPÍTOL V: ELS ORÍGENS DELS HOSPITALS DE CAMP	553
1.- ELS PRIMERS TESTIMONIS	555
2.- LA GUERRA DE GRANADA	559
3.- MONESTIRS, ESGLÉSIES, HOSPITALS	563
CAPÍTOL VI: ELS ORDES MILITARS I LA SANITAT	566
1.- L'ORDE DE L'HOSPITAL	570
2.- L'ORDE DEL TEMPLE	572
3.- ELS ORDES MILITARS HISPÀNICS	574

CAPÍTOL VII: ABAST SOCIAL DE L'ACTIVITAT PROFESSIONAL.....	577
CAPÍTOL VIII: LES ALTRES FORMES DE PARTICIPACIÓ:	
ENTRE LA INVERSIÓ I LA CONFIANÇA	586
1.- ELS PROFITS DE LA GUERRA.....	588
2.- DE LA CONFIANÇA I LA FIDELITAT	590
CONCLUSIONS GENERALS.....	595

capítol IV: L'EXPEDICIÓ DE PERE III A SARDENYA (1354-1355) *

* Un breu resum del contingut d'aquest capítol fou presentat, en forma de comunicació, al *XIV Congrés d'Història de la Corona d'Aragó* celebrat a l'Alguer i Sàsser (Sardenya) els dies 19-24 de maig de 1990. Aquell text, corregit i ampliat amb un apèndix, ha estat posteriorment publicat a *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 9 (1990): 183-214.

Car digne cosa és que aquells los quals la temor de Déu no retrau de mal, si als que no la disciplina reyal aquells castich e ponescha: e les nafres se deuen tallar ab ferre, les quals no senten nodriment de medicina...

PERE III, en al·lusió al jutge d'Arborea, rebel
(ACA, C, reg. 1026, ff. 146 v.-147 r.)

1.- L'EXPEDICIÓ DE PERE III A SARDENYA.

Des del començament del seu regnat, Pere III va intentar guanyar-se la noblesa sarda, esmenant així alguns errors comesos per Alfons *el Benigne*, per tal de garantir la seva sobirania sobre l'illa de Sardenya. Però una política d'aquesta mena havia d'anar acompanyada necessàriament de la pau amb Gènova, i Pere no va aconseguir més que una treva (1336) en el conflicte mediterrani que enfrontava ambdues potències. Llur rivalitat comercial a la Mediterrània, creixent a mesura que els mercaders de la Corona d'Aragó assolien bases sòlides a Sicília (1282), Sardenya (1323) i les Balears (1343), tot excloent-ne els genovesos, es materialitzà en la lluita pel domini efectiu de Sardenya. Gènova s'esforçà en fer-lo tan precari com pogué, estimulants la revolta dels nobles genovesos amb possessions a l'illa (com els Dòria, amb importants dominis al Logudor) i els desigs d'independència de la noblesa sarda, mentre la Corona d'Aragó maldava per completar-ne el domini i tancar així el cercle enfront dels lígurs a la Mediterrània occidental.

Mentre el rei Pere afrontava l'alçament de les Unions, els Dòria, senyors de l'Alguer i del Logudor, atacaren Sàsser i derrotaren les forces del governador de l'illa a Turdo (1347).

Tanmateix, en aquella ocasió Sàsser —punt neuràlgic del domini catalano-aragonès al nord de l'illa— fou alliberada pel jutge Marià IV d'Arborea, i els Dòria foren obligats a abandonar Sardenya. Però ben aviat la població de l'Alguer revoltà, els genovesos van intervenir de nou i aleshores el jutge d'Arborea trencà la fidelitat deguda. La defecció del jutge, que posava la sobirania sobre l'illa en més perill que mai, obligà el rei a intentar negociacions secretes amb Gènova (1351) que fracassaren, i el conseller reial Bernat de Cabrera féu que s'optés per la guerra oberta entrant en un pacte d'aliança amb Venècia, que des de feia un any es batia amb els genovesos pel predomini a la Mediterrània oriental.

La tàctica dels contendents —la Corona d'Aragó i Gènova—, des que s'inicià el conflicte en època del *Benigne*, es centrà en la debilitació del potencial econòmic de l'adversari, obligant-lo a cedir les posicions que ocupava en el comerç mediterrani, amb mesures prohibicionistes, represàlies directes contra el comerç recíproc i la guerra de cors. La Corona d'Aragó, immersa en una desactivació econòmica cada vegada més evident, agreujada amb aquesta situació, assolí l'aliança amb Venècia en una posició de feblesa que es reflectí no només en el contingut del pacte —hom havia de fer la guerra als genovesos a la Mediterrània occidental impendint-los que accedissin als ports orientals, controlats pels venecians, amb finançament i sota control venecià— sinó també en les grans dificultats que tingué la monarquia per a aprestar els estols convinguts.¹

Tot i amb això, la campanya naval de 1352 acabà amb una dubtosa i difícil victòria dels aliats —comandats per l'almirall Ponç de Santa Pau— sobre els genovesos a la batalla naval del Bòsfor, davant de Constantinoble (13 de febrer de 1352),² i que Gènova aprofità per

---

¹ Tot i que Venècia va avançar els diners, les galeres no van estar a punt en el moment convingut. La crisi demogràfica i les jurisdiccions de la noblesa van fer impossible la tasca de trobar els operaris imprescindibles i l'*acordament* dels mariners. Hom va haver de demanar un augment de la financiació veneciana per tal d'oferir uns salaris més atractius i així assegurar l'enrolament, però tot i amb això, va caldre recórrer a l'enrolament obligatori d'homes de reialenc i a la compra de galeres a França mitjançant un préstec (vegeu G. MELONI, *Genova e Aragona all'epoca di Pietro il Cerimonioso*, vol. 1, Pàdua, 1971, pp. 55 i ss., i IDEM, "Sull'alleanza veneto-aragonese all'epoca di Pietro il Cerimonioso", dins *Medioevo-Età Moderna. Saggi in onore del Prof. Alberto Boscolo*, Càller, 1972, pp. 101-17). Com veurem, aquestes dificultats es van tornar a repetir quan calgué trametre reforços al rei, a Sardenya, durant l'expedició de 1354-1355, agreujats aleshores per la incidència —coneguda a la Península— de la malaltia.

² PERE III, *Crònica*, cap. V, § 4-11, i G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. VIII, § 46. Vegeu la col·lecció documental aportada per J. SANS i BARUTELL (ed.), "Documentos concernientes a la armada que en 1351 mandó aprestar el rey Don Pedro IV de Aragón en contra de genoveses...", dins *Memorial Histórico Español. Colección de documentos, opúsculos y Antigüedades que publica la Real Academia de la Historia*, vol. 2, Madrid, 1851, pp. 249-389; també hi corresponen alguns dels documents publicats per A. RUBIÓ i LLUCH, *Diplomatari de l'Orient català (1301-1409). Col·lecció de documents per a la història de l'expedició catalana a Orient i dels ducats d'Atenes i*

a pactar amb Bizanci el tancament dels ports orientals a venecians i catalans. Les campanyes navals següents van tenir com a escenari la Mediterrània occidental, en particular les aigües de Sardenya, on els genovesos s'havien fet amb el control de l'Alguer i hi encoratjaven la revolta del jutge d'Arborea. Una nova armada, comandada aquest cop pel mateix conseller Bernat de Cabrera com a almirall, inflingí una seriosa derrota a les forces genoveses davant de l'Alguer (17 d'agost de 1353) i assolí d'ocupar la ciutat.³ La desfeta fou tan greu per a Gènova que l'obligà a cercar la protecció del senyor de Milà, l'allunyà momentàniament de Sardenya i li féu cedir a Venècia la primacia a la Mediterrània oriental, amb la qual cosa aquesta última començà a desentendre's de l'aliança amb la Corona d'Aragó.

Però ni Gènova estava vençuda ni la resistència sarda dominada. L'Alguer es tornà a revoltar i Marià d'Arborea aconseguí d'estendre la rebel·lió per tota l'illa. Cabrera els va vèncer a la batalla de Quart, però va haver de retornar a la Península sense poder pacificar tota Sardenya. Per tal d'eliminar definitivament les rebel·lions sardes i reconquerir l'Alguer, que havia esdevingut una altra peça clau per al domini de l'illa, Pere III organitzà una tercera i poderosa esquadra, aquesta vegada dirigida personalment per ell mateix.⁴

L'expedició reial es començà a preparar ja a finals de 1353, però va patir més d'un retard al llarg de l'any següent a causa de les angoixants dificultats de les finances reials, i pel

---

Neopàtria, Barcelona, 1947 (§ 199, 202, 204-209, 229 i 707); entre d'altres. Una anàlisi historiogràfica actual a G. MELONI, Genova e Aragona, cit., vol. 1, Pàdua, 1971, pp. 83 i ss.

³ PERE III, Crònica, cap. V, § 13-30; "Crònica del Racional", cit., pp. 122-23; i G. ZURITA, Anales, cit., llib. VIII, § 52. A. RUBIÓ i LLUCH, Diplomatari, cit., p. 267, cità diversos inventaris de galeres que tornaren de la batalla, avui a la Biblioteca de Catalunya. Vegeu també G. MELONI, Genova e Aragona, cit., vol. 1, Pàdua, 1971, pp. 149 i ss.

⁴ Per a una descripció, les principals fonts cronístiques són: PERE III, Crònica, cap. V, § 30-42; "Crònica del Racional", cit., pp. 123-125, § 29-36; G. VILLANI, Crònica, cit., llib. IV, § 21-22 i 34; G. ZURITA, Anales, cit., llib. VIII, § 54-59; G. F. FARA, De Rebus Sardois, contemporani de Zurita però editat per primer cop a Torí, 1835, pp. 290-91; i també À. CAMPANER i FUERTES, Cronicon Mayoricense, cit., p. 66. F. SOLDEVILA i ZUBIBURU, "Sardegna nella cronaca", cit., extreu les dades que figuren a la Crònica del regnat sobre l'illa. Poden veure's també A. GIMÉNEZ SOLER, "El viaje de Pedro IV a Cerdeña en 1354", Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, 34 (1909): 88-93, i R. TESIS i MARCA, La vida del rei En Pere III, cit., pp. 133 i ss. Per la seva banda, G. MELONI, Genova e Aragona, cit., vol. 1, Pàdua, 1971, pp. 181-214, i vol. 2, Pàdua, 1976, pp. 1-79, la situa en el marc general del conflicte que enfrontà la Corona d'Aragó (i Venècia) amb Gènova. Una descripció més posada al dia, i en el context de la història de l'illa, a B. ANATRA, "Dall'unificazione", cit., pp. 52 i ss. Per a aspectes més puntuals poden veure's també els treballs d'Á. SANTAMARÍA ARÁNDEZ, "Cautivos genoveses en Mallorca durante las campañas sardas de 1353-1355", Anuario de Estudios Medievales, 5 (1968): 501-16; G. MELONI, "Presenza di Saragozza nella spedizione di Pietro IV il Cerimonioso in Sardegna (1354-1355)", Medioevo, saggi e rassegne, 2 (1976): 65-76; i A. CASTELLACCIO, "Note e documenti sul viaggio di Pietro IV in Sardegna (1354-1355)", dins IDEM, Aspetti de storia italo-catalana, Càller, 1983, pp. 101-83.

febrer de 1354 només un petit contingent pogué ser tramès a l'illa. A mitjan maig el rei arribà a Roses, port del comtat d'Empúries escollit per a la congregació de l'estol i l'embarcament de l'exèrcit, i per a la partida de l'armada. Per al govern dels Estats peninsulars durant la seva absència, i per a reunir i trametre a Sardenya els reforços necessaris, Pere III nomenà el seu oncle, l'infant Pere, lloctinent general, i dos Consells, l'un a Barcelona i l'altre a València, encapçalats respectivament per Pere de Montcada, procurador de Catalunya, i Hug de Fenollet, bisbe de València.⁵ Un cop preses totes aquestes disposicions, el rei embarcà i l'armada es féu a la mar, cap a Sardenya, el dia 15 de juny de 1354. L'estol el constituïen de noranta a cent vaixells: quaranta-cinc galeres i la resta naus de transport de tropes i bagatges; hi anaven, a més a més de les hosts feudals, mil homes a cavall, cinc-cents més d'armats a la lleugera i deu mil soldats. Durant el trajecte, una tempesta els obligà a refugiar-se al port de Maó, i el dia 21, a trenc d'alba, arribaren a la badia de Port del Comte, immediata a l'Alguer. En els següents dies hi van desembarcar i, tot seguit, posaren setge a la ciutat.⁶ Aquell setge, tot i que els genovesos no assoliren de destorbar-lo per mar, es va haver de desenvolupar sota el coent sol de l'estiu sard, amb fortes dificultats de proveïment i, sobretot, greus malalties; de fet, el setge de l'Alguer resultà més mortífer a causa de les malalties que pels fets d'armes. D'altra banda, des dels regnes peninsulars no van poder ser tramesos reforços suficients per tal de reemplaçar les nombroses baixes. Aquella situació, les protestes de Venècia —que veia com mentrestant Gènova restava amb les mans lliures per a recuperar posicions a l'Orient— i l'amenaça de les forces mancomunades del jutge d'Arborea i dels

---

⁵ Els altres membres foren Vidal de Blanes, abat de Sant Feliu de Guíxols, Guerau de Palou, doctor en lleis, Pere de Santcliment, ciutadà de Barcelona, i Jaume des Far, savi en dret, a la ciutat de Barcelona; i Pere de Tous, mestre de l'orde de Montesa, Garcia de Loris, governador del regne de València, Arnau Joan, doctor en lleis, i Berenguer de Codinacs, mestre racional, a la ciutat de València (PERE III, *Crònica*, cap. V, § 35).

⁶ Per a les precisions cronològiques, vegeu sobretot la *Crònica del racional*, on s'especifica que: *Die lune, quinta die madii, anno a Nativitate Domini proxime dicto, dictus dominus Rex Petrus recessit a civitate Barchinone et ivit apud Roses, ubi congregabatur hostolium regium, et post, die dominica, quinta decima die junii anno eodem, recessit cum suo hostolio a loco de Canyelles quod est supra locum de Roses* ("Crònica del Racional", cit., p. 124, § 30). Així ho recollí Zurita (G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. VIII, § 55), indicant però que partiren en dissabte. La *Crònica* del rei, en canvi, s'errà i assenyalà com a data de partida el 20 de juny, fixant l'arribada a Sardenya el dia 21 (PERE III, *Crònica*, cap. V, § 35). Pel que fa a les dades quantitatives, aquestes són les que dona Zurita (G. ZURITA, *Anales*, llib. VIII, § 54 i 55), basant-se en la *Crònica* reial. Efectivament, segons anotà Soldevila en la seva edició del text d'aquesta última, així era recollit en la seva primera redacció; més tard, però, en la seva redacció definitiva, les dades foren exagerades augmentant el nombre de vaixells fins a 400-410 (PERE III, *Crònica*, cap. V, § 36). D'altres cròniques parlen de fins a 160 embarcacions. Una valoració de totes aquestes dades, contrastant-les amb la documentació de l'arxiu reial, fou feta per A. GIMÉNEZ SOLER, "El viaje", cit., pp. 89 i ss., i per G. MELONI, *Genova e Aragona*, cit., vol. 1, Pàdua, 1971, p. 196.

Dòria, van forçar el rei a acceptar una sortida pactada amb aquests últims, feta a base de renúncies mútues, l'anomenada pau de l'Alguer (13 de novembre de 1354), que va permetre al *Cerimoniós* d'entrar finalment a la ciutat, prop de cinc mesos després de desembarcar-hi.⁷ Com hom havia fet a Càller, la capital de l'illa, trenta anys abans, els habitants de l'Alguer en foren expulsats o esclavitzats, i la ciutat fou repoblada amb catalans, que hi reberen cases, terres i estatuts.⁸

La pau de l'Alguer, a banda d'evitar-li de córrer el risc de convertir-se d'assetjat en assetjat, permetia al rei de passar de la fase militar a la fase política, sens dubte molt més cara al seu caràcter personal i a les seves possibilitats. Després d'una breu estada a Sàsser, el 6 de gener Pere abandonà l'Alguer i es traslladà a Castell de Càller per mar, mentre l'exèrcit travessava l'illa. A la capital, prengué diverses disposicions per a l'administració i la pacificació del regne, amb un ambiciós programa de relançament de la legislació reial a Sardenya el punt central del qual fou la reunió d'unes primeres corts generals sardes durant la primavera de 1355.⁹ Això sense descurar una insistent pressió sobre els Dòria i el jutge d'Arborea —que, amb tot, es limitaren a trametre sengles procuradors a les corts— reclamant-los l'aplicació de les clàusules de tractat favorables a la Corona i arribant fins a l'obertura d'un procés a aquest últim. Fins que pel juny, comptant que Gènova i Milà es trobaven ocupats amb altres problemes, trencà la pau de l'Alguer amb una sèrie d'operacions militars contra l'Arborea i els Dòria, mentre un altre contingent neutralitzava les forces que Pisa mantenia a l'illa des de la conquesta (les regions cerealícoles de Gippi i Trexenta).

Aquesta acció va permetre al rei de forçar els senyors sards a acceptar la convenció de Sanluri (11-15 de juliol), amb la qual Pere III anul·là els efectes més negatius que per al poder reial havia suposat el pacte de l'Alguer. Aconseguida aquesta precària pau, el rei tornà

---

⁷ *Die dominica, .XVI. die novembris anno proxime dicto, fuit capta villa de Algerio per proxime dictum regem, quam illi qui intus erant, districtu famis, ipsi domino Regi reddiderunt* ("Crònica del Racional", cit., p. 124, § 33). Sobre la rendició de la ciutat i la pau que hi fou signada tot seguit, vegeu Luisa d'ARIENZO, "La pace di Alghero stipulata tra l'Aragona e l'Arborea nel 1354", dins *Medioevo-Età Moderna. Saggi in onore del Prof. Alberto Boscolo*, Càller, 1972, pp. 119-47.

⁸ Vegeu més endavant, l'apartat sobre la participació econòmica dels professionals sanitaris (altres formes de participació).

⁹ Vegeu fonamentalment, A. SOLMI, "Le costituzioni del primo Parlamento sardo nel 1355", *Archivio Storico Sardo*, 6 (1910): 193-272, i IDEM, *Studi storici sulle istituzioni della Sardegna nel Medioevo*, Càller, 1917, cap. VII; i també A. ERA, "L'ordinamento organico di Pietro IV d'Aragona per i territori del cagliaritano", *Studi Sassaresi*, 3 (1923): 1-71.

a l'Alguer el 26 d'agost i el 6 de setembre deixava Sardenya embarcant cap a Barcelona, on l'esperava una greu revolta popular alimentada per la crisi econòmica que les despeses militars havien contribuït a agreujar, i l'esclat imminent de la llarga guerra amb Castella per l'hegemonia peninsular que, en comptar aquesta última potència amb el suport de Gènova, enllaçà de fet amb la guerra mediterrània. La revolta a Sardenya no trigaria a tornar a reparèixer, i a reprimir-se amb la tramesa de nous cossos expedicionaris, mentre que la guerra amb Gènova, a causa de la lluita a la Península, va quedar reduïda a operacions de cors.

1.- L'ACORDAMENT DE PROFESSIONALS SANITARIS.

A partir de la tardor de 1353 i durant tota la primera meitat de 1354 es preparà febrilment la gran expedició reial que havia de sotmetre definitivament l'illa.¹⁰ La documentació conservada permet l'estudi de l'organització de l'expedició en els seus diversos vessants: el seu finançament, el proveïment armamentístic i alimentari, la construcció naval, l'allistament o *acordament* d'homes.¹¹ A principis de gener es tragué solemnement l'estendard reial, com era costum, per a fer pública la preparació del viatge, i es pararen les *taules d'acordament* a les principals ciutats per tal que la gent s'hi pogués enrolar fins a finals d'abril. Bernat de Cabrera, que aleshores ja era el principal conseller del monarca, fou

---

¹⁰ Segons Zurita, *fue esta armada, así en la reputación y autoridad como en el número de las galeras y en la calidad de los barones y caballeros que fueron a esta empresa y cuanto a la gente de guerra que en ella iba, la mayor que se hubiese ayuntado por ningún rey de Aragón* (G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. VIII, § 54).

¹¹ Així ho expressa la *Crònica reial*: *E proceim en lo procés de nostre passatge a la dita illa per la forma que es segueix: ço és, que fem nostres demandes a tots nostres regnes, així a prelats com a ciutats e viles, e apellam la major partida de tots los rics-hòmens e barons de nostres regnes que ens seguïssen personalment en lo passatge que entenem a fer ab nostre gran estol a la illa de Sardenya, per fer execució contra lo dit jutge d'Arborea [...] E, no res menys, ordenam nostres comissaris a rebre les monedes qui ens foren atorgades en ajuda del dit nostre passatge, e encara altres oficials per fer adobar totes les galeres necessàries e algunes altres que en feren de nou a ops de la nostra persona, e per fer encara trabucs e altres aparells de combatre, segons que en altres estols reials és acostumat...* (PERE III, *Crònica*, cap. V, § 30-32).

nomenat novament capità general de l'armada reial.¹² En tornar de l'expedició que ell mateix havia dirigit contra els genovesos a Sardenya, la tardor de 1353, Cabrera féu unes *Ordinacions sobre lo fet de la mar*, confirmades i promulgades pel rei el 5 de gener de 1354, amb trenta-quatre capítols sobre la disciplina a bord de les galeres i unes ordinacions addicionals sobre els salaris de la tripulació, el que havien d'aportar tots els *acordats* i la distribució de la provisió de bescurt, per a la seva observança durant l'expedició reial a Sardenya; aquestes ordinacions revestiren una particular importància, com veurem tot seguit, per al tema que ens ocupa.¹³

1.1. Organització de l'acordament.

Des bon principi, el rei fou molt conscient de la capital importància i necessitat que l'exèrcit comptés amb els professionals sanitaris adequats. Consegüent amb això, ben aviat, a principis de febrer de 1354, manà a Pere Ros d'Orsins, físic major de la cort, després d'informar-lo de la preparació de l'expedició, que cerqués i reconegués per tota la Corona d'Aragó els metges i apotecaris idonis per a l'ocasió:

---

¹² *En principio del mes de enero deste año se sacó el estandarte real—que era señal de la expedición que el rey quería emprender— lo cual se hizo con grande solemnidad; y se puso la tabla real que llamaban de acordar, que era para pagar el sueldo a la gente que quisiese ir a esta guerra; y nombró por su capitán general a don Bernaldo de Cabrera [...] y publicóse que se había de recoger la gente por todo el mes de abril* (G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. VIII, § 54).

¹³ *Ordinacions sobre lo fet de la mar, fetes per lo molt noble Bernat de Cabrera, Capità General de l'armada del senyor Rey, com vench de Sardenya e hac vençuts los genovesos en .M.CCC.LIIII.*, publicades per A. DE CAPMANY i DE MONTPALAU, *Ordenanzas de las armadas navales*, cit., pp. 77-101, que les copià d'una recopilació tardana avui perduda. Pel maig de 1359, durant la guerra de Castella, hom afegí la part referent als salaris de la tripulació d'aquestes ordinacions a unes altres que reglamentaven el funcionament de les *taules d'acordament* de l'armada, i que foren publicades també per A. DE CAPMANY, *ibid.*, pp. 101-09, i per P. DE BOFARULL, ed., dins *CODOIN*, vol. 6, Barcelona, 1850, § 100, pp. 333-38 —aquestes a ACA, C, reg. 1402, ff. 150 r.-155 r. Vegeu el capítol «Sobre lo fet de la mar i els professionals de la sanitat», a la Segona Part. Sobre l'acordament a l'armada reial, vegeu més endavant.

Per això cal que cerqueu ràpidament metges de física i de cirurgia i apotecaris que segueixin el nostre benaurat estol, perquè, amb les seves provisions i la seva ciència mèdica, Nòs i els nostres súbdits siguem preservats de la mort i puguem mantenir sense perill esperança de salut.¹⁴

En aquest important document el rei donà detallades instruccions a Pere Ros en les quals li exposà cinc circumstàncies que havia de tenir en compte a l'hora de seleccionar els sanitaris adequats per a l'expedició: (1) calia que acceptés només els qui ell trobés que fossin adequats per al cas; (2) havia de castigar, fent-los prendre o per altres vies, tots els qui es neguessin a seguir el rei essent seleccionats; (3) els havia d'assignar un salari adequat, hem de suposar que segons llur funció mèdica i vàlua professional, que el rei es comprometia a pagar-los mentre estiguessin al seu servei, sempre amb coneixement i sota la supervisió del monarca; (4) havien de fer-li jurament d'anar i romandre en el dit estol mentre durés l'expedició; i (5), igualment, li havien de jurar que el seu comportament professional estaria en tot moment d'acord amb les normes pròpies de la ciència mèdica o quirúrgica, recordant-los les possibles penes en les que podrien incórrer els qui així no ho complissin.

Pel que fa al primer punt, cal destacar que Pere Ros, *professor en medicina* i físic major del rei aleshores, havia format part ja de tribunals examinadors per a la concessió de llicències d'exercici de la medicina —documentat el 1346, el 1349, el 1351 i el 1353 abans de l'expedició, i posteriorment el 1359 i el 1360— i, igualment, havia acompanyat el monarca en l'expedició a Mallorca (1343), en les dues campanyes al Rosselló (1343 i 1344) i durant la guerra de les Unions (1347-1348).¹⁵ No sabem quins pressupòsits havia de tenir en compte Pere Ros per a acceptar o descartar els sanitaris, però ben segur que hi tindrien cabuda, entre d'altres, llur adequació teòrica i pràctica a les circumstàncies per a les quals eren requerits —una expedició militar— i també, molt probablement, llurs coneixements i experiència respecte de les terribles malalties amb les quals hom sabia que podia topar a Sardenya. A banda del terror que inspirés Sardenya —i més encara després de la pesta de 1348—, el segon punt, tan compel·lidor, no sorprèn, després de conèixer les grans dificultats que va haver de

---

¹⁴ *Quare expedit ut provisiones medicorum phisice et chirurgie et apothecariorum qui nostrum felix sequantur stoleum ut per eorum providenciam et scienciam medicine Nos et nostri subditi preserventur a nexis et habere possimus absque periculo spem salutis celeriter faciatis* (ACA, C, reg. 1145, f. 24 v., 12 de febrer de 1354, transcrit a l'Apèndix, § 267).

¹⁵ Vegeu el capítol anterior, sobre la guerra de reintegració del regne de Mallorca (1343-1344), en particular l'apartat sobre els professionals sanitaris embarcats (nota sobre Pere Ros).

sofrir el rei a l'hora d'enrolar sanitaris per a la guerra de Mallorca, quan —segons ja hem suposat— molts dels interpel·lats inicialment pel monarca es negaren a acompanyar-l'hi. Quant al tercer punt, podem comprovar com el rei mantenia la intenció —posteriorment frustrada per les dificultats financeres— de satisfer un sou diari, com en la guerra de Mallorca, a tots els sanitaris enrolats, si bé se'n reservava la supervisió, possiblement per a intentar evitar els elevats sous que va haver d'atorgar a alguns professionals en la dita guerra. Els juraments que havien de prestar els escollits, finalment, tenien dues vessants: una de comuna en tots els processos d'*acordament* d'anar i romandre amb l'exèrcit, particularment significativa en aquest cas per tal com hom pretendria evitar així no només les desercions sinó també les *fugides legals* que patí l'infant Alfons en l'expedició de 1323; l'altra vessant d'aquest jurament feia referència exclusivament a llur capacitació professional en un intent d'evitar l'intrusisme de sanitaris desprovistos de la *venia practicandi* oficial, fora del control de les institucions rectores de la societat.

Però Pere Ros no va ser l'únic metge que, amb ocasió de l'expedició que hom preparava, va rebre comissions reials semblants. Un mes més tard, a mitjan març, hom manava a tots els metges de física i cirurgia de tots els regnes de la Corona d'Aragó que escoltessin i ajudessin Berenguer Borrell, metge de física del rei, en la comissió verbal que aquest li havia feta par al viatge a Sardenya.¹⁶ El contingut concret d'aquella comissió, per desgràcia, no és detallada en la carta. Amb tot, res no fa pensar que la comesa de Borrell fos idèntica a la de Pere Ros ja que no s'hi fa cap referència a possibles enrolaments; sembla més aviat que hom demanés informacions determinades *per a la conservació de la salut* del rei i la reina a Sardenya, amb la promesa d'una ràpida retribució. Podem només conjecturar que, coneixent el caràcter de l'illa i l'experiència patida pels expedicionaris de 1323 i posteriors, hom feia tots els possibles per a recabar informació sobre la sanitat i les malalties amb les quals hom podia trobar-se a Sardenya, i sobre el seu tractament més adequat.

Aquests documents, en especial el primer, amb el seu caràcter compulsiu i el sou diari promès pel monarca, manifesten la persistència de l'autoritarisme reial, fins i tot després del conflicte de les Unions i malgrat les dificultats amb què topava. Cal notar al respecte, tot i que això no vol dir que en fos necessàriament l'inspirador del contingut, que el qui transmeté l'ordre d'escriure la carta adreçada a Pere Ros fou justament Bernat de Cabrera, el més

---

¹⁶ ACA, C, reg. 1146, f. 21 v. (12 de març de 1354), transcrit a l'Apèndix, § 269.

influent dels consellers reials, valedor de l'autoritarisme regi, i l'autor —teòric almenys— de les ordinacions navals adés citades, promulgades, precisament, un mes abans de la comissió efectuada al dit físic. D'altra banda, documents com aquests ens permeten anar rastrejant els orígens, al llarg del segle XIV, de funcions mèdiques que a partir de l'últim terç del segle XV foren exercides pel protomedicat.¹⁷

Malauradament, tampoc no sabem quins dels sanitaris documentats en aquesta expedició —i que veurem més endavant— foren enrolats per Pere Ros. De tota manera, els metges seleccionats, com tota la resta de la gent enrolada per a l'expedició, rebien l'ordre de personar-se en el lloc previst per a embarcar: així, coneixem els casos del físic Juan de Ordás, el cirurgià Eiximén del Miracle i l'apotecari Bernat Ros, els dos darrers de la Casa del rei, citats per a mitjan abril.¹⁸ L'enrolament, com és sabut, comportava un salconduit especial, una moratòria de deutes i una remissió de causes pendents per la durada que tingués l'expedició.

1.2. L'armada.

Les ordinacions de Bernat de Cabrera de gener de 1354 ja citades legislaren, per primer cop, la presència de professionals sanitaris en les naus de guerra de la Corona d'Aragó (vegeu la Taula XXIV):

---

¹⁷ No existeix cap estudi de conjunt sobre el protomedicat a la Corona d'Aragó, fora de les escasses dades formides per P. IBORRA, *Historia del protomedicato en España (1477-1822)*, Madrid, 1885 (reeditat modernament per J. RIERA i J. GRANDA-JUESAS, Valladolid, 1987, amb una insatisfactòria introducció). Poden veure's algunes notícies en els treballs de LL. COMENGE i FERRER, "Aplicación del método experimental", cit., p. 365 i ss.; "El protofísico de Pedro el Cerimonioso", cit.; *La medicina en el reinado de Alfonso V de Aragón*, Barcelona, 1904; i *La medicina en Cataluña (bosquejo histórico)*, Barcelona, 1908, pp. 75-77. Pel que fa a Castella, la institució ha estat més estudiada però manca també una anàlisi dels orígens de les funcions que la configurarien a finals del segle XV, i que són anteriors a l'època moderna; vegeu, a banda del treball citat de P. Iborra, els de M. E. MUÑOZ, *Recopilación de las leyes, pragmáticas reales, decretos y acuerdos del Real Proto-Medicato...*, València, 1751 [reed. facs.: València, 1992], A. RUIZ MORENO, *La medicina en la legislación medioeval española*, Buenos Aires, 1946, pp. 24-29, R. ROLDÁN GUERRERO, "Los orígenes del Real Protomedicato de Castilla", *Archivos Iberoamericanos de Historia de la Medicina y Antropología Médica*, 12 (1960): 249-54, i L. SÁNCHEZ GRANJEL, "El ejercicio de la medicina en la sociedad renacentista", dins IDEM, *El ejercicio médico y otros capítulos de la medicina española*, Salamanca, 1974, pp. 11-47, i IDEM, *La medicina española renacentista*, Salamanca, 1980, pp. 74-79.

¹⁸ Pel que fa a Ordás, vegeu més endavant l'apartat sobre la incidència de la malaltia. Les ordres a Miracle i Ros, amb data de 12 de febrer, a ACA, C, reg. 1398, f. 78 v., transcrites a l'Apèndix, § 268.

METGE O BARBER:

Metge o barber, .I. per galea; deu metre forniment de son offici, e ha de salari a .IIII. meses .XV. *lbr. barchn.*¹⁹

Com veurem amb detall més endavant, aquesta presència l'hem pogut documentar amb certa anterioritat, la qual cosa vé a confirmar que el text legal s'adaptà a una realitat, i a una *necessitat*, plenament vigent en la societat contemporània. Hom disposava així que cada galera comptés amb un professional sanitari amb una preparació tècnica adequada i degudament qualificat —un *metge* (de cirurgia)— o bé, en el seu defecte, amb un barber, professional amb limitats coneixements mèdics però amb la suficient experiència quirúrgica. Aquest sanitari era dispensat d'entrada d'aportar armes, com havia de fer tota la resta de la tripulació; en canvi, calia que embarqués els productes i l'instrumental necessari per a l'exercici del seu ofici, com havien de fer també els mestres d'aixa, els calafats, els remolars i els joglars, és a dir, els que podríem anomenar *oficis auxiliars* dintre de la galera. Les galeres eren comunament armades per quatre mesos, els que durava si fa no fa l'estació càlida, de manera que els salaris de la tripulació eren comptabilitzats per aquest període; en el moment d'enrolar-se, en tot cas, hom pagava avançadament l'equivalent d'un mes de sou. El sou assignat per aquests quatre mesos al *metge o barber* enrolat —300 sous barcelonesos— només era superat pels oficials i sots-oficials (almirall o capità, vice-almirall, patró, escrivà d'armada, còmit, sots-còmit i joglars), i era igual al que rebien l'algutzir de l'armada i el trompeta. Per sota restaven els altres membres de la tripulació i la *xuma* (notxers, escrivà de galera, mestres d'aixa, mestres calafats, mestres remolars, ballesters, proers, aliers, cruïllers, espallers i remers simples). Altrament dit, era inferior al que rebien les persones que, en el conjunt d'una armada o dintre d'una embarcació, exercien els càrrecs de comandament més elevats, però, en canvi, era superior al dels oficis més mecànics, tant dels encarregats de fer les pertinents reparacions en la nau com, fins i tot, dels qui hi dirigien i efectuaven les maniobres.

---

¹⁹ A. DE CAPMANY, *Ordenanzas de las armadas navales*, cit., p. 100, i P. DE BOFARULL, ed., *CODOIN*, vol. 6, Barcelona, 1850, § 100, p. 337. Hom pot veure una exposició general del procés d'*acordament* i dels membres de les tripulacions de les armades reials en els treballs de J. M. CASAS i HOMS, "Galeres catalanes tres-centistes", cit., i Ch. E. DUFOURCQ, "Les équipages catalans", cit.

TAULA XXIV

La introducció dels professionals sanitaris a la marina de guerra:
la tripulació d'una galera segons les ordinacions de 1354

Oficials, tripulants i <i>xurma</i>	Nombre	Armament personal exigít	Salari
almirall o capità ¹	1	les pròpies armes i companyia	2 ²
vice-almirall ¹	1	les pròpies armes i companyia	150
escrivà ¹	1	cuirassa, capellina, ballesta, croc i 200 viratons	25
algutzir ¹	1	armes i forniment de ballesta	15
joglars ¹		— ³	15 ⁴
patró	1	— ⁵	50
còmit ⁶	1	cuirassa i altres	34
sots-còmit ⁶	1	cuirassa i altres	16
trompeta	1	cuirassa i espasa	15
metge o barber	1	— ⁷	15
nauxers	8 ⁸	cuirassa, pavès, ballesta, croc i 100 viratons	12 ⁹
ballesters	40 / 30 ¹⁰	cuirassa, 2 ballestes i 2 crocs, o bé 1 croc amb 2 mans, i 200 viratons	10
proers	8	cuirassa, pavès i dall o ballesta, croc i 100 viratons	10
aliers	6	cuirassa i pavès	10 ¹¹
crullers	4	cuirassa i pavès	8
espatllers	6	cuirassa i pavès	8
remers simples	157 / 148 ¹²	espasa, estrop i puntapeu	6 ¹³

NOTES A LA TAULA XXIV:

Totes les dades d'aquesta Taula han estat extretes de les *Ordinacions sobre lo fet de la mar* de Bernat de Cabrera de gener de 1354, publicades per A. DE CAPMANY i, en una confirmació posterior (1359), per P. DE BOFARULL.

Els salaris, expressats en lliures barceloneses, corresponen al total dels quatre mesos que les galeres tenien d'activitat generalment.

- 1 Comuns a tota una esquadra.
- 2 Diàriament (vers 244 ll b.)
- 3 Dos trompadors, una trompeta, una cornamusa i un tabaler.
- 4 Més 4 ll b. per vestir i 1 ss b. diari per provisió *en cas que no mengin en cort* (fora del pressupost general de la galera).
- 5 Ha d'embarcar dos escuders a compte seu, provistos de ballesta, croc, cuirassa fornida i 200 viratons.
- 6 Han d'embarcar un *infant* a llur compte.
- 7 Ha d'embarcar *forniment de son ofici*.
- 8 Un d'ells ha de ser l'escrivà de la galera, i d'altres encara, els corresponents mestres d'aixa, mestres calafats i mestres remolars que hom decidís embarcar.
- 9 Reben 1 ll b. suplementària l'escrivà, *per càrrech de la scrivanía*, i els mestres citats, *per avantatge de lurs ferramentes*. Els mariners experts i els mestres majors que solen ésser enrolats en les galeres principals reben llur sou a beneplàcit de l'almirall o capità.
- 10 Segons sigui galera grossa o sotil (29 bancs).
- 11 Més 10 ss b. per provisió, *en cas que no mengin en cort*.
- 12 Segons sigui galera grossa o sotil (29 bancs). La primera inclou entre els remers 2 palomers i 1 senescal.
- 13 Els palomers tenen 1 ll b. de provisió, *en cas que no mengin en cort*.

Fora del sou, que varia en la seva quantia total però no en el seu ordre de prelación, l'esquema definit per aquestes ordinacions és visible, ja des de temps abans de la seva promulgació, en els escassos *llibres d'acordament* conservats i en la documentació en general. Ho veurem més endavant. Cal dir, tanmateix, que tot i que no sempre fos realment *acordat* un *metge* o *barber* en totes les galeres, en general, en els dits llibres sempre hi consta l'epígraf corresponent: si el sanitari no era enrolat, per les causes que fossin, hom hi deixava l'espai en blanc.²⁰ Per acabar, cal notar que, com ha estat dit abans, pel que fa precisament a la tripulació, aquestes ordinacions foren confirmades, amb molt lleus variacions formals, en legislar sobre les *taules d'acordament*, durant la guerra de Castella, l'any 1359.²¹

2.- ELS PROFESSIONALS SANITARIS EMBARCATS I ELS NO EMBARCATS: ORIGEN I ESTRUCTURA PROFESSIONAL.

El nombre total de professionals sanitaris *documentats* —és a dir, el nombre mínim conegut— en relació amb aquesta expedició, puja a seixanta-tres —cinquanta-sis si no hi comptéssim els sanitaris documentats a Sardenya. No tots ells marxaren amb l'expedició (només 29), ni tampoc tots varen intervenir-hi professionalment. Una part d'ells no van embarcar amb els expedicionaris (27), mentre que uns altres eren ja a Sardenya quan l'expedició reial hi va arribar (7). Com veurem, per a molts d'ells, fins i tot per als que van anar amb el rei a l'illa, l'expedició se'ls oferí com una oportunitat econòmica en la qual invertir els seus diners. Per altra banda, destaca especialment el fet que gairebé les tres quartes parts dels físics documentats en relació amb aquesta expedició (71%) van tenir altres formes de participació que no pas l'anada amb l'exèrcit, mentre que tots els cirurgians documentats

---

²⁰ Així s'esdevé, per exemple, en el *llibre d'acordament* de la galera d'Ombert de Fonollar, començat el 17 de maig de 1354, la qual galera partí de Tortosa, on fou armada, el 15 de juny següent per a ajuntar-se a l'estol reial: el *metge*, el nom del qual no hi figura, hi té assignades de cobrar 16 ll b. per quatre mesos de servei (Item *acordam an . . . per metge, a rahó de . . . IIII. meses*; fide . . . —.XVI. lbr. barchn.) (ACA, RP, MR., vol. 2285, f. 6 v.)

²¹ ACA, C, reg. 1402, ff. 150 r.-155 r., publicades per P. DE BOFARULL i MASCARÓ (ed.), dins *CODOIN*, vol. 6, Barcelona, 1850, § 100, pp. 333-38.

van acompanyar els expedicionaris a l'illa, i també van fer-ho la gran majoria (86%) dels menescals i, en menor mesura, dels apotecaris (54%). Pel que fa precisament als apotecaris, llur participació documentada en aquesta expedició tingué una particular importància, representant el 38% dels sanitaris que van embarcar amb els expedicionaris i el 48% dels que van romandre en els Estats peninsulars amb altres formes de participació. Tot i que la gran majoria dels professionals documentats, com en ocasions anteriors, eren cristians (84%), s'hi documenten sengles minories de musulmans (12'5%) i de jueus (3'5%); igualment, els jueus eren tots ells físics, mentre que entre els musulmans —majoritàriament menescals— hi apareix una metgessa.

3.1. Els professionals sanitaris embarcats.

Els 29 sanitaris *documentats* que van anar amb el rei a Sardenya figuren llistats a la Taula XXV. D'entre tots ells hi trobem noms coneguts, que ja havien acompanyat Pere III en les anteriors expedicions a Mallorca i al Rosselló (vegeu les Taules XI a XVIII): són els casos dels menescals Abraham Abenxoha i Faraig de Bellví, del cirurgià Bernat ça Riera i del físic Pere Ros. De la resta, destaquen Pere d'Abella i Bernat Minguet entre els físics, Pere ça Flor com a físic-cirurgià, Eiximén del Miracle com a cirurgià i Francesc Canes entre els apotecaris, cosa que no vol dir, naturalment, que la gran majoria dels altres sanitaris citats en la Taula no siguin poc o molt documentats. El físic barceloní Pere d'Abella va estar al servei del rei des de mitjan agost de 1350 fins a la seva mort, set anys més tard.²² Bernat Minguet,

---

²² Des del dia 13 d'agost de 1350 gaudí d'una *quitació* de dues bèsties *de bast* fins que, el mes de gener de 1351, li'n fou assignada una altra. Pere d'Abella intervingué, juntament amb altres metges, en el naixement de l'infant Joan (ACA, RP, MR, vol. 826, f. 31 r., 14 de gener de 1351, i *ibid.*, vol. 331, f. 44 v., gener de 1351; vegeu també J. M. ROCA, *Johan I d'Aragó*, cit., p. 8). El mes de juny del mateix any 1351 el rei li encomanà, juntament amb Pere Ros d'Orsins i Bernat ça Riera, que examinés el jueu Bonjuhà Cabrit en cirurgia (vegeu les notes a la Taula XI). Un mesos més endavant, el dia de Nadal del mateix any, hom li atorgà un violari de 1000 ss b. anuals, al mateix temps que hom li mantenia el pagament d'una *quitació* de dues bèsties. Les greus dificultats per satisfer aquest violari, afegides als retards habituals en el pagament de les *quitacions*, sembla que no comprometeren la seva situació financera per tal com, un cop a Sardenya, efectuà importants préstecs al monarca (vegeu més endavant, els apartats sobre l'activitat professional i la participació econòmica). Pere d'Abella morí abans de juny de 1357 (ACB, Not. Cap., not. Pere Borrell, manual del 20 de maig al 31 d'agost de 1357, s. f., 22 de juny).

TAULA XXV

Expedició de Pere III a Sardenya (1354-1355)
Professionals sanitaris que l'acompanyaren

Nom	Funció professional	Ciutat
Pere d'Abella*	físic	Barcelona
Abrahim Abenxoha(*) M <2>	menescal	València
Guillem Batlessa	barber-cirurgia	Elna
Faraig de Bellví* M <2>	menescal	Borja
Berenguer Borrell*	físic	Barcelona
Joan de Caldes*	barber	València
Francesc Canes ¹	apotecari	Barcelona
Pere ça Flor*	físic-cirurgia	Ciutat de Mallorca
Joan ça Font	cirurgia	València
Francesc*	físic-cirurgia	[Terol]
Bernat Minguet*	físic	València
Eximén del Miracle*	cirurgia	València
Francesc des Pla	apotecari	Barcelona
Bernat ça Riera*	cirurgia	Girona
Guillem ça Riera*	cirurgia	Girona
Bernat Ros*	apotecari	València
Bartomeu Ros d'Orsins <2>	apotecari	Barcelona
Pere Ros d'Orsins* ²	físic	Sant Mateu del Maestrat
Miquel Rossell*	apotecari	Barcelona
Pere Terrassa	apotecari	Barcelona
Guillem Tolsà(*) ³	apotecari	Sant Mateu del Maestrat
Miquel Tosell* <1>	apotecari	Barcelona

* Adscrit a la Casa del rei.

(*) Adscrit a la Casa de la reina.

1 També anomenat *ses Canes* i *Canyes*. Fou un dels representants dels especiers al Consell de Cent de Barcelona durant l'any de l'expedició (1354-1355).

2 Físic major del rei.

3 Un cop a Sardenya, contractà eventualment *diversos hòmens* per a collir herbes.

M Professional de religió islàmica.

<1> Nombre d'ajudants coneguts de l'ofici documentats.

examinador municipal en la seva ciutat (València), entrà al servei del rei poc després de la pesta de 1348 i hi romangué fins que el 1359 passà al de la reina Elionor.²³ Quant a Pere ça Flor, cirurgià de gran fama oriünd de Mallorca, es traslladà a Barcelona, estudià medicina probablement a Lleida, i passà tot seguit al servei del monarca, al costat del qual es va mantenir fins a la tornada de l'expedició a Sardenya; posteriorment, tornà a Mallorca i obtingué llicència per a examinar-hi físics i cirurgians novells i per a practicar-hi les *desospitacions*.²⁴ El *mestre* Francesc —no en coneixem el cognom—, físic i cirurgià

²³ Essent el rei a Sogorb, després de la mort de la reina arran de la pesta de 1348, li fou concedit un salconduit perquè acudís al monarca i s'adherís al seu servei permanent (ACA, C, reg. 1062, f. 116 r., 2 de novembre de 1348); en aquest document és anomenat *magister in medicina*, quan és probable que només ho fos en *arts*, avantsala pràcticament obligada per al posterior estudi en la Facultat de Medicina. Fos com fos, sembla que l'oferta reial no es formalitzà fins al dia 24 de maig de 1353; durant aquest temps Minguet formà part dels tribunals examinadors nomenats pel municipi de València (L. GARCÍA BALLESTER, M. R. McVAUGH i A. RUBIO VELA, *Medical Licensing*, cit., pp. 38, 56 i 66-67). Tot seguit passà al servei del rei amb una *quitació* de tres bèsties *de bast*—quatre des de finals de novembre— i 360 ss b. anuals més per vestir. Malgrat l'acumulació d'albarans testimonials abans, durant i després de l'expedició reial a Sardenya, on fou, de forma aparentment paradoxal, un dels principals sanitaris creditors del sobirà, els pagaments efectius s'eternitzaren (vegeu més endavant, l'apartat sobre l'activitat professional). L'agost de 1355, aleshores ja *licenciat en medecina*, essent amb el rei a Castell de Càller, aconseguí que hom li convertís la *quitació* en un violari de 4000 ss b. anuals sobre les rendes reials (vegeu més endavant, l'apartat sobre l'activitat professional). Aquests canvis i els préstecs efectuats al rei devien comprometre la seva situació econòmica, i en retornar de l'expedició, com a retribució pels serveis professionals prestats a l'illa, hom li atorgà 6000 ss b. extraordinaris (*ibid.*, C, reg. 1326, ff. 155 v.-156 r., 178 v.-179 r., 2 i 5 de febrer de 1356; *ibid.*, reg. 685, ff. 122 v. i 137 v., 14 de març de 1356; *ibid.*, reg. 1153, ff. 124 v.-125 r., 23 de maig de 1356). El juliol de 1359 passà al servei de la reina Elionor de Sicília, amb una retribució de 3 besants d'or i una bèstia *de bast* (*ibid.*, reg. 1564, f. 33 r., 3 de juliol de 1359). El 1361 hom li atorgà 10.000 ss b. per a la compra d'una casa (*ibid.*, RP, MR, vol. 782, ff. 310 r.-311 r., 13 de gener de 1361, hi és *maestre en medicina*). Més tard, serví l'infant Joan, duc de Girona (vegeu J. M. ROCA, *Johan I d'Aragó*, cit., p. 27, i P. VOLTES i BOU, "Notas sobre médicos barceloneses", cit., p. 128). El 1383 fou tramès pel rei a Vic per a informar-se personalment de l'estament sanitari de la *ciutat e de les sues comarques*, com era costum abans d'algun desplaçament reial en època de pestilències (ACA, C, reg. 1238, f. 37 r., 27 de juny, publicat per Ll. COMENGE i FERRER, "La Medicina en el reino de Aragón", cit., p. 66). Ja ancià, el 1388, quan ja era mort el rei Pere, el municipi de València intentà incloure'l en un dels seus tribunals examinadors, però va haver de desistir i substituir-lo per Jaume Maderes (L. GARCÍA BALLESTER, M. R. McVAUGH i A. RUBIO VELA, *Medical Licensing*, cit., p. 57). El seu fill, de nom també Bernat, que, tanmateix, no consta que fos metge, fou adscrit a la Casa de la reina Elionor *causa honoris, als quals no és fet compte* (*ibid.*, C, reg. 1564, f. 119 v., 5 de novembre de 1362).

²⁴ En un document de febrer de 1354 pel qual Pere des Pla, ciutadà de Barcelona, li pagava 10 de les 25 ll b. que li eren degudes *pro cura per me, Deo dante, facienda Johanni, filio vestro, de infirmitate fistole quam patitur in tibia*, es manifesta que posseix el grau de *bacallarius in medicina* (AHPB, not. Jaume Ferrer, 8, manual del 19 de febrer al 10 de juny de 1354, f. 13 v, 27 de febrer de 1354). Segons els albarans testimonials, feia poc aleshores (12 de gener) que havia entrat al servei del monarca, amb una *quitació* de dues bèsties *de bast* i 360 ss b. per vestir anuals (vegeu més endavant, l'apartat sobre l'activitat professional). Poc després de tornar de l'expedició reial a Sardenya, Pere ça Flor retornà a Mallorca. El juliol de 1357, juntament amb el físic de Mallorca Bonanat Julià, i a instàncies dels jurats i ciutadans honrats de la ciutat i del regne de Mallorca, Pere III li encomanà que examinés tothom, homes o dones, que volguessin practicar les *arts medicinals*—medicina i cirurgia— en la dita ciutat i regne, sota pena de 10 ll reials mall. per als qui ho defugissin (*ibid.*, C, reg. 1418, f. 186 v., 27 de juliol de 1357); aquesta llicència li fou confirmada el 1368 (*ibid.*, reg. 916, ff. 137 v. i 139 r., 22 de novembre de 1368). Si bé en la documentació reial apareix sempre com a *cirurgià*, és en la notarial, com s'ha vist en el primer document citat, quan apareix el seu grau acadèmic (*bacallarius in artis et medicina*); així ho podem veure també en la compra d'un censal de patrimoni reial

possiblement de Terol, fou adscrit a la Casa del rei el juny de l'any 1350, i posteriorment a l'expedició fou contractat pel municipi de Terol per al servei del comú.²⁵ Eximén del Miracle pertanyia molt probablement a una coneguda família de sanitaris valencians, alguns dels membres de la qual, com el físic Sanç del Miracle (c. 1290-c. 1360), cal comptar-los entre els més destacats físics universitaris de la primera generació després de la promulgació dels *furs* alfonsins (1329).²⁶ L'apotecari Pere Terrassa havia de ser molt jove, ja que hom pot documentar la seva activitat professional tot al llarg de la segona meitat del segle, i sabem que

---

efectuada davant del notari de Mallorca Joan Tauler el febrer de 1357, i confirmada més tard pel monarca (*ibid.*, reg. 1418, ff. 228 r.-229 v., 26 de gener de 1358). Encara l'any 1366 li fou encomanat pel rei, juntament amb el mateix físic Bonanat Julià, que efectués les *desospitacions* necessàries a l'illa de Mallorca (*ibid.*, reg. 1077, f. 150 v., 25 d'agost de 1366, citat per J. RUBIÓ i BALAGUER, "Metjes y cirurgians juheus", cit., p. 492, on identificà erròniament Julià com a jueu). Durant la guerra de Castella, tant *mestre* Pere ça Flor com *mestre* Bonanat Julià foren requerits pel governador del regne de Mallorca per a la defensa de l'illa, igual com *tots aquells que, a coneguda nostra, pusquen tenir cavayl o rossí*, palesant així llur potència econòmica (ARM, Lletres Comunes, n° 26, 9 d'agost de 1362, publicat per J. RAMIS D'AYREFLOR i SUREDA, "Estament militar", cit., pp. 125-26). El 1378 el rei de Granada palesà el seu interès perquè l'assitís en una malaltia (ARM, Governació, LR-30, f. 187 r., 13 d'agost de 1378). Pocs anys més tard, el 1381, Pere III encara el recomanà i el trameté al rei de Navarra, afirmant-li que en ell *hay tanto de bien e tanta de sciencia que, con la gràcia de Dios, el vos sabria dar buen recaudo* (*ibid.*, reg. 1274, f. 2 r., 19 de març, publicat parcialment per Ll. COMENGE i FERRER, "La Medicina en el reino de Aragón", cit., p. 72). Vegeu també J. M. ROCA, *Johan I d'Aragó*, Barcelona, 1929, p. 234, i P. VOLTES i BOU, "Notas sobre médicos barceloneses", cit., p. 128. Aquell mateix any 1381, segons un document en el qual ho hi al·ludia com a *professor in medicina*, Pere III li atorgà un violari de 150 rals d'or mallorquins que, més tard, un cop mort el metge, fou confirmat per Joan I —reduït a només 50 rals— per al seu fill Joan, cambrer del rei, tal i com disposava la primera concessió (publicat, segons el registre de lletres reials de l'Arxiu de Mallorca, per E. AGUILÓ, "Lletres Reials", cit., 23 (1930-1931): 41-42, § 80). Segons recollí Cardoner, Ça Flor podria haver estat autor d'un tractat *que contenia observacions de diverses malalties, mètodes de tractament i remeis*, malauradament perdut (A. CARDONER i PLANAS, *Història de la Medicina*, cit., p. 53).

²⁵ Vegeu l'albarà testimonial de l'escrivà de ració per la seva *quitació* de vestir d'aquell any (360 ss b.), que li fou fet *no contrastant que après les kalendas del mes d'abril proppassat que-l dit senyor Rey dóna de vestir a les companyes de Casa sua lo rehebé en lo dit ofici*—hi apareix com a *cirurgià* (ACA, RP, MR, vol. 851, f. 37 v., 16 de juny de 1350). La seva vinculació a Terol ve donada per documents posteriors a la campanya de Sardenya; el novembre de 1357 el rei, essent a Terol, encomanà al justícia de la ciutat que obligués el municipi a pagar la pensió vitalícia que havia contractat amb el *magister Franciscus, phisicus de Domo nostra*, a canvi de la qual havia de residir a Terol i exercir-hi la seva *artem fisicham* (*ibid.*, C, reg. 689, f. 96 r.-v., 8 de novembre). D'altra banda, un any més tard una nova ordre al mateix justícia de Terol havia d'obligar el *magister Franciscus, chirurgicus dicte civitatis*, a pagar una certa quantitat d'una marmessoria (*ibid.*, reg. 983, ff. 101 v.-102 r., 12 de gener de 1359).

²⁶ Sanç del Miracle, del qual s'ha conservat l'inventari de la seva biblioteca, i també un Miquel del Miracle, formaren part de diversos tribunals examinadors nomenats pel municipi de València, el primer els anys 1351, 1354 i 1358, i el segon, els anys 1342 i 1343 (L. GARCÍA BALLESTER, M. R. McVAUGH i A. RUBIO VELA, *Medical Licensing*, cit., pp. 13-14, 51 i 56-57). Eiximén, els vincles del qual amb els anteriors cal dir que de fet no ens consten, a diferència d'aquells, és *cirurgià*; amb tot, és anomenat *mestre*, indicant molt probablement una formació universitària. Altrament, en el moment que fou cridat per a seguir el rei a Sardenya (12 de febrer de 1354) era *de Domo domini Regis* (ACA, C, reg. 1398, f. 78 v., transcrit a l'Apèndix, § 268).

visqué fins a 1430.²⁷ Miquel Rossell era apotecari del rei i, com a tal, fou sol·licitat pel monarca durant la pesta de 1375.²⁸ Miquel Tosell era apotecari del rei des del 2 de maig de 1354; tot i que no formà part del tribunal pròpiament dit, participà en els exàmens de professionals sanitaris efectuats pel municipi de Barcelona.²⁹ Guillem Tolsà fou adscrit al servei de la reina el 24 de febrer de 1354.³⁰ Finalment, de l'apotecari Francesc Canes, documentat en actiu des de vers 1329, en coneixem força bé la seva vida (professional) gràcies al fet que els seus béns —i doncs la seva documentació— anaren a parar a la Pia Almoïna de la catedral de Barcelona; com altres potents apotecaris relacionats amb aquesta expedició, fou

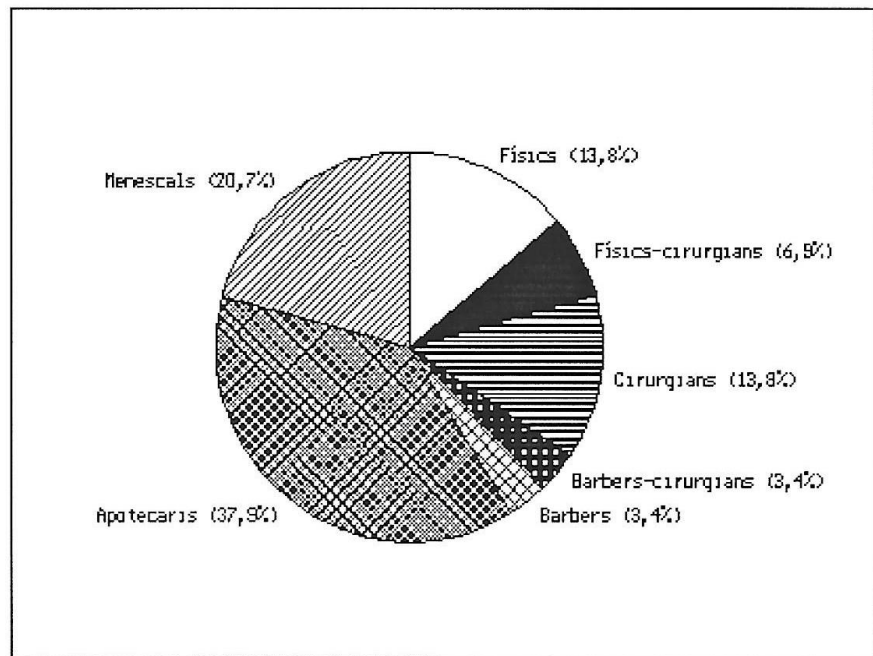
---

²⁷ Per a la seva activitat professional, vegeu ACB, PA, Marmessoria de Brunissèn, muller de Bernat Colomer, mercader de Barcelona, 1366, f. 8 r., i *ibid.*, Marmessoria de Guillem Riquer, beneficiat a la Seu de Barcelona, 1378-1380, f. 7 r. En un fogatjament militar barceloní datable, segons els sanitaris que hi són consignats, entre 1390 i 1413, apareix com a *specier vell*, i li és assignada l'obligació de finançar un *hom d'armes* complet, ja que econòmicament *pot bé* (AHMB, Fons Municipal, CC, *Fogatges*, XIX-24, f. 114 r.) Pere Terrassa llegà els seus béns al seu fill homònim, que era mercader, el qual se'n possessionà el gener de 1430. L'apotecari, tanmateix, deixà en usdefruit a la seva muller, Bertomeua, tots els béns existents a la casa del carrer dels Apotecaris de Barcelona contigua a l'obrador, i la mateixa casa; un cop morta Bartomeua, aquests béns, inventariats el 2 de setembre de 1433, també passaren al seu fill (*ibid.*, Not. Cap., not. Julià de Roure, plec solts d'inventaris).

²⁸ Vegeu Ll. COMENGE i FERRER, "La Medicina en el reino de Aragón", cit., p. 70. Hom pot documentar també la seva activitat professional fora dels cercles de la família reial (vegeu, per exemple, ACB, PA, Marmessoria de Pere Comte, 1350, s. f., on consta que rebé 8 ss 6 d b. per *spicies he cristili subponitoris, ayga ros e altres coses* que havia lliurades en la malaltia final d'aquest canonge).

²⁹ Sobre la seva adscripció a la Casa del rei, i la seva *quitació*, vegeu més endavant, l'apartat sobre l'activitat professional. Quant a la seva participació en els exàmens municipals, vegeu AHMB, Fons Municipal, CS, *Imposicions*, VI-5, ff. 169 r. i ss., exàmens dels cirurgians Jaume ça Riera (III), Ramon Andreu, Francesc des Mas, Pere Argent i Bonjuhà Cabrit, en el mes d'octubre de 1351, en els quals Tosell fou present i hi actuà com a testimoni. En una data també anterior a la seva vinculació al rei, aquest li atorgà, a instàncies del seu físic Ferrer Benvenist, una llicència d'armes vàlida per a tots els regnes (ACA, C, reg. 878, f. 186 r., 28 de juliol de 1345). Tosell formà part de la representació dels *especiàres* en el Consell de Cent de Barcelona en diverses ocasions (vegeu més endavant).

³⁰ Vegeu més endavant, l'apartat sobre l'activitat professional.

Fig. 18: Professionals sanitaris que acompanyaren l'expedició de Pere III a Sardenya (1354-1355). Funcions mèdiques.

representant dels *especiaries* de la ciutat en el Consell de Cent en diverses ocasions.⁸¹ D'entre els qui anaren a l'illa amb els expedicionaris, Miquel Tosell ho fou el 1350-1351, el 1357-1358 i el 1358-1359; quant als qui restaren en els Estats peninsulars, Guillem Metge fou elegit el 1355-1356, Pere çà Font el 1354-1355, el 1355-1356, el 1356-1357, el 1357-1358 i el 1358-1359, i Jaume Bofill el 1350-1351, el 1357-1358 i el 1358-1359.⁸²

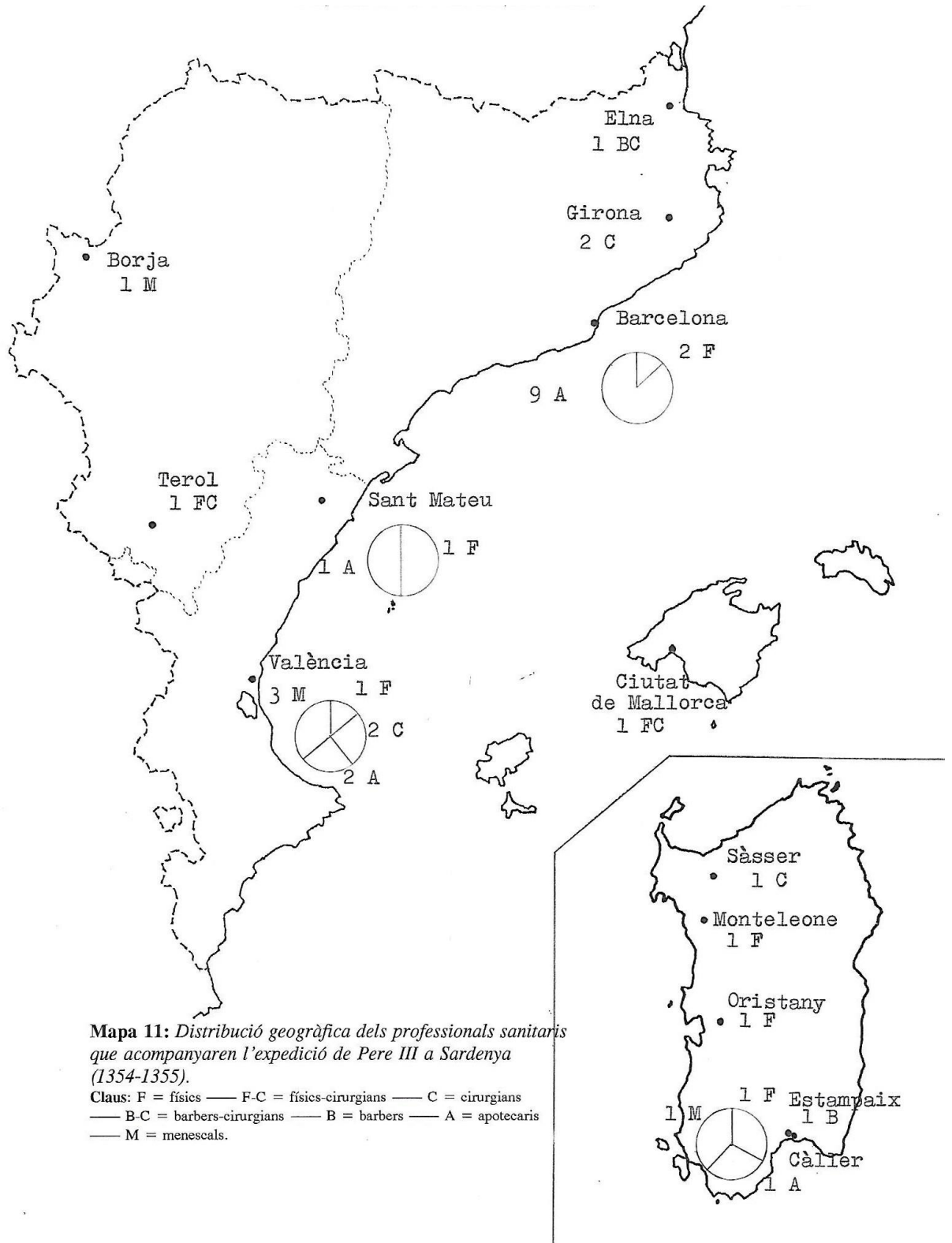
La Figura 18 mostra l'estructura professional dels sanitaris *documentats* que acompanyaren l'expedició de 1354-1355 a Sardenya. Cal notar que *tots* els cirurgians documentats en relació amb l'expedició (14% dels professionals embarcats) van anar a Sardenya amb l'exèrcit. Ara bé, el fet que més crida l'atenció és el pes extraordinari dels apotecaris entre els sanitaris embarcats, apropant-se al 40%, un fet que és possible que respongués a alguna experiència anterior —hem pogut veure que, en l'expedició de l'infant Alfons (1323-1324) hi dominaven molt clarament els metges de física per unes raons que ens han semblat no gens casuals. Fora dels apotecaris, els menescals —tots ells musulmans— constitueixen poc més d'una cinquena part del total, com els físics si els comptéssim amb els físics-cirurgians. D'altra banda, totes les funcions relacionades amb la cirurgia depassen juntes la tercera part; destaca el fet que, entre aquestes últimes, hom hi documenta minses porcions de barbers i també de barbers-cirurgians que, segurament, no es correspondrien —per defecte— amb el seu pes real.

Si distribuïm les dades sobre un mapa (Mapa 11), podem constatar que, a banda de l'evident domini de la ciutat de Barcelona, València té una presència ben destacada, amb una

---

⁸¹ Fou elegit, juntament amb els també apotecaris Francesc des Camp, Bernat Tanyana i Pere çà Font, representant dels apotecaris o *especiars* en el Consell de Cent de 1354-1355, contemporani de l'expedició reial (AHMB, Fons Municipal, CC, *Llibres del Consell*, I-19, f. 4 r., 30 de novembre de 1354). Això no fou obstacle perquè acompanyés aquesta expedició a Sardenya; a Castell de Càller li fou concedida llicència perquè ell i una altra persona de la seva elecció —un ajudant— poguessin circular lliurement per tots els Estats de la Corona amb *enses et alia arma prohibita die nocturnique ad defensionem vestri decementes* (ACA, C, reg. 980, f. 135 v., 18 d'agost de 1355). L'apotecari fou jurat en el Consell de Cent encara una altra vegada, l'any 1358-1359, al costat dels anteriorment citats i de Jaume Bofill i Miquel Tosell, aquests últims també relacionats amb l'expedició de 1354 (AHMB, Fons Municipal, CC, *Llibres del Consell*, I-19, f. 124 v., 30 de novembre de 1358). Com s'indica en la seva marmessoria, era originari del mas ses Canes, del terme del castell de Centelles (ACB, PA, Marmessoria de Francesc Canyes, 1386, A, f. 3 r.) Féu testament el 18 de febrer de 1381, disposant, entre altres coses, un llegat perquè els pobres de la seva família poguessin aprendre les *lletres* o algun ofici o art (AHPB, not. Guillem de Sant Hilari, 3, manual de testaments de 1369 a 1383, ff. 119 v.-120 r., publicat parcialment per A. DE LA TORRE y DEL CERRO i J. RUBIÓ i BALAGUER, *Documentos para la historia*, cit., vol. 1, Barcelona, 1971, p. 69, § 42) i morí el mateix any; la seva muller, Sança, el sobrevisqué pocs anys (morí el 1385), i, sense fills, en restà definitivament hereva la Pia Almoina (ACB, PA, Llibres notariais, *Liber Testamentorum*, I, ff. 129 r. i 329 r., etc.)

⁸² AHMB, Fons Municipal, CC, *Llibres del Consell*, I-18, ff. 1 r. i ss. i *ibid.*, I-19, ff. 4 r. i 47 v.

diferència, en tot cas, respecte de les altres ciutats que figuren en el mapa: sovint aquestes altres ciutats es vinculen únicament a un individu determinat, el qual, si era familiar reial i es trobava al servei del monarca, tot i que sapiguem que n'era originari, és molt dubtós que hi tingués residència continuada; són els casos de Faraig de Bellví a Borja, de Pere çà Flor a Ciutat de Mallorca, del *mestre* Francesc a Terol, de Pere Ros i Guillem Tolsà a Sant Mateu, i gairebé es podria dir el mateix dels çà Riera a Girona. El barber-cirurgià d'Elna, al Rosselló, embarcat amb Ramon de Perellós, constitueix un cas a banda no assimilable als anteriors i que, a més de mostrar-nos l'engalzament dels comtats pirinencs després de l'annexió de 1344, permet entreveure l'activitat d'aquests professionals (barbers) en aquests nuclis de població menors.

3.2. Els professionals sanitaris no embarcats.

La Taula XXVI reuneix les dades corresponents als professionals sanitaris *documentats* que, sense anar amb els expedicionaris a Sardenya, van mantenir una estreta interrelació (sobretot econòmica) amb la campanya. Cal repetir, no obstant això, que aquesta mateixa forma de participació fou també característica de molts dels qui van acompanyar l'expedició. Com en el cas d'alguns dels embarcats —Pere Ros, per exemple—, ens consta la potència econòmica d'alguns d'ells —Jucef Avinardut, Bernat de Figuerola, Guillem Metge, Ramon de Tesarac—, directament relacionada amb els recursos financers que van aconseguir acumular durant la seva vida professional.⁸⁸ Amb tot, només Pere Gener havia acompanyat Pere III en les anteriors expedicions a Mallorca i al Rosselló (vegeu les Taules XI a XVIII), amb una participació econòmica molt destacada; d'altra banda, el barber Romeu des Pla s'havia enrolat abans com a *metge* en la galera del vice-almirall Bonanat des Coll, de l'armada de Constantinoble (1352).⁸⁴

---

⁸⁸ Vegeu tot seguit les notes a la Taula, i L. GARCÍA BALLESTER i M. R. McVAUGH, treballs en curs.

⁸⁴ ACA, RP, vol. 2280, f. 4 r., transcrit a l'Apèndix, § 248.

TAULA XXVI

Expedició de Pere III a Sardenya (1354-1355)
 Professionals sanitaris relacionats amb l'expedició
 però que no l'acompanyaren

Nom	Funció professional	Ciutat
NN M	metgessa	València
Bernat Amat	barber	Barcelona
Berenguer Asbert ¹	apotecari	Barcelona
Jucef Avinardut(*) J	físic	Oscà
Jaume Bofill	apotecari	Barcelona
Bernat ses Cases	apotecari	Barcelona
Guillem Colteller(**)	físic	Girona
Bernat de Figuerola* ²	físic	Manresa
Pere ça Font ³	apotecari	Barcelona
Francesc	menescal	València
Pere Gener* ⁴	apotecari	Barcelona
Simó de Guardiola	barber	Barcelona
Guillem Irundell(**)	físic	Girona
Guillem Metge ⁵	apotecari	Barcelona
Juan de Ordás ⁶	físic	Oscà
Francesc Noguera	apotecari	Barcelona
Bernat Pasqual	apotecari	Barcelona
Romeu des Pla	barber	Barcelona
Na Poal	[apotecària]	Barcelona
Andreu Ponç	físic	València
Samuel [Coen] J	[físic]	Sarrià
Guillem Servent	apotecari	Perpinyà
Llorença des Soler ⁷	apotecària	Barcelona
Berenguer Solsona	apotecari	Cervera
Ramon de Tesarac ⁸	físic	Barcelona
Berenguer de Torrelles*	físic	València
Ferrer Vendrell	apotecari	Barcelona

* Adscrit a la Casa del rei.

(*) Adscrit a la Casa de la reina.

(**) Adscrit a la Casa de l'infant Joan, duc de Girona.

1 En alguns documents és anomenat també Berenguer *Albert*.

2 Contractat per la ciutat de Manresa com a metge al servei del municipi.

3 Fou un dels representants dels especiers al Consell de Cent de Barcelona durant l'any de l'expedició (1354-1355).

4 Administrador del besucit de l'armada.

5 Proveïdor habitual de la cort.

6 Citat i finalment eximit d'anar amb els expedicionaris.

7 Anomenada, en realitat, Sobirana; vídua de Llorenç des Soler, apotecari de Barcelona.

8 Contractat pel Consell de Cent de Barcelona com a metge al servei del municipi.

J Professional de religió jueva.

M Professional de religió islàmica.

D'entre els anteriorment citats, físics en la seva majoria, Jucef Avinardut fou membre de la influent família dels Avinardut d'Osca.⁸⁵ Bernat de Figuerola compaginà —o mirà de compaginar— el servei al monarca, que li atorgà la *familiaritat*, amb un contracte d'assistència amb la ciutat de Manresa, que li resultà molt accidentat.⁸⁶ Ramon de Tesarac, en canvi, es

---

⁸⁵ Jucef fou fill de Mossé Avinardut, el físic dels infants Alfons i Teresa d'Entença, mort a Sardenya durant l'expedició de 1323-1324, i germà menor d'Alatzar, que serví els reis Alfons i Pere. Jucef va estar adscrit al servei de la reina Elionor de Sicília; com a tal, Pere III li confirmà l'enfranquiment concedit anteriorment a Alatzar (mort el 1348) en favor de tota la família (ACA, C, reg. 661, f. 128 v., 12 de juliol de 1350, citat per J. RUBIÓ i BALAGUER, "Metjes y cirurgians juheus", cit., p. 494) i li atorgà un violari de 1000 ss jaq. anuals sobre les rendes reials de l'aljama dels jueus de Lleida (*ibid.*, reg. 891, f. 61 r. i *ibid.*, RP, BGC, cl. 5^a-B, vol. 1, f. 35 v., 26 d'agost de 1350). La reina li concedí un nou violari, ara de 1000 ss b., sobre els 3000 que ella percebia anualment del subsidi de la mateixa aljama (*ibid.*, C, reg. 1563, f. 130 r.-v., 12 de gener de 1351). Encara sabem d'un altre violari d'identificat import sobre les rendes reials de l'aljama dels jueus d'Osca, la qual es resistí llargament a satisfer-lo (*ibid.*, reg. 673, f. 151 v., 4 de desembre de 1352; etc.); la documentació que hem pogut localitzar és insuficient per a discernir si es tracta d'un mateix violari traslladat successivament o bé de violaris diferents. L'octubre de 1352 li fou concedida l'escrivania de l'aljama dels jueus de Saragossa, si bé no se'n pogué possessionar fins a l'agost de 1356 (*ibid.*, reg. 687, f. 127 r., 24 d'agost de 1356) i poc després li'n fou ampliada la concessió (*ibid.*, reg. 966, f. 37 r., 27 de desembre de 1356). El mateix any 1352 disputà les rendes sobre l'encunyació de la moneda d'Aragó que havien estat concedides per Pere *el Gran* a Salamó, el seu avi o besavi, al seu nebot Vidal, fill d'Alatzar i també físic del rei (*ibid.*, reg. 666, f. 24 v., 11 de gener de 1352). Però Vidal morí prematurament (1353) i Jucef es féu càrrec de la tutoria dels seus fills i de l'administració dels seus béns; així, a instàncies de l'aljama, el rei li ordenà que nomenés els substituïts adients per a regir-ne l'escrivania i la col·lecta, concedida a Vidal (*ibid.*, reg. 686, f. 92 v., 30 de desembre de 1355). El gener de 1353 examinà, amb Pere Ros d'Orsins, el físic jueu Aron Vidal, de València (vegeu les notes a la Taula XI). A banda de totes aquestes rendes, el rei li delegà la resolució de qüestions de confiança, com ara el nomenament d'adelantats i consellers a l'aljama dels jueus de Lleida (*ibid.*, reg. 958, f. 176 r.-v., 9 de març de 1352). Un cop mort Vidal, i poc abans de partir cap a Sardenya, Pere III li tornà a confirmar tots els privilegis d'enfranquiment atorgats a la família (*ibid.*, reg. 679, f. 77 r.-v., 7 de maig de 1354) i novament li foren ratificats el gener, el maig i el juliol de 1356, desestimant les protestes dels adelantats de l'aljama dels jueus d'Osca (*ibid.*, reg. 899, f. 44 v.; *ibid.*, reg. 690, ff. 21 v.-22 r., 28 de juliol de 1356; etc.) Un cop arribat *ad senectutis etatem* servint el rei i la reina, hom li concedí un nou violari de 500 ss jaq. anuals sobre les possessions dels vassalls del monestir de Casués (*ibid.*, reg. 899, ff. 54 r. i v. i *ibid.*, RP, BGC, cl. 4^a, vol. 8, f. 20 v., 10 d'agost de 1356); aquesta renda fou concedida al físic Juan de Ordás l'octubre de 1361, data probable de la mort de Jucef (vegeu més endavant la nota corresponent a Ordás). Sobre ell, vegeu algunes notícies en els treballs de Ll. COMENGE i FERRER, "La Medicina en el reino de Aragón", cit., p. 61, J. RUBIÓ i BALAGUER, "Metjes y cirurgians juheus", cit., p. 494 (aquestes reproduïdes per Carmen MARTÍNEZ LOSCOS, "Orígenes de la Medicina en Aragón", cit., pp. 45 i 51) i R. DEL ARCO GARAY i F. BALAGUER, "Nuevas noticias", cit., pp. 356-58 i 380-82. El Jucef Avinardut examinat per Pere Ros d'Orsins i que fou físic de l'infant Joan, duc de Girona, no sembla ser el mateix, si bé és segur que pertanyia a la mateixa família (vegeu J. RUBIÓ i BALAGUER, "Metjes y cirurgians juheus", cit., pp. 494-95, i P. VOLTES i BOU, "Notas sobre médicos barceloneses", cit., p. 127).

⁸⁶ Bernat de Figuerola, mestre en medicina i adscrit a la Casa del rei, va contractar una pensió de 800 ss b. anuals i vitalicis amb el municipi de Manresa, amb la condició d'exercir professionalment a la ciutat sense absentar-se'n. Aquesta clàusula fou aprofitada per les autoritats municipals per a intentar negar-li el pagament del violari al·legant que se n'absentà sense el seu permís, per després revocar totes les pensions assignades pel municipi; alguns ciutadans de Manresa aprofitaren l'avinentesa per a fer el mateix amb els contractes privats que havien establert amb ell, com Berenguer Joncar que li negà el pagament de 660 ss b. que li devia. Però Figuerola aconseguí fàcilment el suport del monarca respecte del municipi (ACA, C, reg. 668, f. 87 r. i v., 26 d'agost de 1351) i també dels particulars (*ibid.*, f. 91 r., 30 d'agost de 1351). Tot seguit, hom arribà a un pacte pel qual el municipi deixava sense efecte la revocació general i acceptava de pagar-li el violari, rebaxat a 500 ss b., mantenint-lo exempt de totes les imposicions municipals, un pacte que, tanmateix, hom va eludir novament de complir i Figuerola va haver de cercar una nova intervenció del rei (*ibid.*, reg. 675, ff. 168 r.-v. i 169 r.-v., 18 i 20 de gener de 1354), de resultats infructuosos. Quan el rei ja era a Sardenya, després d'una sentència del batlle favorable al metge, la ciutat apel·là a

limità a l'assistència pública a Barcelona, comesa per a la qual els consellers el contractaren immediatament després de la pesta de 1348, i formà part també dels tribunals examinadors municipals.⁸⁷ De la mateixa manera, Andreu Ponç és documentat formant part dels tribunals

---

l'infant Pere, lloctinent general, i inicià un procés contra Figuerola; l'infant reclamà còpies tant del procés com de la sentència (*ibid.*, reg. 1593, f. 51 r., 13 d'agost de 1354) i, finalment, confirmà la sentència del batlle, obligant el municipi a complir el pacte convingut, *cum salaria seu pensiones medicorum, maxime nostrorum familiarum et domesticorum, non debeant per dilaciones deduci* (*ibid.*, ff. 67 r.-v i 67 v., 22 d'agost de 1354). Juntament amb Bernat Burriac i Guillem Irundell, fou un dels físics assignats al servei de l'infant Joan, duc de Girona, des del seu naixement (vegeu J. M. ROCA, *Johan I d'Aragó*, cit., pp. 22, 27 i 227). Pel fet que acompanyà Pere III en la guerra de Castella, aquest li concedí (1360) un violari de 300 ss b. anuals sobre els drets de cena, que li fou confirmat després per Joan I (1387). Figuerola formà part dels tribunals que examinaren el cirurgià jueu Samuel Jacob a Puigcerdà per ordre de l'infant Joan (*ibid.*, reg. 1678, f. 26 r., 29 d'agost de 1369, citat per A. DE LA TORRE y DEL CERRO i J. RUBIÓ i BALAGUER, *Documentos para la historia*, cit., vol. 1, Barcelona, 1971, p. 75, § 46) i el físic jueu de Barcelona Mossé Abraham ça Torre (*ibid.*, reg. 1262, f. 50 r., 29 de març de 1378, publicada amb algunes irregularitats per Ll. COMENGE i FERRER, "La Medicina en el reino de Aragón", cit., p. 64). Sobre ell vegeu-ne algunes notes en el treball adés citat de Ll. COMENGE i FERRER, pp. 64-65, i a "Formas de munificencia", cit., p. 7; i en el de P. VOLTES i BOU, "Notas sobre médicos barceloneses", cit., p. 128. Bernat de Figuerola tingué un fill homònim, també físic a Manresa (L. GARCÍA BALLESTER, treballs en curs).

⁸⁷ L'únic conseller supervivent —la pesta matà els altres quatre i molts dels jurats del Consell de Cent—, degudament assessorat, després de constatar davant del Consell l'escassetat de metges amb l'adequada formació científica que hi havia hagut de temps enrera i hi havia aleshores a la ciutat —*cum in civitate Barchinone fuerit diucius et nunc sit medicorum [expertorum in sciencia medicine] penuria et defectus*— en detriment dels ciutadans malalts, que morien sense l'auxili d'una assistència amb les suficients garanties —*ex quanquidem venditorum penuria et defectu infirmi dicte civitate, plerumque et sepe propter curandiam et quia debito regimine iuxta cursum medicine minime regebantur, actenus finierant et etiam finiunt dies suos*—, decidiren de contractar un professional format en la ciència mèdica —*apto et experto in dicta sciencia medicine*— perquè en tingués cura. D'aquesta manera, Ramon de Tesarac, mestre en arts i en medicina, en trobar-lo adequat —*sitis persona provida et experta*—, fou seleccionat perquè exercís al servei de tots els habitants de la ciutat durant deu anys —*quod sitis medicus dicte civitate hinc ad decem annos primos et continue subsequentes vosque recepimus in medicum dicte civitate, et quod serviat in colis dicte civitatis per dictum decennium impendendo eis in suis infirmitatibus consilium et doctrinam*— amb un sou a càrrec del municipi de 2000 ss b. anuals a pagar en quatre terminis l'any (primers de febrer, maig, agost i novembre), fent-se responsable igualment la ciutat d'indemnitzar-lo per les despeses, danys i interessos que s'escaiguessin en demanar, exigir i obtenir els possibles terminis retardats. Ramon de Tesarac, per la seva banda, es comprometia a tenir domicili continuat a la ciutat durant aquests deu anys amb la seva muller i família, i a residir-hi personalment sense absentar-se'n; a assistir i a visitar tots els malalts que hi hagués a la ciutat durant aquest període, restant disponible en tot moment; i a fer-ho bé, de forma fidel, legal i diligent, és a dir, segons els pressupòsits de la ciència mèdica; jurant d'observar-ho tot d'aquesta manera (AHMB, Fons Municipal, CS, *Imposicions*, VI-5, ff. 5 v.-6 r., 7 d'octubre de 1348). La mateixa documentació municipal dóna fe, efectivament, dels pagaments a terminis lliurats al dit metge per aquesta raó —*deu servir a la dita ciutat metjant e pensant les gens de la dita ciutat* (un dels pagaments de l'any 1350 fou recollit a les *Rúbriques de Bruniquer*, vol. 4, cap. LXX, p. 319; vegeu també AHMB, Fons Municipal, CC, *Llibres del Consell*, I-18, ff. 33 r., 41 r., 52 r. i 59 r., de l'any 1351, citats per Ll. COMENGE i FERRER, "La medicina en el reino de Aragón", cit., p. 70, i per A. CARDONER i PLANAS, *Història de la Medicina*, cit., p. 99; *ibid.*, I-19, ff. 12 r., 23 r., 30 r. i 43 v., de l'any 1355, també citats pels mateixos historiadors que, en conèixer només aquests documents, ambdós dataren malament el contracte; *ibid.*, *Albarans*, XXII-1, ff. 11 r.-v., 44 v., 74 v.-75 r. i 98 v., de l'any 1357; *ibid.*, *Clavaria*, XI-1, ff. 274 v., 293 r.-v. i 344 v., *ibid.*, XI-165, f. 30 r., i *ibid.*, *Àpoques*, XXI-1, ff. 14 v.-15 r. i 38 v.-39 r., de l'any 1358), com també ho podem seguir en la documentació notarial (ACB, Not. Cap., not. Pere Borrell, manual de 1358 [=1350] a 1384, s. f., 23 de maig de 1351; *ibid.*, manual del 12 de gener al 13 de març de 1351, s. f., 5 de febrer; *ibid.*, manual del 18 de juny de 1352 a l'1 de maig de 1353, ff. 59 v., 153 r., 157 v., d'agost de 1352 i febrer de 1353; *ibid.*, manual del 10 de desembre de 1352 al 16 de febrer de 1353, s. f., 14 de febrer de 1353; *ibid.*, manual del 17 de febrer al 17 de maig de 1353, s. f., 24 de febrer; *ibid.*, manual del 24 de maig de 1354 al 28 d'abril de 1355, s. f., 12 de febrer de 1355; *ibid.*, manual del 18 de juliol al 6 d'octubre de 1354, s. f., 6 de setembre; *ibid.*, manual del 23 de març al 20 de juny

examinadors nomenats pel municipi de València des de 1351 a 1370.⁸⁸ L'aragonès Juan de Ordás fou citat i finalment eximit d'acompanyar el rei a Sardenya, i adscrit al seu servei poc després de l'expedició.⁸⁹ El físic Guillem Colteller, de Girona, *mestre en medicina*, assistí

---

de 1355, s. f., 5 de juny; *ibid.*, manual del 22 de juny al 2 de setembre de 1355, s. f., 8 d'agost; *ibid.*, manual del 15 de maig de 1354 al 19 de juliol de 1356, s. f., 17 de febrer de 1356; *ibid.*, manual del 6 d'octubre de 1355 al 11 de maig de 1356, s. f., 21 de novembre i 9 de febrer; *ibid.*, manual de l'11 de maig de 1355 al 25 de juny de 1356, s. f., 5 de juny i 21 de novembre de 1355, i 9 de febrer i 14 de maig de 1356; *ibid.*, manual del 17 de juny al 3 d'octubre de 1356, s. f., 20 d'agost; i *ibid.*, manual del 3 d'octubre de 1356 al 19 de gener de 1357, s. f., 14 de novembre). Amb els ingressos obtinguts s'assegurà altres pagaments que li permetessin mantenir-se un cop acabat el contracte; així, pel març de 1354, aprofitant la preparació de l'expedició a Sardenya, comprà un violari de 1000 ss b. anuals a Perpinyà (vegeu més endavant), àrea d'on probablement procedia –J. RUBIÓ i BALAGUER el féu occità (vegeu *infra*); poc temps després comprà encara un censal mort de 500 ss b. anuals a Barcelona (AHMB, Fons Municipal, CC, *Albarans*, XXII-1, f. 13 v., 16 de febrer de 1357; *ibid.*, Clavaria, XI-1, f. 78 r., 17 de febrer de 1358; etc.) i adquirí una esclava grega (Irene) per 900 ss b. mitjançant el cirurgià Jaume ça Riera (AHPB, not. Ramon Morell, manual del 3 d'abril de 1357 al 24 d'abril de 1358, f. 8 r., 13 de maig de 1357). A banda de metge del comú, Tesarac formà part també de diversos tribunals municipals per a l'examen de diversos físics i cirurgians, com ara els dels físics Jaume de Pallars (vegeu l'acta de l'examen a AHMB, Fons Municipal, CC, *Estudi*, XVIII-9, n° 1, 22 de març de 1359, publicada per A. DE LA TORRE y DEL CERRO i J. RUBIÓ i BALAGUER, *Documentos para la historia*, cit., vol. 1, Barcelona, 1971, pp. 38-42, § 22, i la llicència d'exercici a *ibid.*, *Notulorum*, XIV-23, f. 100 r.-v., 27 de juliol de 1359), molt probablement també d'Ademar ça Riba (licència a *ibid.*, ff. 81 v.-82 r., d'octubre de 1358) i Robert de *Perguno* (acta d'examen a *ibid.*, *Estudi*, XVIII-9, n° 2, d'octubre de 1359, publicada per IDEM, p. 40) i dels cirurgians Jaume ça Riera (III), Ramon Andreu, Francesc des Mas, Pere Argent, Bonjuhà Cabrit (licències a *ibid.*, CS, *Imposicions*, VI-5, ff. 169 r. i ss., d'octubre de 1351) i Ramon de Banyeres (licència a *ibid.*, CC, *Notulorum*, XIV-23, ff. 97 v.-98 v., de març de 1359). Pel que fa a la seva activitat professional vegeu ACB, PA, Marmessoria de Pere Comte, 1350, s. f., on consta que rebé 50 ss b. pels seus serveis en la malaltia d'aquest canonge; etc. Hom el pot documentar encara en un fogatge de vers 1370 (*ibid.*, CS, *Imposicions*, VI-29, plec B, f. 2 r.) mentre que en un altre de datable entre 1372 i 1387 ja hi apareix només *lhereu de mestra Ramon de Tesarach* (*ibid.*, CC, *Fogatges*, XIX-36, f. 4 r.)

⁸⁸ Vegeu L. GARCÍA BALLESTER, M. R. McVAUGH i A. RUBIO VELA, *Medical Licensing*, cit., pp. 56-57. El 1358, essent *batxiller en medicina*, examinà, juntament amb Sañç del Miracle, el físic jueu Israel Coen (vegeu-ne la llicència a ACA, C, reg. 900, f. 41, citat per J. RUBIÓ i BALAGUER, "Metjes y cirurgians juheus", cit., pp. 493-94).

⁸⁹ Relacionable probablement amb ell és un pagament de 100 ss b. efectuat per l'aleshores tresorer de Jaume II, Pere Marc, a un *magister Johannes d'Oscha*, per serveis, sens dubte sanitaris, prestats els mesos de novembre i desembre de 1322 (ACA, C, reg. 302, ff. 27 v.-28 v., 18 de gener de 1323). M. de BARCELONA, "La cultura catalana", cit., p. 402, § 334, en nota, al·ludeix a un altre *Johannes de Oscha*, metge jueu convers que guarí el rei l'any 1319. Pel març de 1344 Pere III li atorgà la infançonia amb el testimoni a favor de dos cavallers habitants, com ell, a Osca, amb totes les exempcions que feien al cas (*ibid.*, reg. 876, f. 194 r.-v., 27 de març de 1344). En el mateix document s'indica que tenia casal *in loco de Ordas, prope Arguis*; Ordás és avui un despoblat del terme de Nueno, molt a prop d'Osca (vegeu A. UBIETO ARTETA, *Historia de Aragón. Los pueblos y los despoblados*, vol. 2, Saragossa, 1985, p. 950). En decidir l'expedició a Sardenya, Pere III el cità perquè l'hi acompanyés; tanmateix, finalment en fou eximit després que al·legà una malaltia (vegeu l'apartat sobre la incidència de la malaltia). En cap d'aquests documents se'ns n'indica una vinculació clara al monarca, com a *familiar* seu –hi és senzillament *físico Osce*. La primera notícia en aquest sentit data de desembre de 1355, quan el tresorer, Bernat d'Olzinelles, li pagava 450 torneses d'argent (562 ss 5 d b.) que li eren degudes de la seva *quitació* com a *metge de físicha de Casa del senyor Rey* (ACA, RP, MR, vol. 337, f. 90 r.) Ell mateix va haver-li de pagar, finalment, amb ben bé un any de retard, els 630 ss b. que el rei li havia assignat sobre la batllia d'Osca el gener de 1356 (*ibid.*, C, reg. 1327, f. 214 v., 6 de desembre de 1356, i *ibid.*, reg. 1328, f. 29 v., 1 de febrer de 1357). Altrament, durant la guerra de Castella el rei el cità perquè *a la nostra Cort vingats aparellat de servir de vostre officí segons que devets e sots tengut*, negant-se a acceptar cap excusa: *en altra manera, si lo contrari fahiets, ço que Nós no crehem, volem vos saber que*

reiteradament els membres de la família reial, en particular l'infant Joan, duc de Girona, des del seu mateix naixement el 27 de desembre de 1350, al servei del qual va romandre des d'aleshores i més tard, durant el seu regnat.⁴⁰ No és segur que el *mestre* Samuel, de la vila de Sarra, a la Conca de Barberà, fóra físic, però apuntem com a hipòtesi la seva identificació amb Samuel Coen, físic que fou contractat per la universitat de Valls a finals de segle.⁴¹ No coneixem el nom de la metgessa mora de València que ens documenta, tanmateix, la pràctica corrent de la medicina en un col·lectiu doblement marginat i sovint perseguit —en la societat i en la professió— i que, malgrat això, assolí un elevat grau de prestigi professional, especialment a València, però també a Aragó.⁴² Els apotecaris vénen representats per un seguit d'individus força coneguts, el més destacat de tots ells, per la seva activitat i potència

---

Nós provehiríem en la vostra falta segons que de justícia e de rahó trobarem faedor (*ibid.*, reg. 1155, ff. 69 v.-70 r., 17 d'agost de 1357, citat per Ll. COMENGE i FERRER, "La medicina en el reino de Aragón", cit., pp. 62-63, i transcrit a l'Apèndix, § 304). En agraïment pels seus serveis li atorgà més tard els 500 ss jaq. anuals que havia rebut fins aleshores el físic Jucef Avinardut —*Juce Alatzar, jueu*— sobre el dret de cena del lloc de Casués, a beneplàcit (*ibid.*, RP, BGC, cl. 4^a, vol. 8, f. 26 r., 11 d'octubre de 1361). Més endavant passà al servei de la reina Elionor (*ibid.*, C, reg. 1230, f. 82 r., 20 de novembre de 1370, citat per Ll. COMENGE i FERRER en la seva obra citada, p. 63) i també de l'infant Joan, duc de Girona (*ibid.*, reg. 1261, f. 95 r., agost de 1378, citat pel mateix historiador). El juny de 1397 un Juan de Ordás i la seva muller, Constança, adquirien unes cases a cens del monestir de Sixena a l'aljama jueva d'Osca (vegeu R. DEL ARCO i F. BALAGUER, "Nuevas noticias", cit., p. 359). Vegeu també J. M. ROCA, *Johan I d'Aragó*, cit., pp. 13, 84, 89, 229, 235, 336, 377 i 408, i P. VOLTES i BOU, "Notas sobre médicos barceloneses", cit., p. 128.

⁴⁰ Colteller aviat assolí una gran anomenada, i l'any 1368 els consellers de Barcelona dubtaren si contractar-lo a ell o bé al barceloní Arnau Germà per al servei del comú; finalment, però, prevalgué l'opinió favorable a Arnau (AHPB, not. Francisc de Lademosa, 6, manual dels anys 1370-1373, s. f., 26 de juny de 1368, publicat per A. DE LA TORRE y DEL CERRO i J. RUBIÓ i BALAGUER, *Documentos para la historia*, cit., vol. 1, Barcelona, 1971, pp. 51-53, § 29). Deu anys més tard assistí, amb altres metges, el cavaller Berenguer de Vilaragut durant el desafiament que l'enfrontà amb Eximén Pérez de Arenós i Ramon de Riusec (ACA, C, reg. 1452, f. 95 r., publicat per J. COROLEU i INGLADA, "Las costumbres catalanas en la Edad Media. I. El desafío y las guerras particulares según el derecho de los *Usatges* y las Constituciones de Cataluña", *Revista Histórica*, 36 (1877): 97-115). Sobre ell vegeu-ne algunes referències en els treballs de Ll. COMENGE i FERRER, "La medicina en el reino de Aragón", cit., pp. 67-69, i P. VOLTES i BOU, "Notas sobre médicos barceloneses", cit., p. 128; i sobretot les monografies de J. M. ROCA, *Mestre Guillem Colteller. Metge dels Reys d'Aragó Pere III y Johan I*, Barcelona, 1922 [reimpr.: Barcelona, 1958], i Ll. DELCÓS i BALVEY, "Guillermo Colteller, médico de los Reyes de Aragón Pedro III y Juan I (siglo XIV)", dins *Trabajos de la Cátedra de Historia crítica de la Medicina*, vol. 2, Madrid, 1934, pp. 155-71. Vegeu també de J. M. ROCA, *Johan I d'Aragó*, cit.

⁴¹ Samuel Coen, molt probablement de fora de Valls, fou contractat el 1396 per la universitat d'aquesta vila per al servei del comú, i hom li renovà el contracte els anys 1401 i 1405; a partir d'aquest any desapareix de la documentació municipal (vegeu G. SECALL i GÜELL, *Les jueries medievals tarragonines*, cit., p. 483). Pel que fa a la seva vinculació amb l'expedició a Sardenya, vegeu més endavant, l'apartat sobre la participació econòmica dels professionals sanitaris.

⁴² Vegeu més endavant, l'apartat sobre les altres formes de participació dels professionals sanitaris.

econòmica coneguda, és, sens dubte, Guillem Metge.⁴⁸ Berenguer Asbert fou hereu del seu

---

⁴⁸ Guillem Metge fou un dels principals apotecaris de la Barcelona de l'època; des del seu obrador del carrer dels Apotecaris (ACB, PA, Admin. Gral., Censos i censals, Albarans, volum de 1351, f. 1 r. i en els volums següents) proveí reiteradament de productes medicinals la Casa reial. Pel maig de 1351 obtingué una llicència d'armes per a la seva defensa en els seus desplaçaments professionals arreu del Principat (ACA, C, reg. 892, f. 231 r., 30 de maig de 1351, citat per Amada LÓPEZ DE MENESES, "Documentos culturales", cit., p. 716), reconeguda poc després pel veguer de Barcelona (AHMB, Arxiu del Veguer, VIII, vol. 3, f. 23 v., 4 de juny de 1351). L'apotecari proveí el rei i la reina abans i durant la campanya de Sardenya (vegeu l'apartat sobre la participació econòmica dels professionals sanitaris). Igualment, mentre els reis foren a l'illa, Guillem Metge proporcionà diversos medicaments per al duc de Girona, l'infant Joan, quan fou malalt a Barcelona (ACA, RP, MR, vol. 568, f. 54 v., febrer de 1355, publicat per D. GIRONA i LLAGOSTERA, "Itinerari de l'Infant En Joan, fill del rei En Pere III. 1350-1387", dins III Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, vol. 2, València, 1923, p. 200, § 55; vegeu també *ibid.*, p. 203, § 61-63, corresponents a 1356 i 1357; i J. M. ROCA, Johan I d'Aragó, cit., pp. 22-23). Poc després pagava un deute —per un petit préstec de 160 ss b.— de Guillem Tolsà, apotecari de la reina Elionor a la qual acompanyà a Sardenya i que, probablement, encara no n'havia percebut la retribució pels seus serveis (ACB, Not. Cap., not. Pere Borrell, manuals del 6 d'octubre de 1355 a l'11 de març de 1356 i de l'11 de maig de 1355 al 25 de juny de 1356, s. f., 28 de gener de 1356) i novament negocià amb Tolsà el setembre del mateix any (AHPB, not. Guillem de Sant Hilari, 3, manual del 28 de maig de 1356 a l'1 de març de 1357, s. f., 18 de setembre de 1356). Els beneficis obtinguts li permeteren de comprar un censal de 70 ss b. anuals per preu de 980 ss sobre unes cases a Barcelona (ACB, Not. Cap., not. Francesc de Ladernosa, manual de l'11 d'agost al 30 de novembre de 1356, ff. 66 v., 67 v.-68 r., 71 r.-v., 72 r.-75 v., 75 v.-76 r. i 114 v., 13, 14 i 22 d'octubre de 1356). Però a banda de la Casa del rei, podem documentar també la seva activitat professional particular (ACB, PA, Marmessoria de Francesc Fonollet, 1353-1357, f. 6 r., 12 de setembre de 1353, i *ibid.*, Not. Cap., not. Francesc de Ladernosa, manual de l'11 d'agost al 30 de novembre de 1356, f. 46 r., 28 de setembre de 1356). La vinculació professional amb les persones reials, en particular amb la reina Elionor, féu que aquesta acabés atorgant-li el privilegi de la familiaritat (ACA, C, reg. 1566, f. 84 r., 5 d'octubre de 1356, citat per Amada LÓPEZ DE MENESES, "Documentos culturales", cit., p. 716). Com ja ha estat dit, l'apotecari, com els altres membres més potents de la professió en la ciutat, participà en la direcció política d'aquesta: formà part del Consell de Cent, en representació dels *especiaries*, i també de la vint-i-cinquena, l'any 1355-1356 (AHMB, Fons Municipal, CC, *Libres del Consell*, I-19, ff. 47 v. i 50 r., 30 de novembre i 9 de desembre de 1355). En un document datat el 6 de març de 1359 ja consta com a mort (AHPB, not. Francesc de Ladernosa, 1, manual del 9 d'octubre de 1358 al 28 de març de 1360, f. 36 v.) Guillem fou parent del cirurgià de Barcelona Bonanat Metge, que participà, com ha estat vist, en la guerra de Mallorca, i de la filla del qual fou tutor quan Bonanat morí (ACB, Not. Cap., not. Francesc Puig, manual del 28 de març de 1351 al 16 de juliol de 1352, s. f., 10 de maig de 1351; i també AHPB, not. Guillem de Sant Hilari, 3, manual del 28 de maig de 1356 a l'1 de març de 1357, s. f., 13 d'agost de 1356). La seva vídua, Agnès, encomanà la tutoria dels seus fills i l'administració del negoci a Bernat Pujades (*ibid.*, not. Francesc de Ladernosa, 1, manual de 1359-1360, full solt en la coberta, publicat per M. DE RIQUER (ed.), Obras de Bernat Metge, Barcelona, 1959, pp. *216-18, § 7) i, en tornar-se a casar (1364) vengué l'obrador d'especieria a Llorenç Bassa, antic aprenent de Guillem i amb el qual Agnès més tard (1361) havia format una societat, i hom féu aleshores inventari de l'obrador (*ibid.*, 8, manual de 1364, ff. 23 v.-28 v., 30 de maig de 1364, publicat per M. OLIVAR i DAYDÍ, "Noves precisions sobre la infantesa de Bernat Metge", Estudis de llengua i literatura catalanes, 6 (1983): 77-84 [i també a IDEM, Obra dispersa, Barcelona, 1991, pp. 122-29]), taxat pels apotecaris Miquel Tosell, Berenguer Duran i Vicenç Bonanat. Un dels seus fills, Bernat, per influència del seu padrastre, fou conseller i secretari de Joan I, i esdevingué una de les figures cabdals de la literatura catalana (1343/1346-1413). No és gens casual, doncs, que en l'obra d'aquest darrer s'hi pugui percebre *un conocimiento más que regular de la farmacopea y la ciencia cosmética de su siglo y un interés profundo por los temas básicos de la conducta fisiológica* (P. BOLTES i BOU, "La ciencia médica en la obra de Bernat Metge", Medicina Clínica, 27 (1956): 211); vegeu també M. OLIVAR i DAYDÍ, "Un nou manuscrit d'obres de Bernat Metge", Butlletí de la Biblioteca de Catalunya, 6 (1920-1922) [1925]: 366-77 [i a IDEM, Obra dispersa, cit., pp. 43-58]; IDEM, La vajilla de madera y la cerámica de uso en Valencia y en Cataluña durante el siglo XIV (según los inventarios de la época), València, 1950 [i a IDEM, Obra dispersa, cit., pp. 203-04, § 46]; IDEM, "Noves precisions", cit.; i M. DE RIQUER (ed.), Obras de Bernat Metge, cit., pp. *11-13 i *215-18.

germà Guerau, també apotecari a Barcelona, que morí a la ciutat durant l'expedició reial.⁴⁴ Pere ça Font, amb una activitat prou documentada de la qual ja n'hem dit quelcom, fou fill d'un sabater, de nom Bernat, i els seus germans, l'un, Arnau, fou draper, i l'altre, Jaume, mariner; tots tres foren nomenats marmessors en el testament de llur pare datat a gener de 1363.⁴⁵ Llorença des Soler, vídua aleshores de l'apotecari Llorenç des Soler, el qual també participà en aquelles expedicions anteriors, es féu càrrec de l'obrador d'*especiaria* a Barcelona un cop mort el seu marit; per altres documents sabem, tanmateix, que el seu nom era, en realitat, Sobirana.⁴⁶ Un cas similar fou, probablement, el de Na Poal, potser també apotecària.⁴⁷ De Francesc, menescal de València, anomenat *mestre*, només sabem que tenia casa (i obrador) prop del pont dels Serrans.⁴⁸

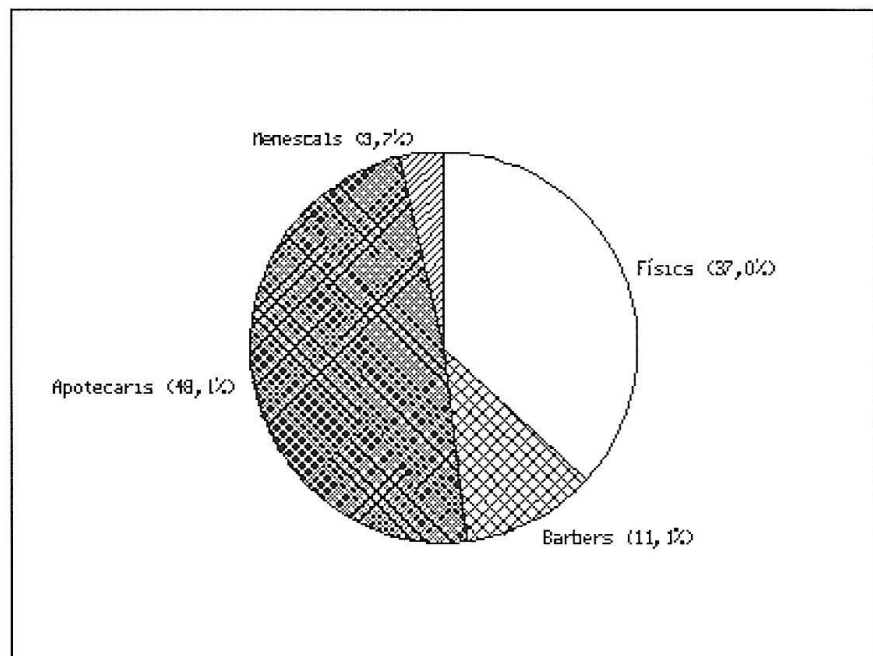
⁴⁴ El gener de 1355 obtingué la renúncia al seu favor de l'altre germà, Pere, resident a Sitges (ACB, Not. Cap., not. Francesc Puig, manual del 29 de desembre de 1354 al 7 de maig de 1355, s. f., 20 de gener de 1355 i ss.) Pere Asbert li havia fet un préstec de 500 ss b. poc abans (*ibid.*, 4 de gener de 1355). Quant a la seva activitat professional, vegeu *ibid.*, PA, Marmessoria d'Arnau Ballester, 1343-1351, f. 54 v., juny de 1348, on consta que rebé 1440 ss b. *per speciaries que-n havia preses*. El novembre de 1355 vengué, amb la seva esposa Agnès, un violari de 200 ss b. anuals sobre els seus béns a Saura, vídua de Berenguer de Requesens, de Tarragona, per preu de 1400 ss b., i un altre de similar a l'argenter Pere de Sentbrès i la seva muller Sibil·la (ACB, Not. Cap., not. Pere Borrell, manual del 6 d'octubre de 1355 a l'11 de març de 1356, s. f., 4 i 5 de novembre de 1355).

⁴⁵ ACB, Not. Cap., not. Pere Borrell, manual de testaments de 1338 [=1362] a 1368, s. f., 9 de gener de 1363. El mateix arxiu de la Catedral de Barcelona, tant en els seus fons catalogats (Notaria, Administració de la Pia Almoina, Marmessories, etc.) com en els que encara no ho són, n'ofereix abundosa informació. Per a la seva activitat professional vegeu, per exemple, *ibid.*, PA, Marmessoria de Francesc Fonollet, 1353-1357, s. f.) Tot just començar la guerra de Castella, essent enrolat en l'host municipal, el rei manà que li fóra donada llicència per a tornar a la ciutat *pro suis negociis libere peragendis* (ACA, C, CRD de Pere III, c. 45, n° 5566, 6 de maig de 1356). Més tard el batlle de Barcelona li imposà una forta multa (400 ss b.) *per ban en què era calut de les leudes e del pes reyal de Barcelona* (*ibid.*, RP, MR, vol. 1571, f. 19 v., 23 d'abril de 1360). Com ha estat dit, Pere ça Font fou jurat en el Consell de Cent de Barcelona en diverses ocasions (vegeu abans).

⁴⁶ Sobirana es féu amb el control de l'obrador un cop morts el seu marit i el seu fill, ambdós homònims (Llorenç), després de guanyar un plet amb la nora, Saurinyeta; pel febrer de 1351 en percebia ja els deutes pendents (AHPB, not. Jaume Ferrer, 1, manual del 3 d'abril de 1349 al 21 de maig de 1351, f. 77 v., 26 de febrer de 1351). També apareix amb el nom de Sobirana en el contracte d'afermament de Berenguer de Cererols, fill del difunt Pere Cererols, de Cardona, fet amb ella mateixa i amb Francesc Flandrina, apotecari de Barcelona, el seu nebot (AHPB, not. Ramon Morell, 3, manual del 28 de desembre de 1358 al 3 de juny de 1359, f. 10 r., 2 de febrer de 1359). Una *domine Laurencie, apothecarie*, possiblement ella mateixa, proporcionà diverses *coses medicinals* al ciutadà de Barcelona Francesc Grony *tempore mortalitatis pristine* (ACB, Processos civils, Procés per l'herència de Margarida, muller de Francesc Grony, 1356-1361, article 42). *La muller d'En Lorenç des Soler* apareix encara en un fogatge barceloní datable entre 1372 i 1387 juntament amb molts altres sanitaris (AHMB, Fons Municipal, CC, *Fogatges*, XIX-36, f. 1 r.) L'obrador dels Des Soler sembla que fou un dels més potents de la ciutat i és documentat sovint proveint la Casa del rei o de la reina.

⁴⁷ Vegeu més endavant, l'apartat sobre la participació econòmica dels professionals sanitaris.

⁴⁸ Vegeu més endavant, l'apartat sobre les altres formes de participació dels professionals sanitaris.

Fig. 19: Professionals sanitaris relacionats amb l'expedició de Pere III a Sardenya (1354-1355), però que no l'acompanyaren. Funcions mèdiques.

Com podem observar (vegeu la Figura 19), els apotecaris continuen ocupant, quantitativament, el primer lloc, amb un pes més abassegador encara, que els fa acostar-se molt a la meitat del total dels sanitaris que van romandre en els Estats peninsulars. El grup professional que segueix en importància numèrica és el dels físics, amb prop d'un 40%, i que, com s'esdevé amb el dels apotecaris però encara més acusadament, inclou la major partida dels físics documentats en relació amb aquesta expedició, representant, respectivament, el 54% del total dels apotecaris i el 71% del dels físics. A banda d'aquestes dues funcions professionals dominants, un reduït nombre de barbers i, encara més, de menescals, completen la relació, en la qual resten absents no només les funcions mèdiques que podríem anomenar *de transició* (físics-cirurgians o barbers-cirurgians), sinó també, molt significativament, els cirurgians, funcions totes elles inseribles en l'àmbit de la cirurgia. Cal notar que més d'una tercera part dels físics documentats eren jueus i hom hi pot veure també una metgessa mora.

Les documentació conservada permet conèixer la procedència geogràfica de tots els professionals sanitaris que hi van prendre part d'una o altra manera, informació amb la qual hem bastit el mapa adjunt (Mapa 12). El nombre més alt de sanitaris correspon al Principat, encara que no deixen d'estar representats els col·lectius professionals d'Aragó i València. Barcelona proporcionà la pràctica totalitat dels apotecaris documentats, tant embarcats com no embarcats, mentre que València és la ciutat que ofereix per sí mateixa un conjunt més equilibrat. També apareix representada la interessant comunitat mèdica de Manresa.⁴⁹ La gran majoria dels professionals que participaren —sobretot econòmicament— en aquesta expedició però que no anaren a l'illa correspon als principals nuclis urbans: Barcelona, València, Perpinyà.

Gairebé la meitat de tots els sanitaris documentats en relació amb aquesta expedició (48%) estaven al servei de la família reial, ja fóra del rei Pere, de la reina Elionor, o bé de l'infant primogènit, Joan, duc de Girona. Tanmateix, si només comptem els que van anar a Sardenya amb els expedicionaris, la proporció puja fins prop de les tres quartes parts (72%), mentre que entre els que van romandre en els Estats peninsulars els familiars reials no

---

⁴⁹ Vegeu abans, la nota sobre Bernat de Figuerola. L. GARCÍA BALLESTER i M. R. McVAUGH, treballs en curs.

Mapa 12: Distribució geogràfica dels professionals sanitaris relacionats amb l'expedició de Pere III Sardenya (1354-1355), però que no l'acompanyaren.

Claus: F = fisics — F-C = fisics-cirurgians — C = cirurgians — B-C = barbers-cirurgians — B = barbers — A = apotecaris — M = menescals.

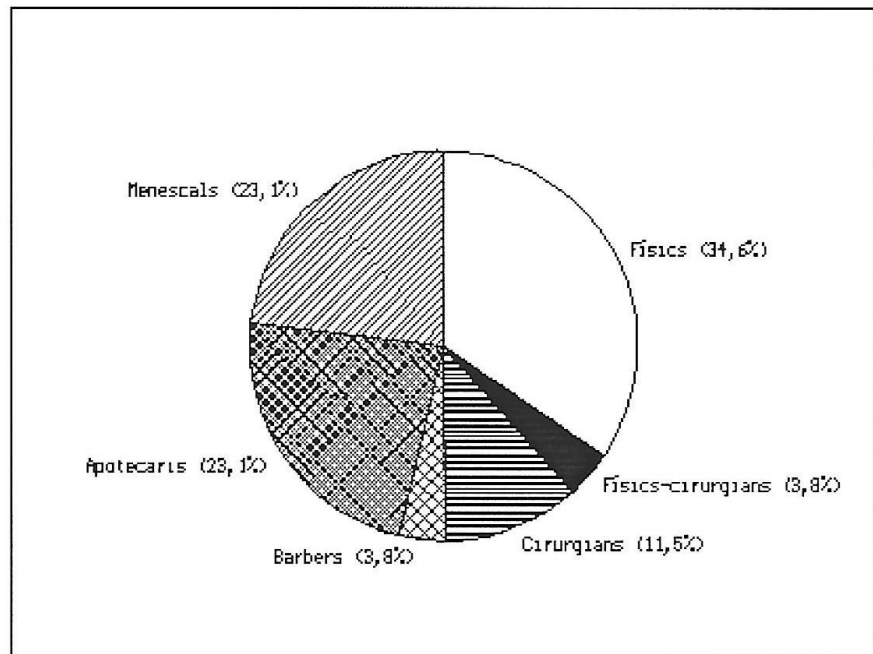
arribaven a una quarta part (22%).⁵⁰ L'estructura professional es representa en la Figura 20; hom hi pot comprovar com els físics hi són clarament majoritaris, constituint ben bé un terç del total, mentre que els apotecaris, i també els menescals, no assoleixen cap d'ells una quarta part. Segueixen, més a distància, els cirurgians, i, amb proporcions molt més reduïdes i similars, els físics-cirurgians i els barbers, tots els quals, si els ajuntéssim —com a practicants de la cirurgia—, farien una cinquena part del total.

Nogensmenys, si ens limitem als sanitaris que van anar a l'illa amb el rei i els expedicionaris, podem veure com, mentre els físics no superen una cinquena part, les funcions mèdiques vinculades a la cirurgia s'acreixen totes en general, en particular els físics-cirurgians (9'5%), però també els cirurgians (14%) i els barbers (5%), i els apotecaris mostren un lleuger increment (24%); fora de totes aquestes, la funció mèdica que registra un increment major és la dels menescals, constituint ara prop d'una tercera part. En canvi, entre els qui van restar en els Estats peninsulars els físics són una majoria aclaparadora (83%) al costat de pocs apotecaris, sense que hi constin les altres funcions mèdiques.

La meitat dels jueus documentats en relació amb aquesta expedició —tots ells físics— eren familiars reials, però cap d'ells no va anar a Sardenya. Respecte dels altres familiars reials, els jueus representaven un molt escàs 4% del total i prop d'un 17% dels domèstics que no van anar a l'illa. Quant als musulmans, sempre comptant els ajudants, la gran majoria dels documentats eren familiars reials —tots ells menescals— i van acompanyar els expedicionaris a Sardenya, representant poc més d'una cinquena part del total dels domèstics reials i acostant-se a una tercera part dels familiars que van anar a l'illa; ells hi van constituir la totalitat dels menescals documentats com a familiars reials.

---

⁵⁰ Com ja ha estat dit abans, en aquesta expedició, com en la de conquesta de l'illa (1323-1324), no hem tingut en compte, per al càlcul dels adscrits a la Casa reial, els professionals documentats a Sardenya.

Fig. 20: Els professionals sanitaris al servei del rei o de la reina. Els domèstics o familiars reials relacionats amb l'expedició de Pere III a Sardenya (1354-1355).

3.- ELS PROFESSIONALS DE SARDENYA.

3.1. Origen i estructura professional.

Com en la campanya de l'infant Alfons, hi va haver encara un reduït grup de professionals documentats a Sardenya —catalans, italians i sards— en relació amb l'expedició o que se'n va veure afectat d'una o altra manera: són els que hem llistat a la Taula XXVII. Amb una majoria que s'acosta a la meitat del total, la funció mèdica dominant és la dels físics, molts d'ells documentats al servei dels principals senyors de l'illa. Les altres funcions professionals documentades —cirurgians, barbers, apotecaris i menescals— assoleixen proporcions molt menors i similars entre elles (vegeu la Figura 21). Com es pot observar en el Mapa 11 es dóna una acusada concentració a la capital de l'illa, Castell de Càller, mentre que els altres punts que hi apareixen continuen essent o bé ciutats importants —Sàsser, la capital del nord— o bé les terres dels principals senyors de l'illa —Arborea, Dòria.

3.2. Les funcions documentades.

La relació que tots aquests professionals mantingueren amb els expedicionaris que van arribar a l'illa el juny de 1354, tot i que fou certament variada, oscil·là sobretot, com en el cas dels dos col·lectius anteriors, entre l'activitat professional i la participació econòmica, a banda d'altres formes de participació. A alguns d'ells, en particular als físics, els foren confiades, un cop més, importants tasques de representació per part dels principals poders polítics de l'illa o fins i tot per part del rei. Els cirurgians són documentats assistint la gent del comú, contractats per les viles sardes, i també la gent d'armes. D'altres professionals, en canvi, molt en especial els apotecaris —sobretot si hi comptéssim els qui van beneficiar-se del procés repoblador posterior a l'expedició—, hi van desenvolupar una notable activitat comercial.

TAULA XXVII

Expedició de Pere III a Sardenya (1354-1355) Professionals sanitaris documentats a l'illa en relació amb la campanya

Nom	Funció professional	Ciutat
Giovanni di Calci Berenguer Ferrer Jacopo* Molentini Pino di Nello Luigi [di Oliveto] Corrado da Sicilia(*)	cirurgia apotecari físic barber menescal físic físic	Sàsser ¹ Castell de Càller Oristany Estampaix ² Castell de Càller Castell de Càller [Monteleone] ³

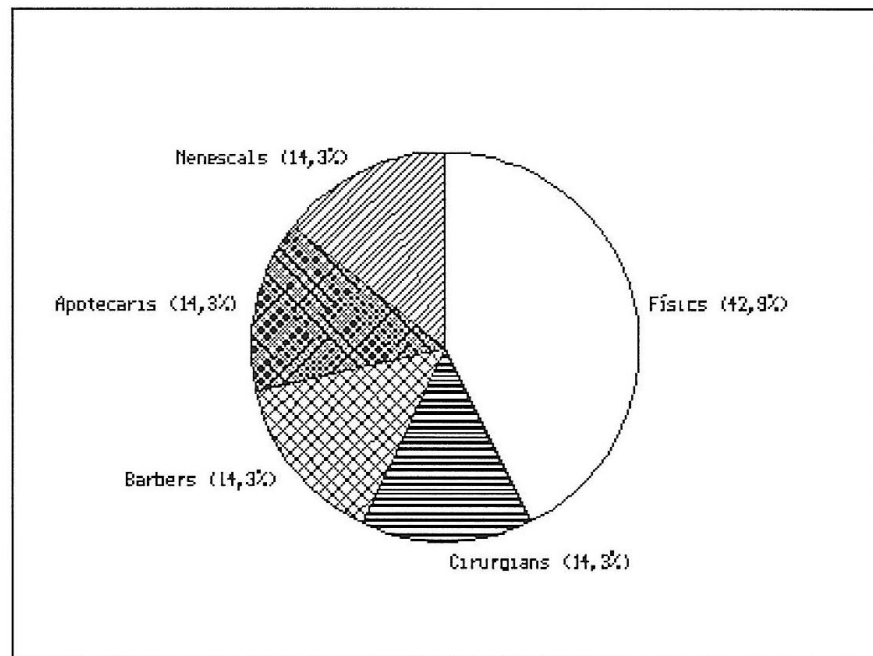
* Al servei del jutge d'Arborea.

(*) Al servei dels Dòria.

1 Oriünd de l'Alguer.

2 Raval mercantil de Càller.

3 Residència principal dels Dòria; molt probablement oriünd de Sicília.

Fig. 20: Professionals sanitaris documentats a Sardenya en relació amb l'expedició de Pere III (1354-1355). Funcions mèdiques.

Efectivament, entre els físics, Corrado da Sicilia exercí de procurador de Mateu Dòria a les corts que Pere III va reunir a Castell de Càller l'estiu de 1355.⁵¹ Un altre físic, el *mestre* Jacopo, vinculat a la família judicial arborea, a Oristany, signà entre els testimonis fidels al jutge d'Arborea en unes negociacions entre aquest i el rei a mitjan mes de març de 1355.⁵²

Però en el conjunt de l'illa, i per als anys de l'expedició, és Giovanni di Calci, metge de cirurgia de la ciutat de Sàsser, el més ben documentat. Aquest cirurgià era originari de l'Alguer, on serví els qui en foren els seus senyors, els Dòria, dels qui en fou també procurador davant del governador de l'illa i del mateix rei.⁵³ Però, per raons desconegudes, decidí abandonar l'Alguer i els seus senyors i marxà a la ciutat reial de Sàsser, on fou contractat pel municipi per al servei del comú. En ocupar l'Alguer i iniciar-se la seva repoblació, Calci aconseguí que el rei ordenés que li fossin retornats els béns que els Dòria li havien confiscat a l'Alguer en represàlia pel seu viratge polític.⁵⁴ Tanmateix, tres anys més tard, en reconciliar-se els Dòria amb el monarca, Giovanni tornà a servir-los professionalment i també a representar-los com a ambaixador; d'aquesta manera, el cirurgià fou, conjuntament amb Arnau, bisbe de Torres, l'ambaixador de Brancaléu Dòria en les negociacions que conduïren a la signatura de la pau la primavera de 1357, a Saragossa. Abans d'emprendre el viatge, obtingué la recomanació del propi Brancaléu, del governador del nord de l'illa (Cap de Logudor) i de la ciutat de Sàsser, donant-li suport en la seva reclamació d'una indemnització pels béns que li havien estat confiscats i que, en aquell moment, encara no li havien estat retornats; els consellers de Sàsser hi afirmaven al rei que Giovanni di Calci *moltes e diverses cures ha fetes per amor de Déu e per honor d'aquesta ciutat a pobres, soldats e altres persones sens alcun salari... e és persona molt apta e bona en lo seu art e aquesta*

---

⁵¹ ACA, C, Perg., carp. 274, n° 1908.

⁵² ACA, C, Perg., carp. 274, n° 1910 i 1911, i *ibid.*, CRD Pere III, c. 44, n° 5452. És en aquesta carta que hi apareix el *magister Jacobus, fiscus*; es tracta de la ratificació dels acords feta pel jutge, datada a Oristany el 15 de març de 1355.

⁵³ Vegeu abans, els comentaris a la Taula VII, en el capítol sobre la conquesta de Sardenya.

⁵⁴ Segons un manament a Bernat de Cruilles, governador del Cap de Logudor i distribuïdor de les possessions i heretaments de l'Alguer, perquè li faci retornar les cases, vinyes i terres que la seva muller tenia a la ciutat, amb la condició, però, que, en endavant, aquests béns no poguessin ser alienats sinó a catalans o aragonesos. En el mateix document s'expressa que el cirurgià era *a longo tempore citra in nostris serviciis* (ACA, C, reg. 1024, ff. 66 v. i 72 r.-v., 18 de desembre de 1354).

*ciutat és per eyll molt ben servida...*⁵⁵ El mateix dia que hom signava la pau, el rei concedia a Calci i als seus successors, en feu, la vila de Cargece, a la baronia d'Osilo, al nord de l'illa.⁵⁶

El menescal Pino di Nello, d'origen pisà, havia servit l'infant Alfons, com ja hem vist abans, mentre fou al campament de Bonaire. En retribució per aquests serveis, el rei Pere li atorgà, el novembre de 1341, un privilegi de residència dins del Castell de Càller, vàlid per a ell mateix i la seva família, autoritzant-lo a exercir-hi el seu ofici i a comprar i vendre com els altres habitants del dit Castell, *tanquam cathalanum et aragonensem*; aquest privilegi, tanmateix, no comportava cap exempció fiscal dels drets reials de l'illa, en particular els del port i la duana de Càller. El març de 1355, essent el rei a Càller, a instància d'algunes persones properes al monarca, i en remuneració pels serveis que el menescal havia prestat al mateix rei i també al governador de l'illa, tant amb un cavall i armes com també exercint el seu ofici de menescalia, exposant la seva persona a diversos perills i neguits, hom li amplia el dit privilegi, incorporant-hi totes les exempcions fiscals de les quals gaudien a Sardenya els súbdits peninsulars de la monarquia. Per l'agost del mateix any, efectivament, en unes ordinations reials per a l'administració de l'illa i del Castell de Càller, hom ratificava l'obligació de tots els homes *de strana nació* de pagar tots els drets reials, exceptuant-ne expressament *Salvi Ben Encasa e Bonaquist Maxor e maestre Pino, menescalch, e Berthomeu Repaca, mentre que usen ben que ab ço del lur no facen franques negunes mercaderies ne*

---

⁵⁵ ACA, C, CRD Pere III, c. 46, n° 5730, 9 d'abril de 1357. Aquest document correspon al regestat per Luisa d'ARIENZO, *Carte reali diplomatiche di Pietro IV*, cit., pp. 282-83, § 550, citant una altra carta (*ibid.*, c. 35, n° 243, datada el 9 d'abril a Sàsser, sense any, i que l'autora data entre 1355 i 1357), transcrit a l'Apèndix, § 298. Calci no trigà en reprendre la seva vinculació als Dòria. El dia 12 o 15 d'abril de 1357 Brancalé Dòria notificava al rei, mitjançant una carta escrita en sard, que li trametia *mastro Johanni, medicu dilectu nostru [...] luquale esti nostru procuratori generali* (*ibid.*, c. 46, n° 5733). El dia 17 s'adreçava a Mateu Adrià, protonotari reial, indicant-li que *va aquí mestre Johan, metge*, recomanant-l'hi (*ibid.*, n° 5734). El dia 20 era el governador Bernat de Cruïlles qui s'adreçava al rei amb el mateix objectiu (*ibid.*, n° 5738, document que correspon al regestat per Luisa d'ARIENZO, *Carte reali diplomatiche di Pietro IV*, cit., p. 286, § 558, citant una altra carta —*ibid.*, c. 35, n° 247— datada el mateix 20 d'abril a l'Alguer, sense any, i que l'autora data erròniament l'any 1355). A final de maig, el *magister Johannes, cirroicus, habitator civitate Sasseru*, com a procurador, segons carta datada a primers d'abril, dels germans Branca i Violant Dòria, signava la pau i l'homenatge de la família al rei i al governador Bernat de Cruïlles (*ibid.*, reg. 1029, ff. 157 r.-158 v., *ibid.*, CRD Pere III, c. 46, n° 5762 i 5763, *ibid.*, c. 47, n° 5764, 27 de maig de 1357, i *ibid.*, reg. 1031, ff. 132 v.-133 r., 10 de juny de 1357). Cruïlles fou nomenat governador del nord de Sardenya (Cap de Logudor) essent el rei a l'illa, el 15 de novembre de 1354, i hi fou substituït per Bernat de Guimerà el 17 d'agost de 1357.

⁵⁶ ACA, C, reg. 1029, ff. 159 r.-160 v., 27 de maig de 1357. El manament al veguer de la baronia perquè accedís a la dita vila per a fer complir la donació a *ibid.*, f. 161 r., i la notificació als seus jurats a *ibid.*, f. 161 r.-v.

*coses d'altres, e si-u fayen que la fraquea lurs fos levada...*⁵⁷ Complementàriament, pot afegir-se, en primer lloc, que quant a la seva activitat professional, hom documenta el menescal formant part de les comissions d'estimació de cavalls compromesos en les lluites pel control de l'illa;⁵⁸ segonament, pel que fa a la seva activitat econòmica a la qual al·ludeix igualment el privilegi i la seva ampliació posterior, cal dir que aquest menescal, fins poc abans de l'expedició de Pere III, havia tingut contractada una societat comercial amb Nicola Rosso, de la Vilanova de Càller;⁵⁹ d'altra banda, i finalment, podem posar aquest document en relació amb molts altres que semblen indicar una preocupació dels mateixos sobirans (Jaume, Alfons i Pere), empesos clarament —com es veu també en aquest— per persones residents a Sardenya, per tal de garantir la presència efectiva de sanitaris, de les diverses funcions professionals, en els nuclis urbans de l'illa, en particular la ciutadella de Càller.⁶⁰

Els apotecaris documentats a Sardenya durant l'expedició, tots ells catalans, no només comerciaven amb productes molt diversos —un fet freqüent en la professió—, sinó que efectuaven sovint la funció de proveïdors de l'administració de la Corona d'Aragó imposada a l'illa; en constitueix un exemple Berenguer Ferrer, establert a Castell de Càller, que comercià amb mel i panses, i que, per altra banda, proporcionà igualment arròs de bóta i balances a la seca d'Esglésies.⁶¹ Quan el rei fou a Càller, aquest mateix apotecari, juntament amb altres persones habitants al Castell, hagué de costejar una investigació oberta contra ells,

---

⁵⁷ Vegeu l'ampliació del privilegi de residència a ACA, C, reg. 1024, f. 114 r.-v., 7 de març de 1355, transcrit a l'Apèndix, § 278; aquest document inclou, insert, el privilegi de 1341. Les citades ordinacions, datades a 24 d'agost de 1355, hom pot veure-les a *ibid.*, reg. 1030, ff. 127 r.-138 r. [= 136 r.]; dels 108 capítols que les integren, interessa el que duu el número 89.

⁵⁸ El març de 1357 el rei manava al tresorer que satisfés a Bernat des Coll les 40 ll. alf. menudes que li eren degudes per un cavall que fou estimat a Sardenya en aquesta quantitat per Bartomeu ses Pujades i *maestre Pino, menescal*, segons certifica en un document insert, l'abril de 1350, Ramon Girona, aleshores administrador de les rendes reials a l'illa, a Riambau de Corbera, en aquell moment governador de Sardenya, el qual ja havia manat, en un document també insert, que li fossin pagades, sense, però, que s'arribés a efectuar (ACA, C, reg. 1328, f. 82 r.-v., 26 de març de 1357). L'any següent, 1358, un manament reial semblant disposava el pagament de 60 ll. alf. menudes per un cavall que havia estat estimat pel *magister Pino, menescal*, i Nicolau de Campllong, administrador de les rendes reials a Sardenya (*ibid.*, reg. 1331, f. 229 r., 19 d'octubre de 1358).

⁵⁹ Segons un document on s'indica que el *magister Pino Nelli, menescal, habitatoris Castri Callari, [...] habebat societatem* amb *Nichola Rubio, habitorem Ville Nove, de appendiciis dicti Castri*, fugitiu durant la passada rebel·lió dels sards (ACA, C, CRD Pere III, c. 42, n.º 5173, 8 de novembre de 1353).

⁶⁰ Vegeu abans, l'apartat referent a la repoblació de l'illa en el capítol sobre la conquesta de Sardenya.

⁶¹ Pel que fa a la mel i les panses, vegeu ACA, C, reg. 981, ff. 23 v.-24 r., 14 de febrer de 1355. La venda de balances i d'arròs de bóta a la seca a *ibid.*, RP, MR, vol. 2025, ff. 11 v. i 29 r., 4 de juny i 17 de juliol de 1355.

probablement per activitats especulatives; cal notar que hom repartí la quantitat total segons les possibilitats de cadascú i, d'aquesta manera, Berenguer Ferrer va haver de pagar 6 florins d'or.⁶²

D'altres professionals, encara, apareixen documentats en circumstàncies ben diverses, des de resolucions reials en plets judicials fins a donacions de cases dins la ciutadella de Càller. Luigi, un altre físic italià habitant al Castell, aconseguí el suport de la justícia reial en un llegat testamentari efectuat pel primer marit de la seva esposa Matzee; aquest físic era, molt probablement, el mateix al qui li foren restituïts els béns del seu pare, Gadino di Oliveto, també físic, dins del Castell l'any 1326.⁶³ D'altra banda, sabem que les cases del barber Molentini, també al Castell, foren *adquirides* pel rei durant l'expedició.⁶⁴

En resum, continua una majoria de físics, realitzant també funcions de tipus polític o de representació, al costat d'un interès de la monarquia i de les ciutats de Sardenya en mantenir una presència de professionals sanitaris considerada molt adequada, no només al servei de les ciutats sinó també dels exèrcits que lluitaven pel control de l'illa. Els apotecaris, tots ells catalans, són també uns dels principals beneficiats per la guerra i el repoblament.

---

⁶² El document, una ordre de pagament, no especifica la causa de la *inquisició* duta a terme contra ells (ACA, C, reg. 1029, ff. 20 v.-21 v., 20 de juliol de 1355).

⁶³ La sentència del monarca, en un manament a Asbert des Gatell, veguer de Castell de Càller, fou favorable a *Matzee, uxor magistri Ludovici, phisici, habitatoris Castri Callari*, el primer marit de la qual, Ormaneo, havia llegat en testament 200 ll. alf. a Antònia, filla dels dits cònjuges, quantitat que era retinguda per Jacopo di Ormaneo, fill comú dels dits cònjuges i germà de la dita Antònia, el qual es negava fins i tot a alimentar-la (ACA, C, reg. 1025, f. 19 r., 3 de febrer de 1355). Pel que fa a la seva relació amb Gadino di Oliveto, vegeu abans, l'apartat referent a la repoblació de l'illa en el capítol sobre la conquesta de Sardenya.

⁶⁴ Donació a Bernat Vilaret de les cases situades al raval d'Estampaix, *de appendiciis Castri Callari*, que foren de Mateu Morellol i de Molentini, barber, als quals foren adquirides pel rei (ACA, C, reg. 1031, ff. 83 v.-84 r., 12 d'abril de 1355).

5.- L'ACTIVITAT PROFESSIONAL.

Les notícies sobre l'equipament i —sobretot— la retribució dels professionals sanitaris que acompanyaren el rei i l'exèrcit a Sardenya, en les seves diverses formes, centren aquest apartat. Aquesta informació, com en ocasions anteriors, és clau per a copsar quin fou l'abast social real de l'activitat professional que aquests sanitaris hi exerciren.

5.1. L'equipament.

La documentació conservada referent a l'expedició del rei Pere a Sardenya no és, de molt, tan rica en aquest aspecte com la que hem vist per a la guerra de Mallorca, a causa, principalment, de l'abandó del sistema de pagament del sou professional que havia estat assajat durant aquell conflicte.

Tanmateix, això no vol dir que no disposem d'algunes dades, almenys pel que fa als productes medicinals, simples i compostos, dels que es serviren els expedicionaris en general. Ho descriurem en detall en parlar del proveïment de l'expedició (vegeu-hi també la Taula XXVIII).

Cal recordar que malgrat que els apotecaris que anaren a Sardenya —Guillem Tolsà o Miquel Tosell, per exemple— hi van elaborar *exarobs, empastres, unguents e altres diverses coses medicinals*, una gran part d'aquestes *coses medicinals* van haver de venir de Barcelona, ciutat que —com permeten veure els mapes 11 i 12 (11 i 13 apotecaris, respectivament)— era aleshores un gran centre del comerç de les *espècies*.⁶⁵

5.2. La retribució professional.

Després de la generalització d'un sou diari per als professionals sanitaris que fou assajada durant la guerra de Mallorca, diverses raons van aconsellar-ne l'abandó i la tornada

---

⁶⁵ En relació amb aquesta expedició, vegeu A. CASTELLACCIO, "Note e documenti", cit., pp. 120-121, en particular la nota 75. Quant als apotecaris de Barcelona, cal veure la nota de Carme BATLLE i GALLART, "Els apotecaris de Barcelona", cit.

al sistema tradicional consistent en la cessió al cirurgià de l'equivalent del sou d'un dia per part dels combatents. Igualment, alguns dels sanitaris que eren familiars reials gaudiren també d'una *quitació* ordinària o de violaris assignats sobre rendes del patrimoni reial. Nogensmenys, altres formes clàssiques de remuneració, com la concessió de rendes i privilegis, foren també utilitzades pel rei per a recompensar els seus serveis professionals i per a garantir que alguns dels més destacats restessin a la seva disposició.

5.2.1. Les *quitacions* ordinàries.

Les *quitacions* ordinàries, segons el nombre de bèsties *de bast* que cadascú tenia assignades, amb una quantitat anual per vestir, constituïen la forma habitual de pagament dels familiars reials que es trobaven al servei permanent i directe del monarca (o de qualsevol altre membre de la Casa reial). L'arxiu reial, sobretot en aquest cas la seva sèrie de Mestre Racional, ens forneix de preciosa informació sobre tots ells. Si bé molts dels professionals adscrits a la Casa del rei o de la reina eren retribuïts d'aquesta forma directa pel tresorer, alguns altres, els més assenyalats, gaudien de violaris o altres rendes fixes que, en principi, els podien garantir un cobrament menys fraccionat, però —això sí— amb tant de retard, sinó més, que el que havien de suportar els primers.⁶⁶

Contemporàniament a l'expedició reial a Sardenya rebien *quitació* o, altrament dit, estaven al servei permanent dels monarques, un total de tres físics, un físic-cirurgià, un cirurgià, un barber, dos apotecaris i dos menescals, sempre limitant-nos als sanitaris relacionats amb l'expedició.⁶⁷ Cal notar que d'entre tots aquests, només dos, un apotecari

---

⁶⁶ Si bé algunes de les *quitacions* eren fetes efectives amb força mesos de retard, el sistema de violari podia ser pitjor: pel febrer de 1356 encara era deguda a Pere d'Abella, físic del rei, una gran part del violari que li fou concedit a finals de 1351, després de repetides odres de pagament anteriors fins i tot al viatge (ACA, RP, MR, vol. 642, f. 104 r.-v.); pel novembre de 1356 encara era degut a Pere Ros el censal que li fou concedit dos anys abans (*ibid.*, C, reg. 1151, f. 88 r.-v.); i pel gener de 1361 encara es devia a Bernat Minguet, físic del rei, part del seu violari des d'agost de 1355 (*ibid.*, RP, MR, vol. 782, ff. 310 r.-311 r.). Com a exemple modèlic d'albarà de *quitació*, pot veure's el del cirurgià Bernat çà Riera que hem transcrit a l'Apèndix, § 287.

⁶⁷ D'altres sanitaris, que no hem pogut documentar mantenint cap mena de relació amb l'expedició, també percebien *quitacions* similars. Naturalment, en no servir el rei durant aquest període, els fou religiosament descomptat. Fou el cas del cirurgià Bonjuhà Cabrit, amb una *quitació* de dues bèsties *de bast*, incrementada en una altra el 17 de gener de 1354, i 360 ss b. anuals més per vestir (ACA, RP, MR, vol. 827, ff. 19 r., 109 r., 141 v., abril de 1353 i gener i abril de 1354; *ibid.*, vol. 828, f. 13 r., abril de 1356; i *ibid.*, vol. 338, f. 100 r., maig de 1356); i també, aparentment, del físic Benvenist Samuel, amb una *quitació* de dues bèsties *de bast* (*ibid.*, vol. 827, f. 134 r.-v., 30 d'abril de 1354), ambdós jueus i al servei del rei

—Guillem Tolsà⁶⁸— i un menescal —Abrahim Abenxoha⁶⁹—, pertanyien a la Casa de la reina Elionor; la resta, és a dir, els físics Pere d'Abella,⁷⁰ Berenguer Borrell⁷¹ i Bernat Minguet,⁷² el físic-cirurgià Pere ça Flor,⁷³ el cirurgià Bernat ça Riera,⁷⁴ el barber Joan de

des del 4 d'abril de 1353 i el 19 de gener de 1354, respectivament.

⁶⁸ Ingressà al servei de la reina el dia 24 de febrer de 1354, amb una *quitació* d'un besant d'or i una bèstia *de bast*, a raó de 3 ss b. diaris, i 200 ss b. més per vestir cada any (ACA, C, reg. 1564, f. 33 v., 24 de febrer de 1354). Abans de marxar a Sardenya, el tresorer de la reina, Berenguer de Relat, li pagà 192 ss b. que li corresponien des de la seva adscripció fins al mes de maig inclòs (*ibid.*, RP, MR, vol. 464, f. 87 v., juny de 1354). Un cop a Sardenya fou el sots-tresorer de la reina, Jaume de Sos, l'encarregat de satisfer les *quitacions* de tots els servidors de la seva senyora; Tolsà cobrà regularment les quantitats corresponents als períodes de juny a agost (*ibid.*, vol. 466, f. 30 v., setembre de 1354: 180 ss b.), de setembre a novembre (*ibid.*, f. 43 v., novembre de 1354: 180 ss b.), de desembre a febrer (*ibid.*, f. 88 v., juny de 1355: 180 ss b.) i març a maig (*ibid.*, f. 84 v., juny de 1355: 180 ss b.) En tornar a la Península, no percebé cap nova assignació fins a desembre de 1357 (*ibid.*, vol. 472, f. 86 v., 168 ss b. corresponents al període de juny a novembre de 1355).

⁶⁹ El menescal de la reina gaudia d'una *quitació* d'una bèstia *de bast* i dos ajudants. El mes de juny de 1354, just abans d'embarcar cap a Sardenya amb els expedicionaris, el tresorer de la reina li satisféu 580 ss b. corresponents al període de desembre de 1353 al 15 d'abril de 1354 (ACA, RP, MR, vol. 464, f. 91 v.) i 100 ss b. més que encara li eren deguts d'un període anterior a desembre de 1353 (*ibid.*, f. 86 v.) A l'Algüer, pocs dies abans de tornar a Barcelona, el sots-tresorer, Jaume de Sos, li abonà 360 ss b. corresponents a la seva *quitació* de desembre de 1352 a febrer de 1353, i 40 ss b. que pertanyien al període anterior a desembre de 1353 (*ibid.*, vol. 468, f. 53 r., setembre de 1355).

⁷⁰ Ingressà al servei del rei el dia 13 d'agost de 1350, amb una *quitació* de dues bèsties *de bast*, fins que, el dia 8 de gener de 1351, hom li afegí una altra bèstia (ACA, RP, MR, vol. 826, f. 31 r. i *ibid.*, vol. 331, f. 44 v.) El dia de Nadal del mateix any 1351 hom li atorgà un violari de 1000 ss b. i la *quitació* li fou reduïda a dues bèsties *de bast*. Les enormes dificultats per a la percepció del violari van fer que, essent a Sardenya, hom li tornés a assignar una *quitació* adient (vegeu tot seguit).

⁷¹ Ingressà al servei del rei el dia 7 de gener de 1354, essent-li assignada una *quitació* de tres bèsties *de bast*—fins a final del mateix mes de gener l'in foren notats 144 ss b. (ACA, RP, MR, vol. 827, f. 113 v., 29 de gener de 1354) que no cobrà efectivament fins al mes de març (*ibid.*, vol. 336, f. 59 v., març de 1354), i 540 ss b. per al període de febrer a abril (*ibid.*, vol. 827, f. 131 r., 21 d'abril de 1354). Fora d'això, Borrell cobrava 450 ss b. anuals per vestir (*ibid.*, vol. 852, f. 87 r., 1 d'abril de 1354).

⁷² Ingressà al servei permanent del monarca el dia 24 de maig de 1353, amb una *quitació* de tres bèsties *de bast* (ACA, RP, MR, vol. 827, f. 53 v., 31 de juliol de 1353). El dia 23 de novembre del mateix any li fou afegida una altra bèstia, i a partir d'aleshores rebé *quitació* de quatre bèsties *de bast* (*ibid.*, f. 109 r., 28 de gener de 1354); igualment, des del dia 7 de desembre li fou fet compte de candeles per al seu ús personal a raó d'una unça i mitja diària (*ibidem*). Minguet rebia, de forma paral·lela, 360 ss b. anuals per vestir (*ibid.*, vol. 852, f. 91 v., 1 d'abril de 1354). A mitjan abril de 1354 el rei manà que hom li arrodonís la *quitació* dels mesos de febrer, març i abril (720 ss b.) *per ço con se'n va en lo regne de València, per aparellar-se per a anar en lo viatge que'l dit senyor, Déus volent, deu fer en les parts de Sardenya*, que feien en total 720 ss b. (*ibid.*, vol. 827, f. 130 v., 14 d'abril de 1354). Durant el setge de l'Algüer i, més tard, a Castell de Càller, Minguet continuà rebent, de forma regular, els albarans testimonials de l'escrivà de ració per la *quitació* que li era adentada (*ibid.*, vol. 827, ff. 151 r. i v. —31 d'octubre de 1354: 1485 ss 8 d b. pel període de maig a octubre—, 154 v. —31 de gener de 1355: 741 ss 1 d b. pel període de novembre a gener—, 158 r. —5 de maig de 1355: 742 ss 3 d b. pel període de febrer a abril— i 251 r. —4 d'agost de 1355: 764 ss 9 d b. pel període de maig al dia 3 d'agost) i que no cobrà fins força més endavant. De la mateixa manera s'esdevingué amb els 360 ss b. anuals per vestir (*ibid.*, vol. 852, f. 114 r., 1 d'abril de 1354), dels que no en cobrà els primers 200 fins al juliol de 1358 (*ibid.*, vol. 340, f. 71 v.) Hom pot veure els albarans testimonials de vestir corresponents a 1354 i 1355 a *ibid.*, vol. 852, ff. 91 v. i 114 r.; fins al juliol de 1358,

Caldes,⁷⁵ els apotecaris Miquel Tosell⁷⁶ i Pere Gener⁷⁷ i el menescal Faraig de Bellvís,⁷⁸

---

tanmateix, no cobrà 200 ss b. dels 360 que li'n corresponien de l'any 1354 (*ibid.*, vol. 340, f. 71 v.) El dia 3 d'agost de 1355, a Castell de Càller, aconseguí que el rei li convertís la *quitació* en un violari (vegeu tot seguit).

⁷⁸ Segons els albarans testimonials de l'escrivà de ració cobrava una *quitació* de dues bèsties *de bast*, des del dia 12 de gener de 1354 (ACA, RP, MR, vol. 827, ff. 152 v. –31 d'octubre de 1354: 868 ss b. pel període de gener a octubre, restant-li dos mesos i set dies que fou absent *per sos afers*–, 155 r. –31 de gener de 1355: 360 ss b. pel període de novembre a gener– i 160 v. –30 de setembre de 1355: 960 ss b. corresponents al període de febrer a setembre). Les quantitats consignades en tots aquests albarans, en total 2908 ss b., encara no li havien estat satisfetes l'octubre del mateix any 1355, quan el rei manà al tresorer, en atenció als seus serveis durant l'expedició a Sardenya i al fet que aleshores tornava a Mallorca, que les hi pagués, endeutant-se, si calia, en alguna taula de canvi de Barcelona (*ibid.*, C, reg. 685, f. 8 r., 1 d'octubre de 1355). Fou debades, perquè no les començà a cobrar fins al mes de desembre (*ibid.*, RP, MR, vol. 337, f. 100 r.) Com tampoc cobrà el préstec que, tot i amb això, efectuà al rei l'octubre de 1354, durant el setge de l'Alguer, fins a gener de 1356. Els 2000 ss b. extraordinaris que li foren atorgats l'octubre de 1355 encara restaven impagats dos anys més tard. A banda, cada any percebia 360 ss b. per vestir (*ibid.*, vol. 852, ff. 92 r. i 113 v., albarans testimonials de 1354 i 1355, respectivament).

⁷⁴ Aquest cirurgià percebia una *quitació* de tres bèsties *de bast*, a raó de 2 ss b. per bèstia i dia, i 360 ss b. anuals per vestir (ACA, RP, MR, vol. 852, f. 90 v., 1 d'abril de 1354). L'últim dia de desembre de 1354, a l'Alguer, l'escrivà de ració li féu albarà de 1412 ss b. pel període de febrer a octubre del mateix any, tot descomptant-li el valor d'una *bóta plena de vin grech* (208 ss b.) que li fou lliurada el mes de maig a Castell de Càller (*ibid.*, vol. 827, f. 129 r.) A Castell de Càller li fou fet un altre albarà testimonial pel període de novembre a gener (*ibid.*, f. 155 r., 31 de gener de 1355: 540 ss b.) Essent ja a Perpinyà, el gener de 1356, un nou albarà li cobria el període de febrer de 1355 a gener de 1356, deduïnt-li l'equivalent de 2 mesos i 19 dies que fou absent de la cort (en total, 1686 ss b.); de més a més, li fou atorgada una ració de candeles diària (una unça i mitja) des del primer de juliol de 1355, essent a Castell de Càller, pujant, per aquell mateix període, a 32 ss 1 d b.; li foren descomptats, però, els lliuraments de farina i de civada que li foren fets a Sardenya (436 ss b.), i d'aquesta manera quedà que li eren adeutats en total per la tresoreria del rei 1282 ss 1 d b. (*ibid.*, f. 163 r.-v., 31 de gener de 1356, transcrit a l'Apèndix, § 287). No en coneixem, però, la data dels pagaments efectius. Pot ser indicador saber que pel març de 1357 li eren pagats 236 ss 5 d jaq. pels 360 ss b. que li eren deguts de la seva *quitació* corresponent al període de 13 de setembre de 1344 al 31 de gener de 1345 (*ibid.*, vol. 339, f. 106 r.); i l'abril següent (1357) hom li pagava 264 ss 9 d b. en concepte dels 764 ss 9 d b. que li eren deguts de l'època de la seva estada a Càller, de l'1 de maig al 3 d'agost de 1355 (*ibid.*, f. 126 v.) Mentre fou a Sardenya, Bernat mantingué també un cavall armat (6 ss b. diaris) –vegeu l'apartat sobre la participació econòmica dels professionals sanitaris– i, com veurem tot seguit, va percebre un sou extraordinari de molts dels combatents.

⁷⁵ El barber del rei percebia una *quitació* d'una bèstia *de bast*, més una ració de candeles (mitja unça) per al seu ús personal. Poc abans de partir cap a Sardenya li'n foren abonats 188 ss b. corresponents al període de novembre de 1353 a gener de 1354 (ACA, RP, MR, vol. 336, f. 62 r., març de 1354). Però el següent pagament –186 ss 10 d b. que corresponien al període de febrer a abril de 1354– no el va assolir fins al mes de desembre de 1355 (*ibid.*, vol. 337, f. 100 v.) El període de maig de 1354 a abril de 1356 li fou satisfet el mes de maig d'aquest últim any; a l'albarà testimonial s'hi féu constar que hom li deduïa l'equivalent de 16 mesos i 20 dies *que ha estat en les parts de la illa e regne de Sardenya en sou e-en servey del senyor Rey* dels quals ja li n'havia estat fet compte abans; també li eren deduïts 3 mesos i 23 dies més que fou absent de la cort i el *menjar de cort* de 96 dies, afegint-li però la ració de candeles corresponent a 107 dies, sempre distingint els dies que la cort va estar *en terra de jaquesos* dels que va romandre *en terra de barcelonesos*, i sumant en total 30 ss 8 d jaq. i 182 ss 5 d b. (*ibid.*, vol. 828, f. 13 v., de 30 d'abril de 1356, i *ibid.*, vol. 338, f. 93 v., maig de 1356). Joan de Caldes mantingué un cavall armat (6 ss b. diaris) durant l'expedició a Sardenya –vegeu l'apartat sobre la participació econòmica dels professionals sanitaris.

⁷⁶ Ingressà al servei del rei el dia 2 de maig de 1354, amb una *quitació* assignada de dues bèsties *de bast* i un ajudant, comptant a raó de 2 ss b. diaris per bèstia i 8 d b. diaris per l'ajudant (ACA, RP, MR, vol. 827, f. 152 r., datat a 31 de novembre de 1354 *en la vila del Alguer*: 975 ss 4 d b. pel període de maig a novembre). A Castell de Càller l'escrivà de ració li notà les quantitats adeudades per aquest concepte corresponents als períodes desembre-febrer

estaven al servei del rei. Fora de Pere Gener, tots ells, en general, acompanyaren els monarques a l'illa de Sardenya.

Alguns dels sanitaris documentats en relació amb l'expedició van aconseguir que hom els convertís la *quitació* que els havia estat assignada per un violari atorgat sobre diverses rendes reials: foren els casos dels físics citats Pere d'Abella⁷⁹ i Bernat Minguet.⁸⁰ D'altra

---

(*ibid.*, f. 155 v., 28 de febrer de 1355: 420 ss b.) i març-maig (*ibid.*, f. 157 v., 31 de maig de 1355: 420 ss b.); tot just tornar a Barcelona, li fou fet albarà testimonial pel període de juny al 20 de setembre (*ibid.*, f. 160 r., 20 de setembre de 1355: 513 ss 4 d b.) Tanmateix, el tresorer no li féu a mans aquesta última quantitat fins a l'agost de 1358 (*ibid.*, vol. 340, f. 74 r.) L'apotecari gaudia també de 300 ss b. anuals per vestir (*ibid.*, vol. 852, ff. 94 v. i 115 v., albarans testimonials de 1354 i 1355), i de 100 ss b. més per una cota ardia cascun any (*ibid.*, vol. 853, f. 206 r., 2 de maig de 1355, a Castell de Càller).

⁷⁷ Rebia una *quitació* d'una bèstia *de bast*, equivalent a 3 ss b. diaris, i la provisió d'un ajudant, comptant a raó de 8 d b. per dia (vegeu abans, els comentaris efectuats a la Taula XI).

⁷⁸ Gaudia d'una *quitació* d'una bèstia *de bast* i dos ajudants, amb una ració de candeles (mitja unça diària) i 360 ss b. anuals per vestir (200 per ell mateix i 80 per cada ajudant). El mes de març de 1354, poc abans de l'expedició, el tresorer li satisféu 200 ss b. dels 685 que li n'eren deguts fins a gener (ACA, RP, MR, vol. 336, f. 73 v.) A l'abril, abans de partir encara, l'escrivà de ració li'n notà 371 ss 7 d b. pel període de febrer a abril del mateix any amb la ració corresponent de candeles, un cop deduïts 2 mesos i 6 dies que fou absent de la cort (*ibid.*, vol. 827, f. 149 r., 30 d'abril de 1354). A Perpinyà, el 31 de gener de 1355, li fou fet albarà testimonial de 446 ss 4 d b. pel període que anà del 12 de setembre de 1354, *que l senyor Rey pres terra en la plaja de la ciutat de Barcelona*, al 31 de gener de 1355, també amb la ració de candeles (*ibid.*, vol. 827, f. 209 r.-v.) Els albarans de vestir dels anys 1354 i 1355 li foren lliurats a primers d'abril, com era costum (*ibid.*, vol. 852, ff. 90 r. i 113 r.), però fins al desembre el tresorer no li pogué liquidar l'últim (*ibid.*, vol. 337, f. 74 v.) Durant l'expedició Faraig de Bellvís *entrà en sou* d'un cavall armat (6 ss b. diaris) —vegeu l'apartat sobre la participació econòmica dels professionals sanitaris.

⁷⁹ Pel setembre de 1351 sol·licità un canvi en la seva retribució, que el rei acordà de consultar amb Bernat de Cabrera (ACA, C, reg. 1138, f. 34 r., 22 de desembre de 1351); fruit d'això, li fou reduïda la *quitació* a només dues bèsties i hom li atorgà un violari de 1000 ss b. anuals sobre les rendes dels molins nous i roders de Perpinyà i, en el seu defecte, sobre les altres rendes dels comtats de Rosselló i Cerdanya, en el benentès que *vós, emperò, fóssets tengut de seguir tot lo temps de vostra vida la Cort del dit senyor Rey, si donchs no havéts just impediment* (*ibid.*, reg. 893, f. 57 v., 25 de desembre de 1351). Si bé continuà rebent la *quitació* sense més problemes que els retards habituals (*ibid.*, RP, MR, vol. 826, f. 128 v., 31 de gener de 1352), els procuradors de les rendes i drets reials de Rosselló i Cerdanya es resistiren llargament a satisfer-li el violari assignat (*ibid.*, C, reg. 1321, f. 29 r.-v., 22 de febrer de 1352; *ibid.*, reg. 1142, f. 93 v., 16 de març de 1353), i no consta que li comencessin a pagar fins a l'estiu de 1353 (*ibid.*, RP, MR, vol. 11, f. 47 r., 1 de juliol de 1353, i *ibid.*, vol. 12, f. 72 r.) Tanmateix, a finals de mateix any, i novament a principis de 1354, va haver d'apel·lar de forma reiterada al rei perquè aquest insistís en el seu pagament, ja que —en paraules del monarca— *renunciare non potest assequi vel habere, de quo nec in merito admirantes, cum si diligenter consideretis medici qui circa custodiam salutis nostre vigilant sedule et intente sua violaria eis assignata pro provisione sua debeant infalibiliter recipere et habere* (*ibid.*, C, reg. 1324, f. 32 r.-v., 8 de novembre de 1353; *ibid.*, f. 71 r., 10 de gener de 1354). En apropar-se l'expedició a Sardenya, en la qual Pere d'Abella es comprometé a acompanyar el rei, es repetiren els manaments per al pagament del violari: *quia dictus magister Petrus est Nos sequiturus apud Sardiniam, cuius servitium nobis necessarium reputamus*, i, en canvi, *alia defectu peccunie cogeretur a dicto viagio remanere* (*ibid.*, ff. 122 v.-123 r. i 132 r.-v., 1 de maig de 1354), cosa que aconseguí només molt parcialment (*ibid.*, RP, MR, vol. 13, f. 62 v.: 533 ss 4 d b.), al mateix temps que el tresorer li satisféu 228 ss b. pendents de pagar de la *quitació* d'abril de 1353 a gener de 1354 (*ibid.*, vol. 336, f. 88 r., 1 de maig de 1354). L'impagament del violari féu que hom decidís d'assignar-li provisionalment una *quitació* de quatre bèsties; així li fou notat per l'escrivà de ració en el setge de l'Alguer en un albarà testimonial referent al període de febrer a octubre de 1354, deduint-li'n 2 mesos i 22 dies que fou absent de la cort i els avançaments de fins a 517 ss

banda, rebien també violaris similars els físics Jucef Avinardut,⁸¹ Pere Ros d'Orsins⁸² i Berenguer de Torrelles,⁸³ el cirurgià Bernat ça Riera⁸⁴ i el barber Joan de Caldes.⁸⁵

b. *que li foren acorreguts en lo setge de l'Alguer en los meses de setembre e d'octubre del dit any, entre diverses partides, entre diners e viandes*, en el qual li eren consignats en total per pagar 987 ss b. (*ibid.*, vol. 827, f. 151 v., 31 d'octubre de 1354). Però fins a la tornada de Sardenya, Abella no rebé ni la *quitació* (*ibid.*, vol. 337, ff. 98 v., 99 v. i 109 r., desembre de 1355), ni el violari, del qual, des de la concessió fins al 31 de juny de 1355 l'in corresponien 3516 ss 8 d b. i d'aquesta quantitat, el febrer de 1356, li n'eren deguts encara 1850 ss b. (*ibid.*, C, reg. 685, f. 51 r.-v., 16 d'octubre de 1355; *ibid.*, RP, MR, vol. 642, f. 104 r.-v., 4 de febrer de 1356). No obstant aquesta situació, un cop a l'illa, Abella fou, com veurem, un dels principals sanitaris creditors del monarca i amb sumes ben respectables; una clau per a entendre aquesta aparent contradicció l'ofereix el seu exercici professional privat (ACB, PA, Marmessoria de Francesc Fonollet, 1353-1357, ff. 6 r. i 10 r., 8 de setembre i 29 d'octubre de 1353).

⁸⁰ Com havia fet Abella, declarà que la *quitació* li era insuficient i sol·licità el seu canvi per un violari, cosa que aconseguí essent amb el rei a Castell de Càller l'estiu de 1355: Pere III li concedí un violari de 4000 ss b. anuals sobre les rendes de la vall de Seta, en el regne de València, a la governació *dellà Xúquer* (ACA, C, reg. 1030, f. 22 r.-v., 3 d'agost de 1355), del qual, tanmateix, no en rebé cap pagament fins a final d'abril de 1358 (*ibid.*, RP, MR, vol. 643, ff. 66 r.-67 r., 28 d'abril de 1358). Les rendes de la vall devien ser insuficients, ja que l'agost de 1356 hom provava de traslladar-l'hi al terçdelme del pa i del vi de l'Horta de València i la gabella de la sal (*ibid.*, C, reg. 1327, f. 133 r., 20 d'agost de 1356).

⁸¹ El físic de la reina gaudia d'un violari de 1000 ss jaq. anuals sobre les rendes reials de l'aljama dels jueus de Lleida, atorgat el 26 d'agost de 1350, renda que abans havia estat assignada a Galceran d'Anglesola. El gener de 1351 la reina li concedí un nou violari de 1000 ss b., sobre els 3000 que ella percebia anualment del subsidi de la mateixa aljama. El desembre de 1352 encara l'in fou atorgat un altre d'ídentic import sobre les rendes reials de l'aljama dels jueus d'Oscà, la qual es resistí llargament a satisfer (vegeu els comentaris efectuats a la Taula XXV).

⁸² Pere Ros gaudia d'un violari de 5000 ss b. anuals sobre les rendes reials de l'aljama dels jueus de Barcelona (vegeu els comentaris efectuats a la Taula XI i l'apartat sobre l'activitat professional en el capítol sobre la guerra de Mallorca).

⁸³ El 15 d'abril de 1350 el rei li atorgà un violari de 2000 ss b. anuals sobre les rendes reials del regne de Mallorca, les quals havien estat assignades a les infantes Constança i Joana, filles del rei, al servei del les quals es trobava, en remuneració pels serveis prestats a elles i als domèstics d'aquestes des de temps enrera, en especial durant el temps de les *mortalitats* (ACA, C, reg. 1414, ff. 179 r.-179 v. i 189 v.-190 v.) Vint dies després, a instàncies seves, el rei li consignà sobre les rendes reials de la parròquia de Porreres, a l'illa de Mallorca (*ibid.*, ff. 189 v.-190 r., 5 de maig de 1350, citat per LL. COMENGE i FERRER, "Formas de munificencia", cit., p. 6, que el relacionà erròniament amb la posterior expedició a Sardenya). Però el rei fou mal aconsellat; malgrat que Berenguer de Torrelles hagués servit les infantes alguna vegada sembla que mai va estar adscrit a llur Casa. Per això, en assabentar-se d'una tal assignació sobre les seves rendes patrimonials, Constança i Joana protestaren vivament i forçaren el rei a revocar la concessió. El 8 de juny del mateix any 1350, al mateix temps que comunicava la revocació a la infanta Constança (*ibid.*, reg. 1134, f. 78 r.-v.), el rei reprenia durament Pero Jordán de Urrés per haver-li aconsellat el violari afirmant que *les havia muyto servido en lur necessidat* i, en canvi, Constança protestà que *aquest no es de Casa suya ni de la dita infanta dona Joana et nunca fue scripto en lur carta de ración*, com ell li havia assegurat (*ibid.*, f. 78 v.) L'endemà, 9 de juny, hom dictava la revocació oficial (*ibid.*, reg. 1414, f. 196 r.) Tanmateix, pocs dies després, hom li concedia un altre violari d'ídentic quantitat sobre les demandes atorgades al rei pel municipi de Calataiud (*ibid.*, reg. 891, f. 3 r. i *ibid.*, RP, BGC, cl. 4^a, vol. 8, f. 17 v., 16 de juny de 1350). Calataiud protestà, al·legant privilegis concedits a la vila per Jaume I, però el rei es negà a escoltar i ratificà el violari per a Torrelles, anomenant-lo —malgrat tot l'enrenou anterior— *phisicus inclitarum infantissarum, filiarum nostrarum carissimarum...* (*ibid.*, reg. 665, ff. 124 v. i 179 v., i *ibid.*, reg. 1319, f. 181 r., 7 de juny i 9 de setembre de 1351).

Com era habitual, tot i les *quitacions* ordinàries que rebien els sanitaris al servei permanent de la Casa reial, els salaris dels seus ajudants i *collidors* d'herbes medicinals —cas dels menescals o d'alguns apotecaris⁸⁶— o els productes que elaboraven aquests últims els eren retribuïts a banda (vegeu la Taula XXVIII). Altrament, fora dels apotecaris que no pertanyien a la Casa reial, com Guillem Metge, elaborar i trametre medicaments i altres productes a l'exèrcit i el rei no volia dir, naturalment, una remuneració sense retard: a Guillem Tolsà, apotecari de la reina, i Miquel Tosell, del rei, encara no se'ls havia pagat tot el que els era degut del temps de l'expedició... tres anys més tard. Uns retards que, com hem pogut comprovar, no foren en absolut exclusius dels apotecaris.

5.2.2. El sou de guerra: sou del cirurgià.

L'abandó del sistema del sou diari assajat durant la guerra de Mallorca va comportar que hom es valgués necessàriament d'altres formes de remuneració per als professionals sanitaris que acompanyaren l'expedició. Les greus dificultats que van tenir les finances reials a l'hora d'organitzar l'expedició a Sardenya foren, molt probablement, les que obligaren a sacrificar aquell sistema que podríem qualificar de pre-modern i a tornar al sistema tradicional basat en la cessió de l'equivalent del sou d'un dia de la soldada dels combatents, que garantia una assistència mínima —quirúrgica— per a tots ells, si aquests volien o podien costejar-se-la.

---

⁸⁴ Aquest cirurgià tenia assignades a violari les rendes dels llocs de Quart, Palau i Montalt, prop de Girona, vinculades a la seva família des dels temps de Berenguer çà Riera, cirurgià de Jaume II (vegeu els comentaris a la Taula XI).

⁸⁵ El barber del rei gaudia d'un violari de 500 ss b. sobre les rendes reials del terçdelme del pa i el vi de l'Horta de València o, en el seu defecte, sobre les de la batllia general del regne de València, concedit el 5 de setembre de 1348 (ACA, C, reg. 887, f. 68 v.) retallant els 1200 ss reials val. que hi havia percebut fins aleshores el difunt faoner Jaume Portugal. Així li fou satisfet regularment pel batlle general Rodrigo Díez (*ibid.*, RP, MR, vol. 1703, f. 40 v., notament corresponent a l'any 1351), però durant els anys de l'expedició reial sembla que va haver de patir algun retard; tot amb tot, aconseguí el suport reial i, en tornar de Sardenya, hom manava al batlle general de posar-se al dia en els pagaments, en consideració al fet que el barber *variis sumptibus et expensis in nostro felici viagio Sardinie fatigatus extitit* (*ibid.*, C, reg. 1029, f. 86 v., 20 de setembre de 1355). El pròxim pagament que en coneixem, tanmateix, pertany a l'any 1357 (*ibid.*, RP, MR, vol. 1704, f. 45 r.)

⁸⁶ Recordem que els dos menescals documentats que van embarcar amb l'expedició (Abrahim Abenxoha i Faraig de Bellvís) disposaven de dos ajudants cadascun; l'apotecari Miquel Tosell també en tenia un. Quant als *cullidors* a sou de Guillem Tolsà, ja hem dit com l'apotecari els va haver de contractar a essent a Castell de Càller per a poder elaborar *coses medicinals* en una malaltia de la reina.

Parlem d'assistència mínima (i quirúrgica) pel fet que l'únic sanitari (documentat) percebant aquesta mena de retribució fou un cirurgià, Bernat ça Riera. Amb tot, sense que en disposem d'albarans de pagament, d'altres documents semblen suggerir que els menescals del rei i de la reina podien haver percebut una retribució similar: ho veurem més endavant. El sistema, basat en el sou dels cavalls armats i alforrats de cada host, ja ha estat exposat amb detall abans; cal dir que no presenta cap canvi formal respecte del que hem vist vigent durant la conquesta de Sardenya.

Els albarans lliurats al cirurgià per aquest concepte constitueixen, com en l'expedició de l'infant Alfons, la font que ens documenta aquest sistema de retribució professional. Efectivament, a Castell de Càller, a mitjan agost de 1355, l'escrivà de ració del rei informava el sots-tresorer que eren deguts a Bernat ça Riera 402 ss b. *per lo sou de .I. dia, lo qual ha per dret de son ofici, per rahó dels cavalls armats e alforrats* que una sèrie de quinze cavallers mantenien en servei del rei a l'illa. En conseqüència, a cadascun d'aquests cavallers se'ls descomptaven 6 ss b. per cavall armat i 4 per cavall alforrat dels seus *acorriments* ordinaris, l'equivalent d'un dia de sou que havia de ser percebut pel cirurgià. Cal notar que s'hi fan constar des de cavallers que hi mantenien un sol cavall armat fins al cas de Pedro Ximénez de San Pedro, que pertanyia a la companyia del comte de Luna, i que cedia al cirurgià l'equivalent del sou d'un dia de vint-i-sis cavalls armats per a garantir el dret a la seva assistència per a la seva host.⁸⁷

Tot i que sabem que, de forma prèvia a l'elaboració d'aquest albarà general per al cirurgià, l'escrivà de ració descomptava minuciosament la cessió del sou en els albarans que efectuava a cadascun dels cavallers, aquesta és l'única peça documental del tipus albarà referent a aquest sistema de retribució en aquesta expedició que ens ha pervingut. Malgrat això, i fora del que ha estat advertit quant als menescals, molt probablement, encara que no hi sigui especificat, cal interpretar d'aquesta manera una ordre de pagament al mateix cirurgià, datada a novembre de 1355, segons la qual li eren assignats 10.000 ss b. en remuneració dels seus serveis al rei, als seus domèstics però també *a altres ferits* de l'exèrcit i l'armada. El fet

---

⁸⁷ ACA, RP, MR, vol. 885, f. 119 r.-v., 12 d'agost de 1355, transcrit a l'Apèndix, § 284. Tal com s'hi indica, els cavallers que hi apareixen integraven una força aleshores destinada al nord de l'illa —Logudor.

de tractar-se d'una quantitat tan elevada així permetria suposar-ho.⁸⁸ En efecte, com veurem més endavant, s'han conservat albarans similars corresponents a l'activitat professional del mateix cirurgià durant la posterior guerra de Castella en els quals li són assignades, per aquest concepte, quantitats encara més elevades.⁸⁹

Ara bé, és que potser vol dir això que només el cirurgià exercí una activitat professional d'un ampli abast social entre els combatents i que els altres sanitaris documentats, en particular els qui eren familiars reials, la limitaren a la família reial i els seus cercles més pròxims? Ho veurem tot seguit.

5.2.3. Altres formes de retribució.

A banda de les retribucions directes, els professionals sanitaris, molt en particular els qui estaven al servei permanent del monarca, tenien la possibilitat d'obtenir altres formes de remuneració pels serveis prestats. Ja hem vist com Bernat Minguet recixí, essent a Sardenya, en la conversió de la seva *quitació* en un violari sobre rendes fixes. Bernat ça Riera, essent també amb el rei a Castell de Càller, el 13 de maig de 1355, obtingué la percepció dels drets de lluïsmes dels terços i les fadigues de totes les vendes que es realitzessin en el terme del castell de Requesens, a la ciutat de Girona, sotmès al seu domini per una concessió reial anterior.⁹⁰

---

⁸⁸ Aquesta enorme quantitat li era deguda perquè durant el proppassat viatge a Sardenya *nobis tam nostros domesticos quam alios nostrorum exercitus et stolei vulneratos procurando quam alia plurimum et obsequiosa ac utilia prestitit servicia...* (ACA, C, reg. 1326, f. 62 r., 16 de novembre de 1355).

⁸⁹ Vegeu l'Apèndix, § 303, on és transcrit un albarà que recull les cessions del sou d'un gran nombre de cavallers que lluitaren en la frontera de Castella durant l'any 1357 que puguen fins a 12.767 ss 6 d b. (ACA, RP, MR, vol. 887, ff. 146 v.-147 v., 10 de juny de 1357, citat per A. CARDONER i PLANAS, "Los cirujanos ça Riera", cit., p. 162, que malinterpretà el document afirmant que Bernat realitzà aportacions de diners per a satisfer les soldades de l'exèrcit. Sorprenentment, Ch. GUILLERÉ, "Une famille de médecins", cit., p. [4], segueix la versió de Cardoner i, per tant, també s'erra).

⁹⁰ ACA, C, reg. 897, ff. 108 v.-109 r. La fortalesa de Requesens, situada al bell mig del pany meridional de la muralla vella de Girona, formava part, amb les de Sobreporta i de la Torre Gironella, del sistema defensiu de la ciutat, en particular en la defensa del call jueu. El rei infeudà aquestes forteses a cavallers o castlans que passaren a percebre'n una part de les rendes reials que s'hi collien. El 1352 el rei cedí el seu dret de fadiga sobre la fortalesa al cirurgià Bernat ça Riera, alliberant-lo, a la vegada, del pagament de qualsevol terç o lluïsmes (*ibid.*, reg. 678, f. 10 v., 15 de desembre de 1352). Però, ignorant aquesta cessió, el feu fou venut pel qui era aleshores el seu tinent, Berenguer de Castellnou, al ciutadà de Girona, Guillem de Vinyoles, i el rei va ordenar al batlle general, Pere ça Costa, que anul·lés la venda i que Requesens fos lliurat a Bernat ça Riera fent ús del dret que li havia estat atorgat (*ibid.*, ff. 10 v.-11 r., 15 de març de 1353).

El físic major, Pere Ros, un mes més tard que el rei Pere assolís d'entrar a l'Alguer (16 de novembre de 1354), va obtenir un censal de 15 cafissos de forment i 15 d'ordi i altre gra, amb tots els drets reials, sobre el molí que fou de Guillem d'Alçamora, en el terme de Castelló de Borriana [= de la Plana]. El novembre de 1355, ja de retorn a la Península, el rei manà al governador del regne de València *dellà Uixò* que li'n fes lliurar la possessió efectiva, per tal com Joan d'Alçamora detenia el domini útil del dit molí i es resistia a satisfer-li el censal. Però un any més tard, la situació encara era la mateixa i Ros obtingué un nou manament reial al seu favor, aquest cop adreçat al batlle de Castelló i al mateix Joan d'Alçamora, en el qual hom subratlla expressament que el censal li fou atorgat *in remuneratione laborum quos passus est circa diligenciam et curam salutis regie persone nostre ac illustris Regine, consortis nostre carissime, et multorum comitum, vicecomitum et baronum domesticorum nostrorum ac etiam aliorum in Sardinia*.⁹¹

5.3. Abast social de l'activitat professional.

En la comissió feta a Pere Ros, físic major del rei, que ja ha estat comentada, tant els metges de física i de cirurgia com els apotecaris que aquest seleccionés havien de tenir com a funció vetllar per la salut del rei i *dels seus súbdits*. Tanmateix, en la comissió, també comentada, que es féu a Berenguer Borrell només es feia referència a la conservació de la salut del rei i de la reina.⁹² Més endavant, ja durant el setge de l'Alguer, un cavaller valencià reconeixia un deute al mateix Pere Ros, probablement per la seva activitat professional.⁹³ Com hem vist adés, pel novembre de 1356 hom manava que fos pagat al mateix físic un censal que li havia estat concedit en remuneració dels serveis prestats als reis, als nobles domèstics reials i també a *d'altres* durant l'estada a l'illa.

Poc temps després, el setembre de 1353, el cirurgià comprà encara, per 540 ss b., la batllia annexa al dit castell a Francesca, muller de Ramon Sunyer, draper de Girona, de la qual se'n percebia un cens de 2 d b. per sou, amb tots els lluïsmes (segons el vist-i-plau del rei, a *ibid.*, reg. 897, f. 23 r., 8 de gener de 1354).

⁹¹ ACA, C, reg. 1151, f. 88 r.-v., 17 de novembre de 1356.

⁹² Vegeu abans, l'apartat sobre l'*acordament* de professionals sanitaris.

⁹³ ACA, C, CRD Pere III, c. 43, n° 5365, 15 d'octubre de 1354.

Les expressions utilitzades en la documentació referent a Pere ça Flor i a Bernat Minguet són coincidents amb una interpretació àmplia com la constatada amb Pere Ros, que transcendia les persones reials i que abraçava, almenys, tota la *domus regia*. En una ordre de pagament a Pere ça Flor s'afirmava que complí amb els seus deures amb el rei i *els seus servidors*.⁹⁴ El violari que fou concedit a Bernat Minguet en substitució de la seva *quitació* ho fou *per rahó dels bons servïys que vós havíets fets al dit senyor Rey e a la senyora Regina e als domèstics e familiars del dit senyor en la vostra art de medicina*.

La documentació relacionada amb els apotecaris, per la seva banda, ens forneix d'indicacions que semblen suggerir un abast que anava més enllà de la *Casa del senyor Rey* i que arribava a tota l'host reial i —potser— tot l'exèrcit. Pel juny de 1355 el rei ordenà als seus oficials del lloc de Serramanna, a mig camí entre Càller i Sanluri, a Sardenya, que fos retornat *un carro carregat de specieria lo qual, de manament nostre, lo fecl especier de Casa nostra, En Miquel Tosel, trametie a Sent Luri per a obs d'alcunts malalts qui ha en la host nostra del dit loch*, que es perdé durant el trajecte i que va ser localitzat allà.⁹⁵ Un abast que el mateix rei ens confirma en la seva *Crònica*: *e estants Nós en lo dit setge hagem gran fretura de moltes coses necessàries a la nostra host, que era caiguda en malalties, ço és, coses medicinals, així com sucres e altres coses, e volateria, e ous, e salses e vi*.⁹⁶

Fora de Bernat ça Riera, destaca el cas del rossellonès Guillem Batlessa. Batlessa era barber-cirurgià, habitant a Elna, però oriünd de la localitat propera de Cotlliure, i exercia la seva professió a cavall de les dues poblacions. L'any 1353, a Argelers, una altra població de la contrada, a mig camí entre les dues anteriors, assassinà la seva muller, Blanca, en sorprendre-la en adulteri. Malgrat que aconseguí l'absolució del governador dels comtats de Rosselló i Cerdanya, Guillem de Bellera (12 de desembre de 1353), una constitució vigent en els dits comtats prescribia el bandejament de tots els culpables d'homicidi del lloc on havien comès el crim, la qual cosa afectava durament la seva vida professional en impedir-li travessar el terme d'Argelers. En aquestes circumstàncies, en organitzar-se l'expedició reial a Sardenya,

---

⁹⁴ *Qui nobis et nostris servitoribus [...] deservivit* (ACA, C, reg. 685, f. 8 r., 1 d'octubre de 1355). La quantitat que hom li reconeixia deure no se li féu efectiva fins tres mesos més tard i després de dos manaments reials més.

⁹⁵ ACA, C, reg. 1025, f. 142 v., 23 de juny de 1355, transcrit a l'Apèndix, § 282.

⁹⁶ Vegeu PERE III, *Crònica*, cap. V, § 37: hom hi afirma, a més a més, que els Consells reials que havien restat a Barcelona i a València trameteren a Sardenya diverses naus plenes *de les coses dessús dites, a Nós e a la nostra host necessàries*.

Guillem Batlessa s'embarcà amb el donzell Ramon de Perellós. El 29 de maig de 1355, a Castell de Càller, aconseguí, a instàncies de Ramon de Perellós, que el rei li confirmés l'absolució dictada pel governador, a canvi del pagament de 15 ll b. a diversos convents rossellonesos *pro anima* de la seva difunta esposa de les quals n'hauria d'exhibir àpoca davant del governador dins del primer mes després del seu retorn a la Península.⁹⁷ Amb el perdó reial, el bandejament prescrit per la citada constitució es limitava a cinc anys, comptant des del seu atorgament. Finalment, però, el 28 de novembre del mateix any, a instància, molt significativament, dels cònsols de Cotlliure, el rei l'exceptuà de forma expressa del compliment de la dita constitució perquè així pogués exercir sense problemes la seva activitat professional itinerant.⁹⁸ La transcendència del cas —per al tema que ens ocupa— rau precisament en la demanda de Ramon de Perellós. En efecte, en la petició de Perellós al rei, aquest destacà particularment el fet que el barber-cirurgià s'havia embarcat amb ell, però *in favorem* de l'armada reial, *in qua multum necessarius estis cum estis in arte chirurgie satis expertus*. Ja ha estat dit abans que l'expressió *armata* cal entendre-la de forma genèrica, fent referència, en general, al conjunt de l'expedició i no de forma restringida a l'esquadra de galeres, sense que, tanmateix, això impliqui, necessàriament, una exclusió mútua (galeres / exèrcit).

En conclusió, si bé no pot provar-se una assistència sanitària generalitzada, la documentació existent, sobretot pel que fa als apotecaris i, en particular, els cirurgians i les altres funcions mèdiques del camp de la cirurgia, sembla confirmar clarament que aquesta va transcendir els cercles de la Casa reial i de la noblesa.

---

⁹⁷ El document de perdó reial inclou, insert, l'absolució dictada pel governador el desembre de 1353 (ACA, C, reg. 980, ff. 86 v.-87 v.)

⁹⁸ L'excepció li és atorgada perquè *eundo de dicta civitate [Elna] ad locum ipsum [Cotlliure], tam exercendi dictum vestrum officium et redeundo abinde, possitis transire per terminos loci de Argileriis in quo Blanca, quondam, uxorem restram, cometé adulteri* (ACA, C, reg. 898, f. 65 v.) Mentre que en aquest document és anomenat *chirurgià*, en els anteriors és qualificat de *barber*. Per al paper de *paragua sanitari d'una massa important de població*, la més desfavorida, exercit pels barbers vegeu L. GARCIA BALLESTER y M. R. McVAUGH, "Nota sobre el control de la actividad médica y quirúrgica de los barberos (*barbers, barbitonsores*) en los *Furs* de Valencia de 1329", dins *Homenatge al doctor Sebastià Garcia Martínez*, València, 1989, pp. 73-88.

5.4. Els menescals.

Com ha estat dit (vegeu la Taula XXV), durant l'expedició de 1354, l'exèrcit reial fou acompanyat d'un *mínim* de sis menescals: el del rei i el de la reina, amb dos ajudants cadascun. Cal remarcar el fet que ambdós pertanyien a les grans comunitats musulmanes de la Corona d'Aragó, les d'Aragó (Faraig de Bellvís, de Borja) i València (Abrahim Abenxoha, de la ciutat de València).

Aquests dos menescals són documentats també en relació amb les companyies de tres dels nobles que van participar en l'expedició. Així, Faraig de Bellvís, menescal del rei, apareix relacionat amb la companyia de Ramon de Vilanova, i Abrahim Abenxoha, menescal de la reina, amb les de Pedro de Eixèrica i Eximén Pérez de Calatayud.⁹⁹ Tot i que aquesta vinculació, de la qual cal dir que no en tenim cap altra constància documental, és relacionable més que res amb els cavalls armats i alforrats que ambdós menescals mantingueren a l'illa durant l'expedició,¹⁰⁰ no és descartable que fos indicadora també d'un nexa professional i, en conseqüència, també econòmic, en paral·lel amb el que hem observat en el cas del cirurgià Bernat çà Riera; de fet, durant la guerra de Castella, pocs anys més tard, el mateix Faraig de Bellvís va percebre cessions de l'equivalent del sou d'un dia de gran nombre de cavallers de l'exèrcit.¹⁰¹

Tot i que en aquesta ocasió no tenim constància documental de la participació dels menescals en les comissions d'estimació dels cavalls ni tampoc en les certificacions prèvies al pagament de les esmenes o indemnitzacions, és segur que, com en les expedicions anteriors, aquests professionals hi van intervenir assíduament: ja hem vist el cas de Pino di Nello a

---

⁹⁹ Vegeu D. J. DORMER, "Los nobles, caballeros y ciudadanos que no se quisieron partir ni dexar al señor Rey en la isla de Cerdeña mientras que estuvo en ella...", publicat en els seus *Discursos varios de historia*, Saragossa, 1683, pp. 245-57, i reproduït i verificat per G. MELONI, *Genova e Aragona*, cit., vol. 2, pp. 72-79 (els menescals, a les pp. 73, 76 i 79). Vegeu més endavant, l'apartat sobre la incidència de la malaltia.

¹⁰⁰ Vegeu més endavant, l'apartat sobre la participació econòmica (*acorriments* per cavalls) i la Taula XXXI.

¹⁰¹ Vegeu l'Apèndix, § 301.

Sardenya. Els menescals intervenien també en la compra-venda de cavalls i en l'estimació de llur preu.¹⁰²

6.- LA PARTICIPACIÓ ECONÒMICA DELS PROFESSIONALS SANITARIS.

Com ja hem vist que succeí en les expedicions anteriors, una minoria de sanitaris, a banda que acompanyessin o no els expedicionaris, participaren també en els diversos aspectes de la seva organització, ja fos en el seu proveïment, en el seu finançament o bé, fins i tot, beneficiant-se d'altres formes d'intervenció.

6.1. El proveïment de l'expedició.

6.1.1. Les drassanes.

A banda dels imperatius bèl·lics, l'anada a Sardenya i el transport dels combatents, dels cavalls, de les màquines de guerra i de tot el bagatge fins a l'illa, feia necessària la construcció d'una gran quantitat de vaixells. Fou per això que durant els primers mesos de 1354 les drassanes bulliren en activitat, per al manteniment de la qual calia l'aportació de molt diversos productes. En aquest camp, exercint el paper de proveïdors de la drassana, hi tenim documentada una certa presència de barbers i, sobretot, d'apotecaris. El cas dels barbers, cal inscriure'l en l'àmbit dels negocis efectuats per tota mena de gent a l'ombra de l'organització de qualsevol empresa d'aquestes característiques. Quant al dels apotecaris, en canvi, si bé aquest mateix aspecte evidentment no és descartable, cal tenir en compte el caràcter extremament difús que revestí a l'època medieval la línia que separava llur activitat pròpiament

---

¹⁰² Quant a la percepció d'esmenes per part dels menescals i d'altres professionals sanitaris, vegeu més endavant l'apartat sobre la participació econòmica (*acorriments* per cavalls), i pel que fa a la compra-venda de cavalls, l'apartat sobre proveïment dels expedicionaris.

farmacèutica de la mercantil més en general. L'activitat documentada dels apotecaris en relació amb el proveïment de l'expedició reial a Sardenya l'hem reflectit a la Taula XXVIII.

Pel que fa a les drassanes de Barcelona, coneixem que el barber Simó de Guardiola hi va vendre un bon nombre de gavetes de fusta per al seu ús en la construcció de galeres; a més a més, tot i que això no implica que necessàriament tingués relació amb el contingut del document, cal notar que entre els testimonis que signaren l'època del pagament de les gavetes hi figura encara un altre barber, Bernat Amat.¹⁰⁸ Les drassanes de Cotlliure també oferiren un extens mercat, fins i tot per a professionals de Barcelona, com ara l'apotecari Pere ça Font, que hi proporcionà cànem filat per a l'eixàrcia de les galeres que s'hi construïen.¹⁰⁴ Més endavant, un cop signada l'anomenada pau de l'Alguer (novembre de 1354), quan des de la Península es treballava per a trametre noves galeres de reforç a Sardenya, encara un altre apotecari de Barcelona, Bernat Pasqual, subministrà almangra en diverses ocasions als mestres d'aixa de les drassanes de la ciutat.¹⁰⁵ En el mateix compte de drassana en el qual documentem Bernat Pasqual hom registrà igualment la compra de les corresponents llinyoles a *la dona Na Poal*, probablement també apotecària.¹⁰⁶

La major part d'aquests individus són documentats àmpliament negociant en relació amb aquesta i altres armades. Bernat Pasqual, abans de l'expedició de Pere III, i mentre hom

¹⁰⁸ El 25 de març de 1354 Simó de Guardiola féu àpoca de 58 ss 8 d b. pel preu de vuitanta-vuit *gavetas fustis sive de fust* [...] *ad opus galearum domini Regis que nunc armare inibet pro guerra Sardinie et Corsice et jannensis in civitate Barchinone vel in Cathalonia* (AHPB, not. Pere Martí, 1, *Manual de cartes de pagament de l'armada contra els genovesos* del 25 de març a l'1 de desembre de 1354, f. 7 r., transcrit a l'Apèndix, § 271).

¹⁰⁴ Segons una ordre a l'escrivà reial Pere de Tàrraga, administrador de l'armada que hom construïa al Rosselló, perquè pagués al dit apotecari els 2509 ss 8 d b. pels quals foren calculats per persones expertes els 45 quintars de cànem filat (que corresponien a 50 quintars i 20 ll de quintar de Barcelona, a raó de 50 ss per quintar) que havia adquirit de l'apotecari, amb promesa de pagament posterior, *a obs de la exàrcia de les galees de Copliure*, amenaçant-lo de procedir contra els seus béns si així no ho feia (ACA, C, reg. 1026, ff. 21 v.-22 r., 28 d'abril de 1354).

¹⁰⁵ Del *compte de lanyoles e d'almàgana* inclòs en un *compte de drassana*: *Item compram d'En Pasquall, especiayre, .IIII. llibres d'almàgana a obs dels mestres d'axa, qui costaren, a rahó de .IIII. dnr. per cascuna libra, fan ——. .I. sol. .IIII.* (ACA, RP, MR, vol. 2287, f. 20 r., 8 de desembre de 1354); i, tot seguit, en el mateix compte: *Item compram d'En Pasquall, especiayre, .III. llibres d'almàgana a obs de la daraçana, a rahó de .IIII. dnr. per libra, ——. .I. sol.* (*ibidem*, 30 de desembre). L'almangra o mangra (i dialectalment *almànguena*, *almàngana* i *almànguina*) és una mescla natural d'alúmina i terra amb òxid vermell de ferro, utilitzada a les drassanes per a marcar les taules.

¹⁰⁶ *Primer pagam a la dona Na Poal, per .XVIII. lanyoles que-n compram a obs dels mestres d'axa alinyar, qui costaren, ——. .I. sol. .VI.* (ACA, RP, MR, vol. 2287, f. 20 r., 8 de desembre de 1354). Les llinyoles (i dialectalment *lanyoles*, *linyoles*, *ginyoles*, *nyinyoles* i *ninyoles*) són, segons Alcover, uns cordills que, impregnats d'almangra o d'altres tints, posats en tensió i després deixant-los caure en sec (*batre llinyola*, *ninyar*), serveixen per a marcar línies rectes damunt la fusta, per a serrar-la o d'altra manera obrar-la, o també per a marcar els solcs.

preparava l'armada de Constantinoble de 1351-1352, comprà una participació en un lleny armat,¹⁰⁷ i participà en el comerç d'esclaus;¹⁰⁸ el mateix estiu de 1354, mentre el rei era a Sardenya, constituí una societat *in arte mercature* amb Bernat de Torrevella, mercader de Barcelona,¹⁰⁹ contractà diversos préstecs i reinvertí els seus beneficis en comandes comercials i en la compra de terres¹¹⁰ i de productes del seu ofici.¹¹¹ Simó de Guardiola també invertí en societats comercials constituïdes per altres apotecaris,¹¹² enllaçà matrimonialment amb mercaders de Barcelona,¹¹³ i tingué relació amb noves armades l'any

---

¹⁰⁷ El 30 de setembre de 1351 comprà la meitat de la setzena part del lleny armat anomenat *Sant Antoni*, setzena part que Guillem Moles, sabater de Barcelona, havia adquirit (notari de Mallorca Pere ça Coma, 9 d'octubre de 1350) de Guillem Poal, patró del dit lleny, de Barcelona (AHPB, not. Bonanat Rimentol, 3, llibre comú del 13 de juliol al 24 d'octubre de 1351, ff. 123 v.-124 r., i *ibid.*, 2, manual del 13 de setembre al 23 de desembre de 1351, ff. 23 v. i 38 v., 30 de setembre i 21 d'octubre de 1351).

¹⁰⁸ El 19 de setembre de 1351 nomenava un procurador per a la venda d'esclaus propis (AHPB, not. Bonanat Rimentol, 3, llibre comú del 13 de juliol al 24 d'octubre de 1351, ff. 101 v.-102 r.), i l'endemà en reclamava un altre de fugitiu al vice-almirall Bonanat des Coll, en la galera del qual hom sabia que s'havia amagat (*ibid.*, f. 99 r.); en aquest últim document és anomenat *mercator*.

¹⁰⁹ El dia 12 d'agost, segons una comanda comercial invertida en ella per Berenguer de Vilalta, canviador de Barcelona (AHPB, not. Jaume Ferrer, 4, manual del 24 de juny al 29 de novembre de 1354, f.75 r., 27 d'agost de 1354).

¹¹⁰ Préstecs amb mercaders de Mallorca (AHPB, not. Jaume Ferrer, 4, manual del 24 de juny al 29 de novembre de 1354, f. 66 v., 22 d'agost; i *ibid.*, 5, manual de 20 de novembre de 1354 al 15 de juliol de 1355, ff. 94 v. i 132 r., 9 de febrer i 4 d'abril de 1355), i amb jueus de Barcelona (*ibid.*, f. 112 r., 6 de març de 1355). Pel que fa a les comandes, vegeu *ibid.*, 4, manual del 24 de juny al 29 de novembre de 1354, f. 110 r., 25 de setembre de 1354). I quant a la compra de terres, *ibid.*, 4, manual del 27 de juny de 1354 al 3 de juliol de 1355, ff. 19 v., 21 r. i 23 r., 22 d'agost-3 de setembre de 1354.

¹¹¹ El 30 d'octubre de 1354 comprà girofle a Salamó Domasc, jueu de Barcelona, *ad opus dicti officii mei et utendi eodem* (AHPB, not. Jaume Ferrer, 4, manual del 24 de juny al 29 de novembre de 1354, f. 157 r.)

¹¹² El 28 d'agost de 1354, imposà 50 ll. b. en la societat comercial de Guillem Peraller i Ferrer Vendrell, apotecari de Barcelona (AHPB, not. Jaume Ferrer, 4, manual del 24 de juny al 29 de novembre de 1354, f. 76 v.), constituïda el 18 d'agost (*ibid.*, f. 58 v.) Continua practicant aquesta forma d'inversió en els anys posteriors (*ibid.*, not. Pere Martí, 2, manual de l'1 de febrer de 1345 al 16 d'octubre de 1372, f. 50 v., 23 de juliol de 1362). I sabem encara que l'any 1362 arrendà, juntament amb Pere ça Cort, hostaler, la lleuda del peix i les olles de Barcelona per un any (ACA, RP, BGC, cl. 3^a, vol. 52, ff. 27 v.-28 r.)

¹¹³ El 3 de febrer de 1356 es casà amb Magdalena, filla de Pere Ramon, mercader calderer de Barcelona (AHPB, not. Jaume Ferrer, 5, manual del 8 de juny de 1355 al 12 de desembre de 1360, f. 21 r.)

1356.¹¹⁴ L'apotecari Pere ça Font, també amb una activitat comercial notable durant aquests anys, representà els especiers en el Consell de Cent de la ciutat en diverses ocasions.¹¹⁵

6.1.2. Els cavalls.

Si disposar dels vaixells adequats constituïa una preocupació bàsica en l'organització de l'expedició, no ho era menys aconseguir els cavalls i mules necessaris per a la guerra i el transport dels bagatges. Hom pot comptar també alguns professionals sanitaris entre tots els qui van proporcionar equins per a l'expedició, en la seva majoria menescals —però no únicament. Així, el físic major del rei, Pere Ros, intervingué directament en l'aportació de cavalls i mules.¹¹⁶ Un cop a Sardenya, les pèrdues de cavalls esdevingudes durant el mateix viatge, en la lluita i a causa del clima de l'illa, forçaren el rei a l'adquisició de nous animals; el mateix Pere Ros i els menescals Faraig de Bellví i Abrahim Abenxoha hi aportaren noves bèsties per a l'exèrcit reial.¹¹⁷

¹¹⁴ El 2 d'octubre de 1356, després d'haver estat pres per Miquel Salvà, algtzir de l'armada reial, el seu sogre, Pere Ramon, anomenat aquí *tunyinerius*, i un altre individu de nom Pere, *payerius*, de Barcelona, es comprometeren a pagar-li abans de 5 dies una fiança de 30 ll b. per tal d'alliberar-lo; la causa per la qual fou pres, sens dubte relacionada amb l'armada, en trobar-se el protocol molt malmès, és il·legible (AHPB, not. Pere Martí, 1, manual del 8 d'abril de 1351 al 12 d'octubre de 1353, f. 89 r.-v.)

¹¹⁵ A mitjan segle XIV hi havia una sèrie d'oficis que tenien una representació específica mínima en el Consell de Cent de la ciutat: els notaris (amb 5 representants), els argenters (3), els especiaires (3), els freners (3), els sastres (4) els pallissers (2), els ferrers i menescals (3), els fusters (2), els blanquers (2), els sabaters (4), els flassaders (2), els paraires (2) i els pallers (2) —recollint les dades de 1350. Pere ça Font fou jurat pels especiers els anys 1354-1355 —amb Francesc des Camp, Francesc Canes i Bernat Tanyana— (AHCB, Fons Municipal, CC, *Libres del Consell*, I-19, f. 4 r.), 1356-1357 —amb Ramon des Camp i Francesc des Coll— (*ibid.*, f. 65 r.), 1357-1358 —amb Francesc des Camp, Bernat Tanyana, Miquel Tosell, Jaume Bofill i Jaume Metge— (*ibid.*, I-20, f. 4 r.) i 1358-1359 —amb aquells mateixos però substituint Jaume Metge per Francesc Canes (*ibid.*, I-19, f. 124 v.) Aquesta activitat li féu negligir altres obligacions ciutadanes, com ara la de vigilància i defensa de la marina de la ciutat —*gordar la ribera de la mar*— durant la guerra de Sardenya, fet pel qual fou multat amb 5 ss b. pel sots-veguer Nicolau ça Rovira, tal com preceptuaven les ordinacions municipals (ACA, RP, MR, vol. 1546, f. 5 v., 11 de novembre de 1354). Pere ça Font formà part de l'host que la ciutat de Barcelona va trametre al rei tot just començar la guerra de Castella, l'any 1356 (*ibid.*, C, CRD Pere III, c. 45, n° 5566).

¹¹⁶ El mes de maig, anà de Sant Mateu cap a Barcelona *cum aliquibus equitaturis suis* per a reunir-se tot seguit amb el rei a Roses, i embarcar cap a Sardenya (ACA, C, reg. 1324, f. 162 r.-v., 29 de maig de 1354).

¹¹⁷ Avançat ja el setge de l'Alguer, el rei, sol·licitant reforços, informava que *havem-hic perduts trò a .CCCC. cavalls entre la mar e puy que som en terra...* (ACA, C, reg. 1026, ff. 146 v.-147 r., 4 d'octubre de 1354). Pel que fa a la inadaptació a Sardenya dels cavalls portats pels expedicionaris, vegeu més endavant l'apartat sobre la incidència de la malaltia. Sobre les bèsties venudes per Ros, Bellví i Abenxoha, vegeu *ibid.*, reg. 980, ff. 13 v. i 59 r., 20 de

6.1.3. L'alimentació.

Les dificultats econòmiques i de transport van dificultar des de bon principi la tramesa ràpida i continuada de les provisions necessàries per a l'exèrcit.¹¹⁸ Aquesta situació s'agreuja en trobar-se aquest en un territori colpit per les guerres constants —cosa que feia que no pogués mantenir-se sobre el terreny—¹¹⁹ i també per la gran alça de preus i l'especulació que la sobtada demanda va provocar a l'illa.¹²⁰ Precisament pel que fa a l'alimentació de la gent d'armes, un producte tan bàsic per als combatents com ho era el bescuit estava, en règim de monopoli vitalici, en mans de l'apotecari del rei, Pere Gener. Com ja hem vist en el capítol anterior, el càrrec d'administrador general del bescuit de l'armada li havia estat atorgat (1337) amb caràcter vitalici, per a exercir-lo en persona o mitjançant substituïts i no obstant els serveis que com a apotecari hagués de continuar prestant a la cort.¹²¹

---

febrer i 23 d'abril de 1355, pel preu de 1000 ss b., *ibid.*, RP, MR, vol. 781, f. 9 r., 15 de març de 1355, per 1500 ss b., i *ibid.*, CRD Pere III, c. 44, n° 5479, *ibid.*, reg. 980, ff. 128 v.-129 r. i 130 v., *ibid.*, reg. 981, ff. 135 r.-v., 136 r. i 136 r.-v., tots datats a 1 i 5 d'agost de 1355, *ibid.*, reg. 1326, f. 58 r., 12 de novembre de 1355, i *ibid.*, reg. 1068, f. 200 v., 28 d'agost de 1356, per 700 ss b., respectivament.

¹¹⁸ Tot i que l'estol partí cap a l'illa ben carregat amb *tots los cavalls e les viandes e els folratges e altres coses necessàries* (PERE III, *Crònica*, cap. V, § 36), ben aviat hom va patir una gran escassetesa que les trameses efectuades des de la Península a prou feines arribaren a compensar, malgrat que el rei, després d'acceptar-ho, intentà minimitzar-ho en la seva *Crònica*. *e, estants Nós en lo dit setge, hagem gran fretura de moltes coses necessàries a la nostra host, que era caiguda en malalties, ço és, coses medicinals, així com sucres e altres coses, e volateria, e ous, e salses e vi, però, segons ell, els Consells de Barcelona i València, i el tresorer, trameteren al rei diverses naus plenes de les coses dessus dites, a Nós e a la nostra host necessàries [...] així que, entre totes les dites naus haguem tals e tan complits acorriments, que per avant fretures no haguem, car per nostres sotsmeses navegants fom servits mentre durà lo dit setge* (PERE III, *ibid.*, § 37). A la Península, però, la gent susceptible d'embarcar cap a l'illa en contingents de reforç tenia no només les malalties sinó també la fam que hom sabia que afectava greument els expedicionaris (vegeu més endavant, l'apartat sobre la incidència de la malaltia). Sobre el particular, vegeu també A. CASTELLACCIO, "Note e documenti", cit., pp. 107-109 i 120-121.

¹¹⁹ En informes confidencials tramesos al rei a mitjan mes de maig de 1354 per mercaders catalans des de Marsella sobre la situació de l'illa, s'advertia que el jutge d'Arborea *ha ordonat que tantost que sàpia que lo senyor Rey sia fora de Catalunya, de fer metzinar totes les aygües qui no sien corrents e encara tots los stanys per rahó que no pusquen menjar de los peys* (ACA, C, CRD Pere III, c. 43, n° 5316).

¹²⁰ Zurita recull com *en toda la tierra del juez de Arborea valía una medida de trigo —que decían estarell— a treinta sueldos barceloneses, que era un muy excesivo precio* (G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. VIII, § 55).

¹²¹ Vegeu *ibid.*, reg. 1397, ff. 68 r. —transcrit a l'Apèndix, § 253—, 75 r. —Apèndix, § 256—, 90 r. i 100 r. —Apèndix, § 260). El seu fill, Joan Gener, actuà sovint com a substituït seu; així pot veure's en els documents citats i en el pagament —2000 ss b.— que li efectuà Huguet de Cardona, administrador de l'armada, pel maig de 1354 (ACA, C, reg. 1136, f. 51 r.)

Com a tal percebia els blats i la farina necessaris i s'encarregava de fer elaborar el dit bescurit pels fornars corresponents. Les despeses d'adquisició, de portar, porgar, moldre i coure els blats anaven per compte de la cort, si bé ell n'havia d'avançar les quantitats, satisfent, igualment, les impositcions que gravaven tot el procés.¹²² Un cop elaborat el bescurit, Pere Gener el lliurava a la cort, a les persones encarregades de distribuir-lo, i li eren reintegrades totes aquestes quantitats.¹²³ En tot cas, però, l'apotecari era responsable del bescurit fins al seu embarcament definitiu, de manera que totes les quantitats que es perdessin —caient a l'aigua per exemple— li eren descomptades. Cal notar que, fora del bescurit carregat en partir l'expedició, també li corresponia l'administració del de tots els contingents de reforç i els nous carregaments tramesos posteriorment a l'illa.¹²⁴ Tot amb tot, alguns documents semblen indicar que això no fou sempre així: a mitjan novembre, l'escrivà Bernat ça Era fou facultat pel lloctinent per a fer elaborar bescurit i trametre'l a Sardenya amb la nau de Pere ça Vila, a Cotlliure, o qualsevol altra que hagués d'anar-hi.¹²⁵ Pel gener, tanmateix —no sabem si després d'una protesta seva—, el lloctinent manà a Pere Gener, en un to confirmatori, que es fes càrrec de tot l'ordi, la civada i el bescurit que fos tramès a Barcelona i que l'administrés segons li fos manat per ell mateix o pel Consell que el rei havia nomenat a la ciutat.¹²⁶

Sens dubte, aquest monopoli proporcionava a l'apotecari uns bons ingressos, a bastament complementaris dels aconseguits mitjançant l'exercici de la seva activitat professional i amb les nombroses rendes que li havien estat assignades pels seus serveis a la

---

¹²² Vegeu P. ORTÍ i GOST, "El forment a la Barcelona baix-medieval: preus, mesures i fiscalitat (1283-1345)", *Anuario de Estudios Medievales*, 22 (1992): 377-423.

¹²³ Vegeu el notament corresponent a Pere Gener efectuat pel mestre racional, Berenguer de Codinacs, del compte de les 60.000 ll b. votades a l'infant Pere, lloctinent general, pel general del braç reial de Catalunya en parlament a Lleida, per al finançament de la tornada del rei (ACA, RP, MR, vol. 781, f. 87 r. i v., 1 de març de 1355, transcrit a l'Apèndix, § 277): d'aquella quantitat li corresponien 5786 ll b. per 5786 quintars de bescurit que havien estat tramesos a Sardenya, a raó de 20 ss b. per quintar, i 25 ll b. més per pagar *los bestays qui trastajaven lo dit bescurit*.

¹²⁴ Vegeu, per exemple, el cas dels ballesters que foren tramesos a Sardenya amb la nau de Bernat Joncar, l'octubre de 1354, per als quals homi carregà 375 quintars 91 lliures de bescurit, quantitat per la qual el dit patró féu l'època corresponent a Pere Gener, descomptant-li 5 quintars *los quals se banyaren, no per colpa del dit patró, en una barcha, dementre se recullia en la dita nau* (ACA, C, reg. 1595, ff. 1 r.-v., 2 v.-3 r., 3 r., 8 v.-9 r. i 13 r.)

¹²⁵ ACA, C, reg. 1595, f. 12 r.

¹²⁶ [...] *reebats tot ordi e civada e bescurit de la Cort del senyor Rey qui serà tramès a Barcelona de quals parts se vulla, e aquell conservets e distribuïts segons que per Nós o per lo Consell del senyor Rey qui és romàs en Barcelona vos serà manat* (ACA, C, reg. 1595, f. 58 v., 15 de gener de 1355).

cort.¹²⁷ La carta de nomenament per a aquest càrrec (1337), estipulava —sense més concreció— que rebria el mateix salari que els altres detentors anteriors havien rebut.¹²⁸ En efecte, la seva retribució fou controvertida i diversa al llarg dels anys que exercí el càrrec. El 1347, fou autoritzat a quedar-se amb el segó o pellofa del blat com a remuneració. No obstant això, poc més tard, en liquidar les despeses de l'armada de Constantinoble (febrer de 1352), hom convingué en fixar la seva retribució en sis diners per quartera de blat i per quintar de farina que passés per les seves mans. Després d'una momentània tornada al sistema anterior, en començar a organitzar l'expedició de Bernat de Cabrera a Sardenya (juliol de 1352), i a causa del malestar existent entre els forners els quals solien apropiar-se tradicionalment el dit segó, s'adoptà definitivament el sistema monetari.¹²⁹

La documentació conservada permet fer una estimació aproximada del que aquesta disposició suposà, en beneficis, per a l'apotecari. Sabem, per una banda, que a finals d'any 1353 hom calculà que caldrien 30.000 quintars de bescuit per a l'adequat proveïment de l'expedició reial.¹³⁰ D'altra banda, les ordinacions navals de Bernat de Cabrera (gener de 1354) estipulaven una càrrega mitjana de 480 quintars de bescuit per galera per als quatre mesos que hom acostumava a armar-les.¹³¹ Si tenim present que l'estol el formaren

---

¹²⁷ Vegeu la nota corresponent a la Taula XI, en el capítol anterior.

¹²⁸ *Et habeatis pro vestro salario et labore id quod per alios qui dictam administracionem seu officium tenuerunt est recipi non consuetum* (ACA, C, reg. 949, f. 188 v., transcrit a l'Apèndix, § 122).

¹²⁹ ACA, C, reg. 1321, f. 13 v. (8 de febrer de 1352), transcrit a l'Apèndix, § 249, i *ibid.*, reg. 1397, ff. 111 v.-112 r. (9 de juliol de 1352), transcrit també a l'Apèndix, § 261.

¹³⁰ Segons una ordre al mestre racional, Berenguer de Codinacs, per tal que, a València, en fes preparar 5000 amb gra produït a Aragó i també a Castella (G. MELONI, *Genova e Aragona*, cit., vol. 1, p. 185). Malgrat la freqüent menció de l'apotecari en la documentació com a detentor d'aquest monopoli, no és citat en la nota que féu el mateix Meloni sobre la participació d'Aragó —sobretot cerealista i en cavalls— en l'organització d'aquesta expedició (G. MELONI, "Presenza di Saragozza", cit.)

¹³¹ Respecte de la *Provisió del bescuyt*, les citades ordinacions de Bernat de Cabrera de 1354 disposaven *que per la Cort sien dades a cascuna persona que vaje en les galees del senyor Rey .XXIV. onces de pa cascun dia, que son dos lliures. Axí que ha mester una galea a .IV. mesos, en que van comunament .CC.XXV. persones tengudes de galea, a rahó de .IV. quintars e .L. lliures lo dia, que serien lo mes .C.XXXV. quintars, qui fan a .IV. mesos .DXL. quintars. Però vuy no se'n donen per galea a quatre mesos, sinó .CCCC.LXXX. quintars, qui són lo mes .C.XX. Emperò, ultra lo dit bescuyt, deu éser provehüt a les dites persones tengudes de les dites galees de pa mentre estaran en les plajes o ports on s'armaran d'entró al dia que les galees saludaran. Item pa o bescuyt blanch a ops del capitá, visalmiraylls e patrons* (A. DE CAPMANY i DE MONTPALAU, *Ordenanzas de las armadas navales*, cit., p. 101). Tal com indiquen les mateixes ordinacions, no és el primer càlcul el que era vigent, sinó el segon, a raó de 22 unces de bescuit per persona (ACA, C, reg. 1595, ff. 2 v.-3 r., 28 d'octubre de 1354).

—deixant de banda altres vaixells— unes 45 galeres, les quals suposaren uns 21.600 quintars de bescuit per quatre mesos, i que per a fer 1000 quintars de bescuit hom calculava que calien 1395'291 quarteres de blat,¹⁸² resultaren uns beneficis per a l'apotecari d'entre 15.000 i 21.000 ss b., pel cap baix.

Com ha estat dit, l'apotecari, en la seva activitat, havia de satisfer les imposicions que gravaven el forment i la farina. Això l'enfrontà amb el bisbe de Barcelona, detentor d'una part del dret de mesuratge del forment a la ciutat, quan va defugir de satisfer-li. Ho sabem perquè el 22 d'octubre de 1355, essent Pere Gener en el seu llit de mort, el procurador del bisbe, Bernat des Pont, li anà a reclamar el dit dret a casa seva mateix, tot fent-ne alçar acta notarial.¹⁸³

D'altra banda, tres mesos després de la seva mort el rei requeria severament els seus hereus —el seu fill, Joan, i la seva jove, Sança— que es presentessin a la cort, aleshores a Perpinyà, per tal de retre comptes al mestre racional de certes quantitats que ja havien cobrat per raó de l'armada.¹⁸⁴ No sembla que ho complissin, perquè un mes més tard hom manava al veguer de Barcelona que els forcés a pagar certes quantitats de diners encara aleshores adeudades a una sèrie de fomers del temps que Pere Gener era *factor biscocci nostrarum armatarum*, i que l'apotecari havia cobrat *pro dicto biscoccto faciendo* mitjançant el canviador de Barcelona Jaume des Vilar.¹⁸⁵

---

¹⁸² Xifres deduïdes de càlculs corresponents a 1352, quan hom calculava que de 1200 cafissos de blat a mesura de Saragossa podrien obtenir-se uns 3000 quintars de bescuit, també a mesura de Saragossa (ACA, C, reg. 1397, f. 80 r.-v.) Per a les equivalències, vegeu P. LARA IZQUIERDO, *Sistema aragonés de pesos y medidas. La metrología histórica aragonesa y sus relaciones con la castellana*, Saragossa, 1984; C. ALSINA, G. FELIU i Ll. MARQUET, *Pesos, mides i mesures dels Països Catalans*, Barcelona, 1990; i P. ORTÍ i GOST, "El forment a la Barcelona baix-medieval", cit.

¹⁸³ ACB, Not. Cap., not. Pere Borrell, 151, s. f., transcrit a l'Apèndix, § 286. Pere Gener devia estar agonitzant o potser mort ja. El citat document recull com no pogueren parlar amb ell perquè ja es trobava *extra mentem*; en tot cas, tres dies després, el 25 d'octubre, ja era mort, com s'indica en la nova concessió per part del rei d'algunes rendes que havia detingut en vida: l'escrivania de la cúria del batlle de Ciutadella (ACA, C, reg. 1418, f. 7 r.-v.), la de la paeria de Cervera (*ibid.*, reg. 968, f. 80 v.) o la col·lecta de l'aljama dels jueus també de Cervera (*ibid.*, reg. 965, f. 192 r.) Sobre les imposicions cerealícoles, vegeu P. ORTÍ i GOST, "El forment a la Barcelona baix-medieval", cit.

¹⁸⁴ ACA, C, reg. 1326, f. 129 v., 14 de gener de 1356, sota pena de 300 morabatins i amb amenaça procedir contra ells i els seus béns.

¹⁸⁵ ACA, C, reg. 686, f. 133 r., 18 de febrer de 1356.

Altrament, d'altres apotecaris, fora de Pere Gener, també van fournir l'armada de provisions i altres productes. N'és un exemple Guillem Servent, especier i mercader de Clairà; aquest apotecari, que havia comprat l'*ajuda* del vi d'aquest lloc del comtat de Rosselló i per la qual li corresponia la vuitena part del valor de cada transacció, proporcionà, durant el setge de l'Alguer, deu somades en sis carros de vi *moscat* o moscatell a *obs del folratge del senyor Rey* que fou tramès a Sardenya.¹⁸⁶

6.1.4. L'especieria.

Però, naturalment, el que hom requerí sobretot dels apotecaris foren els productes i els preparats medicinals propis del seu ofici. Tenim força documentada llur activitat en aquest sentit, proveint d'*especieria* i *coses medicinals* la família reial i els expedicionaris en general, tant abans de la partida com després, un cop a Sardenya, i ja fóra des de la Península estant o en la mateixa illa. Així, un mes abans de la partida de l'expedició, Llorença des Soler, de Barcelona, va vendre dues *gingebrades* per a ús de la reina durant el viatge.¹⁸⁷ En les mateixes dates, de Cotlliure estant, en una ordre adreçada al Consell reial a Barcelona encoratjant-los que continuessin prenent tot tipus de mesures necessàries per al viatge, com li havien notificat, el rei donà el seu vist-i-plau, entre d'altres mesures, a les compres efectuades al seu apotecari, Miquel Tosell.¹⁸⁸ Per altra banda, sabem que els apotecaris

---

¹⁸⁶ Ignoro la capacitat de la somada de vi rossellonesa. Els procuradors dels comtats, Guillem Bonet i Guillem Comes, li pagaren el seu preu, 417 ss b. –37 ss per somada més 4 ss més per somada pel seu transport de Clairà al port de Cotlliure en sis carros– (ACA, RP, MR, vol. 12, f. 86 r.), i la vuitena part que li corresponia com a comprador de la imposició sobre el vi, 47 ss b. (*ibid.*, f. 92 r.); en total, doncs, Guillem Servent obtingué 464 ss b. En una nota al marge del registre de la compra del vi, hom especificà: *lo qual tramesem al senyor Rey en Cerdenya*. Fora de la seva utilització com a beguda, fou ben conegut, des de l'Antiguitat –Galè–, el valor terapèutic del vi, el seu ús en la preparació dels fàrmacs i com a fàrmac en si mateix (vegeu abans, l'apartat sobre la incidència de la malaltia del capítol referent a la conquesta de Sardenya).

¹⁸⁷ El tresorer de la reina, Berenguer de Relat, segons el registre de pagament, li comprà *una capça e una caxa [...] a obs de conservar dues gingebrades qui eren en carabaçes que la seyora Reyna s'enporta en lo viatge de Sardenya*, per preu de 10 i 6 ss b. respectivament. No s'hi fa constar que les *gingebrades* les hagués subministrades la mateixa apotecària, però així podem suposar-ho (ACA, RP, MR, vol. 464, f. 83 r., 12 de maig de 1354).

¹⁸⁸ Entre aquestes mesures el rei cita, indefinidament, la *provisione quam feceratis de Michele Tosell, apothecario, quod inter aliis nobis placet* (ACA, C, reg. 1145, f. 48 r., 15 de maig de 1354). Tres dies abans, el tresorer de la reina, Berenguer de Relat, li pagava 200 ss b. *per diverses coses medicinals que liurà e donà a la Cort de la senyora Reyna, a obs de la dita senyora, ço és, del primer dia del mes d'abril proppassat trò a .XII. dies del present mes de maig*, sense indicar-se, però, que fos per al viatge (ACA, RP, MR, vol. 464, f. 78 r., 12 de maig).

TAULA XXVIII

Expedició de Pere III a Sardenya (1354-1355)
La participació dels apotecaris

Nom	Producte	Quantitat ¹	Raó ²	Preu ²
Bernat Pasqual	almangra	7 ll	4 d	2 4 d
Guillem Metge	conserva de diacitron	17 ll 3 u	6	103 6 d
	màstic	6 ll	9	54
	encens	6 ll	6	36
	clasa	6 ll	16 d	8
	benàlbum	6 ll	2	12
	pot i capces	1 i 6	—	10
	agulles d'apuntar mantell	1.000	—	25
Na Poal	llinyoles	18	—	1 6 d
Guillem Servent	vi moscat	10 somades	37	417 ³
Guillem Tolsà(*)	herbes per a fer coses	—	—	—
	medicinals i empastres	9 ll 6 u	—	20 ⁴
	1 pa de sucre per a fer confits	—	—	—
	ungüents, empastres i xarops	—	—	1246 11 d

La informació recollida en aquesta taula només reflecteix l'activitat *documentada* de cada apotecari.

(*) Adscrit a la Casa de la reina.

¹ ll = lliures; u = uncies.

² Expressat en sous i diners barcelonesos.

³ A aquesta quantitat base cal sumar-hi 4 ss per somada pel seu transport a Cotlliure i, a més a més, com ell havia comprat la imposició sobre el vi (*ajuda*), 47 ss b. per la vuitena part del preu de venda.

⁴ Salari dels *collidors*.

Nom	Producte	Quantitat ¹	Raó ²	Preu ²
Guillem Tolsà(*) i Miquel Rossell* Llorença des Soler Miquel Tosell*	especieria	—	—	1500
	dues gingebrades	2 capces	—	16
	paper	9 mans	2	18
	especieria	1 carro	—	354
	coses medicinals i confits	21 ll		337
	xarop cordial	2 ll		
	xarop julep	2 ll		
	lletovari confortatiu	5 ll		
	citronat i pinyonat	2 ll		
	empastres	3		
	magranes	—	—	448
Pere ça Font	cànem filat	45 q	55 9 d	2509 8 d
Pere Gener*	monopoli del bescurit de l'armada	41.858 qr 7 qt ⁸	6 d ⁴	20.929 3 d

La informació recollida en aquesta taula només reflecteix l'activitat *documentada* de cada apotecari.

* Adscrit a la Casa del rei.
(*) Adscrit a la Casa de la reina.

¹ q = quintar ; ll = lliures ; qr = quartera ; qt = quartà.
² Expressat en sous i diners barcelonesos.
³ Quantitat de blat necessari per a l'elaboració dels 30.000 quintars de bescurit pressupostats.
⁴ Benefici assignat a Pere Gener per cada quartera de blat i quintar de farina.

Guillem Tolsà i Miquel Rossell, abans d'embarcar, adquiriren a València, per al viatge, *especiaria* i altres *coses* (medicinals) per un valor de 1500 ss b.⁸⁸

Tanmateix, un cop a Sardenya, es féu necessari un subministrament regular —també d'aquesta mena de productes— des de la Península. Així fou reconegut de forma destacada per Pere III en la seva *Crònica*, amb un cert triomfalisme que la documentació conservada no sembla justificar, i d'aquí ho recollí més tard Zurita. El rei hi cita, entre els qui trameteren nous subministraments a Sardenya durant la campanya, els *procuradors* que havia deixat a Barcelona i a València, i també, i de forma expressa, Berenguer de Relat, tresorer de la reina. Cal entendre que entre els dits *procuradors* hom no hi comptaria només els membres dels Consells reials que restaren en aquelles ciutats sinó també Bernat d'Olzinelles, tresorer del rei, i el mateix lloctinent, l'infant Pere.⁸⁹ Efectivament, Bernat d'Olzinelles adquirí, entre d'altres productes, *speciaria e cosas medicinales* per a fer-les trametre a l'illa, obligant-se a pagar ajornadament;⁴⁰ és possible que entre els apotecaris al quals acudí Olzinelles hàgim

---

⁸⁸ Segons l'ordre de pagament *propter occupationem specierum et aliarum rerum quas tunc temporis in partibus Valencie emere vos oportuit ad opus nostri viagii [Sardinie]*, amb més d'un any de retard. L'ordre és adreçada a Tolsà, però en l'encapçalament del document són citats tots dos: *Micheli Roselli et vobis, Guillemo Tolsa, apothecariis nostri et illustri Alionore...* (ACA, C, reg. 1327, f. 111 v., 4 d'agost de 1356).

⁸⁹ *E, estants Nós en lo dit setge [de l'Alguer], haguem gran fretura de moltes coses necessàries a la nostra host, que era caiguda en malalties, ço és, coses medicinales, així com sucres e altres coses, e volateria, e ous, e salses, e vi. Mas nostre senyor Déus nos féu assenyalada gràcia, que els dits nostres procuradors que havíem lleixats en Barcelona nos trameteren una gran nau, apellada la nau de N'Alexandria e era encuirada, de la qual era patró En Joan Llombarda, de Barcelona. E venç carregada de totes aquelles coses que a Nós e a la host eren necessàries. Semblantment, los procuradors nostres qui eren en la ciutat de València, nos trameteren altra gran nau plena de les coses dessús dites, a Nós e a la nostra host necessàries. Semblantment, En Berenguer de Relat, tresorer de la reina, muller nostra, tramès a la dita reina moltes viandes e coses medecinales e necessàries, així que, entre totes les dites naus, haguem tals e tan complits acorriments, que per avant fretures no haguem, car per nostres sotsmeses navegants fom servits mentre durà lo dit setge* (PERE III, *Crònica*, cap. V, § 37). Per la seva banda, Zurita sintetitzà que *todo lo necesario así de medicinas como de las otras cosas ordinarias para la vida se llevaban de Cataluña y del reino de Valencia* (G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. VIII, § 57). A tall d'exemple, el 23 de juliol, al cap d'un mes d'iniciar-se el setge de l'Alguer, el rei sol·licitava al Consell que restà a València que en els primers vaixells que fessin la ruta d'aquella ciutat a Sardenya *nos trametats taronges e limons en palla o en altra manera en què mills salvar se pusquen* (ACA, C, reg. 1026, f. 104 r.-v.); els fruits àcids eren recomanats per Jaume d'Agramunt en el grup *de les viandes e de les medicines que preserven lo nostre cors de les malalties pestilencials: Encara dich que usar molt en totes viandes vinagre e agraç e suc de toronges e de limons e totes coses agres és cosa molt profitosa...* (J. d'AGRAMUNT, «Regiment», cit., pp. 76 i 81). Pel que fa als *procuradors* deixats a la Península pel monarca, vegeu la introducció del present capítol. Quant a la nau de Joan Llombarda, vegeu tot seguit.

⁴⁰ L'infant Pere disposava, el 6 d'agost de 1354, amb sengles manaments adreçats als procuradors dels comtats de Rosselló i Cerdanya i als compradors de les rendes reials d'aquest últim comtat, reiterant-los ordres anteriors del mateix rei, que paguessin al dit tresorer aquells 20.000 ss b. *que per vosaltres li manave ésser donades per rahó de joyes, ameses, speciaria e cosas medicinales e per altres coses a la persona del senyor Rey molt necessàries per raó del viatge que ha fet a la isla de Sardenya, les quals lo dit tresorer ha fetes comprar e en lo preu d'aquelles s'és obligat, ab sagrament e ab homenatge e altres seguretats, de pagar-lo a dia cert, ja que si eren negligents amb els*

de comptar-hi el ja citat Guillem Servent⁴¹ i, probablement també, Berenguer Solsona, amb el qual el tresorer havia contret certs deutes que encara es trobaven impagats pel novembre de 1354.⁴² D'altra banda, el maig següent, des de Castell de Càller, el rei tornà a requerir el mateix Olzinelles per tal que li fes trametre nous productes medicinals.⁴³

De manera semblant, és igualment documentat en aquesta tasca el tresorer de la reina, Berenguer de Relat; el mes de desembre de 1354 enllestia una tramesa de *confits* aprofitant la nau de Joan Llombarda, de Barcelona, que tenia previst de partir en viatge comercial cap a Alexandria d'Egipte i que faria escala a Sardenya per a lliurar aquests i altres subministraments, com així és ressaltat de forma expressa en la *Crònica* reial.⁴⁴ Tenim

---

manaments del rei *per cosa tan necessària a vosaltres fets, menats en menyspreu e donats ocasió a les gens que d'aquí avant res no presen ne fien al senyor Rey ne a sos oficials*, amb detallades instruccions per tal que, si no disposaven de fons, es pagués amb les rendes del comtat de Cerdanya d'aquell any, les quals eren en part assignades a la provisió de la Casa del rei (ACA, C, reg. 1603, ff. 40 r.-41 r.) L'ordre adreçada als compradors de les rendes cerdanes (*ibid.*, ff. 41 v.-42 r.) especifica que la quantitat que se'ls ordena de pagar és només una part de l'esmerçada pel tresorer en les dites adquisicions.

⁴¹ Pel que fa a la vinculació de l'apotecari Servent amb el fet, cal notar que la compra de vi que hom li efectuà apareix registrada sota la rúbrica: *Dates feytes per letres del senyor Rey al tresorer e als dexendens d'aquels* (ACA, RP, MR, vol. 12, f. 85 r.)

⁴² Quant a Berenguer Solsona, el mateix lloctinent manà als veguers i sots-veguers de Cervera i Tàrraga que no procedissin contra el tresorer i els homes del seu lloc de Claresvalls, a la vegueria de Tàrraga, a causa de les obligacions contretes amb l'apotecari de Cervera, demandant, fins a mitjan gener (ACA, C, reg. 1596, f. 46 v., 25 de novembre de 1354).

⁴³ Una ordre en la qual, entre altres coses li sol·licitava que *com pus tost porets nos trametats una gran capça de gingebrada e .I. pot de bon gingebre vert* (ACA, C, reg. 981, f. 77 r., 22 de maig de 1355).

⁴⁴ Segons un pagament de 6 ss b. *a-n Cifre, barquer de Blanes, qui portà .I. caxa pochà ab confits al port de Sent Feliu per carregar-la en la nau d'Alexandria, qui anava en Sardenya, los quals confits jo trametia a la senyora Reyna* (ACA, RP, MR, vol. 465, f. 66 v.) Soldevila òbviament s'errà en la fixació del text correcte de la Crònica en aquest passatge: recollí *la nau de N'Alexandria* en lloc de *la nau d'Alexandria*, com ell mateix indica que conté el ms. més antic i millor, de principis del segle XV i que pertangué a Zurita. Alexandria era una de les principals places comercials del Llevant mediterrani sovintejades pels mercaders catalans i els viatges regulars que s'hi destinaven —sovint via Xipre, Rodes i/o Beirut per tal d'eludir les prohibicions eclesiàstiques— generaven elevats interessos. De mitjans del mateix segle XIV tenim constància de la participació dels apotecaris barcelonins en aquests viatges; així, Guillem Riera i Ferrer Vendrell, apotecaris de Barcelona, contractaren entre ells una societat comercial durant el viatge que hi emprengueren l'estiu de 1352 amb la coca de Guillem Quart i Berenguer Mascarós (AHPB, not. Jaume Ferrer, 3, manual del 26 de març al 20 de juliol de 1352, f. 146 r.) Era comú, igualment, invertir-hi en forma de *comanda*, com féu el barber Simó Oliver en el viatge de l'estiu de 1353, precisament, en la nau del mateix Joan Llombarda —que en realitat era una coca (ACB, Not. Cap., not. Pere Borrell, manual del 22 de juny al 5 de setembre de 1353, f. 180 v.) Vegeu el text de la Crònica ja citat. Sobre els viatges a Alexandria, vegeu J. TRENCHS i ÒDNA, "De Alexandrinis. El comercio prohibido con los musulmanes y el papado de Aviñón durante la primera mitad del siglo XIV", *Anuario de Estudios Medievales*, 10 (1980): 237-320, i la bibliografia allí citada; en aquest treball, fet amb documentació vaticana, es verifica la presència d'apotecaris en els viatges a Alexandria a partir dels anys 1340.

constància també de diverses compres efectuades per compte del sots-tresorer de la reina, Jaume de Sos, a l'apotecari de Barcelona Guillem Metge durant els mesos d'abril i maig de 1355.⁴⁵

Tanmateix, tot això no vol dir que els apotecaris que acompanyaren els reis i els expedicionaris a Sardenya no hi elaboressin també, mentre foren a l'illa i sempre que els fou possible, els productes que hi fessin falta. En aquest sentit, l'apotecari de la reina, Guillem Tolsà, i el del rei, Miquel Tosell, hi són àmpliament documentats. Les malalties que, com veurem tot seguit, van atacar els expedicionaris i els mateixos monarques van donar ocasió sobrada per a aquesta constància documental. Pel març de 1355, a Castell de Càller, el citat sots-tresorer de la reina, Jaume de Sos, reintegrava a Guillem Tolsà el sou de diversos homes que, per compte de l'apotecari, havien collit les herbes que calien per a l'elaboració dels productes necessaris per a la malaltia de la reina.⁴⁶ Aquests i altres productes, comprats i elaborats per a la reina mentre van ser a Sardenya, li foren retribuïts tot al llarg del mateix estiu pel citat Jaume de Sos segons consta en diversos albarans.⁴⁷

Pel que fa a l'apotecari del rei, Miquel Tosell, sabem que, l'estiu de 1355, proporcionà *un carro carregat de specieria*. Aquest carro, tramès a la guarnició de Sanluri per manament del rei, s'extravià pel camí i aparegué en el lloc de Serramanna, el capità del qual es negà a retornar-lo a l'apotecari o a ningú altre en nom d'aquest sense la mediació d'una ordre expressa del rei. En aquesta ordre —que és el document que ens ha pervingut sobre el

---

⁴⁵ L'1 de maig lliurà un albarà al cambrer major de la reina en el qual, entre d'altres coses, li eren pagats diversos productes *que compre d'En Guillem Metge, especiaire de Barcelona, a ops de la dita senyora* per valor de 422 ss 8 d b. (ACA, RP, MR, vol. 466, f. 77 v., transcrit a l'Apèndix, § 279). És molt probable que també fossin adquirits al mateix apotecari d'altres productes pagats pel mateix sots-tresorer sense indicar a qui foren comprats, i que figuren en unes trameses similars efectuades a finals de maig *per via de canvi*: .VI. pans e mig de sucre, .II. capses plenes de màstech, .VI. lbr. d'encens, .II. capces plenes de benallium, un pot de conserva de citronat, .M. agulles longues, .MMM. agulles d'apuntar..., de la tramesa arribada a Càller el 20 de maig (*ibid.*, vol. 467, f. 65 r., de juny); i també .LX. lbr. de sucre blanch, cera... de la tramesa arribada a Càller el 26 de maig (*ibid.*, vol. 467, f. 65 r., de juny).

⁴⁶ Li foren pagats 20 ss b., *los quals havia bestrets en loguer de diversos hòmens qui cullien erbes per fer diverses coses medicinals e empastres que havia fetes a ops de la dita senyora* (ACA, RP, MR, vol. 466, f. 71 r.)

⁴⁷ El primer, de 153 ss b., *per rahó de .I. pan de sucre que de manament de la dita senyora compre, lo qual pessave .IX. lbr. e miga, del qual féu diverses confits de sucre a ops de la dita senyora, e per diverses unguents e empastres e altres coses medicinals que havia liurades a ops de la dita senyora*, en els mesos compresos entre abril de 1354 a febrer de 1355 (ACA, RP, MR, vol. 466, f. 88 v.); el segon, de 380 ss b., *per rahó de diverses exarobs, empastres, unguents e altres diverses coses medicinals que ha liurades e donades a ops de la dita senyora*, en els mesos de març, abril i maig de 1355 (*ibid.*, f. 89 r.); i el tercer, de 216 ss b., *per diverses coses medicinals e empastres que havia fetes a ops de la senyora Reyna*, de mitjan maig a mitjan agost de 1355 (*ibid.*, f. 89 r.)

cas— és efectivament manat al capità que *de continent liurets o façats lliurar al portador de la present letra nostra lo dit carro ab tota aquella especieria e roba qui en aquell era*. Aquesta pugna al voltant d'un carro carregat justament de productes medicinals és molt il·lustrativa de les dificultats de subministrament —també en *coses medicinals*— que hom arribà a patir i desmenteix a bastament la situació folgada i exempta de dificultats descrita pel rei al respecte en la seva *Crònica*; d'altra banda, contribueix també a explicar el gran nombre d'apotecaris documentats acompanyant els expedicionaris.⁴⁸ Posteriorment, Tosell elaborà encara d'altres productes medicinals durant els mesos de l'estiu i fins ben bé la tornada del rei, el 6 de setembre.⁴⁹

El paper era, com ha estat vist abans, un altre producte amb el qual solien negociar els apotecaris; així ho féu el mateix Miquel Tosell a l'Alguer i a Càller, on va proporcionar el paper necessari per als llibres del sots-tresorer.⁵⁰

Nogensmenys, l'organització d'una empresa d'aquestes característiques oferí grans possibilitats d'inversió i de negoci per a tots els súbdits *navegants* —mercadets— de la Corona, des de l'aportació puntual de determinats productes fins a la constitució de societats comercials aprofitant l'avinentsa. Alguns professionals sanitaris —tots ells apotecaris— tampoc no restaren al marge d'aquest moviment. Ja hem citat el cas de Bernat Pasqual,

---

⁴⁸ ACA, C, reg. 1025, f. 142 v., 23 de juny de 1355, transcrit a l'Apèndix, § 282. El passatge al·ludit de la *Crònica* (PERE III, *Crònica*, cap. V, § 37) ha estat transcrit adés; cal dir que Zurita, en canvi, que conegué, a banda de la mateixa *Crònica*, la documentació de l'arxiu reial, tot i que féu referència també al proveïment des de la Península, s'estigué molt de donar-ne cap versió triomfalista. Quant al carro de Miquel Tosell, vegeu també els apartats sobre l'activitat professional i la incidència de la malaltia durant l'expedició.

⁴⁹ Fins a finals d'any no aconseguí de cobrar els 354 ss b. per *diverses coses medicinals* que havia lliurades al cambrer major del rei, Llop de Gurrea, *obs de la persona del senyor Rey, estant lo dit senyor en Castell de Càller*, ni els 337 ss b. per les 21 lliures *de diverses confits de sucre e per altres confits* (ACA, RP, MR, vol. 337, f. 100 r., desembre de 1355). Li resultaren molt més difícil de cobrar encara els *confits e altres coses medicinals* que havia elaborat *a ops de la persona del dit senyor Rey en los mesos de juliol e agost* de 1355 perquè extravià el corresponent albarà de l'escrivà de ració, datat a l'Alguer l'1 de setembre; com que *el dit albarà havia perdut casualment e que aquell en neguna manera trobar no podia*, en sol·licità al rei una acreditació que li fou concedida, previ jurament i obligació de tots els seus béns al mestre racional davant de notari. Aleshores, transcorreguts a la vora de quatre anys, el mestre racional li'n féu notament del que li era adeutat perquè el tresorer li ho pagués. Segons aquest notament, l'albarà perdut ascendia a 448 ss b. *per .II. lbr. de exarob cordial, per magranes, per .II. liures de xarop julep, per .V. lbr. de letovari confortatiu, per .III. ampastres e per .II. lbr. de citronat e de pinyonat* (*ibid.*, vol. 782, f. 257 v., 4 d'octubre de 1359).

⁵⁰ Jaume de Sos, sots-tresorer de la reina, li pagà 6 ss b. per 3 mans de paper durant el setge de l'Alguer (ACA, RP, MR, vol. 466, f. 35 v., 1 de setembre de 1354), i, ja a Càller, 12 ss b. per 6 mans de paper més *que'n compre a ops de mon offici* (*ibid.*, f. 76 r., 1 d'abril de 1355).

associat amb el mercader de Barcelona Bernat de Torrevella l'agost de 1354.⁵¹ O també el de l'apotecari Ferrer Vendrell i el mercader Guillem Peraller, també de Barcelona, associats el mateix mes d'agost, i amb participació del també apotecari de Barcelona Jaume Bofill.⁵² En tot cas, no foren els únics. Efectivament, mentre eren a Sardenya, l'apotecari de València Bartomeu Ros d'Orsins i Guillem Tolsà, apotecari de la reina Elionor, constituïren una societat comercial, per a la qual el primer trameté al segon una gran quantitat de productes medicinals d'un elevat valor econòmic i li lliurà dos servidors seus perquè en tinguessin cura juntament amb el dit Guillem. Tanmateix, en tornar de l'expedició, termini en el qual havien de fer el balanç corresponent i liquidar la societat, tot i que Bartomeu requerí reiteradament al respecte el dit Guillem, aquest es negà a complir-ho i el cas fou encomanat pel rei, el gener de 1358, a l'arbitratge de Bernat Vives, jutge de la Cort.⁵³

---

⁵¹ La societat fou constituïda el dia 12 d'agost, segons una comanda que hi fou invertida –vegeu abans. Sobre les comandes i les societats comercials –i la participació dels apotecaris en elles– poden veure's els treballs de J. M. MADURELL i MARIMON i A. GARCIA i SANZ, *Comandas comerciales barcelonesas de la Baja Edad Media*, Barcelona, 1973, i d'ells mateixos, *Societats mercantils a Barcelona*, 2 vols., Barcelona, 1986, amb importants apèndixs documentals.

⁵² El contracte de societat, constituïda per un termini de dos anys, estipulava que es feia *cum assensu et sciència Jacobi Bofiy, apothecarii, civis Barchinone*, amb el qual Guillem Peraller tenia una altra societat, no sabem si constituïda en les mateixes dates (AHPB, not. Jaume Ferrer, 4, manual del 24 de juny al 29 de novembre de 1354, f. 58 v., 18 d'agost). Bofill hi invertí una comanda de dipòsit el mateix dia (*ibid.*, f. 58 r.) El mateix van fer, en dates successives, Bernat de Riussec, moler de Barcelona (*ibid.*, f. 76 r., 27 d'agost, 1600 ss b.), el barber Simó de Guardiola (*ibid.*, f. 76 v., 28 d'agost, 1000 ss b.) i altres (*ibid.*, f. 82 v., 3 de setembre). Jaume Bofill, fill del mercader de Barcelona Ramon Bofill, tingué, durant els mateixos anys, una activitat econòmica prou documentada, des de la redistribució de productes d'*especieria* per localitats del Principat de Catalunya (Camprodon, Puigcerdà) i també del regne de Castella (Molina) fins a la inversió en el comerç marítim (*ibid.*, 8, manual del 16 de febrer al 24 de maig de 1351, ff. 12 r., 18 r., 20 r., 53 v. i 99 v., i *ibid.*, 2, manual del 25 de maig al 20 d'agost de 1351, f. 84 v.)

⁵³ Bartomeu trameté a Guillem, *in sortem dicte societatis, plures res medicinales magnum pecunie summam equipollentes et nichilominus liberavit eidem duos suos servitores qui predicta simul cum ipso custodirent* (ACA, C, reg. 694, f. 15 v., 23 de gener de 1358, transcrit a l'Apèndix, § 305).

6.2. El finançament de l'expedició.

El finançament d'una expedició militar d'aquestes proporcions¹⁵⁵ només podia efectuar-se, amb els recursos patrimonials de la monarquia i l'entramat institucional que tenia la Corona d'Aragó, sol·licitant un subsidi extraordinari als estaments reunits en corts, la major part del qual era aportada per les ciutats i viles de reialenc que formaven el braç reial. Per a l'expedició a Sardenya, prevista per a la primavera de 1354, cadascun dels regnes atorgà el subsidi; en el cas del Principat, el braç reial votà la quantitat de 100.000 ll b., de les quals 60.000 havien de fer-se efectives pel març, abans de la partida de l'expedició, 20.000 més pel juliol i les restants 20.000 pel setembre. El mateix estiu, però, quan el rei ja era a Sardenya, les ciutats reials del Principat van haver de concedir 50.000 ll b. més al lloctinent, l'infant Pere, per a fer front al proveïment i els reforços requerits des de l'illa. La mateixa pressió, per bé que en sumes menors, van haver de suportar els altres regnes.¹⁵⁶ Per altra banda, encara que corrien amb la major part del subsidi, això no vol dir que les ciutats fossin les úniques que n'atorgaven; els estaments privilegiats, tot i que sovint s'hi resistien, també n'havien de votar. En aquest sentit, el físic Guillem Colteller actuà com a testimoni, juntament amb altres individus fidels —recordem que ell era a Girona al servei de l'infant Joan—, en una sèrie de requeriments efectuats pels oficials reials al bisbe de Girona, el qual es resistia a satisfer els 10 ss b. per casa poblada en els seus dominis territorials acordats en concepte de subsidi per a l'expedició a Sardenya.¹⁵⁷

En el cas de les ciutats, per a recaptar les sumes atorgades, un dels sistemes utilitzats consistia en la venda pública de censals morts i violaris, prèvia autorització reial (vegeu la

---

¹⁵⁵ Un cop finalitzat el conflicte, l'escrivà Pere des Vall, retent comptes de l'esforç financer realitzat, informà que les despeses efectuades per a armar les naus, pagar els sous a les tropes, enllestir el forment, el bescurt i les diverses provisions, pagar els estipendis dels oficials, i altres despeses diverses, pujaren a la imponent suma de 966.796 ss 3 d b. més 92.000 ss jaq. (ACA, RP, MR, vol. 643, f. 88 r., citat per A. CASTELLACCIO, "Note e documenti", cit., pp. 105-106, nota 8). Segons Bartomeu Jaume, paborde de la catedral de Mallorca i arxiver del Reial Patrimoni del regne insular, mort el 1844, *los fletamientos de naves para acompañar al Rey en el viage que este año hizo a Cerdeña, costaron en junto 19.541 ls. 19 ss. y 3 ds. El gasto que ocasionó el aprovisionamiento de bizcocho para dichas naves, ascendió a 10.524 ls. 11 ss. y 11 ds.* (A. CAMPANER i FUERTES, *Cronicon Mayoricense*, cit., p. 66).

¹⁵⁶ G. MELONI, *Genova e Aragona*, cit., vol. 1, pp. 185 i ss.; IDEM, "Presenza di Saragozza", cit.; A. SANTAMARÍA ARÁNDEZ, "Cautivos genoveses en Mallorca", cit., pp. 505-07; i A. CASTELLACCIO, "Note e documenti", cit., pp. 105 i ss.

¹⁵⁷ ACA, RP, BGC, cl. 6^a-A, vol. 20, ff. 12 v.-15 r., 29 de març de 1354.

TAULA XXIX

Expedició de Pere III a Sardenya (1354-1355)
Participació econòmica dels professionals sanitaris:
les compres de rendes, censals i violaris

Nom	Ubicació	Caràcter	Percepció anual ¹	Preu de compra ¹
Bernat ses Cases	Vinçà	violari	300	—
Joan ça Font	València	censal	—	—
Pere Gener*	Cervera	censal	500	7.000
	Montcada	rendes ²	—	1.340
Pere Ros d'Orsins*	València	censal	200	4.000
Guillem Servent	Clairà	rendes ³	— ⁴	—
		rendes ⁵	—	43
Ramon de Tesarac	Perpinyà	violari	1.000	—
Berenguer de Torrelles*	Calataiud	violari	—	—

* Adscrit a la Casa del rei.

1 Expressat en sous barcelonesos.

2 Rendes del castell de Montcada i la meitat de tots els seus emoluments o esdeveniments.

3 L'ajuda del vi de Clairà.

4 L'in correspon la vuitena part en totes les transaccions.

5 Les olives del bosc de Clairà.

Taula XXIX). En aquest sentit, en els primers mesos de l'any 1354, el rei autoritzà la venda d'un gran nombre de censals i violaris, entre els quals n'apareixen d'adquirits per alguns professionals sanitaris, com ara l'apotecari Pere Gener¹⁵⁸ o el físic Ramon de Tesarac.¹⁵⁹ Més endavant, el lloctinent autoritzà noves vendes, com l'efectuada pels síndics i procuradors del lloc de Vinçà, al Conflent, a l'apotecari de Barcelona Bernat ses Cases.¹⁶⁰

Amb tot, la compra de censals o violaris no deixava de tenir un cert risc; per exemple, es podia esdevenir que la ciutat no pogués fer front a les obligacions contretes i no pogués pagar, un cas que afectà Berenguer de Torrelles, físic de les infantes, a Calataiud.¹⁶¹ O bé que després les vendes no fossin reconegudes, com li esdevingué a Joan ça Font, cirurgià de València, en retornar de l'expedició.¹⁶²

Les imposicions municipals existents, atorgades temporalment al rei, o bé la creació de noves taxes, en particular les anomenades *ajudes* —càrregues indirectes sobre determinats productes— representaven un altre sistema per a la recaptació del dit subsidi. A més a més, hom podia vendre el dret a recaptar aquestes imposicions, les quals afectaven també tota una sèrie de productes bàsics per a l'exercici professional dels apotecaris. Així es féu, per

---

¹⁵⁸ L'apotecari del rei comprà, per preu de 7000 ss b., un censal mort de 500 ss b. anuals a Ramon Pere i Jaume Moixó, com a procuradors de la ciutat de Cervera, en auxili de l'armada contra els genovesos, segons consta en les actes del notari de Barcelona Bernat ça Vall, i fou autoritzada pel rei el dia 3 de gener de 1354 (ACA, C, reg. 1026, f. 49 r.) El seu fill, Joan Gener, escrivà de la tresoreria del rei, n'hi adquirí un altre d'identíc (*ibidem*).

¹⁵⁹ Segons consta en el vist-i-plau reial per a la venda de vint violaris efectuada el mateix dia per part dels còsols de Perpinyà davant del notari de Barcelona Guillem de Montmany *pro solucione et anticipacione quantitatis pecunie quam dicta universitas solvere debet in illis centum mille libars barchn. nobis in auxilium dicte guerre [contra Gènova] concessis per generale civitatum et villarum regalium Cathalonie*, un dels quals, de 1000 ss b. anuals, corresponia al dit físic de Barcelona (ACA, C, reg. 1398, f. 109 v., 10 de març de 1354).

¹⁶⁰ La venda fou efectuada pels dits procuradors, Pere Joan Pellisser i Pere Solà, el 17 de setembre de 1354, en presència del notari de Barcelona Berenguer Badorc, i el lloctinent n'atorgà l'autorització dos dies més tard (ACA, C, reg. 1595, f. 41 r.)

¹⁶¹ A mitjan 1355 el lloctinent ordenà al Justícia d'Aragó, Juan López de Sesse, que desemparés els béns de la ciutat, en bloquejar aquesta mesura la contribució municipal al finançament de la tornada del rei; l'empara havia estat efectuada pel Justícia després de la reclamació dels afectats, algunes persones —entre les quals el dit físic— amb les quals la dita ciutat s'havia obligat amb certes quantitats. Pel que fa als afectats, el lloctinent li ordenava que fossin satisfets més endavant amb els diners provinents de les demandes ordinàries de la ciutat (ACA, C, reg. 1597, f. 146 v., juny de 1355).

¹⁶² El rei encomanà de dirimir el cas a Arnau Joan, doctor en lleis. El cirurgià havia comprat en subhasta pública uns censals que havien estat del prevere Bernat Ricla i des de que fou *in nostro servicio apud regnum Sardinie existente et a dicta civitate et regno Valencie absente*, no li eren reconeguts (ACA, C, reg. 687, f. 21 r., 16 d'abril de 1356).

exemple, amb les 50.000 ll b. atorgades a l'infant Pere l'estiu de 1354 per les ciutats i viles del Principat.¹⁶³ La puja de preus que això va comportar, i la picaresca en pesos i mesures, van obligar a multar a *tot espaciayre* que no donés *bé e leyalment lo pes de la espaciayria e altres coses que vendrà*.¹⁶⁴ Quant a les vendes de les impositcions, ja hem citat el cas de Guillem Servent, comprador de l'*ajuda* del vi del lloc de Clairà, al Rosselló, per la qual li corresponia la vuitena part del valor de cada transacció. El barber Romeu des Pla participà igualment, amb altres individus, en la compra d'imposicions municipals a Barcelona, per un període de tres mesos i per un preu global de 1540 ll b.¹⁶⁵

Un altre mètode, molt lligat al fenomen de la guerra, del qual es podien servir les ciutats per a la recaptació del subsidi consistia en la cessió en comanda a particulars, prèvia autorització del rei i amb el subsegüent acord financer, dels presoners de guerra que hi hagués en el seu terme. Els presoners de guerra podien ser alliberats a canvi de redempcions en diners o bé mitjançant l'intercanvi amb altres captius, que era l'única sortida que podien esperar, com a molt, els qui pertanyien als estaments populars. El rei, a la jurisdicció del qual eren sotmesos, acostumava a repartir-los entre les diverses ciutats i llocs del reialenc, o també els lliurava a altres persones perquè es fessin càrrec de llur mantenció i custòdia fins a un possible intercanvi amb altres presos oriünds del mateix municipi o parents seus. En aquestes

---

¹⁶³ Els *capítols de la proferta* d'aquestes 50.000 ll b. atorgades al lloctinent a Barcelona *per los síndichs de les ciutats e viles e lochs reals de Cathalunya* en auxili de l'expedició de Sardenya són registrats a ACA, C, reg. 1603, ff. 49 v.-56 r., i a *ibid.*, reg. 1606, ff. 38 r.-46 r., amb data de 23 d'agost de 1354. El lloctinent hi autoritzà les dites ciutats que *puxen créixer, anyadir e ajustar impositció o ajuda [...] e que puxen posar novellament impositció o ajuda sobre alcunes coses [...] sobre les quals ara no-s cull ne-s leva impositció*, entre les quals l'*especieria*. *Item que per tota specieria, seda, lana, cànem, estam e tota altra mercaderia qui-s vena a pes o en altra manera, axí com abans se'n pagaven .II. dnr per lbr. entre lo comprador e lo venador, que se'n paguen .III. dnr. per lbr., so és, tres malles per lo comprador e tres malles per venador (ibid., f. 51 v.); Item que per roudor, gotzema, libans, estoques, pega, alquitrà e per totes altres herbes qui-s venen a mesura... (ibid., f. 52 r.); Item que tot mercader, tender, specier e revenedor e tota altra persona qui vena alcunes coses a menut deja e haja a multiplicar al cap de la setmana tot so que vendrà a manut e pagar impositció per so que venut haurà a la rahó damunt dita. E que l dit venador haja a fer sagrument en poder del comprador [e] cullidors de la impositció tota hora que n sian requests que bé e leyalment multiplicaran tot ço que venut hauran en cascuna setmana (ibidem)*; segueixen d'altres capítols sobre mercaderies en general, compravenda en diverses ciutats diferents, extracció de mercaderies d'un lloc a un altre, obligació de la Casa del rei de pagar totes les dites impositcions, sense que ningú en pogués ser exceptuat extraordinàriament, etc.

¹⁶⁴ Així ho van fer els consellers de Barcelona (AHMB, CC, *Ordinacions Especials*, V-1, f. 91 v., 8 de juliol de 1355, transcrit a l'Apèndix, § 283).

¹⁶⁵ La impositció de la qual es tracta és il·legible (AHPB, not. Pere Martí, 2, manual de l'1 de febrer de 1345 al 16 d'octubre de 1372, ff. 109 r.-110 r., datable pel desembre de 1354). Potser caldria relacionar també amb alguna compra anterior un document pel qual sabem que Romeu des Pla, barber i *moneder*, pagà 200 ss b. a Pericona, muller del difunt Bonanat Palau, per un raó que no hi és explicitada (ACB, Not. Cap., not. Ferrer de Conamina, manual del 31 de desembre de 1352 al 19 de desembre de 1353, s. f., 23 de juliol de 1353).

condicions, la cessió de llur tinença en comanda per part de les ciutats estalviava aquestes despeses de manteniment i custòdia, i reportava uns ingressos extraordinaris, tant al municipi com al rei —que sempre n'havia d'autoritzar la cessió— i també als seus nous guardians, en constituir una mà d'obra si no del tot gratuïta sí almenys a molt bon preu. Altrament, sovint aquestes cessions facilitaven llur fugida, mitjançant, fins i tot, acords econòmics amb els comandataris; aquesta situació féu que les revocacions de les autoritzacions reials fossin freqüents, i que s'imposessin fortes penes a tots els qui fossin trobats negligents.¹⁶⁶ Durant l'expedició a Sardenya, el físic Bernat de Figuerola prengué en comanda tres presoners de guerra genovesos cedits pel municipi de Manresa. Posteriorment, cap al mes de juny, complint una revocació general ordenada del rei, li van ser retirats i tornats a la presó, com tots els altres genovesos que havien estat comanats a particulars, i tot i que el municipi aconseguí poc més tard de poder tornar a comanar els presoners, aquells tres genovesos no els lliuraren a ell mateix sinó a altres persones. Figuerola apel·là al lloctinent del rei i aquest manà als dirigents municipals de Manresa que recuperessin immediatament els dits genovesos dels qui els haguessin comanat últimament i que els tornessin a comanar al dit metge, el qual, segons reclamava, els tenia encara *sots certa obligació e seguretat*.¹⁶⁷

A banda, d'altres professionals sanitaris també són documentats comprant la recaptació anual de les rendes del patrimoni reial. Així, l'apotecari Guillem Servent comprà la de les olives del bosc de Clairà, al Rosselló, de 1354, per 2 ll 3 ss b.¹⁶⁸ Per la seva part, Pere Gener, l'apotecari del rei, comprà igualment les rendes del castell de Montcada i la meitat de tots els seus emoluments o esdeveniments a dos anys (1354 i 1355) pel preu de 33 ll 10 ss b. per any.¹⁶⁹

---

¹⁶⁶ Sobre els presoners de guerra, amb particular referència a la guerra amb Gènova, poden veure's els treballs d'A. SANTAMARÍA ARÁNDEZ, "Cautivos genoveses en Mallorca", cit., i sobretot el de J. HEERS, *Esclaves et domestiques au Moyen-Âge dans le monde méditerranéen*, París, 1981, pp. 50-53, basat en documents registats per G. MELONI, *Genova e Aragona*, cit., vol. 2, pp. 215-27.

¹⁶⁷ Els tres presoners genovesos de nom *Pere Retler de Sahona, Stheva de Recho e Bonifaci de Raorceu*, havien estat atorgats el mateix any 1354 al dit físic *en comanda dels clavaris principals de les impositions atorgades al senyor Rey en ajuda de la sua armada, sots certa seguretat e pena* (ACA, C, reg. 1593, f. 68 r., 21 d'agost de 1354).

¹⁶⁸ El registre del pagament a Guillem Bonet i Guillem Comes, procuradors de les rendes reials als comtats de Rosselló i Cerdanya a ACA, RP, MR, vol. 12, f. 32 r.

¹⁶⁹ Segons el registre de rebuda de la carta d'obligació dels 1340 ss b. en el *Llibre de notes de les vendes de les rendes reials de Catalunya* [de 1348 e de 1349 e de 1350] *preses per En Guillem de Ledó* [lloctinent del batlle general a Girona], *notari e scriva d'En Pere ça Costa*, [batlle general de Catalunya] (ACA, RP, BGC, cl. 6^a-A, vol.

Malgrat que es realitzà d'antuvi un tan considerable esforç, l'enorme penúria financera i les grans dificultats de proveïment que es van produir un cop a l'illa, van obligar el rei a Sardenya, i el lloctinent i els Consells reials a la Península, a intentar aconseguir recursos d'on fóra, i sobretot per vies més ràpides. És justament a partir de la crítica tardor de 1354 —en ple setge de l'Alguer— i més tard, en organitzar-se el retorn del rei,¹⁷⁰ quan sovintegen en la documentació els préstecs sol·licitats a diversos particulars i les obligacions contretes pel monarca o el lloctinent per a la seva devolució. Com en altres ocasions, els qui eren familiars reials, els qui estaven a sou del rei o els qui simplement gaudien de rendes atorgades pel sobirà constituïen un objectiu primordial que —per raons òbvies— indefectiblement havien de plegar-se a les *peticions* del monarca. Entre els qui *concediren* aquests préstecs no hi són absents els professionals sanitaris —tots ells físics, físics-cirurgians i apotecaris—, alguns d'ells amb fortes sumes de diners, a bastament indicadores de llur potència econòmica (vegeu la Taula XXX). Els físics constitueixen ben bé les dues terceres parts dels sanitaris documentats, mentre que els apotecaris no arriben a un terç.

El rei empenyorà a terceres persones diversos objectes preciosos com a garantia de devolució de les quantitats rebudes en préstec. Els terminis que es fixaven per a la seva devolució variaven segons la quantitat de diners, des dels tres o quatre mesos per a les més elevades fins als escassos quinze dies per a les menors; generalment, la devolució era escalonada tot al llarg del període fixat. Hom en preveia la devolució a través de la tresoreria reial o bé, en alguns casos, d'una taula de canvi de Barcelona o València, sempre després que fossin restituïdes les penyores dipositades. Naturalment, això no volia dir —ni de bon tros— que els terminis fixats sempre poguessin ser respectats. En cap cas, però, no s'informa de l'existència d'interessos, constituint així els que han estat anomenats *préstecs amicals*.

El primer de tots ells fou sol·licitat, a finals de setembre de 1354, al físic del rei Pere d'Abella per un import de 8000 ss b. a retornar el següent mes de novembre en una taula de canvi de Barcelona així que el Consell que romangué en aquella ciutat fos certificat pel mateix

---

16, f. 27 r., 3 de gener de 1354).

¹⁷⁰ *Així que fem regonèixer tot nostre estol e fem procurar moneda e altres coses a la nostra partida necessàries...* (PERE III, *Crònica*, cap. V, § 42).

TAULA XXX

Expedició de Pere III a Sardenya (1354-1355)
Participació econòmica dels professionals sanitaris:
els préstecs ¹

Nom ²	Quantitat ³	Data	Devolució
Pere d'Abella*	8.000	set. 1354	nov. 1354 ⁴
Pere Ros d'Orsins*	8.000	oct. 1354	feb. 1355 ⁵
Bernat Minguet*	8.000	oct. 1354	
Pere ça Flor*	5.188	oct. 1354	
Berenguer Borrell*	4.000	oct. 1354	
Jucef Avinardut(*) ⁶	[12.750] ⁷	[nov. 1354] ⁸	
Pere Terrassa	3.041 6 d	des. 1354	gen. 1355
Guillem Irundell(**)	7.000	[març 1355] ⁹	
Bernat Minguet*	3.140	març 1355	març 1355 ¹⁰
Francesc des Pla	2.445 7 d	abril 1355	set. 1355
Miquel Rossell*	3.600	agost 1355	
	8.000	agost 1355	
Samuel [Coen]	200	[set. 1355] ¹¹	

* Adscrit a la Casa del rei.

(*) Adscrit a la Casa de la reina.

(**) Adscrit a la Casa de l'infant Joan, duc de Girona.

1 Només s'hi recullen els préstecs efectuats al rei, al lloctinent o als oficials reials.

2 Per ordre cronològic de concessió.

3 Expressat en sous i diners barcelonesos.

4 En una taula de canvi de Barcelona.

5 Després es prorrogà fins a agost de 1355.

6 Amb participació d'altres membres de la família: els seus fills, Regina i Mossé, Jucef, fill del difunt mestre Alatzar, físic del rei, i altres nebots seus d'Ozca, tots ells francs.

7 La quantitat, que es llegeix amb dificultat, sembla ser de 10.200 ss jaq.

8 El préstec fou realitzat abans; en aquesta data el rei manà al lloctinent que no se'ls exigissin més pagaments.

9 El préstec fou realitzat abans, al batlle de Girona; en aquesta data s'ordenà el seu pagament, després que fes fallida el canviador mitjançant el qual fou efectuat.

10 En una taula de canvi de València.

11 Efectuat al lloctinent, l'infant Pere.

rei o el seu sots-tresorer a Sardenya que el físic havia retornat les penyores d'argent que li eren lliurades en dipòsit de garantia.¹⁷¹ Per l'abril tot just arribaven a l'Alguer les penyores, trameses pel cambrer major, Mateu Mercer, a l'apotecari Miquel Tosell, en nom d'Abella.¹⁷² A mitjan octubre de 1354 el rei lliurava una carta debitòria al seu físic major, Pere Ros, per un préstec d'igual quantitat, a retornar tot al llarg dels següents quatre mesos.¹⁷³ Però a finals de desembre tot just li n'eren retornats 950 ss b.; pel mateix document —una ordre al mestre racional, Berenguer de Codinacs, perquè admetés a compte els pagaments efectuats pel sots-tresorer del rei a Sardenya, Pere de Màrgens en concepte de devolució de préstecs— sabem dels que havien efectuat, probablement en les mateixes dates que Ros, els físics Bernat Minguet i Berenguer Borrell. Minguet obtenia, el mes de desembre, 1099 ss 6 d b. dels 8000 que havia lliurat al rei en préstec, i Borrell, només 500 ss b. de 4000.¹⁷⁴ Pel febrer, quan es complia el termini del préstec de Pere Ros, encara no li havia estat retornat del tot, malgrat els reiterats manaments del rei en aquest sentit;¹⁷⁵ finalment, sembla que hom arribà a un acord, i el préstec fou renegociat allargant els pagaments de devolució en diversos terminis fins a mitjan agost de 1355.¹⁷⁶ Encara l'any 1354, segurament per l'octubre també, sabem que els membres de la família Avinardut d'Osca, amb el físic de la reina, Jucef, al capdavant

---

¹⁷¹ Segons la carta del rei, datada al setge de l'Alguer, fent saber al Consell reial a Barcelona *que Nòs hajam manlevat del fecl físich de Casa nostra maestre Pere d'Abella* els dits 8000 ss b. (ACA, C, reg. 1026, f. 146 r., 28 de setembre de 1354). Pere d'Abella tingué, per aquells anys, una activitat econòmica prou documentada, amb comandes (AHPB, not. Jaume Ferrer, manual del 17 de febrer de 1352 al 12 de desembre de 1354, f. 6 v., 1 de març de 1353) i, també, préstecs (ACB, Not. Cap., not. Pere Borrell, manual del 22 de juny al 5 de setembre de 1353, f. 63 v., 24 de juliol, 200 ss b. manlevats, en aquest cas, per ell a Jaume de Cabanyals, de Barcelona).

¹⁷² El 23 d'abril el rei lliurava un certificat al cambrer major que havia tramès *apud locum de Alguerio*, tota una sèrie d'objectes (copes i pitxers, minuciosament descrits en el document) a *Micheli Toselli, apothecario, qui ea in pignore tenere debet pro magistro Petro de Abella, físico nostro*, per raó dels 8000 ss b. que el dit Pere *nostre Curie mutuavit* (ACA, C, reg. 980, ff. 56 v.-57 r.)

¹⁷³ ACA, C, reg. 1026, f. 149 v., 15 d'octubre de 1354.

¹⁷⁴ ACA, C, reg. 981, ff. 128 v.-129 r., 26 de desembre de 1354.

¹⁷⁵ A Jaume des Far, membre del Consell a Barcelona, i Huguet de Cardona, escrivà de la tresoreria per als afers de l'armada, perquè li sigui pagat, com els havia estat manat anteriorment, del fons de les 50.000 ll b. atorgades per les ciutats i viles del Principat (ACA, C, reg. 981, ff. 15 v.-16 r., 9 de febrer de 1355).

¹⁷⁶ Segons una ordre als mateixos Jaume des Far i Huguet de Cardona, perquè li paguessin un dels terminis de 1450 ss b., ja amb retard, mitjançant el canviador de Barcelona Jaume des Vilar (ACA, C, reg. 980, ff. 68 v.-69 r., 20 de maig de 1355).

havien efectuat un important préstec per als afers de l'expedició.¹⁷⁷ A mitjan desembre de 1354, després de la rendició de l'Alguer, l'apotecari Pere Terrassa donà en préstec al rei 250 florins d'or, a retornar a Barcelona durant el següent mes de gener.¹⁷⁸ Bernat Minguet, que, com hem vist, ja n'havia efectuat un abans, repetí, amb 157 ll b., a principis de març de 1355, que li havien de ser retornades en només quinze dies pel Consell reial a València mitjançant alguna taula de canvi de la ciutat;¹⁷⁹ efectivament, el 12 de març, l'espasa de la coronació, que havia estat lliurada en penyora d'aquest préstec, era retornada al rei després de saldar puntualment el deute.¹⁸⁰ El físic de l'infant Joan, Guillem Irundell, havia donat en préstec 7000 ss b. al batlle de Girona mitjançant el canviador de la ciutat Bonanat Hospital; en fer fallida aquest últim i endarrerir-se així la devolució del préstec, el lloctinent manà al batlle i al veguer de Girona que el retornessin sense dilació, en consideració a les molt greus repercussions negatives que el contrari tindria per al físic i per a la salut de l'infant primogènit.¹⁸¹ A mitjan abril, a Castell de Càller, eren manlevats 2445 ss 7 d b. a l'apotecari Francesc des Pla, amb el compromís de saldar-lo a Barcelona, un cop finalitzada l'expedició, en els quinze dies següents a la presentació del debitori.¹⁸²

---

¹⁷⁷ Tot i amb això, Miguel de Gurrea, Juan López de Sesse i Pero Jordán de Urries, governador, justícia i batlle general d'Aragó respectivament, comissionats pel rei *ad faciendum demandas* [de préstecs] *in regno Aragonum per dominum Regem* els sol·licitaven noves aportacions, fins que després d'apel·lar al lloctinent, aquest els féu contenir (ACA, C, reg. 1593, f. 188 r.-v., 24 de novembre de 1354). La quantitat, que es llegeix amb dificultat sembla ser de 10.200 ss jaq., equivalents a 12.750 ss b., comptant a raó de quinzens (12 d jaq. = 15 d b.) Uns anys més tard, l'agost de 1360, Jucef prestà 2200 ss jaq. a la vila d'Almudébar (vegeu R. DEL ARCO GARAY i F. BALAGUER, "Nuevas noticias", cit., p. 358).

¹⁷⁸ ACA, C, reg. 1026, f. 178 r., 10 de desembre de 1354. Comptant el florí a 12 ss 2 d b., equivalen a 3041 ss 6 d b.

¹⁷⁹ El físic lliurà aquesta quantitat al sots-tresorer Pere de Màrgens, *pro necessitate expensarum huius nostri viagii Sardinie* (ACA, C, reg. 981, f. 27 r., 3 de març de 1355).

¹⁸⁰ El rei reconeixia haver rebut de l'escrivà de ració de la reina, Antic de Codinacs, *illum ensem nostrum perlis, safiris et diversis aliis lapidibus preciosis munitum quem celebracioni coronacionis nostre ducimus anueti*, el qual havia empenyorat al dit escrivà *propter mutuam certarum peccunie quantitates* realitzat per diverses persones, entre els quals el *magistrum Bernardum Minguet, medicum Domus nostre, que quantitates per predictos nobis mutuare per Nos jam eisdem exsolute fuerunt* (ACA, C, reg. 981, f. 46 v.)

¹⁸¹ *Circa cuius corporalem salutem et conservacionem eiusdem, divina operante gracia, idem magister Guillelmus intendere habet assidue cernitur proculdubio redundare...* (ACA, C, reg. 1594, f. 70 v., 7 de març de 1355).

¹⁸² ACA, C, reg. 981, ff. 58 v.-59 r., 12 d'abril de 1355.

A principis de setembre, amb el monarca en ple viatge de retorn a la Península, el mestre Samuel, jueu, probablement físic, de la vila de Sarral, prop de Montblanc, lliurà 10 ll b. en préstec a Huguet de Cardona, rebedor i distribuïdor de la moneda de l'armada per la tresoreria del rei.¹⁸⁸ Pocs dies més endavant, el rei, ja a Barcelona, ordenava pagar al seu apotecari Miquel Rossell 3600 ss b. per una banda i 8000 més per una altra segons sengles deutors de préstecs signats a Castell de Càller a mitjan agost proppassat.¹⁸⁴ Pere ça Flor, finalment, realitzà un préstec al rei l'octubre de 1354, en el setge de l'Alguer, per un import de 5188 ss b. que, malgrat les reiterades ordres de pagament de gener setembre i octubre de 1355, no assolí de recuperar fins a gener de 1356.¹⁸⁵

Tot amb tot, cal dir que no només el rei fou beneficiari de préstecs. Alguns cavallers, davant la necessitat de reunir una important suma de diners per a preparar el viatge o bé en el seu decurs, en concertaren igualment amb certes persones, entre les quals no hi mancaren els sanitaris. Així, Francesc, físic del rei, realitzà un préstec per un import que desconeixem a Bernat d'Alòs durant el setge de l'Alguer, sotmetent-se aquest últim, quant al seu pagament, a la jurisdicció del jutge que el metge escollís. En sorgir-li certes controvèrsies, Francesc aconseguí que fos manat pel lloctinent a Bernat Guillem Calbet, llicenciat en lleis, que forçés el dit Bernat a retornar-li aquella quantitat.¹⁸⁶ D'altres encara, amb l'objectiu d'aconseguir diners, van recórrer a la venda de les rendes que tenien, com fou el cas de Ramon Pere de Pisa, de la Casa del rei, que vengué al físic major del rei, Pere Ros d'Orsins, a finals de novembre de 1354, tot just retre's la vila de l'Alguer, el violari de 200 ss reials val. anuals sobre els drets de la taula del pes de València, *per tenir o fer tenir e règer los canastons o*

---

¹⁸⁸ Segons el deutor de l'infant Pere, en el qual hom hi especifica que *nobis ad negocia armate domini Regis que fit in Cathalonia mutuastis* (ACA, C, reg. 1595, f. 187 r., 7 de setembre de 1355).

¹⁸⁴ Els deutors de Miquel Rossell, datats el 15 i el 17 d'agost respectivament, apareixen entre els de molts altres prestamistes amb diverses quantitats; el manament, efectuat al sotstresorer del rei, Pere de Màrgens, indica que les quantitats són *ratione mutuatorum per ipsos nostre Curie factorum Nobis existentibus in Castrocalleri* (ACA, C, reg. 1326, ff. 19 r.-20 r., 20 de setembre de 1355). Durant la preparació de la campanya naval de Constantinoble (1352), Miquel Rossell havia mantingut negocis relacionats, en aquell cas, amb el proveïment blader (ACB, Not. Cap., not. Pere Borrell, manual del 5 de setembre al 17 d'octubre de 1351, f. 119 v., 12 d'octubre).

¹⁸⁵ Segons l'ordre de pagament d'octubre de 1355, citant el deutor original de 31 d'octubre de 1354 i els manaments posteriors de 31 de gener i 30 de setembre de 1355 (ACA, C, reg. 1326, ff. 25 r.-v. i —en la seva forma definitiva— 28 v.-29 r., 10 d'octubre de 1355). El pagament del tresorer, Bernat d'Olzinelles, *per rahon de préstec que-n féu a la Cort a ibid.*, RP, MR, vol. 338, f. 48 v., gener de 1356.

¹⁸⁶ ACA, C, reg. 1597, f. 35 r.-v., 13 de març de 1355.

pesos de aquell, del qual gaudia per concessió reial, per un preu de 4000 ss reials val. i durant els vint anys següents.¹⁸⁷

Però alguns professionals sanitaris que anaren a Sardenya, o bé les seves famílies, també van haver de concertar préstecs amb altres persones o institucions. La Pia Almoïna de la catedral de Barcelona lliurà 10 ll b. en préstec a l'apotecari Francesc des Pla abans que partís cap a Sardenya; entre alguns pagaments efectuats per la mateixa Pia Almoïna, probablement —encara que això no s'especifica— per productes medicinals elaborats per l'obrador de l'apotecari, apareixen altres quantitats lliurades en préstec a la seva muller i als seus fills, indicant-se, en alguns casos, que eren per a pagar la quèstia o el lloguer de la casa. Com en altres casos coneguts, és possible que, abans de marxar, l'apotecari arribés a un acord amb la Pia Almoïna perquè aquesta es fes càrrec, durant la seva absència, de cobrir totes les necessitats de la seva família.¹⁸⁸

Tot i els retards en el pagament que hom havia d'assumir, les operacions podien comportar importants beneficis, almenys per a la minoria dels sanitaris més prepotents. En el cas de Pere Ros d'Orsins, el físic major del rei, per exemple, al qui ja hem vist comprar un violari el novembre de 1354 a Ramon Pere de Pisa, a l'Alguer, per un import de 4000 ss b., n'invertí 10.000 més en la compra, a Mateu Adrià, protonotari del rei, i a Antígona, la seva

---

¹⁸⁷ La venda fou efectuada a l'Alguer davant el notari Francesc de Miravet i el mateix dia assolí la preceptiva autorització reial (ACA, C, reg. 1024, ff. 61 r. i v., 29 de novembre de 1354). Vegeu-ne el notament del pagament realitzat pel batlle general l'any 1357 (*ibid.*, RP, MR, vol. 1704, f. 45 v.)

¹⁸⁸ D = columna dreta; E = columna esquerra: *Deg an Francesch des Pla, especier, que és en Sardenya, e a sos fills, les quals deu a mi pagadores En Jacme Vilar a Santa Maria d'agost de .M.CCC.LV., —.CL. lbr. (D) // Item que dixí per ell an Francesch des Puig, prevere, e los quals li page per ell, —.C. (E) // E ell deu, los quals li havie jo prestats, e a-ní carte debitòria, —.X. lbr. (D) // Item que li page comptaus diveures a .XIII. de noembre, —.CCCC.LXXXI. sol. (E) // Item preste a sa muler con ell hic fo partit, —.I. lbr., .X. sol. (D) // Rehebudes .C. lbr. (E) // Item li tramès per sa filla com se n'anà a Caules, —.I. lliures, .X. sous (D) // [espai en blanc equivalent] (E) // Item page per ell a lloguer de l'alberch on estave com hic partí, e rehebé-los-en, —.II. lbr., .II. sol. (D) // Dels quals li tramís per En Simon lo die de Santa Bàrbara, —.X. lliures. (E) // Item costa una àpocha, —.II. sol. (D) // Item li tramès per En Simon la vespra de Santa Lúcia, —.L. sol. (E) // Item que li preste, los quals li tramís per En Rosa, per tal com ella m'o féu saber ab letra sua que els havie obs a pagar la quèsta, —.II. lbr., .X. sol. (D) // Deg-li que em aportà dimarts après Santa Lúcia que havie haüts d'una esclave que ha nom Fátima, —.XX. lbr. (E) // Item page per ell a mon frare, En Bernat Faliu, los quals ell li devie, los quals li page de voluntat sua, —.III. lbr., .V. sol., .IX. dnr. (D) // Item li done dimecres ans de la vigília de Nadal, —.VII. lbr., .X. sol. (D) // Item li tramís a Caules dimecres a .XVI. de mars per En Cabot, —.V. lliures (ACB, Pia Almoïna, Admin. gral., Sortides, vol. de format major de l'any 1353, f. 64 r.) La datació d'aquest document és dubtosa; la data del llibre sembla vincular-lo a l'expedició de Bernat de Cabrera de 1353, però el primer notament i la mateixa cronologia que s'hi detalla l'acosten més a l'expedició de Pere III que no a cap altra. D'altra banda, com ha estat dit, es documenten altres casos d'acords similars a la campanya d'Almeria.*

muller, d'una alqueria prop de València la primavera de 1355.¹⁸⁹ L'apotecari Miquel Rossell, per la seva banda, comprà un hort amb una casa prop del portal de Trenta Claus de Barcelona, per 1000 ss b., l'octubre de 1356, a Ramon Prat, de Sant Pere de Bigues, el qual el tenia en alou de la prepositura de setembre de la Seu barcelonina.¹⁹⁰ El mateix mes d'octubre, el també apotecari Guillem Metge comprà un censal mort de 5 morabatins (70 ss b.) anuals sobre unes cases situades prop de l'hospital d'En Pere des Vilar de Barcelona, a Ferrer Sallol, ciutadà de Barcelona i escrivà de la reina, per preu de 980 ss b.¹⁹¹

6.3. Els *acorriments* per cavalls.

Com en les expedicions anteriors, alguns professionals sanitaris perceberen també pagaments o *acorriments* específics pel manteniment de cavalls armats i alforrats en la guerra, constituint així una forma ben documentada de participació econòmica.¹⁹² Amb tot, i com en anteriors ocasions, és una forma de participació que es limità només a determinades funcions mèdiques, les vinculades a la cirurgia (cirurgians i barbers), per una banda, i a la medicina dels cavalls i mules (menescals), per l'altra. Els professionals sanitaris documentats percebent aquests *acorriments* són els que figuren llistats a la Taula XXXI.

---

¹⁸⁹ La venda de l'alqueria, anomenada de les Canes, situada en el lloc de la Rambla del Riu, fou efectuada davant del notari de València Guillem Roca; Pere Ros, a Sardenya, pagà els 10.000 ss b. a Mateu Adrià el 29 de març, i el 18 d'abril Antígona en reconegué la venda (ACB, Not. Cap., not. Pere Borrell, manual del 9 de gener al 21 d'abril de 1355, s. f.)

¹⁹⁰ AHPB, not. Guillem de Sant Hilari, manual del 28 de maig de 1356 a l'1 de març de 1357, s. f., 8 d'octubre de 1356. Ramon Prat l'havia adquirit el 22 de març de 1354, formalitzant la venda davant del mateix notari.

¹⁹¹ ACB, Not. Cap., not. Francesc de Lademosà, manual de l'11 d'agost al 30 de novembre de 1356, ff. 66 v., 71 r.-v., 72 r.-75 v., 75 v.-76 r. i 114 v., 13, 14 i 22 d'octubre. Les cases són *in suburbio Barchinone, ante hospitale Petri de Vilaro, in loco dicto antiquitus Fossa d'Arnau*. Guillem Metge tenia un estret contacte amb Ferrer Sallol (*Sayo*) des de temps enrera, almenys des de març del mateix any 1356, data en la qual fou procurador seu. Després de mort Guillem (1359), Sallol es casà (1364) amb la seva vídua, Agnès, i fou així parastre de Bernat Metge. Ferrer Sallol fou autor (1380/1385) d'una traducció al català del *De re rustica* de Pal·ladi (vegeu M. de RIQUER, ed., *Obras de Bernat Metge*, cit., pp. *14-15 i *215; i LL. TRAMOYERES, "El tratado de Agricultura de Paladio. Una traducción catalana del siglo XIV", *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, 25 (1911): 459-65).

¹⁹² Quant a la venda de cavalls per a la campanya de Sardenya per part d'alguns professionals sanitaris, vegeu abans, l'apartat sobre el proveïment de l'expedició.

Com era costum, tothom qui aportava un cavall en percebia un *acorriment* diari, més alt si el cavall era apte per a menar un genet amb armament pesat (cavall armat) o menor si l'animal només valia per a un genet armat més a la lleugera (cavall alforrat). Aquests *acorriments*, durant l'expedició de Pere III a Sardenya, foren de 6 i 4 ss b. diaris, respectivament.¹⁹⁸ Tanmateix, l'*acorriment* no comprenia l'alimentació de l'animal, el valor de la qual era descomptat posteriorment. Durant la campanya, això sí, els eren lliurades les quantitats adequades de farina i civada; com en tots els pagaments, hom n'obtenia primerament una certificació de l'escrivà de ració (Pere des Bose), que era copiada en els registres d'albarans d'*acorriments* ordinaris, i amb aquesta certificació hom acudia al distribuïdor de la farina i el forment nomenat pel rei (Jaume Marmany) que lliurava la quantitat pertinent.¹⁹⁴ Si l'animal resultava inutilitzat, per malaltia, *afollament* o ferides, o bé moria, hom tenia dret a una indemnització (esmena) a pagar per la tresoreria del rei. D'entre els professionals sanitaris, van percebre aquesta mena d'indemnitzacions el físic Pere Ros¹⁹⁵ i el menescal Faraig de Bellvís.¹⁹⁶

---

¹⁹⁸ Vegeu els *acorriments* efectuats als menescals Abrahim Abenxoha (ACA, RP, MR, vol. 885, ff. 91 r.-92 r., 31 d'abril de 1355) i Faraig de Bellvís (*ibid.*, f. 93 r., 10 de maig de 1355), al barber Joan de Caldes (*ibid.*, f. 92 v., 3 de maig de 1355) i al cirurgià Guillem çà Riera (*ibid.*, C, reg. 1326, ff. 188 v.-189 r., 17 de febrer de 1356).

¹⁹⁴ El menescal Faraig de Bellvís rebé, per un cavall armat, 3 quarteres de civada a mesura de Barcelona i 2 quintars i mig de farina (ACA, RP, MR, vol. 886, f. 4 r., 17 d'octubre de 1354); Abrahim Abenxoha, per un cavall armat i un altre d'alforrat, 5 quintars de farina (*ibid.*, f. 11 r., 29 d'octubre de 1354, transcrit a l'Apèndix, § 274) i 11 quarteres de civada a mesura de Barcelona (*ibid.*, f. 15 r., 7 de novembre de 1354); Bernat i Guillem çà Riera, per un cavall armat cadascun, 6 quintars de farina (*ibid.*, f. 13 v., 2 de novembre de 1354). Més endavant, a Castell de Càller, Faraig rebé 6 quintars més de farina (*ibid.*, vol. 885, ff. 85 v.-86 r., 15 de març de 1355); Abenxoha, també 6 quintars de farina (*ibidem*); Joan de Caldes, 3 quintars de farina (*ibidem*). Segons l'albarà de *quitació* de Bernat çà Riera, hom li lliurà a Sardenya en total 15 quintars de farina, 10 quarteres de civada a mesura de Barcelona i 6 estarells també de civada a mesura de Castell de Càller, comptant el quintar a raó de 20 ss b., la quartera a 10 ss b. i l'estarell a 6 ss b., essent-li descomptat en total 136 ss b. per aquest concepte (*ibid.*, vol. 827, f. 163 r.-v., 31 de gener de 1356, transcrit a l'Apèndix, § 287).

¹⁹⁵ El mes de maig de 1354, el rei ordenava que li fossin pagats 500 ss b. en esmena per un rossí que perdé en traslladar alguns cavalls a Barcelona el mateix mes per tal de dur-los a l'expedició a Sardenya; segons fou certificat pel justícia de Castelló de Borriana (= de la Plana) a l'escrivà de ració del rei, el rossí emmalaltí a Castelló i, tot i que Pere Ros decidí deixar-li perquè hi fos guarit, morí (ACA, C, reg. 1324, f. 162 r.-v., 29 de maig de 1354). Ja a Sardenya, el rei manà de pagar-li 1000 ss b. en concepte d'indemnització per una mula que el mateix físic legà per a l'expedició i que morí *non sui culpa*, segons l'albarà corresponent del panicer major, Bartomeu Fabre, de 23 d'abril de 1355, en lloc dels 300 ss b. pels quals havia estat estimada (*ibid.*, reg. 980, f. 59 r., 25 d'abril de 1355).

¹⁹⁶ El 20 de setembre de 1355 era manat al tresorer, Bernat d'Olzinelles, que li pagués els 500 ss b. que valia el rossí que restituí *afollat* a la cort, segons consta per l'albarà del cavalleriç major del 22 d'agost anterior (ACA, C, reg. 1029, f. 88 r.-v.) Olzinelles no pogué complir el manament fins al mes de novembre (*ibid.*, vol. 337, f. 70 v.)

TAULA XXXI

Expedició de Pere III a Sardenya (1354-1355)
 Participació econòmica dels professionals sanitaris:
 els *acorriments* per cavalls

Nom	Cavalls	<i>Acorriment</i> diari
Abrahim Abenxoha(*)	1 ca. ar.	6 ss b.
	1 ca. alf.	4 ss b.
Faraig de Bellví*	1 ca. ar.	6 ss b.
Joan de Caldes*	1 ca. ar.	6 ss b.
Bernat ça Riera*	1 ca. ar.	6 ss b.
Guillemó ça Riera	1 ca. ar.	6 ss b.

* Adscrit a la Casa del rei.
 (*) Adscrit a la Casa de la reina.

ca. ar. = cavall armat
 ca. alf. = cavall alforrat

D'altra banda, segons unes notes autògrafes que Zurita finalment no va incloure en els seus *Anales*, sabem que, a Sardenya, Faraig de Bellví, amb el seu cavall armat, formà part de la companyia de Ramon de Vilanova, i Abrahim Abenxoha, amb els cavalls armats i alforrats que hi mantingué, de les de Pedro de Eixèrica i d'Eximén Pérez de Calatayud.¹⁹⁷

6.4. Altres formes de participació.

Una altra forma de participació, documentada també en ocasions anteriors, vingué donada per l'enrolament de les tripulacions a les galeres. Com ha estat dit abans, els *llibres d'acordament* ens forneixen d'informació sobre els qui hostatjaven temporalment els qui no tenien domicili habitual a la ciutat on s'armaven les galeres i sobre els seus avaladors o *fermancers*, activitats que, a ben segur, eren realitzades mitjançant algun acord econòmic no especificat. Així, entre els remers que figuren en el *llibre d'acordament* de la galera de Jaume de Palou, de l'armada que hom construïa a la ciutat de València sota comandament del vice-almirall Berenguer de Ripoll, destaquen els casos dels remers Guillemó de Jaca i Joan Alfons de Lisboa, ambdós molt probablement oriünds d'aquestes ciutats; el primer s'hostatjà a casa d'un menescal de nom Francesc, prop del pont dels Serrans,¹⁹⁸ i el segon a casa d'una metgessa mora, de la qual no se'ns dona el nom, a la moreria de València.¹⁹⁹

Els professionals sanitaris no estaven dispensats de complir les obligacions *militars* comunes a tots els membres d'una comunitat, a banda les excepcions extraordinàries. A la ciutat de Barcelona, durant la guerra contra Gènova, tots els oficis havien de fer guàrdia a la ribera marítima; així ho decretaren les autoritats municipals, sota pena de 5 ss b. La pena que

---

¹⁹⁷ Aquestes notes autògrafes foren publicades com a tals pel que fou cronista del regne (1672-1705) D. J. DORMER, "Los nobles, caballeros y ciudadanos", cit., i reproduïdes i verificades recentment per G. MELONI, *Genova e Aragona*, cit., vol. 2, pp. 73, 76 i 79. Vegeu també els apartats sobre l'activitat professional (els menescals) i sobre la incidència de la malaltia.

¹⁹⁸ *Guillamó de Jaqua, [posa en casa] de mestre Francesch, meneschal, al pont dels Serrans...* (ACA, RP, MR, vol. 2286, f. 31 r., 15 de març de 1354).

¹⁹⁹ *Johan Alfonso, de Lisboa, posa en casa de la metgesa, a la moreria...* (ACA, RP, MR, vol. 2286, f. 32 v., 15 de març de 1354).

van haver de satisfer els apotecaris Francesc Noguera, Pere ça Font i Berenguer Asbert per haver negligit llur obligació durant els mesos d'octubre i novembre de 1354.²⁰⁰

Cal dir, finalment, que alguns dels professionals sanitaris relacionats amb l'expedició del rei Pere a Sardenya van participar en les iniciatives de repoblació que s'hi menaren, en particular la de la vila de l'Alguer. És sabut que quan Pere III s'apoderà de l'Alguer n'ordenà l'expulsió de tots els seus habitants i la féu repoblar amb naturals dels seus Estats peninsulars, els descendents dels quals, encara avui, conserven la llengua catalana dels seus avantpassats. La vila de l'Alguer, amb el seu port, molt més ben comunicada amb la Península que la propera Sàsser, seria des d'aleshores un baluart innegociable i una peça clau del domini català al nord de l'illa.²⁰¹ Els guiatges atorgats als primers repobladors establien que no podrien alienar ni vendre els béns que hi obtenien per un període de cinc anys, durant els quals havien de residir a la vila, i que després només ho podrien fer a catalans o aragonesos.²⁰²

Els professionals sanitaris participaren en la repoblació de la vila des de bon principi. Entre les concessions efectuades per Bernat de Cabrera a finals de setembre de 1353, n'hi

---

²⁰⁰ Segons el *Compte d'En Nicolau ça Rovira, ciutadan de Barcelona, de reebudes e dates per ell fetes dels drets e esdeveniments del ofici de la sots-vegueria de Barcelona, estant veguer En Ramon de Copons*, del 26 de febrer de 1354 al 25 de juny de 1357. La multa és *per rahó de ban que cascun ofici agués anar a goytar [o gordar] la ribera de la mar* (ACA, RP, MR, vol. 1546, ff. 4 v. i 5 v., 3 d'octubre i 11 i 13 de novembre de 1354).

²⁰¹ El projecte de repoblació de la vila és previ, fins i tot, a l'expedició de Bernat de Cabrera de l'estiu de 1353 (G. MELONI, "Alghero tra Genova, Arborea, Milano, Catalogna. Nuovi documenti", dins IDEM, *Mediterraneo e Sardegna nel Basso Medioevo*, Callèr, 1988, pp. 69-98). L'expulsió general fou decidida pel rei Pere i els seus consellers abans de finalitzar el setge de 1354: *E lo tractament fo aital que, per ço com [...] s'era contra Nós prodicionalment rebel·lat, no volguem ne consentim que algun dels pobladors antics pus avant hi romangués, ans tots ne fossen foragitats [...] e que el lloc romangués a Nós en guisa que fos poblat a volentat e ordinació nostra* (PERE III, *Crònica*, cap. V, § 38); *porque habiéndose rendido a don Bernaldo de Cabrera se tornó luego a rebelar y el rey quería que los vecinos y moradores de aquel lugar no quedasen en él y se poblase de nuevos vecinos...* (G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. VIII, § 57). La *Crònica* reial i Zurita pretenen que el repoblament fou immediat, un extrem que la documentació conservada desmenteix de mig a mig. Segons el rei Pere: *E, com fom entrats en lo dit lloc [de l'Alguer], estiguem aquí alguns dies e donam e partim a pobladors de nostra nació, ço és, catalans e aragoneses, totes les possessions, ço és, cases e terres e vinyes del dit lloc e de son terme. E ordenam aquí nostres oficials e nostres regidors, e donam-los certa forma de privilegis per los quals se regissen en lo temps esdevenidor...* (*ibid.*, § 39). Zurita traduí literalment les mateixes paraules (G. ZURITA, *ibid.*) Sobre el llarg procés de repoblació de l'Alguer, vegeu els treballs d'A. ERA, "Popolamento e ripopolamento dei territori conquistati in Sardegna dai catalano-aragonesi", *Studi Saresesi*, 6 (1928): 63 i ss.; IDEM, "Provvedimenti per il ripopolamento di Sassari e di Alghero nel 1350-61", *VI Congrès d'Història de la Corona d'Aragó* [Sardenya, 1957], Madrid, 1959, pp. 551-62; J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, "Algunas noticias sobre la situación en el cabo de Logudoro con posterioridad a la victoria catalana de Alguer en 1354", dins *Studi storici e giuridici in onore di A. Era*, Pàdua, 1963, pp. 223-24; G. MELONI, *Genova e Aragona*, cit., vol. 2, pp. 10-11; i IDEM, "Alghero tra Genova", cit. Un estat de la qüestió més actual a B. ANATRA, "Dall'unificazione", cit., pp. 63-66.

²⁰² Vegeu la documentació registada i citada per Luisa d'ARIENZO, *Carte reali diplomatiche di Pietro IV*, cit., p. 272, § 526; G. MELONI, *Genova e Aragona*, cit., vol. 2, p. 10, n. 29, i IDEM, "Alghero tra Genova", cit.

figura una per valor de 50 lliures d'alfonsins menuts a l'apotecari de Barcelona Guillem de Valldemaria, molt probablement arribat a l'illa amb l'expedició comandada pel dit almirall, i també una altra a un inidentificable *medico*.²⁰⁸ En aquestes primeres donacions hom fixà un període de residència obligatòria de dos anys que, si s'inicià, quedà truncat per la cruenta rebel·lió que seguí a la tornada de Cabrera a la Península.

Tanmateix, es concediren algunes excepcions a l'obligació de residir a la vila. Així, tot i que a mitjan desembre el rei féu retornar els béns (cases, vinyes i terres) que havien estat confiscats pels genovesos al cirurgià Giovanni di Calci, ara habitant a Sàsser, el cirurgià no es traslladà a l'Alguer, ja que uns anys després consta com a habitant de Sàsser i al servei de la ciutat.²⁰⁴

Després de l'expulsió de novembre de 1354, i fins després de deixar l'illa, el rei seguí de prop el llarg procés de repoblament.²⁰⁵ Quatre anys més tard, l'octubre de 1358, l'apotecari de Barcelona Joan des Torrent fou comissionat per a cercar vint nous pobladors que desitgessin traslladar llur domicili a l'Alguer. Pel desembre el tresorer Bernat d'Olzinelles li lliurava 12.200 ss b. perquè els distribuís entre ells, tocant 500 ss b. a cadascun.²⁰⁶ Els 2200 ss b. restants no s'especifica si es destinaren a altres despeses de l'operació o bé constituïren la remuneració de l'apotecari. Joan des Torrent és documentat contemporàniament amb un

---

²⁰⁸ ACA, C, reg. 1022, f. 32 v., publicat per G. MELONI, "Alghero tra Genova", cit., pp. 81-83. Un apotecari anomenat Guillem de Valldemaria apareix com a testimoni en la venda d'una casa situada al cap del carrer d'En Polinyà de Barcelona efectuada per Mateueta, muller de Bernat Llobet, patró de coca, a Bernat Castanyer, tots de Barcelona, la qual venda fou avalada per Berenguer Duran, també apotecari de la ciutat, i la seva muller, Agnès, filla de la dita Mateueta (ACB, Not. Cap., not. Francesc Puig, manual del 28 de març de 1351 al 16 de juliol de 1352, s. f., 12 d'agost de 1351).

²⁰⁴ Vegeu abans, l'apartat sobre els professionals documentats a Sardenya.

²⁰⁵ Tot just desembarcar a la Península, en informar Bernat de Cruïlles, governador del Cap de Logudor, de les incidències del viatge, li donà noves instruccions al respecte (ACA, C, reg. 1030, f. 56 r.-v., 21 de setembre de 1355).

²⁰⁶ El notament corresponent del mestre racional indica que havia estat *deputat per lo senyor Rey [...] a encercar .XX. pobledors catalans o aragoneses qui ab tots lurs alberchs anassen e transportassen lur domicili a la vila del Alguer* i que signà l'apoca dels 12.200 ss b. el dia 26 de novembre davant del notari de Barcelona Pere Borrell (ACA, RP, vol. 782, f. 327 r., 26 de novembre de 1358, transcrit a l'Apèndix, § 307). El registre del pagament del tresorer, a *ibid.*, vol. 340, f. 157 r.

volum de negocis considerable, alguns dels quals relacionats amb l'illa de Sardenya.²⁰⁷

7.- LA INCIDÈNCIA DE LA MALALTIA.

Com ja hem vist en tractar de l'expedició de conquesta de l'illa, la insalubritat del clima de Sardenya fou un factor, extensament palès en les fonts, que exercí una notable influència en tota la seva història. Les fonts medievals fan referència als mals *aïres* i a les febres endèmiques que en el seu decurs agut i crònic afeblien joves i adults en llur plena vigoria i colpien amb particular virulència tots els qui de fora hi anaven: funcionaris, nobles, eclesiàstics, comerciants, combatents, etc. Només els sards, reeixien a suportar la malaltia amb conseqüències relativament tolerables.²⁰⁸

---

²⁰⁷ Joan heretà els béns del seu difunt germà Bernat, també apotecari, mort durant la pesta de 1348, un cop també mort sense descendència el fill d'aquest, Jaume, notari de Barcelona; com a tal hereu, rebé les cases que Jaume de Besalú, mercader de Barcelona, havia venut al dit Bernat pocs dies abans que morís, per 1040 ss b. (AHPB, not. Jaume Ferrer, manual del 10 de novembre al 14 de desembre de 1349, ff. 32 r. i 32 v., 28 de juliol i 20 d'octubre); poc després cobrà dels marmessors de Jaume Llorenç un deute de 1207 ss b. que aquest mantenia amb el dit Bernat (*ibid.*, manual del 3 d'abril de 1349 al 21 de maig de 1351, f. 56 v., 1 d'abril de 1350). El gener de 1353 era designat marmessor testamentari, juntament amb Guillem des Bac, mercader de Barcelona, per Elisenda, muller de Pere Cima, mariner de la mateixa ciutat (*ibid.*, not. Ramon Morell, manual de testaments del 2 de maig de 1344 al 2 d'abril de 1359, ff. 57 v.-58 r., 19 de gener de 1353). Pel setembre de 1353 negocià amb Guillem Sacosta, barber de Girona (*ibid.*, not. Jaume Ferrer, manual del 15 de maig al 30 d'octubre de 1353, f. 140 v.) El maig de 1354 contractà una comanda comercial a Barcelona (*ibid.*, manual del 19 de febrer al 10 de juny de 1354, ff. 123 v. i 124 r., 23 de maig). Més endavant, tot just ocupar-se la vila de l'Alguer, fou nomenat procurador d'un mercader barceloní per a negociar-hi, el desembre de 1354 (*ibid.*, manual del 20 de novembre de 1354 al 15 de juliol del 1355, f. 46 v., 23 de desembre de 1354). Pel març de 1355 comprava un censal sobre unes cases a Barcelona (ACB, PA, Sortides, Admin. Gral., vol. de 1353-1354, f. 156 v.) L'octubre de 1357 negociava amb Ferrer de Bellolell, patró de coca de Barcelona (*ibid.*, manual del 30 de juliol de 1353 al 18 d'octubre de 1357, f. 110 v., 3 d'octubre de 1357).

²⁰⁸ G. MELONI, "Lo stagno di Decimo", cit., p. 99. Vegeu abans, el capítol sobre la conquesta de Sardenya (1323-1324). Pel que fa als eclesiàstics, vegeu els casos, de fra Francesc, bisbe de Bisarcio (1350), ja citat –Apendix, § 243–, o de l'arquebisbe de Torres (Sàsser), Diego de Navázquez, que disculpà la seva no assistència personal a les corts de Càller de 1355 per trobar-se malalt (ACA, CRD Pere III, c. 31, n° 621, regestada per Luisa d'ARIENZO, *Carte reali diplomatiche di Pietro IV*, cit., dins CODOIN, vol. 45, Pàdua, 1970, § 545, pp. 280-81; vegeu també A. SOLMI, "Le costituzioni", cit., pp. 230-31); Navázquez havia estat consagrat el febrer de 1354 (P. B. GAMS, *Series Episcoporum Ecclesiae Catholicae*, Graz, 1957). Cap dels historiadors que han treballat sobre el tema, que sapiguem, no ha destacat el fet que, com ja hem comentat anteriorment, el concepte *aïre* que apareix en la documentació, i que, com veurem tot seguit, és utilitzat sistemàticament pel rei en la seva correspondència, és un tecnicisme mèdic.

7.1. Una illa que inspira temor.

Zurita recollí el malestar general i creixent per les contínues contribucions que exigia el manteniment del domini sobre l'illa, i més tenint en compte que *no había persona principal* [...] *que no hubiese perdido algún deudo muy cercano en las guerras* per Sardenya. Segons el cronista, que sovint demostra un cert coneixement de l'illa,²⁰⁹ hom s'arribava a penedir de la mateixa conquesta, amb l'argument que al cap i a la fi Sardenya *era una tierra miserable y pestilencial y la gente della vilísima y vanísima*, més encara tenint en compte que el que hi havia en joc ja no eren els *campos fértiles y abundosos* de Sicília sinó els *yermos y estaños y berbería de una isla cuyo aire y cielo era pestilencial*, i que, en definitiva, Sardenya no era suficient *recompensa de tan gran estrago de gentes*.²¹⁰

Tot i que l'estat d'opinió constatat per Zurita correspon a un període posterior a l'expedició del rei Pere, la lluita per Sardenya, per les importants conseqüències i els limitats beneficis que per a la noblesa i la majoria de la població comportava, fou impopular des de bon principi. Quan decidí anar a l'illa, el rei, a Barcelona, va haver de recórrer a l'ús de la seva efectiva retòrica i al cerimonial extern de la monarquia per tal d'encoratjar-hi el poble;²¹¹ tot i així, especialment en els dominis feudals, no mancaren les revoltes, negant-se

²⁰⁹ G. MELONI, "Geronimo Zurita", cit., p. 141.

²¹⁰ G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. X, § 13. Meloni, en canvi, ho posa en boca del mateix cronista (G. MELONI, "Lo stagno di Decimo", cit., p. 99). Cal dir que la constatació d'opinions feta per Zurita devia ser força fidel als sentiments generals envers aquell regne tan conflictiu, en especial pel que fa als aragonesos; en efecte, Zurita parla en aquest passatge de les corts aragoneses de Casp de 1371. Per als aragonesos res no valien *sus bosques y montañas*—dominis feudals— en trobar-se *llenas de fieras en venganza de tantos y tan excelentes caballeros como habían muerto en su conquista y defensa*, ben diferent era l'interès que per l'illa sentien els grups mercantils —apotecaris inclosos— dels països del litoral peninsular de la Corona d'Aragó; potser per això el rei *instaba en la defensa della como de cosa tan principal de su corona* (*ibidem*). Tanmateix, i deixant ara de banda les generalitzacions, com veurem tot seguit, aquesta oposició feudal no fou exclusiva d'Aragó.

²¹¹ *E après, Nós, per metre cor a les nostres gents, ordenam e acordam, així com de fet se seguí, que el primer dia de gener, en què començà l'any de la nativitat de nostre senyor Déu mil e tres-cents cinquanta-quatre, vinguem personalment a l'església de Nostra Dona de la Mar de la ciutat de Barcelona, e muntam en alguns cadafals que hi havien fets fer en la gran plaça de la dita església, vers la part del fossar major. En los quals cadafals foren ab Nós molts barons e cavallers e altres oficials de Casa nostra. E, en la dita gran plaça, estigueren totes les altres gents, e Nós estiguem vestits de nostres vestidures reials e ab nostra corona al cap. E aquí fem nostre sermó a tot lo poble nostre de la ciutat que ens estava dejús en la dita gran plaça, notificant-los la gran rebel·lió e traïció que ens havia feta lo jutge d'Arborea apellat Mariano, e Nós, així com a bon pastor, havem acordat de passar a la dita illa per cobrar e refermar e fortificar aquella e tornar-la a la nostra senyoria, dient-li moltes paraules apropiades al dit fet, així de la santa Escripura com d'altres afers antics qui són dignes de recontar. De la qual cosa tot lo poble nostre hac gran consolació e plaer* (PERE III, *Crònica*, cap. V, § 33).

a acompanyar-hi llurs senyors, amb una oposició general a pagar les noves taxes.²¹² Però això no només succeí entre la gent de peu sinó també entre els mateixos nobles, molts dels quals s'excusaren amb diferents raons des del primer moment per no haver d'anar a Sardenya i alguns, fins i tot, van haver de ser-ne llicenciats pel rei.²¹³ També hi hagué casos, molt significatius, de professionals sanitaris als qui s'havia ordenat d'acompanyar el rei a Sardenya i que finalment aconseguiren d'ésser dispensats, com el físic Juan de Ordás, el qual, al·legant una malaltia, en fou eximit després d'haver rebut ja l'ordre de personar-se a Barcelona preparat per a seguir el sobirà en l'expedició.²¹⁴ D'altra banda, la interacció entre malaltia i deserció fou constant en la història de l'illa.²¹⁵

7.2. Sanitat i malaltia a les cartes del rei.

D'entre la documentació general, emanada de la Cancelleria del rei durant el setge de l'Alguer,²¹⁶ la correspondència del monarca ens subministra una valuosa informació respecte

---

²¹² Així s'esdevingué, per exemple, en els dominis de Pere Galceran de Pinós. Consta que ja el 1350 els homes de Bagà s'oposaren a pagar la imposició concedida al rei en les corts de Perpinyà d'aquell any sobre diversos productes per a la guerra de Sardenya (vegeu J. SERRA i VILARÓ, *Baronies de Pinós i Mataplana. Investigació als seus arxius*, vol. 1, Barcelona, 1930, pp. 147-53, on és citada i transcrita documentació de l'arxiu de Bagà). El dit noble decidí d'acompanyar l'expedició reial a Sardenya, però en les seves terres es renovà la resistència: *impopular fou aquesta expedició, puix, a més de l'oposició que hi hagué a pagar l'ajuda, foren molts els qui es revoltaren, no volent acompanyar a llur senyor, qui, a més dels seus homes, menava sirvents. Al 1 i 2 d'abril de 1354, dos homes de Bagà estaven presos* "eo quare nolebant ire cum nobili domino Galcerando de Pinos in viaticum Cerdinie" *L'u fou llibertat baix fiança de 500 ss. i laltre de mil. La d'aquest fou cancelada, no diu quan, emperò, escrit amb diferent lletra, diu* "de voluntate nobilis domine Marquesie de Pinosio fuit cancelata pro eo quare dictus Bernardus tendit in viaticum cum dicto nobili". *Eren diferents els presos per aquesta causa* (*ibid.*, p. 154, citant també documentació d'arxiu). Sobre la sort d'aquest noble en l'expedició de Pere III, vegeu més endavant.

²¹³ G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. VIII, § 54. Sobre la resistència a anar a Sardenya, vegeu també més endavant.

²¹⁴ ACA, C, reg. 682, f. 9 v., 15 d'abril de 1354, transcrit a l'Apèndix, § 272. Sobre l'actitud d'alguns sanitaris, en defugir llur obligació professional en casos extrems, vegeu A. RUBIO VELA, *Peste Negra*, cit., p. 57.

²¹⁵ L'11 de març de 1393 el governador general de Sardenya, Joan de Montbui, i els consellers de Castell de Càller informaven el rei Joan I que *dels soldats que la vostra senyoria hic havia trameses no-n hic han romases .XXX., com entre fuyts e morts per malalties ne sien tots anats* (reg. per F. C. CASULA, *Carte reali diplomatiche di Giovanni I il Cacciatore, re d'Aragona, riguardanti l'Italia*, dins *CODOIN*, vol. 48, p. 52).

²¹⁶ Vegeu Luisa d'ARIENZO, "La Cancelleria di Pietro IV d'Aragona nell'assedio di Alghero del 1354", *Archivio Storico Sardo*, 32 (1981): 139-57.

de l'evolució que tingué, durant la campanya, el problema de la incidència de la malaltia entre els expedicionaris. En efecte, pel **juliol** de 1354, tot just acabat d'instal·lar el setge de l'Alguer, Pere III trameté diverses cartes als seus oficials en els Estats peninsulars i a diversos membres de la seva família, en les quals els informava, entre d'altres coses, de les incidències del viatge i de l'*aire* saludable que havia trobat a Sardenya, amb la intenció, sens dubte, de desmentir l'equivocada, al seu parer —i possiblement també a parer dels físics que l'acompanyaven—, opinió general que hom tenia sobre l'illa.²¹⁷ Hom pot acceptar, pel que fa a aquest aspecte, que en un primer moment aquestes cartes fossin sinceres, en un intent de tranquil·litzar els oficials i els familiars que havien restat en els Estats peninsulars i de no crear-los preocupacions per la seva salut i la del seu exèrcit; ara bé, es fa evident que més endavant, poc a poc, més aviat constitueixen, com ja ha estat a bastament apuntat per la historiografia des dels temps de Rubió i Lluch, un intent deliberat d'encobrir la realitat amb finalitats clarament propagandístiques:²¹⁸ tot i admetent l'existència dels primers malalts hom intentava sistemàticament de treure-hi importància.²¹⁹

²¹⁷ Per exemple, en l'adreçada al Consell reial resident a Barcelona hi deia: *item vos fem saber que quesque-s diga de la mala sanitat de Serdenya, Nós, beneyt sia Déu, havem trobat trò ací, e de present trobam, axí bons ayres e plaer de star en lo dit setge dejús les tendes, ab plena sanitat de Nós e de tota la host, com si érem dins lo pus san loch que hajam en nostra senyoria* (ACA, C, reg. 1465, ff. 57 v., 20 de juliol de 1354, publicada parcialment per A. GIMÉNEZ SOLER, "El viatge de Pedro IV", cit., p. 89, i al complet per R. GUBERN, *Epistolari*, cit., § 15, pp. 113-118). Vegeu també les notes següents.

²¹⁸ *El propòsit del rey de treure la fama de poc sanitäts al clima de Sardenya, que tan fatal havia d'ésser a la nostra dinastia, arriba a constituir un lloch comú en la correspondència reyal, durant l'estada de Pere III a l'esmentada illa* (A. RUBIÓ i LLUCH, *Documents*, cit., vol. 2, Barcelona, 1921, p. 105). A banda dels autors ja citats, han fet referència a aquesta contradicció i al propòsit del rei: R. TÀSIS i MARCA, *La vida*, cit., p. 156; G. MELONI, *Genova e Aragona*, cit., vol. 1, p. 204; A. CASTELLACCIO, "Note e documenti", cit., p. 120; P. CATALÀ i J. GALA, "Entorn de *lo bon ayre*", cit., pp. 149-50; etc.

²¹⁹ Per exemple, en la carta adreçada el 21 de juliol al governador de Mallorca, Guillem de Llagostera, li comunicava que si *alcuns hic enmalaltexen, ço que no-s pot escusar entre tanta gent en ninguna part, mercè de Déu, guarexen hic axí bé com farien en la pus sana ciutat que Nós hajam deçà o dellà mar* (ACA, C, reg. 1026, f. 103 r., citada per R. GUBERN, *Epistolari*, cit., p. 117); o en les adreçades als jurats de València, al mestre racional, Berenguer de Codinacs, al mestre de l'orde de Montesa —ambdós membres del Consell reial a València— i al governador de València, a 23 de juliol, notificant-los que ell i la reina *som, mercè de Nostre Senyor, sans e alegres e en bona disposició de nostres persones, e semblantment la nostra host e-l nostre estol contínuament stan sans e bé, tant hic és la bona disposició d'ayre et si alcús hic enmalaltexen, gràcies a Nostre Senyor, guarexen hic axí leugerament e axí bé com farien en la pus sana ciutat e en lo pus sans lochs que sia de la part dellà [...]* i, tot i que en la lluita alguns han pres *alcunes nafres, de les quals, mercè de Déu, són ben guarits...* (*ibid.*, ff. 103 r.-v. i 104 r.); o en les adreçades a l'infant Ramon Berenguer, comte d'Empúries, a l'arquebisbe de Tarragona, al bisbe d'Osca i al governador de Rosselló, a últims del mes de juliol: *Altres coses adés no-us podem fer saber, salvant que hic trobam deins les tendes axí freschs e bons ayres e-ns hic trobam bé e ych estam sans e alegres, com fariem en lo pus sans lochs de Catalunya, quesque-s diga de la mala sanitat de Sardenya* (*ibid.*, f. 106 r.-v., 30 de juliol, citada per A. RUBIÓ i LLUCH, *ibidem*) —vegeu també la contestació de Ramon Berenguer al rei, amb data de 16 d'agost

El rei i la reina van tenir diversos accessos de febre durant el setge de l'Alguer, l'estiu i la tardor de 1354. No obstant això, Pere III insistí encara en restar-li importància i en defensar el clima saludable de l'illa en sengles cartes —*littere de statu*— datades en els mesos de setembre i octubre,²²⁰ atribuint els creixents rumors en contra que començaven a circular pels Estats peninsulars a la malícia dels (malalts) repatriats que havien abandonat Sardenya, amb o sense llicència reial.²²¹ Tanmateix, quan a mitjan mes de novembre de 1354 Pere III entrà a l'Alguer, encara no se n'havia recuperat del tot i les malalties havien fet grans estralls en l'exèrcit durant aquell estiu i la tardor.²²² A finals de gener, ja a Càller, comunicava el

---

(*ibid.*, CRD Pere III, c. 31, n° 590, registada per Luisa d'ARIENZO, *Carte reali diplomatiche di Pietro IV*, cit., dins *CODOIN*, vol. 45, Pàdua, 1970, § 496, pp. 257-58). És possible que fos per això que el dit Berenguer de Codinacs escrigués preocupat al protonotari del rei, Mateu Adrià, a l'illa: *e clam-vos mercè que digats al senyor Rey que mellor ayre ha a València que no en Serdenya!* (*ibid.*, CRD Pere III, c. 35, citada també per R. GUBERN, *ibid.*, p. 118).

²²⁰ El 26 de setembre comunicava el seu restabliment als principals membres de la família reial, al lloctinent, al Consell reial a Barcelona, als governadors d'Aragó, València i Rosselló, i a les ciutats de Barcelona, Saragossa, València i Mallorca, afirmant-los que *axí com és natural cosa a tot hom adés ésser san adés malalt, havem haüdes .VII. excessions de febra [...] e no-us pensats que aquesta malaltia nos sia estada venguda per mala sanitat d'esta terra, car fem-vos certs que jassia que hic haja haüdes malalties e morts, emperò no entenem que haja part en lo món on tan longament haguéssim ostejat que no-y hagués haüdes més malalties e més morts* (ACA, C, reg. 1465, f. 120 r.-v., citada per R. GUBERN, *Epistolari*, cit., p. 117, i transcrita a l'Apèndix, § 273). Poc després, el 4 d'octubre, en cartes adreçades a les autoritats municipals de Saragossa, València, Barcelona i Mallorca, al lloctinent i als Consells reials a Barcelona i València, insistia: *yassia que hajam haüdes .III. accessions de febra terçana, [...] ara som sans e-n bona convalescència; [...] la nostra ost és en bon estament, exceptat que hic ha haüdes malauties*, informant-los de les negociacions amb el jutge d'Arborea que haurien de conduir a la pau de l'Alguer, i demanant-los ajuda ràpida, *car digne cosa és que aquells los quals la temor de Déu no retrau de mal, si als que no la disciplina reyal aquells castich e ponescha, e les nafres se deuen tallar ab ferre, les quals no senten nodriment de medicina...* (*ibid.*, reg. 1026, ff. 146 v.-147 v.), tot fent un interessant paral·lelisme entre la repressió de la rebel·lió i la cirurgia com el que hem vist en la *Crònica* reial respecte de la reintegració del regne de Mallorca. I el 23 d'octubre, novament demanava reforços a les mateixes instàncies, certificant el seu bon estat (*ibid.*, ff. 149 v.-151 r.) Pocs dies abans, el lloctinent, angoixat per les cartes que ja havia rebut informant de la malaltia del sobirà, li n'havia tramès una altra demanant-li noves del seu estat (*ibid.*, CRD Pere III, c. 31, n° 605, 19 d'octubre de 1355, registada per Luisa d'ARIENZO, *Carte reali diplomatiche di Pietro IV*, cit., dins *CODOIN*, vol. 45, Pàdua, 1970, § 510, pp. 264-65).

²²¹ *E açò us deïm per la fama que hauran mesa aquells qui d'açí són partits de Nós, jassia ab nostra licència, emperò per lur gran viltat, qui de Nós partir no-s dègran* (de la dita carta del 26 de setembre).

²²² Zurita sentència, en parlar de l'anomenada pau de l'Alguer (novembre de 1354): *y lo que más movió a aceptar esta paz fue no estar aún el rey convallecido de su dolencia* (G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. VIII, § 57). Tot seguit de signar la dita pau, *entró el rey en aquel lugar, estando aún enfermo, con toda la caballería de su ejército que con él se hallaba [...] y estaba ya su real muy falta y diminuido de gente porque se volvieron muchos ricos hombres y caballeros por las enfermedades que sobrevinieron, de los cuales murieron muchos en el estío pasado y en el otoño* (*ibidem*).

seu ple restabliment als principals membres de la família reial a la Península,²²³ i en noves cartes escrites en els mesos de primavera²²⁴ i estiu²²⁵ insistia encara en recalcar el seu perfecte estat. Al mateix temps, però, havien anat arribant a la Península les seves demandes de diversos productes medicinals, algunes d'elles palesant una certa urgència mal dissimulada, i mentrestant, a Sardenya, Jaume de Sos, sotstresorer de la reina, pagava a l'apotecari d'aquesta, Guillem Tolsà, els productes medicinals que havia elaborat durant la seva malaltia en el setge de l'Alguer i, més endavant, quan fou ja a Castell de Càller. L'apotecari del rei, Miquel Tosell, en canvi, no reeixí en cobrar els seus serveis en la malaltia tinguda pel monarca a Càller fins al mes de desembre de 1355.²²⁶

---

²²³ Al primogènit Joan, duc de Girona; a les seves filles Constança i Joana; als seus oncles, Pere —lloctinent general— i Ramon Berenguer, comte d'Empúries; als comtes d'Urgell i a Toda Martínez de Riglos, que havia estat la seva nodrissa: que ja *som sans e forts e tornats a nostra plena sanitat e exits de tot punt de la malautia, axí que ja entenem en affers, e anam cavalcan e a peu tots dies a moltes e diverses parts del Castell* [de Càller] *e altres sens tot perill* (ACA, C, reg. 981, f. 3 r. —transcrit a l'Apèndix, § 276—, 16 v. i 17 r., 26 de gener de 1355). El mateix dia 26, els consellers de Barcelona escrivien el rei interessant-se per la seva salut, després d'haver sabut que *havets sofert accident de malaltia en la vostra persona molt alta*, i que després *havets recobrada salut*, en la mateixa carta li fan saber que l'infant Joan, a Barcelona, és *sa e alegre*, però *lo noble Huguet, vescomte de Cardona, [...] és malalt en esta ciutat* (*ibid.*, CRD Pere III, c. 44, n° 5414, i també a *ibid.*, c. 31, n° 616, registrada per Luïsa d'ARIENZO, *Carte reali diplomatiche di Pietro IV*, cit., dins CODOIN, vol. 45, Pàdua, 1970, § 535, p. 277).

²²⁴ El 21 de març, adreçant-se a una de les infantes, en resposta d'una altra d'anterior, li feia saber que *som sans, mercè de Déu, e ben guarits e fora de tota malaltia*, i li afegia —segurament a instàncies de la filla— que només tomarà quan hagi *mes en bon estament e reformat aquest regne* (ACA, C, reg. 980, f. 24 r.) El 25 de maig següent, s'adreçava de forma similar a la que havia estat la seva nodrissa, Toda Martínez de Riglos, que aleshores tenia cura de les infantes Joana i Constança, i a les mateixes infantes (ACA, C, reg. 980, f. 71 v.)

²²⁵ L'1 de juny, en un lletra a l'infant Pere, lloctinent general, en la qual li donava instruccions sobre certs capítols secrets, li notificava, tot fent una referència implícita als metges que van atendre'l, que ell i la reina *som bens sans e en bona disposició, axí en bona e en millor com jamás fom, segons opinió e dit de tots aquells qui açí són e Nós, qui axí mateix nos ho sentim* (ACA, C, reg. 980, ff. 85 r.-86 r.)

²²⁶ Vegeu abans, l'apartat sobre la participació econòmica dels professionals sanitaris (proveïment dels expedicionaris).

7.3. El seu impacte en els Estats peninsulars.

Igualment, les notícies de les greus pèrdues que de dia en dia anaven causant les malalties en l'exèrcit —reconegudes pel sobirà quan va necessitar demanar reforços²²⁷— arribaven a la Península, i corrien de boca en boca, dificultant en gran mesura l'*acordament* de més homes. El rei, un cop restablert, després de la poc favorable pau de l'Alguer (novembre de 1354), procurava d'obtenir políticament —però també per la via militar— una sortida més aïrosa al seu viatge, i insistia en reclamar una important ajuda en naus, homes i diners, mentre encobria els seus propòsits amb el projecte del seu retorn. Davant d'això, l'infant Pere, lloctinent general, va trametre al monarca, a principis de **maig** de 1355, un dur informe sobre l'estat dels territoris peninsulars.²²⁸ Aquest informe de l'infant descriu cruament quin era el caràcter real, ben desfavorable, de la situació: les males condicions sanitàries i de proveïment que hom sabia que afectaven l'exèrcit —*fam e desayre*—, el fort impacte negatiu que el coneixement de la incidència de la malaltia en general causava entre la gent susceptible d'embarcar cap a l'illa en suport del monarca, tant homes de peu com nobles, la negativa d'aquests últims a forçar llur gent a fer-ho, la forta inflació que, en conseqüència, va afectar les soldades. Pel que fa als nobles, és datable en aquests moments (juliol de 1355) i no en períodes anteriors, com ha estat suggerit, un llarg llistat d'*abbats, nobles e cavallers de*

---

²²⁷ Durant el setge de l'Alguer, el 25 d'agost de 1354, en una lletra al Consell reial a València: *però volem que sapiats que havem perdudes de nostres companyes de peu e de cavall, qui per malaltia qui per fet d'armes, moltes* (ACA, C, reg. 1465, f. 95 r.-v., publicada per A. GIMÉNEZ SOLER, "El viatge", cit., pp. 92-93). El 22 d'octubre, escrivia a l'infant Pere i als Consells reials a Barcelona i a València, informant-los del seu estat i demanant-los reforços i vitualles, *on com per les enfermetats e morts, les quals, axí com a Déu ha plagut, són estades en los dits stol e host nostres, a Nós minven molt persones e en special balesters...* (*ibid.*, reg. 1026, ff. 149 v.-150 v.); i amb els mateixos termes i objectius, amb data de 23 d'octubre, als jurats i consellers de València, Barcelona i Mallorca (*ibid.*, ff. 150 v.-151 r.) Novament, el 14 de febrer, reconeixia a Hug de Fenollet, president del Consell de València, la gravetat de la situació (*ibid.*, reg. 1293, f. 2 v., citat per G. MELONI, *Genova e Aragona*, cit., vol. 2, Pàdua, 1976, p. 42). Respecte de la manca de ballesters, vegeu G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. VIII, § 57.

²²⁸ ACA, C, reg. 1545, ff. 25 v.-26 r., citat per R. GUBERN, *Epistolari*, cit., p. 121, i transcrit parcialment a l'Apèndix, § 280: s'informava al rei que *los richs hòmens de Cathalunya e alguns altres [...] han dit de no forçar algú [dels seus llocs per a acordar-se a l'armada] [...] que si ho començaven en algun de lurs lochs que tantost fogirien tots quants n'an, con les gents sien fort esporcides totes d'aquests allers, axí per la mala sanitat de la terra que han entesa con per les gents qui-y són mortes en aquest viatge, de les quals moltes són stades mortes, segons que-ls dien, per fam e desayre, con encara per les gents que-i són deçà tornades, moltes malaltes, de les quals partida n'à mortes e altres són encara malaltes que no són poguts curar [...]. E per les dites rahons e per dupte que han les gents de no ésser retengudes per romanir en Sardenya a penes null hom s'i vol acordar* [a les taules de Barcelona i València], *ans ne fugen molts dels lochs reals per dupte que han d'ésser forçats d'anar en la dita armada*. El rei insistia en sol·licitar *quinze galeras muy bien armadas y tres mil soldados, la mitad ballesteros y los otros con lanzas, y trescientos hombres de a caballo* (G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. VIII, § 59).

Cathalunya interpel·lats per a anar a Sardenya a les vegueries de Vilafranca del Penedès, Tarragona, Cervera i Tàrraga, al comtat d'Urgell i a altres llocs esparsos.²²⁹ Resulten impressionants les excuses que gosaren adduir per a defugir, o senzillament negar-se, a servir-hi el rei. L'arquebisbe de Tarragona i els abats de Poblet i Santes Creus respongueren que no podien aportar encara els 3000 servents que cadascun d'ells havia promès. Molts nobles es negaren d'entrada a anar a Sardenya; d'altres respongueren que no podien anar-hi, per estar malalts (Bartomeu de Falcs *no poria passar mar sens perill de mort*) o simplement ocupats en altres afers (Ramon de Barberà esperava un amic per aconsellar-lo), o per haver quedat sols, amb llur mare vella i malalta, i havent de mantenir molts fills menors o germans i germanes (Galceran d'Argentona havia de tenir cura del seu germà, el qual havia tornat malalt precisament de Sardenya), o per voler restar amb la muller —malalta o no (Pere de Vilafranca respongué que s'havia casat feia poc i que volia romandre amb la seva muller tot el mes de maig)—, o per no disposar del permís de la mare (Ramon de Puigverd hi aniria si tingués el consentiment de la seva mare, madona Catalana de Puigverd). Molts més condicionaven la seva partida a la d'altres nobles; alguns encara s'hi negaren amb l'excusa d'algun *tort* rebut del rei, o afirmant que ja havien servit el rei abans a Sardenya i que no hi reberen més que *torts* i mals pagaments; d'altres afirmaven que eren pobres, molts d'ells exigint a l'infant el finançament previ de cavalls, armes i provisions, l'aportació d'aquestes, o fins i tot el pagament de deutes pendents (Ramon de Pinell no hi volia anar perquè encara li eren deguts els crèdits que el seu pare efectuà per a la conquesta de l'illa, trenta anys abans). Alguns altres respongueren que es marejaven en el mar o que aquest els feia por. D'altres encara manifestaren directament el terror que els inspiraven les malalties que podien prendre a l'illa, la perspectiva de restar allí per sempre o de morir-hi (Ramon de Vilafranca respongué que

---

²²⁹ Les rúbriques inicials d'aquest llistat, que no duu data, fan: *Ací són intitulats aquells qui són estats aemprats d'anar en Cerdenya, lo senyor Rey estant en ella. Translat de les respostes fetes axí per lo reverent pare en Christ, l'archabisbe de Tarragona, com per alguns abbats, nobles e cavallers de Cathalunya, los quals són stats aemprats per En Guillem de Belvey de part del senyor infant En Pere, per vigor de la creença per lo dit senyor a ell comanada per raó del viatge de Sardenya* (ACA, C, CRD Pere III, c. 25, n° 3772, registada —sense datar— per F. C. CASULA, *Carte reali diplomatiche di Alfonso III*, cit., dins CODOIN, vol. 44, pp. 287-93). Quant a la datació que proposo, cal tenir en compte que hom hi diu expressament que el rei era a Sardenya, que l'infant Pere n'era el lloctinent general en els Estats peninsulars, que s'hi fa referència a anteriors campanyes a l'illa (Bernat de Cabrera, etc.), que les últimes interpel·lacions duen data —sense any— de 6 de maig a 3 de juliol, i que aquestes foren efectuades per Artal de Foces, el qual sabem que fou un dels qui restaren a la Península *para entender en las provisiones necesarias de la guerra* (G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. VIII, § 54); per tant, és del tot errònia la vinculació a l'expedició de l'infant Alfons (1323-1324) que en fan P. CATALÀ i J. GALA, "Entorn de *lo bon ayre*", cit., pp. 144-45.

tenia por que algú, a la cort, per voler-li mal, el fes romandre a Sardenya perquè hi morís, i que hi aniria només si li era assegurat el contrari; Dalmau de Queralt respongué que no hi aniria per por de romandre a Sardenya per sempre; Dalmau d'Alentorn, només hi aniria si li asseguraven que després no el deixarien per sempre a Sardenya;²⁸⁰ Francesc i Ramon de Sentmenat respongueren que tots els seus amics *hi han perduts*; Bertran de Vilanova *retench-se acort, del qual no ha retut respost*; Huguet d'Avinyó *se retench un poch de acort, ço és, aytant com de hora de menjar a vespres, e com jo hi tramís per aver respost, fo fuyt*). El governador de Rosselló, per la seva banda, a principis de juliol encara no havia fet arribar les respostes dels interpel·lats al Rosselló i la Cerdanya, però hom sabia que cap *rich hom* d'aquella regió estava disposat a anar-hi...

En contrapartida, essent encara el rei a l'Alguer, l'any 1354, es féu un cens dels *nobles, cavallers i ciutadans* que es comprometeren a restar a Sardenya durant tot el temps que durés l'expedició, en el qual hi figuren, com ja ha estat comentat, dos dels menescals documentats. Alguns dels individus que hi són relacionats, tanmateix, moriren a l'illa.²⁸¹

7.4. Sanitat, literatura i política:

lo bon ayre e la noblea d'esta isla de Cerdenya.

Aleshores el rei intentà de contrarestar aquesta greu situació amb l'ajuda d'un poema, més en concret d'un sirventès, avui malauradament perdut, en el qual cantava les meravelles del *clima* i la salubritat de l'illa i que per la seva pròpia natura havia de tenir molta més difusió que la rígida prosa cancelleresca; com és sabut, el sirventès era una composició d'origen provençal, d'intenció clarament polemitzadora, i que s'aprofitava de l'esquema

---

²⁸⁰ Pere el Cerimoniós i els seus successors es serviren pragmàticament del terror que inspirava el clima de l'illa: en lloc de sentenciar a mort, en determinats casos, hom condemnava a exiliar-s'hi de per vida, *e si tornava deçà que fos penjat e morís* (P. CATALÀ i J. GALA, "Entorn de *lo bon ayre*", cit., p. 153).

²⁸¹ Aquest llistat, copiat autògrafament per Zurita, fou publicat més tard (1683) pel cronista del regne, Diego José Dormer, amb el títol, ben eloqüent, de "Los nobles, cavalleros y ciudadanos que no se quisieron partir ni dexar al señor Rey en la isla de Cerdeña, mientras que estuvo en ella, aunque algunos murieron después que partió del Alguer, pero escriviéronse aquí para que haga remuneración o galardón a sus hijos. Año M.CCC.LIIII", cit., reproduït i verificat recentment per G. MELONI, *Genova e Aragona*, cit., vol. 2, pp. 72-79. Vegeu també els apartats sobre l'activitat professional (els menescals) i la participació econòmica (*acorriments* per cavalls), i, més endavant, en parlar dels morts i les llicències de retorn a la Península.

estròfic i la música d'una altra cançó que fruís de popularitat per tal d'assegurar-li una més gran difusió.²⁸² Efectivament, el monarca mostrà el poema als seus principals consellers a l'illa (20 de maig de 1355),²⁸³ i tot seguit el féu trametre a Hug de Fenollet, bisbe de València i president del Consell reial en aquella ciutat (31 de maig),²⁸⁴ i a l'infant Pere, lloctinent general en tots els territoris peninsulars (8 de juny),²⁸⁵ amb el precís encàrrec que el fessin circular tant com poguessin, tot volent deixar ben clar que tothom qui malparlava de l'*aire* de l'illa ho feia només per manca de coneixement directe del país.²⁸⁶ No fou l'única vegada que Pere III utilitzà el seu talent líric per tal de tornar al seu favor *certs assumptes d'Estat*,²⁸⁷ de

---

²⁸² M. DE RIQUER, *Història de la literatura catalana*, vol. 1, Barcelona, 1964, p. 30. L'historiador de la literatura hi afegeix que el sirventès era *vehicle de la ira, de l'odi, de la reprensió moralitzadora, de l'atac personal i de l'exposició, de vegades polèmica, d'idees que avui en diríem «polítiques»*.

²⁸³ Adreçat *als nobles e amats concellers nostres, N'Artal de Pallars, governador del jutjat de Càller, e an Francesch Togores, cavaller*, informant-los que *Nós havem ordenat un serventesch, lo qual dins la present vos trametem per tal que vejats e sepjats les coses en aquell contengudes* (ACA, C, reg. 1025, f. 104 r., publicat per A. RUBIÓ i LLUCH, *Documents*, cit., vol. 2, Barcelona, 1921, § 113, p. 105). No cal dir que el poema no hi fou copiat en el registre.

²⁸⁴ Després de notificar-li que ell i la reina eren *sans e axí en bona disposició de nostres persones*, l'informava que *Nós, pensants en les amenitats d'aquesta isla, havem fet un serventès a l'alt infant En Pere, car avoncle nostre, translat del qual vos trametem dins la present, sense que tampoc no fos copiat en el registre* (ACA, C, reg. 980, f. 81 r.)

²⁸⁵ ACA, C, reg. 980, f. 93 r.-v., publicat per A. RUBIÓ i LLUCH, *Documents*, cit., vol. 1, Barcelona, 1908, § 168, p. 168, i també transcrit a l'Apèndix, § 281. Aquesta carta indica que el sirventès —el qual tampoc en aquesta ocasió hi fou copiat— versava sobre *lo bon ayre e la noblea d'esta isla de Cerdunya* [...] *E com se diga per alguns lo contrari, ço és, per aquells que no hic són estats o no hic han estat tant com Nós, car si ho havien mils haurien pogut veer e conèixer, per què ardidament lo dit sirventès mostrets a tots cells qui veer lo volran, per tal que d'açò mils sàpien veritat*.

²⁸⁶ Com diu Tasis: *Si ho pot dir el fill d'Alfons III i de Teresa d'Entença! L'illa és la terra de més bon aire que hi hagi, i els que sostenen una altra cosa no han de fer sinó anar a passar una llarga temporada al país sard...* (R. TESIS i MARCA, *La vida*, cit., p. 156). Sobre les circumstàncies d'aquest poema vegeu A. RUBIÓ i LLUCH, *Documents*, cit., vol. 2, Barcelona, 1921, p. 105; P. E. GUARNERIO, "Un sirventese del Re Pietro IV d'Aragona intorno a Cagliari", *Archivio Storico Sardo*, 2 (1906): 434-436; M. DE RIQUER, *Història de la literatura*, cit., vol. 1, Barcelona, 1964, pp. 536-538; R. TESIS i MARCA, *La vida*, cit., p. 156; i P. CATALÀ i J. GALA, "Entom de *lo bon ayre*", cit., pp. 149-52. Sobre Pere III i la poesia, vegeu M. DE RIQUER, *ibid.*, pp. 533-41.

²⁸⁷ Vegeu A. RUBIÓ i LLUCH, *Documents*, cit., vol. 1, Barcelona, 1908, § 245, 246, 298 i 305, pp. 236-37, 276 i 281-82. *Com a mostra de la musa més aviat utilitària del reial poeta* [...] *el rei Pere III aspirava amb les seves poesies a convèncer d'alguna cosa, a fer propaganda, a dir amb llibertat coses que la rigidesa de la correspondència cancelleresca no permetien d'expressar. Ara els versos estan destinats a contrarestar la campanya contra la salubritat de Sardenya...* (R. TESIS i MARCA, *La vida*, cit., p. 156).

fet, fins i tot altres nobles es serviren del mateix sistema envers el monarca.²⁸⁸ En efecte, sabem que el sirventès reial va tenir resposta, encara que tampoc aquesta ens ha pervingut. Així, a principis de juliol, en una carta adreçada al lloctinent general, l'infant Pere, el rei li indicava que havia rebut una pretesa composició poètica, obra del lloctinent del protonotari de la Cancelleria, Pere de Gostemps, expressant-li els desigs que hom tenia en els Estats peninsulars de veure'l aviat de tornada. En la mateixa carta a l'infant Pere, el rei l'informava que li trametia còpia de la resposta que ara en feia, argumentant les raons que l'obligaven a romandre a Sardenya i, potser, segons es desprèn del text de la carta, fent una crida als barons per tal que s'embarquessin cap a l'illa, però qualificant aquella composició de Gostemps com a *dictat, car, segons art de trobar, no és serventès ni són cobles*.²⁸⁹ No ens podem estar, coneixent els fets i la documentació adduïda, de veure en tots aquests mots una volguda i agra ironia per part del monarca.²⁴⁰

²⁸⁸ *Ibid.*, § 266, pp. 251-52 i M. DE RIQUER, *Història de la literatura*, cit., vol. 1, Barcelona, 1964, pp. 541-42.

²⁸⁹ A l'infant Pere, lloctinent general: [...] *Bé-us plauria, però, e entenem que seria ben fet, que enquiríssets contra aquells, o encara-ls puníssets, qui desaneguen los nostres fets sotsmesos de venir a Nós, que Nós, axí com és Déu ver, creem que, axí com se diu, sia ver que les nostres gents hajan gran desig de cobrar la nostra persona, mas axí masseix creem que **algunes malvades persones les desaneguen**. E creem que aquells qui ho procuren per Nós no ho procuren ab virtut d'anach ni de fortalea, ans fort mollament: çe no és gran meravella de les nostres gents, que tant nos amen e tant nos desigen veer, que no-y haja un hom notable qui per si messesx ni per enach d'altri digui: — yo muntaré en l'estol ab ayants hòmens meus — e que altres ne presessen eximpli e que hic vinguessen?, **ans fugen e-us lexen ací estar en fahenes** que no-s curan de Nós. Perquè Nós, a un dictat, [car] segons art de trobar no és serventès ni són cobles, responem segons que-n fi d'aquell dictat veurets ésser contengut, del qual e de la resposta vos trametem translats dins la present [...] Quant açò que-n una altra letra és contengut, ço és, de la qüestió qu'és entre los generosos de la ciutat de València e-ls prohòmens de la ciutat sobre la contribució de la ajuda que-us fan [...] o lexarem a vós, qui creem qui ho pacificarets justament e bé, mas que-s fes tost e **que no haguéssem a dir la paraula que dix lo malalt dels metges: ipsi disputant, et cetera — ells han qüestions e Nós ací fahenes** qui hauriem ab lur ajuda tost bona conclusió si-ls playa de cyutar-o... (ACA, C, reg. 1030, f. 2 v., 1 de juliol de 1355, publicat per A. RUBIÓ i LLUCH, *Documents*, cit., vol. 2, Barcelona, 1921, § 114, pp. 106-08). En una altra carta adreçada al Consell reial a València sobre els mateixos afers hom també hi fa referència: *E perquè sapiats com responem a un dictat de trobar qui-us és estat tramès per En Pere de Gostemps, tinent loch de nostre prothonotari, tocant aquest desig, trametem-vos-en dins la present translats de la resposta que Nós hi havem feta* (*ibid.*, f. 5 v., citat per Rubió en el mateix lloc). Vegeu també M. DE RIQUER, *Història de la literatura*, cit., vol. 1, Barcelona, 1964, pp. 536 i 538; segons el mateix autor, *no és rar el cas d'un sirventès adreçat contra determinada persona que troba resposta, escrita per un altre trobador, que surt en defensa de la persona blasmada, però sempre mantenint el mateix estrofisme, les mateixes rimas i melodia* (M. DE RIQUER, *ibid.*, p. 30).*

²⁴⁰ En la mateixa data encara insistia al mestre racional, Berenguer de Codinacs, amb el mateix objectiu: *Però no podem estar que a vós, qui som çerts que, entre-ls altres, cremats e zelats de nostra honor e en cobrar la nostra persona, no-us parlem clar: car quant ha que dura de vós e dels altres que consellats que-us en tornem [...] e açò haja passats .V. mesos, e meravellam-nos quina cuyta és aquesta sens eficàcia. Ara possem que lavors tantost nos en volguéssem anar: digats ab què-us en pògrem anar, ni encara huy ab què,* amb l'encàrrec que la mostrés a tot hom de qui-us plàcia, que vertaderament vos escrivim dels afers (ACA, C, reg. 1030, f. 1 r., 1 de juliol de 1355, publicada per R. GUBERN, *Epistolari*, cit., § 16, pp. 118-22); i en el mateix sentit escrivia també als jurats de

El doble joc del rei és ben evident. Mentre insistia en demanar importants reforços amb el pretext d'haver d'organitzar la seva tornada —però amb l'autèntica intenció d'imposar al jutge d'Arborea una pau més favorable a la Corona— i, coneixent els rumors i la impopularitat de l'expedició i de la mateixa illa en els Estats peninsulars, provava de contrarestar-ho per tots els mitjans, fins i tot negant l'evidència, i, al mateix temps, en altres cartes trameses en dates pròximes, reconeixia com era de greu la situació.²⁴¹ Amb el problema de la sanitat com a eix, es demostra així, implícitament, la importància que havien anat assolint la salut i el seu manteniment per a l'estabilitat del poder polític, qüestions que, com hem vist, foren confiades de totes totes als seus professionals.²⁴²

D'altra banda, cal tenir en compte que si bé el capítol corresponent de la *Crònica* del rei fou redactat en una data força avançada, l'inicial de la dita *Crònica*, i que fa referència a la conquesta de Sardenya per l'infant Alfons (1323-1324), *també* fou redactat posteriorment

---

València, estimulants-los a trametre-li l'estol que requeria, *mostran lo sol de la natural dilecció que-ls nostres solen haver e han a Nós, per los raigs del qual se fosés aquell gel que-ls nostres sotsmesos han concebut e-l cor de no venir-nos ajudar* (*ibid.*, f. 2 r., citat per R. GUBERN, *ibid.*, p. 122).

²⁴¹ Per exemple, quan féu sol·licitar dispensa papal per part de Jaspert de Tregurà, ambaixador davant la cúria de Roma, per a poder menjar carn durant la quaresma, ja que *per molt de temps ha regnat en Nós, en la Regina e en los nostres familiars e domèstichs la malaltia, e com som en terra no gayre sana, per ço ens cové de cercar alguna manera ab què dementre que hic siam puxam viure sans* (ACA, C, reg. 981, f. 19 v., 22 de gener de 1355). O bé quan, a principis de juny, en una carta al Consell a València mostrant gran indignació perquè els seus membres havien gosat aconsellar-lo sobre afers que no els demanava, li havien dit que el seu *estivar en aquesta terra és perillós a Nós per les enfermetats de la terra* i, tanmateix, no li trametien l'estol que els havia sol·licitat repetidament per a poder tornar a la Península, *per què apar que més vos plàcia que estiam ací e que passen tots aqueixs perills que dehits e altres los quals Nós vehem ací nuls que vosaltres aquí* (*ibid.*, reg. 980, f. 82 r.-v., 1 de juny).

²⁴² En aquest sentit, la salut del mateix sobirà i la del futur sobirà, l'infant Joan, duc de Girona, prengué igualment una importància cabdal: durant tots aquets mesos, fou constant el flux de cartes entre el rei, per una banda, i la resta de la família reial i autoritats de tota mena, per l'altra, abans, durant i després de la malaltia del rei i abans, durant i després de les dues malalties que va patir el primogènit aleshores. És molt il·lustratiu el constant estira i arronsa entre el rei i els consellers de Barcelona sobre la conveniència o no de traslladar el duc de Barcelona a Girona durant l'estiu, *pensant en qual manera, [...] del temps de la sua nativitat ançà, s'és nodrit en partida en la ciutat de Gerona e com l'air d'aquella terra s'és tota vegada confirmat ab ell*, segons les primeres ordres del rei (ACA, C, reg. 1538, f. 69 r., 10 de juny de 1354, publicat per P. de BOFARULL i MASCARÓ, ed., CODOIN, vol. 6, Barcelona, 1850, § 98, pp. 308-14), *per tal que, ab los amats consellers nostres, En Guillem de Blanes e Ramon de Copons, nodrissos seus, e ab les dones qui-l tenen en poder e conxen les sues maneres, e ab metges, vullats aquests afers ab diligència regonèixer*; els metges, tothora consultats *per ço com la tendra edat en què eyl és no sia sens algun dubte mudar-li ayre* (ACA, C, reg. 1145, ff. 88 v.-89 r., 25 de maig de 1354, publicat per J. M. ROCA, *Johan I d'Aragó*, cit., p. 419, § 2), no es decidiren, i els consellers, després de molta resistència, reconegueren ser *persones legues e qui no sabem d'art de medicina* (*ibid.*, CRD Pere III, c. 43, n° 5322), i van haver de transigir en el trasllat de l'infant a Girona. Vegeu també les *Rúbriques de Bruniquer*, vol. 1, cap. XVI, p. 325, i J. M. ROCA, *Johan I d'Aragó*, cit., pp. 20 i 419-20.

a l'expedició del rei Pere.²⁴³ És ben possible, doncs, que a banda dels records o descripcions que haguessin restat d'aquella conquesta, hom aprofités les experiències patides en la pròpia expedició de 1354-1355 per a l'exposició de l'anterior. D'aquesta manera, la conquesta de Sardenya hi és força detallada, insistint en les grans dificultats —entre les quals, i molt en primer lloc, les malalties— a les que hom es va haver d'enfrontar i que per la providència divina hom assolí de superar; en canvi, l'expedició de 1354-1355 el rei Pere la descriu, o la féu descriure, de forma prou més boirosa —incloses les malalties—, per tal d'amagar-ne així els escassos resultats concrets.

7.5. Morts, llicenciats i repatriats.

Altrament, són molts els documents que ens informen del gran nombre de baixes que també en aquesta ocasió van originar les malalties, afavorides per la forta calor estiuenca, el fred i la humitat de la tardor-hivern, l'amuntegament de gent, la manca de mesures higièniques preventives i una alimentació deficient causada per les greus dificultats en el proveïment que hom va patir.²⁴⁴ El rei, en la seva *Crònica*, tot i que hi descriu el setge de forma apressada i boirosa, amagant-ne les penalitats i el resultat poc galdós, no deixa de reconèixer-hi la forta

---

²⁴³ El primer capítol (conquesta de Sardenya) sembla escrit amb posterioritat a 1363, però per l'abril de 1371 encara no estava redactat completament. Entre maig de 1372 i novembre de 1374, hom l'enllestí fins a la meitat del capítol quart (Unions d'Aragó i de València). Entre l'estiu de 1375 i finals de 1382 o 1383 es féu la redacció semidefinitiva de la resta (inclòs el capítol cinquè sobre la guerra amb Gènova i l'expedició reial a Sardenya), i entre aquests anys i la mort del rei (gener de 1387) s'efectuà una revisió general de tot el text, sobretot dels capítols quart, cinquè i sisè (vegeu M. DE RIQUER, *Història de la literatura*, cit., vol. 1, Barcelona, 1964, pp. 485-89, i la bibliografia allí citada).

²⁴⁴ Segons Zurita, durant el setge de l'Alguer, *comenzaron mediado el mes de julio con el calor del estío y por el aire y contagión de aquel cielo a enfermar muchas gentes aunque a los principios luego convalecían [...] y aunque comenzó a haber gran necesidad de viandas en el real y adolecía mucha gente, el rey determinó de no levantarse del cerco sin tomar aquel lugar [...] pero todos comúnmente padecían grande necesidad de viandas, tanto que el ejército del rey se proveía de Cataluña...* (G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. VIII, § 55). Més encara: *mas como entró el estío comenzaron a adolecer muchas gentes del real y el rey estuvo muy doliente de tercianas. Con esto juntamente vinieron a faltar los bastimientos y fue gran maravilla poderse sustentar el ejército tanto tiempo sin refresco, porque todo lo necesario así de medicinas como de las otras cosas ordinarias para la vida se llevaban de Cataluña y del reino de Valencia* (G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. VIII, § 57); i més tard, en ser signada la pau anomenada de l'Alguer (novembre de 1354), *corría muy grande peligro la armada por ser entrado el invierno y también por las dolencias que había en el ejército... (ibidem)*, y por la grande falta que hubo de bastimientos (*ibid.*, § 59). *E molte genti dell'esercito cadevano inferme, colpite dalle febbri e dai disagi dell'estate infocato* (A. SOLMI, "Le costituzioni", cit, p. 211). Pel que fa a l'amuntegament, vegeu la carta ja citada adreçada el 21 de juliol al governador de Mallorca, Guillem de Llagostera, reconeixent que la incidència de la malaltia *no-s pot escusar entre tanta gent en ninguna part...*

incidència del fenomen, amb caràcter general.²⁴⁵ No obstant això, en el text només es donen els noms d'uns quants nobles i cavallers morts, i els d'altres de retornats a la Península amb llicència, a causa de la malaltia que patien.²⁴⁶ Zurita, en canvi, és molt més neutral, i arriba a fer de la incidència de la malaltia un factor clau en el desenvolupament de la campanya.²⁴⁷ La documentació, a banda de traslluir una situació molt més angoixant que no pas la que dona a entendre el text de la *Crònica* reial, escrit —com adés ha estat dit— uns anys més tard, deixa clar que les febres van incidir *especialment en gent menuda de peu, mas dels hòmens de paratge, entre naffres e malauties, no hic ha mort .LXXX., e havem-hic perduts trà a .CCCC. cavalls entre la mar e puys que som en terra.*²⁴⁸ D'altres encara moriren en el camí de retorn. Ja hem vist el cas de Pere Galceran de Pinós, que morí abans d'arribar als seus

---

²⁴⁵ [...] *la nostra host, que era caiguda en malalties...* (PERE III, *Crònica*, cap. V, § 37).

²⁴⁶ *Nós, ab lo nostre victoriós estendard, feent gràcies a nostre senyor Déus de la gràcia que ens havia feta de cobrar lo dit lloc [l'Alguer], entram en aquell [...] ab tots los nobles e cavallers e altres qui eren ab Nós romases, car molts se n'eren ja tornats dels nobles e cavallers, per malalties que havien haüdes en lo dit setge, e molts que n'hi havia de morts, los quals nobles qui eren morts foren mossèn Felip de Castre, N'Otíc de Montcada, En Pere Galceran de Pinós, e dels cavallers així mateix n'hi moriren molts en lo dit setge...* (PERE III, *Crònica*, cap. V, § 38; vegeu també G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. VIII, § 57). Pinós no morí en el setge sinó en retornar a la Península, a la Cerdanya, de camí cap als seus dominis, juntament amb un seu escuder anomenat *Tomich*, vers el setembre de 1354 (J. SERRA i VILARÓ, *Baronies de Pinós i Mataplana*, cit., vol. 1, Barcelona, 1930, pp. 154-55). Pel que fa als retornats amb llicència, vegeu també més endavant.

²⁴⁷ En la pau de l'Alguer (novembre de 1354) *hubo el rey de consentir casi por fuerza y a mal grado suyo, porque en aquella sazón estaba muy fatigado de dolencia y su ejército y armada corría grande peligro por las enfermedades que cargaron en los soldados y gente principal y por la grande falta que hubo de bastimentos; y todos estaban muy desanimados y morían por volverse; y contentóse el rey con que se le rindiese el Alguer...* (G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. VIII, § 59).

²⁴⁸ La carta, ja citada, adreçada al lloctinent, als consells reials i a les principals ciutats de la Corona, correspon als moments finals del setge (ACA, C, reg. 1026, ff. 146 v.-147 v., 4 d'octubre de 1354). Els cavalls duts pels expedicionaris s'adaptaven malament al clima de l'illa, hi morien, i havien de ser substituïts per cavalls sards, de qualitat inferior però més resistents a les malalties; així fou autoritzat a les corts de Càller de 1355 respecte de tots els qui havien de prestar servei de cavall armat pels feus que tenien a l'illa: *quia equi iberici [...] moriuntur in dicta insula, [...] deficientebus dictis ibericis equis seu aliis ad hec sufficientibus, [...] cum duobus roncinis sardis vel aliis alloratis bonis et sufficientibus tamen [...] facere possint et debeant servicium antedictum* (A. SOLMI, *Studi storici*, cit., p. 376, IDEM, "Le costituzioni", cit., pp. 244-45 i 257-58, i G. MELONI, *Genova e Aragona*, cit., vol. 2, Pàdua, 1976, pp. 51-52). Segons Zurita, durant el setge de l'Alguer, *vino a padecerse muy grande falta de caballos y de ballesteros* (G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. VIII, § 57). D'altres documents reconeixen que *alcuns hic enmalaltexen, que hic ha haüdes malalties e morts, que havem perdudes de nostres companyes de peu e de cavall, qui per malaltia qui per fet d'armes, moltes, que tothom està colpit per les gents qui y són mortes en aquest viatge, de les quals moltes són stades mortes, segons que-ls dien, per fam e desayre*, etc., també han estat ja citats.

dominis. Un altre cas similar fou el de Sancho García de Lisuán, mort en alta mar quan tornava a la Península.²⁴⁹

És interessant de comprovar com el *carro carregat de specieria* que proporcionà l'apotecari Miquel Tosell era tramès, per ordre expressa del monarca, a Sanluri, *a obs d'alcunts malalts qui ha en la host nostra del dit loch*.²⁵⁰ Pel camí, el carro desaparegué en circumstàncies que el document en qüestió no aclareix, i quan finalment fou localitzat, el capità del lloc on aparegué, Serramanna, es resistí tant com pogué a desfer-se'n, exigint una ordre expressa del rei. Quan aquesta fou cursada, hom no s'estigué d'especificar-hi que el carro fos lliurat amb tota la càrrega —*ab tota aquella especieria e roba qui en aquell era*—, i no en altres condicions, i que per a evitar noves desaparicions, el mateix capità de Serramanna li proporcionés una escorta adequada *quí aquell companyen e meten saul e segur dins lo dit loch de Sent Luri*. A banda de l'anècdota, tot aquest estira i arronsa al voltant d'un carro carregat precisament de productes medicinals, destinat, precisament també, als malalts de l'exèrcit, és ben significatiu no només pel que ja hem dit quant a les dificultats en el proveïment —també en *coses medicinals*— sinó també, i sobretot, pel que denota quant a la valoració social d'aquests mateixos productes medicinals i, implícitament, dels professionals que els elaboraren i els que els prescriviren, i, fins i tot, de la mateixa ciència mèdica. I tot això, no ho oblidem, sense deixar d'estar estretament relacionat amb el problema de la malaltia, un problema —ja ho hem vist— amb greus i delicades derivacions socials i polítiques.

---

²⁴⁹ J. MIR, "Equipaje de un caballero aragonés (siglo XIV)", *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, 3 (1889-1890), pp. 13-14, publicà l'inventari, datat el 23 de desembre de 1354, dels béns d'aquest cavaller aragonès, mort en alta mar *veniendo de guerra Sardinie*, suposadament per malaltia. No en dóna la referència exacta: *de un libro «extraordinario» de 1353-54 del archivo de esta Audiencia...*

²⁵⁰ El document, ja citat, és transcrit a l'Apèndix, § 282. Vegeu també els apartats sobre l'activitat professional i la participació econòmica dels professionals sanitaris durant l'expedició. La zona entre Càller i Sanluri —el Campidano—, escenari temps a venir (1409) de l'extinció de la Casa de Barcelona, és rica en aigües estancades i extremament calorosa a l'estiu (vegeu F. C. CASULA, *La Sardenya catalano-aragonesa*, cit., p. 94; A. BOSCOLO, *La politica italiana di Martino il Vecchio, re d'Aragona*, Pàdua, 1966, p. 150; i P. CATALÀ i ROCA i J. GALA i FERNÁNEZ, "Entorn de *lo bon ayre*", cit., p. 155).

Com en altres expedicions anteriors,²⁵¹ els malalts que no podien ser guarits sobre el terreny eren llicenciats i repatriats.²⁵² El seu transport a la Península, amb coques i altres vaixells de càrrega, i llur proveïment fins arribar al seu domicili corria a càrrec de la tresoreria del rei.²⁵³ Tanmateix, en aquesta tasca hi contribuïren també d'altres institucions dedicades a l'assistència a pobres i malalts, com ara la Pia Almoïna de la Seu de Barcelona.²⁵⁴ Ultra el desig de desfer-se de les persones que ja eren inútils en la lluita —i que, no obstant això, si restaven a Sardenya calia mantenir-les—, hom devia pensar que un cop *deçà mar* els malalts podrien tenir més esperances de guarir-se gràcies a una més bona *disposició d'aire* i/o una millor/major assistència. En aquest sentit, tenim documentats alguns cavallers llicenciats i retornats a València,²⁵⁵ com Ramon de Riu-sec, Pero Boïl o Rodrigo Díez. Riu-sec sabem que hi fou atès per Andreu Ponç, físic d'aquella ciutat; el cavaller valencià, en agraïment pels seus serveis, li atorgà un violari de 1000 ss reials val., sense que,

²⁵¹ Vegeu els capítols sobre la campanya d'Almeria (1309-1310) i la conquesta de Sardenya (1323-1324).

²⁵² [...] *molts se n'eren ja tornats dels nobles e cavallers, per malalties que havien haüdes en lo dit setge [de l'Alguer] E aquells qui se'n tornaren fort malalts foren lo vescomte de Cardona, N'Alfonso Roger de Llúria, lo senyor de L'Esparra, lo comanador de Montalbà e don Llop de Luna. E així mateix se'n tornaren dels cavallers, car ells s'ennalaltiren en lo dit setge e donan-los llicència que se'n tornassen*, citant tot seguit els casos de Ramon de Riu-sec i Pero Boïl (PERE III, *Crònica*, cap. V, § 38; i també G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. VIII, § 57). Efectivament, en el cens dels cavallers que es comprometeren a restar a Sardenya amb el monarca durant l'expedició elaborat essent encara el rei a l'Alguer, tot i que hi figuren un gran nombre dels membres de la seva companyia, el citat comte de Luna no hi apareix (D. J. DORMER, "Los nobles, caballeros y ciudadanos", cit., p. 248, i G. MELONI, *Genova e Aragona*, cit., vol. 2, p. 74).

²⁵³ El 21 de novembre, acabat el setge de l'Alguer, hom manà al Consell reial de Barcelona i a Huguet de Cardona, escrivà de la tresoreria, que *tots quants pobres e altres persones malaltes les quals vos trametem ab En Bernat Vilardell, patró de cocha, [...] els malalts que van en la cocha d'En Pere dez Ledó, [...] els malalts que van en la cocha d'En Pere de Buguera, [...] i els malalts qui en lo pamfil d'En Berthomeu Vilafancha [...] reebats benignament e aquells façats aministrar provisió covinent, segons lurs mèrits, entrò a les cases de lur habitació* (ACA, C, reg. 1024, f. 55 v., transcrit a l'Apèndix, § 275).

²⁵⁴ La Pia Almoïna de la catedral de Barcelona donà, del 3 de desembre de 1353 al 25 de gener de 1354, *casum die .II. liures, les quals donam en diners per los malalts que vengueren de Cerdenya, que són .LXXXVI. liures de moltó que munten a raó de .XI. dnr., .LXXVIII. sol. .X. dnr.* (ACB, PA, Admin. Gral., 1353, f. 59 v., transcrit a l'Apèndix, § 263). Paral·lelament, entre les despeses dels marmessors de Pere Comte, canonge de la mateixa catedral, hi consten 707 ss b. per als presoners genovesos malalts a Barcelona i 700 més per al rescat dels catalans presos a Gènova, durant la guerra de Sardenya (*ibid.*, Marmessoria de Pere Comte, març de 1354, també transcrit a l'Apèndix, § 270).

²⁵⁵ Vegeu l'exclamació ja citada del mestre racional, Berenguer de Codinacs, membre del Consell de València: *e clam-vos mercè que digats al senyor Rey que mellor ayre ha a València que no en Serdenya!* Efectivament, *València aconseguí, ja en el primer terç del segle XIV, fama de lloc prestigiós pels seus metges i per reunir-hi un mercat interessant de matèries primeres per a la confecció de medicaments...* (L. GARCIA BALLESTER, *La medicina a la València medieval*, cit., pp. 86-87, amb referències documentals i literàries).

tanmateix, el físic pogué arribar a salvar-lo: Ramon de Riu-sec morí al cap de vuit dies d'haver-li arribat.²⁵⁶ Tots aquests cavallers eren llicenciats i retornaven als Estats peninsulars amb el compromís formal de tornar a Sardenya un cop restablerts, alguns fins i tot amb l'encàrrec que ho fessin *ab cert nombre de galeres*: la majoria ho van defugir. El rei cita, en la seva *Crònica*, com a únic cas, el cavaller valencià Pero Boïl, que retornà a la Península, s'hi recuperà de la seva malaltia, i, després, amb els reforços que foren tramesos des de València, *se'n tornà a Nós a l'illa, e per ço lo apellam «lo cavaller sens par»*.²⁵⁷ En efecte, el 6 de juliol de 1355 l'infant Pere ho comunicà al rei, recomanant-l'hi com a persona digna del més gran mèrit, ja que no havia trobat ningú altre disposat a anar a l'illa *sens condició*.²⁵⁸

Encara que no ens ha pervingut cap llistat de les persones que gaudiren de llicència per a retornar a la Península, casos com els suara citats confirmen que, com en ocasions anteriors, també se'n concediren durant l'expedició del rei Pere, si bé és possible que es fes amb un caràcter força més restringit —numèricament, però també socialment— que durant l'expedició d'Alfons. Amb tot, el fet que la *Crònica* del rei només reculli els casos dels nobles i cavallers llicenciats no és, com ja hem pogut comprovar en parlar dels morts, cap prova concloent que el fenomen de les llicències no fos extensiu *també* a altres grups socials; de fet, els malalts repatriats en diversos vaixells el 21 de novembre o els assistits per la Pia Almoïna a Barcelona no fan gens l'efecte de ser nobles.

---

²⁵⁶ [...] *e entre los quals se'n tornà En Ramon de Riu-sec [...] e com fon en València, a l'huïtè jorn, morí* (PERE III, *Crònica*, cap. V, § 38, i seguint-lo, G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. VIII, § 57). Els hereus del difunt cavaller van intentar de negar el violari al físic, però el rei, com en altres ocasions, intervingué defensant la retribució dels serveis prestats pels sanitaris (ACA, C, reg. 1594, f. 159 v.)

²⁵⁷ Pero Boïl, senyor de Picassent, que aleshores era el cavallerís major del rei (G. ZURITA, *ibid.*, § 54), *se'n tornà malalt del setge de l'Alguer, e com fon guarit en regne de València tornà a nostre servei en Sardenya, la qual cosa no féu algú d'aquells qui se'n tornaren sinó aquest, e per ço lo apellam «lo cavaller sens par»* (PERE III, *Crònica*, cap. V, § 31). Cal dir que les edicions de la *Crònica* reial a cura d'Antoni de Bofarull (Barcelona, 1850), de Josep Coroleu (Barcelona, 1885) i d'Amadeu Pagès (Tolosa de Llenguadoc, 1941) recullen *«lo cavaller sens pahor»*. Zurita, en canvi, que utilitzà el seu exemplar de les *Chroniques d'Espanya* de Pere Miquel Carbonell (Barcelona, 1546), actualment a la Bibliothèque Nationale de París, i el col·locionà amb els altres dos mss. també de la seva propietat que avui són a la Biblioteca de la Academia de la Historia de Madrid (fons Luis Salazar, mss. G.35 i G.36), escriu *«el caballero sin par»* (G. ZURITA, *Anales*, cit., llib. VIII, § 57), que és també la forma adoptada en l'edició a cura de Ferran Soldevila. Tasis segueix l'edició de Pagès (R. TESIS, *La vida*, cit., p. 153).

²⁵⁸ ACA, C, CRD Pere III, c. 44, n° 5470 i 5471, i també a *ibid.*, c. 31, n° 629, regestada per Luisa d'ARIENZO, *Carte reali diplomatiche di Pietro IV*, cit., dins CODOIN, vol. 45, Pàdua, 1970, § 577, p. 294. Vegeu les interpellacions de nobles anteriorment referides.

SEGONA PART

ELS PROFESSIONALS DE LA SANITAT I LA GUERRA

**capítol I: GÈNESI D'UN SISTEMA ORGANITZAT
D'ASSISTÈNCIA**

Des del segle XIII —més concretament, des de l'últim quart d'aquell segle—, la presència de persones dedicades a l'ofici de curar, dotades d'un bagatge tècnic (universitats) socialment valorat com a adequat, es féu habitual en els exèrcits. Paral·lelament al que s'esdevenia en el conjunt de la societat, fou a partir d'aleshores que la seva presència i l'objectiu mateix de l'exercici del seu art de curar depassà els cercles de la cort reial i, amb el suport decidit dels governants (rei, municipi), es tendí vers un abast general. Així seria regulat (ordinacions), al llarg de la primera meitat del segle XIV, tant pel que fa a la cort com als exèrcits i les armades reials. Resulta ben clar que no es tractava d'iniciatives aïllades, casuals o sense continuïtat, sinó que, per contra, l'assistència sanitària amb garanties (tècnicament adequada) era un dels elements que ni els reis ni els municipis no deixaven de tenir en compte a l'hora de fer la guerra; és des d'aquest punt de vista que hom pot parlar dels orígens d'un servei mèdic organitzat al si dels exèrcits.

L'única excepció a la desaparició general de qualsevol mena d'organització assistencial sanitària en els exèrcits i, fins i tot, de la presència mateixa de persones dotades d'un bagatge tècnic en l'art de curar en un nombre important i al servei de tots els combatents, esdevinguda després del final de la civilització clàssica, fou el món bizantí. Els bizantins tenien un servei mèdic militar ben organitzat no gaire diferent del de l'antiga Roma. Efectivament, els exèrcits bizantins de l'emperador Maurici (582-602), comptaven amb un nombre variable de professionals sanitaris exercint les més diverses funcions mèdiques, tant sobre els éssers humans com sobre els animals. Igualment, comptaven, durant la marxa, amb els *opisthophylaxes*, encarregats de recollir els retardats i els malalts. Sobre el camp de batalla, els *deputati*, ajudants del cirurgià, en nombre de vuit a deu per tagma (unitat de tipus administratiu i tàctica, de 200-400 homes), recollien els ferits.¹ En l'exèrcit de l'emperador Lleó VI (886-912), anomenat *el Saví*, la cavalleria tenia una mena de servei d'ambulància,

---

¹ Segons l'organització descrita a l'*Strategicon* de l'emperador Maurici, citat per F. LOT, *L'art militaire et les armées*, cit., vol. 1, p. 49.

amb diversos sanitaris i els *deputati*, els quals eren recompensats per cada ferit que recollien del camp, després de proporcionar-li els primers auxilis (aigua...); el trasllat dels ferits fins a uns llocs arrecerats on poguessin rebre assistència l'efectuaven mitjançant unes lliteres sostingudes entre dos cavalls o bé fixades amb corretges de cuir al costat esquerre de l'animal.² En els seus exèrcits, els àrabs disposaven d'hospitals mòbils consistents en grans tendes que es muntaven on i quan hom les requeria. El seu personal, normalment el formaven un cirurgià i molts assistents, proveïts dels instruments i remeis terapèutics necessaris.³

És ben conegut que les croades (1096-1270) posaren en contacte els europeus occidentals amb aquestes dues grans civilitzacions que florien a l'extrem oriental de la Mediterrània: els bizantins i els àrabs. Els historiadors han discutit llargament si aquests sistemes deixaren sentir o no la seva influència en els exèrcits croats, i si d'allí foren exportats a Occident. Hom ha suggerit que els croats devien adonar-se que en molts aspectes ells eren menys civilitzats que els seus oponents àrabs i aliats bizantins. Que devien apreciar la superioritat dels físics i dels hospitals dels primers i també que devien poder observar de ben a prop que els seus aliats bizantins tenien un servei mèdic militar ben organitzat.⁴

Molt poc és conegut dels arranjaments sanitaris de les expedicions croades. Tanmateix, sembla que hi hagué professionals sanitaris assistint els caps militars, almenys, des de bon principi. Durant la primera croada (1096-1099), tant Godofred com Balduí foren atesos per metges i cirurgians. En la tercera croada (1189-1192), com veurem, hom ha destacat la presència de nombroses dones dedicades a l'assistència sanitària. De la setena (1248-1254) es coneix com hom encarregà als barbers la lluita contra les malalties carencials (escorbut?). I Lluís IX de França, *el Sant*, fou acompanyat a Tunis, a la vuitena croada (1270), per un cert nombre de físics i cirurgians dels que hom en coneix els noms.⁵

---

² Segons la *Tàctica Constantiniàna* (IV, § 6, i XII, § 51-53) de Lleó VI, citat per Ch. W. C. OMAN, *A History of the Art of War*, cit., vol. 1, pp. 191-92. Vegeu també J. LAFFIN, *Surgeons in the Field*, cit., pp. 11-12, i J. GUILLERMAND (dir.), *Histoire de la médecine aux armées*, cit., vol. 1, pp. 181-82, on és reproduït i traduït el text.

³ A. CASARINI, *La medicina militare*, cit., pp. 152-55; A. C. WOODEN, "Medical Care in Islamic Armies", *XXVII Congrès Internacional d'Història de la Medicina* [Barcelona, 1980], Barcelona, 1981, vol. 2, pp. 694-98; i J. GUILLERMAND (dir.), *Histoire de la médecine aux armées*, cit., vol. 1, p. 215 i ss.

⁴ Vegeu tot seguit els apartats sobre els orígens dels hospitals de camp i els ordes militars i la sanitat.

⁵ Vegeu A. CORLIEU, "La médecine aux Croisades", *Archives de Médecine et Pharmacie Militaires*, 26 (1895): 164-75; F. H. GARRISON, *Notes on the History*, cit., pp. 84-85; i A. CASARINI, *La medicina militare*, cit., pp. 157-60.

No obstant això, sovint s'ha dit, de forma acrítica i basant-se únicament en la fundació d'hospitals per part dels ordes militars a Palestina, que és en les croades que cal situar l'origen de l'assistència sanitària sistemàtica dels ferits i malalts i també dels hospitals de campanya.⁶ Però això no sembla confirmar-se en absolut, pel que sabem de l'assistència sanitària en la guerra a l'Occident durant l'Alta i Baixa Edat Mitjana, i més en particular pel que hem pogut veure a través de l'exemple de la Corona d'Aragó en la primera meitat del tres-cents. En els primers segles de l'Edat Mitjana, sobretot a partir dels segles XI-XII, és possible documentar la presència de sanitaris acompanyant els exèrcits. Tot sembla indicar, tanmateix, que el seu nombre hi fou molt escàs i que en una molt gran majoria hi anaven al servei exclusiu de reis i nobles. L'assistència sanitària dels combatents comuns restava en mans de barbers i altres sanadors sense formació, reclutats en la lleva general o bé que acudien a l'aventura de la guerra pel botí que hi podien obtenir, de les dones que acompanyaven la milícia i, sobretot, dels propis companys —i això també val per als cavallers— que poguessin posseir una certa habilitat quirúrgica rudimentària.⁷ Es pot afirmar, com féu Laffin, que a l'època alto-medieval el soldat comú era reclutat per a ser sacrificat: era utilitzat mentre tenia salut però quan queia malalt o ferit se'l deixava morir.⁸

Com veurem amb detall més endavant, hom cita com una de les primeres iniciatives per a l'assistència dels malalts i ferits en la guerra els carros que el rei Lluís VI de França féu anar amb l'exèrcit que aixecà l'any 1124, sota el comandament del comte de Flandes, per a combatre una invasió de l'emperador germànic. Tanmateix, cal notar que Suger, conseller i cronista del rei, i única font de la notícia, no només no esmenta en cap moment la presència de metges sinó que sembla fer referència exclusivament a un lloc protegit on els guerrers podien refer-se, amb l'aigua i el vi que duïen en els carros, i, pel que sembla, tenir cura ells mateixos de les seves ferides.⁹

---

⁶ Vegeu tot seguit els apartats sobre els orígens dels hospitals de camp i els ordes militars i la sanitat.

⁷ Vegeu F. H. GARRISON, *Notes on the History*, cit., pp. 83-84; W. J. BISHOP, *The Early History*, cit., p. 69; o J. LAFFIN, *Surgeons in the Field*, cit., p. 12. G. M. GOULD i W. L. PYLE, "King Arthur's Medicine", cit., p. 243, per la seva banda, aportaren diversos exemples extrets del cicle artúric.

⁸ J. LAFFIN, *Surgeons in the Field*, cit., p. 12.

⁹ SUGER, *Vie de Louis VI le Gros*, § XXVIII, p. 226. Vegeu més endavant l'apartat sobre els orígens dels hospitals de camp, on és reproduït el text. Una valoració en el sentit indicat la féu A. CASARINI, "I precursori italiani", cit., p. 11.

Tot amb tot, el panorama va començar a canviar al llarg del segle XIII amb, per una banda, una creixent presència numèrica de sanitaris en els exèrcits, i, sobretot, per l'altra, a la vegada, amb l'aflluència progressiva d'un nou model de professional sanitari estretament vinculat a la nova ciència mèdica. Ambdós processos s'efectuaren amb el suport decisiu dels dirigents municipals i dels monarques, que no dubtaren en incorporar-los als seus exèrcits. Són perceptibles en gran part dels països de l'Europa occidental, sobretot —però no només— de l'àmbit de la Mediterrània occidental, però és molt arriscat parlar ara per ara d'influències recíproques a causa de la manca de documentació i —més que res— d'estudis aprofundits i amb una metodologia vàlida. En tot cas, cal posar-los en relació amb els diversos ritmes dels processos de professionalització de la medicina i de medicalització de la societat. I, d'altra banda, amb els canvis en l'*exèrcit* i l'*estat*, quan el primer va anar superant el seu caràcter de conglomerat d'hosts feudals, millorà la seva organització i augmentà el nombre dels seus efectius; i el segon conegué un afermament del poder del monarca molt lligat a la recuperació del dret romà, obra dels juristes univesitaris (Bolonya), i un inici de burocratització. En aquest context, hom s'adonà aviat que aixecar un exèrcit representava un esforç financer enorme i creixent; i aquest factor jugà a favor també, sens dubte, en l'extensió de l'assistència sanitària al major nombre possible de combatents i animals d'interès militar, superant la manca del sentit d'«economia» de les pròpies forces: l'assistència esdevingué així, paral·lelament i al marge d'altres consideracions, un instrument d'estalvi i d'eficàcia.

Serà convenient, per tant, abans de centrar-nos en la Corona d'Aragó, i per tal de collir els fruits que pugui aportar la comparació, fer un breu repàs del que hom coneix sobre el tema en altres països més o menys propers, en base als estudis efectuats: els exèrcits dels reis anglesos, les milícies comunals flamenques, els exèrcits dels reis i els grans nobles de l'àrea del regne francès, els dels reis i les ciutats castellanques, i els de les ciutats i estats italians.

1.- ELS EXÈRCITS DELS REIS ANGELESOS.

El cas d'Anglaterra, tot i ser aparentment un dels més allunyats de la realitat mediterrània, és d'especial interès per tal com ha estat un dels més estudiats. Abans de les campanyes d'Escòcia d'Eduard I (1298 i 1300), les notícies sobre la presència de professionals sanitaris en els exèrcits anglesos són molt minses: limitades als sanitaris que ja estaven al servei dels monarques que aquests se'ls enduien a la guerra per a la seva exclusiva assistència. Hom al·ludeix al físic de Guillem I *el Conqueridor*, Nigel, però no està gens provat que fos present a la batalla de Hastings (1066). El *mestre* Ranulphus Bejace sembla que sí que acompanyà Ricard I *Cor de Lleó* a la tercera croada (1189-1192). Per la seva banda, en l'expedició que menà a la Gascunya (1253), Enric III s'endugué el seu físic i el seu cirurgià, «que coneixia com guarir ferides, una ciència particularment útil en els setges dels castells».¹⁰

Però no és fins al regnat d'Eduard I (1272-1307) que apareixen documentats a Anglaterra —en els comptes del rei més antics conservats— els primers pagaments que hom efectuà a professionals sanitaris enrolats expressament per a seguir els seus exèrcits. La historiografia anglesa sobre el tema ha afirmat, de resultes de la manca general d'estudis seriosos però no sense un cert prejudici xovinista, que aquesta constituí la primera temptativa de crear, a l'Occident, un servei mèdic organitzat, tant a la Casa reial com al camp de batalla; i que si les ordinacions promulgades pel monarca, especificant els oficis, deures i emoluments dels seus servidors, en constituïren el germen, els arranjaments efectuats per a les expedicions successives a Escòcia (1298 i 1300) oferiren les primeres traces documentades, des de l'època clàssica i fora del món bizantí, de quelcom semblant a un servei mèdic organitzat a l'exèrcit en campanya. De fet, aquest és un fenomen que es donà contemporàniament —i en algunes regions abans i tot— a gran part de l'Europa occidental i, si a algun lloc cal anar a cercar les primeres traces, aquest no és altre que Itàlia, a redòs de l'escola de Salern i de les altres escoles de medicina i cirurgia que es desenvoluparen al nord de la península, en particular la de Bolonya.

---

¹⁰ G. E. GASK, "Vicary's Predecessors", cit., pp. 56 i 59; i J. LAFFIN, *Surgeons in the Field*, cit., p. 15. Vegeu també Ch. H. TALBOT i E. A. HAMMOND, *The Medical Practitioners of Medieval England. A Biographical Register*, Londres, 1965.

Quan Eduard I envaí Escòcia el 1298 hi fou acompanyat per no menys de cinc sanitaris: el físic del rei amb un ajudant, el cirurgià del rei també amb un assistent i un altre cirurgià; el físic i el cirurgià del rei hi gaudiren de la mateixa paga que un cavaller —dos xílings per dia— mentre que tots els altres només cobraren un xíling diari. Això és el que es desprèn de les estimes dels cavalls —entre els quals els que cavalcaren tots aquests sanitaris— i dels pagaments de les esmenes pels que van resultar morts o perduts en servei del rei. A la nova campanya, també a Escòcia, de l'any 1300 hi anaren un mínim de set sanitaris: el físic i el cirurgià del rei, ara amb dos assistents cadascun, i un altre cirurgià. La principal font en aquest cas són els comptes del *Wardrobe* reial —equivalent a l'escribania de ració a la Corona d'Aragó— que inclouen molts detalls d'interès sobre els professionals sanitaris que acompanyaren l'exèrcit: llur paga, els seus vestits, els cavalls que hi tingueren. Tanmateix, el dubte que la documentació no resol, és l'abast social de l'activitat professional exercida per aquests sanitaris en la guerra: sembla clar que no foren enrolats per a servir-hi només el rei, però ja no ho és tant que la seva pràctica professional anés més enllà dels membres de la Casa del rei i els nobles; de fet, així s'indica en els *acorriments* que se'ls féu per a adquirir els productes medicinals necessaris. Amb tot, cal dir que aquest és el model més proper al que hem observat en la Corona d'Aragó.¹¹

Fent especial esment de les expedicions a Escòcia d'Eduard I, Arturo Casarini indicà, tot dubtant de l'abast social de l'exercici professionals que l'hi acompanyaren, que en aquella època «tant el rei com els nobles d'alt llinatge [...] es feien seguir en les expedicions militars pels propis sanitaris. És evident però, que aquests metges no podien donar l'abast per a l'assistència i la medicació dels nombrosos ferits després del combat: en aquestes circumstàncies —continuà— els soldats solien curar-se entre ells de forma rudimentària, valent-se de qualsevol company, que es vantés de posseir qualsevol remei secret [...] Per altra banda, els soldats d'aquell temps estaven habituats a fer-se guarir i medicar a expenses pròpies [...] Tampoc mancaven en el seguici de les tropes els xarlatans que es vantaven de tractar tota mena de ferides amb simples aplicacions de llana, d'oli, de fulles verdes, amb begudes

---

¹¹ Vegeu sobretot G. E. GASK, "The Medical Services", cit., p. 95; i IDEM, "Vicary's Predecessors", cit., pp. 61-63, on se n'ofereix la descripció més completa i sistemàtica, fonamentada en documentació en part inèdita i en part ja treballada per E. Th. WITHINGTON, *Medical History from the Earliest Times: A Popular History of the Healing Art*, Londres, 1894. En Gask s'han basat altres autors posteriors, entre els quals F. H. GARRISON, *Notes on the History*, cit., pp. 89-90; J. LAFFIN, *Surgeons in the Field*, cit., p. 15; o R. Th. BECK, *The Cutting Edge. Early History of the Surgeons of London*, Londres, 1974, p. 17.

compostes de moltes herbes, amb empastres, amulets o conjurs. Cadascun tenia el seu remei secret que feien conèixer tant com podien [...] Hi havia també els *mires*¹² que practicaven per compte propi, amb ànim de lucre, importants intervencions operatives, i també nombrosos frares, dels ordes mendicants, s'arrogaven la comesa de metges militars en campanya i se'ls anomenava *fratelli*. I tenim encara notícia d'una mena de sanadors ambulants, que no tenien altra comesa que eixugar les ferides dels soldats, i segons sembla, amb resultats sorprenents, de fer sagnies, i algun arribava fins i tot a adobar els ossos [...] Efectivament —insistí—, com observa Malgaigne, els cirurgians de més gran fama no eren molt propensos a abandonar la rica clientela de les ciutats per anar darrera les tropes en campanya, ja fóra a les ordres del monarca o del gran capità que les comandés, i per tant s'hi reclutava per al servei sanitari, els barbers de la regió, els empírics, els castradors de cavalls, els calderers rurals, els sabaters, als quals l'esperança del guany, per modest que fos, els empenyia a seguir els exèrcits, enrolant-s'hi com a metges i usurpant el títol de mestres cirurgians».¹³

Tot i que s'afirmà, molt precipitadament, que aquella temptativa de bastir un servei mèdic organitzat per a l'assistència de les gentes d'armes no tingué continuïtat en els exèrcits anglesos del segle XIV, malgrat la llarga guerra amb França, i que no s'hi torna a trobar quelcom de similar fins a les campanyes franceses d'Enric V (a partir de 1415), sembla que, un cop explotades modernament les possibilitats de la documentació conservada, no fou ben

---

¹² Apel·latiu francès per a designar els empírics sense formació que practicaven tant la medicina com la cirurgia (vegeu Danielle JACQUART, *Le milieu médical en France*, cit., pp. 37-39).

¹³ A. CASARINI, *La medicina militare*, cit., pp. 183-84. La referència final és a J.-F. MALGAIGNE, "Histoire de la chirurgie en occident du le VIe au XVIe siècle", dins IDEM (ed.), *Oeuvres Complètes d'Ambroise Paré*, vol. 1, París, 1840, pp. XV-CLXXI, obra reeditada a París el 1870 i traduïda a l'anglès modernament (Norman, 1965). Vegeu afirmacions similars a F. H. GARRISON, *Notes on the History*, cit., pp. 89-90, aquestes referides a mitjan segle XIV. Malgrat alguns tòpics que s'hi utilitzen, m'ha semblat d'interès la reproducció d'aquest extens paràgraf per tal com és ben representatiu d'una forma molt estesa —fins i tot en l'actualitat— d'acostar-se al tema. Amb dades procedents de poemes i romaços, o fins i tot de tractats mèdics —al·lusion a la llana, l'oli i les fulles està extreta del pròleg de la *Chirurgia Magna* de Gui de Chaulhac—, sense contrastar-les amb les fonts directes de l'època, i amb força imaginació, hom ha bastit una interpretació acrítica plena de tòpics que faci l'efecte de semblar *raonable*, i que es va repetint sense canvis. Algunes afirmacions de principi que fa Casarini, almenys referides a finals del segle XIII i principis del XIV com ell fa, en particular l'escàs nombre de sanitaris amb una formació científica i el limitat abast social de llur exercici professional, no només no són documentades per l'autor sinó que estan ostensiblement en contradicció amb les dades obtingudes a la Corona d'Aragó i amb les referències que es coneixen en altres països de l'àrea. Tanmateix, cal tenir en compte que les al·lusions a la nodrida presència de *mires*, barbers i altres empírics, tot i que ben sovint no transcendeix a la documentació, semblen ser més que possibles. Així ha estat documentat en el cas dels exèrcits francesos (Ph. CONTAMINE, *Guerre, état et société*, cit., pp. 24, 358, 461 i 509, cita diversos casos des de finals del segle XIV; vegeu també més endavant, en parlar dels exèrcits francesos) i, almenys quant als barbers, en les expedicions de la Corona d'Aragó estudiades.

bé així. Els historiadors de principis de segle aportaren algunes notícies en aquest sentit,¹⁴ però foren incapaçs de documentar l'abast real de les ordinacions promulgades per Eduard III el 1345. En efecte, en aquelles ordinacions hom hi llistà els membres ideals d'un exèrcit, entre els quals s'hi comptaven tres cirurgians, sis homes alternativament anomenants *doctors* i *ductors*, que podrien ser físics, i un nombre indeterminat de *poticaries* o apotecaris, tots ells amb un sou igualitari.¹⁵ Recerques recents han documentat la plasmació pràctica d'aquestes disposicions en la guerra a França: a la contemporània campanya de Crécy (1346), amb un exèrcit d'entre 11.000 i 15.000 homes, hi anaren un mínim de tres físics i sis cirurgians.¹⁶

En la primera campanya de França d'Enric V, que culminà a Azincourt (1415), el rei constituí una força expedicionària de voluntaris sota contracte o *indenture*: nobles, cavallers, homes d'armes (2500), arquers (8000) i altres no combatents (fusters, ferrers, miners, armers, capellans, i també físics, cirurgians, etc.) S'ha conservat la *indenture* del que hi fou el cirurgià en cap, Thomas Morstede, en la qual hom especifica el seu sou diari —un xíling— i el dels altres dotze cirurgians —sis penics— que es comprometia a dur amb ell a França. Sembla que tingué dificultats per aconseguir enrolar tants cirurgians, i el rei li féu lliurar poders per a forçar-los. William Bradwardyn, un altre cirurgià, fou associat a Morstede, i hom li lliurà igualment poders per a enrolar uns altres nou individus del seu mateix ofici. D'altra banda, alguns nobles van portar-hi també els seus assistents mèdics privats, com fou el cas documentat d'un cirurgià. És possible que d'altres cirurgians fossin reclutats encara en la lleva

---

¹⁴ G. E. GASK, "Vicary's Predecessors", cit., p. 64: el 1322, en una campanya novament a Escòcia, el cirurgià del rei féu trametre de Londres a Newcastle, prop de la frontera, on era el Eduard II i el seu exèrcit, dos grans paquets de productes medicinals. Per a la guerra amb França, a banda d'algunes recerques arxivístiques no sistemàtiques, hom es basà en les escadusseres notícies fomides per les cròniques, molt en particular Jean Froissart (vegeu F. H. GARRISON, *Notes on the History*, cit., p. 89; A. CASARINI, *La medicina militare*, cit., p. 182 i ss.; i IDEM, "I precursori italiani", cit., p. 11. Pot veure's també al respecte el treball —que no he pogut consultar— d'H. FAVRIER, "Les blessures de la guerre au Moyen Âge, d'après les Chroniques de Froissart", *Le Caducée*, (1901) [i també a *La France Médicale*, 48 (1901): 409 i 452, i 49 (1902): 4 i 19].

¹⁵ R. S. GOTTFRIED, *Doctors and Medicine*, cit., p. 92. Per contra, en les ordinacions de la Casa reial anglesa —compilades per Enric IV (1399-1413) però fent referència a l'època d'Eduard III (1327-1377)— hom cita la presència a la cort d'un *doctoure of physyque*, un *maister surgeon* i un *potycary*, però sense fer cap al·lusió a llurs drets i deures en cas de guerra (vegeu G. E. GASK, "The Medical Staff", cit., pp. 77-79, on hom reproduïx els ítems corresponents), ben al contrari del que succeeix, com veurem, en les ordinacions de Pere III (1344).

¹⁶ Vegeu-ne una exposició a R. S. GOTTFRIED, *Doctors and Medicine*, cit., p. 107 i 136-40, basant-se en dades fomides sobretot pel repertori de Ch. H. TALBOT i E. A. HAMMOND, *The Medical Practitioners*, cit. Per contra, els historiadors antics que havien tocat el tema afirmaven que no s'hi documentava, a banda del físic i, probablement, el cirurgià del rei, més que un altre sanitari en la lleva general dels gal·lesos (G. E. GASK, "Vicary's Predecessors", cit., p. 66; i F. H. GARRISON, *Notes on the History*, cit., pp. 89-90).

general. El rei s'emportà també físics particulars (un de documentat). La majoria dels sanitaris documentats eren originaris de Londres. Cal dir que cap dels historiadors que han tractat el tema no han parat atenció al nombre de barbers, apotecaris i menescals enrolats.¹⁷

Aquests dos cirurgians i el físic del rei foren comissionats de forma similar per a reclutar d'altres individus del seu ofici que acompanyessin les següents expedicions a França (1416); aquest cop, el manament reial era tan complet que no van caldre altres precisions: hom els hi autoritzava a reclutar-ne tants com consideressin necessaris, a Londres o a qualsevol altre part d'Anglaterra on els trobessin, manant a tots els oficials reials que els assistissin en llur comesa. El 1432, novament, altres cirurgians foren comissionats amb idèntics objectius.¹⁸ Aquestes comissions s'inscriuen en el procés d'origen de la institució del protomedicat, com la que fou efectuada amb motiu de l'expedició de Pere III a Sardenya al seu físic Pere Ros (1354). Amb tot, s'hi observa una diferència ben clara: mentre que els anglesos foren comissionats separatament per a trobar –i avaluar– els professionals adequats, Pere Ros –un físic universitari– ho fou per a trobar –i avaluar– tant altres físics, com també cirurgians i fins i tot apotecaris.

Desconec si es donaren comissions similars per a l'expedició a França d'Eduard IV (1475). En tot cas val a dir que fou acompanyada per un mínim documentat de quinze sanitaris: un físic, un físic-cirurgià amb un ajudant, set cirurgians i cinc ajudants, amb sous clarament diferenciats segons llur funció professional.¹⁹

---

¹⁷ Vegeu fonamentalment G. E. GASK, "The Medical Services of Henry the Fifth's Campaign of the Somme in 1415", *Proceedings of the Royal Society of Medicine (Sect. Hist. Med.)*, 16 (1923): 1-10 [també dins IDEM, *Essays in the History of Medicine*, Londres, 1950, pp. 94-102, en especial les pp. 95-96]. Modernament, les dades aportades per Gask han estat reelaborades per W. J. BISHOP, *The Early History of Surgery*, cit., pp. 69-70, i en particular per R. S. GOTTFRIED, *Doctors and Medicine*, cit., p. 142 i ss.

¹⁸ Vegeu G. E. GASK, "The Medical Services", cit., p. 100; J. J. KEEVIL, *Medicine and the Navy*, cit., p. 27; i R. S. GOTTFRIED, *Doctors and Medicine*, cit., pp. 142 i ss. i 151.

¹⁹ Vegeu G. E. GASK, "Vicary's Predecessors", cit., p. 72; i R. S. GOTTFRIED, *Doctors and Medicine*, cit., p. 142 i ss. i 151.

2.- LES MILÍCIES COMUNALS ALS PAÏSOS BAIXOS.

Als Països Baixos, les ciutats començaren a contractar físics i cirurgians per a l'assistència als més desfavorits, a càrrec de l'erari municipal, des de finals del segle XIII. Entre els deures d'aquests professionals, sobretot dels cirurgians, hom hi comptava l'assistència als presos i el servei sanitari en les milícies comunals.

Aquestes milícies, com a molts altres països d'Europa, es formaven espontàniament per a la defensa de la ciutat, en base a les corporacions urbanes d'arts i oficis (gremis). Hom hi documenta la presència de professionals sanitaris des de finals del segle XIII. Les autoritats municipals s'encarregaven directament de llur retribució, i els eren lliurats *acorriments* extraordinaris per a equipar-se amb l'instrumental i els productes medicinals necessaris. La ciutat s'encarregava igualment de posar els carros i animals que calguessin per al seu transport, el del seu bagatge i el dels malalts i ferits. L'*acordament* dels professionals sanitaris s'acomodava al caràcter i la importància de cada expedició. Així, si el número de soldats era reduït, hom considerava que n'hi havia prou amb un cirurgià, que, a voltes, es feia acompanyar per la seva muller la qual l'assistia en l'exercici professional; quan el contingent era considerable s'hi agregaven un o més cirurgians, amb els seus deixebles, tots ells a càrrec del Comú.

El cas més antic que s'ha documentat és el de Wauthier Blankard, *metge* que acompanyà la milícia de Bruges mobilitzada contra el comte d'Hainaut (1293). Un dels cirurgians que contractà la ciutat de Ieper (Ypres) —i que acompanyà l'exèrcit com a mínim en tres ocasions documentades, els anys 1302, 1311-1312 i 1325— fou el cèlebre Jan Yperman, format a l'escola de cirurgia de París i autor, com comentaré més endavant, del primer tractat neerlandès —i en neerlandès— de cirurgia.²⁰

---

²⁰ Vegeu E. C. VAN LEERSUM, "Notes Concerning the Life of Jan Yperman", *Jamus*, 18 (1913): 1-15; A. de METZ, "Organisation du service médical de nos anciennes milices flamandes du treizième siècle", *IV Congrès International d'Història de la Medicina* (Brussel·les, 1923), Anvers, 1927, pp. 84-85; A. CASARINI, *La medicina militare*, cit., p. 181; IDEM, "I precursori italiani", cit., pp. 10-11; i D. de MOULIN, *A History of Surgery, with Emphasis on the Netherlands*, Dordrecht, 1988, pp. 58-63.

3.- ELS EXÈRCITS REIALS I FEUDALS DE FRANÇA.

A França, si bé Malgaigne afirmà l'absència de professionals sanitaris acompanyant els exèrcits reials fins entrat el segle XV, els treballs més recents d'Ernest Wickersheimer, Philippe Contamine i Danielle Jacquart han demostrat la manca de fonament d'aquestes suposicions. Tot i que aquests autors —sobretot Wickersheimer i Jacquart— al·ludeixen principalment als cirurgians, el cert és que, com prova Contamine, hom hi coneix la presència d'individus exercint totes les funcions mèdiques. Les primeres dades corresponen a finals del segle XIII, amb la probable presència de Renaud de Belvaco, cirurgià del rei, a l'exèrcit francès que envaí Catalunya l'any 1285, durant el conflicte derivat de les Vespres Sicilianes. El 1298 hom encomanà a Jean le Mire, cirurgià del rei, que tingués cura dels ferits que es produïssin durant l'expedició a la Gascunya, i el 1302 fou present també a la batalla de Courtrai. Un altre cirurgià és citat en els comptes de guerra dels tesorers de Felip VI de l'any 1341. El cirurgià del rei Jean de Jodoigne fou present en el setge d'Orleans de 1428. Dos cirurgians, encara, són documentats en l'exèrcit reial que assetjà Rennes el 1491. Aparentment, ben poca cosa, però cal remarcar el fet que des de finals del segle XIII la presència de *maîtres en médecine*, de *physiciens*, de *chirurgiens*, de *mires*, de *barbiers*, de *maréchaux*, i segurament també d'apotecaris, sembla habitual en els exèrcits francesos, bé enrolats pels reis, bé pels nobles, en les hosts municipals o concurrents a la lleva general. El caràcter de la documentació conservada, unit a la manca d'estudis sobre el tema, fa que només es coneguin notícies escadusseres d'aquí i d'allà, i que, per tant, no sigui possible donar ni tan sols xifres mínimes fins al segle XV.²¹ Hom coneix bé la participació del famós cirurgià autor Henri de Mondeville en diverses expedicions militars, acompanyant-hi, des de 1301, Felip IV i el seu germà Carles de Valois; algunes indicacions del seu tractat fan pensar que

---

²¹ Vegeu les dades d'alguns cirurgians reials recollides per E. WICKERSHEIMER, *Dictionnaire biographique*, cit., vol. 1, pp. 258 (Guillaume de Nourry, 1491), 330 (Jacques Houel, 1491), 425 (Jean de Jodoigne, 1428), 435 (Jean le Mire, 1298 i 1302), 635 (Pierre de Genevre, 1341) i 693 (Renaud de Belvaco, 1285-1286), dades sistematitzades i analitzades per Danielle JACQUART, *Le milieu médical*, cit., pp. 103-04; i també les aportades per Ph. CONTAMINE, *Guerre, état et société*, cit.: un físic i un mestre en medicina a l'exèrcit reial a la segona meitat del segle XIV (p. 24), un cirurgià a l'exèrcit reial en la campanya de 1339-1340 (p. 623) i un altre a finals del mateix segle (p. 24), un cirurgià en una companyia d'artillers reials normands de 1491 de cap a 175 homes (p. 298), un cirurgià en les bandes de mercenaris suïssos de cap a 300 homes a finals del segle XV (p. 310), un altre cirurgià en l'host municipal de Tournai de 1411 (p. 216), barbiers en les companyies d'arquers reials de finals del segle XV (pp. 358, 461 i 509), menescals participant en les estimes de cavalls en els segles XIV i XV (pp. 19 i 103-06), menescals en les comitives dels nobles a finals del segle XIV (pp. 24, 172 i 611), i, finalment, tres menescals reclutats en una companyia d'arquers de Lyon de 1448 (p. 357).

hagués pogut prendre part en l'expedició a Catalunya de 1285.²² Però a banda de la documentació arxivística, la poesia trobadoresca, les novel·les de cavalleries i les cançons de gesta poden aportar dades d'interès també. Així, a la *Chanson de Roland* (principis del segle XI) es descriu l'actuació dels *mîres* i llurs mètodes terapèutics durant la guerra, mentre els clergues —tal com succeí durant la conquesta de Sardenya (1323-1324)— s'hi encarreguen de recollir els ferits, de transportar-los o de sepultar-los.²³ D'altra banda, en el *Lancelot* en prosa els metges són cridats després d'una batalla per a venir a atendre Gauvain.²⁴

Els grans senyors feudals també es preocuparen d'organitzar un servei mèdic en llurs exèrcits. Un dels primers casos documentats correspon als comtes de Savoia, dintre de l'Imperi; Amadeu V contractà amb un sou diari mitja dotzena de cirurgians en el transcurs de diverses campanyes militars (1321). Més endavant, apareixen alguns escadussers cirurgians i barbers en els acordaments militars borgonyons, lorenesos i bretons.²⁵ A Borgonya, segons el cronista Olivier de la Marche, Carles *el Temerari* (1467-1477) instituí un servei sanitari de guerra assignant un cirurgià a cada companyia de cent llancers; tanmateix, per tal com no està documentat en la pràctica, hom ha dubtat que aquesta mesura fóra mai aplicada.²⁶

A Occitània, hom pot documentar des de molt a principis del segle XIII, la presència de *metges* qualificats (*sapiens*) i menescals en la guerra. En efecte, aquests professionals són citats amb naturalitat, com ha comentat Linda M. Paterson, en tres ocasions diferents, en un

---

²² Vegeu fonamentalment É. NICAISE, *Chirurgie de Maître Henri de Mondeville, chirurgien de Philippe le Bel, roi de France, composée de 1306 à 1320*, París, 1893, pp. XVI-XIX; E. WICKERSHEIMER, *Dictionnaire biographique*, cit., vol. 1, pp. 282-83; i Danielle JACQUART, *Supplément*, cit., pp. 117-18. La seva possible presència a Catalunya el 1285 —expedició que fou delmada per malalties pestilencials— la dedueixo del fet que destaca el país com un lloc d'«aire pestilencial»: *Et multiplicatur hoc apostema [carbunculus sive anthrax] magis in quibusdam regionibus ut in Catalonia, Apulia, Asia, in pestilentiali aere corrupto...* (H. DE MONDEVILLE, *Chirurgia*, tract. III, doctr. II, cap. V, ed. de J. L. PAGEL, p. 473).

²³ A. CASARINI, *La medicina militare*, cit., pp. 143 i 145-48.

²⁴ Referència a Linda M. PATERSON, "Military Surgery: Knights, Sergeants and Raimon of Avignon's Version of the «Chirurgia» of Roger of Salerno (1180-1209)", dins R. HARVEY i C. HARPER-BILL (eds.), *The Ideals and Practices of Medieval Knighthood*, vol. 2, Woodbridge, 1988, p. 145. Sabem que Jaume II posseï l'obra i que Pere III manà fer-ne una traducció al català (vegeu A. RUBIÓ i LLUCH, *Documents*, cit., vol. 1, p. 201, *passim*).

²⁵ Vegeu A. CASARINI, "I precursori italiani", cit., p. 12; Danielle JACQUART, *Le milieu médical en France*, cit., pp. 118-19; i Linda M. PATERSON, "Military Surgery", p. 144.

²⁶ A. CASARINI, *La medicina militare*, cit., p. 193. La reproducció del text de la Marche i els dubtes sobre la seva aplicació pràctica a Danielle JACQUART, *Le milieu médical en France*, cit., p. 119. Vegeu també J. GUILLERMAND (dir.), *Histoire de la médecine aux armées*, cit., p. 276; i més endavant, l'apartat sobre l'abast social de l'activitat professional.

context de batalla referent a la guerra de setge (en el de Bèucaire –1216– i primer –1217– i segon setge de Tolosa –1218) a la *Canson de la Crosada*, el poema èpic nacional que narra la croada francesa contra els albigesos, i tant en el costat occità com en el francès.²⁷ Linda M. Paterson, en un molt suggerent treball, ha mostrat com la cirurgia produïda a l'escola salernitana –més en concret l'obra quirúrgica de Ruggero di Frugardo (Roger de Salerno) a través de la traducció a l'occità efectuada vers 1209 per Raimon d'Avinhon i d'altres comentaris i versions posteriors– proporcionà «els coneixements i l'ímpetu per a encoratjar l'ús de cirurgians en la guerra amb bases organitzades».²⁸ Com indica Paterson, el text de la *Canson* sembla apuntar cap a l'existència d'una certa organització sanitària –més que no pas una assistència fortuïta o vista com a profitosa–, en atribuir a Simó de Montfort, cap de l'exèrcit croat francès, la iniciativa respecte de la tasca dels *metges sapiens*:

«I el comte de Montfort mana als metges instruits // que facin els empastres i els unguents // i que facin viure els nafrats i els qui gemeguen de dolor».²⁹

És molt probable que un d'aquests *metges sapiens* fóra Guilhem de Congeinna, cirurgià que estigué al servei de Simó de Montfort i que fou autor o inspirador d'un comentari (*Modus et consuetudo operandi*) a la mateixa obra de Ruggero, escrit abans de 1218.³⁰

---

²⁷ La primera part de l'obra, atribuïda a Guilhem de Tudela, partidari de la croada, es pot datar entre 1210 i 1214; la segona part, en canvi, és anònima, segurament obra d'un clergue pròxim al comte Raimon VII de Tolosa, i datable vers 1228. És en aquesta segona part més occitanista on apareixen esmentats els dits professionals sanitaris. Com assenyalen Lafont i Anatole, la *Canson de la Crosada* «és un poema destinat a esdevenir un clàssic, una deu», per la seva grandiositat, però «les desgràcies de la civilització que expressa li han prohibit precisament aquest destí» (R. LAFONT i Ch. ANATOLE, *Nouvelle histoire de la littérature occitane*, París, 1973 [trad. cat.: Barcelona, 1973, vol. 1, pp. 130-43]). Les referències als professionals sanitaris que ara només apuntem i que més endavant veurem amb més detall, han estat comentades per Linda M. PATERSON, "Military Surgery", cit., pp. 144-45. Un panorama sobre la medicina i les professions sanitàries a l'Occitània de l'època a IDEM, "La médecine en Occitanie avant 1250", dins P. T. RICKETTS (ed.), *Actes du 1er Congrès de l'Association Internationale d'Études Occitaines*, 1987, pp. 383-99.

²⁸ Linda M. PATERSON, *ibid.*, p. 144.

²⁹ *E-l coms de Montfort manda los metges sapiens // que fassan los empastres e-ls enguens ichamens // e que tragan a vida los nafratz e-ls planhens*, durant el primer setge de Tolosa (1217) (G. de TUDELA i al., *Canson de la Crosada*, ed. per E. MARTIN-CHABOT, vol. 3, París, 1961 [reimpr.: París, 1973], pp. 9-11, § 189, citat per Linda M. PATERSON, "Military Surgery", cit., p. 145).

³⁰ Les seves lliçons foren escrites per un estudiant que també hi afegí les seves pròpies notes i comentaris, i aquesta versió de la *Chirurgia* de Ruggero fou després traduïda a l'hebreu. Vegeu K. SUDHOFF, "Domini et magistri Willelmi de Congenis, Burgensis zu Montpellier Scriptum chirurgiae, sowie dazugehörige «Notule Chirurgiae» eines Schülers", dins IDEM, *Beiträge zur Geschichte der Chirurgie im Mittelalter. Graphische und textliche Untersuchungen*

4.- ELS EXÈRCITS CASTELLANS.

Les notícies sobre la presència de professionals sanitaris en els exèrcits castellans medievals tampoc són estranyes. La historiografia sobre el tema, tant nacional com estrangera, ho destacà ben aviat, encara que hom s'ha basat de forma quasi exclusiva en les cròniques contemporànies.⁸¹ Ha estat destacat com, segons el text de la *Primera Crónica General*, el rei Sanç II, ferit a traïció per Vellido Adolfo mentre assetjava la seva germana Urraca a Zamora (1072), fou assistit per un cirurgià —un *maestro de llagas*— que es trobava a l'exèrcit.⁸² Caldria considerar si aquest aspecte concret podria ser més indicatiu de finals del segle XIII, l'època en la qual Alfons el Savi féu redactar aquesta crònica —iniciada cap a 1270—, que de l'època de Sanç II. Ruiz Moreno acceptà acríticament la datació de la presència del *maestro* cirurgià en el segle XI.⁸³

---

in mittelalterlichen Handschriften, a *Studien zur Geschichte der Medizin*, 11 (1918): 297-390; i Linda M. PATERSON, "Military Surgery", cit., pp. 122 i 145.

⁸¹ Vegeu, per exemple, A. POBLACIÓN y FERNÁNDEZ, *Historia de la medicina militar*, cit., p. 120 i ss.; A. RUIZ MORENO, *La medicina en la legislación*, cit., p. 52 i ss.; S. MONTSERRAT ESTEVE, *La medicina militar a través de los siglos*, Madrid, 1946, p. 128 i ss.; o F. H. GARRISON, *Notes on the History*, cit., pp. 95-97, seguint E. Th. WITHINGTON, *Medical History*, cit., pp. 224-25.

⁸² El rei, enganyat per Vellido Adolfo, s'apartà amb aquest de l'exèrcit per tal de fer una inspecció de les muralles de Zamora, *et traye en la mano un venablo pequenno dorado como lo avien entonces por costumbre los reys, et diol a Vellid Adolfo que gele toviessse, et el rey apartósse a fazer aquello que la natura pide et que ell omne non lo puede escusar. Et Vellid Adolfo allegóse allá con él, et quando vio estar daquela guisa, lançol aquel venablo, et diol por las espaldas et saliól a la otra parte por los pechos [...] Recabdado desta guisa Vellid Adolfo, así fue que los castellanos fueron buscar su sennor, et falláronle en la ribera del Duero do yacíe ferido de muerte; mas non avíe aún perduda la fabla; et teníe el venablo en el cuerpo quel passava de las espaldas a los pechos, mas non gele osavan sacar por miedo que perderíe luego la fabla et morríe sin ella. Et llegó y essa ora un maestro de llagas que andava y en la huest, et mandol asserrar ell asta dell un cabo et dell otro por tal que non perdiessse la fabla. Díxol entonces el conde Don García de Cabra, al que dizien el Crespo de Grannón: «sennor, pensad de vuestra alma, ca mucho tenedes mala ferida». Díxo el rey entonces: «benito seades, conde, por que lo tan bien dezides, ca bien entiendo que muerto so, et matóme el traydor de Vellid Adolfo que se avíe fecho mío vassallo» [...] El rey mandó entonces quel assentassen en el lecho [...] Pues que esto ovo dicho, demandó candela et salióle luego ell alma (ALFONS X, *Primera Crónica General de España*, § 836 i 838). Text reproduït amb incorreccions per A. RUIZ MORENO, *La medicina en la legislación*, cit., pp. 52-53.*

⁸³ Tot i amb això, cal tenir en compte que la *Primera Crónica General de España* inclou bona part del text arromançat del *Cantar de Sancho II de Castilla*, conegut també com a *El cerco de Zamora*, el més llarg dels relats conservats de la *Crónica Najerense* (escrita vers 1160). Per altra banda, en el mateix sentit, hom ha suggerit que les lleis de les *Partidas II* i *VII* relacionades amb la professió mèdica, i el conegut text del *Fuero Real* (Lib. IV, tít. 16, Ley 1), que introduïen a Castella procediments que feien possible el control social sobre l'activitat mèdica professional, és probable que fossin redactats cap a finals del segle XIII i no a mitjan de segle, com es daten tradicionalment aquests textos legals (Vegeu L. GARCÍA BALLESTER, "El papel de las instituciones de consumo y difusión de ciencia médica en la Castilla del siglo XIII: el monasterio, la catedral y la Universidad", *Dynamis*, 4 (1984): 33-63, p. 58 i ss., recolzant l'opinió d'A. GARCÍA GALLO, "Nuevas observaciones sobre la obra", cit., p. 651 i ss.)

D'altra banda, els furs municipals d'algunes ciutats castellanes (Conca, Zorita, Sepúlveda, Molina, etc.), que responen a una tradició comuna amb els d'algunes localitats del Baix Aragó (Terol, Albarrasí, etc.), datables tots plegats entre mitjan segle XII (Molina) i finals del segle XIII (Sepúlveda), contenen tots, en el capítol referent a l'organització militar, un apartat que regula els drets i deures —o si més no la paga— del cirurgià que havia d'acompanyar la milícia comunal. Aquest cirurgià, que és qualificat de *maestro* en els més antics, sembla que havia d'ocupar-se d'estimar i de curar les ferides tant de les persones com dels animals que anessin amb l'exèrcit per al pagament posterior de les *esmenes* (*erechas*). Cal dir que l'avaluació d'aquestes *erechas*, tant pel que fa a persones com a animals, fou recollida també —sense citar la intervenció del cirurgià que, amb tot, hi sembla evident— per les *Partidas* d'Alfons *el Savi*.⁸⁴ Però no és ara el moment d'aturar-s'hi; ho veurem amb més deteniment més endavant.⁸⁵

Sembla que en el setge d'Algesires, establert per Alfons XI entre els anys 1342-1344, hi hagué cirurgians. La crònica del rei així ho dóna a entendre quan assenyala que tothom qui resultava ferit a causa de les novedoses (per als cristians) armes de foc que utilitzaven els musulmans *luego era muerto, et non avía cerurgía nenguna que le podiese aprovechar*.⁸⁶ En general, la poca o nul·la documentació conservada ha forçat els historiadors a fixar-se en èpoques posteriors, a partir del segle XV o fins i tot, a partir de la guerra de Granada, ja a finals d'aquell segle. A mitjan de segle, la *Crónica de Don Álvaro de Luna* (escrita entre 1445-1460) recull com en l'assalt a la vila d'Atienza (1446) el conestable fou ferit en el cap i guarit sobre el mateix camp —en lloc de ser traslladat a les tendes del real— pels *maestros cirujanos* que el rei li féu cridar.⁸⁷ Durant la guerra de Granada (1484-1492) hom documenta clarament

⁸⁴ ALFONS X, *Las Siete Partidas*, Partida Segunda, Título XXV, Ley II.

⁸⁵ Vegeu l'apartat sobre la retribució professional.

⁸⁶ F. SÁNCHEZ DE VALLADOLID, *Crónica del Rey Don Alfonso el Onceno*, § 289. Aquest passatge fou citat erròniament per A. POBLACIÓN y FERNÁNDEZ, *Historia de la medicina militar*, cit., p. 128, que en lloc de *cerurgía* transcriví *cirujano*.

⁸⁷ *En esta tardeña que el Maestre [de Santiago, des de 1445] fizo allí a la puerta de la villa, las esquinas e piedras venían sobre él, tantas e tan espesas que parescía que llovía, e açertóle una esquina de aquestas en el canto de la çelada, ca en otra manera luego lo matara; pero firióle en la sien, e desçendió de la çelada e firiólo en el hombro, pero no fué la llaga que allí rescibió mortal [...] quando vieron que la sangre le desçendía por la sien e por la cara, dixerónle que su merçed se debía abaxar de aquel lugar a fazer curar de sí, ca estaba ferido en la cabeça,*

uns serveis de sanitat organitzats en els exèrcits castellans que hi combateren, però això ja excedeix els límits d'aquest treball.⁸⁸

5.- LA PENÍNSULA ITALIANA.

Les ciutats del nord de la península italiana reglamentaren la presència de professionals sanitaris en les seves milícies comunals des de —almenys— el segon terç del segle XIII. A Cremona, un ban del comú de 1240, disposava que un metge de ferides i d'ossos —és a dir, un simple cirurgià—, havia d'acompanyar les tropes comunals en campanya i romandre al costat del *carroccio*, carro de guerra amb els símbols de la ciutat, amb un sou diari a càrrec del Comú pel qual havia de comprometre's a donar assistència gratuïta a tots els ferits cremonesos.⁸⁹

El Comú de Bolonya estipulà (1214) un contracte amb el cirurgià Ugo Borgognoni pel qual s'obligava a prestar la seva assistència gratuïta a tots els malalts pobres de la ciutat i

---

e la sangre se le yba [...] El Rey les dixo que se fuese al real e que curarían dél [...] El Rey enbió por maestros cirujanos, e allí en el campo le hizo curar e ligar la ferida, ca non quiso el Maestre irse a las tiendas; antes después que le ovieron catado la ferida, e ligado lo más sotilmente que se pudo fazer, el Maestre bolbió a aquel arrabal... (G. CHACÓN, *Crónica de Don Álvaro de Luna, condestable de Castilla, maestre de Santiago*, § 67). Text reproduït parcialment per A. RUIZ MORENO, *La medicina en la legislación*, cit., p. 53.

⁸⁸ Vegeu més endavant, l'apartat sobre els orígens dels hospitals de camp.

⁸⁹ *MCCXL, indictione XII. Additum est et statutum quod unus medicus de plagis et ossibus tantum debeat ire et esse cum carrocio, quando vadit in exercitum, qui habere debeat de Comuni duos solidos imperiales in die et non plures, nec solutionem seu pretium recipiat ab aliquo civitatis et episcopatus Cremonensis pro medicatura durante exercitu. Et qui teneatur medicare in eo exercitu omnes de civitate et episcopatu sine praetio aliquo. Et ita teneatur jurare et attendere et observare*, transcrit del *Codex Diplomaticus Cremonensis* per A. CASARINI, *La medicina militare*, cit., p. 164; vegeu també IDEM, "I precursori italiani", cit., p. 11; i I. CAPPELLINI, "I medici fiorentini alla battaglia di Montaperti (4 settembre 1260)", *Rivista di Storia delle Scienze Mediche e Naturali*, 41 (1950): 28. El *carroccio* era un carro de quatre rodes estirat per quatre bous que era utilitzat per les antigues comunes italianes per a portar a la guerra amb solennitat la senyera comunal, un altar i una campana. Segons Icilio Cappellini, Chiappelli, en un article antic però fonamental (A. CHIAPPELLI, "Studi sull'esercizio della medicina in Italia negli ultimi tre secoli del Medio Evo", *Giornale della Reale Società Italiana d'Igiene*, 7 (1885): 633-35), recollí la hipòtesi que havia servit sobretot per a senyalar el lloc on es situava el comandament de l'exèrcit i, amb aquest, els capellans i els metges, la caixa de diners i els productes medicinals. El ban de Cremona (1240) i la presència documentada d'un cirurgià al costat del *carroccio* florentí durant la batalla de Montaperti (1260), confirmen que aquesta era la posició del metge durant el combat —almenys en algunes ciutats italianes— i això ve a indicar quina era la importància conferida a llur tasca en la guerra (I. CAPPELLINI, "I medici fiorentini", cit., pp. 27-28).

també a les tropes comunals, a les quals havia d'acompanyar en cas de guerra. Efectivament, si hi hagués guerra amb els enemics de la ciutat o bé guerra civil en ella, Ugo s'hi obligava a romandre a la ciutat i, si aleshores es trobés fora de la ciutat, i hi hagués bolonyesos ferits, a venir a medicar-los, anant a càrrec de la ciutat les despeses del viatge (8 ll gen. per viatge d'anada i tornada). S'hi obligava també a acompanyar tots els exèrcits comunals a les pròpies expenses i a medicar i guarir tots els qui estiguessin a l'exèrcit, en servei del Comú de Bolonya. Tot i que el contracte només era d'un any, hom li concedí una casa i altres possessions a la ciutat perquè hi restés, i, de fet, sabem que acompanyà les milícies bolonyeses a la 5ª croada a Síria i a Egipte (1218-1221), on prengué part en el setge de Damiat de 1219, i és documentat a la ciutat fins v. 1258.⁴⁰

Els *Statuti* de Siena de 1309-1310 disposaven (rúbrica 75 de la Primera Part: *Di ridurre a Siena li feriti et infermi dell'oste*) que tots els qui caiguessin ferits o malalts a l'exèrcit comunal en campanya fossin traslladats a la ciutat a expenses de la ciutat, i encara que aquesta finacés llur medicació.⁴¹ Tanmateix aquesta disposició era d'origen i aplicació més antiga: no només ja se'n troba una de quasi anàloga en els *Statuti* de 1289-1298, sinó que a mitjan segle XIII estava en vigor pràcticament igual, com així ho demostra la documentació conservada referent a les batalles de Cacchiano i de Mensano (1267).⁴² D'altra banda, a Siena

---

⁴⁰ Vegeu una descripció del contracte, citant la font, a A. VEDRANI, "Ugo e Teodorico Borgognoni da Lucca", *Atti della Reale Accademia Lucchese di Scienze, Lettere ed Arti*, N.S., 1 (1931): 85; i també A. CASARINI, "I precursori italiani", cit., pp. 12 i 19; IDEM, *La medicina militare*, cit., p. 176; i V. NUTTON, "Continuity or Rediscovery? The City Physician in Classical Antiquity and Medieval Italy", dins A. W. RUSSELL (ed.), *The Town and State Physician in Europe from the Middle Ages to the Enlightenment*, a *Wolfenbütteler Forschungen*, 17 (1981): 27-27. Li eren assignades possessions per un valor de 600 lliures bolonyeses, que en el cas que cap dels seus descendents fos metge havien de revertir a la ciutat fins a un valor de 200 lliures. En l'exercici diari a la ciutat hom li reconeixia el dret d'obtenir un carro de llenya per cada intervenció en els casos de fractura o de luxació, i un carro de farratge, o bé 20 sous, si el malalt tingués una bona posició econòmica; per als pobres, havia d'exercir gratuïtament.

⁴¹ *Et si alcuno cittadino di Siena sarà ferito o vero in alcuna infermità gravato nell'oste, tratta, ovvero cavalcata per lo Comune di Siena si che tornare non possa, el Camarlengo et IIII sieno tenuti esso fare conducere a Siena a l'expese del Comune di Siena se alcuno cotale cittadino vedranno o vero saranno richiesti. Et se cotale cittadino per prezzo sarà menato, quello prezzo paghino; salvo che se soperchio prezzo sarà pagato o vero promesso, sia tenuto menovare el prezo secondo che vedranno alloro convenevole. Et lo detto ferito si debbia ancora medicare a l'expese del Comune*, transcrit per A. GAROSI, "Spunti di organizzazione sanitaria di guerra in documenti senesi del dugento", *Rivista di Storia delle Scienze Mediche e Naturali*, 27 (1936): 233; vegeu també IDEM, *Siena nella storia della medicina (1240-1555)*, Florència, 1958, pp. 295-96.

⁴² Vegeu fonamentalment A. GAROSI, "Spunti di organizzazione", cit., on s'analitza i es publica documentació del Comú de Siena segons la qual aquest, en aquells dos episodis bèl·lics de secundària importància, mobilitzà fins a 17 sanitaris, entre físics i cirurgians. Tanmateix, només en dos casos es parla de metges acompanyant l'exèrcit (*pro medico masnade*); efectivament, aquests documents no semblen fer referència a metges que haguessin acompanyat

mateix, una obligació comuna a moltes persones, entre les quals els metges, era la de posseir un o més cavalls, preparats per a la guerra.⁴³ Igualment, Siena, Venècia i altres ciutats italianes, encarregaren als professionals sanitaris, des de principis del segle XIII, l'assistència als presoners de guerra.⁴⁴

En els *Statuti Albertini* de Verona hom hi pot trobar també algunes notícies sobre l'existència de metges acompanyant l'exèrcit i les cavalcades. De forma semblant, les milícies venecianes que combatien a la plana llombarda contra els francesos (1321) disposaren d'un servei sanitari sota la direcció d'un cirurgià en cap. A Florència, el 1259, en la guerra contra Siena, hom proveí l'assistència sanitària de l'exèrcit comunal amb tres cirurgians *ad curandos illos qui in exercitu vulnererentur* i dos físics *ad curandos infirmos febri*.⁴⁵ A la campanya de Montaperti, que culminà amb la batalla homònima (1260), molt sagnant i guanyada per Siena, el Comú de Florència, a través del capità de l'exèrcit, nomenà tres metges perquè acompanyessin els combatents: l'un —anomenant *mestre* i amb un sou superior— sembla ser físic, mentre que els altres dos fan l'efecte de ser simples cirurgians. A banda d'aquests, hom troba sis *metges* més de funció professional incerta en la lleva general florentina, enmig d'un gran nombre d'artesans, notaris, etc.⁴⁶ Cappelini va concloure que aquests aquests sanitaris nomenats pel Comú, en un nombre tan escàs per a un exèrcit que hom ha cregut considerable (35.000 homes), principalment ho foren per a atendre qüestions mèdico-legals: per a determinar la capacitat d'un ciutadà per a prestar el servei militar o per a comprovar la veracitat de les raons al·legades per a justificar la seva exclusió atorgant la consegüent llicència. Quant als ferits —indica—, si no es va recórrer al seu trasllat a la ciutat com en el cas sienès, degueren restar abandonats a les seves pròpies possibilitats, en mans dels *metges* enrolats en la lleva general, ben disposats a atendre'ls bé per esperit caritatiu, bé per afany de

---

l'exèrcit sinó a metges que assistiren els ferits un cop aquests foren traslladats a la ciutat. Vegeu també IDEM, *Siena nella storia*, cit., pp. 295-97.

⁴³ A. GAROSI, *Siena nella storia*, cit., p. 299.

⁴⁴ A. GAROSI, *Siena nella storia*, cit., pp. 300-02.

⁴⁵ A. CASARINI, "I precursori italiani", cit., p. 12.

⁴⁶ Vegeu fonamentalment I. CAPPELLINI, "I medici fiorentini", cit., pp. 28-40.

lucre.⁴⁷ En el cas de Siena, després de perdre la batalla del monestir de Santa Petronila (1260), poc abans de la de Montaperti, sabem que es produïren profundes mutacions en els privilegis d'exempció del servei militar dels que hi havien fruit els metges fins aquells moments: foren abolits.⁴⁸

En el regne de Sicília, des de l'època del normand Roger II (1130-1154) i després sota els Anjou, hi ha notícies de professionals sanitaris nomenats pels reis que seguien els seus exèrcits en les diverses expedicions, i que apareixen anomenats en la documentació *medici milites*. Aquests professionals havien de proveir-se d'un cavall, a les pròpies expenses, a l'inici de cada campanya, el valor del qual els podia ser reemborsat en cas de pèrdua, ferida o malaltia esdevinguda durant el servei.

Al voltant de Salern va crear-se, a mitjan segle XII —d'aleshores daten les primeres notícies fiables— una certa organització de l'ensenyament de la medicina basada en el coneixement de la filosofia natural i en els comentaris de breus escrits d'Hipòcrates, Galè i altres autors àrabs i bizantins —el que tècnicament hom coneix amb el nom de galenisme. Quelcom que assoliria un ple desenvolupament en el segle següent, amb la creació de la institució universitària, en el nord d'Itàlia i més enllà dels Alps. El fenomen del segle XII salernità va estar connectat amb uns altres quatre que enumeraré succintament tot seguit. En primer lloc, el de les traduccions de Constantí *l'Africà* (mort v. 1087), que van difondre's a partir del primer terç d'aquell segle; igualment, les traduccions toledanes de la segona meitat del segle XII foren conegudes quasi immediatament pels metges salernitans. En segon lloc, una tradició pròpia de receptes, que prové dels segles anteriors, i que culminaria amb el famós *Antidotarium Nicolai*, base de tota l'activitat apotecària en relació amb l'art de curar des de finals del segle XII. En tercer lloc, una tradició anatòmica basada en l'anatomia del porc. En quart lloc, i en íntima relació amb els anteriors, la presència d'una activitat quirúrgica especialment influent si tenim en compte que va plasmar-se en uns escrits en els quals s'hi conjuga un galenisme tècnicament sofisticat amb una rica casuística quirúrgica.⁴⁹ No fou una

---

⁴⁷ I. CAPPELLINI, "I medici fiorentini", cit., pp. 43-45. Vegeu algunes més dades sobre el cas de Florència en el treball de Katharine PARK, *Doctors and Medicine*, cit., p. 87 i ss.

⁴⁸ A. GAROSI, *Siena nella storia*, cit., p. 297.

⁴⁹ Vegeu L. GARCIA BALLESTER, R. FRENCH, J. ARRIZABALAGA i A. CUNNINGHAM (eds.), *Practical Medicine from Salerno to Black Death*, Cambridge, 1993 (en premsa), i la bibliografia allí citada sobre el particular.

casualitat, doncs, la presència de cirurgians *sapiens* en els exèrcits formats en el sud d'Itàlia.⁵⁰

Si en algun lloc cal cercar possibles influències arribades a la Corona d'Aragó, aquest fou, sens dubte, i com en altres qüestions conegudes —la Cancelleria reial— Sicília, a partir de la conquesta subsegüent a les Vespres (1282), i, més en particular, a partir de l'entronització de Jaume II (1291) després d'haver estat lloctinent i més tard rei a l'illa (1285-1295).

6.- LA CORONA D'ARAGÓ.

A la Corona d'Aragó, hom coneix la presència de professionals sanitaris en els exèrcits des del segon quart del segle XIII. Efectivament, Bahiel Alcostantiní, alfaquí (és a dir, metge) i torsimany d'àrab al servei de Jaume I, acompanyà el comte Nunyo Sanç de Rosselló a la conquesta de Mallorca (1229-1232). Probablement participà en el setge de València (1238), ciutat en el terme de la qual hi rebé terres després de la conquesta; i fou present en el primer setge de Xàtiva (1240-1241), on va negociar una treva amb els delegats de l'alfaquí de la ciutat i també hi rebé terres després de la conquesta (1244).⁵¹ Salomó Alcostantiní, germà de Bahiel, igualment alfaquí i torsimany del rei, l'acompanyà a la conquesta de Mallorca i, possiblement, també als setges de València i Xàtiva, on rebé terres.⁵² La narració que es fa

---

⁵⁰ A. CASARINI, *La medicina militare*, cit., p. 163; IDEM, "I precursori italiani", cit., p. 14; i el treball —que no he pogut consultar— de F. BANNÒ, "Il servizio sanitario militare e la Scuola Salernitana", *Giornale di Medicina Militare*, (1912). Hom pot veure'n una rica col·lecció documental a l'obra de F. PELLEGRINI, *La medicina militare nel regno di Napoli dall'avvento dei normanni alla caduta degli aragonesi (1139-1503)*, Verona, 1932. Cal dir que aquesta documentació fou destruïda durant la Segona Guerra Mundial. Sobre la pràctica mèdica a Sicília, vegeu també G. PITRÈ, *Medici, chirurghi, barbieri e speziali antichi in Sicilia (secoli XIII-XVIII). Curiosità storiche e altri scritti*, Palerm, 1910 [reimpr.: Roma, 1942].

⁵¹ Notícies a JAUME I, *Llibre dels Feits*, § 74, 325-26, utilitzades, amb altres, per D. ROMANO, "Judíos escribanos y trujumanes de árabe en la Corona de Aragón (reinados de Jaime I a Jaime II)", *Sefarad*, 38 (1978): 79-80. Sobre el significat de la paraula *alfaquí* que apareix en la documentació medieval, vegeu D. ROMANO, *ibid.*, pp. 73-76.

⁵² Féu les cartes per als missatgers que tramitaren el vassallatge de Menorca (1232): vegeu JAUME I, *Llibre dels Feits*, § 118, i D. ROMANO, "Judíos escribanos", cit., p. 81.

en el *Llibre dels Feits* de la ferida que rebé Jaume I durant el setge de València (1238) deixa entreveure, tot i que no s'hi fa cap referència explícita, la participació d'un cirurgià.⁵³ Si així fou, molt probablement es tractaria del cirurgià del rei, Baldoví de Baldoví, que sabem que fou present en el setge de Llutxent (1249).⁵⁴ Més tard, un altre alfaquí torsimany, Astruc Bonsenyor, acompanyà el rei Jaume a la campanya de Múrcia (1265).⁵⁵

El jueu valencià Samuel Abenmenassé, alfaquí i secretari per als documents àrabs de Pere *el Gran*, fou present amb el monarca al setge de Balaguer (1280), on s'havien fet forts els nobles catalans revoltats contra el rei.⁵⁶ Samuel acompanyà també Pere *el Gran* a l'expedició d'Alcoll (Berberia) i Sicília (1282-1283), que culminà amb la conquesta de l'illa.⁵⁷ És possible que acompanyessin el rei i l'exèrcit a Sicília alguns altres dels professionals sanitaris documentats al servei reial durant aquests anys; fins i tot sabem d'alguns

---

⁵³ JAUME I, *Llibre dels Feits*, § 266. Vegeu el text transcrit més endavant, a l'apartat sobre els orígens dels hospitals de camp.

⁵⁴ Jaume I li concedí, a ell i al seu germà Joan, mitjançant un document datat durant aquest últim setge, l'alqueria anomenada *Ehiu*, identificable, segons l'encapçalament del document, amb l'actual localitat d'El Genovès, prop de Xàtiva (ARV, Real, núm. 611, f. 278 v., 24 de març de 1249, publicat per M. V. FEBRER ROMAGUERA, ed., *Cartas pueblas de las morerías valencianas y documentación complementaria*, vol. 1, Saragossa, 1991, § 7, pp. 27-28. Vegeu també LL. COMENGE i FERRER, "Formas de munificencia", cit., p. 3, i IDEM, "Contribution", p. 524, que ho autoritza citant, sense referència, els *Anales del Reino de Valencia* (1613) de l'historiador valencià Francesc Diago; després d'al·ludir a altres donacions posteriors de Jaume I a altres professionals sanitaris, Comenge suggerí que «tractà els seus metges com a auxiliars en les seves empreses, distribuïnt entre ells els fruits de les seves conquestes, tal com feia amb les seves gents d'armes» (LL. COMENGE i FERRER, "Formas de munificencia", cit., p. 4, i IDEM, "Contribution", cit., p. 525). Hi féu referència també en el seu resum divulgatiu titulat *La medicina en Cataluña (bosquejo histórico)*, Barcelona, 1908, p. 75.

⁵⁵ JAUME I, *Llibre dels Feits*, § 422, 436-37 i 439, i D. ROMANO, "Judíos escribanos", cit., pp. 81-82. Astruc fou pare del conegut Jafudà Bonsenyor, metge i traductor al servei de Jaume II.

⁵⁶ ACA, C, reg. 48, f. 65 r., 30 de juny de 1280, reg. per J. RÉGNÉ, *History of the Jews*, cit., § 800, p. 144. Sobre aquest individu, que preparà i redactà diversos tractats de rendició i cartes de privilegi per als musulmans valencians, s'ocupà de la recaptació de tributs entre els vençuts i de la venda dels captius, i que exercí també tasques d'ambaixador, vegeu la síntesi d'Y. BAER, *Historia de los judíos*, cit., vol. 1, p. 133, i vol. 2, p. 696, nota 52; i els treballs de D. ROMANO, "Los hermanos Abenmenassé al servicio de Pedro el Grande de Aragón", dins *Homenaje a Millás Vallicrosa*, vol. 2, Barcelona, 1956, pp. 243-92; IDEM, "Los funcionarios judíos al servicio de Pedro el Grande de Aragón", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 33 (1969-1970): 28-29, 36-37 i 39; i IDEM, "Judíos escribanos", cit., pp. 84-85, fonamentalment; i els reculls documentals i bibliografia que hi són citats.

⁵⁷ D. ROMANO, "Los hermanos Abenmenassé", cit., pp. 258-60, i IDEM, "Judíos escribanos", cit., pp. 84-85.

metges sicilians al seu servei durant l'estada a l'illa,⁵⁸ però, a banda de Samuel, cap d'ells no és citat en un context de guerra. Sí que coneixem, en canvi, les disposicions preses pel rei Pere en benefici dels malalts de l'exèrcit a Sicília.⁵⁹ Durant la croada francesa contra Catalunya (1285) Pere *el Gran* mantingué al seu costat el seu cirurgià Guillem ça Riera⁶⁰ i Arnau de Vilanova.⁶¹ No em consten més dades sobre la presència de més metges al costat del rei i, menys encara, a l'exèrcit, durant la croada, però cal pensar que n'hi hagué; Muntaner —encara que escrivint el 1325— cità amb naturalitat llur presència en aquella guerra en glossar, en un combat esdevingut entre Banyoles i Besalú cap al 15 d'agost de 1285, les greus ferides inflingides pel mateix rei Pere a un francès al qui *no li calc cercar metge*.⁶² En tornar de Sicília, el mateix Samuel Abenmenassé adés citat, fou comissionat pel rei (1283) per a reclutar ballesters i llancers a les aljames musulmanes del regne de València davant la imminent invasió francesa.⁶³

---

⁵⁸ Sobre els professionals sanitaris al servei de Pere *el Gran*, vegeu Ll. COMENGE i FERRER, "Formas de munificencia", cit., p. 4; IDEM, "Contribution", cit., pp. 525-26; i J. TRENCHS i ÒDENA, *Casa, corte y cancellería*, cit., pp. 80-84 i 94-97; sense referència a apotecaris en cap d'ells i els menescals només en el darrer. Hom hi pot afegir els alfaquins documentats per David Romano i també el qui fou físic —i fill i nét d'altres metges reials— dels Hohenstaufen a Sicília, el jueu David de Palerm, al qui Pere *el Gran* confirmà el privilegi d'enfranchiment (ACA, C, reg. 54, ff. 202 v.-203 r., 24 de gener de 1283, Messina, reg. per J. RÉGNÉ, *History of the Jews*, cit., § 1009, p. 181) i confirmà com a dirigent de la comunitat jueva de Palerm, tot lloant la seva fidelitat i *saviésa* (*ibid.*, f. 223 v., 12 d'abril de 1283, Messina, reg. per J. RÉGNÉ, *ibid.*, § 1042, p. 187).

⁵⁹ Vegeu ACA, C, reg. 53, ff. 5 v. (11 de setembre de 1282), 9 r. (25 de setembre) i 50 v. (31 d'octubre), tots transcrits a l'Apèndix, § 1-3.

⁶⁰ El 18 de maig de 1285, mentre hom esperava l'entrada de l'exèrcit francès al coll de Panissars, el rei manava al batlle de Girona que li pagués sense dilació el violari de 300 ss b. anuals que li havia concedit anteriorment sobre la mateixa batllia (ACA, C, reg. 62, f. 153 v.)

⁶¹ Cal notar que la confirmació de la donació de les rendes del castell d'Ollers, del 5 de maig de 1285, a Barcelona, figura entre moltes altres ordres relatives a l'organització de l'exèrcit reial (ACA, C, reg. 62, f. 147 r.-v., publicada per R. d'ALÒS-MONER i de DOU, "Col·lecció de documents", cit., 3 (1909): 51-52, i per A. RUBIÓ i LLUCH, *Documents*, cit., vol. 1, pp. 5-6, i reg. per M. de BARCELONA, "Regesta", cit., p. 263, § 3. Arnau es trobava aleshores al servei permanent de Pere *el Gran*, i s'hi mantingué, sota contracte, fins al moment mateix de la mort del rei, esdevinguda a Vilafranca del Penedès la nit del 10 al 11 de novembre de 1285.

⁶² El rei Pere *va ferir lo primer que trobà ab la llança tal per mig de l'escut, que no li calc cercar metge* (R. MUNTANER, *Crònica*, § 134). Muntaner no s'està de manifestar èpicament, però amb naturalitat, d'una banda la relació ferides / metge, o millor sanitat / metges, i, de l'altra, la presència mateixa dels metges entre les gents d'armes.

⁶³ ACA, C, reg. 6, f. 100 r., 12 d'agost de 1283, publicat per P. de BOFARULL i MASCARÓ, ed., *CODOIN*, vol. 6, Barcelona, 1850, § 57, p. 196, i altres, i transcrit a l'Apèndix, § 4. Vegeu també Y. BAER, *Historia de los judíos*, cit., vol. 2, p. 696, nota 52; i D. ROMANO, "Los hermanos Abenmenassé", cit., pp. 258 i 260.

Mentre el rei fou a Sicília, i durant la subsegüent guerra amb els francesos, romangué al costat de l'infant Alfons un altre alfaquí, escrivà i torsimany jueu, Bondavid Bonsenyor —fill de l'Astruc Bonsenyor que serví Jaume I i germà del conegut Jafudà—, que més tard acompanyà Alfons, ja rei, a la conquesta de Menorca (1287).⁶⁴

Però no disposem de dades que provin que es proveís l'assistència sanitària a l'exèrcit fins després de la conquesta de Sicília (1282). Tots els casos citats anteriorment fan l'efecte d'haver estat al servei dels monarques i, com a molt, dels seus cercles més pròxims. El mateix que sembla documentar-se, com hem vist, en l'exèrcit invador francès.

Durant el setge que Pere *el Gran* posà a la vila d'Albarrasí (1284), hi foren presents —almenys— dos físics i dos cirurgians. Els físics, foren els del rei, Pere de Vilanova i Samuel Abenmenassé. A Vilanova li havien estat concedits poc abans del setge, previ pagament de 6000 ss reials val., tots els drets reials sobre unes cases a València recentment confiscades, en agraïment pels seus serveis prestats; essent al setge, el rei l'hi confirmà i l'alliberà del pagament.⁶⁵ L'alfaquí Samuel, per la seva banda, apareix documentat en la redacció de cartes en àrab durant el setge.⁶⁶ Els dos cirurgians, també al servei del rei, foren Guillem Corretger i Guillem ça Riera. Destaca el primer, que més endavant (1306) seria autor d'una de les dues traduccions al català conegudes del tractat de cirurgia de Teodorico Borgognoni, i es relacionaria amb els afers de la campanya de Jaume II d'Almeria (1309-1310). Per un document datat en el dit setge el rei manà al justícia de València que sobresegués una demanda efectuada contra ell per un tal Pericó Cerdà, *dum idem Guillelmum fuerit in servicio domini Regis*.⁶⁷ Pocs dies després, Pere *el Gran* manava que hom li lliurés vestits per tal com havia servit el rei en aquella campanya.⁶⁸ Però potser el document referent a Guillem ça Riera,

---

⁶⁴ D. ROMANO, "Judíos escribanos", cit., pp. 86-90; IDEM, "Los funcionarios judíos", cit., p. 36; C. PAPPALÀ i MARQUÈS, *La conquista de Menorca en 1287 por Alfonso III de Aragón*, Barcelona, 1901; i Aurèlia JENÉ, "La conquesta de Manurqa el febrer de 1287", *Estudi General*, 5-6 (1985-1986): 389-401.

⁶⁵ Vegeu la donació, datada a València, a ACA, C, reg. 52, f. 11 v., 10 d'abril de 1284; la confirmació i la redempció del pagament, datada *in obsidione Albarrazini*, a *ibid.*, reg. 44, ff. 237 v.-238 r., 14 d'agost de 1284.

⁶⁶ ACA, C, reg. 46, f. 221 v., 9 de juliol de 1284, *in obsidione de Albarrazino*, citat per D. ROMANO, "Los hermanos Abenmenassé", cit., p. 256.

⁶⁷ ACA, C, reg. 43, f. 16 v., 8 d'agost de 1284, transcrit a l'Apèndix, § 5.

⁶⁸ ACA, C, reg. 52, f. 15 r., datat *in exercitu Albarrazini* el 14 d'agost de 1284, citat per J. TRENCHS i ÒDENA, *Casa, corte y cancellería*, cit., p. 81, i transcrit a l'Apèndix, § 6.

membre de la família de cirurgians gironins que hem vist prendre part en totes les expedicions estudiades, és encara més interessant. En aquest document, després d'ordenar el pagament de la seva *quitació* ordinària pels seus serveis a la cort, el rei li manava pagar també la considerable suma de 722 ss i 6 d b. per l'equivalent d'un dia de soldada que li havien cedit els cavallers de la Casa del rei —*de familia Regis*— a canvi dels seus serveis professionals durant el dit setge, i una quantitat menor (87 ss 8 d b.) que li era deguda per un altre cavaller per idèntica raó.⁶⁹

De la mateixa manera, s'han pogut documentar alguns sanitaris en les expedicions que Jaume II menà durant la primera part del seu regnat. Coneixem que, quan preparava l'expedició a Sicília (1298-1299), Jaume II sol·licità a Arnau de Vilanova, aleshores a Montpeller, que li recomanés un metge perquè acompanyar-lo a l'illa.⁷⁰ Però desconec dades sobre la participació de sanitaris en aquesta expedició, com també en la poc anterior a Múrcia (1296). Tot el contari s'esdevé quant a la segona expedició a Múrcia i Llorca (1300) i al setge de Montfalcó (1302). Entre els *acorriments* efectuats per aquest concepte en aquestes dues últimes expedicions hi veiem aparèixer noms coneguts, com el del cirurgià Berenguer çà Riera, que després aniria amb el rei a la campanya d'Almeria (1309-1310). En el cas del setge de Montfalcó, establert per a sotmetre la rebel·lió de Ramon Folc VI de Cardona, anomenat *el Prohom Vinculador*, amb el dit Berenguer, s'hi congregaren un mínim de tres cirurgians, un menescal amb el seu ajudant i un barber, fent un total de sis professionals. En aquestes campanyes Berenguer va percebre cessions del sou d'un dia dels combatents que, pel que sembla, abastaren ja, si no tot l'exèrcit, sí una bona part d'ell.⁷¹ Aquests són els primers exemples que he pogut trobar d'un sistema de retribució de l'activitat professional del cirurgià

---

⁶⁹ ACA, C, reg. 52, f. 75 v., 18 de novembre de 1284, transcrit a l'Apèndix, § 7.

⁷⁰ ACA, C, reg. 106, f. 107 v., 29 de novembre de 1297, publicat per R. d'ALÒS-MONER i de DOU, "Col·lecció de documents", cit., 3 (1909): 448, i regestat per M. de BARCELONA, "Regesta", cit., p. 267, § 26. Aquest últim suggerí, sense base real, que l'escollit hagués estat Ermengol Blasi.

⁷¹ A Montfalcó hi foren presents els cirurgians del rei Berenguer, Jaume (I) i Francesc çà Riera; el menescal del rei Felip d'Aix, amb un seu massip; i el barber del rei, Guillem Martí. Jaume i Berenguer hi perceberen *el sou d'un dia dels rics hòmens e cavallers qui foren en servij del senyor Rey en la ost* (vegeu E. GONZÁLEZ HURTEBISE, *Libros de Tesorería*, cit., pp. 23-24, 26-27 i 120, § 80-86, 88 i 479). Quant a l'expedició de Múrcia i Llorca, on el sou d'un dia li fou atorgat *per los nobles cavalers qui eren en lo regne de Múrcia en servij del senyor Rey*, vegeu E. GONZÁLEZ HURTEBISE, *ibid.*, p. 144, § 598, i M. R. McVAUGH, "Royal Surgeons", cit., p. 7. Vegeu també Ch. GUILLERÉ, "Une famille de médecins", cit., p. [1]; en canvi, A. CARDONER i PLANAS, "Los cirujanos çà Riera", cit., p. 160, malinterpretà totalment aquests documents.

en la guerra que, com ja hem vist, seria vigent —a excepció de les expedicions de la guerra de Mallorca— durant, almenys, tota la primera meitat del segle XIV. Amb tot, s'hi observa una important diferència: en aquests documents de finals del segle XIII el veiem limitat —i, per tant, l'activitat professional del cirurgià de la qual n'és reflex també— exclusivament als qui eren *de familia Regis* i, poc després, als *richs-hòmens e cavallers* (aparentment) més en general.⁷³

Una recerca arxivística més aprofundida i sistemàtica és ben probable que aportés encara més dades. Tanmateix, les que ara per ara són conegudes són suficients com per a poder afirmar que la situació a la Corona d'Aragó al llarg del segle precedent a les expedicions estudiades és comparable a l'observada contemporàniament en altres regions de l'Europa occidental: presència de professionals sanitaris de diverses funcions mèdiques, l'abast social de l'activitat professional dels quals sembla depassar progressivament les persones reials i els seus domèstics per a arribar també als caps militars i a la noblesa convocada a la guerra. Cal notar que aquest fenomen, a la Corona d'Aragó, és contemporani —penso que no pas de forma casual— de la primera manifestació del control social dels professionals mèdics, efectuada, com és sabut, a les Corts generals de Montsó de 1289.⁷⁴

Per altra banda —i també a aquest respecte—, tot i que la més gran quantitat de dades arxivístiques ens les proporcionin les expedicions on el rei hi fou present, sabem que per aquelles dates —primers anys del segle XIV— no només existien professionals sanitaris en aquestes expedicions reials. L'expedició de la Gran Companyia Catalana a Orient (1303-1311) no ha estat, com cap altra de les anteriors expedicions esmentades, objecte de la meua recerca arxivística per al present treball. L'ampli diplomatarí publicat per Rubió i Lluch tampoc aporta dades sobre el particular. Tanmateix, per les memòries que deixà Ramon Muntaner, protagonista de primera fila dels fets, coneixem que entre les gents que acompanyaren els almogàvers a terres bizantines no hi havia només dones i mercaders, sinó també *metges*; i que aquests hi prestaven els seus serveis professionals durant la batalla no de forma més o menys casual i desorganitzada sinó sota les ordres dels comandants militars. Efectivament, així ho indica Ramon Muntaner en la cèlebre descripció de la defensa de Gal·lípoli —aleshores base

---

⁷³ Vegeu abans, els apartats sobre la retribució professional en la Primera Part, i també tot seguit, la síntesi sobre el tema i l'apartat sobre l'abast social de l'activitat professional.

⁷⁴ Vegeu més endavant, l'apartat sobre el rei i la medicina.

d'abastament de la Companyia; el cronista, llavors tresorer de l'expedició, va haver d'organitzar la dita defensa per a fer front a un atac genovès i bizantí, el juliol 1306, en un moment en el qual els mercenaris almogàvers eren absents, en base a les úniques persones que llavors hi eren: les dones, els infants, els mercaders catalans que freqüentaven la base,

*E d'altra part, ordoné los metges que havíem, que esteguessen aparellats d'adobar cascun con seria nafrat, en guisa que tantost pogués tornar a la batalla.*⁷⁴

I els genovesos atacants sembla que hi prengueren les mateixes disposicions.⁷⁵

Les milícies catalano-aragoneses al servei dels reis nord-africans vinculats als reis d'Aragó amb pactes de vassallatge és possible que no refusessin tampoc la presència de professionals sanitaris; així ho sembla suggerir un document de 1310 en el qual Jaume II ordenà al seu alcaid de la milícia al servei del rei Abu-Rebia del Marroc el pagament d'un deute inespecificat al *mestre* Llorenç Simó, físic.⁷⁶ Altrament, sabem que Bahiel Alcostantiní acompanyà, *per metge e per turjemà*, Jaume Peris, fill il·legítim del rei Pere, quan aquest anà al Marroc cap a l'any 1301; i que el 1324 s'oferí novament com a tal, adduint la seva experiència en ambdues matèries, per a acompanyar-hi Napoleó, fill natural de Jaume II.⁷⁷ Cal dir que cap dels treballs que usualment es citen sobre aquestes milícies nord-africanes⁷⁸ no proporciona notícies sobre el particular.

---

⁷⁴ En el mateix passatge indica encara que *un meu coc, qui estava en la cuina, qui coïa gallines per nafrats, que per lo funeral li venc un passador qui li entrà per lo muscle ben dos dits...* (R. MUNTANER, *Crònica*, § 227).

⁷⁵ Els genovesos disposaren *que si negun d'aquells qui anaven a la batalla hagués fam o set, o fos nafrat, e tornàs a la galea, que fos substituït per un altre combatent de refresc (o guarit?)* (*ibidem*).

⁷⁶ ACA, C, reg. 145, f. 150 r., 19 de setembre de 1310. Tanmateix, és probable que el deute no tingués relació amb el físic, ja que hi apareix com a germà i hereu de Pere Simó, potser mercader.

⁷⁷ Vegeu D. ROMANO, "Judíos escribanos", cit., p. 97. Aquest Bahiel era nét de l'alfaquí del mateix nom que hem vist al servei de Jaume I.

⁷⁸ Vegeu els de J. ALEMANY i BOLUFER, "Milicias cristianas al servicio de los sultanes musulmanes del Almagreb", dins *Homenaje a Don Francisco Codera*, Saragossa, 1904, pp. 133-69; A. GIMÉNEZ SOLER, "Caballeros españoles en África y africanos en España", *Revue Hispanique*, 13 (1905): 299-372 i 16 (1907): 56-69; Ch. E. DUFOURCQ, *L'Espagne catalane et le Maghrib*, cit.; M. GUAL DE TORRELLA, "Milicias cristianas en Berbería", *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, 89 (1973): 54-63; o el de Carme BATLLE i GALLART, "Notas sobre la milicia cristiana en el Norte de África en la segunda mitad del siglo XIII", dins *Homenaje al profesor Juan Torres Fontes*, Múrcia, 1987, vol. 1, pp. 127-37.

Igualment, en el setge posat al castell de Montsó, últim reducte de la resistència dels templers de la Corona d'Aragó a la supressió de l'orde, hi foren presents també alguns professionals sanitaris, aquest cop per iniciativa d'un noble. Sabem que el lloctinent del procurador d'Aragó, Artal de Luna, disposà que els cirurgians jueus Samuel i Salamó, fills d'Afac, també cirurgià, d'Eixea, romanguessin a la vila de Montsó per a assistir-hi els qui fossin ferits durant el combat. Així ho van fer els dits cirurgians durant més de deu mesos. Però Artal de Luna no els satisféu el seu sou i malgrat una ordre reial de febrer de 1309 perquè els fos lliurat dels béns confiscats al Temple, els cirurgians van haver d'apel·lar novament a Jaume II per a aconseguir que aquest tornés a manar llur pagament, tres anys més tard.⁷⁹

El nombre de professionals sanitaris que acompanyaren les principals expedicions reials posteriors, analitzades en la Primera Part d'aquest treball, resta exposat sintèticament en la Taula XXXII. En cap cas és inferior a la vintena, i encara podria pujar-se el mínim a vint-i-cinc, per tal com la primera campanya al Rosselló (1343), en la qual n'he pogut documentar fins a dinou, fou un tant atípica per raons oposades a les que marquen la ja comentada extraordinarietat de l'expedició a Mallorca del mateix any, amb els seus quaranta-vuit professionals documentats. Amb la sola excepció d'aquesta mateixa campanya al Rosselló de 1343, en la qual no es documenten apotecaris, i si deixem de banda les funcions mèdiques de transició (físics-cirurgians i barbers-cirurgians), en totes les altres expedicions estudiades hom hi pot documentar membres de totes les funcions mèdiques. Les dades que aporta aquesta taula constitueixen un testimoni excepcional del suport donat a la ciència mèdica (*scientia medicinalis*) i als seus professionals pels tres monarques que encapçalaren aquestes expedicions; de la importància que fou conferida tant a l'una com als altres per part de la societat de l'època i els seus governants per tal de vetllar per la salut —i l'eficiència— de quelcom tan delicat com les seves milícies; i de l'evolució de les diverses funcions mèdiques en un període clau del procés de professionalització de la medicina, tal com es va produir en aquesta època baix-medieval.

---

⁷⁹ ACA, C, reg. 272, f. 261 v., 3 de febrer de 1312, citat per J. RUBIÓ i BALAGUER, "Metjes y cirurgians juheus", cit., p. 495, i transcrit a l'Apèndix, § 88. Tot i que el document sembla suggerir que els cirurgians foren cridats després de la rendició del castell, per a assistir els ferits que restaven d'un setge ja acabat, l'al·lusió als «més de deu mesos» d'exercici professional que ells mateixos fan, ho desmenteix. Montsó es reté el maig de 1309, després d'un setge de prop d'un any i mig.

TAULA XXXII

Professionals sanitaris que acompanyaren
les expedicions militars de la Corona d'Aragó (1309-1355)
Funcions mèdiques

Expedició	F	F-C	C	B-C	B	A	M	Totals
Almeria (1309-10)	3		8		5	4	5	25
Sardenya (1323-24)	13	2	7		1	5	6	34
Mallorca (1343)	9	1	7	1	2	4	24	48
Rosselló (1343)	3	2	4	1	1		8	19
Rosselló (1344)	6		7	3	1	3	6	26
Sardenya (1354-55)	4	2	4	1	1	11	6	29

Claus: F = físics — F-C = físics-cirurgians — C = cirurgians — B-C = barbers-cirurgians — B = barbers — A =
apotecaris — M = menescals.

Les xifres inclouen també tots els ajudants documentats.

En acabar la guerra de Mallorca, Pere III promulgà, el 18 d'octubre de 1344, les conegudes *Ordinacions sobre lo regiment de tots los oficials de la sua Cort*, publicades per Pròsper de Bofarull el 1850, i mancades encara d'una edició crítica adient.⁸⁰ Aquestes ordinacions constituïen una traducció, amb molt escassos canvis, de les que havia promulgat en llatí a Mallorca set anys abans (1337) el que fou el seu últim rei, Jaume III, conegudes com a *Leges Palatinae*, l'edició crítica més a l'abast de les quals és la que en feren els bolandistes, fa ara gairebé tres segles.⁸¹ En aquestes ordinacions, de gran interès per a la història institucional, però també per a la història social en molts dels seus aspectes, hom hi regulava els drets i deures dels servidors reials però també dels oficials que componien la cúpula de l'estat: de la cambra reial a l'oficina del mestre racional, passant per la cancelleria. Tanmateix, i sense pretendre menystenir les innovacions que aportaren, cal tenir molt en compte, tal com afirmà el mateix Pere en el pròleg que hi afegí, que força matèries de les que hi són preceptuades eren vigents ja des de temps enrera.⁸² Entre els servidors del monarca les tasques dels quals hi apareixen metoditzades, hi veiem aparèixer, com veurem amb deteniment més endavant,⁸³ professionals sanitaris de les diverses funcions mèdiques: metges de física i de cirurgia, barbers, apotecaris i menescals. Interessa destacar aquí que s'hi expressa l'obligació —coincidint plenament amb les *Leges Palatinae*— dels cirurgians i dels menescals

---

⁸⁰ Ordenacions fetes per lo molt alt senyor En Pere Terç, Rey d'Aragó, sobre lo regiment de tots los oficials de la sua Cort, a cura de P. de BOFARULL i MASCARÓ (ed.), dins CODOIN, vol. 5, Barcelona, 1850. Hom n'ha publicat una traducció a l'italià, amb el títol *Le leggi palatine di Pietro IV d'Aragona*, a cura d'Olivetta SCHENA, Càller, 1983, que incorpora un limitat aparat crític.

⁸¹ JAUME III de Mallorca, *Leges Palatinae*, a cura de G. HENSCHEN, D. PAPEBROCH, F. BAERT i C. JANNING (eds.), dins *Acta Sanctorum*, vol. de juny-III, Anvers, 1701, pp. I-XC. N'existeixen, això sí, edicions facsímils del manuscrit de la Biblioteca Reial de Brussel·les, ricament il·lustrat. Vegeu una anàlisi de l'obra a C. A. WILLEMSSEN, *Zur Genesis der Mittelalterlichen Hofordnungen mit besonderer Berücksichtigung der Leges Palatinae Jakobs II von Mallorca*, Staatl. Akademie zu Braunsberg, Personal- und Vorlesungs- Verzeichniss, 2^a trim., 1940, pp. 3-40.

⁸² Vegeu F. CARRERAS i CANDI, "Ordenanzas para la casa y corte", cit.; IDEM, "Redreç de la reyal casa", cit.; K. SCHWARZ, *Aragonische Hofordnungen*, cit., comentat parcialment per J. JORDÁN DE URRÍES y AZARA, "Las ordenaciones de la corte aragonesa", cit.; L. KLÜPFEL, *Die Beanten der aragonischen Hof und Zentrolverwaltung am Ausgange der 13. Jahrhunderts* [trad. cat.: "El règim de la monarquia catalano-aragonesa en el segle XIII (I)", *Revista Jurídica de Catalunya*, 35 (1929): 195-226 i 289-327]; i IDEM, *Verwaltungsgeschichte des Königsreiches Aragon zu Ende des 13. Jahrhunderts*, Berlin-Stuttgart-Leipzig, 1915 [trad. cat.: "El règim de la monarquia catalano-aragonesa en el segle XIII (i II)", *Revista Jurídica de Catalunya*, 36 (1930): 298-331].

⁸³ Vegeu l'apartat sobre el rei i la medicina.

del rei d'acompanyar-lo a la guerra, mentre que, per contra, res no s'hi diu al respecte dels altres professionals. Dels cirurgians, després d'especificar llur funció primordial, hom afegex:

*E si en temps de pau engir d'aquestes coses per ells diligència haver volem, molt pus fort en temps de guerra, con Nós en host serem, cura a ells ésser deu, ajustants que, prop les tendes nostres o el loch en lo qual Nós estarem lavors, jaguen et romanguen...*⁸⁴

Quant als menescals, l'estructura del text és semblant:

*Nós anants per camí de nostra comitiva no-s partesca, apareylat de claus e de ferres e de altres coses semblants, mayorment en temps de guerra, con en host seríem e els cavalls nostres pus sovenejar moltes vegades en aquell temps no oblit...*⁸⁵

Cal dir que la cessió de l'equivalent del sou d'un dia del combatents als professionals sanitaris del rei, es centrarà, després d'aquestes ordinacions —de forma clara durant la guerra de Castella—, en aquestes dues funcions mèdiques.

Les Unions aragonesa i valenciana (1347-1348), en particular aquesta última, infinitament més delicada per al poder reial,⁸⁶ van proporcionar noves ocasions per al reclutament de professionals sanitaris en la guerra. El caràcter de la documentació conservada a l'arxiu reial i als altres de Barcelona, unit al fet que no es formés cap gran expedició reial, no permet fer-ne un estudi comparable al dut a terme amb les anteriors. No obstant això, en un *Compte d'En Pere des Bosch, scrivà de ració, de les reebudes e dates fetes als cavallers de la execució de València*,⁸⁷ entre els pagaments a diversos nobles i caps militars, aquest escrivà hi notà la retribució de 100 ss b. per a dos dels professionals sanitaris que, aparentment, hi acompanyaren el rei: el seu apotecari, Pere Gener, i el seu barber, Guillem Fuster. D'altra banda, els menescals al servei del rei, Faraig de Bellvís i Hamet Abenxoha,

---

⁸⁴ PERE III, *Ordenacions fetes per lo molt alt senyor En Pere Terç*, cit., pp. 51-52, i transcrit a l'Apèndix, § 316. Vegeu també JAUME III de Mallorca, *Leges Palatinae*, cit., p. XXXII, part II, rúbr. VI.

⁸⁵ PERE III, *Ordenacions fetes per lo molt alt senyor En Pere Terç*, cit., pp. 51-52, i transcrit a l'Apèndix, § 316. Vegeu també JAUME III de Mallorca, *Leges Palatinae*, cit., p. XXIII, part I, rúbr. XIX.

⁸⁶ Vegeu M. RODRIGO LIZONDO, "La Unión valenciana y sus protagonistas", *Ligarzas*, 7 (1975): 133-66, i la seva tesi doctoral.

⁸⁷ ACA, RP, MR, vol. 2460, de la sèrie *Exèrcit*, f. 73 r.

mantingueren sengles cavalls a sou durant el conflicte.⁸⁸ I, finalment, sabem encara que el físic del rei, Pere Ros d'Orsins, intervingué —almenys— en el proveïment de blats de l'exèrcit reial.⁸⁹

En l'exèrcit que els jurats de Ciutat de Mallorca trameteren a Alcúdia l'octubre de 1349 per a repel·lir la invasió de l'illa per part del qui n'havia estat rei, Jaume (III), no oblidaren d'assignar-li professionals sanitaris, a sou del municipi. Tres *barbers e metges* (barbers-cirurgians?), Pere Basella (*Bazeyla*), Bonanat Mateu i Berenguer Julià hi són documentats.⁹⁰ Aquest últim sabem, segons un document que el qualifica de cirurgià, que després de la batalla de Lluçmajor fou encarregat de guarir les ferides de l'infant Jaume (IV), pres a la batalla.⁹¹

A banda dels municipis, també els caps militars —amb el suport explícit dels reis— *acordaven* sanitaris per a l'assistència de les gents de guerra. Així ho féu, per exemple, Pere Albert, panicer de la cort de Pere III, quan es traslladà a Sardenya (1356) al capdavant d'un contingent d'homes a cavall i de peu, *acordant* el *mestre* Salomó, cirurgià jueu de Perpinyà. Salomó havia estat acusat d'haver ferit un «missatger o escuder» (ajudant?) del menescal musulmà del rei, Faraig de Bellvís, i d'haver-li mort una mula, i per això l'algutzir del rei, en no haver-lo pogut localitzar i prendre, pressionà l'aljama perquè decretés el seu bandejament o excomunió (*alhatma*). Fou aleshores que Salomó decidí d'*acordar-se* amb la tropa de Pere Albert tramesa a Sardenya; aquest acte, en fer-lo beneficiari del sobreseïment temporal de causes pendents, l'alliberà de la persecució de la justícia reial, però no pas de la pena d'excomunió. En caldre-li preparar el viatge, entre altres coses adquirint prèviament els productes necessaris per a l'exercici del seu ofici i, per aquesta causa, tractar amb els

---

⁸⁸ Per al primer vegeu ACA, C, reg. 1319, f. 163 r., 22 de maig de 1351 —encara li era degut—, i per al segon *ibid.*, reg. 868, f. 122 r., i *ibid.*, RP, MR, vol. 884 (sèrie de *Registre d'albalaes d'acorriments ordinaris*, amb el títol modern de *Cartas de pago de los ricos-hombres y caballeros catalanes que sirvieron al Rey Don Pedro Quarto en su viage al reyno de Valencia en el año de 1347*, f. 14 v., 18 de juny de 1347, a Morvedre (Sagunt).

⁸⁹ Vegeu més endavant, el capítol sobre les altres formes de participació.

⁹⁰ ADM, Arxiu Històric del Seminari (fons Eusebi Pascual), «Manual de reebudes e de dades e de pages qui comensa a Nadal del ayn .M.CCC.XLVIII. e a fi del ayn .M.CCC.XLVIII.», ff. 44 v., 49 v. i 50 v., publicat per B. FONT i OBRADOR, "Mallorca en 1349", *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, 32 (1961-1965): 250-51 i 256, i transcrits a l'Apèndix, § 321.

⁹¹ Vegeu l'apartat sobre els professionals mallorquins i rossellonesos en el capítol sobre la guerra de Mallorca, l'Apèndix, § 240 i B. FONT OBRADOR, *ibid.*, p. 250.

membres de l'aljama, Salomó apel·là i aconseguí que la reina Elionor, com a lloctinent general, fés anul·lar l'ordre de bandejament.⁹²

La llarga i terrible guerra amb Castella, anomenada dels Dos Peres (1356-1369/1375), que assolà gran part dels regnes d'Aragó i de València,⁹⁸ proporcionà ocasions sobrades per a la participació dels professionals sanitaris. Només algunes cates en la massa ingent de la documentació conservada, unides a certes referències de segona mà, permeten mantenir aquesta afirmació, tant pel que fa al servei al rei com al conjunt de l'exèrcit, i implicant totes les funcions mèdiques. La impressió general, emperò, és que el caràcter d'aquesta guerra —no existí cap gran expedició reial— impediria un estudi de conjunt suficientment homogeni i comparable als realitzats a la Primera Part. Van ser al servei del rei durant la primera etapa de la guerra els físics Berenguer de Torrelles,⁹⁴ Juan de Ordás,⁹⁵ fra Guillem Arnau,⁹⁶

---

⁹² ACA, C, reg. 1566, f. 44 r.-v., 5 de març de 1356, transcrit a l'Apèndix, § 289. No coneixem la causa dels danys denunciats per Faraig; és possible que es tractés d'una venjança per un deute (professional?) impagat. Cal dir que, en aquest cas, sembla tractar-se clarament d'un atac per part de Salomó i no dels efectes d'una pràctica professional aberrant per a la ciència mèdica (quirúrgica) del moment i, per tant, denunciabile. Per altra banda, podem notar que l'escrivà que registrà aquesta ordre de la reina no fou altre que Ferrer Sallol, associat a l'apotecari Guillem Metge, i que més endavant s'amulleraria amb la seva vídua per a esdevenir així parastre de llurs fills, entre els quals Bernat Metge; fou autor també d'una traducció de Pal·ladi (vegeu el capítol sobre l'expedició de Pere III a Sardenya, en parlar de Guillem Metge i a l'apartat sobre el finançament de l'expedició).

⁹⁸ No hi ha cap estudi de conjunt sobre el conflicte. Vegeu M. Teresa FERRER i MALLOL, "Causes i antecedents de la guerra dels Dos Peres", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 63(4) (1987): 445-508.

⁹⁴ Ordre de presentar-se al rei, com a familiar reial i anomenant-lo mestre en medicina, *cum Nos pro observacione sanitatis persone nostre vos valde necessarium habeamus* (ACA, C, reg. 1155, f. 69 v., 18 d'agost de 1357, Carinyena).

⁹⁵ Segons una amenaçadora carta citant-lo a la cort per a complir amb la seva obligació com a familiar reial, *con Nós en la nostra Cort algun metge de física no hajam de present, e Nós en la dita Cort sens metge profitosament no stiam, majorment en aquest temps lo qual de sí és forts...*, en referència no només a l'estiu sinó també a les pestes i la guerra (ACA, C, reg. 1155, ff. 69 v.-70 r., 17 d'agost de 1357, Carinyena, citat per Ll. COMENGE i FERRER, "La medicina en el reino de Aragón", cit., pp. 62-63, i transcrit a l'Apèndix, § 305).

⁹⁶ Aquest framenor físic, i també familiar reial, havia estat tramès per Pere III al cardenal Guillaume de La Jugie, legat del papa per intentar aturar la guerra, aleshores malalt (ACA, C, reg. 1157, f. 8 v., 11 de maig de 1357), i fou cridat a la cort, un cop acabés aquella tasca, amb un to molt més moderat que l'emprat en la citació d'Ordás; el pròleg de la citació, si bé és bàsicament semblant, explícita de forma ben clara quin era l'abast social de l'activitat professional dels metges reials mentre exercissin a la cort: *Con Nós per rahó de vostre offic de física en nostra Cort fort necessari vos hajam axí per Nós con per los altres domèstichs e curials nostres, majorment con alcun altre físich en la dita nostra Cort no hajam, e vullam segons que es pertany, en tot cas, que la Cort nostra sens metge de física no stia en neguna manera, especialment en aquests temps qui ja de sí és forts...* (*ibid.*, reg. 1155, f. 70 r., 17 d'agost de 1357, Carinyena, citat per Ll. COMENGE i FERRER, "La medicina en el reino de Aragón", cit., pp. 62-63, i transcrit a l'Apèndix, § 304). Fra Guillem Arnau està documentat percebent *quitacions* de la cort els anys 1357 i 1358: vegeu *ibid.*, RP, MR, vol. 781, f. 220 r., febrer de 1358, i *ibid.*, vol. 340, f. 81 r., agost de 1358.

Bernat de Figuerola⁹⁷ i Joan Pérez Vigorós,⁹⁸ cal pensar que entre d'altres. Cap al final del conflicte, ja mort Pere *el Cruel*, hom pot documentar també els físics Berenguer de Campgalí i Benvenist Samuel.⁹⁹ El cirurgià jueu Maimó Andalí fou reclutat al servei de la cort a finals d'octubre de 1356 durant l'estada del rei a Aragó en el primer període de la guerra.¹⁰⁰ El barber del rei, Joan de Caldes, fou cridat a València, i després se'l documenta mantenint un cavall armat a la frontera d'Aragó.¹⁰¹ De la mateixa manera, el menescal del rei, Joan d'Ardito Gaello mantingué un cavall armat en la frontera del Rosselló.¹⁰²

Hom pot documentar també altres sanitaris en la lleva general, com l'apotecari Guillem Claver, convocat a l'host del mestre de l'orde de Calatrava a Alcanyís i que sembla que intervingué en la intendència de la guerra;¹⁰³ en les hosts nobiliàries, com el cirurgià Pere de Fornells, que exercí el seu ofici en la de Juan Martínez de Luna;¹⁰⁴ formant part de

---

⁹⁷ Aquest físic del rei fou tramès per aquest a Pero Jordan d'Urries, batlle general d'Aragó, per tal que l'assistís en la seva malaltia que l'impedia d'acudir a la guerra (ACA, C, reg. 1149, f. 80 r., 25 de febrer de 1357, transcrit a l'Apèndix, § 293). Pocs anys després, durant la guerra encara, el rei li atorgà un violari de 300 ss b. anuals en agraïment pels seus serveis, efectuats amb perill de la seva persona durant el dit conflicte (Ll. COMENGE i FERRER, "La medicina en el reino de Aragón", cit., p. 64).

⁹⁸ Es trobava a la frontera, amb l'exèrcit, quan el rei li manà que anés a tenir cura de Marquesa Ferràndez de Híjar, muller de Blasco de Alagón, senyaler, malalta a Pina (ACA, C, reg. 1149, f. 103 r., 25 de març de 1357, Apèndix, § 296).

⁹⁹ ACA, RP, MR, vol. 2477 (de la sèrie *Exercitum* dels anys 1372-1374), ff. 25 v. i 57 v., citats per A. CARDONER i PLANAS, *Història de la medicina*, cit., p. 102.

¹⁰⁰ ACA, RP, MR, vol. 864, f. 77 r., 31 de desembre de 1356, Carinyena. L'albarà —de la sèrie dels de provisions, hospedatge i calçat dels qui porten bèsties llogades i dels homes de peu— indica que *començà a seguir la cort del senyor Rey l'últim dia d'octubre de 1356, i que fou fet domèstic reial —lo reebé de Casa— el dia 18 de desembre del mateix any; hom li assigna de paga 1 ss b. diari per provisió.*

¹⁰¹ ACA, RP, MR, vol. 828 (sèrie de *Registre d'albales per quitacions ordinàries dels homes a cavall*), f. 115 r., 31 de gener de 1357, on s'indica que el rei el féu anar de Perpinyà a València *per rahó de la guerra que'l senyor Rey ha ab lo Rey de Castella*; i *ibid.*, vol. 889, f. 80 v., 1 de març de 1360, Tarassona, transcrit a l'Apèndix, § 310.

¹⁰² ACA, RP, MR, vol. 889, f. 129 r., 16 d'agost de 1361, transcrit a l'Apèndix, § 312. Aquest menescal ja apareix l'any 1360 a la frontera aragonesa al servei del rei, seguint la cort i cobrant una *quitació* d'un mes per una bèstia de bast a raó de 3 ss jaq. diaris (*ibid.*, f. 77 r., 1 de març de 1360, Tarassona).

¹⁰³ L'apotecari i dos notaris es traslladaren a Saragossa per a servir-li el rei en la guerra i quan decidiren tornar a Alcanyís aquest els protegí contra les possibles represàlies del mestre del dit orde, tot decretant que allí calia que romanguessin *procurando sibi [al dit mestre] et ministrando peccuniam, victualia ac eciam alia* (ACA, C, reg. 982, f. 50 r., 29 de març de 1357, transcrit a l'Apèndix, § 297).

¹⁰⁴ ACA, C, reg. 1152, f. 137 r.-v., 10 d'abril de 1357, transcrit a l'Apèndix, § 300.

companyies de ballesters, com el metge cirurgià que el rei disposà expressament que hom assolés entre els ballesters de la guarnició del palau reial de Perpinyà;¹⁰⁵ o bé prenent part en les comissions d'estimació dels cavalls de l'exèrcit reial, com el menescal Joan Garcia, a Lleida.¹⁰⁶

Un dels cirurgians al servei de la cort, el jueu Bonjuhà Cabrit, també apareix a la frontera d'Aragó, rebent la seva *quitació* ordinària de la cort del rei el març de 1360.¹⁰⁷ Passat l'estiu del mateix any 1360 fou llicenciat pel rei, atorgant-li un guiatge, juntament amb el seu ajudant, Jucef de Caldes, després d'una valorada activitat professional exercida per tots dos a la frontera d'Aragó durant la guerra; i més tard (1374) encara va percebre nous pagaments pels seus molt apreciats serveis durant la mateixa guerra.¹⁰⁸ El mes de març de 1360, amb Bonjuhà Cabrit i el menescal Joan d'Ardito Gaello adés citats, la tresoreria reial lliurava, a Tarassona, la *quitació* d'un mes a alguns altres professionals sanitaris: als físics Aron¹⁰⁹ i Joan Sallol,¹¹⁰ i el citat cirurgià Pere de Fornells, que de l'host de Juan Martínez de Luna passà al servei del rei.¹¹¹

Però aquests no foren els únics. El cirurgià del rei, Bernat ça Riera, i també el menescal, Faraig de Bellvís, són àmpliament documentats percebent l'equivalent del sou d'un

¹⁰⁵ ACA, C, reg. 1180, f. 12 v., 15 de juliol de 1362, transcrit a l'Apèndix, § 314.

¹⁰⁶ ACA, RP, MR, vol. 880, f. 111 r., 28 d'octubre de 1356, transcrit a l'Apèndix, § 290.

¹⁰⁷ ACA, RP, MR, vol. 889, f. 77 r., 1 de març de 1360, Tarassona. Tot i que en aquest albarà li fou notada una *quitació* d'un mes per una bèstia de bast, a raó de 3 ss jaq. diaris, quatre dies més tard li era afegida una segona bèstia a la mateixa raó (*ibid.*, ff. 81 v.-82 r., 5 de març de 1360, Tarassona).

¹⁰⁸ ACA, C, reg. 904, f. 194 r., 15 d'octubre de 1360, citat per J. RUBIÓ i BALAGUER, "Metjes y cirurgians juheus", cit., p. 492, i transcrit a l'Apèndix, § 311; i *ibid.*, RP, MR, vol. 2479 (*Exèrcit*), f. 71 r., citat per A. CARDONER i PLANAS, "El linaje de los Cabrit en relación con la medicina del siglo XIV", *Sefarad*, 16 (1956): 363. Bonjuhà, al qui sembla que caldria considerar físic i cirurgià, havia estat examinat (1351) pels físics Pere Ros i Pere d'Abella i pel cirurgià Bernat ça Riera (vegeu la nota biogràfica d'aquest últim al capítol sobre la guerra de Mallorca). Vegeu sobre ell el citat treball de Cardoner (pp. 359-65), en el qual cal dir que es relacionaren diversos sanitaris del mateix nom sense bases no gaire fermes.

¹⁰⁹ ACA, RP, MR, vol. 889, f. 79 v., 1 de març de 1360, Tarassona. *Mestre Aron, jueu, metge de fisicha* percebé *quitació* d'una bèstia a raó de 3 ss jaq. Cal dir, però, que el document apareix anul·lat.

¹¹⁰ ACA, RP, MR, vol. 889, f. 83 r., 15 de març de 1360, Tarassona. A *maestre Johannes Sayol, metge de fisicha*, li fou assignat un *sou*, cal pensar que per un mes, com els altres, de 120 ss jaq.

¹¹¹ ACA, RP, MR, vol. 889, ff. 80 v.-81 r., 1 de març de 1360, Tarassona. *Maestre Pere de Fornells, metge de cirurgia*, percebé *quitació* d'un mes per una bèstia a 3 ss jaq. diaris.

dia de gran nombre de combatents a canvi de llur assistència sanitària en les fronteres dels regnes d'Aragó i de València. Com veurem més endavant, fou aleshores (1358) que el rei regulà, mitjançant unes ordinacions, aquesta forma de retribució de l'activitat professional del seu cirurgià —i ocasionalment també del seu menescal— en l'exèrcit. Restava així oblidada, almenys de moment, l'aplicació del pagament diari institucionalitzat per als professionals sanitaris que exercissin en l'exèrcit reial i que havia estat assajat durant la guerra de Mallorca.

A la Corona d'Aragó, durant la primera meitat del segle XIV, i fins a la guerra de Castella, la presència de professionals sanitaris en la guerra es consolida, amb el suport explícit de la Corona, la noblesa i les ciutats. No només se n'hi documenten de totes les funcions professionals mèdiques sinó que el seu nombre s'hi incrementa molt considerablement. L'activitat professional hi ultrapassa ja els domèstics reials i la mateixa noblesa per a apuntar vers un abast més general.

7.- EXIMITS D'ANAR A LA GUERRA?

En parlar dels *privilegis* o —més modernament— de la valoració social de la figura del professional mèdic, es tendeix a repetir un lloc comú que, en tant que afecta el tema que ens ocupa, cal que l'esclarim: la idea que els *metges* estaven eximits de l'obligació d'anar a la guerra. L'origen del tòpic sembla que cal cercar-lo en el fet de basar-se, els historiadors que l'originaren, en els estudis de la realitat italiana, més que res per la manca de treballs aprofundits en moltes altres regions. En moltes ciutats nord-italianes, efectivament, durant l'època baix-medieval —o almenys durant una part d'aquell període— els *metges* ocupaven, quant als deures comuns, i com altres ciutadans d'elevada posició socio-econòmica, una posició privilegiada; això feia que sovint resultessin gravats en menor mesura que els altres ciutadans o bé, fins i tot, que en resultessin del tot exonerats. No cal dir que un dels deures comuns més destacats i de més gran importància fou sempre el manteniment i la participació en la defensa armada de la ciutat. En aquest sentit, els *metges*, com els juristes o els ensenyants, sovint resultaven exonerats de satisfer un cert nombre de taxes, entre les quals la de *cavalcada*, i/o eren exceptuats de prendre part en les milícies comunals durant la guerra.

Una qüestió que cal aclarir al respecte d'entrada és l'abast real de la paraula *metge*; sovint hom l'utilitza amb un significat volgutament difús, però, com veurem, en la gran majoria dels casos si no en tots, és exclusivament sinònima de metge de física o físic.

Així tenim que a Faenza (Romanya) i a Sarzana (Ligúria), els metges de física eren alliberats, des de l'últim terç del segle XIII, de satisfer el dret de *cavalcate*, però per a ser-ho de participar en la milícia i de fer guaites havien d'adduir una causa *juste infirmitatis*, essent suficients el jurament de l'interessat i el testimoni dels veïns sobre les condicions físiques de l'individu. Altrament, per tal de controlar les condicions físiques dels ciutadans susceptibles de ser exonerats per causa de malaltia, a Siena funcionava, ja l'any 1259, una comissió de sis persones *ad faciendum ordinamentum super massariis infirmis qui non vadunt ad exercitum*. A Lucca les disposicions al respecte resultaven més complicades: els metges eren exceptuats sempre que trametessin els seus cavalls muntats per cavallers, i si no posseïen cavalls, calia que hi anessin en persona o bé que hi trametessin un altre home com a *sufficiensem scambium*. Aquesta possibilitat existia també a Siena cap a 1236, i a Verona. A Bobbio (Romanya), en el segle XIV, els metges eren dispensats de la custòdia de la ciutat i d'anar en cavalcades, igual com els jutges i els ensenyants. A Milà, en el mateix segle, estaven exempts de prendre part *ad aliquam cernedam nec andatam* i de fer guàrdia tant de dia com de nit. A Casale Monferrato (Piemont), no havien d'anar *personaliter ad stremitas, nec in exercitu pro Comuni, nec facere gaytam per ipsum Comune*. A Viterbo (Laci) havia d'anar a l'exèrcit només el *migliore* de cada casa. A Concordia (Romanya) eren exonerats (1394) de *cavalcate* els ciutadans que tenien la muller a punt de parir. A Bolonya, la vigilància nocturna era prescrit (1363) que la fessin pare i fill, o bé dos o més fills en les famílies que en tinguessin. A Ascoli Piceno (Marques) els metges estaven exempts de *colte* o lleva forçosa i d'*obsequi personali* o allistament voluntari, però no de *lu generale esercito*, del qual, però, se'n podien sostreure sempre que prestessin *bene et fidelmente* llur assistència professional a tothom qui els la demanés sense rebre'n cap mena de retribució. Finalment, cal tenir en compte també que algunes ciutats italianes atorgaven exempcions particulars de les obligacions militars a moltes persones que ensenyaven en els Estudis; d'aquesta manera, els ensenyants de gramàtica, de

dret o de medicina, podien resultar alleugerits de certes càrregues militars comunes a la major part dels ciutadans.¹¹³

Per contra, hi ha constància de metges pagats pel comú de Florència des del segle XII que acompanyaven el seguici dels còsols que viatjaven per compte de la República; en el citat *Libro di Montaperti* hi consten tres *medici vulneratorum* (cirurgians) i un altre *ad curandum infirmos febriliter* (físic) al servei del Comú; etc. A Bolonya, segons els *Statuti* municipals de 1245-1267, hom estipulava l'obligació dels cirurgians de participar en les milícies comunals, acompanyats d'un servent (ajudant?) i portant tots els productes i instrumental necessari; el mateix hem vist que succeïa a Cremona a partir de 1240, a Verona o a Nàpols i Sicília. A Siena, el 1230, un metge era exonerat d'anar a la guerra i de qualsevol altra càrrega de caràcter militar, consentint-li de romandre a la ciutat sempre que, sota jurament, tingués cura *assidue* dels presoners de guerra, els quals *cotidie infirmantur ad mortem et moriuntur*. Siena, Venècia i altres ciutats italianes, des de principis del segle XIII encarregaren als metges l'assistència als presoners de guerra.¹¹³

Tant és així que, com indicà Garosi, forçat probablement per la mateixa experiència bèl·lica —en concret la batalla del monestir de Santa Petronila (1260)—, durant la qual hom sap que s'havien presentat molt greus problemes de caràcter assistencial, el Consell general de Siena decidí abolir els privilegis d'exempció dels quals els metges havien fruit fins aleshores. Així, fou determinat que el capítol dels Estatuts municipals que els afectava, *De non eundo in exercitus et cavalcatas, sit ruptum et cassum*, i, en endavant, tots els metges haguessin d'ir *in exercitus et cavalcatas* com tots els altres ciutadans sienesos, *et hoc intelligatur pro omnibus medicis et de medicinis [=físics] et de feritis [=cirurgians] et de aliis omnibus*.¹¹⁴

Ja hem vist com el Fur de Terol i els altres furs municipals d'algunes ciutats del Baix Aragó i de zones pròximes del regne de Castella regulaven la presència de cirurgians en les milícies comunals. A Castella, les *Ordenanzas Reales de Castilla*, conegudes també com

---

¹¹³ Per a la informació d'aquest paràgraf, vegeu R. CIASCA, *L'arte dei medici e speziali*, cit., pp. 293-95, i A. GAROSI, *Siena nella storia*, cit., p. 298.

¹¹³ R. CIASCA, *L'arte dei medici e speziali*, cit., p. 298; F. PELLEGRINI, *La medicina militare*, cit.; A. CASARINI, "I precursori italiani", cit., pp. 11-12; I. CAPPELLINI, "I medici fiorentini", cit., p. 28; i A. GAROSI, *Siena nella storia*, pp. 298-302.

¹¹⁴ A. GAROSI, *Siena nella storia*, p. 299.

l'*Ordenamiento de Montalvo*, de vers 1485, recopilació de lleis, ordinacions i pragmàtiques posteriors al *Fuero Real* (1255) i a les *Siete Partidas* (vigents des de l'*Ordenamiento de Alcalá* de 1348), recollien unes ordinacions de Joan II donades a les corts del Zamora de 1431 en les quals hom eximia els metges, tant de física com de cirurgia, de l'obligació d'anar a la guerra. Tanmateix, aquesta llicència a físics i a cirurgians és exclusivament per a les milícies comunals de les ciutats: el monarca s'hi reserva el dret de cridar els cirurgians que vulgui per a l'exèrcit reial. D'altra banda, i més en general, tots els qui tenen terres, sous o oficis pel rei —tots els qui el serveixen— no són inclosos en l'exempció.¹¹⁵

És l'esquema que es veu funcionar a Itàlia des del segle XIII i que s'endevina també a la Corona d'Aragó. No he localitzat cap disposició legislativa similar a la Corona d'Aragó però hi ha suficients indicis com per a poder afirmar que, en organitzar-se un exèrcit reial, les exempcions, fora de concessions a individus concrets, eren limitades als metges (preferentment de física) contractats pel Comú, i que, de cap manera, no afectaven a tots els professionals sanitaris —i, per tant, tampoc a *tots els metges*. Efectivament, hem vist, al llarg dels capítols de la Primera Part, com alguns apotecaris i també barbers eren acusats de negligència en els seus deures militars a les ciutats, principalment en llur obligació de fer les guaites. D'altra banda, Pere *el Gran* eximí (1281), a instàncies del bisbe de València, el físic d'aquest, *mestre* Bartomeu de Garleny.¹¹⁶ Pocs anys després, en plena guerra de les Vespres, l'infant Alfons (II), lloctinent del rei Pere per a enllestir l'exèrcit a Barcelona, eximí (1285)

---

¹¹⁵ *Libro IV, Título III, Ley IV: Quales son las personas escusadas de ir a la guerra. El Rey Don Juan II en Zamora: Ordenamos que en los llamamientos que Nos fiziéremos para las guerras, los alcaldes, y los alguaciles, y regidores, jurados, sesmeros, fieles, montaraces, mayordomos, procuradores, abogados, escribanos del número, físicos, zurujanos, y maestros de gramáticas, y escribanos que muestran a los mozos leer y escribir de las ciudades e villas de nuestro Reinos, salvo los que de los sobredichos son nuestros vasallos, o tienen de Nos tierra, y raciones, y quitaciones, y officios porque nos hayan de servir, y los que tienen tierras y acostamiento de otros caballeros, y los zurujanos que por nuestro mandado fueren llamados; y otrosí, sean escusados de ir a la guerra los recaudadores, y cogedores, y pesquisadores de nuestras rentas.* I també en el Título IV, Ley XXI: *Los que son escusados de ir a la guerra. El Rey Don Juan II en Zamora, año XXXI: Mandamos que cada y quando Nos hoviéremos de mandar llamar para ir a la guerra a las nuestras ciudades, villas y lugares, que sean escusados de ir a la dicha guerra los alcaldes, y alguaciles, regidores, y jurados, y sesmeros, y fieles, y montaraces, y mayordomos, y procuradores, y abogados, y escribanos públicos del número, y físicos, y cirujanos, y maestro de gramática y escribanos que muestran leer mozos y escribir en las ciudades y villas, y arrendadores, recaudadores, y empadronadores, y cogedores, y pesquisadores de nuestras rentas, y pechos, y derechos, salvo los que de los sobredichos son de nuestros vasallos y tienen de Nos tierra, o ración, o quitación por razón de los dichos officios porque nos han de servir, y los que tienen tierras y acostamientos de otros, y los cirujanos que por nuestro especial mandato fuesen llamados. Y mandamos esto que se guarde así, salvo en el caso que Nos estuviésemos en necesidad, lo que Dios no quiera* (Reproduït per A. RUIZ MORENO, *La legislación medioeval*, cit., pp. 23-24).

¹¹⁶ *Ab omni questia, servicio, peyta, exercitum et redempcionem eiusdem et ab omni alii adempriuo sive exactione regali...* (ACA, C, reg. 44, f. 206 v., 15 de juliol de 1281).

del reclutament, en ordre al veguer i al batlle, l'apotecari Pere Jutge, a causa dels serveis professionals que havia de prestar al rei i al mateix infant,¹¹⁷ i el cirurgià Guillem d'Esplugues, aquest a instàncies dels dirigents municipals.¹¹⁸ Jutge, a instàncies d'Arnau de Vilanova, fou novament eximit per Jaume II el 1302, amb motiu del setge de Montfalcó, aquest cop vitaliciament.¹¹⁹ El *mestre* Àngel, físic a Lleida —potser professor al recentment creat Estudi—, fou igualment eximit (1301) poc després de la segona campanya de Múrcia de Jaume II, a prec del seu armer, Enric de Quintavall.¹²⁰ A Terol, on Jaume II patí una greu malaltia poc després de tornar de l'expedició a Almeria, el rei exonerà (1310), també vitaliciament, el físic de les infantes, Berenguer des Far, en agraïment pels serveis que li prestà.¹²¹

Aquestes llicències d'exempció, i d'altres que s'hi podrien afegir, deixen ben patent la inexistència d'una exoneració general dels professionals sanitaris a la Corona d'Aragó, més enllà de la que podien aconseguir-se alguns individus concrets en base a llurs propis recursos econòmics: aquestes llicències reials calia pagar-les. No és estrany, en aquest sentit, que els principals beneficiaris, dintre de les professions sanitàries, siguin sobretot físics i apotecaris.

---

¹¹⁷ *Vicario et baiulo Barchinone. Cumi Petrus Judex, ypothecarius Barchinone, habeat necessario remanere in civitate Barchinone ratione ciruporum et electuariorum conficiendorum ad opus domini Regis et nostri, mandamus vobis quatenus non compellatis ipsum ad eundum in presentem exercitus. Datam Barchinone, pridie nonas madii* (ACA, C, reg. 62, f. 149 r., 6 de maig de 1285, citat per Carme BATLLE i GALLART, "Els apotecaris de Barcelona", cit., pp. 101-02).

¹¹⁸ *Fuit missa littera vicario et baiulo Barchinone quod non compellant Guillelmus de Spelluncis, chirurgicum, ratione presentis exercitus, cum sit de numero illorum quos dominus Infans ordinavit remanere in civitate Barchinone pro negociis ipsius civitatis. Datam Barchinone, nonas madii* (*Ibid.*, f. 149 v., 7 de maig de 1285, citat per Carme BATLLE i GALLART, *ibidem*). Molts altres documents registrats en les mateixes dates o en altres de pròximes suggereixen, efectivament, que el municipi havia presentat a l'infant una llista dels que sol·licitava que fossin eximits del reclutament. En alguns casos, sobretot en les exempcions atorgades en favor de juristes, notaris, canviadors, etc., s'indica que aquella és *pro ministrandis et ordinandis ac procurandis negociis ipsius civitatis* durant el conflicte; en aquest sentit, el simple pro negociis que apareix en el cas del cirurgià sembla fer referència més aviat, si no a la necessitat d'«atendre el públic» com dedueix Carme Batlle, sí a l'assistència dels dirigents municipals. Per altra banda, cal remarcar també que en alguns d'aquests documents hom recorda als oficials reials l'existència de privilegis d'exempció individuals prèviament atorgats i, no obstant això, hom no deixa de concedir l'exempció.

¹¹⁹ Ja citat a l'apartat sobre l'*acordament* dels professionals sanitaris del capítol sobre la campanya d'Almeria; vegeu-lo a l'Apèndix, § 8.

¹²⁰ Vegeu-lo citat en el mateix lloc.

¹²¹ Citat també en el mateix lloc; transcrit a l'Apèndix, § 62). Aquests enfranquiments també podien concedir-se temporalment, com el que fou atorgat (1350) al cirurgià de Montblanc *mestre* Nicolau Romeu (*Ab omni hoste exercitu vel cavalcata et redemptionem eorundem hinc ad decem annos*, prorrogables (ACA, C, reg. 890, f. 165 r., 12 d'abril de 1350).

Alhora, cal situar-les entre el benefici econòmic de l'erari reial i el profit comú, en tant que en ocasions són justificades per la necessitat de no deixar sense assistència la població. Per altra banda, a causa de les dificultats en el reclutament, el forçament de cirurgians i altres professionals per a acordar-se en els exèrcits era una pràctica comuna quan les guerres eren freqüents i els professionals pocs;¹²² hem vist bé com la comissió a Pere Ros per tal de cercar professionals sanitaris per a l'expedició a Sardenya de 1354-1355 contemplava, en última instància, aquesta possibilitat.

8.- EN EL SISTEMA ESTÀTIC DE DEFENSA: CASTELLS I FORTALESES.

L'assistència sanitària proveïda per professionals sanitaris no fou estranya tampoc en els castells i fortaleses. Ja en el segle XII, el trobador occità Bertran de Born citava els metges, en una de les seves composicions, entre el personal habitualment requerit en la defensa d'un castell, a banda dels ballesters, els escuders, els guàrdies i els porters.¹²³

A mitjan segle XIII, un tal Lanfranco de Ussio, que es trobava ferit al castell d'Appio, prop de Ventimiglia, a la Republica de Gènova, es comprometia a satisfer certa quantitat de diners al *magistro Guillelmo, medico, de Rialgario, [...] pro medicinis et medicamine mei capitis, quod habebam fractum et vulneratum*, i pel viatge que per tal raó hagué de fer el metge fins al castell.¹²⁴ Pocs anys més tard, en un altre castell de la mateixa zona, s'hi documenta un maestro Giacomo entre la guarnició.¹²⁵ Encara en el segle XIII, un maestro

---

¹²² R. Th. BECK, *The Cutting Edge*, cit., p. 58, en referència a la guerra civil anglesa del segle XV, anomenada de les Dues Roses, però tenint cura d'indicar que ni aleshores no fou una idea nova ni deixà de ser usual fins ben bé el segle XVIII.

¹²³ G. GOUIRAN, *L'Amour et la guerre. L'oeuvre de Bertran de Born*, Ais-de-Provença, 1985, poema 6, § 28-29, escrit vers 1184-1187, citat per Linda M. PATERSON, "Military Surgery", cit., p. 145.

¹²⁴ Segons un document notarial de 1256 citat per Laura BALLETTTO, *Medici e farmaci*, cit., p. 45. L'autora suposa que es tractava de ferides de guerra. El castellà hi declarava també que la satisfacció del deute de Lanfranco havia de ser privilegiada respecte d'altres obligacions d'aquest davant del primer o altres persones.

¹²⁵ En el castell del Colle di Ventimiglia, els anys 1260-1261 (Laura BALLETTTO, *Medici e farmaci*, cit., p. 46, que l'identifica com a sanitari).

Enrico de Casalli o de Cassalli, medico, és nomenat entre els servents del castell de Bonifacio (Còrsega).¹²⁶

Igualment, en un inventari del castell de Tudela (Navarra) de 1308 hi són citats diversos medicaments que suggereixen la presència a la fortalesa d'algun professional sanitari.¹²⁷

A Anglaterra, en el tombant dels segles XIV i XV, el cirurgià William Bradwardyn, que hem vist que fou present a la batalla d'Azincourt (1415) i a les campanyes franceses subsegüents d'Enric V, apareix documentat entre la guarnició del castell de Dryslwyn (País de Gal·les) els anys 1399-1402.¹²⁸

A la Corona d'Aragó, hem vist adés com el rei manava expressament, durant la guerra de Castella, que en la guarnició del castell-palau de Perpinyà hi hagués també un metge de cirurgia.¹²⁹

9.- LA PRESENCIA DE LES DONES.

En diferents llocs del present treball he esmentat les dones en relació amb l'activitat mèdica. La pràctica de la medicina i/o la cirurgia per part de les dones, malgrat llur exclusió de la formació universitària, és un fet àmpliament conegut a l'Europa medieval.¹³⁰ Tot i que

¹²⁶ Laura BALLETO, *Medici e farmaci*, cit., p. 45, en els anys 1288-1289.

¹²⁷ R. ROLDÁN y GUERRERO, "Historia del cuerpo de farmacia militar", cit., p. 18.

¹²⁸ Ch. H. TALBOT i E. A. HAMMOND, *The Medical Practitioners*, cit., pp. 387-88; i R. A. GRIFFITHS, "The Interaction of War and Plague in the Later Middle Ages", *9th British Congress on the History of Medicine*, Swansea, 1973, pp. 132 [també dins John Hedley CULE (ed.), *Wales and Medicine*, Londres, 1975, p. 132].

¹²⁹ Vegeu l'Apèndix, § 314.

¹³⁰ Vegeu els treballs clàssics de Muriel Joy HUGHES, *Women Healers in Medieval Life and Literature*, Nova York, 1943 [reed.: Freeport, N.Y., 1968]; i P. DIEPGEN, *Frau und Frauenheilkunde in der Kultur des Mittelalters*, Stuttgart, 1963; i també A. L. WYMAN, "The Surgeoness: The Female Practitioner of Surgery 1400-1800", *Medical History*, 28 (1984): 22-41. Sobre els problemes de documentació de la pràctica mèdica de les dones, vegeu Monica H. GREEN, "Women's Medical Practice and Health Care in Medieval Europe", *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 14 (1989): 434-73; IDEM, "Documenting Medieval Women's Medical Practice: Some Problems and

Chaulhac al·ludeix, en el pròleg de la seva *Chirurgia Magna* (1363), a les dones que exercien la cirurgia acusant-les de profanes en l'ofici i de confiar la recuperació dels seus pacients, per la seva ignorància de remeis i tècniques, únicament als sants de Déu, cal entendre això més aviat com l'al·legat d'un cirurgià amb formació universitària contra l'intrusisme professional de grups —entre els quals (algunes) dones— que en mancaven o que no havien estat autoritzats a practicar després de realitzar un examen.¹⁸¹

Cal recordar, a tal efecte, que Jaume I ja havia prohibit (1272) l'exercici de la medicina a Montpeller per part d'homes o de dones, tant cristians com jueus, que no haguessin estat convenientment examinats i aprovats per la Facultat de medicina de la universitat, disposició que hi fou confirmada per Jaume II de Mallorca pocs anys més tard (1281) i també pel rei Sanç (1316). Aquesta mesura fou ampliada, abans d'acabar el segle, a tots els estats de la Corona d'Aragó per Alfons II a les Corts generals de Montsó de 1289, per a tothom qui volgués practicar la medicina i/o la cirurgia, sense precisar sexe ni religió. Però quan aquesta disposició fou ratificada en el regne de València pel text —molt més detallat— dels *furs alfonsins* promulgats per Alfons III a les Corts de 1329-1330, hom prohibí expressament a les dones la pràctica de la medicina més enllà de la cura dels infants i les altres dones; tanmateix, aquesta prohibició sembla que fou més aviat la resposta a un fenomen regional que —en ser majoritàriament musulmanes— fou percebut com a religiós i cultural més que no pas mèdic.¹⁸² En la llicència concedida (1357) al físic-cirurgià Pere ça Flor i al físic Bonanat Julià, per a examinar tots els qui volguessin practicar la medicina i/o la cirurgia a Mallorca, hom hi especificava clarament que aquests podien ser tant homes com dones.¹⁸³ Durant els segles XIV i XV, a la Corona d'Aragó, raons de caire demogràfic i assistencial i el seu

---

Suggestions", dins L. GARCIA BALLESTER, R. FRENCH, J. ARRIZABALAGA i A. CUNNINGHAM (eds.), *Practical Medicine from Salerno to Black Death*, Cambridge, 1993, en premsa; Montserrat CABRÉ i PAIRET, "Midwives and «Old Wives»: The Medical Practices of Women in Pre-Modern Europe. A Workshop on Methodology", IX Berkshire Conference for the History of Women [*Transformations: Women, Gender, Power*] (juny 1993), Poughkeepsie, N. Y., Vassar College.

¹⁸¹ G. DE CHAULHAC, *Chirurgia Magna*, Capitulum singulare, ed. de G. KEIL, p. 7.

¹⁸² Vegeu un resum d'aquest procés de control legislatiu de l'exercici mèdic a L. GARCIA BALLESTER, M. R. McVAUGH i A. RUBIO VELA, *Medical Licensing and Learning*, cit., pp. 1 i ss. i 29 i ss.; i també l'apartat sobre el rei i la medicina.

¹⁸³ ACA, C, reg. 1418, f. 186 v., 27 de juliol de 1357. Vegeu el capítol sobre l'expedició de Pere III a Sardenya de 1354-1355.

prestigi professional —sobretot en el cas de les musulmanes— van fer que les prohibicions com aquesta no ultrapassessin el nivell retòric i que les mesures repressives gairebé no tinguessin cap repercussió; d'altra banda no solament no estaven marginades —com podrien suggerir aquestes prohibicions—, sinó que els seus serveis eren sovint sol·licitats pels municipis, els hospitals, la noblesa i la mateixa cort.¹⁸⁴ Efectivament, els monarques de la Corona d'Aragó sempre protegiren la pràctica mèdica per part de les dones, donant-li suport contra qualsevol persecució de la que fossin objecte, bé absolutament-les de delictes imputats —casos d'avortament, denúncies de pràctica il·legal o irregular, etc.—,¹⁸⁵ bé atorgant-les-hi llicències d'exercici ¹⁸⁶ o bé, senzillament, fent-s'hi assistir.¹⁸⁷ Fou el cas, aquest últim, de la metgessa mora que fou cridada per a assistir Jaume II quan caigué malalt a Terol, poc després de retornar de l'expedició a Almeria de 1309-1310.¹⁸⁸ A banda d'aquest, però, ja hem vist també com les dones no són absents d'altres funcions professionals, com la d'apotecari. No obstant això, no he pogut documentar la presència de cap *metgessa* —amb aquesta denominació— en els exèrcits.

Això no vol dir que llur participació fóra impossible. Hom coneix la presència de nombroses dones guerreres, exercint a la vegada tasques sanitàries, en la tercera croada (1189-1192);¹⁸⁹ o que Lluís IX de França va endur-se a Tunis, en la vuitena croada (1270), una

---

¹⁸⁴ Sobre el particular, vegeu L. GARCIA BALLESTER, *Historia social de la medicina en la España de los siglos XIII al XVI*, vol. 1 (*La medicina musulmana y morisca*), Madrid, 1976, pp. 42-44; IDEM, *La medicina a la València medieval*, cit., pp. 35 i ss.; J. PERARNAU i ESPELT, "Activitats i fórmules supersticioses de guarició a Catalunya en la primera meitat del segle XIV", *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 1 (1982): 47-78; M. R. McVAUGH, "Islamic medicine in the kingdom of Aragon in the early fourteenth century", *Bulletin of Islamic Medicine*, 3 (1984): 62-67; o L. GARCIA BALLESTER, M. R. McVAUGH i A. RUBIO VELA, *Medical Licensing and Learning*, cit., pp. 29-32, fonamentalment.

¹⁸⁵ J. MIRET i SANS, "Les médecins juifs de Pierre", cit., p. 278.

¹⁸⁶ Vegeu sobretot Amada LÓPEZ DE MENESES, "Cinco catalanas licenciadas en medicina por Pedro el Ceremonioso (1374-1382)", *Correo Erudito*, 5 (1957): 252-54; A. CARDONER i PLANAS, "Seis mujeres hebreas practicando la medicina en el reino de Aragón", *Sefarad*, 9 (1949): 441-45; IDEM, *Historia de la medicina*, cit., pp. 103-04; R. JORDI GONZÁLEZ i J. L. GÓMEZ CAAMAÑO, "Mujeres y varones médicos por decisión real en el reinado de Juan I de Aragón", *Boletín de la Sociedad Española de Historia de la Farmacia*, 19 (1968): 146-52; L. GARCIA BALLESTER, *Historia social de la medicina*, cit.; i IDEM, M. R. McVAUGH i A. RUBIO VELA, *Medical Licensing and Learning*, cit.

¹⁸⁷ Vegeu M. R. McVAUGH, "Islamic medicine", cit.

¹⁸⁸ Vegeu l'apartat sobre la incidència de la malaltia en aquell capítol.

¹⁸⁹ A. CASARINI, *La medicina militare*, cit., p. 157.

metgessa anomenada Hersend.¹⁴⁰ Sembla que en les ciutats del Flandes de finals del segle XIII tampoc no era estrany que els cirurgians contractats pel Comú es fessin acompanyar per les seves esposes durant les campanyes militars.¹⁴¹ Que no és impossible que aquestes dones col·laboressin amb el cirurgià en les seves tasques professionals ho demostren les miniatures dels tractats quirúrgics medievals, en les quals hom pot veure-hi com sovint la persona que es troba al costat del cirurgià com a ajudant és una dona.¹⁴² Destaca, pel seu caràcter excepcional, una miniatura del *Carmen ad honorem Augusti* (1195) –Berna–, obra del *magister* Pietro da Eboli, eclesiàstic i també metge del segle XII, en la qual és representat el setge de Nàpols pels normands (1137): hom hi representa, a l'interior de la muralla, el comte Riccardo d'Acerra el qual, ferit per una fletxa a les galtes que li passa de part a part de la cara, hi és atès per un metge que intenta l'extracció de la fletxa, i que és seguit de dues dones portant l'una un vas d'ungüent i l'altra material de medicació (un rotlle de desfiles). Aquesta miniatura es considera un dels més antics documents figuratius de l'assistència sanitària en la guerra, a l'Edat Mitjana.¹⁴³

En l'apartat sobre l'assistència als ferits en la literatura medieval, Garrison, en la seva història de la medicina militar, després d'intentar justificar una suposada especial capacitat o idoneïtat de les dones com a infermeres per als malalts i ferits citant Tàcit, indicava com aquesta idea es troba constantment en l'èpica i en els llibres de cavalleries medievals. En aquesta literatura –Nibelungenlied, Parsifal, Mort d'Artur, Chanson de Roland, Tristany i Isolda, Froissart, cançons de gesta, etc.– l'assistència i el tractament dels ferits en el combat apareix com una funció particular de les grans dames.¹⁴⁴

És conegut per narracions i poemes de l'època que les dones que vivien en els castells i cases senyorials –filles i mullers dels nobles– hi practicaven la medicina com una art

---

¹⁴⁰ A. RUIZ MORENO, *La medicina en la legislació medioeval*, cit., p. 43, sense citar la font.

¹⁴¹ A. CASARINI, "I precursori italiani", cit., pp. 10-11.

¹⁴² A. CASARINI, *La medicina militare*, cit., p. 164; I. CAPPELLINI, "I medici fiorentini", cit., p. 46.

¹⁴³ És reproduïda i comentada per A. CASARINI, *La medicina militare*, cit., pp. 164-65; i IDEM, "I precursori italiani", cit., pp. 12-13. Vegeu també I. CAPPELLINI, "I medici fiorentini", cit., p. 46.

¹⁴⁴ F. H. GARRISON, *Notes on the History*, cit., pp. 87-89; vegeu també G. M. GOULD i W. L. PYLE, "King Arthur's Medicine", cit., p. 243, i els treballs citats de Muriel Joy HUGHES, *Women Healers*, cit., i P. DIEPGEN, *Frau und Frauenheilkunde*, cit.

domèstica, empírica, assistint els cavallers ferits.¹⁴⁵ Des dels temps de les croades, hom pot documentar l'activitat de les dones en l'assistència sanitària als ferits en la guerra. Els cavallers sovint eren acompanyats a les expedicions per les seves mullers, les quals els auxiliaven també durant la batalla.¹⁴⁶ Hem vist com, en les expedicions estudiades a la Primera Part, tots els reis foren acompanyats a la guerra per les seves corresponents esposes; és possible que, seguint el mateix costum, moltes dames nobles fessin el mateix. No obstant això, només en un cas —indicat per Muntaner—, he pogut documentar una activitat assistencial semblant en aquestes dames: es tracta, com ja ha estat comentat en el seu moment, de la infanta Teresa d'Entença, muller de l'infant Alfons (III), durant la conquesta de Sardenya (1323-1324).

Els ferits en el combat també podien ser traslladats a monestirs propers on eren atesos per les seves religioses.¹⁴⁷ Són igualment documentables les dones com a assistents en els hospitals dels ordes militars; cal dir, però, que les tasques d'assistència sanitària no eren realitzades pels convents femenins d'aquests ordes, que eren anomenats així, convents, i no *hospitalia*.¹⁴⁸

Per altra banda, en els primers segles de l'Edat Mitjana, abans que hom comencés a reclutar cirurgians professionals, del soldat ferit en la guerra en tenien cura, únicament, les dones que seguïen els exèrcits o els seus companys d'armes que posseïen certa habilitat quirúrgica.¹⁴⁹ Gask suggerí que foren les dones dels cavallers les qui ensenyaren els escuders a embenar i tractar les ferides.¹⁵⁰ Garrison, en canvi, basant-se en la literatura medieval,

---

¹⁴⁵ Eileen POWER, "Some Women Practitioners of Medicine in the Middle Ages", *Proceedings of the Royal Society of Medicine*, 15 (1928): 20; A. CASARINI, *La medicina militare*, cit., p. 149; i J. LAFFIN, *Surgeons in the Field*, cit., p. 15, fent referència a l'Anglaterra medieval.

¹⁴⁶ «Corrien ardidament entre els combatents, encoratjant-los, socorrent-los i donant-los noves energies...», citant un exemple tret del poema d'Ariosto *Orlando furioso* (1515) (A. CASARINI, "I precursori italiani", cit., pp. 12-13; i IDEM, *La medicina militare*, cit., p. 149; parla en tot moment de *col·laboració femenina*).

¹⁴⁷ G. M. GOULD i W. L. PYLE, "King Arthur's Medicine", cit., p. 243; G. E. GASK, "Vicary's Predecessors", cit., p. 63; vegeu-ne reproduccions d'il·lustracions medievals a A. CABANÈS, *Chirurgiens et blessés*, cit.

¹⁴⁸ A. J. FOREY, "Women and the Military Orders in the Twelfth and Thirteenth Centuries", *Studia Monastica*, 29 (1987): 63-92.

¹⁴⁹ W. J. BISHOP, *The Early History*, cit., p. 69.

¹⁵⁰ G. E. GASK, "Vicary's Predecessors", cit., p. 67.

indicà que fou a través de les «dones sàvies» (*weise Frauen*) i les «dones rústiques» (*wilde Frauen*), que recollien plantes medicinals i practicaven la medicina de les herbes, que els guerrers germànics havien adquirit habilitat en el tractament de les ferides.¹⁵¹ És ben sabut que els exèrcits, des de l'Antiguitat clàssica, eren acompanyats per una gran quantitat de dones que, en la seva major part, eren prostitutes. Aquestes dones hi exercien també, com molts altres empírics un paper assistencial.¹⁵² L'acordament de professionals sanitaris amb una formació tècnica i la persecució de l'intrusisme professional no arribà a bandejar aquesta activitat assistencial per part d'aquestes dones, molt probablement per raons de necessitat, és a dir, d'insuficiència numèrica dels primers. Així, durant el setge de Cotlliure, en la segona expedició al Rosselló (1344), el rei manà pagar a nou *fembres públiques* una certa quantitat de diners *per ço con portaven aygua als hòmens que combatien*.¹⁵³ Cal dir que en narracions de l'època i en miniatures de les que incorporen alguns tractats de cirurgia medievals, sovint apareixen dones proporcionant begudes estimulants als ferits per tal d'evitar-los el desmai.¹⁵⁴

D'altra banda, cal tenir en compte que un dels problemes fonamentals de la documentació de la pràctica mèdica de les dones rau precisament en les designacions que els són aplicades a aquestes dones. Efectivament, en aquest període clau del desenvolupament (escrit) de les llengües no llatines —en aquest cas la catalana—, tot i l'aparició de *metgesses* així designades, aquestes dones molt sovint són esmentades en la documentació sense cap altre apel·latiu que aquest mateix, *dones*, o bé —molt en especial en relació amb l'obstetrícia— fent ús d'algun derivat de *dona* o de *mare*. En aquest sentit, si el que hom vol documentar són les pràctiques mèdiques (per part de les dones) més que no pas els seus possibles apel·latius professionals —que van desenvolupant-se al mateix temps que la llengua necessita expressar d'una manera o altra aquelles pràctiques—, potser podríem aprofundir en el coneixement d'aquesta pràctica mèdica de les dones fent una acurada anàlisi del significat concret de les

---

¹⁵¹ F. F. GARRISON, *Notes on the History*, cit., p. 87.

¹⁵² Vegeu H. W. HAGGARD, *Devils, Drugs and Doctors. The Story of the Science of Healing from Medicine-man to Doctor*, Londres, 1929, p. 131; R. Th. BECK, *The Cutting Edge*, cit., p. 59; R. D. FORREST, "Development of Wound Therapy from the Dark Ages to the Present", *Journal of the Royal Society of Medicine*, 75 (1981): 269.

¹⁵³ ACA, RP, MR, vol. 867, f. 31 v., 22 de juny de 1344, transcrit a l'Apèndix, § 212.

¹⁵⁴ F. H. GARRISON, *Notes on the History*, cit., p. 88.

paraules en cada context; altrament, si ens limitéssim massa a una anàlisi prosopogràfica del material, els arbres ens podrien impedir de veure el bosc: podríem trobar-nos atrapats en les designacions medievals pròpies d'un estadi del desenvolupament de les llengües i, sobretot, de la mateixa política de control social de la pràctica mèdica.¹⁵⁵

* * * *

Es fa evident que els exèrcits baix-medievals eren acompanyats per professionals sanitaris en un nombre creixent, l'abast de l'activitat professional dels quals es va estenent dels monarques o els caps militars i els seus cercles més pròxims, cap als nobles i una bona part de l'exèrcit. A la vegada, cal notar que cada cop hi eren més presents els sanitaris amb una formació científica adquirida a les universitats i/o demostrada mitjançant un examen. La inflexió, en el cas de la Corona d'Aragó, amb molt poc o gens de retard amb les realitats socio-mèdiques capdavanteres de l'època (Itàlia), cal situar-la en l'últim quart del segle XIII.

En tant que no es tractava d'iniciatives aïllades, casuals o sense continuïtat, sinó que, per contra, l'assistència sanitària amb garanties és un dels elements que ni els reis ni els municipis no deixaven de tenir en compte a l'hora de fer la guerra, cal parlar dels orígens d'un servei mèdic organitzat al si dels exèrcits. Aquest suport dels dirigents de la societat fou cabdal per tal com hi estimulà —amb la reiteració de les campanyes i la llarga durada d'alguns setges que hi produïen un gran nombre de ferits i, sobretot, de malalts, a causa de les epidèmies que normalment s'hi declaraven— la presència de físics, cirurgians, barbers, apotecaris i menescals experts en l'art de curar i, amb aquesta, els mateixos processos de professionalització de la medicina i de medicalització de la societat.

---

¹⁵⁵ Per a aquest problema, vegeu els treballs de Montserrat CABRÉ i PAIRET, "Midwives and «Old Wives»", cit., i la seva tesi doctoral en curs.

**capítol II: SOBRE *LO FET DE LA MAR*
I ELS PROFESSIONALS DE LA SANITAT**

Tanmateix, la guerra no es feia únicament per terra. Per a les potències mediterrànies —Gènova, Venècia o la Corona d'Aragó—, el mar fou ben aviat l'escenari d'una primordial expansió econòmica, política i —en conseqüència— militar. Sembla que des del final de la civilització clàssica, no hi ha rastres de la presència de personal sanitari en les naus de guerra, com tampoc en les comercials.¹ Una excepció fou el món bizantí, on van perviure aquest i molts altres usos de la civilització clàssica; així, Pau d'Egina (v. 625-v. 690), en el seu *Epítome*, estàndard de la cirurgia fins al segle XII, esmenta l'abundància de metges navals en el seu temps.² El procés d'inclusió, a la Baixa Edat Mitjana llatina, dels professionals sanitaris entre el personal ordinari dels vaixells fou divers segons la particular relació de cada país amb el món mariner —més o menys intensa—, però també segons els diversos ritmes regionals del procés de medicalització.³

---

¹ Per als serveis sanitaris en l'armada romana, vegeu els treballs d'A. CORSINI, "I medici navali nell'evo antico e medio", *Annali di Medicina Navale e Coloniale*, 1 (1916); H. CALLIES, "Zur Stellung der medici im römischen Heer", *Medizinhistorisches Journal*, 3 (1968): 18-27; L. ROSSI, "Il Corpo Sanitario dell'armata Romana nel Medio Imperio", *Physis*, 11 (1969): 534-51; V. NUTTON, "The Doctors of the Roman Navy", *Epigraphica*, 32 (1970): 66-71; o R. W. DAVIES, "Medicus duplicarius", *Orvostörténeti Közlemények*, 73-74 (1975): 153-56 [anglès] i 157-61 [hongarès].

² Vegeu F. H. GARRISON, *An Introduction*, cit., pp. 105-07, i S. CLAVIJO y CLAVIJO, *Historia del Cuerpo de Sanidad*, cit., p. 14.

³ No he pogut consultar els treballs d'A. CORSINI, "I medici navali nell'evo antico e medio", cit.; W. L. MANN, "The Origin and Early Development of Naval Medicine", *Naval Institute Proceedings*, 55 (1929): 720 i ss.; E. H. ACKERKNECHT, "Naval Surgery", *Ciba Symposium*, 4 (1942-1943): 1394-1424 i 5 (1943-1944): 1520; F. GAMBIEZ, "L'assistance et la prévoyance dans les armées et la marine du Moyen Age à 1939", *Actes du 97e Congrès National des Sociétés Savantes*, Nantes, 1972, pp. 129-51; i A. OROZCO ACUAVIVA, "Origen de la medicina naval española", *Anales de la Real Academia de Medicina y Cirugía*, 14 (1978).

1.- EL MÓN MEDITERRANI LLATÍ I L'ATLÀNTIC.

A Gènova, hom documenta per primer cop la presència d'un barber en una nau corsària l'any 1275, en una acció de cors contra Tunis en el transcurs de la qual fou assaltada una gran tarida veneciana. El comboi corsari genovès estava format per un pamfil —embarcació que incorporava el barber en la seva tripulació— i un lleny —que no embarcà cap sanitari.⁴ Però això no sembla ni molt menys habitual, i les raons d'aquesta infreqüència cal cercar-les en la mateixa societat genovesa i en el seu sistema mèdic; Laura Balletto adverteix, després d'haver fet acurats estudis de la societat genovesa del dos-cents en base, sobretot, a la documentació notarial conservada, que a finals del segle XIII i principis del XIV:

«En una societat com la genovesa, quasi contínuament en estat de guerra, ja fóra per operacions terrestres o sobretot per l'activitat de pirateria i de guerra de cors en el mar, semblaria que hi hauria d'existir un alt nombre de metges, i, sobretot, de cirurgians. Tanmateix, el nombre dels que hi professaven aquestes arts és relativament baix en relació amb la població activa, i sobretot en relació amb el moviment de les naus, que batien sistemàticament les mars. I sobre les quals resulta molt estrany trobar-hi un metge, la qual cosa encara no estava prevista en l'organització ordinària dels equipatges».⁵

És més, ella mateixa observa que la presència d'un barber a bord de les naus mercantils genoveses del segle XIV no era preceptiva segons cap ordenament, ni tampoc hi consta explícitament en els *Statuti di Gazaria*, que regien la navegació genovesa en aquell segle.⁶ Cal dir que quan hom pretenia realitzar acords forçats, els mateixos físics només es lliuraven

---

⁴ Laura BALLETTTO, *Genova nel Duecento. Uomini nel porto e uomini sul mare*, Gènova, 1983, pp. 86-89. En paraules de l'autora, en el pamfil propietat de Guglielmo de Bonacosa, de Bonifaci, «s'hi troba un *calafat*, un *balistrari* i un *barberius*, que no entenc que vinguin així definits en sentit cognominal, sinó per l'efectiu exercici dels oficis essencials en una nau destinada a la guerra. La presència del *calafat* era indispensable per les normals reparacions del vaixell, independentment de la seva activitat bèl·lica, mentre que la del *barberius*, en funció de metge, resultava oportuna per aquesta mateixa activitat. El mateix pot dir-se del *balistrari*: no només era un home d'armes sinó, probablement, també mestre de l'art per a les reparacions de les [altres] armes dels altres». En el *llibre d'acordament* hi apareixen com *Franceschino «barberius» di Albenga*, *Muscardo «calafato» genovese*, i *Giovannino «balistrari» di Bonifacio*.

⁵ Laura BALLETTTO, *Medici e farmaci, scongiuri ed incantesimi, dieta e gastronomia nel medioevo genovese*, Gènova, 1986, p. 71.

⁶ La part més antiga d'aquests *Statuti*, el *Liber Gazarie*, era un recull de disposicions, fruit d'iniciatives privades comercials, emanades entre 1316-1344, que regulaven la matèria marítima —sobretot comercial, tot i que cal tenir en compte que les naus comercials anaven totes armades—, l'organització dels oficis i les bases comercials genoveses de Crimea (Gazaria) i Pèrsia (Laura BALLETTTO, *ibidem*; vegeu també M. MURINO, *Andar per mare nel Medioevo. Le antiche consuetudini marittime italiane*, Chieti, 1988, p. 203 i ss.)

de la lleva general pagant una quantitat de diners a un altre home que es volgués acordar en lloc seu; Balletto ho interpreta com a «exemple d'una col·locació social a nivells no massa alts pels qui exercien la medicina», però potser caldria pensar el contrari tenint en compte les disponibilitats econòmiques que demostraven.⁷ Tanmateix, la situació a Gènova sembla que canvià al llarg de la primera meitat del segle XIV. Quan el 1337 Felip VI de França féu enllestir 40 galeres en el seu port per a una expedició contra Anglaterra, es preocupà de l'assistència per a malalts i ferits, destinant un mestre de cirurgia a la nau almirall, amb una paga de 10 florins mensuals, i un barber-cirurgià o un barber («barbierotto») a cadascun dels altres vaixells.⁸ A mitjan segle XV, alguns contractes d'afermament de barbers especificaven que els aprenents haurien d'acompanyar els barbers *in domo et apotheca et tam in mari quam in terra*; així s'observa també en contractes d'altres oficis des de la segona meitat del segle XIII.⁹

A Venècia i a Ragusa (avui Dubrovnik) hom coneix casos d'embarcament de metges i cirurgians en les armades navals des de finals del segle XIII.¹⁰ El 1322 un decret del Gran Consell de Venècia prescriví l'embarcament d'un metge en les galeres, a més a més del cirurgià, per a l'assistència als mercaders i als mariners. La presència de sanitaris es documenta també en les ambaixades trameses a les corts d'Europa, com ara la tramesa a

---

⁷ Balletto cita el cas de Guglielmo, *magister medicus*, de Caçanna, que el juliol de 1266 pagà 5 ll 10 ss gen. per a fer-se substituir com a remer en el servei que havia d'haver prestat per al Comú genovès a l'armada d'Obertino Dòria. L'any següent el mateix individu encara pagà la substitució de Rencorino di Corvara, que s'havia d'embarcar com a *balistarius* en les galeres del Comú (Laura BALLETTTO, *ibid.*, p. 37).

⁸ A. CASARINI, "I precursori italiani", cit., p. 12, J. J. KEEVIL, *Medicine and the Navy*, cit., vol. 1, p. 20, basant-se en notícies aportades per A. JAL, *Archéologie Navale*, París, 1840, vol. 2, p. 337. Tot i que la iniciativa és atribuïda al rei de França, i sense menystenir l'interès dels monarques francesos pels metges i la medicina (vegeu Danielle JACQUART, *Le milieu médical en France*, cit., p. 98 i ss.), potser respon més a tendències pròpies de la societat genovesa.

⁹ G. PISTARINO, "Gente del mare nel Commonwealth genovese", dins Rosalba RAGOSTA (ed.), *Le genti del mare Mediterraneo...*, vol. 1, Nàpols, 1981, p. 248.

¹⁰ Vegeu A. CORSINI, "I medici navali nell'evo antico e medio", cit.; L. MÜNSTER, "Medici e chirurghi firmani del secolo XIV al servizio della Repubblica di Venezia", dins *Atti del II Convegno dello Studio Firmano di Storia della Medicina*, Fermo, 1957; i els treballs d'U. STEFANUTTI, "Le tape iniziali", cit., pp. 15-16; *Documentazioni cronologiche per la storia della medicina, chirurgia e farmacia in Venezia dal 1258 al 1332*, Venècia, 1961; "Mari, navi e medicina nella storia veneziana ed europea", *Ateneo Veneto*, 3 (1965) [i a *Notizie degli Ordini Medichi in Venezia*, 13 (1969): 33-43]; i "Maestro Gualtieri, chirurgo della Repubblica Veneta nel XIV secolo", *Notizie degli Ordini Medichi in Venezia*, 13 (1969): 48-55.

Anglaterra els anys 1317-1320, que incorporava un cirurgià.¹¹ El 1345 un cirurgià al servei dels feudataris venecians de Creta rebé permís d'embarcar a l'armada, amb la condició, però, de tornar amb ella a l'illa.¹²

A l'Atlàntic, mentrestant, les lleis o *Rooles d'Oleron* regulaven el tràfic marítim. En efecte, aquesta recopilació de dret marítim, el nucli més antic de la qual cal situar-lo no abans de l'últim terç del segle XIII, no trigà en convertir-se, durant la Baixa Edat Mitjana i bona part de l'època Moderna, en la llei comuna de l'Atlàntic de la mateixa manera que el *Llibre del Consolat de Mar* català ho fou de la Mediterrània.¹³ Aquests *Rooles d'Oleron* contenen algunes referències a l'obligació del patró de la nau de facilitar i pagar l'assistència sanitària als mariners que haguessin pres mal durant les seves tasques al vaixell —el mariner tenia dret a ser curat a compte del propietari del vaixell— o en el transcurs d'una baralla o bé estant begut —el patró estava dispensat de fer-lo curar i podia expulsar-lo del vaixell—, però cap que indiqui de forma clara la presència de sanitaris en les tripulacions. Aquest codi marítim fou vigent o influí en les reglamentacions d'Amalfi, Flandes (Bruges, Amsterdam), la França atlàntica, Escandinàvia i el Bàltic (Wisby, Gotland, Danzig), Castella (*Fuero* o *Leyes de Layron*) i Anglaterra. Tot i que només s'aplicà als vaixells comercials, cal tenir en compte que aquests vaixells entraven al servei del rei en temps de guerra, de la mateixa manera que els vaixells del rei eren llogats com a mercants.¹⁴ Tanmateix, els historiadors anglosaxons han estat incapaços de documentar la presència de professionals sanitaris en les naus de guerra angleses durant l'època medieval, fora dels adscrits al servei personal del rei quan aquest organitzava expedicions militars a França; el primer conegut data de l'expedició a Gascunya d'Enric III (1253). Durant el segle XIV, només tres almiralls, que eren priors de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem, embarcaren cirurgians. S'ha conclòs, potser precipitadament i amb

---

¹¹ A. CASARINI, "I precursori italiani", cit., p. 12; J. J. KEEVIL, *Medicine and the Navy*, cit., vol. 1, p. 20.

¹² D. JACOBY, "Les gens de mer dans la marine de guerre vénitienne de la mer Egée aux XIVe et XVe siècles", dins Rosalba RAGOSTA (ed.), *Le genti del mare Mediterraneo...*, vol. 1, Nàpols, 1981, p. 196.

¹³ Vegeu A. GARCIA i SANZ, "Les tradicions jurídic-marítimes medievals", *Miscellanea Barcinonensia*, 14 (1966): 7-28; i IDEM (ed.), *Llibre del Consolat de Mar*, vol. 3-I (estudi jurídic), Barcelona, 1984, pp. 54 i 271 i ss.

¹⁴ J. J. KEEVIL, *Medicine and the Navy*, cit., vol. 1, pp. 1 i ss. El *Fuero* o *Leyes de Layron* —traducció castellana— fou publicat per A. DE CAPMANY i DE MONTPALAU (ed.), *Código de las costumbres marítimas de Barcelona, hasta aquí vulgarmente llamado Libro del Consulado*, Madrid, 1791 [reed.: Barcelona, 1965, pp. 566-72].

un cert prejudici xovinista, que els estols que s'organitzaven ho foren per trajectes o espais temporals tan curts que no fou necessari cap cirurgia a bord. Tampoc no ho adoptaren dels genovesos, els vaixells dels quals eren sovint inclosos en l'armada anglesa, ni dels venecians, les ambaixades dels quals visitaren Anglaterra durant aquest període (1317-1320) amb vaixells equipats amb personal sanitari.¹⁵ D'altra banda, a les *Partidas* d'Alfons X de Castella, tot i que contenen un capítol sobre la guerra en el mar, no s'hi esmenta tampoc la presència de cap sanitari a bord dels vaixells.¹⁶

2.- A LA CORONA D'ARAGÓ.

2.1. La navegació comercial.

Pel que fa a la Corona d'Aragó, hom ha distingit tres cicles o tradicions del dret marítim català medieval: el comercial, el de la guerra de cors, i el militar. Aquestes tres tradicions, tot i que de vegades s'entrecreuen i s'influeixen recíprocament, tenen una clara individualitat. D'altra banda, cal tenir en compte que tot el dret marítim universal té influències i manifestacions de procedència diversa a causa de la mobilitat mateixa de l'activitat marítima. Així, hi ha disposicions de caràcter autòcton i d'altres d'importades; unes de fonamentades en preceptes formalment promulgats, al costat d'altres de basades només en

---

¹⁵ Vegeu J. J. KEEVIL, *Medicine and the Navy*, cit., vol. 1, pp. 18-20 i 21. Keevil insisteix que només l'increment del tonatge, de l'acordament d'homes, i després l'aparició de les armes de foc, marcaren una tendència favorable a la inclusió de sanitaris en la tripulació per al tractament dels ferits a bord, menystenint el paper que el mateix procés de medicalització exercí en aquesta tendència.

¹⁶ ALFONS X, *Las Siete Partidas*, Partida Segunda, título XXIV (*Que fabla de la guerra que se face por mar*). Vegeu-ne una comparació amb les ordinacions navals de la Corona d'Aragó, fonamentalment amb les de Bernat de Cabrera de 1354, a A. DE CAPMANY i DE MONTPALAU, *Memorias históricas*, cit., vol. 1, pp. 628-29, i també a J. de D. BLANCA, "Costumbres marítimas de la Baja Edad Media", *Revista General de Marina*, 147 (1954): 607-14. Res no indicà tampoc sobre el particular, i per a les dates que aquí interessin, en la seva obra clàssica, C. FERNÁNDEZ DURO, *La marina de Castilla desde sus orígenes y pugna con la de Inglaterra hasta la refundición en la armada española*, Madrid, 1894.

costums de la vida pràctica; i, finalment, unes de caràcter erudit o científic, que no sempre són fàcils de destriar d'aquelles altres de procedència més aviat popular.¹⁷

No és ara el moment d'insistir gaire en el cicle de la navegació comercial, dins el qual nasqué i visqué el *Llibre del Consolat de Mar*—que ha estat qualificat com el «monument màxim del dret marítim» medieval—, tot i que no tots els textos catalans corresponents a aquest cicle foren inclosos en aquella compilació. La referència més antiga del cicle correspon a la primera meitat del segle XIII; els preceptes del *Llibre del Consolat*, per la seva banda, foren compilats inicialment abans de 1272, i, successivament, hom hi pot distingir dos estrats redaccionals, ambdós desenvolupats a València, el primer dels quals datable entre 1283-1331 i el segon entre 1332-1343, amb alguns afegits posteriors encara.¹⁸ El *Llibre del Consolat* pràcticament no ha estat aprofitat com a font històrica, potser pels problemes de datació que encara presenta; únicament els historiadors del dret n'han fet ús, sense tenir en compte, però, totes les seves possibilitats historiogràfiques.

Calien aquestes puntualitzacions prèvies, extretes totes elles de l'obra d'Arcadi Garcia, perquè aquest codi marítim, tal com ens ha pervingut, i com ja fou destacat per Salvador Clavijo,¹⁹ conté diverses estipulacions referents al problema de la salut i la malaltia de la gent de bord, tant pel que fa als mercaders com als mariners en general. La primera d'aquestes estipulacions imposa al patró de la nau l'obligació de pagar tot el sou al mariner que caigués malalt o morís en la nau.²⁰ Igualment, la malaltia constitueix una de les quatre raons per les quals el patró de la nau defugir l'obligació d'embarcar en el viatge comercial, havent de

---

¹⁷ Vegeu A. GARCIA SANZ, "Les tradicions jurídico-marítimes", cit., i IDEM (ed.), *Llibre del Consolat de Mar*, vol. 3-I (estudi jurídic), cit., p. 49.

¹⁸ Alguns capítols del *Llibre* foren redactats al consolat de mar de València a partir de 1283, col·leccionant els dictàmens o consells dels prohoms de mar de València donats per a la resolució de casos pràctics plantejats judicialment en la cort del Consolat de Mar, fins que, potser abans de 1307 i amb tota seguretat abans de 1331, tot el nucli bàsic (inclosos els capítols referents al cors) es tornà a redactar unitàriament, traduïnt al català els textos que encara eren en llatí (A. GARCIA SANZ (ed.), *Llibre del Consolat de Mar*, vol. 3-I (estudi jurídic), cit., pp. 52, 204, 209-11 i 264-71).

¹⁹ S. CLAVIJO y CLAVIJO, *Historia del Cuerpo de Sanidad*, cit., p. 16. Vegeu també J. DANÓN i Beatriz DANÓN-CAMPÓN, "Notas sobre la medicina naval en el Mediterráneo occidental durante los siglos XIV y XV", *XXX Congreso Internacional d'Història de la Medicina* [Düsseldorf, 1986], Düsseldorf, 1988, pp. 49-51.

²⁰ *E encara és tengut lo senyor de la nau al mariner que, si malaut és lo mariner e mor en la nau, que deu ésser pagat de tot son loguer...* (G. COLON (ed.), *Llibre del Consolat de Mar*, vol. 1 (edició del text), Barcelona, 1981, m 128, p. 127, amb indicació precisa, segons els casos, de qui ha de ser el beneficiari del sou i dels béns del mariner en cas de mort.

facilitar l'embarcament d'un altre home en lloc seu; cal notar que, tot i que s'hi indica una prevenció contra la falsedat en l'al·legació, no s'al·ludeix al judici de cap professional sanitari,²¹ que, en general, no sembla que embarquessin en aquest tipus de naus.²² La malaltia s'hi introdueix també com a causa d'exempció per als mercaders que haguessin contractat nòlits marítics, amb diverses consideracions segons el moment d'inici i el seu possible agreujament, però es continua sense fer referència explícita al judici professional; únicament hom admet l'apel·lació a *dos bons hòmens de mar* com a mitjancers.²³ Els *Capítols del Rey En Pere* per a la navegació comercial de novembre de 1340, adjuntats com a apèndix al mateix *Llibre del Consolat*, ja fan extensives les quatre raons d'exempció del viatge —entre les quals l'estat de malaltia— a tots els acordats a la nau, però tampoc al·ludeixen al judici

---

²¹ *Emperò, senyor de nau se pot estrer de anar en viatge per .IIII. coses, so és, per maleutia o per pendre muyler o per anar en romaria, ab què n'hagués fet vot abans que noliejàs la nau o el leny, o per empahiment de senyoria. E cascuna de-questes coses dessús dites que sien menys de frau. E gens per totes estes rahons dessús dites no sia escusat que no haja a metra .I. hom, axí com dessús és dit. E aquest capítol fo fet per so cor molt mercader nolieja la sua roba a aquel senyor de la nau per amistat que haurà ab eyl o per gran bontat que hom li n'haurà dita, i si sapigués que no aniria en el viatge no ho hauria fet* (G. COLON (ed.), *ibid.*, vol. 1 (edició del text), m 194, pp. 176-77).

²² Vegeu J. DANÓN i Beatriz DANÓN-CAMPÓN, "Notas sobre la medicina naval", cit., pp. 49-51. Els autors suggereixen que els membres de la tripulació que necessitaven assistència eren conduïts als hospitals de la ciutat en desembarcar; així ho documenten en els llibres d'ingressos de malalts de l'hospital general de la Santa Creu de Barcelona, conservats a partir de mitjan segle XV. La Confraria de la Santa Creu recollia almoines entre les tripulacions, des de 1405, per al manteniment d'aquesta assistència en el dit hospital.

²³ *Mercader qui haurà noliejada nau o leny e li vendrà cas de ventura: Si alcun mercader noliejarà nau o leny e, con ell haurà aquella nau o aquel leny noliejat, vendrà-li cas de ventura, que li vendrà malaltia, e si eyl haurà promès al senyor de la nau o de-quell leny qu-el haurà noliejat qu-el lo deja haver speegat a dia cert, si aquell mercader qui noliejat serà dirà o farà dir a aquell senyor d'aquella nau o d'aquell leny qu-el haurà noliejat que pens de fer son preu là on fer lo pugua, per so cor aquell mercader no li pot atendre so que promès li havia, per so cor és malaut, que si eyl san fos, volanter li ho atenera, e si lo senyor li demana la messiò que eyl féu per eyl, lo mercader no li n'és tengut, pus no és sa colpa...* (G. COLON (ed.), *ibid.*, vol. 2 (edició del text), Barcelona, 1982, m 262, pp. 81-85).

professional.²⁴ Aquests costums o d'altres de similars es van fer comuns en la navegació mediterrània al llarg del segle XIV.²⁵

Tenim, doncs, que en la navegació comercial, tot i que no hi ha constància de l'assistència sanitària a bord ni tampoc del recurs al judici dels professionals sanitaris —encara que aquest és probable que es sol·licités, pel que sabem d'altres indrets de l'àrea mediterrània—, els problemes de la salut i la malaltia, en tant que afecten a l'èxit (econòmic) de l'empresa, van esdevenint, des de l'últim terç del segle XIII, matèria legíslable, en un principi només per a patrons i mercaders, però progressivament, i amb el suport decisiu de la Corona, per a tot el col·lectiu humà embarcat, responsable últim com a conjunt, en definitiva, del dit èxit (econòmic).

2.2. Els armaments en cors.

Molt més interessant resulta, per al tema que ens ocupa, l'activitat corsària. Segons Arcadi Garcia, el dret regulador del cors, desenvolupat des del segle XII, constitueix el cicle més antic, i potser també el més autòcton, dels cicles jurídic-marítims. Entre els textos constants que apareixen en tots els mss. conservats del *Llibre del Consolat* hi ha, a banda dels citats *Capítols del Rey En Pere* (1340), els *Costumes de les naus armades e del cors* (m 298-m 334). Aquests *costumes* sembla que originàriament eren dos textos diferents —l'un referent a vaixells rodons o naus i l'altre a vaixells de rem, galeres o llenys armats— que tractaven de la mateixa matèria, després juxtaposats amb diverses intercal·lacions. Tot i que Valls i

---

²⁴ *Que aquel mariner o balester o altre acordat de nau o de leny o altre vaxel, si havia presa paga o préstech de son patron o lochtínenet de patró, que deja servir lo viatge que haurà promès, si donchs no havia necessitat de melaltia o que prenga mnyler o si alcuna heratat li serà pervenguda depuys que serà acordat, e que de continent que malaut serà o presa mnyler haurà o la heratat li serà pervenguda que ho deja denunciar a aquel de qui acordat serà e retre so que pres haurà de paga o préstech; e qui contrafarà, en aquest cas deja ésser pres e que reta al patró la paga o préstech que haurà pres e que pach de pena cent sous o estia pres cent dies al castel...* (G. COLON (ed.), *ibid.*, vol. 2 (edició del text), mp 1, p. 264).

²⁵ Vegeu, per exemple, els *Statuti del mare*, normes de navegació d'Ancona, a l'Adriàtica, compilats a finals del segle, els quals estipulaven que, en els casos de malaltia, invalidesa o mort, els mariners o els seus hereus tenien dret a rebre una indemnització: si no podien embarcar per les primeres causes, prèvia verificació efectuada pel metge (a terra), mitja paga de tres mesos; o, si prenien malaltia, ferida o mort a bord, la paga completa de tres mesos (S. ANSELMI, "Disciplina e salari dei marittimi in Adriatico: due casi della costa italiana, XIV-XV sec.", dins Rosalba RAGOSTA (ed.), *Le genti del mare Mediterraneo...*, cit., vol. 1, Nàpols, 1981, p. 616; i M. MURINO, *Andar per mare nel Medioevo*, cit., pp. 109-10).

Taberner les considerava un afegit dins el mateix segle XIV, el fons jurídic que recullen sembla consuetudinari i anterior a mitjan segle XIII, a tota la reglamentació restrictiva del cors iniciada per Jaume I; en tot cas, sembla clar que la seva inclusió en el *Llibre del Consolat* fou feta en la primera compilació d'aquest, anterior a 1272, però és possible que alguns capítols siguin —o continguin— interpolacions posteriors. A la vegada, alguns indicis fa dubtar de l'origen català de tot el conjunt, però seria excessiu pensar que no té res a veure amb el dret marítim català dels segles XIII i XIV, ja que hi ha particularitats que hi concorden clarament, fet que sembla indicar bé una influència directa —segurament de procedència italiana—, bé una comunitat de tradició naval.²⁶

Totes aquestes precisions és important de remarcar-les perquè és justament en aquests *costumes* que apareix el primer esment de la presència de professionals sanitaris —barbers— en naus armades. Efectivament, entre el personal d'aquests vaixells armats en cors hom hi cita un barber, al qual hom al·ludeix també com a *metge*, en la mateixa línia del que veurem que s'esdevé a l'armada reial. A aquest barber (*metge*) li era assignada una part del botí capturat idèntica a la que tenia dret a percebre el nautxer —sots-oficial que dirigia la maniobra—, el capellà i l'escrivà de la nau. Tanmateix, s'especifica que si hi havia un escrivà major o un nautxer major en la nau, pels seus coneixements o valia, calia que prenguessin una part major; no hi referència, en canvi, a la possible presència d'un sanitari amb una més gran capacitat professional.²⁷

Arcadi Garcia es mostra convençut que aquest capítol, tot ell o en part, és una interpolació feta, segurament, en la redacció de València de 1283-1331.²⁸ Hom hi utilitza la paraula *metge* per a fer referència al simple barber que exercia en les naus, donant-li el sentit general del qui exerceix l'ofici de curar (*metjar*), del qui proporciona atenció mèdica en tot el que està relacionat amb la malaltia o la manca de salut, una assistència mèdica mínimament qualificada des del punt de vista tècnic. Si tenim en compte tot això, sembla confirmar-se la

---

²⁶ Vegeu A. GARCIA SANZ (ed.), *Llibre del Consolat de Mar*, vol. 3-I (estudi jurídic), cit., pp. 50-52, 61, 169, 176-77, 190-95 i 204. La datació general del *Llibre del Consolat*, establerta pel mateix Arcadi Garcia, l'hem exposat abans.

²⁷ *Encara escrivà deu haver .X. parts, axí com los nautxers. Item, capelà e metge aytanbé, e aquests són aquels qui deuen haver parts de nautxers en nau...* (G. COLON (ed.), *Llibre del Consolat de Mar*, cit., vol. 2 (edició del text), m 304, p. 218.

²⁸ A. GARCIA i SANZ (ed.), *ibid.*, vol. 3-I (estudi jurídic), pp. 195-98 i 204.

hipòtesi de ser una interpolació feta entre 1283-1331; dit d'una altra manera: molt probablement és anterior o contemporània de les disposicions mèdiques presents en els *furs alfonsins* valencians de 1329-1330 en els que també hi és regulada, precisament, la pràctica mèdica dels barbers.²⁹

Els *costumes* insisteixen reiteradament en la regulació de la part del botí que havia de correspondre a tot el personal embarcat; en aquest sentit, el barber, assimilant-lo als timoners i als sentiners, és deixat a l'arbitri de l'almirall —figura certament estranya als armaments en cors del país—, el capità i els nautxers. Cal notar que, a diferència dels mestres d'aixa, calafats o ballesters, els barbers no tenen reservat automàticament l'instrumental dels de la nau capturada, ni tampoc es fa cap al·lusió, per contra del cas dels ballesters, als que ells calia que embarquessin.³⁰ D'altra banda, els *servicials* de la nau, homes llogats per a fer feines en el vaixell, sembla que també havien de tenir alguns coneixements sanitaris, per rudimentaris que fossin, per a poder tenir cura —pensar— dels presoners i tripulants malalts.³¹

Però què succeïa en la pràctica? Ja hem vist que a Gènova hom documenta barbers a bord de naus corsàries a partir de 1275. A la Corona d'Aragó, maluradament, només una recerca més sistemàtica en els arxius de la que jo he pogut fer, no només de Barcelona, sinó també de València o Ciutat de Mallorca, podran ajudar-nos a filar més prim en la cronologia.³² Per la meua banda, el primer —i únic— document que he pogut trobar referent a la inclusió de barbers en la tripulació de vaixells corsaris correspon a 1346, i és realment excepcional. Es tracta d'un interrogatori efectuat, probablement pel governador de Mallorca

---

²⁹ Vegeu més endavant, l'apartat sobre el rei i la medicina.

³⁰ *De barbers: Barbers, atrestal com los timoners e sentiners, com se podran posar* (G. COLON (ed.), *ibid.*, vol. 2 (edició del text), m 315, p. 231). El text dels timoners fa: *De timoner: Timoners deuen haver axí com l'almirayl e-l capità e-l nautxer empendran ab eyls. E l'almirayl és tengut de fer lur paga, salvant lus parts* (G. COLON (ed.), *ibid.*, m 314). A. CARDONER i PLANAS, *Història de la medicina*, cit., p. 102, ja féu referència a tots aquests capítols, però sense citar-los ni datar-los, per contra del que havia avançat S. CLAVIJO y CLAVIJO, *Historia del Cuerpo de Sanidad*, cit., p. 16). No queda clar si la qüestió de la paga és també aplicable en el cas dels barbers.

³¹ *De servicials: Servicials deuen haver dues parts e deuen pensar dels serrayns malautes e dels malautes de la nau, e escombrar tota la nau. E si lo servicial és hom d'armes, deu lo capità melorar en la sua leyaltat [enaxí con ho aurà jurat eyll]* (G. COLON (ed.), *ibid.*, vol. 2 (edició del text), m 322, pp. 233-34).

³² Hom sovint s'ha limitat a publicar contractes d'armament en cors en els quals no es fa cap referència a la presència de sanitaris en les naus: vegeu, per exemple, R. NOGUERA i GUZMÁN, "Documentos para el estudio de la marina barcelonesa durante el siglo XIV", *La Notaría*, 80 (1945): 266-80, que en publicà un de corresponent a 1357.

i després tramès al rei, a un barber-cirurgià, anomenat Pere Pujada, en el qual declara exercir i haver exercit el seu ofici a bord de diverses naus corsàries. Pere Pujada hi declara (1) haver nascut a Barcelona (*al forn de Vila de Cols*), (2) que el seu pare —que segurament no era barber— estava associat amb un tal Palet, draper de la ciutat, mentre que la seva mare *no havia negun offici*; (3) que feia tretze anys que s'havia traslladat a Ciutat de Mallorca, on es casà feia aleshores més de deu anys; (4) però que no hi tenia obrador de barberia, *sinó que navega ab naus e va per metge cirurgià ab les naus*; (i 5) que aleshores feia un any, havia navegat amb la nau d'En Osset i d'En Isern fins a les illes Canàries i a l'extrem occidental de la serralada de l'Atlas durant sis mesos, i que ara ho havia fet amb la d'En Nogueró a les parts d'Ona (Honein), al regne nord-africà de Tlemcèn, durant els últims cinquanta dies. L'interès de l'interrogador es fixa tot seguit en aquest darrer viatge, en el qual Pere Pujada havia intervingut, amb la confiança d'En Nogueró, en negociacions i tasques d'espionatge a favor del rei d'Aragó; una confiança que s'adiu perfectament amb la consideració que hem vist que tenia el barber en aquestes naus.⁸⁸ Per altra banda, tampoc no era estrany que gent de diversos oficis —entre ells els vinculats a la sanitat— s'enrolés per a exercir altres comeses dintre del vaixell —ballesters, etc.; almenys així està documentat en el segle XV, encara que cal tenir en compte que les fonts que especifiquen l'ofici habitual de cadascú en terra són excepcionals.⁸⁴

---

⁸⁸ ACA, C, Processos, n° 133/1, 23 de febrer de 1346, transcrit íntegre a l'Apèndix, § 231. És ben coneguda la penetració mallorquina a l'Atlàntic durant el segle XIV. La tendència restrictiva del cors per part del poder reial iniciada a mitjan segle XIII sembla que a Mallorca no hi tingué aplicació fins després de la reintegració del regne (1343-1344), quan per una provisió d'11 de juliol de 1343 (publicada per J. M. QUADRADO, *Privilegios y franquicias de Mallorca...*, Ciutat de Mallorca, 1894, p. 45, § 12), hom prohibí armar vaixells en cors sense una llicència especial —patent— del rei; aquest fet podria ajudar a explicar el trasllat de Pere Pujada a Mallorca cap a 1333. D'altra banda, la presència d'afegits de procedència mallorquina en els *costumes* del cors del *Llibre del Consolat*, datables entre 1343-1345 (A. GARCIA i SANZ (ed.), *Llibre del Consolat*, cit., vol. 3-I (estudi jurídic), pp. 210 i 269), podria indicar una cronologia més tardana encara per al capítol m 304 (o una part d'ell); tanmateix, cal dir que no hi ha proves que aquest capítol correspongui a aquest estrat redaccional mallorquí.

⁸⁴ Vegeu la tripulació de la *Santa Caterina*, nau corsària armada a València el 1439, entre els ballesters de la qual hi figuren dos barbers i un apotecari (Jacqueline GUIRAL, "Les marins ibériques en Méditerranée vus du Levant espagnol aux XVe et XVIe siècles", dins Rosalba RAGOSTA (ed.), *Le genti del mare Mediterraneo...*, cit., Nàpols, 1981, vol. 1, pp. 651-52 i 665-66). En aquesta tripulació hi figuren membres dels més diversos oficis i estaments socials: en paraules de l'autora, «tots aquests homes menen un gènere de vida mixt, propi de les poblacions costaneres, i abandonen per una temporada llurs activitats anteriors per a participar en els profits de l'aventura marítima i en els seus perills» (*ibid.*, p. 653).

2.3. Les armades reials: Bernat de Cabrera.

Tanmateix, tots els dubtes plantejats no podran aclarir-se sense una recerca d'arxiu sistemàtica, i mentre no sigui estudiat el dret marítim militar català medieval, tal com diu Arcadi Garcia, una parcel·la historiogràfica pràcticament abandonada des dels temps d'Antoni de Capmany.⁸⁵ El cicle del dret marítim militar⁸⁶ és més tardà que el del cors. S'inicià amb les ordinations de l'almirallat, de les quals les més antigues que ens han pervingut són les incloses en el nomenament de l'almirall Francesc Carròs (1313), que foren reproduïdes en els nomenaments posteriors i que no contenen cap al·lusió a l'assistència sanitària a bord.⁸⁷ Foren els almiralls els qui, primer probablement amb ordres verbals, dictades per l'experiència, i després redactant en forma d'ordinacions els fruits d'aquesta experiència —tal com hom havia fet ja per als vaixells mercants en *Capítols del Rey En Pere* de 1340—, van formar el corpus d'ordinacions de la marina reial catalana que els reis van anar sancionant.

D'aquesta manera, el text fonamental de les ordinations de les armades reials —la part més coneguda dins d'aquest cicle del dret marítim militar— és el de les promulgades a instància de l'almirall Bernat de Cabrera el 1354, al seu retorn de l'expedició que havia comandat contra els genovesos a Sardenya l'any anterior.⁸⁸ Aquestes ordinations comprenen dues parts clarament diferenciades: la primera és consagrada a la regulació del comandament de les armades, amb l'especificació dels deures de cadascun dels oficials i tripulants, les regles

---

⁸⁵ A. GARCIA i SANZ (ed.), *Llibre del Consolat*, cit., vol. 3-I (estudi jurídic), pp. 190-95.

⁸⁶ Per aquest resum m'he basat fonamentalment en A. GARCIA i SANZ, *Història de la marina catalana*, Barcelona, 1977, pp. 86 i 138, i IDEM (ed.), *Llibre del Consolat*, cit., vol. 3-I (estudi jurídic), p. 52.

⁸⁷ ACA, C, reg. 232, f. 132 r., publicades per R. CHABÀS i LLORENS, "Sección de documentos", *El Archivo*, 2 (1887-1888): 321-408, § 13.

⁸⁸ *Ordinacions sobre lo fet de la mar, fetes per lo molt noble Bernat de Cabrera, Capità General de l'armada del senyor Rey, com vench de Sardenya e hac vençuts los genovesos en .M.CCC.LIIII.*, publicades per A. DE CAPMANY i DE MONTPALAU, *Ordenanzas de las armadas navales*, cit., pp. 77-101; m'ha estat impossible de localitzar-les a l'arxiu del Reial Patrimoni segons la signatura antiga que donà Capmany —*Llibre verd vell*, armari 75, lletra B—, corresponent a una recopilació quatre-centista avui, pel que sembla, perduda. N'hi ha, però, una còpia antiga al Museu Britànic (ms. add. 11568) que fou ressenyada per P. BOHIGAS i BALAGUER, "El repertori de manuscrits catalans. Missió a Anglaterra", *Estudis Universitaris Catalans*, 12 (1927): 445. D'altra banda, segons Valls i Taberner, totes aquestes ordinations navals i d'altres encara de Pere III, Joan I i Martí I, es troben també en un ms. del segle XV (ms. 3451) de la Biblioteca Nacional de Viena (F. VALLS i TABERNER, "Ordinacions navals catalanes del segle XIV", dins IDEM, *Obras Selectas de Fernando Valls-Taberner*, vol. 2 (Estudios histórico-jurídicos), Madrid-Barcelona, 1954, pp. 198-200).

de disciplina que regien a les armades i el dret penal militar que garantia llur compliment, mentre que la segona fa referència als salaris i pagues de la tripulació, a l'armament i altres elements que havia d'embarcar cadascú i a la distribució de la provisió de bescuit. Posteriorment aquest cicle s'anà ampliant, i així, el 1359, durant la guerra de Castella, hom afegí la part referent als salaris de la tripulació d'aquestes ordinacions de Bernat de Cabrera a unes altres que reglamentaven el funcionament de les *taules d'acordament* de l'armada.³⁹ Tanmateix, en haver-se perdut l'original i la còpia de 1354 mateix, això no pot ser més que una hipòtesi). Igualment, sabem que durant la mateixa guerra de Castella (1361), hom dictà una nova normativa sobre els salaris i pagues a les armades reials.⁴⁰ Aquest cicle estigué en vigor fins a llur supressió en l'armada espanyola el 1748.

És sabut —i ho he exposat abans en parlar de l'*acordament* a l'armada en el capítol sobre l'expedició a Sardenya de Pere III (1354-1355)—, que aquestes ordinacions suposaren la primera plasmació legal, a la Corona d'Aragó, de la presència de professionals sanitaris a les armades reials (vegeu la Taula XXIV). Salvador Clavijo, ara fa a la vora de setanta anys, ja sabé observar la transcendència d'aquestes ordinacions per a la història intel·lectual i social de la medicina a la Corona d'Aragó:

Estas ordenanzas reflejan en nuestro país el primer código sanitario naval apenas balbuciente pero firme con la autoridad que llena todo el formulismo de su redacción. Son fiel consecuencia del influjo portentoso de la famosa escuela de Medicina de Montpellier perteneciente a la Corona de Aragón (hasta 1350), que consiguió infiltrar sus derroteros culturales en todos los aspectos de la vida social.⁴¹

En parlar de la presència de professionals sanitaris a les armades reials —més encara dels seus orígens—, hom cita generalment, sovint no sense una certa confusió, aquestes conegudes

---

³⁹ ACA, C, reg. 1402, ff. 150 r.-155 r., publicades també per A. DE CAPMANY, *ibid.*, pp. 101-09, i per P. DE BOFARULL i MASCARÓ (ed.), *CODOIN*, vol. 6, Barcelona, 1850, § 100, pp. 333-38. Cal dir que alguns historiadors opinen que aquestes ordinacions dels salaris de la tripulació que Capmany publicà tot seguit de les referents al comandament de les armades datades a 1354, foren donades en realitat el 1359, amb les de les *taules d'acordament* (vegeu R. EBERENZ, *Schiffe an der Küsten der Pyrenäenhalbinsel*, Berna-Frankfurt de Main, 1975, pp. 162-63).

⁴⁰ Publicada per A. DE CAPMANY, *Ordenanzas de las armadas navales*, cit., pp. 112-14, i present també en el ms. de Viena ressenyat per F. VALLS i TABERNER, "Ordinacions navals", cit., p. 199.

⁴¹ S. CLAVIJO y CLAVIJO, *Historia del Cuerpo de Sanidad*, cit., p. 18.

ordinacions de Bernat de Cabrera de 1354 o simplement el text de 1359, i poca cosa més.⁴² Però a banda d'algunes incursions puntuals i de limitat abast,⁴³ és un tema que no ha estat abordat pels investigadors. Res no se'n diu tampoc en els treballs, la majoria a hores d'ara ja antics, sobre la marina catalana en general, o les armades reials més en particular, d'Adolf Blanch, Francesc de Bofarull, Ignasi Bo, Gonçal de Reparaz i, més recentment, Arcadi Garcia.⁴⁴ Tamoc no se n'ha destacat la seva molt significativa correspondència cronològica amb les disposicions mèdiques adoptades a les Corts de Cervera de 1359, que suposaren l'adopció al Principat d'una part de la important legislació sobre el particular que ja era vigent a València des dels *furs alfonsins* de 1329-1330.⁴⁵

S'ha dit que fins a les ordinacions de Bernat de Cabrera només duïen personal sanitari (un cirurgià o un barber) —com capellà o escrivà— les naus de guerra principals.⁴⁶ Aquesta excepcionalitat sembla confirmada pels escassos exemples que hem anat veient en la Primera Part,⁴⁷ pels pocs *llibres d'acordament* conservats i per les mateixes ordinacions d'Alfons *el Benigne* i Jaume III de Mallorca per a les armades de la guerra contra Gènova de 1331 i 1333. Segons aquestes últimes ordinacions, hom eximia els mariners d'anar en el viatge que havien compromès si es trobaven malalts i igualment se'ls reconeixia el dret a cobrar el seu salari íntegre si resultaven ferits o emmalaltien en el servei de la nau, fins que arribessin a un lloc on li poguessin dispensar assistència; però en cap moment s'esmenta l'embarcament de personal sanitari, en la mateixa línia que ja hem observat en el *Llibre del Consolat* i, sobretot

---

⁴² S. CLAVIJO y CLAVIJO, *Historia del Cuerpo de Sanidad*, cit., pp. 17-18; A. CARDONER i PLANAS, *Història de la medicina*, cit., p. 103.

⁴³ Vegeu J. DANÓN i Beatriz DANÓN-CAMPÓN, "Notas sobre la medicina naval", cit.

⁴⁴ A. BLANCH i CORTADA, "La antigua marina catalana", *La Renaixensa*, any XI (abril 1881) [traduït després a la *Revista Marítima*, 1932-1933]; F. DE BOFARULL i SANS, *Antigua marina catalana*, Barcelona, 1898 [i després a *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 7 (1901): 3-123]; I. BO i SINGLA, *La marina catalana medieval*, Barcelona, 1922; G. DE REPARAZ, *Catalunya a les mars. Navegants, mercaders i cartògrafs catalans de l'Edat Mitjana i del Renaixement*, Barcelona, 1930; i A. GARCIA i SANZ, *Història de la marina catalana*, cit.

⁴⁵ Vegeu més endavant, l'apartat sobre el rei i la medicina.

⁴⁶ J. E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Baixa Edat Mitjana*, cit., dins F. SOLDEVILA i ZUBIBURU (dir.), *Història dels catalans*, vol. 3, p. 1417.

⁴⁷ Vegeu el cas citat de Guillem Segon, cirurgià embarcat a les galeres armades a Tarragona per a la conquesta de Sardenya (1323).

—en fer referència a *tots* els mariners— en els *Capítols del Rey En Pere* poc posteriors (1340).⁴⁸ Cal notar que en el seu *Sermó*, redactat expressament per a l'expedició de conquesta de Sardenya (1323-1324) —tot i tractar-se d'un text de recomanacions—, Ramon Muntaner no féu cap al·lusió a la conveniència de dur sanitaris en les galeres.⁴⁹ De fet, malgrat que les ordinacions de Bernat de Cabrera (1354) estableixen que el *metge o barber* havia de ser *un per galea* —amb 237 persones si es tractava d'una galera grossa o 227 si era una galera menor (*sotil*)—, en la pràctica, les galeres no sempre duïen les dotacions completes, bé per baixes, bé per impossibilitat de trobar gent suficient o per qualsevol altra raó.⁵⁰ Així es pot veure en els *llibres d'acordament* conservats, que no sempre inclouen el *metge o barber* encara que sovint sí que hi consti l'epígraf. Una situació similar es donava a bord de les galeres genoveses, per a les quals el nombre de barbers embarcats era certament inferior a la necessitat.⁵¹ Aquest fet podria ser indicatiu del caràcter possiblement poc atractiu de la tasca professional dintre de les galeres⁵² i/o d'uns nivells assistencials insuficients en el país. Són qüestions, especialment aquesta última, que només estudis més aprofundits, alguns dels quals s'estan duent a terme,⁵³ podran clarificar.

---

⁴⁸ Les de 1331 a ACA, C, reg. 537, ff. 54 v.-59 r., publicades amb errors de transcripció i d'interpretació en el tema que ens ocupa per J. M. MADURELL i MARIMON (ed.), "Ordenanzas marítimas de 1331 y 1333", *Anuario de Historia del Derecho Español*, 21-22 (1961-62): 611-28, en particular les pp. 627-28. Vegeu-ne els fragments que aquí interessin transcrits a l'Apèndix, § 120. A. CARDONER i PLANAS, *Història de la medicina*, cit., pp. 102-03, en deduí precipitadament llur presència a bord. Vegeu les de 1333 a AHMB, CC, Manual, XIII-2, 1331-1333, resumides per J. M. MADURELL i MARIMON, *ibid.*, pp. 617-21.

⁴⁹ R. MUNTANER, *Crònica*, § 272.

⁵⁰ A. GARCIA SANZ, *Història de la marina catalana*, cit., p. 86. Per a les tripulacions, vegeu la Taula XXIV. Per al text referent al *metge o barber* en aquestes ordinacions, i el seu examen, vegeu l'al·ludit capítol sobre la campanya a Sardenya de Pere III (1354-1355), i també més endavant, en aquest mateix apartat.

⁵¹ Laura BALLETTTO, *Medici e farmaci*, cit., p. 73.

⁵² Vegeu-ne una exposició amb especial atenció als problemes sanitaris, per bé que corresponent a una època posterior i amb certes mancances, a G. MARAÑÓN POSADILLO, "La medicina en las galeras en tiempos de Lepanto", dins *Conferencias sobre Lepanto. Patronato del IV centenario de Cervantes y D. Juan de Austria 1547-1947*, vol. 2, Madrid, 1948, pp. 122-61 [i també a IDEM, *Obras Completas*, vol. 3, Madrid, 1968, pp. 355-71]. Hi coincideix J. M. CASAS i HOMS, "Galeres catalanes tres-centistes", cit., p. 17: *el metge i els barbers, en la petita proporció que fa suposar l'organització del vaixell, durant les travessies marítimes, devien haver d'observar l'estat de salut dels tripulants i arranjar la qüestió higiènica de la millor manera possible, tasca realment difícilíssima, tota vegada que molts dels navegants no es podien moure de lloc per cap motiu.*

⁵³ L. GARCIA BALLESTER i M. R. McVAUGH, *Practitioners and Medical Profession in Fourteenth-Century Crown of Aragon*, (en preparació).

TAULA XXXIII
Els *acordaments* de sanitaris a les armades reials

Data	Efectius de l'estol	Tipus de vaixell	Comandament del vaixell	Tripulació	Nombre de sanitaris i funció	Epígraf sota el que són consignats	Salari a quatre mesos ¹
1285	2 galeres i 1 barca	galera barca		152 ² 33	1 (cirurgià) ³ 1 barber	(metge) ⁴ —	200 88
1323	3 galeres	galera			1 cirurgià	notxers	240
1342	1 galera	galera	almirall	219 ⁵	1 barber	metges e barbers	160
1345	2 galeres i 1 barca	g. grossa g. sotil barca	ambaixadors	416 ⁶	1 (físic-cirurgià) ⁷ 1 barber 1 (aprenent) ⁸	— — —	330 220 120
1346	1 nau armada	n. armada	corsari	—	1 barber-cirurgià	—	—
1349	6 naus armades, 7 galeres i 2 llenys	n. armada 4 n. i 3 g.		—	1 barber-cirurgià 7 (barbers) ⁹	(metge) ⁴ (barber e metge) ⁴	—
1352	1 galera	galera	vice-almirall	229	1 (físic-cirurgià) ³	(metge) ⁴	500
1353	1 uixer	uixer		—	1 (cirurgià) ³	(metge) ⁴	300

¹ Expressat en sous barcelonesos.

² Totes dues galeres portaven 152 homes cadascuna.

³ Deduït del seu sou i de la denominació de *metge* que li és aplicada en el notament.

⁴ Denominació aplicada en el text del notament. No hi consta epígraf.

⁵ Xifra que inclou l'almirall, els nobles embarcats i llurs escuders; sense ells, només 206.

⁶ Suma de la tripulació de tots tres vaixells. No és possible fer distincions per tal com els remers són notats en comú.

⁷ Deduït del seu sou, de la denominació de *metge* i del títol de *mestre* que li són aplicats.

⁸ De barber; deduït de la localització concreta del seu notament en el llibre d'acordament. No hi consta cap funció.

⁹ Deduït de la denominació aplicada en el text del notament.

Data	Efectius de l'estol	Tipus de vaixell	Comandament del vaixell	Tripulació	Nombre de sanitaris i funció	Epígraf sota el que són consignats	Salari a quatre mesos ¹
<i>1354</i>	<i>1 galera</i>	<i>galera</i>		<i>totes</i>	<i>1 cirurgià / barber</i>	<i>metge o barber</i>	<i>300</i>
1354	1 galera	galera			–	(metge) ²	320
<i>1359</i>	<i>1 galera</i>	<i>galera</i>		<i>totes</i>	<i>1 cirurgià / barber</i>	<i>metge o barber</i>	<i>300</i>
<i>1361</i>	<i>1 galera</i>	<i>galera</i>		<i>totes</i>	<i>1 cirurgià / barber</i>	<i>metges e barbers</i>	–
1372		galera		(172) ³	1 barber	barber	300
1380	1 galera	galera	batlle	329	1 (barber) ⁴	lo metge	250
1382	2 galeres	2 galeres	vicari general	114 i 133	2 barbers	barber	–
1390	3 galeres	galera	capità general	326	3 barbers	barbers	450

Les cursives indiquen les disposicions contingudes en les ordinacions reials de l'armada.

¹ Expressat en sous barcelonesos.

² Denominació aplicada en el text del notament. No hi consta epígraf.

³ Tripulació de la *Sant Gabriel* només.

⁴ Deduït del seu sou, i malgrat l'epígraf; cal tenir en compte també que, tot i que amb llicència reial, es tracta d'un armament particular.

2.4. La incorporació de professionals sanitaris: una cronologia.

Tot amb tot, cal tenir ben present que l'aparició el 1354, per primer cop, del *metge o barber* en unes ordinacions de l'armada, no implica de cap manera que les dotacions dels vaixells de guerra de la Corona d'Aragó no els incorporeessin també, de forma més o menys habitual, des de temps enrera. Altrament dit, fou un costum establert des de feia un cert temps el que trobà la primera plasmació en aquestes ordinacions (vegeu la Taula XXXIII).

Ja ho hem vist en el cas dels vaixells corsaris (1345-1346). Quant a les armades reials, el cas més remot que hem pogut documentar correspon a un petit estol barceloní de dues galeres i una barca armat el 1285, durant la guerra amb França; en aquest estol, els *llibres d'acordament* del qual són els més antics que es conserven, una de les galeres —la comandada per Arnau Burgès—, amb cent cinquanta-dos tripulants, embarcà un *metge*, mentre que la barca —comandada per Bernat de Roses—, amb trenta-tres homes a bord, incorporava un barber.⁵⁴ Com és sabut, només quatre anys després, i sense que pugui considerar-se una casualitat, a les Corts generals de Montsó de 1289, es produïa la primera manifestació coneguda, a la Corona d'Aragó, del control social dels professionals mèdics.⁵⁵ D'altra banda, aquests sanitaris documentats a bord de vaixells armats el 1285 donen fe que les disposicions del *Llibre del Consolat de Mar*, tot i referents a corsaris, datables entre 1283 i 1331, malgrat que no corresponguessin a una pràctica habitual, eren quelcom més que l'expressió d'un desig.

Fins a l'expedició de conquesta de Sardenya (1323-1324) no s'han pogut tornar a documentar sanitaris a bord dels vaixells de guerra. Hem vist com aleshores, amb la intervenció directa de Jaume II, el cirurgià Guillem Segon fou embarcat per a exercir el seu ofici en les galeres que eren armades a Tarragona i com fou consignat sota l'epígraf *notxers*,

---

⁵⁴ ACA, C, Vària - Marina de guerra, n° 53, ff. 2 r. i 9 r., 14 de maig de 1285, citat —només el barber i expressant dubtes injustificats— per Ch. E. DUFOURCQ, "Les équipages catalans au XIVe siècle: effectifs, composition, enrôlement, paye, vie à bord", dins Rosalba RAGOSTA (ed.), *Le genti del mare Mediterraneo...*, Nàpols, 1981, vol. 1, pp. 546 i 556, on qualifica el *metge o barber* com «un dels personatges més característics d'un gran vaixell». No consta el nom de cap d'ells. El *metge*, figura simplement així, cosa que podria induir a pensar que es tracta d'un nom; de fet, alguns altres *acordats* no hi consten més que pel cognom. Penso que no hi pot haver dubte que es tracta d'un sanitari, i més en concret d'un cirurgià, pel seu salari —50 ss b. mensuals—, per la posició que ocupa en la llista —és el tercer—, molt típica, i per la presència incontestable d'un barber a la barca. El barber apareix notat en últim lloc de la llista de la barca, i amb cal·ligrafia diferent, fets que semblen suggerir que fou *acordat* a darrera hora; li fou assignat un salari més modest, 22 ss b. mensuals.

⁵⁵ Vegeu més endavant, l'apartat sobre el rei i la medicina.

comú al contramestre i també a diversos *operarii* del vaixell.⁵⁶ Crida l'atenció la proximitat cronològica i la similitud de mètodes amb les ordres adés citades del Gran Consell de Venècia (1322), per a l'embarcament de sanitaris en les galeres de la República, i de Felip VI de França, respecte de l'armada que enllestí al port de Gènova (1337).

La guerra de Mallorca (1343-1344) proporciona les següents ocasions per a la documentació de sanitaris en els *llibres d'acordament* de les armades reials. Durant els preliminars d'aquest conflicte, a finals de l'any 1342, el barber Bernat Aguilier fou *acordat*, sota l'epígraf de *metges e barbers*, per a exercir com a sanitari a la galera d'En Bardina, en la qual havien d'embarcar l'almirall Pere de Montcada i alguns nobles.⁵⁷ En canvi, cap sanitari no consta en la tripulació del lleny de Jaume Lluell (armat el febrer-març de 1343), ni en les dues galeres comandades per Gilibert de Corbera (armades el març d'aquell any), ni tampoc en les cinc galeres que el rei féu armar a València el desembre de 1343, totes durant el mateix conflicte.⁵⁸ Però l'estol d'ambaixada, integrat per dues galeres i una barca armada, que sota el comandament de Guillem de Clariana i Benet Blanques, partí de Mallorca cap a Tunis el març de 1345, no només duia un barber, sinó el que s'assembla a un sistema sanitari integrat per professionals de diverses funcions mèdiques. Efectivament, mentre que la galera *major* incorporava un *metge* (probablement, un físic-cirurgià), que hi és anomenat *mestre* Simó, la més petita (*sotil*) duia un barber, de nom Berenguer Sunyer, i la barca és molt possible que portés també un altre barber o un aprenent de barber.⁵⁹

⁵⁶ Vegeu el capítol corresponent de la Primera Part i l'Apèndix, § 100 i 116.

⁵⁷ ACA, RP, MR, vol. 2277, I, f. 11 v., [20] de desembre de 1342, citat per Ch. E. DUFOURCQ, "Les équipages catalans", cit., pp. 546, 552 i 556-57, i transcrit a l'Apèndix, § 124. Vegeu també J. DANÓN i Beatriz DANÓN-CAMPÓN, "Notas sobre la medicina naval", cit., p. 49. Aquesta galera, l'infant Jaume, comte d'Urgell, lloctinent general, disposà que anés en reforç de les altres sis que havia armat el rei i que comandava Galceran Marquet, vice-almirall, les quals ja es trobaven a la zona de Colliure, amb l'objectiu d'evitar que Jaume de Mallorca pogués traslladar-se a Mallorca amb les cinc galeres i una nau que tenia en aquell port rossellonès. Fou armada per quatre mesos; sortí de Barcelona el 22 de desembre de 1342 i hi desarmà el 20 d'abril de 1343. Anaren a bord un total de 219 persones, de les quals només 206 formaven la tripulació.

⁵⁸ ACA, RP, MR, vol. 2277, II, i *ibid.*, C, reg. 1378, ff. 145 v.-146 r.: vegeu-ne el resum de les tripulacions a Ch. E. DUFOURCQ, "Les équipages catalans", cit., p. 557.

⁵⁹ ACA, RP, MR, vol. 2277, III, C, f. 62 r., i *ibid.*, III, A, f. 14 r., publicat per Josefina MUTGÉ i VIVES, "L'ambaixada a Tunis", cit., p. 184, i transcrit a l'Apèndix, § 223. Vegeu també Ch. E. DUFOURCQ, "Les équipages catalans", cit., pp. 546, 552 i 557. En aquest *llibre d'acordament* no hi consta cap epígraf específic per al *metge o barber*: són anotats immediatament després dels oficials; cal dir al respecte que en la part del llibre corresponent a la barca, en el mateix lloc, hi figura, sense indicació alguna de la seva funció, un tal Francesc Vicens, que ben bé podria tractar-se també d'un barber o d'un aprenent de barber, en la mateixa línia del que hem vist succeir

Per l'octubre de 1349, els jurats de Ciutat de Mallorca dreçaren un estol armat i un exèrcit per a fer front a la temptativa de recuperació de l'illa i el regne per part de Jaume (III). Els jurats finançaren sis naus armades, set galeres i dos llenys per a l'ocasió, i no desatengueren l'assistència sanitària a bord: cinc de les sis naus armades i tres de les set galeres embarcaren bé un *metge*, bé sengles *barbers e metges* (el primer, un barber-cirurgià, i els altres, probablement simples barbers).⁶⁰ En l'expedició que conduí l'almirall Ponç de Santa Pau a Constantinoble el febrer de 1352, tampoc no s'oblidaren els proveïments sanitaris; no se n'han conservat *llibres d'acordament*, però segons un quadern de comptes de les galeres del vice-almirall Bonanat des Coll, sabem que almenys la d'aquest vice-almirall duia un *metge* (probablement, físic-cirurgià), de nom Romeu des Pla.⁶¹ El mateix pot dir-se de l'armada amb la qual l'almirall Bernat de Cabrera passà a Sardenya (1353); en aquest cas, no és a la galera de l'almirall on es documenta un sanitari —independentment que en pogués disposar, un extrem que no ens ha pervingut—, sinó en un simple uixer de Tortosa, que embarcà Pere de Déu per *metge* (probablement de cirurgia).⁶²

Les *Ordinacions sobre lo fet de la mar* dreçades per aquest mateix almirall (gener de 1354), en tornar de Sardenya, especificaven, com ja hem vist, que el *metge o barber* havia de ser, en totes les armades, *un per galea*. No obstant això, la galera d'Ombert de Fonollar —per exemple— armada a Tortosa el 1354 per a l'expedició reial a Sardenya, no embarcà finalment cap *metge*, tot i haver-li reservat un lloc i assignat un salari en el seu *llibre d'acordament*.⁶³ Les notícies dels armaments posteriors confirmen aquesta tendència, que, amb tot, i com s'ha vist, s'inicià anteriorment. En les ordinacions sobre els salaris i pagues de l'armada de 1361

---

en els estols genovesos contemporanis. Per a les funcions professionals d'aquests i dels sanitaris citats a continuació, vegeu les observacions a la Taula XXXIII. D'altra banda, aquestes galeres ja havien estat utilitzades durant el conflicte mallorquí.

⁶⁰ ADM, Arxiu Històric del Seminari (fons Eusebi Pascual), «Manual de reebudes e de dades e de pages qui comensa a Nadal del any .M.CCC.XLVIII. e a fi del any .M.CCC.XLVIII.», ff. 45 v. i 47 r.-v., publicat per B. FONT i OBRADOR, "Mallorca en 1349", *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, 32 (1961-1965): 250-51, i transcrits a l'Apèndix, § 321.

⁶¹ ACA, RP, MR, vol. 2280, f. 4 r., febrer / maig de 1352, citat per A. RUBIÓ i LLUCH, *Diplomatari de l'Orient català*, cit., § 707, p. 733, i transcrit a l'Apèndix, § 248. En el llibre de comptes no hi consta epígraf.

⁶² ACA, RP, MR, vol. 2283, II, f. 8 v., 1353, transcrit a l'Apèndix, § 266.

⁶³ Sense epígraf: Item *acordam an . . . per metge, a rabó de .III. meses; fide . . . —.XVI. lbr. barchn.* (ACA, RP, MR., vol. 2285, f. 6 v.)

hom no s'oblidà de citar els *metges e barbers* entre la tripulació.⁶⁴ Així es pot veure, per exemple, en l'estol tramès a Sardenya sota el comandament de Berenguer Carròs (1372), en totes i cadascuna de les galeres del qual no hi mancava un barber sota un epígraf homònim.⁶⁵ A la galera que armà el batlle de Barcelona Berenguer Morell, anomenada *Sant Antoni*, l'any 1380, hi constava —sota l'epígraf *lo metge*— Pere Joan, de la mateixa ciutat, que, amb tot, no sembla que fos més que un simple barber.⁶⁶ Igualment, gràcies a la *cerca* de les dotacions que se'n féu i que s'ha conservat, sabem que en les dues galeres trameses a Atenes per Pere III amb una guàrdia de ballesters per a l'Acròpoli, comandades per Felip Dalmau, vescomte de Rocabertí (1382), hi anà un barber en cadascuna d'elles.⁶⁷ La galera *Víctoria*, de l'estol de tres comandat per Ramon de Perellós, vescomte de Roda, que Joan I trameté a Avinyó (1390), embarcà —sota l'epígraf *barbers*— tres sanitaris.⁶⁸ També es consignaren barbers en les tripulacions de les galeres de l'expedició a Sicília de l'infant Martí, comandada per Bernardí de Cabrera (1392).⁶⁹ Etcètera.

---

⁶⁴ Vegeu A. DE CAPMANY i DE MONTPALAU, *Ordenanzas de las armadas navales*, cit., p. 113, i S. CLAVIJO y CLAVIJO, *Historia del Cuerpo de Sanidad*, cit., p. 18.

⁶⁵ ACA, RP, MR, vol. 2311. A. CARDONER i PLANAS, *Història de la medicina*, cit., p. 103, cità el cas de Bernat Balps, barber de la galera *Sant Gabriel*, pertanyent a aquest estol (*ibíd.*, f. 15 v., 25 de juny de 1372, transcrit a l'Apèndix, § 315).

⁶⁶ ACB, Proccures, Extravagants, *Llibre d'acordament* de la galera de Berenguer Morell *Sant Antoni*, publicat per J. M. CASAS i HOMS, "Galeres catalanes tres-centistes", cit., p. 32.

⁶⁷ Arnau Falgars, de Peralada —centre dels dominis dels Rocabertí—, i Berenguer Gauter, de Barcelona, ambdós sota l'epígraf *barber* (ACA, RP, MR, quaderns solts amb data de 15 de juliol de 1382, publicats per A. RUBIÓ i LLUCH, *Diplomatari de l'Orient català*, cit., § 516 i 517, pp. 566 i 570).

⁶⁸ Garcia de Saranyana, de València, Julià Soler, de Barcelona, i Pere Garbí, també de Barcelona (ACB, Proccures, Extravagants, *Llibre d'acordament* de la galera *Víctoria*, publicat per J. M. CASAS i HOMS, "Galeres catalanes tres-centistes", cit., p. 56).

⁶⁹ ACB, Proccures, Extravagants, capsa 5 (sense catalogar), «Memòria de l'estol de Bernat de Cabrera que el Duc [de Montblanc] ha de dur a Sicília».

2.5. Les funcions mèdiques documentades.

Els epígrafs dels *llibres d'acordament*, la majoria de les vegades titulaven *metge o barber* —tal com fou recollit en les ordinations de Cabrera de 1354— independentment de la funció específica del professional embarcat; tanmateix, en la segona meitat del segle XIV sembla observar-se una tendència a la distinció, i els epígrafs es limiten a indicar *barber*, si és tal, o *metge*, si el professional embarcat és un cirurgià o, en alguns casos, un físic-cirurgià. D'altra banda, en altres llibres, com ara el que recollí l'*acordament* del barber Bernat Aguilè (1342), i també en les ordinations sobre els salaris i pagues de l'armada de 1361, la conjunció que s'hi utilitzà no fou la usual disjuntiva sinó sengles copulatives —*metges e barbers*—, i això tot i que, en el primer cas, només s'hi embarqués un sol professional que era barber.

Totes aquestes precisions, o algunes d'elles, podrien semblar excessives, d'entrada. No obstant això, d'aquests subtils canvis o diferències se'n podrien treure diverses conclusions de caire socio-professional: en primer lloc, corroborarien una clara connexió pel que fa a la mena d'activitat exercida per ambdós professionals —metge i barber— a bord de la nau,⁷⁰ independentment d'altres funcions paral·leles o addicionals; en segon lloc, n'indicarien una proximitat social; i, en tercer lloc, i a la vegada, el manteniment d'una jerarquització socio-professional. Altrament, l'evolució observada durant la segona meitat del segle XIV podria palesar també els canvis esdevinguts en aquestes tres circumstàncies.

Del que acabem de veure se'n dedueix que normalment eren barbers els sanitaris que s'embarcaven en els vaixells armats —no només de les armades reials— i hi exercien les tasques relacionades amb el manteniment de la salut de llur tripulació. Això no vol dir que, en alguns casos, no s'hi embarquessin professionals amb una més gran qualificació, però sempre pertanyents a l'àmbit de la cirurgia (cirurgians o físics-cirurgians): així ho entenc quan apareix, en els epígrafs o en el text dels *llibres d'acordament*, la paraula *metge* o, més excepcionalment, quan hom els hi aplica el títol de *mestre*; en la documentació no s'indica en cap cas, de forma clara i definida, que es pogués tractar de físics; i, en última instància, això sempre seria en situacions molt excepcionals. Un panorama similar es pot observar en els

---

⁷⁰ Molt clara, per exemple, en el cas de la citada armada mallorquina de 1349, en la qual la majoria dels sanitaris embarcats foren qualificats de *barber e metge*, i hom els financià tot l'*arnès de metge* que havien de procurar-se. És possible que, senzillament, en aquest cas, bé per mimetisme, bé per altres raons, hom reproduís el text habitual dels epígrafs dels *llibres d'acordament* —*metge o barber*.

vaixells d'altres potències mediterrànies properes, com ara Gènova.⁷¹ Aquests *metges* només solien ser presents —com ben sovint es generalitza— en els vaixells més importants (d'almiralls, vicealmiralls, capitans, etc.) o com a membres d'un servei sanitari integrat dins d'una petita esquadra amb missions especials (ambaixadors), per contra del que succeïa en els vaixells ordinaris, on el professional habitual —quan n'hi havia— era el barber. Tanmateix, també en aquest aspecte s'observa una evolució al llarg del segle XIV, i així podem veure (Taula XXXIII) com en els armaments de finals del segle, fins i tot els vaixells importants o les esquadres, no embarcaven més que un barber. Això sí, l'assistència sanitària —tot i ser dispensada per un barber— havia esdevingut aleshores normal en gairebé tots els vaixells. Sembla que la iniciativa de la Corona i dels almiralls, manifestada el 1354, s'havia anat fent efectiva.⁷²

Les relacions dels físics amb el món marítim normalment anava per altres camins. Com per a molta altra gent amb possibilitats econòmiques, tant les armades reials com els nòlits comercials, representaven sobretot una oportunitat d'inversió dels recursos propis que havien aconseguit acumular, en aquest cas, amb l'exercici de llur professió. Així ho féu, com ja hem vist, el *mestre* Samuel Vidal, físic, de Barcelona, que efectuà petits préstecs a un gran nombre de mariners durant la conquesta de Sardenya (1323-1324).⁷³ O Jafudà Abenives, també físic, de València, que sostingué un plet amb un mariner per idèntiques raons poc abans

---

⁷¹ Tot i les confusions que hi palesa, vegeu Laura BALLETTTO, *Medici e farmaci*, cit., p. 73: «Sobre els transports navals de l'Edat Mitjana trobem sempre embarcat el barber —que posteriorment serà el cirurgià— i alguna vegada el metge. Aquests dos personatges tenien una comesa ben definida: mentre el metge s'ocupava de la salut dels navegants pel que feia a les malalties mèdiques, el barber procedia únicament a la cirurgia i, en aquest sentit, socorria els ferits i els traumatitzats [...] Comesa del barber era també procedir a l'afaitat de les barbes i els cabells dels forçats als remes, mentre el metge, al qual corresponia un més alt concepte en procedir a la salut dels navegants, també havia d'inspeccionar diàriament el menjar i el beure per a valorar-ne la bondat». L'autora descriu, sense aportar dades d'arxiu, una situació que correspon més aviat a finals del segle XV o fins i tot (per l'al·lusió als forçats) al segle XVI. D'altra banda, confon el significat de la paraula metge, fent-la exclusiu sinònim de físic (contradient-se en les pp. 52-53), i l'evolució de les funcions mèdiques quirúrgiques.

⁷² Per a la situació a les armades reials del segle XV, vegeu Anna UNALI, *Il «Libre d'acordament». Arruolamento di equipaggi catalani per la guerra di corsa nel '400*, Càller, 1982.

⁷³ Vegeu l'apartat sobre la participació econòmica en el capítol corresponent, i l'Apèndix, § 118.

de l'expedició de Constantinoble de 1352.⁷⁴ O, igualment, diversos físics-cirurgians de la família Ça Riera, de Girona, que, com hem vist, invertiren en comandes i nòlits.⁷⁵

Per altra banda, no he pogut documentar la presència de menescals en els vaixells de transport de cavalls. Tanmateix, és possible que el Mateu Roca, qualificat de mariner menescal, que fou citat a finals d'abril de 1352 pel justícia de Sant Mateu a instàncies del físic del rei, Pere Ros, hi tingués quelcom a veure —probablement en els vaixells de la recent expedició a Constantinoble.⁷⁶ Tot i que el document no n'indica la causa, podem suposar-hi una relació econòmica per part de Pere Ros en una línia similar a l'al·ludida suara per altres físics. Altrament, no és impossible que tant menescals com apotecaris —i també altres barbers i cirurgians— fossin embarcats amb altres comeses assignades dintre del vaixell o sota altres epígrafs —ballesters, per exemple.⁷⁷ Tanmateix, amb la documentació actualment coneguda, això només pot ser una suposició.

Tampoc no són habituals els casos de cirurgians especialistes. No obstant això, tenim documentat un *queixaler* a l'armada que Bernat de Cabrera menà a Sardenya el 1353. Efectivament, el *mestre* Simó, *queixaler* de València, s'*acordà* a les galeres que hom construïa aleshores a les drassanes de la ciutat, aparentment, per tal de defugir l'acció de la justícia. Simó fou acusat per la seva sogra, Narbona, muller del recentment difunt notari de València Pasqual de Rosselló, que mentre anaven a soterrar aquest, ell i la seva esposa, filla del dit notari, sostragueren diversos objectes de la casa paterna. El rei, si bé sentencià a favor de Narbona en un primer moment, quan va saber, per l'apel·lació subsegüent de Simó, que aquest s'havia enrolat a l'armada, no dubtà en fer-li extensiu el privilegi de moratòria de causes pendents del que és sabut que gaudien tots els *acordats* a les armades reials, malgrat que fos estipulat que no comprenguéssin casos com aquest.⁷⁸ Malgrat la manca de més informació en

---

⁷⁴ ACA, C, reg. 664, f. 109 v., 1 de juny de 1351, citat per J. RUBIÓ i BALAGUER, "Metjes y cirurgians juheus", cit., p. 494.

⁷⁵ Vegeu l'apartat sobre la participació econòmica en el capítol sobre la reintegració del regne de Mallorca.

⁷⁶ Segons una ordre al justícia de Sant Mateu *ut ad instanciam dicti phisici* [Pere Ros] *dictus justicie citaret Matheum Rocha, marinerium menescal, et Raymundum de Beyla, vicinos dicte ville, ut infra quatuor dies a die citacionis faciende coram dicto algaçirio in dicta Curia compareant* (ACA, C, reg. 671, f. 84 v., 28 d'abril de 1352).

⁷⁷ Vegeu abans, en parlar de les naus corsàries, l'exemple aportat per Jacqueline Guiral.

⁷⁸ ACA, C, reg. 676, f. 35 r.-v., 11 de febrer de 1353; i *ibid.*, reg. 674, f. 116 r.-v., 16 de juny de 1353.

els documents, potser no seria molt agosarat de relacionar aquest interès reial —i de l'almirall?— en mantenir l'acordament del *queixaler* amb certes malalties carencials que, com l'escorbut, afectaven les tripulacions i els exèrcits, causant-los, entre altres símptomes, greus problemes a la boca.⁷⁹ Les *Partidas* d'Alfons *el Savi*, preveien la inclusió en l'alimentació dels mariners, abans que vinagre —bo per amanir i per a dessalar l'aigua—, alls i de cebes, per a guardar-los de la corrupció de l'*aire* del mar i de les aigües tancades que bevien.⁸⁰ El seu ús com antiescorbútics pervivia a Portugal en el segle XVI (ordinació de Felip II de 1589), encara que limitat als soldats i mariners —els galiots d'aleshores no rebien més que arròs, peix i opi.⁸¹ Un cop embarcats, el còmit o l'escrivà de la galera realitzaven revistes (*cerques*) cada mes per a conèixer el nombre de baixes per mort, malaltia o desertió; d'aquests extrems, que eren sempre molt freqüents, en disposem d'un testimoni de primera mà —tot i que de mitjan segle XV—, en la reclamació que efectuà el barber d'una galera.⁸²

Hem vist com en petits estols (dos o tres vaixells), hom estructurà, ben aviat, un sistema d'assistència sanitària integrat. S'ha dit, basant-se exclusivament en observacions de realitats pròpies dels segles XV i sobretot XVI, que a l'època baix-medieval, en aquests casos, no tots els vaixells duïen a bord un professional sanitari, sinó que els principals professionals i la càrrega de medicaments solien concentrar-se en una sola nau de l'esquadra, i que aquest costum, que podia comportar greus problemes si es produïa una dispersió o captura, es mantingué fins 1590.⁸³ No ho he pogut constatar així pel que fa al segle XIV. Almenys des dels anys quaranta del segle i, més sistemàticament, durant la segona meitat del segle, gairebé totes les galeres van anar incorporant un *metge o barber*, generalment —però no sempre, si més no fins a la meitat del segle— un simple barber, i fins i tot en duïen les naus i barques

---

⁷⁹ Per a les malalties a bord, causades sobretot per la deficient alimentació i per les males condicions higiènico-sanitàries, vegeu Anna UNALI, *Marinai, pirati e corsari catalani nel basso medioevo*, Bolonya, 1983 [trad. cat.: Barcelona, 1985, pp. 71-75].

⁸⁰ ALFONS X, *Las Siete Partidas*, Partida Segunda, Título XXIV, Ley IX.

⁸¹ J.-J. HÉMARDINQUER, "A propos de l'alimentation des marins. A). Sur les galères de Toscane au XVIe siècle", *Annales ESC*, 18 (1963): 1141-49 [i també dins IDEM (ed.), *Pour une histoire de l'alimentation*, París, 1970, pp. 85-92, p. 88].

⁸² AHMB, Fons municipal, CS, Armades i Port, VII-22, *Reclamació del barber d'una galera, 1452*, citat per Anna UNALI, *Marinai, pirati e corsari*, cit., [p. 69].

⁸³ Vegeu M. GRACIA RIVAS, *La sanidad en la Jornada de Inglaterra (1587-1588)*, Madrid, 1988, pp. 37 i 201.

armades. D'altra banda, i com veurem més endavant, no tinc notícia que s'embarqués una «càrrega de medicaments», sinó que això era una qüestió a la que s'obligava cada professional en enrolar-se. Ben una altra cosa sembla que s'esdevenia en els vaixells de càrrega i transport de tropes, cavalls i bagatges, en els quals, fora de casos aïllats, no sembla que s'hi embarqués cap sanitari.

En aquests peitits estols, els professionals sanitaris embarcats eren distribuïts entre els vaixells de combat segons llur jerarquia sòcio-professional (funció mèdica). Així ho podem veure, per exemple, en l'al·ludit estol de dues galeres i una barca armada que conduí una ambaixada a Tunis l'any 1345. És molt probable que així succeís també en els estols més grans, en els quals els vaixells dels almiralls, vice-almiralls o capitans generals devien embarcar els professionals de més qualificació, com fou el cas de la galera del vice-almirall Des Coll en l'armada de Constantinoble de 1352, o en l'estol francès armat a Gènova per Felip VI el 1337; d'aquests grans estols armats a la Corona d'Aragó només disposem dels *llibres d'acordament* de molt comptats vaixells, en el millor dels casos. Aquesta jerarquitització sòcio-professional no es manifestava només en el tipus de vaixell en el que servien, sinó també en les altres comeses que hom els assignés o no dintre del vaixell; deixant de banda l'afeïtament de barbes i cabells, en alguns casos de barbers embarcats, en realitzar-ne l'*acordament*, hom n'estipulava l'obligació de remar i els assignava un lloc concret en el banc, com el citat Bernat Aguilera (1342), que *deu vogar lo terçol*. Tanmateix, això últim sembla molt excepcional, ja que, per una banda, no ho he pogut documentar en cap altre cas, i, per l'altra, en aquest, hi és especificat d'una forma ben significativa i comuna a algun altre membre de la tripulació: amb una nota al marge.⁸⁴

L'aspecte que, a banda del tipus de vaixell, millor il·lustra aquella jerarquia sòcio-professional era, sens dubte, el salari que rebien (vegeu la Taula XXXIII). Si prenem com a model, un cop més, el mateix estol d'ambaixada tramès a Tunis (1345), la diferenciació és ben clara: pel període de quatre mesos que havia de durar el viatge, el probable físic-cirurgià cobrarà 330 ss b., el barber 220, i el suposat aprenent només 120. Observant el conjunt de les altres dades esparses, podem adonar-nos que la quantia dels pagaments era força variable, fins i tot en una mateixa funció mèdica. Sens dubte, influïen també altres factors, com el tipus i el tonatge del vaixell, el caràcter de la seva missió, l'evolució del valor de la moneda, etc., però,

---

⁸⁴ Vegeu l'Apèndix, § 124.

tot i amb això, es perceben força clares diferències entre les diverses funcions mèdiques observades. Limitant-nos a les dades de la primera meitat del segle, podem veure com un físic-cirurgià podia cobrar de 330 fins a 500 ss b. per quatre mesos de servei, mentre que el sou d'un cirurgià pel mateix període podia oscil·lar entre 240 i 300 o poc més, i el d'un barber es movia en una banda entre els 160 i els 220 ss b. Les ordinacions de Bernat de Cabrera (1354) i les posteriors intentaren eliminar aquestes fluctuacions, establint un salari fix per a tots els membres de la tripulació: el sanitari de la galera, ja fóra *metge o barber*, havia de cobrar un salari de 300 ss b. pels quatre mesos, i no altre. Fa l'efecte que, en general, ho aconseguiren almenys fins a la dècada dels anys 70. Salvades algunes excepcions, com la del *metge* que finalment no embarcà en la galera d'Ombert de Fonollar, armada, precisament, el mateix any 1354.

Però els salaris indicats en els llibres d'acordament ens poden informar encara d'un altre aspecte, tant important com la jerarquització sòcio-professional dels sanitaris embarcats: la valoració social de la figura i de la comesa del professional sanitari a bord. Efectivament, en *tots els llibres d'acordament*, i des del primer exemple documentat (1285), per contra del que s'esdevé en les ordinacions de Bernat de Cabrera, el professional sanitari —quan hi consta— és consignat immediatament després dels oficials que comanden el vaixell i molt sovint abans, fins i tot, que alguns mariners de rang superior, com els notxers. Aquesta col·locació determinada està estretament lligada al sou que hi perceben. A la citada galera de l'almirall Montcada (1342), en la que un remer simple cobrà entre 75 i 80 ss b. per quatre mesos, un notxer entre 200 i 240 ss b. i el còmit 400 ss b., el barber va percebre un salari de 160 ss b. pel mateix període; aquest cas, però, en el que ja hem dit que s'especifica l'obligació del barber de remar, no sembla habitual. A l'estol de Tunis (1345), mentre els remers cobraven 120 ss b. de mitjana, els notxers 300 ss b. i els còmits 400 ss b., el *metge* de la galera major gaudí d'un salari de 328 ss b., el barber de l'altra galera, de 220 ss b., i el suposat aprenent, de 120 ss b. A la galera del vice-almirall Des Coll (1352), els remers cobraven 120 ss b., els notxers 240 ss b., el còmit 480 ss b., el sots-còmit 320 ss b., i el *metge*, excepcionalment, 500 ss b. Al citat uixer de l'armada de Bernat de Cabrera (1353), els remers cobraven 120 ss b., els notxers 220 ss b., el còmit 480 ss b., el sots-còmit 320 ss b., i el *metge* 300 ss b. Finalment, a la galera *Sant Gabriel*, armada el 1372, els remers cobraven 200 ss b., els ballesters 280 ss b., l'escrivà 260 ss b., el còmit 320 ss b., i el barber,

com el trompeta, 300 ss b.⁸⁵ Sovint, el *metge o barber* rebia, a més a més, un avançament a compte superior del que rebien els altres embarcats, molt probablement per a adquirir l'equipament i els productes medicinals necessaris.

D'una consideració similar gaudien els barbers en les galeres genoveses del segle XIV: segons Michel Balard «a banda dels oficials, alguns mariners són ben pagats en raó de llur competència tècnica: són els casos dels mestres d'aixa, els calafats, els ballesters, els mestres ballesters, i també els barbers».⁸⁶ Aquesta mateixa valoració és suggerida pel notament d'alguns sanitaris sota l'epígraf *notxers*, sota el qual sovint es notaven també diversos *operarii* del vaixell (escrivans, calafats, mestres d'aixa, remolars) —el cas ja al·ludit de Guillem Segon (1323)— i pels estatuts del cors presents en el *Llibre del Consolat de Mar*, que equiparaven igualment els barbers als notxers.⁸⁷ Una equiparació, aquesta amb els notxers, que, tot i constar amb epígrafs propis en tots els *llibres d'acordament*, continuava encara a principis del segle XV. D'altra banda, la proximitat, si més no quant als salaris, amb els ballesters —uns combatents especialitzats altament valorats— fou creixent.⁸⁸ La mateixa posició pròxima a l'oficialitat dels vaixells que hem observat, es manifesta en la prelación del pagament dels salaris de l'armada establerta per les citades ordinacions de 1361.

* * * *

En conclusió, per una banda, tot i que no hi ha constància de l'assistència sanitària a bord dels vaixells comercials, els problemes de la salut i la malaltia, en tant que afectaven a

---

⁸⁵ Vegeu l'especificació dels salaris de tota la tripulació dels vaixells citats a l'Apèndix, § 124, 223, 248, 266 i 315, respectivament. Quant als estipulats en les ordinacions de Bernat de Cabrera, vegeu la Taula XXIV.

⁸⁶ M. BALARD, "Les équipages des flottes génoises au XIVe siècle", dins Rosalba RAGOSTA (ed.), *Le genti del mare Mediterraneo...*, Nàpols, 1981, vol. 1, p. 526, basant-se en un exemple de 1369.

⁸⁷ Sobre el significat i l'evolució semàntica del terme *notxers* en els *llibres d'acordament*, vegeu Ch. E. DUFOURCQ, "Les équipages catalans", cit., pp. 540-44.

⁸⁸ El 1419 un patró havia d'armar una galera amb 30 *companyons* (ballesters), entre els quals hom hi comptava —armats i amb ballesta— un notxer, un escrivà, un metge-barber, un algtzir, un conseller (del capità), un remolar, un calafat i un mestre d'aixa, tots ells considerats quant a la paga en la categoria dels notxers (Marina SCARLATA, "Ciume e maestranze addette alle galere regie nel XIV-XV secolo", dins Rosalba RAGOSTA (ed.), *Le genti del mare Mediterraneo...*, Nàpols, 1981, vol. 1, p. 562). El cas es presta a comparacions amb un altre de ben pròxim en el temps aportat per Jacqueline Guiral, ja al·ludit en parlar dels vaixells corsaris.

l'èxit (econòmic) de l'empresa, van anar esdevenint, des de l'últim terç del segle XIII, matèria legislable (*Llibre del Consolat de Mar*); en un principi només per a patrons i mercaders, però progressivament, i amb el suport decisiu de la Corona (Alfons *el Benigne*, Pere III), per a tot el col·lectiu humà embarcat, responsable últim com a conjunt, en definitiva, del dit èxit (econòmic).

Paral·lelament, si bé des de finals del segle XIII hom pot trobar casos de professionals sanitaris embarcats en els vaixells de guerra de la Corona d'Aragó, aquesta presència no es féu més o menys habitual fins als anys quaranta del segle XIV, amb cap o molt poc desfasament cronològic i organitzatiu respecte d'altres societats veïnes (Itàlia). Això no sembla ser indicatiu d'influències recíproques, sinó més aviat de les pròpies dinàmiques dels processos de professionalització de la medicina i de medicalització de la societat. Des de mitjan segle XIV, i sobretot durant la segona meitat del segle, llur presència es féu comuna a bord. Fou reglamentada per primer cop, a la Corona d'Aragó, per les ordinacions de l'almirall Bernat de Cabrera (1354), i ratificada en disposicions posteriors. Si bé en un principi podia ser cert el tòpic que només duien professionals sanitaris a bord els vaixells principals, això fou cada vegada menys exacte, pel costum i per la força de les mateixes ordinacions citades, que especificaven que el *metge o barber* havia de ser *un per galea*. Quant als vaixells corsaris, els estatuts continguts en el *Llibre del Consolat de Mar*, de datació incerta però que ben bé podria ser pròxima —si més no en aquest aspecte— als anys quaranta del segle XIV o poc anterior, també reglamentaven la presència d'un barber a bord, i de fet així sembla documentar-se.

capítol III: LA RETRIBUCIÓ PROFESSIONAL

La retribució econòmica dels qui acompanyaren cadascuna de les expedicions estudiades exercint-li l'ofici de curar ha estat analitzada parcialment en exposar les dades obtingudes de cadascuna d'elles. Em remeto ara a aquelles anàlisis particulars per a totes les qüestions de detall. Aquí miraré de bastir una evolució general i d'entreveure'n les possibles implicacions en llur tasca professional; de respondre, en suma, fent una anàlisi comparada de les dades obtingudes, a les preguntes de què es pagava, com es pagava, quan es pagava, qui i a través de qui pagava, i perquè es pagava.¹

1.- ELS SISTEMES DE RETRIBUCIÓ.

La retribució dels sanitaris, constituïa, com ja ha estat apuntat, el primer reflex de la seva activitat professional i, a la vegada, també el primer escaló de les diverses formes de participació econòmica dels professionals sanitaris en la guerra. Un fet —que podria semblar obvi— és ben segur: la retribució que percebien anava més enllà de la simple reintegració de despeses; és a dir, el rei sempre es feia financerament responsable de l'equipament necessari, en instrumental mèdic i productes medicinals, per als metges que exercien a l'exèrcit. I, com també ja hem vist —molt clarament en la guerra de Mallorca—, això no fou vàlid només per als professionals mèdics que estaven al servei regular del rei, sinó que s'amplià a tots els que eren contractats pel monarca per al servei comú del seu exèrcit.

---

¹ Sobre la retribució dels professionals mèdics en general, poden veure's els treballs de Ll. COMENGE i FERRER, "Formas de munificencia", cit.; IDEM, "Contribution", cit.; R. CIASCA, *L'arte dei medici e speziali*, cit., pp. 305-08; E. A. HAMMOND, "Incomes of Medieval English Doctors", *Journal of the History of Medicine*, 15 (1960): 154-69; G. DEL GUERRA, "Gli onorari dei medici attraverso i tempi", *Economia e Storia*, 9 (1962): 384-89; Laura BALLEITTO, "Il mondo del lavoro", dins *La Storia dei Genovesi*, IV, *Atti del convegno di studi sui ceti dirigenti nelle istituzioni della Repubblica di Genova* (Gènova, 28-30 abril, 1983), Gènova, 1984, pp. 413-14; Carole RAWCLIFFE, "The Profits of Practice", cit.; o M. R. McVAUGH, "Royal Surgeons", cit.

Cal dir d'entrada que, pel que fa al tema de la retribució, s'ha de fer una clara distinció entre els sanitaris que es trobaven al servei regular del rei i tots els altres documentats. Això és cert en pràcticament totes les expedicions estudiades; pot dir-se més encara, generalitzant: ho és des de l'últim quart del segle XIII fins, almenys, la guerra de Castella, a principis de la segona meitat del segle XIV. Només hi ha una excepció: la guerra de Mallorca, amb el canvi de sistema de retribució igualatiu —només des d'aquest punt de vista— que hom hi implantà.

Per als sanitaris que eren al servei del rei, com per a totes les altres persones que eren al servei del monarca, la primera forma de retribució —també quan l'acompanyaven a la guerra— era la *quitació* ordinària, amb tots els seus complements (vestit, candeles, etc.), exclusivament pel període que fossin presents a la cort. El significat i abast d'aquests pagaments regulars pels serveis efectuats ordinàriament a la cort per part dels qui eren de forma contínua prop del rei, ja han estat descrits.² Només interessa tornar a remarcar ara que el principi bàsic pel que hom es regia era el de la diversitat, en funció dels elements que els diferenciaven: de la mateixa manera que percebien una *quitació* diversa els funcionaris de cada escala, també era diversa la que percebien els professionals mèdics de les diferents funcions professionals; i, dintre de cadascuna d'elles, s'imposà el grau de formació acadèmica per damunt d'altres criteris, com el de l'antiguitat, per a assignar les més altes retribucions: *per ço com és doctor*, hom justificava en els albarans. Si hom no tenia atorgada una *quitació* ordinària, els seus serveis a la cort habitualment eren retribuïts mitjançant l'assignació de rendes fixes, sobretot en forma de violari. Més en unes funcions —físics universitaris— que no pas en altres, es donà un procés creixent de substitució de les *quitacions* per aquestes rendes fixes.

---

² Vegeu els apartats sobre l'activitat professional a la Primera Part. Tomàs de Montagut ha fet un resum sobre aquest sistema de retribució, basant-se sobretot en documentació de la segona meitat del segle XIV i posterior (vegeu T. DE MONTAGUT i ESTRAGUÉS, *El Mestre Racional a la Corona d'Aragó (1283-1419)*, vol. I, Barcelona, 1987, p. 294 i ss.) Per això, hom hi pot objectar que s'hi confonen les bèsties *de bast*, assignades per a seguir la cort en la seva transhumància, amb els cavalls per a la guerra que Pere III ordenà que havien de mantenir tots els oficials, cap al final de la guerra de Castella, en la mateixa línia del que succeïa en algunes ciutats italianes, com Siena. Durant la primera meitat del segle XIV això mai no fou així: una cosa eren les bèsties *de bast* assignades i una altra de ben diferenciada els cavalls armats o alforrats que, en temps de guerra, hom *podia* mantenir; i després, en la segona meitat del segle, no es produí una confusió d'ambdós conceptes —com es desprèn de l'exposició de Montagut— sinó que es van continuar mantenint diferenciats: l'única cosa que canvià fou que els cavalls per a la guerra van ser imposats com una *obligació* a tots els oficials a sou del rei, si hom no n'era exceptuat expressament.

Tothom qui podia aportar un o més cavalls a l'exèrcit reial, amb el seu genet convenientment armat, percebia un salari —*acorriment*— diferenciat segons el valor de l'animal i el de l'armament del genet, i així hom parlava de cavalls *armats* i de cavalls *alforrats*. Si bé en alguns casos sembla obvi que es tracta més aviat d'una participació econòmica —hi havia individus que mantenien fins a dos i tres cavalls al mateix temps— no és en absolut descartable que hi tinguessin una participació militar, en la qual el cavall seria sens dubte la principal arma; de fet, està documentada (inventaris de Bernat Serra i Joan de Cremona, llicències d'armes a cirurgians i apotecaris, concessions a menescals) la possessió d'armes per part d'alguns professionals mèdics. Tot i amb això, cal tenir en compte que la possessió d'un cavall, pel seu elevat preu, era indicatiu d'un estatus econòmic gens general.⁸ Per altra banda, hem pogut veure com el sou de molts cirurgians i menescals —alguns d'ells al servei del rei— era satisfet d'aquesta manera. Cal recordar que aquestes dues funcions mèdiques, cirurgians i menescals, són precisament les úniques a les quals els són clarament explicitades llurs obligacions militars en les *Ordinacions de la Cort* (1344). És més, en els casos d'alguns cirurgians i menescals és l'únic estipendi documentat, a banda dels *acorriments* extraordinaris: el mateix estipendi que rebien tots els altres assoldejats en una expedició militar. Aquesta era, en efecte, una forma de retribució general i no específica dels professionals sanitaris, que no era efectuada de forma expressa a canvi d'una activitat mèdica, però que cal pensar que devia incloure-la o que hom, d'alguna manera, hi devia comptar des del moment que en algunes ocasions sí que es feia referència a la seva activitat professional (Bonanat Metge). Res no indica tampoc que, en aquests casos, es realitzés un cobrament individual i diferenciat als ferits. Aquests *acorriments* són documentables en els professionals mèdics durant tot el període estudiat.

Fora d'aquesta forma de retribució general, n'existia una altra que, si bé tampoc no era específica dels professionals sanitaris, aquests sí que la percebien per causa de llur activitat mèdica durant la guerra (*per dret de son offic*): la cessió de l'equivalent d'un dia de soldada. Hem vist com funcionava: tothom qui volia gaudir de l'assistència mèdica del sanitari en qüestió durant la guerra anunciava als oficials reials encarregats del pagament de les soldades

---

⁸ Vegeu Ph. CONTAMINE, *Guerre, état et société*, cit.; i M. PRESTWICH, *War, Politics and Finance under Edward I*, Londres, 1972 [reimpr.: Londres, 1991]; i IDEM, "Cavalry Service in Early Fourteenth Century England", dins J. GILLINGHAM i J. C. HOLT (eds.), *War and Government in the Middle Ages. Essays in Honor of J. O. PRESTWICH*, Woodbridge, 1984, pp. 147-58.

–l'escrivà de ració del rei– que li'n cedia l'equivalent d'un dia, de manera que aquells oficials, en fer els albarans pertinents, li ho descomptessin i la quantitat fos directament assignada a pagar al sanitari. Però tant els sanitaris documentats com els qui cedien el seu sou eren molt característics. Pel que fa als primers, cal dir que eren, exclusivament, els qui es trobaven al servei del rei, independentment que aportessin cavalls o no –la majoria no hem documentat que n'aportessin, fora dels rossins per al seu trasllat/transport; en aquest sentit, en comparació amb tots els altres sanitaris assoldejats, constitueix un sou extraordinari, vinculat a la voluntat del rei. És més, inicialment –almenys a l'últim quart del segle XIII– aquesta forma de retribució afectava només al cirurgià major del rei; posteriorment –expedició a Almeria de 1309-1310– hem vist com fou comuna a pràcticament els principals professionals al servei del monarca, tant cirurgians com físics. Però més tard únicament es documenta aplicada al cirurgià principal, fins que, durant la guerra de Castella, fou ampliada també al menescal del rei –en la línia del que era prescrit per les *Ordinacions* citades;⁴ si s'ha de fer cas a la situació observada durant la guerra de Granada, a finals del segle XV, sembla que aquests professionals mèdics van ser els únics que van percebre cessions del sou –de dos dies aleshores– durant tota la resta de l'època baix-medieval.⁵ Quant als qui cedien el seu sou, cal dir que tots eren nobles, de diversa categoria; però no efectuaven la cessió únicament a nom propi sinó que aquesta abastava més individus, en nombre variable, que a vegades era molt considerable: altrament dit, abastava tota la seva host. D'aquesta manera, la quantitat de persones que, en teoria, havien de gaudir de l'assistència mèdica a vegades d'un sol cirurgià podia arribar a ser enorme, i les sumes que aquest percebia per aquest concepte eren igualment elevades, en particular des de principis del segle XIV.⁶ A tall de comparació,

⁴ Vegeu els albarans de l'escrivà de ració fets al cirurgià Bernat çà Riera (ACA, RP, MR, vol. 887, ff. 146 v.-147 v., 10 de juny de 1357, transcrit a l'Apèndix, § 303; *ibid.*, ff. 147 v.-149 v., 14 de juny; i *ibid.*, ff. 149 v.-151 r., 15 de juny) i al menescal Faraig de Bellví (ACA, RP, MR, vol. 894, f. 143 r.-v., 16 de maig de 1357, transcrit a l'Apèndix, § 301; *ibid.*, vol. 889, f. 54 v., juny de 1360; i *ibid.*, f. 122 r., 10 de setembre de 1361, transcrit a l'Apèndix, § 313), i els descomptes efectuats a diversos cavallers en favor de Riera (*ibid.*, vol. 894, f. 1 r., 8 de desembre de 1356, transcrit a l'Apèndix, § 291; *ibid.*, ff. 30 v.-31 v., 18 de desembre; i *ibid.*, f. 110 r.-v., 16 de maig de 1357) o de Bellví (*ibid.*, ff. 80 v.-81 v., 20 de maig de 1357; *ibid.*, ff. 81 v.-82 v., 16 de maig; i *ibid.*, ff. 82 v.-83 r., 16 de maig –aquest amb cessió també a l'escrivà de ració).

⁵ M. A. LADERO QUESADA, *Castilla y la conquista del Reino de Granada*, Granada, 1987, p. 166; vegeu més endavant, l'apartat sobre els orígens dels hospitals de camp.

⁶ Cal dir que aquestes circumstàncies han induït a error a més d'un historiador. Cardoner conegué les cessions efectuades a Jaume (I) çà Riera (setge de Montfalcó, 1302), a Berenguer çà Riera (campanya de Múrcia, 1300, i setge de Montfalcó, 1302) i a Bernat çà Riera (guerra de Castella, 1357), però les malinterpretà totalment, afirmant que

pot afegir-se que a Venècia, a Ragusa (actual Dubrovnik) i també a Gènova, en els segles XIII i XIV, el salari dels professionals mèdics embarcats en les armades navals sovint els era pagat sobre el sou dels homes de rem.⁷

Aquest sistema de retribució seria difícil d'entendre sense una anàlisi acurada de les expressions utilitzades en els albarans de pagament. D'aquesta anàlisi, que ja hem fet detalladament en cadascuna de les expedicions estudiades, se'n desprèn una evolució molt clara de l'abast real de l'activitat mèdica d'aquests sanitaris: del rei i els seus domèstics —la *família Regis* (Albarrasí, 1284)—, passaren a assistir també, en el tombant del segle XIII al XIV, als nobles —els *richs hòmens e cavallers* (Montfalcó, 1302)—, i d'aquests a una part considerable de l'exèrcit reial, en incloure-hi també els membres principals de la seva host, ja durant l'expedició a Almeria de 1309-1310, i fins i tot els homes de peu, durant l'expedició a Sardenya de 1323-1324. Això havia d'implicar necessàriament que el cirurgià del rei —i eventualment el físic i el menescal del rei—, tot i que sempre figurin com a únics beneficiaris de la cessió, havien de dur a terme llur activitat professional assistit per un cert nombre d'ajudants o altres sanitaris sota les seves ordres.⁸

Tot i que la cessió era de caràcter estrictament voluntari, i que es tractava, per tant, d'una qüestió privada entre els qui efectuaven la cessió i el cirurgià, els primers eren estimulats directament i indirecta pel mateix rei. Ho hem vist ja en estudiar l'expedició a Almeria, quan Jaume II intervingué a favor del seu cirurgià, Berenguer çà Riera, davant del

---

aquests cirurgians avançaren els diners per a pagar el sou a l'exèrcit (A. CARDONER i PLANAS, "Los cirujanos Çà Riera", cit., p. 160). Més recentment, Guilleré, en al·ludir a Bernat çà Riera durant la guerra de Castella, es refia de l'afirmació de Cardoner i el segueix en el seu error (Ch. GUILLERÉ, "Une famille", cit., p. [4]).

⁷ Vegeu L. MÜNSTER, "Medici e chirurghi firmani del secolo XIV al servizio della Repubblica di Venezia", dins *Atti del II Convegno dello Studio Firmano di Storia della Medicina*, Fermo, 1957; i U. STEFANUTTI, "Le tape iniziali della sanità militare", cit. A la Corona d'Aragó, com ja hem vist, el salari dels embarcats fou sempre pagat de forma directa.

⁸ Tot i que referent a dates més tardanes, hom pot comparar amb la pràctica vigent als exèrcits anglesos d'Enric V. Ja hem vist com per a la campanya de França de 1415 fou constituïda una força expedicionària de voluntaris sota contracte, entre els quals hom hi comptà Thomas Morstede com a cirurgià en cap; en el seu contracte s'obligava a portar amb ell quinze persones (3 arquers i 12 individus del seu mateix *mestier*). La paga era diferenciada segons fos assignat finalment a la força tramesa al ducat anglès de Guiena o a l'expedició reial a Normandia (40 i 20 marcs d'argent anuals, a raó de 12 i 6 sous diaris); hom li pagaria el primer quart per avançat en el moment que es reunís l'exèrcit, i com a assegurança del pagament del segon el rei li empenyorà una sèrie de joies pel seu valor, i corria a compte del mateix monarca. Morstede cobrà l'equivalent del que cobraven trenta homes d'armes, mentre que els seus assistents no van percebre més que els arquers que també l'acompanyaren (Vegeu fonamentalment G. E. GASK, "The Medical Services", cit., pp. 95-96; J. J. KEEVIL, *Medicine and the Navy*, cit., p. 26; i l'apartat «Del costum a les ordinacions»).

seu escrivà de ració, manant-li que pressionés tots els barons perquè li efectuessin la cessió. La intercessió del monarca en favor de la retribució del seu cirurgià fou constant. Durant la guerra de Castella, Pere III dictà unes ordinations militars referides a les fronteres d'Aragó i de València, on es concentrava la lluita, en les quals no oblidà d'expressar l'obligació de tothom qui hagués cedit el sou al cirurgià de pagar-li-ho, tot i que hom hi subratllava el caràcter voluntari de la cessió.⁹

He dit suara —i ho hem anat veient en les expedicions estudiades— que aquesta no fou una forma de retribució específica dels professionals mèdics. Efectivament, sabem que els escrivans de ració —encarregats, amb altres funcionaris, de l'administració financera de la Casa del rei i, en temps de guerra, de l'exèrcit reial— eren retribuïts mitjançant el mateix sistema, sembla que des d'abans que es fes extensiu als metges. És molt significatiu, en tot cas, que els metges compartissin un sistema de retribució aplicat també a uns funcionaris la tasca dels quals revestia una importància tan delicada i que tenia un abast general i ineludible. Durant la guerra de Mallorca (1343-1344) aquest sistema no fou utilitzat per a la retribució dels sanitaris, però cal notar que, precisament aleshores, fou aplicat al cap de l'exèrcit, el senescal. Això semblaria indicar que es tractava d'un sistema de retribució privilegiat, aplicat a determinades funcions (professionals) considerades importants i ineludibles en un exèrcit: els caps militars, els administradors financers i els metges, encarregats de vetllar pel bon estat de salut general —o almenys aquesta era la percepció que es pretenia imposar. Aplicant-lo, doncs, als professionals mèdics, els reis miraren de garantir una assistència sanitària mínima —en tant que, fora d'excepcions, es limità a cirurgians i menescals— en els seus exèrcits, primer només a l'abast dels seus familiars però ben aviat generalitzada. Tot això no ha de fer oblidar que aquest sistema de retribució tenia unes ben clares limitacions: tothom qui no efectuava la cessió del seu sou no tenia dret a ser assistit pels professionals mèdics reclutats pel monarca. Dit d'una altra manera, el fet de deixar la qüestió a un excessiu voluntarisme i la resistència a la cessió —i a fer-la finalment efectiva— havia de perjudicar de forma ben

---

⁹ *Libre de ordinations fet per lo molt excel·lent príncep e senyor, senyor En Pere, per la gràcia de Déu, Rey d'Aragó, en son plen consell, sobre la guerra que és entre ell e lo Rey de Castella* (ACA, C, reg. 1541, ff. 40 v. i 42 v., 5 de maig de 1358, transcrits parcialment a l'Apèndix, § 307). El fet que aquestes ordinations fossin promulgades a Girona podria indicar una possible intervenció del cirurgià del rei, Bernat ça Riera, en aquest aspecte. Foren promulgades per al mateix període del conflicte dels comptes regestats per E. SARASA SÁNCHEZ, "La financiación de las tropas castellanas de Don Enrique de Trastámara en su intervención a favor del rey de Aragón en la guerra de los Dos Pedros", dins María del Carmen CARLÉ, Hilda GRASSOTTI i G. ORDUNA (eds.), *Estudios en homenaje a Don Claudio Sánchez Albornoz en sus 90 años*, vol. 4, Buenos Aires, 1986, pp. 529-34, on es desconeix aquest document.

perceptible els ingressos d'aquells professionals mèdics. Aquesta podria ser una de les claus per a explicar el canvi de sistema de retribució aplicat durant la guerra de Mallorca.

Durant la citada guerra de Mallorca —i només durant aquesta guerra—, Pere III féu pagar un sou diari a tots els professionals mèdics, de totes les funcions professionals, fossin o no familiars reials, que exercien a l'exèrcit. La seva forma i abast ja ha estat analitzada en el lloc corresponent. Aquest sou diari cal emmarcar-lo, com ha estat dit, i fora d'altres matisacions, en el procés d'evolució vers els exèrcits permanents, és a dir, en el pas dels exèrcits feudals als contractats a sou: en l'inici de la transformació que convertí poc a poc l'exèrcit medieval en renaixentista. Cal recordar aquí que aquest sou no fou uniforme sinó divers segons les funcions professionals, i que, dintre d'aquestes hi són observables, encara, variacions segons els individus, relacionables amb llur formació científica i/o habilitat. En aquest sentit —la seva diversitat—, un altre aspecte remarcable és que hi apareix sempre lligat a la voluntat del rei, o el que vindria a ser el mateix, al sentiment de necessitat de la societat envers els professionals mèdics. En efecte, la generalització de l'assignació d'un salari diari a tots els professionals mèdics expressament per a l'exercici del seu ofici entre les gents d'armes, igualant-los així a totes les altres persones i oficis requerits en un exèrcit, cal veure-la en la mateixa línia de valoració de la figura i la tasca d'aquests professionals en el si d'aquell col·lectiu humà i durant una conjuntura tan delicada com era la guerra.

Però amb aquesta manca d'uniformitat del sou diari aplicat a cadascuna de les funcions professionals, per a alguns sanitaris, sempre cirurgians —o barbers— i menescals, l'aportació d'un o més cavalls per a l'exèrcit reial els resultava més beneficiosa econòmicament que no pas sotmetre's a aquell sou diari que, en el cas de llur funció professional, sempre seria de quantitat inferior. Aquestes funcions professionals —les relacionades amb la cirurgia i amb la cura dels cavalls— eren, d'altra banda, les més pròximes a la major part dels combatents —la base assistencial sanitària de l'exèrcit— i, com ja ha estat dit a bastament, les úniques a les que hom citava expressament obligacions militars en les *Ordinacions de la Cort* (1344).

2.- RETRIBUCIÓ I FORMACIÓ EN ELS CIRURGIANS.

Fos quin fos el sistema de pagament emprat, una qüestió era indefugible sempre: els grans retards, de mesos o, fins i tot, d'anys, amb els que es feien efectius els certificats previs expedits pels escrivans de ració per part dels tesorers. Aquesta situació afectà tant les *quitacions* ordinàries a la cort, com els *acorriments* per cavalls armats o alforrats, les cessions del sou, o el sous diaris. Fou comuna també a tots els professionals mèdics, i afectà aquests, naturalment, en idèntica mesura que afectà tothom qui tenia comptes pendents amb el rei, tant en la guerra com en la pau. Això no vol dir, tanmateix, que afectés de la mateixa manera les diverses funcions professionals mèdiques. Els qui per la consideració socio-econòmica de la seva activitat professional —cas dels físics universitaris— o bé els qui per la seva participació habitual en l'activitat comercial general —cas dels apotecaris— podien acumular una més gran quantitat de recursos no ho patiren de la mateixa manera que altres sanitaris que, tot i poder exercir privadament, aprofitant fins i tot el prestigi professional que els aportava el servei al rei, només excepcionalment podrien igualar els recursos dels que disposaven els primers.¹⁰ Fou el cas, sobretot, dels cirurgians.

Com ha estudiat recentment McVaugh, s'observa, des de ben a principis del segle XIV, com una tal situació produí importants canvis en el currículum acadèmic de molts cirurgians de l'entorn reial. Efectivament, impel·lits pels sovintejats retards en llur retribució professional, un nombre significatiu d'aquests cirurgians reaccionaren, donada la nova valoració —social i econòmica— de la medicina acadèmica, incrementant llur formació científica universitària. Són els cada vegada més nombrosos «físics i cirurgians» que apareixen en les fonts, com Arnau çà Riera i molts altres que han estat citats.¹¹ Hem vist també com, en els cercles de la cort, això s'estimulava econòmicament de forma directa, en assignar salaris superiors —en la guerra i en la pau— als professionals mèdics que tinguessin una més gran formació científica. Aquesta mena d'actituds aviat es difongueren en la societat, més enllà dels cirurgians del rei. Fou un fenomen datable no abans de l'últim terç del segle XIII. La resposta habitual dels cirurgians, abans d'aquest període, envers aquests problemes tenia més relació

---

¹⁰ Carole RAWCLIFFE, "The Profits of Practice", cit.

¹¹ M. R. McVAUGH, "Royal Surgeons", cit.; i IDEM i L. GARCÍA BALLESTER, "The Medical Faculty", cit. Vegeu també les Taules, especialment de la Primera Part.

amb el secretisme de les tècniques emprades enfront dels altres col·legues; així ho il·lustra l'actitud de Teodorico Borgognoni, ben diferent de la del seu pare Ugo, respecte d'un cert medicament:

«Per dir la veritat, mai no he vist ni sentit que ningú conegués ni utilitzés aquest mètode; ni tan sols el dit home [Ugo] no l'ensenyava a cap dels seus fills si no era sota jurament [de no divulgar-lo]; amb tot, a mi me l'ensenyà quan ell ja era gairebé centenari, sense exigir-me cap jurament».¹⁹

Jan Yperman, després d'aconsellar que els cirurgians no fossin cobdiciosos i que portessin una vida casta i sobria, arribà a la conclusió que la constància era l'única virtut que podia sostenir el cirurgià a través de *totes les proves*.¹⁸ Ja a principis del segle XIV, Henri de Mondeville, anunciava als cirurgians «que desitgin exercir el seu art amb sagacitat i habilitat» que, en el seu tractat de cirurgia, hom hi trobarà informació suficient sobre la pràctica de l'ofici i:

«Sobre els procediments cautelars, subtils i maliciosos que els cirurgians empren contra els altres cirurgians i els físics fraudulents, i contra els pacients i la manera d'arrencar-los un salari just i de fer-los-ho pagar judicialment...»¹⁴

Hi aconsellava —no sense molta ironia— tot un seguit de mesures per a garantir al cirurgià el cobrament del seu salari, mesures que poden semblar exagerades, però que reflecteixen ben a les clares, en boca d'un cirurgià, com podia arribar a ser de problemàtic això. Ell mateix tingué greus dificultats en fer-se pagar el que li era degut per la tresoreria reial francesa pels seus serveis en les campanyes militars que va acompanyar, i es dol que passava moments difícils escrivint el seu tractat a causa del gran nombre de pacients i estudiants que havia d'atendre; sembla que tampoc no es beneficià econòmicament en gran mesura de la seva popularitat:

---

¹⁹ *Et ego in rei veritate unquam vidi aliquem nec audivi qui predictam curam sciret vel uteret illa; nisi predictum virum [Ugo] cum suis ipse tamen nullum de filiis absque juramento docebat; docuit tamen me iam pene centenarius nullo extorto federe juramenti* (T. BORGOGNONI, *Chirurgia*, llib. II, cap. III).

¹⁸ Marie-Christine POUCHELLE, *Corps et chirurgie à l'apogée du Moyen âge: savoir et imaginaire du corps chez Henri de Mondeville, chirurgien de Philippe le Bel*, París, 1983, pp. 86-87, citant la traducció francesa de la *Chirurgia* d'Yperman feta per De Metz, (*La chirurgie de Maître Jehan Yperman (1260?-1310?)*, París, 1936, pp. 29-30).

¹⁴ *Cum cautelis, subtilitatibus et cavillationibus cyrurgicorum contra cyrurgicos et contra medicos fraudulentos et contra patientes et de modo extorquendi ab ipsis salarium sufficiens et faciendi curialiter sibi solvi...* (H. DE MONDEVILLE, *Chirurgia*, Tract. V, cap. 1, XVII, ed. de J. L. PAGEL, p. 518).

«Quan jo, Henri de Mondeville, de l'escola de París, autor d'aquesta *Cirurgia* i cirurgià del nostre senyor el dit rei de França, actualment com altres dels meus contemporanis i col·legues al servei d'aquest senyor i dels seus, quan les circumstàncies i la necessitat ho demanen, sense que ens ho tinguin en compte, sobretot després de certa enutjosa ordinació que darrerament ha estat aplicada en detriment nostre en la Casa del rei en oprobí de Sa Majestat Reial, vaig acabar el primer i el segon tractats d'aquesta *Cirurgia* tan solament amb l'ajuda de Déu, de la gràcia del qual brollen com d'una font tota la ciència i tot el bé; immediatament després d'haver-los acabat, els vaig llegir públicament, a París, en l'any del Senyor de 1312, en les escoles, sense cap retribució, davant de la més gran i més noble assemblea d'estudiants de medicina i d'algunes altres persones que hi entenien. Des d'aquell moment, per causes legítimes i per ordre de nostre senyor el rei, jo he perdut inútilment molt de temps, per gran desesperació meua, a Arras, a Anglaterra i en altres parts del seu regne, en molts dels seus exèrcits i a la seva cort, esperant que hom em pagués el que se'm devia. Tot seguit, per una altra ordre del rei, renunciant a tot profit, he tornat a París i hi he sojornat al menys en curts períodes; aleshores, he volgut reprendre a poc a poc l'obra que havia abandonat, tot fent memòria d'aquell proverbi dels pagesos que diu: a qui té temps i espera de tenir-ne, el temps li sol manca. Tanmateix, molt ocupat a París gràcies a la gran reputació de què gaudeixo entre els estudiants, els ciutadans, els personatges de la cort i els estrangers de pas, no he pogut gairebé escriure una sola línia, sense comptar que m'ha calgut anar a les escoles i córrer tot el dia cap aquí cap allà per tal de poder guanyar diners i menjar, ja que la sola gràcia de Déu no dóna per viure i jo em mantinc amb el treball de les meves mans per tot el que em cal a mi i a la meua casa».¹⁵

Tanmateix, tot això no significa, és clar, que a partir d'últims del segle XIII una actitud substituís radicalment l'altra, però els efectes de la valoració de la medicina universitària ja no deixaren de sentir-se entre els cirurgians: el mateix Mondeville ho il·lustra de manera ben clara, com veurem tot seguit.

És ben conegut que, com a ofici manual que era, la cirurgia, a l'Edat Mitjana, era considerada una art de secundària importància, que determinava per als cirurgians una posició

---

¹⁵ *Cum ego Henricus de Amondavilla, scholaris Parisius, hujus meae Chirurgiae aggregator ac chirurgicus domini Regis Franciae praedicti, sicut et alii contemporanei mei et socii nostri servientes his diebus praedicto domino nostro et suis, cum casus et necessitas se offerunt absque eo quod faciant nobis bonum, maxime post quandam ordinationem malam in suo Hospitio noviter ordinatam ad vituperium Suae Regiae Majestatis, unde damnun, cum complevissem primum et secundum tractatum hujus Chirurgiae cum solius Dei auxilio, a cuius fonte gratiae omnis scientia et omne bonum aliud derivatur, cumque legissem praedictos duos tractatus, statim postquam ipsis compleveram Parisius anno Domini .M.CCC.XII., publice in scolis absque collecta cum scoliarum medicinae et aliorum aliquorum intelligentium maxima et nobilissima comitiva, tunc ex causis legitimis et per praeceptum domini Regis Atrabatun apud Angliam apudque partes alias regni sui et in pluribus suis exercitibus et in sua curia sperans quaedam debita mihi solvi multum tempus inutiliter consumpsi, unde doleo ultra modum; postmodum etiam ex mandato domini Regis alio excluso dum omni profectum rediens Parisius et commorans saltem per modica intervalla paulatimque prius opus volui resumere praetermissum attendens pro verbo rusticorum, scilicet quod in tempus habet et tempus expectat, tempus ei deficere consuevit. Occupatus tamen Parisius communi noticia scoliarum civium curialium et pertranseuntium advenarum vix possim ordinare aliquando unicam lineam una die, cum hoc etiam quod oportet me scolis intrare et propter lucrum et victum omni die discurrere hinc et inde, quoniam sub sola Dei gratia parum crassa cum proprio labore manuum mearum mihi et toti familiae necessaria omnia subministro* (H. DE MONDEVILLE, *Chirurgia*, Tract. III, Prohoemium, ed. J. L. PAGEL, p. 332). Vegeu també A. CHÉREAU, "Henri de Mondeville, chirurgien de Philippe-le-Bel, roi de France", *Mémoires de la Société des Antiquaires de Normandie*, 25 (1865): 8; i V. L. BULLOUGH, "Henry of Mondeville", dins Charles COULSTON GILLISPIE (ed.), *Dictionary of Scientific Biography*, vol. 6, Nova York, 1972, p. 276.

social —i econòmica— també secundària.¹⁶ S'ha dit que només en la guerra els cirurgians «podien assolir avenços socials i financers reals», i equiparar-se així amb els físics.¹⁷ Tanmateix, pel que hem pogut veure en les expedicions estudiades, els cirurgians, en termes generals, sempre van percebre una retribució econòmica inferior a la dels físics, fins i tot en la guerra. És cert que amb el sistema de la cessió del sou d'un dia el cirurgià en cap del rei percebia sumes molt importants, però sembla molt probable que hagués de compartir-les. Els altres cirurgians, fos quin fos el sistema de retribució utilitzat, sempre percebien quantitats inferiors a les que podien assolir els físics.¹⁸ L'única via que tenien a l'abast per a acostar-se als físics era fer-se físics: fer-se «físics i cirurgians». O això o bé especialitzar-se. Efectivament, l'especialització és una de les consideracions que Mondeville aconsella de tenir en compte a l'hora de sol·licitar —i justificar— una més alta retribució.¹⁹

Mondeville, molt a principis del segle XIV, defensà vehementment la necessitat d'un salari just —i elevat— per al cirurgià, per damunt del que poguessin percebre els altres artesans manuals, com els sastres, pellissers i altres de «purament mecànics, *il·letrats* i ximplers». L'argumentació és llarga i raonada, i tot i que fa referència al salari habitual del cirurgià, les al·lusions a la guerra com a ocasió destacada per a practicar, sense que això hagués d'implicar una manca de retribució, són especialment notòries. Però el més important del raonament de Mondeville és l'apel·lació que hi fa a l'assistència del cirurgià als Estudis,

---

¹⁶ Vegeu una aproximació general al tema en el clàssic recull d'assajos de J. LE GOFF, *Pour un autre Moyen Age*, París, 1978 [trad. esp.: *Tiempo, trabajo y cultura en el Occidente medieval*, Madrid, 1983].

¹⁷ R. S. GOTTFRIED, *Doctors and Medicine*, cit., p. 136.

¹⁸ Durant la campanya de Montaperti (1260), el Comune de Florència pagà 3 lliures al *magister Rogerius, medicus* (de física, sembla) i només 2 a uns altres dos que no són anomenats *mestres*, i que semblen ser simples cirurgians (I. CAPPELLINI, "I medici fiorentini", cit., p. 32). Jan Yperman, quan acompanyà la milícia d'Ieper (Yprés) el 1325 en la guerra entre el comte de Flandes i la ciutat de Bruges, hom li assignà un sou de 8 lliures i 4 sous de París. Com a cirurgià al servei del Comú rebia 6 lliures de París anuals, mentre que en la mateixa època els tres físics contractats per la ciutat percebien anualment 80, 35 i 13 lliures de París (I. DIEGERICK, "Mrs. Jehan Yperman, le père de la chirurgie flamande (1297-1329)", *Annales de la Société d'Émulation pour l'Étude de l'Histoire et des Antiquités de la Flandre*, 11 (1859): 123 i 126; A. CASARINI, *La medicina militare*, cit., p. 181). D'altra banda, en les possessions genoveses de Grècia —a Focea i l'illa de Quios— un cirurgià percebia, cap a 1281, un salari inferior del que podien assolir altres artesans, com ara els fabricants de ballestes (Laura BALLETTTO, *Medici e farmaci*, cit., pp. 68-69).

¹⁹ H. DE MONDEVILLE, *Chirurgia*, Tract. II, Notabilia introductoria, not. XXV, 13, ed. de J. L. PAGEL, pp. 133-34. En els comptes del Comú de Siena de 1335 hi apareix un *maestro Riccardo da Parma, medico degli occhi*, amb una forta diferència en el seu estipendi en relació amb els altres cirurgians que hi són notats (A. GAROSI, "Spunti di organizzazione", cit., p. 235).

a la seva formació científica en la medicina universitària, que arriba a situar abans fins i tot que la pròpia pràctica. En efecte, en la mateixa línia que altres cirurgians autors de finals del segle XIII (Guglielmo de Saliceto o Lanfranc de Milà), Mondeville considera condició indispensable per a esdevenir òptim en el seu ofici la formació del cirurgià en la medicina universitària. En conseqüència, fa d'aquest argument un dels principals en la seva justificació d'un salari superior al dels altres treballadors manuals: el cirurgià inverteix temps, diners i esforç per a arribar a ser òptim en el seu ofici, un ofici que no és un ofici qualsevol sinó el que té per objectiu conservar la salut —és a dir, la vida—, una necessitat indefugible per a tothom, i que ja fou exercit, tot distingint-lo entre tots, més enllà de qualsevol sant patró, pel mateix Jesucrist; efectivament, l'apel·lació a les Escriptures per a justificar un salari just per als metges, la tasca dels quals qualifica de més important encara que la dels confessors, tanca una argumentació que ha iniciat en el bagatge mèdic del cirurgià com a fonament d'una pràctica professional òptima:²⁰

---

²⁰ *Quid etiam prodest cyurgico famoso, approbato ac fideli [...] si in negotiis alienis consumit substantiam suam totam, et si dicitur, quod ipse faciat mirabilia magna solus, si non fiat inde sibi condigna retributio pro labore et pro impenso sanitatis beneficio retributio maxima cum honore. Nonne dicit lex, quod nemo tenetur propriis stipendiis militare? et vulgus similiter dicit, quod dignus est operarius salario et mercede?; et ideo, ut cyurgici magnifici possint et sciant a divitibus patientibus salarium sufficiens prout est possibile extorquere et ad hoc ipsos inducere cautelose, recurrendum est ad 7um notabile praeambulum et praecedens, in quo fuit aliquantulum retractatus modus et ars per quam cyurgicus possit sibi allicere divites patientes et etiam assistentes, cum quibus predictus similiter attendendum est ad aliqua, quae sequuntur, ut propositum melius habeamus, scilicet ad aliquas rationes per quas statim probabitur, quod cyurgici debent majus salarium, quam ceteri artifices reportare:*

1) *Ita cyurgicus sollers et eloquens debet sic alloqui patientem miserum et remissum: —Domine, videtur, —unde mirum!— quod Vos et alii divites nullam penitus faciatis differentiam inter cyurgicos, medicos litteratos et sartores et pelliparios et alios pure mechanicos illiteratos artifices bestiales in salariis ordinandis. Si enim sciretis, quanta est differentia inter istos, bene sciretis cuilibet congruum salarium ordinare. Nonne scitis Vos, quod cyurgicus conservat sanitatem et curat morbum et reparat membra laesa et per consequens conservat vitam? Et pelliparius reparat foderaturas, quae solum praeservant a frigore et parum aut nihil conferunt in aestate? Quae est comparatio inter istos? Quis est ille, qui non mallet amittere caputium et pati frigus per totam hiemem, quam nunc mori? Ergo cyurgici debent majus salarium quam ceteri reportare.*

2) *Cyurgicus addiscit artem suam studendo, audiendo, disputando, conferendo, legendo, operando, et oportet, quod cyurgicus sufficiens habeat intellectum subtilem et optimum ingenium naturale, et omnia membra fortia et agibilia, ut singulas operationes animae possit viriliter exercere. Operationes autem mecanicae pure, ut ars sartoria, addiscuntur solummodo videndo operari, et ipsas potest addiscere et ad ipsas addiscendas sufficere homo mutus, claudus et surdus et ceteri homines imperfecti; ergo etc.*

3) *Sicut prius probatum, et prohenio tractatus II hujus Cyurgiae, plura requiruntur ad hoc; quod cyurgicus sit perfectus quam ad hoc quod medicus, quia oportet, quod perfectus cyurgicus sciat medicinam et addiscat ulterius modum manualiter operandi, ad quae requiruntur profundum studium, magnus labor cum sollicitudine et per consequens longum tempus, et puri mecanici addiscunt in vadis suis et non student, et in brevi tempore sunt magistri et in 10 aut in 12 annis et in paucioribus aliquando aliqui sunt perfecti; ergo etc.*

4) *Ubiunque ut in pluribus inveniuntur mecanici sufficientes ad sufficientiam, cyurgici non ubique. Similiter ubique inveniuntur episcopi et abbates et ceteri prelati sufficientes, quia si nesciunt aut non possunt sua officia exercere, faciunt substitutum, qui aequè bene aut melius quam ipsi officia sua facit. Sed cyurgicus non potest officium suum committere substituto; immo oportet, quod ipsemet operetur.*

«Quin profit treu un cirurgià cèlebre, aprovat i honest [en la pràctica del seu ofici] [...] si gasta totes les seves forces en els afers d'altri, i si com hom diu, ell sol és capaç de fer grans meravelles, i tot i així hom no li dóna una retribució digna pel seu treball i, per estar consagrat a la restitució de la sanitat, una retribució alta amb honor. Que no diu la llei que ningú està obligat a servir en l'exèrcit a les seves pròpies expenses? i el poble, que no diu també que l'obrer mereix salari i recompensa? En conseqüència, per tal que els cirurgians eficients puguin i sàpiguen arrencar un salari tan complet com sigui possible dels pacients rics i convèncer-los-en amb astúcia, cal que es serveixin del 7è notable del preàmbul i els anteriors, en els quals han estat a bastament descrits els procediments i els mitjans amb els quals el cirurgià pot atreure's tant els pacients rics com els assistents, i que juntament amb aquests tinguin en compte els que segueixen, per així assolir millor el propòsit, és a dir, algunes raons per les quals hom pot provar que els cirurgians cal que percebin un salari més elevat que els altres artesans:

1) Així, el cirurgià, de forma enginyosa i eloqüent, cal que digui al pacient mesquí i remís: —Senyor, fixeu-vos, —que sorprenent!— que vós i els altres rics no feu gairebé cap diferència en els salaris que doneu entre cirurgians i físics instruits per una banda i sastres, pellissers i altres artesans purament mecànics, il·letrats i ximpls, per l'altra. Tanmateix, si sabéssiu quanta diferència hi ha entre ells, podríeu assignar a cadascun el salari més convenient. Que no sabeu que el cirurgià conserva la sanitat, cura les malalties i repara els membres ferits, i que, per tant, conserva la vida? I que el pellisser repara els abrics, que només preserven del fred i que es porten poc o gens a l'estiu. Quina comparació possible hi ha entre ells? Qui és el qui no s'estimaria més perdre la capa i patir fred durant tot l'hivern que no pas morir ara? Per tant, els cirurgians cal que percebin un més alt salari que no pas els altres.

2) El cirurgià aprèn la seva art estudiant, escoltant, disputant, parlant, llegint, operant, i cal també que el cirurgià competent tingui un intel·lecte subtil i un enginy natural òptim, i tots els membres forts i àgils, per tal que en totes les operacions pugui posar-hi tots els seus sentits. Tanmateix, les operacions de simple mecànica, com les de la sastreria, s'aprenen només veient fer, i les pot aprendre i arribar a ser-hi compenent un home mut, coix i sord i molts altres homes esguerrats; per tant, etc.

5) *Cyurgici ut plurimum in operibus suis ponunt unguenta et similia, quae patientes non inveniunt vendibilia; sed mechanici nihil ponunt de suo, nisi suam artem et laborem; ergo etc.*

6) *Oportet, quod cyurgici sufficientes discurrunt per Studia medicinae et per torneamenta et per cetera gesta armorum periculosissima; sed mechanici non discurrunt propter addiscere, sed addiscunt in propriis domibus in vico et quiete; ergo etc.*

7) *Tantundem operatur in omni proposito unicus cyurgicus aut 2 aut 3 ad plus, sicut si essent centum mille millia; sic autem non est de puris mechanicis, quia quando ipsi volunt aliquod opus mechanicum festinare, oportet quod multo plures aut quasi infiniti in dicto opere operentur et sic aequae bene sufficiunt 3 cyurgici ad plus in accelerando aliquo opere cyurgico, sicut infiniti pure mecanici sufficienter in aliquo opere construendo, ergo tantum debent lucrari 3 cyurgici, quantum infiniti mechanici lucrarentur.*

8) *Operatores mecanici ut plurimum lucrantur uniformiter omni die, et nunquam sunt otiosi, sed cyurgici non omni die uniformiter operantur, sed aliquando et casualiter et sunt sepius otiosi; quare oportet, quod tempus lucrosum subveniat tempori otioso.*

9) *Nullus artifex praeter cyurgicos in humano corpore operatur quoniam aliquando omnes nullo excepto operantur in solis adjacentibus extrinsecis, ut advocati circa possessiones, sartores circa robas et sic de aliis accessoriis; ergo etc.*

10) *Soli cyurgici inter artifices omnes nunquam vocantur nisi ubi est tristitia atque dolor; ergo etc.*

11) *Nusquam in Sacra Scriptura scribitur, quod Salvator aliquod opus manu exercuerit praeter officium cyurgici, quando Ipse ex propria saliva cum propriis manibus coeci oculos illuminavit et reddidit ipsum visum, ubi opus cyurgicum prae aliis approbatur. Similiter cum Ipse dicit Ecclesiastes trecesimo octavo: «Honora medicum propter necessitatem», innuens per hoc manifeste, quod Ipse solus morbos non curat, sicut aliqui credunt, quia tunc non praeciperet cyurgicos aut medicos honorari, quia non esset necesse, et cum Ipse subdit: «Creavit enim Ipsum de terra Altissimus», patet quod Ipse non intellexit de medico animae, quoniam de terra medicinam animae non creavit; ergo etc.*

12) *Curationes et operationes cyurgicorum magis apparent, quam medicorum, et cyurgici sufficientes paucissimi sunt, medici autem plures; ergo etc.*

13) *Confessor salvat solam animam confitentis, cyurgici autem cum medico locali, aut etiam solo verbo salvant digitum, manum et brachium aliquando et sic vitam pauperis artificis patientis, qui, si moreretur, uxor ejus et filii, quibus cum arte sua lucrabatur victualia, morerentur.*

(H. DE MONDEVILLE, *Chirurgia*, Tract. II, Notabilia introductoria, Not. 25, ed. de J. L. PAGEL, pp. 131-33).

3) Com ha estat provat abans, en el proemi del tractat II d'aquesta Cirurgia, n'és requerit molt de tot això; cal que el cirurgià sigui tan perfecte com el físic en això, i perquè així sigui és necessari que el cirurgià òptim sàpiga medicina i més tard aprengui la forma d'operar manualment, per a la qual és necessari molt d'estudi, molt de treball amb motivació i, consegüentment, molt de temps; en canvi, els simples artesans mecànics aprenen al costat d'un altre dels seus i no estudien, en breu temps són mestres i en 10 o en 12 anys, i a vegades menys, alguns són òptims; per tant, etc.

4) La majoria de les vegades hom pot trobar a tot arreu prou artesans mecànics competents, però de cirurgians hom no en troba arreu. De la mateixa manera, a tot arreu hom pot trobar bisbes i abats i molts prelats competents perquè, en el cas que algun en mori o no pugui exercir el seu ofici, puguin fer de substituïts, i ho farien tan bé o millor com aquell ho feia. Emperò, el cirurgià no pot confiar el seu ofici a un substituït, sinó que cal que sigui ell mateix el qui operi.

5) En les seves operacions, els cirurgians, la majoria de les vegades, utilitzen unguents i similars que els pacients no trobarien a la venda; però els artesans mecànics no hi posen res fet per ells, més enllà de la seva art i treball; per tant, etc.

6) Cal que els cirurgians competents acudeixin als Estudis de medicina, a les justes i a un gran nombre de fets d'armes molt perillosos; però els artesans mecànics no es mouen per a aprendre, ja que ho fan a les seves mateixes cases del barri i amb tranquil·litat; per tant, etc.

7) Igual com en tots els casos de cirurgia pot operar un únic cirurgià, o bé 2 o 3 com a màxim, i així, si fossin cent mil, mil; tanmateix, així no s'esdevé amb els artesans mecànics, perquè quan volen acabar de pressa alguna obra mecànica, els cal que molts més o quasi un nombre infinit d'ells treballi en la dita obra, i així, de la mateixa manera que són suficients 3 cirurgians com a màxim per a accelerar alguna operació de cirurgia, cal un nombre infinit d'artesans mecànics per a fer alguna obra; per tant igual han de percebre 3 cirurgians com percebrien un nombre infinit d'artesans mecànics.

8) Els artesans mecànics, la majoria de les vegades, obtenen beneficis uniformes tots els dies, i mai no estan sense feina; però els cirurgians no operen uniformement tots els dies, sinó algunes vegades i de forma eventual, i es troben sovint sense feina; per tant, cal que del temps que treballen en treguin els beneficis que no en treuen durant el temps que no tenen feina.

9) Cap artesà fora dels cirurgians no opera sobre el cos humà, mentre que només algunes vegades tots ells sense excepció operen en camps adjacents extrínsecs, com els advocats en possessions, els sastres en robes i així sobre altres complements externs; per tant, etc.

10) Únicament el cirurgià d'entre tots els artesans és cridat allà on hi ha tristesa i dolor; per tant, etc.

11) Enlloc de la Sagrada Escriptura consta que el Salvador exercís cap altre ofici manual que l'ofici de cirurgià, quan Ell amb la pròpia saliva i les pròpies mans il·luminà els ulls d'un cec i li tornà la vista, tot distingint la tasca del cirurgià d'entre totes les altres. Vegeu igualment quan Ell digué a l'Eclesiàstic, trenta-vuit: "honora el metge pels seus serveis", indicant manifestament així que no és només Ell qui cura les malalties, com alguns pensen, perquè aleshores no caldria recompensar els cirurgians o els metges, perquè no serien necessaris, i quan Ell digué: "Déu pare el creà a Ell mateix de la terra", palesa que Ell no feia de metge de l'ànima perquè la medicina de l'ànima no es creà de la terra; per tant, etc.

12) Les cures i les operacions dels cirurgians són més visibles que les que fan els físics, i de cirurgians competents n'hi ha molt pocs mentre que de físics n'hi ha molts; per tant, etc.

13) El confessor només salva l'ànima del qui es confessa, mentre que el cirurgià, com a metge local o fins i tot només amb la paraula, salva els dits, les mans i els braços, i algunes vegades fins i tot la vida dels desgraciats pacients artesans, i, si morís, la seva muller i fills, que s'alimenten de la seva art, també moririen».

3.- ESTIMES, ESMENES I FERIDES.

Per altra banda, tot i que no ho he pogut documentar, és probable que d'altres cirurgians percebessin un salari en funció d'una avaluació prèvia de les ferides que haurien de tractar en campanya. Aquest és el sistema de retribució que apareix en els furs de moltes ciutats castellanques (Molina de Aragón, Zorita de los Canes, Conca, Sepúlveda, etc.) i també del Baix Aragó (Terol, Albarrasí, etc.), datables entre mitjan segle XII i finals del segle XIII. En cap d'aquests textos no hi ha rastre d'exempcions generals atorgades als metges en llur participació en les cavalcades i exèrcits comunals. D'entre tots ells, cal destacar, tant per la seva pertinença a la Corona d'Aragó com per la qualitat de la informació que aporta, el fur de Terol, promulgat per Alfons I *el Cast* el 1177.²¹ El fur té un capítol sobre l'organització militar de la ciutat (*De exercitu concilii*) en el qual es regula amb precisió la retribució que havia de percebre el cirurgià que acompanyés la milícia comunal. Cal dir que, en aquest capítol, únicament el cirurgià és citat amb dret a percebre un sou durant la guerra. Hom fa una valoració econòmica prèvia (*estimació*) de les ferides, tant de les persones com dels animals que havien d'anar amb l'exèrcit, segons llur gravetat, per al pagament posterior de les *esmenes* (*erechas*) a les que per fur tothom hi tenia dret. Del text pot deduir-se que aquestes *esmenes* no regien únicament en temps de guerra. No sembla haver-hi raó per a dubtar de la participació del cirurgià en la realització d'aquestes *estimes* prèvies. Inmediatament després, hom passa a especificar quin havia de ser el seu salari: aquest salari és estipulat en base precisament a aquelles *estimes* prèvies, segons la diferent tipologia de les ferides —que és molt similar a la classificació que en fan els tractats de cirurgia contemporanis: penetrants, no penetrants, amb fractura, sense fractura— i a la qualitat dels membres ferits a tractar. Així, per curar una ferida amb fractura d'os, hom li assignava 20 sous; si la ferida era penetrant fins a travessar un membre, 10 sous; i per tota la resta de ferides, només 5. Quant als cavalls, no hi ha cap al·lusió a menescals, però s'exigeixen

---

²¹ El fur de Terol fou vigent fins al segle XVI. Donada la seva similitud amb altres textos, especialment el fur de Conca, hom ha discutit llargament sobre quin fou la font original; actualment es tendeix a pensar que hi hagué una font comuna a tots dos més o menys immediata, que no ha pervingut, i que fou recollida amb independència per l'un i l'altre, la qual tingué una gran expansió pel Baix Aragó i Castella —Albarrasí (v. 1240), Conca (1189/1190), Sepúlveda (finals del segle XIII), Molina (1152/1156), Zorita (1180 i 1218), etc.— Les bases jurídiques del fur de Terol cal cercar-les en els de Jaca (1063 i 1134), Saragossa (1119 i 1134), Calataiud (1131) i Daroca (1142), i també en el dret consuetudinari (recopilat entre 1171-1177) (vegeu Ana Mª BARRERO GARCÍA, *El fuero de Teruel. Su historia, proceso de formación y reconstrucción crítica de sus fuentes*, Madrid, 1979).

testimonis i proves si el cavall emmalalteix o és perdut; sembla que l'assistència mèdica al bestiar també corria a càrrec del mateix cirurgià.²² Igual com hem vist esdevenir-se en algunes ciutats italianes, hom hi disposa l'assignació de bèsties per al transport de ferits, malalts, vells i persones afeblides per qualsevol motiu:

[569.] *Del concejo, quando querrá yr contra los enemigos.*

Mando encara que, quando el concejo de Teruel cuantra sus enemigos cavalgadas querrán far [...]

[582.] *Que los quadrelleros den bestias a los plagados.*

Encara, los quadrelleros a todos los plagados et a los enfermos et a los viejos et a los febles veyan de toda la cavalgada et den les bestias que los adugan fasta el día de la partición et los puerten. Et si por aventura los quadrelleros esto asín non farán, el júdez et los alcaldes peyndren los cada día por .II. sueldos, et [d]estos dineros que cada un quadrellero por sí pechará, lueguen bestias que los plagados e los enfermos e los viejos e los defallidos adugan. Mas quando el día de la partición vernán, primera mientre erechen las bestias e las plagas e las armas e las presones e las curias de los cativos

[583.] *[De moro que por cativo cristiano darán].*

[...] Mas erechen las bestias las quales ferrán o matarán o quebrarán; e qui cavallo perdiere, prenga por él quanto cada uno por aquel cavallo con un cavallero jurará, como es fuero; et otrosí por otra bestia assí jure. Mas los asnos non ayan nenguna erecha, mas empero assí como los cavallos prengan [part].

[584.] *[De todo mege, qué deve aver de su trebayllo].*

Por plaga que huesso aurá piciado aya .XX. sueldos, e por plaga que passará aya .X. sueldos, e por otra qual quiere plaga aya V sueldos por su derecho. Éstas son las herechas assí de omnes como de bestias que fueren plagadas por todo el término de Teruel. Mas las otras herechas de los omnes, assí las narizes como de los ojos e de las otras cosas tajadas e de los miembros perdidos, demanden las atrás a [LX]V cartas.

[585.] *De soldada de mege.*

Et es assaber que el mege esti precio deve prender por precio de sanar las plagas e non más, si quiere en la villa o de fuera, zo es assaber, por la plaga de aquel golpe que aurá huesso piciado, .XX. sueldos, e por otras plagas, assí como es dicho de las herechas.²³

---

²² Sobre aquest tema vegeu J. V. KLAUDER, "Historical Remarks on the Interrelation of Human and Veterinary Medicine", *Transactions & Studies of the College of Physicians of Philadelphia*, 26 (1958): 27-33; P. B. ADAMSON, "The Relationship between Medical and Veterinary Surgeons from Sumer to the Present", *Veterinary History*, 3 (1983): 16-24; i I. PATISON, "Veterinary Medicine in Relation to Human Medicine", dins J. N. WALTON i al. (eds.), *The Oxford Companion to Medicine*, vol. 2, Londres, 1986, pp. 1436-44.

²³ Text de la traducció aragonesa (mss. de final s. XIII i segona meitat s. XIV) editada per M. GOROSCH, *El fuero de Teruel según los Mss. 1-4 de la Sociedad Económica Turolense de Amigos del País y 802 de la Biblioteca Nacional de Madrid*, Estocolm-Uppsala, 1950. Els capítols 569-625 i 780 tracten de l'organització militar de la ciutat. La referència al foli 65 del § 584, fa al·lusió al dret criminal, més en concret als apartats sobre indemnitzacions per lesions corporals (*ius corporis*). Cal dir que en el text llatí (mss. de mitjan i final s. XII) només hi consta la tipologia de les ferides, però no l'especificació dels membres:

[426]. *De exercitu concilii.*

Mando pretere a quod cum concilium contra suos hostes exercitum facere voluerint, [...]

Pretere quadrellarii omnes vulneratos et infirmos videant, et senes atque defectos tocius exercitus, et dent bestias, que ipsos usque in diem partitionis defferant atque ducant. Et si forte quadrellarii hoc ita non fecerint, iudex et alcaldes pignorent eos cotidie pro .II. solidos, et de istis nummis, quos quisque quadrellarius per se pectaverit, conducant bestias que vulneratos et infirmos atque senes defferant atque et defectus. Cum autem ad diem partitionis venerint, primitus erectent bestias, atque vulnera sive arma et captiones, et custodias captivorum [...]

Erectent autem bestias quas mauri percusserint, vel occiderint, sive crepuerint, in hoc facto. Et qui equum perdidit pro ipso accipiat quantum quisque pro illo equo cum uno milite iuraverit ut est forum. Et similiter pro alia bestia ita juret. Asini vero nullam erectam habeant, sed tamen ut equi accipiant porcionem. Pro

Els altres furs citats mantenen una avaluació similar de les ferides, però la majoria de les vegades en espècie. Així, en el fur de Molina de Aragón —atorgat pel comte Manrique de Lara entre 1152-1156—, en un apartat molt similar sobre l'organització militar, hom hi estipula que:

Por llaga de cabeça onde huessos sallieren, den al maestro veynte sueldos et treynta panes et cinco medidas de vino et un carnero; et por otra llaga, cinco sueldos; por lançada que pasare de una parte a otra, peche diez sueldos.²⁴

El fur de Conca —promulgat per Alfons VIII de Castella vers 1189-1190— indica, segons el text del còdex de València de principis del segle XV, que transmet una completa i ordenada versió de finals del segle XIII:

[16] *Del preçio del çurujano.*

El preçio del çurujano que tome, es a saber, por la llaga que del golpe oviere hueso quebrado, tome veynte mencales, et non por otra; et por la llaga que pasare que oviere menester dos linos, diez mencales; et por otra qual quier llaga que non pasare, nin oviere hueso quebrado, non tome el çirujano más de çinco mencales.²⁵

---

plaga que os fractum habuerit habeat .XX. solidos, et pro plaga que transierit habeat .X. solidos, et pro omni qualibet plaga alia habeat .V. solidos suo iure. Iste sunt erectiones tam hominum quam bestiarum que vulnerate fuerint pro omni termino turolensi. Et sciendum est quod cirurgicus hoc precium debet accipere pro precio sanandi vulnera et non magis sive in villa sive extra, scilicet pro plaga que ex ipso ictu os fractum habuerit .XX. solidos, et pro aliis plagis ut dictum est de erectis.

(J. CARUANA GÓMEZ DE BARREDA (ed.), *El fuero latino de Teruel*, Terol, 1974). En aquest text llatí són els capítols 426-452 i 544 els que hi fan referència a l'organització militar. Aquests capítols formen part del cos original del fur, i no de cap addició posterior. Vegeu també A. RUIZ MORENO, *La medicina en la legislación*, cit., p. 53, que reproduïx parcialment el text llatí amb nombrosos errors.

²⁴ En el capítol XXV (*Del que levare armas en el coso*), i segons el manuscrit de mitjan segle XIII. El text es manté molt similar en un altre manuscrit de finals de segle XV:

De maestro de plagas.

Por laga de cabeça onde uestos sallieren, dé al maestro .XX. sueldos et .XXX. panes et .V. medidas de vino et un carnero; et por otra llaga, .V. sueldos; et por lançada que pasa de una part a otra, .X. sueldos,

segons l'edició de M. SANCHO IZQUIERDO, *El Fuero de Molina de Aragón*, Madrid, 1916, p. 128. Vegeu també A. RUIZ MORENO, *La medicina en la legislación*, cit., p. 36.

²⁵ Compareu amb el text de la forma anomenada primordial, de principis del segle XIII:

[.DCCXLII.] *De mercede medici.*

Hoc precium cirurgicum accipiat: scilicet pro plaga, si ex ipso ictu os fractum habuerit, .XX. mencales et non pro alia. Pro plaga penetrante, neque os que duos lignos opus habuerit, decem mencales. Pro qualibet alia plaga non penetrante, nec os fractum habente, non accipiat cirurgicus nisi quinque mencales tantum.

Amb el text de la seva forma anomenada sistemàtica, de mitjan segle XIII:

[.XXV.] *De mercede medici.*

Hoc precium cirurgicus accipiat: scilicet pro plaga, si ex ipso ictu os fractum habuerit, viginti mencales et non pro alia. Pro plaga penetrante, que duos lignos opus habuerit, decem mencales. Pro qualibet alia plaga non penetrante, nec os fractum habente, non accipiat cirurgicus nisi quinque mencales tantum.

Finalment, el fur de Zorita de los Canes, promulgat conjuntament per Alfons VIII de Castella i el mestre de Calatrava el 1180 –promulgació original de la qual no se'n conserva cap manuscrit– i confirmat per Ferran III el 1218 en un text en castellà:

[632]. *Del preçio que deve rezebir el çirurgiano.*
Este preçio rezeiba el çirurgico de la llaga, si por razón de golpe el hueso quebrado fuere, .XX. menkales, et non por otra; por llaga traspasante que dos [legos] oviere menester, .X. menkales; por qual se quier otra llaga non traspasante, ni que no aya hueso quebrado, non tome el çilurgo si no .V. menkales tan sola mente.²⁶

Les *Partidas* d'Alfons X de Castella regulen, de forma similar, el pagament d'*esmenes* per danys causats a homes, a animals i a béns prèviament *estimats*. Tot i que no hi ha cap referència a la intervenció del cirurgià, hi sembla ben evident. Vegeu el text corresponent als éssers humans:

LEY II. Cómo deben seer fechas las enmiendas de los daños que los homes resciben en sus cuerpos.
Home es la más honrada cosa que fizo Dios en este mundo, et bien así como los sus fechos son adelantados entre todos los otros, otrosí, tovieron por bien los antiguos de fablar primeramente de lo que a ellos pertenesce; et por ende, pusieron que las erechas que pertenescen a sus cuerpos fuesen ante fechas que las otras. Et estas pueden seer en quatro guisas: et las tres son por vida, así como cativar, o seer ferido de guisa que pudiese sanar aina, o fincar lisiado por todavía; et la quarta quando lo matan los enemigos. Onde, por todas estas razones, tovieron por derecho que, si alguno de los que fuesen en cabalgadas o en otra manera de guerra de las que deximos, cativasen, que diesen otro por él de los que ellos toviesen presos, segunt qual home fuese caballero o peón; et si non lo hobiesen, quel diesen tanto de la cabalgada de que pudiese otro comprar qué diese por sí para salir de cativo. Et si fuese ferido de manera que non perdiese miembro, si la ferida fuese en la cabeza de guisa que non se pudiese encobrir con los cabellos, quel diesen doce maravedís; et por ferida de la cabeza de la qual le sacasen hueso, diez maravedís; et por otra ferida de que non le sacasen hueso, cinco maravedís; et por ferida del cuerpo que pasase de una parte a otra, diez maravedís; et por ferida de brazo o de pierna que pasase de un cabo a otro, cinco maravedís; et por ferida que non pasase, la meitad desto que deximos de ferida que pasa; et por quebrantadura de pierna o de brazo de que non fincase lisiado, por cada una, diez maravedís; mas si acaesciese que alguno fuese ferido de guisa que fincase lisiado, así como si perdiese ojo, o nariz, o mano o pie, por cada uno destes debe haber cient maravedís; et por la oreja, quarenta maravedís; et si perdiere el brazo fasta el cobdo, o la pierna fasta la rodilla o dende arriba, debe haber ciento et veinte maravedís; et quien perdiere

---

I amb el text arromançat del d'Iznatoraf o Heznatoraf, donat per Ferran III de Castella el 1240:

[Ley .DLXII.] *Del preçio del maestro.*
Este preçio prenda el maestro delas llagas: por llaga que huesso quebrado oviere, tome .XX. nrs., et non por otra; et por llaga que passare que dos fuentes oviere menester, diez nrs.; e por otra llaga que non traspassare, nin huesso quebrado non oviere, non tome si non çinco mencales.».

Tots els textos han estat editats per R. DE UREÑA y SMENJAUD, *Fuero de Cuenca (forma primitiva y sistemática: texto latino, texto castellano y adaptación del fuero de Iznatoraf)*, Madrid, 1935. Vegeu també A. RUIZ MORENO, *La medicina en la legislación*, cit., p. 36. El fur de Conca conté també els altres apartats transcrits del de Terol disposant que els quadrillers dominin bèsties als ferits i malalts, sobre les esmenes de les bèsties, i les de les ferides.

²⁶ Editat per R. DE UREÑA y SMENJAUD, "El Fuero de Zorita de los Canes", *Memorial Histórico Español*, 44 (1911). Vegeu també A. RUIZ MORENO, *La medicina en la legislación*, cit., p. 35.

el polgar de la mano debe haber cincuenta maravedís; et por el dedo segundo, que es cabo del pulgar, quarenta maravedís; et por el tercero, treinta; et por el quarto, veinte; et por el quinto, diez; et por los quatro dedos, si acaesciere que gelos corten en uno, ochenta maravedís si el pulgar le fincare; et si perdiere de los dientes delanteros de los quatro de suso o de los quatro de yuso, por cada uno dellos debe haber quarenta maravedís; et por otra ferida de que fuese lisiado, así como quebrantado o fadrubado, debe haber cient maravedís.²⁷

És obvi que moltes d'aquestes ferides, si no totes elles, impliquen la intervenció d'un professional mèdic, d'un cirurgià més en concret, en consonància amb el que hem vist aparèixer en els furs locals citats.

En les expedicions estudiades no he pogut documentar aquestes *estímes* i *esmenes* per ferides de guerra causades als homes, com tampoc que hom n'apliqués als béns perduts en el combat. Únicament ho hem vist quant als cavalls. Tanmateix, això podria ser un problema de documentació: no sabem que s'esdevenia realment en les milícies locals —de Terol, per exemple— convocades a la guerra pel monarca. D'altra banda, el fet que apareguin en furs locals corresponents majoritàriament a un període molt primerenc —segle XII—, que en molts d'ells s'hi estipulin en espècie, que posteriorment es mantinguin sobretot en aquests textos i que només apareguin en legislacions d'abast més general de no més enllà de mitjan segle XIII que en bona mesura constitueixen una recopil·lació unificadora de legislacions locals (*Partidas*), fa pensar que es tractava de costums corresponents a un període anterior a l'estudiat: altrament dit, a uns moments molt primerencs dels processos de professionalització de la medicina i de medicalització de la societat.

Finalment, cal recordar que la tasca dels professionals mèdics, fora dels salaris que els fossin assignats, podia ser retribuïda, tant en la guerra com en la pau, mitjançant concessions molt diverses: rendes, possessions, llibres, etc. Ho hem anat veient a bastament. Cal remarcar aquí que aquestes gratificacions extraordinàries foren aplicades a totes les funcions professionals, des dels físics universitaris fins als menescals. I que contribueixen a il·lustrar quina fou la valoració per part del rei i la societat en conjunt de la ciència mèdica i dels seus professionals, tant en la pau com en una conjuntura tan compromesa com la guerra.

---

²⁷ ALFONS X, *Las Siete Partidas*, Partida Segunda, Título XXV [*Que habla de las enmiendas que llaman en España erechas*], Ley II.

capítol IV: EL REI I LA MEDICINA (UNIVERSITÀRIA)

La família reial, en general, exercí un autèntic patronatge sobre la medicina, la universitària en particular, i els seus professionals. Uns monarques més que uns altres, bé fossin d'una dinastia o bé d'una altra: des de Jaume I fins a Alfons *el Magnànim* i Ferran II. Destaca especialment Jaume II, cap de la primera de les expedicions estudiades —la d'Almeria de 1309-1310—, autèntic patró d'Arnau de Vilanova, fundador de l'Estudi General de Lleida —amb la seva Facultat de medicina— i també lector d'obres mèdiques. El mateix interès per les qüestions naturals mèdiques va demostrar la seva esposa, la reina Blanca, que va induir el seu metge cirurgià, Berenguer çà Riera, a traduir al català el *Regimen sanitatis* d'Arnau de Vilanova. De fet, el seu fill Alfons, cap de l'expedició de conquesta de Sardenya (1323-1324) abans de començar a regnar com Alfons III, no faria més que ser conseqüent amb la política i l'actitud dels seus pares. I Pere III, cap de les dues últimes expedicions estudiades —Mallorca-Rosselló (1343-1344) i Sardenya (1354-1355)—, en recolliria els fruits i, amb el seu tarannà organitzatiu i enèrgic, els aplicaria amb decisió.¹

Aquest fet, observat per molt diversos historiadors, contrasta amb el que hom coneix d'altres àrees pròximes, com ara el regne veí de Castella. Si bé cal dir que no són precisament excessius els estudis d'història (social) de la medicina a la Castella baix-medieval,² els seus

---

¹ Vegeu M. R. McVAUGH i L. GARCÍA BALLESTER, "The Medical Faculty", cit.; L. GARCÍA BALLESTER, M. R. McVAUGH i A. RUBIO VELA, "La regulación de las profesiones sanitarias en el siglo XIV: la peculiaridad de Valencia", a *La medicina en el tiempo. Estudios en homenaje al profesor Luis Sánchez Granjel*, Salamanca, 1988; dels mateixos autors, *Medical Licensing and Learning*, cit., pp. 44-47. Amb tot, ara per ara, la millor exposició general sobre el tema —per bé que centrat exclusivament en Jaume II— la donà J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón*, cit., vol. 1, pp. 54-63, *passim*. Vegeu també A. RUBIÓ i LLUCH, "La cultura catalana en el regnat de Pere III", cit.; M. R. McVAUGH, "The Births of the Children of Jaime II", *Medievalia*, 6 (1986): 7-16; i L. GARCÍA BALLESTER, "La medicina en el reinado de Pedro el Ceremonioso", a *Pere el Cerimoniós i la seva època*, a *Anuario de estudios medievales*, annex 24 (1989): 133-50. Més en general, i tot i que es centra en un període cronològic posterior, vegeu V. NUTTON (ed.), *Medicine at the Courts of Europe, 1500-1837*, Londres-Nova York, 1989.

² Vegeu L. SÁNCHEZ GRANJEL, *La medicina española antigua y medieval*, Salamanca, 1981; L. GARCÍA BALLESTER, "El papel de las instituciones de consumo", cit.; IDEM, "Medical Science in Thirteenth-Century Castile: Problems and Prospects", *Bulletin of the History of Medicine*, 61 (1987): 183-202; i el seu treball, fet en col·laboració amb Concepción VÁZQUEZ DE BENITO, "Los médicos judíos castellanos del siglo XIV y el galenismo árabe: El «Kitab al-tibb al-qastali al-maluki» (Libro de medicina castellana regia), c. 1312", *Asclepio*, 42 (1990): 119-47.

monarques —entre els quals destaca la figura d'Alfons *el Saví*— demostraren un més gran interès per altres ciències.⁸ A Anglaterra, en canvi, el regnat d'Enric III (1216-1272), contemporani de Jaume I, tingué una gran importància des del punt de vista històrico-mèdic; sota la influència del rei i de la reina —ambdós d'origen francès—, foren atrets a l'illa un gran nombre de professionals sanitaris francesos, formats a les universitats franceses, que constituïren el cos mèdic del rei, de la reina i del príncep Eduard (I), i que s'incorporaren als Estudis de medicina del país.⁴ Però fou al sud de la península italiana on aquest patronatge regi sobre la medicina es manifestà més aviat i amb més claredat. Efectivament, els reis de Sicília, des de l'època dels normands —Roger II (1130-1154)—, durant el domini dels Hohenstaufen —Frederic II (I) (1198-1250)— i, més tard, els angevins —Carles I (1266-1285)—, impulsaren tot el que es referia a la medicina, tant pel que fa a llur ensenyament (esbós d'un ensenyament reglamentat), com al control del seu exercici per part del poder civil.⁵ Allí, a Sicília, aquesta tradició fou continuada amb naturalitat per la nova dinastia de Barcelona, instal·lada a l'illa arran de la conquesta de 1282: Pere I (II) *el Gran*, Jaume I (II) i Frederic II. Les influències que en múltiples camps aquest fet suposà per a la Corona d'Aragó, cal dir que —fora d'algunes institucions com la Cancelleria reial i el Mestre Racional—⁶ és un tema que gairebé no ha estat estudiat. Els historiadors de la medicina, tot i que hi han fet referència, tampoc no n'han analitzat l'abast,⁷ quelcom que només serà possible amb un examen sistemàtic de la documentació conservada.

---

⁸ L. GARCÍA BALLESTER, "Medical Science", cit., p. 202: Alfons X es mostrà més interessat per l'astronomia.

⁴ G. E. GASK, "Vicary's Predecessors", cit., p. 60.

⁵ Vegeu P. O. KRISTELLER, "The School of Salerno: Its Development and Its Contribution to the History of Learning", *Bulletin of the History of Medicine*, 17 (1945): 138-94; V. L. BULLOUGH, *The Development of Medicine as a Profession: The Contribution of the Medieval University to Modern Medicine*, Basel - Nova York, 1966; i R. J. DOVIK, *The University of Naples and the Study and Practice of Medicine in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Ph.D. diss., City University of New York, Nova York, 1974.

⁶ Vegeu fonamentalment J. TRENCHS i ÒDENA i A. M. ARAGÓ i CABAÑAS, *Las Cancillerías de la Corona de Aragón y Mallorca desde Jaime I a la muerte de Juan II*, Saragossa, 1983, pp. 25 i ss. i 40 i ss.; i T. de MONTAGUT i ESTRAGUÉS, *El Mestre Racional*, cit., vol. 1, Barcelona, 1987, p. 57 i ss.

⁷ Vegeu-ne escasses referències a A. CARDONER i PLANAS, *Història de la medicina*, cit., p. 27 i ss.

1.- ELS PROFESSIONALS DE LA SANITAT A LA CORT REIAL.

La sensibilitat i el patronatge del rei sobre la medicina es manifestà primer que res, és clar, en la seva cort. Hom coneix l'existència de metges a la cort reial des de l'època de Jaume I, sense que aquest fet, determinat per la documentació conservada, vulgui dir que anteriorment no n'hi hagués. Ja hem vist abans com Pere *el Gran*, un cop conquerida Sicília (1282), no descurà de confirmar les concessions dels Staufen sicilians als qui havien estat els seus metges i prendre'ls així al seu servei; je he citat al respecte el cas de David de Palerm,⁸ però potser el més destacat fou Giovanni di Procida. Procida havia estat metge i conseller de Frederic II, al qui acompanyà en la guerra i en la pau, i l'assistí en la malaltia que finalment el dugué a la mort (1250). Després serví els seus successors a Sicília, fins que, arran de la seva caiguda i l'entronització dels angevins (1266/1268), ell i la seva família passaren al servei de Pere *el Gran*, arribant a tenir una influència considerable a la cort, particularment després de les Vespres. Giovanni fou heretat en terres valencianes, on s'instal·là i fou conegut com a Joan de Pròixida o Pròixita.⁹

Sovint, en abordar aquest, tema hom l'inicia amb Jaume II, després d'alguna escadussera referència a Jaume I. És ben coneguda la cabdal importància del regnat i de l'actitud personal de Jaume II, però aquest fet no ens hauria de fer oblidar Pere *el Gran*: ell fou, al cap i a la fi, el primer protector d'Arnau de Vilanova. Com és sabut, Arnau entrà al seu servei el 1281, data en la qual li fou concedit un violari amb la condició especial de romandre a Barcelona, i s'hi mantingué fins al decés del rei, el 1285.¹⁰

---

⁸ Vegeu abans, a l'apartat «Del costum a les ordinacions», la confirmació (1283) dels enfranquiments concedits per Frederic II (1237) i Manfred (1258) a dos físics jueus de nom Busac de Palerm, pare i fill respectivament de David de Palerm, beneficiari del document, tots ells anomenats *medicus servus camere nostre* (ACA, C, reg. 54, ff. 202 v.-203 r., 24 de gener de 1283, Messina, reg. per J. RÉGNÉ, *History of the Jews*, cit., § 1009, p. 181, que no hi identificà correctament les tres generacions). He indicat igualment com Pere el confirmà també com a dirigent de la comunitat jueva de Palerm.

⁹ Vegeu P. CAPPARONI, "Magistri Salernitani Nondum Cogniti. Contributo alla storia ed alla diplomatica della Scuola Medica di Salerno", *III Congrés Internacional d'Història de la Medicina* (Londres, 1922), Anvers, 1923, p. 248; A. CASARINI, *la medicina militare*, cit., p. 172; J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Catálogo de la documentación relativa al antiguo reino de Valencia*, vol. 2 (Pedro el Grande), Madrid, 1934, § 128, 162, 320, 336, 337, 416 i 1592; A. CARDONER i PLANAS, *Història de la medicina*, cit., p. 27; i J. TRENCHS i ÒDENA i A. M. ARAGÓ i CABAÑAS, *Las Cancillerías de la Corona de Aragón*, cit., p. 41.

¹⁰ Desclot, en descriure els últims dies i la malaltia del rei, es limita a indicar que *anc no veés null hom pus obedient a son metge que ell era, que tot ço que li consellava son metge que degués fer segons medicina, ell feia, e no nulla altra cosa* (B. DESCLOT, *Llibre del rei En Pere*, § 168). Que Arnau assistí el rei en la seva última malaltia

Les notícies sobre la confiança dipositada pels reis, durant les seves malalties, en la medicina i en els seus professionals es fan abundants i detallades a partir del regnat de Jaume II.¹¹ Amb el convenciment, expressat per Pere III més tard, que *la salut e protecció de la cosa pública principalment està en la salut del príncep terrenal*.¹²

Les *Ordinacions de la Cort* de Pere III de 1344 dibuixaren el model assistencial de la cort reial: dos físics, que havien de ser *instruyts e provats en medecina o física*; dos cirurgians, que havien de ser *en sirurgia experts*; un barber, del que no se n'indiquen obligacions relacionades amb la pràctica mèdica; un apotecari, que havia de ser *bo et feel* en la seva tasca, amb un *coadjutor*; que calia que fos *en l'offici de la sua apothecaria intel·ligent o en alguna manera scient*; i, finalment, un menescal *qui l'offici de la menescalia exerceca* per a la conservació de la sanitat dels cavalls i mules del rei.¹³ Hom ho pot comparar amb model present a les *Leges Palatinae* mallorquines (1337), gairebé idèntiques en el seu redactat, amb l'única excepció del barber: aquestes ordinacions mallorquines estipulaven que havien de ser en nombre de dos –tal com s'esdevenia a la Corona d'Aragó a principis de segle, en la

---

ho confirma Muntaner: *E trameteren missatges a Barcelona a mestre Arnau de Vilanova, qui hi era, e d'altres metges; així aquella nit foren a ell, a Sent Climent. E mestre Arnau e los altres feeren-li fer l'aigua, al matí, e guardaren-la; e tuít dixeren que comoviment era de fredor, e que no tenia res. E aquell dia cavalcà, e venc-se'n a Vilafranca de Penedès; e con fo lla, lo mal li fo entuixegat, així que hac de la febra assats...* (R. MUNTANER, *Crònica*, § 143), i el testament del rei donat a Vilafranca pocs dies abans de morir, en el que Arnau actuà com a testimoni. Sobre la relació d'Arnau amb Pere III vegeu els documents regestats per M. de BARCELONA, "Regesta", cit., pp. 262-63, § 1-5. És interessant de remarcar que, segons recull Muntaner en la seva *Crònica* i més tard Pere III, el rei moribund acomiadà l'infant Alfons (II) retreient-li que retardés l'expedició a Mallorca que li havia encomanat per venir-lo a visitar: *—Infant, qui us ha donat aquest consell, que a Nós venguéssets? Sòts metge, vós, que en puscats consell donar a nostra malaltia?* (R. MUNTANER, *ibidem*); Pere III ho féu relatar afegint-hi uns canvis ben significatius des del punt de vista històrico-mèdic: *—Fill, tornats-vos-en en bona hora, e fets vostre viatge, car vós nos sots metge per guarir-nos, car Déus nos ha a guarir l'ànima, e los metges lo cors...* (PERE III, *Crònica*, cap. III, § 5). Aquestes asercions, tot i que després serien adaptades a les exigències de la teologia cristiana, es fonamenten en el mateix discurs científic galènic (L. GARCÍA BALLESTER, "Soul and Body, Disease of the Soul and Disease of the Body in Galen's Medical Thought", dins Paola MANULI i M. VEGETTI (eds.), *Le opere psicologiche di Galeno. Atti del terzo colloquio Galenico Internazionale* (Pavia, 1986), Pavia, 1988, pp. 117-52).

¹¹ Per exemple, arran de la que patí a Jaca el juny de 1302, per al tractament de la qual féu cridar Abraham i Jucef Avinardut, físics d'Osca, rabí Salamó, físic de Saragossa, *mestre* Ramon i *mestre* Francesc, físics de Lleida, *mestre* Nicolau i *mestre* Garcia, físics de Pamplona, *mestre* Guillem de Besiers, físic occità atret pel monarca als seus dominis, un altre *mestre* Guillem, físic de Saragossa, i *mestre* Joan, físic d'Osca (E. GONZÁLEZ HURTEBISE, ed., *Libros de Tesorería*, cit., pp. 56-57, § 204, pp. 61-62, § 232-33, p. 62, § 234-35 i 240, i p. 65, § 258); o bé arran de la que hem vist que patí a Terol poc després de tornar de l'expedició a Almeria (1309-1310).

¹² PERE III, *Ordenacions fetes per lo molt alt senyor En Pere Terc*, cit., dins P. DE BOFARULL i MASCARÓ, ed., *CODOIN*, vol. 5, Barcelona, 1850, pp. 27 (*Dels paucers majors*) i 45 (*Del comprador*).

¹³ PERE III, *Ordenacions fetes per lo molt alt senyor En Pere Terc*, cit., dins P. DE BOFARULL i MASCARÓ, ed., *CODOIN*, vol. 5, Barcelona, 1850, pp. 51-52, 75-79 i 87-89, i transcrits tots a l'Apèndix, § 316-20.

cort de Jaume II—, mentre que Pere III, al que hom li documenta usualment només un barber al seu servei, féu modificar el text en traduir-lo, limitant el seu nombre a un.¹⁴ Cal dir que, dels dos físics, s'hi estipulava que fos considerat de més preeminència el que tingués una més elevada formació —que fos *mestre en medicina*—, o bé, en el cas que ambdós la tinguessin similar, el més antic; aquesta preeminència és manifestada en la documentació amb l'expressió *físic major*. Igualment s'esdevenia amb els dos cirurgians, encara que les ordinacions, en aquest cas, no ho especificuessin; tot i que en la documentació l'expressió *cirurgià major* és més rara, cal remarcar que, en la guerra, era aquest precisament el que percebia l'equivalent d'un dia de soldada de tots els combatents de l'exèrcit reial, malgrat que hi hagués més d'un cirurgià al servei del rei. Quelcom semblant s'observa contemporàniament en altres països.¹⁵

Però, de fet, és sabut que aquestes *Ordinacions* no van ser una obra original, impulsada pel rei: es tracta d'una traducció al català, gairebé literal —si més no en els apartats que aquí interessin—, amb algunes omissions, variants i afegiments, encarregada pel rei Pere al seu protonotari, Mateu Adrià, de les *Leges Palatinae* que havia promulgat Jaume III per al regne de Mallorca pocs anys abans (1337). Cal tenir ben en compte, tanmateix, que això no vol dir ni que les estipulacions que contenen signifiquessin una innovació general ni tampoc que l'origen dels estils i costums que hi són descrits s'hagi d'anar a buscar necessàriament al petit regne de Mallorca. Hom pensa avui dia que molts d'aquests estils i costums ja eren vigents als Estats de la Corona d'Aragó des del segle XIII i que aquests usos prengueren per primera vegada forma escrita en les *Leges Palatinae* de Mallorca, a través de les quals tornaren al seu lloc d'origen per la iniciativa de Pere III, una iniciativa que fou facilitada amb la reintegració del regne mallorquí a la seva Corona (1343-1344). Hom sap que Pere III, el 1338, decidí de posar per escrit els usos de la seva cort i que abandonà el projecte en saber de l'existència del text mallorquí. La iniciativa del rei Pere anava encaminada, doncs, a

---

¹⁴ JAUME III de Mallorca, *Leges Palatinae*, cit., dins G. HENSCHEN, D. PAPEBROCH, F. BAERT i C. JANNING (eds.), *Acta Sanctorum*, vol. de juny-III, Anvers, 1701, part I, rúbr. XIX, p. XXIII (menescals), part II, rúbr. IV, p. XXXI (barbers), rúbr. V, p. XXXII (físics), rúbr. VI, p. XXXII (cirurgians) i rúbr. XIV, p. XXXVII (apotecaris). Per als barbers de la cort de Jaume II d'Aragó, vegeu les dades presents a E. GONZÁLEZ HURTEBISE (ed.), *Libros de Tesorería*, cit., i per als de Pere III, les presents a la Primera Part.

¹⁵ Vegeu el cas d'Anglaterra, on el cirurgià en cap (*senior*) de la cort era anomenat *serjeant-surgeon* (R. Th. BECK, *The Cutting Edge*, cit., p. 18).

consignar de forma escrita i promulgada l'ordre que ja funcionava a la seva cort.¹⁶ Les dades obtingudes en l'estudi de les principals expedicions militars de la Corona d'Aragó durant la primera meitat del segle XIV demostren a bastament aquesta vigència anterior a 1344 quant a l'assistència sanitària a la cort.

La vinculació dels professionals sanitaris a la cort s'efectuava ordinàriament mitjançant la concessió del privilegi de la *familiaritas*. Hem fet ja les precisions necessàries al respecte, seguint els estudis de Vincke i Schadek.¹⁷ Cal remarcar aquí un cop més que aquest fou un procediment habitualment utilitzat per la Corona per a bastir al seu voltant una extensa xarxa de fidelitats en la qual basar el seu poder i la seva llibertat d'actuació. I que fou imitat no només per altres persones de l'entorn reial, com la reina o els infants, sinó també pels grans senyors. En aquest sentit, les proporcions observades de familiars reials (del rei, de la reina, dels infants, de grans nobles) que participaren en les expedicions estudiades, palesades en les taules i figures corresponents, constitueixen un bon indicador del patronatge reial sobre la medicina; un patronatge que, menys que mai, no fou oblidat en una conjuntura tan compromesa com era la guerra.

Les *Ordinacions de la Cort* de 1344 (com abans les *Leges Palatinae* de 1337) estipulaven ben clarament quin havia de ser l'abast social de l'exercici professional dels sanitaris reials a la cort. En efecte, aquest havia d'abastar no només a les persones reials sinó també a tots els seus domèstics i familiars, nobles i no nobles, i encara a tots els servidors que per una o altra raó fossin a la cort.

Quan els metges de la cort no eren els adequats, pels seus coneixements o habilitats, per a guarir el rei, la seva família o els seus domèstics en cas de necessitat, hom no s'estava de cridar els professionals que calguessin, com ja hem vist en parlar de les malalties de Jaume II. Els seus successors continuaren en la mateixa línia d'actuació. La gran majoria dels reclamats eren metges universitaris cristians, però s'observa un reduïda presència de metges

---

¹⁶ Vegeu J. RUBIÓ i BALAGUER, "Sobre els orígens de l'humanisme a Catalunya", *Bulletin of Spanish Studies*, 24 (1947): 88-99; F. SEVILLANO i COLOM, "De la Cancillería de los Reyes de Mallorca, 1276-1343", *Anuario de Historia del Derecho Español*, 42 (1972): 217-89; J. TRENCHS i ÒDENA i A. M. ARAGÓ i CABAÑAS, *Las Cancillerías de la Corona de Aragón*, cit., pp. 51-52 i 76 i ss.; i T. de MONTAGUT i ESTRAGUÉS, *El Mestre Racional*, cit., p. 11 i 193-96, que ha assenyalat com, en el cas del Mestre Racional, les *Leges Palatinae* de Jaume III constituïren un intent, fallit, d'implantar els costums de la cort aragonesa en l'administració del regne insular, i que resultaren massa complertes i ambiciosos per a regular una realitat administrativa tan simple com la que ofería el regne de Mallorca.

¹⁷ Vegeu la Introducció general.

jueus i també de metgesses, en especial musulmanes; cal dir que, a banda dels metges universitaris (=cristians), jueus i musulman(e)s gaudiren d'una gran fama —tant en els cercles reials com en el conjunt de la societat— per molt que la legislació tendís a limitar llur pràctica. Així, per exemple, Pere III sabem que sol·licità (1342) als jurats de Vilafranca del Penedès que fessin trametre a Barcelona un seu esclau musulmà especialitzat en guarir malalties d'ulls, perquè guarís un dels consellers reials; no era la primera vegada que els el sol·licitava: els jurats ja s'havien negat a deixar-lo anar, segurament amb l'excusa que podria fugir, i el rei acompanyà aquesta nova demanda, feta en un to prou enèrgic, d'una ordre al batlle i al veguer de Vilafranca perquè ho fessin complir de totes totes.¹⁸

Però potser l'exemple més clar i conegut d'aquesta sensibilitat dels reis envers el problema de la salut i la malaltia és el que fa referència als correus reials. Són freqüentíssims els documents, almenys des de mitjan segle XIII, atorgant llicències especials per causa de malaltia o ferides a aquests servidors que exercien tasques d'una importància tan delicada. El rei els continuava pagant un salari fins a llur plena convallescència. En ocasions hom especificava que hi era inclòs el pagament de les despeses de medicació necessàries.¹⁹ Tanmateix, cal remarcar que aquesta sensibilitat aviat es féu extensiva a tots els servidors reials. D'aquesta manera, no són estranyes provisions similars en favor d'escuders, algutzirs, menescals, etc.,²⁰ palesant un model d'assistència mèdica propi d'una estructura feudal.

---

¹⁸ ACA, C, reg. 1058, ff. 192 v. i 193 v., 22 i 24 de gener de 1342, publicats per J. RIUS i SERRA, "Més documents", cit., pp. 162-64, § 57-59; vegeu també Ch. VERLINDEN, *L'esclavage dans l'Europe médiévale*, vol. 1, Bruges, 1955, pp. 364-65, en nota. Sobre les metgesses mores vegeu l'apartat «Del costum a les ordinacions».

¹⁹ Vegeu J. TRENCHS i ÒDNA, "Los correos regio bajo Jaime I", *Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita*, 45-46 (1983): 153-58; IDEM, "Correos y troters de Pedro el Grande: unas nuevas ordenanzas de la casa real", *Saitabi*, 36 (1986): 15-24; J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, "Los correos de la curia regia", cit.; i E. GONZÁLEZ HURTEBISE (ed.), *Libros de Tesorería*, cit., p. 65, § 259 —avançament del salari a un correu *que romàs malalte en Sicília mentre-l senyor Rey hi era ab la armada* (1302)—, *passim*. Vegeu també ACA, RP, MR, vol. 273, f. 53 v., juny de 1310, i l'apartat sobre la incidència de la malaltia en l'expedició a Almeria de 1309-1310.

²⁰ E. GONZÁLEZ HURTEBISE (ed.), *Libros de Tesorería*, cit., p. 361, § 1605 —en favor del menescal del rei Felip d'Aix, *lo qual era malalt e se'n anava a Leyda a son alberch* (1303)—, *passim*; i ACA, RP, MR, vol. 273, ff. 53 v. —un escuder—, 92 r. —un algutzir—, 93 r. —un canicer—, tots de 1310.

2.- PATRONATGE REGI I FORMACIÓ MÈDICA.

Com hem vist adés, les *Ordinacions de la Cort* reglamentaven la preeminència d'uns professionals d'una mateixa funció mèdica sobre els altres, en base, primordialment, a llur formació científica. Aquest estímul per a l'adquisició d'una tal formació fou vehiculat també, naturalment, a través de llur retribució econòmica. D'aquesta manera, els físics del rei que percebien una retribució ordinària més elevada eren els qui havien aconseguit els més alts graus universitaris; hom igualava llur paga a la dels nobles de la Casa del rei no pas de forma arbitrària sinó per aquest exprés motiu: *per ço con és doctor*.²¹ Una preeminència jeràrquica, professional i econòmica que es feia igualment palesa durant la guerra; és més, la guerra —els serveis prestats durant la guerra— contribuïa a enfortir-la, recuperant així uns costums que eren comuns en els exèrcits romans, en els quals els metges més hàbils podien arribar a gaudir d'una retribució similar a la dels centurions.²²

Però per tal d'adquirir aquesta formació calia, primer que no res, tenir accés als llibres més adequats, altrament dit, a la ciència mèdica capdavantera. Els reis, molt destacadament Jaume II, no només s'interessaren personalment per la lectura d'aquesta literatura, sinó que no manquen testimonis que s'esforçaren per fer-la arribar a llurs metges, tant físics com cirurgians.²³ Així, sabem com el rei sol·licità (1297) a mestre Ermengol Blasi, de l'Estudi de Montpeller, a instàncies del seu cirurgià Berenguer ça Riera, un llibre anomenat *De cura infirmitatis emorroydanum*;²⁴ com féu rescatar (1301) un *Cànon* d'Avicenna que empenyorà al seu cirurgià, el mateix Berenguer ça Riera, el qual l'havia hagut de tornar a empenyorar, tot plegat potser a causa dels retards en el pagament del seu salari de la recent expedició a

---

²¹ Vegeu, per exemple, els casos de Pere Ros i d'Arnau ça Riera (ACA, RP, MR, vol. 850, ff. 2 v. i 3 v.) comentats en el capítol sobre la guerra de Mallorca.

²² L. ROSSI, "Il corpo sanitario", cit.

²³ Vegeu A. RUBIÓ i LLUCH, "Notes sobre la ciència oriental a Catalunya en el XIV^m segle", *Estudis Universitaris Catalans*, 3 (1909): 394 i ss.; IDEM, *Documents*, cit., vol. 2, p. XXIX i ss. i els documents publicats que hi són citats.

²⁴ ACA, C, reg. 106, f. 132 v., 8 de desembre de 1297, publicat per A. RUBIÓ i LLUCH, *Documents*, cit., vol. 2, p. 12, § 14; vegeu també A. RUBIÓ i LLUCH, "Notes sobre la ciència oriental", cit., p. 394.

Múrcia;²⁵ com, poc després, concedí 250 ss b. al mateix cirurgià per a comprar un altre *Cànon*;²⁶ com, poc abans de la campanya d'Almeria, féu lliurar (1309) 200 ss b. al seu físic Martí de Calçaroja perquè comprés un altre *Cànon* d'Avicenna.²⁷ Com veurem més endavant, la supressió de l'orde del Temple i la confiscació dels seus béns donà al rei noves ocasions per a fer-se amb més llibres —entre els quals un exemplar del tractat de cirurgia de Teodorico Borgognoni— i per a lliurar-los als seus metges Joan Amell —físic major— i Martí de Calçaroja.²⁸ En el conegut inventari de la biblioteca de Bernat Serra, cirurgià del rei i destacat membre de la burgesia barcelonina (1338), hi consten diversos tractats de cirurgia, alguns d'ells traduïts al català; aquesta biblioteca constitueix una mostra de la sòlida i àmplia penetració de la literatura mèdica —sobretot quirúrgica— salernitana dels segles XII i XIII i de l'emanada de les universitats nord-italianes en la comunitat mèdica de Barcelona.²⁹ Cal notar que molts d'aquests llibres devien arribar a les seves mans per intervenció expressa del rei.³⁰ En una data tan primerenca com 1320, el rei sol·licitava al seu físic Pere Gavet que li trametés el tractat de cirurgia d'Henri de Mondeville que aquest acabava de rebre de París,

---

²⁵ ACA, C, reg. 268, f. 127 v., 25 de setembre de 1301, publicat per A. RUBIÓ i LLUCH, *Documents*, cit., vol. 2, p. 13, § 15; vegeu també l'assignació dels 500 ss b. per despenyorar *un libre del senyor Rey appellat Vincena, lo qual lo dit Berenguer, de volentat del dit senyor Rey, havia obligat en penyora per .D. sol. a un mercader...*, publicat per E. GONZÁLEZ HURTEBISE, *Libros de Tesorería*, cit., p. 120-21; i A. RUBIÓ i LLUCH, "Notes sobre la ciència oriental", cit., p. 394.

²⁶ ACA, C, reg. 294, f. 131 v., 30 de juliol de 1303, publicat per A. RUBIÓ i LLUCH, *Documents*, cit., vol. 2, p. 15, § 19.

²⁷ ACA, C, reg. 271, f. 39 v., 12 de juny de 1309, publicat per A. RUBIÓ i LLUCH, *Documents*, cit., vol. 2, p. 20, § 26; vegeu també A. RUBIÓ i LLUCH, "Notes sobre la ciència oriental", cit., p. 394.

²⁸ Vegeu l'apartat sobre els ordres militars i la sanitat.

²⁹ R. CARRERAS i VALLS, "Introducció a la història de la cirurgia", cit., pp. 21-25: còpies llatines dels tractats de Ruggero de Salem, de Rolando de Parma, de les *Glosses* dels Quatre Mestres salernitans i de Bruno de Longoburgo, i versions catalanes dels de Teodorico Borgognoni (dos exemplars) i de Lanfranco de Milà; al costat d'aquests hi veiem aparèixer exemplars dels tractats, també de cirurgia, de Rhazès i d'Albucasis; i també d'altres llibres de medicina i de matèria mèdica: els *Aforismes* d'Hipòcrates, la *Trotula* salernitana, el *Compendium* salernità, el *Megategni* de Galè —en català—, l'*Almansor* de Rhazès —en català—, el *Viaticum*, el *De oculis* d'Iesu ibn Haly, l'*Aggregator* —en català—, el *Macer floridus* d'Ot de Meung, etc. Vegeu M. R. McVAUGH, "Royal Surgeons", cit., p. [28]; i L. GARCÍA BALLESTER, "Los orígenes de la profesión médica", cit., p. 139.

³⁰ Vegeu ACA, C, reg. 245, f. 152 r., 30 de juny de 1319, publicat per M. de BARCELONA, "La cultura catalana", cit., p. 411, § 350, i per J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón*, cit., vol. 2, p. 205, § 283, segons el qual el monarca manava que li fossin lliurats els llibres i l'instrumental quirúrgic que havia pertangut a mestre Roger, cirurgià de l'infant Joan, ja que el dit Bernat *necessarios habeat libros chirurgie et ferramenta que fuerunt dicti magistri Rogerii*. Vegeu també M. R. McVAUGH, "Royal Surgeons", cit., p. [26].

perquè el pogués fer copiar si li plagués.⁸¹ Alfons *el Benigne* i Pere III, aquest especialment ordenant traduccions, seguiren la mateixa política.⁸²

Un tòpic que, encara avui, hom repeteix sovint és el de la «preponderància» numèrica dels metges jueus respecte del conjunt dels professionals sanitaris al servei dels reis, en particular de Pere III.⁸³ Les dades obtingudes manifesten ben clarament fins a quin punt es tracta d'una exageració injustificada, també en el regnat de Pere III: en cap cas els jueus no superen un 3% del total documentat. Aquesta proporció no és vàlida únicament per a les campanyes de guerra, sinó que era també la usual en el servei habitual a la cort.

3.- FORA DE LA CORT: EL CONTROL DE L'ACTIVITAT MÈDICA.

Però el patronatge reial i, sobretot, la difusió d'una determinada sensibilitat envers la medicina i els seus professionals per part dels reis no es limità de cap manera als cercles de la cort. Fent indemnitzar —pagant-ne les despeses de medicació— els seus súbdits ferits en enfrontaments jurisdiccionals,⁸⁴ durant la celebració de torneigs,⁸⁵ o bé les ferides causades

⁸¹ ACA, C, reg. 245, f. 283 r., 26 de febrer de 1320, publicat per M. de BARCELONA, "La cultura catalana", cit., p. 415, § 357, i per J.-E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón*, cit., vol. 2, § 315, p. 235, i transcrit a l'Apèndix, § 94. Com és sabut, Mondeville morí cap a 1320, deixant inacabada la seva obra.

⁸² Vegeu A. RUBIÓ i LLUCH, *Documents*, cit.; IDEM, "La cultura catalana en el regnat de Pere III", cit.; i L. GARCÍA BALLESTER, "La medicina en el reinado de Pedro el Ceremonioso", cit.

⁸³ Vegeu A. RUBIÓ i LLUCH, *Documents*, cit., vol. 2, pp. XXXII-XXXIII; IDEM, "Notes sobre la ciència oriental", cit.; J. RUBIÓ i BALAGUER, "Metjes y cirurgians jueus", cit.; o J. MIRET i SANS, "Les médecins juifs de Pierre", cit.

⁸⁴ Vegeu l'acceptació del pagament efectuat per Guillem des Banc, batlle de Figueres, a Pere ça Coma, saig del dit lloc i a alguns soldats que anaren a Girona per a dur a Figueres Jaume Hortolà, que resultà greument ferit quan fou tramès al rei pel primer per a aconseguir poders per procedir contra Dalmau de Rocabertí, senyor de Peralada, per un conflicte de jurisdiccions (24 ss b.), i de que fou efectuat a *cuidam medico qui de convalecencia prefati Jacobi procurabat* (30 ss b.) (ACA, C, reg. 351, 132 v., 3 de febrer de 1311, manament de l'infant Jaume, lloctinent general).

⁸⁵ Vegeu el pagament a Bernat Serra, cirurgià del rei, de 20 ss b. per la cura que tingué de *Domingo Ramon, franer de València, qui fo nefrat en lo torneig que faeren los senyors infants N'Amfós e Don Pedro en València*, al qui el rei havia manat que fossin lliurats (ACA, RP, MR, vol. 291, f. 35 r., gener de 1325). O bé l'efectuat *an Pero Agost, fill d'En Pero Agost [...] los quals lo senyor Rey li manà donar per amor de Déu per ço con .I. cavall lo cuydà*

pels seus servidors a tercers;⁸⁶ ordenant, a instàncies dels dirigents municipals de Barcelona, que tots els físics i cirurgians de la ciutat es tornessin per setmanes per a visitar, sense cap retribució, els malalts pobres dels hospitals de la ciutat;⁸⁷ atorgant llicències d'armes a cirurgians i els seus deixebles en les que hom no s'estava de remarcar-hi les necessitats de la seva professió.⁸⁸

S'ha dit, en referència a les *Ordinacions de la Cort* de 1344 però evidentment generalitzable, que la finalitat de les ordinacions reials no era altra que assegurar una major estabilitat a les institucions de l'Estat, fornint al sobirà els instruments més adients per a l'exercici del poder.⁸⁹ La regulació de la formació i l'exercici professional dels sanitaris, present en aquelles i en moltes altres ordinacions i edictes, cal veure-la, en part almenys, en aquest sentit. El rei féu un ús polític de la universitat, com a mecanisme d'erosió de les llibertats burgeses i d'afermament de l'autoritat reial, en oposar-se a la llibertat d'ensenyament. Des de la creació de l'Estudi General de Lleida (1300), amb la seva Facultat de medicina, el rei maldà per imposar-lo enfront de l'oposició de la burgesia barcelonina, que intentà de fer valdre reiteradament el costum de la formació lliure (1334, 1346). D'altra banda, la ciutat —la burgesia i els dirigents municipals— sempre van intervenir en els exàmens i en la selecció de metges per al comú. En el context d'aquesta pugna, íntimament lligada als nivells d'assistència existents, el rei autoritzà la creació del Col·legi de metges de Barcelona (1342), amb privilegis paral·lels als de la universitat. Més tard, encara, el Consell

---

de matar lo dia que'l dit senyor tench taula redona en la ciutat de Barcelona (50 ss b.) (ACA, RP, MR, vol. 319, f. 71 v., setembre de 1342).

⁸⁶ Vegeu el pagament a *Na Thoda, muller d'En Domingo Vella, los quals lo senyor Rey [...] li mana donar per pensar e fer metgar .I. seu fill al qual Lonso, del Reynal de València, havia trencada la cama* (50 ss b.) (ACA, RP, MR, vol. 321, f. 142 r., desembre de 1343).

⁸⁷ ACA, C, reg. 862, f. 101 v., juliol de 1337, citat per LI. COMENGE i FERRER, "Formas de munificencia", cit., p. 11; IDEM, "Contribution", cit., p. 576; i IDEM, "La medicina en el reino de Aragón", cit., pp. 54-55.

⁸⁸ Vegeu les atorgades a Bonanat Metge (ACA, C, reg. 225, f. 174 v., 1 de febrer de 1324), Bernat de Puigferrer (*ibid.*, f. 203 v., 29 de març de 1324) o a Berenguer Maluï (*ibid.*, reg. 226, f. 31 v., 28 de setembre de 1324), tots ells de Barcelona, en totes les quals es justifica la concessió per tal com té *in cura vestra plures vulneratos ad quorum domos cum intendum ad domum vestram ipsi non possunt accedere sepius tam de die quam nocte vos vel discipulum vestrum ire necessario oportet propter quod asseritis vos timere pro aliquos offendi indebite*. Interessa destacar el fet, ben significatiu quant a llur valoració, que els documents cancellerescos reprodueixen sempre el mateix text.

⁸⁹ Olivetta SCHENA (ed.), *Le leggi palatine di Pietro IV d'Aragona*, cit., p. 25.

de Cent i el Col·legi de metges —sobretot els no graduats—, s'oposaran a la creació de la Facultat de medicina fundada pel rei Martí a Barcelona (1400-1401) en una pugna molt similar a la documentada a Florència el 1349. Les primeres organitzacions mèdiques (col·legis, gremis) van aparèixer a Itàlia a principis del segle XIV, en el marc de la tendència associativa gremial de l'àrea mediterrània llatina baix-medieval, i amb el rerafons de la polèmica entre formació universitària i formació lliure.⁴⁰

Les primeres notícies sobre el control científic-tècnic de l'exercici de la medicina vénen de Sicília, on el rei normand Roger II decretà (1140) que tots els metges havien de ser examinats per tal de poder practicar la professió. Més tard, ja a principis del segle XIII, Frederic II hi confirmà i completà aquestes regulacions, exigint el pas per la universitat. Posteriorment, tant els Angevins com els sobirans de la Casa de Barcelona, hi mantingueren aquesta tradició,⁴¹ que es va anar estenent arreu d'Europa i també per les terres llatines (Palestina).⁴² Aquest control sabem que ja s'exercia a París el 1220.⁴³ A Montpeller, si bé hom coneix, segons una butlla papal confirmatòria, que s'hi exercia des d'abans de 1239,⁴⁴ hi fou ratificat i generalitzat a cristians i a jueus d'ambdós sexes per Jaume I el 1272 i

---

⁴⁰ Vegeu E. WICKERSHEIMER, "L'évolution de la profession médicale au cours du Moyen Âge", *Le Scalpel*, 42-44 (1924): 675-84, 691-97 i 707-15; J. M. ROCA, "Lo primer col·legi de metges de Barcelona", *Bulletí del Sindicat de Metges de Barcelona*, 7 (1926): 1-2; L. GARCÍA BALLESTER, *Historia social de la medicina*, cit., p. 46; i IDEM, "Los orígenes de la profesión médica", cit. La polèmica sobre la creació de la Facultat de medicina a Barcelona és documentada per A. DE LA TORRE Y DEL CERRO i J. RUBIÓ i BALAGUER, *Documentos para la historia*, cit. i L. GARCÍA BALLESTER en el darrer treball citat.

⁴¹ Vegeu R. CALVANICO, *Fonti per la storia de la medicina e della chirurgia per il regno di Napoli nel periodo angioino (a. 1273-1410)*, Nàpols, 1962; P. O. KRISTELLER, "The School of Salerno", cit.; i R. J. DOVIK, *The University of Naples*, cit. Per al control científic-tècnic del metge abans del segle XII, quan només els privilegiats entorn de les corts es beneficiaven de la medicina, vegeu P. KIBRE, "The Faculty of Medicine at Paris: Charlatanism and Unlicensed Medical Practices in the Later Middle Ages", *Bulletin of the History of Medicine*, 27 (1953): 1-20.

⁴² E. WICKERSHEIMER, "Organisation et législation sanitaires au Royaume franc de Jérusalem (1099-1291)", *Archives Internationales d'Histoire des Sciences*, 15-16 (1951): 689-705; Ann F. WOODINGS, "The Medical Resources and Practice of the Crusader States in Syria and Palestine", *Medical History*, 15 (1971): 268-71.

⁴³ Vegeu H. DENIFLE i É. CHATELAIN, *Chartularium Universitatis Parisiensis*, vol. 2-I, París, 1891, p. 256, en nota; i E. WICKERSHEIMER, *Commentaires de la Faculté de Médecine de l'Université de Paris (1395-1516)*, París, 1915, p. LXXII.

⁴⁴ A.-Ch. GERMAIN, *Cartulaire de l'Université de Montpellier*, vol. 1, Montpellier, 1890, pp. 185-86, § 4.

mantingut pels successius reis de Mallorca, senyors de la vila, i després pels reis de França.⁴⁵ A Castella el veiem aparèixer al *Fuero Real*, promulgat per Alfons el Savi cap a 1255.⁴⁶

A la Corona d'Aragó, la primera manifestació d'aquest control social dels professionals mèdics es dona a les Corts generals tingudes per Alfons II a Montsó l'any 1289, en les quals fou prescrit l'examen previ a tota pràctica professional tant a físics com a cirurgians, igual que ho era, en el mateix text, als juristes i als notaris.⁴⁷ Aquest text, més enllà d'una freda norma jurídica, s'ha dit que «constitueix el primer reconeixement públic de la capacitat de transformació social de la ciència, més en concret de la medicina, que esdevé així garant de la salut, el bé més valuós dels homes, i un element important d'equilibri social i d'estabilitat de la cosa pública. Ahora, és l'expressió de l'arrencada de la medicina científica a la Corona d'Aragó i de l'extensió del seus beneficis a tot el conjunt de la població, i no només ja a uns quants privilegiats entorn de la cort reial».⁴⁸ Sabem, efectivament, que

⁴⁵ A.-Ch. GERMAIN, *Cartulaire*, cit., vol. 1, pp. 202-03, § 14, 207-08, § 16, 234-35, § 33, i 284-85, § 55.

⁴⁶ *Ningún omne non obre de física, si non fuere enante provado por buen físico por los otros buenos físicos de la villa [o] oviere de obrar o por otorgamiento de los alcaldes, et sobresto aya carta testimonial de conçejo. Et esto mismo sea de los maestros de las llagas et ninguno dellos non sea osado de tajar nin de fender nin de sacar huesos nin de quemar nin de melezinar en ninguna guisa, nin de fazer sangrar a ninguna mugier sin mandado de su marido o de su padre o de su madre o de su hermano o de hijo o d'otro pariente propinquo; et si alguno lo fiziere, peche .X. morabedís al marido, si la mugier fuere casada, e si non, al más propinquo pariente que oviere. Et si alguno obrare ante que fuer provado e otorgado assí como sobredicho es, peche .CCC. sueldos al rey, e si matare o lisiare a omne o a mugier, el cuerpo o lo que oviere [sea] a merçet del rey, e si hijo non oviere; e si hijos oviere, hereden sus hijos al aver e el cuerpo sea a miferçet del rey* (ALFONS X, *Fuero Real*, libro IV, título XVI, ley I). Vegeu també A. RUIZ MORENO, *La medicina en la legislación*, cit., p. 21, i L. GARCÍA BALLESTER, "El papel de las instituciones de consumo", cit., p. 59.

⁴⁷ *XVIII. Item ordinamus et statuimus quod aliquis jurisperitus non utatur in aliqua causa inquisitionibus advocatoribus neque de iudicamento donec examinatus fuerit per probos homines uniuscuiusque loci simul cum aliis sapientibus iure; et quod illi qui fuerint electi jurent quod fideliter se habebunt in advocationibus et in aliis rebus in posse vicarii vel baiuli et dictorum proborum hominum dicti loci.*

XIX. Item ordinamus et statuimus quod illud idem fiat in medicis et chirurgicis. Item quod illud idem fiat in notariis publicis.

(ACA, C, reg. 80, f. 133 r.-v., 14 d'abril de 1289, publicat per L. GONZÁLEZ ANTÓN, *Las Uniones aragonesas y las Cortes del Reino (1283-1301)*, Saragossa, 1975, vol. 2, p. 387, § 255. Vegeu-ho també, en català, a *Constitutions y altres drets de Catalunya*, Barcelona, 1704, vol. 1 (*Constitutions de Catalunya*), llibre II, títol VI, rúbr. I-III; i a A. DE LA TORRE y DEL CERRO i J. RUBIÓ i BALAGUER (eds.), *Documentos para la historia*, cit., pp. 3-4, § 1; que indiquen erròniament el número de constitució. Vegeu, amb una anàlisi del contingut de l'examen, per bé que centrat en l'exemple valencià tres-centista, L. GARCÍA BALLESTER i A. RUBIO VELA, "L'influence de Montpellier dans le contrôle social de la profession médicale dans le royaume de Valence au XIVe siècle", *110e Congrès national des sociétés savantes* (Montpellier, 1985), París, 1985, pp. 19-30.

⁴⁸ Per a aquesta valoració, vegeu L. GARCÍA BALLESTER, "Los orígenes de la profesión médica", cit., p. 135, *passim*. Aquest treball incorpora un resum de tot aquest procés, en el qual em baso en per a aquesta ràpida descripció, juntament amb el que hom trobarà a IDEM, M. R. McVAUGH i A. RUBIO VELA, *Medical Licensing and Learning*, cit., p. 1 i ss.

aquestes disposicions es reflectiren ben aviat en les normatives vigents en alguns municipis, com Cervera (1291) o Valls (1299).⁴⁹ Hem vist com, precisament a partir d'aquestes dates, és documentable la presència de sanitaris a l'exèrcit reial l'activitat professional dels quals comença a depassar les persones reials i els seus domèstics; d'altra banda, corresponen també a aquestes dates les primeres notícies conegudes de la presència de sanitaris a les armades reials, encara que aquesta, com hem vist també, no es féu habitual fins més tard. A València hom féu un pas qualitatiu més: els *furs alfonsins* donats en les Corts tingudes a València per Alfons III els anys 1329-1330, exigiren per als físics, ultra l'examen, el pas previ per l'Estudi General; l'examen previ hi era exigít no només als físics, sinó també als cirurgians, i fins i tot als barbers, i s'hi reglamentaven també altres extrems de la pràctica professional dels físics i dels apotecaris.⁵⁰ Al Principat, aquest pas no fou fet fins a les Corts de Cervera de 1359, la reglamentació sobre els metges de física emanada de les quals manifesta ben clarament –disset anys després de la creació del Col·legi de metges de Barcelona– aquella utilització política de la universitat per part del rei; el monarca hi juga amb una de les aspiracions de les universitats medievals –sumar al monopoli dels estudis superiors el del reconeixement social del títol universitari– enfront dels privilegis que havia hagut d'atorgar als professionals

---

⁴⁹ Per a Valls, on fou confirmat novament el 1319, vegeu F. CARRERAS i CANDI, "Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya (segles XIII a XVIII)", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 12 (1925-1926): 201, 203, 286 i 291. Quant a Cervera, vegeu A. DURAN i SANPERE, *Llibre de Cervera*, Barcelona, 1977, p. 373.

⁵⁰ *De metges.*

I. Manam e establím que l justícia e els jurats cascuí any lo terçer jorn ans de Nadal eligen .II. físichs de autoritat, los quals sien examinadors de tots los metges de físicha qui novellament vinguen per practicar en la ciutat e en les viles del regne, e aquell que trobaran sufficient, e que almenys haja oyda art de física o medicina per .III. anys en Estudi General, sia reebut a practicar la dita art, e en altra manera no y sia reebut. E si sens la dita examinació e licència usarà, sia caygut en pena per cascuna vegada de .C. morabatins d'or, dels quals la terça part sia de la cort, e la terça de la universitat del loch, e la terça de l'acusador [...]

II. Los metges qui ara usen de física o de cirurgia sien examinats, e aquells qui seran trobats sufficients romanguen en l'oflici, e los altres no usen, sots pena de .C. morabatins d'or, partidors segons que dessús [...]

V. Barber no ús de medicina o de cirurgia, si donchs no serà examinat per los examinadors dels metges e donat per sufficient. E si sens lur examinació e licència ne usarà, pac per pena cascuna vegada que contrafarà .L. morabatins d'or, dels quals haja la terça part la cort, la terça la universitat del loch, e la terça l'acusador [...]

(AMV, Furs de València, ms. B de Bonanat Pere, ff. 119 v.-120 r.; vegeu-ho també a *Furs e Ordinacions fetes per los gloriosos Reys d'Aragó als regnicols del Regne de València*, València, 1482 [repr. facs. València, 1978], *Furs del Rey N'Amfós I* (1329-1330), rúbr. XVII, ap. I. Aquesta nova normativa hi anul·lava la llibertat d'ensenyament i exercici establerta per Jaume I (*ibid.*, llib. IX, rúbr. XXXII, cap. 17), traslladant-hi la que havia estat instituïda a Montpeller per Guillem VIII (1181). Vegeu L. GARCIA BALLESTER, *Història social de la medicina*, cit., p. 24 i ss.; IDEM, "Los orígenes de la profesión médica", cit., pp. 133 i 146; IDEM i M. R. McVAUGH, "Nota sobre el control de la actividad médica", cit., pp. 73 i ss.; IDEM, IDEM i A. RUBIO VELA, *Medical Licensing and Learning*, cit., pp. 4 i ss.; i també la curta nota de M. A. BELDA, "Los «metges» y «apotecaris» en los Furs de Valencia", *I Congrés d'Història del País Valencià*, València, 1980, vol. 2, pp. 851-54.

mèdics universitaris de Barcelona.⁵¹ I el mateix fou confirmat a les Corts generals de Montsó de 1362-1363.⁵² D'altra banda, cal destacar un cop més que les disposicions dels *furs alfonsins*, molt probablement, són contemporànies de la redacció, a València, del capítol del cors del *Llibre del Consolat de Mar*; on, precisament, es regulà per primer cop la inclusió d'un sanitari —justament un barber— en els vaixells armats en cors. A partir d'aquestes dates, la presència documentada de sanitaris a bord de les naus armades es fa més habitual, fins que això es reflecteix a les ordinacions de Bernat de Cabrera (1354), confirmades per Pere III cinc anys després (1359), les quals cal notar que són també coincidents amb les reglamentacions de les Corts de Cervera, tot i que aquestes no afectaren els barbers com a València.

Aquests textos jurídics expressen la preocupació pel control professional dels metges i cirurgians per part de la societat de l'època. Però alhora, totes aquestes normes, i les confirmacions generals o particulars que sovint es dictaren, palesen la col·laboració decidida del rei, al costat dels grups dirigents de les ciutats, en la tasca del control de la formació científica i de la pràctica professional dels homes que exercien l'ofici de curar. Convé recordar aquí que la *constitució*—com el *fur* al regne de València— es diferenciava de les altres normes legals similars (*capítol de Cort*, *acte de Cort*) pel fet d'aparèixer —tot i que no sempre fou així— com a iniciativa del sobirà, sotmesa a l'aprovació de les Corts, i amb preeminència sobre totes les altres normes legals.

---

⁵¹ XII. *Quod nemo jurisperitis audeat assumere officium advocacionis judicis vel assessoris nisi audiverit per .V. annos in Studio Generali et fidem fecerit, et medicus per .III. annos [...] Et idem de medicis artis fisice volumus observari detracto quod sufficiat ipsum in Generali Studio per tres annos solummodo audivise* (ACA, C, *Collectanea*, Còdexs, ms. 38 de Santa Maria de Ripoll, publicat a *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña*, [Cortes privativas del antiguo Principado de Cataluña], vol. 2 (1359-1367), Madrid, 1899, p. 48. I també, amb el text traduït al català, a *Constitutions y altres drets de Cathalunya*, Barcelona, 1704, vol. 1 (*Constitutions de Cathalunya*), llibre II, títol VI, rúbr. III. Vegeu també A. DE LA TORRE y DEL CERRO i J. RUBIÓ i BALAGUER (eds.), *Documentos para la historia*, cit., pp. 35-36, § 20, i L. GARCÍA BALLESTER, "Los orígenes de la profesión médica", cit., p. 143.

⁵² XVII. [...] *E açò mateix sots las ditas penas sie observat en los metges christians de art de phísica, en los quals, emperò, abast a aquells per tres anys en General Studi haver estudiat e oït los libres ordinaris de la sciencia de medicina. [Los juheus, emperò, e sarrahins metges hajan ésser examinats per metges de lur ley o secta, si algun n'í haurà, emperò .I. metge cristià ajustat en lo examen de aquells, e metges de aquella ley o secta no havents, hajan ésser examinats per .II. metges cristians, la qual examinació feta, si sufficients seran trobats, hajan a jurar públicament bé e leyalment practicar aus que a la pràctica sien admesos]* (*Constitutions y altres drets de Cathalunya*, Barcelona, 1704, vol. 1 (*Constitutions de Cathalunya*), llibre II, títol VI, rúbr. V); i també a A. DE LA TORRE y DEL CERRO i J. RUBIÓ i BALAGUER (eds.), *Documentos para la historia*, cit., pp. 45-47, § 25. La part final referent als metges jueus i musulmans apareix, per raons òbvies, en el recull de 1704, en el vol. 3 (*Constitutions y altres drets de Cathalunya supèrfluos, contraris y corregits*), llibre II, títol III, rúbr. I. Els textos de les Corts generals no han estat publicats sistemàticament.

De la mateixa manera que el rei mostrà el seu suport als estudis atorgant beques —com fou el cas del fill del cirurgià Berenguer ça Riera⁵⁸ o altres—, sempre intervingué defensant la justa retribució dels serveis prestats pels professionals de la sanitat quan els era discutida, com fou el cas —ja comentat— del físic Andreu Ponç de resultes dels seus serveis a Ramon de Riussec durant l'expedició de Pere III a Sardenya (1354-1355).

Paral·lelament, el monarca protegí l'exercici professional de la medicina per part dels jueus. Com és sabut, tenien vedada l'entrada als Estudis Generals, i això féu que entre ells subsistís el sistema de formació lliure o obert: hom aprenia la professió prop d'un altre metge experimentat. Tanmateix, això no significà que no s'haguessin de sotmetre a un examen. Aquest examen previ a la llicència per a practicar, fet per un tribunal amb majoria de professionals universitaris cristians però amb un membre jueu, havia de garantir llur coneixement de la ciència mèdica (escolàstica) i, a la vegada, complia el paper d'estendre el control social de la professió a les minories religioses i culturals.⁵⁴

Els tribunals examinadors eren nomenats pel rei i també pels municipis. Alhora, el monarca concedia llicències generals per a examinar. En el pròleg d'aquests documents no és estrany de trobar-hi autèntics al·legats en favor de la normativa vigent, com a única garant d'una correcta pràctica de la medicina i la cirurgia; la rectitud en la pràctica hi ve definida per la possessió, per part de tots els qui, establint-se en el país, volguessin exercir la medicina i la cirurgia, dels coneixements adients, que no podien procedir de cap altre lloc que de la *sciencia* universitària.⁵⁵

---

⁵⁸ ACA, C, reg. 206, f. 127 v., 20 de juny de 1310, transcrit a l'Apèndix, § 65. Vegeu el capítol sobre la campanya d'Almeria de 1309-1310.

⁵⁴ Vegeu la citada constitució de les Corts de Montsó de 1362-1363, que, amb tot, no feia més que sancionar una pràctica que ja era habitual. Una primera aproximació a aquest tema fou feta per C. ROTH, "The Qualification of Jewish Physicians in the Middle Ages", *Speculum*, 28 (1953): 834-43. Per a les relacions dels professionals jueus amb la ciència mèdica escolàstica, vegeu L. GARCÍA BALLESTER, Lola FERRE i E. FELIU, "Jewish Appreciation of Fourteenth-Century Scholastic Medicine", dins Michael R. McVAUGH i Nancy G. SIRAI (eds.), *Renaissance Medical Learning: Evolution of a Tradition*, dins *Osiris*, 6 (1990): 85-117.

⁵⁵ Vegeu el proemi de la llicència conjunta atorgada al físic-cirurgià Pere ça Flor i al físic Bonanat Julià per a examinar tothom, homes o dones, que volguessin practicar la medicina i/o la cirurgia a Mallorca (1357): *Attendentes quod humana fragilitas variis corrupcionibus dedita diversis noscitur antidotis indigere, ideo libentius illos qui in medicine ac chirurgie arte sunt periti benigno favore complementur ac ut in regnis et terris quibus actore Domino presidemus sua domicilia foveant gratum admodum gerimus et vias et modos inquirimus quibus abutentes ipsa sciencia a usu et ipsius sciencie exercicio primemus...* (ACA, C, reg. 1418, f. 186 v., 27 de juliol de 1357). Vegeu el capítol sobre l'expedició de Pere III a Sardenya de 1354-1355.

4.- FORA DEL REGNE: L'ATRACCIÓ DE METGES ESTRANGERS.

En aquest sentit, una altra actuació fonamental del monarca, sobretot —un cop més— de Jaume II, però àmpliament documentable també en Pere III, consistí en l'atracció de professionals estrangers, fornits d'aquella formació i coneixements científics, molt en especial, en els Estudis de Montpeller. Tot i que l'objectiu primer és, en molts casos, l'exercici del seu ofici a la cort, hom hi destaca *sempre* la invitació a instal·lar-se en el país. Rubió suposà que la vinguda de molts d'ells degué estar relacionada, en temps de Jaume II, amb l'organització de la Facultat de medicina als nous Estudis de Lleida.⁵⁶ Alguns d'ells ja els hem vist acompanyar el rei o actuar en relació amb algunes de les expedicions estudiades.

Pere *el Cerimoniós* no menystingué tampoc aquesta política, generalitzant-la, de forma més evident, a altres funcions mèdiques i a les minories religioses i culturals. Així, poc abans de la pesta (1347), concedí llicència per a exercir i d'armes a *mestre* Joan Maisa, cirurgià i en *artis seu sciencie Sancte Apollonie ac balistarum cronicus conficiendarum plene instructus*, ja que *intendat exercere de nostra licencia et permissum in regnis et terris nostris de arte et sciencie supradictis;*⁵⁷ pocs dies després hom registrava encara una llicència similar en favor de *mestre* Joan Mucii, de Castell de Càller, cirurgià i *in arte seu sciencie super curandis morbis dentium credita plene instructus*, per la mateixa raó.⁵⁸ Taddeo de Florència, cirurgià, herborista i apotecari, també fou autoritzat pel rei, a instàncies dels jurats de Montblanc, a habitar-hi i comprar-hi béns immobles, en consideració a la seva bona fama en l'exercici dels seus oficis. Es dona la circumstància que Taddeo era un presoner de guerra genovès que havia estat conduït amb altres individus a Montblanc després que fossin fets captius a la batalla de

---

⁵⁶ A. RUBIÓ i LLUCH, *Documents*, cit., vol. 2, p. XXXII, on féu un primer apropament a la qüestió). Són documentables els casos de mestre Guillem, *anglicus* (1229), Joan de Pròxida (1277), Guillem de Besiers (1301), Joan Amell (1306), mestre Rolf, *anglicus* (1295), Jaume de Brindis (1296), Joan d'Alest (1302), Joan de Besiers (1302), Enric d'Alemanya (1310), Jaume d'Avinyó (1312), Grazia Orlandi (1324), Guillem de Carcassona (1326), etc. (Vegeu referències a A. RUBIÓ i LLUCH, *Documents*, cit., *ibidem*; E. GONZÁLEZ HURTEBISE (ed.), *Libros de Tesorería*, cit., p. 109, § 432, p. 118, § 466, i p. 131, § 536; A. CARDONER, *Història de la medicina*, cit., p. 29-30 i 117-19; i M. R. McVAUGH i L. GARCÍA BALLESTER, "The Medical Faculty", cit.

⁵⁷ ACA, C, reg. 885, f. 108 r., 17 de desembre de 1347.

⁵⁸ ACA, C, reg. 885, f. 133 r., 26 de desembre de 1347. L'escrivà del registre havia escrit erròniament, sens dubte per influència de l'anterior, *Sancte Apollonie conficiendarum*, que hi apareix suprimit; les diferències evidents entre tots dos no autoritzen a identificar-los.

l'Alguer (1353).⁵⁹ Entre els metges pertanyents a minories, hom coneix el cas d'Alfons, físic jueu convers, oriünd de Burgos, i traslladat a Aragó ja en temps de Jaume II; però aviat fou perseguit per les autoritats eclesiàstiques i per la justícia reial, acusat d'heretgia i altres crims, sotmès a una investigació per l'infant Pere (III) i executat a Terol el 1334.⁶⁰ Pere III, essent ja rei, atorgà (1353) un *guiatge* a Salamó Abrae, físic jueu de Ravenna, perquè pogués entrar al país i establir-s'hi.⁶¹

Des de la donació d'unes cases a Petra (Mallorca) per part de Jaume I a *mestre* Guillem, *anglicus*, tot seguit de la conquesta de l'illa (1229-1230),⁶² interessa destacar l'ús que el monarca féu d'aquests metges universitaris *també* en la guerra. Pròxida tingué un paper molt destacat durant les Vespres Sicilianes i la guerra subsegüent, prop de Pere *el Gran*; Amell acompanyà Jaume II a Almeria, en qualitat de físic major de la cort; Alemanya assistí el mateix Jaume en tornar malalt també d'Almeria; Orlandi, a l'infant Alfons (III) durant la conquesta de Sardenya; etc. Igualment, els reis de Sicília descendents de Pere *el Gran* no s'estigueren tampoc de procurar que en els seus dominis grecs (els ducats d'Atenes i Neopàtria) no hi manquessin metges experts en medicina i cirurgia, i així, Frederic III, tenint en compte que era *fama pública* que hi mancaven aquesta mena de professionals, hi adreçà (1356) el físic i cirurgià Joan de *Montpeller* per tal com n'era expert provat.⁶³

---

⁵⁹ ACA, C, reg. 1151, f. 19 r., 18 d'octubre de 1356, regestat per G. MELONI, *Genova e Aragona*, cit., vol. 2, p. 223. Vegeu també J. HEERS, *Esclaves et domestiques au Moyen-Âge*, cit., pp. 52-53.

⁶⁰ Vegeu J. MIRET i SANS, "Les médecins juifs de Pierre", cit., p. 273; A. CARDONER i PLANAS, *Història de la medicina*, cit., p. 117; i també ACA, C, CRD de Jaume II, c. 61, n° 7463 (5 d'agost de 1323) —ordre de cerca i captura contra ell per incompliment d'una comanda de dipòsit de 20.000 ss jaq. que havia contractat amb Eximén de Sebriano quan anà a Daroca, fugint després amb els diners— i *ibid.*, reg. 248bis, f. 220 r. (6 de desembre de 1324) —una altra ordre de cerca i captura, ara perquè *ductus spiritu maligno, in vituperium legis catolice, contraxit matrimonium cum tribus mulieribus simul viventibus et, eciam, in diebus Veneris Sanctis et in vigiliis apostolorum et aliorum sanctorum et eciam in Quadragesima comedit carnes, et plura alia enormia comissit in comptentum non modicum jurisdictionis nostre*.

⁶¹ Y. BAER, *Die Juden*, cit., vol. 1, p. 348, § 252, 27 desembre 1353.

⁶² Ll. COMENGE i FERRER, "Formas de munificencia", cit., p. 4, i IDEM, "Contribution", cit., p. 525.

⁶³ Segons una carta adreçada als oficials i prohoms de Tebes, en la qual els feia saber que els trametia el dit metge, el qual *tanquam medicus servivit nostris regalibus atque nobis*, i que hi anava amb tota la seva família, a exercir la seva professió, precisant que això ho feia en resposta a la *fama pública* que hi mancaven metges experts en cirurgia i medicina (publicat per A. RUBIÓ i LLUCH, *Diplomatari de l'Orient català*, cit., § 226, p. 301).

5.- «MOLT PUS FORT EN TEMPS DE GUERRA».

De totes aquestes dades se'n dedueix l'important paper jugat pels monarques de la Corona d'Aragó en els processos de medicalització i de professionalització de la medicina a nivell regional. Tot i que no hem de sobrevalorar aquest paper, no sembla haver-hi lloc per a dubtar de l'especial transcendència del fet que la Corona d'Aragó comptés, en un període tan crucial per aquells processos, amb uns dirigents tan sensibles envers la medicina recolzada en la filosofia natural (galenisme) i envers la seva pràctica. Aquesta sensibilitat, manifestada tant en la cort com en el conjunt de la societat, no fou deixada de banda en una conjuntura tan delicada per al poder polític com la guerra. En aquest sentit, cal notar que, comptant només els familiars reials, la majoria dels professionals sanitaris que acompanyaren el rei en les expedicions militars estudiades eren físics universitaris (vegeu especialment la Taula XXXII).

Un exèrcit en campanya podia ser un bon lloc per a difondre, intencionadament o no, aquesta sensibilitat envers els coneixements mèdics i els qui els practicaven. Primerament, entre els nobles cridats a la guerra pel monarca, sempre amb l'afany d'imitar en tot el que podien el rei —*primus inter pares*— i la seva cort. El rei compartia amb ells i els recomanava els seus millors metges.⁶⁴ Hem vist ja com no són estranys els exemples de professionals mèdics anant a la guerra en el seguici d'algun noble o bé formant part de la seva host. També tenim testimonis d'alguns nobles de la valoració de la tasca professional —exercida en base a una *art* o *sciència*— en la guerra per part d'aquests individus. Uns nobles que, d'altra banda, eren compel·lits pel rei a pagar el salari adient als sanitaris en la guerra, molt en particular als cirurgians. I uns sanitaris que, en ocasions, podien arribar a ser ennoblits pel monarca.

La burgesia constituí un altre dels nuclis d'estímul envers la nova medicina i els nous metges i/o cirurgians que basaven llur activitat en el galenisme. El procés d'urbanització propi de l'Europa llatina baix-medieval no deixà d'afectar també l'exercici mèdic. Com és ben sabut,

---

⁶⁴ Vegeu, per exemple, com, en plena guerra de Castella, Pere III manà al seu cirurgià, Bernat çà Riera, que tingués cura del conseller reial Lope de Gurrea abans que tornés a la frontera (ACA, C, reg. 1069, f. 5 v., 23 de gener de 1357, transcrit a l'Apèndix, § 292); o com trameté especialment el seu físic Bernat de Figuerola a Pero Jordan d'Urries, batlle general d'Aragó, aleshores malalt, *porqué por culpa de fisigo no hajades danyo*, tot prohibint-li que en el seu estat acudís a la guerra per evitar que hi donés mal exemple (*ibid.*, reg. 1149, f. 80 r., 25 de febrer de 1357, transcrit a l'Apèndix, § 293); o com el físic Juan Pérez Vigorós, amb un seu assistent, fou llicenciat de la seva tasca a la frontera i tramès a assistir Marquesa Ferrández de Híjar, muller del conseller Blasco de Alagón (*ibid.*, f. 103 r., 25 de març de 1357, transcrit a l'Apèndix, § 296, i *ibid.*, reg. 1150, f. 259 r., 30 d'abril de 1357).

la burgesia de les ciutats, en el si de la qual s'iniciaren aquells processos de medicalització i professionalització, fou, en molts aspectes —polítics i no polítics—, el suport més ferm del monarca, i aquest fou un canal a través del qual passaren moltes influències. Altrament dit, no es tractaria tant d'una política més o menys decidida per part del monarca envers la medicina i els seus professionals —que efectivament es donà— com de la seva resposta envers les (noves) preocupacions d'uns estaments socials (burgesia) amb els quals mantenia una relació sovint contradictòria però sempre estreta. Imposar un nou model de professional mèdic al camp de batalla per a superar-li l'intrusisme i l'empirisme estava, sens dubte, molt en la línia de la legislació emanada de les Corts.

S'ha dit que, per a un cirurgià, el camí més segur per a aconseguir fama, fortuna i una alta posició social era servir el rei.⁶⁵ Cal dir que, com hem pogut veure a bastament en totes i cadascuna de les expedicions estudiades, això és més que discutible quant a la fortuna —si més no de la derivada dels pagaments reials, efectuats gairebé sempre amb enormes retards. McVaugh ha estudiat recentment les possibles implicacions que en l'estímul a la formació científica dels cirurgians pogué tenir aquest fet.⁶⁶

Gottfried, estudiant el cas anglès, opina que els cirurgians al servei del monarca que, a la vegada, l'acompanyaven a la guerra, constitueixen un fenomen baix-medieval. Tot i que el cas de *mestre* William, cirurgià d'Enric III des de 1233, al qui acompanyà en les seves campanyes a França,⁶⁷ és ben bé contemporani del de Baldoví, que ho fou de Jaume I durant la conquesta de València (1238), cal ser caut a l'hora de bastir generalitzacions en base a pocs documents. De fet és un fenomen documentat al regne normand de Sicília ja en el segle XII.⁶⁸ Com hem vist, les *Leges Palatinae* (1337) i després les *Ordinacions de la Cort* (1344) estipularen com una de les obligacions primordials del cirurgià (i també del menescal) del rei

---

⁶⁵ R. S. GOTTFRIED, *Doctors and Medicine*, cit., p. 91.

⁶⁶ M. R. McVAUGH, "Royal Surgeons", cit.

⁶⁷ R. S. GOTTFRIED, *Doctors and Medicine*, pp. 130-31.

⁶⁸ A. CASARINI, *La medicina militare*, cit., p. 163; vegeu també F. PELLEGRINI, *La medicina militare*, cit.

el fet d'haver-lo d'acompanyar en la guerra. Així ho recolliren les miniatures,⁶⁹ els autors de cirurgia⁷⁰ i, com hem tingut ocasió de veure, la documentació.

Cal dir, d'altra banda, que un nombre significatiu dels sanitaris documentats en les expedicions estudiades sabem que havien tingut algun contacte anterior amb el rei o amb la justícia reial (vegeu els casos de Bernat Guerau o Ramon Roquer, en la guerra de Mallorca, etc.) Es fa evident que —almenys en part— el rei citava a la guerra els sanitaris que havia pogut conèixer i/o que tenien algun deure de fidelitat amb ell —molt visible en el cas de la guerra de Mallorca; alguns d'aquests, després de ser provats prop del rei durant la guerra, passaven al seu servei permanent (Pere Ros, Juan de Ordás, etc.) Més endavant la comesa de la selecció dels sanitaris més adequats apareix més ben organitzada i, sobretot, clarament posada en mans del físic major de la cort (comissió a Pere Ros, 1354). És probable que el servei al rei, com el que mantingueren els cirurgians Ça Riera durant la pesta de 1348, pogués haver tingut un paper important en llur promoció;⁷¹ una promoció per uns serveis en una conjuntura delicada, com també ho era la guerra. En el període estudiat, pràcticament tots els Ça Riera que foren cirurgians del rei l'hi acompanyaren; Arnau ça Riera en fou eximit per una causa que hom considerava més important encara i que confirma l'estima del monarca per la medicina universitària: la seva formació a l'Estudi de Lleida.

---

⁶⁹ En una de les miniatures d'un *Lancelot* del segle XV, a la Biblioteca Nacional de París, reproduïda per A. CASARINI, *La medicina militare*, cit., p. 146, hom hi pot veure un metge vestit amb armadura aplicant un emplastre sobre el genoll dret d'un rei.

⁷⁰ Vegeu la poc dissimulada protesta d'Henri de Mondeville, cirurgià reial a França des de 1298, per les contínues crides a l'exèrcit que el distreien de la seva gran obsessió: acabar el seu tractat de cirurgia. El 1312 acabà els dos primers llibres, però l'ordre imprevista que rebé de seguir l'exèrcit comandat per Carles de Valois, germà de Felip *el Bell*, en una expedició a Flandes, l'apartà per un temps dels seus deixebles i dels seus estudis, de manera que *multum tempus inutiliter consumpsi, unde doleo ultra modum* (H. DE MONDEVILLE, *Chirurgia*, Tract. III, Prohoemium, ed. J. L. PAGEL, p. 332). Vegeu també l'apartat sobre la retribució professional.

⁷¹ Ch. GUILLERÉ, "Une famille", cit., p. [14].

capítol V: ELS ORÍGENS DELS HOSPITALS DE CAMP

Sembla que la primera idea d'un treball d'ambulància pròpiament dit en el camp de batalla fou obra dels romans. Les legions romanes no només disposaven de metges, amb els seus ajudants, sinó que també tenien una mena d'hospital mòbil, anomenat *valetudinarium*, la tasca particular del qual consistia en facilitar l'assistència en un lloc protegit a tots els ferits en la batalla. Amb el final de la civilització clàssica, aquests hospitals, com la presència de sanitaris en els exèrcits, foren ràpidament oblidats.¹ No fou fins avançat el segle XV que no es documenten novament aquesta mena d'espais assistencials en el camp de batalla, o prop d'ell, prenent aleshores el nom de les institucions d'acolliment que havien anat sorgint per tota Europa al llarg de l'Edat Mitjana: *hospital*.

No obstant això, en podem ben bé rastrejar els orígens en els exèrcits medievals. Efectivament, al mateix temps que es va desenvolupant i s'imposa un nou model de professional mèdic i d'assistència sanitària, i al mateix temps també que es va recuperant llur presència massiva entre les gents d'armes, no són estranyes les notícies —per bé que aïllades— de l'aprestament d'instal·lacions destinades a l'assistència sanitària dels malalts i ferits en els mateixos exèrcits.

---

¹ Sobre els hospitals militars romans, pot veure's, entre altres, C. SIMONETT, "The Roman Military Hospitals at Vindonissa", *Ciba Symposia*, 1 (1939): 292-95; R. W. DAVIES, "Some Roman Medicine", cit., p. 102; IDEM, "Hadrian's Wall and its Hospitals", *Pharmaceutical Historian*, 2 (1971): 2; i Dorothy CHARLESWORTH, "The Hospital, Housesteads [Roman Fort, Northumberland]", *Archaeologia Aeliana*, ser. 5, 4 (1976): 17-30. Vegeu una síntesi actualitzada de l'organització sanitària dels exèrcits romans a R. W. DAVIES, "The Roman Military Medical Service", cit.; i també a C. de FILIPPIS CAPPAL, "La pratica della medicina", cit..

1.- ELS PRIMERS TESTIMONIS.

Com ja hem descrit breument, els bizantins tenien un sistema organitzat d'assistència, no gaire diferent del de l'antiga Roma i del qual en constituïa l'única pervivència. Els seus exèrcits disposaven de tota mena de professionals sanitaris, amb hospitals de campanya ben provistos i un sistema d'ambulància per a la recollida i trasllat dels ferits. Igualment, els exèrcits àrabs també tenien hospitals mòbils en grans tendes, assistits pels seus professionals.²

La possible influència d'aquests costums, i molt en particular quant als hospitals de camp, en els exèrcits croats i, a través d'ells en tot l'Occident, ha estat un tema ben polèmic. S'ha dit que els hospitals que establiren els cavallers dels ordres militars —especialment els Hospitalers de Sant Joan— primer a Jerusalem i després a Acre, van haver de ser inspirats en observacions pròpies dels costums vigents en els exèrcits bizantins i àrabs.³ Tanmateix, a banda d'algunes imitacions puntuals i limitades als nobles, com l'ús de les lliteres, no sembla que els exèrcits croats adoptessin cap d'aquelles pràctiques, i tampoc la instal·lació d'hospitals de campanya.⁴ Efectivament, alguns llibres de cavalleries del segle XV contenen miniatures representant cavallers partint cap a la guerra amb una llitera coberta transportada damunt de dos cavalls.⁵ Per als exèrcits francesos, disposem de l'esplèndida descripció de Bernat Desclot de les *gàbies de fust* en les quals foren transportats els nobles francesos emmalaltits durant la seva retirada, en fracassar la croada contra Catalunya (1285). Observem que Desclot no pot evitar una certa sorpresa per l'ús d'aquells *instruments*:

E quan viren que als fer no podien e que a fer s'havia de l'eixir, partiren-se de Castelló [d'Empúries] ab lo rei de França, que se'n portaven en una gàbia de fust, e gran res altresí de rics-hòmens, e de comtes e de barons malalts que en portaven, així que bé hi havia huitanta gàbies totes plenes d'hòmens honrats que eren malalts [...]
E quan venc que els francesos foren a Vilanova [de la Muga], ordenaren e bastiren

---

² Vegeu abans, l'apartat «Del costum a les ordinacions».

³ G. E. TREASE, *Pharmacy in History*, p. 47. Vegeu l'apartat següent, sobre els ordres militars i la sanitat.

⁴ Quant a les lliteres, hom sap que se n'utilitzà una per a traslladar a Balduí quan fou ferit en la primera croada (F. H. GARRISON, *Notes on the History*, cit., pp. 84-85). G. M. GOULD i W. L. PYLE, "King Arthur's Medicine", cit., p. 245, afirmaren que les lliteres a cavall eren ben conegudes a Anglaterra abans de les croades, però no citaren cap font ni aportaren cap exemple. D'altra banda, segons J. J. KEEVIL, *Medicine and the Navy*, cit., vol. 1, p. 17, els sistemes sanitaris militars bizantins i àrabs no tingueren cap influència entre els anglesos.

⁵ Com la que reproduïx A. CASARINI, *La medicina militare*, cit., p. 147, d'un *Lancelot* del segle XV de la Biblioteca Nacional de París. Vegeu també A. CABANÈS, *Chirurgiens et blessés*, cit.

*gàbies e altres instruments en què portassen lo rei de França e los altres malalts que hi eren; e estegueren en açò a fer ben quatre o cinc dies atendats a Vilanova.*⁶

Poc després, Pere *el Gran*, malalt també, va haver d'acabar de ser traslladat fins a Vilafranca del Penedès a coll d'uns instruments similars.⁷

Una de les primeres notícies a Occident sobre la disposició, prop del camp de batalla, d'àrees protegides per a la recuperació i convalescència dels combatents fatigats o ferits en la lluita la proporcionà l'abat Suger, conseller i cronista de Lluís VI de França (1108-1137), anomenat *el Gros* o també *el Bataller*. En la seva biografia del monarca, Suger indica com el 1124 Lluís mobilitzà un exèrcit comandat pel comte de Flandes per a enfrontar-se a una invasió d'Enric V, emperador germànic; entre les mesures que hom prengué en l'organització d'aquest exèrcit, Suger diu que:

«Hom proveí també que, on fóra que l'host entrés en combat, sempre que el lloc fos avinent, carros i carretes amb aigua i vi per als combatents fatigats i els ferits fossin col·locats en cercle, com els castells, de manera que aquells als qui les seves ferides els forcessin a abandonar la lluita s'hi poguessin reconfortar bevent i embenant-se ben fort les ferides, perquè, així envigorits, poguessin tornar al combat per tal d'obtenir la palma».⁸

Tot i que alguns autors han afirmat que es tractava d'una primera i rudimentària organització de l'assistència als malalts i ferits en la guerra,⁹ Suger sembla fer referència exclusivament

---

⁶ B. DESCLOT, *Llibre del Rei En Pere*, § 167. El pas del coll de Panissars (30 de setembre - 1 d'octubre de 1285) fou terrible per als francesos, tot i que Pere el Gran havia assegurat la vida del rei de França: *los almogàvers e los altres servents no es volien refrenar ne capdellar per lo rei, ans anaven ferir tro sus en los francesos e oceïen-los, qui vint, qui trenta hòmens, qui cavallers, qui d'altres, a colp, e majorment lla on veïen la mota e la pressa dels francesos qui aportaven les gàbies on anaven los malalts...* (*ibidem*).

⁷ *E un dia, com ell se fo partit de Barcelona, e tenia son dret camí e hac cavalcat tro a tres o quatre llegües, sentí's tan fort agreujat de sa malaltia, que anc no hac poder d'anar més avant, ans hac a romanir, las, e ujat e fort afèblit, a un lloc que és tro a quatre llegües de Barcelona, per nom l'Espital d'En Guerau de Cervelló, e aquí hagueren-lo a portar hòmens en bastiment de fusta tro fo a una sua vila que és en mig lloc entre Barcelona e Tarragona, e la vila aquella és apellada Vilafranca del Penedès...* (B. DESCLOT, *Llibre del Rei En Pere*, cit., § 168).

⁸ *Provisum est etiam ut, ubicumque exercitus, apto tamen loco, certamen inirent, et carri et carrete aquam et vinum fessis et sauciatis deferentes, instar castellorum in corona locarentur, ut a labore bellico a vulneribus deficientes, inibi potando ac ligaturas restringendo fortiores, indurati ad palmam optinendam concertarent* (SUGER, *Vie de Louis VI le Gros*, § XXVIII, p. 226).

⁹ Vegeu, per exemple, A. CASARINI, "I precursori italiani", cit., p. 11, i els comentaris que n'he fet a l'apartat «Del costum a les ordinacions».

a un lloc protegit on els guerrers podien refer-se, amb l'aigua i el vi que duïen en els carros, i, pel que sembla, tenir cura *ells mateixos* de les seves ferides: no només es pot ben bé deduir així del text sinó que no s'hi esmenta en cap moment la presència de metges.

Per a la Corona d'Aragó, diverses notícies que hem vist tot al llarg de la Primera Part, ens suggereixen la possibilitat que s'anés desenvolupant una organització similar en el si dels seus exèrcits. Hem vist com molts dels professionals sanitaris que acompanyaren les expedicions estudiades disposaven d'ajudants o assistents, alguns d'ells en bon nombre. Hem vist també com alguns professionals, molt en particular els cirurgians però també, en algunes ocasions, els físics i, fins i tot, els menescals, gaudien d'altres sumes de diners en retribució pels seus serveis professionals exercits sobre un gran nombre de combatents —o les seves bèsties. En els albarans de pagament d'aquests sanitaris, efectivament, s'utilitza la fórmula de la cessió obligatòria de l'equivalent del sou d'un dia per part de tots els combatents, per tal de garantir així el dret d'aquests a l'assistència sanitària del professional en qüestió en cas de necessitat. I finalment hem vist també una referència a les *tendes* dels metges; en efecte, precisament en la guerra de Mallorca, la mateixa en la qual Pere *el Cerimoniós* assajà un canvi en el sistema de retribució —el possible abast polític i financer del qual ja ha estat comentat— imposant un salari diari per a tots els professionals, el rei ordenà la cessió d'una *tenda* a dos dels seus metges conjuntament per al seu ús durant l'expedició a l'illa. Res no indica, en aquest document, per quina mena d'utilitat els era cedida la tenda als metges, si és que en podia tenir alguna a més de la d'habitable; no obstant això, sabem de cessions similars a altres grups de persones per a la mateixa expedició, com ara a capellans, a escrivans, a ferrers, etc., que semblen indicar que podria tractar-se, d'alguna manera, d'instal·lacions per a la pràctica de llurs activitats.¹⁰ Per altra banda, basant-se en dades, val a dir que prou minses, que aporta el *Llibre dels Feïts* de Jaume I, en concret la narració de la ferida que rebé el rei durant el setge de València (1238),¹¹ Antonio Población suggerí que les referències al real —tenda

¹⁰ Vegeu els capítols i apartats corresponents de la Primera Part. Quant als sistemes de retribució, vegeu l'apartat corresponent en aquest capítol.

¹¹ Jaume I hi fou ferit al cap pel dard d'una ballesta. La crònica del rei indica únicament que el monarca es retirà al real per a recuperar-se: *E un ballester tirà's; e, de part lo capell de sol e el batut, donà's en lo cap ab lo cairell prop del front. E Déus, que ho volc, no traspasà lo test, e eixí's bé a la meitat de la testa la punta de la sageta; e Nós, ab ira que n'haguem, donam tal de la mà en la sageta que trencam-la; e eixí's la sang per la cara e enjús, e ab lo mantell de sendat que Nós aduíem torcàvem-nos la sang, e veníem rient per tal que la host no se n'esmaiàs. E entram-nos-en en un real en què Nós posàvem, e engrossà's tota la cara e els ulls; sí que de l'ull de la part en què Nós érem ferit no poguem veer per quatre o per cinc dies. E, quan la cara nos fo desinflatada, cavalgam per tota*

o conjunt de tendes on s'allotjava un exèrcit en campanya— com a indret on hom es refeia de les ferides rebudes, podria indicar també alguna mena d'organització sanitària, per incipient que aquesta fóra.¹²

Hem vist com les milícies comunals de les ciutats flamenques, a finals del segle XIII, eren acompanyades ordinàriament per un o més cirurgians amb diversos ajudants i deixebles, i fins i tot amb les seves mullers, essent tots ells retribuïts pel Comú. Igualment, les milícies comunals de les ciutats italianes disposaven d'un o més cirurgians acompanyats per diversos assistents.¹³

Pel que fa a Anglaterra, ja hem vist que, quan Eduard I envaí Escòcia (1299-1301), el seu exèrcit fou acompanyat per un mínim de set sanitaris, comptant-li els dos ajudants que anaven amb el físic del rei i els altres dos que acompanyaven el seu cirurgià. En la campanya d'Azincourt d'Enric V (1415), el cirurgià del rei comptà amb dotze ajudants documentats. Durant la batalla d'Azincourt encara, hom concedí als cirurgians dos carros i una carreta on, amb la capella i el bagatge de l'exèrcit, sembla que van esperar el final del combat. Igualment, hom sap de l'existència de carros aturats en el camp anglès, durant la batalla de Crécy (1346).¹⁴ Carros proveïts de llits es diu que foren utilitzats en el setge d'Utrera (1477-1478), i que el dia següent de la conquesta de Màlaga (19 d'agost de 1487), uns 400 d'aquests van entrar a la ciutat.¹⁵

---

la host per tal que la gent no fos tota desconhortada (JAUME I, *Llibre dels Feits*, § 266). Poc més endavant, durant el mateix setge, el rei va menjar, beure i dormir *en un real qui era prop de la nostra albergada* (*ibid.*, § 281). Cal suposar que allí, en el real, fou assistit pels seus metges. De fet, sabem que la ferida fou suficientment greu com per a deixar-li marca en el crani: quan després del saqueig i destrucció dels panteons de Poblet (1835) hom provà d'identificar les seves restes d'entre els cadàvers escampats pel terra de l'església per tal de dur-les a Tarragona, es van poder reconèixer gràcies a aquesta ferida en el crani (vegeu l'anotació de Soldevila al *Llibre dels Feits*, § 266).

¹² *Respecto de los hospitales militares de plaza y campaña, no hemos reconocido organización fija: supuesta con fundamento su existencia, siquiera fuese defectuosa, en virtud de citas históricas recogidas, tenemos que consignar así nuestra opinión. La existencia del real, en donde recibían auxilio los monarcas, hace comprender que con menos perfección, con menos personal y tal vez menos ilustrados profesores, estaban dotadas las huestes de ambulancias de sanidad...* (A. POBLACIÓN y FERNÁNDEZ, *Historia de la medicina militar*, cit., p. 135. Per a la semàntica de la veu *real*, vegeu P. COROMINES, *Diccionari etimològic*, cit., vol. 7, p. 34.

¹³ Vegeu l'apartat «Del costum a les ordinacions» d'aquest capítol.

¹⁴ Vegeu W. J. BISHOP, *The Early History*, cit., pp. 69-70; G. E. GASK, "The Medical Services", cit., p. 95; i IDEM, "Vicary's Predecessors", cit., pp. 66 i 70.

¹⁵ F. H. GARRISON, *Notes on the History*, cit., pp. 95-97, basant-se en E. Th. WITHINGTON, *Medical History*, cit., pp. 224-25.

Si bé tot al llarg del període baix-medieval es va desenvolupant un sistema organitzat d'assistència al camp de batalla, no és fins a finals del segle XV que es documenta l'existència sistemàtica i indiscutible de veritables hospitals mòbils de camp, amb personal sanitari exercint-hi, per a tenir cura dels malalts i ferits de l'exèrcit en campanya, i anomenats amb aquest nom. És el final d'un procés històric, l'evolució del qual contribueixen a il·lustrar totes aquestes dades anteriors, i que en rigor ja queda fora de l'interès estricte d'aquest treball; no obstant això, penso que pot ser de molt de profit, com a comparació, fer una ràpida anàlisi a les primeres dades conegudes sobre el tema.

2.- LA GUERRA DE GRANADA.

Les primeres notícies al respecte corresponen a la guerra de Granada (1484-1492), durant la qual, en diversos setges successius, foren muntades un determinat nombre de grans *tendes* a tal efecte. Cap cronista deixà d'esmentar-les, com a gran novetat que eren, i igualment llur existència està ben documentada.¹⁶ Amb tot, fora d'escasses recerques documentals, antigues o més recents, la font tradicional d'informació dels historiadors sobre aquest tema ha estat el secretari i cronista dels Reis Castòlics, Fernando del Pulgar i l'epistolari de Pedro Màrtir de Anglería.¹⁷

---

¹⁶ Vegeu M. A. LADERO QUESADA, *Castilla y la conquista del Reino de Granada*, Granada, 1987, p. 166. Alguns altres autors, en canvi, al·ludeixen al setge i batalla de Toro de 1476, guanyada per les forces castellano-aragoneses durant la guerra civil castellana, com a primer exemple documentat, però no ho he pogut verificar: *La Reina Isabel, cuando se hicieron, durante la primavera de 1476, los preparativos para acometer la conquista de Toro, ordenó la formación, en seis espaciosas tiendas, de un hospital provisto de camas, y de cuanto se creyó necesario para asistir en él a los enfermos y heridos, destinando al mismo el número de facultativos bastante para cubrir el servicio, asalariándoles a sus particulares expensas* (S. MONTSERRAT ESTEVE, *La medicina militar*, cit., p. 139; i R. ROLDÁN y GUERRERO, "Historia del cuerpo de farmacia", cit., 5 (1953): 20).

¹⁷ A. POBLACIÓN y FERNÁNDEZ, *Historia de la Medicina militar*, cit., pp. 135 i 147-49, es basà en les històries generals d'Espanya de Gebhardt (vol. 4, p. 643) i Lafuente (vol. 9, pp. 519 i ss.), en l'obra de Morejón (vol. 1, p. 256), i en Fernando del Pulgar i Pedro Màrtir. A. RUIZ MORENO, *La medicina en la legislación*, cit., p. 53, reproduí, amb errors, el famós text de Fernando del Pulgar. D'altra banda, E. Th. WITHINGTON, *Medical History*, cit., pp. 224-25, es basà també en la crònica de Fernando del Pulgar però cità igualment documents inèdits. En ell, i en l'obra clàssica de W. H. PRESCOTT, *The History and Reign of Ferdinand and Isabela, Catholics Kings of Spain*, Londres, 1838, vol. 1, p. 366 [ed. esp.: p. 236], es basaren d'altres historiadors anglosaxons posteriors; són els casos de F. H. GARRISON, *Notes on the History*, cit., pp. 95-97, G. E. GASK, "The Medical Services", cit., p. 97, W.

Segons el citat cronista Fernando del Pulgar, durant el setge d'Àlora establert per Ferran *el Catòlic* (1484) hom instal·là, a iniciativa de la reina, sis grans tendes, ben equipades amb llits i medicines, amb físics, cirurgians i assistents, per a tenir cura dels malalts i ferits. La mateixa reina, segons Pulgar, ordenà que cap d'aquests professionals no cobrés res als seus pacients, ja que ella els retribuïria.¹⁸ Més endavant, com ja suggereix el cronista, la presència d'aquestes tendes, en nombre variable, es féu habitual en els campaments durant la mateixa guerra. La iniciativa de la reina sembla confirmar-se pel fet que hom hi conegué aquestes instal·lacions, sempre segons Pulgar, com a *hospital de la reina*,¹⁹ i a la mateixa Isabel, segons autors moderns, com a *mater castrorum*.²⁰

L'historiador de la cort dels Reis Catòlics Perdro Màrtir de Anglería —Pietro Martire d'Anghiera, milanès—, confirma els fets, amb lleugeres variants. En una carta escrita a l'arquebisbe de Milà, Giovanni Arcimboldi, des del setge de Baza (1489), li descriu com s'hi

---

J. BISHOP, *The Early History*, cit., p. 70, o J. LAFFIN, *Surgeons in the Field*, cit., p. 23. Per això és poc comprensible que alguns historiadors també anglosaxons i pròxims al tema ho ignoressin, com ara A. C. YATE, "The Knights Hospitallers and Ambulance Work in War", *Journal of the Royal United Service Institution*, 44 (1900): 1099-1138, que designà com a primers hospitals de campanya documentats els establerts pels francesos en el setge d'Orleans de 1590 (*ibid.*, p. 1133). Vegeu també A. van BAUMBERGHEN, *Organización y funcionamiento de los Servicios de Sanidad, etc., en el pasado...*, Madrid, 1925, p. 58; els treballs adés citats de S. MONTSERRAT ESTEVE, *La medicina militar*, cit., pp. 139 i ss., i R. ROLDÁN y GUERRERO, "Historia del cuerpo de farmacia militar", pp. 20 i ss.; J. VIGÓN SUERODÍAZ, *El ejército de los Reyes Católicos*, Madrid, 1968, pp. 137-38, que es basa en les cròniques de Pulgar i Diego Valera; i V. M. PIQUERAS, "Algo sobre la Reina Católica y la farmacia militar", *Boletín de la Sociedad Española de Historia de la Farmacia*, 24 (1973): 133-35; entre d'altres.

¹⁸ *Los moros, asimismo, tiravan con espingardas, et con otros tiros de pólvora, et saetas con yerbas, et ferían algunos cristianos. E para curar los feridos et los dolientes, la Reyna enbiava sienpre a los reales seys tiendas grandes, e las camas de ropa neçesarias para los feridos et enfermos; y enbiava çerujanos y físicos et medicinas, et onbres que los sirviesen; et mandava que no llevasen preçio alguno, porque ella lo mandava pagar. E estas tiendas, con todo este aparejo, se llamava en los reales el Hospital de la Reyna* (F. del PULGAR, *Crónica de los Reyes Católicos*, vol. 2, § 160). En el setge d'Àlora s'utilitzà, per primer cop, l'artilleria a gran escala (M. A. LADERO QUESADA, *Castilla y la conquista*, cit., pp. 125-28).

¹⁹ Així pot veure's novament en el setge de Setenil (1484), on el real *estava muy basteçido de todas las cosas neçesarias, porque la Reyna enbió ofiçiales e provisiones e las otras cosas que eran menester para la hueste, en gran abundancia. Otrosí, enbió las seys tiendas que se decían al espital de la Reyna, para los dolientes e feridos, segúnd lo acostumbra enbiar a los otros reales* (F. del PULGAR, *Crónica*, cit., vol. 2, § 161). Igualment, quan s'inicià la campanya de Màlaga (1487), *envió asimismo la Reyna las tiendas grandes que se llamavan el Hospital de la Reyna, con el qual ospital enbiava çerujanos e físicos, et ropas de camas, et medecinas, e omes que syrvían a los feridos et enfermos. E todo lo mandava pagar, segúnd lo acostumbra en los otros reales* (*ibid.*, vol. 2, § 169). I en el setge del castell de Gibralfaro, prop de Màlaga (1487) *cayan algunos muertos et otros feridos, que se trayan a las tiendas que se dezían el Hospital de la Reyna, donde eran curados* (*ibid.*, vol. 2, § 209).

²⁰ Vegeu M. LAFUENTE, *Historia general de España*, vol. 9, Madrid, 1852, p. 522; o E. Th. WITHINGTON, *Medical History*, cit., pp. 224-25; repetit per A. POBLACIÓN y FERNÁNDEZ, *Historia de la Medicina militar*, cit., pp. 148-49, i R. ROLDÁN y GUERRERO, "Historia del cuerpo de farmacia militar", cit., 5 (1953): 22.

instal·laren quatre grans tendes-hospital per a tenir cura no només dels qui caiguessin ferits en el setge, sinó també de tots els qui hi emmalaltessin; com estaven dotades de gran nombre de físics, cirurgians, apotecaris i altres sanitaris —dels que en lloa també l'organització i la diligència—, i amb tants mitjans que res no havien d'envejar als hospitals urbans de Milà. Pedro Màrtir n'atribueix també la invenció i el finançament a la reina.²¹ Tanmateix, malgrat que sembla que el seu salari fou finançat mitjançant el sistema de descompte de dos dies de sou de tots els combatents,²² això no ha d'impedir creure els cronistes quan afirmen que fou la reina qui els retribuï directament; ja hem vist com funcionava aquest sistema a la Corona d'Aragó: efectivament era el rei qui pagava, però aplicant el descompte a totes les soldades. Afegim-hi que els metges que hi exercien eren els mateixos de la cort.²³

No disposem de dades incontestables que permetin afirmar una possible influència dels costums establerts en els exèrcits catalano-aragonesos sobre aquest tema en els castellans que conqueriren el regne de Granada. Tanmateix, si bé Pulgar i Anglería n'atribueixen la iniciativa a la reina Isabel, i res no diuen al respecte del rei Ferran, d'altres cròniques contemporànies opten per fer-ne protagonista, de forma igualment vehement, el rei d'Aragó. Són els casos d'Andrés Bernáldez, capellà de Diego Deza, arquebisbe de Sevilla, que així ho afirma quan parla del setge de Màlaga (1487);²⁴ i sobretot, pel caràcter rotund amb què s'expressa, Diego de Valera, conseller dels reis i fill d'Alonso Chirino, també anomenat Alonso García de Guadalajara, físic de Joan II de Castella, que el féu examinador de físics i cirurgians. Valera

---

²¹ *Hospitalalia tentoria quatuor ingentia providum reginae pietatis inventum, est opere pretium videre; ad remedium haec et medelam non sancionorum modo, sed quovis morbo laborantium erecta medicorum, pharmacopolarum, chirurgorumque et reliquorum ad ministeria addictorum, is est numerus, si est ordo, ea diligentia, rerum ea copia, ut neque suburbano vestro Spiritui Santo, neque vasto illi tuo Mediolanensium cedant hospitalibus. Regia usipensa quidquid langoris, quidquid accidentis emergit in status cuique a natura dies adsit absconditur* (P. M. de ANGLERÍA, *Epistolario*, vol. 1, § 73 (12 agost 1489), p. 123). Vegeu-ne una traducció a A. POBLACIÓN y FERNÁNDEZ, *Historia de la Medicina militar*, cit., p. 148.

²² M. A. LADERO QUESADA, *Castilla y la conquista*, cit., p. 166.

²³ *Los médicos que cada año levantan un «Hospital de la Reina» móvil en tiendas de campaña son los mismos que atienden a la Corte... los doctores Soto, Guadalupe, Juan Rodríguez de Toledo, de la Reina, Juan de Ribas Altas y Bedoz...* (M. A. LADERO QUESADA, *ibid.*)

²⁴ *Había un hospital muy grande, de tiendas, que el Rey mandó hacer, donde todos los enfermos e heridos eran curados e mantenidos a costa del Rey, así de heridas de los moros, como de cualesquier enfermedades que enfermaban. Había físicos y cirujanos cuantos eran menester, que los curaban* (A. BERNÁLDEZ, *Historia de los Reyes Católicos...*, § 87. Sobre l'hospital de Màlaga, vegeu L. NIETO CAMINO, *Laboratorio de Málaga*, Madrid, 1920, que n'identificà els metges, alguns dels quals eren del servei del rei Ferran i originaris de la Corona d'Aragó.

emfasitza que els hospitals muntats en els setges de Vélez-Màlaga i Màlaga, els quals indica que el rei manà portar durant tota la guerra, foren una de les coses mai vistes i ni sentides *en esta España* fins aleshores.²⁵ D'altra banda, sabem que el qui fou protometge del rei Ferran durant la guerra de Granada no fou altre que Bernat de Casaldovol. Aquest físic de Barcelona consta —amb el cirurgià Jeroni Masnovell— com un dels *correctors* de l'edició *princeps* de la traducció catalana de la *Chirurgia Magna* de Gui de Chaulhac feta a Barcelona, precisament, l'any 1492; es dona la circumstància, igualment, que l'edició *princeps* de la traducció castellana del mateix tractat, feta a Sevilla un any més tard, i en la qual no hi consta cap indicació de traductor o corrector, sembla ser també obra seva i tractar-se, en realitat, d'una traducció de la versió catalana.²⁶ S'ha dit que abans de la iniciativa dels Reis Catòlics en la guerra de Granada:

*Terminada la batalla, quedaban en el campo los heridos que no podían valerse, mezclados con los cadáveres propios y enemigos; a las tiendas eran llevados rápidamente los señores por sus servidores, donde eran asistidos por sus médicos y cirujanos. Los soldados menos lisiados, así como los que iban volviendo de la persecución del enemigo, llevaban a los heridos más graves también a sus tiendas o refugios para ser asistidos por los aventureros que conocemos, cuyo momento de obrar más oportuno es éste, pues el pobre herido, en su dolor, pagaba a buen precio lo que se le ofrecía como remedio de curación.*²⁷

---

²⁵ *Entre las cosas nunca vistas ni oídas que príncipe tan grande en esta España hiciese [...] que mandó para allí [en els setges de Vélez-Màlaga i Màlaga] un hospital en que había dos grandes alfaneges e quinze tiendas, en que se pusieron doscientas camas de colchones con todo lo necesario, donde los feridos y enfermos eran servidos e curados tan bien como si en sus casas estuvieran. E allí eran visitados de físicos e cirujanos del rey e les eran dadas todas las medecinas e las otras cosas necesarias muy cumplidamente. El cual hospital mandó siempre traer desde el comienzo de esta guerra...* (D. de VALERA, *Crónica de los Reyes Católicos*, § ; vegeu A. GIMÉNEZ SOLER, *Fernando el Católico*, Barcelona, 1941, pp. 135-36, i J. VIGÓN SUERODÍAZ, *El ejército*, cit., p. 138.

²⁶ Sembla que l'edició de Barcelona fou feta per Casaldovol en el context de la rivalitat que mantenia amb el físic-cirurgià Antoni Amiguet, professor de la Facultat de medicina de la ciutat, el qual hi tenia també una càtedra lliure de cirurgia en la que es llegia l'obra de Chaulhac i de la que en féu imprimir una part el 1501. Vegeu al respecte A. CARDONER i PLANAS, *Història de la medicina*, cit., p. 116 i 172, i, en particular, À. MARTÍNEZ VIDAL, xxxxx, *Congrés d'Història de la Medicina Catalana*, xxxxx, i la seva tesi de llicenciatura, on s'analitzen i es comparen els textos de Barcelona (1492) i Sevilla (1493) en el seu capítol anatòmic. El mateix autor té en projecte, juntament amb Jon Arizabalaga, l'edició crítica de l'incunable català (G. DE CHAULHAC, *Inventari o collectori en la part cirurgical de medicina, compilat e complit l'any de nostre Senyor mil tres-cents xexanta y tres per Guido de Cauliach, mestre en medecina en lo famós estudi de Montpeller, corregit per [...] maestre Bernat de Casaldovol [...] ensemps ab [...] maestre Hierònim Mas Novell...*, Barcelona, 1492 [Biblioteca Universitària de Barcelona, incunable n° 490]).

²⁷ M. VILLALONGA GUERRA, "Los servicios sanitarios y la reina Católica", *Ejército*, (jul. 1951), reproduït per J. VIGÓN SUERODÍAZ, *El ejército*, cit., p. 137, que afirma que el primer ho documenta; de fet, la referència a les *tendes* del real on sembla que eren els *maestros cirujanos* que van curar el conestable Álvaro de Luna durant l'assalt a Atienza (1446) no és prou clara com per a contradir aquesta afirmació (vegeu abans, l'apartat «Del costum a les ordinacions»).

De tota manera cal ser molt caut enfront d'afirmacions com aquesta; tot i que no s'ha fet cap estudi sobre els costums sanitaris en els exèrcits castellans —en el cas que la documentació conservada ho permetés—, ja hem vist abans com els metges no hi foren absents. Tanmateix, el que sí que es pot remarcar és que això no s'assembla gens al panorama que hem pogut observar en els exèrcits de la Corona d'Aragó, i si, en canvi, fos cert per als castellans, potser la suposició que el rei Ferran —i amb ell les pràctiques desenvolupades a la Corona d'Aragó— tingué un paper decisiu en la introducció dels hospitals de campanya no seria gaire desencaminada. Aportà la reina l'esperit de caritat i el rei els fruits dels costums i pràctiques desenvolupades a la Corona d'Aragó durant els segles precedents? O és que potser aquests costums i pràctiques foren comunes a aquests dos regnes peninsulars? Un estudi —per fer— dels costums sanitaris en els exèrcits catalano-aragonesos i castellans del segle XV, anteriors a la guerra de Granada, sens dubte aportaria més llum sobre aquest particular.

* * * *

Totes aquestes dades que he exposat contribueixen a il·lustrar les arrels del que només molt a finals del segle XV serien els hospitals militars de campanya, quan un nou tipus de societat (humanista), d'estat (autoritari) i d'exèrcit (permanent) en sentirien conjuntament la necessitat. Tenint això en compte, no és gens estrany que les primeres dades que posseïm sobre l'assignació de *tendes* a metges durant una expedició militar corresponguin a la iniciativa d'un monarca com Pere III.

3.- MONESTIRS, ESGLÉSIES, HOSPITALS.

Altrament, també està documentat com els combatents malalts o ferits eren conduïts a monestirs, esglésies, cases dels ordes militars, hospitals o nuclis de població pròxims al camp de batalla per al seu tractament i convallescència. Quan Eduard I d'Anglaterra fou ferit a la batalla de Falkirk, durant l'expedició a Escòcia de 1298, fou atès en un monestir pròxim.

Les miniatures contemporànies il·lustren ben clarament aquesta pràctica.²⁸ D'altra banda, en les cròniques de Froissart hom hi pot trobar algunes notícies sobre els trasllat —amb lliteres— dels ferits en la guerra a cases properes al camp de batalla per a la seva assistència.²⁹

Allí podien ser assistits per metges, frares (infermers), dones (metgesses), o per altres individus (soldats o servents) amb rudimentàries habilitats sanitàries. És ben sabut que, malgrat les prohibicions eclesiàstiques, els clergues practicaren la medicina i fins i tot la cirurgia. Durant el setge de Girona de 1285, un ballester disparà des de la muralla de la ciutat contra un noble francès que jeia malalt en una església exterior pròxima, on era atès per un escuder:

Un dia un hourat comte francès era malalt en la host e, per tal que fos pus segur, jaïa en son llit en una església que era prop lo mur de la ciutat de Gerona, la qual lo rei de França li havia lliurada per tenda, per tal car era hourat hom e que allí pogués fer a sa guisa. E mentre que ell jaïa així malalt en son llit, un sarraí ballester lo viu del mur de la ciutat per la fenella de les portes d'una finestra que era en aquella església; e lo sarraí, que el viu així jaure malalt, jurà per sa lig que ell li daria tal abeuratge a beure, que sempre seria guarit. E esmà per on li poria tirar que no l'erràs, e no trobà negun lloc sinó aquella fenella que no havia pus d'un dit e mig d'ample. E quan viu que àls no podia fer, ne altre lloc no trobava, aparellà bé sa ballesta, e esmà bé lo malalt e veé'l que seïa en son llit e que li estava un escuder davant ab un ventall de ploma de paó per ostar les mosques, e aquell comte malalt que tenia una escudella d'argent plena de brou que bevia. E quan lo sarraí lhac bé aesmat, va desaparar sa bona ballesta de dos peus que tenia, e passà la treta per aquella fenella de les portes de la finestra e donà tal colp a l'escuder que tenia lo ventall per la mà, que ultrapassà la treta e puis anà ferir lo comte qui bevia lo brou e donà-li tal colp per los pits que ultrapassaren les empenes de l'altra part, sí que sempre caec en sobines mort fred.³⁰

Cap a 1295 funcionava un hospital a Grosseto, prop de Siena, que fou sovint utilitzat per a la convalescència dels ferits en el combat; poc abans (1268) el Comú de Siena li havia assignat un metge perquè hi restés de forma continuada.³¹ Amb la presència o no de metges, hom sap d'alguns hospitals que foren fundats per a assistir i/o allotjar ferits i mutilats de guerra. Es solen citar els fundats per mariners a la costa anglesa del Canal de la Mànega, als quals serien

²⁸ Vegeu E. E. GASK, "Vicary's Predecessors", cit., pp. 61 i 63; J. LAFFIN, *Suregons in the Field*, cit., p. 14; per a les miniatures, vegeu també A. CABANÈS, *Chirurgiens et blessés*, cit.

²⁹ A. CASARINI, *La medicina militare*, cit., p. 182 i ss., i IDEM, "I precursori italiani", cit., p. 11.

³⁰ B. DESCLOT, *Llibre del Rei En Pere*, § 163: Soldevila opina que l'església era la col·legiata de Sant Feliu. Com pot veure's, no hi ha cap referència a cap sanitari, ni tampoc a cap clergue, però cal notar l'ús precisament d'una església com a tenda i la funció assistencial exercida per l'escuder.

³¹ A. CASARINI, "I precursori italiani", cit., p. 12; i A. GAROSI, "Spunti di organizzazione", cit., pp. 235 i 242.

també evaquats els anglesos malalts i ferits en les guerres a França;⁸² el que fundà un cirurgià naval venecià, anomenat Gualterius, a la ciutat de Venècia, amb el suport de la República (1318), per a mariners vells i indigents;⁸³ o bé el que existia a Nàpols en el segle XIV per a cecs i mutilats de guerra (*exoculatorum et mutilatorum in serviciis*), que hi rebien una pensió de sis sous diaris.⁸⁴

En tot cas, cal pensar que aquest recurs no sempre devia ser possible. Hem vist com, durant l'expedició a Almeria de 1309-1310 molts malalts i ferits en el setge s'adreçaren al monestir de Sant Vicent de la Roqueta, a València, fins que els clergues es negaren a rebre'n més, i provocaren així la intervenció directa de Jaume II. En aquest context, és possible que les mancances que podia oferir aquest rudimentari sistema d'evacuació contribuïssin, d'alguna manera, a estimular l'organització d'un sistema d'assistència sanitària al camp.

---

⁸² J. J. KEEVIL, *Medicine and the Navy*, cit., vol. 1, p. 6 i ss.

⁸³ J. J. KEEVIL, *Medicine and the Navy*, cit., vol. 1, p. 10, basant-se en W. L. MANN, "The Origin and the Early Development of Naval Medicine", *Naval Institute Proceedings*, 55 (1929): 720.

⁸⁴ A. CASARINI, "I precursori italiani", cit., p. 14; i A. GAROSI, *Siena nella storia*, cit., pp. 295-96.

capítol VI: ELS ORDES MILITARS I LA SANITAT

No he pogut trobar cap document que provi cap mena de tasca assistencial per part d'hospitalers o de membres d'altres ordes militars en les expedicions estudiades, ni tampoc consten professionals sanitaris al seu servei durant aquestes expedicions. Tanmateix, alguns historiadors de la medicina (militar) han fet afirmacions tals com que, de resultes de les croades, «al llarg de les vies de comunicació, sorgí una gran organització mèdica establerta sobre bases militars pels cavallers de Sant Joan de l'Hospital de Jerusalem»;¹ o que els ordes militars «contribuïren en una important mesura en la cura dels ferits i malalts de guerra»; o, fins i tot, que «han de ser considerats com els precursors dels cossos de sanitat militar moderns, en el seu doble vessant de cavallers combatents i sacerdots d'un ideal» (!).² Aviat, però, d'altres historiadors començaren a ressituar el tema, remarcant la ràpida evolució d'aquestes institucions —fins i tot dels Hospitalers— cap a funcions primordialment militars.³ Tot i que aquesta mena d'afirmacions maximalistes no s'ajusten ni a la realitat dels primers temps d'aquests ordes, en certa mesura, com veurem tot seguit, no semblen desenfocades.

Com és sabut, les croades (1096-1270) originaren el naixement d'ordes religiosos especialitzats en protegir, proveir i tenir cura dels pelegrins. A Terra Santa es fundaren ordes d'aquesta mena per part del canonges i cavallers del Sant Sepulcre (v. 1099), dels hospitalers de Sant Joan de Jerusalem o Hospitalers pròpiament dits (1048), dels cavallers del Temple o

---

¹ J. LAFFIN, *Surgeons in the Field*, cit., p. 12.

² A. RUIZ MORENO, *La medicina en la legislación*, cit., p. 54, basant-se en R. FRUCHTMAN, "Evolución histórica de la Sanidad Militar", dins *Trabajos de la Cátedra de Historia Crítica de la Medicina*, vol. 1, Madrid, 1933 —que no m'ha estat possible de consultar—, i en referència als hospitalers. La importància de les tasques sanitàries en la guerra exercides pels ordes militars a la península Ibèrica en el segle XIV també ha estat afirmada per U. STEFANUTTI, "Le tape iniziali", cit., però sense citar cap font. Vegeu també S. MONTSERRAT ESTEVE, *La medicina militar*, cit., p. 128, i R. ROLDÁN y GUERRERO, "Historia del cuerpo de farmacia", cit., 5 (1953): 18. Afirmacions similars foren fetes, per a Anglaterra, per G. PARKER, "Early Bristol Medical Illustrations, the Mediaeval Hospitals, and Barber-surgeons", *Transactions of the Bristol and Gloucestershire Archaeological Society*, 44 (1922): 155-78, pp. 161-62.

³ F. H. GARRISON, *An Introduction to the History of Medicine*, Filadèlfia, 1929, pp. 87 i 162, que no deixà, però, de ressaltar-ne la importància durant les croades des del punt de vista de l'assistència als malalts i ferits.

Templers (1119) i dels hospitalers Teutònics (1190). Mentre que el del Sant Sepulcre i el del Temple foren des de bon principi uns ordes exclusivament militars, els altres dos, molt en particular els santjoanistes, participaren del moviment hospitaler medieval. L'orde Teutònic sorgí en un hospital a Jerusalem (1142). Més endavant, fou refundat com a comunitat assistencial, segons el model sanjoanista, per una colònia de mercaders de Bremen i Lübeck durant el setge d'Acre de 1190, on sembla que constituïren una mena d'hospital de camp. Tanmateix, després esdevingué ràpidament un orde primordialment militar de la mà d'alguns prínceps alemanys (1198), nació que el monopolitzà de bell antuvi, en especial des de que, un cop perdudes totes les possessions europees a Palestina, s'establí a Prússia i es concentrà sobretot en aconseguir la conversió per la força de prussians, lituans i altres pobles bàltics.⁴ Gui de Chaulhac denuncià, en el pròleg de la seva *Chirurgia Magna* (1363), l'empirisme acientífic de les seves pràctiques sanitàries en la guerra durant el seu temps.⁵ Els Hospitalers, fundats el 1048 per uns mercaders amalfitans amb la finalitat de tenir cura dels pelegrins que arribaven a Jerusalem, incorporaren, després de la conquesta de la ciutat i el país arran de la primera croada (1099), el vot de servir en les armes, disposició que determinà el progressiu predomini de l'element militar.

En tots els ordes, des dels primers temps, es donà una divisió entre les cases de Jerusalem, amb finalitats predominantment militars (i, secundàriament, també hospitaleres), i els establiments dels ordes arreu d'Europa, que tenien una finalitat econòmica (la recaptació de fons per a fer front a llurs tasques militars —i hospitaleres). Entre aquests últims establiments hi havia els fundats a la Corona d'Aragó, que col·laboraren activament en la conquesta (Tortosa, Mallorca, València) fins a la paralització d'aquesta a mitjan segle XIII. D'altra banda, en tots els regnes de la península Ibèrica, van sorgir, en el segle XII i principis del XIII, tot al llarg de la frontera amb al-Andalus, nombroses confraries de monjos-soldats per a la defensa del territori, que esdevingueren autèntics ordes religioso-militars (Aviz, Alcántara, Calatrava, Santiago, Sant Jordi d'Alfama). Tots ells s'assimilaren, a partir de mitjan segle XIII, amb la paralització de la conquesta a la península Ibèrica i, molt en

---

⁴ Ch. PROBST, "Das deutsche Feldspital vor Akkon (1190): die älteste derzeit nachweisbare militärmedizinische Einrichtung des christlichen Abendlandes", *Wehrmedizinische Monatsschrift*, 11 (1967): 167-69; i IDEM, *Der deutsche Orden und sein Medizinalwesen in Preussen. Hospital, Firmarie und Arzt bis 1525*, Bad Godesberg, 1969.

⁵ G. DE CHAULHAC, *Chirurgia Magna, Capitulum singulare*, ed. de G. KEIL, p. 7.

particular, des de la pèrdua dels últims reductes a Terra Santa (1291), als altres dominis feudals, i llurs membres s'aristocratitzaren.⁶

Hom ha avançat l'interessant suggeriment que l'alt nivell assolit per la medicina en les societats de l'Orient Pròxim (àrabs, bizantins) podia ben bé haver influït en els frares Hospitalers i en llur voluntat de facilitar els mitjans adequats de curació als malalts.⁷ D'altra banda, paral·lelament a l'especialització assistencial dels ordes hospitalers durant les croades, s'inicià a Europa el gran moviment de fundació d'hospitals urbans, que, amb tot, fins al segle XV, foren més aviat institucions caritatives i d'acolliment de viatgers, pelegrins, pobres o malalts —com els mantinguts pels ordes militars—, sota els auspicis de l'Església, i després, dels municipis (cal no oblidar, a tal efecte, que la paraula hospital correspon a la llatina *hospitális*, i que aquesta és un derivat d'*hospes*, hoste), en els quals la presència de sanitaris, si bé no hi fou estranya, sí que hi fou molt limitada. De fet, com veurem tot seguit, si hom observa l'evolució dels estatuts de l'orde de l'Hospital, a finals del segle XII (1182) ja s'associava l'atenció espiritual al malalt —única prevista en un principi— a l'assistència mèdica, en una significativa transició vers una concepció més eficaç de la caritat.⁸ Els que han persistit d'aquests ordes, com és el cas dels santjoanistes, només en èpoques molt recents (segle XIX) han renovat llurs activitats hospitaleres i filantròpiques, fent-les esdevenir predominants, també en la guerra.⁹

Deixant de banda llurs funcions militars, els ordes militars, es limitaren a la protecció i assistència dels pelegrins? I, tot i que fundessin institucions amb aquests objectius, quin caràcter tenia realment l'assistència que hi dispensaven? Anava adreçada només a pelegrins,

---

⁶ Un resum general sobre la història d'aquests ordes, amb la bibliografia bàsica sobre el tema —tot i que ignora absolutament la catalana—, el proporciona A. J. FOREY, *The Military Orders from the Twelfth to the Early Fourteenth Centuries*, Londres, 1992. Sobre els ordes militars a la península Ibèrica, vegeu D. W. LOMAX, *Las Órdenes Militares en la Península Ibérica durante la Edad Media*, Salamanca, 1976.

⁷ J. RILEY-SMITH, *The Knights of Saint John in Jerusalem and Cyprus, c. 1050-1310*, Londres, 1967; T. S. MILLER, "The Knights of Saint John and the Hospitals of Latin West", *Speculum*, 53 (1978): 709-33; i Danielle JACQUART i Françoise MICHEAU, *La médecine arabe et l'occident médiéval*, París, 1990, pp. 248-49.

⁸ Danielle JACQUART i Françoise MICHEAU, *La médecine arabe*, cit., p. 249. Una relació causa-efecte entre la creació d'aquestes institucions assistencials a Palestina per part dels ordes militars i la fundació d'hospitals urbans a Europa ha volgut ser vista per T. S. MILLER, "The Knights of Saint John", cit. Vegeu D. JETTER, "Los hospitales en la Edad Media", dins P. LAÍN ENTRALGO (ed.), *Historia Universal de la Medicina*, Barcelona, 1972, vol. 3, pp. 263-95.

⁹ Vegeu A. C. YATE, "The Knights Hospitallers", cit., pp. 1109 i ss.

pobres i malalts, o també als frares-cavallers dels ordes respectius, plausiblement ferits o emmalaltits en la guerra? La sequestat de la documentació conservada quant a aquest tema, fa que la principal font d'informació hagin de ser les col·leccions de regles, estatuts i ordinacions dels diferents ordes.

1.- L'ORDE DE L'HOSPITAL.

Fora de molt escassos estudis comparatius,¹⁰ el principal objectiu ha estat sempre l'orde que més destacava per aquest caràcter assistencial, el de l'Hospital de Sant Joan.¹¹ Luttrell, fent referència als Hospitalers catalano-aragonesos durant el segle XIV, conclou que la manca d'una clara raó de ser institucional fou la seva principal característica i dificultat alhora; aquesta mancança fou causada per l'allunyament de la guerra amb els musulmans, pel fet de trobar-se geogràficament al marge de la política papal mediterrània i perquè els nous ordes mendicants connectaren molt millor amb la religiositat popular del moment. Tot plegat, tingué com a conseqüència, entre d'altres, la desaparició, en part, de llur vida comunitària i litúrgica, i que les seves activitats mèdiques i caritatives, emfasitzades en els primers estatuts de l'orde, esdevinguessin mínimes enfront del seu paper militar.¹²

---

¹⁰ És particularment interessant al respecte el treball d'I. STERNS, "Care of the Sick Brothers by the Crusader Orders in the Holy Land", *Bulletin of the History of Medicine*, 57 (1983): 43-69, en el que són analitzades i comparades les regles dels principals ordes; poden veure's també els d'E. WICKERSHEIMER, "Organisation et législation sanitaires", cit., i Ann F. WOODINGS, "The Medical Resources and Practice of the Crusader States", cit.

¹¹ Vegeu E. E. HUME, "Medical Work of the Knights Hospitallers of Saint John of Jerusalem", *Bulletin of the History of Medicine*, 6 (1938): 399-466, 495-613 i 677-819; R. HERRLINGER, "Das Johanniter-Hospital zu Rhodos. Die Therapie des Monats", *Zeitschrift der Firma Boehringer im Mannheim*, 13 (1963): 97-100; i també les notes de Mª Luisa LEDESMA RUBIO, *Templarios y Hospitalarios en el Reino de Aragón*, Saragossa, 1982, p. 104 i ss.

¹² A. Th. LUTTRELL, "Hospitaller Life in Aragon: 1319-1370", dins D. W. LOMAX i D. MACKENZIE (eds.), *God and Man in Medieval Spain. Essays in Honour of J. R. L. Highfield*, Warminster, 1989, p. 115. Com a font d'informació general sobre l'orde de l'Hospital, cal veure bàsicament J. RILEY-SMITH, *The Knights of Saint John*, cit. Per al s. XIV, són útils els reculls d'articles, alguns d'ells referents a la Corona d'Aragó, d'Anthony Th. LUTTRELL, *The Hospitallers in Cyprus, Rhodes, Greece and the West, 1291-1440. Collected Studies*, Londres, 1978, i IDEM, *Latin Greece, the Hospitallers and the Crusades, 1291-1440*, Londres, 1982. Amb tot, tant per als hospitalers com per als templers a la Corona d'Aragó, continua essent fonamental l'obra de J. MIRET i SANS, *Les cases de templers y hospitalers en Catalunya. Aplech de noves y documents històrics*, Barcelona, 1910; vegeu també

Efectivament, entre les mesures contingudes en uns estatuts dictats en un capítol general de l'orde *a crexement et a profit dels pobres malaltes* de l'any 1181, hom disposava, per acord general, la contractació de quatre metges a l'hospital de Jerusalem; en sentit històric, hom recordava en el mateix text la presència de metges per a l'assistència dels homes i dones pobres d'aquell hospital entre les *bones costumes de la casa*. D'altra banda, a aquell hospital de Jerusalem, els dignataris provincials de l'orde a Montpeller i a Calàbria havien de trametre-li anualment diversos productes medicinals, per a ús tant dels pobres com dels frares-cavallers.¹³

A Jerusalem, a Rodes i a les altres possessions orientals de l'orde, amb una societat organitzada per a la guerra, no fou estranya la presència de físics, cirurgians, barbers, apotecaris i menescals des del segle XII al servei dels frares-cavallers; en tot cas, però, foren funcions professionals alienes als membres de l'orde, exercides per laics. A Anglaterra, d'altra banda, ja hem vist com entre els molt escassos sanitaris documentats en els vaixells de guerra anglesos, dos d'ells embarcaren al servei de sengles priors de l'Hospital.¹⁴

---

la síntesi de M^a. Luisa LEDESMA RUBIO, *Templarios y Hospitalarios en el Reino de Aragón*, Saragossa, 1982. Pel que fa a la progressiva preponderància de la funció militar de l'orde, vegeu A. J. FOREY, "The Militarisation of the Hospital of Saint John", *Studia Monastica*, 26 (1984): 75-89.

¹³ *Item és hordonat et establít, per assentiment de totz los frares, que al servici dels pobres malaltes del hospital de Iherusalem sien pausatx .IIII. savis metjes qui sàpien decernir e conèixer les qualitatx de les orines e les diversitatx de les malalties e que lor pusquen aministrar conseyl de metjament [...] Item lo prior [de l'Hospital] de Montpesler tametra [cascun any] .II. quitans de sucre, dels quals sien fetz laytuaris et ayxarops per los malaltes axí com per los senyors. E aquest mateyx servici fassen los ballius de Calàbria, que-y trameten atretant.* Igualment, en sentit històric, hom hi recorda confirmatòriament que entre les *bones costumes de la casa del Espital de Sant Johan de Iherusalem solien ésser aytals: Primerament, la santa casa del Espital solia tenir hòmens malaltes e fembres malaltes, e solien tenir metges qui havien cura dels malaltes e provehien de les coses necessàries a els...* (Segons una compilació de traduccions catalanes d'ordinacions i estatuts de l'orde de l'Hospital feta en la segona meitat del segle XIV o principis del XV, conservada a l'Arxiu del Gran Priorat de Catalunya (ACA), publicat per J. MIRET i SANS, *Les cases*, cit., pp. 540-41. També contenen referències a les tasques assistencials de l'orde, i a la presència de metges de física i de cirurgia, d'altres ordinacions dictades els anys 1201-1204, 1268, etc. (*ibid.*, pp. 542 i ss.) Vegeu, en canvi, la versió catalana dels estatuts de l'orde de vers mitjan segle XV, en la qual no apareix cap menció a l'assistència dispensada per professionals sanitaris; l'únic capítol que hi fa referència, i que tracta sobre *com deu ésser rebut lo malaut*, només al·ludeix a la seva confessió i alimentació (P. BERTRAN i ROIGÉ (ed.), "El text català dels primers estatuts de l'orde de l'Hospital", dins *Haciendo historia: Homenaje al Prof. Carlos Seco*, Madrid, 1989, pp. 23-30, § 23, p. 28).

¹⁴ J. J. KEEVIL, *Medicine and the Navy*, cit., vol. 1, p. 20). De fet, entre els membres de l'orde, únicament els frares infermers practicaren l'assistència als frares malalts o ferits (Vegeu J. RILET-SMITH, *The Knights of Saint John*, cit., passim; Mª Luisa LEDESMA RUBIO, *Templarios y Hospitalarios*, cit., pp. 99 i 105; Laura BALLEITTO, *Medici e farmaci*, cit., Gènova, 1986, pp. 65-67; i A. Th. LUTTRELL, "The Military and Naval Organization of the Hospitallers at Rhodes: 1310-1444", dins *Ordines Militares - Colloquia Torunensia Historica VI: Das Kriegswesen der Ritterorden im Mittelalter*, 1991, pp. 139 i 144. Aquestes observacions són generalitzables a tots els ordes militars (I. STERN, "Care of the Sick Brothers", cit., pp. 68-69. Quant al paper assistencial de la dona en aquestes institucions, vegeu A. J. FOREY, "Women and the Military Orders", cit.

2.- L'ORDE DEL TEMPLE.

Malgrat que els Templers¹⁵ no van tenir mai la vocació assistencial dels Hospitalers, la seva regla, en particular les col·leccions d'estatuts del segle XIII, aporta detalls interessants sobre els drets i deures dels frares infermers —frares que tenien una posició privilegiada en les seves cases— envers els altres frares malalts i ferits, sobre llurs coneixements mèdics i l'alimentació. No obstant això, hi ha pocs detalls sobre els tractaments aplicats a les diverses malalties que hom hi cita —entre elles les febres terçanes i quartanes. S'hi prescriu que els comanadors de les províncies de l'orde havien d'autoritzar l'actuació dels infermers en els casos més greus i, si calia, cercar els metges i els productes medicinals necessaris.¹⁶ Hom documenta, efectivament, l'existència d'un frare infermer en la casa del Temple de Gardeny durant el primer terç del segle XIII; de fet, però, sembla que la presència d'aquests frares en les cases del Temple fou més aviat estranya.¹⁷ Igualment, d'aquesta mateixa època es conserva, entre les cartes de Jaume II, una col·lecció d'estatuts en català, datable entre 1267/1272, amb nombroses narracions d'exemples pràctics, que conté detalls sobre l'assistència als malalts de lepra.¹⁸

---

¹⁵ Sobre l'orde del Temple, vegeu els treballs generals de M. MELVILLE, *La vie des Templiers*, París, 1951 [reed. revisada i actualitzada: París, 1974]; G. BORDONOVE, *La vie quotidienne des Templiers au XIIIe siècle*, París, 1975; i A. DEMURGER, *Vie et mort de l'orde du Temple, 1118-1314*, París, 1985. Quant a la presència i activitats de l'orde a la Corona d'Aragó, ultra l'obra clàssica de J. MIRET i SANS i la síntesi de Mª Luisa LEDESMA RUBIO, ja citats, vegeu fonamentalment A. J. FOREY, *The Templars in the «Corona de Aragón»*, Londres, 1973.

¹⁶ Segons uns estatuts escrits poc abans de la pèrdua de Jerusalem (1187): vegeu H. de CURZON (ed.), *La Règle du Temple*, París, 1886, § 190-97, citat per M. MELVILLE, *La vie*, cit., pp. 220-21. Vegeu també G. BORDONOVE, *La vie*, cit., pp. 85-87; i A. J. FOREY, *Templars*, cit., pp. 292-93. Sobre la vocació més militar que assistencial dels templers, i que sembla que jugà en contra seva a l'hora de la supressió de l'orde, vegeu A. DEMURGER, *Vie et mort*, cit., p. 56 i 160; A. J. FOREY, *Templars*, cit., p. 292; i Mª Luisa LEDESMA RUBIO, *Templarios*, cit., p. 99.

¹⁷ A. J. FOREY, *Templars*, cit., pp. 292-93.

¹⁸ Publicades per J. DELAVILLE LE ROULX, "Un nouveau manuscrit de la Règle du Temple", *Annuaire-Bulletin de la Société de l'Histoire de France*, 26 (1889). Els frares templers leprosos podien romandre en la comunitat reclusos en llurs cel·les, si bé, preferiblement, hom els induïa a abandonar l'orde i ingressar al de Sant Llätzer; la regla catalana prescriu que siguin duts als hospitals d'aquest orde per a fer-los-hi examinar per aquells dels seus frares que més sàpiquen d'aquella malaltia i pels seus millors físics (vegeu M. MELVILLE, *La vie*, cit., p. 221 i ss.) La casa del Temple a Gardeny tenia, efectivament, en el segle XIII, un hospital de Sant Llätzer a prop (A. J. FOREY, *Templars*, cit., pp. 292-93). Sobre el tema de la lepra en els estatuts dels diversos ordes vegeu també I. STERNS, "Care of the Sick Brothers", cit., pp. 65-66).

Quan l'orde del Temple fou suprimit, Jaume II confiscà tots els béns que tenia en les seves terres. Els béns immobles foren repartits entre l'orde de l'Hospital i el nou orde de Montesa, mentre que els mobles el rei se'ls apropià i, després de fer-ne fer inventari, repartí els que li semblà convenient. D'entre els llibres confiscats als Templers, n'hi havia alguns de medicina i de cirurgia; els primers els cedí als seus físics Joan Amell i Martí de Calçaroja.¹⁹ Igualment, Jaume II es féu, per l'octubre de 1308 —un any abans de la campanya d'Almeria—, amb un exemplar de la traducció catalana del tractat de cirurgia de Teodorico Borgognoni.²⁰ Aquestes són les úniques dades que he pogut trobar sobre llibres de medicina i cirurgia posseïts pels ordes militars; demostren, en particular la presència del dit tractat de cirurgia (escrit v. 1265), si no llur contacte amb els cercles quirúrgics més capdavanters de l'època —per aquells anys la primacia de les escoles nord-italianes ja s'havia traslladat a París—, sí almenys llur interès per la nova cirurgia, representada pel tractat de Borgognoni.

¹⁹ Per a Joan Amell: *Item magistro Johanni Amelli, medico nostro, unum librum sine postibus qui incipit in prima carta scripta in rubeo: «incipit expositio articularum», et finit in ultima carta, in littera rubea: «kalendas may», et subsequenter est scriptus in littera nigra sequens numerus: .X.III. Item eidem magistro Johanni unum librum sine postibus, qui incipit in prima carta scripta: «celis reddidit».* (ACA, C, reg. 281, f. 44 v., 13 de desembre de 1318, publicat per J. RUBIÓ - R. d'ALÒS - F. MARTORELL, "Inventaris inèdits", cit., pp. 403-04, § 14). Quant a Martí de Calçaroja: *item fideli phisico nostro, magistro Martino de Caliga Rubea, quendam librum cohoptum de corio virnilio in papiro quique incipit: «Prologus»; et finit: «explicit, benedictus Deus»* (*ibid.*, reg. 285, f. 237 v., 27 de juliol de 1326, publicat per IDEM, "Inventaris inèdits", cit., p. 407, § 18). Només sembla identificable el *Prologus*, potser, amb els Comentaris de Galè als Aforismes d'Hipòcrates (*Prologum premitit in quo sectam... / Incipit prologus istius libri Aforismi... / Medicina partitur secundum minorem partitionem (portionem)...*): vegeu L. THORNDIKE - P. KIBRE, *A Catalogue of Incipits of Mediaeval Scientific Writings in Latin*, Londres, 1963, cols. 734, 858 i 1137. Els donats a Amell semblen ser més aviat alquímics o astrològics (en els mateixos documents consta que li donà un astrolabi d'argent), per bé que el primer d'ells també podria ser identificable amb el Comentari de Galè al *De articulis* d'Hipòcrates.

²⁰ Vegeu-lo a l'inventari publicat per J. L. VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, vol. 5, Madrid, 1806, § 2, pp. 200-02: *Item alium librum cum tabulis ligneis cohoptum cum pargio viridi scriptum in pergameno, qui incipit: «En nom de Déu, comença lo Thederich», et finit in ultima linia ipsius libri: «val més que d'altre et perdre un poch».* Vegeu també A. RUBIÓ i LLUCH, *Documents*, cit., vol. 2, Barcelona, 1921, pp. XXIX-XXX i LXXIII). En aquest document, amb el títol, copiat per Villanueva del registre de l'arxiu reial, d'*Inventarium quorundam librorum qui fratribus templariis in usu fuerant*, el rei reconeixia rebre d'un seu agent una sèrie de llibres confiscats als Templers, entre els quals val a dir que n'apareixen almenys dos més que semblen relacionables amb la medicina i la cirurgia. Em refereixo als que tenen els *incipits* i *explicitis* següents: *De decayment de cabels / certa cosa et povada és* (probablement una col·lecció de receptes, ja que diu que només es tracta de dos quaderns), i *En nom de Déu / E si la nafra és en les parts*. L'exemplar de la *Cirurgia* de Teodorico, Jaume II encara el posseïa el 1323, com es pot veure en l'inventari de la cambra reial que hom dreçà aleshores (F. MARTORELL i TRABAL, "Inventari dels béns de la cambra reial en temps de Jaume II (1323)", *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 4 (1911-1912): 562. No cal dir que en aquest inventari de la cambra reial no hi consten els llibres cedits a Joan Amell el 1318.

3.- ELS ORDES MILITARS HISPÀNICS.

D'entre els ordes militars fundats a la península Ibèrica, el més destacat fou, sens dubte, el de Santiago (1170).²¹ Segons Ruiz Moreno, aquest orde «fou el primer que dedicà des del primer moment una atenció preferent a l'assistència als malalts i molt especialment a la dels ferits en la guerra, tasca per a la qual van establir el seu primer hospital a Toledo (1175), manant als comanadors que portessin amb ells, en la guerra, les coses necessàries per a l'auxili i l'assistència als cavallers ferits i malalts».²² Tret de la qüestió de l'*atenció preferent*, la regla de l'orde confirma aquestes observacions.²³

Segons indica Lomax, des del principi de l'orde, hom construï hospitals on els frares que quedaven ferits en la guerra, o malalts, poguessin viure-hi i rebre-hi assistència; foren construïts per a frares malalts i per al rescat de captius els de Toledo —aleshores en la frontera—, Conca, Lleó, Alarcón i Talavera. Quan els frares anaven a la guerra —continua interpretant la citada regla el mateix historiador—, els comanadors dels hospitals havien d'acompanyar-los, portant medicines per als qui caiguessin ferits. Tal sanitat militar

---

²¹ Els principals treballs generals sobre l'orde de Santiago són obra de J. L. MARTÍN RODRÍGUEZ, *Los orígenes de la Orden de Santiago (1170-1195)*, Barcelona, 1974, i D. W. LOMAX, *La Orden de Santiago (1170-1275)*, Madrid, 1965. Per al període posterior no hi ha cap monografia similar. Sobre la presència de l'orde de Santiago a la Corona d'Aragó, vegeu Regina SÁINZ DE LA MAZA LASOLI, *La Orden de Santiago en la Corona de Aragón*, vol. 1 (La Encomienda de Montalbán, 1210-1327) i vol. 2 (La Encomienda de Montalbán bajo Vidal de Vilanova, 1327-1357), Saragossa, 1980 i 1988.

²² A. RUIZ MORENO, *La medicina en la legislación*, cit., p. 54, seguint R. FRUCHTMAN, "Evolución histórica", cit.

²³ La Regla de l'Orde de Santiago, en els seus mss. llatins del segle XIII, indica efectivament que:

XXXIII. Qualiter impotentibus et vulneratis sit providendum.

Preterea domus sint in ordine in quibus fratres senio aut vulneribus impotentes effecti maneant ubi omnia necessaria eis liberaliter et sufficienter ministrentur, ubi infirmitatem suam maiori licentia quam caeteris eis indulta possint relevare, et salutem animarum suarum omni benivolentia ministrentur, cura postposita, providere.

XXXIV. De infirmariis et de infirmis fratribus.

Ad hoc statutum est ut in ordine sint domus propriae infirmorum, ubi secundum eorum voluntatem, prout opus fuerit, necessarium cum omni benivolentia ministrentur infirmis.

XXXV. Qualiter fratribus sit providendum et aliis fidelibus qui cum eis terram sarracenorum intraverint.

Commendatores vero qui illis infirmariis praeferunt, studeant proficere ut cum exercitus terram sarracenorum intraverit, cum illo apparatu et ipsi ingrediantur ut fratribus et aliis fidelibus exercitus, si aliquos contingerit infirmari, possit, sicut expedit, providere, et in tam arto loco positus necessaria ministrare, cum tale obsequium non suis sed sibi collatum fuisse Iesus Salvator noster testatur [Mat. 25:40]. Cum talis effectus plenitudinem in se contineat caritatis, ad quam tanto amplius oportet eniti, quanto sine ipsa minus possunt cuncta prodesse, et cum illa nulla possunt salutis premium impedire.

(Vegeu E. GALLEGU BLANCO (ed.), *The Rule of the Spanish Military Order of St. James (1170-1493)*, Leiden, 1971, pp. 112 i 114).

—conclou— fou pagada en part pel Mestre i en part per benefactors reials i particulars, però cap a 1250, la paral·lització de la conquesta féu innecessaris tants hospitals i el Mestre començà a gastar les seves rendes en altres coses, tot i que no tots els hospitals de l'orde van decaure, com el de Conca, que restà consagrat al rescat de captius.²⁴ Tot amb tot, entre les resolucions per a la reforma de l'orde preses en el capítol general reunit a Mérida l'any 1310, hom disposà que els comanadors de les infermeries (hospitals) procuressin que hi hagués metges que tinguessin cura dels malalts.²⁵ A la comanda aragonesa de Montalbán només hi ha notícia que així es complís quan emmalatí el comanador Artal de Huerta: el 1321 hom contractà el físic Bernat Minalt per un període de cinc anys per 1000 ss jaq. anuals obligant-se a fer residència a la vila.²⁶

D'altres ordes dels fundats a la Península, com els d'Alcántara (1156) i Calatrava (1158), s'ha dit que «van tenir com a fonament l'assistència als malalts i ferits en la guerra»,²⁷ però no he pogut trobar cap dada que ho provi, ni tampoc n'aporten els autors de tals afirmacions.

Quant als ordes fundats a la Corona d'Aragó, el més antic fou el de Sant Jordi d'Alfama, creat el 1201 per Pere *el Catòlic*. Els cavallers de l'orde construïren la seva casa-hospital en el lloc del mateix nom, prop del coll de Balaguer, però malgrat que entre els seus deures figurava el de l'hospitalitat envers els malalts que arribessin a la casa, oferint-los confessió, llit i aliment, sempre fou més convent que no pas hospital. L'orde tenia també al

---

²⁴ D. W. LOMAX, *La orden de Santiago*, cit., pp. 95-96. Sembla, però, que l'obra de redempció de cristians captius fou el principal mòbil que impulsà els primers frares santiaguistes a fundar les vuit Cases de la Mercè que es repartiren per tota la Península, tres de les quals foren fundades en territoris de la Corona d'Aragó: Terol (v. 1188), Saragossa (abans de 1191) i Castiel, prop de Sogorb (abans de 1234) (Regina SÁINZ DE LA MAZA LASOLI, *La Orden de Santiago*, cit., vol. 1, pp. 123-28); l'orde també tenia un hospital a Olesa de Bonesvalls, vers 1262 (*ibid.*, vol. 1, pp. 151, i vol. 2, pp. 97-99).

²⁵ *Otrosí que los Comendadores de las Enfermerías enderecen que ayan Físicos para los dolientes, e les den lo que ovieren menester para sus dolencias segund forma de Order, quier a los que viniere a las Enfermerías, quier a los que fueren en recoa o en hueste; que estos Comendadores no sean constreñidos de llevar cavallos nin armas, e Nos, el Maestre, non les tomemos ninguna cosa de los derechos que solían aver* (E. GALLEGO BLANCO (ed.), *The Rule*, cit., p. 64). Vegeu també S. MONTSERRAT ESTEVE, *La medicina militar*, cit., p. 128, i R. ROLDÁN y GUERRERO, "Historia del cuerpo de farmacia", cit., 5 (1953): 18.

²⁶ Regina SÁINZ DE LA MAZA LASOLI, *La Orden de Santiago*, cit., vol. 1, pp. 108-11, 119 i 390. El comanador Fernando Ruiz de Tauste morí el 28 de març de 1355, després de tornar malalt de l'expedició de Pere III a Sardenya (*ibid.*, vol. 2, p. 73).

²⁷ A. RUIZ MORENO, *La medicina en la legislación*, cit., p. 54, seguint R. FRUCHTMAN, "Evolución histórica", cit.

seu càrrec l'assistència caritativa als pobres i malalts a l'hospital de Reus que, tanmateix, abandonà cap a 1323. Pere III intentà (1375), sense èxit, que tots els hospitals sota l'advocació de sant Jordi que hi hagués en els seus Estats, i fins i tot l'hospital d'En Colom de Barcelona, fossin adscrits a l'orde. La seva història acabà quan el rei Martí l'uní al de Montesa l'any 1400.²⁸

L'orde de Montesa sabem que posseïa una infermeria a la seva seu central, el castell de Montesa, per als seus frares-cavallers. Tanmateix, consta que el 1331 els visitadors generals els ordenaren que contractessin un metge que tingués cura dels frares malalts perquè aquests no haguessin de sortir del monestir; i el 1356, en trobar que no ho estava, s'ordenà que la infermeria estigués més ben dotada per a ús del metge i l'apotecari.²⁹

* * * *

Tant per a tenir cura dels pobres i pelegrins com dels seus propis membres ferits o malalts, no fou estranya la presència de professionals sanitaris en contacte amb aquests ordes militars, però sempre foren laics. Entre els membres dels ordes, la pràctica sanitària estava limitada al frare infermer que, tanmateix, sembla que estigué present en ben poques cases. D'altra banda, cap de les regles dels ordes militars diu res quant a la pràctica de la cirurgia, fora de la flebotomia.³⁰ L'assistència empírica entre els mateixos frares-cavallers —molt difícil de documentar— sembla que es donà, com es donava ordinàriament entre tots els combatents, i com denuncià, al·ludint en concret als cavallers Teutònics, Gui de Chaulhac, amb unes afirmacions que podem considerar generalitzables a tots els ordes. Malauradament, si algun professional sanitari acompanyà els cavallers dels ordes presents en cadascuna de les expedicions estudiades, no ho he pogut documentar.

---

²⁸ Regina SÁINZ DE LA MAZA LASOLI i Eulalia SINTAS MARTÍNEZ, La Orden de San Jorge de Alfama. Aproximación a su historia, con un informe arqueológico, Barcelona, 1990, pp. 27 i ss., 45-46, 77, 79-80 i 162.

²⁹ Vegeu una síntesi sobre l'orde a F. GUTTON, "La chevalerie militaire en Espagne (IV): L'Ordre de Montesa", Cîteaux Commentarii Cistercienses, 25 (1974): 97-136. Els textos de les visites, per bé que en traduccions castellanques d'època moderna, han estat publicats per J. F. O'CALLAGHAN, "Las definiciones medievales de la Orden de Montesa (1326-1468)", dins Miscelánea de Textos Medievales, vol. 1, Barcelona, 1972, pp. 213-51.

³⁰ I. STERNS, "Care of the Sick Brothers", cit., pp. 61-63 i 68-69.

**capítol VII: ABAST SOCIAL DE L'ACTIVITAT
PROFESSIONAL**

Tot al llarg de la Primera Part, i també en els apartats precedents, he procurat de fixar-me en aquesta qüestió clau: Quin abast social tenia realment l'activitat mèdica exercida pels sanitaris documentats al si dels exèrcits i les armades reials? Es limitava només a les persones reials? Que potser no anava més enllà dels nobles i capitans de l'exèrcit? Era un sistema d'assistència per als familiars reials i els qui eren vinculats a la *Casa del senyor Rey*? O bé s'ha d'entendre que tenia un abast general, que actuaven sobre les persones de tots els estaments socials?

Els historiadors de la matèria, quan fan referència a l'època (baix)-medieval, sovint opten per un dels dos extrems; cal dir d'entrada que, en general, no es basen en fonts directes o, si ho fan, en cap cas han realitzat una recerca sistemàtica. En efecte, alguns afirmen categòricament que només el rei i els nobles gaudien d'assistència mèdica qualificada, mentre que la resta dels combatents quedaven a la mercè d'empírics i altres sanitaris sense formació que s'aprofitaven de llur situació de necessitat per a obtenir importants beneficis dels seus beuratges i altres remeis miracolosos;¹ cal tenir en compte que aquesta referència a la presència d'empírics sovint és extreta dels al·legats de cirurgians amb formació universitària (Mondeville, Chaulhae) contra l'intrusisme professional d'altres individus que practicaven l'ofici sense aquella formació (*illiterati*, en l'expressió de Mondeville), tant cirurgians com també barbers.

---

¹ Com hem vist, Keevil, en no poder documentar la presència normal de metges en els vaixells de guerra anglesos durant l'Edat Mitjana més que com a excepció o bé en el seguici de monarques o nobles, opta per atribuir-ho a l'escassa importància donada a l'armada en el moment, als curts trajectes de les expedicions efectuades i, sobretot, al fet que «en aquella societat clarament estratificada, amb les seves escales descendents de privilegis, eren només la casa reial i els caps de les grans famílies els qui disposaven d'assistència mèdica personal [...] però mentre perdurà el sistema feudal, l'aplicació del mateix principi a l'altre extrem de l'escala era impensable: aquesta assistència mèdica limitada als líders privilegiats continuà vigent encara per més de 150 anys» (J. J. KEEVIL, *Medicine and the Navy*, cit., p. 28). Vegeu afirmacions similars a I. CAPPELLINI, "I medici fiorentini", cit., pp. 43-45; W. J. BISHOP, *The Early History*, cit., p. 70; J. LAFFIN, *Surgeons in the Field*, cit., p. 14; R. Th. BECK, *The Cutting Edge*, cit., pp. 26-27; o R. D. FORREST, "Development of Wound Therapy from the Dark Ages to the Present", *Journal of the Royal Society of Medicine*, 75 (1981): 269; gairebé tots —excepte Cappellini— en referència a l'Anglaterra medieval, sense una consulta directa de les fonts documentals i amb la més completa absència de qualsevol perspectiva comparada amb altres àrees europees.

D'altres autors, en canvi, no dubten que fins i tot els físics universitaris al servei regular dels monarques no deixaven d'assistir mèdicament, quan els acompanyaven a la guerra, també als més humils soldats.²

No obstant això, a la vista de les dades obtingudes en aquest treball, la primera hipòtesi, facilitada, com he dit, per una manca de consulta de fonts directes i, segons com, per una certa desinformació pel que fa a la realitat (històrico-mèdica) medieval, resulta, a hores d'ara, fàcilment rebutjable sense més comentaris que no serien sinó reiteratius.

Pel que fa a la segona, són necessàries algunes matisacions. Cal recordar que si bé els físics universitaris van ser presents en totes les expedicions estudiades, la gran majoria d'ells estaven al servei regular dels reis des de temps abans. Tanmateix, això no significa que fossin els únics —també hi havia físics que no estaven lligats a la persona del rei— ni tampoc que la seva activitat professional durant la guerra es limités als monarques i a la seva Casa. Durant la campanya d'Almeria (1309-1310) disposem dels primers elements fiables per a documentar l'abast social de l'activitat professional dels físics al servei del rei. Efectivament, com hem vist, fou només durant aquella expedició que els físics del rei (Joan Amell i Martí de Calçaroja) perceberen la seva retribució mitjançant el sistema de la cessió de l'equivalent del sou d'un dia; en els albarans corresponents, hi consten un nombre considerable d'individus de l'exèrcit reial, tots ells certament pertanyents a l'estament nobiliari, però cal tenir en compte que és igual de cert que sempre hi apareixen com a caps d'una host feudal. Cal destacar un cop més la nombrosa presència de físics durant l'expedició de conquesta de Sardenya (1323-1324), on hom coneixia que hi resultarien tan enemics els pisans com les febres pestilencials endèmiques a l'illa; hi hem vist el cas d'algun físic que l'infant Alfons designà per a anar-hi *in servicium comune* de tot l'exèrcit. Els albarans de pagament dels cirurgians del rei, d'aquesta i de les altres expedicions estudiades en les que s'utilitzà el sistema de retribució de la cessió del sou d'un dia, són molt més clars encara: els cirurgians del rei hi són citats havent exercit el seu ofici *generaliter* a l'exèrcit (Berenguer ça Riera a Almeria) i tant en nobles com en homes de peu (Berenguer de Pertegàs a la conquesta de Sardenya, Bernat ça Riera a l'expedició de Pere III també a Sardenya i, més tard, ell mateix a la guerra de Castella). I el rei no deixà d'intervenir perquè així els fóra reconegut a l'hora

---

² A. CASARINI, *La medicina militare*, cit., p. 172, en referència a Joan de Pròixida, metge de l'emperador Frederic II; o R. S. GOTTFRIED, *Doctors and Medicine*, cit., p. 107, al·ludint a *mestre* Jordan de Canterbury, físic i cirurgià d'Eduard III, a Crécy.

de fer efectius els pagaments. D'altra banda, pel que fa al sou diari instaurat durant la guerra de Mallorca de 1343-1344, hem pogut veure també que aquest era satisfet a individus de totes les funcions mèdiques, fossin o no familiars reials, des de físics fins a menescals, que hi exercien el seu ofici *a ops de les companyes de cavall e de peu de Casa del senyor Rey e d'altres qui ab ell iran*. D'altra banda, els ajudants documentats podrien ser també un indicatiu d'una tasca professional exercida sobre un ampli col·lectiu de persones (i animals).

Així doncs, hom pot provar un abast social que va més enllà de la Casa del rei i fins i tot de l'estament nobiliari, també en els físics, però sobretot en els cirurgians. És observable una evolució en el temps, ampliant-se, amb el suport decidit del rei, l'abast social de l'activitat professional dels metges que eren reclutats per a acompanyar els exèrcits. En última instància, cal tenir present que malgrat que aquest abast pogués no ser realment tan general com suggereixen els albarans, el que és important de remarcar és el decidit interès dels governants (rei, municipis) perquè aquesta fos la tendència. La qual cosa no vol dir, com ha afirmat algú, que el seu principal objectiu fóra proporcionar-los una més gran «experiència clínica que els feia millors metges»,⁸ sinó que més aviat caldria relacionar-ho amb un procés més general, documentable a l'Europa occidental a partir de finals del segle XII i sobretot del segle XIII, de generalització progressiva de l'assistència sanitària, dispensada per personal degudament qualificat, més enllà dels cercles privilegiats de l'entorn de les corts reials.

Els inicis d'aquest procés d'ampliació social de l'assistència sanitària a càrrec de persones amb un bagatge tècnic considerat adequat els documenta Linda M. Paterson —tot i que ella ho cita en un altre context—, en comparar el llenguatge emprat per a referir-se als pacients en els tractats de Roger de Salerno (v. 1180) i en la traducció versificada a l'occità obra de Raimon d'Avinhon (v. 1209). En efecte, «Raimon d'Avinhon, a diferència de Roger de Salerno, sovint fa referència al pacient no només com a cavaller o escuder, sinó també com a "home agosarat" (*hom ardit*), "home coratjós" (*pros hom*) o "jove" (*macip, mesquinet, tos*)», sempre en un context de cirurgia de guerra.⁴ Per tot això, potser no caldria ser tan escèptic enfront d'algunes notícies que manifesten una institucionalització d'aquesta generalització de l'assistència sanitària en els exèrcits europeus en el segle XV. És més, en lloc de considerar

---

⁸ R. S. GOTTFRIED, *Doctors and Medicine*, p. 110, en el seu capítol 3: *Doctors of the Royal Courts*, pp. 91-129.

⁴ Linda M. PATERSON, "Military Surgery, cit., p. 144.

prematura la notícia de l'assignació d'un cirurgià per a cada companyia de cent llances en els exèrcits borgonyons de Carles *el Temerari* (1467-1477), és possible que, a la llum de tot el que hem vist i mancament un estudi acurat de l'evolució esdevinguda al llarg de la segona meitat del segle XIV i durant el XV, pogués ben bé ser tot el contrari:

Le duc a quatre chirurgiens, ces quatre servent pour la personne du duc, et pour ceux de son hostel, et autres, et certes ce ne sont point de ceux qui ont le moins affaire en la maison, car le duc est prince chevaleureux et de tel exercice de guerre, que par blessure de coup à main, de trait de poudre ou autrement, il a bien souvent tant de gens blessez en sa maison, et en ses ordonnances, que aultre part, en divers lieux blessez, que cinquante chirurgiens diligens, auroyent assez à besoigner, à faire leur devoir des cures qui surviennent, et pour ceste cause a ordonné le duc en chascune compaignie de cent lances un chirurgien, les dictz quatre chirurgiens du duc ne prennent rien des pouvres, ne des compaignons estrangiers, qui sont au service du prince, et s'attendent à luy de la satisfaction de leurs onguements et drogheries, et peuvent à la chambre à toutes heures comme les médecins.⁵

Aquest procés és igualment documentable en les milícies organitzades per les ciutats. Des del segle XIII, les autoritats municipals, des de l'Europa mediterrània fins als Països Baixos, començaren a sentir-se més responsables de l'assistència i de les condicions sanitàries de llur població, un sentiment de responsabilitat que no seria sinó accentuat per les grans crisis epidèmiques del segle XIV. D'aquesta manera, hom pot documentar, a partir de finals d'aquell segle XII i sobretot del segle XIII, la contractació de físics i cirurgians a càrrec del municipi per a l'assistència gratuïta de la població. Entre les seves obligacions, sobretot en el cas dels cirurgians, hom hi comptava l'assistència sanitària als presoners i a la milícia urbana, a la qual havien d'acompanyar en temps de guerra.⁶ Nutton opina que fins a principis del segle XIII

---

⁵ Olivier DE LA MARCHE, *L'estat de la maison du duc Charles de Bourgogne, dit le Hardy*, dins MICHAUD et POUJOLAT (eds.), *Mémoires pour servir à l'histoire de France*, vol. 3, París, 1837, p. 583, segons recull Danielle JACQUART, *Le milieu médical en France*, cit., p. 119 —les negretes són meves. Jacquart dubta que mai hagués estat aplicada, perquè ni en el *Dictionnaire* de Wickersheimer ni en el *Supplément* que ella hi addicionà no hi consta cap metge que hi pugui ser relacionat. Vegeu també A. CASARINI, *La medicina militare*, cit., p. 193; J. GUILLERMAND (dir.), *Histoire de la médecine aux armées*, cit., p. 276; i l'apartat «Del costum a les ordinations».

⁶ No existeix cap treball general modern sobre aquesta qüestió. Lluís Comenge n'inicià la historiografia al nostre país (vegeu Ll. COMENGE i FERRER, "Médicos populares", *Revista de Ciencias Médicas de Barcelona*, 1896), però fora d'algunes referències en treballs d'abast local (vegeu J. SÁNCHEZ REAL, *Los médicos de Tarragona (ss. XIV-XVII)*, Tarragona, 1976) o en altres que fan ús d'una metodologia més actual i amb un abast més global (vegeu L. GARCÍA BALLESTER, *La medicina a la València medieval*, cit., p. 82 i ss.), no s'ha emprès l'elaboració de cap síntesi general. Sobre els Països Baixos, vegeu D. DE MOULIN, *A History of Surgery*, cit., pp. 59-60 i la bibliografia en neerlandès allí citada. Per a la Itàlia medieval, vegeu V. NUTTON, "Continuity or Rediscovery?", cit., pp. 24-34, i també, centrat en el cas de Florència, Katharine PARK, *Doctors and Medicine*, cit., p. 87 i ss. Sobre la milícia urbana barcelonina vegeu F. CARRERAS i CANDI, "La ciutat de Barcelona", dins IDEM, *Geografia General de Catalunya*, vol. 3, Barcelona, s. a., p. 559 i ss. —Barcelona era exempta d'aportar milícies als exèrcits reials en el segle XIV—; i sobre la de València, Ll. QUEROL ROSO, *Las milicias valencianas*, cit.

no es pot parlar pròpiament de metges comunals (*medici condotti*), donant-se els primers casos coneguts a l'Emília (Reggio, 1211; Bolonya, 1214). Abans d'aquesta data, alguns que són documentats a finals del segle XII fan més l'efecte, per les expressions que s'utilitzen, d'estar només al servei dels dirigents municipals i els seus cercles més pròxims; aquest fou el cas dels metges documentats acompanyant els cònsols de Florència a la guerra en els anys finals del segle XII⁷ i també el del *Rubaldus, medicus de Curia*, a Gènova (fl. 1191-1201), citat per Laura Balletto negociant amb un jutge i un arquer.⁸ S'hi observa, doncs, una ampliació social de l'assistència sanitària en el mateix sentit que hem pogut veure en els exèrcits.

A banda d'Ugo Borgognoni, pare i mestre de Teodorico, autor d'un important tractat de cirurgia (v. 1265/1267), d'altres cirurgians autors també exerciren com a metges comunals i acompanyaren les milícies de les seves ciutats a la guerra. Fou el cas de Guglielmo de Saliceto (*Chirurgia*, v. 1268/1276), que havia acompanyat l'exèrcit de Piacenza i més tard fou metge del Comú a Bolonya —al servei del qual sembla que anà a la croada a Síria i Egipte— i després a Verona;⁹ o de Jan Yperman (*Cyurgia*, v. 1309/1329), que, com ja hem dit, acompanyà la milícia d'Ieper (Yprés) en diverses campanyes militars mentre treballava sota contracte municipal a l'hospital De Belle, un dels més importants de la ciutat.¹⁰

A la Corona d'Aragó, hom coneix contractes municipals similars a Manresa (Joan de Portugal, 1309), a Barcelona (Pere Gavet, 1322), a Tàrraga (mestre Gaufred, 1324), i molts altres tot al llarg del segle XIV a Barcelona mateix, a Cotlliure,¹¹ a Morella, a Sogorb, a Castelló, a Xàtiva, a Alzira o a Elx.¹² Tots ells il·lustren a bastament la preocupació creixent

---

⁷ Vegeu V. NUTTON, "Continuity or Rediscovery?", cit., p. 25 i ss., on és descrit especialment el contracte d'Ugo Borgognoni amb el Comú de Bolonya (1214) —vegeu també abans, l'apartat «Del costum a les ordinacions»—; per als metges de Florència citats, vegeu *ibidem* i R. CIASCA, *L'arte dei medici e speziali*, cit., p. 298 i ss.

⁸ Laura BALLESTO, *Medici e farmaci*, cit., p. 18. Fa de prestamista i posseeix armes.

⁹ A. CASARINI, *La medicina militare*, cit., pp. 173-74; F. H. GARRISON, *An Introduction to the History of Medicine*, cit., p. 136; i K. HAEGGER, *The Illustrated History*, cit., p. 82.

¹⁰ Vegeu abans, l'apartat «Del costum a les ordinacions», en parlar dels Països Baixos.

¹¹ Per als de Manresa i Tàrraga, vegeu M. DE BARCELONA, "La cultura catalana", cit., § 171 i 401. Per a Barcelona, vegeu A. DE LA TORRE y DEL CERRO i J. RUBIÓ i BALAGUER (eds.), *Documentos para la historia*, cit., pp. 12-14 i 51-53. Per al de Cotlliure, vegeu P. VIDAL, "Les juifs des anciens comtés de Roussillon et de Cerdagne", *Revue des Études Juives*, 16 (1888): 16 [*Calls*, 2 (1987): 65-66] i Ll. COMENGE i FERRER, *La medicina en el reinado de Alfonso V de Aragón*, cit., pp. 41-42.

¹² L. GARCÍA BALLESTER, *La medicina a la València medieval*, cit., p. 82.

dels dirigents municipals per a procurar-se metges i garantir uns nivells d'assistència sanitària entre la població de les seves ciutats, més enllà dels cercles del patriciat urbà. Les crisis epidèmiques que es donaren a partir de mitjan segle XIV —en especial la pesta negra de 1348— no van fer sinó reforçar aquesta tendència. És especialment significatiu el contracte de Ramon de Tesarac, mestre en arts i en medicina, a Barcelona, estipulat immediatament després de la mateixa epidèmia de 1348; cal notar que, excepcionalment, aquest fou vigent durant deu anys, força més temps del període usual de durada d'aquesta mena de contractes, que no solia anar més enllà d'un o dos anys.¹⁸

Ja hem vist com el municipi de Ciutat de Mallorca armà un estol per a aturar la invasió de l'illa per part del qui n'havia estat rei, Jaume (III), l'octubre de 1349; i com els mateixos dirigents municipals tingueren cura que no hi manqués una assistència sanitària mínimament qualificada, assignant a la majoria dels vaixells un *barber e metge*, proveït de *tot arnès de metge* a càrrec del municipi.¹⁴ De la mateixa manera, els jurats de Ciutat designaren un mínim de quatre cirurgians per a l'exèrcit que paral·lelament organitzaren per a combatre els invasors per terra. Els pagaments realitzats als uns i als altres *per comprar les coses necessàries a metge* mostren una forta diferència, molt a favor d'aquests últims (2 i 6 lliures); no cal dir que aquesta diferència cal posar-la en relació amb la quantitat de persones sobre les quals haurien d'exercir llur tasca professional, és a dir, amb el seu abast social.¹⁵ Per altra banda, el mateix manual de comptes dels jurats conté els pagaments del metge que aleshores era sota contracte del municipi: mestre Andreu, físic pisà, amb un salari lleugerament superior (2107 ss reials mall. anuals) que el que percebia el seu contemporani Tesarac a Barcelona.¹⁶

Quant a la pesta, en parlar del seu impacte sobre la professió mèdica, sovint hom comet un greu anacronisme en el concepte d'eficàcia. Les dades obtingudes —fins a un mínim

---

¹⁸ AHMB, Fons Municipal, CS, *Imposicions*, VI-5, ff. 5 v.-6 r., 7 d'octubre de 1348. Comenge i Rubió i Balaguer conegueren que Tesarac havia estat contractat pel municipi —hom pot trobar-ne gran quantitat de documents, especialment pel que fa al pagament dels terminis del seu salari de 2000 ss b. anuals—, però no localitzaren ni dataren el contracte, que el tinc per inèdit (vegeu abans, el capítol sobre l'expedició de Pere III a Sardenya).

¹⁴ Vegeu abans, el segon apartat d'aquest capítol, «Sobre *lo fet de la mar* i els professionals de la sanitat».

¹⁵ ADM, Arxiu Històric del Seminari (fons Eusebi Pascual), «Manual de reebudes e de dades e de pages qui comensa a Nadal del ayn .M.CCC.XLVIII. e a fi del ayn .M.CCC.XLVIII.», ff. 44 v., 45 v., 47 r.-v., 49 v. i 50 v., publicat per B. FONT i OBRADOR, "Mallorca en 1349", cit., pp. 250-51 i 256, i reproduït a l'Apèndix, § 321.

¹⁶ *Ibid.*, f. 12 v., citat per IDEM, p. 250.

de vint-i-nou professionals sanitaris documentats en una expedició militar només sis anys després de la pesta de 1348— rebaten amb força les opinions tradicionals en el sentit que la societat hauria retirat la seva confiança envers la medicina i els seus professionals en no haver-se pogut enfrontar amb èxit a l'epidèmia.¹⁷ Això no només no fou així sinó que tots els estaments de la societat i també els seus dirigents polítics, malgrat el fracàs enfront de l'epidèmia, renovellaren el seu suport i la seva confiança envers la medicina i un tipus de professional molt concret, el metge universitari, que havien protegit fins aleshores.

Amb el record ben fresc de les grans epidèmies de pesta de mitjan segle i de les dècades posteriors, Eiximenis, després de constatar la impotència que sovint manifestava la medicina, plantejà, fent ús d'un diàleg imaginari, les raons que —per ell i per a la burgesia que representava i per a la qual escrivia— demostraven que els metges eren, malgrat les imperfeccions de la seva ciència, profundament útils a la cosa pública:

Grafus demana: Si, donchs, los metges saben uy tan poch de metgia, per què los grans seynors e les majors ciutats, e menors, e tot lo món demana e vol e paga tan bé los famosos metges? Helion respon que per tal los devem uy axí voler, e ara més que jamés, car, jatsia ells no sàpien plenàriament ne punctual ne de fet la gran alteració de natura, emperò ells són pus abtes a mills investigar e a cercar-la per ço que han legit e ligen de lur art e de filosofia e de astrologia, qui són arts immutables en lurs principals fonaments, que no farien si res no sabien. E com natura humana sia uy fort flaccha, ha mester que li sia ajudat per qualque via que no per ninguna. E aquesta és la raó per què moren més hòmens per malalties descuydades en les regions septentrionals que no en les caldes, car aquí no han còpia de metges ne s curen de medicines axí com fan en les regions caldes. Són, encara, bons los metges per tant car, jatsia que ells no sàpien per lur art les misèries de natura caeguda, emperò ells la poden abans saber per les experiències que han tot jorn que no l'om qui no n'usa. No-res-menys, que saben les virtuts naturals de les herbes e medicines qui són remeys de les malalties, e moltes altes conclusions qui són immutables. No-res-menys, encara, car jatsia que natura sia fort allaquida, emperò en als cuns és menys flaua que en altres, e en aquells almenys la art de medicina ha major eficàcia que en altres. Per les quals coses apar que profitosa cosa és aver bons metges e notables après si. E açò sia dit del VIII fonament principal de la col·ligació legal qui sosté la cosa pública.¹⁸

Aquesta era l'opinió que, sens dubte, tenien els dirigents municipals barcelonins que van decidir de contractar Ramon de Tesarac, l'octubre de 1348, o que, davant l'impacte de noves epidèmies, el 1370, no s'abstingueren de demanar informes mèdics a alguns metges de la

---

¹⁷ Vegeu des dels treballs clàssics d'Anna Montgomery CAMPBELL, *The Black Death and Men of Learning*, Nova York, 1931, o Ph. ZIEGLER, *The Black Death*, Londres-Nova York, 1969, fins als ben recents de R. S. GOTTFRIED, *The Black Death*, Nova York, 1983, i IDEM, *Doctors and Medicine*, cit.

¹⁸ F. EIXIMENIS, *Dotzè llibre del Crestià*, cap. 882, ed. a cura de C. WITTLIN i al., vol. 4, Girona, 1987, pp. 481-82. El dotzè llibre de *Lo Crestià* fou escrit per Eiximenis a València entre els anys 1384 i 1387, sota el mecenatge dels jurats de la ciutat i d'Alfons de Gandia.

ciutat, entre els quals el físic Arnau Germà, aleshores metge del Comú, *per compilar e posar en scrit algunes rahons sobre lo fet de les infirmitats que vuy són en la dita ciutat, ne de què les dites infirmitats provenen, e en ordonar alguns remeys sobre aquelles*.¹⁹

És particularment interessant de comprovar fins a quins nivells s'articulà aquesta confiança al voltant d'un fenomen tan intrínsecament lligat a la societat medieval com ho fou el de la guerra; un fenomen, igualment, tan delicat per a l'èxit de la política de la monarquia i, en particular, d'un rei, Pere III, que no va estar-se de manifestar reiteradament el seu suport, com hem vist, envers aquella medicina i aquells professionals, tant en la pau com —sobretot— en la guerra, i tant abans com després de la pesta negra.²⁰

---

¹⁹ AHMB, Fons Municipal, CC, Clavaria, XI-9, ff. 178 v.-179 r., 1370, segons l'identificà M. OLIVAR i DAYDÍ, "Un nou manuscrit", cit., p. 370 [i IDEM, *Obra dispersa*, cit., p. 48]; vegeu també J. M. ROCA, *La medicina catalana en temps del rey Martí*, Barcelona, 1910, pp. 157-58, i A. DE LA TORRE y DEL CERRO i J. RUBIÓ i BALAGUER (ed.), *Documentos para la historia*, cit., pp. 40 i 52-53. Paral·lelament, la demanda d'informes als metges sobre la sanitat dels llocs, per part de les ciutats i també, essent la cort com era itinerant, per part dels reis, es féu habitual (vegeu A. RUBIO VELA, *Peste negra*, cit., p. 75).

²⁰ Vegeu, molt en especial, les dades de la Taula XXXII, i les comissions ja comentades a Pere Ros, per a la recerca dels metges adequats, i a Berenguer Borrell, possiblement per a aplegar la informació que calgués des del punt de vista mèdic respecte de Sardenya, abans d'emprendre l'expedició de 1354-1355. El mes de juliol de 1348, en plena epidèmia de pesta durant la qual morí la reina (Elionor de Portugal), Pere III, essent a Terol, en ser-li denunciat que *nonnulli teutonici tam maeres quam femine et modice reputationis et minus experti in artibus medicine et chirurgie, non advertentes qualiter ex eorum inhabilitate seu insuficiencia, dampna possunt et pericula maxima evenire, nulla pro eunte examinatione experientie eorumdem ad exercitium seu usum dictarum artium imprudenter in civitate Turolii et eius aldeis suas manus extendunt quorum usus et exercitii occasione quidam civitatis et aldearum predictarum in eorum personis ad mortis periculum sunt deducti et quidam alii plurima dampna et tedia patiuntur*. En conseqüència, prohibí l'exercici de la medicina i la cirurgia a la ciutat a tothom qui no hagués estat examinat i aprovat degudament per la Confraria dels Sants Cosme i Damià de la ciutat, i en presència dels dirigents de la ciutat, restant exclosos del compliment de l'edicta els físics i cirurgians reials i els mestres i llicenciats en medicina (ACA, C, reg. 652, ff. 120 v.-121 r., 20 de juliol de 1348, publicat per Amada LÓPEZ DE MENESES (ed.), *Documentos acerca de la peste negra*, cit., pp. 304-05, § 16). Un temps abans, el mateix monarca havia dictat una ordre similar donant llicència a mestre Guido, físic de Terol, per a efectuar els exàmens pertinents, després que aquest denunciés que a tot Aragó abundaven, practicant la medicina, els *homines vacabundi* [...] *non experti seu docti in naturali medicinali et chirurgica scienciis ut deceret* (ACA, C, reg. 862, f. 82 v., 29 de novembre de 1337, publicat per IDEM (ed.), *Documentos culturales*, cit., pp. 671-72, § 3). Aquest Guido sembla que el mateix juliol de 1348 abandonà Terol i fou incorporat al servei regular del rei (IDEM (ed.), *Documentos culturales*, cit., p. 671).

**capítol VIII: LES ALTRES FORMES DE PARTICIPACIÓ:
ENTRE LA INVERSIÓ I LA CONFIANÇA**

Com hem tingut ocasió de veure, l'exercici de la tasca de curar no va esgotar les formes de participació dels professionals sanitaris en la guerra. Paral·lelament, són documentables altres formes de participació, que no tenen res a veure amb l'exercici de la tasca de curar, però que assenyalen uns altres aspectes dels processos de medicalització de la societat, per una banda, com fou el de la creació d'espai per part d'una èlite mèdica per a exercir activitats (mèdiques i no mèdiques) conduents a enfortir la seva presència en estaments i institucions socialment influents; i de professionalització de la medicina, per l'altra, en constituir una clara manifestació material de la diversa evolució de les diferents funcions mèdiques. Les activitats no mèdiques dels qui exercien l'ofici de curar, en tant que fonts d'informació d'aquells processos de professionalització i de medicalització, és un tema que pràcticament no ha estat estudiat.¹

Una d'aquestes altres formes de participació fou de marcat caràcter econòmic. Efectivament, tant en la pau com en època de guerra, participant en el proveïment i també en el finançament dels contendents, els (nous) professionals mèdics no deixaren d'intervenir en l'activitat econòmica general. En aquest sentit, la guerra s'oferí com una oportunitat de profit econòmic i com a possibilitat inversora a una minoria de físics i d'apotecaris, sobretot, però també de membres de les altres funcions mèdiques, molts dels quals van donar mostres d'unes disponibilitats financeres no gens menyspreables.

Una altra d'aquestes formes de participació alienes a la tasca de curar fou constituïda per activitats molt diverses, però lligades totes elles a la singular confiança dipositada en els qui tenien cura de la salut del cos —és a dir, de la conservació de la vida— i a la fidelitat que, en conseqüència, els era exigida. Aquí s'hi encabeixen des d'activitats de caire diplomàtic, tant per compte del rei com dels nobles i dels dirigents municipals, fins a comissions

---

¹ Vegeu, per exemple, els treballs —molt desiguals— de Carole RAWCLIFFE, "The Profits of Practice", cit., per a Anglaterra; Laura BALLETTTO, *Medici e farmaci*, cit., per a Gènova; o el més antic de R. CIASCA, *L'arte dei medici e speziali*, cit., p. 191 i ss. (cap. IV: *Importanza economica dell'arte dei medici e speziali di Firenze*), per a Florència. Quant als països de la Corona d'Aragó, hi ha un estudi en curs a càrrec de L. GARCÍA BALLESTER i M. R. McVAUGH.

extraordinàries diverses, relacionades amb l'organització, proveïment o finançament dels exèrcits i les armades.

És evident que, en molts casos, la proximitat a la cort fou fonamental a l'hora de tenir qualsevol d'aquestes activitats. Però cal no oblidar que es donaren també —en especial les de caire econòmic— en individus no vinculats a la cort: altrament dit, si hom estava vinculat a la cort tenia més possibilitats de fer més i més profitosos negocis que si no ho estava.

1. ELS PROFITS DE LA GUERRA.

És conegut que a l'ombra de la guerra sempre s'han fet grans fortunes. Les necessitats de tota mena que, en tota la societat, ha generat sempre la seva organització i el seu manteniment han constituït una oportunitat excepcional per a l'enriquiment i, a través d'ell, per a la presència en estaments i institucions socialment influents. Naturalment, això no ha afectat igual tothom, o, dit d'una altra manera, no tothom ha estat en condicions de treure'n aquest profit. Així, hem pogut veure com es donà, en totes i cadascuna de les expedicions estudiades, una clara diferenciació entre els professionals mèdics a l'hora de treure profit (econòmic) d'aquella conjuntura.

Però si això fou així especialment en aquelles conjuntures excepcionals, no és menys veritat que es donés de forma igualment palesa durant les èpoques de pau. Donant una ullada a la documentació notarial, no resulta sorprenent de comprovar, doncs, «que també els metges cerquessin enriquir-se inserint-se en l'activitat típica de l'ambient; i d'altra banda, no pocs, com a possessors d'immobles i partíceps en empreses comercials, apareguin en ben diverses condicions econòmiques».²

La guerra constituí una oportunitat excepcional de promoció econòmica i sòcio-professional, molt especialment per als apotecaris i per als físics, per tal com aquestes eren les funcions mèdiques que usualment, amb l'exercici de la seva activitat, podien acumular més

---

² V. VITALE, "Vita e commercio nei notai genovesi dei secoli XII e XIII (parte prima: La vita civile)", *Atti della Società Ligure di Storia Patria*, 72 (1949): 53.

recursos econòmics. Tanmateix, cal tenir en compte que en l'un i en l'altre cas l'origen d'aquests recursos no fou idèntic. Els apotecaris participaven habitualment de l'activitat comercial general, negociant tant amb productes medicinals com amb altres productes poc o no gens relacionats que, a vegades, cal dir que podien arribar a tenir un volum important en el conjunt de la seva activitat. Això féu que els fos més fàcil aprofitar aquesta mena d'avantatges que una conjuntura bèl·lica podia oferir. Cal notar que els apotecaris de Barcelona tingueren una participació econòmica molt més destacada, quantitativament i també qualitativament, que els de qualsevol altra banda. El cas dels físics fou diferent. La valoració social de la medicina universitària féu que ells, més que no pas a cap altre professional mèdic i en comparació amb aquests, ocupessin el lloc més alt quant al prestigi social i als recursos econòmics que podien acumular amb l'exercici de la seva activitat professional. Per això hom ha pogut observar, en referència als metges i als apotecaris de Florència, que «llur puixança econòmica els portà a participar en el comerç local i internacional, i a que en moltes ciutats italianes tinguessin interessos comuns amb els prestamistes».³

Malgrat tot, cal tenir en compte que entre els membres de les altres funcions mèdiques hi hagué algunes excepcions: alguns barbers o, més encara, alguns menescals i, també, de forma molt especial, alguns cirurgians. Ara bé, si els casos dels barbers i dels menescals sembla que no s'entendrien sense el factor de llur proximitat a la cort, el dels cirurgians és ben diferent. Hem pogut observar com precisament els cirurgians instruïts en la medicina universitària, alguns dels quals passaren a anomenar-se directament físics i cirurgians, gaudien d'uns recursos econòmics ben similars als dels físics (Berenguer ça Riera, Bernat Serra, Arnau Mascal, Guillem des Soler, Arnau ça Riera, Pere ça Flor, etc.); i com eren ells, més que no pas altres cirurgians (i barbers o menescals), els qui tenien la iniciativa de mantenir aquestes altres formes de participació. La proximitat a la cort, aconseguida amb més facilitat pels apotecaris i, sobretot, pels físics i pels cirurgians —molt en particular pels cirurgians amb formació universitària—,⁴ no féu més que potenciar, a vegades de forma extraordinària, les seves possibilitats en el si d'una societat cada vegada més receptiva (medicalitzada) envers aquest (nou) tipus de professional mèdic.

---

³ R. CIASCA, *L'arte dei medici e speziali*, cit., p. 191.

⁴ Compareu, per exemple, els textos corresponents de les *Ordinacions de la Cort* de 1344, reproduïts a l'Apèndix, § 316-20.

Potser en part per tot això, els metges filòsofs de les ciutats d'Itàlia, basant-se en Aristòtil, justificaren intel·lectualment la guerra, en particular les guerres per guany. Així, el qui fou professor a la Facultat de medicina de l'Estudi de Bolonya, Bartolomeo de Varignana (v. 1260-d. 1321), en el seu comentari a l'*Econòmica* d'Aristòtil, acceptava la justificació que aquest hi féu de l'esclavitud, basada en l'assumida inferioritat natural d'alguns homes i també en les inhabilitats legals imposades als presoners de guerra. Però, a més a més, Bartolomeo hi venia a reclamar, amb Aristòtil, que les guerres per l'adquisició d'esclaus i bestiar, i, més encara, totes les guerres per guany, eren «perfectament naturals i justes». En un altre passatge, Varignana mantingué que les afirmacions d'Aristòtil sobre la injustícia d'adquirir propietats per la força havien de ser enteses només en referència a les guerres definides com a injustes.⁵

2. DE LA CONFIANÇA I LA FIDELITAT.

Hom considerava els professionals mèdics, per la natura de la seva activitat, pròxims als consellers. Així ho exposà Eiximenis, utilitzant el recurs d'un diàleg imaginari:

Com se deu aver lo rey ab metges.

Grafus demana com se deu aver lo rey ab metges. Elion respon que no lexen negun practicar fins que à sciència, ne-l se acosten ab si fins que han gran temps practicat. Car dien los philòsofs que servidor e jutge se vol jove, mas conseller e metge se vol vell...⁶

Les *Ordinacions de la Cort* de 1344 són farcides d'al·lusions a aquesta valoració de la figura del metge. Com a responsables principals de la sanitat del cos eren objecte d'una confiança molt especial, una confiança que era formalment assegurada mitjançant l'exigència d'un jurament de fidelitat particular. Les mateixes *Ordinacions* indiquen *con salut e protecció de*

---

⁵ Vegeu Nancy G. SIRAI, *Taddeo Alderotti and his Pupils. Two Generations of Italian Medical Learning*, Princeton, 1981, pp. 89-90. L'autora fa un estudi de les idees i la pràctica professional d'alguns físics bolonyesos dels segles XIII i XIV, i, a través d'ell, demostra com els seus assoliments intel·lectuals i mèdics estaven perfectament integrats en el context social i institucional en el qual van viure.

⁶ F. EIXIMENIS, *Dotzè llibre del Crestià*, cap. 882, ed. a cura de C. WITTLIN i al., vol. 4, Girona, 1987, p. 480.

*la cosa pública la salut del príncep principalment esguarden.*⁷ Tornant a Eiximenis, en fer referència a la fidelitat com un dels fonaments de la cosa pública, no troba cap altre exemple més cridaner de deslleialtat que el d'un metge que traeix el seu príncep-pacient, precisament durant la guerra:

Ensenyaren-nos encara los passats servir fe no solament als amics aus encara als enemics, la qual cosa majorment pertany a crestians, qui han per manament del Salvador amar los enemics. Reconta la història romana de aquell famós regidor de Roma apellat Fabrici, que com ell fos en batalla contra los enemics de Roma, e lo príncep contrari hagués un metge en qui ell se fiava, e qui desitjava que hagués grans honors e pensàs aquelles aconseguir si son senyor posava en mans dels romans, per raó de açò lo dit metge secretament se n'anà a Fabrici dient-li que ell li lliuraria son senyor o el mataria ab metzines si ell lo'n guardonava. E llavors Frabrici véu la gran deslleialtat del metge; pres-lo i tramès-lo a son senyor significant-li lo crim que fer volia contra ell. E lo príncep aquell, qui véu tanta noblesa, respòs: «Tostemps oí dir que negun jorn no passa en què Fabrici no faça novella llealtat a la cosa pública; per què io vull mi mateix e nostra contesa posar en mans de la sua fealtat, car les obres que de la sua fealtat ixquen no poran a mi noure ne a altre». E de continent anà a ell havent-li gràcies de sa gran cortesia e noblesa, e finà allí ab ell tota la contesa que era entre ells.»⁸

Conseqüents amb tot això, el rei, però també els nobles i els dirigents de les ciutats, confiaren sovint als professionals mèdics, i molt en particular als físics, la gestió de diversos afers de delicada importància. No és estrany, doncs, que en pràcticament totes les expedicions estudiades hàgim vist metges exercint tasques de caire diplomàtic, intervenint en la negociació de tractats, treves o qualsevol altra convinença. Jaume II es serví d'Arnau de Vilanova durant la campanya d'Almeria; Pere III, en una altra mesura, de Cresques Elies durant la guerra de Mallorca; o dels Avinardut per a tractar amb les aljames dels jueus; o de Guillem Arnau durant la guerra de Castella;⁹ els jutges d'Arborea i les ciutats sardes es serviren de diversos metges per a negociar amb el monarca; etc.

Alguns professionals mèdics també van ser objecte de comissions extraordinàries relacionades amb diversos aspectes de l'organització, proveïment o finançament dels exèrcits i les armades. Hem vist com Samuel Abenmenassé, alfaquí i secretari de Pere el Gran, fou

---

⁷ Vegeu reproduïts els apartats sobre els professionals mèdics a l'Apèndix, § 316-20; per a l'última referència, vegeu l'apartat sobre el rei i la medicina.

⁸ F. EIXIMENIS, *Regiment de la cosa pública*, cap. XIV [*Qui posa diversos exemples de fealtat*], ed. a cura de D. DE MOLINS DE REL, Barcelona, 1927, p. 94.

⁹ Vegeu els 150 ss b. que li foren assignats l'octubre de 1356 per tal com el rei el trametia a l'infant Pere *per affers de la sua Cort* (ACA, RP, MR, vol. 880, f. 114 r.) Tots els altres casos que són citats aquí ja han estat comentats en els capítols corresponents de la Primera Part.

comissionat per aquest (1283) per a reclutar llancers i ballesters a les aljames musulmanes del regne de València per a la guerra amb França.¹⁰ Són coneguts altres casos, fora de la Corona d'Aragó, de comissions similars fetes a metges; així, a la Savoia, el comte Amadeu VI encarregà (1347) al seu físic-cirurgià, el mestre Giacomo Albini di Moncalieri, que, amb altres persones, s'ocupés de la formació d'un exèrcit, tenint cura de la preparació de les tropes de cavall i de peu, l'ordenació de l'exèrcit i la imposició d'una talla per a pagar els soldats.¹¹

Pel que fa al proveïment, hem vist com Pere III comanà (1337) a l'aleshores apotecari de la reina, Pere Gener, l'administració del bescuit de l'armada perquè l'exercís durant tota la seva vida. Si és en el finançament en el que ens fixem, cal citar Arnau çà Riera, tramès a Girona per a recollir en mà un elevat préstec fet al rei pels jurats de la ciutat (1336).¹² D'altra banda, els Avinardut —en particular Alatzar— foren comissionats, com hem vist en el capítol corresponent, per a gestionar els subsidis extraordinaris de les aljames dels jueus.¹³

Com també hem comentat, Pere III comissionà (1358) l'apotecari de Barcelona Joan des Torrent, per a endegar el procés repoblador a l'Alguer, després de l'expulsió de la seva població sardo-genovesa (1354). A Barcelona mateix, d'altra banda, els consellers de la ciutat

---

¹⁰ Vegeu abans, l'apartat «Del costum a les ordinacions».

¹¹ Giacomo tingué també altres ocupacions en la vida pública dels Estats savoians. Fou autor d'un regiment de sanitat titulat *De Sanitatis Custodia*, escrit vers 1341-1342 per al príncep Giacomo d'Acaia, que conté entre altres coses, diversos advertiments per a viatges marítims. Vegeu G. CARBONELLI (ed.), *Il «De Sanitatis Custodia» di maestro Giacomo Albini di Moncalieri. Con altri documenti sulla storia della medicina negli stati sabaudi nei secoli XIV e XV*, Pinerolo, 1906, p. 20.

¹² Vegeu la carta que els jurats lliuraren a Arnau: *Molt alt senyor, per altra letra nostra vos significam que havem acordat que-us trametem e metam en vostra man los .XX. mille sol. de què-us havetz pregatz. [E] a assò nos ha enduytz la informacion que maestre Arnau çà Riera nos donà, qui-us dix que si plaer vos en voliem fer que-us vos tramessem e-us mesessem en vostra man e que fossen en moneda d'or. E per so cor no havem la moneda a man, havem haüt a laguiar per procurar aquela e per fer cambiü, e per aquesta raxon maeste Arnau, qui era en volentat, segons que dehiä, de partir abans, s'és aturat alguns dies per tal que no se-n anàs menys de la moneda, e nós qui fort o volien per tal que anàs mils acompanyada e pus segura. E per raxon d'assò, senyor, podetz haver per escusat maestre Arnau cor abans no és tornat a vós, senyor, cor lo seu aturar ha donada raxon d'espegar e percassar e trametra a vós la dita moneda [abans que no fóra]. Comanam-nos, senyor, humilment en vostra gràcia. Scrit en Gerona, .IIII. jorns de novembre. Vostres humils, los jurats de la ciutat de Gerona (AHCG, I.1.2.1, lligall 3, reg. 1, f. 14 r., 4 de novembre de 1336, Girona, citada —errant-se en la interpretació— per Ch. GUILLERÉ, "Une famille", p. [4]).*

¹³ Vegeu el capítol sobre la guerra de Mallorca.

encomanaren al jurat apotecari Francesc des Camp la gestió de diversos afers relacionats amb la guerra de Castella (1358).¹⁴

Totes aquestes notícies s'inscriuen en un context més general definit per la presència d'aquesta èlite mèdica (físics, alguns cirurgians, apotecaris) en estaments i institucions socialment influents. Constitueixen una manifestació ben clara de la puixança socio-econòmico-professional assolida per algunes funcions mèdiques, i, per tant, una clau important per a l'estudi de llur diversa evolució.

Alhora, ens ajuden a documentar —tant com la pràctica professional— quina fou i fins on arribà la valoració social dels (nous) professionals mèdics (físics). Són notícies sobre el conferiment de la jurisdicció i el reconeixement públic als gremis i col·legis professionals per part dels governants, que posava en les seves mans el control dels seus oficis; sobre llur participació en l'administració de justícia, que els possibilitava influir en la jurisdicció sobre els seus oficis; sobre llur participació en les institucions de govern (municipal o reial), que els facilitava la influència en la legislació d'elles emanada sobre els seus oficis (formació tècnica, calendari de treball, elaboració, manipulació i comerç de determinats productes, etc.); etc.¹⁵

Llegiu: la creació del gremi de cirurgians a València (1310) o del col·legi de metges de Barcelona (1342);¹⁶ l'exercici de la batllia de Girona per part de Berenguer çà Riera (1304-1306) o les atribucions jurídiques i fiscals sobre els jueus d'Aragó atorgades a Alazar Avinardut (1332);¹⁷ l'assoliment d'una representació pròpia —en tant que representants dels qui exercien el seu ofici— en el Consell de Cent de Barcelona, en el cas dels apotecaris des del regnat de Jaume I (1257) i pel que fa als físics des de mitjan segle XV (1455);¹⁸ les

---

¹⁴ Vegeu l'època que hom li féu per les 11 ll i 3 ss b. que va desprendre per la ciutat *in salarii cureuorum et in aliis missionibus dicte civitatis necessariis ratione guerre Castelle* (AHMB, Fons Municipal, CC, XXI-1, Àpoques, f. 25 r., 13 d'octubre de 1358).

¹⁵ Vegeu-ne abundosos materials per a una anàlisi comparada, referida al medi mèdic de Florència, a R. CIASCA, *L'arte dei medici e speziali*, cit., pp. 233-46 (cap. VI: *Rapporti fra arte e stato*) i també pp. 247-65 (cap. VII: *Rapporti fra i soci dell'arte*).

¹⁶ Mercedes GALLENTE MARCO, "El gremi de cirurgians de València: el procés de constitució (1310-1499)", *Afers*, 1 (1985): 249-269; i L. GARCIA BALLESTER, "Los orígenes de la profesión médica en Cataluña", cit.

¹⁷ Vegeu els capítols sobre la campanya d'Almeria i la guerra de Mallorca.

¹⁸ Vegeu Ll. COMENGE i FERRER, *La medicina en Cataluña*, cit., p. 83; Carme BATLLE i GALLART, *La crisis*

disposicions municipals per a evitar la importació o venda de mercaderia falsa o adulterada, i, en general, tota l'adreçada a controlar la producció i l'activitat professional dels apotecaris;¹⁹ la legislació sobre metges i apotecaris emanada de les Corts;²⁰ etc.

A l'hora de pretendre estudiar els processos de professionalització i de medicalització, a banda de l'exercici de l'activitat mèdica, cal tenir en compte també qualsevol altra mena d'activitat documentable, des de l'econòmica fins a d'altres que d'antuvi podrien semblar banals, perquè seran totes elles, en conjunt, que ens n'aportaran les claus aclaridores. Si això és vàlid per a les èpoques de pau encara ho pot ser més en una conjuntura excepcional —per l'activitat que s'hi manifesta— com la guerra.

Guilleré, referint-se exclusivament als Ça Riera de Girona, insinua que les epidèmies de pesta n'asseguraren la promoció (hi moriren dos membres de la família), tot indicant que, al mateix temps, les seves clienteleles característiques (reis, bisbes) garantiren el seu renom, que una formació intel·lectual i pràctica adquirida al llarg del segle no féu més que reforçar.²¹ Tal vegada, a la llum de tot el que hem pogut veure, i fent referència ara a tots els (nous) professionals mèdics, es podria suggerir igualment la importància, en la seva promoció, de llur participació (pràctica mèdica o en altres sentits) en una conjuntura tant delicada com era la guerra. Tota l'activitat documentada durant les guerres mostra ben clarament fins a quin punt el medi mèdic era un component —en paraules del mateix Guilleré— perfectament integrat i essencial del patriciat urbà.

---

social y económica de Barcelona a mediados del siglo XV, 2 vols., Barcelona, CSIC, 1973, vol. 1, pp. 73 i 172 i ss., i vol. 2, p. 469; IDEM, "Els apotecaris de Barcelona", cit., p. 99; i L. GARCÍA BALLESTER, "Los orígenes de la profesión médica en Cataluña", cit., p. 141. He donat diverses dades sobre la participació d'apotecaris en el Consell de Cent, en particular en el capítol sobre l'expedició de Pere III a Sardenya.

¹⁹ Francesca ROCA i SOLÀ, *La regulación de la vida ciudadana por el municipio de Barcelona (1300-1350)*, Tesi de Llicenciatura inèdita, Universitat de Barcelona, 1975.

²⁰ Vegeu l'apartat «Del costum a les ordinacions».

²¹ Ch. GUILLERÉ, "Une famille", cit., p. [14].

CONCLUSIONS GENERALS

Els exèrcits de l'occident europeu baix-medieval, molt en particular a l'àrea mediterrània, eren acompanyats per professionals mèdics en un nombre més important del que hom sovint ha suposat. Des de l'últim quart del segle XIII i, molt especialment, durant la primera meitat del segle XIV, entre aquests professionals mèdics cada cop hi eren més presents els que comptaven amb una formació tècnica adquirida a les universitats i/o demostrada mitjançant un examen. A la Corona d'Aragó, la presència de professionals mèdics en la guerra es consolida, amb el suport explícit de la Corona, la noblesa i les ciutats, amb molt poc o gens de retard amb les realitats socio-mèdiques capdavanteres de l'època (Itàlia). No només se n'hi documenten de totes les funcions professionals mèdiques sinó que el seu nombre s'hi incrementa molt considerablement durant aquest període.

Partint del fet demostrat que no es tractava d'iniciatives aïllades, casuals o sense continuïtat, sinó que, per contra, l'assistència sanitària amb garanties era un dels elements que ni els reis ni els municipis no deixaven de tenir en compte a l'hora de fer la guerra, cal parlar dels orígens d'un servei mèdic organitzat al si dels exèrcits. Aquest suport dels dirigents de la societat fou cabdal per tal com hi estimulà —amb la reiteració de les campanyes i la llarga durada d'alguns setges que hi produïen un gran nombre de ferits i, sobretot, de malalts, a causa de les epidèmies que molt sovint s'hi declaraven— la presència de físics, cirurgians, barbers, apotecaris i menescals experts en l'art de curar i, amb aquesta, els mateixos processos de professionalització i de medicalització.

En aquest mateix període, molt en particular en el regnat de Pere III, és possible d'anar rastrejant en la documentació les arrels del que només molt a finals del segle XV serien els hospitals militars de campanya. D'altra banda, malgrat que no he pogut documentar cap professional mèdic acompanyant els cavallers dels ordres militars que participaren en les expedicions estudiades, no és descartable, com és efectivament conegut en altres zones de l'àrea mediterrània, que així fóra. Tanmateix, la pràctica mèdica empírica entre els mateixos frares-cavallers —molt difícil de documentar— sembla que es donà, igual com es donava ordinàriament entre tots els combatents.

Paral·lelament, des de finals del segle XIII hom pot trobar casos de professionals mèdics embarcats en els vaixells de guerra de la Corona d'Aragó. La seva presència, tanmateix, no es féu més o menys habitual fins a partir dels anys quaranta del segle XIV. No s'observa desfasament cronològic i organitzatiu respecte d'altres societats veïnes (Itàlia), fet que sembla indicatiu, més que res, de les pròpies dinàmiques dels processos de professionalització de la medicina i de medicalització de la societat. Del costum es passà als textos de les ordinacions dels almiralls que, promulgats pel rei, especificaven que el *metge o barber* havia de ser *un per galea*. Els estatuts continguts en el *Llibre del Consolat de Mar* relatius als corsaris, de datació probablement pròxima o poc anterior —si més no aquest aspecte— als anys quaranta del segle XIV, també reglamentaven la presència d'un barber a bord, i de fet així sembla documentar-se.

Els professionals sanitaris que s'embarcaven en aquests vaixells eren normalment barbers o barbers-cirurgians. Tanmateix, en els vaixells més importants, hom hi pot trobar de vegades sanitaris amb una més gran qualificació professional (cirurgians o físics-cirurgians); fora de casos molt excepcionals, és descartable la presència habitual de físics a bord dels vaixells. Durant la segona meitat del segle XIV sembla donar-se una tendència a generalitzar la presència del barber com a única funció mèdica embarcada com a tal a bord de tots els vaixells. D'altra banda, la presència de menescals i apotecaris, tot i que n'hi ha indicis, està lluny de poder ser provada; en tot cas, ni foren embarcats com a tals, ni llur presència fou reglamentada per les ordinacions.

La nomenclatura utilitzada per les ordinacions i els *llibres d'acordament* palesa una clara connexió pel que fa a la mena d'activitat exercida per ambdós professionals —metge i barber— a bord de la nau, independentment d'altres funcions paral·leles o addicionals. Al mateix temps, per correspondre a les funcions mèdiques al·ludides, n'indica una proximitat social, i, a la vegada, el manteniment d'una jerarquització sòcio-professional. Aquest últim element, la jerarquització sòcio-professional, es manifesta en el tipus de vaixell en el que servien, en les comeses que tenien assignades dintre del vaixell i, ben clarament, en el seu salari. Per acabar, la forma mateixa com es registrava el seu *acordament* —després dels oficials o bé equiparats a altres tripulants, *operarii* o combatents preuats—, que es reflectia en el seu salari, indica quina era la valoració social de la figura i de la comesa del professional sanitari a bord.

A partir de l'últim quart del segle XIII i durant la primera meitat del segle XIV, es produïx la confirmació definitiva de la salut com un bé social, patrimoni de la col·lectivitat. Els beneficis d'una assistència mèdica amb garanties, fonamentada en la filosofia natural (galenisme) produïda a les universitats, es van generalitzant al conjunt de la població, fora ja dels cercles privilegiats de les corts reials. És constatable, en aquest sentit, com l'abast social real de l'activitat mèdica exercida pels professionals sanitaris que acompanyaren les expedicions militars de la Corona d'Aragó, progressivament es va estenent més enllà dels monarques o els caps militars i els seus cercles més pròxims (domèstics reials), per a apuntar cap a un abast més general en el si dels exèrcits.

Aquest mateix procés d'extensió social dels beneficis d'una assistència mèdica amb garanties és perceptible també en el món mariner. Des de l'últim terç del segle XIII, els problemes de la salut i la malaltia, en tant que podien afectar l'èxit (econòmic) de l'empresa, van esdevenint matèria legislable en els codis sobre navegació comercial (*Llibre del Consolat de Mar*): si bé en un principi les disposicions al respecte només afectaven patrons i mercaders, progressivament, amb el suport decisiu de la Corona (Alfons III, Pere III), es van anar ampliant a tot el col·lectiu humà embarcat. Igualment, a les armades reials, si bé en un principi pocs vaixells fora dels que transportaven personatges rellevants incorporaven un professional mèdic, la seva presència es va anar generalitzant també amb el suport de la monarquia (ordinacions de 1354 i 1359) que insistí que aquest havia de ser *un per galea*.

No és casual tampoc l'extraordinària proximitat cronològica entre les disposicions mèdiques de les corts de Montsó (1289) i l'inici de la presència documentada de professionals sanitaris en els exèrcits amb una tasca que hi superava ja, en el seu abast social, el rei i la seva cort (Albarrasí, 1284); entre les reglamentacions dels *furs alfonsins* (1329-1330) i la regulació de la presència de professionals mèdics en les naus armades (possible datació dels capítols del cors del *Llibre del Consolat de Mar*) i amb els primers casos documentats amb certa regularitat; entre les constitucions de les corts de Cervera (1359) referents als metges i la primera regulació de la incorporació de professionals sanitaris en les armades reials (ordinacions de 1354 i 1359).

Els monarques de la Corona d'Aragó jugaren, a nivell regional, un important paper en els processos de medicalització i de professionalització de la medicina. Tot i que no hem de sobrevalorar aquest fet, no sembla haver-hi lloc per a dubtar de l'especial transcendència del fet que la Corona d'Aragó comptés, en un període tan crucial per aquells processos, amb

uns dirigents tan sensibles envers la medicina recolzada en la filosofia natural (galenisme) i envers la seva pràctica. Aquesta sensibilitat, manifestada tant en la cort com en el conjunt de la societat, no fou deixada de banda en una conjuntura tan delicada per al poder polític com la guerra. Efectivament, el tres monarques el regnat dels quals abraça aquest període, Jaume II (1291-1327), Alfons III (1327-1336) i Pere III (1336-1387), van apostar decididament per aquest nou tipus de medicina i pel nou professional que aquesta produí, i incorporaren aquestes novetats a les seves expedicions militars convençuts de la seva eficàcia, d'acord amb la percepció de l'època. La retribució de l'activitat mèdica dels professionals sanitaris reclutats corria a càrrec del rei, que no es va estar de protegir-la i d'afavorir-la, és a dir, de difondre la valoració d'aquests professionals mèdics i de la seva tasca.

Els físics universitaris no foren oblidats en cap de les expedicions estudiades. Com a detentadors principals de la medicina produïda per la institució universitària ocuparen el lloc d'honor en l'assistència mèdica en els exèrcits, com l'ocupaven igualment prop del rei, a la cort reial, prop dels nobles, i prop de la burgesia, en els petits i grans municipis, tant en la pau com en la guerra, essent jueus només una molt mínima part d'ells. Malgrat això, els cirurgians i els menescals foren els autèntics protagonistes de l'assistència mèdica en la guerra. Són els únics professionals mèdics documentats —molt en particular els cirurgians— percebent un sou articulat sobre la soldada de bona part (o de tots) els combatents. En el cas dels cirurgians, els sovint enormes retards en els pagaments del seu salari i la constatació més pròxima que mai d'una retribució sempre inferior a la que percebia un físic, sembla que estimulà el progressiu abandonament de l'empirisme vers l'adquisició d'una formació universitària per a esdevenir així físics-cirurgians. Tot i que no és descartable que els cirurgians dispensessin llur assistència mèdica alhora sobre les persones i els cavalls, la cura d'aquests últims —primordial *màquina* de guerra de l'època— fou molt clarament deixada en mans dels menescals, la importància conferida a la tasca dels quals es manifesta a bastament en el nombre d'individus documentats en totes les expedicions, essent en la seva pràctica totalitat musulmans. És destacable a continuació, com a especialment nombrosa i valorada, la presència dels apotecaris, proveïdors i confeccionadors, amb les suficients garanties, de les *coses medicinals* necessàries per a la pràctica mèdica dels altres professionals. Els apotecaris sempre van ser reclutats, molt majoritàriament, d'entre els de la ciutat de Barcelona. L'escassa presència de barbers documentats, tot i ser la cèl·lula bàsica de l'assistència sanitària de la major part de la població, sembla directament relacionable amb la tipologia documental

utilitzada. En tot cas, cal considerar-la indicativa del suport i la valoració de la medicina universitària i dels seus professionals per part dels governants (el rei i els municipis) i dels grups socials dirigents (la noblesa i la burgesia) a l'hora d'organitzar quelcom tan important com un exèrcit, bandejant-ne l'empirisme en la mesura que era possible. No s'hauria de descartar la influència d'aquest factor en la creixent presència de barbers-cirurgians, fins a un nombre de tres de documentats precisament el mateix any que eren promulgades les *Ordinacions de la Cort* (1344) en les quals es nega als barbers, per la via del silenci, la pràctica de tota activitat mèdica.

Les dades obtingudes, d'abans i de després de la Pesta Negra de 1348, demostren que el possible impacte d'aquesta en la demografia dels professionals mèdics de la Corona d'Aragó no va repercutir en la importància donada a l'atenció mèdica. Potser no és una casualitat que fos precisament en l'expedició de 1354-1355 —només sis anys després de la pesta— que es pugui documentar per primer cop una comissió general com l'efectuada a Pere Ros per a cercar els metges més adequats per a seguir l'exèrcit i l'armada. La valoració social de la medicina universitària i dels seus professionals, tot i que no van recibir en enfrontar-se a l'epidèmia, no només no en resultà perjudicada sinó que es pot afirmar que en va sortir reforçada, en ser generalment percebuts com els únics que —amb tot— posseïen els instruments més adequats per a combatre-la, singularitzats en la *scientia medicinalis*. Això fou igualment cert en una conjuntura tan delicada com fou la guerra, en la que no sembla descartable una certa influència de les malalties en la presa de decisions polítiques. Les desastroses malalties epidèmiques que delmaren molts dels exèrcits en campanya, durant l'expedició de Jaume II a Almeria, durant la conquesta de Sardenya o durant l'expedició de Pere III també a Sardenya, de les quals ni els mateixos reis ni els nobles se n'alliberaren, no impediren ans encoratjaren que cada cop que s'organitzava un gran exèrcit hom tingués en compte i valorés la presència i la tasca a efectuar pels professionals mèdics. En aquest sentit, no semblen casuals les importants presències de físics durant la conquesta de Sardenya (tretze de documentats) o d'apotecaris durant l'expedició de Pere III a la mateixa illa (onze). És en aquest context on és possible constatar, principalment en l'ús dels seus conceptes i la seva terminologia, fins a quin punt anava penetrant i difonent-se socialment el saber mèdic elaborat per la nova institució universitària.

Finalment, l'exercici de la tasca de curar no va esgotar les formes de participació dels professionals sanitaris en la guerra. Paral·lelament, són documentables unes altres formes de

participació, que no tenien cap relació amb ella, però que assenyalen uns altres aspectes dels processos de medicalització de la societat i de professionalització de la medicina. Quant al procés de medicalització, aquestes altres formes de participació ajuden a documentar la creació d'espai per part d'una èlite mèdica per a exercir activitats (mèdiques i no mèdiques) conduents a enfortir la seva presència en estaments i institucions socialment influents. D'altra banda, pel que fa al procés de professionalització, constitueixen manifestació material ben clara de la diversa evolució de les diferents funcions mèdiques.

Aquestes altres formes de participació presenten dues tipologies ben definides. La primera i més important fou de marcat caràcter econòmic; efectivament, els (nous) professionals mèdics no deixaren d'intervenir en l'activitat econòmica general, una intervenció que, en època de guerra, es traduí en una notable participació en el proveïment i també en el finançament dels contendents. D'aquesta manera, la guerra s'oferia com una oportunitat de promoció econòmica i com a possibilitat inversora a una minoria de físics i d'apotecaris, sobretot, però també de membres de les altres funcions mèdiques, molts dels quals van donar mostres d'unes disponibilitats financeres no gens menyspreables. Una segona tipologia fou constituïda per activitats molt diverses, però lligades totes elles a la singular confiança dipositada en els qui tenien cura de la salut del cos —és a dir, de la conservació de la vida— i a la fidelitat que, en conseqüència, els era exigida. Aquí s'hi encabeixen des d'activitats de caire diplomàtic, tant per compte del rei com dels dirigents municipals, fins a comissions extraordinàries diverses, relacionades amb l'organització, proveïment o finançament dels exèrcits i les armades. És evident que, en molts casos, la proximitat a la cort fou fonamental a l'hora de tenir qualsevol d'aquestes activitats. Però cal no oblidar que es donaren també —en especial les de caire econòmic— en altres professionals mèdics que no estaven vinculats a la cort.

Probablement els efectes de l'exercici professional en la guerra reforçarien la seva posició social en una societat els dirigents de la qual no s'estaven de dissimular les mesures tendents a dotar la població d'una més gran cobertura professional. Aquests grups dirigents, almenys, perceberen una vinculació entre «metges de física i de cirurgia i apotecaris... [i] esperança de salut», en paraules de Pere III.

UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA

Facultat de Ciències
Seminari d'Història de les Ciències

MEDICINA I GUERRA A L'EUROPA BAIX-MEDIEVAL

La sanitat i la participació dels seus professionals
en les expedicions militars de la Corona d'Aragó

1309-1355

VOLUM III

Memòria que presenta **Lluís Cifuentes i Comamala**, Llicenciat en Història (esp. Història Medieval), per a obtenir el grau de Doctor.

Director: Dr. Luis García Ballester.
Unitat d'Història de la Ciència, Institució «Milà i Fontanals» (CSIC).

Tutor: Dr. Manuel García Doncel.
Departament de Física Teòrica, Facultat de Ciències (UAB).
Coordinador del Programa de Doctorat i del Seminari d'Història de les Ciències.

Barcelona, octubre de 1993.

TAULA DE MATÈRIES

VOLUM III

APÈNDIX DOCUMENTAL	602
Nota sobre la transcripció dels documents	603
Documents	605
FONTS I BIBLIOGRAFIA	848
1. FONTS PRIMÀRIES	849
1.1. Fonts manuscrites	849
1.1.1. Arxiu de la Corona d'Aragó.....	849
1.1.2. Arxiu de la Catedral de Barcelona	854
1.1.3. Arxiu Històric Municipal de Barcelona	857
1.1.4. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona.....	858
1.2. Fonts publicades	859
1.2.1. Col·leccions i reculls documentals	859
1.2.2. Cròniques, ordinacions i fonts narratives	865
1.2.3. Tractats mèdics	871
2. BIBLIOGRAFIA	874
2.1. Repertoris bibliogràfics	874
2.2. Diccionaris	876
2.3. Obres generals d'història de la medicina	877
2.4. Treballs d'història de la medicina militar	894
2.5. Bibliografia secundària.....	902

APÈNDIX DOCUMENTAL

NOTA SOBRE LA SELECCIÓ I LA TRANSCRIPCIÓ DELS DOCUMENTS

Els 321 documents que integren aquest Apèndix Documental han estat seleccionats d'entre molts altres que he pogut localitzar, les referències dels quals ja han estat citades tot al llarg de l'estudi. Tot i que la majoria dels documents seleccionats són inèdits, he considerat avinent incloure'n alguns de publicats per tal d'oferir un panorama més complet. Per la mateixa raó, aquesta selecció de documents no es limita als referents a cadascuna de les expedicions militars estudiades sinó que n'inclou també alguns altres d'esparsos, compresos cronològicament entre últims del segle XIII i finals del segon terç del segle XIV. He optat per incloure-hi també alguns documents —*acordaments*, *acorriments*, etc.— que aparentment poden semblar excessivament curts, però que són significatius per ells mateixos i importants dintre del conjunt.

Altrament, faig constar sempre totes les edicions, quan algun document ja ha estat publicat, i també els registres que se n'han fet; en canvi, només hi he consignat les primeres citacions que he pogut localitzar. He procurat, sempre que això ha estat possible, interconnectar els documents amb els del mateix apèndix o amb altres que no he considerat necessari transcriure, o que transcriu (fragmentàriament) en nota —per exemple, les ordres de pagament, els albarans testimonials de l'escrivà de ració i els albarans de pagament de tresorer.

Quant a llur transcripció, he procurat que sigui escrupolosament precisa i fidel a l'original, tot i no perseguir en cap moment el rigor d'una edició crítica; per això, fins i tot, hi he conservat una certa descua en el text, tant llatí com català (o castellà/aragonès).

Per a facilitar-ne la lectura i comprensió he normalitzat, d'acord amb els criteris actuals, la separació de paraules, tot indicant, amb un punt volat, els casos d'aglutinació i elisió; he adoptat igualment l'ús de majúscules i minúscules i dels signes de puntuació moderns. He desenvolupat totes les abreviatures d'acord amb la forma predominant en els

registres de l'època, llevat de les monetàries —*lbr.*, *sol.*, *barchn.*, *jacc.*, etc.— i les mesures —*unc.*, etc. L'abreviatura *Barchn.* i variants, en els textos en català, és transcrita sistemàticament *Barcelona*. La lletra *k*, amb la sola excepció del mot *kalendas*, és transcrita *c*, tant en català com en llatí. Igualment, *xristianus* i les seves variants és transcrit sempre *christianus*. He simplificat totes les consonants inicials dobles, mantenint-les, en canvi, si figuren en posició intermèdia d'una paraula.

Tant en els documents en llatí com en els que són escrits en català (i en castellà o aragonès) he regularitzat l'ús d'*i* i *j*, i el d'*u* i *v*, segons llur valor fonètic actual. En aquests últims hi he adoptat, a més a més, l'apòstrof, el guionet, els accents i la dièresi segons la normativa ortogràfica actual; igualment, he emprat el punt volat per a indicar les elisions que avui no tenen representació gràfica —*que·l*, *no·ls*, etc.— i els casos d'aglutinació de les partícules pronominals —*no·y*, *que·us*, *no·u*, etc.— amb el mot anterior, si aquest no és cap forma verbal que permeti l'ús del guionet.

Pel que fa a les particularitats diplomàtiques de la documentació, he procurat conservar-les totes fidelment. Tanmateix, per tal de facilitar la lectura i la comprensió dels documents més llargs, he adoptat els punts i a part, tot separant-ne les parts fonamentals; aquest mètode, en canvi, l'he utilitzat sistemàticament en la data. He transcrit també la subscripció cancelleresca que figura al final dels documents registrats per la Cancelleria reial i que hom anomena manament; quan en lloc d'aquest hi apareix un *idem*, corresponent al del document registrat immediatament abans, l'he transcrit en nota. El mateix criteri he seguit amb les expressions *et cetera*, *predicto* o *ut supra* de les còpies de registre, sempre que aquestes no siguin del tot òbvies i resulti aconsellable per a una completa comprensió del document. He fet constar també en nota les addicions marginals i interlinials, i les correccions al text. Les paraules o sectors il·legibles els he indicat amb [...] Les restitucions i els mots de lectura dubtosa els he inclòs semblantment entre claudàtors. Per altra banda, i finalment, totes les paraules, fragments o documents inserits expressats en una altra llengua de la principal del document els he reproduït en caràcters cursius. Els documents ja publicats, quan ho he considerat necessari, els he adaptat també a aquests criteris.

1

[1282], setembre 11. Palerm.

Registre que fou tramesa una ordre perquè es lliurin diners a Ramon de Monterols per tal de proveir els malalts de l'exèrcit reial que es troben a Tràpani.

ACA, C, reg. 53, f. 5 v.

.III°. IDUS septembris misimus litteram Johanni de Calatagirone et aliis secretis Sicilie citra flumen Salsum quod tradant Raimundo de Munterols ea que ab ipsis petic[ia]t ad providendum infirmis de exercitu domini Rege qui in Trapano resederunt.

ITEM PATRONIS navium veneciarum que novissime ad portum Trapano apulerunt quod credant dicto Raimundo et cetera.

2

1282, setembre 25. Randazzo.

Registre que fou tramesa una ordre perquè es lliurin diners a Ramon de Monterols per tal de proveir els malalts de l'exèrcit reial que es troben a Tràpani.

ACA, C, reg. 53, f. 9 r.

FUIT MISSA littera predictis Romeo de Portella et Arnaldo de Guardia¹ quod de precio supradicte vendicionis donent Raimundo de Munterols .C. uncias auri, de quibus providerat marinariis et infirmis qui sunt Trapani.

Datam Randacii, [VII°] kalendas octobris anno .M^o.CC^o.LXXX°. secundo.

¹ *Dominus Rex instituit eos ad vendendum jus exiture victualium quibuscumque melius poterint emptoribus et ad dandum licenciam emptoribus extrahendi victualia de regno Sicilie et portandi ad quascumque partes voluerint, [exemptos] locis inimicorum (ibid., 16 de setembre).*

3

[1282], octubre 31. Messina.

Pere el Gran mana que sigui comprat vi, carn salada i altres coses necessàries per als mariners de l'armada que es troba a Tràpani, molts dels quals estan malalts.

ACA, C, reg. 53, f. 50 v.

PETRUS, Dei gratia, et cetera. Ottobono de Bagnolo et sociis secretis et magistris portulanis et procuratoribus Sicilie ultra flumen Salsum, fidelibus suis, et cetera. Fidelitati vestre firmiter et districte percipiendo mandamus quatenus de pecunia Curie nostre officiorum vestrorum que est vel erit per manus vestras, salmas vini .CC. ad generalem salmam, casei cantare .L. et de carnibus sallitis cantare .XXX. ad generalem cantarium de vino, caseo, carnibus utilibus et pro usu marineriorum opportunis, in terra Trapane vel aliis terris et locis vicinis ubi pro Curie nostre comodo minori precio emi poterunt pro parte Curie nostre justo et competenti precio emere studeatis eas salme vini .CC., casei cantare quinquaginta, carniuum sallitarum cantare .XXX., ad dictam generalem salmam et cantarium, per vos ut predicatur emptas, Raimundo de Monteros in eadem terra Trapane ubi nauto nostro existunt, honerandas per eum in navibus ipsis per usu marineriorum et personarum aliarum quas cum eisdem navibus ad partes Catalonie mandat nostra Serenitas, proficisii pro parte nostre Curie assignetis recepturi de hiis que propterea solveritis et assignaveritis ad vestri cautelam ydoneam apodicyam caventes omnino ne in celeri comissione et assignacione rerum huiusmodi defertus aliquis interveniat quoquomodo, sicut indignacionem nostri culminis incurrere formidatis.

Datam Messine, ultimo die mensis octobris anno predicto¹.

¹ *Anno Domini .M^o.CC^o.LXXX°.II°.*

Vegeu l'Apèndix, § 1 i 2.

4

[1283], agost 12. Logronyo.

Pere el Gran comunica a totes les aljames de sarrains del regne de València que els tramet el seu alfaquí (metge) i secretari, Samuel, per a reclutar-hi reforços de llancers i ballesters per a la guerra amb França.

ACA, C, reg. 6, f. 100 r.

Publicat per Pròsper de BOFARULL i MASCARÓ (ed.), CODOIN, vol. 6, Barcelona, 1850, § 57, p. 196; Florencio JANER, Condición social de los moriscos de España: causas de su expulsión y consecuencias que esta produjo en el orden económico y político, Madrid, 1857, § 26, pp. 206-07; Gaspar ESCOLANO i Juan B. PERALES, Décadas de la historia de la insigne y coronada ciudad y reino de Valencia, vol. 1, Madrid-València, 1878, § 14, p. 624; i Luis QUEROL ROSO, Las milicias valencianas desde el siglo XIII al XV, Castelló de la Plana, 1935, § 8, pp. 188-89.

Citat per Isidoro CARINI, *Gli Archivi e le Biblioteche di Spagna in rapporto alla storia d'Italia in generale e di Sicilia in particolare*, Parte seconda, Palerm, 1884, p. 111; Yitzhak BAER, *Toledot ha-yehudim bi-Sefarad ha-nosrit*, Am Oved, 1945, 1959 [trad. esp.: *Historia de los judíos en la España cristiana*, Madrid, 1981, vol. 2, p. 696, nota 52]; etc.

EN PERE, per la gràcia de Déu, Rey d'Aragó et de Sicília. Als feels seus, alemins et veyls et a tots altres sarrayns de les aljames del regne de València, saluts et gràcia. Fem-vos saber que Nós, segons que creem que vosaltres ajats entès, avem en aquestes parts del regne d'Aragó et de Catalunya guerra ab los francesos, en la qual nos és mester lo servix de vosaltres et dels altres feels nostres. Et sobre assò trametem-vos lo feel alphaquim nostre, Do Samuel, qui-us dirà nostre enteniment sobre assò. Perquè-us pregam e-us manam que aquels de cascune de les vostres aljames que'l dit alphaquim nostre elegirà a assò, nos trametau ab companya de balesters et de lancers de cascuna d'aqueles aljames, bé aparellats et bé adobats, et Nós darem a aquels bona soldada et encara que-ns tendrem totavia per tenguts de fer bé et mercè en guisa que els ne sien pagats.

Datam apud Logronyo, .II°. idus augusti anno predicto¹.

¹ *Anno Domini .M^o.CC^o.LXXX°.III°.*

5

[1284], agost 8. Setge d'Albarrasí.

Ordre al justícia de València que perquè la querella que ha interposat Pericó Cerdà contra Guillem Corretger, cirurgià, sigui sobreseguda mentre aquest últim es trobi en servei del rei en el setge d'Albarrasí.

ACA, C, reg. 43, f. 16 v.

JUSTICIE Valencie, quod supersedeat super petitione que de novo fit contra Guillelmum Corrigiarü, chirurgicum, per Periconum Cerdani, dum idem Guillelmum fuerit in servicio domini Regis.

Datam in obsidione de Albarrazino, .VI°. idus augusti¹.

¹ *Anno Domini .M^o.CC^o.LXXX°. quarto.*

6

[1284], agost 14. Setge d'Albarrasí.

Ordre perquè es donin vestits a Guillem Corretger, cirurgià, el qual ha servit en el setge d'Albarrasí.

ACA, C, reg. 52, f. 15 r.

Citat per Josep TRENCHS i ÒDNA, *Casa, corte y cancellería de Pedro el Grande (1276-1285)*, Càller, 1991, p. 81.

BERNARDO Scribe, quod faciat dari vestes per Raimundum de Rivo Sicco Guillelmo Corrigiarii, chirurgico, quare servivit domino Regi in exercitu Albarrazini.

Datam in exercitu Albarrazini, .XIX°. kalendas septembris¹.

¹ *Anno Domini .M^o.CC^o. octogesimo quarto.*

7

[1284, novembre 18. Saragossa]

Ordre perquè sigui pagada la quitació ordinària a Guillem çà Riera, cirurgià, més part del sou d'alguns nobles els quals l'hi van concedir pels seus serveis professionals al setge d'Albarrasí.

ACA, C, reg. 52, f. 75 v.

GUILLELMO de Rocha, quod solvat Gillelmo de Riaria, cirurgico, .CLV. sol. .VI. dnr. jacc. de quitacione sua; item .LX.VI. sol. .IIII. dnr. dicte monete ratione quitacionis sue usque ad terciam die jovis mensis novembris; item .DCC.XXII. sol. .VI. dnr. quos milites de familia Regis ei dederunt de quitacione eorum; item .LXXX.VII. sol. .VIII. dnr. remanentes ad solvendum de quitacione d'En Lodrera, de quibus omnibus solvat ei barchn. a .XX^{ens}.

Datam ut supra¹.

¹ *Cesaruguste, .XIIII°. kalendas decembris anno Domini .M^o.CC^o. octogesimo quarto.*

8

1302, abril 8. Lleida.

Enfranquiment de Pere Jutge, apotecari de Barcelona, de participar en qualsevol exèrcit o cavalcada, vitalíciament, a petició d'Arnau de Vilanova, conseller i metge de Jaume II.

ACA, C, reg. 199, f. 70 v.

Publicat per Martí de BARCELONA, "Nous documents per a la biografia d'Arnau de Vilanova", *Analecta Sacra Tarraconensia*, 11 (1935): 101-102, § 16.

Regestat per Martí de BARCELONA, "Regesta de documents araldians coneguts", *Estudis Franciscans*, 47 (1935): 273, § 60.

NOS JACOBUS et cetera. De speciali gracia, ad preces et instanciam dilecti consilarii nostri, magistri Arnaldi de Villanova, enfranquimus ac franchum et immunem facimus vos, Petrum Judicis, apothecarius Barchinone, ab omni exercitu et cavalcata regali quamdiu vobis fuerit vita comes. Mandantes per presentem cartam vicario et baiulo Barchinone et universis aliis et singulis officialibus nostris presentibus et futuris quod predictam gratiam sive enfranquimentum predictum vobis in tota vita vestra observent et faciant inviolabiliter observari et non contraveniant nec aliquem contravenire permitant aliqua racione. Volumus enim quod si communiter et non aliter dictus exercitus redimeretur vobis certa quantitate quam in illa teneamini solvere partem vestram.

Datam Ilerde, sexto idus aprilis anno Domini .M^o.CCC^o. secundo.

Matheus Botella.

9

[1309]¹.

Estimació d'un rossí que Diego Pérez, menescal de la companyia d'Artal de Luna, ha de portar a la campanya d'Almeria.

ACA, C, reg. 305², f. 15 r.

ITEM DIEGO PÉREZ, menescall de la dita companya³, mostrà .I. roçí de pèl bru e balçà del peu derrer esquerre, stelat en lo front e ab .I^a. blanqueta sobre·l morro e altra en lo morro, e fo estimat a —.— .CCC.XX. *sol. jacc.*

¹ Un quadern, també d'estimes, afegit al final del volum duu data Alcoi, 3 d'agost de 1309.

² El títol modern del registre és: *Regestum super extimatione equorum in viagio Almarie, de anno 1309*. El primer foli duu el títol: *Si en requestz los cavalls cienjús escrítz, cor moltz d'ells són covinentz a armar.*

³ *de N'Artal de Luna.*

10

[1309]¹.

Estimació d'un rossí que Bartomeu çà Font, cirurgià del rei, ha de portar a la campanya d'Almeria.

ACA, C, reg. 305², f. 63 v.

ITEMEN BARTHOMEU ça Font, de Casa del senyor Rey, mostrà .I. rocí seu de pèl bru. E fo estimat a —.— .M.D. *sol. barchn.*

¹ Un quadern, també d'estimes, afegit al final del volum duu data Alcoi, 3 d'agost de 1309.

² El títol modern del registre és: *Regestum super extimatione equorum in viagio Almarie, de anno 1309*. El primer foli duu el títol: *Sien requestz los cavalls cienjús escritz, cor moltz d'ells són covinentz a amarrar*. Vegeu l'Apèndix, § 22, 64 i 66.

11

[1309]¹.

Estimació d'un rossí que Bernat de Pertegàs, cirurgià del rei, ha de portar a la campanya d'Almeria.

ACA, C, reg. 305^r, f. 73 r.

ITEMEN BERNAT de Pertegaç, metge de la Cort del senyor Rey, mostrà un rocín bayg ab un senyalet blanc en lo front e balça dels peus derrés, e fo estimat a —.— .DC. *sol. barchn.*

¹ Un quadern, també d'estimes, afegit al final del volum duu data Alcoi, 3 d'agost de 1309.

² El títol modern del registre és: *Regestum super extimatione equorum in viagio Almarie, de anno 1309*. El primer foli duu el títol: *Sien requestz los cavalls cienjús escritz, cor moltz d'ells són covinentz a amarrar*. Vegeu l'Apèndix, § 51.

12

[1309]¹.

Estimació d'un cavall que Bernat de Sant Climent, boteller del rei, ha de portar a la campanya d'Almeria. Segueix notació de l'esmena que li'n fou pagada en resultar afollat, segons certificació del menescal del rei.

ACA, C, reg. 305^r, f. 74 r.

ITEMEN BERNAT de Sant Climent, boteller del senyor Rey, mostrà un cavayl bru rodat balça e cuyt de tots los .IIII. peus. Fo estimat —.— .DCCC.XXV. *sol. barchn.*

Predictus equus Bernardi de Sancto Clemente fuit affollatus de spatulis juxta cognitionem meneschalli Curie, cui fuit restitutus, et inde facta littere emende de dicta quantitate prefato Bernardo sub datam Valencie, .III°. nonas februarii anno Domini .M^o.CCC^o.X^o.

¹ Un quadern, també d'estimes, afegit al final del volum duu data Alcoi, 3 d'agost de 1309.

² El títol modern del registre és: *Regestum super extimatione equorum in viagio Almarie, de anno 1309*. El primer foli duu el títol: *Sien requestz los cavalls cienjús escritz, cor moltz d'ells són covinentz a amiar*.

13

1309, maig 8. Barcelona.

Jaume II ordena pagar 1000 ss b. al seu cirurgià, Berenguer ça Riera, pel preu de diverses coses necessàries per a l'exercici del seu ofici que aquest ha comprat per a l'expedició a Almeria.

ACA, C, reg. 297, f. 118 v.

Citat per Michael R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie (Regimen Castra Sequentium) and Medieval Military Medicine", *Viator*, 23 (1992): 206.

FIDELI thesaurario suo, Petro Marci, et cetera. Dicimus et mandamus vobis quatenus de peccunia Curie nostre que est vel erit penes vos detis et solvatis fidei cirurgio nostro Berengario de Riaria vel cui voluerit loco sui mille sol. barchn. pro precio aliquarum rerum suo officio necessariarum quas emit ad opus viagii quod, Domino concedente, nunc facturi sumus ad partes Granate contra Fidei inimicos, quibus sibi solutis, recuperetis ab eo presentem litteram cum apocha de soluto.

Datam Barchinone, .VIII°. idus may anno Domini .M^o.CCC^o. nono.

Petrus de Solerio, mandato regio.

14

[1309], maig 21. Barcelona.

Ordre perquè Ardoví, apotecari de Lleida, que acceptà lliurar en préstec al rei 2000 ss b. per a la campanya d'Almeria, trameti tanta quantitat de blat com pugui als comissionats per a procurar les provisions per a la guerra a Lleida.

ACA, C, reg. 271, f. 18 v.

JACOBUS et cetera. Dilecto suo . . . Cum ratione felicis expeditionis presentis viagii quod, actore Domino, ordinavimus facere cum armata nostra contra Regem Granate et terram ac gentes suas copia victualium multum sit nobis necessaria [de] quibus poterit per vos nobis in parte aliqua ut intelleximus mutuo subveniri, ideo, vos affectuose requirimus et rogamus quatenus subveniat nobis mutuo de illa majori bladi quam poteritis quantitate quam nomine et pro parte nostra tradatis dilecto consiliario nostro Berengario de Manso, archidiacono Berge

in Ecclesiam Urgellensis, et fidei nostro Bernardo de Segalaria, scriptori porcionis illustris Regine, carissime consortis nostre, quos ad procuranda et habenda victualia mutuo apud Ilerdam duximus transmittendos; ipsi enim quacumque quantitatem bladi mutuaveritis nobis assecurabunt et assignabunt vobis in loco idoneo atque tuto. In hoc enim, cum predictum negocium sit ad honorem Dei et exaltacionem christiane fidei et multum respiciat honorem nostrum, facietis nobis gratum servicium et multum regraciabimur illud vobis. Et circa premissa credatis dictis archidiacono et Bernardo de Segalario de hiis que ex parte nostra vobis duxerint referenda.¹

Datam Barchinone, .XII°. kalendas junii anno predicto.²

Idem.³

<...>

ARDUVINO, apothecario, civi Ilerde, qui concesserat mutuare duos mille sol. barchn., quod mutuet maiorem bladi quam poterit quantitatem quam tradat predictis qui assignabunt ei et credat eis.

Datam ut supra.

Idem.³

¹ Forma general de la carta.

² *Anno Domini .M^o.CCC^o.LX°.*

³ *Bernardus de Aversone, mandato regio facto per Petrum Marci.*

15

[1309, juny]

Pere Marc, tresorer del rei, paga al comprador el preu de diversos productes medicinals i alimentaris a embarcar en la galera reial per a la campanya d'Almeria.

ACA, RP, MR, vol. 272, f. 40 r.

ITEM DONE an Pere Foçes, comprador del senyor Rey, per rahó de salses, çucre, amelons, vi blanc e vermell, carn salada, oli e moltons, que ara compra a ops de la galea del senyor Rey, —.— .V. mille [...] .LXIX. sol. .XI. dnr. barchn.

16

[1309, juny]

El tresorer del rei, Pere Marc, paga a Pero Martínez, barber i porter del rei, l'acorriment per a la campanya d'Almeria.

ACA, RP, MR, vol. 272, f. 44 v.

ASSÍ COMENÇA ACCURRIMENT DEL VIATGE¹.

ITEM DONE an Pero Martínez, barber e porter seu², en acurriment del present viatge, —.— .CC.L. *sol. barchn.*

¹ *D'Almeria.*

² *Del senyor Rey.*

17

1309, juny 6. Barcelona.

El rei dispensa Ferrer de Lizana d'anar a l'expedició a Almeria a causa de la malaltia que pateix.

ACA, C, CRD Jaume II, c. 29, n° 3652.

JACOBUS, Dei gratia, Rex Aragonum, Valencie, Sardinie et Corsice, Comesque Barchinone ac Sancte Romane Ecclesie Vexillarius, Ammirantus et Capitaneus Generalis. Dilecto suo, Ferricio de Lizana, salutem et dilectionem. Licet mandavissemus parari vos cum equis et armis et aliis apparatibus vestris ad eundum in servicio nostro in presenti armata quam facimus contra Regem Granate et gentes suas, tamen, quia intelleximus vos adeo fore aliqua infirmitate gravatum quod comode non possetis ire in aramatam predictam, ideo, volumus et placet nobis quod remaneatis a dicto viatico vosque ex causa premissa excusatum habemus.

Datam Barchinone, .VIII°. idus junii anno Domini millesimo .CCC^o. nono. Exp[edita]. Bernardus, cancellarius.

18

1309, juny 9. Barcelona.

Jaume II ordena pagar 500 ss b. a Bernat de Pertegàs, cirurgià de Sant Celoni, en concepte d'acurriment per a l'expedició a Almeria.

ACA, C, reg. 297, f. 139 v.

Citat per Michael R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie (Regimen Castra Sequentium) and Medieval Military Medicine", *Viator*, 23 (1992): 206.

FIDELI thesaurario nostro, Petro Marci, et cetera. Cum Bernardus de Partagacio, chirurgicus de villa Sancto Celedonio, debeat ire in servicio nostro in presenti viaggio quod

facimus contra Regem Granate et gentes suas, ideo, vobis dicimus et mandamus quatenus de peccunia Curie nostre que est vel erit penes vos detis et solvatis prefato Bernardo vel cui voluerit loco sui quingentos sol. barchn. quos sibi in accurimentum¹ duximus concedendos, et facta solucione, presentem recuperetis litteram cum apocha de soluto.

Datam Barchinone, .V^o. idus junii anno Domini .M^o.CCC^o. nono.

Guillelmus Luppeti, mandato Bernardi de Abbacia.

¹ Substituunt a: *de speciali gracia*, suprimunt.

El 13 d'agost de 1311 encara no ho havia cobrat: Vegeu l'Apèndix, § 85.

19

[1309], juny 14. Barcelona.

Jaume II atorga llicència especial a Joan Amell, físic del rei, per a treure del país un rossí i una mula els pròxims dos mesos, en restar tancades les fronteres a l'exportació de tots els productes d'interès militar.

ACA, C, reg. 206, f. 55 r.

FIDELIBUS suis, custodibus rerum prohibitarum et passuum terre nostre at aliis officialibus nostris Catalonie ad quos presentes pervenerint et cetera. Cum dilectus physicus noster, magister Johannes Amelii, de voluntate et permissu nostro, extrahat seu extrahi faciat de terra nostra quendam roncinum de pilo bagio stellatum in fronte et quendam mulum similiter de pilo bagio, vobis et unicuique vestrum dicimus et mandamus quatenus super extraccione dictorum roncini et muli dicto magistro Johanni vel cuicumque alii pro eo dictos roncinum et mulum de dicta terra nostra extrahenti, et vobis presentes litteras assignatim, nullum impedimentum vel contrarium faciatis aut fieri permitatis. Presentibus tamen per duos menses a confeccione earum inantea et non amplius valituris, et per vos retinendis in exitu terre nostre.

Datam Barchinone, .XVIII°. kalendas julii anno predicto¹.

Petrus de Solerio, mandato regio.

¹ Anno Domini .M^o.CCC^o. nono.

20

[1309, juliol]

El tresorer, Pere Marc, paga a Guillem Jordà, apotecari del rei, l'acorriment per a la campanya d'Almeria.

ACA, RP, MR, vol. 272, f. 60 r.

ITEM DONE a maestre [Guillem] Jordà, especier, per acorriment del [present] viatge, e ha-n'í una àpocha e acceptació, —.— .CCCC. sol. barchn.

Marginal: àpocha e acceptació.

21

1309, juliol 14. València.

Jaume II mana a Arnau Cortit, porter, que cobri la quantitat de diners que Guillem Corretger, cirurgià del rei, ha de pagar dels 100.000 ss b. que els ciutadans de València atorgaren al rei per a la campanya d'Almeria i que faci perquè els dits ciutadans no l'obligessin a tornar a pagar.

ACA, C, reg. 271, f. 60 r.

JACOBUS et cetera. Fideli suo porterio Arnaldo Cortit, salutem et gratiam. Dicimus et mandamus vobis quatenus illam peccunie quantitatem quam fidelis sirurgicus noster Guillelmus Corrigiarii, civis Valencie, solvere debet in illis centum mille sol. barchn. nobis concessis dari per civis Valencie pro auxilio presentis viagi, quos vos ab eisdem recipitis pro parte Curie nostre, in compoto admittatis. Mandantes itaque juratis civitatis predicte quod Guillelmum predictum vel eius bona ad solvendum eis propterea dictam peccunie quantitatem aliquot non compellant.

Datam Valencie¹, .II°. idus julii anno Domini .M^o.CCC^o.IX°.

Egidius Petri, mandato regio facto per Bartolomeum de Fonte².

¹ Substituïnt: *Barchinone*, suprimit.

² Cirurgià del rei.

22

[1309], juliol 15. València.

Ordre de pagament a Bartomeu ça Font, cirurgià del rei, de 500 ss b. en acorriment d'un cavall armat i de 400 ss b. més per a elaborar i comprar unguents, empastres i altres coses necessàries per a l'exercici del seu ofici durant la campanya d'Almeria.

ACA, C, reg. 271, f. 58 r.

Citat per Michael R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie (Regimen Castra Sequentium) and Medieval Military Medicine", *Viator*, 23 (1992): 206.

FIDELI porterio suo, Petro de Passadores, et cetera. Mandamus et dicimus vobis quatenus de denariis quos colligitis pro Nobis in regno Valencie tribuatis et solvatis fideli medico nostro Bartholomeo de Fonte .D. sol. barchn. quos ei pro acurrimento unius equi armati quem secum ducat in servicio nostro in presenti viagio quod facimus contra Regem Granate providimus exhibendos; solvatis etiam ei quadringentos sol. dicte monete pro conficiendis et emendis unguentis et emplastris, stuppa sauciis et quibusdam aliis necessariis ad opus officii sui. Et facta solutione recuperetis ab eo presentem litteram cum apocha de soluto.

Datam Valencie, idus julii anno predicto¹.

Petrus Luppeti, mandato regio facto per Arnaldo Messeguerii.

¹ *Anno Domini M^o.CCC^o.IX°*
Vegeu l'apèndix, § 10, 64 i 66.

23

1309, juliol 16. Manresa.

Bernat des Prat, barber de Manresa, es compromet a anar amb l'exèrcit a Almeria en lloc i com a substituït de Guillem Artús¹, durant un any, a canvi d'un sou.

AHPM, Prot. Not. 13°, 17 K agost (sense foliar).

Citat per Michael R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie (Regimen Castra Sequentium) and Medieval Military Medicine", *Viator*, 23 (1992): 206.

Bernardus³ de Prato, barbitonsor Minorise, per firman et legalem stipulacionem promito vobis, Guillelmo Artusii, quod ego ibo nunc [pro vobis]⁴ in presenti armata quam dominus Rex facit et facere proponit in regnum Granate contra fidei catholice inimicos et quod ibi ero in servicium domini Regis et vestri contra ipsos inimicos fidei per unum annum proxime venturum et completum, [incessanter]⁴ obdevocionem vestram [et domine Elicsendis,

uxor vestre]⁴, et remissionem pene et culpe per Summum Pontificem concessam euntibus et transmitentibus in dictam armatam, et hec iuro per [dominum Deus] Sancta Quatuor Evangelia a me corporaliter tacta [omnia] predicta atendere et complere et inviolabiliter observare. Et pro predictis complendis, facio vobis homagium ore et manibus de presenti, sub cuius fide homagii et prestiti sacramenti, promito vobis predicta atendere et complere. Conficiens etiam vobis quod dedistis et tradidistis [numerando]¹ michi pro solido seu quitacione mea ducentos sol. Et ideo renunciando et cetera.

Testes: Guillelmus Rosselli, Guillelmus de Senios et Guillelmus de Turribus.

¹ Guillem Artús apareix en quasi tots els documents del mateix protocol, com a *textor pannorum* i també com a *tenderius*.

² Correspon al notari Guillem Arters.

³ Al damunt: *juro*.

⁴ Sobrescrit.

Vegeu l'Apèndix, § 40.

24

1309, juliol 21. Manresa.

Bartomeu de N'Aam, barber, reconeix a Ferrer d'Espina, barber, ambdós de Manresa, que és i estarà lligat a ell com a aprenent i que no posseeix cap dret sobre l'instrumental de l'obrador d'aquest últim, el qual obrador li confia, obligant-se a mantenir la seva muller, mentre ell sigui en l'expedició contra el regne de Granada.

AHPM, Prot. Not. 42¹, 12 K agost (sense foliar).

Bartholomeus de N'Aam, barbitonsor, confiteor vobis Ferrario de Spina, barbitonsori Minorise, quod ego sum et ero in [affirmatio] in operatorio vestro barbitonsorie et quod omnia rasoria, bacini et mandilia et omnia operimenta habenti operatori vestri sunt vestra et nichil juris hebeo in [discessio], quod operatorium cum suis operimentis michi contradastis regendum et gubernandum ad medietatem lucri dum vos fueritis in presenti viatico quod dominus Rex nunc facit in regno Granate contra fidei catholice inimicos in quo viatico vos nunc Deo volente proponitis proficisti. Quare, promito vobis quod super predicti ero vobis bonus, fidelis, diligens et legalis et respondebo et satisfacero [domine] Geralde, uxori vestre, singulis diebus, in medietate lucri quod fecero in dicto operatorio et ratione eiusdem, et quod salvabo vobis omnia operamenta dicti operatori vestri sub obligatione bonorum meorum.

Testes: Berengaronus de Serra, Guillelmus de Senios et Guillelmus de Turribus.

¹ Correspon al notari Jaume Arters.

Ferrer d'Espina s'havia compromès a anar en l'expedició com a substitut i a canvi de sou el dia abans (AHPM, Prot. Not. 42, 13 K agost) davant el mateix notari (citat per Michael R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie (Regimen Castra Sequentium) and Medieval Military Medicine", *Viator*, 23 (1992): 206). El mateix dia que establia aquest conveni amb Bartomeu, nomenava Pere Bovet, de Manresa, procurador de tots els seus béns (AHPM, Prot. Not. 42, 12 K agost), també davant el mateix notari.

25

1309, juliol 29. Manresa.

Ferrer d'Espina, barber de Manresa, per procuradors, absol Bernat Bernada, d'El Bruc, aprenent seu, d'un any dels dos i mig que es comprometé a estar amb ell, a condició que s'estigui a l'obrador per un any i mig, mentre ell sigui en l'expedició contra el regne de Granada, obligant-se també a proveir la seva esposa en la seva absència. Si hagués de tornar abans de l'expedició, el dit Ferrer es compromet a alimentar-lo i mantenir-lo al seu costat.

AHPM, Prot. Not. 42°, 4 K agost (sense foliar).

Matheus de Vado et Arnaldus de Solerio, çabaterii Minorise, promittimus per firmam et legalem stipulacionem vobis, Bernardo, filio Perich Bernada, de loco de Brucho, nos factores et procuratores cum effectu quod Ferrarius de Spina, barbitonsor², qui est in presenti viatico [regni]³ Granate quod dominus Rex nunc facit in dictum regnum contra fidei catholice inimicos, absolvet vos ab illa promissione quam fecistis vos eidem Ferrario de stando cum eo et serviendo sibi in officio suo barbitonsorie per aliquod tempus, ut in instrumento inde a vobis facto plenius continetur, per unum⁴ videlicet annum de illis duobus annis et et [sic] medio per quos vos secum adhuc stare debetis et teneamini. Hanc autem promissionem vobis facimus sub tali tamen condicione, quod vos sitis et stetis in operatorio dicti Ferrarius et procuretis ipsum operatorium, conservando bene et fideliter rasoria, mandilia, bacinis et omnia operamenta dicti operatorii, per unum et medium poscontinuo venturos et completos de dictis duobus annis et medio, et dandis vos pro qualibet septimana dicti temporis unius anni et medii Geralde, uxor dicti Ferrari de Spina, decem et septem dnr. Et si contingerit dictum Ferrarium redire de dicto viatico infra prelibatum tempus unius anni et medii teneatur [dare vobis ut videtur] in victualibus et aliis necessariis [...] inita inter vos et dictum [Ferrarium...] teneamini sibi et dicte uxor sue ad [...] factores et procuratores cum effectu atendere et complere sub obligacione [bonorum...] non compleveritis presens justiciam in hec tuum sit cussum et vannum et cetera [...] predictis Matheo de Vado et Arnaldo de Solerio predictam promissionem ut superius [...] Matheo de] Vado et Arnaldo de Solerio predicta omnia et singula atendere et complere, illa talem condicionem vobis et predictae Geralde atendendi firmiter et complenda. Obligo et cetera, et hec juro et cetera.

Testes: Periconus de Solerio, barbitonsor, Guillelmus de Senios, Franciscus de Munistrollo, Berengarius de Serra et Guillelmus de Turribus.

Non uti sine altero.

Marginal. .IIII. dnr. dictus Bernardus.

¹ Correspon al notari Jaume Arters.

² Abans: *qu*, suprimit.

³ Sobrescrit.

⁴ Abans: *annum*, suprimit.

Ferrer d'Espina s'havia compromès a anar en l'expedició a Almeria el 20 de juliol (AHPM, Prot. Not. 42, 13 K agost, citat per M. R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie (Regimen Castra Sequentium) and Medieval Military Medicine", *Viator*, 23 (1992): 206) i, en conseqüència, havia confiat el seu obrador a un seu

aprenent, Bartomeu de N'Aam, el 21 de juliol (AHPM, Prot. Not. 42, 12 K agost, Apèndix, § 24); però aquest decidí també anar en l'expedició, el 24 de juliol (AHPM, Prot. Not. 42, 9 K agost, citat pel mateix autor, *ibidem*), probablement quan Ferrer ja era fora i aquest, per procuradors, es va veure obligat a confiar el seu obrador a aquest altre aprenent.

26

[1309, agost. Barcelona]

El tresorer del rei, Pere Marc, compra diversos medicaments a Pere Jutge, apotecari de Barcelona, a petició del rei, i els hi tramet al setge d'Almeria.

ACA, RP, MR, vol. 272, f. 113 r.

ITEM DONE per los confits dejús scrits, los quals tramís al senyor Rey a Almeria [per] letra que'l dit senyor Rey me tramès, e portà-ls-li Martín Açnar, correu de la cort, ço és, per .XXIII. *lbr.* de dragea en pols, .C.XXX.VIII. *sol.*; *item* per .XX. *lbr.* de batafalua confita, .C. *sol.*; *item* per .XXX.VII. *lbr.* de pinyonat, .C.LX.VII. *sol.*; *item* per .XX. *lbr.* de codonyat desnoe, .C. *sol.*; *item* per .IX. *lbr.* de rosada novella, .LIII. *sol.*; *item* per .XX.VII. marçapans, .VIII. *sol.*; *item* per .X. capces e .I^a. caxa e cordes, .III. *sol.* E axí costen les dits confits ab les altres coses, los quals compram d'En Pere Jutge, apothecari de Barcelona, —.— .DLXX. *sol. barchs.*

27

1309, agost 25. Setge d'Almeria.

Jaume II mana al seu metge i conseller, Arnau de Vilanova, que intervingui davant del papa i els cardenals per tal d'obtenir recursos amb els quals mantenir un estol per a bloquejar l'Estret de Gibraltar.

ACA, C, reg. 344, f. 28 r.-v.

Publicat per Martí de BARCELONA, "Nous documents per a la biografia d'Arnau de Vilanova", *Analecta Sacra Tarraconensia*, 11 (1935): 115-16, § 33.

Regestat per Martí de BARCELONA, "Regesta de documents araldians coneguts", *Estudis Franciscans*, 47 (1935): 286-87, § 118.

ITEM SUB FORMA predicta, rumores prelii continente, fuit scriptum magistro Arnaldo de Villanova, consiliario domini Regis. Et ante datam fuit additum quod sequitur:

SANE, LICET vos ita liquido, sicut et quilibet alius, satis noveritis et noscatis quanta dampna, jacturas, incomoda et dolores Dei Ecclesia et cultores eius, christiane fidei amatores, sustinuerunt usque hactenus a perfidis sarracenis in partibus Ispanie, in dominio Regis Granate habitantibus, tam in necibus, captivitatibus, virginum defloracionibus et aliarum mulierum christianarum illusionibus et aliis modis innumerabilibus; tamen hoc vobis in compendio refferentes et notificantes quod negocium adquisicionis regni Granate quod Rex eius in christianorum vituperium obtinuit citra mare in felici ex tunc expeditione habetur, dum tamen quod per illustrem Regem Castelle et per Nos inceptum est, continuis operibus perseveret, et specialiter in tenendis Stricto mari decem galeis et quinque lembis armatis que Nos inibi tenemus ne ultramarini sarraceni in partes Ispanie transire valeant in subsidium perfidorum.

Ideo, vos requirimus et rogamus ex parte Dei et nostra, in universe christianitatis utilitatem, quatenus vos qui in hiis summis insudatis vigiliis, hec velitis omnia domino Summo Pontifici et dominis Cardinalibus explicare et obtinere cum ipso domino Summo Pontifice, modis quibus providencie vestre utilius videbitur expedire, quod ad hoc expedienda, et specialiter ut dicta vasa marina in dicto Stricto mari continue teneri possint usque ad totius negocii adquisicionem et expeditionem, provisionem apostolicam adhibeat et de sumptibus provideat, taliter ne defectu expensarum aut missionum tam utile et tam honorabile toti christianitati negocium deseratur.

Quoniam, sicut prediximus, illud tenemus totaliter expeditum, si compleri poterunt que sunt dicta. Si vero vos ad presens in Romana Curia non essetis, visum nobis et multum expediens ut, tam pro necessario cause ad Curiam ipsam, licet vobis nimius labor incumbat, personaliter accedatis, circa premissa omnem prorsus daturus operam et diligenciam effectivam; Nos, enim, credimus quod possitis quovis tempore pro tam utili negocio Deo et toti christianitati utilius desservire. Sicque vestra probata discrecio laborare proinde aliquatenus non vaci, et rescripturus nobis de eo quid processistis in premissis.

Datam in obsidione civitatis Almarie, .VIII°. kalendas septembris anno Domini .M^o.CCC^o. nono.

28

1309, agost 27. Setge d'Almeria.

Juane II ordena al veguer de Barcelona perquè cerqui i capturi Bonanat i Bartomeu Surià, germans, que es comprometeren públicament a seguir i servir Guillem Jordà, apotecari del rei, durant un any, i després es negaren a seguir-lo a Almeria, i al qual deuen també certes quantitats de diners que els lliurà en préstec, i que els mantingui presos fins que el dit apotecari n'obtingui justícia.

ACA, C, reg. 344, ff. 51 v.-52 r.

DILECTO suo vicario Barchinone vel eius locum tenenti et cetera. Adiens presenciam nostram fidelis apothecarius noster,Guillelmus Jordani, exposuit conquerendo quod Bonanatus Suriani, civis Barchinone, et Bartholomeus Suriani, frater eius, de parrochia Sancti Baudilii, convenerunt et promiserunt stare cum dicto Guillelmo per annum continue venturum et sequi

eum et servire sibi cum armis et sine armis bene et legaliter et ab eo non recedere infra ipsum tempus sine voluntate ipsius aliqua ratione, quod si facerent posset ipsos capere et capi facere ubicumque invenirentur et ad hec obligarunt se et bona sua dicto Guillelmo cum publico instrumento, juramento et homagio vallato; debent eciam dicti fratres eidem Guillelmo quasdam peccunie quantitates quas eis mutuavit, ut in instrumentis publicis de predictis omnibus et singulis inde factis que ostensa fuerunt in Cancellaria nostra hec et alia continentur.

Cumque fratres predicti, non completo tempore per quod cum eo stare promiserunt, juramento et homagio per eos prestitis minime observatis, recesserint et fugerint a dicto Guillelmo, nunc exeunte in servicio nostro in obsidione civitatis Almarie, nec solverint sibi dictas quantitates peccunie quas ab eo mutuo receperunt, et nichilominus sibi injurias inculerint illicitas et inonestas, super quibus dictus Guillelmus testes fecit recipi quos produxit, idcirco, mandamus et dicimus vobis quatenus prefatos Bonanatum et Bartholomeum, ubicumque in jurisdictione vobis comissa inveneri poterint, capiat ipsosque captos teneatis tantum et tamdiu donec dicto Guillelmo satisfecerint super dictis quantitibus et injuriis per eos eidem illatis et super aliis in quibus ratione convencionis et promissionis predictarum satisfacere teneantur prout fuerit faciendum.

Datam in obsidione civitatis Almarie, .VI°. kalendas septembris anno Domini .M^o.CCC^o. nono.

Petrus Luppeti.

29

[1309, setembre 13. Setge d'Almeria]

Jaume II sol·licita des d'Almeria al seu tresorer, Pere Marc, a Barcelona, que compri o faci comprar i elaborar diverses quantitats de medicaments, i que els hi faci trametre tan aviat com li sigui possible.

ACA, C, reg. 344, f. 57 v.

Citat per Michael R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie (Regimen Castra Sequentium) and Medieval Military Medicine", *Viator*, 23 (1992): 206.

FIDELI thesaurario suo Petro Marci et cetera. Mandamus et dicimus vobis quatenus visis presentibus ematis seu emi faciatis ac fieri confecta infrascripta in quantitibus infrascriptis, videlicet viginti lbr. de dregea in pulvere; item viginti lbr. de batahalua confita; item .XX. lbr. de *pinyonada* in decem bustiis; item .XX. lbr. de *codonyat* in pocis seu tauleris; Que omnia Nobis quam citius poteritis transmitatis.

Datam ut supra¹.

Bernardus de Aversone.

¹ *In obsidione civitatis Almarie, idus septembris anno Domini .M^o.CCC^o. nono.*

30

1309, setembre 14. Lleida.

L'infant Jaume, com a lloctinent general, atorga una moratòria de deutes a Domingo de Cosco, cirurgià, i a Andreu Bric, d'Alcolea de Cinca, els quals han d'anar a l'expedició a Almeria.

ACA, C, reg. 351, f. 4 v.

INFANS Jacobus, illustrissimi domini Regis Aragonum primogenitus ac in regnis et terris eiusdem procuratorem generalis. Universis et singulis officialibus ad quos presentes pervenerint, salutem et gratiam. Cum . . . debeat ire in servicium domini Regis in presenti armata quam actore Deo facit contra Regem Granate et gentes suas, ideoquod elongaverimus ipsum ac debitores et fidejussores pro eo obligatos a solutionem debitorum suorum usuris cessantibus et a causis contra eum motis et movendis dum fuerit in servicio supradicto.

Ideo, vobis dicimus et mandamus quatenus dictum elongamentum nostrum ut predicatur per predictum tempus observetis et observari faciatis eidem, ipso tamen vobis prestante sacramentum et homagium quod infra viginti dies a datam presentium continue computandos arripiet iter suum pro eundo continuatis dietis in viagium supradictum, alia presens gratia omni careat firmitate et nichilominis procedatis contra eum pro pena homagii prout fuerit faciendum. Per hoc tamen non intendimus elongare debita que debeantur pro dotibus seu sponsaliciis mulierum nec pro vendicionum bonorum immobilium seu reddituum nec legata testamentorum seu comandas.

Datam Ilerde, . . . anno Domini millesimo .CCC^o. nono.¹

<...>

SIMILIS fuit facta sub datam .II°. nonas septembris Dominico de Cosco, securgius, et Andree Bric, d'Alcolega.

¹ Forma general de la carta.

31

1309, octubre 1. Setge d'Almeria.

Jaume II assigna jutge per a l'apel·lació efectuada per Azarías Abenjacob, jueu, físic de Saragossa, el qual, abans de partir cap a Almeria, contractà un préstec amb diversos avals sobre els seus béns que ara no li són reconeguts com ell voldria.

ACA, C, reg. 344, f. 85 v.

FIDELI suo, Johanni de Abbacia, jurisperito Cesarauguste, et cetera. Exponuit coram Nobis Azarias, judeus fisicus Cesarauguste, quod ipse, necessitate compulsus, manulevavit a Catico, judeo civitatis eiusdem, quadringentos sol. jacc. pro quibus sibi fecit instrumentum

debitorium dicte peccunie quantitatis; ex alia autem parem ratione mutui huiusmodi fecit dictis Catich per dictum Azariam firmari duo publica instrumenta, per alterius quorum dictus Azarias dedit et concessit ipso Caticho sub tributo annualio duodecim denariorum quoddam cellarium plenum de doliis in juderia Cesarauguste situatum pro logerio cuius darentur comuniter pro [uno]¹ anno septuaginta sol. jacc. et ultra; per aliud vero instrumentum, dictus Azarias dedit et concessit filie cuidam dicti Catichi sub tributo annualio sex denariorum quoddam eius olivetum in termino Cesarauguste situatum pro quo darentur anno quolibet quadraginta sol. jacc. de tributo; fuit tamen inter eos [verbo]¹ conductum quod quando dictus Azarias solveret ipsi Caticho quadringentos sol. jacc. supradictos, ipse Catichus restitueret sibi cellarius et olivetum ac instrumentum superius nominatum, set fructibus interea per eundem receptis restituere aliquid teneretur. Cumque prefatus Azarias se cognoverit in hoc multipliciter defraudatum, cum dictus Catich occasione mutui supradicti de bonis dicti Azarie sub [facto]¹ modo predicto ultra centum et decem sol. jacc. percipiat annuatim qui non computantur in sortem debiti supradicti, supplicavit nobis super eo per Nos sibi de competenti remedio provideri. Quare, vobis dicimus et mandamus quatenus, vocatis qui fuerint evocandi, super predictis decernatis quod de ratione fuerit faciendum, simpliciter et de plano, maliciosis dilacionibus quibuslibet retractas. Nos enim per presentes super premisis vobis comitimus vices nostras et mandamus merino nostro Cesarauguste quod quicquid super predictis decerneritis faciendum cum in rem transiverit iudicamini exequatur et cumplat ut fuerat rationis.

Datam in obsidione civitatis Almarie, kalendis octobris anno Domini .M^o.CCC^o. nono.

Egidius Petri, mandato regio facto per Bernardum de Abbacia.

¹ Sobrescrit.

32

[1309], octubre 12. Setge d'Almeria.

La reina Blanca ordena al seu batlle general a València que proveeixi Tomàs Pesor, de la família de Joan de Rocafort, que ha de retornar a València per malaltia, fins a la tornada de la reina o bé fins que es recuperi. Li ordena també que alimenti els gossos dels quals aquest tenia cura. Tot seguit, una altra ordre similar per malaltia en favor de Joan d'Hanaú.

ACA, C, reg. 290, f. 92 r.

DILECTO suo Enricho de Quinta[va]lle, baiulo nostro in regno Valencie generali, salutem et dileccionem. Cum Thomasius Pesori, lator presentium, de familia Johannis de Rochafort, dilecti militi nostri, propter infirmitatem quam patitur gravem in crure et tibia redire habeat apud Valenciam, idcirco volumus ac vobis mandamus quatenus provideatis eidem Thomasio in victu suo quousque Nos ibi fuerimus vel ipse ad plenum curatus fuerit de

infirmirate sua predicta, dando ei pro qualibet die octo denarios regalium Valencie. Et de hiis que sibi solveritis et cetera².

Datam³ quarto idus octobris anno quo supra⁴.

FUIT MANDATUM Enricho de Quintavalle, baiulo et cetera⁵, quod provideat duobus catulis sahusis quos lator presentium tenet per domina Regina, in eorum victu, pro ut ei visum fuerit faciendum.

Datam in obsidione Almarie, .VII°. idus octobris anno predicto⁴.

ITEM FUIT mandatum dicto Enricho de Quintavalle, quod provideat Johanni de Hanau, de Domo domine Regine, qui infirmus est, in expensis quas faciet quamdiu remanere habuerit Valencie, dando ei pro qualibet die duodecim dnr. regalium Valencie.

Datam in obsidione Almarie, .V^o. idus octobris anno predicto⁴.

¹ Hainaut (?).

² *Ratione predicta recipiatis apocham ab eodem.*

³ Elideix: *in obsidione Almarie.*

⁴ *Anno Domini.M^o.CCC^o.nono.*

⁵ *Nostro in regio Valencie generali.*

33

1309, octubre 14. Setge d'Almeria.

Jaume II mana al batlle general d'Aragó que proveeixi convenientment el correu Jaime de Castro, de la malaltia que l'obliga a retornar a Terol.

ACA, C, reg. 344, f. 105 v.

JOHANNI Bernadi, baiulo Aragonum generali, vel tenenti locum eius in Turole et cetera. Cum Jacobus de Castro, Curie nostre cursor, in exercitu noster infirmitatem incurreat ita gravem quod si ibidem remaneret sibi fortassis propterea mortis periculum imineret et, ideo, ad locum Turolii accedat ut curetur ab infirmitate inibi supradicta, idcirco, vobis dicimus et mandamus quatenus de denarios ad manus vestras provenientes ratione officii antedicti solvatis prefato Jacobo vel cui voluerit pro sua provisione diuturna a die date littere nostre huius inantea quousque curatus fuerit ab infirmitate predicta die qualibet sex dnr. jacc., et de hiis que sibi solveritis apochas recipiatis ac litteram nostram istam.

Datam in obsidione civitatis Almarie, .II°. idus octobris anno Domini .M^o.CCC^o.IX°.

[Guillelmus Augustini, mandato regio facto per Bernardum de Abbacia]¹

¹ No hi figura nota de Cancellaria. Aquesta és la que hi correspon, segons els documents immediatament anteriors i posteriors.

34

1309, novembre 10. Setge d'Almeria.

Jaume II mana al seu tresorer, Pere Marc, que pagui 200 florins d'or a Vanni Gatarelli, de Pisa, familiar reial, el qual caigué greument malalt a Almeria.

ACA, C, reg. 345, f. 125 r.

FIDELI thesaurario suo Petro Marci, salutem et cetera. Cum Vannus Gatarelli de Pisis, familiaris et dovotus noster, fuerit in exercitu nostro gravi infirmitate detentus qua adhuc vehementer concuritur, et propterea ad propria de voluntate nostra accedat ad presens et Nos cum propter servicia que prestitit nobis et in futurum prestare poterit in negociis que scitis cum quare sequendo in Curiam nostram oportuit eum pluriam expendere quam a nobis habuerit qua causa indigentiam minime sustinet ob que et alias causas nostro dirigentes intentum dicto Vanno ducentos florenos auri providerimus exhibendos et dandos.

Idcirco, mandamus et dicimus vobis quatenus de peccunia Curie nostre concursus sive de moneta nova jacc. sive de alia, et in defectu ipsam siqua penes vos ad presens non extat de peccunia vestra vel alia a quibusvis mutue recipienda et postmodum de peccunia Curie nostre restituenda seu alia undecumque omnino solvatis et detis dicto Vanno vel cui voluerit loco sui dictos ducentos florenos auri taliter faciendo quod dictus Vannus ob dilacionem solucionis dicte peccunie non habeat aliquatenus retardari cum sit coraliter voluntatis nostre quod incontinenti dicti ducenti floreni Vanno predicto omni dilacione sublata solvantur. [Interim] vero dente dictam quantitatem ei solveritis, volumus per vos de peccunia Curie nostre in suis provideri expensis, recuperando ab eo presentem litteram cum apoca de soluto. Non autem propter provisionem predictam sibi prestandam aut aliquas occasionibus solucionem dicte peccunie differatis eidem sic vos habendo ne dictum Vannum regredi ad Nos hac ratione oporteat, neque Nos vobis aliud oporteat facere mandamentum.

Datam in obsidione civitatis Almarie, .IIII°. idus novembris anno Domini .M^o.CCC^o. nono.

Bernardus de Aversone, mandato regio.

35

[1309], novembre 22. Setge d'Almeria.

Jaume II comunica al seu fill i lloctinent general, l'infant Jaume, el seu estat de salut, el de la reina i el de l'exèrcit amb el qual assetja Almeria, sol·licitant-li noves del seu propi estat, del dels altres infants i del dels seus regnes.

ACA, C, reg. 345, f. 128 v.

INCLITO et quamplurimum diligendo Infanti Jacobo, carissimo primogenito et procuratori nostro, [salutem et paterna benedictionem]¹. Quia scimus filiationem vestram ad gaudium excitari quocumque et quocienscumque de paternis successibus sibi felicia nunciantur, significamus vobis ad gaudium Nos una cum illustri domina Blanca, Regina Aragonum, carissima consorte nostra, matre vestra, per Dei gratiam, plena corporis [sospitant potiri] tenemusque civitatem Almarie cum felici et incolumi nostro exercitu obsessam viriliter et potenter, de eaque breviter, atricte Dei gratia, finem obcatum fiducialiter expectamus. Sane, desiderantes paternis affectibus vestrum et aliorum liberorum nostrorum, fratrum vestrorum, prosperum statum scire, volumus ut [vos]¹ inde sepe et sepius informetis nobis nichilominus de statu regnorum nostrorum quibus regia et paterna dispositione preestis prout vobis expedire videbitur relaturus.

Datam in obsidione civitatis Almarie, .X^o. kalendas decembris anno predicto².

Bernardus de Aversone, mandato regio.

¹ Sobrescrit.

² *Anno Domini .M^o.CCC^o. nono.*

36

[1309], novembre 23. Setge d'Almeria.

La reina Blanca reconeix deure 700 ss b. a Arnau Cirera, menescal del rei, en concepte de préstec, i els els assigna rebedors sobre les seves rendes de Calataiud.

ACA, C, reg. 290, f. 96 r.

NOS BLANCHA et cetera. Auctoritate presentium, confitemur et recognoscimus debere vobis, Arnaldo de Cereto, menescalco domini Regis, septingentos sol. barchn. quos nobis bono amore mutuastis nunc in obsidione civitatis Almarie, qui computati cum jaccenses ad rationem de .XVIII^{ms}. ascendunt ad summam .CCCC.LX. sex sol. et octo dnr. jacc., quosquidem .CCCC.LX. sex sol. et octo dnr. assignamus vobis habendos et percipiendos super redditibus nostris Calataiubii. Mandantes itaque per presentes Petro Garcesii Deusa, baiulo nostro Calataiubii, quod dictos .CCCC.LX. sex sol. et octo dnr. vobis vel cui volueritis solvat in instanti festo Nativitatis Domini de redditibus nostris dicte ville Calataiubii non expectato a nobis super hoc alio mandato et presentes a vobis recuperet cum apocha de soluto.

Datam in obsidione Almarie, .IX°. kalendas decembris anno predicto¹.

¹ *Anno Domini .M^o.CCC^o. nono.*

37

[1309], desembre 1. Setge d'Almeria.

Jaume II atorga llicència per a retornar a Gascón Eximén de Ayerbe, cavaller, el qual ha caigut malalt en el setge d'Almeria i, per consell dels metges, cal que torni a la Corona d'Aragó perquè allà pugui recucuperar-se millor.

ACA, C, reg. 345, f. 158 r.

Citat per Michael R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie (Regimen Castra Sequentium) and Medieval Military Medicine", *Viator*, 23 (1992): 206.

UNIVERSIS et singulis officialibus et subditis nostris presentis litteris inspecturis, fidelibus suis et cetera. Cum dilectus miles noster Guasco Eximen de Ayerbe infirmatus in exercitu nostro apud obsidionem civitatis Almarie, de consilio medicorum ad partes nostri domini ut citius restituatur pristinae sanitati accedat, ideo significamus vobis et cuilibet vestrum quod dictus miles de beneplacito et voluntate nostra recedit de dicto nostro exercitu et ad partes predictas se confert ut possit melius curari ab infirmitate ibidem.

Datum in obsidione civitatis Almarie, kalendis decembris anno predicto¹.

Petrus Martini², mandato regio facto per Arnaldum de Sadava.

¹ *Anno Domini .M^o.CCC^o.LX°.*

² Barber i porter del rei.

38

[1309], desembre 5. Setge d'Almeria.

Moratòria de deutes a favor de Ramon Bonifai, apotecari de Tortosa, el qual es troba en el setge d'Almeria.

ACA, C, reg. 345, f. 165 r.

Citat per Michael R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie (Regimen Castra Sequentium) and Medieval Military Medicine", *Viator*, 23 (1992): 206.

UNIVERSIS et singulis officialibus nostris ad quos presentes pervenerint et cetera. Cum . . . sit nobiscum in presente¹ exercitu nostro in quo sumus contra Regem Granate, terram et gentes suas, ideoque elongaverimus ipsum et debitores ac fideiussores pro eo obligatos et bona eorum a solutione debitorum suorum quem debet quibuscumque christianis et judeis et a quibuscumque causis ratione motis seu movendis contra ipsum dum fuerit in nostro servicio suprascripto. Ideo, vobis et unicuique vestrum dicimus et mandamus quatenus elongamentum nostrum predictum observetis et observari faciatis eidem ut superius continetur.

Datam in obsidione civitatis Almarie, . . .²

SIMILIS fuit facta Raimundo Bonifay, apothecario Dertuse.

Datam in obsidione civitatis Almarie, nonas decembris anno predicto³.

¹ Suprimat: *viagio*.

² Forma general de la carta.

³ *Anno Domini .M^o.CCC^o. nono.*

39

[1309], desembre 23. Setge d'Almeria.

Requeriment del rei a l'abat de Poblet i al prior de Sant Vicent de la Roqueta, prop València, perquè aquest no deixi d'admetre a l'hospital adjunt a aquest últim monestir els ferits i malalts pobres que retornen del setge d'Almeria.

ACA, C, reg. 345, f. 186 v.

Citat per Carme M. MARUGAN i VALLVÉ, "El sitio de Almería de 1309: el desarrollo de la campaña militar", *Almería entre culturas (siglos XIII al XVI). Coloquio de historia*, Almería, 1990, pp. 175-76.

VENERABILIBUS et religiosis viris abbati Populeti ac priori domus Sancti Vincencii Valencie et cetera. Intelleximus pro parte juratorum et proborum hominum civitatis Valencie quod cum contingit aliquos vulneratos vel infirmos ab obsidione civitatis Almarie recedentes ad dictam domum Sancti Vincencii declinare vos, dictus prior, quamquam predicti sint multa afflicti inedia et in maxima miseria constituti, eosdem in dicta domo Sancti Vincencii denegatis admitere [et] in eisdem in suis necessariis subvenire; verum cum ad hec tam honore Christi quam nostri, in cuius servicio infirmarunt, sitis predictis specialiter obligati, discrecionem vestram attente rogamus ad hoc specialiter et fiducialiter ut convenit, vos monendo quatenus predictos vulneratos seu infirmos in domo predicta Sancti Vincencii velit recipere et eidem in hospitali eiusdem domus facere provideri prout melius et diligentius poteritis, taliter vos erga eos habendo quod Nos, qui ratione dicti servicii per eos nobis exhibiti quod eis rogare tenemur simus pro inde tam vobis quam dicte Domini ad remuneracionis gratiam specialiter obligati.

Datam in obsidione civitatis Almarie, .X^o. kalendas januarii anno predicto¹.

Idem².

¹ *Anno Domini .M^o.CCC^o.IX°.*

² *Petrus de Solerio, mandato regio.*

[1309]¹, desembre 26. Manresa.

Guillem Artús, absol de totes les obligacions contretes Bernat des Prat, barber, que ara es troba en l'expedició contra el regne de Granada, on s'havia compromès d'anar en lloc i com a substitut seu, a causa de la malaltia que pateix, i perquè pugui tornar a Manresa sense perill, havent de restituir la part corresponent del sou que li pagà.

AHPM, Prot. Not. 13², 7 K gener (sense foliar).

Guillelmus Artusii, gravis et ex certa sciencia, per me et meos, absolvo et diffino vos, Bernardum de Prato, barbitonsorem, habitatorem Minorise, [sexistente in ...]³, ab omnia fide homagio et sacramento et ab omnibus aliis in quibus michi teneamini et sistis obligatus et astrictus ideo quia promisistis ire in regnum Granate et ibidem esse et stare pro me et nomine meo contra fidei catholice inimicos in servicium [domini Regis]³ et mei per unum annum [continue]³ completum obdevocionem [meam]³ et [remissionem]⁴ pene et culpe per Summum Pontificem concessa euntibus et transmitentibus in dictum regnum [Granate]³ contra ipsos fidei catholice inimicos, ita quod vos possitis [quam vobis placuerit]³ venire et redire de dicto [viagio Granate]⁵ in pace et sine aliqua contradiccio mea et meorum, non obstantibus homagio et juramento per vos michi super predictis prestitis. Hanc autem absolucionem [et diffinicionem]³ vobis facio [in manu et posse notarii et cetera renunciando melius et cetera]³ ad preces Romie, uxor vestre, et aliorum amicorum vestrorum et ideo etiam quia non potestis complere nec servire tempus per vos promissum⁶ propter infirmitatem quam ut dicitur patimini, vos vero habeatis michi restituere et restituatis incontinenti cum fueritis in civitate Minorise⁷ ad meam voluntatem totum id quod non merventis [habere]³ de salario quod vobis [dedi]⁸ ratione predicta⁹.

Testes: Bernardus Artusii, Petrus Costa et Guillelmus de Senios.

¹ Duu data de 1310, però pel context dels altres documents i la cronologia de l'expedició ha de ser 1309.

² Correspon al notari Guillem Arters.

³ Sobrescrit.

⁴ Sobrescrit, substituïnt a: *relaxacionem*, suprimit.

⁵ Sobrescrit, substituïnt a: *viatico*, suprimit.

⁶ Segueix: *complere*, suprimit.

⁷ Segueix: *tot*, suprimit.

⁸ Sobrescrit, substituïnt a: *dare promisi*, suprimit.

⁹ Segueix: *durante temporis transacto [...]*, suprimit.

Bernat des Prat s'havia compromès efectivament a anar com substitut de Guillem Artús a l'expedició a Almeria el 16 de juliol (AHPM, Prot. Not. 13, 17 K agost, Apèndix, § 23). Romia, muller del barber, es comprometia també a restituir a Guillem Artús la part corresponent del sou que havia pagat al seu marit (AHPM, Prot. Not. 13, 7 K gener, Apèndix, § 41).

41

[1309]¹, desembre 26. Manresa.

Romia, muller de Bernat des Prat, barber de Manresa, promet pagar a Guillem Artús la meitat del que aquest havia pagat al dit barber quan aquest es comprometé a anar en l'expedició contra el regne de Granada en lloc seu i que ara torna a Manresa a causa de la malaltia que pateix.

AHPM, Prot. Not. 13², 7 K gener (sense foliar).

Romia³, uxor Bernardi de Prato, barbitonsoris, per firmam et legalem stipulacionem promito vobis, Guillelmo Artusii, quod incontinenti cum dictus Bernardus de Prato, maritus meus [venerit de viatico regni Granate in quo est pro vobis]⁴ et fuit in civitate Minorise, ipse vel ego dabimus et restituemus vobis vel cui volueritis centum sol. qui vobis restitui debent de illis .CC. sol. quos⁵ eidem marito meo dedistis et solvistis ideo quia idem maritus meus promisit ire pro vobis in viatico supradicto et ibidem stare et servire per unum annum completum in servicium domini Regis et vestri. Fide: Bernardus Artusii, tenderius, Petrus Costa, filius Bernardi Costa, obdevocionem et cetera.

Testes: Jacobus Marfani et Guillelmus de Senios.

¹ Duu data de 1310, però pel context dels altres documents i la cronologia de l'expedició ha de ser 1309.

² Correspon al notari Guillem Arters.

³ Al damunt: *juro*.

⁴ Sobrescrit.

⁵ Abans: *vobis*, suprimit.

Guillem Artús havia absolt Bernat des Prat de totes les obligacions conretes envers ell en un document datat el mateix dia (AHPM, Prot. Not. 13, 7 K gener, Apèndix, § 40).

42

1309, desembre 27. Setge d'Almeria.

Jaume II dóna la benvinguda als seus dominis al metge alemany Enric d'Alemanya, convidant-lo a instal·lar-se a Barcelona o en qualsevol altre lloc.

ACA, C, reg. 345, f. 194 r.

Citat per Antoni CARDONER i PLANAS, Història de la Medicina a la Corona d'Aragó (1162-1479), Barcelona, 1973, p. 118.¹

JACOBUS et cetera. Prudenti viro magistro Enricho Teuthonico, medicinalis sciencie professori, salutem et cetera. Refferente vobis dilecto consiliario² et familiari nostro, Guillelmo de Laceria, didiscimus quod vos apud civitatem Barchinone personaliter veneratis et quod intendebatis residere in partibus terre nostre, unde intellectis que dictus Guillelmus nobis retulit de condicionibus vestre persone, vobis significamus quod placet nobis vester adventus,

rogantes vos quatenus in dicta civitate vel aliis partibus terre nostre ubi volueritis remaneatis donec Nos ad terram nostram redierimus et fueritis nobiscum loquutus, quoniam Nos cum fuerimus in partibus ipsis vos prosequi intendimus speciali gratia et favori.

Datam in obsidione civitatis Almarie, .VI°. kalendas januarii anno Domini .M^o.CCC^o. nono.

Probata.

Bernardus de Aversone, mandato regio.

¹ Aquest document fou citat també en el diplomatarí de Martí de BARCELONA, "La cultura catalana durant el regnat de Jaume II", *Estudios Franciscanos*, 92 (1991): 177, § 185 (en nota), enllestit poc abans de la seva mort (1936) i només publicat pòstumament.

² Suprimet: *nostro*.

43

1309, desembre 30. Setge d'Almeria.

Ramon ça Torre, panicer major del rei, reconeix haver rebut de Joan Amell, físic del rei, un cuir de rossí que aquest perdé en el setge d'Almeria, previ jurament que l'animal no morí per culpa seva.

ACA, C, CRD Jaume II, c. 28, n° 3602.

JO, EN RAMON SATORRA, panicer mayor del senyor Rey, atorch a vós, mestre Johan Amiell, metge del senyor Rey, qu-e aüt de vós .I. cuyr de rucí de pèl negre e belzà del .I. peu denant e de l'altre detràs, lo qual vós perdés en lo siti d'Almeria, disapta .XXVII. dies anats del mes de deembre, en servey del senyor Rey, de la cual cosa vós fés sagrament en mon poder que lo dit rocí no era mort a colpa vostra, e per tal fas-vos-en jo aquest alberà segelat ab mon sagel.

Feyt en lo siti d'Almeria, dimarts .XXX. dies anats del mes de deembre, *anno Domini .M^o.CCC^o. nono.*

El pagament efectiu a ACA, C, reg. 297, f. 198 r., Apèndix, § 53.

44

[1310, gener]

Text del petit tractat d'Arnau de Vilanova anomenat Regimen Almarie o també Tractatus de regimine castra sequentium, escrit durant el viatge que el portà de Sicília a Almeria, on havia estat citat per Jaume II.

Manuscris i primers impresos: MS Vaticà, Palat. Lat. 1180, ff. 184 v.-185 r.; MS Múnic, CLM 456, ff. 36 r.-v.; MS Cracòvia, Univ. Jagiell. 566 (DD III 57), p. 285A-B; Opera Arnaldi, Lió, 1504, ff. 149 v.-150 r.

Publicat per: Robert von TÖPLY (ed.), "Die Lagerhygiene des Arnold von Villanova", Militärarzt, 30 (1896): 97, 113, 133 i 149; i Michael R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie (Regimen Castra Sequentium) and Medieval Military Medicine", Viator, 23 (1992): 201-13'.

REGIMEN QUOD FECIT ARNOLDUS DE VILLANOVA AD REGEM ARAGONIE IN TRANSITU ALMARIE.

Exercitus non debet castra metari ad longam stationem in locis paludosis. Et ubicumque castra metantur, semper dominus rex collocabitur ex parte illa unde flabunt venti montium aut terreni seu zephirus, id est garbius; et quolibet sero accipiens de pomis ambre, sicut cicer aut lupinus, et madefactum in vino ponatur super prunas in tentorio ubi iacebit. Aureole vero quod scitis tenebit ad caput; sertum vero de lapidibus gestabit de die ad collum pendens usque ad pectus.

Quando exercitus transferri debuerit de loco ad locum, semper ad distantiam unius miliaris aut duorum precedant pedites grossis soleis calciati, qui tam in via quam circa contemplabuntur an fuerint iactati vel seminati tribuli ferrei, et colligent. Item in fontibus scrutabuntur utrum sit ibi lapis mobilis et concavus vel palus infixus, et prius extrahant quam de aqua bibatur; et similiter si fuerint ibi herbe non radicate sed mortue. In fluvialibus autem advertetur utrum aliqua trabes longa sit ibi transversaliter collocata, et si amoveri non possit, tunc supra ipsam hauriatur aqua; vel si sub, tunc longe saltem ad unum miliare. In cisternis autem et puteis fiat scrutinium dictum in fontibus, et semper attendatur si massa picea vel unctuosus iacebit in fundo, et extrahatur; et si fuerit cisterna recusetur aqua, si vero puteus exhauriatur primo. Si vero dictum scrutinium fieri nequeat, tunc pannus subtilissimus lineus et candidissimus madefiat in aqua perfecte, statimque complicabitur absque compressione; sicque complicatum et cum corda ligatum, pendebit ad solem vel ad aerem, et cum videbitur exsiccatum, explicabitur —in quo si macule cuiuscumque coloris appareant, certum est aquam esse pestiferam. Si vero nusquam appareat maculatum, salubris erit.

Et ut exercitus ab epidimia preservetur, ubique fiant extra limites eius quasi per modum fossati fovee in quibus cadavera et superfluitates animalium proiciantur; et cum semiplena fuerit, terra cooperiatur. Et universi cum cibo utantur pulvere coriandri, buliti in aceto et exsiccati. Ut autem efficacius preserventur, sumant in ieiunio subscriptum pulverem saltem de quarto in quartum diem: recipe floris camomille partem unam, grane partes duas, usnee partes tres, ceterach succi ad pondus omnium; sumatur unum coclear cum zuccara simplici vel zuccara rosata, et superbibatur aliquantulum boni vini (vel pauperes bibant unum ciatum de ptisana tertie coctionis cum duplo graminis effoliati). Omnes etiam habeant pileum alcanne quo etiam collum tegatur. Ptisana vero predicta sic fiet: una scutella ordei ponatur in aqua tante quantitatis quod ordeum cooperiatur in munda olla vitrea vel in lebete stagnato, et sic bulietur unico fervore ad lentem ignem. Postea colabitur, et simili modo iterum bulietur et colabitur; deinde tertia vice ponetur in quatuor scutellis aque cum duobus manipulis graminis effoliati et loti, et tunc totum bulietur ad lentem ignem et clarum usque ad consumptionem fere medietatis aque; postea deponetur ab igne et usui reservabitur, sive colatum sive non colatum. Cunctis febricitantibus, cuiuscumque sint etatis aut sexus vel complexionis, dabitur in ieiunio pulvis factus de pane cuculi, sic scilicet quod unum coclear admiscebitur ptisane supradicte, et sic bibetur in estate frigidum, in hyeme tepidum; et predicta

ptisana semper utantur in potu quando vinum non habent.

Omnes vulnerati utentur pulvere poligonie minoris dietim sic, sumendo in ieiunio coclear unum cum vino, vel si pauper fuerit cum predicta aqua; et iterum vulnere mundificato superaspergatur exterius. Si vero sagitta vel aliter quis toxicatus fuerit, sumat ieiunus coclear unum de pulvere subscripto cum vino aromatico vel ptisana supradicta: recipe seminis citri partem unum, scolopendrie partes tres, fiat pulvis; talibus etiam caules cum oleo propinantur in cibo.

¹ Reproduexo el text fixat per Michael R. McVAUGH en l'article adés citat.

45

[1310], febrer 10. Alacant.

Jaume II mana a Ramon Ricard, escrivà de ració, que descompti dels albarans del sou de nobles, cavallers i altres que foren a Almeria l'equivalent del sou d'un dia que havien concedit abans a Berenguer ça Riera, cirurgià del rei, i que obligui tothom a concedir el dit sou al dit cirurgià per tal com a tots generalment serví durant el setge.

ACA, C, reg. 345, ff. 237 v.-238 r.

FIDELI scriptori porcionis Domus nostre, Raimundo Ricardi et cetera. Cum quidam nobiles, milites et alii ex illis qui ad solidum nobiscum erant in obsidione civitatis Almarie dederint et concesserint solidum unius diey fideli cirurgico nostro, Berengario de Riaria, de quo jam vobis per albarana predictorum jamdictus Berengarius vos asserit informasse, ideo vobis dicimus et mandamus quatenus dictum¹ solidum de hiis que prenominate quos vobis constiterit concessionem fessisse predictam debent, per vos, ratione dicti viagii, deducatis et eidem albaranum vestrum fieri faciatis. Et nichilominus alios nobiles et milites et ceteros inducatis ad concedendum dictum solidum unius diey cirurgico supradicto, qui de arte sua in exercitu nostro generaliter deservivit.

Datam in Alacant, .IIII°. idus februarii anno predicto².

Petrus Martini³, mandato regio.

¹ Suprimet: *dictus*.

² *Anno Domini .M^o.CCC^o. nono.*

³ Barber i porter del rei.

Manament semblant al tresorer, Pere Marc: ACA, C, reg. 345, f. 238 r., Apèndix, § 46.

46

[1310], febrer 10. Alacant.

Jaume II mana al seu tresorer, Pere Marc, que descompti dels pagaments del sou de nobles, cavallers i altres que foren a Almeria l'equivalent del sou d'un dia que havien concedit abans a Berenguer çà Riera, cirurgià del rei, i que l'hi faci efectiu.

ACA, C, reg. 345, f. 238 r.

FIDELI thesaurario suo Petro Marci et cetera. Cum aliqui nobiles et milites et alii¹ de illis qui nobiscum ad solidum erant in obsidione civitatis Almarie dederint et concesserint solidum unius diey fideli cirurgico nostro Berengario de Riaria et de hoc sit habiturus albaranum a fideli scriptore porcionis Domus nostre Raimundo Ricardi, ideo vobis dicimus et mandamus prout dictis nobilibus, militibus et aliis soluciones pro parte nostra faceritis, solvatis dicto Berengario de Riaria vel cui voluerit loco sui quantitatem in dicto albarano contentam, recuperando presentem et albaranum predictum cum apocha de soluto.

Datam in Alacant², .IIII°. idus februarii anno predicto³.

Idem⁴.

¹ Suprimet: *aliqui*.

² Suprimet: *obsidione*.

³ *Anno Domini .M^o.CCC^o.LX°.*

⁴ *Petrus Martini, mandato regio*.

Manament semblant a l'escrivà de ració, Ramon Ricard: ACA, C, reg. 345, ff. 237 v.-238 r., Apèndix, § 45.

47

1310, febrer 18. València.

Moratòria de deutes atorgada a Guillem Jordà, apotecari del rei, i a altres, per les grans despeses que hagué de fer durant el setge d'Almeria.

ACA, C, reg. 144, f. 143 v.

Citat per Michael R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie (Regimen Castra Sequentium) and Medieval Military Medicine", *Viator*, 23 (1992): 206.

JACOBUS et cetera. Fidelibus suis, universis et singulis officialibus et subditis nostris ad quos presentes pervenerint et cetera. Noveritis nos eo specialiter quare . . . fuit in Dei et nostro servicio in obsidione civitatis Almarie ubi eum in persona labores et missiones quamplurimas facere oportuit elongasse eunde et debitores ac fidejussores pro ipso obligatos et bona eorum, usuris cessantibus, a solucione omnium debitorum que debet tam christianis quam judeis hinc ad unum annum a die date presentis littere in antea numerandum, nisi jam a dictis debitis preterquam pro viagio Almarie fuerit elongatus et assecurato idonee nisi

assecuratum sit, quod in fine dicti anni solvat suis creditoribus debite supradicte. Quare vobis dicimus et mandamus quatenus elongamentum nostrum huiusmodi observetis ac observari inviolabiliter faciatis per terminum supradictum.

Datam Valencie, .XII°. kalendas marçii anno Domini .M^o.CCC^o. nono¹.

SIMILIS fuit directa universis et singulis officialibus et subditis pro Bernardo de Castronovo, Petro Tolrra, Guillelmo Cirera, Guillelmo Jordani, Petro Gavalda, Bernardo Pugalt, Johanne de Cleriana, Bernardo Mar, Berengario d'Agufar, carnifice, Michele Pastoris, Petro Renart, Jacobo Bargallo, Guillelmo Vinader, Petro Alfaro, Dominico Pintor, Laurencio Matamoros, Bonananto Forto, de Sancto Matheo, Jacobo ça·Nou, Antonio ça Nou, de Villanova², Johanne Ferrer, del Mosquera.

Datam ut supra.

¹ Forma general de la carta.

² Suprimit: *francha*. Sobrescrit: *nova*.

48

[1310], febrer 20. València.

Jaume II mana per segona vegada a Nicolau des Coll, còmit d'una galera del rei, que, sota pena de cors i de béns, vagi a Almeria i hi reculli els malalts i l'altra gent que hi restà esperant.

ACA, C, reg. 345, f. 244 v.

EN JACME *et cetera*. Al fecl seu En Nicholau des Coll, còmit d'una galea nostra *et cetera*. Ja sabets en qual manera fo ordonat que vós ab la dita galea anàssets a Almeria per portar aquels malaltes e altres persones que eren romases aquí de la gent nostra; e-com vós encara, segons que avem entès, no siats anat là, de vós molt nos maraveyllam, per què a vós deym e manam, sots pena del cors e dels béns vostres, que vistes les presents, mantinent, ab la galea, anets al dit loch de Almeria e aquí levets los dits malalts e los altres de la nostra gent qui són romases. E·açò no gosets alongar ne mudar en neguna manera si entenets a·esquivar la ira nostra e la dita pena de cors e d'aver.

Datam Valencie, .X. dies a-la exida de febrer, anno predicto¹.

Bernardus de Aversone, mandato regio facto per Petrum Januarii, hostiarium.

¹ *Anno Domini .M^o.CCC^o.IX°.*

Amb la mateixa data es trameté una carta idèntica al *fecl seu a qualque còmit sia de-la galea que menava En Pere de Ciges...* (ACA, C, reg. 345, f. 244 v.) i una altra a l'almirall, Bernat de Sarrià, fent-lo responsable del seu compliment (ACA, C, reg. 345, ff. 244 v.-245 r., Apèndix, § 49).

49

[1310], febrer 20. València.

De Jaume II a Bernat de Sarrià, almirall, acusant-lo de negligent en anar a recollir els malalts i l'altra gent que encara resta esperant a Almeria i ordenant-li de fer-ho complir pels còmits Nicolau des Coll i Pere de Sitges.

ACA, C, reg. 345, ff. 244 v.-245 r.

EN JACME *et cetera*. A l'amat seu, En Bernat de Sarrià, almirayl seu e conseylor *et cetera*. Ben sabets com fo ordonat per Nòs que dues galees anassen a Almeria per levar e per aportar malaltes e altra gent que eren romases là, e segons que avem entès encara no hi són anades; maraveylam-nos de vós cor aytal recapte hi avets donat, e Nos, per lo [g]ran peril en què les nostres gents hi est[an], manam per letres nostres an Nicolau des Coyl, còmit d'una galea¹, e encara al[al]quel còmit qui mena la galea que menav[a] En Pere de Ciges², que mantinent vagen là ab les dites galees. Hon com açò sia [es]pecialment de vostre offici, manam-vos [...o] que vós h[í] a[n]ets o que-y trametats tal recapte que les dites galees manti[nent] vagen [a Almeria] per levar et aportar les dites gents nostres que hi són romases. E açò no mudets en neguna manera.

*Datam ut supra*³.

*Idem*⁴.

¹ ACA, C, reg. 345, f. 244 v., Apèndix, § 48.

² ACA, C, reg. 345, f. 244 v.

³ *Valencie*, .X. dies a-la exida de febrer, *anno Domini .M^o.CCC^o.IX°*. Segueix una curta frase molt deteriorada: *[Fecit respondere ... scripte non erant misse ...]*

⁴ *Bernardus de Aversone, mandato regio facto per Petrum Januarii, hostiarium.*

50

[1310], març 9. Granada.

Carta del rei de Granada, Abu-l-Yusyus Nasr, a Jaume II informant-lo de l'activitat i les peripècies dels seus súbdits que restaren davant la ciutat d'Almeria esperant el retorn de les naus per a recollir-los.

ACA, C.

Publicat per Andrés GIMÉNEZ SOLER, *El sitio de Almería en 1309*, Barcelona, 1904, pp. 105-06, § 12, sense donar-ne la signatura¹.

AL MOLT ALT e poderós don Jacme, per la gràcia de Déus, Rey d'Aragon e de València e de Còrcega e de Serdenya e Comte de Barsalona e Capitan General de la Santa Esglea de Roma. De Nòs, Don Naser, per aquela matexa gràcia, Rey de Granada e de Màlicha

e d'Alsigira e de Goadix e d'Almeria e Miral Moslemín, saluts com a Rey en que yo molt fiu e per a·qui quera molta honra e bona ventura. Vim vostra carta, la coal nos trametets per .I. cavaler saray del arays de Crivilent, en que·ns [demanàvets que vos] fés saber del feyt d'aquela gent que vós lexàs en la sercha d'Almeria e aytambé de la fusta e dels engins que·y lexàs. E sempre vista la carta, demanam de·la sobredita cosa e trobam que a la fusta que y era que la vostra gent mateixa y donà foch e cremà la meylor e la mès que·y era; aytambé cremaren les mis cases en què vós estàvets e talaren tots los arbres que y·eren.

Aytambé demanam per la gent que·y romàs al Fyl de Talfa e lo Fyl de Talfa respòs que Don Bernat de Sarià, almirayl vostre, lexà la gent a plaso de .VIII. di[es e] tardaren aquels .VIII. dies e entretant no vingué negú per els e de[cidiren] que·s n[anés qui] se'n volria e que romangués qui romanir volria. E d'els anaren·se'n, e si reeberen dan, axí com a vós an feyt entenent, sab Déus que Nós no·y metim mal. E com sabem que·y prenien mal, fem·los retenir en Almeria e meteren·los en .I. casa e fem·los dar menjar de so del nostre, que d'els havia que morien de fam. E asò fem Nós per honor vostra. E sempre que Nós sabem que vós y aviets tramès leny vostre, fem manament qu·encontinent vos fossen deliurats. E en asò e en totes altres coses que·us pogesen fer plaer ne som aparaylats e aytambé sabrem per tots los nostres si n'·ha negú retengut e si negú podem trobar tots los vos trametrem sempre. E si altres coses volets que fasam per vós, fet·nos·o saber. E Déus vos do vida e salut bona. Amén.

Dada en Granada, *lunes* .IX. dies anats de març.

¹ La transcripció s'ha adequat a les convencions actuals pel que fa a l'ús de les majúscules, la separació de paraules, l'accentuació i la puntuació. El text entre parèntesis quadrats intenta suplir espais en blanc deixats per Giménez Soler.

51

[1310, abril. València]

El tresorer del rei, Pere Marc, paga a Bernat de Pertegàs, cirurgià, una part del que li era degut per acorriment d'un cavall armat que mantingué en el setge d'Almeria.

ACA, RP, MR, vol. 273, f. 34 r.

ITEM DONE an Bernat [de] Pertegàs, cirurgià, en paga d'aquells .DCCC.LXX. *sol. barchn.* a ell deguts per la Cort per quitació sua del setge d'Almeria segons que apar per un albarà d'En Ramon Ricart, scrivà de ració, a mi tramís, qui fo scrit en València, primer dia del mes de març prop passat¹, en lo dors del qual són scrits per mà del notari qui la àpocha féu, la qual yo he del dit Bernat Pertegàs, ço és, per .C. *sol. barchn.*, —.— .LXVI. *sol. VIII. dir. jacc.*

Marginal: albarà.

¹ No s'ha conservat cap llibre de l'escrivania de ració del rei amb una data tan reculada.

52

1310, abril 1. València.

Albarà del mestre racional, Pere Boil, atorgant deure a Joan Amell, metge major del rei, l'equivalent del sou d'un dia de Dalmau de Castellnou, cavaller, i de la seva companyia, que cediren al dit metge pels seus serveis professionals, i que no li fou descomptat de l'acorriment per oblit de l'escrivà de ració. Li serà descomptat en pagaments posteriors.

ACA, RP, MR, vol. 623, f. 78 v.

Maestre Johan Amel, metge del senyor Rey.

JO, EN PERE BOYL *et cetera*¹, atorch a-vós, maestre Johan Amell, metge mayor del dit senyor Rey, que per la dita Cort són deguts a vós *octoginta sol. barchn.*, los quals vos foren atorgats per-lo noble En Dalmau de Castellnou per sou de .I. dia de-la quitació sua e de-la companya que tench en serviy del del [sic] dit senyor en lo setge [de la ciutat]² d'Almeria, lo qual sou munta a-la quantitat damundita segons que a-mi és cert per albarà testimonial d'En Ramon Ricart, escrivà de ració del senyor Rey³, lo qual yo he cobarat [sic], e-la dita quantitat no fo abatuda al dit noble per zo com no venc a-memòria al dit En Ramon Ricart com fou al dit noble albarà e compte de za quitació, segons que azò era contengut en l'albarà demondit. E-yo he notada al dit noble la quantitat demondita e-l libre segon dels acorrimens, en .CXXVII. cartes, axí que con per mi li serà fet comte per la Cort de qual-se-vol raó, li serà abatuda e levada de son compte. En testimoni de-la qual cosa, faç a vós lo present albarà segellat ab lo segell del dit meu offici, qui fo fet en València, primer dia del mes d'abril, *anno Domini .M^o.CCC^o. decimo.*

¹ *Maestre racional de la Cort del senyor Rey.*

² Sobrescrit.

³ No s'ha conservat cap llibre de l'escrivania de ració del rei amb una data tan reculada. Ordre de pagament definitiu a ACA, C, reg. 147, f. 78 r., Apèndix, § 73.

53

1310, abril 3. València.

Ordre de Jaume II al seu tresorer, Pere Marc, perquè pagui una esmena per un rossí que perdé el seu físic major, Joan Amell, en el setge d'Almeria, segons albarà de Ramon çà Torre, panicer major.

ACA, C, reg. 297, f. 198 r.

Citat per Antoni RUBIÓ i LLUCH, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-aval*, vol. 2, Barcelona, 1921, p. XXXI.

FIDELI thesaurario suo, Petro Marci, et cetera. Viso quodam albarano Raimundi de Turri, panicerii nostri¹, in quo continetur magistrum Johannem² Amilii, chirurgicum nostrum, amisisse in obsidione civitatis Almarie in nostro servicio quendam roncino de pilo nigro et balcanum de uno pede anteriori ad alio pede posteriori. Ideo, restituto per eum albarano predicto in Cancellaria nostra et pro cautela Curie lacerato, vobis dicimus et mandamus quatenus jamdicto magistro Johanni detis et solvatis de peccunia Curie nostre viginti novem³ lbr. regalium quas in emenda dicti roncini sibi taxavimus exhibendos.

Datam Valencie, .III°. nonas aprilis anno Domini .M^o.CCC^o. decimo.

Guillelmus Olomari, dic cui dominus Rex mandavit hoc sine averacione fieri.

¹ ACA, C, CRD Jaume II, c. 28, n° 3602, Apèndix, § 43.

² Suprimit: *racionalem*.

³ Suprimit: *lbr*.

54

1310, abril 4. València.

El rei reconeix deure 15 dobles d'or a Bernat d'Esplugues, batlle general del regne de València, per les despeses que féu en trametre una galera a Almeria per a recollir els malalts i els ginys de guerra que hi restaven.

ACA, C, reg. 271, f. 114 v.

NOS JACOBUS et cetera. Fatemur et recognoscimus vobis, Bernardo de Spelluncis, baiulo regni Valencie generali, quod de mandato et permissu nostro dedistis seu tradidistis Geraldo Ferrarii, comiti galee que nunc apud Almeriam pro levandis machinis et christianis qui ibi infirmi quando Nos inde recessimus remanserunt per Nos transmititur, quindecim duplas auri que deconstiterunt trecentos quindecim sol. barchn. pro solvendis missionibus quas oportebat fieri in machinis et christianis predictis. Mandantes per presentes magistro rationali Curie nostre quod predictas quindecim duplas seu earum valorem predictam a vobis in computum recipiat et admitat.

Datam Valencie, .II°. nonas aprilis anno Domini .M^o.CCC^o.X^o.

Petrus de Letone, mandato regio.

55

1310, abril 5. València.

La reina Blanca mana al seu batlle general a València que proveeixi les gents de la Casa del rei i de la seva pròpia que restaren malaltes a València.

ACA, C, reg. 290, f. 106 v.

DONA BLANCHA, per la gràcia de Déu, Regina d'Aragó. Al amat seu, En Rigo de Qui[n]taval, batle nostre general en lo regne de València, salut e dilecció. Manam-vos que donetz [alunes] companya del senyor Rey e nostra qui és romasa malalta en València, sotz la forma dabal escrita: Primerament, donatz an Domingo Ferrando, de les nostres bèsties, e a Pedroló, de les nostres bèsties, e a Jacmeta, sa muylar, e a Jacme de Monçó, de la cuyna, e a Bernat de Boxadors, correu, e a Martí d'Épila, aembler, e a Pericó Ramon, del alguazir, e a un escuder d'En Torreya, sartre del Rey, e a Bernat de Nusech, del alguazir, e a Gil de Benavent, del alguazir, e a Pericó Fronti, del alguazir, e a Martí de Castel Lenes, correu del senyor Rey, e a Arnau Guillem de Soler, correu del senyor Rey, e a Pericó, d'En Pere del Rey, que són .XIII. persones, e donatz a cascun d'aquests damonditz del dissapte .IIII. dies anatz del mes d'abril que Nós partim de València, trò a .VI. dies après la festa de Pascha, que són .XX. e .I. dia, a cascun .VIII. diners de reals cascun dia, que fan per cascuna persona .XIII. sol.

Item donatz an Rodrigo Dahe, de les bèsties del senyor Rey, e an Bernat Puiabadal, de la paniceria, e a Punyet, de la boteleria, e a Pericó de Monpaó, correu, e a Minguet de Novals, del alguazir, [e Guillem Xico, de la botelleria]¹, que són .V. persones, per .XV. dies, a rahó de .VIII. diners cascun dia, que fan per cascun hom .X. sol.

Item donatz an Pere Santz, de la Cambra, e Arnau Mirandol, escuder de Casa nostra, a cascun .XII. diners per cascun dia per los ditz .XX. e .I. dia, qui fan per cascun hom .XX. e .I. sol. *Item* donatz a Domingo Bono, correu, per .VI. dies a rahó de .VIII. diners per cascun dia, que fan .III. sol.

E axí munta per tot .CC.[XXXVI.] sol., los quals volem que donetz als ditz malautes ensemps an Bernat de Peleya, tinent loc d'escrivà de ració nostre. E per la present letra manam aquel qui pendrà nostre comte que-s sia pres en comte.

Datam Valencie, nonas aprilis anno Domini .M^o.CCC^o. decimo.

[Encara volem sotz la forma desús escrita que donetz a Guillem, de la boteyleria, per .XV. dies a rahó de .VIII. diners per cada dia, que munten .X. sol., e axí anodat a la forma. Açò de manament d'En Segalers.]²

Mana encara donar la Reina a Martín de Morello, que romàs malalta en València, per .XXI. dia, .XIII. sol. reals.

¹ Sobrescrit.

² Apareix suprimit.

56

1310, abril 5. València.

La reina Blanca mana al seu batlle general a València que proveeixi Na Berenguerona des Pujol, de Casa seva, que va romandre malalta a València, ensems amb el viatge a Terol per a reunir-se amb la reina i el rei, aleshores malalt allà, quan sigui guarida.

ACA, C, reg. 290, f. 107 r.

DONA BLANCHA, per la gràcia de Déu, Regina d'Aragó. Al amat, En Rigo de Quintavall, batle nostre general en lo regne de València, salut e dilecció. Manam-vos que donets a Na Berenguerona des Pujol, de Casa nostra, qui roman malalta en València, per messió sua entrò que sia guarida, cascun dia tres *sol* reals, e con partirà de València, dats-li per .V. dies messió entrò a Terol, ço és a saber, cascun dia tres *sol* reals, e encara que li loguets per al dit camí, per los dits .V. dies, una bèstia de cavalcar e altra bèstia de bast, e donats-li loguer e messió a les dites .II. bèsties per .V. dies trò a Terol, e per tres dies de retorn, oltra los dits .III. *sol* que devets donar a ella per cascun dia. E prenets àpocha d'ella de ço que li liurarets ab aquesta present letra [e-aseros].

Datam Valencie, nonas aprilis anno Domini .M^o.CCC^o. decimo, de mandato facto per Bernardum de Segalarío.

Marginal, en lletra moderna: Librada certificación en 29 noviembre 1828.

57

[1310, maig 25. Terol]

Jaume II, malalt a Terol, reclama la presència i els serveis professionals d'Enric d'Alemanya, metge alemany recentment establert a Tarragona.

ACA, C, reg. 238, f. 142 r.

Citat per Antoni CARDONER i PLANAS, Història de la Medicina a la Corona d'Aragó (1162-1479), Barcelona, 1973, p. 118.¹

[DISCRETO et pru]denti viro, magistro Enrico Theutonico, medicinale sciencie professori et cetera. Cum [ratione] cuiusdam discrasie seu infirmitatis quam noviter incurrimus vos, pro cura et salute corporis nostri, vehementer necessarium habeamus. Rogamus vos affectuose ac vobis dicimus et mandamus quatenus, visis presentibus, quibuslibet aliis negociis postponitis remotisque excusacionibus quibuscumque, ad Nos, ad maiores dietas quibus poteritis, celeriter veniatis. Nos enim scribimus Ferrario de Lilleto, vicario nostro Terrachone et Campi, ut provideat vobis in expensis necessariis². Et hoc nullatenus diferatis sicuti Nobis placere cupitis et servire. Nos etiam scribimus reverendo in Christo patri archiepiscopo Terrachone, in cuius servicio vos audivimus existentem, ut vos ad Nos

incontinenti venire perimat³.
Datam ut supra⁴.

¹ Aquest document fou citat també en el diplomatarí de Martí de BARCELONA, "La cultura catalana durant el regnat de Jaume II", *Estudios Franciscanos*, 92 (1991): 177, § 185 (en nota), enllestit poc abans de la seva mort (1936) i només publicat pòstumament.

² ACA, C, reg. 238, f. 142 r.-v.

³ ACA, C, reg. 238, f. 142 r.

⁴ *Tirolii, .VIII°. kalendas junii anno Domini .M^o.CCC^o.X^o.*

El 30 de maig ordenà al tresorer que li pagués 400 ss b. per un cavall per tal com havia de venir a Terol *pro cura et salute infirmitatis qua pro [ut] scitis detinebamur ibidem...* (ACA, C, reg. 297, f. 223 r., publicat per Martí de BARCELONA, *ibidem*); el mes de juny subsegüent, el mateix tresorer pagava 15 ss jaq. a Francesc Alegre, *lo qual tramís de Terol a Tarragona, a maestre Andrich d'Alamania, metge, que vengués al senyor Rey* (ACA, RP, MR, vol. 273, f. 57 r., citat per Martí de BARCELONA, *ibidem*); i el 7 de juliol manava a Pere Boil, mestre racional, que es fés càrrec de les seves despeses de viatge de Tarragona a Terol, en anada i tornada, *ratione infirmitatis qua detinebatur ibidem*, així com de Ferrer de Lillet, que l'acompanyà (ACA, C, reg. 271, f. 136 v.) Els 400 ss b. que hom li ordenà pagar el maig de 1310 encara no li havien estat satisfets cinc anys més tard (ACA, C, reg. 276, f. 150 r., publicat per Martí de BARCELONA, *ibidem*).

58

1310, maig 25. Terol.

Ordre al batlle general de València perquè compri i trameti urgentment a Terol, on el rei roman malalt, diversos medicaments i fruita fresca.

ACA, C, reg. 271, f. 132 r.

FIDELI suo, Bernardo de Spelluncis, baiulo regni Valencie generali, salutem et cetera. *Manam e deym-vos spressament que vistes les presens comprets e ajats les coses davayl escrites, les quals havem gran mester, e aquelles tantost nos trametats com pus cuytadament puscats, e açò en neguna manera no alonguets. Les quals coses són aquestes, ço és assaber, sex lbr. de oli rosat; item .III. lbr. d'oli de camanilla; item .II. lbr. d'oli violat; item aygua ros trò a duodecim dnr.; item .II. lbr. de faldeta de cotó; item .II. lbr. de bona caçallistola; item quinquaginta malgranes agradolç, cogombres, carabaçes, prunes tendres, sermenyes, cireres e figues fresques si-n'i-ha.*

Datam Tirolii, .VIII°. kalendas junii anno Domini .M^o.CCC^o. decimo.

Guillelmus Augustini, mandato regio facto per Petrum Messeguer.

59

[1310, juny]

El tresorer del rei, Pere Marc, paga les despeses d'una bèstia de bast que carregà de Girona a Terol, on el rei roman malalt, els llibres de Berenguer ça Riera i altres coses necessàries per a l'exercici del seu ofici.

ACA, RP, MR, vol. 273, f. 53 v.

Publicat per Martí de BARCELONA, "La cultura catalana durant el regnat de Jaume II", Estudios Franciscanos, 91 (1990): 278, § 68, en nota.

ITEMDONE an Berenguer ça Riera, metge, ab albarà de scrivà de ració¹, per loguer e messió d'una bèstia de bast en la qual aportà sos llibres e algunes coses necessàries a sa art de Gerona a Terol, on era lo senyor Rey, —.— .XLII. *sol. barchn.*

Marginal: albarà.

¹ No s'ha conservat cap llibre de l'escrivania de ració del rei amb una data tan reculada. Vegeu l'Apèndix, § 79.

60

[1310, juny]

Pere Marc, tresorer, paga a Joan Garcés, barber del rei, les despeses per la malaltia que patí a València en tornar d'Almeria.

ACA, RP, MR, vol. 273, f. 51 v.

ITEMDONE an Johan Garçés, barber de la Cort, ab albarà de scrivà de ració¹, los quals lo senyor Rey li mana donar de gràcia en acorriment de la malaltia que hac a València, —.— .XXX. *sol. jacc.*

Marginal: albarà.

¹ No s'ha conservat cap llibre de l'escrivania de ració del rei amb una data tan reculada.

61

[1310, juny]

Pere Marc, tresorer, paga a Martí de Calçaroja, físic del rei, una part de l'equivalent del sou d'un dia que li atorgaren a Almeria pels seus serveis professionals.

ACA, RP, MR, vol. 273, f. 54 r.

ITEM DONE a mestre Martí, metge del senyor Rey, en paga d'aquells .VII. mille .CCCC.XIII. sol. .III. dnr. *barchn.* a ell deguts per la Cort per lo sou de .I. dia que hac [al] setge d'Almeria, segons que a[par] per un albarà a mi tramès per En Ramon Ricart, scrivà de ració, qui fo scrit en València, primer dia del mes de març del any .M.CCC.IX.² en lo dors del qual són escrits per man del notari qui la àpocha féu, la qual yo he del dit Martín, los quals li dóna per mi an Francesch de Riusech, —.— .II. mille sol. *barchn.*

Marginal: àpocha en què-s conté que foren scrits el dors de la carta.

¹ No s'ha conservat cap llibre de l'escrivania de ració del rei amb una data tan reculada.

62

1310, juny 11. Terol.

Enfranchiment general i vitalici de Berenguer des Far, físic de les infantes, en agraïment pels seus serveis, inclosa l'obligació d'anar en exèrcit o cavalcada.

ACA, C, reg. 206, f. 126 r.

Citat per Lluís COMENGE i FERRER, "Formas de munificencia real para con los archiatros de Aragón", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 3 (1903): 5.

NOVERINT universi quod Nos, Jacobus, et cetera. Attendentes grata servicia per vos, fidelem nostrum, magistrum Berengarium de Faro, fisicum inclitorum infantum filiorum nostrorum, nobis exhibita et que speramus imposterum exhibere, idcirco, emfranchimus et [liberum, franchum et]¹ immunem facimus vobis, dictum Berengarium, et omnia bona vestra mobilia et immobilia ubique habita et habenda, in tota vita vestra, ab omni questia, peyta, cena, servicio, subsidio, monetatico, bovatico, exercitu, hoste seu eciam cavalcata ac redempcionibus eorumdem et ab omnibus exaccionibus regalibus que dici, [nominari] vel excogitari possint, sic quod vos et bona vestra non teneamini in tota vita vestra contribuere in predictis seu aliquid solvere pro eisdem vel aliquo eorumdem nec ire vel mittere in exercitum vel cavalcata; immo in tota vita vestra sitis inde cum omnibus rebus et bonis vestris franchus, liber et immunis ac eciam penitus absolutus. Nos enim recipimus et recipere volumus in computo nostro partem vestram et quicquid aliud vos vel bona vestra in predictis vel pro predictis vel aliquo predictorum solvere vel contribuere contingat.

Et cum hac presenti carta, mandamus portariis et collectoribus ac universis aliis

officialibus quibuscumque presentibus et futuris qui predicta seu aliqua predictorum exigant vel recipiant rationibus supradictis, ne vos vel bona vestra aut res vestras compellant ad solvendum aliquid in predictis; immo partem contingentem vos vel quicquid haberetis solvere pro predictis, in computo nostro recipiant et admittant. Mandamus insuper eisdem officialibus et universis aliis subditis nostris presentibus et futuris quod presens emfranchimentum et gratiam firmam habeant et observent ut superius continet et non contraveniant nec aliqua contravenire permitant aliqua ratione.

Datum Turolii, tercio idus junii anno Domini .M^o.CCC^o. decimo.

Bernardus de Aversone, mandato regio.

¹ Sobrescrit.

63

1310, juny 15. Terol.

Jaume II assigna rebedors sobre la cùria del batlle de Girona el que és degut al seu cirurgia, Berenguer ça Riera, de lequivalent del sou d'un dia que li atorgaren els cavallers i altres que foren a Almeria, de lacorrimment d'un cavall armat que hi tingué i de la quitació ordinària de dues bèsties de bast.

ACA, C, reg. 271, f. 141 r.

Citat per Michael R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie (Regimen Castra Sequentium) and Medieval Military Medicine", *Viator*, 23 (1992): 206.

NOS JACOBUS et cetera. Attendentes quod per Curiam nostram debentur vobis, fideli chirurgico nostro Berengario de Riaria, septem mille centum nonaginta sex sol. et octo dnr. barchn. cum albarano fidelis scriptoris porcionis Domus nostre Raimundi Ricardi, restantes vobis ad solvendum de quantitibus particularibus vobis datis et concessis per ricos homines, milites et alios in nostro servicio existentes in obsidione civitatis Almarie, que quidem ipsis ricos hominibus, militibus et aliis deducte fuerunt de quitacionibus eorum, ut patet per albaranum predictum quod factum fuit Valencie ad quindecim dies mensis marcii anno Domini .M^o.CCC^o.IX°.¹; et ex alia parte debeantur vobis cum alio albarano dicti scriptoris nostri scripto in Valencie prima die dicti mensis marcii² septuaginta viginti unus sol. et decem dnr. dicte monete pro quitacione vestra unius equi armati cum quo fuistis in nostro servicio in viaggio supradicto; debeantur eciam vobis cum alio albarano dicti scriptoris nostri scripto in Valencia viginti tribus diebus in mense marcii predicti³ centum viginti quatuor sol. dicte monete pro quitacione vestra duarum equitaturarum ad quam estis scriptus ordinarie in Curia nostra.

Ideo, recuperatis a vobis in Cancellaria nostra predictis tribus albaranis et pro cautela Curie laceratis, assignamus vobis predictas quantitates peccunie que sunt in summa octo mille quadraginta duo sol. et sex dnr. barchn. super omnibus proventibus et juribus Curie baiuli civitatis Gerunde.

Mandantes baiulo dicte civitatis presenti et qui pro tempore fuerit quatenus sine impedimento aliquo de predictis proventibus et juribus baiulie predictae solvat vobis vel cui volueritis, salva assignacione Berengaroni de Fenestris et sociorum suorum et aliis prius factis, predictos octo mille quadraginta duos sol. et sex dnr. barchn. et soluciones que fient vobis conscribant in presenti littera, et a vobis inde apochas de soluto recipiant et cum vobis satisfactum fuerit recuperent presentem litteram et apocham de soluto.

Datam Turolii, .XVII°. kalendas julii anno Domini millesimo .CCC^o.X^o.

Bernardus de Aversone, mandato regio.

^{1 2 3} No s'ha conservat cap llibre de l'escrivania de ració del rei amb una data tan reculada.

El 1313, ja mort, encara no li havia estat pagat del tot: ACA, C, reg. 299, f. 54 r.-v., Apèndix, § 93.

64

1310, juny 17. Terol.

Jaume II mana a Arnau Cortit, porter, que pagui a Bartomeu ça Font, cirurgià del rei, el preu d'un cavall que li comprà i que lliurà després al mestre racional, Pere Boil, en esmena per un altre cavall que resultà afollat a Almeria.

ACA, C, reg. 271, f. 142 r.

FIDELI portario suo Arnaldo Cortit, salutem et cetera. Cum per Curiam nostram debeantur fideli cirurgico nostro Bartholomeo de Fonte duo mille quingenti sol. barchn. pro precio cuiusdam equi de pilo bruno quem ab eo nunc emimus et dedimus magistro rationali Curie nostre, Petro Boil, in emenda alterius equi sui qui fuit affollatus in servicio nostro in viagio Almarie quem tradidit cavallaricio nostro, ideo, vobis dicimus et mandamus quatenus de quacumque peccunia Curie nostre que est penes vos vel ex collecta vobis comittenda primo ad manus vestras proventura tribuatís et solvatis dicto Bartholomeo vel cui voluerit loco sui duos mille quingentos sol. supradictos, et facta solutione recuperetis ab eo presentem litteram cum apocha de soluto.

Datam Turolii, .XV°. kalendas julii anno Domini millesimo .CCC^o.X^o.

Guillelmus Augustini, mandato regio facto per Arnaldum Messeguerii.

Vegeu l'Apèndix, § 10, 22 i 66.

65

1310, juny 20. Terol.

Jaume II assigna una beca d'estudis a Berenguer, fill del seu cirurgià, Berenguer ça Riera, en agraïment pels serveis prestats per aquest.

ACA, C, reg. 206, f. 127 v.

NOS JACOBUS et cetera. Attentis pluribus gravis idoneis et acceptis serviciis per fidelem chirurgicum nostrum, Berengarium de Riaria, nobis exhibitis quequod nobis prestare poterit graviora, idcirco, ad supplicacionem per ipsum Berengarium nobis factam, de gracia speciali, damus et concedimus Berengario de Riaria, filio prefati Berengarii, trescentos sol. barchn. annuatim dum ipse Berengaronus sit in studio extra episcopatum Gerunde per maiorem partem anni cuiuslibet, habendos et percipiendos super redditibus et proventibus et aliis juribus vicarie Gerunde.

Mandantes vicario ipsius civitatis presenti et qui pro tempore fuerit quod de redditibus, proventibus et juribus aliis supradictis respondeant de dictos trescentos sol. sub predicta forma prefato Berengarono vel cui voluerit loco sui, salva tamen assignacione Berengaroni de Fenestris et sociorum suorum et salvis assignacionibus prius factis. In cuius rei testimonium presentem cartam nostram fieri jussimus nostri sigilli munimine roboratam.

Datam Turolii, .XII°. kalendas julii anno Domini .M^o.CCC^o.X^o.

Guillelmus de Abbacia, mandato regio facto per Petrum Boyl.

66

[1310, juliol]

Pere Marc, tresorer del rei, paga a Bartomeu ça Font, cirurgià, l'acorriment d'un cavall armat que mantingué al setge d'Almeria.

ACA, RP, MR, vol. 273, f. 65 v.

ITEM DONE an Barthomeu ça Font, per quitació sua de .I. cavall armat que tench e-l viatge de Granada, dels .XV. dies romanents del mes de juny del any .M.CCC.IX. trò per tot lo .[X^o]. dia anat del següent mes de [febrer] del dit any, —.— .DCC.LXXVIII. sol. .V. *dnr. barchn.*

Vegeu l'Apèndix, § 10, 22 i 64.

67

[1310, juliol]

El tresorer Pere Marc paga a Meirona, metgessa jueva de Terol, els seus serveis professionals durant la malaltia que patí el rei en tornar d'Almeria.

ACA, RP, MR, vol. 273, f. 67 v.

ITEMDONE a Meyrona, jueva de Terol, metgessa, los quals, per manament del senyor Rey, li done En Francesch de Riusech en loch de mi, per ço con serví a la malaltia del senyor Rey, —.— .[X]. *sol. jacc.*

68

[1310], juliol 4. Daroca.

El rei mana al tresorer que pagui a Berenguer çà Riera, el seu cirurgià, el preu de diversos sacs de pedra per a ús militar que li proporcionà per a l'expedició a Almeria, i d'altres que ha de subministrar encara.

ACA, C, reg. 297, f. 229 v.

FIDELI thesaurario suo, Petro Marci, salutem et cetera. Cum pro quatuor saccis de perataillada Nobis missis dum eramus in obsidione civitatis Almarie per fidelem chirurgicum nostrum, Berengarium de Riaria, et pro aliis quatuor [quod]¹ nunc mittere debet eidem² velimus³ per vos sexaginta sol. barchn. tribui et exsolvi, ideo, mandamus et dicimus vobis quatenus dictis sexaginta sol. eidem Berengario exsolvatis incontinenti, quibus sibi solutis, presentem recuperetis litteram cum apocha de soluto.

Datam Daroce, .IIII°. nonas julii anno predicto⁴.

Guillelmus Luppeti, mandato regio facto per Arnaldum Messeguerii, de Camera.

¹ Sobrescrit.

² Suprimet: *quos*.

³ Suprimet: *volumus*.

⁴ *Anno Domini millesimo .CCC^o.X^o*

El pagament efectiu a ACA, RP, MR, vol. 273, f. 64 r., juliol: *Item done an Berenguer çà Riera, per .IIII. sacs de pera taylada a escurar guarniments, los quals portà al senyor Rey al setge d'Almeria, —.— .LX. sol. barchn.*

[1310], juliol 16. Saragossa.

Ordre de pagar al menescal del rei, Arnau Cirera, el que li és degut per quitació ordinària de la bèstia de bast que té assignada normalment i l'acorriment d'un cavall alforrat que mantingué a Almeria, on serví el rei amb tres homes més experts en el seu ofici.

ACA, C, reg. 271, f. 153 r.

FIDELI porterio suo, Arnaldo Cortit, et cetera. Cum per Curiam nostram debeantur Arnaldo Cirer, de Cereto, menescalco de Domo nostra, pro quitacione sua quantitates peccunie infrascripte, videlicet cum uno albarano Raimundi Ricardi, scriptoris porcionis Domus nostre, directo Petro Marci, thesaurario nostro, scriptoque in Turole, prima die mensis madii anni presentis¹, triginta .V. sol. barchn. ei restantes ad solvendum de quitacione sua unius equitature quam recipit a Curia nostra, a viginti diebus restantibus de mense madii anni preteriti .M.CCC.IX² usque per totum sequentem mensem julii; debeantur etiam eidem cum alio albarano dicti Raimundi Ricardi directo Petro Marci predicto quod scriptum fuit in Valencia, prima die mensis marcii anni predicti .M.CCC.IX², .C.LIX. sol. .VIII. dnr. barchn. restantes sibi similiter ad solvendum pro quitacione sua viagii preteriti Almarie in quo fuit nobiscum parati cum tribus hominibus deservientibus in officio suo menescalque, et parati ad solidum unius equi alforrati, videlicet a prima die mensis augusti preteriti usque per totam octavam decimam diem mensis februarii sequentis, ut in ipso albarano laciis continebatur; item debeantur eidem cum alio albarano predicti Raimundi Ricardi directo antefato Petro Marci et scripto in Turole, vicesima quinta die mensis madii anni presentis³, quinque sol. barchn. et quadraginta duo sol. .IIII. dnr. jacc. restantes ei ad solvendum de dicta quitacione sua unius equitature, a .X. diebus restantibus de mense februarii usque per totam .XXV. diem mensis madii sequentis proximo preteriti.

Ideo, restitutis nunc in Cancellaria nostra albaranis predictis et pro cautela Curie laceratis, mandamus et dicimus vobis quatenus de quibuscumque denarii nostre Curie ex collecta vobis comittenda ad manus vestras primitus proventuris, tribuatis et solvatis jamdicto Arnaldo Cirer vel cui voluerit loco sui quantitates peccunie predictas, salva tamen assignacione Berengaroni de Fenestris et sociorum eius, civium Barchinone, et solutis assignacionibus prius factis. Nos enim dictas quantitates eidem super dictis denarii per presentes ducimus assignandas. Et facta solucione presentem recuperetis litteram cum apocha de soluto.

Datam Cesarauguste, .XVII°. kalendas augusti anno predicto⁴.

Bernardus de Aversone, mandato regio facto per fratrem Arnaldum de Matarone.

^{1 2 3} No s'ha conservat cap llibre de l'escrivania de ració del rei amb una data tan reculada.

⁴ *Anno Domini .M^o.CCC^o.X^o.*

70

[1310], agost 21. Lleida.

Jaume II mana pagar a Pero Martínez, barber i porter seu, les quantitats de diners que Guillem de Montcada i Felip de Saluces, cavallers, li havien concedit, possiblement pels seus serveis professionals a Almeria.

ACA, C, reg. 147, ff. 16 v.-17 r.

FIDELI thesaurario suo, Petro Marci, et cetera. Cum per Curiam nostram debeantur Petro Martini, barbitonssori et porterio nostro, ducenti sol. barchn. quos nobilis Guillelmus de Montecatheno dedit et concessit eidem de eo quod sibi per Curiam nostram debebat, qui ducenti sol. de voluntate et concensu dicti nobilis deducti et excomputati fuerunt de debitis antedictis sibi per dictam nostram Curiam debitis ut apparet per quidam albaranum dilecti magistri rationalis Curie nostre, Petri Boyl, scriptum in Ilerda, decima octava die presentis mensis augusti. Debeantur etiam dicto Petro Martini per Curiam nostram quingenti sol. barchn. qui ei sim[lili] modo concessi fuerunt per nobilem Philipum de Saluciis et deducti fuerunt de hiis que per Nos sibi debebentur ut constat per quoddam aliud albaranum dicti magistri rationalis inde confectum scriptumque in Ilerda, decima nona die dicti presentis mensi augusti.

Ideo, restitutis nunc in Cancellaria nostra albaranis predictis et pro cautela Curie laceratis, vobis dicimus et mandamus quatenus de peccunia nostre Curie que est vel erit penes vos tribuatis et solvatis jamdicto Petro Martini [vel] cui voluerit loco sui pretactas peccunie quantitates, que ascendunt ad summam septingentorum sol. barchn., quibus solutis presentem recuperetis litteram cum apocha de soluto.

Datam Ilerde, .XII°. kalendas septembris anno predicto¹.

Bernardus de Aversone, ex albaranis recuperatis et fractis.

¹ Anno Domini .M^o.CCC^o.X^o.

71

1310, setembre 30. Barcelona.

La reina Blanca mana al seu tresorer, Romeu Guerau, que pagui a Martí de Calçaroja, físic del rei, com a hereu d'Huguet, nebot de Pere Jutge, apotecari de Barcelona, el que era degut a aquest últim per diversos medicaments que trameté al rei al setge d'Almeria. L'ordre d'escriure el document fou donada a través de Guillem Jordà, apotecari del rei.

ACA, C, reg. 289, f. 173 r.

Citat per Michael R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie (Regimen Castra Sequentium) and Medieval Military Medicine", *Viator*, 23 (1992): 206.

BLANCHA et cetera. Fideli thesaurario suo, Romeo Geraldii, et cetera. Recurrens ad nostram presenciam magister Martinus de Caliga Rubea, fidelis fisicus noster, humiliter supplicavit ut cum per Curiam nostram debentur¹ Hugueto, nepoti Petri Judicis, apothecarii Barchinone, trescenti quinquaginta sex sol. et septem dnr. barchn. pro quibusdam rebus ad opus noster ab eo receptis, quosque per vos eidem Hugueto solvi mandavimus cum carta nostra que [nunc] dictus magister Martinus asserit esse amissa nec est dicto Hugueto in dicta quantitate in aliquo satisfactum, dignaremur litteram predictam facere reparari et per consequens solvi facere dicto magistro Martino, qui asserit se heredem et successorem dicti Hugueti, dictam peccunie quantitatem.

Nos igitur, supplicacioni dicti magistri Martini benigne condescendentes, prestito per eundem magistrum corporaliter juramento quod dicta littera esse amissa nec inveniri potere et quod de dicta quantitate nichil esset exsolutum, et si forte de cetero dicta littera apparuerit quod ipsam restituat in scribania nostra et quod ea de cetero non utatur, invento tenore ipsius littere quam perquiri fecimus in registris nostris et eidem in presenti littera inseri jussimus et transcribi; erat autem sic scriptum in registro nostro:

FUIT MANDATUM Romeo Geraldii, thesaurario, quod solvat Hugueto, nepoti Petri Judicis, apothecarii Barchinone, trescentos quinquaginta sex sol. et septem dnr. pro rebus sequentibus, videlicet: pro quatuor *capçes de gingebrat*, [.C.XXIV. sol. et .X.² dnr.]; item pro .VII. lbr. et .IX. unciis de *gingebrat*, .LXX.II. sol.³; item pro .IX. lbr. de *festuchs confits*, .LXI. sol.; item pro quatuor lbr. et media de *pinyons confits*, .XVIII. sol.; item pro quindecim lbr. et .IX. unciis de *sucre rosat*, .LXX.VIII. sol. .IX. dnr. Que omnia Johannes de Sentlis, de Camera nostra, pro Nobis emit ab ipso Hugueto, et facta solutione et cetera.

Datam in obsidione Almarie, .VIII°. kalendas februarii anno Domini .M^o.CCC^o.IX°.

Mandamus itaque vobis quatenus de peccunia Curie nostre tribuatis et solvatis dicto magistro Martino vel cui voluerit trescentos [*sic*] sol. et septem dnr. barchn. supradictos, recuperando ab eo presentem litteram cum apocha de soluto in qua promitat et obliget se et bona sua quod si aliquas appareret qui in dictis denariis potius jus haberet quod ipse teneatur respondere et satisfacere cuilibet querelanti et Curiam nostram indempnem servare, [deniquod vero]⁴ si littere predicta superius amissa de cetero nullam obtineret firmitatem. [Immo sit cassa penitus et inanis]⁵.

Datam Barchinone, .II°. kalendas octobris anno quo supra⁶.

Petrus Luppeti, mandato regio facto per Guillelmum Jordani, apothecarium, ex parte domine Regine.

¹ Substituunt a: *debere*, suprimunt.

² Substituunt a: *.LXX.II.*, suprimunt.

³ Sobrescrit.

⁴ Sobrescrit, substituunt a: *et nichilominus*, suprimunt.

⁵ Sobrescrit.

⁶ *Anno Domini .M^o.CCC^o. decimo.*

72

[1310], octubre 26. Barcelona.

Esmena per un cavall de Pere Gironès, de la família de Bernat de Cruïlles, que tornà malalt d'Almeria i morí en arribar a Peratallada.

ACA, C, reg. 271, f. 194 v.

NOS JACOBUS et cetera. Quia vos, Petrus Geronessii, de familia nobilis Bernardi de Crudilis, asseruistis coram Nobis quod in reditu vestro a preterito viagio Almarie in quo fuistis nobiscum in familia dicti nobilis, quidam equus de pilo rucio sive bruno cum talonibus pedum anteriorum ac pede dextero exteriori albis quem in nostro servicio in ipso viagio duxistis, fuit itinerando infirmitate superatus sic que infra duos dies postquam reductus fuit ad locum de Petrascisa morte naturali decessit ibidem, supplicando ut de dicto equo vobis emendam de benignitate regia facere dignaremur.

Ideo, volentes erga vos Nos gerere graciose prestito per vos, nunc in Cancellaria nostra juramento quod dictus equus fuit amissus prout superius continetur, per presentes recognoscimus et fatemur debere vobis, dicto Petro Geronessii, pro emenda dicti equi, octingentos triginta sol. barchn. ad quos dictus equus extitit extimatus, quosquidem octingentos triginta sol. dicte monete barchn. vobis solvere promittimus vel cui volueritis loco vestri. In cuius rei testimonium, presentem vobis fieri et sigillo nostro jussimus sigillari.

Datam Barchinone, .VII°. kalendas novembris anno predicto¹.

Guillelmus Augustini, mandato regio facto per dominum episcopum.

Juravit in Cancellaria.

¹ Anno Domini .M^o.CCC^o. decimo.

73

1310, novembre 2. Barcelona.

Jaume II mana al seu tresorer, Pere Marc, que pagui a Joan Amell, físic del rei, l'equivalent del sou d'un dia que li fou concedit per Dalmau de Castellnou, cavaller, pels seus serveis professionals a Almeria, i que no havia estat descomptat del seu acorriment per oblit de l'escrivà de ració.

ACA, C, reg. 147, f. 78 r.

Citat per Martí de BARCELONA, "La cultura catalana durant el regnat de Jaume II", *Estudios Franciscanos*, 92 (1991): 210, § 240, en nota.

JACOBUS et cetera. Fideli thesaurario suo, Petro Marci, salutem et gratiam. Cum fideli medico nostro magistro Johanni Amelii debeatur per Curiam nostram quantitas peccunie

infrascripta cum albarano magistri rationalis Curie nostre¹ tenoris qui sequitur:

JO, EN PERE BOYL, maestre racional de la Cort del senyor Rey, atorch a vós, maestre Johan Amell, metge maior del dit senyor Rey, que per la dita Cort són deguts a vós octuaginta sol. barchn. los quals vos foren atorgats per lo noble En Dalmau de Castellnou per sou de .I. dia de la quitació sua e de la companya que tench en serviç del dit senyor² en lo setge de la ciutat d'Almaria, lo qual sou munta a-la quantitat damunt dita segons que a mi és cert per albarà testimonial d'En Ramon Ricart, scrivà de ració del senyor Rey³, lo qual jo he cobrat, e la dita quantitat no fo abatuda al dit noble per ço com no vench a memòria al dit En Ramon Ricart com fo al dit noble albarà e compte de çà quitació, segons que açò era contengut en l'albarà damunt dit. E yo he notada al dit noble la quantitat damunt dita e-l libre segon dels accurrimens, en .C.XXVII. cartes, axí que com per mi li serà fet compte per la Cort de qual-se-vol rahó, li serà abatuda e levada de son compte. En testimoni de la qual cosa fas a vós lo present albarà segellat ab lo segell del dit meu offici, qui fo fet en València, primer dia del mes d'abril, anno Domini .M^o.CCC^o. decimo.

Idcirco, restituto nunc in Cancellaria nostra albarano predicto et lacerato, mandamus et dicimus vobis quatenus de peccunia Curie nostre tribuatis et solvatis dicto medico nostro vel cui voluerit octuaginta sol. supradictos, et facta solutione recuperetis ab eo presentem litteram cum apocha de soluto.

Datam Barchinone, quarto nonas novembris anno Domini millesimo .CCC^o. decimo.

Petrus Luppeti, ex albarano rationalis.

¹ ACA, RP, MR, vol. 623, f. 78 v., Apèndix, § 52.

² Suprimit: *Rey*.

³ No s'ha conservat cap llibre de l'escrivania de ració del rei amb una data tan reculada. L'ordre de pagament és reiterada a ACA, C, reg. 271, ff. 222 v.-223 r., Apèndix, § 76.

74

1310, novembre 3. Barcelona.

Ordre de pagar diverses quantitats degudes per la Cort a García López de Ançano, boteller que fou de la difunta reina Blanca, pel viatge a Almeria, entre les quals una esmena per un cavall afollat de la vista, segons certificació del menescal.

ACA, C, reg. 147, ff. 70 v.-71 r.

NOS JACOBUS et cetera. Attendentes quod per Curiam nostram debentur vobis, Garcia Luppi de Ançano, olim botellario illustris domine Blanche, bone memorie, Regine Aragonum, consortis nostre, quingenti sol. barchn. racione viagii Almarie ut constat per litteram nostram sigillo nostro sereo sigillatam tenoris qui sequitur:

<...>

Debentur etiam vobis per Curiam nostram ratione dicti viagii duo mille septingenti quindecim sol. et unus dnr. barchn. ut patet per albaranum scriptoris porcionis Domus nostre, Raimundi Ricardi, tenoris sequentis:

<...>

Debentur etiam vobis, prefato Garcie Luppi de Ançano, per Curiam nostram quadringenti sol. jacc. pro emenda unius equi ut patet per litteram nostram continencie subsequentis:

NOS JACOBUS, Dei gratia, Rex Aragonum et cetera. Recognoscimus debere vobis, Garcie Luppi de Ançano, quadringentos sol. jacc. pro emenda cuiusdam equi vestri de pilo bagio obscuro stellati in fronte et cocti de quatuor pedibus qui, ad cognitionem nostri menescalli, de visu fuit affollatus in regressu viagii Almarie ad quod ipsum duxeratis, et de mandato nostro per vos traditus fideli cavellario nostro Salvatori de Turolio ut nobis constitit per albaranum suum quod in nostra Cancellaria fuit recuperatum et fractum, ad quos denarios dictus equus extitit extimatus, quosque vobis solvere promittimus vel cui volueritis loco vestri. In cuius rei testimonium presentem litteram vobis duximus concedendam.

Datam Turolii, .X^o. kalendas madii anno Domini .M^o.CCC^o.X^o.

Idcirco, cum de predictis quantitibus nichil vobis exsolutum fuerit per Curiam nostram ut per resignacionem constat dicti albarani et litterarum prescriptarum que in Cancellaria nostra fuerunt restitute et ad cautelam Curie laniate, assignamus vobis, dicto Garcie Luppi de Ançano, predictas peccunie quantitates, videlicet quartam partem ipsarum quantitatum super denariis auxilii nobis noviter concessi a prelatiis et clericis terre nostre et partes tres residuas super primis denariis quos in Aragonia habere contingat pro questiis, subsidiis vel aliis exaccionibus quibuscumque, solutis tamen assignacionibus prius factis.

Mandantes per presentem fideli thesaurario nostro, Petro Marci, quod de denariis dicti auxilii quartam partem et de denariis dictarum questiarum, subsidiorum vel aliarum exaccionum partes tres residuas quantitatum premissarum vobis exsolvat vel cui volueritis loco vestri, solutis assignacionibus ut predicatur prius factis. Et in particulari solucione ipsam, in dorso huius littere scribi manu publica faciat et notari ac recipiat inde apocham de soluto; in solucione vero ultima hanc presentem recuperet cum finali apocha de soluto.

Datam Barchinone, tercio nonas novembris anno Domini .M^o.CCC^o. decimo.

Bartholomeus de Fonte¹, ex generali mandato regio sibi facto.

¹ Cirurgià del rei.

1310, novembre 6. Barcelona.

Ordre de pagament d'una esmena per un cavall de Bernat de Rabinat, de la família d'Ot de Montcada, que resultà afollat de les peülles a Almeria, segons certificació del menescal.

ACA, C, reg. 147, f. 81 v.

FIDELI thesaurario suo, Petro Marci, salutem et gratiam. Cum per Curiam nostram debeantur Bernardo de Rabinat, de familia nobilis Othonis de Montecathano, quingenti sol. cum littera nostra tenoris qui sequitur:

NOS JACOBUS, Dei gratia, Rex Aragonum et cetera. Recognoscimus debere vobis, Bernardo de Rabinat, de familia nobilis Othonis de Montecathano, quingentis sol. barchn. pro emenda cuiusdam equi vestri de pilo bagio stellati et balçani de pedibus posterioribus quem emistis *d'En Riu de Foix*, de familia nobilis Guillelmi de Montecathano, ut ipse asseruit coram nobis, cuius tunc existens dictus equus ad dictos denarios extitit extimatus; quique in presenti viagio in quo sumus contra Regem Granate in nostro servicio extitit affollatus de altero pedum anteriori juxta cognicionem manescalli Curie nostre, ut nobis constitit per albaranum Salvatoris de Turolio, cavallericii nostri, qui equum predictum habuit et recepit, quod in Cancellaria nostra restituistis et fuit inibi laceratum. Quam quantitatem vobis solvere promittimus vel cui volueritis loco vestri. In cuius rei testimonium presentem litteram nostram vobis duximus concedendam.

Datam in obsidione civitatis Almarie, .IIII°. nonas januarii anno Domini millesimo .CCC^o. [IX°].¹

Idcirco, recuperata in Cancellaria nostra littera supradicta et pro cautela Curie lacerata, vobis dicimus et mandamus quatenus de peccunia [Curie nostre]² que est vel erit penes vos³ detis et tradatis dicto Bernardo de Rabinat vel cui voluerit [loco sui]⁴ quingentos sol. ante dictos, quibus sibi solutis presentem ab eo recuperetis litteram cum apocha de soluto.

Datam Barchinone, .VIII°. idus novembris anno Domini .M^o.CCC^o.X^o.

Bernardus de Abbacia, missit expediendam.

¹ Substituunt: *decimo*, suprimunt.

² Sobrescrit.

³ Suprimunt: *nos*

⁴ Sobrescrit.

1310, desembre 2. València.

Jaume II mana al seu tresorer que pagui el que és degut a Joan Amell, metge major seu, per diversos conceptes: una ajuda per a establir-se en els seus dominis i l'equivalent del sou d'un dia de diversos nobles i cavallers que foren a Almeria pels seus serveis professionals.

ACA, C, reg. 271, ff. 222 v.-223 r.

NOS JACOBUS et cetera. Attendentes quod per Curiam nostram debentur vobis, dilecto medico nostro majori magistro Johanni Amelii, cum littera nostro sigillo sigillata decem

mille sol. barchn. quos vobis concessimus gracie in auxilium emendi hereditamentum in terra nostra quosque assignari vobis mandamus per Petrum Marci, thesaurarium nostrum, in peccunia quam recepturi eramus in partibus Neapolitanensis, ut hec continetur in dicta littera cuius datam fuit Barchinone, .XV°. kalendas madii anno Domini .M^o.CCC^o.IX°.¹; debeantur insuper vobis cum littera alia nostra octuaginta sol. dicte monete cuius datam fuit Barchinone, .IIII°. nonas novembris anno Domini .M^o.CCC^o.X^o.²; debeantur etiam vobis cum albarano Raimundi Ricardi, scriptoris porcionis Domus nostre, quinque mille tresdecim sol. et quatuor dnr. barchn. nomine quorundam nobilium et aliorum militum tunch in nostro servicio existentium in viagio Almarie pro quitacione unius diei quam quitacionem dicti diei ipsi concesserunt vobis, dicto magistro Johanni, et fuit deducta dicta quantitas de comptis dictorum nobilium et aliorum militum ut notata ex quantitibus peccunie per nostram Curiam debitis nobilibus et militibus antedictis ut hec et alia in dicto albarano continetur, datam cuius albarano est Valencie, viginti sex diebus elapsis de mense marcii anno Domini .M^o.CCC^o.X^o.³.

Idcirco, ad vestri, dicti magistri Johannis, humilem supplicacionem, dictas peccunie quantitates, que sunt in summa quindecim mille nonaginta tres sol. et quatuor dnr. barchn. assignamus vobis habendos et percipiendos super illis peccunie quantitibus Nobis assignatis in partibus Neapolitanensis per illustrissimum regem Carolum, clare⁴ memorie, salvis tamen assignacionibus prius factis.

Mandantes per presentes [fidei thesaurario nostro, Petro Marci, quatenus de quantitibus peccunie Nobis assignati in [dictis]⁵ partibus Neapolitanensis⁶] vobis vel cui volueritis loco vestri satisfaciat [vel satisfieri faciat]⁷ in dictis quindecim mille nonaginta tribus sol. et quatuor dnr. Et facta solucione a vobis recuperet presentem litteram cum apocha de soluto, predicte vero due littere et albaranum supradictum fuerunt nunc per vos in nostra Cancellaria restitute et inibi pro cautela curie lacerate.

Datam Valencie, .IIII°. nonas decembris anno Domini millesimo .CCC^o.X^o.

Bernardus de Aversone, mandato regio.

Ratione predicte correccionis debuisset registrari in registro Thesaurarii set quare iam erat in presenti registro registrata non oportuit in predicto alio registrari.

Postmodum vero fuit registrata in registro Thesaurarii sub eisdem verbis et datam⁸.

¹ ACA, C, reg. 297, ff. 101 v.-102 r.

² ACA, C, reg. 147, f. 78 r., Apèndix, § 73.

³ No s'ha conservat cap llibre de l'escrivania de ració del rei amb una data tan reculada.

⁴ Sobrescrit substituïnt a: *bone*, suprimit.

⁵ Sobrescrit.

⁶ Sobrescrit substituïnt a: *Berengario de Aquilaria, procuratori nostro ad dictam assignacionem per Nos deputato quatenus*, que apareix suprimit.

⁷ Sobrescrit.

⁸ ACA, C, reg. 147, f. 132 v.

Posteriorment, encara s'ordenà pagar-ne la meitat sobre les exaccions del regne de València (ACA, C, reg. 147, ff. 132 v.-133 r., 8 de febrer de 1311, València).

77

[1310], desembre 2. València.

Ordre de pagar al panicer major, Ramon ça Torre, una esmena per un cavall que, en tornar d'Almeria, resultà malalt de cuques, segons certificació del menescal.

ACA, C, reg. 147, f. 87 v.

FIDELI thesaurario suo, Petro Marci, salutem et cetera. Mandamus et dicimus vobis quatenus de pecunia Curie nostre tribuatis et solvatis dilecto panicerio majori nostro, Raimundo de Turri, mille quadringentos sol. barchn. qui sibi debentur per Curiam nostram pro emenda cuiusdam equi sui de pilo ruçio cardano cum tibiis nigris quem olim duxit secum in viagio preterito Almarie in servicio nostro, quemque secum reduxit de viatico ipso fuitque afollatus de morbo de cuchas, et restitutus per eum in Curia nostra Salvatori de Turolio, cavallericio nostro, qui de morbo dicti equi se certificavit de mandato nostro, ut constitit per queddam albaranum eiusdem cavallericii nostri quod fuit in Cancellaria nostra restitutum et laceratum, ad quos denarios tunc dictus equus extitit extimatus. Et facta solutione recuperetis presentem litteram cum apocha de soluto.

Datam Valencie, .IIII°. nonas decembris anno predicto¹.

Petrus Luppeti, ex ordinatione.

¹ Anno Domini .M^o.CCC^o.X^o.

78

1310, desembre 3. València.

Ordre de pagament de la quitació a Pero Jordan d'Arenós, pels cavalls armats i alforrats que tingué en servei del rei al setge d'Almeria. Se li descompta l'equivalent a la quitació d'un dia de tots els cavalls, en concepte de sou de Berenguer ça Riera, cirurgià, i de Joan Amell, físic. També s'ordena pagar-li una esmena per un cavall que resultà afollat de l'espatlla, segons dictamen del menescal.

ACA, C, reg. 271, ff. 225 r.-226 r.

NOS JACOBUS et cetera. Attendentes per Curiam nostram deberi vobis, Petro Jordani de Arenoso, quantitates pecunie infrascripte, tam cum albarano Raimundi Ricardi, scriptoris porcionis Domus nostre, quam cum littera nostro sigillo sigillata, quorum tenores sequuntur:

AN PERE MARCH, de part d'En Ramon Ricart, fas-vos saber que an Pero Jordà d'Arenós és degut per quitació sua de .IIII. cavalls armats e .I. alforrat del .VII. dia del mes de setembre prop-passat del any present .M.CCC.IX., que fo escrit en ració en lo setge d'Almeria, trò a .XXI. dia anats del dit mes, que per manament del senyor Rey li foren enedits

.X. cavalls armats e .I. alforrat qui foren de la companya d'En Exemén Peris d'Arenós, que són .XII. dies, qui, a rahó de .VIII. sol. per cascun cavall armat e .III. sol. per cascun cavall alforrat lo dia, fan .D.XL. sol. barchn.; item li és degut per quitació sua de .XIII. cavalls armats e .II. alforrats dels .IX. dies romanents del dit mes de setembre trò per tot lo següent mes de deembre del dit any, que són .CI. dia, a la rahó damunt dita de .VIII. sol. per cavall armat e .III. sol. per cavall alforrat lo dia, fan .XII. mille .CXX. sol. barchn. E axí és en summa so que-li-és degut per quitació sua del temps damunt dit .XII. mille .DC.LX. sol. barchn., dels quals li abat, segons que és notat e- l libre meu segon dels acurriments en .LX. cartes, que prè en lo dit setge d'Almeria per diversos albarans meus fets an Bernat de Genebret e an Jacme Saltzet .CCCC.V. roves e miya de farina, qui, a rahó de .III. sol. .VI. dnr. la rova, munta .M.CCCC.XIX. sol. .III. dnr. barchn.; item que prè per altres albarans meus fets an Domingo Bonet .DXIII. quarteres de vino, qui, a rahó de .II. sol. .VI. dnr. lo quarter, munta .M.CC.LXXXII. sol. .VI. dnr. barchn.; item que prè per altres albarans meus fets an Pere de Bolea .CIII. cafís de civada, qui, a rahó de .XV. sol. lo cafís, munta .M.D.LX. sol. barchn.; item li abat que prè en lo dit loch per albarà meu fet an Bernat de Genebret, per si e per la dita companya, .I. [carrica] de formatges, que li compte' per .XXXV. sol. barchn.; item que per ell deuen ésser donats a mi per rahó del meu ofici, .CXX. sol. barchn.; item que per ell deuen ésser donats an Berenguer sa Riera, metge, per la quitació de .I. dia, .CXX. sol. barchn.; item que per ell deuen ésser donats a maestre Johan, metge del senyor Rey, per la quitació de .I. dia, .CXX. sol. barchn.; item que per ell deuen ésser donats an Jacme des Pont, los quals li donà de gràcia, .C. sol. barchn. E axí, a-compliment de sa quitació del damunt dit temps, roman-li a donar octo mille octingenti tres sol. tres dnr. barchn.

Scrit en lo setge d'Almeria, derrer dia del mes de deembre anno Domini .M^o.CCC^o.IX°.

NOS JACOBUS, Dei gratia, Rex Aragonum et cetera. Recognoscimus debere vobis, Petro Jordani de Arenosio, filio nobilis Gondissalbi Eximen de Arenosio, mille et trescentos sol. jacc. pro emenda cuiusdam equi vestri² [de pilo]³ rucio cardano qui in viagio quo inimus contra Regem Granate in nostro servicio extitit de spatulla dexeta⁴, juxta cognitionem menescalli Curie nostre, affollatus, quemque sic affollatum tradidistis Salvatori de Turolio, cavallericio nostro, ut Nobis constitit per albaranum ipsius cavallericii quod in Cancellaria nostra restituistis et ibidem fuit pro cautela Curie laceratum, ad quos denarios dictus equus extitit extimatus, quam quantitatem vobis solvere promittimus vel cui volueritis loco vestri. In cuius rei testimonium presentem nostram litteram vobis duximus concedendam.

Datam Valencie, .VIII°. kalendas marcii anno Domini .M^o.CCC^o.IX°.

Et de predictis quantitibus vobis soluti fuerint per Petrum Marci, thesaurarium nostrum, tres mille sol. barchn. qui scripti sunt in dorso albarani supra inserti; sicque deductis ipsis tribus mille sol., restent vobis ad solvendum ex debitis supradictis quinque mille octingenti tres sol. et tres dnr. barchn. et mille trescenti sol. jacc. Cum aliud ex inde vobis solutum non fuerit ut constat tam per resignacionem predictorum albarani et littere restitutorum nunc in Cancellaria nostra et ad cautelam Curie laniatorum quam per assercionem magistri racionalis Curie, idcirco, assignamus vobis dictos quinque mille octingentos tres sol. et tres dnr. barchn. et mille trescentos sol. jacc. super primis denariis quos Nos habere contingat pro peyta, subsidio vel alia exaccione ab hominibus ville et aldearum Turolii, salvis assignacionibus prius factis. Mandantes per presentes cuecumque collectori dictorum

denariorum quod de ipsis solvat vobis vel cui volueritis quantitates proxime scriptas, solutis assignacionibus prius factis, et facta solutione, presentem a vobis recuperet litteram cum apocha de soluto.

Datam Valencie, .III°. nonas decembris anno Domini .M^o.CCC^o. decimo.

Bartholomeus de Fonte⁵, mandato regio facto per Gondissalbam Garcie.

¹ Substituunt a: *compre*, suprimit.

² Substituunt a: *sui*, suprimit.

³ Sobrescrit.

⁴ Substituunt a: *nostra*, suprimit.

⁵ Cirurgià del rei.

79

1310, desembre 17. Xàtiva.

Jaume II mana al seu tresorer que pagui el que és degut a Martí de Calçaroja, físic seu, del violari que té assignat, de l'equivalent del sou d'un dia dels cavallers que foren a Almeria i per una mula que la difunta reina Blanca li havia concedit vitalíciament.

ACA, C, reg. 147, f. 95 r.-v.

Citat per Antoni RUBIÓ i LLUCH, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-eval*, vol. 2, Barcelona, 1921, p. XXXI.

NOS JACOBUS et cetera. Quia per Curiam nostram debentur vobis, fideli fisico nostro, magistro Martino de Caliga Rubea, quantitates peccunie infrascripte cum alia littera nostra¹ tenoris qui sequitur:

NOS JACOBUS, Dei gratia, Rex Aragonum et cetera. Attendentes quod per Curiam nostram debentur vobis, fideli fisico nostro, magistro Martino de Caliga Rubea, quantitates peccunie infrascripte: videlicet mille quingenti novem sol. decem dnr. barchn. vobis ad solvendum restantes ex illa provisione seu assignacione quam habetis a nobis de quatuor mille sol. barchn. percipiendis a nobis quolibet anno, per certo videlicet tempi de quo computastis cum dilecto magistro rationali Curie nostre, Petro Boyl, quam quantitatem vobis solvi mandavimus per fidelem thesaurarium nostrum, Petrum Marci, cum alia littera nostra que datam fuit Valencie, .VII°. idus marcii anno Domini .M^o.CCC^o. nono², in qua fuit insertus tenor albarani vobis facti super computo supradicto prout in ea laciis continebatur. De qua etiam quantitate vobis soluti fuerunt per Petrum Marci, thesaurarium supradictum, trescenti sol. barchn. qui scripti et notati erant in dorso littera antedictæ.

Debentur etiam vobis dicto magistro Martino, cum uno albarano Raimundo Ricardi, scriptoris porcionis Domus nostre, directo dicto Petro Marci scriptoque in Valencia, prima die mensis marcii anno predicto .M^o.CCC^o. nono³, de quitacione seu stipendiis unius diei vobis concessa per quamplures ex baronibus, militibus et aliis qui nobiscum inerunt in preterito

viagio Almarie ut in ipso albarano lacius continebatur, septem mille quadringenti quatuordecim sol. quatuor dnr. barchn., de quibus etiam vobis per dictum thesaurarium soluti fuerunt qui scripti et notati erant in dorso albarani predicti duo mille sol. barchn.⁴

Ideo, cum non appareat vos de predictis soluciones alias habuisse, restitutis nunc per vos in Cancellaria nostra littera et albarano predictis et pro cautela Curie laceratis, residuum quantitatum predictarum vobis, prefato magistro Martino, per presentes deberi recognoscentes, mandamus thesaurario supradicto quod de peccunia nostre Curie que est vel erit penes eum tribuat et solvat vobis vel cui volueritis loco vestri, id quod vobis debetur et ad solvendum restat, deductis predictis solucionibus de quantitibus antedictis, recuperando presentem litteram cum apocha de soluto.

Datam Turolii, .VII°. kalendas julii anno Domini .M^o.CCC^o. decimo.

De quibus deduci debent centum sol. barchn. qui vobis soluti fuerunt per dictum thesaurarium et scripti ac notati erant in dorso predictæ littere superius inserte.

Item debentur vobis per Curiam nostram cum alia littera nostra dicto thesaurario directa que datam fuit Valencie, .III°. nonas decembris anno presenti⁵, quadringenti sol. barchn. quos vobis providimus exhibendos in compensacionem cuiusdam muli quem illustri domina Blanca, recolende memorie, Regina Aragonum, dum vivebat vobis duxerat concedendum.

Ideo, volentes vobis satisfieri in quantitibus peccunie vobis debitis seu restantibus ad solvendum, quantitates ipsas assignamus vobis habendas et recipiendas, videlicet medietatem super primis denariis quos primo nos contingat exigere et habere ab hominibus regni Aragonum et specialiter illius collecte quam comitti contingat fideli nostro Stephano de Roda, baiulo Aragonum generali; et residuam medietatem super primis denariis quos similiter nos exigere primo et habere contingat ab hominibus civitatis et aliorum locorum regni Valencie, videlicet pro questia, subsidio, servicio, mutuo seu alia qualibet exaccione regali.

Mandantes per presentes dicto thesaurario nostro nec non dicto Stephano de Roda et quibuscumque collectoribus denariorum predictorum quod de ipsis tribuant et solvant vobis, dicto magistro Martino, vel cui volueritis loco vestri, quantitates peccunie supradictas ad solvendum vobis restantes, solutis tamen assignacionibus prius factis. Quibus solutis presentem recuperent litteram cum apocha de soluto. Vos vero restituistis nunc in Cancellaria nostra predictas duas litteras nostras que fuerunt inibi pro cautela Curie lacerate.

Datam Xative, .XVI°. kalendas januarii anno Domini .M^o.CCC^o.X^o.

Guillelmus Augustini, mandato regio facto per Petrum
Boyl.

¹ ACA, C, reg. 297, f. 241 r.-v.

² ACA, C, reg. 297, f. 190 r., citat per Antoni RUBIÓ i LLUCH, *ibidem*.

³ No s'ha conservat cap llibre de l'escrivania de ració del rei amb una data tan reculada.

⁴ ACA, RP, MR, vol. 273, f. 54 r., Apèndix, § 61.

⁵ ACA, C, reg. 147, f. 87 v.

80

[1311], gener 15. Xàtiva.

Esmena per un cavall de Rodrigo Pérez, de la família d'Artal de Luna, que resultà afollat del pit, segons certificació del menescal, el dia que sortiren de Lorca, durant la retirada.

ACA, C, reg. 272, f. 7 r.

NOS JACOBUS et cetera. Recognoscimus d[ebere] vobis, Roderico Petri de Ribaferrada, de familia nobilis et dilecti nostri Artaldi de Luna, pro emenda cuiusdam equi [vest]ri de pilo cardano cum tibiis et cesarie nigris, quem afollatum de pectore, juxta cognicionem menescalqui Curie nostre, fideli caval[lericio nostr]o, Salvatori de Turolio, restituistis, ut per quoddam albaranum sigillo Guillelmi Bernardi, tenenti locum eius in nostra Domo, sigillatum in quo predicta laciis continebantur constitit plene nobis, septingentos sol. jacc., ad quosquidem denarios, vos et duo testes per vos producti, per sacramentum proprium averastis dictum equum valere antequam afollatus fuisset in reditu viagii Almerie die quam exivistis de loco de Lorcha. Quodquidem albaranum nunc fuit in Cancellaria nostra restitutum et pro cautela Curie laceratum. In cuius rei testimonium presentem [nostra]m litteram vobis duximus concedendam.

Datam Xative, .XVIII°. kalendas februarii anno predicto¹.

Egidius Petri, mandato regio facto [per]² Petrum Marci, thesaurarium, qui recepti eius mandato averacionem habeat.

¹ Anno Domini .M^o.CCC^o.X^o.

² Manca.

81

1311, febrer 4. València.

Esmena per una cavall de Pere de Timor, de la família de Pere de Queralt, que quedà cec per una ferida que rebé en el cap durant el setge d'Almeria, segons dictamen del menescal.

ACA, C, reg. 272, f. 14 v.

NOS JACOBUS et cetera. Recognoscimus debere vobis, Petro de Timor, de familia nobilis Petri de Queralt, quingentos sol. barchn. pro emenda cuiusdam equi vestri de pilo nigro et balçani de altero pedum posteriorum, quem Curie nostre restituistis orbatum lumine oculorum occasione vulneris¹ illati eidem in capite [in viagio Almarie]² et propterea afollatum juxta cognicionem meneschalli Curie nostre, ut nobis constitit per albaranum fidelis cavallericii nostri, Salvatoris de Turolio, qui equum ipsum recepit, quod quoddam albaranum fuit in

Cancellaria nostra restitutum et inibi pro cautela Curie [laniatum]³, ad quos denariis dictus equus quando inistis nobiscum in viagio [supradicto] extitit extimatus, quod quantitatem vobis solvere promittimus vel cui volueritis loco vestri. In cuius rei testimonium presentem nostram litteram vobis duximus concedendam.

Datam Valencie, .II°. nonas februarii anno Domini .M^o.CCC^o.X^o.

Egidius Petri.

¹ Suprimit: *cuiusdam*.

² Sobrescrit.

³ Substituunt: *laceratum*, suprimit.

82

1311, febrer 26. València.

Ordre de pagar una esmena per un mul que Guillem Jordà, apotecari del rei, perdé en servei del rei, probablement a Almeria.

ACA, C, reg. 147, f. 136 r.

FIDELI thesaurario suo, Petro Marci, salutem et cetera. Mandamus et dicimus vobis quatenus de pecunia Curie nostre que est vel erit penes vos tribuatis et solvatis fideli apothecario nostro, Guillelmo Jordani, vel cui voluerit loco sui, quingentos sol. barchn., videlicet trescentos sol. pro emenda cuiusdam muli sui quem amisit in servicio nostro, et ducentos sol. quos dibi de gracia duximus concedendos. Et facta solutione recuperetis ab eo presentem litteram cum apocha de soluto.

Datam Valencie .III°. kalendas marcii anno Domini .M^o.CCC^o. decimo.

Bernardus de Aversone, mandato regio.

83

1311, abril 22. València.

Ordre perquè es pagui el que és degut per la Cort a Bernat Martí, sobreatzembler del rei, pel viatge de Barcelona a València, per a embarcar cap a Almeria, segons consta per diversos albarans, entre els quals el que inclou el pagament de les atzembles que portaren l'instrumental del menescal del rei, Arnau Cirera.

ACA, C, reg. 272, ff. 108 r.-109 r.

JACOBUS et cetera. Fideli suo Petro Am, de Domo nostra, salutem et gratiam. Cum per Curiam nostram debeantur fideli supraazemilario nostro, Bernardo Martini, infrascripte peccuniarum quantitates cum duobus albaranis Bernardi Roderi, quondam, et cum tribus albaranis Raimundi Ricardi directis Petro Marci, quorum albaranorum tenores subsequuntur:

AN PERE MARCH, de part d'En Bernat Roderi. Fas-vos saber que an Bernat Martí, sobrezambler del senyor Rey, és degut per loguer e mession de .II^a. bèsties de bast e mession dels hòmens de-les dites bèsties que logà en Barcelona, la una a ops de portar les mantes e altres coses a ops dels cavalls del senyor Rey, los quals Guillem Bernat, tinent loc de cavallarís, per manament del dit senyor, menà de Barcelona¹ a València, e l'altra a ops d'En Arnau de Ceret, menescal, per aportar arreus e altres coses pertanyents a son offici per [rahó] dels dits cavalls, e encara per loguer e messió de .I^a. bèstia de sella la qual cavalcà lo damunt dit Guillem Bernat del dit loc de Barcelona¹ trò a València, per .XVIII. dies de venir e tornar trò a Barcelona¹, segons que largament és contengut per menut en .I. quaern de paper que d'ell he cobrat, centum quinquaginta et duo sol. et septem dnr. barchn.

Scrit en València, .V. dies del mes de juyol anno Domini millesimo .CCC^o. nono.

<...>¹

Et de predictis peccunie quantitibus dicto Bernardo Martini nil [sic] solutum fuerit, ut constat per resignacionem dictorum albaranorum nunc in Cancellaria nostra recuperatorum et fractorum et per certificacionem rationalis Curie nostre.

Ideo, dicimus et mandamus vobis quatenus de denariis subsidii quos in Catalonia colligetis loco nostri detis et solvatis dicto Bernardo Martini vel cui voluerit loco sui quantitates peccunie supradictas, solutis tamen assignacionibus prius factis. Quibus sibi solutis presentem recuperetis litteram cum apocha de soluto.

Datam Valencie, decimo kalendas madii anno Domini .M^o.CCC^o. undecimo.

Petrus de Solerio, mandato regio facto per Petrum March.

¹ Segueixen albarans per altres bèsties llogades per a l'escrivania que inclou conceptes de *civada, palla e hostal, ferrar e rentar*; per portar *roba* de la cambra del rei, també amb *civada, payla, hostal e sabates dels hòmens e encara per bast, sobresingles, cabestres, singles e altres messions menudes*; per *aportar algunes coses de cuyna e de rabost*, etc. S'hi inclou també una bèstia de bast llogada a Façan Abenxoha, menescal de València, durant l'any 1310: *Item li és degut per loguer de .I^a. bèstia de bast que logà a mestre Façan, menescal, de València a Exàtiva, e tornà al dit loc de València, que són .II. dies, .IIII. sol. barchn.*

1311, maig 22. Saragossa.

Autorització a Llop, barber musulmà d'Oscà, perquè es cobri de les exaccions de l'aljama i d'un censal que ha de pagar anualment, el que li és degut per la Cort per un rossí que li fou comprat per a lliurar-lo en esmena a un escuder del rei, per un altre d'afollat, probablement a Almeria.

ACA, C, reg. 272, ff. 98 v.-99 r.

NOS JACOBUS et cetera. Considerantes pro Curiam nostram deberi tibi, Luppo, barbitonsori, sarraceno Osce, trescentos sol. jacc. pro precio unius roncini quem a-te emimus et dedimus Gondinçalbo de Pomario, de Domo nostra, in esmendam et compensacionem cuiusdam roncini quem ab eo habuimus, ut de predicto debito constat per quandam litteram nostram et per quoddam albaranum Guillelmi de Massilia, baiuli nostri Osce, tenore sequentium:

JACOBUS, Dei gratia, Rex Aragonum et cetera. Luppo, sarraceno, barberio Osce, gratiam suam. Cum Nos Gondinçalbo de Pomario, de Domo nostra, in emenda et compensacione cuiusdam roncini sui quem ab eo habuimus, roncinum tuum dari concesserimus ipsumque per fidelem nostrum Guillelmum de Marsilia, baiulum Osce, extimari velimus, cui per presentes mandamus quod roncinum extimet supradictum, et quod de extimacione seu valore ipsius tibi albaranum testimoniale faciat suo sigillo sigillatum. Ideo, mandamus tibi quatenus facta extimacione de dicto roncino per baiulum antedictum et dicto albarano per eum tibi traditi, roncinum supradictum incontinenti tradas et deliberes dicto Gondinçalbo vel cui voluerit loco sui. Quom[odo] Nos super extimacione seu valore dicti roncini tibi satisfieri mandavimus et faciemus.

Datam Turolii, .VI°. idus junii anno Domini .M^o.CCC^o.X^o.

SEPAN TODOS que yo, Don Guillem de Massella, bayle de la ciudat d'Uescha por el senyor Rey, atorgo a vos, Lop, adobador moro d'Uescha, que'l senyor Rey fiço [mandamiento a-mi con carta suya que yo estimasse un roncín vuestro de cabello roçio, el qual vos, por mandamiento del senyor Rey, diestes e liurastes a Gonçalvo López de Pomar, escudero de Casa suya, que [por] obe[h]ir e observar el mandamiento del senyor Rey, extimé el dicto roncí et fue preciado por mi .CCC. sol. de jacc., e feyta la dita extimación liurastes vos el dicto roncín al dicto Gonçalvo López. Et por-que vos sea testimonio, fago-vos-ent est alvará siellado con mi proprio siello.

Datam Osce, nonis junii anno Domini .M^o.CCC^o.X^o.

Et de dictis trescentis sol. jacc. nil [sic] tibi solutum fuerit ut constat pro resignacionem dictorum carte et albarani nunc in Cancellaria nostra recuperatorum et fractorum, et pro certificacionem rationalis Curie nostre. Ideo, cum presenti carta nostra, assignamus tibi, dicto Luppo, sarraceno, [...is] dictos trescentos sol. jacc. habendos et percipiendos super quibuscumque denarios quos solvere habueritis in peytis et aliis quibuscumque exaccionibus regalibus quas de-cetero ab aljama sarracenorum Osce contingat Nos exigere et habere, et super quindecim sol. [mi]nus duobus denariis censualibus quos ut asseris vobis dare et solvere teneris quolibet anno pro censu duarum tabularum sive tendarum quas pro nobis tenes in emphiteosim prope portam de Alquille. Ita quod tu dictam partem te solvere contingentem in dictis exaccionibus regalibus et dictos quindecim sol. minus duobus dnr. censuales tibi retineas et habeas in solutum debiti supradicti tam diu et per tantum temporis donec in dictis trescentis sol. jacc. tibi fuerit integre satisfactum, salutis tamen assignacione Berengaroni de Fenestris et aliis prius factis, soluciones vero que juxta modum predictum tibi fient volumus quod in fine cuiuslibet anni per manum publicam presente baiulo nostro Osce scribantur in dorso carte nostre presentis. Et in finali solutione eandem cartam restituas pro nobis dicto baiulo nostro cum apocha de soluto. Ipsemque baiulus cartam eandem cum apocha supradicta tempore sui compoti reddat magistro rationali Curie nostre vel

cuicumque alii qui computum ab eo recipiet loco nostri.

Datam Cesarauguste, .XI°. kalendas junii anno Domini .M^o.CCC^o. undecimo.

Petrus de Solerio, mandato regio facto per fratrem Guillelmum Aranyo.

85

[1311], agost 13. Barcelona.

El rei mana pagar el que és degut a Bernat de Pertegàs, cirurgià, en concepte d'acorriment del viatge a Almeria, del sou d'un cavall arnat que hi mantingué i de l'equivalent del sou d'un dia dels cavallers i altres que hi foren en retribució dels seus serveis professionals.

ACA, C, reg. 147, f. 221 r.

NOS JACOBUS et cetera. Attendentes quod per Curiam nostram debentur vobis, Bernardo de Partagacio, cirurgico de villa Sancti Celedonii, quantitates pecunie infrascripte: videlicet quingenti sol. barchn. quos vobis dari concessimus pro acurrimento viagii preteriti Granate in quo fuistis in servicio nostro quosque vobis solvi mandavimus per Petrum Marci, thesaurarium nostrum, cum littera nostra datam Barchinone, .V^o. idus junii anno Domini .M^o.CCC^o. nono¹; et octingenti septuaginta sol. dicte monete pro quitacione vestra unius equi armati quem tenuistis in servicio nostro in viagio supradicto, ut constitit per quoddam albaranum scriptoris porcionis directum thesaurario et scriptum in Valencia, prima die mensis marcii anno predicto²; et mille quingenti sexdecim sol. eiusdem monete quos richi homines, meznaderii, milites et alie persone tunc existentes in servicio nostro in viagio predicto vobis, dicto Bernardo, dare concesserunt de quitacione eorum unius diei, qui deducti fuerunt de eorum quitacionum predictarum, ut constitit per albaranum dicti scriptoris porcionis directum dicto thesaurario quod fuit scriptum in Valencia, duobus diebus preteritis mensis aprilis anno Domini .M^o.CCC^o. decimo³.

Et de ipsis quantitibus fuerunt vobis soluti per dictum thesaurarium nostrum ducenti sexaginta sol. barchn., computatis in eis octo duplis auri ad rationem de viginti sol. pro qualibet dupla, quas dictus thesaurarius vobis tradidit ut scriptum erat in dorso alterius dictorum albaranorum, sicque vobis restent inde ad solvendum duo mille sexcenti viginti sex sol. barchn.

Idcirco, cum presenti littera nostra, assignamus vobis, dicto Bernardo de Partagacio, predictos duos mille sexcentos viginti sex sol. super primis denariis quos nos primo exigere et habere contingat pro questia, subsidio aut alia exaccione seu demanda ab universitatibus locorum episcopatus Gerundensis et, in defectu eorum, super primis denariis quos nos habere contingat ex causis premissis ab universitatibus Cathalonie.

Mandantes per presentes dicto⁴ thesaurario nostro necnon collectori seu collectoribus dictorum denariorum, quod de ipsis solvant vobis vel cui volueritis predictos duos mille sexcentos viginti sex sol., solutis tamen assignacione Berengarii de Fenestris et sociorum suorum et aliis prius factis. Et facta solutione recuperent a vobis presentem litteram cum

apocha de soluto. Vos vero restituistis in Cancellaria nostra litteram et albarana predicta ac etiam certificationem per magistrum rationalem factam in Cancellaria continentem quod non fuerant inventum per libros officii rationalis quod aliquod fuerit solutum vobis de quantitibus supradictas nisi ducenti sexaginta sol. supradicti, que fuerunt pro cautela Curie lacerate.

Datam Barchinone, idus augusti anno predicto⁵.

Petrus Luppeti, mandato regio facto per Petrum Marci.

¹ ACA, C, reg. 297, f. 139 v., Apèndix, § 18.

^{2,3} No s'ha conservat cap llibre de l'escrivania de ració del rei amb una data tan reculada.

⁴ Sobrescrit.

⁵ *Anno Domini .M^o.CCC^o.XI°*.

Per l'octubre encara no li havien pagat res: ACA, C, reg. 272, f. 186 v., Apèndix, § 87.

86

1311, setembre 18. Sant Celoni.

Ordre als oficials reials a Barcelona que observin la llicència concedida a Bernat Cavaller, ciutadà d'aquella ciutat, a petició de Martí de Calçaroja, físic del rei, d'absentar-se durant 15 dies de l'exèrcit contra el comte d'Empúries.

ACA, C, reg. 208, f. 54 v.

SUPER ILLIS LITTERIS QUE CONCESSE FUERUNT QUIBUSDAM
UT NON VENIRENT IN EXERCITU CONTRA COMITEM IMPURIARUM
ET QUIBUSDAM QUI JAM VENERANT QUOD REDIRENT.

FUIT SCRIPTUM officialibus Barchinone ut observent Bernardo Cavallerii, civi Barchinone, gratiam sibi factam ad preces magistri Martini de Caliga Rubea, físicos domini Regis, quod possit redire a dicto exercitu et morari in Barchinona per .XV. dies, quibus lapsis teneatur redire ad exercitum.

Datam in villa Sancti Celedonii, .XIII°. kalendas octobris anno Domini .M^o.CCC^o.XI°.

Bernardus de Aversone, mandato regio.

<...>

87

1311, octubre 15. Barcelona.

Jaume II mana pagar el que era degut a Bernat de Pertegàs, cirurgià, per la campanya d'Almeria, a Guillem ça Bastida, canviador de Barcelona, amb el qual el dit cirurgià hagué d'endeutar-se.

ACA, C, reg. 272, f. 186 v.

NOS JACOBUS et cetera. Attendentes Nos cum alia littera nostra que datam fuit Barchinone, idus augusti anno presentis¹ assignasse Bernardo de Pertegacio, cirurgico de villa Sancti Celedoni, quantitatem duorum mille sexcentorum viginti sex sol. barchn. per Curiam nostram ei debitam tam ratione acurrimenti viagii Granate in quo fuit in servicio nostro quam pro quitacione sua unius equi armati quem tenuit in dicto viagio quam eciam propter concessionem ei factam per aliquos ricos homines, mesnaderios, milites et alias personas existentes in dicto viagio de quitacione eorum unius diei super primis denariis quos Nos exigere et habere contingeret pro questia, subsidio aut alia exaccione seu demanda ab universitatibus locorum episcopatus Gerunde et in defectu eorum super primis denariis quos Nos habere contingerit ex causis premissis ab universitatibus Catalonie prout in ipsa littera lacius continebatur, et de dicta quantitate non fuerit aliqua exsolutum ut constat pro resignationem littere supradicte.

Ideo, suplicante dicto Bernardo ut dictam quantitatem loco eius [vobis] Guillelmo de Bastida, civi et campsoni Barchinone, mandarem tribui et exsolvi; propterea, restituta nunc in Cancellaria nostra predicta littera et pro cautela Curie lacerata, predictos duos mille sexcentos viginti sex sol. barchn. assignamus [vobis], dicto Guillelmo de Bastida, super primis denariis quos ratione questie, subsidii vel alterius exaccionis primos nos exigere et habere contingat ab hominibus Cervarie et aliorum locorum nostrorum constitutorum in [vicariis] C[erva]rie et [Tarr]age.

Mandantes fidei nostro Guillelmo de Rivo Ovium vel alii cuicumque collectori dicti denarii quod de ipsis tribuant et solvant vobis, dicto Guillelmo, vel cui volueritis loco vestri quantitatem peccunie supradictam, solutis tamen assignacionibus prius factis. Et facta solutione, presentem recupererent litteram cum apocha de soluto.

Datam Barchinone, idus octobris anno Domini .M^o. [CCC^o.XI°].

Guillelmus Augustini, mandato regio facto per [Petrum Martini]²

¹ ACA, C, reg. 147, f. 221 r., Apèndix, § 85.

² Barber i porter del rei.

88

1312, febrer 3. Calataiud.

Ordre a l'administrador dels béns del Temple, confiscats, perquè, com li fou ordenat ja abans, pagui el sou degut a Samuel i Salamó, germans jueus, cirurgians, fills d'Alac, cirurgia d'Eixea, els quals, per manament d'Artal de Luna, lloctinent de procurador a Aragó, van romandre més de deu mesos a Montsó assistint els ferits del setge del castell sense rebre'n cap retribució.

ACA, C, reg. 272, f. 261 v.

Citat per Jordi RUBIÓ i BALAGUER, "Metjes y cirurgians juheus", *Estudis Universitaris Catalans*, 3 (1909): 495.

JACOBUS et cetera. Fideli suo, Bertrando de Vallo, scriptori nostri, amministratori generali bonorum Templi, salutem et cetera. Dudum vobis scripsisse et mandasse [recolimus] sub hac forma:

JACOBUS et cetera. Fideli scriptori suo, Bertrando de Vallo, amministratori per Nos generaliter bonis Templi in terra nostra constitutis, salutem et cetera. Intelleximus per Samuelem, judeum, et Salamonem, eius fratrem, cirurgicos, filios Affachi, judei, cirurgici de Exea, quod ipsi, pretextu mandati per nobilem Artaldum de Luna, gerentem vices procuratoris in Aragonie, eiusdem [ut] dicitur facti, steterunt continuo in villa Montissoni per decem menses et ultra pro curandis hominibus qui in obsidione Montissoni fuerunt vulnerati ibique per dictum temporis usi fuerunt chirurgie officio supradicto nulla sibi satisfaccione eisdem ut asserunt inde facta. Quapropter, ad eorum humilem supplicacionem, vobis dicimus et mandamus quatenus si est ita de bonis dicti Templi, detis et solvatis jamdictis judeis cirurgicis salarium competens habito respectu ad tempus per quod ibi judei fuerunt et laborem.

Datam Montissoni, .VI°. idus februarii anno Domini .M^o.CCC^o.VIII°.

Quequidem littera nunc fuit in nostra Cancellaria restituta et pro cautela Curie lacerata, et vos, pluribus et diversis negociis occupatus, non poteritis exequi et complere mandatum nostrum predictum. Et propterea, dictus Samuel, in nostra nunc presentia constitutus, nobis humiliter supplicaverit ut super eo vobis scribere dignaremur et mandare ut mandatum predictum deberetis exequi et complere. Nos, dicti judei supplicacioni admissa, considerantes quod ipse et frater suus in dicta obsidione usi fuerunt in nostro servicio chirurgie officio supradicto, et propterea velimus quod satisfiat in salario eorundem. Idcirco, vobis dicimus et expresse mandamus quatenus de bonis Templi castellanie et baiulie Montissoni comisse Dominico de la Sosa, solvatis jamdictis judeis cirurgicis sive per dictum Dominicum solvi faciatis salarium competens habito respectu ad tempus per quod ibi judei steterunt et laborem. Et de hiis que eis solveritis, recipiatis apocham de soluto et litteram presentem recuperare curetis.

Datam Calataiubii, .III°. nonas februarii anno Domini .M^o.CCC^o.XI°.

Petrus Martini¹, mandato regio.

¹ Barber i porter del rei.

1312, abril 30. València.

Jaume II mana al seu tresorer que pagui a Ferrer Moragues, cirurgià, el que li era degut per cessió de Pero Jordan d'Arenós i per quitació ordinària d'una bèstia de bast.

ACA, C, reg. 298, f. 89 v.-90 r.

Citat per Michael R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie (Regimen Castra Sequentium) and Medieval Military Medicine", *Viator*, 23 (1992): 206.

FIDELI thesaurario suo, Petro Marci, salutem et cetera. Cum per Curiam nostram debeantur fideli nostro Ferrario Moragues, cirurgico Curie nostre, trescenti sol. barchn. cum albarano Petri Boyl, magistri rationalis Curie nostre tenoris qui sequitur:

JO, EN PERE BOYL, mestre racional de la Cort del senyor Rey, atorch a vós, En Ferrer Moragues, que per la dita Cort són deguts a vós trescenti sol. barchn., los quals En Pero Jordan d'Arenós atorgà e donà a vós de ço que a ell era degut per la Cort, e los quals .CCC. sol. yo, de voluntat e consentiment del dit En Pero Jordan, fiu escriure e notar per abatuts a ell e-l dors de .I^a. letra del senyor Rey datam Valencie, .III°. nonas decembris anno Domini .M^o.CCC^o.X^o.¹, ab la qual eren deguts al dit En Pero Jordan, ab albarans de escrivà de ració, per quitació sua del viatge d'Almeria e per esmena d'un cavall, axí com en la dita letra era contengut, .V. mille .DCCC.III. sol. .III. dnr. barchn. e .M.CCC. sol. jacc., la qual escriptura del abatiment dels dits .CCC. sol. fo feta e-l dors de-la dita letra prop d'altra scriptura de paga de .II. mille .CCCC. sol. qui li'n foren pagats per En Pere March, tresorer del senyor Rey. En testimoni de la qual cosa faç a vós lo present albarà segellat ab lo segell del dit meu officí.

Scrit en València, .XVIII. dies del mes d'abril anno Domini .M^o.CCC^o.XII°.

Debeantur etiam eidem Ferrario centum viginti sol. barchn. cum alio albarano Raimundi Ricardi vobis directo tenoris qui sequitur:

AN PERE MARCH, de part d'En Ramon Ricart, fas-vos saber que an Ferrer Moragues és degut per quitació sua de .I^a. bèstia a la qual ordinàriament és estat en ració, ço és, del primer dia del mes d'abril del any prop-passat .M.CCC.X. trò per tot lo mes de març qui fennix en l'any present .M.CCC.XI., que són .XII. meses, dels quals n'estech tansolament en la Cort e en serviy de la dita Cort .II. meses .XX. dies en terra de barchn., qui, a raon de .II. sol. per cascun dia, fan .C.LX. sol. barchn., dels quals li abat per son menyar de Cort de .I. mes .XIII. dies e per racions que prèns dins lo dit temps, .XL. sol. barchn. E axí a compliment de sa quitació del temps damondit roman-li a donar .[C.XX].² sol. barchn.

Scrit en València, .V. dies del mes d'abril anno Domini .M^o.CCC^o.XI°.

Et de dictis quantitibus peccunie, que ascendunt ad summam quadringentorum viginti sol. barchn. dicto Ferrario nil solutum fuerit, ut constat per resignacionem dictorum duorum albaranorum, nunc in Cancellaria nostra recuperatorum et fractorum, et per certificacionem magistri rationalis Curie nostre. Ideo, volumus ac vobis dicimus et mandamus quatenus de peccunia Curie nostre que detis et solvatis dicto Ferrario vel cui voluerit loco sui

quadringentos [viginti]³ sol. barchn. supradictos, quibus sibi solutis, presentem ab eo recuperetis litteram cum apocha de soluto.

Datam Valencie, .II°. kalendas madii anno Domini .M^o.CCC^o.XII°.

Petrus de Solerio, mandato regio facto per Petrum March.

¹ Aquest cavaller no ho atorgà a Ferrer Moragues, sinó al parent d'aquest, Berenguer ça Riera: ACA, C, reg. 271, ff. 225 r.-226 r., Apèndix, § 78.

² Sobrescrit, substituïnt a: .C.X.

³ Sobrescrit.

90

1312, juny 20. Barcelona.

Albarà del mestre racional, Pere Boil, fet a Martí de Calçaroja, físic del rei pel que encara li era degut del seu violari i de l'equivalent del sou d'un dia dels cavallers i altres que foren a Almeria, a més de cessions de deutes a ell efectuades per Acart de Mur i Ramon de Cardona.

ACA, RP, MR, vol. 624, f. 204 r.-v.

Maestre Martín de Calça Roja.

JO, EN PERE BOYL, *et cetera*¹. Atorch a vós, maestre Martín de Calça Roja, metge del senyor Rey, que havets comptat ab mi de ço que per lo senyor Rey a vós és degut, e mostràs a mi .I^a. letra del senyor Rey que fo feta en Xàtiva, .XVI°. kalendas januarii anno Domini .M^o.CCC^o.X^o², ab la qual eren degudes a vós les quantitats dejús scrites, és assaber: .M.D.XL.IX. sol. .X. dnr. barchn. romanents a pagar a vós d'aquella provisió de .IIII. mille sol. barchn. qui-us són assignats per lo senyor Rey cascun any, dels quals vos foren pagats per En Pere March, tresorer del senyor Rey, .CCC. sol. barchn., los quals abatuts, romanien a pagar d'aquells, .M.CC.XL.IX. sol. .X. dnr. barchn.; *item* vos eren deguts per rahon del atorgament que-us fo fet del sou de .I. dia per los rics hòmens e cavallers qui foren en lo viatge d'Almeria, .VII. mille .CCCC.XIIII. sol. .IIII. dnr. barchn., los quals foren comptats e abatuts de les quitacions dels dits rics hòmens e cavallers, dels quals vos foren pagats per lo dit tresorer .II. mille sol. barchn.³; *item* vos en foren pagats per ell mateix .C. sol. barchn., les quals pagues abatudes de la dita quantitat, romanien d'aquella a pagar .V. mille .CCC.XIIII. sol. .IIII. dnr. barchn.; *item* vos eren deguts .CCCC. sol. barchn. en compensació d'un mul que la senyora Reyna Dona Blanca, de bona memòria, mentre vivia vos havia atorgat. Les quals totes quantitats damunt dites, que són en summa .VI. mille .DCCCC.LX.III. sol. .II. dnr. barchn. foren assignades a vós ab la dita letra, ço és, la meytat sobre los diners de qualque demanda fos feta en Aragó, e l'altre meytat en regne de València, e l d'ors de la qual letra era notat e scrit que-us foren pagats per lo dit En Pere March, tresorer, en .III. pagues .M.CCC.X. sol. barchn.; *item* que-us foren pagats per

N'Estheve de Roda .D. sol. jacc., los quals cambiàs en València, segons que dixés per sagrament, a rahó de .XV. dnr. et malla barchn. per .XII. dnr. jacc., e fan .DC.XLV. sol. .X. dnr. barchn.; item que-us foren pagats per En Guillem de Marcella, porter del senyor Rey, .D. sol. jacc., los quals, axí mateix, dixés que cambiàs en Leyda ab barchn. a rahó de .XVI. dnr. menys puiesa, e fan .DC.LVI. sol. .III. dnr. barchn.. Les quals pagues damunt dites, que són en summa .II. mille .DC.XII. sol. .I. dnr. barchn., abatudes de la quantitat damunt dita que-us era deguda ab la dita letra, romanen a pagar a vós .III. mille .CCC.LII. sol. .I. dnr. barchn.

Item són deguts a vós .D. sol. barchn., los quals N'Acart de Mur atorgà e donà a vós de ço que a ell era degut per la Cort, e los quals yo fiu notar e scriure per abatuts e-l dors d'una letra del senyor Rey que fo feta en Barcelona, .XVI°. kalendas madii anno Domini .M^o.CCC^o.IX°., ab la qual eren degudes a ell alcunes majors quantitats. Item són deguts a vós .CCCC. sol. barchn., los quals lo noble En Ramon de Cardona a vós atorgà e donà, e los quals yo fiu notar e scriure per abatuts e-l dors d'una letra del senyor Rey feta en València, .V^o. kalendas aprilis anno Domini .M^o.CCC^o.XII°., de quantitat de .III. mille sol. jacc. qui li eren deguts per la Cort. Les quals totes quantitats damunt dites a vós degudes per les dites rahons són en summa *quinque mille ducenti quinquaginta duo sol. unus dnr. barchn.* E no trop *et cetera*¹. Si emperò *et cetera*². E vós juràs *et cetera*³. E yo he cobrada la dita letra del senyor Rey. En testimoni *et cetera*⁴.

Scrit en Barcelona, .XX. dies del mes de juny anno Domini .M^o.CCC^o. duodecimo.

¹ *Maestre racional de la Cort del senyor Rey.*

² ACA, C, reg. 147, f. 95 r.-v., Apèndix, § 79.

³ ACA, RP, MR, vol. 273, f. 54 r., Apèndix, § 61.

⁴ *Que en altra manera vos ne sia stat pagat.*

⁵ *A avant apparia, retinch al senyor Rey que-s degués abatre de la dita quantitat.*

⁶ *Que alguna paga no havets reebuda.*

⁷ *De la qual cosa faç a vós lo present albarà segellat ab lo segell del dit meu oflici.*

1312, novembre 10. Saragossa.

Albarà del mestre racional a Martí de Calçaroja, físic del rei, pel que li era degut per Pero Ferrandis d'Híjar, cavaller, possiblement pels seus serveis professionals a Almeria.

ACA, RP, MR, vol. 624, ff. 269 v.-270 r.

Maestre Martín de Calssa Roja.

JO, EN PERE BOYL, *et cetera*¹. Atorch a vós, maestre Martín de Calssa roja, físic del senyor Rey, que per la dita Cort són deguts a vós *mille sol. barchn.*, los quals lo noble en Pero Ferrandis d'Íjar a vós donà e atorgà de ço que a ell fos degut per lo senyor Rey, e los quals yo, de volentat sua, fiu scriure e notar per abatuts e-l dors d'una letra del senyor Rey tramesa an Pere March, tresorer del dit senyor Rey, e és data *Cesarauguste, .XVII°. kalendas augusti anno Domini .M^o.CCC^o.X^o.*, en la qual letra era contenguda e enclosa la

tenor d'un albarà que fo fet per mi, axí com a racional, al dit noble de quantitat de .XL.VIII. *mille* .DC.X. *sol.* .III. *dnr. barchn.* [e .III. *mille* .DCCCC. *sol. jacc.*]¹ qui a ell eren deguts per quitació sua del viatge d'Almeria ab albarà de scrivà de ració que yo cobre, segons que en lo dit albarà era contengut, e-l dors de la qual letra eren ja scrites altres pagues que muntaven a summa de .XX. *mille sol. jacc.* e .IX. *mille* .CCC.XL. *sol. barchn.* En testimoni de la qual cosa *et cetera*.³

Scrit en Çaragoça, .X. dies anats del mes de novembre *anno Domini* .M^o.CCC^o.XII°.

¹ *Maestre racional de la Cort del senyor Rey.*

² Sobrescrit.

³ *Faç a vós lo present albarà segellat ab lo segell del dit meu officí.*

92

1313, octubre 29. Barcelona.

Jaume II mana al tresorer, Pere Marc, que pagui a Ferrer Moragues, cirurgià, per raó de llegat testamentari, el que era degut encara al difunt cirurgià Berenguer ça Riera com a equivalent del sou d'un dia dels cavallers i altres que foren a Almeria, i també el que Eximén de Foces, cavaller, li devia, possiblement pels seus serveis professionals a la mateixa campanya d'Almeria.

ACA, C, reg. 299, ff. 50 v.-51 r.

Citat per Michael R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie (Regimen Castra Sequentium) and Medieval Military Medicine", *Viator*, 23 (1992): 206.

JACOBUS et cetera. Fideli thesaurario suo, Petro Marci, et cetera. Cum per Curiam nostram debeantur Ferrario Moragues, chirurgico de Domo nostra, trescenti viginti novem sol. et octo dn. barchn. qui debeantur per Nos Berengario de Riaria, quondam, chirurgico nostro, de quitacione militum et aliorum stipendiariorum Curie nostre qui fuerunt in servicio nostro in viagio Almarie, de quorum quitacione fuerunt deducti et excomputati per Raimundum Ricardi, scriptorem porcionis Domus nostre, ut patet per albaranum ipsius scriptoris porcionis directum Petro Marci, thesaurario, quod fuit scriptum Barchinone, .XXV^a. die mensis septembris anno .M^o.CCC^o. duodecimo¹, quos quidem .CCC.XX.IX. sol. .VIII. dn. dictus Berengarius concessit et dedit dicto Ferrario ut nobis constitit per assercionem manumissorum dicti Berengarii, quondam.

Debeantur eciam dicto Ferrario ducenti sol. jacc. quos nobilis Eximinus de Focibus dedit et concessit eidem Ferrario, quiquod deducti et excomputati fuerunt de debitis que per Nos debebantur dicto nobili ut deduccione ipsa patet per albaranum exinde factum per Petrum Boyl, magistrum racionalem Curie nostre, quod fuit scriptum Cesarauguste, prima die mensis novembris anno Domini .M^o.CCC^o. duodecimo².

Idcirco, recuperatis in Cancellaria nostra dictis albaranis et pro cautela Curie laceratis, vobis dicimus et mandamus quatenus de peccunia Curie nostre quod est vel erit penes vos tribuatis et solvatis dicto Ferrario vel cui voluerit loco sui quantitates predictas que sunt trescenti viginti novem sol. et octo dn. barchn. et ducenti sol. jacc., et facta solucione,

recuperetis presentem litteram cum apocha de soluto.

Datam Barchinone, .IIII°. kalendas novembris anno Domini .M^o.CCC^o. terciodecimo.

Guillelmus de Ruvira, mandato regio facto per
Arnaldum Messeguerii.

¹ No s'ha conservat cap llibre de l'escrivania de ració del rei amb una data tan reculada.

² ACA, RP, MR, vol. 624, f. 264 r.

93

1313, novembre 9. Barcelona.

Jaume II mana pagar a Bartomeu ça Font, cirurgià, la tercera part de l'equivalent del sou d'un dia dels cavallers que foren a Almeria del que era degut encara al difunt cirurgià Berenguer ça Riera, amb el qual havia convingut repartir-s'ho així, segons ho jurà ell mateix i testimonià Ferrer Moragues, cirurgià, parent del difunt.

ACA, C, reg. 299, ff. 54 r.-v.

Citat per Antoni RUBIÓ i LLUCH, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-eval*, vol. 2, Barcelona, 1921, p. XXXI.

JACOBUS et cetera. Fideli Thesaurario suo, Petro Marci, et cetera. Cum per Curiam nostram debeantur fideli nostro Bartholomeo de Fonte, de Camera nostra, duo mille sol. barchn. cum albarano dilecti magistri rationalis Curie nostre, Petri Boyl, sequentis tenoris:

JO, EN PERO BOYL, mestre racional de la Cort del senyor Rey, atorch a vós, En Barthomeu Çafont, de la Cambra del senyor Rey, que per la dita Cort són deguts a vós duo mille sol. barchn., los quals yo he fets notar e escriure per abatuts lo dia que aquest albarà fo fet e-l dors d'una letra del senyor Rey datam Turolii, .XVII°. kalendas julii anno Domini .M^o.CCC^o.XII°.¹, ab lo qual eren deguts an Berenguer ça Riera, çaenrere, cirurgià del dit senyor Rey, en partida per atorgament e donació que li'n fo feta per los richs hòmens e cavallers e altres qui foren en servii del senyor Rey en lo viatge d'Almeria, ço és, de la quitació d'un dia que-li donaren, e en partida per quitació sua pròpria, axí com en la dita letra era contengut, .VIII. mille .XLII. sol. .VI. dnr. barchn., e-l dors de la qual letra eren ja escrites pagues que muntaven .M.DCCCC.LX.V. sol. barchn., los quals .II. mille sol. lo senyor Rey ordonà que fossen abatuts en la dita forma e que-n fos fet compte a vós per aquesta rahó, és assaber, que vós dixés e afermàs que-l dit En Berenguer ça Riera [en sa vida] avia promès e feta avinença ab vós que de tot ço que a ell seria donat en lo dit viatge d'Almeria per los dits richs hòmens e cavalers e altres de lur quitació, que n'aguéssets vós lo terç e que après que a ell fo estat fet compte de la dita rahó que no-us-en donà lo terç ne alguna part, e açò juràs vós en mon poder ésser axí en veritat. Et ell senyor Rey manà a-mi que-n estigués a vostre sacrament e encara que a-ell era cert per dita d'En Ferrer Moragues, parent del dit En Berenguer, çaenrere, qui fo present a-la dita avinença, ço és, que avia oyt

dir al dit En Berenguer que-us daria part de la dita quitació. En testimoni de la qual cosa faç a vós lo present albarà sagellat ab lo sagell del dit meu ofici.

Scrit en Barcelona, .V. dies anats de novembre anno Domini .M^o.CCC^o.XIII°.

Idcirco, recuperato in Cancellaria nostra et pro cautela Curie laniato albarano predicto superius inserto, vobis dicimus et mandamus quatenus de peccunia Curie nostre que est vel erit penes vos tribuatis et solvatis predicto Bartholomeo vel cui voluerit loco sui duos mille sol. barchn. supradictos, et facta solutione, presentem ab eo recuperetis litteram cum apocha de soluto.

Datam Barchinone, .V^o. idus novembris anno Domini .M^o.CCC^o.XIII°.

Guillelmus de Ruvira, ex albarano.

¹ Data errònia, per 1310: ACA, C, reg. 271, f. 141 r., Apèndix, § 63.

² Sobrescrit.

94

1320, febrer 26. Tarragona.

Jaume II demana al seu físic, Pere Gavet, que li trameti el tractat de cirurgia d'Henri de Mondeville, que recentment ha rebut de París, perquè el pugui fer copiar, si li plagués.

ACA, C, reg. 245, f. 283 r.

Publicat per Jesús-Ernest MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón. Su vida familiar*, Barcelona, 1948, vol. 2, § 315, p. 235.¹

JACOBUS et cetera. Dilecto phisico nostro, [magistro]² Petro Gaveti, magistro in medicina, salutem et cetera. Cum intellexerimus quod ad manus vestras

pervenit quedam cirurgia nova que [facta est] in civitate Parisius, et nobis, sicut vos bene scitis, placeat habere huiusmodi nova opera, idcirco, volumus quatenus, visis presentibus, mittatis nobis dictam chirurgiam novam ut ibi legere et eciam conscribi facere, si nobis placuerit, faciamus. Nos, enim, originale ipsum vobis restituemus.

Datam Terrachone, .IIII°. kalendas marcii anno Domini .M^o.CCC^o.XIX°.

Franciscus de Bastida, mandato regio.

¹ Aquest document figura també en el diplomatarí de Martí de BARCELONA, "La cultura catalana durant el regnat de Jaume II", *Estudios Franciscanos*, 92 (1991): 415, § 357, enllestit poc abans de la seva mort (1936) i només publicat pòstumament.

² Sobrescrit.

95

1322, febrer 6. Tortosa.

Fragment referent a l'especieria de la confirmació reial de les noves imposicions decretades per la ciutat de Tortosa per a contribuir a recaptar el subsidi concedit al rei per a la conquesta de Sardenya.

ACA, C, reg. 341, ff. 77 r.-81 v.

<...> *ITEM* carga de pebre, carga de lacha, carga de grana, carga de gingebre, carga de caneyla, carga de comí, carga de gala, carga de batafalua, carga de regalicia en fusta e en pestada, carga de roja èntegra o mòlta, carga de vidre, carga de sabon de lesosa, carga de dàtils, carga de verdet, carga d'argent viu, carga de sosa, carga de fustet, carga de vidre trencat, carga d'arròç, carga d'alquerà, arrova de cotó de mapus filat, carga de sabó, arrova de cadarç, cotó de faldeta, de vermelló, safrà, girofle, sucre candi, pebre lonch, fays de cuys de bous, fays de camells, raiyma de paper, borts d'Alexandria ab ceda, faix de vedeyls, centenar de boquines, cuyr de mul e de rossí e d'ase e de cavayl, badenchs grossos, badenchs ab seda, quintar de cofoyl, quintar de plom, carga o menys o més de cera que no sia obrada, totes aquestes coses paguen a rahó de .II. *dir.* per *lbr.* lo venedor e atretant lo comprador. E si per aventura les dites coses o alguna d'aquelles seran aportades a la ciutat o el terme així per estrany con per privat e no les vendran ans passar o navegar les volran, pach con les hic trauran o les navegaran .II. *dir.* per *lbr.* de ço que valen; en açò no entenem les cargues que ab bèsties hic passaran per terra de passatge ni·ls lenys o barques que passen per lo cap del Grau. <...>

96

1322, febrer 16. Tortosa.

Jaume II mana a Guillem Fibla, quarterner de Morella, que pagui el que és degut encara a Arnau Metge, cirurgià de la vila, pels seus serveis en l'expedició a Almeria.

ACA, C, reg. 283, f. 76 r.-v.

Citat per Michael R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie (Regimen Castra Sequentium) and Medieval Military Medicine", *Viator*, 23 (1992): 206.

JACOBUS et cetera. Fideli suo, Guillelmo Fibla, quarternerio Morelle, et cetera. Cum Nos in sustentacionem serviciorum nobis prestitorum in viagio Almarie per fidelem nostrum Arnaldum Medico, chirurgicum Morelle, quingentos sol. regalium sibi super quartis et aliis esdevenimentis ad manus vestras provenientes in dicta villa Morelle et aldearum suarum duximus concedendos, ideo, vobis dicimus et mandamus quatenus de predictis quartis seu esdevenimentis, detis et solvatis dicto Dominico [sic] vel cui voluerit loco sui quingentos sol. supradictos, solutis assignacionibus prius factis et servata ordinacione per Nos facta super

nostris debitis et injuriis exsolvendis, et facta solucione, presentem ab eo recuperetis litteram cum apocha de soluto.

Datam Dertuse, .XIII°. kalendas marcii anno Domini .M^o.CCC^o.XX°. primo.

Locum tenenti vicecancellarii, mandato regio.

En el f. 76 r. hi ha escrit *A.* (que molt difícilment pot ser *D.*) *Medico, chirurgicum Morelle...* En canvi en el f. 76 v. l'escriuà va escriure clarament *Dominico*.

97

[1322], novembre 16. València.

Ordre de pagar 500 ss b. a Ramon Faberzà, menescal de València, perquè pugui portar els instruments del seu ofici a Sardenya.

ACA, C, reg. 394, f. 69 v.

INFANS et cetera. Fideli expensori nostro Francisco de Ferriol et cetera. Cum Raimundetus Faberzani, civis Valencie, vadat nobiscum in felici viatico nostro Sardinie nosque pro portandis quibusdam officio suo menescalie sibi necessariis .D^o. sol. barchn. sibi duxerimus de gratia concedendos. Idcirco vobis dicimus et mandamus quatenus de peccunia deputata ad expeditionem dicti viatici que penes vos est aut erit predictos .D. sol. eidem Raimundeto vel cui loco sui voluerit exsolvatis. Et facta solucione, presentem ab eo recuperetis cum apocha de soluto.

Datam Valencie, .XVI°. kalendas decembris anno predicto¹.

Marginal: absque precio mandato domini Infantis facto per Valentinum de Petra, scriptorem.

¹ *Anno Domini .M^o.CCC^o.XXII°.*

98

[1322], desembre 21. Barcelona.

L'infant Alfons respon al noble Pere de Queralt acceptant que el seu recomanat, el físic Bartomeu de Vernet, l'acompanyi a Sardenya, si no en el seu servei personal sí en servei comú.

ACA, C, reg. 387, f. 171 v.

INFANS et cetera. Nobili et dilecto suo Petro de Queralto, salutem et cetera. Visa littera quam fideli expensori nostro Francisco de Ferriol pro facto magistri Bartholomei de Vernetto, phisici, direxistis, vobis taliter respondemus quod si forte aliquos phisicos quos jam ad opus nostri procurasse intendimus habere non poterimus, ex tunc placet nobis ut idem magister Bartholomeus sit ad nostrum proprium et Domus nostre servicium specialiter deputatus, alias quod vadat in servicium comune totius armate nostre in felici viatico nostro Sardinie quod, Domino annuente, facturi sumus in proximo.

Datam Barchinone, .XII°. kalendas januarii anno predicto¹.

Valentinus de Petra, ex petitione provisa.

¹ Anno Domini .M^o.CCC^o.XXII°.

99

[1323], gener 24. Saragossa.

Enrolament de Guillem de Mar, de València, apotecari de l'infant Alfons, assignant-li un acorriment i altres diners per comprar, preparar i portar productes farmacèutics.

ACA, C, reg. 394, f. 103 r.-v.

DILECTO consiliario nostro Petro de Boyl et cetera. Dicimus et mandamus vobis quatenus de peccunia quam pro parte Curie nostre recipistis aut recepturus estis tribuatis et solvatis Guillelmo de Mari, vicino Valencie, apothecario nostro, trescentos sol. barchn. pro acurrimento unius equi alforrati quem ducere promisit in nostro felici viagio Sardinie et eciam tot denarios quos juxta vestrum videre necessarios habuerit pro emendis et parandis atque portandis in dicto viagio rebus medicinalibus et aliis officii sui necessariis nobis in viagio antedicto, recuperando ab eo presentem cum apocha de soluto.

Datam Cesarauguste, nona kalendas februarii anno predicto¹.

Valentinus de Petra, mandato domini Infantis.

¹ Anno Domini .M^o.CCC^o.XXII°.

100

1323, març 7. Barcelona.

L'infant Alfons, com a lloctinent, ratifica el manament de Jaume II per tal que Guillem Segon, cirurgià de Tarragona, sigui acordat com a metge de les tres galeres que s'armen en aquesta ciutat.

ACA, C, reg. 372, f. 135 r.

INFFANS et cetera. Fidelibus nostris Johanni des Guanechs, civi Terrachone, tenenti tabulam presentis armate in civitate Terrachone, ac Bartholomeo Çabateri, scriptori dicte tabule, salutem et cetera. Cum dominus Rex providerit et velit quod Guillelmus Segon, cirurgicus Terrachone, sit medicus gentium trium galearum confectarum in Terrachone ut in littera inde sibi facta contineri vidimus cuius tenor sequitur in hunc modum:

JACOBUS, Dei gratia Rex Aragonum et cetera. Fidelibus nostris Johanni des Guanechs, civi Terrachone, tenenti tabulam presentis armate in civitate Terrachone, ac Bartholomeo Çabateri, scriptori dicte tabule, salutem et cetera. Cum Nos providerimus et velimus quod Guillelmus Segon, cirurgicus Terrachone, sit medicus gentium in tribus galeis que in Terrachona armantur accedentium, idcirco vobis dicimus et mandamus quatenus habeatis ipsum pro cirurgico et provideri faciatis eidem de salario et juribus de quibus aliis cirurgicis tunc providetur et providebitur et prout est fieri consuetum.

Datam Terrachone, nonas janerii anno Domini .M^o.CCC.XXII°.¹

Idcirco ordinationibus regiis super hoc in aliis volentes atquiescere sicut decet vobis dicimus et mandamus quatenus dictum Guillelmum habeatis pro cirurgico gentium dictarum trium galearum sibi que provideri faciatis de salario et juribus solitis juxta mandati regii continentiam et tenorem.

Datam Barchinone, nonis marcii anno Domini .M^o.CCC.XXII°.

Bonanato de Petra, mandato domini Infantis.

¹ Registrada a ACA, C, reg. 341, f. 102 v.

El cirurgià hi fou efectivament acordat, com consta per l'albarà final de l'acordament de les galeres de Tarragona (ACA, RP, MR, vol. 2458, f. 78 r., Apèndix, § 116).

1323, juny 18. Palma de Sols.

Carta de creença, salconduït i guiatge atorgat al mestre Ritxard, físic del jutge d'Arborea, tramès per l'infant Alfons als nobles i capitans de l'exèrcit.

ACA, C, reg. 395, f. 183 r.

INFANS et cetera. Nobilibus et discretis Guillelmo de Angularia, Johanni Eximini de Urrea, Dalmacio de Castronovo, Raimundo de Peralta, Raimundo Cornelli et Raimundo de Cardona ac aliis precedentibus nostro exercitui, salutem et cetera. Cum Nos mitamus ad vos discretum magistrum Ritxardum, phisicum nobilis judicis Arboree, pro consulendo et dirigendo in ipsis partibus ea que ad servicium nostrum pro habendis turribus et aliis nobis necessariis fuerint oportuna, ideo vobis dicimus et mandamus quatenus credendo dicto magistro super premissis faciatis de eius consilio ea que ad servicium nostrum videbitis

expedire. Volumus tamen nichilominus ut dictum magistrum tractetis favorabiliter et custodiatis ipsum in eius familiam ab oppresionibus et gravaminibus quorumcumque.

Datam in castris apud locum de Palma de Sols, .XIIII°. kalendas julii anno Domini .M^o.CCC^o.XXIII°.

102

1323, agost 10. Setge d'Esglésies.

Llicències per a retornar a la Península concedides per l'infant a diversos malalts.

ACA, C, reg. 395, f. 209 r.

Super licenciis recedendi ab exercitu concessis.

INFANS et cetera. Universis et singulis officialibus domini Regis et nostris ac aliis presentis seriem inspecturis, salutem et dilectionem. Scire vos volumus quod Berengarius dez Frexa et quatuor eius clientes infirmi recedunt ab exercitu de nostri licencia et permissu. Quare vobis dicimus et mandamus quatenus nullum eis super eorum recessu obstaculum faciatis.

Datam in obsidione Ville Ecclesie, .III°. idus augusti anno .XX°.III°.

Bonanatus de Petra, mandato domini Infantis.

SIMILIS littera fuit concessa quatuor sociis Guillelmi Molinerii et Bremundi Mulinerii, deffunctorum, et triginta clientibus quos dicti deffuncti hic habebant in servicio domini Infantis qui nunc pro majori parte infirmitate tenentur.

Sub data ut supra.

Idem ut supra facto per Thomasium de Costa, consiliarium.

103

1323, agost 15. Setge d'Esglésies.

L'infant Alfons ordena a Hug de Santa Pau, ferit en un assalt a Vila d'Esglésies, i per consell mèdic, que abandoni Sardenya i retorni a Catalunya, on pugui tenir accés als remeis adequats.

ACA, C, reg. 341, f. 158 r.

INFANS ALFONSUS, illustrissimi domini Regis Aragonum primogenitus eiusque generalis procurator ac Comes Urgelli. Nobili et dilecto consiliario nostro Hugueto de Sancta Pace, salutem et dileccionem. Quia tam per assercionem medicorum quam aliorum percepimus quod vos infra regnum Sardinie, ad cuius adquisicionem venistis nobiscum, non potestis

decenter curari de vulnere vobis illato die que Villam Ecclesie fecimus expugnari. Quinimo, ut concorditer dicitur per medicos predictos, vobis mortis periculum aut salutem persone vestre nimium iturent detrimentum nisi vos ad partes Cathalonie vel alias pro intrandis balneis et habendis aliis vobis necessariis transferatis. Idcirco, affectantes ut decet vos omnino sanitate restitui, volumus ac vobis dicimus et mandamus quatenus incontinenti ad partes Cathalonie vel quas elegeritis pro salubriori cura vestra accedatis omnino. Sciturus quod nobis displiceret quamplurimum si infra regnum Sardinie remaneretis contra huiusmodi mandamentum, sic quod ommissis ad presens affectu quem ad nostrum habeatis servicium et aliis causis quibusquam quod vobis iniungimus implere curetis.

Datam in obsidione Ville Ecclesie, .XVIII°. kalendas septembris anno Domini .M^o.CCC^o.XX°. tercio.

104

[1323, setembre]

Enrolament de diversos professionals sanitaris (dos físics i un apotecari) per a assistir l'exèrcit a Sardenya, tramesos allà amb Guillem Olomar, conseller de l'infant, que hi va amb reforços.

ACA, RP, MR, vol. 290, ff. 51 v.-52 r.

ITEM DONE a mestre Francesch deç Pla, metge de Barcelona, los quals lo senyor Rey li manà donar graciosament per acurriment per ço con lo tramet a les dites parts de Cerdenya e ha-n'i àpoches e acceptació, —.— .M.D. *sol. barchn.*

ITEM DONE a mestre Jacme Oliver, metge de Barcelona, los quals lo senyor Rey li manà donar de gràcia per acurriment per ço con lo tramet a les dites parts de Cerdenya e ha-n'i àpoches e acceptació, —.— .M.CCC. *sol. barchn.*

ITEM DONE an Bernat deç Soler, apotecari de Barcelona, los quals lo senyor Rey li manà donar de gràcia per acurriment per ço con lo tramès a les dites parts de Cerdenya e ha-n'i àpoches e acceptació, —.— .D. *sol. barchn.*

ITEM LI DONE¹ per provisió del dit mestre Francesch deç Pla, metge, —.— .CC. *sol. barchn.*

¹ A Guillem Olomar, conseller de l'infant Alfons, ara tramès a Sardenya amb reforços.

105

1323, setembre 2. Setge d'Esglésies.

L'infant Alfons ordena a Guerau de Rocabertí que llicenciï tots els qui es trobin més greument malalts en l'exèrcit que assetja Castell de Càller.

ACA, C, reg. 395, f. 224 r.

INFANT N'Amfós *et cetera*. Al noble e amat conseyller nostre En Guerau de Rocabertí, salut e dilecció. Fem-vos saber que havem entès per En Pereylós l'estament del noble En Dalmau, vescomte de Rocabertí, e d'En Bernat d'Urriols e encara de lurs companyes e és-nos greu la lur malaltia, mas pus axí és, volem provehir a la salut lur e esquivar lo perill qui·ls poria esdevenir per lo romanir d'esta terra. Perquè havem acordat e volem que·l dit noble En Dalmau, e·l dit N'Urriols e encara aquella companya lur qui malalta sia se'n vagen en Cathalunya e havem provehit axí que vós regonegats lur companya axí de cavall com de peu e aquells que vós conegats que sien malauts en manera que·ls fos perill de lur perssona lo romanir, dats-lur llicència de part nostre que se'n puxen anar e scrivits-ne al visalmirayl, ho al almirayl si anat no se'n és, mas aquells qui sien en punt de gorir no volem que se'n vagen ab ells. E encara vos fem saber que Nós havem feta ordinació ab acort de tot nostre consell, la qual no entenem a revocar, que tot hom qui assí fos ab cavall e ab armes e se'n torn en Cathalunya leix a Nós lo cavall, perquè us manam que dels dits vescomte e N'Urriols e d'aquells de lur companya qui se'n vagen e-ych haguessen cavalls, vós retingats los cavalls e que encontinent nos los trametats per persona certa, e trametets-nos en scrit los noms d'aquells de qui eren, e si per aventura algun n'i haurà d'ells qui haja perdut lo cavall, don-vos lo cuyr ho la coa ho qualque senyal n'haja retengut, e si no·l ha perdut per mort e l'a venut, que-us liura lo preu en diners ho en albarà de quitació per Nós a ell deguda, e fets-nos-ho saber tot clarament per letra e digats a-n Bertrelans que·ls not lo dit preu. E açò per res no mudets.

Datam in obsidione Ville Ecclesie, .IIII°. nonas septembris anno Domini .M^o.CCC^o.XX°. tercio.

Bonanato de Petra, mandato domini Infantis.

106

1323, octubre 4. Barcelona.

Fragment d'una missatgeria tramesa per Jaume II a l'infant Alfons pel castellà d'Amposta manifestant-li la seva oposició radical a la concessió de més llicències de retorn per malaltia.

ACA, C, reg. 341, ff. 160 r.-161 r.

INFORMACIÓ DONADA PER LO SENYOR REY AL CASTELLÀ D'EMPOSTA
DE ÇO QUE HA A DIR AL SENYOR INFANT N'AMFÒS

<...> *Item* li diga con lo senyor Rey ha vist que són tornats deçà alguns richs hòmens e cavallers e companyes de peu qui eren anats ab ell en lo viatge, e segons que ha entès són-se'n venguts ab licència sua, e ha-n'i de tals qui-n havien pocha necessitat. E ia lo senyor Rey havia scrit d'aquesta rahó al Infant que no-n degué donar licència a negú per malaltia que agués, e en aquesta licència a donar no-n fa amor neguna l'Infant assí mateix, cor la ost se'n minva e se'n afebleix molt, ne a aquells qui se'n vénen, cor, per cert, no-ls és d'onor la lur tornada ne-ls en seguex bona fama, e l'infant ho deuria fortment denegar e-ls deu dir que no-ls està bé lo demanar. Bé-ls poria atorgar per haver sanitat e recrear si meteixs que porien anar o a Sàsser o en altre loch sa de la isla. E axí d'aquí a-avant en neguna manera no-ls en do licència. <...>

107

1323, novembre 25. Setge d'Esglésies.

Ban de l'infant Alfons ordenant reagrupar l'exèrcit durant el setge de Vila d'Esglésies, signat sans o malalts.

ACA, C, reg. 396, f. 53 r.

INFANS et cetera. Fideli suo armentario Ville Massargie vel eius locum tenenti, salutem et dilectionem. Cum Nos velimus quod hec ordinatio nostra quam Petrus de Pina, portarius noster, ostendet vobis, preconizetur publice in dicto loco et in aliis locis armentarie vestre, ideo vobis dicimus et mandamus quatenus ordinacionem nostram predictam in ipsis locis incontinenti preconizari publice faciatis. Et nichilominus exequerimini et compleatis ea que vobis in eadem iniunguntur excusacione qualibet quiescente.

Datam in obsidione Ville Ecclesie, .VII°. kalendas decembris anno Domini .M^o.CCC^o.XX°. tercio.

Guillelmus de Rivo, mandato domini Infantis.

SIMILES infrascriptis locis:

Fideli suo armentario Domus Nove; est portarius Petrus de Pina predictus.

Fideli suo armentario de Conesa; est tamen portarius Bernardus Borraç.

Fideli suo armentario loci de Colonge; est tamen portarius dictus Petrus de Pina.

Fideli suo armentario loci de Celiquo; est tamen portarius dictus Petrus de Pina.

Fideli suo armentario ville Bareque; est tamen portarius dictus Bernardus Borraç.

Tenor vero preconizacionis de qua fit mencio talis est:

ORDONA E MANA lo senyor Infant que tot hom, cathalà o aragonès, de cavall o de peu, o de qualque estament o condició sia, qui són fora de la host, en qualque loch sien,

vinguen encontinent a la host a Vila d'Esgleyes, sien sans o malalts. E si d'aquest dia a avant après la crida los hòmens a cavall seran trobats fora la host, perdran la quitació primera, e los hòmens de peu perdran les orelles sens tota mercè. Encara mana lo senyor Infant a tots los armentaris de cascun loch que si de .III. dies a avant après la crida, hom de peu algú serà trobat dins lur jurisdicció, que-l prenguen mantinent e pres e ligat e ben guardat lo aduguen al senyor Infant; e los dits armentaris facen ma[namen]t als sarts habitants dels lochs de la lur jurisdicció, sots pena de .LX. sol., que no [tinguen] d'aquell dia a avant nyyl hom en lurs cases, exceptats los cat[fiu]s.

108

1323, desembre 17. Setge d'Esglésies.

Llicència per a retornar a la Península atorgada al mestre Azarías Abenjacob, físic jueu de Saragossa.

ACA, C, reg. 396, f. 50 v.

SIMILIS littera¹ fuit concessa magistro Azarie, judeo, phisico, et duobus suis hominibus. Datam in obsidione Ville Ecclesie, .XVI°. kalendas januarii anno Domini .M^o.CCC^o.XX°. tercio.

Expedita ut supra².

Guillelmus Coperii, mandato domini Infantis.

¹ Vegeu l'Apèndix, § 102.

² Absque signo vicecancellarii mandato domini Infantis facto per Guillelmum Coperii.

109

[1323], desembre 27. Barcelona.

L'infant Alfons ordena al procurador reial de Torroella de Montgrí que faci tot el possible per enrolar Monerca, menescal de Castelló d'Empúries, i Pere Guerau, cirurgià d'Ullà, en la campanya de Sardenya.

ACA, C, reg. 394, f. 87 r.

INFANS et cetera. Dilecto suo Petri de Libiano, procuratori domini Regis in honore Turricelle de Montegrino et cetera. Volumus et vobis mandamus expresse quatenus procuretis omnino quod quidam vocatus Monercha, habitator et menescaldus Castilionis Empuriarum,

et chirurgicus de Uylano vadant nobiscum in viagio Sardinie et Corsice et postquam loqui fueritis cum eisdem dicatis eis quod veniant apud Barchinonam coram fideli expensori nostro Francischo de Ferriol qui componet propterea cum eisdem.

Datam Barchinone, .VI°. kalendas janerii anno predicto¹.

Idem².

¹ *Anno Domini .M^o.CCC^o.XXIII°.*

² *Guillelmus Coperii, mandato domini Infantis facto per Francischum de Ferriol.*

110

1324, abril 1. Barcelona.

Renegociació del préstec de 10.000 ss b. efectuat per Bernat Serra, cirurgià del rei, per a la conquesta de Sardenya l'any anterior¹.

ACA, C, reg. 302, ff. 131 v.-132 r.

Citat per Ricard CARRERAS i VALLS, "Introducció a la història de la cirurgia a Catalunya. Bernat Serra i altres cirurgians catalans il·lustres del segle XIV. Lema: nihil novum", dins Tres treballs premiats en el concurs d'homenatge a Gimbernat, El Masnou, 1936, p. 12, i per Michael R. McVAUGH, "Royal Surgeons and the Value of Medical Learning: the Crown of Aragon, 1300-1350", dins L. GARCÍA BALLESTER, R. FRENCH, J. ARRIZABALAGA i A. CUNNINGHAM (eds.), Practical Medicine from Salerno to Black Death, Cambridge, en premsa, p. [27].

JACOBUS et cetera. Tenore presentium fatemur et recognoscimus debere vobis, fideli ciurgico nostro Bernardo Serra, decem mille sol. barchn. quos Nobis pro expeditione presentis felicis stolii et auxilii que ad partes Sardinie nunc providimus mittere mutuastis quosque de mandato nostro fideli thesaurario nostro Petro Marci in tabula Bernardi Isern, camporis Barchinone, tradidistis seu tradi fecistis, quam siquidem quantitate assignamus vobis habendam et percipiendam super peccunia Nobis nunc pro subsidio expeditionis premissa concessa per universitates civitatum et villarum Aragonum, Cathalonie et regni Valencie vel de alia peccunia Curie nostre, promittentes vobis sub virtute juramenti in animam nostram inferius prestiti quod dictam peccunie quantitatem Nobis per vos mutuo traditam faciemus vobis exsolvi de peccunia supradicta vel de alia Curie nostre cum a vobis extiterit postulatum. Et nichilominus promittimus vobis quod ab hac die inantea dum de voluntate vestra quantitatem tenuerimus supradictam et quousque videlicet vobis integre satisfactum fuerit in eadem faciemus vobis exsolvi per dictum thesaurarium nostrum de peccunia Curie nostre duodecim denarios pro libra quolibet mense in solutum pro rata eorum que vobis per nostram Curiam debeantur. Nos enim per presentes mandamus dicto thesaurario nostro quod dictam peccunie summam Nobis per vos mutuo traditam, de peccunia dicti subsidii vel alia vobis solvat vel cui volueritis loco vestri, et facta solutione presentem a vobis recuperet cum apocha de soluto; solvat vobis eciam duodecim denarios pro libra mense quolibet de peccunia Curie nostre pro rata et in solutum eorum que vobis per Curiam nostram debentur donec vobis solucio integra facta fuerit de mutuo supradicto, recuperando a vobis albarana seu litteras debitorias et apocham de eisdem.

Nos enim ad majorem vestri cautelam fecimus jurare in animam nostram dilectum alguazirium nostrum Ferrarium de Villafrancha, qui sub virtute huiusmodi juramenti promisit, quod Nos premissa et singula ut superius continentur servabimus et in nullo contraveniemus set ea servari omnimode faciemus.

Datam Barchinone, kalendis aprilis anno Domini .M^o.CCC^o.XX°.IIII°.

Egidius Petri, mandato regio facto cum albarano Petri Marci, thesaurarii.

¹ ACA, C, reg. 302, f. 88 r. (21 de setembre de 1323), pel qual el rei prometia pagar-lo el propvenent mes de maig (citat per Michael R. McVAUGH, *ibid.*).

111

1324, juliol 8. Bonaire.

L'infant mana als administradors de Sardenya que paguin un sou a Jaume Oliver, físic de Barcelona, mentre vulgui romandre a l'illa exercint el seu ofici, com fou estipulat pel mateix Alfons.

ACA, C, reg. 420, f. 49 v.

INFANS ALFONSUS et cetera. Dilectis nostris generalibus administratoribus per Nos ordinatis in insula Sardinie pro suo officio exercendo. Cum Nos ordinaverimus quod magister Jacobus Oliverii, phisicus, remaneat in insula Sardinie pro suo officio exercendo et taxaverimus sibi salarium per vos dari de denariis administracionis, scilicet pro qualibet die quinque solidos jannuinarum dum fuer[it] in dicta insula et inibi voluerit remanere, idcirco, vobis dicimus et mandamus quatenus de denariis aministracionis predictae tribuatis et solvatis dicto magistro Jacobo dum in dicta permanserit insula pro die qualibet ad rationem quinque sol. jannuinarum predictorum et in qualibet solutione recuperetis ab eo apocham de soluto.

Datam in castro de Bonayre, .VIII°. idus julii anno Domini .M^o.CCC^o.XXIIII°.

Jacobus de Milio, mandato domini Infantis facto per Guillelmum Oulomar.

Li fou atorgada una casa a cens a la Vila d'Esglésies (ACA, C, reg. 390, ff. 135 v.- 136 r.)

112

[1324], octubre 11. Osca.

Alfons sol·licita al rei que sobresegui el procés contra uns jueus d'Osca acusats de robatori en el viatge que van fer a Sardenya anant a buscar les despulles de Mossé Avinardut, físic de l'infant, mort durant l'expedició.

ACA, C, reg. 411, f. 8 r.

EXCELLENTISSIMO ac magnifico principi et domino, domino Jacobo, Dei gratia Regi Aragonum, Valencie, Sardinie et Corsice Comitique Barchinone ac Sancte Romane Ecclesie vexillario, amiranto et capitaneo generali. Infans Alfonsus, eius humilis primogenitus et generalis procurator ac Comes Urgelli, cum humili manuum et pedum osculamine se ipsum et debitam reverenciam ac obedienciam filialem.

Princeps serenissime, ex parte magistri Alazar, phisici, filii magistri Mosse Abinardut, quondam, phisici nostri, fuit nobis expositum quod cum idem Alazar misisset ad partes Sardinie Gento Avennavarra et Mosse Aven Gabay, judeos Osce, pro aportandis ossibus dicti magistri Mosse qui ibidem in vestro et nostro servicio diem clausit extremum eisque hi[nu]mandis in fossario judeorum Osce, et predicti judei venissent in quadam galea in qua simul cum eis quidam alius judeus Osce nomine Bonaffusius de Osca veniebat, et in eadem galea decessit Bonafusius supradictus, et ante quod obitum ipsius Bonafusius, comes sive ductor ipsius galea fecit fieri inventarium de rebus dicti Bonaffusii, et, inter cetera, de duabus caxiis, de quibus idem comes sive ductor recepit claves et eas penes se retinuit.

Et nunc, asserente Aym, judeo, filio dicti Bonaffusii, quondam, ipsos Gento et Mosse substraxisse furtive de [dicta caxia] mille alfonsinos argenteos, florenos auri et aliam pecuniam et res dicti judei et ea consecum aportasse, vestra regia sublimitas mandavit justicie, baiulo et çalmedine Osce ceterisque officialibus suis quod dictos Gento et Mosse caperent eosque captos mitterent sub tuta custodia ad regiam presenciam et nichilominus bona et res ipsorum empararent et emparata tenerent quosque aliud reciperent a regia celsitudine mandamentum.

Sane, supplicante nobis dicto magistro Alazar, quod cum prefati Gento et Mosse sint judei bone fame et intendant se a predicta diffammacione purgare coram vestra maiestate regia et coram vestri presenciam vel alicuius iudicis ad hec per vestram excellenciam delegandi et facere quod debeat fieri super eis Nosque, considerantes servicia Nobis per dictum magistrum Alazar et per eius patrem, quondam, prestita, mandaverimus baiulo Osce quod ab eis recipiat idoneas securitates sive manuleutas quod ipsi judei accedant ad Curiam regiam in civitate Ilerde incontinenti cum ibidem ipsa Curia et Nos fuerimus insimul constituti ut super predictis fiat quod vestra sublimitas duxerit injungendum. Ideo, maiestati regie, humiliter supplicamus quatenus regia celsitudo mandare dignetur in predictis supersederi quousque [vestra] regia sublimitas et Nos in dicta civitate Ilerde personaliter intersimus vel in aliquo loco Aragonum quia dicti judei qui propterea in posse dicti baiuli Osce de mandato nostro manulevati existunt se et ibidem ut predictur ad dictam Curiam presentabunt.

Datam Osce, .V^o. idus octobris anno predicto¹.

Clemens de Salaviridi, mandato domini Infantis facto per Blasium Maça.

Marginal: sine precio de mandato domini Infantis.

¹ *Anno Domini .M^o.CCC^o.XXIII°.*

113

[1325], abril 29. València.

Ordre als administradors de Sardènia perquè paguin el salari encara degut a Bernat de Pertegàs, cirurgià de l'infant, pels serveis prestats a Sardènia segons diversos albarans.

ACA, C, reg. 421, f. 16 r.-v.

INFANS et cetera. Dilectis Petro de Libiano, consiliario nostro, et Arnaldo de Caçiano, amministratoribus generalibus reddituum et proventuum insule Sardinie, salutem et dilectionem. Cum per Curiam nostram debeantur fideli chirurgario nostro Bernardo de Pertagacio quatuor mille nongenti quadraginta quatuor sol. barchn. ratione stipendii unius diei sibi concessi per aliquos barones et per milites exercitus nostri quem tenebamus in Sardinia ratione sui officii ut constat nobis per albaranum scriptoris porcionis Domus nostre Arnaldi Ballistarii scriptum in obsidione Ville Ecclesie quintadecima die mensis decembris anno Domini .M^o.CCC^o.XX°. tercio. Item debeantur dicto Bernardo cum quodam albarano dicti scriptoris porcionis scripto in dicta obsidione quintadecima die mensis decembris anno predicto ratione stipendii unius diei per aliquos alios barones et milites dicti exercitus sibi concessi ratione sui officii predicti mille quadringenti septuaginta duo sol. dicte monete. Debeantur eciam dicto Bernardo cum quodam albarano dicti scriptoris porcionis scripto Barchinone octavadecima die mensis septembris anno Domini .M^o.CCC^o.XX°. quarto ratione stipendii unius diei sibi per aliquos clientes exercitus predicti concessi ratione sui officii mille trescenti quadraginta septem sol. decem dnr. eisdem monete. Item debeantur dicto Bernardo ratione stipendii unius diei sibi concessi ratione sui officii antedicti per aliquos alios clientes dicti exercitus quadringenti octuaginta unus sol. decem dnr. predictae monete cum quodam alio albarano predicti scriptoris porcionis scripto Barchinone die et anno supraproxime scriptis. Debeantur eciam predicto Bernardo cum quodam alio albarano scripto Barchinone vicesima sexta die mensis septembris anno Domini .M^o.CCC^o.XX°. quarto ratione stipendii unius diei sibi per aliquos alios nobiles et milites dicti exercitus concessi ratione sui officii sexcenti quadraginta sol. dicte monete. Item debeantur eidem ratione stipendii sui unius equi armati et unius alforrati quos in nostro servicio continue tenuit in dicto exercitu cum quodam alio albarano dicti scriptoris porcionis Domus nostre scripto Barchinone .XX^a. sexta die mensis septembris anno Domini .M^o.CCC^o.XX°. quarto duo mille septingenti octuaginta quatuor sol. et quinque dnr. predictae monete, que quidem quantitates peccunie supradicte sunt in summa undecim mille sexcenti septuaginta sol. unus dnr. barchn., et velimus ipsos per vos de denariis ad manus vestras seu alterius vestrum provenientibus ratione officii vestri predicti dicto Bernardo tribui et exsolvi. Ideo, recuperatis predictis albaranis in Cancellaria nostra et inibi pro cautela Curie laceratis, vobis dicimus et mandamus quatenus de dnr. ad manus vestras provenientibus ratione officii vestri predicti tribuatis et exsolvatis dicto Bernardo de Pertagacio

vel cui voluerit loco sui undecim mille sexcentos septuaginta sol. unum dnr. barchn. antedictos et facta solucione presentem ab eo recuperetis litteram cum apocha de soluto. Si vero particulares soluciones per vos sibi fieri contingerit easdem in dorso presentis littere conscribi manu publica faciatis, recipiendo nichilominus inde apochas in quibus de dictis scripturis mencio habeatur, in finali vero solucione presentem cum finali apocha de soluto per vos ab eo recuperari volumus et jubemus.

Datam Valencie, tercia kalendas madii anno predicto¹.

Guillelmus Petri de Solgenis, mandato domini Infantis facta per Bonanatum de Petra.

¹ *Anno Domini .M^o.CCC^o.XXV°.*

114

1326, febrer 22. Barcelona.

Executòria de la donació a mestre Francesc des Pla, físic de l'infant, d'una casa al Castell de Càller lliure de tot cens, en agraïment pels serveis prestats durant la conquesta.

ACA, C, reg. 400, f. 187 v.

SIMILIS exequatoria¹ fuit facta magister Francisco de Plano² de mille quingentis sol. monete jannuinorum in redditibus annuatim assignandis super aliquo seu aliquibus hospicio seu hospiciis intus Castrum Calari sitis.

Datam Barchinone, .VIII°. kalendas marcii anno Domini .M^o.CCC^o.XX°.V^o.

Clemens de Salaviridi, mandato domini Infantis facta per Guillelmum Oulomar.

¹ Vegeu l'Apèndix, § 115.

² A la carta de donació (*ibid.*, ff. 185 r.-186 r.) s'indica que és feta en agraïment pel serveis prestats pel *phiscum nostrum magistrum Franciscum de Plano, dicto domino genitori nostro et nobis prompte et fideliter diucius prestita tam in insula Sardinie ubi nobiscum fuistis et eciam post et que prestatis continue incessanter.*

115

[1326], març 1. Barcelona.

Executòria de la donació a Bernat des Soler, apotecari de Barcelona, de la casa d'un altre apotecari pisà a Vila d'Eslésies, en la qual el dit Bernat havia tingut un obrador durant la conquesta.

ACA, C, reg. 400, ff. 190 v.-191 r.

Citat per Antoni ARRIBAS i PALAU, *La conquesta de Cerdeña por Jaime II de Aragón*, Barcelona, 1952, p.

INFANS et cetera. Fidelibus Guillelmo de Rivo, scriptori, et Francisco de Daurats, domestico nostris, administratoribus generalibus reddituum et proventuum insule Sardinie, salutem et gratiam. Cum Nos cum carta sigillo nostro pendentem munita data Barchinone die et anno subscriptis dederimus et concesserimus Bernardo de Solerio, apothecario, et suis imperpetuum secundum morem Ytalie quoddam hospicium quod fuit Puxolini de Lessio, pisani, apothecarii, quondam, situm in civitate Ville Ecclesie in vico quo tenditur ad domum seu curiam regiam ubi cause ducuntur, juxta plateam que est ibi, cum tribus tectis sive sostres et cum omnibus affrontacionibus seu terminacionibus ipsum hospicii¹, ut in carta predicta seu eius transumpto autentico videbitis hec et alia lacius contineri. Ideo, vobis et utriusque vestrum dicimus et mandamus quatenus vos vel alterum vestrum in continenti eundem Bernardum vel eius procuratorem in possessionem vel quasi dicti hospicii inducatis et manutenendo inductum in eadem defendendo.

Datum Barchinone, kalendis marcii anno predicto².

Clemens de Salaviridi, mandato domini Infantis facto per Guillelmum Oulomar.

¹ A la carta de donació (*ibid.*, ff. 180 v.-181 r.) s'afegeix: *in quo quidem hospicio vos degistis nobis in insula Sardinie existentibus et operatorium dicti vestri officii tenuistis.*

² *Anno Domini .M^o.CCC^o.XXV°.*

116

[1326], març 5. Barcelona.

Albarà final de l'acordament de Guillem Segon, cirurgià de Tarragona, en la galera de Nicolau des Cortal, de Tarragona, realitzat el 1323.

ACA, RP, MR, vol. 2458, f. 78 r.

ASSÍ COMENSSEN LES .III. GALERES DE TARRAGONA GALEA D'EN NICHOLAU DEZ CORTAL, DE TARRAGONA

<...> Notxers

GUILLEM SEGON fo acordat¹ per metge de cirurgia, .CCCC.LXXIV. *sol.* per .VII. meses .XXVII. dies. *Item* per companatge per .X. meses .XXVII. dies a rahó de .X. *sol.* per cascun mes fan .CIX. *sol.* E axí és per tot —.— .D.LXXXIII. *sol.*

Scrit en Barcelona, a .V. dies de març *anno predicto*².

¹ L'ordre d'acordament del rei a ACA, C, reg. 341, f. 102 v., ratificada després per l'infant Alfons (*ibid.*, reg. 372, f. 135 r., Apèndix, § 100).

² *Anno Domini .M^o.CCC^o.XXVI°.*

117

1326, abril 28. Barcelona.

L'infant Alfons reconeix deure a Bernat de Marimon, ciutadà de Barcelona, com a creditor del difunt Simó Redon, boteller major de l'infant, el que li era degut encara per la campanya de Sardenya, descomptant-li el sou degut al cirurgià Bernat de Pertegàs.

ACA, C, reg. 421, f. 173 r.-v.

INFANS et cetera. Attendentes quod in solutum pro rata quantitatis eorum que per Simonem Rotundi, quondam, botellarium majorem Domus nostre, debebantur vobis, fideli nostro Bernardo de Marimundo, civi Barchinone, cum nulla alia bona dicti Simonis reperiantur de quibus vobis dicto Bernardo satisfieri possit in eo quod vobis dictus Simon solvere tenebatur, traditum est vobis quoddam albaranum fidelis scriptoris porcionis Domus nostre Arnaldi Ballistarii per quod dicto Simoni subscripta pecunie quantitas per nostram Curiam debebatur, cuius quidem albarani tenor noscitur esse talis:

SENYOR, jo Arnau Ballester, scrivà de ració de Casa vostra, fas saber a la vostra altea que an Simon Redon és dagut per sou de .II. cavalls armats que tench en vostre serví en lo viatge de Sardenya, és assaber, del .IXe. dia del mes de maig del any proppassat .M.CCC.XXIII. que partí de casa sua per anar a Portfangós, hon li fo assignat dia de recullir per anar en lo dit viatge, trò per tot lo .XXI. dia del mes de setembre d'aquell matex an que passà d'esta vida, que són .CXXXIX. dies e munten a rahan de .VIII. sol. barchn. per cascu cavall armat lo dia, duos mille ducenti viginti quatuor sol. barchn. Dels quals li abat que'n Francesch de Ferriol li acorrech de moneda de la vostra Cort en lo setge de Vila d'Esgleya, trecentos nonaginta duos sol. et duos denarios barchn.; e per viandes que reebé de la vostra Cort en diverses partides, és assaber, en forment, vin, farina e civada, segons que largament és notat e-l libre d'acorriments del viatges de Sardenya en .CXXXV. cartes, septingentos septuaginta duos sol. et novem denarios barchn.; e que li abat per dret de mon ofici, és assaber, per lo sou d'un dia, sexdecim sol. barchn.; e per dret d'En Bernat Pertagàs, metge de cerurgia, per sou d'una dia, sexdecim sol. barchn.; e axí és la summa de ço que li abat segons que demuntdit és mille centum nonaginta sex sol. et undecim dnr. barchn. Roman que li són deguts, abatuda la demunt dita quantitat, mille viginti septem sol. et unum dnr. barchn. Retinent emperò, senyor, que si menys compte avia de la vostra Cort a eyl o d'el a la vostra Cort, que sia tengut la .I. a laltre.

Scrit en Leyda, a .VI. dies del mes de novembre, anno Domini .M^o.CCC^o.XX°.IIII°.

Ideo, habita certificacione a magistro rationali Curie nostre quod dicto Simoni de quantitate predicta non fuit aliquid exsolutum, et recuperato in Cancellaria nostra albarano predicto et pro cautela Curie lacerato, cum hac nostra littera confitemur et recognoscimus

debere vobis dicto Bernardo de Marimundo, mille centum .XC. sex sol. undecim dnros. barchn.¹ supradictos eosque vobis solvere permitimus vel cui volueritis loco vestri. In cuius rei testimonium hanc nostram litteram vobis fieri iussimus atque tradi.

Datam Barchinone, .IIII°. kalendas madii anno Domini .M^o.CCC^o.XX°. sexto.

Egidius Petri, mandato domini Infantis facto per Guillelmum Oulomar.

¹ Aquí l'escrivà prengué per error la quantitat descomptada per la deguda.

118

1326, maig 9. Barcelona.

L'infant Alfons reconeix deure diverses quantitats corresponents al viatge a Sardenya a Samuel Vidal, físic jueu de Barcelona, els drets a totes les quals li han estat cedits per diverses persones.

ACA, C, reg. 421, ff. 180 r.-181 r.

NOS INFANS et cetera. Quia vos, magister Samuel, phisicus judeus Barchinone, exhibuistis nobis novem albarana, duo videlicet facta per Philipum de Boyl, magistrum rationalem Curie nostre, per quorum alteram debentur Guillelmo Prats, de Barchinona, nonaginta sol. barchn. restantes eidem ad solvendum de logerio quod eidem debebatur pro sex menses illorum .X. mensium qui inceperunt prima die mensis octobris anni Domini .Mⁱ.CCCⁱ.XXⁱ. tercii et finierunt per totum mensem julii anni Domini .Mⁱ.CCCⁱ.XXⁱ. quarti per quod tempus Guillelmus Prats predictus fuit pro remerio in servicio domini Regis et nostro in viatico quod fecimus pro conquista regni Sardinie et Corsice quod albaranum fuit scriptum Barchinone .X^a. die intrante mense februarii anni Domini .Mⁱ.CCCⁱ.XXⁱ. quarti.

Et per alterum dictorum duorum albaranorum debentur Raimundo ça Boxeda ducenti sexaginta unus sol. tres dnr. barchn. eidem restantes ad solvendum pro logerio quod eidem debebatur pro septem mensibus illorum undecim mensium qui inceperunt prima die mensis septembris anni Domini .Mⁱ.CCCⁱ.XXⁱ. tercii et finierunt per totum mensem julii anni Domini .Mⁱ.CCCⁱ.XXⁱ. quarti infra quod tempus dictus Raimundus fuit pro balistario in servicio domini Regis et nostro in viagio quod fecimus cum armata nostra pro conquista regni Sardinie et Corsice quod albaranum fuit scriptum Barchinone .XX^a.VIII^a. die intrante mense janerii anni Domini .Mⁱ.CCCⁱ.XXⁱ. quinti.

Et residua septem albarana facta per Petrum Agustini, locum tenentem dicti magistri rationalis, per quorum aliud debentur Guillelmo Vilarçes nonaginta octo sol. novem dnr. barchn. qui eidem restabant ad solvendum de logerio quod sibi debebatur pro septem mensibus et viginti septem diebus ad complementum quatuordecim mensium viginti septem dierum qui inceperunt quarta die intrante mense madii anni Domini .Mⁱ.CCCⁱ.XXⁱ. tercii et finierunt per totam primam diem mensis augusti anni sequentis .Mⁱ.CCCⁱ.XXⁱ. quarti per quos fuit pro remerio in viagio quod fecimus cum armata nostra ad partes Sardinie, quod albaranum fuit scriptum Barchinone duodecima die intrante mense februarii anni Domini .Mⁱ.CCCⁱ.XXⁱ.

quinti.

Et per aliud dictorum septem albaranorum debentur Dominico Maurel ducenti quadraginta sex sol. octo dnr. barchn. qui eidem restabant ad solvendum pro salario quod sibi debebatur pro septem mensibus viginti septem diebus ad complementum quatuordecim mensium viginti septem dierum qui inceperunt quarta die intrante mense madii anni Domini .Mⁱ.CCCⁱ.XXⁱ. tercii et finierunt per totam primam diem mensis augusti anni sequentis .Mⁱ.CCCⁱ.XXⁱ. quarti per quos fuit in armata nostra pro spatlerio ad partes Sardinie quod albaranum fuit scriptum Barchinone .XII^a. die intrante mense februarii anni Domini .Mⁱ.CCCⁱ.XXⁱ. quinti.

Et per aliud dictorum septem albaranorum debentur Bartholomeo de Clara centum triginta sex sol. tres dnr. barchn. qui eidem restabant ad solvendum pro salario quod sibi debebatur pro decem mensibus et viginti septem diebus ad complementum quatuordecim mensium et viginti septem dierum qui inceperunt quarta die intrante mense madii anni Domini .Mⁱ.CCCⁱ.XXⁱ. tercii et finierunt per totam primam diem mensis augusti anni sequentis .Mⁱ.CCCⁱ.XXⁱ. quarti per quos duravit viagium quod fecimus cum armata nostra ad partes Sardinie in quo dictus Bartholomeus fuit pro remero, quod albaranum fuit scriptum Barchinone septimadecima die intrante mense februarii anni Domini .Mⁱ.CCCⁱ.XXⁱ. quinti.

Et per aliud dictorum septem albaranorum debentur Johanni Peric de Pampalona centum sexaginta tres sol. sex dnr. barchn. qui eidem remanebant ad solvendum pro salario quod sibi debebatur pro decem mensibus viginti septem diebus ad complementum quatuordecim mensium viginti septem dierum qui inceperunt quarta die intrante mense madii anni Domini .Mⁱ.CCCⁱ.XXⁱ. tercii et finierunt per totam primam diem mensis augusti anni sequentis .Mⁱ.CCCⁱ.XXⁱ. quarti per quos fuit in armata nostra pro remero ad partes Sardinie, quod albaranum fuit scriptum Barchinone septimadecima die intrante mense februarii anni Domini .Mⁱ.CCCⁱ.XXⁱ. quinti.

Et per aliud dictorum septem albaranorum debentur Guillelmo Ferrarii ducenti nonaginta sol. tres dnr. barchn. qui sibi restabant ad solvendum de salario quod sibi debebatur pro septem mensibus viginti septem diebus ad complementum quatuordecim mensium viginti septem dierum qui inceperunt quarta die intrante mense madii anni Domini .Mⁱ.CCCⁱ.XXⁱ. tercii et finierunt per totam primam diem mensis augusti anni sequentis .Mⁱ.CCCⁱ.XXⁱ. quarti per quos fuit in armata nostra pro balistario ad partes Sardinie, quod albaranum fuit scriptum Barchinone quintadecima die intrante mense februarii anni Domini .Mⁱ.CCCⁱ.XXⁱ. quinti.

Et per aliud dictorum septem albaranorum debentur Matheo de Aquilario centum et decem et octo sol. sex dnr. barchn. qui sibi restabant ad solvendum de salario quod sibi debebatur pro septem mensibus .XXⁱ. septem diebus ad complementum quatuordecim mensium viginti septem dierum qui inceperunt quarta die intrante mense madii anni Domini .Mⁱ.CCCⁱ.XXⁱ.IIIⁱ. et finierunt per totam primam diem mensis augusti anni sequentis .Mⁱ.CCCⁱ.XXⁱ.IIIⁱ. per quos fuit pro remero in viatico quod fecimus cum armata nostra ad partes Sardinie, quod albaranum fuit scriptum Barchinone .XXVII^a. die intrante mense novembris anni Domini .Mⁱ.CCCⁱ.XXⁱ. quinti.

Et per aliud dictorum septem albaranorum debentur Petro Comititis ducenti quatuor sol. quatuor dnr. barchn. qui sibi restabant ad solvendum de salario quod sibi debebatur pro decem mensibus viginti septem diebus ad complementum quatuordecim mensium viginti septem dierum qui inceperunt quarta die intrante mense madii anni Domini .Mⁱ.CCCⁱ.XXⁱ. tercii et finierunt per totam primam diem mensis augusti anni sequentis .Mⁱ.CCCⁱ.XXⁱ. quarti per quos fuit pro remero in viagio quod fecimus cum armata nostra ad partes Sardinie, quod albaranum fuit scriptum Barchinone decima die intrante mense decembris anni Domini .Mⁱ.CCCⁱ.XXⁱ. quinti. Que quidem quantitates ascendunt ad summam mille quingentorum sol. et sex dnr.

barchin.

Exhibuistis etiam octo publica instrumenta cum quibus prenominati Guillelmus Prats, Raimundus ça Boxeda, Dominicus Maurel, Bartholomeus de Clara, Johannes Petri de Pampalona, Matheus de Aquilario et Petrus Comitís vobis cessiones fecerunt de quantitibus supradictis et duo alia publica instrumenta cum quorum altero predictus Guillelmus Vilarces super quantitate sibi debita cessit jura sua Boniuhe Capitis, judeo, et cum altero dictus Boniuha cessit jura sua vobis, dicto magistro Samueli, super quantitate sibi cessa per dictum Guillelmum Vilarces. Et supplicaveritis nobis ut dictam quantitatem mille quingentorum sol. et sex dnr. vobis deberi recognoscere dignemur. Ideo, recuperatis nunc in Curia nostra alabaranis et instrumentis predictis et inibi laniatis, fatemur vobis, dicto magistro Samueli, debere dictam quantitatem mille quingentorum sol. et sex dnr. In cuius rei testimonium presentem litteram nostram vobis fieri jussimus nostro sigillo munitam.

Datam Barchinone, septima idus madii anno Domini .M^o.CCC^o.XX°. sexto.

Bernardus de Serradell, mandato domini Infantis.

119

[1326, maig 12. Sardènyia]

L'administrador general de Sardènyia, Francesc Daurats, paga a Guillem Colomer, apotecari, negociador a l'illa per Joan de la Geltrú i Felip Jutge, apotecaris de Barcelona, hereus de Pere Jutge, el que els era degut per compres de drap que n'efectuà l'almirall per fer-ne senyeres.

ACA, RP, MR, vol. 2064, I, f. 4 v.

ITEM DONAM an Guillem Colomer, de l'obrador d'En Pere Jutge, los quals l'almirall li devia per estemenya que n'avía presa [a obs de les senyeres de les galees]² e avem-ne àpoca. Donam-los-li a .XII. de mag, —.— .VII. lbr. .VII. sol. .VI. dnr.

Marginal: àpochà.

¹ *Primer compte de dates* de l'administració general de Sardènyia corresponent a l'any 1326.

² Sobrescrit.

En el mateix quadern, f. 21 v.: *ITEM COMPRAM d'En Guillem Colomer, del hობrador d'En Pere Jutge, .II. peses de fendatz de què fem .I. estandard reyal ab lo qual entram a .IX. jorns de juny de l'any de .M^o.CCC^o.XXVI°. e'l Castel de Càller; era la .I^a. pessa vermela e l'altra groga. Costaren e avem-ne àpoca, —.— .XII. lbr.* [Marginal: àpochà].

120

1331, octubre 15. Tortosa.

Fragments d'unes ordinacions d'Alfons el Benigne i Jaume III de Mallorca per a les armades de la guerra contra Gènova, on la malaltia del mariner és causa d'exempció de l'acordament i s'expressen les obligacions del patró respecte dels mariners que emmalaltissin.

ACA, C, reg. 537, ff. 58 r. i 58 v.

Publicades per Josep M. MADURELL i MARIMON, "Ordenanzas marítimas de 1331 y 1333", Anuario de Historia del Derecho Español, 21-22 (1961-62): 611-28.

Citat per Antoni CARDONER i PLANAS, Història de la medicina a la Corona d'Aragó, Barcelona, 1973, pp. 102-03.

<...> *ITEM* QUE TOT mariner qui sia acordat de nau o de leny o d'altre vexell e haje presa paga o préstech, que dege seguir lo viatge que haurà promès si doncs no havia necessitat de maleutia o que prenge muller depuys que serà acordat. E qui contra açò farà, en aquest cas deja ésser pres e retre la paga que rebí al petró, lo préstech o la paga que haurà presa, e que pach de ban .C. *sol.* o estia pres .C. dias al castell. E tot petró qui-l acordà [ne-l se'n men] pusque li sia denunciat, pach de ban .CC. *sol.* <...>

<...> *ITEM* SI-L MARINER pren [càrrech] en la nau, faent lo servey de la nau, ho-y pren maleltia, que deja comptar son loguer mentre que sia en la nau axí con si era san, trò que sien en terra de crestians ho en loch hon li puxa donar paraula bonament, e que-l petró lo deja pegar de tot so que li sia tengut en lo acordament. E si eren en lo viatge d'Ultramar, que sia tengut lo petró de tornar-lo aquí ab la nau. <...>

121

1335, [juliol 14]. [Sardenya].

L'administrador general de Sardenya, Francesc Daurats, paga a Francesc Rernaldet, metge, el sou d'un cavall alforrat que mantingué a l'illa en la repressió de la revolta dels Dòria durant l'any 1335.

ACA, RP, MR, vol. 2064, V, f. 99 v.

Francesch Rernaldet, metge.

ITEM DONE al dit Francesch Rernaldet², metge, per sou de .I. cavall alforrat en lo qual lo dit governador lo més e-l acordà per rahó de la dita guerra³, ultra aquells qui són en la dita ordinació, les quals li done per .I. mes qui comensà a .XV. jorns del mes d'abril del any .M.CCC.XXXV. e finà a .XIII. jorns de maig del dit any. E ha-n'i àpocha, —.— .VI. *lbr.*

ITEMLI DONE per .II. meses qui comensaren a .XV. jorns del dit mes de maig del dit any e finà a .XIII. jorns del mes de juliol. E ha-n'i àpocha, —.— .XII. *lbr.*

Marginal: manament e àpoches .II.

¹ Quadern d'acorriments per cavalls armats i alforrats, sous de peons i esmenes de cavalls, efectuats pel governador de Sardenya durant els anys 1334 i 1335.

² Potser sard o italià; Francesco C. CASULA documenta (s. d.) a Sardenya un Giusto i un Agostino Rinaldetti (*Carte reali diplomatiche di Alfonso III il Benigno, re d'Aragona, riguardanti l'Italia*, dins *CODOIN*, vol. 44, Pàdua, 1971, p. 284, § 509); i Luisa d'ARIENZO (1355) un Filippo Rainaldeti, mercader i ciutadà de Bosa (*Carte reali diplomatiche di Pietro IV il Cerimonioso, re d'Aragona, riguardanti l'Italia*, dins *CODOIN*, vol. 45, Pàdua, 1970, p. 297, § 586, i pp. 302-03, § 599 i 600).

³ *Dels barons Dòria.*

122

1337, juliol 5. Montalbán.

Concessió del monopoli de l'administració del bescuit de l'armada a l'apotecari de la reina, Pere Gener.

ACA, C, reg. 949, f. 188 v.

NOS PETRUS et cetera. Tenore presentis, in aliqualem satisfactionem servitorum per vos, Petrum Januarii, civem Barchinone, [progenitoris] nostris fideliter impensorum et expensarum per vos factarum sequendo nostram Curiam pro obtinenda r[evocatione] comissionis per Nos facte Johanni Garcesii, civi dicte civitatis, de collecta terciorum curie vicarii Barchinone, concedimus vobis, dicto Petro Januarii, dum vobis fuerit vita comes, quod cum contingerit per Nos seu de mandato nostro fieri armatam seu armatas in mari contra quosvis cum galeis, navibus seu quibuscumque aliis vassellis, vos et non alius pro parte nostre Curie habeatis administrare et procurare biscoctum quod pro dictis armata seu armatis fuerit necessarium et alia super administracione dicti biscocti et dependentibus ex eodem facere fideliter et legaliter ac eciam diligenter per vos seu substitutos vestros que necessaria fuerint seu eciam oportuna; et habeatis pro vestro salario et labore id quod per alios qui dictam administracionem seu officium tenuerunt est recipi non consuetum.

Mandantes presentis serie admiranto, visadmiranto et capitaneis ceterisque officialibus et subditis nostris presentibus et futuris quod vos, dictum Petrum Januarii, vel substitutum aut substitutos a vobis dum vixeritis, ut est dictum, ubicumque infra dominacionem nostram pro administratore dicti biscocti teneant vobisque respondeant seu responderi faciant de iuribus assuetis. In cuius rei testimonium presentem vobis fieri iussimus nostro sigillo pendenti munitam.

Datam in Monte Albano, .III°. nonas julii, anno Domini .M^o.CCC^o.XXX°.VII°.

Guillelmus de Villa, mandato regio facto per vicecancellarium.

123

1342, maig 23. Barcelona.

Albarà testimonial del que és degut a Guillem Canals, com a substitut temporal de Pere Gener, apotecari de la reina, de l'administració del bescuit de l'armada amb la qual l'almirall Pere de Montcada bloquejà l'Estret de Gibraltar l'any 1340.

ACA, RP, MR, vol. 638¹, f. 119 r.-v.

Guillem de Canals, ciutadà de Barcelona.

JO, EN JOHAN Ferràndez Munyoç *et cetera*², atorch a vós, En Guillem de Canals, ciutadà de Barcelona, que per [la dita Cort] vos són deguts *septingenti sexaginta octo sol. sex dur. barchn.*, los quals devíets cobrar de compte que a mi havets retut en nom d'En Pere Janer, apothecari de Casa de la senyora Reyna dona Maria, muller del dit senyor Rey, de una quantitat de bescuyt que faés fer a ops d'aquelles .X. galeas que-l senyor Rey féu armar en Barcelona en lo mes de setembre del any .M.CCC.XL., les quals lo noble En Pere de Muncada, almirall del senyor Rey, menà al Estret de Jubaltar contra lo Rey de Marrochs, del retiment del qual compte yo he [fet] albarà testimonial lo [dia] que aquest és fet al dit En Pere Janer solament per testimoni del retiment del dit compte. E ab lo present albarà devets cobrar de la dita Cort la quantitat dessús dita per ço com se [adeu]dava a vós e no al dit En Pere Janer per la rahó en lo dit albarà testimonial contenguda. En testimoni *et cetera*³.

Scrit en Barcelona, [a .XXIII.] dies del mes de maig *anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. secundo.*

¹ *Primer llibre d'albarans fets per En Johan Ferràndez Munyós, doctor en leys e Maestre Racional de la Cort del Senyor Rey...*

² *Doctor en leys e maestre racional de la Cort del senyor Rey.*

³ *De la qual cosa fas a vós lo present albarà segellat ab lo segell del dit meu ofici.*

124

[1342, desembre 20. Barcelona]

Acordament del barber Bernat Aguiler en una galera en la qual ha d'embarcar diversos productes per a l'exercici del seu ofici i on se li assigna un lloc per a remar.

ACA, RP, MR, vol. 2277, I¹, f. 11 v.

Citat per Charles Emmanuel DUFOURCQ, "Les équipages catalans au XIVe siècle: effectifs, composition, enrolement, paye, vie à bord", dins Rosalba RAGOSTA (ed.), *Le genti del mare Mediterraneo...*, Nàpols, 1981, vol. 1, pp. 546, 552 i 556-57.

Metges e barbers.

BERNAT AGUILER, barber, qui està ab En Pere Aguilier, pare seu, a la plaça de Santa Anna. *Fidejussor*. Solçina, als Cambis. Donam-li per .III. meses —.— .VIII. *lbr.*

Marginal: Deu metre engüents, drap, estopa. Deu vogar lo terçol.

¹ Llibre d'acordament de la galera de l'almirall Pere de Montcada armada contra el rei de Mallorca, que sortí de Barcelona el 22 de desembre de 1342 i hi desarmà el 20 d'abril de 1343. Componien la tripulació de la galera, cobrant pels quatre mesos de servei: l'almirall (1320 ss per 33 dies, a raó de 40 ss diaris); 4 escuders de l'almirall (160 ss, a raó de 40 ss per escuder); 4 nobles; 4 escuders dels nobles (240 ss); el còmit (400 ss); 10 notxers (200-240 ss); 8 proers (140 ss); 4 cruïllers (110-120 ss); 5 aliers (170-180); 4 espatllers (135- 140 ss); 6 terços (120 ss); 14 ballesters (150-160 ss); 5 joglars / trompadors (50 ss); 1 metge-barber (160 ss); 1 palomer (100 ss); 137 remers (75-80 ss) i 10 homes de suplement, acordats el 26 de gener, per a servir fins al 22 d'abril i que partiren de Barcelona el 22 de desembre (46-56 ss 8 d b., per 2 mesos i 25 dies). En total, 219 persones.

² Els terços o *terços* només hi rebien 6 ll. Fou el mateix cas d'un alier, que *deu vogar terçol a popa e no met armes* (*ibid.*, f. 6 v.)

125

1343, gener 25. Barcelona.

Ordre de pagament de l'esmena pel cavall de Guillem de Vilalba, afollat en la frontera de Camporodon, en la guerra contra el rei de Mallorca, el qual havia estat estimat en 1200 ss b. per Berenguer de Montbui, veguer de Girona, Guillem de Blanes, Francesc de Rocabruna, cavallers, i Ferrer de Salelles, menescal de Barcelona, comissionats pel rei i pels capitans de l'exèrcit, Guillem de Bellera i Arnau d'Erill, cavallers, per a l'estimació dels cavalls presents en aquella frontera.

ACA, C, reg. 1305, f. 172 r.

PETRUS et cetera. Dilecto consiliario et thesaurario nostro, Bernardo de Ulzinellis, legum doctori, salutem et cetera. Cum per Curiam nostram debeantur dilecto nostro Guillelmo de Vilalba pro precio cuiusdam equi sui de pilo bruno qui in nostro servicio affollatus in genu sinistro extitit in guerra exequcionis justicie quam fieri facimus contra Maiorice Regem in frontaria Campirotundi in qua dictus Guillelmus Nobis diu servivit, quique per dictum Guillelmum dilecto adalillo nostro Stephano Roderici, ad hec deputato, pro affollato restitutus fuit ut constat per quoddam publicum instrumentum confectum per Franciscum de Pilis, notarium publicum Campirotundi, .XIII°. kalendas februarii anno subscripto, in quo nobilis Guillelmus de Bellera, capitaneus noster, una cum nobili Arnaldo de Erillo in dicta guerra confessus fuit dictum equum constitum fuisse pro parte nostre Curie adalillo predicto, quod in nostra Cancellaria restitutum fuit et pro cautela Curie laceratum, mille ducenti sol. barchn. debeantur ad quos dictus equus extimatus fuit ut apparet per quoddam albaranum Francisci Molina, scriptoris publici curie Campirotundi ac scriptoris extimacionis [facte] equorum qui sunt in dicta guerra ad servicium nostrum per Berengarium de Montebovino, vicarium Gerunde, per Nos ad dictam extimacionem deputatum, ac Guillelmum de Blanis, Franciscum de Rochabruna, milites, ac Ferrarium de Salelles, menescallum Barchinone, deputatos ad

dictam extimacionem faciendam per dictos nobiles Guillelmum de Bellera et Arnaldum de Erillo, quod fuit scriptum in Camporotundo, .XV°. kalendas februarii anni subscripti, quod similiter fuit in nostra Cancellaria restitutum et laniatum, Nosque dictos mille ducentos sol. dicto Guillelmo de Vilalba de peccunia Curie nostre per Nos tribui et exsolvi velimus. Ideo, vobis dicimus et mandamus quatenus de peccunia Curie nostre que est vel erit penes vos tribuatis et solvatis dicto Guillelmo de Villalba quantitatem peccunie supradictam et, facta solutione, presentem ab eo recuperetis litteram et apocham de soluto.

Datam Barchinone, .VIII°. kalendas februarii, anno Domini millesimo .CCC^o.XL°. secundo. Arnaldus, vicecancellarius.

Matheus Adriani, mandato regio facto per Ferrarium de Caneto, consiliarium.

126

1343, febrer 24. Barcelona.

El rei mana a l'apotecari de la reina, Pere Gener, com a administrador del bescuit de l'arnada, confirmant-li'n la concessió, que rebí el gra o la farina que li trametran, que en faci fer bescuit per a l'expedició contra el rei de Mallorca i que després el lliuri a les persones que li seran indicades amb els albararans de l'escrivà de ració corresponents.

ACA, C, reg. 1305, f. 210 r.-v.

NOS PETRUS et cetera. Attendentes Nos dudum cum carta nostra datam in Montealbano, .III°. nonas julii anno Domini .M^o.CCC^o.XXX°.^o1. septimo² concessisse ex justis et rationabilibus causis vobis, fideli nostro Petro Janerii, apothecario³ et [camerario]⁴ illustris Marie⁵, Regine Aragonum, consortis nostre carissime, ut cum contingeret per Nos seu de mandato nostro fieri armatam seu armatas in mari contra quosvis cum galeis, navibus seu quibusvis aliis vassellis vos et non alius, toto tempore vite vestre, pro parte Curie nostre, haberetis administrare et procurare biscoctum quod pro dictis armata seu armatis esset necessarium et alia super administracione dicti biscocti et dependentibus ex eodem facere fideliter et legaliter et eciam diligenter per vos seu substitutos vestros que necessaria essent vel eciam opportuna; et haberetis pro vestro salario et labore id quod per alios qui dictam administracionem seu officium [tenerunt] fuit recipi consuetum, ut hec et alia in dicta carta nostra lacius continetur. Attendentes eciam quod pretextu viagi executionis quam viriliter ac feliciter, Deo propicio, facere proponimus proculdubio contra Maiorice Regem, vassallum nostrum Nobis rebellem, expedit inter alia necessaria dicto viagi biscoctum procurari et parari in magna quantitate.

Idcirco, concessionem predictam vobis, dicto Petro Janerii, ut premittitur factam de administracione dicti biscocti huius serie confirmantes et approbantes, vobis, memorato Petro, dicimus et mandamus quatenus tam a Raimundo Botella quam ab aliis quibuscumque personis per Nos ad recipiendum granum deputatis seu deputandis recipiatis et habeatis dictum granum seu farinam ad faciendum biscoctum necessarium prout Nos illis injunximus seu decetero

injungemus, et de dicto grano seu farina quod vel quam vobis pro faciendo biscoctum tradi mandavimus, faciatis et paretis per vos vel substitutos vestros biscoctum ad opus execucionis predictæ ipsumque biscoctum tradatis illis personis quibus cum albarano vel albaranis scriptoris porcionis Domus nostre vobis injunctum fuerit seu mandatum habendo, vos in predictis diligenter, utiliter atque bene prout de fide et legalitate vestra plene confidemus et speramus; et ecce quod cum alia littera nostra datam ut infra⁶ mandamus dilecto consiliario et thesaurario nostro Bernardo de Ultzinellis, legum doctori, ut vobis ministret, tradat et deliberet expensas necessarias ad predicta. Mandamus eciam huius serie magistro rationali Curie nostre vel alii cuicumque a vobis computum audituro quod expensas quas in administratione dicti biscocti et dependentibus ex inde feceritis in vestro computo admittere teneatur.

Datam Barchinone, sexto kalendas marcii, anno Domini .M^o.CCC^o.XL°.II°. Arnaldus, vicecancellarius.

Jacobus Conesa, mandato regio facto per Petrum dez Pens, consiliarium, et vidit eam scriptor porcionis.

¹ Abans: .XL°, suprimet.

² ACA, C, reg. 949, f. 188 v., Apèndix, § 122.

³ Abans: *camerario et*, suprimet.

⁴ Sobrescrit.

⁵ Abans: *domine*, suprimet.

⁶ ACA, C, reg. 1305, f. 210 r., Apèndix, § 127.

127

1343, febrer 24. Barcelona.

Ordre a Bernat d'Olzinelles, tresorer, perquè es faci càrrec de totes les despeses que l'apotecari de la reina, Pere Gener, hagi de fer com a administrador del bescuit de l'armada, per al nòlit de la farina i altres despeses de fer fer el bescuit per a l'expedició contra el rei de Mallorca.

ACA, C, reg. 1305, f. 210 r.

PETRUS et cetera. Dilecto consiliario et thesaurario nostro Bernardo de Ulcinellis, legum doctori, salutem et cetera. Cum Nos mandaverimus cum alia littera nostra datam ut infra¹ Petro Janerii, camerario et apothecario illustris dompne Marie, Regine Aragonum, consortis nostre carissime, cui aministracio biscocti faciendi ad opus cuiusvis armate per Nos seu de mandato nostro fiende comissa extitit ad vitam suam per Nos cum carta nostra ut in ipsa lacius continetur², quod a quibusvis personis per Nos ad id deputatis vel deputandis recipiat granum vel farinam necessarias ad biscoctum nunc faciendum ad opus viagiū execucionis quam in brevi facere intendimus proculdubio, condedente Domino, contra Maiorice Regem, vassallum nostrum Nobis rebellem.

Ideo vobis dicimus et mandamus quatenus dicto Petro Janerii ministretis, tradatis et deliberetis peccuniam necessariam tam ad solucionem naulei dicti grani vel farine que adduci habet de civitate Dertusensis vel aliis locis ad civitatem Barchinone vel ad alia loca quam in

missionibus et expensis in faciendo dictum biscoctum et aliter faciendis. Recipiendo ab ipso Petro apocham in qualibet solutione quam sibi feceritis hac de causa, in quaquidem apocha tenor huius littere sit insertus. Nos enim, tenore presentis mandamus magistro rationali Curie nostre vel alii cuicumque a vobis comptum audituro quod id quod dicti Petro exsolvendum duxeritis ratione predicta in vestro recipiat compoto vobis sibi exhibente tempore vestri racionii apochas supradictas.

Datam Barchinone, .VI^a. kalendas marcii, anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. secundo. Arnaldus, vicecancellarius.

Idem³.

¹ ACA, C, reg. 1305, f. 210 r.-v., Apèndix, § 126.

² ACA, C, reg. 949, f. 188 v., Apèndix, § 122.

³ *Raimundus Sicardi, maclato domini Regis.*

128

1343, febrer 24. Barcelona.

Pere III mana que de la farina mòlta a Tortosa per a la Cort, en siguin tramesos 500 cafissos immediatament a Barcelona, a mans de l'apotecari de la reina Pere Gener, com a administrador del bescuit de l'armada, per a fer-ne fer el corresponent per a l'expedició contra el rei de Mallorca.

ACA, C, reg. 1305, f. 206 r.

PETRUS et cetera. Fideli domestico nostro, Raimundo Botella, salutem et cetera. Mandamus vobis quatenus de farina tritici quod pro parte Curie nostre moli fecistis in civitate Dertuse mittatis incontinenti apud civitatem Barchinone quingenti cafficia farine ad mensuram Dertuse, tradendo Petro Janerii, apothecario et camerario illustris Marie, Regine Aragonum, consortis nostre carissime, deputato per Nos ad faciendum inde biscoctum ad opus viagii exequcionis quam faciemus in brevi, Deo presule, contra Maiorice Regem, vassallum nostrum nobisque rebellem, vel cui voluerit loco sui, de tradicionem vero quam inde feceritis recipiendo apocha et presentem.

Datam Barchinone, .VI°. kalendas marcii, anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. secundo. Arnaldus, vicecancellarius.

Idem¹.

¹ *Guillelmus de Moraria, mandato regio facto per vicecancellarium.*

129

1343, febrer 24. Barcelona.

El rei mana a l'apotecari de la reina, Pere Gener, com a administrador del bescuit de l'armada, que rebi la farina que li trametran de Tortosa, que en faci fer bescuit per a l'expedició contra el rei de Mallorca i que després el lliuri a les persones que li seran indicades amb els albararans de l'escrivà de ració corresponents.

ACA, C, reg. 1305, f. 205 v.

PETRUS et cetera. Fideli nostro Petrus Janerii, camerario et apothecario illustris Marie, Regine Aragonum, consortis nostre carissime, salutem et cetera. Quia Nos cum alia littera nostra datam ut infra¹ mandamus Raimundo Botella ut mittat et tradat vobis vel cui volueritis loco vestri quingenta cafficia farine tritici ad mensuram Dertuse, ut inde vos biscoctum fieri faciatis ad opus viagii exequcionis quam faciemus in brevi, Deo duce, contra Maiorice Regem, vassallum nostrum nobisque rebellem, ideo, vobis dicimus, comittimus et mandamus quatenus a dicto Raimundo Botella recipiatis vel recipi faciatis dicta quingenta cafficia² farine, quam habita faciatis inde fieri incontinenti dictum biscoctum diligenter, utiliter atque bene ipsumque tradatis illis personis quibus Nos cum albarano vel albaranis scriptoris porcionis Domus nostre vobis duxerimus injungendum.

Datam Barchinone, .VI°. kalendas marcii, anno Domini millesimo .CCC^o.XL°. secundo. Arnaldus, vicecancellarius.

Guillelmus de Moraria, mandato regio facto per vicecancellarium.

¹ ACA, C, reg. 1305, f. 206 r., Apèndix, § 128.

² Abans: *quintalia*, suprimit.

130

[1343], febrer 24. Barcelona.

Ordre a Bernat d'Olzinelles, tresorer, perquè es faci càrrec de totes les despeses que l'apotecari de la reina, Pere Gener, hagi de fer com a administrador del bescuit de l'armada, per al nòlit de la farina que ha de ser tramesa des de Tortosa i altres despeses de fer fer el bescuit per a l'expedició contra el rei de Mallorca.

ACA, C, reg. 1305, f. 205 v.

PETRUS et cetera. Dilecto consiliario et thesaurario nostro Bernardo de Ulzinellis, legum doctori, salutem et cetera. Cum Nos comiserimus cum alia littera nostra datam ut infra¹ Petro Januarii, camerario et apothecario serenissime Marie, Regine Aragonum, consortis nostre carissime, ut recipiendo vel recipi faciendo a Raimundo Botella quingenta cafficia farine

tritici ad mensuram Dertuse inde faciat aut fieri faciat biscoctum ad opus viagii exequcionis quam faciemus in brevi, concedente Domino, contra Maiorice Regem, Nobis rebellem, ideo, vobis dicimus et mandamus quatenus tradatis et deliberetis dicto Petro Janerii peccuniam ei necessariam tam ad solucionem naulei dicte farine que adduci habet de civitate Dertuse ad civitatem Barchinone quam in missionibus et expensis in faciendo dictum biscoctum et aliter faciendis, recipiendo ab ipso Petro Janerii [apocham]² de eo quod sibi dicta de causa exsolveritis seu tradideritis et presentem.

Datam Barchinone, .VI°. kalendas marcii, anno predicto³. Arnaldus, vicecancellarius.

Idem⁴.

¹ ACA, C, reg. 1305, f. 205 v., Apèndix, § 129.

² Sobrescrit.

³ *Anno Domini millesimo .CCC^o.XL°. secundo.*

⁴ *Guillelmus de Moraria, mandato regio facto per vicecancellarium.*

131

1343, febrer 27. Barcelona.

Pere III mana a Domingo de Cetina, escrivà del mestre racional, i Jaume Rovira, que rebin totes les quantitats de bescuit que faci fer l'apotecari de la reina Pere Gener, com a administrador del bescuit de l'armada, per a l'expedició contra el rei de Mallorca, i que el facin portar a l'armada i l'exèrcit segons els serà ordenat pels albarans corresponents de l'escivà de ració.

ACA, C, reg. 1305, f. 212 v.

NOS PETRUS et cetera. De industria et legalitate vestri, fidelium nostrorum Dominici Cetina, scriptor officii magistri rationalis Curie nostre, et Jacobi Rovira, civis Barchinone, plenarie confidentes, constituimus et ordinamus vos ac vobis facultatem omnimodam impartimur quod loco vice nomine et pro parte nostra recipiatis seu recipi faciatis a Petro Januarii necnon ab aliis quibuscumque personis per Nos ad hec deputatis omnes et singulas quantitates biscocti tam jam factas quam decetero faciendas ad opus exequcionis quam, Domino permitente, facere proponimus contra Maiorice Regem suosque subditos atque terras, illasque cum per vos vel vestrum alterum recepte extiterint conservetis et custodiatis ac conservari et custodiri actenus faciatis ne ipse biscocti quantitates minui valeant vel consumi quas siquidem quantitates biscocti ad stolium seu exercitum regium asportari ilico faciatis et easdem ordinetis, administretis et distribuatis prout per Nos vobis injunctum extiterit cum albarano dilecti scriptori porcionis Domus nostre. Nos enim, memorato Petro Januarii et quibusvis aliis pro Nobis biscoctum facientibus seu administrantibus harum serie precipimus quod prefatum biscoctum vobis vel vestrum alteri ilico deliberent atque tradant.

Datam Barchinone, tercio kalendas marcii, anno Domini millesimo .CCC^o.XL°. secundo. Arnaldus, vicecancellarius.

Jacobus Conesa, mandato regio facto per Petrum
Despensens, consiliarium.

Ordre al tresorer perquè en cobreixi les despeses a ACA, C, reg. 1306, ff. 7 v.-8 r. (1343-04-08. Barcelona).

132

[1343, març. Barcelona]

Bernat d'Olzinelles, tresorer del rei, paga a l'apotecari de la reina, Pere Gener, com a administrador del bescuit de l'armada, 1000 ss b. per les despeses de fer fer el bescuit per a l'expedició contra el rei de Mallorca.

ACA, RP, MR, vol. 320, f. 63 v.

ITEMDONE an Pere Janer, de la Cambra de la senyora Reina, e ordenat per lo senyor Rey a reebre la farina e fer bescuyt d'aquella a ops de la execució del Rey de Mallorques ab letra del dit senyor *datam Barchinone, .VI°. kalendas marcii* del any present¹, per la qual letra de comissió és fet manament a mi que li donàs aquelles quantitats que mester hagués a ops de la dita administració², e he-n àpocha del dit Pere Janer, —.— *mille sol. barchn.*

Marginal: àpocha en què és insertada la letra del manament del senyor Rey, qui és general, que li pagàs totes messions necessàries al nòlit de farina e de gra e de fer lo bescuit e en altra manera.

¹ ACA, C, reg. 1305, f. 210 r.-v., Apèndix, § 126.

² ACA, C, reg. 1305, f. 210 r., Apèndix, § 127.

D'altres pagaments pel mateix concepte a ACA, RP, MR, vol. 320, f. 70 r., març (1200 ss b.), Apèndix, § 133, i *ibid.*, vol. 320, f. 107 v. abril (600 ss b.)

133

[1343, març. Barcelona]

Bernat d'Olzinelles, tresorer del rei, paga a l'apotecari de la reina, Pere Gener, com a administrador del bescuit de l'armada, 1200 ss b. més per les despeses de fer fer el bescuit per a l'expedició contra el rei de Mallorca.

ACA, RP, MR, vol. 320, f. 70 r.

ITEMDONE an Pere Janer, cambrer e apothecari de la senyora Reyna, ordonat per lo senyor Rey a reebre lo gra e farina necessària al bescuyt qui ara se deu fer a ops del viatge de-la execució la qual lo dit senyor en breu entén affer contra lo Rey de Mallorques, vassall

seu a ell rebelle. E ha-n'i letra del dit senyor *datam Barchinone, .VI°. kalendas* del present mes de març¹, ab la qual és a-mi fet manament per lo dit senyor que liure al dit Pere Janer los diners a ell necessaris, axí a la paga dels nòlits del dit gra o farina que deuen aportar de la ciutat de Tortosa o d'altres lochs a la ciutat de Barcelona o a altres lochs, con en les messions e despeses faedores en fer lo dit bescuyt e en altra manera, segons que-s conté en la dita letra, la tenor de la qual és insertada en la àpocha, la qual jo he del dit En Pere Janer, —.— .M.XX. *sol. barchn.*

Marginal: àpocha en què és inserta la letra del manament, qui és general.

¹ ACA, C, reg. 1305, f. 210 r., Apèndix, § 127.

D'altres pagaments pel mateix concepte a ACA, RP, MR, vol. 320, f. 63 v., març (1000 ss b.), Apèndix, § 132, i *ibid.*, vol. 320, f. 107 v., abril (600 ss b.)

134

1343, març 7. Barcelona.

Vist-i-plau reial per a la venda, per part de la universitat de la vila de Piera, d'un violari de 400 ss b. a Pere Gavet, mestre en medicina, ciutadà de Barcelona, per preu de 140 ll b., per a contribuir al finançament de l'expedició a Mallorca.

ACA, C, reg. 990, f. 34 v.

Citat per Lluís COMENGE i FERRER, "La medicina en el reino de Aragón (siglo XIV)", *El Siglo Médico*, 44 (1897) [reimpr.: Valladolid, 1974, p. 52].

IN CIVITATE Barchinone, nonis marcii anno Domini millesimo .CCC^o.XL°. secundo, fuit apposita firma domini Regis et sigillum eius appensum in quodam publico instrumento nondum clauso sed claudendo per Johannem Salati, notarium publicum Barchinone, vendicionis per universitatem ville Apiarie et termini ipsius de violario quadringentorum sol. monete barchn. facte Petro Gaveti, magistro in medicina, civi Barchinone, per dictam universitatem dicto magistro Petro Gaveti annis singulis solvendorum per duos terminos, scilicet in proximis venturis kalendis sive prima die mensis septembris, ducentos sol., et alios ducentos sol. in kalendis sive prima die presentis mensis marcii, ad unum annum exnunc primo venturum et de inde quolibet anno per dictos terminos toto tempore vite naturalis Saurine, uxoris Bernardo de Podio, notarii Barchinone, et Blanche, filiarum dicti Petri Gaveti, et alterius earum post obitum alterius, sub certis modis et condicionibus in dicto instrumento contentis, pro precio cuius quidem violarii dicta universitas seu eius nuncius habuit centum quadraginta lbr. dicte monete, prout in dicto instrumento, quod fuit actum in dicta villa Apiarie, in riarua scilicet eiusdem juxta castellum quod inibi est, pridie nonas marcii anno Domini .M.CCC.XL. secundo, [continetur]¹. Tenor vero firma domini Regis sequitur in hunc modum:

Sig — num Petri, Dei gratia, Regis Aragonum et cetera ut supra² usque ad hec verba pro quorum validacione sigillum nostrum in presenti instrumento appendi jussimus et etiam in testimonium premissorum. Signata.

Jacobus Conesa, mandato domini Regis, presentem Bernardo de Ulzinellis, thesaurario, Ferrario de Caneto et Ferrario de Villafranca, consiliariis.

¹ Sobrescrit.

² *Valencie, Sardinie et Corsice, Comitisque Barchinone, qui premissis omnibus et singulis nobis presentatis ex parte ipsius universitatis et que facta sunt justis et veris causis, deliberacione habita in nostro consilio, auctoritatem impendimus et decernimus pariter assensum, ex certa sciencia ea confirmantes et approbantes et ex nostri plenitudine potestatis. Suplentes omnem defectum si quis forte est vel sit aut fuerit vel esse possit in predictis, per dictam universitatem et alios predictos factis et gestis tam ratione sollempnitatis que in talibus a jure requiritur forte non adhibite quam aliqua alia ratione jure vel causa. Volentes premissa omnia et singula valere et tenere ac si in eis facta essent et observata omnia et singula que in circa talia debent vel consueverunt fieri de jure vel consuetudine. Tollentes ex dicta potestate et pro sublatis haberi volentes omnia et singula per que de jure vel defecto posset premissis modo aliquo obviari, contradici vel fieri. Et eciam promittimus vobis, dicto emptori et vestris, quod premissa omnia et singula per Nos et officiales nostros faciemus vobis vel quibus volueritis attendi et compleri ut superius melius et largius exprimuntur et vobis promittuntur per jamdictos venditores et quod inde gratiam elongamenti aliquam non faciemus nec fecimus nec sustinebimus nec paciende aliquam excepcionem vel dilacionem fieri vel opponi, nisi demum solucionis ubi probaretur per apocham vel apochas manu notarii publici confectas. Immo, incontinenti cum per vos vel vestros inde fuerimus requisiti, compellemus seu compelli faciemus in personis et bonis predictos venditores ad solvendum vobis vel quibus volueritis soluciones dicti violarii in suo vel suis terminis, et penas, missiones, dampna et ineterese premissas et premissa et alia faciemus et dabimus opera cum effectu, quod omnia et singula supradicta vobis impleantur et observentur, ut superius continentur, et quod contra predicta vel aliqua de predictis non faciemus vel veniemus aliquo jure, causa vel ratione. Jurantes hoc omnia et singula in anima nostra per dominum Deum et eius Sancta Quatuor Evangelia corporaliter a nobis tacta. Quam firmam et juramentum facimus Nos, dictus Rex, in posse fidelis scriptoris nostri, Jacobi Conesa, nonis marcii anno Domini millesimo .CCC°.XL°. secundo, presentibus testibus Bernardo de Ulzinellis, legum doctore, thesaurario, Ferrario de Caneto et Ferrario de Villafranca, consiliariis nostris.*

El pagament al tresorer del rei a ACA, RP, MR, vol. 320, f. 35 v., juny, Ap, Doc., § 161.

135

1343, març 21. Barcelona.

El rei mana a l'apotecari de la reina, Pere Gener, com a administrador del bescuit de l'armada, que rebí i faci portar a Tarragona tanta quantitat de farina de la que s'ha comprat i mòlt a Montblanc com per a fer-ne mil quintars de bescuit per a l'expedició contra el rei de Mallorca.

ACA, C, reg. 1305, f. 229 r.

PETRUS et cetera. Fideli nostro Petro Janerii, camerario et apothecario serenissime [Marie]¹, Regine Aragonum, consortis nostre carissime, salutem et cetera. Dicimus et mandamus vobis quatenus de farina tritici quod in villa Montisalbi emi fecimus aGuillelmo Janerii et Francisco Alanyani, quodque in ipsa villa moli mandavimus, recipiatis a Berengario Cerdani et Petro Cathalani, per Nos ad id deputatos, talem et tantam quantitatem deportandam ad civitatem Terracone que sufficiat ad mille quintallos biscocti quod per vos vel alium loco vestri fieri volumus et jubemus in ipsa civitate in fogaciis albis ad opus viagi executionis ad quam procedere intendimus in brevi contra Maiorice Regem, Domino concedente, et in hoc nullam tarditatem seu dilacionem aliqualem apponatis, immo [quamtum] magis [festine]

poteritis ad faciendum dictum biscoctum [totaliter] procedatis cum ob temporis brevitatem periculum sit in mora.

Mandantes per presentem dictis Berengario Cerdani et Petro Cathalani ut quantitatem farine predictam necessariam ad dictos mille quintallos biscocti faciendum tradant incontinenti vobis vel cui volueritis loco vestri, recipiendo apocham de quantitate farine quam ratione predicta tradent vobis aut cui vos volueritis ut est [dictum].

Datam Barchinone, .XII°. kalendas aprilis anno Domini .M^o.CCC^o.XL°.II°. Arnaldus, vicecancellarius.

Guillelmus de Moraria, mandato regio facto per vicecancellarium.

136

1343, març 26. Barcelona.

El rei sol·licita els serveis personals de Pere (de Cervera), Pere Ros i Bartomeu de Casaldòria, físics, de Jaume Bruguera i Felip (de Morvedre), cirurgians, i de Domingo (de València) i Juan de Morello, ferrers-menescals, aquests últims amb dos ajudants, els quals ha escollit per a acompanyar-lo en l'expedició contra el rei de Mallorca d'entre tots els altres que usualment el serveixen, citant-los a Barcelona per al 25 d'abril següent i demanant-los que li comuniquin de seguida si s'hi avenen o no.

ACA, C, reg. 1406, f. 4 r.

EN PERE, per la gràcia de Déu, Rey d'Aragó *et cetera*. Al feel nostre, mestre [Pere? . .]¹, físich de Cervera, salut e gràcia. Com entre·ls altres que havem [elegit]s a nostre servey havem·vos [e]llet a [ser]vir e seguir·nos en lo viatge que, Déu volén, farem en breu a les parts de Mallorques per rahó de l'exequió que fem contra·l Rey de Mallorques, gents e terres sues, per ço·us pregam e havem per bé que·us aparell[ets] de seguir·nos en lo dit viatge e que siats ab Nós en la ciutat de Barcelona aparellat de recullir lo .XXV. dia del mes d'abril primer vinent. Nós, emperò, satisfarem a vós en vostre salari e provisió per manera que vós ne serets pagat. Encara que en [son] loch e temps vos proseguirem de favor e [de] gràcia. Certificats·nos emperò per [letra] vostra per lo portador de la present de vostra intenció e propòsit.

Dada en Barcelona, a .XXVI. dies anats del mes de març, en l'any de Nostre Senyor .M.CCC.XL.III. *Signata*.

SIMILES:

Magistro Jacobo Bruguera, cirurgico Valencie.

Petro Ros, fisico ville Sancti Mathei.

Magistro Philippo, cirurgico Muriveteris.

Magistro Bartholomeo de Casaldoria, fisico Dertuse.

Dominico, menescal-ferrario Valencie, quod cum duobus famulis ad suum aptis officium sit Barchinona dicta die.

Datam Barchinone, prima die mensis aprilis.

Guillelmus de Moraria, mandato regio facto per scriptorem porcionis.

ITEM FUIT scriptum Johanni de Moriello, fabro e menescallo Cesarauguste quod paret se ad eundum in viagio Maiorice cum duobus famulis aptis officio, sicquod sit in Barchinona .XXV^a. die mensis aprilis.

Datam Barchinone, .VIII^a. die dicto mensis anno predicto.

Egidius Petri, mandato regio facto per scriptorem porcionis.

¹ Il·legible. Sembla que només hi figura el nom de fonts.

137

1343, març 26. Barcelona.

Del rei a Pere de Tous, mestre de l'orde de Montesa, i a Elionor de Castella, vídua d'Alfons el Benigne, com a senyors jurisdiccional, perquè facin tot el possible, respectivament, per tal que els físics Pere Ros, de Sant Mateu del Maestrat, i Bartomeu de Casaldòria, de Tortosa, puguin acompanyar el rei en l'expedició contra el rei de Mallorca, obeint el requeriment personal que els ha estat fet.

ACA, C, reg. 1406, f. 2 v.

EN PERE, per la gràcia de Déu, Rey d'Aragó *et cetera*. A l'amat nostre, frare Pere de Tous, mestre de cavalleria de [l'orde de] Montesa, salut e dilecció. Com Nós [havem elet' en nostra servey a] Pere Ros, veí de la vila de Sant Mateu, que s'apparell e vinga a Nós [...] per servir a Nós en lo viatge que breument, Déu volent, [farem] en les parts de Mallorques, per rahó de la exeqüció que fem contra lo Rey de Mallorques, gens e terra sua, per ço, significan-vos que·l seu servey és a Nós necessari en lo dit negoci, pregam-vos curosament [que] façats ab acabament [que·l dit] mestre Pere Ros haïam sens tota falta, car Nós lo satisfarem en tal manera que el se'n tindrà per pa[gat] de nostre [...]

Dada en Barcelona, .XXVI. dies anats del mes de març, en [l'any de .M.CCC.XL.III.]

SEMBLANT letra fué enviada a la muy alta Dona Leonor, per la gracia de Dios, Reyna de Aragón, muller que fué del muy alto señor Don Alfonso, de buena memoria, Rey d'Aragón, padre nuestro, pro Bartholomeo de Casaldoria, fisico Dertuse¹.

¹ ACA, C, reg. 1406, f. 4 r., Apèndix, § 136.

138

1343, abril 9. Barcelona.

Del rei a Bernat d'Illa acceptant que Guillem des Soler, cirurgià, en lloc d'acompanyar-lo en l'expedició contra el rei de Mallorca, per a la qual ja s'havia preparat, vagi a servir el rei de Bohèmia, malalt, com així li ho havia manat el dit noble.

ACA, C, reg. 1059, f. 33 v.

PETRUS et cetera. Nobili et dilecto nostro Bernardo de Insula, salutem et cetera. Vidimus quendam litteram per vos missam dilecto chirurgico nostro magistro Guillelmo de Solerio ut apud illustrem Regem Boemie,¹ quadam infirmitate gravatum, [properet] gressus suos, sane quavis eundem magistrum opido necessarium haberemus ut nobis serviret in exequcione quam facimus contra Maiorice Regem suosque subditos atque terras jamque dictus magister suos propterea fecerit apparatus, verum tamen, volentes in hac parte condescendere votis nostris et eiusdem Regis Boemie beneplacitis adhabere, memoratum magistrum vobis evestigio destinamus, rogantes vos attente quatenus ipsum magistrum apud eundem Regem et alia nostri honoris intuitu ac ipsius meritorium obtentu prosequamini graciis et auxiliis opportunis.

Datam Barchinone, .V^o. idus aprilis, anno Domini millesimo trecentesimo .XL°. tercio. Arnaldus, vicecancellarius.

Raimundus Sicardi, mandato regio facto per Ferrarium de Caneto, consiliarium.

¹ Joan I de Luxemburg, fill de l'emperador germànic Enric VII, després d'assolir el tron de Bohèmia en casar-se amb Elisabet, última descendent dels reis txecs (1310), abandonà el govern del país en mans de la seva muller i dels nobles per a anar a lluitar per tota Europa (Baviera, Flandes, Prússia), i finalment va establir-se a França. La seva vista fou sempre feble i com que li empitjorava, féu cridar un metge francès que prometé curar-lo. El metge fracassà i Joan el féu ficar dintre d'un sac i llançar-lo al riu Oder. Tot seguit cridà un àrab, que es negà a venir si el rei no li assegurava un bon tracte malgrat que no reeixís a curar-lo; la cura que li aplicà li causà molt de dolor, però la vista del rei no millorà. Cap a 1339 gairebé estava completament cec. Joan de Bohèmia, decidí aleshores d'anar a Montpeller (1340), on fou assistit per Guiu de Chaulhac, el qual, tot i que va escriure un tractat sobre les cataractes (*De subtilianti diaeta*, avui perdut) en aquella ocasió, tampoc no reeixí. Després es féu assistir, a Montpeller mateix, per un metge jueu, i féu llançar algun altre metge al riu Verdanson. Segons el cronista Jean Froissart, a la batalla de Crécy (1346), essent ja cec del tot, féu lligar el seu cavall als dels seus escuders per tal de llançar-se al combat contra els anglesos, tot desitjant ser menat tan endavant com per a poder donar algun cop d'espasa; l'endemà hom el trobà mort sobre el camp de batalla (vegeu Jean FROISSART, *Chroniques*, en particular el § 225; George SARTON, *Introduction to the History of Science*, vol. 3, Baltimore, 1948 [reimpr.: Nova York, 1975], pp. 273-74 i 1692; i Alexandre AIMES, "Un illustre maître montpellerain: Guy de Chauliac, le père de la chirurgie moderne", *Monspeliensis Hippocrates*, 6 (1962): 14). Guillem des Soler, que segurament acudí a Montpeller —o en tot cas a França—, és obvi que tampoc no aconseguí de guarir-lo, i cal pensar —almenys no en tenim notícies— que Joan no gosà de prendre represàlies contra ell.

139

1343, abril 9. Barcelona.

De Pere III al rei de Bohèmia fent-li saber que, tot i que necessitava el seu cirurgià Guillem des Soler per a l'expedició contra el rei de Mallorca, l'hi tramet perquè el pugui guarir de la malaltia que pateix.

ACA, C, reg. 1059, f. 33 v.

ILLUSTRI ET MAGNIFICO principi Loduvico¹, Dei gratia, Regi Boemie, consanguineo nostro carissimo. Petrus, per eandem, Rex Aragonum et cetera, salutem et prosperos advoca successus. Quia per quosdam certi tenoris litteras nobilis et dilecti nostri Bertrandi de Insula didicimus noviter magestati vestre quadam egritudine laboranti, quod Nobis occurrit displicibile vehementer esse necessarium dilectum chirurgicum nostrum, magistrum Guillelmum de Solerio, quavis eundem magistrum opido necessarium habeamus ut Nobis serviret in exequione quam facimus contra Maiorice Regem suosque subditos atque terras jamque dictus magister propterea suos fecerit apparatus, attamen, volentes in hiis et aliis utique vestris beneplacitis ad-habere, dictum magistrum vestre magnitudini evestigio destinamus², magnitudinem vestram [attente] precantes quatenus ipsum magistrum recomendatum habentes illum nostri honoris intuitu et eius meritorio obtentu prosequamini graciis et favoribus opportunis in aliis [quippe] que de terris nostris vestre congruant magestati cupimus vobis infallibiliter complacere.

Datam Barchinone, .V^o. idus aprilis, anno Domini millesimo .CCC^o.XL°. tercio. Arnaldus, vicecancellarius.

Idem³.

¹ El rei de Bohèmia aleshores no era cap Lluís sinó un Joan, anomenat *el Cec*, mort el 1346, i era vassall de l'emperador germànic, que sí que era un Lluís, anomenat *el Bàvar*, mort el 1347 (vegeu Adriano CAPPELLI, *Cronologia, cronografia e calendario perpetuo*, Milà, 1929, pp. 477 i 493). Sembla clar que el document fa referència a Joan *el Cec* (vegeu la nota al document § 138).

² ACA, C, reg. 1059, f. 33 v., Apèndix, § 138.

³ *Raimundus Sicardi, mandato regio facto per Ferrarium de Caneto.*

140

1343, abril 11. Barcelona.

El rei Pere ordena al seu armer, Domingo Novales, que lliuri una tenda conjuntament a Arnau ça Riera, físic-cirurgià, i a Alatzar Avinardut, físic, per a l'expedició contra el rei de Mallorca.

ACA, C, CRD Pere III, c. 18, n° 2386.

Publicat per Manuel de BOFARULL i de SARTORIO (ed.), CODOIN, vol. 31, Barcelona, 1866, § 8, pp. 163-64.

EN PERE, per la gràcia de Déu, Rey d'Aragó, de València, de Sardenya, de Còrsega e Comte de Barcelona. Al feel armer nostre, Domingo Novals, salut e gràcia. Manam-vos que liurets una tenda d'aquelles que tenits a maestre Arnau ça Riera e a maestre Alazar, metges nostres, a obs del viatge de Mallorca.

Dada en Barcelona, a .XI. dies d'abril en l'any de .M.CCC.XL.III. *Arnaldus, vicecancellarius.*

Exterior: idem.

El manament li fou reiterat, només, però, respecte d'Alatzar: ACA, C, reg. 1306, f. 32 v. (28 d'abril), Apèndix, § 149.

141

1343, abril 17. Barcelona.

El rei allibera Ferrer de Vilafranca de l'homenatge degut per anar en l'expedició contra el rei de Mallorca, fins que es recuperi de la malaltia que pateix.

ACA, C, reg. 1117, f. 7 r.

Lo Rey d'Aragó.

EN FERRER de Vilafrancha, jasia que vós hajats fet homenatge d'anar ab Nós en lo present viatge que entenem fer en la illa de Mallorca, Nós, emperò, atenen que per la feblea de la vostra persona [a adés]¹ no poriets sens gran perill ab Nós passar, per ço lo homenatge alargam e volem que per virtut d'aquell no siats tengut passar ab Nós ni en-altra manera entrò tant que a perfecció de salut siats restituït axí que sens perill de la vostra persona puscats passar.

Data en Barcelona, sots nostre *et cetera*², a .XVII. dies del mes d'abril, *anno Domini .M.º.CCC.º.XL.º.III.º.*

Idem³.

¹ Sobrescrit.

² Segell secret.

³ *Franciscus de Prohomine, mandato regio facto per Ferrarium de Caneto, consiliarium.* Posteriorment li ho ordenà: ACA, C, reg. 1406, f. 22 v. (6 de maig), Apèndix, § 153.

142

1343, abril 18. Barcelona.

El rei sol·licita al físic de Saragossa Joan Deça que l'acompanyi en l'expedició contra el rei de Mallorca.

ACA, C, reg. 1406, f. 18 r.

PETRUS et cetera. Fideli suo Johan . . .¹, fisico Cesarauguste, salutem et cetera. Cum vos pro serviciis nostris in viagio quod apud Maiorice euestigio facimus necessarium habeamus, propterea, vobis expresse mandamus vosque rogamus attente quatenus ad Nos visis presentibus veniatis paratus servire nobis in viagio memorato. Nos enim vobis faciemus de satisfaccione debita responderi.

Datam Barchinone, .XIII°. kalendas madii anno Domini .M^o.CCC^o.XI°. tercio. Arnaldus, vicecancellarius.

Raimundus Sicardi, mandato domini Regis.

¹ No hi figura el nom: Deça, per altres documents (Apèndix, § 157 i 164).

143

1343, abril 21. Barcelona.

El rei mana al seu tresorer, Bernat d'Olzinelles, que pagui 400 ss b. al seu menescal, Faraig de Bellvís, per a emplastres, ungtients, beuratges i altres productes medicinals per a ús dels cavalls reials durant l'expedició contra el rei de Mallorca.

ACA, C, reg. 1306, f. 22 v.

PETRUS, Dei gratia, Rex Aragonum et cetera. Dilecto consiliario et thesaurario nostro Bernardo de Ulzinellis, legum doctori, salutem et cetera. Cum Faraxio, menescallo Domus nostre, pro emplastris, unguentis, beuragiis et aliis eius officio necessariis ad opus equorum nostrorum ut in viagio quod, Deo propicio, adversus insulam Maiorice facere proponimus, complementum habeat de predictis quadringentos sol. barchn., eidem de gratia concesserimus cum presenti. Ideo, vobis dicimus et mandamus quatenus eidem Faraxio seu cui voluerit detis et solvatis quantitatem predictam et, facta solucione, recuperetis ab eo presentem cum apocha de soluto.

Datam Barchinone, .XI°. kalendas madii, anno Domini millesimo .CCC^o.XL°. tercio. Signata.

Francischo de Prohomine, mandato domini Regis.

El pagament efectiu a ACA, RP, MR, vol. 320, f. 110 r., abril: *Item done an Faraig, menescal de Casa del senyor Rey, los quals li eren deguts per la Cort del dit senyor per rahó de graciosa concessió a ell feta per a comprar engüens, empastres e beuratges a ops dels cavalls del dit senyor per rahó del viatge que, Déu volent, entén affer a Mallorques, ab letra del dit senyor Rey, la qual yo he cobrada ab àpocha, —.— .CCCC. sol. barchn.* [Marginal: *manament e àpocha*].

144

1343, abril 24. Barcelona.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració, Berenguer de Codinacs, al tresorer del rei, Bernat d'Olzinelles, del que és degut a Llorenç d'Arbanès, cirurgià, en concepte d'acorriment per a l'expedició contra el rei de Mallorca.

ACA, RP, MR, vol. 866¹, f. 9 r.

Lorenç d'Arbanès.

A LHONRAT micer Bernat d'Olzinelles, tresorer *et cetera*. Mana lo dit senyor Rey que donets an Lorenç d'Arbanès, metge de cirurgia, lo qual és ordonat que vaja en lo viatge lo qual, Déu volent, lo dit senyor entén affer a Malorques per rahó de la execució que fa contra lo Rey de Malorques e ses gents, los quals lo dit senyor li mana donar graciosament per acorriment del dit viatge, *ducentos sol. barchn.*

Scrit en Barcelona, a .XXIII. dies del mes d'abril, *anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. tercio.*

¹ *Albarans tramesos a misser Bernat d'Olzinelles, tresorer, per En Pere des Bosch, escrivà de ració [= libre primer extraordinari].*

El pagament efectiu a ACA, RP, MR, vol. 320, f. 119 v., maig: *Item done an Lorenç d'Arbenès, metge de cirurgia, ab albarà de scrivà de ració, los quals lo senyor Rey li mana donar graciosament per acurriment del viatge de Mallorca, on va en servii del senyor Rey, —.— .CC. sol. barchs.* [Marginal: *albarà*].

145

1343, abril 24. Barcelona.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració, Berenguer de Codinacs, al tresorer del rei, Bernat d'Olzinelles, del que és degut a Pere Girona i Miquel de Mora (també anomenat de Messina), ferrers-menescals, en concepte d'acorriment per a l'expedició contra el rei de Mallorca.

ACA, RP, MR, vol. 866¹, f. 8 v.

Pere Gerona, ferrer e meneschal.
Michel de Mora, ferrer e maneschal.

A LHONRAT micer Bernat d'Olzinelles, *et cetera*. Mana lo dit senyor Rey que donets an Pere de Gerona e an Michel de Maçena, ferrés e meneschals de Barcelona, los quals són acordats per anar ab lo dit senyor en lo viatge lo qual, Déu volent, entén affer a Malorques per rahó de la execució que fa contra lo Rey de Malorques e ses gents, los quals lo dit senyor lurs mana donar graciosament per acorriment del dit viatge, ço és, a cascun d'ells per si e per .II. hòmens de lur offiçi que cascun deu menar ab si, a rahó de .XXV. sol. per cascun, .LXXV. sol., que fan *centum quinquaginta sol. barchn.*

Scrit en Barcelona, a .XXIII. dies del mes d'abril, *anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. terciò.*

¹ *Albarans tramesos a misser Bernat d'Olzinelles, tresorer, per En Pere des Bosch, escrivà de ració [= libre primer extraordinari].*

El pagament efectiu a ACA, RP, MR, vol. 320, f. 121 r., maig: *Item done an Pere de Gerona e an Miquel de Meçina, ferrers e meneschals de Barcelona, los quals lo senyor Rey, ab albarà de scrivà de ració, lus mana donar graciosament per acurriment del viatge de Mallorcha, ço és, per ells e per .II. hòmens de lur offiçi que cascun deu menar ab si, —.— .CL. sol. barchn.*

146

1343, abril 24. Barcelona.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració, Berenguer de Codinacs, al tresorer del rei, Bernat d'Olzinelles, del que és degut a Alatzar Avinardut, físic del rei, en concepte d'acorriment per a l'expedició contra el rei de Mallorca.

ACA, RP, MR, vol. 866¹, f. 8 v.

Maestre Alatzar, juheu.

A LHONRAT micer Bernat d'Olzinelles *et cetera*. Mana lo dit senyor Rey que donets a maestre Alatzar, juheu, metge de física de Casa sua, lo qual deu anar ab lo dit senyor en lo viatge lo qual, Déu volent, entén affer a Malorques, los quals lo dit senyor li mana donar graciosament en acorriment del dit viatge, *quadringentos sol. barchn.*

Scrit en Barcelona, a .XXIII. dies del mes d'abril *anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. terciò.*

¹ *Albarans tramesos a misser Bernat d'Olzinelles, tresorer, per En Pere des Bosch, escrivà de ració [= libre primer extraordinari].*

El pagament efectiu a ACA, RP, MR, vol. 320, f. 113 v., abril: *Item done a maestre Alatzar, juheu, metge de física de Casa del senyor Rey, ab albarà de scrivà de ració, los quals lo senyor Rey li mana donar graciosament per acurriment del viatge de Mallorques, —.— .CCCC. sol. barchn.* [Marginal: *albarà*]. Citat per Antoni CARDONER i Francesca VENDRELL, "Aportaciones al estudio de la familia Abenardut, médicos reales", *Sefarad*, 7 (1947): 307.

147

1343, abril 25. Barcelona.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració, Berenguer de Codinacs, al tresorer del rei, Bernat d'Olzinelles, del que és degut a Romeu de Pal, físic-cirurgià, en concepte d'acorriment per a l'expedició contra el rei de Mallorca.

ACA, RP, MR, vol. 866¹, f. 9 v.

Maestre Romeu de Pal, metge de cirurgia.

A LHONRAT micer Bernat d'Olzinelles *et cetera*. Mana lo dit senyor Rey que donets a maestre Romeu de Pal, metge de física e de cirurgia, lo qual és ordonat que vaja en lo viatge lo qual, Déu volent, lo dit senyor entén affer a Malorques per rahó de la execució que fa contra lo Rey de Malorques e ses gents, los quals lo dit senyor li mana donar per arrear-se per accoriment del dit viatge, *quadringentos sol. barchn.*

Scrit en Barcelona, a .XXV. dies del mes d'abril, *anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. terció.*

¹ *Albarans tramesos a misser Bernat d'Olzinelles, tresorer, per En Pere des Bosch, escrivà de ració [= libre primer extraordinari].*

El pagament efectiu a ACA, RP, MR, vol. 320, f. 113 v., abril: *Item done a maestre Romeu de Pal, metge de física e de cirurgia, ab albarà de scrivà de ració, los quals lo senyor Rey li mana donar graciosament per acurriment del viatge de Mallorca, ——. .CCCC. sol. barchn.* [Marginal: *albarà*].

148

1343, abril 27. Barcelona.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració, Berenguer de Codinacs, al tresorer del rei, Bernat d'Olzinelles, del que és degut a Ferrer Salelles, ferrer-menescal, en concepte d'acorriment per a l'expedició contra el rei de Mallorca.

ACA, RP, MR, vol. 866¹, ff. 9 v.-10 r.

Ferrer Salelles, manescal.

A LHONRAT micer Bernat d'Olzinelles *et cetera*. Mana lo dit senyor Rey que donets an Ferrer Salelles, manescal e ferrer de Barcelona, lo qual és ordonat d'anar ab lo senyor Rey en lo viatge lo qual, Déu volent, entén a fer a Malorques per rahó de la execució que fa contra lo Rey de Malorques e ses gents, los quals lo dit senyor li mana donar graciosament en accoriment del dit viatge per si e per .III. hòmens que deu menar ab si bons e sufficients en la sua art, *centum sol. barchn.*

Scrit en Barcelona, a .XXVII. dies del mes d'abril, *anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. terció.*

¹ *Albarans tramesos a misser Bernat d'Olzinelles, tresorer, per En Pere des Bosch, escrivà de ració [= libre primer extraordinari].*

El pagament efectiu a ACA, RP, MR, vol. 320, f. 120 r., maig: *Item done an Ferrer Salles, menescal e ferrer de Barcelona, los quals lo senyor Rey, ab albarà de scrivà de ració, li mana donar graciosament per acuriment del viatge de Mallorca, per si e per .III. hòmens que deu menar en lo dit viatge —.—. .C. sol. barchn. [Marginal: albarà].*

149

1343, abril 28. Barcelona.

El rei ordena al seu armer, Domingo de Novales, que lliuri una tenda a Alatzar Avinardut, físic, per a l'expedició contra el rei de Mallorca.

ACA, C, reg. 1306, f. 32 v.

Citat per Jordi RUBIÓ i BALAGUER, "Metjes y cirurgians juheus", *Estudis Universitaris Catalans*, 3 (1909): 490.

Publicat per Antoni CARDONER i Francisca VENDRELL, "Aportaciones al estudio de la familia Abenardut, médicos reales", *Sefarad*, 7 (1947): 319-20, § 2.

PETRUS et cetera. Dilecto armerio nostro, Dominico de Novalibus, salutem et cetera. Dicimus et vobis mandamus quatenus una ex tendis nostris detis magistro Alatzar, fisico nostro, qui in servicio nostro debet nobiscum ire ad insulam Maiorice ad quam Nos conferre de presenti intendimus, Deo duce, ratione processus quem exhigente justicie facimus contra Regem Maiorice, vassallum nostrum nobisque rebellem, et tradita dicta tenda eidem magistro Alatzari vel cui suo nomine voluerit, recuperetis presentem loco apocha retinendam. Et Nos mandamus magistro rationali Curie nostre aut alii cuicumque a vobis compotum audituro quod, vobis presentem sibi exhibente, tendam ipsam in compoto nostro recipiat et de eadem vobis non faciat aliquam questionem.

Datam Barchinone, .IIII°. kalendas madii anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. tercio. Signata.

Franciscus de Prohomine, mandato domini Regis.

Un manament anterior en el que es citava també al cirurgià Amau ça Riera a ACA, C, CRD Pere III, c. 18, n° 2386 (11 d'abril), Apèndix, § 140.

150

1343, abril 29. Barcelona.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració, Berenguer de Codinacs, al tresorer del rei, Bernat d'Olzinelles, del que és degut a Hamet Abenxoha, menescal, en concepte d'acorriment per a l'expedició contra el rei de Mallorca.

ACA, RP, MR, vol. 866¹, f. 12 r.

Hamet Abenxoa.

A L'HONRAT micer Bernat d'Olzinelles *et cetera*. Mana lo dit senyor Rey que donets an Hamet Abenxoa, maneschal, los quals lo dit senyor li mana donar en acorriment e per apparellar-se de algunes coses necessèrias [*sic*] a son offici per rahó com és ordonat d'anar ab lo senyor Rey en lo viatge que, Déu volent, entén affer a Malorques, *quadringentos sol. barchn.*

Scrit en Barcelona, a .XXIX. dies del mes d'abril, *anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. terció.*

¹ *Albarans tramesos a misser Bernat d'Olzinelles, tresorer, per En Pere des Bosch, escrivà de ració [= libre primer extraordinari].*

El pagament efectiu a ACA, RP, MR, vol. 320, f. 120 v., maig: *Item done an Hamet Abenxoa, menescal, los quals lo senyor Rey, ab albarà de scrivà de ració, li mana donar en acurriment e per apparallar-se per al dit viatge de Mallorca, —.— .CCCC. sol. barchn.* [Marginal: *albarà*].

151

[1343, maig. Barcelona]

El tresorer del rei, Bernat d'Olzinelles, paga a Llorenç des Soler, apotecari de Barcelona, 1000 ss b. dels 3450 ss i 11 d b. que li són deguts pels medicaments que elaborà per a l'expedició contra el rei de Mallorca.

ACA, RP, MR, vol. 320, f. 141 r.

ITEM DONE an Lorenç dez Soler, apothecari e ciutadà de Barcelona, en paga de .III. mille .CCCCL. sol. .XI. dnr. barchn. a ell deguts per la Cort per rahó de confits e altres coses medicinals que féu a ops del viatge de Mallorca, segons que appar per albarà de scrivà de ració scrit en Barcelona .XII. dies del present mes de maig¹, en lo dors del qual foren scrits per pagats per mà del notari que la àpocha féu, la qual yo he del dit En Lorenç, —.— .M. sol. barchn.

Marginal: àpocha en què's conté que foren abatuts.

¹ ACA, RP, MR, vol. 866, molt malmès.

La resta li fou pagada pel juny (ACA, RP, MR, vol. 320, f. 158 r.): *Item done an Lorenç des Soler, especiaire de Barcelona, los quals, ab albarà de scrivà de ració, li romanien a pagar de .III. mille .CCCCL. sol. .XI. dnr. barchn. qui a ell eren deguts per la Cort per rahó de .CCC. lbr. de confits e per .III. pots de sucre rosat e per .II. pots de diabuglosa e per .II. pots de mel rosada e per altres coses medicinals que liurà an Lop de Gurrea, cambrer major del senyor Rey, a ops del dit senyor per lo viatge de Mallorca, segons que'n lo dit albarà és contengut, —.— .II. mille .CCCCL. sol. .XI. dnr. barchn.* [Marginal: *albarà de scrivà de ració ab què li romanía a pagar aquesta quantitat*].

152

[1343, maig. Barcelona]

Bernat d'Olzinelles, tresorer, paga a Ferrer de Salelles, Pere Girona i Miquel de Messina, menescals, el seu sou i el de diversos ajudants que han de dur en l'expedició a Mallorca.

ACA, RP, MR, vol. 320, f. 120 v.

ITEM DONE an Ferrer Salelles e an Pere Gerona, menescals e ferrers de Barcelona, ab albarà de scrivà de ració, per acurriment del sou o provisió del dit viatge de Mallorca d'ells e de .III. hòmens que cascun deu menar ab si, ço és, per .XXXI. dia esdevenidors, .CC.XL.VIII. *sol.*

Item an Miquel de Mecina, per lo dit acurriment d'ell e de .II. hòmens que deu menar ab si, .XC.III. *sol.*

Que fan per tot, e foren-lus notats per lo dit scrivà de ració segons que en lo dit albarà se conté, —.— .CCC.XLI. *sol. barchn.*

Marginak: albarà.

153

1343, maig 6. Barcelona.

El rei ordena al seu conseller Ferrer de Vilafranca que romanguí a Barcelona, alliberant-lo de l'homenatge donat per a anar en l'expedició contra el rei de Mallorca, per tal com s'ha certificat de la malaltia que pateix.

ACA, C, reg. 1406, f. 22 v.

PETRUS et cetera. Dilecto consiliario nostro, Ferrario de Vilafranca, salutem et cetera. Certificato de condicione et infirmitate persone vestre, velimus ut non obstante quocumque homagio nobis per vos facto, remaneatis ad presens. Idcirco, vobis dicimus et mandamus expresse quatenus non [ven]eatis Nos modo aliquo quousque aliud a nobis receperitis in mandatis. Nos enim vos ex causa a quacumque homagio per vos nobis prestito huius serie duximus absolvendum.

Datam Barchinone, pridie nonas madii anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. tercio. Petrus, cancellarius.

Bertrandus de Vallo, mandato regio facto per Franciscus de Mare, consiliarium.

Una llicència anterior a ACA, C, reg. 1117, f. 7 r. (17 d'abril), Apèndix, § 141.

154

1343, maig 7. Barcelona.

El rei mana a l'apotecari de la reina, Pere Gener, com a administrador del bescuït de l'armada, que trameti o bé s'emporti a Mallorca tota la farina que té en nom de la Cort, per a l'expedició contra Jaume de Mallorca.

ACA, C, reg. 1119, f. 2 r.

PETRUS et cetera. Fideli nostro Petro Januarii, camerario et apothecario serenissime Marie, Regine Aragonum, consortis nostre carissime, salutem et cetera. Dicimus et mandamus vobis expresse quatenus omnem farinam quam tenetis pro parte nostre Curie mittatis seu vobiscum deferatis ad insulam Maiorice, ad qua, Deo propicio, de proximo transinere intendimus cum nostro stolio ratione processus quem facimus contra Maiorice Regem, vassallum nostrum, nobisque rebellem, et hoc nullatenus inmutetis. Nos enim mandamus huius serie magistro rationali Curie nostre vel cuicumque alii a vobis inde compotum audituro pro quascumque missiones per vos juste factas et fiendas ratione et occasione dicte farine in nostro recipiant compoto admittat.

Datam Barchinone, nonis madii anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. tercio. Arnaldus, vicecancellarius.

Guillelmus de Moraria, mandato regio facto per Galcerandum de Bellopodio, consiliarium.

155

1343, maig 10. Barcelona.

Ordre al tresorer que pagui l'esmena per un cavall que es perdé en el mar en embarcar, segons l'estimació que n'havien fet Garcia de Loriz, Pero Jordan de Urries, cavallers, i Faraig de Bellví, menescal, comissionats per a l'estima dels cavalls de l'expedició a Mallorca.

ACA, C, reg. 1306, f. 79 v.

PETRUS et cetera. Dilecto consiliario et thesaurario nostro, Bernardo de Ulcinellis, legum doctori, salutem et cetera. Cum dilectus de Domo nostra, Rodericus de Ahones, amiserit quendam equum pili albi cum ad servicium nostri eum in mari recolligeret, quique per dilectos nostros Garsiam de Loriz et Petrum Jordani d'Urries necnon Faraxium, menescalum Domus nostre, in quingentis sol. barchn. fuerat extimatus, ut per albaranum dilecti cavallericii nostri Michaelis Martini d'Arbe botillarii nostri, scriptum Barchinone, .XII. die presentis mensis madii anni subscripti, et per certificacionem scriptoris porcionis Domus nostre qui in Cancellaria nostra fuerit exhibito et pro cautela Curie inibi lacerata, constiterit plene nobis, ideo, vobis dicimus et mandamus quatenus de peccunia nostra que est vel erit penes vos detis

et solvatis eidem Roderico vel cui suo nomine voluerit quantitatem predictam, et facta solutione, presentem recuperetis loco apocha retinendam.

Datam Barchinone, sexto idus madii anno Domini millesimo .CCC.XL. tercio. Petrus, cancellarius.

Franciscus de Prohomine, ex albarano et certificatione predictis.

156

1343, maig 10. Barcelona.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració, Berenguer de Codinacs, al tresorer del rei, Bernat d'Olzinelles, del que és degut als apotecaris Pere Gener i Pere ça Granada, en concepte d'acorriment per a l'expedició contra el rei de Mallorca.

ACA, RP, MR, vol. 866', f. 16 v

Pere Janer, especiaire.

Pere ça Granada, especiaire.

A LHONRAT micer Bernat d'Olzinelles *et cetera*. Mana lo dit senyor Rey que donets an Pere Janer e an Pere ça Granada, especiaires, los quals són ordonats que deuen anar ab lo dit senyor en lo viatge lo qual, Déu volent, entén affer a Malorques, los quals lurs mana donar per arrear-se e per acorriment del dit viatge, ço és, a cascun d'ells .CC. sol., que fan *quadringentos sol. barchn.*

Scrit en Barcelona, a .X. dies del mes de maig, *anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. tercio.*

Marginal: Scriptum traditum an Pere ça Granada.

¹ *Albarans tramesos a misser Bernat d'Olzinelles, tresorer, per En Pere des Bosch, escrivà de ració [= libre primer extraordinari].*

El pagament efectiu a ACA, RP, MR, vol. 320, f. 137 r., maig.

157

1343, maig 12. Barcelona.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració, Berenguer de Codinacs, al tresorer del rei, Bernat d'Olzinelles, del que és degut a Joan Deza, físic de Saragossa, en concepte d'acorriment per a l'expedició contra el rei de Mallorca.

ACA, RP, MR, vol. 866¹, f. 19 r.

Johan Deça, metge.

A L'HONRAT micer Bernat d'Olzinelles *et cetera*, de part d'En Pere des Bosch *et cetera*. Mana lo dit senyor Rey que donets an Johan Deça, metge de física de la ciutat de Saragossa, los quals li mana donar per aparellar-se e per acuriment del viatge lo qual, Déu volent, lo dit senyor Rey entén a fer en les parts de Malorches, *quadringentos sol. barchn.*

Scrit en Barcelona, .XII. dies del mes de maig *anno Domini .M^o.CCC^o.XL°.tercio.*

¹ *Albarans tramesos a misser Bernat d'Olzinelles, tresorer, per En Pere des Bosch, escrivà de ració [= libre primer extraordinari].*

El pagament efectiu a ACA, RP, MR, vol 320, f. 147 r., maig: *Item done al dit En Johan Dessa, los quals lo senyor Rey, ab albarà de scrivà de ració, li mana donar per apparallar-se per al dit viatge de Mallorches e per acuriment, —.— .CCCC. sol. barchn.* [Marginal: *albarà*]. El tresorer també li pagà a *ibidem* el sou d'un mes per endavant: *Item done an Johan Dessa, metge de física de la ciutat de Saragoça, ab albarà de scrivà de ració, per provisió sua de .XXXI. dies esdevenidors per rahó del viatge de Mallorches, hon deu anar, e foren-li notats per lo dit scrivà de ració segons que-n lo dit albarà se conté, —.— .CXX.III. sol. barchn.* [Marginal: *albarà*].

158

1343, maig 22. Girona.

Els jurats de la ciutat de Girona nomenen procurador Bernat ça Riera, cirurgià del rei, en substitució d'una nomenació doble anterior feta en favor del mateix cirurgià i d'Arnau ça Riera, el qual, per ordre del rei, no anirà a Mallorca.

AHCG, I.1.2.1 (Ordinacions dels Jurats), lligall 5, reg. 1, f. 25 v.

NOVERINT UNIVERSI quod convocata cum anaphilo, ut moris est, et congregata universitate civitatis Gerunde in carrario Draperie, attendens ipsa universitas quod serenissimus dominus Rex voluit et mandavit sibi miti per universitates civitatum, villarum et locorum regalium Cathalonie syndicos seu procuratores qui cum eodem domino Rege intersint in execucione quam dictus dominus Rex facit contra Regem Maiorice, sibi rebellem; attendens eciam quod ipsa universitas civitatis Gerunde jampropterea constituituit [*sic*] suos syndicos et procuratores venerabiles magistrum Arnaldum et magistrum Bernardum de Rieria, [cives Gerunde, medicos domini Regis]¹, ad predicta, cum instrumento confecto septimo kalendas madii anno Domini millesimo .CCC^o.XL°.tercio²; attendens eciam quod de voluntate et ordinacione domini Regis dictus [venerabilis]¹ magister Arnaldus de Rieria remansit in partibus cismarinis et non accessit cum domino Rege in execucione predicta.

Idcirco, dicta universitas fecit, constituit et ordinavit certum et specialem procuratorem et syndicum dicte civitatis et universitatis ipsius venerabilem et discretum magistrum Bernardum de Rieria predictum, licet absente [et tanquam predicatur]¹, ad sequendum, una cum sindicis universitatum civitatum, villarum [et locorum regalium]¹ Cathalonie, dictum dominum Regem apud civitatem et regnum Maiorice vel villas Perpiniiani vel Podii Ceritani aut alia loca quecumque et ubicumque Regis Maiorice ad que dictus dominus Rex voluerit et deliberaverit

profiscisti pro execucione potenter faciendam contra dictum Maiorice Regem, et una cum dictis aliis sindicis universitatum civitatum, villarum et locorum regalium Cathalonie, consulendum et assistendum preffato domino Regi in execucione premissa et quibuscumque aliis quomodolibet facientibus ad eandem, et ad faciendum, inhiendum et firmandum, una cum aliis sindicis universitatum aliarum predictarum, quascumque convenciones, pacta, promissiones et alia que fieri, inhiri et firmari habeant juxta tenorem et formam capitulorum factorum inter dominum Regem et syndicos universitatum predictarum ratione dicte execucionis, et omnia alia et singula faciendum que in premissis et circa premissa necessaria fuerant et oportuna, et que ipsa universitas dicte civitatis Gerunde circa predicta facere et procurare teneretur personaliter constituta juxta capitula supradicta. Dicta enim universitas ad predicta omnia dicto suo sindico et procuratori dedit et atribuit plenam liberam potestatem, promittentes dicto suo sindico et procuratori et notario et cetera³ ipsam universitatem ratum, gratum et firmum habituram quicquid predictum syndicum et procuratorem actum, factum et gestum fuerit in premissis et non contravenire, sub bonorum dicte civitatis et universitatis ipsius ypotecha.

Que fuerunt acta et a dicta universitate civitatis Gerunde firmata et laudata, die jovis, circa horam vesperorum, intitulata .XI°. kalendas junii, anno Domini millesimo .CCC^o.XL°. tercio predicto, et vocatis testibus: venerabilis Bernardus de Minorisa, milite, et Bernardus Marial, comorante Gerunde.

¹ Sobrescrit.

² AHCG, I.1.2.1 (Ordinacions dels Jurats), lligall 5, reg. 1, f. 23 r-v.

³ *Infrascripto, tanquam publice persone, nomine omnium quorum interesse et cererit legitime stipulanti et paciscenti.*

Sobre la no participació d'Armau en l'expedició a Mallorca, vegeu l'Apèndix, § 140 i 149, i sobre Bernat com a procurador de Girona, Apèndix, § 174.

159

[1343, juny. Barcelona]

El tresorer del rei, Bernat d'Olzinelles, desemenyora una sella reial a l'apotecari Joan de la Geltrú, per a utilitzar-la en la coronació a Ciutat de Mallorca, per 8000 ss b. que en manlevà a préstec, i li paga 7000 ss b. més per diversos deutes de la cort al mateix Joan i als també apotecaris Felip, Jutge, de Barcelona, i Ardoví, de Lleida.

ACA, RP, MR, vol. 320, f. 194 v.

ITEM DONE an Johan de la Guialtruu, apothecari de Barcelona, per ree[nc]ló de una sella ab fre, pitral e reentranga, qui és del senyor Rey, la qual En Ramon de Boyl, lavors tresorer del dit senyor, li havia mesa penyora per .VIII. mille sol. barchn. que n manlevà a mocobell, los .XV. mille sol. dejús dits que l dit senyor Rey ab letra sua li manà donar, entre cabal e mocobell, ço és, los dits .VIII. mille sol. que prestà e per lo dit mocobell los romanents .VII. mille sol., per lo qual mocobell restituí .I. albarà de mestre racional de quantitat de .M.DC.XL. sol. a ell deguts; *item* .I. albarà de scrivà de ració de .CC.XXX.VI. sol. .VII. dnr. a ell deguts; *item* altre albarà de scrivà de ració de .M.C.LXXX. sol. .II. dnr.

a ell deguts; *item* una època d'En Felip Boyl de .D.XXX. *sol.*; *item* una letra del senyor Rey En Jacme de .CCC. *sol.* deguts an Felip Jutge; *item* .I. albarà de scrivà de ració de .XXX.VII. *sol.* .V. *dnr.* deguts al dit En Felip Jutge; *item* un altre albarà de scrivà de ració de .C.XIII. *sol.* .II. *dnr.* deguts al dit En Felip Jutge; *item* .I^a. època d'En Bonanat Orçet, procurador substituït d'En Bort de Muntrabeyg, procurador del noble En Simonet de Mur, de .M.DC. *sol. barchn.* deguts al dit Johan de la Guialtruu; *item* una època d'En Assensi Rovira de .CCCC.XL.IX. *sol.* .II. *dnr.*; *item* .I^a. letra del senyor Rey En Jacme de .DCCCC.XII. *sol.* .VI. *dnr.* deguts an Ardoví, apotecari de Leyda; los quals albarans muntan als .VII. *mille sol.* del dit mocobell, e axí met en data. E la dita sella, fre, pitral e retrange tramís a Mallorca al senyor Rey per Sanxo de Martes, de la sua Cambra, per manament a mi fet ab letra del dit senyor Rey. E ha-n'í època del dit Sanxo de Martes, —.— .XV. *mille sol. barchn.*

Marginal: Manament [...] del senyor que li [...] sol. barchn. que n [...] Boyl ne havia [...] de deutes dels senyors Reys En Jacme e N'Anfós [...] sol. barchn.

Sobre Ardoví, vegeu l'Apèndix, § 14.

160

[1343, juny. Barcelona]

El tresorer del rei, Bernat d'Olzinelles, cobra de Pere de Bertrellans, apotecari de Vic, el preu de venda a perpetuïtat i en franc alou, dels 39 ss b. censals que el rei percebia sobre el mas Oller, situat en el terme de Vic, amb tot el domini directe, lluïsmes, firma i fadiga, redempció dels homes i dones del dit mas i tots els altres drets reials i personals, per al finançament de l'expedició contra el rei de Mallorca.

ACA, RP, MR, vol. 320, f. 38 r.

ITEM REEBÍ d'En Pere de Bertrallans, especiaire de Vich, qui aquells dóna al senyor Rey per ço con lo dit senyor, ab carta sua [segellada ab son segell pendent] feta per En Jacme Conesa, notari, .IIII°. *idus marcii* del any .M.CCC.XL.II.¹, vené al dit En Pere de Bertrellans e als seus, per franch alou, .XXXIX. *sol. barchn.* censals los quals lo dit senyor prenia sobre lo mas appellat mas Oller e les possessions e pertinències del dit mas e sobre una feixa de terra appellada Gatilepa e sobre .I. camp appellat Lapaçar, los quals són en la parròchia de Vich. E encara li vené lo dit senyor tota drete senyoria, loïsmes e fadiga e reemençes del dit mas e tot altre dret pertanyent al dit senyor en lo dit mas e en lo dit çensal e possessions d'aquell. E ha-n'í època mia feta per lo dit notari, .XIII°. *kalendas aprilis* del dit any, —.— .II. *mille .D. sol. barchn.*

¹ ACA, C, reg. 990, ff. 40 v.-42 r.

161

[1343, juny. Barcelona]

El tresorer del rei cobra de la universitat de la vila de Piera el preu de dos violaris venuts per la vila, un dels quals a Pere Gavet, físic, per al finançament de l'expedició a Mallorca.

ACA, RP, MR, vol. 320, f. 35 v.

ITEM REEBÍ dels prohòmens e universitat de la vila d'Apiera, per ço con lo dit senyor, ab carta sua ab son segell pendent segellada *datam Barchinone, .XIII°. kalendas marcii* del any damunt dit lus féu semblant atorgament¹ durant la venda qui-s segueix, ço és, que la dita universitat, a instància del dit senyor, féu venda an Francesch Ferrer de la Sala, ciutadà de Barcelona, de violari de .II. *mille sol. barchn.*, e an Pere Gavet, físic, ciutadà de la dita ciutat, .CCCC. *sol.* de la dita moneda², a vida de .II. persones en les cartes de les vendes dels dits violaris contengudes, per preu de .XVI. *mille .DCCC. sol.*, la qual quantitat fo liurada a mi per En Ramon Marbres, síndich, actor e procurador de la dita universitat, qui-n ha àpocha del dit senyor Rey feta en lo dit loch³ e aclosa per lo dit notari⁴ lo dia e any dassús dits⁵, —.— .XVI. *mille .DCCC. sol. barchn.*

¹ *Que aquella universitat ne los singulars d'aquella no sien tenguts de pagar qüestia o serviy, subsidi reyal e altres coses en la dita carta contengudes (ibid., f. 35 r.)*

² Vist-i-plau reial a ACA, C, reg. 990, f. 34 v., Apèndix, § 134.

³ *En lo palau reial de Barcelona.*

⁴ *En Jacme Conesa, notari.*

⁵ 7 de març de 1343.

162

[1343, juny. Barcelona]

El tresorer del rei, Bernat d'Olzinelles, paga als menescals Ferrer Salelles i Pere Girona el que els era degut per sou propi i de tres ajudants que cadascun tenia, per l'expedició a Mallorca.

ACA, RP, MR, vol. 320, f. 186 r.

ITEM DONE an Ferrer de Salelles, manescal de Barcelona, ab albarà de scrivà de ració, los quals li eren deguts per sou o provisió sua e de .III. macips que menà en lo viatge que-l senyor Rey féu de Barcelona a Mallorches, ço és, del .XXV. dia del proppassat mes d'abril que partí de casa sua per rahó del dit viatge trò a .XXII. dies anats del present mes de juny, .CXII. *sol. barchn.*

Item done an Pere de Gerona, manescal de Barcelona, ab altra semblant albarà de scrivà de ració, per semblant rahó, altres .CXII. *sol. barchn.*

E axí són les dues quantitats .CC.XXIII. *sol. barchn.*, per los quals lus done florins

d'or a rahó de .XV. sol. .III. dnr. per cascu florí segons que en la fi dels dits albarans ne fo fet cambi per lo racional, que fan, —.— .XIII. florins d'or, .X. sol. .VI. dnr. barchn.

Marginal: albarans .II. de scrivà de ració en què és fet cambi per lo racional bastants a aquesta quantitat.

163

1343, juny 13. Ciutat de Mallorca.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració del rei, Pere des Bosc, adreçat al tresorer, Bernat d'Olzinelles, del que és degut en concepte de sou per l'expedició a Mallorca a Joan Rodríguez, físic de Barcelona.

ACA, RP, MR, vol. 883^r, f. 32 v.

Maestre Johan Rodríguez.

FAS-VOS SABER que a maestre Johan Rodríguez, físic de Barcelona, és degut per sou e provisió sua, per ço con fo ordonat que anàs ab lo senyor Rey en lo viatge que fou a Mallorcha, és a saber, del .XXVe. dia del mes d'abril del any deiúscrit, que començà d'entrar en sou, trò a .XIX. dies del mes de juny d'aquell matex any, que li fo donat temps covinent que fos tornat a casa sua, que són .LVI. dies, en lo qual temps ha estat contínuament en lo dit servi, a rahó de .III. sol. per cascu dia, a la qual rahó lo senyor Rey ordonà ordonà [sic] que li fos fet compte, fan *ducenti viginti quatuor sol. barchn.*

Scrit en la Ciutat de Mallorques, a .XIII. dies del mes de juny, *anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. terçio.*

¹ *Libre primer extraordinari fet per En Pere dez Bosch, scrivà de ració del senyor Rey.*

El pagament efectiu a ACA, RP, MR, vol. 320, f. 191 r., juny.

164

1343, juny 14. Ciutat de Mallorca.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració del rei, Pere des Bosc, adreçat al tresorer, Bernat d'Olzinelles, del que és degut en concepte de sou per l'expedició a Mallorca a Joan Deza, físic de Saragossa.

ACA, RP, MR, vol. 883^r, f. 33 r.

Johan Deza.

A L'HONRAT micer Bernat *et cetera*, de part d'En Pere des Bosch *et cetera*. Fas-vos saber que an Johan Deza, metge de física de Saragoça, és degut per sou e provisió sua, per ço con per ordinació² del dit senyor anà en lo dit viatge que'l dit senyor Rey féu a Mallorches, és a saber, del .XXVII. dia del mes d'abril del any deüscrit, que partí de casa sua per anar en lo dit viatge, trò a .XIII. dies del mes de juny après següent del dit any, que són .XL.IX. dies, en lo qual temps ha estat contínuament en servey del senyor Rey, per raó de .III. sol. per cascu dia, a la qual rahon lo senyor Rey manà que li fos fet compte, [fan] .C.XC.VI. sol. *barchn.*, dels quals li abat, segons que's notat en lo libre primer del sou dels conestables e metges, en .C.XC.III. cartes, que vós li acorregués en Barcelona en lo dit mes d'abril en acorriment del dit sou³, .C.XX.III. sol. E axí a compliment del dit sou roman-li a donar *septuaginta duo sol. barchn.*

Scrit en la Ciutat de Mallorques, .XIII. dies del mes de juny *anno Domini .M.CCC.XL. tercio.*

¹ *Libre primer extraordinari fet per En Pere dez Bosch, scrivà de ració del senyor Rey.*

² ACA, C, reg. 1406, f. 18 r., Apèndix, § 142.

³ ACA, RP, MR, vol. 320, f. 147 r., maig, Apèndix, § 157, en nota.

El pagament efectiu a ACA, RP, MR, vol. 320, f. 189 r., juny.

165

1343, juny 14. Ciutat de Mallorca.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració del rei, Pere des Bosc, adreçat al tresorer, Bernat d'Olzinelles, del que és degut en concepte de sou per l'expedició a Mallorca a Llorenç d'Arbanès, cirurgià de Mojà.

ACA, RP, vol. 883³, ff. 32 v.-33 r.

Lorenç d'Arbanès.

A L'HONRAT micer Bernat d'Olzinelles *et cetera*. Fas-vos saber que an Lorenç d'Arbanès, metge de cirurgia de Moayllà, és degut per sou e provisió sua e de [.II.] macips que menà en lo dit viatge que'l senyor Rey féu de Barcelona a Mallorques per rahó de la exequió que'l dit senyor feya [contra] lo regne de Mallorques, del .XXV. dia d'abril prop passat de l'any deüscrit [que partí] de casa sua per rahó del dit viatge, trò a .XX. dies anats del mes de juny del mateix any, que li fo donat temps covinent de tornar en son alberch, que són .LVII. dies, lo qual temps ha estat contínuament en lo dit servey, per raó de .III. sol. per cascu dia. [E axí a] compliment del dit sou o provisió roman-li a donar² *septuaginta et octo sol. barchn.*

Scrit en la Ciutat de Mallorques, a .XIII. dies del mes de juny *anno Domini .M.º.CCC.º.XL.º. tercio.*

¹ *Libre primer extraordinari fet per En Pere dez Bosch, scrivà de ració del senyor Rey.*

² ACA, RP, MR, vol. 320, f. 122 v., maig; el tresorer li pagà 93 ss b. per un mes de sou. Albarà conjunt amb Romeu de Pal, físic-cirurgià de Tàrraga, transcrit a l'albarà corresponent a aquest darrer, Apèndix, § 168, en nota.

166

1343, juny 16. Ciutat de Mallorca.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració del rei, Pere des Bosc, adreçat al tresorer, Bernat d'Olzinelles, del que és degut en concepte de sou per l'expedició a Mallorca a Miquel de Messina, ferrer-menescal de Barcelona.

ACA, RP, MR, vol. 883, f. 34 r.

Miquel de Maçina, ferrer e manescal.

A LHONRAT micer Bernat d'Olzinelles *et cetera*, de part d'En Pere des Bosch *et cetera*. Fas-vos saber que an Miquel de Maçina, ferrer e manescal de Barcelona, és degut per sou o provisió sua e de .II. macips que menà en lo viatge que'l dit senyor Rey féu de Barcelona a Mallorques per raó de la execució que feya contra lo regne de Mallorques, ço és, del .XXV. dia del mes d'abril prop passat de l'any deiús scrit que partí de casa sua per rahó del dit viatge trò a .XXII. dies anats del mes de juny après següent d'aquell mateix any que li fou donat temps covinent que fos tornat a casa sua, que són .LIX. dies, en lo qual temps ha estat contínuament en el dit servey, a raó de .III. sol. per cascun dia que li [foren] ordonats de dar, fan .C.LXX.VIII. sol. *barchn.*, dels quals li abat, segons que és notat en lo libre dels acorriments dels conestables en son títol, que vós li acorregues a Barcelona [lo] mes de maig prop passat del dit [any] en acorriment del dit sou o provisió², .XC.[IIII]. sol. *barchn.* E axí a compliment del dit sou o provisió roman-li a donar *octuaginta [quatuor] sol. barchn.*

Scrit en la ciutat de Mallorques, a .XVI. dies del mes de juny *anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. terció.*

¹ *Libre primer extraordinari fet per En Pere dez Bosch, scrivà de ració del senyor Rey.*

² ACA, RP, MR, vol. 320, f. 120 v., maig; 94 ss b., Apèndix, § 152.

El pagament efectiu a ACA, RP, MR, vol. 320, f. 186 r., juny.

167

1343, juliol 1. Barcelona.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració del rei, Pere des Bosc, adreçat al tresorer, Bernat d'Olzinelles, del que és degut en concepte de sou per l'expedició a Mallorca a Pere des Pla, físic de Barcelona.

ACA, RP, MR, vol. 883^r, f. 43 v.

Maestre Pere des Pla.

A L'HONRAT micer Bernat d'Olzinelles *et cetera*, de part d'En Pere des Bosch *et cetera*. Fas-vos saber que a maestre Pere des Pla, metge de física de Barcelona², és degut per sou e quitació sua per ço con fo ordonat d'anar ab lo senyor Rey en lo viatge que féu a Mallorca, és assaber, del .XIX. dia del mes de maig de l'any deiús scrit que partí de casa sua per anar en lo dit viatge, trò per tot lo primer dia del mes de juliol d'aquell mateix any que fou tornat a casa sua, que són .XL.III. dies, en lo qual temps ha estat contínuament en servey del senyor Rey, a raó de .IIII. *sol.* per cascun dia, a la qual rahó lo dit senyor ordonà que li fos fet compte, fan .C.LXX.VI. *sol. barchn.*, dels quals li abat que li foren acorreguts en Barcelona en lo dit mes de maig en acorriment del dit sou² e eren-li notats en lo libre primer dels acorriments del sou dels conestables e metges del viatge de Mallorca, en .C.XC.II. cartes, fan .C.XX.III. *sol. barchn.*. E axí a compliment del dit sou roman-li a donar *quinquaginta duo sol. barchn.*

Scrit en Barcelona, primer dia del mes de juliol *anno Domini .M.CCC.XL. tercio.*

¹ Libre primer extraordinari fet per En Pere dez Bosch, scrivà de ració del senyor Rey.

² ACA, RP, MR, vol. 320, f. 139 v., maig: *item done a maestre Pere dez Pla, metge de física de Barcelona, ab albarà de scrivà de ració, per sou o provisió sua e de .II. hòmens que deu manar ab si en lo damunt dit viatge de Mallorca, —.— .C.XX.III. sol. barchn.* [Marginal: *albarà*]. Citat per Antoni CARDONER i PLANAS, *Història de la medicina a la Corona d'Aragó (1162-1479)*, Barcelona, 1973, p. 102. En aquest pagament s'hi compta el sou dels dos ajudants. El pagament efectiu a ACA, RP, MR, vol. 321, f. 55 r., juliol.

168

[1343], juliol 5. Barcelona.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració del rei, Pere des Bosc, adreçat al tresorer, Bernat d'Olzinelles, del que és degut en concepte de sou per l'expedició a Mallorca a Romeu de Pal, físic-cirurgià de Tàrraga.

ACA, RP, MR, vol. 883^r, f. 45 r.

Maestre Romeu de Pal.

A L'HONRAT micer Bernat d'Olzinelles *et cetera*, de part d'En Pere des Bosch *et cetera*. Fas-vos saber que a maestre Romeu de Pal, metge de física e de cirurgia de la vila de Tàrraga, és degut per sou o quitació sua per ço con fo ordonat d'anar ab lo senyor Rey en lo viatge que féu a Mallorca, del .XXV. dia d'abril de l'any deiús scrit que partí de casa sua per anar en lo dit viatge trò per tot lo .V. dia del mes de juliol d'aquell mateix any que li fo donat temps covinent que fos tornat a casa sua, que són .II. meses e .XI. dies, en lo qual temps ha estat contínuament en servey del senyor Rey, qui a raó de .III. *sol.* per cascun dia, a la qual raó lo senyor Rey ordonà que li fos fet compte, fan .CC.XIII. *sol. barchn.*; *item per*

una azembla que li deu ésser donada de la ciutat de Barcelona trò a Tàrragua, segons que li fo ordonat lo dia que entrà en sou, .XII. sol., de les quals quantitats damunt dites li abat que li foren acorreguts en Barcelona e en la Ciutat de Mallorques en diners², farina, vi i civada, segons que és notat en lo libre dels acorriments dels conestables en son títol, .C.LXX. sol. .IX. dnr. barchn. E axí a compliment del dit sou roman-li a donar *quadraginta [tres] sol. et tres dnr. barchn.*

Scrit en Barcelona, a .V. dies del mes de juliol *anno predicto*³.

¹ *Libre primer extraordinari fet per En Pere dez Bosch, scrivà de ració del senyor Rey.*

² ACA, RP, MR, vol. 320, f. 122 v., maig: *Item done a maestre Romeu de Pal, cirurgià e fisich de Tàrraga, e an Loreuç d'Arbanès, cirurgià de Moylà, los quals lo senyor Rey, ab albarà de scrivà de ració, lus mana donar en acuriment del sou o provisió lur del viatge de Mallorques, per .XXXI. dia, a cascu .XCIII. sol., que fan, e foren-lus notats ut supra, —.— .C.LXXX.VI. sol. barchn.* [Marginal: *albarà*].

³ *Anno Domini .M^o.CCC^o.XL°.tercio.*

El pagament efectiu a ACA, RP, MR, vol. 321, f. 53 r., juliol.

169

[1343, juliol 15. Girona]

El tresorer del rei, Bernat d'Olzinelles, paga a Jaume ça Riera, cirurgià de l'infant Jaume, comte d'Urgell, l'acorriment d'un cavall alforrat que mantingué a la frontera pirinenca en la guerra contra el rei de Mallorca.

ACA, RP, MR, vol. 2459¹, f. 35 v.

ITEM DONE a maestre Jacme ça Riera, cirurgià de Casa del senyor Infant, ab albarà de scrivà de ració, los quals li eren deguts per sou de .I. cavall alforrat que havia tengut en servi del dit senyor en la execució damunt dita, és assaber, del .IXe. dia del mes de maig del any present trò per tot lo .XVe. dia del mes de juyol del dit any, a rahó de .IIII. sol. lo dia, fan —.— .LXXX.VIII. sol. barchn.

Marginal: albarà.

¹ En el f. 1 r.: *Lo senyor Rey, ab letra sua datam Barchinone, pridie nonas madii del any .M.CCC.XL.III. féu manament a miçer Bernat d'Oltzinelles, tresorer seu, que com per rahó de la execució de justícia la qual lo dit senyor fahia contra lo Rey de Mallorcha, al dit senyor rebel-le, e ses gens, trametés e agués ordonat de trametre lo senyor Infant Don Jayme, frare seu, comte d'Urgell e vezcomte d'Ager, e general procurador del dit senyor, a la ciutat de Gerona e a altres lochs de Cathalunya ab certa companya de hòmens a cavall per tenir aquí frontera [...], i que tot el que li fos necessari a aquest, en sou d'hommes de cavall o altres raons, li fos lliurat pel tresorer i que aquest ho lliurés a Berenguer de Relat, en nom del dit Infant. Segueix compte de rebudes i dates.*

² Des del f. 21 v. compte de dates: *Acuriment qui-s féu a alguns en lo loch de Besuldú.*

170

1343, juliol 17. Girona.

El rei eximeix Joan des Prat, apotecari de Girona, d'anar en la primera campanya del Rosselló, amb la condició que hi trameti un home en substitució seva.

ACA, C, reg. 1117, f. 61 v.

NOS PETRUS et cetera. Tenore presentis, vobis, Johanni de Prato, apothecario Gerunde, concedimus gracie quod hac vice non teneamini ire in exercitum quem noviter induximus contra inclitum Jacobum de Maiorice, nobis rebellem, suasque terras et gentes, eunde contra Nos in rebellione juvantes nec aliqui dare seu solvere ex hac causa. Mandantes per presentem universis et singulis officialibus nostris ad quos presentes pervenerint quod vos vel bona vestra dicta ratione contra concessionem nostram huiusmodi non compellant, agravent seu molestent. Tamen vobis mitente in exercitum supradictum unum idoneum hominem loco vestri. In cuius rei testimonium presentem fieri sigilloque nostro secreto jussimus comuniri.

Datam Gerunde, .XV°. kalendas augusti anno Domini .M^o.CCC^o.XL°.III°. Visa Blasius.

Franciscus Fuxi, mandato regio facto per Johannem Ferdinandi, legum doctorem.

171

[1343], juliol. Peralada.

El tresorer del rei, Bernat d'Olzinelles, paga a Pere Girona, ferrer-menescal de Barcelona, el que li era degut per recórrer la frontera pirinenca inspeccionant les companyies i els cavalls que hi feien la guerra contra el rei de Mallorca.

ACA, RP, MR, vol. 2459¹, f. 44 v.

ITEMDONE an Pere Gerona, de Casa del senyor Infant, ab albarà de scrivà de ració, los quals lo dit senyor li manà donar en lo loch de Perallada en lo mes de juyol del any present en acurriment de la provisió que devia haver per ço con entenia en affers de la dita execució anant per los lochs de la frontera per regonèxer si los cavallers qui staven en los dits lochs tenien contínuament les companyes e cavalls a què prenien sou e per altres affers de la dita execució, ço és, per .I. mes a rahó de .II. sol. lo dia, fan, —.— .IX. sol. barchn.

Marginal: albarà.

¹ En el f. 1 r.: *Lo senyor Rey, ab letra sua datam Barchinone, pridie nonas madii del any .M.CCC.XL.III. féu manament a miçer Bernat d'Oltzinelles, tresorer seu, que com per rahó de la execució de justícia la qual lo dit senyor fahia contra lo Rey de Mallorca, al dit senyor rebel·le, e ses gens, trametés e agués ordonat de trametre lo senyor Infànt Don Jayme, fiare seu, comte d'Urgell e vezcomte d'Ager, e general procurador del dit senyor, a la ciutat de*

Gerona e a altres lochs de Catalunya ab certa companya de hòmens a cavall per tenir aquí frontera [...], i que tot el que li fos necessari a aquest, en sou d'homes de cavall o altres raons, li fos lliurat pel tresorer i que aquest ho lliurés a Berenguer de Relat. Segueix compte de rebudes i dates efectuades per aquest últim en nom del dit infant.

172

[1343, agost. Setge de Canet de Rosselló]

El tresorer del rei, Bernat d'Olzinelles, paga a Francesc des Pla, apotecari de Caldes de Montbui, el que li era degut per certa quantitat de vi que vengué a l'exèrcit reial.

ACA, RP, MR, vol. 321, f. 72 r.

ITEM DONE an Francesch des Pla, especiayre de la vila de Caules de Muntbuy, per guany de .XVI. cafís de vin que portà a la host del senyor Rey. E ha-n'i àpocha, —.— .LXXX. sol. barchn.

Marginal: Lo dit manament e àpoches .V.

Aquest manament al qual fan referència totes les dates de la pàgina del volum és *una letra del senyor Rey*, datam Barchinone, .II°. idus madii *del any present per la qual mana al maestre racional que-m prena en compte totes quantitats que yo pach per la exequió de Mallorches de la qual és feta menció a atràs en .LXX. cartes...* (*ibid.*, f. 71 v.)

173

1343, agost 14. Setge de Canet de Rosselló.

Ordre a l'almirall, Pere de Montcada, atorgant llicència per a deixar l'exèrcit reial al Rosselló a Bernat Ricolf i a un macip que en té cura, per trobar-se malalt.

ACA, C, reg. 1117, f. 86 v.

Lo Rey d'Aragó.

DEHIM-VOS e-us manam que levets o levar e portar lexets en algun vexell per mar En Bernat Ricolf, de Manresa, portador de la present, e un macip ab ell ensemps qui-n pensa d'alcuna malaltia que [ha]¹ en sa persona, con de nostre beneplàcit se partisca de les nostres hosts per raó de la dita malaltia.

Dada en les nostres hosts prop Canet, sots nostre *et cetera*², a .XIII. dies del mes d'agost del any .M.CCC.XL.III.

Franciscus Fuxi, mandato domini Regis.

A l'almirall En Pere de Monchada.

¹ Sobrescrit.² Segell secret.

174

1343, setembre 12. Girona.

Àpoca de Bernat çà Riera, cirurgià del rei, als jurats de Girona del seu sou com a procurador de la ciutat durant l'expedició a Mallorca i la campanya del Rosselló.

AHCG, I.1.2.1 (Ordinacions dels Jurats), lligall 5, reg. 1, f. 44 r.

Citat per Christian GUILLERÉ, "Une famille de médecins au XIVe siècle: les çà Riera", dins L. GARCIA BALLESTER, R. FRENCH, J. ARRIZABALAGA i A. CUNNINGHAM (eds.), Practical Medicine from Salerno to Black Death, Cambridge, (en premsa), p. 4, n. 28.

MAGISTER BERNARDUS de Rieria, medicus domini Regis, civis Gerunde, ex certa sciencia, confiteor et recognosco vobis, venerabilibus Bernardo de Rieria, Bernardo de Sancto Martino, Jacobo de Mediavilla, Petro Ramada et Francischo de Savarresio, juratis civitatis Gerunde istius presentis anni qui incepit in januarii anni Domini .M^o.CCC^o.XL°.II°., quod vos mihi solvistis et cetera, dedistis et ego a vobis numerando habui et recepi, mee voluntati, mille sol. barchn. de terno, videlicet .D. sol. ratione viagi quem feci pro vobis et universitate dicte civitatis cum domino Rege in adquisicione regni Maiorice, et .D. sol. pro viagio quod feci apud Rossilionem cum domino Rege in execucione justicie quam fecit dominus Rex contra inclitum Jacobum de Maiorice, in quibus vos et dicta universitas me constituistis syndicum et procuratorem¹. Renunciando excepcioni et doli fi[rmiter] et cetera sine retente.

Testes: Bernardus de Ruppe et Bernardus Marial, comorantes et cetera².

Pridie idus septembris anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. tercio.

¹ AHCG, I.1.2.1 (Ordinacions dels Jurats), lligall 5, reg. 1, f. 25 v., Apèndix, § 158.² Gerunde.

175

1343, setembre 13. Barcelona.

El rei mana de no procedir, com ho havia ordenat abans, contra l'aljama d'Ozca pel préstec de 10.000 ss jaq. que havien concedit al rei i que no han satisfet, i si ja s'hagués fet, que siguin retornades les confiscacions i els diners ja obtinguts siguin lliurats a Alatzar Avinardut, físic d'Ozca, comissionat per a aconseguir un subsidi extraordinari de l'aljama, per al finançament de la guerra contra el rei de Mallorca.

ACA, C, reg. 1306, f. 121 r.

PETRUS et cetera. Fideli janitori nostro, Berengario Januarii, salutem et cetera. Cum magister Alatzarius, fisicus de Domo nostra, accedat evestigio apud civitatem Osce et sibi comiserimus et mandaverimus quod ex parte nostra tractet et faciat cum aljama judeorum dicte civitate ut nobis subveniant de aliqua peccunia quantitate, ideo, vobis dicimus et mandamus quatenus non procedatis in aliquo contra dictam aljamam vel singulares eiusdem ratione mutui decem mille sol. jacc. per Nos ab eis postulati cum littera nostra datam in castris apud ortam de Caneto, pridie nonas augusti anno presenti, de quibus decem mille sol. vobis mandavimus responderi. Immo siqua pignora propterea dictis judeis fecistis, illa protinus restituatis eisdem et denarius siquus ab eis exigistis vel habuistis ratione predicta tradatis dicto magistro Alatzario¹ pro parte nostra, recipiendo inde apocham ab eisdem. Hocque aliquatenus non mutetis.

Datam Barchinone, idus september anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. tercio. Signata.

Jacobus Conesa, mandato regio facto per thesaurarium.

¹ ACA, C, reg. 876, f. 23 v., Apèndix, § 185.

176

[1343, setembre 20. Barcelona]

El tresorer del rei, Bernat d'Olzinelles, paga el sou avançat de quatre mesos a Guillem de Sant Miquel, menescal de Barcelona, acordat per a servir en el setge de Canet de Rosselló.

ACA, RP, MR, vol. 321, f. 112 r.

ITEMDONE an Guillem de Sent Miquel, habitador de Barcelona, per auctoritat del dit manament¹, per loguer seu dels [dits]² .IIII. meses³ per los quals és acordat per manescal en serviy del senyor Rey en lo loch de Canet. E ha-n'i àpocha a rahó de .XIX. *dnr.* per cascun dia, que fan, —.— .CXC. *sol. barchn.*

Marginal: Lo dit manament e àpocha e certificació d'En Romeu ça Rovira, qui acordà aquests hòmens, que als fors açí espressats foren acordats.

¹ Una letra del senyor Rey (1343-09-20. Barcelona) de la qual és feta menció a través en .CI. cartes, en què mana al maestre racional que prena en compte totes quantitats que yo pach per rahó de la exequió del Rey qui fo de Mallorches (*ibid.*, f. 111 r.)

² Sobrescrit.

³ Los quals .IIII. meses començaren a .XXIX. dies del present mes de setembre e seran fenits per tot lo .XXVI. die del mes de janer primervinent (*ibid.*, f. 111 v.)

177

[1343, setembre 20. Barcelona]

El tresorer del rei, Bernat d'Olzinelles, paga el sou avançat de quatre mesos a Ferrer Alexandre, barber-cirurgià de Barcelona, acordat per a servir en el setge de Canet de Rosselló.

ACA, RP, MR, vol. 321, f. 111 v.

ITEM, PER AUCTORITAT del dit manament¹, done an Ferrer Alexandri, barber e cirurgià, ciutadà de Barcelona, per loguer seu de .IIII. meses per los quals deu anar e estar en les parts de Rosselló, en lo loch de Canet, e ha-n'í àpocha; los quals .IIII. meses començaren a .XXIX. dies del present mes de setembre e seran fenits per tot lo .XXVIe. die del mes de janer primervinent, a rahó de .II. sol. per cascun dia, que fan, —.— .CC.XL. sol. *barchn.*

Marginal: lo dit manament e àpocha.

¹ *Una letra del senyor Rey* (1343-09-20. Barcelona) *de la qual és feta menció a atràs en .CI. cartes, en què mana al maestre racional que prena en compte totes quantitats que yo pach per rahó de la exequió del Rey qui fo de Mallorches* (*ibid.*, f. 111 r.)

178

1343, setembre 20. Tortosa.

Pere III atorga al seu físic Pere Ros un violari de 5000 ss b., més 450 ss b. per vestit, anuals, obligant-se aquest a servir el rei i la Cort, en agraïment pels serveis prestats durant la guerra de Mallorca.

ACA, C, reg. 1306, f. 137 v.

NOS PETRUS et cetera. Tenore presentis concedimus atque damus vobis magistro Petro Ros, fisico nostro, quinque milia sol. barchn. et quadringentos quinquaginta sol. dicte monete anno quolibet pro vestitu pro regimine vestri officii toto tempore vite vestre, vos vero teneamini nobis servire et nostram Curie continue sequi, justo impedimento cessante. Mandantes huius serie thesaurario nostro presenti et qui pro tempore fuerit quod de peccunia Curie nostre exsolvat vobis dicto magistro Petro dicta quinque milia sol. annualia et quadringentos quinquaginta sol. barchn. pro vestitu anno quolibet toto tempore vite vestre per .IIIe. tercias anni recipiendo in solutione qualibet apocham in qua de concessione huiusmodi habeatur mencio specialis.

Datam Dertuse, .XIIe. kalendas octobris anno Domini .M^o.CCC^o.XL°.III°. Arnaldus, vicecancellarius.

Raimundus Sicardi, ex provisione facta in consilio regio.

Marginal. Sine precio mandato domini Regis.

Permutat poc després: ACA, C, reg. 875, f. 179 r.-180 r., Apèndix, § 181.

179

[1343, octubre. València]

El tresorer del rei, Bernat d'Olzinelles, paga a Pere Ros, físic, el que li era degut pel seu sou de l'expedició a Mallorca i de la primera campanya de Rosselló.

ACA, RP, MR, vol. 321, f. 129 r.

ITEM DONE a maestre Pere Ros, metge de física de Casa del senyor Rey, los quals, ab albarà de scrivà de ració, li eren deguts per provisió de quitació sua per ço con per ordinació¹ del dit senyor anà en lo viatge de Mallorques e de Rosselló ab lo dit senyor, és assaber, del .XV. dia del mes de juny proppassat del any present trò per tot lo .XIX^c. dia del proppassat mes de setembre del dit any, —.— .XC.II. sol. barchn.

Marginal. albarà.

¹ ACA, C, reg. 1406, ff. 4 r. i 2 v., Apèndix, § 136 i 137.

180

[1343], octubre 14. València.

Àpoca de Hamet Abenxoha, menescal de València, feta a Bernat d'Olzinelles, tresorer del rei, per 100 ss b. que aquest li paga dels 343 ss 4 d b. a ell deguts pel sou d'un cavall armat que mantingué durant la guerra contra el rei de Mallorca.

ACA, RP, BGC, cl. 6^a-A-10¹, f. 26 v.

EGO, AHAMETUS Abenxoa, sarracenus, menescalculus Valencie, confiteor et recognosco vobis, venerabili Bernardo de Ulzinellis et cetera quod ex eo quod mihi ad solvendum restat ex illis trecentis quadraginta tribus sol. quatuor dnr. barchn. mihi debitis cum albarano scriptoris porcionis Domus dicti domini Regis scripto Barchinone, .XXVII^a. die mensis augusti anno subscripto, pro stipendio unius equi armati quem tenui in execucione justicie quam dictus dominus Rex faciebat contra olim Maiorice Regem, solvistis mihi centum sol. barchn.² qui scripta fuerint pro solutis in dorso dicti albarani post [unicam] solucionem sexaginta sol. barchn.³ inibi jam scriptam. Et ideo renunciando et cetera. In testimonium et cetera⁴.

Factum Valencie, pridie idus octobris anno predicto⁵.

Testes: Bernardus Turelli, scriptor dicti domini Regis, et Jacobus Ermengelli.

¹ *Primum capibrevium Joannis Magistri, notarii.*

² ACA, RP, MR, vol. 321, f. 124 r., octubre.

³ ACA, RP, MR, vol. 321, f. 98 v., setembre.

⁴ *Premissorum facio fieri vobis et vestris presens publicum instrumentum per notarium infrascriptum.*

⁵ *Anno Domini .M^o.CCC^o.XLIII°.*

181

1343, octubre 31. València.

Concessió d'un violari de 4000 ss reials val. sobre els tributs de l'aljama dels jueus de València a Pere Ros, físic del rei, en agraïment pels seus serveis prestats durant la guerra contra el rei de Mallorca.

ACA, C, reg. 875, f. 179 r.-180 r.

NOS PETRUS et cetera. Considerantes quod sint ex generalitate quadam mundi principes universi ad suorum vota fidelium prosequendi se sepius exhibent liberales sueque munificencie dexteram in domesticis et familiaribus laude dignis clara specialitate ostendunt, sic Nos idem quis in principibus reputamus summe decorum ne qui in simi sunt gracia merito admittendi a justis retributionibus et premiis opportunis aliquot excludantur nostrorum nitentes predecessorum regum felicis memorie vestigiis inhabere facere debeamus, ideo, ad memoriam reducentes laudabilia grata et valde accepta servicia nobis fideliter et animo prompto prestita per vos, fidelem phisicum nostrum, magistrum Petrum Ros, qui, relictis violariis que ex continuo incolatu, quem antequam ad nostrum fuissetis servicium evocatus, in villa Sancti Mathei facere solebatis, consuevistis recipere et habere et ea postmodum obsequelam nostre Curie amisistis, ac quod non partendo dispendiis variis ac tediis et sumptibus innumeris per vos passis ex quibus potuistis [esse] merito lacessitus in execucione felici quam fecimus tam ultra quam citra mare contra nobilem Jacobum, olim regem Maiorice, nostrum subditum et vassallum, nobis rebellem, justicia Nos cogente, potius Nos in dicta execucione sequendo continue, pati dampna predicta, sumptus et dispendia elegistis quam nobis vestrum servicium denegare. Volentes propterea vos, dictum phisicum nostrum, indempnem reddere a predictis ac prosequi gracia liberali, ex certa sciencia et cosulte, plena in nostro consilio deliberacione habita super istis, in compensacionem omnibus predictorum et remuneracionem serviciorum nobis prestitorum fideliter atque prompte et que speramus inantea exhiberi, tenore presentis carte nostre, concedimus et conferimus atque damus vobis, dicto magistro Petro Ros, violarium quatuor milium sol. regalium Valentie annuatim, quos vobis assignamus habendos et percipiendos annis singulis per tres tercias anni, videlicet terciam partem prima die mensis januarii, et aliam terciam partem prima die mensis madii, residuam vero terciam partem prima die mensis septembris, super peytis questiis, demandis, subsidiis, serviciis, imposicionibus, tributis et aliis quibuslibet petitionibus et exaccionibus, tam ordinariis quam extraordinariis, quocumque nomine [...siantur] et quacumque causa vel ratione, Nos eas vel ea exigere vel

habere contingat seu quas vel que facimus, petimus, imponemus aut quomodolibet exigemus sive hebimus ab aljama judeorum Valencie et eius collecte, pro vestra videlicet annuali quitacione et provisione quamdiu tamen vixeritis et pro servicio nostro secutus fueritis Curiam nostram.

Ita quod vos de cetero habeatis anno quolibet per tercias supradictas in, de et super peytis, questiis, demandis, subsidiis, serviciis, impositionibus, tributis et aliis exaccionibus et petitionibus quibuscumque, predicta quatuor millia sol. dicte monete et ut vos quantitatem eandem singulis annis terminis supratactis infallibiliter habeatis. Volumus et ordinamus quod dicta aljama vel adelantati, secretarii aut syndici eiusdem teneantur ipsam quantitatem vobis solvere ut preferitur sub pena viginti sol. quam exnunc ut extunc dicte aljame, adelantatis, secretariis aut sindicis imponimus et quam ipsam aljamam incurrere volumus atque decernimus die qualibet qua ultra dictos terminos et eorum singulos vobis vel cui loco vestri volueritis cessaverint soluciones facere supradictas, cuius pene medietas nostro erario et reliqua medietas vestris utilitatibus applicetur, vobis nichilominus concedentes quod de solutione quantitatis dictorum quatuor millium sol. et eciam dicte pene, si eam incurri contingerit, ipsa aljama vel eius secretarii, adelantati aut syndici se vobis efficaciter obligent ad omnia et singula supradicta, quibus penam viginti sol. imponimus die qualibet qua pose requisicionem eis per vos factam renuerint vel neglexerint obligationem facere prelibatam in qua quidem obligatione aljama, adelantati, secretarii vel syndici supradicti se obligent per vet alatme et nitdui ac renuncient omni solemnitati indicte vel indicende per legem judaicam jus aut forum vel consuetudinem et omnibus privilegiis obtentis vel obtinendis, et elongamentis decem dierum et plurium et omni gracia elongamenti obtente vel obtinende a nobis vel alia quacumque persona omnesque cetera cautele in ipsis obligationibus apponantur que vobis sint utiles et per quas vos melius et securius habere possitis anno quolibet dictis terminis ipsa quatuor millia sol. et per quas dicti judei ab ipsorum prestacione non possint eximi aut quomodolibet excusari. Et si forte Nos ab ipsa aljama vel singularibus eius maiorem vel minorem quantitatem pro peyta vel pro subsidio, servicio, tributo vel alia quacumque ratione seu causa que dici vel nominari possint vellemus habere in omni tamen casu vobis predicta quantitas exsolvatur nec quantitas tribuenda nobis per aljama vel judeos predictos ratione quacumque possit antea exigi, colligi vel levari nec aliquis aut aliqui ex ipsis judeis ad hec in persona vel bonis compelli donec vobis in dicta quantitate quatuor milium sol. integre fuerit satisfactum.

Cum huiusmodi assignacionem, concessionem ac obligationem quam vobis facimus omnino servari velimus, et ad ulteriorem cautelam, damus atque concedimus vobis plenam cum presenti ac liberam potestatem quod absque requisicione et alia licencia a nobis vel iudicibus seu quibusvis nostris officialibus obtinenda, proprie auctoritate, possitis per vos vel alium aljamam predictam et singulares eiusdem compellere ac forciare ad solucionem dicte quantitate quatuor milium sol. ac pene ut est dictum adiecte si eam incurrerent, quam compulsionem possitis facere tam per capcionem personarum quam bonarum sedentium vel mobilium in domo vel extra domum que absque aliqua subastacione, crida vel sollempnitate, juris aut fori possitis vendere atque distrahere prout vobis melius videbitis expedire a vobis inde satisfacere in premissis vobis debitis, tam ratione pene quam ratione debiti principalis, vel si malueritis possitis ad coercionem huiusmodi faciendam [...] et invocare consilium et auxilium baiuli generalis seu collectoris nostri, vobis super hoc eleccione servata, quibus huius serie damus firmiter in mandatis quod ad requisicionem vestram verbo vel in scriptis fiendam in forma preacta coercionem faciant memoratam. Ceterum ne super hiis vobis obstaculum possit a dici volumus, promittimus, decernimus atque statuimus quod fidelis noster Luppus de Sos, nunc collectore questiarum et subsidiorum aljame predicte, et quicumque alius qui pro tempore fuerit collector pro nobis vel nostris, promittat sub virtute juramenti quod vobis per

eum prestari volumus et iubemus ut sub pena viginti sol. dicte monete ut premittitur dividenda quam incurrat diebus singulis quibus requisitus semel recusaverit supradicta et subscripta complere, quod vos impediet in premissis. Immo si requisitus per vos fuerit anno quolibet dum vixeritis et pro servicio nostro nostram Curiam secutus fueritis ut preferitur in terminis supradictis antequam pro nobis aliquam collectam vel cohercionem faciat et antequam nobis vel thesaurario seu baiulo generali nostris vel alii cuicumque pro parte Curie nostre aliquid de impositionibus, questiis, tributis, peytis, demandis aut aliis quibuscumque exactionibus seu collectis tribuat vobis vel cui volueritis per tercias memoratas dictam quantitatem quatuor milium sol.

Propterea promittimus bona fide vobis, dicto magistro Petro, quod Nos dum huiusmodi donacioni atque concessioni locus fuerit, non faciemus nec facere possimus aljame predictae vel singularibus eius gratiam franquitate libertatis vel immunitatis aut alicuius elongamenti per quam a solutione dictorum quatuor milium sol. possint vel debeant quomodolibet excusari. Quinimo nobis ad ipsos judeis exhigentibus vel habentibus aut non exhigentibus vel non habentibus questias, peytas, tributa, subsidia vel alia supradicta vobis dictam quantitatem dum vixeritis quolibet anno ut premittitur dare et solvere teneantur, promittentes dicte aljame quod ipsam quantitatem peccunie eis in compoto eorum que vobis rationibus supradictis vel aliis tribuere debeant admitteremus et per thesaurarium, collectores et alios officiales nostros recipi faciemus.

Predicta igitur omnia et singula volumus, concedimus atque decernimus observari vobis, dicto magistro Petro, quamdiu vixeritis et pro servicio nostro secutus fueritis nostram Curiam ut superius continetur, non obstantibus quibusvis mandatis per Nos aut thesaurarium vel baiulum regni Valencie generalem, seu alios officiales nostros in contrarium factis vel imposterum faciendis, quibus per vos aut collectores nostros aut per dictam aljamam seu singulares eiusdem aut alios impune volumus non parere nec illis teneamini aut teneantur quomodolibet obedire. Immo, eis non obstantibus predicta omnia sub dicta pena execucioni mandetur ut superius est expressatum.

Certum est enim quod litteram cuiusdam concessionis¹ quam vobis, dicto magistro Petro, fisico nostro, de quinque milibus quadringentis quinquaginta sol. barchn. feceramus et recuperavimus noviter eamque in nostra Cancellaria fecimus lanari. In cuius rei testimonium presentem cartam nostram fieri iussimus nostro sigillo pendenti munitam.

Datam Valencie, .II°. kalendas novembris anno Domini .M^o.CCC^o.XL°.III°. Arnaldus, vicecancellarius.

Franciscus Fuxi, mandato domini Regis.

Marginal: Sine precio mandato domini Regis.

¹ ACA, C, reg. 1306, f. 137 v., Apèndix, § 178.

182

[1343, desembre. Saragossa]

El tresorer del rei, Bernat d'Olzinelles, paga a Faraig de Bellvís, menescal, el que li era degut segons diversos albarans en concepte del sou propi i del de dos ajudants anterior a l'expedició a Mallorca, del sou d'un cavall armat que mantingué durant aquesta expedició i la primera campanya del Rosselló, de l'esmena d'un rossí que hi perdé, i de la seva assignació anual per vestit.

ACA, RP, vol. 321, f. 154 v.

ITEMDONE an Faraig de Bellvís, menescal de Casa del senyor Rey, ab albarà de scrivà de ració, los quals ab lo dit albarà li romanien a pagar per quitació sua e de provisió de .II. hòmens de peu seus, és assaber, del primer dia del mes de febrer del any .M.CCC.XL.II. trà a .XXIII. dies del mes d'abril sigüent, que entrà en sou, .XLII. sol. *barchn.* *Marginat*: albarà ab què li romanien a pagar.

Item li done ab altre albarà de scrivà de ració, los quals li eren deguts per sou de un cavall armat que tench en servey del senyor Rey en la excecució damunt dita, ço és, del .XXV. dia del dit mes d'abril trà a .XXVII. dies del sigüent mes d'agost, segons que n lo dit albarà se conté, .CCC.XXVII. sol. .IIII. *dnr.* *Marginat*: albarà.

Item li done, los quals li romanien a pagar de .D. sol. *barchn.* a ell deguts ab letra del senyor [Rey] *datam Maiorice, nonis junii* del any present¹, per esmena d'un roçí que perdé en la dita excecució, la qual letra jo he cobrada ab àpoch² del dit En Faraig, .CC. sol. *barchn.* *Marginat*: la letra debitòria ab què li romanien a pagar e àpoch.

Item li done en paga d'aquells .CCC.LX. sol. *barchn.* a ell deguts per rahon de son vestir, ab albarà de scrivà de ració scrit en Barcelona, primer dia del mes d'abril del any present³, en lo dors del qual albarà foren scrits per abatuts per man del notari qui la àpoch⁴ féu, la qual jo he del dit En Faraig, .LXX.II. sol. .VIII. *dnr.* *barchn.* *Marginat*: àpoch en què s conté que foren abatuts.

E així són les dites quantitats, —.— .DC.XL.II. sol. *barchn.*

¹ ACA, C, reg. 1407, f. 7 r.

² Apoca a ACA, RP, BGC, cl. 6^a, A-10, f. 30 v.

³ ACA, RP, MR, vol. 866, f. 162 r.

⁴ Apoca a ACA, RP, BGC, cl. 6^a, A-10, f. 30 v.

183

[1343], desembre 9. Daroca.

Ordre al tresorer, Bernat d'Olzinelles, perquè pagui a Pere Ros, físic del rei, el preu d'un rossí que li comprà per a transportar les armes reials.

ACA, C, reg. 1119, f. 96 v.

PETRUS et cetera. Dilecto consiliario et thesaurario, Bernardo de Olzinelles, legum doctori, salutem et cetera. Mandamus vobis quatenus de peccunia Curie nostre que est vel erit penes vos tribuatis et solvatis dilecto fisico Domus nostre, magistro Petro Ros, vel cui voluerit loco sui quingentos sol. barchn. [pro precio] cuiusdam roncini sui quem ad opus deferendi arma nostra [ab] eo habuimus, [quos] ei cum presenti providimus exsolvendos, et facta solutione, [presentem] recuperetis [cum] apocha de soluto.

Datam Daroche, sub *et cetera*¹, quinto idus decembris anno predicto². REX PETRUS.

Dominus Rex eam expedit.

¹ *Sigillo nostro secreto.*

² *Anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. terciò.*

El pagament efectiu a ACA, RP, MR, vol. 322, f. 92 v., abril de 1344: el tresorer li paga 200 ss b. (restants?) *per rahó de .I. ruçí seu que-l dit senyor ne comprà a ops de portar les seves armes.*

184

1344, gener 23. Osca.

Enfranquiment general de Mossé Avinardut, fill de Jucef, físic, i nebot de Mossé, difunt, també físic, i de Regina, muller del dit Mossé i filla d'Alatzar Avinardut, físic del rei, i de tots els seus descendents per línia masculina, en agraïment pels serveis prestats per aquest últim i pel seu pare, el dit Mossé Avinardut, físic, difunt, al rei Alfons i al mateix rei Pere, tan a la Península com en l'expedició de conquesta de Sardenya, on morí Mossé.

ACA, C, reg. 876, ff. 15 v.-16 r.

Citat per Lluís COMENGE i FERRER, "Formas de munificencia real para con los archiatros de Aragón", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 3 (1903): 6, i per Jordi RUBIÓ i BALAGUER, "Metjes y cirurgians juheus", *Estudis Universitaris Catalans*, 3 (1909): 490.

Publicat per Antoni CARDONER i Francisca VENDRELL, "Aportaciones al estudio de la familia Abenardut, médicos reales", *Sefarad*, 7 (1947): 345-46, § 31.

NOS PETRUS et cetera. Ad humilis supplicacionis instanciam magistri Eleazarii, fisico de Domo nostra, et contemplacione plurimorum et acceptorum serviciorum tam per dictum magistrum Eleazarium quam per magistrum Mosse Avinardut, eius patrem, illustrissimo domino Alfonso, Regi Aragonum, recordacionis eximie, genitori nostro, et nobis diversimode impensorum tam citra mare quam in viagio Sardinie, in quo idem magister Mosse vitam exemit humanam, emfranquimus per omnes terras et regna nostra et francos, liberos, immunes et exemptos facimus te, Mosse Avinardut, filium magistri Jucefi Avinardut, nepotem dicti magistri Mosse, quondam, generumque dicti magistri Eleazarii, et Reginam, uxorem tuam, filiam eiusdem magistri Eleazarii, et omnes filios masculini sexus vestros et alios quoscumque filios dicti masculini sexus ex filiis vestris imperpetuum descendentes, ab omni videlicet questia, peyta, subsidio, servicio, auxilio, cena regia et procuratoris eiusque vices gerentis et alia quacumque exaccione, petitione atque demanda regali nobis et nostros ex debito vel gracies

impèndendis quocumque nomine censeantur, eciam si vicinalis fuerit iudicata ex quo ad nostros usus vel comodum aplicetur per quemcumque eciam imponatur seu demandetur sive per Nos sive per procuratorem vel baiulum vel quemcumque alium officialem nostrum.

Ita quod vos vel filii vestri masculi et omnis futuri masculi a vobis et ipsis vestris filiis masculis descendentes sint perpetuo franchi, liberi, immunes et exempti ab omnibus exactionibus supradictis et dependentibus ex eisdem nec utiquam in ipsis aliquid directe seu indirecte solvere, ponere sei contribuere teneamini quoquomodo, immo, habeamini semper pro franchis, liberis, immunibus et exemptis, volentes dictam franchitatem sic inviolabiliter observari quod per aliquas aljamas judeorum per alatme seu alium quemcumque compulsione modum seu statutum per easdem aljamas edictum seu edendum contra huiusmodi privilegium franquitatem et immunitatem nichil fieri valeat seu attemptari sub pena quingentorum aureorum nobis et nostris applicandorum quociens fuerit contra factum. Et si aliquid alathme vel aliqua ordinatio per aliquam aljamam seu aljamas essent facte vel imposite per que posset predictis in aliquo obviari, contradici vel fieri, ipsas volumus sub dicta pena profinus revocari quantum ad gratiam supradictam. Ita quod omni cessante impedimento huiusmodi nostra gratia irrefragabiliter observetur, ordinantes nichilominus et volentes quod ipsa gratia seu franquitas pro dotibus conjugum seu pro debitis seu alia nequeat obligari, immo, ipsa franquitas et gratia successive de patribus ad filios diruetur et continuetur et personis eorum cohereat omni obligatione sublata. Has igitur gratiam, franquitatem et immunitatem et omnia et singula supradicta sub dicta forma, vobis, dictis Mosse et Regine et vestris, concedimus non obstantibus aliquibus privilegiis seu concessionibus per Nos vel nostros aljamis judeorum nostrorum seu alia indultis seu imposterum indulgendis.

Mandantes procuratoribus eorumque vices gerentibus, vicariis, suprajunctariis, baiulis generalibus et specialibus, iusticiis, merinis, portariis et collectoribus ceterisque officialibus nostris presentibus et futuris vel eorum locatentibus ac aljamis judeorum terre nostre et secretariis ac aliis presidentibus eorundem quatenus predicta omnia et singula firma habeant perpetuis temporibus et observent et observari faciant inviolabiliter sub pena nostre gracie et mercedis. In cuius rei testimonium presentem fieri iussimus nostra bulla plumbea comunitam.

Datam Osce, decimo kalendas febroarii anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. tercio. Johannes Eximini, cancellarius.

Jacobus Conesa, mandato domini Regis facto in consilio.

SIG — NUM PETRI, Dei gratia, Regis Aragonum, Valencie, Maiorice, Sardinie et Corsice, Comitisque Barchinone.

Testes sunt: Petrus Cornelii, Galcerandus de Bellopodio, maiordomus, Bernardus de Ulzinellis, legum doctor, thesaurarius, Artaldus de Focibus, Michael Petri Çapata.

SIG — NUM JACOBI CONESA, scriptoris dicti domini Regis, qui de mandato ipsius predicta scribi fecit et, cum positis litteris in raso in .XIII^a. linea ubi dicitur *ut predicatur concedimus*, clausit.

185

1344, febrer 17. Barcelona.

Concessió a Alatzar Avinardut, físic, en agraïment pels serveis prestats durant la guerra de Mallorca, de 800 ss jaq. d'un préstec fet al rei per l'aljama d'Osca i 200 ss extraordinaris sobre el seu sou.

ACA, C, reg. 876, f. 23 v.

NOS PETRUS et cetera. Intuitu servitorum per vos, magistrum Alazarii, fisicum Domus nostre, nobis exhibitorum et que exhibere igitur non cessatis, tenore presentis illos octingentos sol. jacc. quos Berengarius Januarii, portarius noster, ab aljama judeorum civitatis Osce exegit et habuit ratione mutui decem mille sol. jacc. per Nos ab ea anno proxime preterito postulati quosque idem portarius de mandato nostro¹ litteratorie sub facto vobis tradidit et persolvit, et etiam ducentos sol. jacc. ex illis septingentis sol. barchn. qui ratione acurrimenti per vos recepi pretexto quitacionis vestre in libro acurrimentorum scriptoris porcionis Domus nostre per ipsum notati fuerunt et conscripti, vobis gracie ducimus concedendos, ita quod a modo ipsos mille sol. jacc. possitis vestris utilitatibus applicare.

Mandantes rationali magistro Curie nostre vel alii cuicumque a vobis inde comptum audituro quod ad reddendum comptum et rationem de dictis octingentis sol. jacc. vos non distringat aliquatenus vel compellat, immo antefati scriptori porcionis Domus nostre iniungimus cum presenti quod memoratos ducentos sol. jacc. deducat ex predictis septingentis sol. barchn. vobis ut premititur notatis et ipsos cancellet seu tollat ab huiusmodi notamento. In cuius rei testimonium presentem vobis inde fieri iussimus nostri sigilli munimine roboratam.

Datam Barchinone, .XIII°. kalendas marcii anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. tercio. Arnaldus, vicecancellarius.

Nicholaus Martin, mandato regio facto per Ferrarium de Caneto, consiliarium.

¹ ACA, C, reg. 1306, f. 121 r., Apèndix, § 175.

186

1344, febrer 28. Barcelona.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració, Pere des Bosc, al tresorer del rei, Bernat d'Olzinelles, del que és degut a Cresques Elies, físic, perquè és tramès al setge de Canet per a prendre part en les negociacions per a la rendició.

ACA, RP, MR, vol. 867¹, f. 10 r.

Maestre Cresques.

A L'HONRAT micer Bernat d'Olzinelles *et cetera*. Mana lo senyor Rey que donets a maestre Cresques, juheu de Figueres, los quals lo dit senyor Rey li mana donar per ço con lo tramet al loch de Canet per alguns affers de la sua Cort, *ducentos sol. barchn.*

Scrit en Barcelona, .XXVIII. dies del mes de febrer *anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. terciò.*

¹ *Libre segon extraordinari fet per En Pere dez Bosch, escrivà de ració del senyor Rey anni Domini .M.CCC.XL. terciü et quarti.* En el f. 1 r.: *Albarans extraordinaris.*

El pagament efectiu a ACA, RP, MR, vol. 322, f. 67 r., març.

Vegeu ACA, C, reg. 1118, f. 146 v., Apèndix, § 208.

187

1344, març 27. Barcelona.

Declaració d'infançonia a favor de Joan d'Ordás, físic d'Osca, en remuneració pels seus serveis durant la guerra de Mallorca.

ACA, C, reg. 876, f. 194 r.-v.

NOVERINT UNIVERSI quod coram nobis, Petro, Dei gratia, Rege Aragonum et cetera, comparuit magister Johannes d'Ordas, phisicus, habitator civitate Osce, humiliter supplicans ut salvam sue infançonie recipi facere dignaremur. Nosque mandavimus per [nostras]¹ litteras dilecto consiliario nostro Garsie Ferdinandi de Castro, justicie Aragonum, ut testes nominatos tam super possessione sue infançonie quam super ipsa infançonía reciperet et in recipiendo salvam ipsam procederet juxta distinccionem que in generali Curia Cesarauguste celebrata extitit ordinata, coram quo dictus magister Johannes d'Ordas probata prius possessione sue infançonie produxit ad [eam]² salvandam duos milites juratores, videlicet Rodericum de Oros, habitatorem dicte civitatis Osce, et Rodericum de Gudar, habitatorem loci de Pedrassens, qui tactis Cruce et Sacrosanctis Evangeliiis per suum juramentum dixerunt quod prenomínatus magister Johannes d'Ordas est infantio hermunius qui debet recipere et non dare pro aliqua villania et ostenderent si necesse esset casale unum sua inserenuitas processit ex parte patris sui quod cassale nominarunt esse in loco de Ordas³, prope Arguis, prout hec et alia in salva predicta quam diligentur exemiare fecimus in Cancellaria nostra plenius continetur una cum vobis constet per salvam predictam quam dictus dictus justicia ad vestram remisit Curiam sub sui sigilli munimine interclusam prefatum magistrum Johannem suam infançoniam per modum predictum probasse legitime coram eo prout juxta distinccionem predictam extitit ordinatum. Ideo, ipsum magistrum Johannem infançonem hermuniu declaramus et infançoniam predictam autorizamus et per presentem cartam nostram mandamus universis et singulis officialibus et subditis nostris presentibus et futuris quod dictum magistrum Johannem pro infançone hermunio habeant et teneant et ipsum excusent ab omnibus serviciis exaccionibus quibus infançones hermunii excusantur. In cuius rei testimonium presentem cartam nostram fieri jussimus sigillo nostro appendicio comunitam.

Datam Barchinone, sexto kalendas aprilis anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. quarto.
Arnaldus, vicecancellarius.

Eximinus Garcia, mandato regio facto per
vicecancellarium.

¹ Sobrescrit.

² Sobrescrit, substituïnt a: *suam infançoniam*, suprimit.

³ Ordás és avui un despoblat dins del municipi de Nueno, a 15 Km. d'Osca. Restes d'un monestir romànic (Santa Maria de Ordás), actualment convertit en ermita, i casa forta. Vegeu Antonio UBIETO ARTETA, Historia de Aragón. Los pueblos y los despoblados, II, Saragossa, 1985, p. 950.

188

1344, abril 8. Barcelona.

Pere III concedeix a Pere Gener, apotecari de la reina Maria, i administrador del bescuit de l'armada, que pugui construir i tenir molins de sang o altres que no molguin amb l'impuls de l'aigua o del vent, en el territori del Principat, en agraïment pels serveis prestats a ell i a la dita reina.

ACA, C, reg. 876, f. 92 r.-v.

NOS PETRUS et cetera. Ad memoriam reducentes utilia, grata et accepta servicia per vos, fidelem nostrum Petrum Januarii, camerarium et apothecarium illustris Marie, Regine Aragonum, conjugis nostre carissime, tam Nobis quam dicte Marie, Regine, prestita et que nitimini corde puro continuis actibus exhibere, volentes illa per aliquali retributionis [intentium] compensare, tenore presentis carte nostre perpetuo valiture concedimus vobis et successoribus vestris perpetuo plenamque licenciam impartimur quod in omnibus et singulis civitatibus, villis, castris, locis et terminis nostris et ad Nos ubique intra Cathalomniam pertinentibus quovis modo vos, dictus Petrus Januarii, et vestri successores et non aliquis alius sine voluntate vestra et expresso asensu, possitis quando et quociens volueritis facere ac fieri et construi facere molendina sanguinis et quavis alia cum rotis suis, casalibus et aliis apparatus universis, que tamen non molant nec molere possint per aque impetum sive venti, ad molendum blada et omnia alia, ac inde emolumenta recipere seu molturas in ipsa molendina ab uno loco in alium quociens volueritis transmutare.

Hanc itaque concessionem facimus vobis, dicto Petro Januarii, et vestris successoribus et quibus volueritis perpetuo de molendinis et aliis supradictis ad dandum, vendendum, alienandum, atribuendum et ad omnes vestras vestrorumque successorum voluntates libere faciendum sicut melius [decipent] et intelligi ad vestrum vestrorumque successorum salvamentum et bonum ac sanum intellectum, salve tamen et retento Nobis in huiusmodi molendinis dominio, laudimio et fatica triginta dierum et emphiteotico alio quovis jure, necnon censu medii morabatini quem pro parte nostra solvatis et solvere teneamini singulis annis in festo Pasce Resurreccionis Domini baiulo nostro Cathalonie generali pro singulis molis sive rotis quas facietis pretextu concessionis huiusmodi [cui] molent videlicet et non ante.

Decernimus autem per Nos et successores nostros et presentis serie statuimus et

firmiter inhibimus perpetuo quod vigore nostre concessionis aut licencie quam nemini faciamus nec facere possimus de premissis aut alia in aliquo loco Cathalonie nullus omnino nisi vos dictus Petrus Januarii et successores vestri vel quem seu quos volueritis loco vestri possit vel audeat facere, contruere vel tenere molendina predicta vel ea similia seu quavis alia que non molant per venti vel aque impetum seu incursum in aliqua civitate, villa, castro, loco seu termino nostro et ad Nos intra Cathaloniam pertinenti ex quibus recipiatur emolumentum aliquod vel moltura.

Salvamus tamen et retinemus nobis quod possimus concedere similia molendina sanguinis intra Cathaloniam fieri dum tamen in illis qui ea construxerint ex licencia nostra vel alia non molant nec possint molere vel audeant nisi solummodo blada necessaria ad [erum] proprium sue domus.

Mandantes huius serie procuratori nostro generali eioque vicesgerentibus necnon vicariis, baiulis, curis ceterisque officialibus et subditis nostris presentibus et futuris quod huiusmodi concessionem nostram et alia universa et singula supradicta teneant firmiter et observent et faciant observari et non contraveniant quavis causa. In cuius rei testimonium presentem fieri et sigillo nostro pendenti iussimus comuniri.

Datam Barchinone, .VI°. idus aprilis, anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. quarto. Arnaldus, vicecancellarius.

SIG — NUM PETRI, Dei gratia, Regis Aragonum, Valencie, Maiorice, Sardinie et Corsice, Comitisque Barchinone.

Testes sunt: Petrus de Fenolletto, vicecomes Insule, Raymundus Cornelii, Arnaldus de Saga, Guilbertus de Scintillis, Galcerandus de Bellopodio, Poncius de Sancta Pace.

Raimundus Sicardi, mandato domini Regis.

El rei havia sol·licitat al batlle general de Catalunya un informe sobre la viabilitat de la construcció d'aquests molins, inhabituals en terres de la Corona d'Aragó, a proposta del mateix Pere Gener (ACA, C, reg. 627, f. 5 r., 2 de març).

[1344], abril 14. Barcelona.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració, Pere des Bosc, adreçat al tresorer, Bernat d'Olzinelles, del que cal pagar a Faraig de Bellvís, menescal del rei, per a comprar empastres, ungüents i altres coses necessàries per a la campanya del Rosselló.

ACA, RP, MR, vol. 867, f. 22 r.

Faraig de Bellvís.

AL HONRAT micer Bernat d'Olzinelles *et cetera*. Mana lo senyor Rey que donets an Faraig de Bellvís, maneschal de Casa sua, los quals li mana donar per a ops de comprar engüents e empastres e altres coses pertanyents a son ofici les quals deu portar en lo viatge

que-l dit senyor entén a fer en les parts de Rosselló per rahó de la exequció de justícia que fa contra En Jacme de Mallorca, so és, ops de les bèsties del dit senyor Rey, *quingentos sol. barchn.*

Scrit en Barcelona, a .XIII. dies del mes d'abril, *anno predicto*².

¹ *Libre segon extraordinari fet per En Pere dez Bosch, escrivà de ració del senyor Rey anni Domini .M.CCC.XL. terciū et quarti.* En el f. 1 r.: *Albarans extraordinaris.*

² Anno Domini .M^o.CCC^o.XL°.IIII°.

El pagament efectiu a ACA, RP, MR, vol. 322, f. 106 v., abril: *Item done an Faraig de Bellvís, manescal de Casa del senyor Rey [...] los quals lo dit senyor li mana donar semblantment per comprar engüents e altres coses pertanyents a son offici, les quals deu portar en lo dit viatge, ço és, a ops de les bèsties del dit senyor e de ses companyes, —.— .D. sol. barchn.*

190

1344, abril 17. Barcelona.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració, Pere des Bosc, adreçat al tresorer, Bernat d'Olzinelles, del que cal pagar a Abraham Abenxoha, menescal de la reina, per a comprar empastres, ungüents i altres coses necessàries per a la campanya del Rosselló.

ACA, RP, MR, vol. 867¹, f. 23 r.

Abraham Abenxoha.

A LHONRAT micer Bernat d'Olzinelles *et cetera*. Mana lo dit senyor Rey que donets an Abraham Abenxoha, manescal de la senyora Reyna, los quals li mana donar per a ops de comprar engüents e empastres e altres coses pertanyents a son offici les quals deu portar en lo viatge que-l dit senyor entén affer, [Déu volent]², en les parts de Rosselló per rahó de la exequció de justícia que fa contra En Jacme de Mallorca, ço és, ops de les bèsties del dit senyor Rey [e de ses companyes]³, *quadringentos sol. barchn.*

Scrit en Barcelona, .XVII. dies del mes d'abril, *anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. quarto.*

¹ *Libre segon extraordinari fet per En Pere dez Bosch, escrivà de ració del senyor Rey anni Domini .M.CCC.XL. terciū et quarti.* En el f. 1 r.: *Albarans extraordinaris.*

^{2 3} Sobrescrit.

El pagament efectiu a ACA, RP, MR, vol. 322, f. 106 v., abril: *Item done an Abrallim Abenxoha, menescal de Casa de la senyora Reyna [...] los quals lo dit senyor li mana donar per a ops de comprar engüents, empastres e altres coses pertanyents asson offici, les quals deu portar en lo viatge que-l dit senyor entén affer, Déu volent, en les parts de Rosselló, per rahó de la exequció de justícia que fa contra En Jacme de Mallorches, —.— .CCCC. sol. barchn.*

191

1344, abril 17. Barcelona.

El rei crida Guillem des Soler, cirurgià, perquè l'acompanyi a la campanya del Rosselló.

ACA, C, reg. 1059, f. 114 v.

Publicat per Josep M. RIUS SERRA, "Més documents sobre la cultura catalana medieval", Estudis Universitaris Catalans, 13 (1928): 168, § 68.

PETRUS et cetera. Magistro Guillelmo de Solerio, sirurgico, salutem et gratiam. Dicimus et mandamus vobis quatenus incontinenti, visis presentibus, ad Nos celeriter veniatis prout nobis carius cupitis complacere nam summe necessarium vos habeamus.

Datam Barchinone, .XV°. kalendas madii, anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. quarto. Signata.

Franciscus Fuxi, ex generali mandato domini Regis.

192

1344, abril 22. Barcelona.

Ordre al tresorer, Bernat d'Olzinelles, perquè lliuri un rossí que ha comprat a Hamet Abenxoha, menescal, per al seu ús durant la campanya del Rosselló, cobrant-se'l de la tresoreria.

ACA, C, reg. 1307, f. 5 r.

PETRUS et cetera. Dilecto consiliario et thesaurario nostro, Bernardo de Ultzinellis, legum doctori, salutem et cetera. Dicimus et mandamus vobis quatenus quendam roncium pili rubii quem pro percio quadringtonum sol. barchn. parum plus vel minus emistis, detis et tradatis ilico Hameto, sarraceno, cum quo nobis servit in execucione justicie quam facimus contra inclitum Jacobum de Maiorice, quam dictorum quadringtonum sol. barchn. quantitatem precii dicti roncini jamdicti penes vos de peccunia Curie nostre que est vel erit in posse vestro volumus retineri.

Datam Barchinone, .X^o. kalendas madii anno Domini .M^o.CCC^o.XL°.III°. Signata.

Dominus Rex mandavit Roderico de Altariba.

Se'l cobra a ACA, RP, MR, vol. 322, f. 125 r., maig: *Item done a mi mateix [...] per preu d'un roçí de pèl bru lo qual jo havia comprat per semblant preu e lo qual lo dit senyor donà an Hamet, serrahí, qui-n deu servir lo dit senyor en la execució de justícia que fa contra En Jacme de Mallorches, —.— .CCCC. sol. barchn.*

193

[1344], abril 23. Barcelona.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració, Pere des Bosc, adreçat al tresorer, Bernat d'Olzinelles, del que cal pagar a Bernat çà Riera, cirurgià del rei, per a comprar empastres, unguents i altres coses necessàries per a la campanya del Rosselló.

ACA, RP, MR, vol. 879¹, f. 100 r.

Maestre Bernat çà Riera.

A LHONRAT micer Bernat d'Olzinelles *et cetera*. Mana lo senyor Rey que donets a maestre Bernat çà Riera, metge de cirurgia de Casa sua, los quals lo dit senyor li mana donar per a ops de comprar engüents e empastres e altres coses pertanyents a son offici, les quals deu portar en lo viatge que-l dit senyor entén affer en les parts de Rossalló per rahó de la execució de justícia que fa contra En Jacme de Mallorques, ço és, a ops de les companyes de cavall e de peu de Casa del dit senyor e d'altres qui ab ell hiran en lo dit viatge, *quingentos sol. barchn.*

Scrit en Barcelona, a .XXIII. dies del mes d'abril, *anno predicto*².

Marginal. Scriptum traditum.

¹ Libre primer dels acurriments fet per En Pere des Bosch, scrivà de ració del senyor Rey. En el f. 100 r.: *Títol de metges, barbers, ferrers e altres.*

² Anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. quarto.

El pagament efectiu a ACA, RP, MR, vol. 322, f. 112 v., maig: *Item done a maestre Bernat çà Riera, metge de cirurgia de Casa del senyor Rey [...] per a ops de comprar engüents, empastres e altres coses pertanyents a son offici per al dit viatge de Rosselló, ——. .D. sol. barchn.*

194

1344, abril 24. Barcelona.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració, Pere des Bosc, adreçat al tresorer, Bernat d'Olzinelles, del que cal pagar a Pere de Bordils, cirurgià del rei, per a comprar empastres, unguents i altres coses necessàries per a la campanya del Rosselló.

ACA, RP, MR, vol. 879¹, f. 100 v.

Pere Bordils, metge.

A LHONRAT micer Bernat *et cetera*. Fas-vos saber que an Pere Bordils, metge de cirurgia, los quals li mana donar per a ops de comprar engüents e empastres e altres coses pertanyents a son offici, les quals deu portar en lo viatge que-l dit senyor entén affer en les parts de Rosselló per rahó de la execució [de justícia] que fa contra En Jacme de Mallorques,

ço és, a ops de les companyes de cavall e de peu de Casa del dit senyor e d'altres qui ab ell van en lo dit viatge, *trescentos sol. barchn.*

Scrit en Barcelona, a .XXIII. dies del mes d'abril, *anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. quarto.*

Marginal: Scriptum traditum.

¹ *Libre primer dels acuriments fet per En Pere des Bosch, scrivà de ració del senyor Rey.* En el f. 100 r.: *Títol de metges, barbers, ferrers e altres.*

El pagament efectiu a ACA, RP, MR, vol. 322, f. 112 r., maig: *Item done an Pere de Bordils, metge de cirurgia [...] los quals lo senyor Rey [...] li mana donar per a ops de comprar engüents, empastres e altres coses pertanyents a son ofici les quals deu portar en lo viatge de Rosselló, —.— .CCC. sol. barchn.*

195

1344, abril 25. Barcelona.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració, Pere des Bosc, adreçat al tresorer, Bernat d'Olzinelles, del que cal pagar a Guillem des Soler, cirurgia, pel seu sou del mes de maig per tal com ha d'anar en la campanya del Rosselló.

ACA, RP, MR, vol. 879¹, f. 101 r.-v.

Maestre Guillem des Soler, físich.

A LHONRAT *et cetera.* Fas-vos saber que a maestre Guillem des Soler, metge de física², he jo notats en lo libre meu segon dels acorriments dels conestables e de hòmens de peu del viatge de Rosselló, en .C. cartes, que vós li acorregues en Barchelona, ab aquest present albarà per rahó del viatge que deu fer ab lo dit senyor en les dites parts de Rosselló per rahon de la execució de justícia que fa contra lo noble En Jacme de Mallorches, és assaber, per provisió sua de .I. mes qui comensarà lo primer dia del mes de mayg primer vinent del any present e serà fenit per tot lo derrer dia del dit mes, que són .XXXI. dia, qui a rahó de .VI. *sol.* per cascum dia fan *centum octuaginta sex sol. barchn.*

Scrit en Barchelona [*sic*], a .XXV. dies del mes d'abril, *anno Domini .M^o.CCC^o.XL°.III°.*

¹ *Libre primer dels acuriments fet per En Pere des Bosch, scrivà de ració del senyor Rey.* En el f. 100 r.: *Títol de metges, barbers, ferrers e altres.*

² Per *cirurgia*, error de l'escrivà.

El pagament efectiu a ACA, RP, MR, vol. 322, f. 113 r., maig.

196

1344, abril 25. Barcelona.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració, Pere des Bosc, adreçat al tresorer, Bernat d'Olzinelles, del que cal pagar a Bernat Guerau i Bernat des Pla, barbers-cirurgians, pel seu sou del mes de maig per tal com ha d'anar en la campanya del Rosselló.

ACA, RP, MR, vol. 867', f. 26 v.

*Idem*².

A LHONRAT micer Bernat *et cetera*. Fas-vos saber que jo he notats als dejús scrits qui van ab lo dit senyor a les parts de Rosselló per rahó de la exequció de justícia que fa contra l'alt En Jacme de Mallorques, a cascun d'ells en lur títol, comptant sobre lur provisió, la qual lo dit senyor lus mana donar cascun dia, los quals vós lus havets acorreguts ab aquest present albarà lo dia e any dejús scrits, ço és, per paga de .I. mes qui començarà primer dia del mes de maig e serà fenit per tot lo dit mes, a cascun d'ells a rahó de .III. *sol. barchn.* per cascun lo dia, ço és, an Bernat Guerau e an Bernat des Pla, a cascun d'ells .XC. *sol. barchn.*, que fan *centum octuaginta sol. barchn.*

Scrit en Barchinona, .XXV. dies del mes d'abril, *anno Domini .M.°CCC.°XL.° quarto.*

¹ *Libre segon extraordinari fet per En Pere dez Bosch, escrivà de ració del senyor Rey anni Domini .M.°CCC.°XL.° terciü et quartü.* En el f. 1 r.: *Albarans extraordinaris.*

² *Bernat Guerau e Bernat des Pla.*

El pagament efectiu a ACA, RP, MR, vol. 322, f. 112 v., maig.

197

1344, abril 26. Barcelona.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració, Pere des Bosc, adreçat al tresorer, Bernat d'Olzinelles, del que cal pagar a Pere Pujol, ferrer, pel seu sou del mes de maig per tal com ha d'anar en la campanya del Rosselló.

ACA, RP, MR, vol. 879', f. 102 r.

Pere Pujol.

A LHONRAT *et cetera*. Fas-vos saber que an Pere Pujol, ferrer de ferrar bèsties de la ciutat de Barchelona, acordat de anar ab lo senyor Rey en les parts de Rosselló per rahan de la exequció de justícia que fa contra lo noble En Jacme de Mallorches, són per mi notats en lo libre meu segon dels acurriments dels conestables del dit viatge, en .CI. cartes, que vós li acorregues en Barchelona, ab aquest present albarà, en acurriment de son salari e provisió,

ço és, per .I. mes sdevenidor qui comensarà lo primer dia del mes de mayg del any present e serà fenit per tot lo derrer dia del dit mes, que són .XXXI. dia, qui a rahó de .XX. *dnr.* per cascun dia, fan *quinquaginta unus sol. et octo dnr. barchn.*

Scrit en Barchelona, a .XXVI. dies del mes d'abril, *anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. quarto.*

¹ *Libre primer dels acurriments fet per En Pere des Bosch, scrivà de ració del senyor Rey.* En el f. 100 r.: *Títol de metges, barbers, ferrers e altres.*

El pagament efectiu a ACA, RP, MR, vol. 322, f. 112 r., maig.

198

[1344, abril 26. Barcelona]

Albarà testimonial de l'escrivà de ració, Pere des Bosc, adreçat al tresorer, Bernat d'Olzinelles, del que cal pagar a Pere de Bordils, cirurgià, pel seu sou del mes de maig per tal com ha d'anar en la campanya del Rosselló.

ACA, RP, MR, vol. 879°, f. 102 r.

Pere de Bordils, metge de cirurgia.

A LHONRAT *et cetera.* Fas-vos saber que an Pere de Bordils, metge de cirurgia, he jo notats en lo libre meu segon dels acurriments dels conestables del viatge de Rosselló, que vós li acorregues en Barchelona, ab aquest present albarà lo dia e any davall scrits, en acurriment del salari e provisió sua per ço com deu anar ab lo senyor Rey en les parts de Rosselló per rahon de la exequió de justícia que fa contra lo noble En Jacme de Mallorches, ço és, per .I. mes sdevenidor qui comensarà lo primer dia del mes de mayg primer vinent e serà fenit per tot lo derrer dia del dit mes, que són .XXXI. dies, qui a rahó de .III. *sol.* per cascun dia, fan *nonaginta tres sol. barchn.*

Scrit *ut suprā*².

Marginal: Scriptum traditum.

¹ *Libre primer dels acurriments fet per En Pere des Bosch, scrivà de ració del senyor Rey.* En el f. 100 r.: *Títol de metges, barbers, ferrers e altres.*

² *En Barchelona [sic], a .XXVI. dies del mes d'abril, anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. quarto.*

El pagament efectiu a ACA, RP, MR, vol. 322, f. 112 r., maig.

199

1344, abril 28. Barcelona.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració, Pere des Bosc, adreçat al tresorer, Bernat d'Olzinelles, del que cal pagar a Pere ça Granada, apotecari, pel seu sou dels mesos de maig i juny per tal com ha d'anar en la campanya del Rosselló.

ACA, RP, MR, vol. 879°, f. 103 v.

Pere ça Granada.

A L'HONRAT micer Bernat d'Olzinelles *et cetera*. Fas-vos saber que an Pere ça Granada, especiayre de la ciutat de Barcelona, he jo notats en lo libre meu segon dels acurriments dels conestables del viatge de Rosselló, en .CV. cartes, que vós li acorregues en Barcelona, ab aquest present albarà lo dia e l'any dejús scrits, en acurriment de son salari e provisió de .II. meses qui comenssaran lo primer dia del mes de maig primervinent del any dejús scrit e seran fenits per tot lo derrer dia del mes de juny après següent del dit any, que són .LXI. dia, per ço com deu anar ab lo senyor Rey en les parts de Rosselló per rahó de la exequió de justícia que fa contra lo noble En Jacme de Mallorches, qui a rahó de .VI. sol. per cascun dia segons que li són estats tatxats, fan *trecenti sexaginta sex sol. barchn.*

Scrit en Barcelona, a .XXVIII. dia del mes d'abril, *anno Domini .M^o.CCC^o.XL°.IIII°.*

Marginal: Scriptum traditum.

¹ *Libre primer dels acurriments fet per En Pere des Bosch, scrivà de ració del senyor Rey.* En el f. 100 r.: *Titol de metges, barbers, ferrers e altres.*

El pagament efectiu a ACA, RP, MR, vol. 322, f. 112 r., maig.

200

1344, abril 28. Barcelona.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració, Pere des Bosc, adreçat al tresorer, Bernat d'Olzinelles, del que cal pagar a Pere des Pla, físic, pel seu sou del mes de maig per tal com ha d'anar en la campanya del Rosselló.

ACA, RP, MR, vol. 879°, f. 101 r.-v.

Maestre Pere des Pla, físich.

A L'HONRAT *et cetera*. Fas-vos saber que a maestre Pere des Pla, metge de física, he jo notats en lo libre meu segon dels acurriments dels conestables e de hòmens de peu del viatge de Rosselló en .C. cartes, que vós li acorregues en Barchelona, ab aquest present albarà, per rahan del viatge que deu fer ab lo dit senyor en les dites parts de Rosselló per rahan de la execució de justícia que fa contra lo noble En Jacme de Mallorches, és assaber,

per provisió sua de .I. mes qui comensarà lo primer dia del mes de mayg primer vinent del any present e serà fenit per tot lo derrer dia del dit mes, que són .XXXI. dia, qui a rahó de .IIII. sol. per cascun dia, fan *centum viginti quatuor sol. barchn.*

Scrit en Barchelona, a .XXVIII. dies del mes de abril, *anno Domini .M^o.CCC^o.XL°.IIII°.*

Marginal: Scriptum traditum.

¹ *Libre primer dels acurriments fet per En Pere des Bosch, scrivà de ració del senyor Rey. En el f. 100 r.: Títol de metges, barbers, ferrers e altres.*

El pagament efectiu a ACA, RP, MR, vol. 322, f. 112 v., maig.

201

[1344, maig 1]. Barcelona.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració, Pere des Bosc, adreçat al tresorer, Bernat d'Olzinelles, del que cal pagar a Berenguer Alegret, cirurgià, pel seu sou del mes de maig per tal com ha d'anar en la campanya del Rosselló.

ACA, RP, MR, vol. 879°, f. 103 r.

Maestre Berenguer Alegret.

A L'HONRAT micer Bernat d'Olzinelles *et cetera*. Fas-vos saber que a maestre Berenguer Alegret, metge de cirurgia, qui deu anar ab lo senyor Rey en les parts de Rosselló, he jo notats en lo libre meu segon dels acorriments dels conestables del viatge de Rossalló, en .CXLIII. cartes, que vós li acorregues en Barcelona ab aquest present albarà lo dia e l'any dejús scrit, ço és per lo salari e provisió sua de .I. mes primervinent qui comensarà lo primer dia del mes de mayg del any dejús scrit e serà fenit per tot lo derrer dia del dit mes, que són .XXXI. dia, qui a rahó de .III. sol. per cascun dia, fan *nonaginta et tres sol. barchn.*

Scrit en Barcelona, *ut suprà*².

Marginal: Scriptum traditum.

¹ *Libre primer dels acurriments fet per En Pere des Bosch, scrivà de ració del senyor Rey. En el f. 100 r.: Títol de metges, barbers, ferrers e altres.*

² *Primer dia del mes de mayg, anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. quarto.*

El pagament efectiu a ACA, RP, MR, vol. 322, f. 112 r., maig.

202

1344, maig 1. Barcelona.

Comissió a Jucef Avinardut, físic d'Osca, en substitució d'Alatzar Avinardut, físic del rei, ara ocupat a la Cort, per a judicar totes les controvèrsies de l'actuació dels jueus de Daroca i altres aljames d'Aragó, sobretot en relació amb els problemes derivats del subsidi atorgat al rei per a la guerra de Mallorca.

ACA, C, reg. 626, ff. 109 v.-110 r.

PETRUS et cetera. Magistro Juceffo, físico, judeo civitatis Osce, gratiam suam. Pridem dilecto consiliario nostro Petro Justacii, baiulo regni Aragonum generali, necnon magistro Alazario¹, físico Domus nostre, infrascripta comissionem fecimus cum littera nostra continentie subsequens:

PETRUS, Dei gratia, Rex Aragonum et cetera. Dilecto consiliario nostro, Petro Justacii, baiulo regni Aragonum generali, necnon magistro Alazario, físico Domus nostre, salutem et dilectionem. Pro parte proborum hominum universitatis aldearum ville Daroce fuit nobis humiliter supplicatum ut cum judei aljame dicte ville et quorundam aliorum locorum regni Aragonum usurarum igluvie sauciati faciendo renovari contractus sive instrumentum debitorum suorum et cumulando usuras cum capitali et alias fraudes quamplurimas super eisdem usuris inmaniter comittendo ab hominibus ipsarum aldearum innumeras quantitates peccunie diu est per provitatem usurariam contra totius regni duxerint extorquendas, ipsos homines aldearum elongare per tempus quinque annorum a solutione debitorum que debent ipsis judeis de benignitate regia dignemur, ut comode nobis solvere valeant illam quantitatem peccunie quam anno presenti nobis concesserunt in aliquale subsidium expensarum quas in execucione quam facimus adversus inclitum Jacobum de Maioricis, vassallum nostrum nobis rebellem, facere nos oportuit, et nichilominus ad vascitatis et destruccionis articulo cui aldece ipse premissorum occasione subiacere parantur penitus liberentur. Idcirco, Nos, supplicacione ipsa subscripta benigne volentes super hiis modo congruo providere, vobis dicimus et mandamus quatenus auditis rationibus utriusque partis verbo et sine scriptis in predictis et singulis sine lichte et sola veritate facti attenda, habitaque certificacione per viam inquisicionis vel fori aut aliter omnibus [...] quibus vobis videbitur faciendum, continuo procedatis et super eis et quibuslibet eorumdem et dependentibus seu emergentibus ex eisdem ac execucionibus propterea istointenti faciendis provideatis et faciatis prout vobis videbitur expedire², taliter quod partes ipse ad concordia reducantur quibusvis litteris, privilegiis vel aliis mandatis sive provisionibus nostris incontrarium obtentis obsistentibus nullo modo. Nos, enim, vobis in et super predictis omnibus et emergentibus seu dependentibus ex eisdem et ea tangentibus comittimus plenarie vices nostras.

Datam Cesarauguste, sexto idus januarii anno proxime lapsio³.

SANE, cum dictus magister Alazarius, occupatus in Curia nostra aliis arduis nostris negociis, intendere nequeat in predictis, et propterea in eis per vos procedi una cum dicto baiulo providerimus et velimus, idcirco, ad humilem supplicacionem pro parte hominum dicte universitatis et eciam loci de Nombrevilla ac sarracenorum de Burbaguena, qui cum eis contribuunt, nobis reverenter exhibitam, vobis dicimus et mandamus quatenus in predictis omnibus et singulis, simul cum dicto baiulo et non alia, procedatis et super eis decernatis et

faciatis juxta preinserte comissionis nostre seriem et tenorem quod dictus magister Alazarius facere poterat et racionabiliter inveneritis faciendum. Nos, enim, vobis super hiis una cum dicto baiulo sub forma premissa comittimus vices nostras plenarie cum presenti.

Datam Barchinone, kalendis madii anno Domini millesimo .CCC^o.XL°. quarto. Signata.

Nicholaus Martin, mandato regio facto per thesaurarium.

¹ Abans: *Juceffo*, suprimit.

² Abans: *faciendum*, suprimit.

³ *Anno Domini .M^o.CCC^o.XL°.III°.*

203

[1344, maig 4. Barcelona]

Albarà testimonial de l'escrivà de ració, Pere des Bosc, adreçat al tresorer, Bernat d'Olzinelles, del que cal pagar a Berenguer ça Coma, físic, pel seu sou dels mesos de maig, juny i juliol, per tal com ha d'anar en la campanya del Rosselló.

ACA, RP, MR, vol. 879°, f. 105 r.

Maestre Berenguer ça Coma.

AL HONRAT *et cetera*. Fas-vos saber que a maestre Berenguer ça Coma, metge de física de Casa del senyor Rey, són per mi notats e-l libre segon dels acurriments dels conestables e dhòmens de peu del viatge de Rosselló, en .CVI. cartes, que vós li acorregues en Barcelona, en lo present mes de mayg per rahon del viatge que deu fer ab lo senyor Rey en les parts de Rosselló, per rahon de la execució de justícia que fa contra lo noble En Jacme de Mallorches, és assaber, per provisió sua de .III. meses qui comensaran lo primer dia del present mes de mayg e seran fenits per tot lo derrer dia del sigüent mes [de juliol del any devallscrit], que són .III. meses .I. dia, qui a rahó de .X. sol. per cascun dia, fan *nongentos decem sol. barchn.*

Scrit *ut supra*².

Marginal: Scriptum traditum Pere ça Granada.

¹ *Libre primer dels acurriments fet per En Pere des Bosch, scrivà de ració del senyor Rey.* En el f. 100 r.: *Títol de metges, barbers, ferrers e altres.*

² *En Barcelona, IIII. dies del mes de maig anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. quarto.*

El pagament efectiu a ACA, RP, MR, vol. 322, f. 113 r., maig.

204

[1344], maig 26. Setge d'Argelers.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració, Pere des Bosc, adreçat al tresorer, Bernat d'Olzinelles, del que cal pagar a Ramon Roquer, cirurgià, per a comprar empastres, pólvores i altres coses necessàries per a l'exercici del seu ofici en el setge de la vila d'Argelers.

ACA, RP, MR, vol. 879¹, f. 108 r.

Ramon Roquer.

AL HONRAT micer Bernat *et cetera*. Mana lo senyor Rey que donets an Ramon Roquer, metge de cirurgia, los quals li mana donar graciosament per a comprar empastres, pólvores e altres coses necessàries en son ofici per rahó del viatge que fa ab lo dit senyor Rey en les parts de Rosselló per la execució de justícia que fa contra lo noble En Jacme de Mallorches, *ducentos sol. barchn.*

Scrit en lo setge de Ergillés, a .XXVI. dies del mes de maig, *anno supradicto*².

Marginal: Scriptum traditum.

¹ *Libre primer dels acuriments fet per En Pere des Bosch, scrivà de ració del senyor Rey.* En el f. 100 r.: *Títol de metges, barbers, ferrers e altres.*

² *Anno Domini .M^o.CCC^o.XL°.IIII°.*

El pagament efectiu a ACA, RP, MR, vol. 322, ff. 170 v. i 172 v., juny.

205

1344, maig 27. Setge d'Argelers.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració, Pere des Bosc, adreçat al tresorer, Bernat d'Olzinelles, del que cal pagar a Hamet Abenxoha, menescal, per a comprar unguents, pólvores i altres coses necessàries per a l'exercici del seu ofici en el setge de la vila d'Argelers.

ACA, RP, MR, vol. 879¹, f. 108 v.

Azmet Abenxoha, menescal.

A LHONRAT micer Bernat d'Olzinelles *et cetera*. Mana lo senyor Rey que donets an Azmet Abenxoha, moro, menescal, los quals lo dit senyor Rey li mana donar graciosament a ops de comprar unguents, pólvores e altres coses a ops de son ofici de menescalia, *quingentos sol. barchn.*

Scrit en lo setge d'Argillers, a .XXVII. dies del mes de maig, *anno Domini .M^o.CCC^o.XL°.quarto.*

Marginal: Scriptum traditum.

¹ *Libre primer dels acurriments fet per En Pere des Bosch, scrivà de ració del senyor Rey. En el f. 100 r.: Títol de metges, barbers, ferrers e altres.*

206

[1344], juny 4. Barcelona.

Allongament d'Acard de Talarn, el qual ha d'anar a l'expedició al Rosselló, i del seu cirurgià durant la campanya, Maïr Claravida, jueu de Tàrraga.

ACA, C, reg. 626, f. 125 v.

NOS PETRUS et cetera. In favorem exequcionis quam facimus et continuare proponimus, Domino disponente, adversus nobilem Jacobum de Maiorice, nobis rebellem et sibi adherentes et rebellione jamdicta, cum presenti, dilectum nostrum Acardum de Talarno, cuius est castrum seu locum d'Argençola, qui nobiscum ire nobisque servire debet in exequcione prefata, necnon universos¹ et singulos homines locorum suorum, debitores et fideiussores pro et cum eis obligatos et bona eorum elongamus a solucione debitorum que debent christianis redditibus violariis et precio seu preciis bonorum immobilium emptorum dumtaxat exceptis. Quodquidem elongamentum valeat durante exequcione premissa et post per unum annum ex tunc continue subsequentem. Et in super elongamus prefatum² Acardum de Talarno in dicta exequcione euntem necnon homines debitores et fideiussores pro et cum eis obligatos ab omnibus et singulis debitis in quibus sunt obligati seu teneantur judeis quantumcumque iidem judei privilegiati existant durante exequcione jamdicta et postea per unum mensem ex tunc continue subsequentem. Et eciam supersederi volumus in omnibus et singulis causis sive licibus eos tangentibus per tempus proxime declaratum. Quocirca universis et singulis vicariis, baiulis, iudicibus per Nos delegatis ceterisque officialibus et subditis nostris vel eorum locatenentibus damus huius serie firmiter in mandatis quatenus elongamentum nostrum huiusmodi sub forma predicta teneant et observent et ab aliis faciant inviolabiliter observari et non contraveniant nec aliquem contravenire permittant aliqua ratione. In cuius rei testimonium presentem fieri et sigillo nostro pendentis³ iussimus cumuniri.

Datam Barchinone, .II°. nonas junii anno predicto⁴. Signata.

Bernardus de Torrente, mandato regio facto per thesaurarium.

SIMILIS littera fuit facta [sub eodem datam]⁵ pro Mehiro Claravida, judeo Tarrage, cirurgico, qui iturus est in dicta exequcione pro cirurgico cum dicto Acardo de Talarno. Signata.

Idem.

Marginal: Sine precio ex generali mandato.

¹ Abans: *homines*, suprimit.

² Abans: *eum*, suprimit.

³ Apareix suprimit.

⁴ *Anno Domini millesimo .CCC°.XL°. quarto.*

⁵ Sobrescrit.

207

1344, juny 25. Setge de Cotlliure.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració, Pere des Bosc, adreçat al tresorer, Bernat d'Olzinelles, del que cal pagar a Pere Girona, ferrer-menescal, pel seu sou, en el setge de la vila de Cotlliure.

ACA, RP, MR, vol. 879¹, f. 110 r.

Pere de Gerona, ferrer e menescal.

AL HONRAT micer Bernat d'Olzinelles *et cetera*. Fas-vos saber que an Pere de Gerona, menescal de Barcelona, he jo notats en lo libre meu segon dels acorriments del sou dels conestables del viatge de Roselló en son títol que vós li acorregues en lo mes de juny del any dejús scrit en lo setge de Copliure ab aquest present albarà en acorriment de sa provisió, *quinquaginta sol. barchin.*

Scrit en lo dit setge de Copliure, a .XXV. dies del mes de juny *anno Domini .M°.CCC°.XL°. quarto.*

Marginal: Scriptum traditum.

¹ *Libre primer dels acurriments fet per En Pere des Bosch, scrivà de ració del senyor Rey.* En el f. 100 r.: *Títol de metges, barbers, ferrers e altres.*

El pagament efectiu a ACA, RP, vol. 323, f. 100 v., octubre.

208

1344, juny 9. Argelers.

El rei mana al capità de l'exèrcit a Canet de Rosselló, Ríambau de Corbera, que doni crèdit a Cresques Elies, físic seu, en tot el que li comunicui de part seva.

ACA, C, reg. 1118, f. 146 v.

Publicat per Yitzhak BAER, *Die Juden im christlichen Spanien. Erster Teil: Urkunden und Regesten*, vol. 1 (*Aragonien und Navarra*), Berlín, 1929, [reimpr.: Westmead, 1970, § 219, pp. 304-05].

EN PERE *et cetera*. A l'amat nostre En Riambau de Corbera, capità de Canet, salut e dilecció. Tramatem-vos mestre Cresques Elies, físich de Casa nostra, informat sobre alguns affers nostres secrets que·us deu dir de part nostra, per què·us manam que·l cregats de so que per Nós vos dirà.

Dada en la vila nostra d'Argilers, sots nostre segell secret, a .IX. dies del mes de juny, en l'any .M.CCC.XL.III. *Arnaldus, vicecancellarius*.

Raimundus Sicardi, mandato [regio].

Marginal: Pro Curia.

Vegeu ACA, RP, MR, vol. 867, f. 10 r., Apèndix, § 186.

209

1344, juny 15. Setge de Cotlliure.

Ordre a diversos veguers i batlles perquè posin espies pels camins, prenguin i pengin tots els desertors de l'exèrcit que es troba al Rosselló.

ACA, C, reg. 1118, f. 153 r.

EN PERE *et cetera*. Als feels seus, lo veguer e batle de Barcelona, salut *et cetera*. L'altre dia vos manam ab altres letres¹ qui tinguéssets espies per los camins [e per los passes]², e si trobàvets null hom qui·s tornàs de les nostres hosts sens licència nostra o del senescal, preséssets e·l penjàssets per la gola. E con açò estia molt a Nós acor per molts que se'n tornen segons que·ns han certificat, per ço·us manam, sots pena de la nostra indignació, que complescats lo [nostre]³ manament.

Dada en lo setge de Cobliure, sots nostre *et cetera*⁴, a .XV. dies de juny en l'any .M.CCC.XL.III. *Arnaldus, vicecancellarius*.

Raimundus Sicardi, mandato regio facto per vicecancellarium.

SIMILES infrascriptis:

Vicario et baiulo Manrensie.

Baiulo de Figueriis.

Baiulo et subvicario Bisulduni.

Vicario et baiulo Gerunde.

Marginal: Pro Curia

¹ ACA, C, reg. 1118, f. 149 v., 10 de juny.

² Sobrescrit.

³ Sobrescrit, substituint a: *dit*, suprimit.

⁴ *Segell secret*.

210

1344, juny 19. Setge de Cotlliure.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració, Pere des Bosc, adreçat al tresorer, Bernat d'Olzinelles, del que cal pagar a Guillem des Soler, cirurgià, pel seu sou, en el setge de la vila de Cotlliure.

ACA, RP, MR, vol. 879°, f. 109 v.

Maestre Guillem des Soler.

A LHONRAT micer Bernat *et cetera*. Fas-vos saber que jo he notats a maestre Guillem des Soler, metge de cirurgia, e-l libre segon dels acurriments dels conestables e hòmens de peu del viatge de Rosselló, en .C. cartes, que vós li acorregues en lo setge de Copliure lo dia e l'any davayll scrits ab aquest present albarà en acurriment de sa provisió, *centum [viginti] sol. barchn.*

Scrit en lo setge de Copliure, .XIX. dies del mes de juny *anno Domini .M^o.CCC^o.XL°.III°.*

Marginal: Scriptum traditum.

¹ *Libre primer dels acurriments fet per En Pere des Bosch, scrivà de ració del senyor Rey. En el f.100 r.: Títol de metges, barbers, ferrers e altres.*

El pagament efectiu a ACA, RP, MR, vol. 322, f. 179 v., juny.

211

1344, juliol 5. Barcelona.

Ordre perquè es paguin diversos medicaments comprats a Pere ça Granada, apotecari de Barcelona, per a la campanya del Rosselló.

ACA, C, reg. 1307, ff. 61 v.-62 r.

PETRUS et cetera. Fideli de Domo nostra Patxio de Agodix¹, salutem et cetera. Cum Nos emi fecerimus a Guillelmo Ferrarii, mercator Barchinone, duas zinziberatas indianas precio ducentorum decem novem sol. sex dnr. barchn., et a Petro ça Granada, apothecario civitate eiusdem, quinque panes çucari cafan pro conficiendo çucare rosaceo precio centum triginta novem sol. octo dnr. dicte monete, et novem lbr. ac duas uncias conserve rosarum ad rationem quatuor sol. pro lbr. decostantes triginta sex sol. octo dnr. barchs., et unam rovam dattilorum Alexandrie precio decem septem sol. quatuor dnr. monete eiusdem, et aquam rosarum pro duodecim dnr. ad opus çucari rosacei, et eciam duas capsias sive *pots* in quibus reconditum fuit çucarum supradictum precio undecim sol. barchn., idcirco, vobis dicimus et mandamus quatenus de peccunia que penes vos est ratione comissi[onis Alexandrie] solvatis dicto Guillelmo Ferrarii ducentos decem novem sol. sex dnr. et prefato apothecario ducentos

quinque sol. octo dnr. barchn. ad quos ascendunt quantitates ei debite ut prefertur, et facta solucione, presentem recuperetis litteram cum apocha de soluto. Nos, enim, mandamus magistro rationali Curie nostre² vel alii a vobis comptum audituro quod non faciant vobis dubium de tradicionem dictarum rerum, immo vobis ea et quantitates predictas in compoto recipiat et admittat, cum Nos easdem habuerimus pro receptis, vobis exhibente presentem cum apocham seu apochas de predictis.

Datam Barchinone, .III°. nonas julii, anno Domini millesimo .CCC^o.XL°. quarto.

Petrus de Gostemps, mandato regio facto per comitem Terrenove, consiliarium

¹ Vegeu *ibid.*, f. 102 v.: *Fideli de Domo nostra, Naxim Paix de Agodis [...] officii videlicet comissionis per Nos vobis facte super facto rerum deferendarum ad partes Alexandrie et alias partes soldani Babilonie absque nostri licencia vel permissu...*

² El mateix document havia estat registrat abans en forma de manament al mestre racional, Joan Ferràndez Muñoz, amb data de 22 de juny (*ibid.*, f. 56 v.), sense fer menció dels venedors. Aquesta còpia anterior fou invalidada.

212

1344, juny 22. Setge de Cotlliure.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració, Pere des Bosc, adreçat al tresorer, Bernat d'Olzinelles, del que cal pagar a algunes dones per diverses tasques d'assistència als combatents en el setge de la vila de Cotlliure.

ACA, RP, MR, vol. 867¹, f. 31 v.

Sança d'Alentorn e altres fembres públiques.

A LHONRAT micer Bernat *et cetera*. Mana lo dit senyor Rey que donets a Na Sança d'Alentorn, Isabell de Taraçona, Romia de Riera, Elicsèn d'Agualada, Martina d'Oscha, Costança de Barcelona, Barchelona Castellana, Cortesa de Bayona, Sagriana de Baldomar, que són .IX. persones, los quals graciosament lurs manà donar per ço con portaven aygua als hòmens que combatien diluns proppassat lo barri de Copliure, entre totes, *quadraginta sol. barchn.*

Scrit en lo setge de Copliure, .XXII. dies del mes de juny, *anno Domini millesimo .CCC^o.XL°. quarto.*

¹ *Libre segon extraordinari fet per En Pere dez Bosch, escrivà de ració del senyor Rey anni Domini .M.CCC.XL. terciū et quarti.* En el f. 1 r.: *Albarans extraordinaris.*

213

[1344], juny 28. Cotlliure.

L'infant Pere, senescal de Catalunya, dóna llicència a Guerau Fuster, de Sant Boi, per a abandonar l'exèrcit, a causa de la malaltia que pateix.

ACA, RP, BGC, cl. 5^a, A-7¹, f. 69 v.

Infant En Pere, senescal de Cathalunya.

COM GUERAU FUSTER, de Sent Boy, haja haüda licència nostra que se'n puscha anar per alguna necessitat de sa persona, e aja mes en loch seu .I. hom segons que ns ha dit lo conestable, per so volem que contra lo dit Guerau ne sos béns no enentets ne agreugets en res.

Dada en Cobliure, sots nostre segell secret, .XX.VIII. dies de juny.

¹ Títol modern: *Registre o cuern de diverses provisions y letres reals de temps del sereníssim senyor Rey En Pere, que comensa a les nones de juliol 1343 y acaba a quinze chalendas de febrer 1344.*

214

1344, juny 31. Cotlliure.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració, Pere des Bosc, adreçat al tresorer, Bernat d'Olzinelles, del que cal pagar a Guillem des Soler, cirurgià, pel seu sou, en el setge de la vila de Cotlliure.

ACA, RP, MR, vol. 879¹, f. 110 v.

Maestre Guillem dez Soler.

A LHONRAT micer Bernat d'Olzinelles *et cetera*. Faç-vos saber que a maestre Guillem dez Soler, metge de cirurgia, he jo notats en lo libre meu segon dels acurriments del sou dels conestables e hòmens de peu del viatge de Rossalló, en .C. cartes, que vós li acorregues en Cochliure ab aquest present albarà lo dia e l'any dejús scrits en acurriment de son salari e provisió sua, ço és, a compliment de .CLXXX. *sol. barchn.* que deu pendre cascun mes, a rahó de .VI. *sol.* per cascun dia, *sexaginta sol. barchn.*

Scrit en Cochliure, derrer dia del mes de juny *anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. quarto.*

Marginal: Scriptum traditum.

¹ *Libre primer dels acurriments fet per En Pere des Bosch, scrivà de ració del senyor Rey.* En el f. 100 r.: *Títol de metges, barbers, ferrers e altres.*

El pagament efectiu a ACA, RP, MR, vol. 322, f. 179 v., juny.

215

1344, juliol 5. Setge de la Roca.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració, Pere des Bosc, adreçat al tresorer, Bernat d'Olzinelles, del que cal pagar a Joan Barbarossa, apotecari, pel seu sou, en el setge de la Roca d'Albera.

ACA, RP, MR, vol. 879°, f. 111 r.

Johan de Barbarossa.

A LHONRAT micer Bernat d'Olzinelles *et cetera*. Faç-vos saber que an Johan Barbarossa, speciayre de València, he jo notats en lo libre meu segon dels acurriments dels conestables e hòmens de peu del viatge de Rossalló, en .CXXII. cartes, que vós li acorregues en lo setge de ça Rocha ab aquest present albarà lo dia e l'any dejús scrits en acurriment de son salari e provisió sua, ço és, per tot lo mes de juny proppassat, en què són encloses .XXX. dies, a rahó de .III. sol. per cascun dia, *nonaginta sol. barchn.*

Scrit en lo setge de ça Rocha, .V. dies del mes de juliol *anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. quarto.*

Marginal: Scriptum traditum.

¹ *Libre primer dels acurriments fet per En Pere des Bosch, scrivà de ració del senyor Rey.* En el f. 100 r.: *Títol de metges, barbers, ferrers e altres.*

El pagament efectiu a ACA, RP, MR, vol. 322, f. 189 v., juny.

216

[1344], juliol 5. Setge de la Roca.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració, Pere des Bosc, adreçat al tresorer, Bernat d'Olzinelles, del que cal pagar a Pere ça Granada, apotecari, pel seu sou del mes de juliol, en el setge de la Roca d'Albera.

ACA, RP, MR, vol. 879°, f. 110 v.

Pere ça Granada.

A LHONRAT micer Bernat d'Olzinelles *et cetera*. Fas-vos saber que an Pere ça Granada, speciayre de la ciutat de Barcelona, he jo notats en lo libre meu segon dels acurriments dels conestables e hòmens de peu del viatge de Rossalló, en .CV. cartes, que vós li acorregues en lo setge de ça Rocha ab aquest present albarà lo dia e l'any dejús scrits en acurriment de son salari e provisió de .I. mes qui comença lo primer dia del present mes de juliol del any dejús scrit e serà fenit per tot lo derrer dia del dit mes, en què són encloses

.XXXI. dia, qui a rahó de .VI. sol. per cascun dia, *centum octuaginta et sex sol. barchn.*
 Escrit en lo setge de ça Rocha, .V. dies del mes de juliol *anno predicto*².

Marginal: Scriptum traditum.

¹ *Libre primer dels acurriments fet per En Pere des Bosch, scrivà de ració del senyor Rey.* En el f. 100 r.: *Títol de metges, barbers, ferrers e altres.*

² *Anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. quarto.*

El pagament efectiu a ACA, RP, MR, vol. 322, f. 195 v., juny.

217

1344, juliol 12. Elna.

Ordre a tots els capitans dels castells i viles del Rosselló perquè tots els soldats que no formin part de les guarnicions respectives i que no estiguin malalts o ferits siguin tramesos al rei, a Elna.

ACA, C, reg. 1118, f. 169 r.

EN PERE *et cetera*. Als amats nostres, tots e sengles capitans dels castells e viles nostres de Rosselló, salut *et cetera*. Manam-vos expressament que decontinent manets expressament, sots pena dels cavalls e de les armes e del sou, a tots e sengles soldats nostres de cavall e de peu qui no són ordenats aestar en les establides que mantinent vinguen a Nós, si doncs no són malalts o nafrats.

Dada en Elna, sots *et cetera*¹, a .XII. dies de juliol en l'any de .M.CCC.XL.III. *Arnaldus, vicecancellarius.*

Raimundus Sicardi, mandato domini Regis.

Marginal: Pro Curia.

¹ *Nostre segell secret.*

218

1344, agost 17. Perpinyà.

Ordre al tresorer, Bernat d'Olzinelles, atorgant 2000 ss jaq. a Alatzar Avinardut, físic, en remuneració per les despeses que hagué d'efectuar durant la guerra de Mallorca.

ACA, C, reg. 1122, f. 26 r.

PETRUS, Dei gratia, Rex Aragonum et cetera. Dilecto consiliario et thesaurario nostro Bernardo de Ulzinellis, legum doctori, salutem et cetera. Cum in auxilium expensarum factarum per magistrum Alazar, fisicum Domus nostre, tam in viagio Maiorice quam Rossilionis, in quibus nobis¹ servicium fecit prompto animo, duos mille sol. jacc. eidem concesserimus cum presenti, eapropter, vobis dicimus et mandamus quatenus de quacumque peccunia Curie nostre que est vel erit penes vos detis et solvatis eidem magistro Alazar vel cui voluerit loco sui dictos duos mille sol. jacc. Et facta solutione, presentem recuperetis cum apocha de soluto.

Datam Perpiniani, sub nostro sigillo secreto, .XVI°. kalendas septembris anno Domini .M^o.CCC^o.XL°.III°. Arnaldus, vicecancellarius.

Franciscus de Prohomine, mandato regio.

¹ *Nobiscum*, suprimit.

El pagament efectiu a ACA, RP, MR, vol. 323, f. 65 v., agost: *Item done a maestre Alatzar, metge de Casa del senyor Rey, los quals lo dit senyor, ab letra sua segellada ab son segell secret, li mana donar per rahó dels serviys que li havia fets en lo viatge de Mallorches e de Rosselló. E ha-n'i àpocha. — .MM. sol. jacc.* Citat per Antoni CARDONER i Francesca VENDRELL, "Aportaciones al estudio de la familia Abenardut, médicos reales", *Sefarad*, 7 (1947): 308.

219

1344, agost 21. Perpinyà.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració, Pere des Bosc, adreçat al tresorer, Bernat d'Olzinelles, del que cal pagar a Andreu Marcha, mercader de Mallorca, i Pere ça Granada, apotecari de Barcelona, per portar i vendre farina de forment de Tortosa a l'exèrcit del Rosselló.

ACA, RP, MR, vol. 879ⁱ, f. 112 v.

Andreu Marcha. Pere Granada.

A LHONRAT micer Bernat *et cetera*. Fas-vos saber que N'Andreu Marcha, mercader de Mallorques, e En Pere Granada, speciayre de Barcelona, han aduytes ab lo leny d'En Guillem Reador, ciutadà de Tortosa, les quals carregaren en la dita ciutat e aquelles faeren descarregar en lo loch de Canet del comtat de Rosselló per raó de la exequió de justícia que-l dit senyor faya contra l'alt En Jacme de Mallorques, .CXX. caffís de farina de forment, la qual veneren a cavallers e hòmens de peu que eren en serviý del dit senyor Rey en la dita exequió en les dites parts de Rosselló, segons un albarà testimonial que a mi mostrà lo dit Andreu Marcha que havia fet En Pons de Castellar, batle del dit loch de Canet, lo qual jo he cobrat e per sacrament que el dit Marcha ha fet en mon poder dix que li costaven los dits .CXX. caffís de farina, *quadríngentas octuaginta lbr. barchn.* pesats e-l dit loch de Canet. E per ço com diu que per vós li fo promès certa cosa de guany per *lbr.*, fas-li lo present albarà segellat ab lo segell del meu offici.

Scrit en Perpenyà, a .XXI. dia del mes d'agost *anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. quarto.*

¹ *Libre primer dels acurriments fet per En Pere des Bosch, scrivà de ració del senyor Rey. En el f. 100 r.: Títol de metges, barbers, ferrers e altres.*

220

1344, setembre 15. Barcelona.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració, Pere des Bosc, adreçat al tresorer, Bernat d'Olzinelles, del que cal pagar a Pero Gil de Puyo, de la Casa del rei, per les despeses que hagué de fer en un cavall que, anant a la campanya del Rosselló, va haver de deixar a Figueres per malaltia.

ACA, RP, MR, vol. 867, f. 42 r.

Pero Gil de Puyo.

A LHONRAT micer Bernat *et cetera*. Fas-vos saber que an Pero Gil de Puyo, de Casa sua, és degut per rahó de la messió que ha feta en .I. cavall seu qui fo malaut en Figueres e aquell hac a lexar en lo dit loch, ço és, per engüents, empastres e altres coses medicinals, .C. sol. barchn.

Scrit en Barcelona, .XV. dies del mes de setembre *anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. quarto.*

¹ *Libre segon extraordinari fet per En Pere dez Bosch, escrivà de ració del senyor Rey, anni Domini .M.CCC.XL. tercii et quarti. En el f. 1 r.: Albarans extraordinaris.*

El pagament efectiu a ACA, RP, MR, vol. 322, f. 207 r., agost.

221

1344, setembre 30. Barcelona.

El rei mana que sigui pagat el que encara és degut al seu físic, Cresques Elies, del que li fou atorgat en remuneració per les despeses que hagué d'efectuar durant la guerra de Mallorca.

ACA, C, reg. 1307, f. 120 r.

PETRUS et cetera. Fideli nostro, Bernardo Bertoni, procuratori per Nos deputato ab colligendum et levandum omnes reddituus, exitus, jura et proventus ac alia quecumque nobis pertinentia et competitura in et super gubernatione civitatis Gerunde, salutem et gratiam. Pridem baiulo Cathalonia generali mandavimus ut magistro Cresques, fisico Domus nostre, sexcentos sol. barchn. exsolveret ex quibuscumque exitibus, juribus et proventibus qui ad

manus suas provenirent quoquo modo quosque dicto magistro Cresques confessi fuimus debere cum littera nostra continentie subsequentis:

NOS PETRUS, Dei gratia, Rex Aragonum, Valencie, Maiorice, Sardinie et Corsice, Comesque Barchinone. Tenore presentis, debere fatemur vobis, magistro Cresques, fisico Domus nostre, sexcentos sol. barchn. ratione quarundam missionum et expensarum per vos factarum pro quibusdam negociis nobis utilibus et multum necessariis exequcioni quam facimus contra Jacobum de Maiorice, quos vobis assignamus habendos et recipiendos ex foriscapiis et alia quibuscumque exitibus, juribus et proventibus qui ad manus baiuli Cathalonie generalis provenant seu provenientes quoquo modo. Mandantes per eandem dicto baiulo generali quatenus de dictis foriscapiis, exitibus, juribus et proventibus vobis aut cui vos volueritis exsolvat, prealiis quibuscumque assignacionis quibus presentem anteferri volumus sexcentos sol. supradictos, quibus solutis, presentem a vobis recuperet et apocam de soluto.

Datam Barchinone, tercio nonas marcii anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. tercio.

Cum autem de quantitate predicta per memoratum baiulum ipsi magistro Cresques ducenti sol. dumtaxat extiterint exsoluti qui pro deductis notati fuere per notari in dorso littere antedictae, restentque sepeffato magistro Cresques ad solvendum tamen quadringenti sol. de quantitate prefata, Nosque velimus omnino ut dicta quadringentorum sol. quantitas eidem magistro Cresques protinus exsolvatur.

Ideo, vobis dicimus et expresse mandamus, sub indignacionis nostre in cursu, quatenus de primis denariis, reddituum, exituum, jurium et proventuum aliorumque jurium quorumcumque dicte gubernacionis ad manus vestras quamprimo proventuris nobis qualitercumque competentibus et competituris quavis causa, dictos quadringentos sol. sepeffato magistro Cresques confestim absque mora aliqua exsolvatis vel cui voluerit loco sui, prealiis quibuscumque assignacionibus quibus presentem anteferri volumus indubie et omnino, et facta solutione, presentem et litteram preinsertam ab eo recuperetis cum apoca de soluto. Nos, enim, huius serie mandamus magistro rationali Curie nostre aut alii cuicumque a vobis compotum audituro, quod vobis ei exhibente presentem et litteram supradictam cum apoca de soluto, dictos quadringentos sol. in vestro recipiat compoto et admittat. Et quia sigilla nova nondum fieri feceramus, presentem sigillo nostro soluto jussimus sigillari.

Datam Barchinone, pridie kalendas octobris anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. quarto. Arnaldus, vicecancellarius.

Franciscus Fuxi, mandato regio facto per Johannem Ferrer, legum doctorem, consiliarium, qui eam vidit et sigillavit.

El pagament efectiu a ACA, RP, MR, vol. 987, f. 113 r. Aquest volum duu per títol: Compte primer d'En Bernat Bertó, batlle general de Catalunya.

222

1344, octubre 20. Barcelona.

Concessió del pes reial de Vic a Guillem des Soler, cirurgià, en remuneració dels seus serveis professionals durant la guerra de Mallorca.

ACA, C, reg. 954, ff. 166 v.-167 r.

Officium pensi civitatis Vici.

NOS PETRUS et cetera. Ad grata servicia per vos, fidelem nostrum magistrum Guillelmum de Solerio, chirurgicum, nobis prestita presertim in exequcione quam fecimus contra inclitum Jacobum, olim Regem Maiorice, ac gentes et terras nostro dominio rebellantes¹, dirigentes intuitum mentis vestre, volentes vos ex hiis gracia prosequi et favore, tenore presentis carte nostre, concedimus et comittimus vobis officium pensorum nostrorum grossi et minuti tabule civitatis Vici seu partis nobis pertinentis in ipsis ac omnia jura et emolumenta qualitercumque nobis pertinentia in eisdem, [ita] quod vos dum vitam in humanis duxeritis, quousque cotidem redditus vobis assignaverimus in aliquo loco decenti, [officium supra]² dictum per³ vos seu vestrum ydoneum substitutum teneatis, regatis et exerceatis ac teneri, regi et exerceri faciatis, necminus jura et emolumenta ipsorum nobis pertinentia recipiatis et recipi faciatis ac in proprios usus convertatis aut de ipsis faciatis ad libitum voluntatis.

Mandantes per presentem gubernatori Gerunde et Vici necnon procuratori reddituum et jurium nostrorum dicte gubernationis ac vicario et baiulo Vici et cuilibet ipsorum presentibus et futuris vel eorum loca tenentibus quod vos seu vestrum substitutum, scilicet partis nobis pertinentis in pensis predictis pro ponderatore habeant et teneant vosque in possessionem dicte tabule et pensorum predictorum aducant ac vobis et ipsi substituto vestro et de juribus et emolumentis [nobis] pertinentibus et per Nos recipi solutis respondere faciant integre et complete, necminus tradendo seu tradi faciendo vobis seu vestro substituto calastons pensa ac pondera eorum et alia dicto officio pertinentia, presentem concessionem et comissionem nostras vobis observent et faciant observari et contra ipsam non veniant nec aliquem contravenire permittant aliqua ratione. In cuius rei testimonium, quare sigilla nova nondum fieri feceramus, presentem sigillo nostro solito impendenti jussimus sigillari.

Datam Barchinone, .XIII°. kalendas novembris anno Domini millesimo .CCC^o.XL°.III°. Arnaldus, vicecancellarius.

Matheus Adriani, mandato regio facto per Blasium d'Aysa, consiliarium, qui eam vidit et sigillavit.

¹ Abans: *adherentes*, suprimit.

² Sobrescrit.

³ Abans: *per vos officium*, suprimit.

Les rendes del pes de Vic li foren lliurades en possessió pel batlle de la localitat el 2 de novembre (ACA, RP, MR, vol. 987, f. 15 r.); les va rebre fins el 15 de febrer següent, que, en virtut de l'assignació que el rei féu del dit pes a la marmessoria de Jaume II, s'entengué per revocada la donació (*ibid.*, f. 30 r.-v.), però el mateix rei l'hi confirmà expressament el 28 de febrer i l'1 de març (ACA, C, reg. 628, ff. 176 v. i 177 v.), i en gaudi fins a la seva mort, arran de la pesta (ACA, RP, BGC, cl. 6^a, A-19, f. 20 r.)

223

[1344, novembre 15. Ciutat de Mallorca]

Acordament d'un metge (de cirurgia) i d'un barber en un estol d'ambaixada a Tunis.

ACA, RP, MR, vol. 2277, III, C^o, f. 62 r.

Publicat per Josefina MUTGÉ i VIVES, "L'ambaixada a Tunis de Guillem de Clariana i de Benet Blanques (1345)", dins *Miscel·lània de Textos Medievals*, vol. 4 (La frontera terrestre i marítima amb l'Islam), Barcelona, CSIC, 1988, p. 184.

ITEM ACORDAM mestre Simó per metge de la galea major. Donam-li de paga de .I. mes —.— .III. lbr. .II. sol. .VI. dnr.

Item li prestam per l'altre mes —.— .I. lbr. .VII. sol. .VI. dnr.

ITEM ACORDAM Berenguer Sunyer per barber de la galea sotil. Donam-li paga d'un mes —.— .II. lbr. .XV. sol.

ITEM ACORDAM Francesch Vicens. Donam-li de paga d'un mes —.— .I. lbr. .X. sol.

¹ Còpia del llibre d'acordament de dues galeres i una barca armada amb les quals *En Guillem de Clariana, cavaller, e En Banet Blancas, ciutadà de Mallorca, passaren en Tunis per misatges del senyor Rey per raó de les .XIII. milia .D. dobles d'or que el Rey de Tunis devia al senyor Rey*; partiren de Mallorca el 27 de març de 1345, dia de pasqua. Les galeres, que havien estat ja usades, foren lliurades per adobar el 15 de novembre de 1344. Una altra còpia idèntica a ACA, RP, MR, vol. 2277, III, A, f. 14 r., que correspon a la publicada; he triat l'altra perquè presenta un aspecte i unes formes ortogràfiques més acurades. Componien la tripulació de la galera major, cobrant pels quatre mesos de servei: 1 còmit (400 ss); 8 notxers (300 ss); 8 proers (200 ss); 1 metge (330 ss); i 1 escrivà (no consta). La de la galera menor: 1 còmit (400 ss); 9 notxers (300 ss); 8 proers (200 ss); 1 barber (220 ss); i 1 escrivà (no consta). Foren notats com a comuns: 352 remers (120 ss de mitjana); Francesc Vicens (?) (120 ss); 1 escrivà major (no consta); 5 joglars (200 ss); 10 ballesters (no consta). I a la barca armada: 1 patró (772 ss); i 7 homes (144 ss).

224

1344, desembre 11. Perpinyà.

Ordre perquè, un cop feta certificació mitjançant jurament o altres formes, es pagui a Marcos de Azagra, de la Casa del rei, l'esmena per un rossí que perdé durant la guerra de Mallorca i les despeses que hagué de fer per la malaltia que ell patí durant la campanya del Rosselló.

ACA, C, reg. 1122, f. 77 r.-v.

PETRUS, Dei gratia, Rex Aragonum et cetera. Fidelibus suis, Micheli Amarelli et Bernardo Raimundi, procuratoribus generalibus reddituum et jurium nostrorum comitatus Rossilionis, salutem et gratiam. Cum Marcus de Çagra, de Domo nostra, in exequione quam faciebamus contra [inclitum]¹ Jacobum de Maioricis in partibus Rossilionis amisserit ut dicitur quendam [eius]¹ roncinum necnon ratione cuiusdam infirmitate qua pasus fuit in partibus Rossilionis aliquas missiones fecerit et Nos, servicio dicti Marchi attento, velimus eidem tribui et exsolvi precium dicti roncini necnon missiones predictas, propterea, vobis dicimus et mandamus quatenus constituto vobis de amissione dicti ronsini et de precio eiusdem necnon de missionibus per dictum Marchum ratione dicte infirmitatis factis, tam per modum juramenti quam alias, dicto Marcho tribuatis et solvatis dictum precium et missiones jamdictas, recuperando ab eo, facta solucione, presentem cum apocha de soluto. Nos enim, mandamus magistro rationali Curie nostre quod id quod dicto Marcho exsolveritis in nostro recipiat compoto et admitat, vobis sibi tradente presentem cum apocha de soluto.

Datam Perpiniani, sub nostro sigillo secreto, tercio idus decembris anno Domini millesimo .CCC°.XL°. quarto. Arnaldus, vicecancellarius.

Bartholomeo de So, ex petitione provisa in consilio.

Marginal: Non est de jure sigilli.

¹ Sobrescrit.

225

1344, desembre 25. Perpinyà.

Concessió d'enfranchiment general i guiatge a Cresques Elies, físic del rei, i a sis dels seus servidors, en remuneració pels seus serveis durant la guerra de Mallorca.

ACA, C, reg. 877, f. 42 v.

NOS PETRUS et cetera. Ad grata servicia nobis prestita et que ingiter prestantur per vos, magistrum Crescas, judeum, fisicum nostrum, ex quibus vos redditus multipliciter nobis gratum merito nos inducunt, ut vos nostris graciosis favoribus prosequimur et personam vestram que ex dono sciencie est multipliciter insignita, ab omni vexacione liberemus et totaliter exhimamus.

Ideo, cum presentí carta nostra, enffranchimus ac franchum, liberum et innumem facimus vos, dictum magistrum, cum omnibus bonis vestris atquisitis et atquirendis dum vitam duxeritis in humanis, ab omni peyta, tributo, demanda, questia, cena, pedagio, lezda, penso, pontatico, passagio, ribatico et alia quacumque servitute regali necnon ab omni subsidio, sisa, auxilio vel imposicione aut contribucione quacumque de mandato nostro aut per quemcumque aljamam judeorum ordinatam vel ordinandam quibus ex gravitate condicionis vestre subiti quomodolibet tenemini, ita videlicet quod per omnia loca terre et dominacionis nostre ac dominacioni nostre subiecte sitis a predictis omnibus et singulis liber, quitius et innumis cum omnibus bonis vestris prout melius et utilius potest scribi et intelligi, ad vestri comodum et

utilitatem.

Volentes in super quod judei qui in vestro servicio et familiaritate ac societate vestra itinerando vel alia jnerint vel vos sociaverint per itinera atque loca terre nostre, dum ultra sex personarum numerum non excedant obtentu vestri aliqua gaudeant libertate, concedimus quod sint franchi, liberi, quitii et immunes ab omni solucione pedagii, lezde, pontagii et passagii pro earum personis vos associantium ut prefertur.

Recipientes vos, uxorem, filios et familiam vestram sub nostra speciali custodia, guidatico et comanda, ita quod nullus de nostri gracia vel amore confidens, audeat vel presumat vos, uxorem, filios et familiam vestram ac res et bona vestra capere, invadere, arrestare vel retinere, pignorare, marchare seu alia quomodolibet molestare culpa, crimine, peyta, subsidio, impositione vel debitis alienis nisi in eis fueritis principaliter aut nomine fideiussorio obligati, nec eciam in hiis casibus, nisi inquantum forus patrie vel ritus judeorum hoc fieri permittat, immo vos, uxorem, filios et familiam vestram tractent in omnibus favorabiliter et benigne tanquam familiarem et domesticum nostrum, si de nostri confidunt gratia vel amore. Quicumque autem ausu temerario ducti hanc proteccionem nostram infringere presumpserint quosmodo, penam quingentorum morabatinorum nostro erario applicandorum se noviter incurrisse, dampno illato primitus et plenarie restituto.

Mandantes omnibus et singulis gubernatoribus, vicariis, justiciis, baiulis, pedagogiis, lezdariis ceterisque officialibus et subditis nostris presentibus et futuris quod concessionem nostram hanc firmam habeant, teneant et observent et non contraveniant nec aliquem contravenire permittant aliqua ratione. In cuius rei testimonium presentem cartam nostram vobis fieri jussimus sigillo nostro pendenti munitam.

Datam Perpiniiani, .VIII°. kalendas januarii anno Domini millesimo .CCC^o. quadragesimo quarto. REX PETRUS.

Mandato domini Regis, qui eam vidit et eius anulo sigillavit, facto Francisco de Prohomine.

Marginal: Sine precio mandato domini Regis ut dixit Franciscus de Prohomine, scriptor.

L'1 d'octubre de 1345 el rei declarà que el dret de fomalatge o de cocció de pa efectuada per ell o per altres persones dintre de la seva casa estava també inclòs en aquest enfranquiment (ACA, C, reg. 878, f. 232 v.)

1345, gener 4. Perpinyà.

Ordre perquè no es deixin de pagar les quitacions i violaris atorgats pels reis de Mallorca al que fou físic d'aquest, Bernat de Barriac.

ACA, C, reg. 1307, ff. 178 v.-179 r.

PETRUS et cetera. Fidelibus suis procuratoribus jurium et reddituum nostrorum Rossilionis et Ceritanie presentibus et futuris, salutem et cetera. Sicut in petitione nobis

reverenter oblata per fidelem Bernardum de Barriacho, professorem in medicina, continebatur illustris Sanccius, bone memorie, Rex Maiorice, recepit ipsum suplicantem de Domo et familia sua et in fisicum suum ad quitacionem trium animalium, que quitacio cum juribus suis summam duorum mille trecentorum viginti sol. barchn. annis singulis ascendebat, quam quitacionem, vivente dicto illustri Sanccio et post eius obitum, regnante inclito Jacobo de Maiorice, per plures annos habuit ut dicitur et recepit prout dictus Rex Sanccius ordinavit in eius ultimo testamento. Et quod subsequenter dictus inclitus Jacobus de Maiorice quatuor anni sunt elapsi vel [trial], consideratis quod ipse suplicans diucius laboraverat in suo et dicti illustris Sanccii servicio, eius senectuti compaciens, concessit graciose ut extunc extra comitatus Rossilionis et Ceritanie ipsum sequi ratione sui officii vel alia minime teneretur; et quod septuaginta duas libras loco quitacionis duorum animalium et decem libras ratione vestitus et viginti quatuor libras ratione comestionis que omnia ab eius Curia annis singulis recipiebat eidem suplicanti super Rossilionis et Ceritanie redditibus et universis proventibus assignavit in violarium recipiendo per eum annis singulis dum vitam duceret in humanis; et quod ultra predicta [dabantur] sibi pro vino et candelis decem libras in Curia dicti incliti Jacobi, olim regis, ut predicta et alia tam in testamento dicti illustris Regis Sancci quam in liber Curie et cartis inde sibi datis per dictum inclitum Jacobum de Maiorice dicuntur lacius apparere.

Unde cum de predictis in posse dilecti iudicis et auditoris Curie nostre, Johannis Eximen d'Oscha, tam per exhibicionem et extensionem cartarum, librorum quam alia per testamentis et alia legitima documenta fuerit et sit plenarie fides facta, ideo, vobis dicimus et mandamus quatenus quantitates predictas eidem phisico exnunc annis singulis dum vixerit exsolvatis et de solucione qualibet recuperetis apocham in qua de huiusmodi nostro mandato habeatur mencio specialis. Nos enim mandamus magistro rationali Curie nostre aut alii cuicumque a vobis compotum audituro quod, vobis exhibentibus dictas apochas tempore racionii vestri, dictas quantitates in vestro compoto recipiat et admittat.

Datam Perpiniani, .II°. nonas janerii, anno Domini .M^o.CCC^o.XL°.IIII°. Hugo, cancellarius.

Ex petitione provisa nuper per dominum Regem in aula mandato eiusdem facto Francisco de Prohomine.

Seguint aquesta ordre del rei, els procuradors dels Comtats li pagaren el violari de 116 lliures anuals, segons com *appar per los comptes passats de procuradors del temps d'En Jacme de Muntpesler*, des de 1345 (ACA, RP, MR, vol. 1, f. 99 r.) i fins a la seva mort, el 9 de novembre de 1348 (*ibid.*, vol. 5, f. 98 v.)

227

1345, març 15. Perpinyà.

Pere III concedeix als cirurgians Guillem i Bernat des Soler que hagin de ser cridats abans que qualssevol altres pels veguers del Principat a l'hora de realitzar els informes pericials pertinents.

ACA, C, reg. 877, f. 106 r.

PETRUS et cetera. Dilectis et fidelibus gubernatori ac vicario Barchinone ceterisque universis et singulis officilibus vel eorum loca tenentibus et subditis nostris ad quos presentes pervenerint, salutem et cetera. Quia propter inimicitias ab antiquo exortas seu dissensiones et rixas que sepius occurrunt diabolo intigante inter aliquos homines civitatem, villanus et locorum dominacionis nostre, inter eosdem homines subsequuntur vulnera seu percussiones cum gladiis, ensibus et aliis armorum generibus ex quibus vulneribus et percussionibus de vita seu mutilacione et inhabilitacione membrorum dictorum hominum non immerito dubitatur; et propter conservacionem jurium nostrorum et taliter injuriatorum et dampna passorum de hiis vos habeatis et oporteat informari ac certificari per chirurgicos peritos in sciencia chirurgie, quibus est data fides in curiis vestris et alia discernendi periculo mortis aut mutilaciones et inhabilitaciones membrorum, que inde ut predicatur debent subsequi predictis injuriatis et dampna passis; et, ut intelleximus, propter impericiam seu ignoranciam aliquorum dictorum chirurgicorum, fingentium se peritos in dicta sciencia chirurgie, qui licet sint prudentes in aliis tamen scienciam ipsam ignorant et discernunt predicta mortis pericula aut mutilaciones et inhabilitaciones membrorum vel ut palpitando in tenebris ambulantes, ex quorum palpitatione fiunt plurime injusticie dictis injuriatis et dampna passis que indetrimentum ipsorum et diminucionem jurium nostrorum et eorum asseruntur redundare.

Eapropter, Nos, utilitati comuni subvenire desiderantes, de fide, industria ac pericia dicte sciencie chirurgie ac legalitate fidelis chirurgici Domus nostre Guillelmi de Solerio, civis Vicensis, et Bernardi de Solerio, filii sui, civis Barchinone, plene confisi, volumus vobisque et unicuique vestrum dicimus et mandamus quatenus, in casu quo ipsi ambo simul vel alter eorum fuerint in civitatibus, villis et locis Cathalonie et vestrorum quilibet fueritis requisiti et ex partibus dictorum injuriatorum et dampna passorum in curiis vestris et alia ad informandum vos seu certificandum per chirurgicos super discernendo pericula mortis seu mutilaciones et inhabilitaciones membrorum predictas, quod ad hec, inter alios chirurgicos, vocetis Guillelmum et Bernardum, filium suum, jamdictos, ambos simul vel alterum eorundem, et hoc aliquatenus non mutetis seu eciam diferatis. In cuius rei testimonium presentem cartam nostram memoratis Guillelmo et Bernardo fieri jussimus nostro sigillo pendenti munitam.

Datam Perpiniiani, idus marcii anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. quarto. Hugo, cancellarius.

Dominicus Jordani, mandato domini Regis facto per cancellarium.

1345, juliol 7. Perpinyà.

Concessió d'una llicència temporal d'exportació de mercaderies de les terres de la Corona d'Aragó, a Bernat Corretger, apotecari de Sant Pau de Fenollet, en el regne de França, en agraïment pels serveis prestats durant el conflicte amb el rei de Mallorca.

NOS, PETRUS, et cetera. Pensantes quedam servicia per vos, Bernardus Correger, apothecarium sive tenderium de Sancto Paulo de Fonoylodesio, impensa quibusdam nostris domesticis et cursoribus interagentibus per dictum locum que grata ac acceptabilia reputamus, in aliqualem remuneratione dictorum servitorum, conspicientes dignum fore quod quia nostri subditi per vos domiciliatus in aliqua ditione receptabantur gratissime vos in terris nostris admitamini mutuo cum favore, igitur, de gratia speciali, vobis concedimus cum presenti quod per duos annos proximo futuros possitis per vos vel quem volueritis nuncium vestrum quascumque mercaturas abstrahere, cum unico tantum animalii vestro, de terris nostris quibuslibet, et ad vestrum hospicium deportare, sine solutione alicuius leude et barre et cuiuscumque alterius exaccionis regalis de qua vos quitium facimus per tempus prehabatum cum presenti, dum tamen res prohibitas de terris nostris minime abstrahatis et alia vos et vestri nuncii eadem gratia non repariamini abutentes. Mandantes cum presenti quibuscumque officialibus nostris presentibus et futuris quod hanc nostram gratiam firmam habeant et observent ac observari faciant per dictos duos annos sub forma et condicione superius expressatis. In cuius rei testimonium vobis presentem fieri et tradi iussimus sigillatam.

Datam Perpiniiani, nonas iulii, anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. quinto. Hugo, cancellarius.
REX PETRUS.

Raimundus Meranges, mandato regio facto per cancellarium.

229

[1345, agost. Perpinyà]

Bernat d'Olzinelles, tresorer, paga a Alatzar Avinardut, físic del rei, el que li era degut pels seus serveis professionals en les persones d'alguns membres de la Casa del rei, en el setge de la vila d'Argelers.

ACA, RP, MR, vol. 324, f. 33 v.

Citat per Antoni CARDONER i Francesca VENDRELL, "Aportaciones al estudio de la familia Abenardut, médicos reales", *Sefarad*, 7 (1947): 308.

ITEM DONE a maestre Alatzar, juheu, metge del senyor Rey, ab albarà de scrivà de ració, los quals li eren deguts per exarops, porgues, letovaris, empastres e per altres coses medicinals que despès en algunes persones de Casa del senyor Rey estant en lo setge d'Argilers, —.— .CCCC. sol. barchn.

Marginak albarà.

230

[1345, desembre. Perpinyà]

Els procuradors de les rendes del rei als comtats de Rosselló i Cerdanya, Miquel Amarell i Bernat Ramon, paguen a Guillem Trony, apotecari de Perpinyà, el que li era degut per compres que li'n feren de paper i pólvora.

ACA, RP, MR, vol. 1^a, f. 180 r.

ITEMDONAREN an Guillem Trony, speciayre de Perpenyà, en qui era degut per paper de forma menor e maior, e per pólvora que-n fo presa obs de les baylestes del tro cant En Jacme de Montpeller era ab les galees dels ginoeses a les mars de Cochliure, —.— .III. lbr. .XVIII. sol. .I.

Marginal: àpocha.

¹ *Comte d'En Michel Amareyl e d'En Bernat Ramon, procuradors del molt alt senyor Rey d'Aragó e de Mallorches en los comtats de Rosseyló e de Cerdanya, de tot so que han reebut ne pres de les tendes del dit senyor Rey e de totes altres cosesqui són pervengudes en la dita procuració, so és, del primer dia de juliol del any .M.CCC.XL.V. trò al derrer jorn de juny del any .M.CCC.XL.VI., que és un any complit, e de tot so que han pagat, donat e despès dins lo dit temps, axí con per capitols en aquest libre particulatment és contengut. En el f. 168 r.: Dades e pages extraordinàries fetes per lo offissi dels procuradors reals en l'any present.*

231

1346, febrer 23. Ciutat de Mallorca.

Interrogatori de Pere Pujada, barber-cirurgià de la nau corsària d'En Nogueró, amb la qual acaba d'anar a les parts d'Honein, on li fou encarregat de dur unes cartes del rei d'Aragó al rei Abu-l-Hassan de Tlemcèn i li fou descrita secretament quina era la situació política i militar del regne nord-africà per part de Bernat, mercenari catalano-aragonès al servei d'Abu-l-Hassan, interrogatori probablement efectuat per la governació de Mallorca i tramès al rei Pere.

ACA, C, Processos, n° 133/1, ff. 1 r.- 2 v.

Die jovis, .VII°. kalendas marcii anno
Domini .M^o.CCC^o.XL°. quinto, in
Maiorice.

PETRUS PUJADA, barberius et chirurgicus, civis Maiorice, jur[ans] et interrogato super infrascriptis interrogatoriis dicere veritatem.

Et primo fuit INTERROGATO unde traxit originem, dixit: *que en Barcelona nasqué, al forn de Vila de Cols.*

INTERROGATO quod officium habeant parentes huius, dixit: *que son pare tenia companyia ab En Palet, draper de Barcelona; sa mare no havia negun offici.*

INTERROGATO quot anni efluxerunt a tempore circa quo hic deponens recessit a civitate Barchinone, dixit: *que .XIII. anys són passats que aquest és partit de Barcelona per venir-se'n estar en Mallorca.*

INTERROGATO si habet uxorem, dixit: *que och.*

INTERROGATO ubi, dixit: *que en Mallorca.* INTERROGATO quot anni sunt lapsi quod duxit uxorem, dixit: *que més de .X. anys ha.*

INTERROGATO si tenuit in Maiorice operatorium sui officii barbitonsoris, dixit: quod non *sinó que navega ab naus e va per metge cirurgia ab les naus.*

INTERROGATO in quibus navibus navigavit ab uno anno citra, dixit: *que ab la nau d'En Osset e d'En Hisern ha navegat a les illes de Canària¹ e de Gutzola² bé per .VI. meses; e ara ab En Nogaró³ en les parts de One⁴ ab la sua nau per .L. jorns.*

INTERROGATO si nunc in ultimo viagio quod fecit cum navi d'En Nogaró ad partes de One [loquutus] fuit in ipsis partibus cum aliquo stipendario domini Regis Albofassen, dixit: quod sic, *ab En [Bernat], cap de .CC. hòmens a cavall per lo dit Rey per hunc videlicet [mondí], que com aquest fo a One, lo dit En Nogaró dix a aquest: «veus açí aquestes letres, són del senyor Rey d'Aragó, qui van de prechs al Rey Albofassen que li dege trametre en Jaspert de Capcir, lo qual és soldeyat del dit Rey e és frare de micer Ramon de Capcir e d'En Bernat de Capcir, e axí, per amor d'ells, prech-vos que portets aquestes letres al dit Jaspert de Capcir a Tiresmè»;*⁵ *e aquest dix que per amor d'ells que-u faria e près una letre del senyor Rey e .II. d'En Bernat de Capcir, la una de les quals s'endressave al dit Jaspert e l'altre al dit Bernat, e anà-se'n a cavall a Tiresmè ab .I. moro, lo qual lo senyor de One féu liurar a aquest, e féu-li menament que no-s partís d'ell e que no gosàs presentar les dites letres sens l'escrivà del dit Rey. E con fo a Tiresmè lo dit moro menà a aquest a l'escrivà del dit Rey e donà-li les dites letres, e après, ab lo torçimany ensemps, e ab les dites letres anàs-se'n al dit Rey e, con fo a la porta del palau del dit Rey, lo turçimany dix a aquest que-s descalsàs e dix-li e instruí-lo quina reverència havia affer al dit Rey, e descals, ab la dita letre del senyor Rey, entràs-se'n⁶ denant lo dit Rey e besà, denant ell ajonollat, la terra .II. vegades e puy, ajonollons, acostàs a ell e basà-li lo drap on tenia los peus e presentà-li la dita letre. E con lo dit Rey tench la letre, lo turçimany dix a aquest que se n'anàs e aquest hisqués d'aquí e presentà les altres dues letres que tenia an Bernat e an Jaspert de Capcir. E l'endemà aquest tornà al dit turçimany e pregà-lo que li faés fer resposta, que no-y podia gayre aturar, e lo dit turçimany féu menament a aquest de part del dit Rey que no-n partís menys de resposta del Rey o d'En Bernat. E con hac estat .VIII. jorns e no pogués haver resposta del dit Rey, anàs-se'n an Bernat e dix-li: plàcie-us, sènyer, que digats al turçimany que de mal o de bé que-m hic espatxa, que la nau se'n va, e aquell Bernat dix: «lexats-me parlar ab lo turçimany e lavors jo scriuré-us». E après, aquest tornà al dit Bernat e donà a aquest una letra qui venia an Bernat de Capcir. E près-lo per la mà e mès-lo en una cambre e dix a*

aquest: «veus-ho, vós me farets sacrament e homenatge que vós no-m descobrirets a hom del món d'açò que jo-us diré sinó al governador de Mallorca o a aquell qui hi sia per lo molt alt senyor meu, Rey d'Aragó, vós me comenats en gràcia de mon senyor, lo governador de Mallorca per lo senyor Rey d'Aragó, e dir-li-ets, ab micer Ramon de Capcir ensemps, secretament, que negun mercader de la terra no-n sàpia res, que jo no gos scriure-ne al senyor Rey ne al governador que no-m'í va sinó lo cap, e si los mercaders qui han companyies açí ho sabien, farien-ho assaber al Rey e jo perdria lo cap tantost; e que gran minve és del senyor Rey d'Aragó, con les sues letres no [hic són obbeydes en res, que diu lo Rey del Garb que ell no entén que pau ne treve haja ab ell per-què les sues letres deige obeyr; e digats-los que sobre totes coses del món, talayassen les Illes con sàpien que aquest Rey haja galeas en mar, con la entén a-fferir segons que entén, mas ell dóna veu per Tunis que pus ell ha pau ab lo Rey de Castella no ha pahor d'altre senyor terrenal; axí matex entén que-ls missatgers qui hic són estats dels jenoveses han haüda alcuna bona resposta del Rey, que alegres se'n són anats, no-m sé què s'an fet ne què no. E digats an Bernat de Capcir que si vol haver En Jaspert de Capcir, que haja letres del senyor Rey d'Aragó qui-s endressen al Rey de Castella e a la Richa Dona, que ells que scriuen al Rey Albofassen per lo dit Jaspert e hauran-lo tantost, car aquelles letres hic són hobeydes e altres no».

INTERROGATO quando recessit a dicto loco de Tiremse, dixit: *que divendres proppassat hac .VIII. jorns.*

INTERROGATO quot diebus stetit in dicto loco de Tiremse, dixit: *que .VIII. hi havia estat con na partí.*

INTERROGATO quando aplicuit Maiorice, dixit: *que dimarts proppassat.*

INTERROGATO si audivit dici a dicto Bernardo quot galeas faciebat parari dictus Rex Albofassen, dixit: *que oy dir al dit Bernat que per cert entre tota la sua terra ne feya apparallar .LXXX. per aquest estiu.*

INTERROGATO si iste vidit aliquam ex dictis galeis, dixit: *quod sic, a One .III., e hoy dir que .X[...]li devia fer.*

INTERROGATO si audivit dici a dicto Bernardo quot equites posset habere dictus Rex, dixit: *fore verum que aquest era a Tiremsè diluns proppassat hac .XV. jorns, e aquell dia viu fer la mostra de tots los hòmens a cavall de la sua senyoria e al vespre aquest f[ou a] casa del dit Bernat, e demanà al dit Bernat quants hòmens a cavall podien ésser aquells qui havien feta mostra, e lo dit Bernat dix a-aquest per cert força a .XV. milia hòmens a cavall podien ésser.*

INTERROGATO si audivit dici [quare] faciebant mostram, dixit: *que oy dir que per la paga, e lo Rey qui-s posa en .I. loch e tots de .I. a .I. passaven-li devant armats per tal que-ls vahés.*

INTERROGATO si audivit dici dictus Rex si posset habere [amplius] equitibus, dixit: *que no, mas bé oy dir que tots aquells de Marrochs e de Fes e de Sagelmesa' e de totes les altres terres sues hi eren venguts per la diaffa, so és, per lo present que li aportaven e per la paga que havien a-pendre.*

INTERROGATO per quot mensibus faciebat solucionem dictus Rex, dixit: *que oy dir que tots los hòmens a cavall hi eren venguts per pendre sou de .VI. meses, mas ell no-ls féu paga sinó de .III. meses.*

INTERROGATO si audivit dici ab ipso Bernardo vel alio clarius quod inter dictum Regem del Garb et Regem Castelle esset pax, dixit: *que oy dir al dit Bernat que per cert pau hi havia.*

INTERROGATO si audivit dici ad quot annos, dixit: *quod non.*

INTERROGATO si habuit aliqua alia verba cum dicto Bernardo de predictis, dixit: quod sic, *que lo dit Bernat dix que si lo senyor Rey d'Aragó se volia, les sues letres serien obeydes, se és, que-s faés tembre e que tansolament ab .X. galeas li faria gran dampnatge per tota la costera.*

INTERROGATO si recordatur aliqua faciencia per huiusmodi materia, dixit: quod non.

INTERROGATO quantum habuit de dicta legacione, dixit: *que no res, que a-prechs d'En Nogaró hi anà.*

INTERROGATO si predicta omnia prout supra sunt lacius descripta [stant] in veritate, dixit: *que per lo sacrament que fet ha, axí estan en veritat con demunt se contenen.*

Et fuit sibi littera, et cetera.

Et fuit sibi injunctum.

Exterior. Sacre Regie Aragonum Maiestati. Restes de segell.

¹ En rigor només l'illa de Gran Canària.

² Gozola era el nom que els autors àrabs medievals donaven a l'extrem occidental de la serralada de l'Atlas. Podria fer referència a alguna de les illes Canàries o a Madeira.

³ Vegeu l'Apèndix, § 321.

⁴ Honein, a la costa de l'actual Algèria, prop de la frontera amb el Marroc.

⁵ Tlemcèn.

⁶ Repetit, el segon suprimit.

⁷ Gijilmassa, al sud de l'Atlas, al Marroc, capital de la regió del Tafilat.

Vegeu Jaume MATAS i TORT (dir.), *El Atlas Catalán de Cresques Abraham. Primera edició con su traducción al castellano en el sexto centenario de su realización, 1375-1975*, Barcelona, 1975.

232

1346, juliol 13. Monestir de Poblet.

Absolució de Bonanat Estaper, apotecari, natural de Sant Celoni i habitant de Ciutat de Mallorca, de pagar una multa de 100 florins d'or que li fou imposada pel lloctinent de Jaume de Mallorca a l'illa per haver violat la prohibició de comerciar amb els dominis del rei Pere durant la guerra.

ACA, C, CRD Pere III, c. 33, n° 4472.

PETRUS, Dei gratia, Rex Aragonum, Valencie, Maiorice, Sardinie et Corsice Comesque Barchinone, Rossilionis et Ceritanie. Dilecto consiliario nostro ac collectori debitorum antiquorum, Petro Rubei, salutem et dilectionem. Fidelis noster Bonanatus Staperii, apothecarius et civis Maiorice, coram nobis proponuit, humiliter supplicando, quod tempore quem Jacobus de Montepesulano [praecat] civitati et regno Maiorice et Nos parabamus stoleum nostrum pro exequcione justicie facienda contra eum, ipse Bonanatus, qui naturalis est de loco Sancti Celedonii, apud Barchinone accessit, ubi emit quarumdam merces et species, et cum illis rediit ad civitatem Maiorice, ubi erat et est domiciliatus et habet uxorem et liberos, et ibi statim Rogerius de Rovenacho, tunc locumtenens Jacobi supradicti, fecit eum capi et arrestari

dictas species atque merces, asserendo ipsum debere puniri personaliter et dictas res et merces fore erario regio applicandas. Set eadem idem locumtenens, habita [plenam] deliberacionem in predictis, [pronunciavit] et [eciam] voluit quod ipso Bonanatus foveret fisco regio centum florenos auri in quibus Paulinus Brondo, tunc procurator Jacobi antedicti, [ipsum] debitorem conscripsit in libris sue procuracionis, qui libri nunc in posse vestro existunt. Cumque ipsum vultis compellere ad exsolucionem dictorum centum florenorum prout in ipsis libris continetur, quare nobis humiliter supplicavit ut vobis digneremur mandare quod ipsum minime compelleretis ad solucionem dictorum centum florenorum cum ad hec non teneretur, intra cetera, vigore concessionis per Nos facte civibus Maiorice quando noviter apprehendimus dominium dicti regni de restituendis rebus civium Maiorice que ad manum nostram seu nostrorum officialium pervenissent, ipsius utique supplicacioni tanquam juste et racionabili annuentes benigne volumus et tenore presentis recipiendo mandamus quatenus, facta vobis fide de predictis, contra dictum Bonanatum seu eius bona occasione predicta minime procedatis nech ab eo petatis dictos centum florenos sed [ipsum] ex inde per absoluto penitus habeatis.

Datam in monasterio Populeti, tercio idus iulii anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. sexto. Vidit Guillelmus.

Segueixen referències, amb còpies parcials, a l'absolució general dictada pel rei Pere per a tots els habitants del regne de Mallorca (30 de juny de 1343), a la remissió de totes les causes dutes a terme contra mallorquins, amb devolució de béns confiscats (31 de maig de 1343), al notament del deute de la multa en el llibre de deutes de la procuració de les rendes reials de Mallorca de 1343 (foli 117), essent procurador Paulí Brondo (20 de març de 1343), a nom del dit Bonanat i de Guillem Ros, el seu avalador, *per so con anà an Cathalunya ab moneda sens licència del dit lochtinent e puyv vench en Mallorcha esmersat ab robes e mercaderies*, i a la declaració absolutòria final del lloctinent del rei de Mallorca a l'illa, Roger de Rovenac, segons la qual el fet s'esdevingué només *propter simplicitatem et ignoranciam dicti Bonanati Staperii, qui homo est simplex, et quicquod fecit in predictis fecit propter ignoranciam et simplicitatem*, per la qual cosa *et eciam proter ea quia dictus Bonanatus Staperii est pluribus liberis oneratus et quasi omnia bona sua erant et stabant in dictis rebus et mercibus*, decidí absoldre'l. Amb l'absolució de Pere III i tota aquesta documentació, Bonanat acudí a Pere Ros, comissari dels deutes antics de la procuració de les rendes reials de Mallorca, el qual comunicà al rei tot seguit (*ibid.*, n° 4477, 11 d'agost) que, tot i amb això, no considerava provada la raó per la qual el dit Bonanat no havia de pagar la multa ja que l'al·legació als dits privilegis no era pertinent, i sol·licitava al rei noves instruccions. Tammateix, aquí acaba tot el que sabem sobre aquest cas.

233

[1348]¹.

Pere des Bosc, escrivà de ració, paga a Guillem Fuster, barber del rei, el que li és degut del seu sou durant la guerra de la Unió de València.

ACA, RP, MR, vol. 2460°, f. 73 r.

ITEM DONE an Guillem Fuster, barber de la Cambra del dit senyor, per manament d'ell, en acurrimet de sa quitació, los quals li foren dedihuits [*sic*] en .I. albarà de sa quitació de .C.LXXX. *sol. barchn.* per manament del notari qui la àpocha fou, la qual io he del dit Guillem, —.— .C. *sol. barchn.*

Marginal: la dita sèdula e àpocha en què-s conté que són abatuts.

¹ En el f. 11 r.: *Aquestes són les dates fetes per mi, En Pere dez Bosch, scrivà de ració de Casa del senyor Rey, de manament del dit senyor e per vigor de la comissió per aquell senyor a mi feta, és assaber, del .XVIII. dia del mes de deembre de l'any .M.CCC.XLVII. trò per tot lo derrer dia del mes d'abril de l'any .M.CCC.XLVIII.*

² *Compte d'En Pere des Bosch, scrivà de ració, de les reebudes e dates fetes als cavallers per fet de la exequió de València.*

234

[1348]¹.

Pere des Bosc, escrivà de ració, paga a Pere Gener, apotecari del rei, el que li és degut del seu sou durant la guerra de la Unió de València.

ACA, RP, MR, vol. 2460², f. 73 r.

ITEMDONE de manament del dit senyor an Pere Janer, espaciayre, en acurriment de sa quitació, los quals li foren deduhits de .I. albarà de sa quitació ab lo qual li eren deguts .DCC.XL. sol. .VIII. *dnr. barchn.* per manament del notari qui la àpocha fou, la qual io he del dit Pere, —.— .C. sol. *barchn.*

Marginal: sèdula scrita de manament del dit senyor e àpocha en què-s conté que són abatuts.

¹ En el f. 11 r.: *Aquestes són les dates fetes per mi, En Pere dez Bosch, scrivà de ració de Casa del senyor Rey, de manament del dit senyor e per vigor de la comissió per aquell senyor a mi feta, és assaber, del .XVIII. dia del mes de deembre de l'any .M.CCC.XLVII. trò per tot lo derrer dia del mes d'abril de l'any .M.CCC.XLVIII.*

² *Compte d'En Pere des Bosch, scrivà de ració, de les reebudes e dates fetes als cavallers per fet de la exequió de València.*

235

1348, gener 18. Sagunt.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració al tresorer del rei del que és degut a Hamet Abenxoha, menescal del rei, en concepte d'acorriment d'un cavall alforrat que ha de mantenir en la guerra de la Unió de València.

ACA, RP, vol. 884¹, f. 14 v.

Azmet Abenxua.

AL HONRAT En Jacme Roig *et cetera*. Faç-vos saber que yo he notats al meu libre primer de acurriments fet per mi, en .LII. cartes, per rahó del viatge que-l senyor Rey féu en les parts del regne de València ab ríchs hòmens, cavallers, fills de cavallers, qui anaren ab lo dit senyor en lo dit regne, an Azmet Abenxua, comptant sobre son sou de .I. cavall alforrat

que deu manar en serviy del dit senyor en les dites parts, los quals vós li acorregues ab aquest present albarà, tres scuts e mig d'or.

Scrit en Murvedre, .XVIII. dies del mes de janer *anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. septimo.*

¹ Títol del llibre, modern: *Cartas de pago de los ricos-hombres y caballeros catalanes que sirvieron al Rey Don Pedro Quarto en su viage al reyno de Valencia en el año de 1347.*

L'ordre del rei a ACA, C, reg. 868, f. 122 r.

236

1348, gener 28. Sagunt.

El rei concedeix llicència a Pere Ros, físic major seu, per a extreure del terme de Cervera del Maestrat 300 cafissos d'ordi i civada per a portar-los a vendre exclusivament on sigui l'exèrcit reial, durant la guerra de la Unió de València, vàlid per sis mesos.

ACA, C, reg. 886, f. 149 r.

PETRUS, Dei gratia, Rex Aragonum et cetera. Dilectis et fidelibus vicariis, baiulis ceterisque officilibus nostris vel eorum loca tenentibus ad quos presentes pervenerint, salutem et cetera. Noveritis Nos graciose concessisse magistro Petro Ros, phisico Domus nostre, quod non obstanti inibicione quacumque seu ordinacione tam per Nos quam per quoscumque alios super hoc facta seu facienda, possit extrahere seu extrahi facere per quoscumque voluerit a termino Cervarie ordinis Sancte Marie de Muntesia trecenta cafficia ordeï et annone ad mensuram civitatis Valencie deferenda ad partes illas ubi Nos cum exercitu nostro et non alibi fuerimus constituti.

Quare, vobis et unicumque vestrum dicimus et mandamus quatenus super extrahendis dictis trecentis cafficiis ordeï et annone ad partes predictas defferendis nullum obstaculum vel contrarietatem aliquam apponatis vel per quentiam apponi permitatis. Caveatis tamen attente quod pretextu concessionis huiusmodi nulla maior ordeï et annone quantitas extrahatur quam presens concessis se extendat et ab ipso magistro seu ab extrahentibus pro eo dictum ordeum et annona recipiatis idoneam caucionem quod ad alias partes nisi ut predictum est dictum ordeum et annonam minime deferatur et quod intra certum tempus per vos sibi perfigendum afferrent albaranum testimoniale baiuli seu officialium illorum locorum in quibus discarricabuntur per quod appareat ipsum ordeum et annona fuisse ad supradictas partes deportatum seu etiam discarricatum, presentes vero quas post sex menses a data earum minime valere volumus in extraccione dicta ordeï et annone, per alterum vestrum volumus retineri. Mandantes insuper per presentes vobis et singulis vestrum quod gratiam et concessionem nostram huiusmodi dicto magistro Petro Ros observetis et ab aliis faciatis observari.

Datam in villa Muriveteris, quinto kalendas februarii anno Domini millesimo .CCC^o.XL°. septimo. Examinavit Romeus.

Martinus Petri Peregrini, mandato domini Regis ad relacionem Johannis Eximen d'Osca, consiliarium.

Marginal: [sine precio] mandato regio [ut] dixit Martinus Petri, scriptor, [...]

237

1348, març 21. Sagunt.

Confirmació de la llicència atorgada a Faraig de Bellvís, menescal del rei, per a exportar blat o altre cereal, exceptat el regne de València, a causa de la guerra de la Unió, vàlida per un any.

ACA, C, reg. 886, f. 211 r.

PETRUS et cetera. Universis et singulis officialibus nostris vel eorum loca tenentibus ad quos presentes pervenerint, salutem et gratiam. Pridem Faraig, menescallo nostro, concessionem subscriptam fecimus cum nostra littera continentie subsequens:

NOS PETRUS, Dei gratia, Rex Aragonum et cetera. Tenore presentis concedimus tibi, Faraig, menescallo nostro, quod non obstante inibicione quacumque super hoc facta sive etiam facienda possis extrahere seu etiam extrahi facere a terra et dominacione nostris excepto regno Valencie trecenta caficia tritici ad mensuram civitatis Dertuse vel pro uno caficio tritici duo caficia alterius bladi cuiuscumque generis fuerit deferenda ad quascumque partes volueris, partibus inimicorum nostrorum dumtaxat. Mandantes huius serie universis et singulis officialibus et subditis nostris vel eorum loca tenentibus quod super extraccione dicti tritici vel alterius bladi tibi seu aliquibus tuo nomine ea extrahentibus non inferant vel apponant impedimentum, injuriam vel gravamen. Recipient tamen a te vel ab illis qui dictam grani sive bladi quantitatem extraxerint vel extrahi fecerint ideonea caucionem per dictum triticum vel aliud bladum non deferatur ad partes inimicorum nostrorum, presentem ante quam hinc ad unum annum valere volumus et non ultra in extraccione dicti tritici seu alterius bladi volumus retineri.

Datam Barchinone, tercio kalendas januarii anno insfrascripto¹.

Verum quia post datam littere inserte fecimus inibicione per quam fuerat revocata concessio supradicta, ideo, concessionem eandem tenore presentium confirmantes, vobis dicimus et mandamus quatenus quacumque inibicione in aliquo non obstante, concessionem dicte trete dicto Faraig observetis per tempus superius expressatum nec super extraccione jamdicta sibi impedimentum vel obstaculum aliquid apponatis.

Datam in Muriveteri, .XII°. kalendas aprilis anno Domini millesimo trecentesimo .XL°. septimo. Examinavit Romeus.

Franciscus Fuxi, mandato regio facto per vicecancellarium.

¹ Registrada a ACA, C, reg. 885, f. 123 v.

El 2 de juny següent el rei manava d'observar-la a l'infant Ferran, marquès de Tortosa, malgrat els recents ordenaments generals fets en contra (ACA, C, 1397, ff. 111 v.- 112 r.)

238

[1349], març 8. Tarragona.

Guillem de Montoliu, cavaller, al rei, excusant-se per malaltia per a acudir a ell amb la seva host.

ACA, C, CRD Pere III, c. 38, n° 4876.

MOLT ALT SENYOR. Digmenge, haüts .VIII. dies de març, ab gran reverència, reebí vostra letra per En Bernat de Guimerà. E oyda la creença del dit Bernat de Guimerà, ab reverència e humilitat, respon a la vostra altea, senyor, que jo, quant a adés, no so bé sa en ma persona, mas emperò he fiança en Déu que ans que aga altre ardit vostre que seré guarit, e si ho so, siats cert, senyor, que jo seré ab vós ab aquella companya d'òmens a cavayl que jo puxa. Coman-me, senyor, en vostra gràcia, ab besaments de peus e de mans.

Data en Tarragona, lo dia damuntdit.

Guillem de Muntoliu.

Exterior: Al molt alt e molt poderós senyor, senyor En Pere, Rey d'Aragó.

239

[1349], març 20. Barcelona.

Pere de Montcada, almirall, i el vescomte d'Illa comuniquen al rei que aniran a servir-lo amb les seves hosts, malgrat les grans pèrdues que hi han tingut enguany, amb la pesta.

ACA, C, CRD Pere III, c. 38, n° 4880.

MONSENYOR, sàpia la vostra gran altea que avem reebudes vostres letres ab deguda reverència, he entesa la creença que-l honrat En Bernat de Guimarà, de part de la vostra altea, a nosaltres ha dita, a la qual, senyor, vos responem que nosaltres som tostemp aparaylatz de complir los vostres prechs e manaments en totes coses que vós nos manetz e nosaltres puguam fer, vuylatz-nos a peu ho a caval ho en mar ho en terra. Perquè, senyor, jatssia que per les grans malauties qui enguany són stades ajam perdudes grans partides de nostres companyes, emperò, tota vegada que ajam manament vostra, serem ab vós ho là un nos faretz saber, cascun ab .XXX. cavals armatz sots la forma que el dit Bernat nos ha dita de part de la vostra altea, o si an'altra manera, senyor, vuliètz-nos que-us servíssem ab so del nostra, nós vos servirem cascun ab .X. cavals armats tan e tan longuament con a la vostra senyoria plaurà ne ha vós bast tot quan ajam. Humilment, senyor, nos comanam en la vostra gràcia e mercè, ab besamens dels vostres peus e de les vostres mans.

Data a Barcelona [*sic*], divenres a .XX. de març.

Humils servidors e sotsmeses vostres, vezcomte d'Illa e Pere de Monchada, almirall de la vostra senyoria.

Exterior. A nostre senyor, lo Rey.

240

1349, desembre 21. València.

Ordre de pagar el sou degut a Berenguer Julià, cirurgià de Mallorca, per haver guarit l'infant Jaume de Mallorca, ferit i pres a la batalla de Lluçmajor.

ACA, C, reg. 1413, f. 106 v.¹

PETRUS et cetera. Fidelibus nostris, procuratoribus reddituum et jurium nostrorum regni Maiorice, salutem et gratiam. Dicimus et mandamus vobis quatenus de peccunia procuracionis predictae tribuatis et solvatis fidei Berengario Juliani, cirurgico civitatis Maiorice, mille sol. monete Maiorice quos pro salario eo quare curavit egregium Jacobum, filium incliti Jacobi de Montepesulano, a vulneribus apud dictum regnum in personam suam pridem illatis, cum presenti per vos sibi dare volumus et exsolvi, recuperando, facta solutione, presentem et apocham de soluto. Quoniam Nos per presentem mandamus magistro rationali Curie nostre seu cuicumque alii a vobis compotus audituro quod dictam quantitatem in vestro recipiat compoto, vobis sibi exhibentibus presentem et apocham supradictam.

Datum Valencie, .XII°. kalendas janerii anno Domini .M^o.CCC^o.XL°. nono. Examinavit Romeus. REX PETRUS.

Matheus Adriani, mandato regio facto per nobilem Guilabertum de Centiliis, consiliarium.

Visa per dominum Regem.

¹ Aquest document fou publicat, segons el registre de cartes reials de l'Arxiu de Mallorca, per Estanislau de K. AGUILÓ, "Lletres Reials", *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 22 (1928-1929): 385, § 57.

241

1350, abril 12. Saragossa.

Enfranquiment de Nicolau Romeu, cirurgià de Montblanc, de participar en qualsevol host, exèrcit o cavalcada i de llur redempció, per deu anys prorrogables.

ACA, C, reg. 890, f. 165 r.

NOS PETRUS et cetera. Ad supplicacionem humilem per aliquos domesticos et familiares nostros propterea nobis factam, tenore presentis carte nostre firmiter valiture enfranquimus et franchum facimus et immunem vos, magistrum Nicolaum Romei, cirurgicum,

vicinum¹ Montisalbi, ab omni hoste, exercitu vel cavalcata et redemptionibus eorumdem hinc ad decem annos a data presentis inantea continue numerandos, et ultra donec huiusmodi nostram gratiam seu enfranchimentum duxerimus revocandam. Ita quod non teneamini ire in aliquem exercitum, hostem vel cavalcata nec aliquem mittere nec solvere seu contribuere aliquid in redemptione ipsorum durante tempore antedicto. Mandantes per presentem [regenti officium procuracionis nostro generali Catalonie]² necnon vicario et baiulo Montisalbi ceterisque officiliabus nostris presentibus et futuris quod vobis presens enfranchimentum observent et faciant inviolabiliter observari per totum dictum decennium et ultra donec fuerit revocatum ut superius continetur. In cuius rei testimonium presentem cartam nostram vobis fieri iussimus nostro sigillo pendenti munitam.

Datam Cesarauguste, pridie idus aprilis anno Domini .M^o.CCC^o. quinquagesimo. Examinavit Romeus.

Johannes de Figuerola, mandato regio facto per nobilem Berengarium de Appilia, camerarium maiorem et consiliarium.

¹ Precedit de: *villa*, suprimitt.

² Sobrescrit, substituunt a: *procuratori nostro generali eiusque vices gerenti*.

242

1350, abril 29. Saragossa.

Absolució de Joan Navata, físic, condemnat a l'esclavitud pel governador del regne de Mallorca després que fou pres amb els que van invadir l'illa amb Jaume de Mallorca, derrotat i mort a Lluçmajor.

ACA, C, reg. 1414, f. 184 r.-v.

NOS PETRUS et cetera. Ad humilem supplicacionem dilecti et fidelis nostrorum Francisco sa Costa, militis, consiliarii nostri, et Petri Rossinyol, nunciorum ad nostram presenciam noviter ex parte universitatis civitatis et regni Maiorice transmissorum, tenore presentis, remittimus et relaxamus gracie tibi, magistro Johanni Navata, físico, et tuis, perpetuo omnem accionem, questionem, peticionem et demandam et aliam quamlibet nobis pertinentem dumtaxat, eo quia tu venisti ad regnum Maiorice una cum inclito Jacobo de Montepesulano, quondam, et fuisti in conflictu prelii de Lochomaiori, in quo idem Jacobus cum suis aciebus per gubernatorem nostrum Maiorice et alios nostros fideles dicti regni victus extitit et superatus. Ita quod, ratione predicta aut vigore sentencie late per dictum gubernatorem Maiorice contra te et alios pedites qui fuerunt dicti incliti Jacobi, quondam, quod ad certum tempus esses et essent servi capiencium de cetero pro parte nobis pertinente non possis capi detineri impediri in iudicio vel extra vel pena aliqua condempnari. Immo, sis exinde tu et bona tua ratione predicta perpetuo quietus et absolutus.

Mandantes per presentem cartam nostram gubernatori generali, vicariis, baiulis ceterisque officialibus nostris dicti regni et aliis presentibus et futuris vel eorum locatenentibus

quatenus remissionem et relaxacionem nostram huiusmodi observent et contra non veniant aliqua ratione. In cuius rei testimonium presentem cartam nostram tibi fieri iussimus et sigillo nostro pendenti muniri.

Datam Cesarauguste, .III°. kalendas madii anno Domini .M^o.CCC^o. quinquagesimo. Examinavit Romeus.

Ferrarius de Magarola, ex capitulis provisus per dominum Regem in consilio.

243

[1350], desembre 8. *Ocier*¹.

Carta de fra Francesc, bisbe de Bisarcio, a Bartomeu de Miramat, notari de Molins de Rei, descrivint-li el viatge que realitzà a través de l'illa anant a prendre possessió del seu bisbat, la malaltia que va patir ell i tots els seus acompanyants i de les circumstàncies de la mort d'un d'ells.

ACB, Proccures, Extravagants, caps 1 (sense catalogar).

En Bartomeu, no-us puch escriura sinó tot mal e molta tribulació que Nostro Senyor Déus m'a-donada, beneyt na sia El. Davets saber, senyor, que après molta fortuna que Déus nos donà en la-mar arribam en Castell de Càler on estaguem .X. dies. Après los .X. dies, partim d'aquí e anam-nos-en al jutge qui era en Montesanto, hon ha grans tres jornades, e-ab aquel gran sol qui-ns entrà e-l-cap, en la segona setmana d'agost cavalcam e anam al jutge e aquí fiu mes fenes ab el axí com poguí, e-deslapissem de-la villa de Molin de Reyg. Après partim del jutge e-anam al-bisbat de Terralba, lo-qual bisbat és d'aquel preycador de Menresa qui-a nom frare Coltaller, lo-qual bisbat jo-li-e arrendat per anguany. *Item*, partent de Terralba, volent-me'n jo anar al-meu bisbat, passe per Oristany, e-aquela nit matexa que io dormí en Oristany febra contínua va pendrami e frare Guillem e En Vallès et En Guillemó Rovira, tots ensemps, que la .I. no-ha pugut donar .I. anap d'aygua a-l'altra. Jo, senyor, ab mon compayó entré-me'n al-covent dels framenós, on fuy fort vilment penssat, e-n Guillem Vallès anàs-se'n en bon hostel, si-m ajud Déus, on muler e marit nit e die meravelosament l'an penssat que res no-li-a falgut. Après .XV. dies que tots fom ja malorats, En Vallès recruà e li tornà la febra per mal regiment seu. Eu-el vós mort e soterrat en la claustra dels framenós d'Oristany; si-m ajud Déus, que ha feta bela fi e ha mostrada gran contrició, que .III. vagades s'és conffessat e la derrera sa conffessà a-mi. E-per-tal com el, segons que deya, avia fet aquí testament, tan solament féu assí aquesta ordonació devant testimonis per via de codicil. <...>²

<...> *Item*, En Bartomeu, vos vull secretament parlar de-la viltat d'En Vallès, a qui Déus perdó; jamay no-m pensara que tan luxuriós hom fos. Sapiats, senyor, que tantost com aguem presa terra en Castell de Càler sa va atrobar ab una mala fembra ciciliana, la pus bela e la pus famosa del món, axí que de-tots aquels .X. dies que estaguem en Càler jo no-l viu poc ne molt sinó a-dinar mayor, e ja venia dinat. E-segons que-m ha dit En Guillem Rovira, scuder meu, que En Vallès sa-gloriayava que jamay no sabé pler de fembra sinó d'aquesta,

car deya que a .III. ores la nit li feya bayns d'scuba e li donava a-boura axarobs confortatius, axí que nit hi avia aguda que .X. vagades avia agut affer ab ela, axí que dins aquels .X. dies tot l'ach suclat e mamat e buydat, que com partim de Castel de Càler més semblava mort que viu, per què, senyor, assò és estada la raó perquè el és mort abans que jo ne als altres qui avem haguda mayor febra, car per lo gran desnaturament que avia no poch fer abstinència, ans lo primer die li-donaren carn he-vi per por de defalir, e axí el-matex s'és mort ab aquela fembra, part bons .C. sol. que el donà a-la-fembra mala, segons que Guillemó Rovira m'a comtat. E-tots los .X. dies aquels que esteguem en Càler estava la, al bordel, ab molt bacalàs bragans qui tot lo conaxien. Sí que En Bernat s'Estany, conseler de Càler, e altres amics meus ma consalaven que en naguna manera jo no-l manàs a-lum per vila, car gran desonor me era, Déus li aya mercè, que més l'e conagut en aquest viatge que jamays no avia, que-si jo-l conagués temps passat tant com ara jamay lo peu no aguera mes en res del meu. Ara creu que tot so que hom me'n deya e més avia en el cert, Déus lo perdonó. Si res, senyor, vos plau, scrivits-me ab fiança de complir.

Dada en la vila d'Oçier, dins lo meu bisbat, dimecres a .VIII. del mes de deembra.

Frare Francesch³, bisbe de Bisarcho, amic vostra.

Exterior. Al honrat En Bartomeu de Miramat, notari en la vila de Molin de Reyg.

¹ Actualment, el topònim oficial en italià és Ozieri.

² Segueix el codicil del testament amb els diversos llegats fets pel difunt que aquí no ens interessa.

³ Fra Francesc prengué possessió del bisbat de Bisarcho el 26 de novembre de 1350, i hi fou bisbe fins 1366. Vegeu P. B. GAMS, *Series Episcoporum Ecclesiae Catholicae*, Graz, 1957, p. 834, i A. BAUDRILLARD, A. de MEYER i Ét. van CAUWENBERGH, *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastiques*, vol. 8, 1935, p. 1543.

244

1351, gener 7. Perpinyà.

Pere III sol·licita a Berenguer i Bernat çà Riera, cirurgians de Girona, que li facin un préstec de 10.000 ss b., probablement per al finançament de l'armada de Constantinoble, comandada per l'almirall Ponç de Santa Pau.

ACA, C, reg. 1319, f. 56 v.

PETRUS et cetera. Fidelibus domesticis nostris Berengario et Bernardo de Riaria, salutem et gratiam. Cum Nos pecuniam ad oppus provisionis Domus nostre necessaria habeamus, idcirco, vos, quos semper nostris beneplacitis et serviciis invenimus semper promptos, attente rogamus quatenus velitis nobis de vestro proprio mutuare decem mille sol. barchn., quos fideli janitori nostro Berengario Jaufridi tradatis. Quamquidem quantitatem vobis assecurari mandamus super pecunia decimarum diocesis Gerundensis, videlicet super solutione que nobis fieri debet in proximo instanti festo beate Marie mensis februarii. In hoc quippe nobis signatum et gratum servicium facietis et regraciabimur plurimum, illud vobis credendo nichilominus hiis¹ que dictus janitor super² predictis pro parte nostra vobis oraculo vive [utitis] duxerit referenda.

Datam Perpiniani, .VII^a. die mensis januarii anno a Nativitate Domini .M^o.CCC^o.L^o. primo. Vidit Jaspertus.

Bartholomeus de Lauro, mandato regio facto per nobilem Bernardum de Capraria, consiliarium.

¹ Sobrescrit, substituïnt a: *ez*, suprimit.

² Abans: *vobis*, suprimit.

Segueix (ff. 56 v.-57 r.) ordre als sotscol·lectors de la dècima en el bisbat de Girona perquè els assegurin el pagament d'aquella quantitat. No obstant això, el 5 de febrer, realitzat el préstec, encara no els havien estat pagats (*ibid.*, f. 73 v.)

245

1351, març 15. Perpinyà.

Absolució de Joan Mata, que fou barber de l'últim rei de Mallorca, Jaume III.

ACA, C, reg. 1415, ff. 46 v.-47 r.

NOS PETRUS et cetera. Licet tu, Johannes Marcha [*sic*]¹, barbitonsor, civis Maiorice, continue fueritis de sequela incliti Jacobi de Montepesulano, quondam, quamdiu obstinata rebellione nobis suo [...] repugnavit quia tamen vobis seu alii nostro nomine homagium non prestiteritis sicut fertur, propterea, cum presenti, de gratia volentes super eo tecum vos habere clementer, remittimus, difinimus, indulgimus ac eciam perdonamus tibi, dicto Johanni Marcha, omnem et quamlibet questionem, petitionem atque demandam et omnem eciam penam civilem et criminalem et quamlibet aliam quam possemus tibi vel eciam bonis tuis ratione jamdicta infligere, movere, proponere vel inferre, ita quod, sive in predictis vel aliquibus ex eis culpabilis fueritis sive non nequeat tibi vel dictis bonis tuis questio aliqua fieri peticio vel demanda, immo, sis inde cum dictis bonis tuis omnibus [...] quietus et perpetuo absolutus dum tamen vobis seu alii nostro nomine homagio non prestiteritis ad invadendum trium annis non fueris terram nostram.

Mandantes per presentem cartam nostram gubernatori et aliis officialibus Maiorice et aliis quibuscumque presentibus et futuris quod hanc nostram remissionem, difinicionem, indulgenciam et perdonum firmum perpetuo habent et observent et contra non veniant nec aliquem contra venire permittant aliqua ratione. In cuius rei testimonium presentem fieri jussimus et nostro pendenti sigillo munitam.

Datam Perpiniani, .XV^a. die marcii anno a Nativitate Domini .M^o.CCC^o. quinquagesimo primo. Hugo, cancellarius.

Mandato per dominum Regem, Franciscus Fuxi, ad relacionem Thomasium de Marciano.
Vidit eam dominus Rex. Foix.

¹ En altres documents és anomenat sistemàticament Joan Mata.

En negar-se a fer-li homenatge, el 17 de novembre de 1344 el rei Pere havia ordenat de confiscar-li tots els seus béns

a Mallorca i de lliurar-los a Guillem Fuster, el seu barber, fins a un valor equivalent a 3000 ss b. (ACA, C, reg. 1409, ff. 130 v.- 131 r.)

246

1351, maig 7. Barcelona.

Ordre de pagar 1000 florins d'or a l'apotecari del rei, Pere Gener, com a administrador del bescuït de l'armada, per a fer el bescuït de l'armada de Constantinoble, comandada per Ponç de Santa Pau, almirall.

ACA, C, reg. 1319, ff. 139 v.-140 r.

PETRUS et cetera. Fideli scriptori thesaurarie nostre, Petro de Marginibus, per Nos deputato ad recipiendum et contribuendum peccuniam necessariam armatis per Nos fiendis in auxilio et sucursu Ducis et Communis Venetorum, salutem et cetera. Dicimus et mandamus vobis expresse et ex certa sciencia quatenus de peccunia supradicta que est vel erit penes vos tribuatis et deliberetis fideli de Camera nostra Petro Januarii, amministratori biscocti armatarum predictarum mille florenos auri convertendos per ipsum in biscocto quod nunc fieri facimus in civitate Barchinone ad opus armate prelibate. Et facta tradicionem, recuperetis ab eo presentem et apocham de recepto, quem Nos per hanc eandem mandamus magistro rationali Curie nostre seu alii cuicumque a vobis inde computum audituro quod supradicta in vestro recipiat compoto seu admittant vobis tamen tempore vestri racionii exhibente et restituente presentem et apocham antedictam.

Datam Barchinone, septima die madii anno a Nativitate Domini millesimo .CCCº. quinquagesimo primo. REX PETRUS.

Bertrandus de Pinos, mandato regio facto per nobilem Bernardum de Capraria, consiliarium, qui habita quadam cedula a nobili Galcerando de Pulcro Podio et Ferrario de Minorisa, consiliarii, sic fieri mandavit.

247

1351, agost 6. Barcelona.

Ordre a Pere Gener, apotecari del rei i administrador del bescuït de l'armada, perquè rebi la farina mòlta a Girona, en faci fer bescuït i el faci dur després a Mallorca, per a les galeres que s'hi estan armant.

ACA, C, reg. 1416, f. 104 v.

EN PERE, per la gràcia de Déu, Rey d'Aragó, de València, de Mallorca, de Sardenya e de Còrsega, et Comte de Barcelona, de Rosselló e de Cerdenya. Al feel de·la de·la [sic] Cambra nostra, En Pere Janer, deputat per Nòs a fer lo bescuyt de les galeas que fem armar en Barcelona, salut e gràcia. Dehim-vos e-us manam que reebats per Nòs de qualsevol persona o persones tota la farina que en Francesch de Savartès, cambiador de Gerona, ha feta fer per Nòs en Gerona complidament a .M. quintars de bescuyt a ops de les galeas que fer [sic] armar en Mallorca, la qual reebuda, fets fer d'aquella bescuyt en Barcelona, lo qual bescuyt fer [sic], trametets aquell ensemps e departidament a Mallorca a Pere de Torrega e an Johan Janer, a açò per Nòs deputats, reebent d'aquells èpocha e èpoches, car Nòs manam per la present al mestre racional de la Cort nostra e a tot altre qui de vós oyrà compte que, vós a ell mostrand la present e les dites èpoches, tot ço que haurets liurat o tramès per vigor de lo d'aquest nostre manament reebe en vostre compte.

Data en Barcelona, a .VI. dies d'agost del any de la Nativitat de Nostre Senyor .M.CCC.L.I. *Examinavit Romeus.*

Ferrarius de Magarola, mandato regio facto per Ferrarium de Minorisa, consiliarium.

248

[1352, febrer / maig].¹ Càndia.²

Pagament del sou d'un mes del cirurgià Romeu des Pla, de la tripulació de la galera de Bonanat des Coll, vice-almirall, de l'armada de Constantinoble.

ACA, RP, MR, vol. 2280, f. 4 r.

Citat per Antoni RUBIÓ i LLUCH, *Diplomatari de l'Orient català (1301-1409). Col·lecció de documents per a la història de l'expedició catalana a Orient i dels ducats d'Atenes i Neopàtria*, Barcelona, 1947, § 707, p. 733.³

ACÍ COMENÇA LA PAGA DE .I. MES QUI-S FÉU EN CÀNDIA
A LA GALEA D'EN BONANAT DES COLL, VISALMIRALL DE CATHALUNYA,
DE LA QUAL ERA CÒMIT EN BERENGUER CARRERES.

<...>

ROMEU DES PLA, metge, fo pagat per .I. mes a rahó de .XXV. *lbr.* de .IIII. meses, —.— .VI. *lbr.* .V. *sol.*

¹ El quadern, de comptes de quantitats despeses per les galeres catalanes de l'almirall Bonanat des Coll abans i després de la batalla de Constantinoble (13 de febrer de 1352), no duu data; la més reculada que s'hi consigna és del 16 de febrer de 1352, a Constantinoble, i la més moderna, del 22 de maig del amteix any, a Modó, a la Morea, ja durant el viatge de retorn de l'estol.

² Iráklion, a Creta. Usualment també es donava aquest nom a tota l'illa. vegeu Jaume MATAS i TORT (dir.), *El Atlas Catalán de Cresques Abraham. Primera edició con su traducción al castellano en el sexto centenario de su*

realización, 1375-1975, Barcelona, 1975.

³ Únicament en publicà les rúbriques, amb un resum del contingut en el qual indicà, erròniament, que el metge només cobrà sis lliures, com el còmit.

Componien la tripulació de la galera, cobrant pels quatre mesos de servei: 1 còmit, 1 sots-còmit (únics altres notaments en la mateixa pàgina, i abans del metge, cobrant 480 i 320 ss respectivament), 1 metge (500 ss), 13 notxers (240 ss), 8 proers (200 ss), 5 cruïllers (160 ss), 6 aliers (200 ss), 6 espatllers (160 ss), 39 ballesters (200 ss), 1 trompeta (320 ss), 1 cornamusa (120 ss) i 153 remers (120 ss), en total 237 persones.

249

1352, febrer 8. Barcelona.

Concessió a Pere Gener, apotecari del rei, i com a administrador del bescuit de l'armada segons privilegi a ell atorgat, de sis diners per quartera de blat i per quintar de farina dels utilitzats per fer el bescuit de l'armada de Ponç de Santa Pau, substituïnt un privilegi anterior (1347) pel qual se li cedia el segó o pellofa.

ACA, C, reg. 1321, f. 13 v.

PETRUS et cetera. Dilecto consiliario et magistro rationali Curie nostre Berengario de Codinachs vel eius locum tenenti seu alii cuicumque ex subscriptis compotum audituro, salutem et cetera. Cum Nos fideli apothecario et de Camera nostra Petro Januarii dudum per alias nostras litteras datas Valencie, nonis januarii anno Domini .M^o.M^o. [sic] .CCC^o.XL°. sexto concesserimus quod pro labore procurandi et aministrandi biscogti fiendi ad opus armate nostre cuiuslibet, ad quod procurandum biscogtum ipse ex concessione nostra djuvante deputatus extiterat¹, haberet et sibi posset eciam retinere furfur exiens et proveniens ex tritico et farina necessariis ad idem faciendum biscogtum; et nunc idem Petrus, qui ad ipsius armate per Nos contra januenses de presenti facte, biscogtum fecit fieri et eciam procuravit nichil ex furfure sibi pertinente habere seu obtinere potuerit cum ex pacto penes fornerios ipsum biscogtum decoquentes deberet ut percepimus remanere. Et propterea ne dictus Petrus jure suo frusturetur in compensacionem prelibati furfuris eidem sex denarios barchn. pro qualibet quarteria frumenti et pro qualibet eciam quintali farine solvi decernerimus et penes se ex pecunia seu tritice ad manus ipsius pro dicto fiendo biscocto proventuris posse seu debere eciam retineri. Idcirco, vobis dicimus et mandamus quatenus prefatos sex denarios per ipsum retentos ex qualibet quarteria frumenti et quintali farine quod et que in ipso fiendo biscocto necessarie extiterint in vester compoto atmitere minime recusatis ipso tempore sui racionii presentem tantummodo ostendente.

Datam Barchinone, .VIII^a. die februarii anno a Nativitate Domini .M^o.CCC^o.L^o. secundo. Visa Romeus.

Petrus de Murta, mandato regio facto per Ferrarium de Minorisa, consiliarium.

¹ ACA, C, reg 949, f. 188v., Apèndix, § 122.

250

1352, febrer 15. Tropea.

Notament d'un deute de 2000 ducats d'or que es manlevaren per proveir l'armada de Ponç de Santa Pau, en particular per als ferits i malalts que romanien a Constantinoble.

ACA, RP, MR, vol. 2279¹, f. 12 r.

PRIMERAMENT, deig jo, Umbert de Banyaloqua, escrivà de la armada del senyor Rey per l'onrat En Barthomeu des Lor, que rehábi dimecres a .XV. dies de fabrer del any desús dit en lo Canal de Romania,² a la torra de Trapeha,³ del noble En Ponç de Santa Pau, capità general del molt alt senyor Rey, e rehábls per mà del honrat En Guillem Morell, e açò per fer préstech a les gents de les galees del senyor Rey, les quals eren en Constantinobla, e per provahir als nafrats e als malalts qui eren en la dita ciutat, los quals rehábi comtans, —.— .MM^a. ducats d'or.

¹ El quadern duu el títol: *Açò és libre de notaments de tot ço qui és degut a la Cort de puís que lo stol del senyor Rey partí de la illa de Manorcha, axí del guany de la armada con per rehadudes del capità e provahidors del senyor Duch e Comun de Venèçia.*

² L'Estret de Messina.

³ Tropea, a la costa Oest de Calàbria.

251

[1352, abril 28. Lleida]

Ordre al justícia de Sant Mateu del Maestrat perquè, a instància de Pere Ros, físic del rei, citi Mateu Roca, mariner i menescal, i Ramon d'Abella, veïns de la vila, perquè compareguin davant l'alguatzir de la cúria.

ACA, C, reg. 671, f. 84 v.

SIMILIS littera fuit missa justicie ville Sancti Mathei vel eius locum tenenti ut ad instanciam dicti phisici¹ dictus justicie citaret Matheum Rocha, marinerium, menescal, et Raymundum de Beyla, vicinos dicte ville, ut infra quatuor dies a die citationis faciendo coram dicto algaçirio in dicta curia compareant.

Datam ut supra proxime². Examinavit Romeus.

Idem³.

¹ *Dilecti phisici nostri, magistri Petri Ros, in medicina professoris.*

² *Datam Ilerde, .XXVIII^a. die aprilis anno a Nativitate Domini .M^o.CCC^o.L^o. secundo.*

³ *Bernardus de Bonastre, mandato regio facto per nobilem Galcerandum de Bellopodio, consiliarium et maiordomum.*

252

1352, maig 2. Barcelona.

Pere III mana al seu apotecari, Pere Gener, administrador del bescuit de l'armada, que s'informi sobre els blats que es podrien obtenir en diversos llocs del Principat per al bescuit de l'armada de Bernat de Cabrera.

ACA, C, reg. 1397, f. 111 r.-v.

EN PERE *et cetera*. Al feel de la Cambra nostra, En Pere Janer, deputat per Nós a fer lo bescuyt de la armada que fem fer en Barcelona, salut e gràcia. Com Nós vullam que per vós sia haüda informació si en los lochs de la marítima de Cathalunya ha mellor mercat de forment o si s'hi poria fer bescuyt mils que en Barcelona, per ço volem e a vós dehim e manam que trametats a Castelló d'Ampúries, a Torrella de Mongrí, a Blanes, a Palamós e ha Tarragona per haver certificació e informació si en los dits llocs ha mellor for de forment que en Barcelona e si s'hi poria fer bescuyt e quanta quantitat e dins quin temps. Car Nós manam al mestre racional de la Cort nostra o a tot altre qui de vós oyrà compte que, vós a ell restituent la present e àpoches, tot ço que apparra per les dites àpoches que havets despès per haver la dita certificació reebe en vostre compte.

Dada en Barcelona, a .II. dies de maig del any de la Nativitat Nostre Senyor .M.CCC.L.II. *Vissa per Bernardus, cancellarius.*

Ferrarius de Magarola, mandato regio facto per Ferrarium de Minorisa, consiliarium.

253

1352, maig 20. Lleida.

Ordre perquè siguin admesos els substituïts temporals que nomeni l'apotecari del rei Pere Gener, com a administrador del bescuit de l'armada, ja que la reina necessita els seus serveis professionals.

ACA, C, reg. 1397, f. 68 r.

PETRUS *et cetera*. Dilecto consiliario nostro, Ferrario de Minorisa, ordinatori guerre maris, salutem et dileccionem. Iam scitis qualiter fidelis apothecarius ac de Camera nostra, Petrus Januarii, factor ac ordinator biscocci fiendi in terris nostris ex commissione nostra existat, pretextu cuius sibi licet ipsam amministrazioneem regere et exercere per se vel per suos procuratores [et] substituïtos. Verum cum serviciis illustris Regine Aragonum, consortis nostre carissime, eandem Petrum summo necessarium habeamus, et propterea sibi iniunximus ut a dictis serviciis impresenciarum minime recedere ausus existat, idcirco, vobis dicimus et mandamus quatenus, procuratores et substituïtos dicti Petri Januarii admitendo [homagis], quecumque panem biscocci per Nos fiendum de cetero per ipsos fieri et procurari et non per

quosvis alios libere permitatis, cessante impedimento quocumque, eisque responderi faciatis de iuribus assuetis juxta sue concessionis certe serie pleniorum.

Datam Ilerde, .XX^a. prima die madii anno a Nativitate Domini .M^o.CCC^o.L^o. secundo. Examinavit Romeus.

Mandato domini Regis, Bartholomeo de Lauro.

254

1352, maig 28. Lleida.

Pere III mana que es lliurin al seu apotecari, Pere Gener, com a administrador del bescuit de l'armada, 650 florins d'or per a les despeses de fer bescuit per a l'armada de Bernat de Cabrera.

ACA, C, reg. 1397, ff. 73 v.-74 r.

EN PERE *et cetera*. Al amat uxer d'armes de Casa nostra, En Francesch de Perellons, salut et cetera. Dehim-vos e-us manam que d'aquells *viginti mille* florins d'or que havets reebuts en Avinyó del bisbe de Barcelona qui aquells havia reebuts dels procuradors del Duch e Comú de Venècia, liurets al feel de la Cambra nostra, En Pere Janer, *sexcentos quinquaginta* florins d'or qui aquells deu convertir en messions que ha affer per aquells *mille ducentis caficis* de forment a mesura de Ceragoça los quals En Nicholau de Burçes, sots-comprador de la Reyna, ha comprats a Ceragoça e portats a Tortosa, és assaber, en fer descarregar lo dit forment e aquell fer porgar e molre, e la farina d'aquell trametre a Mallorca e aquella fer descarregar e en·botigar en Mallorca e per altres messions menudes que per la dita rahó s'an affer. E fet lo dit liurament, recobrats la present ab àpocha, car Nós manam al mestre racional de la Cort nostra o a tot altre qui de vós oyrà compte que, vós a ell restituent la present e la dita àpocha, los dits .DC.L. florins d'or reebe en vostre compte.

Data en Leyda, a .XX.VIII. dies de maig en l'any de la Nativitat de Nostre Senyor .M.CCC.L.II. *REX PETRUS*.

Ferrarius de Magarola, mandato regio facto per nobilem Bernardum de Capraria, consiliarium.

255

1352, maig 28. Lleida.

Pere III mana als nous procuradors del seu apotecari, Pere Gener, com a administrador del bescuit de l'armada, que s'ocupin amb diligència de l'administració del dit bescuit, multant, si calgués, els flaquers, bescuiters, moliners o altres.

ACA, C, reg. 1397, f.74 r.-v.

PETRUS et cetera. Fidelibus suis, Johanni Januarii¹, scriptori officii thesaurarie nostre, et Bernardo de Perafita, civi Barchinone, procuratoribus fidelis nostri Petri Januarii, de Camera nostra, deputato ad faciendum et administrandum biscoctum armatarum nostrarum, salutem et cetera. Dicimus et mandamus vobis quatenus in administracione dicti biscocti diligenter et sollicitè intendatis. Nos enim vobis et vestrum cuilibet potestate conferimus ut rigore dicte administracionis seu procuracionis possitis compellere et compelli facere cum penis quas exigere similiter valeatis omnes et singulas personas, videlicet *flaquers*, *bescuiters* et *muliners*, tam homines quam feminas, ut ante omnia quibuscumque negociis pretermisissis faciant et compellant ea omnia que vos vel alter vestrum aut deputati a vobis eis dixeritis vel [iniunxeritis] ex parte nostra pro faciendo et expediendo biscocto predicto ad opus armate ipsius. Necminus possitis compellere barqueros et bastardos et alias personas cuiuscumque condicionis existant quas necessarias habebitis pro expedicione dicti biscocti cum penis et alia per modum superius expressatum. Verum Nos super predictis et eorum dependentibus vobis et substitutis a vobis damus et comittimus plenum posse. Mandantes gubernatori Maiorice, vicariis, baiulis et aliis officialibus nostris et eorum loca tenentibus quod super predictis prestant vobis auxilium, consilium et favorem quociens inde fuerint requisiti.

Datam Ilerde, .XXVIII^a. die madii anno a Nativitate Domini .M^o.CCC^o.L^o. secundo. Examinavit Romeus.

Dominus Rex mandavit Bartholomeo de Lauro.

¹ És fill de Pere Gener.

256

1352, maig 28. Lleida.

Ordre perquè siguin admesos els substituïts temporals que nomeni l'apotecari del rei Pere Gener, com a administrador del bescuit de l'armada, ja que la reina necessita els seus serveis professionals, confirmant-li'n però la concessió.

ACA, C, reg. 1397, f. 75 r.

PETRUS et cetera. Dilectis et fidelibus Ferrario de Minorisa, consiliario nostro et ordinatore guerre nostre, necnon clavariis impositionum aliisque officialibus nostris et eorum loca tenentibus, salutem et cetera. Scire vos volumus quod fidelis noster, Petrus Januarii, de Camera nostra, est per Nos deputatus ad faciendum et administrandum biscoctum armatarum nostrarum et ex eo quare ipse est necessarius valde ad presens ins serviciis illustris Regine, consortis nostre carissime, ordinavit suos procuratores ad faciendum dictum biscoctum in civitate Barchinone et in aliis locis terre nostre. Quare volumus et vobis ac singulis vestrum dicimus et mandamus quatenus dictis procuratoribus tradatis seu tradi faciatis pecuniam eis necessariam pro nauleo et aliis quibuscumque necessariis ad faciendum et administrandum dictum biscoctum. Nos enim ipsum biscoctum fieri et administrari volumus per Petrum

Januarii prefatum vel substitutos ab eo ex certa sciencia et non per alium modo aliquo sive causa.

Datam Ilerde, .XXVIII^a. die madii anno a Nativitate Domini millesimo .CCC^o.L^o. secundo. Examinavit Romeus.

Dominus Rex mandavit Bartholomeo de Lauro.

257

1352, maig 28. Lleida.

Ordre a Pere Gener, apotecari del rei, com a administrador del bescuit de l'armada, perquè es faci càrrec del blat provinent d'Aragó i en faci bescuit per a l'estol de Bernat de Cabrera.

ACA, C, reg. 1397, f. 75 v.

EN PERE *et cetera*. Al feel de la Cambra nostra, En Pere Janer, salut e gràcia. Dehim-vos e-us manam que reebats o fassats reebre d'En Nicholau Burzes, sots-comprador de la Reyna, aquells *mille ducenta caficia* de forment que ha comprats a Ceragoça e portats a Tortosa, lo qual reebut, fets aquell molre en Tortosa e la farina d'aquell portats o trametats a Mallorca, e fets fer de la dita farina bescuyt en Mallorca a ops de les galeas que fem armar de present en nostra senyoria e aquell fet, distribuïts-lo segons que-us serà manat.

Data en Barcelona, a .XX.VIII. dies de maig en l'any de la Nativitat de Nostre Senyor .M.CCC.L.II. Examinavit Romeus.

*Idem*¹

¹ *Ferrarius de Magarola, mandato regio facto per Bernardum de Capraria, consiliarium.*

258

1352, maig 28. Lleida.

Ordre de pagament a Pere Gener, apotecari del rei i administrador del bescuit de l'armada, del que restava per pagar del blat vingut d'Aragó per a fer el bescuit de l'armada de Bernat de Cabrera.

ACA, C, reg. 1397, ff. 77 v.-78 r.

EN PERE *et cetera*. Al feel scrivà de la trasoreria nostra, En Pere de Màrgens, salut *et cetera*. Dehim-vos e-us manam que d'aquells *mille quadringentis nonaginta*¹ *quatuor*

florenos d'or que havets reebut d'En Francesch de Perallons, uxer d'armes de Casa nostra, liurets an an [sic] Pere Janer, de la Cambra nostra, faedor del bescuit de la nostra armada, *centum quinquaginta* florins d'or et la menys valia de *mille trecentis quadraginta [sexf] florenos* d'or qui no [haurets] despès d'aquells qui foren liurats an Lop de Gorrea, conseller e cambrer maior nostre, per la compra del forment que an Nicholau Burzes ha comprat a Çaragoça e portat a Tortosa e al dit Pere Janer per fer molre aquell a Tortosa e portar la farina d'aquell a Mallorca e fer-na bescuyt. E fet lo dit liurament, recobrats la present ab àpocha, car Nòs manam al maestre racional de la Cort nostra o a tot altre qui de Nòs oyrà compte que vós a ell restituent la present ab la dita àpocha los dits .CL. florins d'or reeba en vostre compte.

Dada en Leyda, a .III. dies de juny en l'any de la Nativitat de Nostre Senyor .M.CCC.L.II. *Examinavit Romeus.*

Ferrarius de Magarola, mandato regio facto per Bernardum de Capraria, consiliarium, et eius cedula sibi missa eius manu scripta.

¹ Suprimit: *octoaginta*.

² Sobrescrit, substituïnt a: *tres*, suprimit.

259

1352, juny 8. Lleida.

Ordre als procuradors a Tortosa de l'apotecari del rei, Pere Gener, com a administrador del bescuit de l'armada, perquè s'afanyïn en moldre i fer el bescuit que l'armada de Bernat de Cabrera està esperant.

ACA, C, reg. 1397, f. 84 r.

Lo Rey d'Aragó.

FEM-VOS SABER que la armada és espegada e no està sinó per lo bescuyt. Per ço volem e-us manam espressament que encontinent fassats molre lo forment que havets reebut d'En Nicholau Burzes, e aquell mòlt, portats-lo a Mallorca prestament per tal que'l bescuyt se pusca fer iverçosament. Emperò, volem que no sperets que tot lo forment sia mòlt ensemps, mas aytant com mòlt n'ajats qui bast a .M.D. quintars o a-més trametets als procuradors reys de Mallorca qui d'aquell fassen fer bescuyt entretant mentre l'altre se molrà, per tal que en lo fer del bescuyt no-s perda temps, con los procuradors damunt dits han ja manament nostre sobre açò. E-en-açò volem que-us ajats ab subirana diligència e cura, car tota la armada se tarda per lo bescuyt.

Dada en Leyda, a .VIII. dies de juny en l'any de la Nativitat de Nostre Senyor .M.CCC.L.II. *Examinavit Romeus.*

Ferrarius de Magarola, mandato regio facto per Bernardum de Capraria, consiliarium.

Predicta littera fuit directa Bernardo de Perafita [vel Salvatori dez Soler, procuratoribus Petri Janerii]¹, factoris biscocci apud Dertusam.

¹ Sobrescrit.

260

1352, juny [19]. Lleida.

El rei desmenteix la revocació del privilegi vitalici de l'administració del bescuit de l'armada atorgat a Pere Gener, el seu apotecari, encara que siguin requerits els seus serveis professionals a la cort.

ACA, C, reg. 1397, f. 100 r.

EN PERE, per la gràcia de Déus, *et cetera*. Als amats nostres los clavaris principals de les imposicions de Cathalunya, salut *et cetera*. Com Nós per altra letra vos aguéssem manat que'l bescuyt necessari a les nostres armades feesets fer e administrar per lo feel de la Cambra nostra, En Pere Gener, ho per procuradors o substituïts seus, lo qual de Nós ha concessió ho privilegi a vida sua, lo dit manament vos¹ fem per ço con² nulltemps no fo entenció nostra que al dit Pere Gener fos revocada la dita concessió ho privilegi. Mas, sia revocada ho no, Nós, molt carament e affectuosa, vos pregam que tot lo bescuyt qui en qual-se-vula loch³ per rahó de les dites armades s'aja a fer façats fer e administrar per lo dit Pere Gener o per substituïts seus e no per altra, e encara tot ço con Nós l'avem mester per rahó del part de la Reyna, companyona⁴ nostra molt cara.

Data en Leyda, a .[XIX]. dies de juny del any de la Nativitat de Nosre Senyor .M^o.CCC^o.L^o. secundo. *Examinavit Romeus.*

Dominus Rex mandavit Bartholomeo de Lauro.

¹ Abans: *per*, suprimit.

² Abans: *que*, suprimit.

³ Abans: *lop*, suprimit.

⁴ Abans: *cousayona*, suprimit.

261

1352, juliol 9. Lleida.

El rei mana al seu apotecari, Pere Gener, que, com a administrador del bescuit de l'armada, es cobri de sou amb l'armada de Bernat de Cabrera 6 d b. per quartera de forment o per quintar de farina, igual com ja s'havia fet amb l'armada de Ponç de Santa Pau,

revocant-li la concessió del segó del blat que recentment li havia estat feta, a causa dels perjudicis que això podria ocasionar pel fet que aquest solia correspondre als bescuïters.

ACA, C, reg. 1397, ff. 111 v.-112 r.

NOS PETRUS et cetera. Attendentes Nos dedisse et concessisse vobis, fideli de Camera nostra, Petro Januarii, administracionem biscocci necessarii armatis nostris de vita vestra, pro cuius administracionis salario et labore volumus quod haberetis furfur quod exiret ex farina totius biscocci. Attendentes eciam postmodum Nos, habita informacione quod si vos haberetis furfur ex farina dicti biscocci et non remaneret penes biscocterios, quod hoc redundaret in dampnum Curie nostre, et ob hoc Nos cum littera nostra datam Barchinone, .VIII^a. die februarii anno subscripto¹, in compensacionem dicti furfuris taxaverimus vobis .VI. dnr. barchn. pro qualibet quarteria frumenti vel quintale farine ad mensuram et pondus Barchinone, videlicet de biscoccto quod administrastis ac fieri fecistis pro armata temporis quo fuit capitaneus nobilis Poncius de Sancta Pace, quondam, idcirco, volentes super hiis indemnitati nostre Curie providere, volumus quod de toto biscoccto quod nos facietis vel administrabitis per vos vel substitutos vestros, dum guerra sive armata contra januensiis et regnum Corsice per Nos facta durabit, habeatis in compesacionem dicti furfuris sex denarios pro qualibet quarteria frumenti vel pro quintali farine ad mensuram et pondus predictum, quos vobis possitis retinere de quacumque peccunia vel frumento aut farina que ad manus vestras seu substitutorum vestrorum perveniat ratione administracionis predictae. Mandantes magistro rationali Curie nostre vel alii cuicumque de predictis compotum audituro quod quicquid [vos]² ratione predicta retinueritis de salario vestro per modum [supra expressatum], in vestro recipiat compoto et admittat, vobis sibi exhibente presentem tamen pro cautela vestri compoti supradicti.

Datam Ilerde, .IX^a. die julii anno a Nativitate Domini .M^o.CCC^o.L^o. secundo. Examinavit Romeus.

Petrus de Gostemps, mandato regio facto per [Rodericum Didaci], vicecancellarium.

¹ ACA, C, reg. 1321, f. 13 v., Apèndix, § 249.

² Sobrescrit.

1352, juliol 13. *Castelló de Montnegre*¹.

El rei reprèn al seu apotecari, Pere Gener, i als seus procuradors com a administrador del bescuït de l'armada, Salvador i Guillem Soler, perquè en no trametre a Mallorca la farina que han de fer fer a Tortosa per a elaborar-ne allà el bescuït per a l'estol de Bernat de Cabrera, aquest s'està retardant per culpa seva, amenaçant-los de fer procedir contra els seus béns per a comprar la farina o bescuït a Mallorca.

ACA, C, reg. 1139, f. 161 r.

EN PERE *et cetera*. Als feels nostres En Pere Janer, de la Cambre nostra, e En [Salvador e Guillem Soler]², procuradors del dit Pere Janer, *et cetera*. Entès havem de cert que de la farina que fayets fer a Tortosa a ops del bescuyt, la qual devets portar o fer portar a Mallorca, encara no-y ha anat sinó .I. càrech, perquè lo bescuyt no-s pot fer axí que-la armada se laguia e stà per lo dit bescuyt, de la qual cosa vós sots causa e havets gran culpa. Perquè, con vós haiats près aquest càrech, vos dehim e-us manam, sots pena de la nostra gràcia e mercè, que encontinent tota la dita farina trametats a Mallorca. En altra manera, volem que sapiats que Nós trametem als procuradors de Mallorca que ells sobre vostres béns compren a-aquell preu que trobaran en Mallorca farina o bescuyt a compliment de *tria mille* quintars, per tal que la armada no haja lagui per fretura del bescuyt.

Data en Castelló de Montnegre, sots nostre segell secret, a .XIII. dies de juliol en l'any de la Nativitat de Nostre Senyor .M.CCC.L.II. *Signata. Bernardus, cancellarius.*

*Ferrarius de Magarola, mandato regio facto per
Gilbertum de Scintillis, consiliarium.*

Marginal: Pro Curia.

¹ Castejón de los Monegros (Aragó).

² Sobrescrit, substituïnt a: *Bernat de Peralita*, suprimit.

263

[1353, gener. Barcelona]

*Registre del lliurament d'una quantitat per als malalts arribats de Sardenya per part de la Pia
Almoïna de la catedral de Barcelona.*

ACB, PA, Sortides, Admin. Gral., 1353, f.59 v/B

Item deu¹ per .LXXXVI. *lbr.* de moltó que fon més en lo compte damunt que devíem prendre de dimecres a .III. de deembre entrò dimencga que fo *Conversio Sancti Pauli*, que són .XLIII. dies, que en abatén per cascun die .II. *lbr.*, les quals donam en diners per los malalts que vengueren de Cerdunya, que són .LXXXVI. *lbr.* de moltó que munten a raó d'.XI. *dnr.* .LXXVIII. *sol.*, .X. *dnr.*

¹ En *Bernat Autzine, carnisser.*

264

1353, juny 16. València.

Ordre al jutge de la Cort, Bernat Vives, perquè Simó Virgili, cirurgià queixaler de València, acusat de robatori, sigui exclòs de l'ammistia aplicable a tots els acordats a l'armada, i procedeixi contra ell si ho creu necessari, encara que s'hagi acordat en les galeres que ara s'armen a València per a l'armada de Bernat de Cabrera.

ACA, C, reg. 674, f. 116 r.-v.

PETRUS et cetera. Fideli judici Curie nostre, Bernardo Vives, salutem et cetera. Supplicatio humilis pro parte Narbone, uxor Pascasii de Rossilione, notarii Valencie, quondam, nobis exhibita continebat [quod quavis] post mortem ipsius Pascasii et dum ipsius corpus sepulture tradebatur, magistro Simon, quexalerii, et uxor eiusdem, filiaque prefati defuncti, quondam, duas taceas argenteas et multas alias et diversas res et bona, raubarum et crimen comitendo¹, a domo prenominati defuncti abstraxerunt seu abstrahi fecerint et secum ut dicitur clandestine asportaverint, prout per processum inde coram vobis inter dictas partes accitatum predicta et alia dicuntur plenius apparere. Verum tamen, idem magistro Simon, post testium publicatione, in armata galearum quam de presenti in civitatis Valencie facimus preparari se acordavit, cuius pretexto quandam elongamentum litteram per Nos generaliter universis et singulis in dicta armata acordatis factam vobis presentavit vigore, cuius in predictis procedere hesitatis ac etiam hesitatis.

Ideo, fuit nobis, pro parte prelibate Narbone, que pauper et miserabilis est persone, humiliter supplicatum ut cum aseratur predictum magistrum in predictis furtum comisisse et in dicta elongamenti littere ipsum deberet minime comprehendere, deberemus in hiis debite providere. Itaque [Nos], huic supplicacioni annuentes benigne, ex quo lis pendet de predictis [et] pretexto dicti elongamenti non comprehenditur talis casus in ipso elongamento secundum justiciam licet forma ipsius elongamenti in quo sunt certi casus expressati in quibus non est iste [locum]² non habeat, vobis dicimus et mandamus quatenus in predictis procedatis et faciatis juxta comissionis littere per Nos jam alia traditam vobis, formam predictam elongamenti littera, quam in hoc [casus] huius serie revocamus, in aliquo non obstante.

Datam Valencie, .XVI. die junii anno a Nativitate Domini millesimo .CCC°.L°. tercio. Examinavit Romeus.

Guillelmus Michelis, ex petitione facta per dominum Regem ad requisicionem Petri Planta, iudicis Curie cui [fuit missa per Arnaldum de Relat].

¹ Abans hi ha: *defuncti*, suprimit. Sobrescrit: *furti*, també suprimit.

² Sobrescrit, substituïnt a: *habet*, suprimit.

265

1353, setembre. L'Alguer.

L'almirall Bernat de Cabrera fa pagar a Arnau Gaube, barber, uns unguents que li féu comprar per als genovesos presos després de la batalla de l'Alguer.

ACA, RP, MR, vol. 2283, I, f. 40 v.

<...> *ITEM DONÀ*² an Arnau Gaube, barber, per engüents que prèls lo dit noble a ops dels genovesos presos e féu-ne àpocha, —.— .V. florins. <...>

¹ Aquest quadern duu per títol: *Compte qu'En Guillem Morey, ciutadà de Barcelona e clavari ordonat ensemps amb En Jacme de Migavila, ciutadà de la dita ciutat, per los ordonadors de la gerra de Cathalunya en l'armada que'l senyor Rey féu fer contra janoveses en l'any de la Nativitat de Nostre Senyor .M.CCC.L.III. ha donat, de la qual armada fo capità general lo noble En Bernat de Cabrera, ab la qual armada e ab .XX. galeas que'y hac de Venècia fo vençut e prèls l'estol dels janoveses en les mars de s'Alger. E aquest compte és de diversses quantitats de monedes que'l dit clavari reebé axí en Barcelona com en l'Alger com encare en Castell de Càller. E la qual armada se féu en Barcelona, en València e en Mallorches, e partí de les marítimes del senyor Rey per tot lo mes de juliol del any damuntdit e tornà en l'entrada del mes de daembre d'aquell matex any.*

² Bernat de Cabrera, el qual aconseguí un préstec de 600 florins d'or de Bernat Calbera, de Castell de Càller, el febrer de 1353, de la qual quantitat li feren carta debitòria Bonanat des Coll i Guillem Morell amb els seus noms propis —raó per la qual el mestre racional no ho acceptà fins que el rei li ho ordenà expressament, previ informe de Guillem Morell—, i és aquesta quantitat que desprèn a l'Alguer en despeses diverses com aquesta.

266

[1353. Tortosa]

Tomàs Prats, de Tortosa, patró d'un uixer de l'armada de Bernat de Cabrera, paga el sou de quatre mesos de servei a Pere de Déu, metge del dit uixer.

ACA, RP, MR, vol. 2283, II, f. 8 v.

ITEM DONÍ an Pere de Déu, metge del dit uixer, per son salari de .IIII. meses, —.—, .CCC. sol.

Fermança: En Johan Claramunt, de Tortosa.

¹ El quadern duu per títol: *Libre de reebudes e dates qu'En Thomàs Prats ha fetes.* Tomàs Prats, de Tortosa, fou patró d'un uixer de l'armada de Bernat de Cabrera. Componien la tripulació de l'uixer, cobrant pels quatre mesos de servei: 1 còmit (480 ss), 1 sots-còmit (320 ss), 4 notxers (220 ss), 9 aliers (210 ss), 3 proers (200 ss), 2 cruïllers (160 ss), 2 espatllers (160 ss), 1 metge (300 ss), 14 ballesters (200 ss) i 75 remers (120 ss), en total 112 persones.

267

1354, febrer 12. Sant Mateu.

Pere III comissiona Pere Ros, el seu físic major, per a cercar metges de física i de cirurgia i apotecaris idonis per a seguir l'expedició a Sardenya.

ACA, C, reg. 1145, f. 24 v.

PETRUS et cetera. Fideli fisico nostro, magistro Petro Ros, salutem et cetera. Bene scitis qualiter Nos in Sardiniam proponimus transffretare pro resistendo januensibus, nostris publicis inimicis, et aliis qui nostrum regnum Sardinie, quod Deus advertat, dampnificare vel invadere moliantur; quare expedit ut provisiones medicorum phisice et chirurgie et apothecariorum qui nostrum felix sequantur stoleum, ut per eorum providenciam et scienciam medicine Nos et nostri subditi preserventur a nexis et habere possimus absque periculo spem salutis, celeriter faciatis. Ideo, confidentes de fide, industria et vestri legalitate vos ad habendum et suscipiendum quoscumque medicos fisice et eciam cilurgie et apothecarios qui vobis nostre Curie utiles et idonei videantur et ad taxandum eis salarium condecens pro tempore quo Nos et nostram Curiam exequentur tenore presentium deputamus, mandantes vobis expresse quatenus illos [medicos fil]sice et cilurgie habeatis et accipiatis qui vobis utiles videbuntur, compellendo ad [hec] eosdem medicos et apothecarios qui in eundo et exequendo nostrum felix stoleum contradixerint et cum exequi noluerint per captionem persone et aliis viis quibus vobis expediens videatur; volumus tamen quod salaria que ipsis phisicis vel chirurgicis promittetis de nostri consciencia et nobis scientibus promittatis; volumus eciam et vobis mandamus quatenus illi fisici vel chirurgici et apothecarii qui nostrum felix stoleum exequentur faciant homagium et fidelitatis sacramentum in posse vestri de eundo et remanendo in dicto stoleo et quod in eorum arte erunt fideles eciam et legales, quod si contrafecerint penas juris et facti incidant ipso facto. Nos enim vobis super hiis vices nostras plenarie comittimus cum presenti.

Datam in loco Sancti Mathei, .XII^a. die februarii anno a Nativitate Domini .M^o.CCC^o.LIII°., sub nostro sigillo secreto. Examinavit Romeus.

Franciscus de Miraveto, mandato regio facto per Bernardum de Capraria, consiliarium.

268

1354, febrer 12. Sant Mateu del Maestrat.

Guiatge i moratòria de deutes per a seguir el rei a Sardenya atorgats a Bernat Ros, apotecari, i a Eximén del Miracle, cirurgia, tots dos de València, amb ordre de preparar-se per a mitjan abril.

ACA, C, reg. 1398, f. 78 v.

PETRUS et cetera. Fideli nostro Bernardo Ros, de Domo nostra, apothecario Valencie, salutem et cetera. Cum Nos, inter alios apothecarios terre nostre, de vestri pericia et sufficiencia confidentes, vos ad sequendum nos in viagio quod instanti vere facturi sumus versus regnum nostrum Sardinie, Domino permittente, duxerimus elongandum. Idcirco, vobis dicimus et mandamus quatenus paretis vos ex causa predicta sic quod medio mensis aprilis proxime instantis sitis paratus nos sequi in viagio supradicto.

Datam in villa Sancti Mathei, .XII^a. die febroarii, anno a Nativitate Domini millesimo .CCC^o.L^o.III°. Examinavit Romeus.

Guillelmus de Pulcrovicino, mandato regio facto per Matheum Mercerii, camerarium majorem.

SIMILIS littera guidatici fuit facta pro magistro Eximino del Miracle, de Domo domini Regis, cirugico Valencie, sub eadem datam. Examinavit Romeus.

Idem.

269

1354, març 7. Alcanyís.

Carta de creença atorgada pel rei Pere a Berenguer Borrell, físic seu, per tal que tots els físics i cirurgians de la Corona escoltin el que els ha de dir respecte de la conservació de la salut del rei i de la reina durant el viatge a Sardenya, ordenant-los que així ho compleixin.

ACA, C, reg. 1146, f. 21 r.-v.

PETRUS et cetera. Universis et singulis magistris in medicina et fisicis ac chirurgicis intra nostrum dominium constitutis quibus presentes pervenerint, salutem et cetera. Quia Nos de nost[ro] proposito informavimus lacius fidelem domesticum nostrum magistrum Berengarium Borrelli super quibusdam accessum nostrum apud Sardiniam pro conservacione sanitatis nostre persone et illustris Alionore, Regine Aragonum, conjugis nostre carissime, concernentibus vobis per eum verbotenus [re]ferendis. Ideo significantes vobis quod super eis potestis [superius] relatibus fidem indubiam ad[hi]bere, mandamus vobis quatenus compleatis eadem infallibilier operis per effectum prout nobis cupitis carius complacere, quia Nos complebimus quicquid ipse nostro nomine vobis promiserit indilate.

Datam in Alcanicio, sub nostro sigillo secreto, .XII^a. die marcii anno a Nativitate Domini .M^o.CCC^o.LIII°. Poncius vidit.

Mandato domini Regis, Francisco Fuxi.

270

1354, març [15]. Barcelona.

Els marmessors de Pere Comte lliuren unes quantitats per als presoners genovesos malalts de l'hospital d'En Colom i per a alliberar els catalans presos a Gènova.

ACB, PA, marmessoria de Pere Comte (sense foliar).

ITEMMIGANT març del ayn de la Nativitat de Nostra Senyor de .M.CCC.LIIII. donam als janoveses malalts qui foren atrobatz en l'espital d'En Colom e als pobres del dit espital e als janoveses pobres qui foren atrobatz al Castell reyal a cascun .I. sol., per totz munta, axí com apar en èpocha feta per En Pere Borrell, notari, —.— .D.XXVII. sol.

<...>

ITEMPER AMOR de Déu donam als quatalans pressos en Jènova als quals los honrats senyors conseyllés faien acaptar e són per compta, segons vera albiració dels dits conseyllés, .DCC., per cascun un croat, perquè los senyors de conseyllés Jacme March, Romeu Busquets, Esmerich Dusay, Johan Serra, els absent lo senyor En Ramonet Sencliment, feren èpocha de .XXXV. lbr., les quals foren dates en taula d'En Berenguer Bertran, cambiador, per En Ramon Romeu de ço de la manumissoria, —.— .DCC. sol.

271

1354, març 25. Barcelona.

Àpoca de Simó Guardiola, barber de Barcelona, pel preu de diversos productes que proporcionà a la drassana, en un manual de cartes de pagament de l'armada.

AHPB, not. Pere Martí, 1, f. 7 r.

SIT OMINIBUS notum quod ego, Simon de Guardiola, barberius et civis Barchinone, confiteor et recognosco vobis¹ quod solvistis michi bene et plenarie ad voluntatem meam quinquaginta octo sol. et octo dnr. monete barchn. de terno qui michi debebantur precio videlicet septem duodena[s et] quatuor gavetas fustis sive *de fust* quas vos a me emistis et recepistis ad opus galearum domini Regis que nunc armare inibet pro guerra Sardinie et Corsice et januensis in civitate Barchinone vel in Cathalonia. Et ideo renunciando excepcioni non numerate et non adute peccunie et adi in testimonium premissorum iussi vobis fieri per notarium infrascriptum presens publicum apochè instrumentum.

Actum est hoc Barchinone, .XXV^a. die marcii anno a Nativitate Domini .M^o.CCC^o.L^o. quarto.

SIG — NUM Simonis de Guardiola predicti qui hoc firmo.

Testes huius rei sunt Petrus Sunyerii et Bernardus Amat, barberius, civis Barchinone.

¹ Huguet de Cardona, administrador de l'armada a Catalunya.

272

1354, abril 15. Barcelona.

Exempció per malaltia de Juan de Ordás, físic d'Osca, d'anar a Sardenya amb l'expedició reial per a la qual havia estat ja citat.

ACA, C, reg. 682, f. 9 v.

PETRUS et cetera. Fideli nostro magistro Johanni d'Ordas, fisico Osce, salutem et gratiam. Licet per aliam litteram nostram vobis mandaverimus ut octava die mensis aprilis presentis essetis in civitate Barchinone paratus nos sequi in viagio quod de presenti facturi sumus ad regnum Sardinie, Domino permitente, quia tamen exposita Nobis per venerabilem in Christo patrem Petrum, Oscensis Episcopum, necessitate persone vestre, vos a predictis excusatum habemus, propterea significamus vobis quod ratione premissa ad civitatem jamdicta vel ad Nos venire minime vos oportet.

Datam Barchinone, .XV^a. die aprilis anno a Nativitate Domini .M^o.CCC^o.I^o.III°. Poncius vidit.

Ad mandatum domini Regis, Guillelmus de Pulcrovicino.

273

1354, setembre 26. Setge de l'Alguer.

Pere III comunica a la família reial i als funcionaris que es troben a la Península el seu restabliment, admetent l'existència de malalties epidèmiques però insistint a disculpar la sanitat de l'illa.

ACA, C, reg. 1465, f. 120 r.-v.

Citat per Ramon GUBERN, *Epistolari de Pere III*, vol. 1, Barcelona, 1955, p. 117.

Lo Rey d'Aragó.

Reyna molt alta a Nós cara axí com a mare.

Per tal que per fama sovén contrària a-viritat no puxats de Nós concebre ço que no és, vos fem saber que Nós, axí com és natural cosa a tot hom adés ésser san adés malalt, havem haüdes .VII. excessions de febra, de la qual, merçè de Nostre Senyor, som gorits, axí que som en nostra plena sanitat segons que d'abans érem. E no-us pensats que aquesta malaltia nos sia estada venguda par mala sanitat d'esta terra, car fem-vos certs que jassia que hic haja haüdes malalties e morts, emperò no entenem que haja part en lo món on tan longament haguéssem ostejat que no-y hagués haüdes més malalties e més morts. E açò us deïm per la fama que hauran mesa aquells qui d'aquí són partits de Nós, jassia ab nostra licència, emperò per lur gran viltat, qui de Nós partir no-s dègran.

Dada en lo setge del Alguer, a .XXVI. dies de setembre en l'any de la Nativitat de Nostre Senyor *mille .CCC.LIIII. REX PETRUS.*

*Fuit missa Regine de Pedralbes.*¹

SIMILIS fuerunt facte infrascriptis:

*Duci Gerunde² / Infanti Petro³ / Infanti Raimundo Berengario⁴ / Infantissibus⁵ / Archiepiscopo Terrachone⁶ / Episcopo Valencie⁷ / Comitisse Urgelli⁸ / Magistro Montesi⁹ / Gubernatori Aragonum / Juratis et probis hominibus Cesarauguste / Consilio Barchinone / Consiliariis Barchinone / Juratis et probis hominibus Valencie / Gubernatori Rossilionis / Gubernatori Valencie / Juratis et probis hominibus civitate Valencie.*¹⁰

Predictae littere fuerit tradite Francisco Fuxi, scriptori, secretario Regina.

¹ Elisenda de Montcada, última esposa de Jaume II, fundadora i abadessa del monestir de Santa Maria de Pedralbes.

² L'infant Joan, fill primogènit del rei.

³ Oncle del rei, comte de Ribagorça i de les Muntanyes de Prades, el qual fou lloctinent general en els Estats peninsulars durant l'expedició reial a Sardenya.

⁴ Oncle del rei, comte d'Empúries.

⁵ Les infantes Constança i Joana, filles del rei.

⁶ Sancho López de Ayerbe, aragonès.

⁷ Hug de Fenollet, president del Consell que el rei nomenà a València per a endegar-hi els afers de la guerra mentre ell era a Sardenya.

⁸ Cecília de Comenge, vídua de l'infant Jaume, comte d'Urgell i germà del rei, i regent del seu fill, Pere, en el comtat.

⁹ Pere de Tous, membre del Consell reial a València.

¹⁰ Obviament erroni; la referència anterior al governador del Rosselló semblaria indicar que aquí hauria de dir *Perpiniani*, l'antiga capital del regne de Mallorca. Tanmateix, les autoritats municipals de Perpinyà eren anomenades cònsols i no jurats. Més probablement es tractaria de la Ciutat de Mallorca, on sí que eren jurats; de fet, així apareix en altres cartes similars.

274

1354, octubre 29. Setge de l'Alguer.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració del rei, Pere des Bosc, adreçat al distribuïdor de la farina i el blat de l'exèrcit, Jaume Marmany, del que és degut per aquest concepte a Abraham Abenxoha, menescal de la reina, pels dos cavalls que té en servei del rei en aquest setge.

ACA, RP, MR, vol. 886, f. 11 r.

AN JACME Marmany *et cetera*¹. Fas-vos saber que jo he notats an Abraham Abenxoha e'l meu libre primer dels acurriments del sou dels hòmens a cavall e de peu del viatge de Sardenya, en .CXLIII. cartes, que vós li acorregués en lo setge del Alguer, ab aquest present albarà, lo dia e l'any dejús scrit, en acorriment del sou de .II. cavalls que té en servey del dit senyor, la .I. armat, l'altre alforrat, en lo dit setge, *quinque* quintars de farina.

Scrit en lo setge del Alguer, .XXIX. dies del mes d'octubre *anno a Nativitate Domini .M^o.CCC^o.L^o. quarto.*

¹ *Distribuydor de la farina e forment del senyor Rey, de part d'En Pere dez Bosch, scrivà de ració de Casa d'aquell senyor.*

275

1354, novembre 21. L'Alguer.

Ordre perquè els malalts tramesos a Barcelona en diverses coques siguin rebuts adequadament, corrent la tresoreria del rei amb totes les despeses que tinguin fins arribar a les seves cases.

ACA, C, reg. 1024, f. 55 v.

EN PERE *et cetera*. Als amats e feels conseyllers nostres, lo Consell qui's romàs en Barcelona¹ per espeegament de la nostra benaventurosa armada e encara an Huguet Cardona, scrivà de la trasoreria nostra, salut e dilecció. Manam-vos que a tots quants pobres e altres persones malaltes les quals vos trametem ab En Bernat Villardell, patró de cocha, reebats benignament e aquells fassats amministrar provisió covinent segons lurs mèrits entrò a les cases de lur habitació. E assò no mudets, car qual que cosa en les dites coses bestrer farets ho pagarets. Nós aquell en nostra compta reebrem e posarem sens tardança.

Data en la vila del Alguer, .XXI^a. *die novembris* del any de la Nativitat de Nostre Senyor .M.CCC.L.III. *Vidit Mon*[troig].

Johannes Saurinii, mandato regio facto per Bernardum Palau, consiliarium domini Regis.

SEMBLANT letra fo feta als malauts que van en la cocha d'En Pere dez Ledó.
Data *ut supra*.

SEMBLANT letra fon feta als malalts que van en la cocha d'en Pere de Buguera e sots la mateixa dada. *Vidit Mon*[troig].

Idem.

SEMBLANT letra fo feta als malauts qui en lo pamfil d'En Berthomeu Vilafrancha.
Data *ut supra*.

Idem.

¹ Estava format pel procurador de Catalunya, Pere de Montcada, l'abat de Sant Feliu de Guíxols, Vidal de Blanes, els juristes Guerau de Palou i Jaume des Far, i el ciutadà de Barcelona, Pere de Santcliment (vegeu PERE III, *Crònica*, cap. V, § 35).

276

1355, gener 26. Castell de Càller.

Pere III comunica als membres de la família reial que es troben a la Península el seu ple restabliment.

ACA, C, reg. 981, f. 3 r.

Lo Rey d'Aragó.

REGINA,¹ pensam que entre tots aquells que han deute ab Nós haurets plaer e goig de saber del estament e sanitat nostra, per ço us fem saber que, loat sia nostre Senyor Déus, Nós som sans e forts e tornats a nostra plena sanitat e exits de tot punt de la malautia, axí que ja entenem en affers, e anam cavalcan e a peu tots dies a moltes e diverses parts del castell e altres sens tot perill.

Data en Castell de Càller, a .XXVI. dies de janer, en l'any de la Nativitat de nostre Senyor .M.CCC.LV. *Subscripsit Guillelmus.*

Johannes Egidii, mandato regio facto per archiepiscopum Callaritanum ut dixit Dominicus Martin.

*SIMILIS fuerunt misse sub eadem datam personis infrascriptis:
Inclito infanti Johanni / Inclito infanti Petri / Inclito infanti Raimundo Berengarii*

*Inclit̄is infant̄iss̄is Constancie et Johanne.*¹

Johannes Egidii mandato regio facto per Guido de Scintellum consiliarium.

¹ Vegeu l'Apèndix, § 273.

277

[1355, març 1. Barcelona]

Notament pel compte que es donà de les 60.000 ll b. donades pel general del braç reial de Catalunya, en parlament a Lleida, a l'infant Pere, llocinent general, per a la tornada del rei, corresponent a Pere Gener, apotecari i administrador del bescuït de l'armada.

ACA, RP, MR, vol. 781, f. 87 r. i 87 v.

Pere Janer, ciutadà de Barcelona.

ITEM APPAR per lo dit compte que foren donats per los dits distribuïdors ab albarans d'En Jacme dez Far¹ en .XXXIII. cartes del dit compte al dit Pere Janer —.— .V. mille .DCC.LXXXVI. *lbr.* per preu de .V^m.DCC.LXXXVI. quintars de bescuït que vané a la Cort a rahó de .XX. *sol.* per quintar. E axí a mamòria *et cetera*².

Idem Pere Janer.

ITEM APPAR per lo dit compte, ço és, en .LI. cartes, que foren donades .XXV. *lbr.* per los dits distribuïdors ab albarans d'En Jacme dez Far¹ e-l dit Pere per pagar los bestays qui trastajaven lo dit bescuït. E axí a mamòria *et cetera*².

¹ Membre del Consell reial a Barcelona (vegeu l'Apèndix, § 275).

² *És-l'in fet lo present notament.*

278

1355, març 7. Castell de Càller.

Ampliació del privilegi de residència dins del Castell de Càller atorgat el 1341 a Pino de Nello, menescal, en graïment dels seus serveis prestats a l'infant Alfons, a Bonaire, i al rei Pere i als seus oficials.

ACA, C, reg. 1024, f. 114 r.-v.

NOS PETRUS et cetera. Recolimus dudum vobis, magistro Pino de Nelli, menescallo Castri Callari, fecisse concessionem infrascriptam cum carta nostra tenoris sequentis:

NOS PETRUS, Dei gratia Rex Aragonum, Valencie, Sardinie et Corsice Comesque Barchinone. Attentis serviciis illustrissimo domino Regi Alfonso, memorie recolende, genitori nostro, per vos, magistrum Pinum de Nello, menescallum et habitorem Castri Callari, olim in loco de Bonayre impensis, tenore presentis concedimus vobis, dicto magistro Pino, quod possitis esse, stare, dormire et habitare die noctuque cum uxore, filiis et familia vestra intus Castrum Callari prelibatum et ibi uti officio vestro predicto, vendendo et emendo prout alii habitatores Castri predicti. In quoquidem Castro tanquam cathalanum et aragonensem vos, cum uxore, filiis et familia vestris, tractari volumus et jubemus, non obstante quacumque ordinacione in contrarium per Nos facta, salvo tamen jure portus et duane et aliorum jurium nostrorum Castri predicti et aliorum locorum nostrorum insule supradicte. Mandantes per presentem gubernatori generali et administratori necnon capitaneis, potestatibus, vicariis, baiulis ceterisque officialibus nostris predicte insule presentibus et futuris quatenus concessionem nostram huiusmodi firmam habeant et observent et non contraveniant nec aliquem contravenire permitant aliqua ratione. In cuius rei testimonium presentem cartam nostram vobis fieri jussimus nostro pendenti sigillo munitam.

Datam Valencie, .XIII°. kalendas decembris anno Domini .M^o.CCC^o. quadragesimo primo.

Verum cum relatu aliquorum familiarium et domesticorum nostrorum perceperimus quod vos circa servicia nostra ac gubernatoris nostri tam cum equo et armis quam exercendo vestro menescalie officium et alia prompto animo continue affuistis et optime in eisdem vos gessistis exponendo personam vestram periculis et jacturis, et fuerit nobis per vos humiliter supplicatum ut gratiam supradictam vobis ampliare de benignitate regia dignaremur.

Idcirco, Nos, volentes de predictis omnibus vobis premium elargiri et dictam gratiam ampliare, cum presenti vobis concedimus quod vos et filii vestri in dicto Castro Callari habeamini et tractemini tanquam cathalani et aragonensi et sitis franchi et liberi a solucione jure duane et portulagii et eciam tam in emendo et habendo domos ac alias hereditates in dicto Castro quam eas inibi vendendo vos et dicti filii vestri gaudeatis et utamini ac uti et gaudere possitis omnibus illis franquitatibus, libertatibus, immunitatibus, privilegiis ac aliis graciis, favoribus, honoribus et franquesiis quibus cathalani et aragonensi, fideles subditi nostri, gaudent et utuntur et gaudere ac uti sunt assueti quacumque ordinacione in contrarium facta minime obsistente.

Mandantes per presentem gubernatori et aministratori judicatus Callari necnon duaneriis, portulanis, capitaneis, potestatibus, vicariis, baiulis ceterisque officialibus nostris predicte insule presentibus et futuris vel loca tenentibus eorum quatenus concessionem franquitates et libertates nostram hanc firmam habeant, teneant et observent et faciant ab aliis inviolabiliter observari et non contraveniant nec aliquem contravenire permitant quamvis causa. In cuius rei testimonium presentem fieri jussimus nostro pendenti sigillo munitam.

Datam in Castro Callari, septima die marcii anno a Nativitate Domini .M^o.CCC^o. quinquagesimo quinto. Subscripsit Guillelmus.

Probata.

Johannes Egidii, ex petitione provisa per dominum Regem ad relacionem Berengarii de Ulmi, militi, consiliarium et auditorem.

Vidit eam dominus Rex qui eam misit sui anuli sigillo sigillatam.

279

[1355, maig, Sardenya]

Fragment d'un albarà fet a Sardenya pel sots-tresorer de la reina, Jaume de Sos, al cambrer major d'aquella, que inclou, entre d'altres, el pagament realitzat a Guillem Metge, apotecari de Barcelona, per diversos medicaments.

ACA, RP, MR, vol. 466, f. 77 v.

<...> *Item per .XVII. lbr. .III. onzes de conserva de diacitron, per .VI. lbr. de màstech, per .VI. lbr. d'encens, per .VI. lbr. de clesa, per .VI. lbr. de benalbum, que compre d'En Guillem Metge, especiayre de Barcelona, a ops de la dita senyora, ço és, la dita conserva a rahó de .VI. sol. la lbr., lo màstech a rahó de .VIII. sol., l'encens a rahó de .VI. sol., la clesa a rahó de .XV. dnr., lo bonalbum a rahó de .II. sol. la lbr., que fan per tot, ab .X. sol. que costa .I. pot e .VI. capsas en què vingueren les dites coses, e ab .XXV. sol. que costaren e mil agules d'apuntar mantell e dos mille d'altres agules d'apuntar e ab altres messions que havia fetes en fer venir les damunt dites coses —.— .CCCXXII. sol. .VIII. dnr. <...>*

280

1355, maig 2. València.

Fragment d'un informe de l'infant Pere, lloctinent general, al rei en el qual, entre altres coses, fa referència a les dificultats d'enrolament de més homes a Catalunya a causa de les males notícies sobre la sanitat de l'illa que arriben de Sardenya.

ACA, C, reg. 1545, ff. 25 v.-26 r.

Citat per Ramon GUBERN, *Epistolari de Pere III*, vol. 1, Barcelona, 1955, p. 121.

CAPÍTOLS DE LA MISSATGERIA PER LA QUAL SÓN TRAMESOS
AL SENYOR REY DE PART DEL SENYOR INFANT EN PERE,
EN BERNAT SORT, CAVALLER, CONSELLER DEL DIT SENYOR,
E EN BERTRAN DE PINÓS, SCRIVÀ DEL DIT SENYOR REY.

Examinavit Romeus.

<...>

.XVIII.¹ *Item* per ço que pus yvaçosament e pus presta hom posqués haver aquelles companyes qui són necessàries, segons que·l senyor rey demana, ha aemprats e fets aemprar lo dit senyor infant los rics hòmens de Cathalunya e alguns altres qui volguessen fer acordar alguns hòmens en lurs lochs al sou del senyor rey per anar en Sardenya e que d'açò volguessen fer alguna força e compulsió per honor e servey del senyor rey, per ço que·l dit senyor rey hagués abans compliment de les companyes que ha necessàries, e tots han dit de no de forçar algú, car entenen que no ho puxen ne ho dejen fer. E dien que si ho començaven en algun de lurs lochs que tantost fogirien tots quants n'an, con les gents sien fort esportides totes d'aquests affers, axí per la mala sanitat de la terra que han entesa con per les gents qui·y són mortes en aquest viatge, de les quals moltes són stades mortes segons que·ls dien per fam e desayre, con encara per les gents que·i són deçà tornades, moltes malaltes, de les quals partida n'a mortes e altres són encara malaltes que no són poguts curar. *Examinavit Romeus.*

.XVIII.¹ *Item* ha fetes posar taules per acordar en Barcelona, en València e en altres lochs de Cathalunya e per les dites rahons e per dupte que han les gents de no ésser retengudes per romanir en Sardenya a penes null hom s'i vol acordar, ans ne fugen molts dels lochs reals per dupte que han d'ésser forçats d'anar en la dita armada. *Examinavit Romeus.* <...>

¹ Anotat al marge.

1355, juny 8. Castell de Càller.

El rei comunica a l'infant Pere, lloctinent general en els territoris peninsulars que li tramet un poema perquè ajudi a contrarestar els efectes dels rumors sobre les greus malalties esdevingudes a l'illa.

ACA, C, reg. 980, f. 93 r.-v.

Publicat per Antoni RUBIÓ i LLUCH, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-èval*, vol. 1, Barcelona, 1908, § 168, p. 168.

Lo Rey d'Aragó.

Car avoncle, fem-vos saber que Nós, veen e conexen lo bon ayre e la noblea d'esta isla de Cerdenya, per ço n'avem fet un sirventès qui conté veritat, translat del qual dins la present vos trametem. E com se diga per alguns lo contrari, ço és, per aquells qui no hic són

estats e no hic han tant estat com Nòs, car si ho havien mils haurien pogut veer e conèixer, per què ardidament lo dit sirventès mostrets a tots cells qui veer lo volran per tal qui d'açò mils sapien veritat.

Data en Castell de Càller, a .VIII. dies de juny en l'any de la Nativitat de nostre Senyor .M.CCC.L. cinch. *REX PETRUS*.

Probata.

Dominus Rex mandavit Matheo Adriani.

282

1355, juny 23. Castell de Càller.

El rei ordena al comandant del lloc de Serramanna que retorni un carregament de medicaments del seu apotecari Miquel Tosell destinat a la guarnició de Sanluri, perdut pel camí.

ACA, C, reg. 1025, f. 142 v.

Lo Rey d'Aragó.

FEM-VOS SABER que d'aquests dies se perdé un carro carregat de especieria, lo qual de manament nostre lo feel especier de Casa nostra En Miquel Tosel trametie a Sent Luri per a obs d'alcunts malalts qui ha en la host nostra del dit loch. E segons que havem entès és vengut en lo loch de Serramano e aquell no havets volgut ne volets liurar al dit nostre especier ne altre per ell menys de letra o manament nostre. Perquè us dehim e us manam que de continent liurets o façats liurar al portador de la present letra nostra lo dit carro ab tota aquella especieria e roba qui en aquell era. E no res menys li donets companya bona qui aquell companyen e meten saul e segur dins lo dit loch de Sent Luri. E açò no mudets si a Nòs cobeejats servir.

Data en Castell de Càller, a .XXIII. dies de juny en l'any de la Nativitat de Nostre Senyor .M.CCC.L. cinch. *Subscripsit Guillelmus*.

Al feel nostre Turbani de Castres, maior de Serramano.

Johannes Egidii mandato regio facto per nobilem Johannem Eximen d'Urrea, consiliarium.

283

[1355, juliol 8. Barcelona]

Ban del mostassà de Barcelona, Romeu Llull, contra els apotecaris que fessin frau en el pes dels productes venuts.

AHMB, CC, Ordinacions Especials, V-1, f. 91 v.

ITEM QUE TOT espaciayre e tender e revenador e tota altra persona qui vena spaciayria e totes altres coses a pes, que sia tengut de donar bé e leyalment lo pes de la espaciayria e altres coses que vendrà. E si la espaciayria e altres coses que vendrà, les quals seran trobades menys de pes, seran de .X. sol. o de .X. sol. a en jus, pagarà per ban quescuna vegada .V. sol. e res no menys perdrà la espaciayria e altres coses qui li seran trobades menys de pes. E si la espaciayria e altres coses qui li seran trobades menys de pes seran de .X. sol. a amunt, perdrà totes les coses qui li seran trobades menys de pes e pagarà per ban .L. sol.

¹ Ara ojats: per manament del veguer ordonaren los consellers e ls prohòmens de la ciutat.

284

1355, agost 12. Castell de Càller.

Albarà testimonial de Pere des Bosc, escrivà de ració del rei, adreçat a Pere de Màrgens, sots-tresorer d'aquell, del que és degut en concepte de sou a Bernat ça Riera, cirurgià del rei, per l'exercici del seu ofici a Sardenya.

ACA, RP, MR, vol. 885, f. 119 r-v.

Maestre Bernat ça Riera.

AN PERE de Màrgens *et cetera*. Fas-vos saber que a maestre Bernat ça Riera, metge eirurgià de Casa del Senyor Rey, són degudes les quantitats dejús scrites per lo sou de .I. dia lo qual ha per dret de son ofici per rahó dels cavalls armats e alforrats que les persones dejús contengudes tenenen [sic] en servey del Senyor Rey en la islla [sic] de Sardenya, los quals són ara en lo regne de Lacudor. És assaber, an Pero Exeméneç de Sant Pere, de la companya del comte de Luna, per sou de .XXXVI. cavalls armats, .CCXVI. sol.; *item* an Dominguo López Sabestià, per .III. cavalls armats, .XVIII. sol.; *item* an Garsia d'Abel, per .II. cavalls armats, .XII. sol.; *item* an Gil de Tudela, an Bernat Maguesa, an Arnau Pinyol, an Berenguer Siquer, an Pere Selva, que són .V. persones, a cascú per .I. cavall armat .VI. sol., que fan .XXX.; *item* an Jacme Barrat e an Bernat de Guimarà, a cascun per .II. cavalls armats .XII. sol., que fan .XXIII. sol.; *item* an Francesch Lombart, per .I. cavall armat .VII. alforrats, .XXXIII. sol.; *item* an Benedicto Sánchez, per .III. cavalls alforrats, .XII. sol.; *item* an Johan Sánchez d'Ubeda, per .IIII. cavalls alforrats, .XVI. sol.; *item* an Alfonso López, per .I. cavall alforrat, .IIII. sol.; *item* an Gotardies de Santdoval, per .VI. cavalls armats,

.XXXVI. sol. Les quals quantitats damunt dites al dit maestre Bernat degudes són en suma *quadrिंगenti duo sol. barchn.*

Escrit en Castell de Càller, .XIII. dies del mes d'agost *anno a Nativitate Domini millesimo .CCC°.L°. quinto.*

Marginal: scriptum traditum.

285

[1355, octubre 5. Barcelona]

Notament efectuat pel mestre racional, Berenguer de Codinachs, posa en data a Pere Gener, apotecari del rei, administrador del bescuït de l'armada, de 29 lliures de bescuït i 302 sacs buïts portats des de Sant Feliu, per a l'expedició a Sardenya.

ACA, RP, MR, vol. 781¹, f. 76 r.

Pere Janer, de la Cambre del senyor Rey.

*ITEMEN LA DITA .XII^a. carta del dit compte² són posats en data al dit Pere Janer, los quals lo dit Pere Daronies li tramès ab lo leny d'En Lunell e d'En Bernat Borrel, de Sent Feliu, —.— .CC.LX.II. quintars .XXIX. lbr. de bescuït et .CCCII. saques buydes. E axí a mamòria és-ne fet lo present notament *ut supra*³.*

¹ *Libre .XII. de notaments comuns fets en l'ofici del maestra racional, lo qual fo començat en Perpenyà a .XVI. dies del mes de janer del any de la Nativitat de Nostre Senyor .M.CCC.L.VI., estant maestra racional de la Cort del senyor Rey En Berenguer de Codinachs.*

² *Compte que En Pere Daronies, d'Agolada, ha dat de l'administració que li fo comanada per lo senyor Rey e per lo senyor Infant En Pere, ladoncs loctinent general del senyor Rey, qui era en la illa de Sardenya, que reebés tot lo bescuït qui fés de Barcelona trò a Roses, lo qual bescuït fos de la Cort, e que aquell liuràs segons que li seria manat per lo Consell del senyor Rey qui era romàs en Barcelona...*

³ *Que deu restituir albarans de la dita quantitat d'açò que li sia degut per quitació o per son vestir.*

286

1355, octubre 22. Barcelona.

Acta que féu llevar Bernat des Pont, procurador del bisbe de Barcelona, d'haver reclamat davant testimonis a Pere Gener, apotecari i administrador del bescuït de l'armada, el que correspon al bisbe pel dret de mesuratge de la quartera de forment que aquest darrer s'ha apropiat.

ACB, Not. Cap., not. Pere Borrell, 151 (sense foliar).

IN NOMINE Domini. Noverint universi quod die jovis, de sera hora, intitulata vicesima secunda die octobris anno a Nativitate Domini millesimo trecentesimo quinquagesimo quinto, discretus Bernardus de Ponte, presbiter, procurator ad hec et ad alia ut asseruit una cum alio et insolidum constitutus a reverendo in Christo patre domino Michaele, divina providencia Episcopo Barchinone, cum publico instrumento ut in eo plenius continetur, accessit personaliter una mecum Petro Borrelli, auctoritate regia notario publico Barchinone, ad hospicium venerabilis Petri Januarii, apothecarii et civis Barchinone, causa faciendi sibi conscienciam de jure mensuratici quarterie quod penes se retinuerat de frumento quod emerat ad hopus faciendi biscoctum ad opus armate galearum domini Regis ut hec omnia idem procurator [a]ss[er]e[re]bat. Et cum fuisset intus dictus hospicium, supra scalam eisdem, coram camera ubi dicebatur Petrum Januarii patere, in presencia mei, dicti notarii, et in presencia eciam venerabilium Jacobi Çalimona, civis Barchinone, Bonanati Rosselli, rectoris ecclesie Sancti Justi Barchinone, Francischi de Boitles, presbiteri, et Berengarii Poncii, civis dicte civitatis, testium ibi presentium, petiit discreto Simoni de Podio [Viridi, inibi] presenti, si poterat videre dictum Petrum Januarii quoniam ipse nomine [domini] Episcopi supradicti volebat facere sibi conscienciam de predictis. Et incontinenti dictus Simon de Podio Viridi respondit et dixit quod non peterat [ipsum] videre [...] nec aliquis sibi dicere cum jam esset extra mentem. Et incontinenti venerabilis frater Francischus de Ortis, de ordine predicatorum, ibi presens, qui ut dixit erat confessor dicti Petri Januarii, dixit hec verba: *Senyia-que-us qual con ja davant mi en presència de aquests senyors qui ací són e vostra ell-a regonegut e que té de tort al senyor Bisbe lo dret del mesuratge del forment que ha pres a obs del bescuyt que ha feyt a obs de-la armada del senyor Rey e a-manat que sia restituït al dit senyor Bisbe.* Et hiis sic dictis, incontinenti discretus Bernardus de Ponte, procurator predictus, petiit et rogavit de predictis omnibus et singulis sibi fieri publicum instrumentum seu publica instrumenta per me, notarium infrascriptum.

Acta fuerunt hec in dicto hospicio, die et anno [et] loco predictis, presentibus scilicet me, notario, et testibus ut predicatur supradictis.

Pere Gener devia estar agonitzant o potser mort ja, car el 25 d'octubre és anomenat difunt en la concessió per part del rei d'algunes rendes que havia detingut en vida: l'escripció de la cúria del batlle de Ciutadella (ACA, C, reg. 1418, f. 7 r.-v.), la de la paeria de Cervera (*ibid.*, reg. 968, f. 80 v.) o la col·lecta de l'aljama dels jueus també de Cervera (*ibid.*, reg. 965, f. 192 r.)

287

1356, gener 31. Perpinyà.

Albarà testimonial de Pere des Bosc, escrivà de ració del rei, adreçat al tresorer, Bernat d'Olzinelles, del que és degut a Bernat çà Riera, cirurgià del rei, en concepte de quitació, descomptant-li els lliuraments de farina i civada efectuats a Sardenya.

ACA, RP, MR, vol. 827, f. 163 r.-v.

Maestre Bernat ça Riera.

A L'HONRAT miser Bernat d'Olzinelles *et cetera*. Fas-vos saber que a maestre Bernat ça Riera, metge de cirurgia de Casa del senyor Rey, és degut per quitació sua de .III. bèsties a les quals ordinàriament és escrit en ració, és assaber, del primer dia del mes de febrer del any de la Nativitat de Nostre Senyor .M.CCC.LV. trò per tot lo derrer dia del mes de janer après següent del any deíus scrit, que són .XII. meses, dels quals, abatuts .II. meses .XIX. dies que és estat menys de la Cort per sos afers, romanen .IX. meses .XI. dies, los quals contínuament és estat ab la Cort, de què li fas compte de terra de *barchn.*, qui a rahó de .II. *sol.* per cascuna bèstia lo dia fan .M.D.CLXXX.VI. *sol. barchn.*; *item* li és degut per candeles del primer dia del mes de juliol del dit any .M.CCC.LV., que-l senyor Rey manà que d'aquí avant li sia fet compte de una *unc.* e mija de candeles cascan dia, trò per tot lo derrer dia del dit mes de janer, de què li fas compte de .III. meses .XI. dies que ha estat ab la Cort dins lo present temps en lo qual són encloses .CXXXIII. dies a la dita rahó de una *unc.* e mija per cascan dia, .XVI. *lbr.* .IX. *unc.*, qui a rahó de .XXIII. diners la libra fan .XXXII. *sol.* .I. *dnr.*, e axí són les dites quantitats en summa .M.DCC.XVIII. *sol.* .I. *dnr. barchn.*; dels quals li abat, segons que és notat e-l meu libre .IXe. dels acurriments en .CCLXII. cartes, que En Guillem ça Torra e En Jacme Marmany li acorrageren en la ylla de Sardenya entrediverses partides en acorriment de sa quitació .XV. quintars de farina¹, a rahó de .XX. *sol.* lo quintar fan .CCC. *sol.*, e li abat que-l dit Guillem ça Torra li acórrech en Castell de Càller entre .II. veguades en çivada .X. quarteres a mesura de Barcelona e .VI. esterells a mesura de Castell de Càller, a rahó de .X. *sol.* la quartera e .VI. *sol.* l'asterell, .CXXXVI. *sol.*; e axí és tot ço que ha reebut, fan .CCCC.XXXVI. *sol. barchn.*, los quals, abatuts de la quantitat damunt dita, romanen-li *mille ducenti octuaginta duo sol. et unum dnr. barchn.*

Scrit en Perpenyà, derrer dia del mes de janer *anno a Nativitate Domini .M^o.CCC^o.L^o. sexto.*

Marginal: scriptum traditum.

¹ ACA, RP, MR, vol. 886, f. 13 v., novembre de 1354, al setge de l'Alguer.

[1356]

Adquisició d'estopa per a guarir ferides en un llistat de compra de material de guerra per al castell de Sitges, ordenada per la Pia Almoïna de la catedral de Barcelona com a conseqüència de l'atac d'11 galeres genoveses el 23 de juliol de [1356?], en el qual aquestes perderen molta gent e lo capità.

ACB, PA, Majordomia, 1355-1356, f. 243 r.

DE DEUTES VELS PAGATS E COMPRES FETES:

<...>

ITEM COSTAREN .VIII. *lbr.* de estope a obs de naffrats —.— .VI. *sol.*

289

1356, març 5. Perpinyà.

La reina Elionor, com a lloctinent general, i a petició dels secretaris i aljama dels jueus de Perpinyà, anul·la l'ordre de bandejament decretada per l'algutzir del rei contra Salomó, cirurgià jueu de Perpinyà, en no haver-lo pogut localitzar i prendre després de ser acusat de ferir un escuder i una mula de Faraig de Bellvís, menescal del rei, per tal com s'ha acordat en les forces militars que ha de conduir a Sardenya Pere Albert, panicer del rei.

ACA, C, reg. 1566, f. 44 r.-v.

Citat per Jordi RUBIÓ i BALAGUER, "Metjes y cirurgians juheus", *Estudis Universitaris Catalans*, 3 (1909): 496.

NOS ALIENORA et cetera. Attendentes pro parte vestrorum, secretariorum et aljame judeorum ville Perpiniani, fuisse nobis humiliter supplicatum quod cum nuper illustrissimo domino Rege, viro et domino nostro carissimo, tunc existente personaliter in dicta villa quidam judeus vocatus magister Salomon, chirurgicus dicte¹ ville, fuisset delatus de quibusdam vulneribus perpetratis in personam cuiusdam nuncii sive scutifferi Faragii de Bellvis, agareni, manascalqui de Domo dicti domini Regis, necnon de nece cuiusdam mule dicti Faragii, qua de causa oportuit se absentare. [Cumque]² [dilatiy] alguazirius dicti domini Regis vel eius locum tenens, ipsum magistrum Salomonem [ad manus suas]³ habere non possit, percipiendo nomine dicti domini Regis mandasset vobis et cuique dicte aljame quatenus eidem de victibus et aliis eidem necessariis tam in emendo quam in vendendo quam dando vel alio quovis modo non daretis auxilium, consilium vel favorem sub certa pena et eciam sub pena excomunionis que vulgariter inter vos nuncupatur *alhatma*. Quemquod, prout intendimus postmodum, accedaverit se cum fideli panicerio dicti domini Regis, Petro Alberti, qui in brevi pro dicto domino Rege ad partes Sardinie cum equitibus et peditibus se debet transferre, [a quo]⁴ clare certificate fuimus et plene [per ipsum]⁵ intelleximus quod ipse acordavit dictum magistrum Salomonem pro ducendo ipsum secum versus dictas partes. [Et ob hoc]⁶ necessario [ipse]⁵ pro quibusdam suis negociis et necessitatibus, ratione viagii quod facturus est cum dicto Petro et alia peragendis, habeat cotidie esse et stare inter vos et sua negocia ministrare. Et [vos]⁷ tementes ne forte propter dictum mandatum seu mandata per dictum alguazirium propterea vobis facta in aliquam ex dictis penis incidere possentis, fuit nobis pro parte vestra humiliter supplicatum ut super predictis dignaremur, postquam dictus dominus Rex est absens ab hac villa, de decenti remedio providere.

Ideo, supplicacioni eidem benigniter inclinate, habito premitus consilio dilectorum

consiliariorum dicti domini Regis ac nostrorum, Raymundi de Coponibus, Francisco de Pulcrocastro, Berengarii de Palacio, militum, ac Jasperti de Tregurano, jurisperiti, et pensantes dictum dominum Regem fore absentem sumpta de ee plauencia in hoc casu, volumus ac vobis licenciam impartimur quod non obstante dicto mandato intenterium facto per alguazirium dicti domini Regis vel eius locum tenentem, possitis omnem et quemlibet vestrum cum dicto judeo communicare et quamcumque [ex]comunione[m] vel *alhatma* pro inde impositam relevare et ei succurrere et auxilium dare, et omnia alia et singula cum eo facere que facere licite poteratis autem mandatum alguazirii supradicti. Presentem vero licenciam ac concessionem tantum durare volumus et intendimus quantum durabit dicto acordato privilegium per dictum dominum Regem acordatis concessum et non ultra. In cuius rei testimonium presentes fieri iussimus nostro sigillo munitas.

Datam Perpiniani, quita die marcii anno a Nativitate Domini .M^o.CCC^o.L^o. sexto. Ferrarius.

Ferrarius Sayolli, mandato domine Regine facto per Raymundum de Coponibus, consiliarium et camerarium majorem, et Jaspertum de Tregurano, consiliarium domini Regis.

¹ Abans: *habitoris*, suprimit.

² Sobrescrit, substituunt a: *Et cum*, suprimit.

³ Sobrescrit, substituunt a: *personaliter*, suprimit.

⁴ Sobrescrit, substituunt a: *quod que*, suprimit.

⁵ Sobrescrit.

⁶ Sobrescrit, substituunt a: *propter quod*, suprimit.

290

1356, octubre 28. Lleida.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració, Pere des Bosc, adreçat al tresorer, Bernat d'Olzinelles, del que és degut a Joan Garcia, menescal de Lleida, per les estimes dels cavalls de l'exèrcit reial.

ACA, RP, MR, vol. 880, f. 111 r.

Maestre Johan Garçia.

A LHONRAT micer Bernat d'Olzinelles *et cetera*. Mana lo dit senyor Rey que donets a maestre Johan Garçia, manasqual de la ciutat de Leyda, los quals li mana donar per alguns trabals que ha sostenguts en les astimes dels cavals qui són estats estimats en la dita ciutat de Lleida, *sexaginta sol. barchn.*

Scrit en Leyda, .XXVIII. dies del mes de octubre *anno a Nativitate Domini .M.CCC.L. sexto.*

Marginal: «scriptum traditum» an Bertran de Casanova.

291

1356, desembre 8. Calataiud.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració, Pere des Bosc, adreçat al tresorer, Bernat d'Olzinelles, del que és degut a Gastó de Roda, cavaller, per sou dels cavalls que ha tingut a la frontera d'Aragó, descomptant-li el sou d'un dia de l'escrivà de ració i del cirurgià, Bernat ça Riera.

ACA, RP, MR, vol. 894, f. 1 r.

Gastó de Roda.

A LHONRAT micer Bernat d'Olzinelles *et cetera*. Fas-vos saber que an Gastó de Roda és degut per sou de .VII. cavalls armats que ha tanguts en sou del senyor Rey en la frontera d'Aragó per rahó de la guerra que'l senyor Rey ha ab lo Rey de Castella, és assaber, del .XVI. dia del mes de noembre proppassat que partí de la ciutat de Saragoça hon té son alberch ab los dits cavalls en entrà en sou, trò per tot lo .VI. dia del mes del mes [sic] de deembre après següent del any dejús scrit, que ab licència del dit senyor partí de la dita frontera d'Aragon; són, ab .II. dies que li foren dats de ratorn de la vila de Calathaiú en la dita ciutat de Saragoça, .XXIII. dies, los quals contínuament és estat en lo dit sou, qui a rahó de .VII. sol. per cascun cavall armat lo dia, fan .M.CXXVII. sol. barchn., dels quals li abat, segons que's notat e'l libre meu primer dels acurrimens del sou dels hòmens a cavall qui són en la frontera de València e d'Aragon per rahó de la dita guerra, en .CXXIX. cartes, que devia per dret de mon ofici, ço és, per lo sou de .I. dia, .XLIX. sol. barchn.; [item per lo sou de .I. dia de mestre Bernat ça Riera, per dret de son ofici, .XLIX. sol. barchn.]², los quals abatuts de la quantitat damunt dita, roman-li a donar *mille [viginti novem]^f sol. barchn.*

Scrit en Calathaiú, .VIII. dies del mes de deembre *anno a Nativitate Domini .M^o.CCC^o.L^o.VI°.*

Marginal: Scriptum traditum Pero Ximénez de Pinós.

¹ *Albarans finals del sou dels hòmens a cavall qui foren en servey del senyor Rey en la frontera d'Aragon e de València per rahó de la guerra que'l senyor Rey ha ab lo Rey de Castella del any de la Nativitat de Nostro Senyor .M.CCC.L.VI.*

² Sobrescrit.

³ Sobrescrit, substituïnt a: *septuaginta octo*, suprimit.

292

1357, gener 23. Saragossa.

El rei mana a Bernat ça Riera, cirurgià, que atengui a Llop de Gurrea durant deu dies seguits, durant la guerra de Castella.

ACA, C, reg. 1069, f. 5 v.

PETRUS et cetera. Fideli nostro magistro Bernardo de Riaria, cirurgico Domus nostre, salutem et gratiam. Cum presenciam vestram dilecto consiliario nostro, Luppo de Gorrea juniore, militi, necessariam et opportunam ad modum reputamus, ideo vobis dicimus et mandamus quatenus a dicto Luppo ad presens nullatenus recedatis quinimo ipsi in hiis que ad vestrum incumbunt officium per decem dies continuos serviatu hocque nullatenus inmutetis.

Datam Cesarauguste, .XXIII^a. die januarii anno a Nativitate Domini millesimo .CCC^o.L^o. septimo. Visa Ro[meus].

Petrus de Gostemps, mandato regio facto per nobilis Bernardum de Capraria, consiliarium.

293

1357, febrer 25. Saragossa.

El rei eximeix d'anar a la guerra amb el rei de Castella a Pero Jordan d'Urries, batlle general d'Aragó, a causa de la seva malaltia, per evitar que doni mal exemple, anunciant-li però que li tramet Bernat de Figuerola, físic seu, perquè en tingui cura.

ACA, C, reg. 1149, f. 80 r.

El Rey d'Aragó.

FEM-VOS SABER que no queremos que en esti caso vos en vengades car deriades mal exemplo a los otros; más, porqué por culpa de físico no hajades danyo, Nós vos embiamos maestro Bernalt de Figuerola, físico nuestro, antes vos rogamos e vos mandamos que todos los homnes de cavallo que tenedes e los homnes de pie trametades al más ayna que podredes entá Calatayud porqué havemos hovido ardit que-l Rey de Castiella tiene assetiado el castiello nuestro de Muntreal. Assí mismo queremos e vos mandamos que embiedes de la vila de Darocha e de sus aldeas todos aquellos homnes de cavallo e de pie que podredes a la dita vila de Calatayud. Las companyas que vosotros tenedes aquí queremos que trametades a Pero Jordán d'Urries, fillo de vós, dit bayle general. E todas las ditas cosas queremos e vos mandamos que fagades al más ayna que podredes, con sea grant periglo en la tarda.

Dada en Saragoça, a .XXV. días de febrero en el anyo de la Nativitat de Nuestro Senyor .M.CCC.L.VII., sots nostre segell secret. Visa Romeus.

Petrus de Gostemps, mandato regio facto per nobilem Bernardum de Capraria, consiliarium.

Fuit missa Petro Jordani d'Urries, baiulo regni Aragonum generali et Jordano Petri de Urries, regenti officium gubernacionis Aragonum, militibus.

Marginal: Pro Curia.

294

1357, març 7. Saragossa.

Ordre a Pere Ramon ça Costa, acceptant que, estant malalt, no acudeixi personalment a la guerra, però manant-li que hi trameti els seus homes, cavalls i armes.

ACA, C, reg. 982, f. 12 r.

Lo Rey d'Aragó.

FEM-VOS saber que Nós havem entès que vós sots malalt, per la qual malaltia no podets venir a nostre servey. Per ço a vós dehim e manam que, en cars que a nostre servey venir no puschats, que vostres companyes, cavals e arneses vostres a Nós, on que siam, trametats. E açò per res no mudets, axí com a Nós entenets a servir e complaure.

Data en Saragoça, a .VII. dies de març en l'any de la Nativitat de Nostre Senyor .M.CCC.L.VII. *Visa Romeus.*

Jacobus de Conesa, mandato regio facto per Bernardum de Capraria, consiliarium.

Al feel nostre, En Pere Ramon ça Costa, ciutadà de Leyda.

295

1357, març 17. Saragossa.

El rei eximeix del servei d'armes en la guerra de Castella a Joan Eximén d'Alcornes, considerant el consell professional de Bernat ça Riera, cirurgià.

ACA, C, reg. 901, f. 30 r.

NOS PETRUS et cetera. Attendentes vos, Johannes Eximini d'Alcornes, vicinum loci de Sancta Cruce de la Seros, venisse de nostri mandato pro defensione regni et pro restituendo nobiscum pravis conatibus regis Castelle, inimici nostri; attendentes eciam sicut pro relacionem fidelis fisici de Domo nostra, magistri Bernardi ça Riera, qui inde de nostri iussu informatus extiit nobis reseratum fuit vos dictum Johannem [esse]¹ ex uno latere inhabilem vel paraliticum et alia tali infirmitate detentum quod non possetis in dicta guerra nobis comode deservire.

Idcirco, ex causis predictis, volumus et vobis concedimus [ex causa predicta]², quod incontinenti possitis redire ad domum vestram et inibi morari pro vestra salute procuranda. Mandantes cum presenti universis et singulis officiliabus nostris vel eorum locatenentibus quod mandato vel preconizacione in cotrarium quomodolibet facta non obstante cencessionem huiusmodi quam racionabiliter ex causis premissis facimus vobis observent et non contraveniant quavis causa. In cuius rei testimonium, presentem fieri iussimus nostro sigillo

munitam.

Datam Cesarauguste, .XVII^a. die marcii anno a Nativitate Domini .M^o.CCC^o.L^o.VII°.
Visa Romeus.

Martinus Egidii, mandato domini Regis factio per
Johannem Eximen d'Osca.

Probata.

¹ Sobrescrit, substituint a: *fuísse*, suprimit.

² Sobrescrit.

296

1357, març 25. Saragossa.

El rei mana a Joan Pérez Vigorós, físic, el qual es troba ara a la frontera, en la guerra de Castella, que vagi a tenir cura de Marquesa Ferràndez de Híjar, muller de Blasco de Alagón, senyaler, la qual es troba malalta.

ACA, C, reg. 1149, f. 103 r.

El Rey d'Aragón.

Mayestre Johan Péreç Vigorós, mandamos-vos que por la necessitat del accident de la persona de la noble dona Marquesa Ferrández d'Ixar, muller del noble e amado consellero e senyaler nuestro don Blascho d'Alagón, vayades luego a Pina.

Dada en la ciutat de Saragoça, a .XXV. días de março *anno a Nativitate Domini .M^o.CCC^o.LVII°. REX PETRUS.*

Dominus Rex missit signata propria manu.

297

1357, març 29. Saragossa.

Ordre a tots els oficials, i en particular als comissionats per als afers de la guerra de Castella, perquè no es prenguin represàlies contra Guillem Claver, apotecari, Pere Castelló i Andreu des Mas, notaris, d'Alcanyís, pel fet d'entomar-se'n a aquesta vila després d'haver acudit a Saragossa a servir el rei per afers de la guerra, ja que han de servir el mestre de Calatrava, senyor del lloc, convocat a la guerra, cadascun segons el seu ofici.

ACA, C, reg. 982, f. 50 r.

PETRUS et cetera. Dilectis et fidelibus universis et singulis oficialibus nostris vel eorum locatenentibus, necnon comissariis per Nos ad negocia guerre quam cum Rege Castelle habemus deputatis ad quos presentes pervenerint, salutem et cetera. Cum fidelis nostri, Guillelmus Claverii, apothecarius, Petrus Castilionis et Andreas de Manso, notarii, habitatores ville Alcannicii, ordinis milicie Calatrave, qui, ex jussione nostra, ad civitatem Cesarauguste pro servicio nostro pretextu guerre predicte venerant, circa servicium magistri eiusdem ordinis, qui nobis in dicta guerra cum certa equitum et peditum comittiva servire nititur, diligenter vaccare habeant procurando sibi et ministrando peccuniam, victualia ac eciam alia. Et propterea, ad ipsius magistri supplicacionis instanciam, eosdem ad eundo et serviendo nobis in dicta guerra quamdiu ipsa duraverit licenciaverimus cum presenti ac velimus ex certa sciencia et providerimus ipsos ad villam predictam, ex premissa causa, sine more dispendio, remeare ibique in predictis, dicta guerra durante, sollicite laborare.

Ideo, vobis et unicuique vestrum dicimus et districte percipiendo mandamus quatenus prenomatos Guillelmum, Petrum et Andream, in personis vel bonis, per moniciones, requisiciones penarum, imposiciones aut alia quomodolibet, ad eundum seu serviendum nobis in guerra jamdicta nullatenus compellatis, mandatis nostris quibuslibet preconizacionibus aut provisionibus incontrarium factis obsistentibus nullomodo.

Datam Cesarauguste, .XXIX^a. die marcii anno a Nativitate Domini .M^o.CCC^o.L^o. septimo. Visa Romeus.

Johannes Petri, mandato regio facto per Johannem Luppi de Sesse, consiliarium et justiciam Aragonum.

Probata.

298

[1357^l], abril 9. Sàsser.

Els consellers de la ciutat de Sàsser, a Sardenya, recomanen al rei el seu cirurgià, Giovanni di Calci, que acudeix a Barcelona com a ambaixador de Brancaleó Dòria.

ACA, C, CRD Pere III, c. 35, n° 243, i 46, n° 5730.

Regestada per Luisa d'ARIENZO, *Carte reali diplomatiche di Pietro IV il Cerimonioso, re d'Aragona, riguardanti l'Italia*, dins CODOIN, vol. 45, Pàdua, 1970, pp. 282-83, § 550.

Molt alt e molt poderós senyor.

A la vostra alta senyoria significam ab la present que mestre Johan de Calxi, metge sirurgià, ciutadà e habitador de Sàsser, lo qual va davant la vostra presència, era poblat e habitava en les terres dels barons Dòria, e en temps de l'honrat en Riambau de Corbera, quondam, governador, deseparà e lexà los barons Dòria e perdé tot ço del seu e entrà-se'n en la ciutat de Sàsser per tal que pogués servir a la vostra honor e a aquesta ciutat. E d'aquell

temps ençà ha servit ben e lealment, e servex contínuament, segons que de bon servidor se pertany. E moltes e diverses cures ha fetes per amor de Déu e per honor d'aquesta ciutat e pobres, soldats e altres persones sens alcun salari. E per ço com és persona molt apta e bona en lo seu art e aquesta ciutat és-se per eyll molt ben servida, e encara per tal com conexem que ama molt e cobeeya la vostra honor e profit e bon estament d'aquesta ciutat, segons que per obres demostra, molt humilment suplicam, senyor, a la vostra altea, que al dit mestre Johan, en remuneració del bon servici que fet ha e dels dampnatges que ha sostenguts per mantenir la vostra honor, fassats tal gràcia e merçè axí com aquell qui ben ho merex, que sia contentament seu e bon eximpli a tots aquells qui lealment vos servexen.

Scrita en Sàsser a .VIII. dies d'abril.

Los conseyllers e prohomes de la ciutat de Sàsser qui humilment ab tota aquella reverència que poden se comanen, senyor, en gràcia e merçè vostra.

¹ Vegeu ACA, C, CRD Pere III, c. 46, n° 5733, 5734, 5738, 5762 i 5763; *ibid.*, c. 47, n° 5764; *ibid.*, reg. 1029, ff. 157 r.-158 v., 159 r.-160 v., 161 r. i 161 r.-v.; *ibid.*, reg. 1031, ff. 132 v.-133 r.

299

1357, abril 9. Calataiud.

El rei demana ajuda a l'infant Pere davant una imminent invasió del rei de Castella, informant-lo de la carestia i de les malalties que ataquen l'exèrcit d'aquest últim.

ACA, C., reg. 1152, f.135rv.

Lo Rey d'Aragó.

CAR AVONCLE, les noves de què som certs del Rey de Castella per espies són aquestes: que ha gran e sobirana carestia en la sua host e moltes malalties, e tanta és la carestia que-ls demés dels cavalls gran temps ha no menjaren civada, axí que quax no han de què paguen lur vida sinó de poques viandes que han de Tudela de Navarra e que no-n hauran ja sia provehit; axí meseix, havem sabut de cert que entorn Taraçona a .I.^a. legua no ha romasa herba vert, que més de mil cavalls hi van a soltes perquè no han què-els donen a menjar del dit Rey; què farà, no-us saben, mas diu sich que té festa ab la amiga a Àgreda, e après festa, que en a fer entrada en lo nostre regne. Encara més hevem sabut: que-l dit Rey ha tramès al Infant En Ferrando e al mestre de Sentyago que venguen a ell per tal que pus poderosament puga entrar. Perquè-us pregam que si-ls dits Infant e el mestre vénen al dit Rey, que vós vingats a Nós ab aquella més companya de hòmens a caval que pugats, segons segons [*sic*] que per altra nostra letra vos n'escrivim¹.

Datam Calataiubii, sub nostro sigillo secreto, .IX. aprilis anno a Nativitate Domini .M.^o.CCC.^o.L.^o.VII.º. Vidit Jaspertus.

Idem².

Fuit missa Infanti Petro.

Marginak. Pro Curia.

¹ ACA, C, reg. 1152, f. 135 r.

² *Matheo Adriani mandato regio facto per Bernardum de Capraria, consiliarium.*

300

1357, abril 10. Calataiud.

Ordre als jurats i ciutadans de Saragossa perquè Pere de Fornells, cirurgià, no sigui comptat entre els 600 homes de peu que han de trametre al rei contra els castellans, ja que es troba com a home a cavall entre els 40 de Joan Martínez de Luna, i que en lloc seu hi trametin un substitut idoni.

ACA, C, reg. 1152, f. 137 r.-v.

PETRUS, Dei gratia, Rex Aragonum, Valencie, Maiorice, Sardinie et Corsice, Comesque Barchinone, Rosilionis et Ceritanie. Fidelibus suis, juratis et probis hominibus civitatis Cesarauguste, salutem et gratiam. Cum inter illos sexcentos homines pedestres quos in et pro servicio nostro pro presenti guerra quam habemus cum Rege Castelle de dicta civitate ex causa de presenti admisus magister Petrus de Fornells, chirurgicus dicte civitate, fuerit et sit [comprehensio]¹ .DC^{os}. nominatus ac eciam missus per juratos procuratores et rectores parrochie Sancti Pauli Cesarauguste, non obstante quod dictus magister Petrus prout plenarie fuimus et sumus *informat* est et erat antea asoldatus noster pro hominem *a cavall* cum illis .XL. hominibus de *cavall* nobilis Johannis Martinez de Luna.

Ideo, nobis humiliter supplicavit ut super hiis deberemus de condecanti remedio providere. Nos vero, considerantes quod non est consonum rationi illos in servicio hominum peditum admitti qui cum equis et armis nobis² servire astricti potissime cum jam solidum receperit pro hominem *a cavall*, vobis dicimus et mandamus expresse quatenus loco ipsius magistri Petri de Fornells, quem de numero dictorum sexcentorum hominum³ *de peu* dicte civitate pro sublato, remoto et excusato haberi volumus, per dictos juratos procuratores ac rectores parrochie Sancti Pauli alium idoneum et sufficientem [transmiti]⁴ compellatis, cum idem magister Petrus Fornells cum equo et armis prout tenetur predicta ratione sic servire parus. Mandamus vobis ac quibus aliis officialibus ac commissariis nostris ne ad prestandam nobis servicium aliter quam cum equo et armis dictum magistrum Petrum Fornells compellant seu compelli per⁵ quospiam permittant aliqua ratione, mittendo [tamen]⁶ alium loco ipsius magistri Petri ad Nos idoneum et sufficientem ut est dictum non tardetis si nobis cupitis complacere.

Datam in loco Calataiubii, .X^a. die aprilis anno a Nativitate Domini .M^o.CCC^o.L^o.VII°., sub nostro sigillo secreto. Jaspertus vidit.

Franciscus de Miraveto, mandato regio facto per nobilem Blascum de Alagone, consiliarium.

Marginak .V. sol. jacc.

¹ Sobrescrit, substituïnt a: *inter eosdem*, suprimit.

² Abans: *armis*, repetit i suprimit.

³ Abans: *sol*, suprimit.

⁴ Sobrescrit, substituïnt a: *hominem transmittere*, suprimit.

⁵ Abans: *faciant*, suprimit.

⁶ Sobrescrit.

301

[1357, maig 16. Saragossa]

Albarà testimonial de l'escrivà de ració, Pere des Bosc, adreçat al tresorer, Bernat d'Olzinelles, del que és degut a Faraig de Bellvís, menescal del rei, per diversos cavallers, pel seu sou d'un dia comptant sobre llur soldada.

ACA, RP, MR, vol. 894¹, f. 143 r.-v.

Faraig de Bellvís.

A LHONRAT micer Bernat *et cetera*. Fas-vos saber que an Faraig de Bellvís, moro e manescal de Casa del senyor Rey, són degudes les quantitats dejús contengudes, les quals yo he notades a les persones dejús contengudes del sou de .I. dia que cascun d'ells han dat al dit Faraig; e aquelles yo-ls he notades comptant sobre lur sou e-l meu libre .IX^c. dels acurriments del sou dels hòmens a cavall e de peu qui són stats en les fronteres d'Aragó e de València per rahó de la guerra que-l dit senyor havia ab lo Rey de Castella, ço és, per los cavalls armats e alforrats que han tenguts en la dita frontera d'Aragó.

Ès a saber, En Guerau Avarcha, per sou de cavall armat e .III. alforrats, e són-li notats e-l dit libre en .IX. cartes, .XXXVI. *sol. barchn.*; *item* a mossèn Matheu Mercer, per sou de .XVIII. cavalls armats e .III. alforrats, e són-li notats e-l dit libre en .LV. cartes, .CXLVI. *sol. barchn.*; *item* an Johan Eximén de Fraxina, per .I. cavall armat, e són-li notats e-l dit libre en .LVI. cartes, .VII. *sol.*; *item* an Bernat Roger, e són-li notats e-l dit libre en .CX. cartes, .VII. *sol.*; *item* an Esthefano d'Aragon, per .II. cavalls armats, e són-li notats e-l dit libre en .CX. cartes, .XIII. *sol.*; *item* an Pero Boyl, per .IIII. cavalls armats, e són-li notats e-l dit libre en .CXXI. cartes, .XXVIII. *sol.*; *item* an Eximén Pérez de Salanova, per .IIII. cavalls armats, e són-li notats e-l dit libre en .CXXVIII. cartes, .XXVIII. *sol.*; *item* a Pero Jordà d'Urries, governador d'Aragó, per .XXI. cavalls armats, e .II. alforrats, e són-li notats e-l dit libre en .CXXXVI. cartes, .CXCVIII. *sol.*; *item* an Pero Guillem d'Estaybas, per .I. cavall armat, e són-li notats e-l dit libre en .CXL. cartes, .VII. *sol.*; *item* an Antich de Codinachs, per .II. cavalls armats, e són-li notats al dit libre en .LIIII. cartes, .XIII. *sol.*; *item* an Gil de Litano, per .II. cavalls armats, et són-li notats e-l dit libre en .CLXIII. cartes, .XIII.; *item* an Ramon de Perellons, per .II. cavalls armats, e són-li notats e-l dit libre en .CLXIII. cartes, .XIII. *sol.*; *item* an Ramon de Perellons, per .II. cavalls armats, e són-li notats al dit libre en .CLXVIII. cartes, .XIII. *sol.*; *item* an Bernat de Perapertusa, e són-li notats al dit libre en .CLXXII. cartes, ço és, per .I. cavall armat, .VII. *sol.*; *item* a mossèn En Pero Jordà d'Urries, maiordom del senyor Rey, per .XLV. cavalls armats e .XVIII. alforrats, e són-li notats al dit libre en .CLXXII. cartes, .CCCCXXV. *sol.*; *item* an Pero

Ximénez de Pomar, per .II. cavalls armats e .I. alforrat, e són-li notats al dit libre en .CXC. cartes, .XIX. sol.; *item* an Gonçalbo de Castellviy, per .I. cavall armat, e són-li notats al dit libre en .CXCIII. cartes, .VII. sol.; *item* an Pero Boyl, fill d'En Pero Boyl, per .IIII. cavalls armats, e són-li notats al dit libre en .CCXIII. cartes, .XXVIII. sol.; *item* an Ramon dez Castell, per .II. cavalls armats e .I. alforrat, e són-li notats al dit libre en .CCXVII. cartes, .XII. sol.

Les quals quantitats damunt dites al dit En Faraig degudes són en summa²

Marginal: lo dit albarà fo dampnat e cancel·lat per ço con fon registrat en lo libre extraordinari del sou de la guerra de Castella en .CLIIII. cartes. Efectivament, tot el document apareix barrat.

¹ *Albarans finals del sou dels hòmens a cavall qui foren en servey del senyor Rey en la frontera d'Aragon e de València per rahó de la guerra que·l senyor Rey ha ab lo Rey de Castella del any de la Nativitat de Nostro Senyor .M.CCC.L.VI.*

² En aquest punt el document queda tallat, sense consignar la quantitat total, que, sumant tots els *items* puja a 1025 ss b.

302

1357, maig 16. Saragossa.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració, Pere des Bosc, adreçat al tresorer, Bernat d'Olzinelles, del que és degut a Faraig de Bellvís, menescal del rei, per sou d'un cavall armat que ha mantingut a la frontera d'Aragó durant la guerra amb Castella.

ACA, RP, MR, vol. 894¹, f. 94 v.

Faraig de Bellvís.

A LHONRAT micer Bernat d'Olzinelles *et cetera*. Fas-vos saber que an Farag de Bellvís, moro e manescal de Casa del senyor Rey, és degut per sou és degut per lo sou [*sic*] de .I. cavall armat que ha tangut contínuament en servey del senyor Rey en la frontera de Borja *et cetera*, és assaber, del .XXe. dia del mes de febrer proppassat, que comensà d'entrar en sou en la ciutat de Saragoça, [trò per tot lo .XVIe. dia del mes de maig après següent del any dejús scrit que li fo dat comiat en la dita ciutat de Saragoçal¹, en lo qual temps són anclofes .LXXXVI. dies, los quals contínuament és estat en servey del dit senyor, qui a rahó de .VII. sol. per cascun dia, fan .DCII. sol. *barchn.*, dels quals li abat segons que·s notat e·l meu libre primer dels acurriments del sou dels hòmens a cavall e de peu qui són estats en les fronteres d'Aragó e de València, en .CCII. cartes, que li foren per vós acorraguts entre .II. partides en acurriment de son sou .CCX. sol. *barchn.*³ los quals abatuts de la quantitat a ell daguda, roman-li a donar *trecenti nonaginta duo sol. barchn.*

Scrit en Saragoça, .XVI. dies del mes de mag *anno a Nativitate Domini .M^o.CCC^o.L^o.VII°.*

Marginal: Scriptum traditum.

¹ *Albarans finals del sou dels hòmens a cavall qui foren en servey del senyor Rey en la frontera d'Aragon e de València per rahó de la guerra que·l senyor Rey ha ab lo Rey de Castella del any de la Nativitat de Nostro Senyor .M.CCC.L.VI.*

² Sobrescrit.

³ ACA, RP, MR, vol. 339, ff. 97 r. (març de 1357) i 151 v. (juny de 1357), en cada pagament 105 ss b.

303

1357, juny 10. Saragossa.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració, Pere des Bosc, al tresorer, Bernat d'Olzinelles, del que és degut a Bernat ça Riera, cirurgià del rei, per diversos cavallers, pel seu sou d'un dia comptant sobre llur soldada.

ACA, RP, MR, vol. 887, ff. 146 v.-147 v.

Citat per Antoni CARDONER i PLANAS, "Los cirujanos ça Riera del siglo XIV", *Medicina Clínica*, 2 (1944): 162.

Maestre Bernat ça Riera.

A LHONRAT micer Bernat d'Olzinelles, tresorer del senyor Rey *et cetera*. Fas-vos saber que a mestre Bernat ça Riera, metja de cirurgia de Casa del senyor Rey, són degudes les quantitats dejús contengudes, les quals yo he notades a les persones dejús scrites per lo sou de .I. dia que cascun d'els li han dat, e a aquells jo-ls he notats comptant sobre lur sou e-l meu libre primer dels acurriments del sou dels hòmens a cavall e de peu qui són estats en les fronteres d'Aragó e de València per rahó de la guerra que-l senyor Rey havia ab lo Rey de Castella, ço és, per los cavalls armats e alforrats que han tenguts en la dita frontera d'Aragó.

Ès assaber, al noble Don Alfonso, comte de Dènia, a qui són notats al dit libre en .CCXIII. cartes, .CCC.XXXV. *sol*; *item* al noble Don Pedro de Xèrica, a qui són notats al dit libre en .CCXXXVII. cartes, .M.CCC.XC.VI. *sol*; *item* al noble En Gastó, comte de Foix, a qui són notats al dit libre, en .CCXXII. cartes, .IIII. mille .DCC.LXXII. *sol*. .VI. *dur*; *item* al noble En Bernat, comte d'Osona, a qui són notats al dit libre en la primera carta, .DC.XC.VII. *sol*; *item* al noble vescomte de Cardona, a qui són notats al dit libre en .XXXIX. cartes, .DCCC.LXX.VI. *sol*; *item* an Anton Garcia, a qui són notats al dit libre en .XL. cartes, .LX. *sol*; *item* an Pere de Camós, a qui són notats al dit libre en .LI. cartes, .IIII. *sol*; *item* a mossèn Pero Jordà d'Urries, majordom, a qui són notats e-l dit libre en .LII. cartes, .CCC.XXXV. *sol*; *item* al dit mossèn Pero Jordà d'Orries, a qui són notats al dit libre en .CLXXXVIII. cartes, .CXC. *sol*; *item* an Guillem d'Oix, a qui són notats al dit libre en .LIII. cartes, .XIII. *sol*; *item* an Johan Péreç, porter de maça, a qui són notats al dit libre en .LIIII. cartes, .V. *sol*; *item* an Johan Blancha, a qui són notats al dit libre en .LXX. cartes, .V. *sol*; *item* an Johan Ximènic de Fraxina, a qui són notats al dit libre en .LVI. cartes, .VII. *sol*; *item* a mossèn Matheu Mercer, a qui són notats al dit libre en .LVIII. cartes, .CLXX.VIII. *sol*; *item* an Jacme March, a qui són notats al dit libre en .LXXV. cartes, .XXVI. *sol*; *item* an Guillem Lobet, a qui són notats al dit libre en .LVIII. cartes, .V. *sol*; *item* an Guillem Robert, a qui són notats al dit libre en .LXXVIII. cartes, .XII. *sol*; *item* al noble En Guillem Galceran de Rochabertí, a qui són notats al dit libre en .LXXIX. cartes, .LIIII. *sol*; *item* an Berenguer de Serrià, a qui són notats al dit libre en .LXXXV. cartes, .V.

sol; *item* an Guillem des Balps, a qui són notats al dit libre en .LXXXVII. cartes, .IIII. *sol;* *item* an Johan de Verdejo, a qui són notats al dit libre en .XC. cartes, .VII. *sol;* *item* an Pere des Puig, a qui són notats al dit libre en .XCI. cartes, .V. *sol;* *item* al noble En Pere Galceran de Pinós, a qui són notats al dit libre en .XCI. cartes, .XCII. *sol;* *item* mossèn Berenguer d'Olius, a qui són notats al dit libre en .XCIII. cartes, .XX. *sol;* *item* an Pedro de Sos, a qui són notats al dit libre en .XCV. cartes, .V. *sol;* *item* an Guillem ça Torra, a qui són notats al dit libre en .XCVI. cartes, .VIII. *sol;* *item* an Berenguer Bordich, a qui són notats al dit libre en .XCVII. cartes, .V. *sol;* *item* an Ramon de Plegamans, a qui són notats al dit libre en .XCVII. cartes, .XIII. *sol;* *item* al noble N'Andreu, vescomte de Canet e d'Illa, a qui són notats al dit libre en .XCVIII. cartes, .CC.III. *sol;* *item* an Johan Çavellà, a qui són notats al dit libre en .XCIX. cartes, .XVIII. *sol;* *item* a micer Aço, a qui són notats al dit libre en .XCIX. cartes, .XII. *sol;* *item* an Ramon Botella, a qui són notats al dit libre en .C. cartes, .V. *sol;* *item* an Matheu Adrià, a qui són notats al dit libre en .CII. cartes, .XXI. *sol;* *item* an Garcia Roiç d'Izuerra, a qui són notats al dit libre en .CIX. cartes, .V. *sol;* *item* al noble En Dalmau de Caralt, a qui són notats al dit libre en .CX. cartes, .LXI. *sol;* *item* an Stephano d'Aragon, a qui són notats al dit libre en .CX. cartes, .XIII. *sol;* *item* an Ferrer de Manresa, a qui són notats al dit libre en .CXI. cartes, .XII. *sol;* *item* an Arnau de Perapertusa, a qui són notats al dit libre en .CXI. cartes, .XVII. *sol;* *item* an Guillem Pérez de Belvey, a qui són notats al dit libre en .CXIII. cartes, .V. *sol;* *item* an Pere des Val, a qui són notats al dit libre en .CXV. cartes, .VII. *sol;* *item* an Bernat d'Atzat, a qui són notats al dit libre en .CXVII. cartes, .XII. *sol;* *item* a mossèn Lop de Gorrea, a qui són notats al dit libre en .CXVIII. cartes, .LXXVII. *sol;* *item* an Pere Guillem Català, a qui són notats al dit libre en .CXVIII. cartes, .XIII. *sol;* *item* an Pere de Ripoll, a qui són notats al dit libre en .CXIX. cartes, .XIII. *sol;* *item* an Rohí Sánchez de Calathaiú, a qui són notats al dit libre en .CXX. cartes, .XIII. *sol;* *item* an Pero Boyl, cavallariç, a qui són notats al dit libre en .CXX. cartes, .XXI. *sol;* *item* a mossèn Johan Ximènis d'Oscha, a qui són notats al dit libre en .CXXII. cartes, .LII. *sol;* *item* al noble Don Pedro de Luna, a qui són notats al dit libre en .CXXIII. cartes, .DCC.XXVI. *sol;* *item* a mossèn Pere de Torra e an Pere Camporells, a qui són notats al dit libre en .CXXIII. cartes, .DCCC.LX. *sol;* *item* al noble En Lop, comte de Luna, a qui són notats al dit libre en .CXXV. cartes, .DCCC.XLIII. *sol;* *item* an Ramon Arnau ça Cierera, a qui són notats al dit libre en .CXXV. cartes, .XXX. *sol;* *item* a mossèn Lop de Gorrea, menor de dies, a qui són notats al dit libre en .CXXVI. cartes, .CLII. *sol;* *item* al noble En Johan Martínez de Luna, a qui són notats al dit libre en .CXXVII. cartes, .CXLII. *sol;* *item* al dit noble a qui són notats al dit libre en .CXXX. cartes, .LXXXVII. *sol;* *item* an Eximén Péréç de Salanova, a qui són notats al dit libre en .CXXVIII. cartes, .XXVIII. *sol;* *item* an Galceran de Vilarich, a qui són notats al dit libre en .CXXVIII. cartes, .XXVIII. *sol;* *item* a mossèn Gastó de Roda, a qui són notats al dit libre en .CXXIX. cartes, .XLIX. *sol.*

Les quals quantitats al dit mestre Bernat degudes són en summa *duodecim mille septingenti sexaginta septem sol. et sex dnr. barchn.*

Scrit en Saragoça, .X. dies del mes de juny *anno a Nativitate Domini .M^o.CCC^o.L^o. septimo.*

¹ *Libre extraordinari primer d'albarans e d'acuriments dels hòmens a cavall qui són en la frontera de València fet per En Pere deç Bosch, scrivà de ració de Casa del senyor Rey, .XII. dies del mes de setembre del any de la Nativitat .M.CCC.LVI.*

Segueixen dos albarans similars al mateix cirurgià, si bé amb quantitats totals molt menors (*ibid.*, ff. 147 v.-149 v., 14 de juny -3507 ss b.- i ff. 149 v.-151 r., 15 de juny -3372 ss 6 d b.)

304

1357, agost 17. Carinyena.

El rei mana a fra Guillem Arnau, físic seu, que vagi a servir-lo, ja que en aquests moments, durant la guerra de Castella, la Cort es troba sense cap metge de física, en el cas que ja no sigui necessari per a la malaltia del cardenal Guillem.

ACA, C, reg. 1155, f. 70 r.

Citat per Lluís COMENGE i FERRER, "La medicina en el reino de Aragón (siglo XIV)", *El Siglo Médico*, 44 (1897) [reimpr.: Valladolid, 1974, pp. 62-63].

Lo Rey d'Aragó.

CON NÓS per rahó de vostre offici de física en nostra Cort fort necessari vos hajam axí per Nós con per los altres domèstichs e curials nostres, majorment con alcun altre físich en la dita nostra Cort no hajam, e vullam segons que es pertany, en tot cas, que la Cort nostra sens metge de física no stia en neguna manera, especialment en aquests temps qui ja de sí és forts. Per ço vos dehím e us pregam affectuosament que en cas que vós aquí necessari no siats per rahó de la maleutia de mossènyer lo cardenal Guillem¹, qui aquí és, per rahó de la qual malaltia vós aquí tramès havíem, encontinent a la nostra Cort vos en vingats sens tota triga per la necessitat e rahó desús dita. E açò no mudets e perlonguets en neguna manera. Plau-nos, emperò, que en cas que vós siats aquí necessari per la malautia del dit cardenal, que puxats aquí romanir, la present letra en neguna cosa no contrastant.

Data en Caranyena, a .XVII. dies del mes d'agost en l'any de la Nativitat de Nostre Senyor .M.CCC.LVII., sots nostre segell secret. *Visa Rosmeus*.

Sperans in Deus Gilaberti, mandato regio facto per Bernardum de Palacio, consiliarium.

Prescripta littera fuit directa Guillelmo Arnau, de l'orde dels frares menós [e físich nostre].

¹ El cardenal Guillaume de La Jugie, legat del papa per a posar pau entre els Dos Peres.

305

1357, agost 17. Carinyena.

El rei mana a Joan d'Ordás, físic seu, que vagi a servir-lo, ja que en aquests moments, durant la guerra de Castella, la Cort es troba sense cap metge de física, en el cas que fra Guillem Arnau, físic, al qual ha cridat igualment, no pugui anar-hi per a la malaltia del cardenal Guillem.

ACA, C, reg. 1155, ff. 69 v.-70 r.

Citat per Lluís COMENGE i FERRER, "La medicina en el reino de Aragón (siglo XIV)", *El Siglo Médico*, 44 (1897) [reimpr.: Valladolid, 1974, pp. 62-63].

Lo Rey d'Aragon.

CON NÓS en la nostra Cort algun metge de física no hajam de present, e NÓS en la dita Cort sens metge profitosament no stiam, majorment en aquest temps lo qual de sí és forts. E per açò ab altra letra nostra¹ hajam scrit a frare Guillem Arnau, de l'orde dels frares menós e físich nostre, lo qual aquí havíem tramès per raó de la malaltia del cardenal Guillem², qui aquí és, que en cas que aquí no sia necessari per raó de la dita malaltia que encontinent venga a la nostra Cort. E NÓS a adés no siam certs si lo dit frare Guillem porà venir o no e vullam en tot cas que la nostra Cort sens metge de físicha a adés no stia. Per ço vos dehím e us manam de certa sciència e espressament que, en cas que el dit frare Guillem per la dita raó venir no puxa, encontinent que vós, lexats tots altres affers, vista la present, a la nostra Cort vingats aparellat de servir de vostre offici segons que devets e sots tengut. E açò no mudets ho perlonguets en deguna manera. En altra manera, si lo contrari fahíets, ço que NÓS no crehem, volem vos saber que NÓS provehiríem en la vostra falta segons que de justícia e de rahó trobarem faedor.

Data en Caranyena, sots nostre segell secret, a .XVII. dies del mes d'agost en l'any de la Nativitat de Nostre Senyor .M.CCC.LVII. *Visa Ro[meus]*.

Sperans-in-Deus Gilaberti, mandato regio facto per Berengarium de Palacio, consiliarium.

Probata.

Prescripta littera fuit directa magistro Johanni Dordas.

¹ ACA, C, reg. 1155, f. 70 r., Apèndix, § 302.

² El cardenal Guillaume de La Jugie, legat del papa per a posar pau entre els Dos Peres.

1358, gener 23. València.

Pere III assigna jutge per a dirimir el plet entre els apotecaris Bartomeu Ros i Guillem Tolsà, a causa de la societat que contractaren quan van anar a Sardenya amb el rei.

ACA, C, reg. 694, f. 15 v.

PETRUS et cetera. Fideli judici et auditori Curie nostre Bernardo Vives, jurisperito civitatis Valencie, salutem et gratiam. Refarente [sic] nobis Bartolomeo Ros de Ursins, apothecario civitatis Valencie, percepimus quod, tempore quo Nos transfetravimus [sic] apud Sardinie insulam pro faciendo execucionem contra aliquos tunc in eadem nobis rebelles, inivit

societatem cum Guillelmo Tolsani, illustris Elionore, Regine Aragonum, consortis nostre carissime, apothecario, cui tradidit in sortem dicte societatis plures res medicinales magnam pecunie summam equipollentes et nichilominus liberavit eidem duos suos servitores qui predicta simul cum ipso custodirent, et nunc post eius regressum ipsum dictus referens pluries requisiverit, ut secum ad legalem deberet venire rationem, hoc tamen dictus Guillelmus, in referentis predicti perjudicium, facere denegavit et denegat de presenti. Quocirca, a nobis super hiis justicie remedio implorato, vobis dicimus, comitimus et mandamus quatenus de predictis omnibus et singulis breviter, simpliciter, sumarie et de plano ac sine vie scriptis solemnibus solaque facti veritate atenta, maliciis quibuscumque rejectis, cognoscatis et super eis faciatis et procedatis prout de foro et ratione fuerit faciendum. Nos enim super predictis omnibus et singulis vobis vices nostras plenarie comitimus cum presenti.

Datam Valencie, .XXIII^a. die janerii anno a Nativitate Domini .M^o.CCC^o.L^o.VIII°.
Subscripsit Eximius.

Thomas de Canellis, ex provisione facta in consilio per
tenentem locum cancellarii.

307

1358, maig 5. Girona.

*Fragments referent al sou del cirurgià del rei en unes ordinacions militars durant la guerra de
Castella, referides a les fronteres d'Aragó i València.*

ACA, C, reg. 1541¹, ff. 40 v. i 42 v.²

ORDINACIÓ D'ARAGÓ.

Primerament, en la Ciutat de Gerona, dissapte a .V. dies del mes de maig del any de la Nativitat de Nostre Senyor .M.CCC.LVIII., lo senyor Rey, en son plen Consell, sobre la mostra que deu fer lo Comte de Trastàmara de sos cavallers e lo general del regne d'Aragó dels .DCC. hòmens a cavall que proferiren al senyor Rey en les Corts per ell darrerament tengudes als aragonesos en lo loch de Carinyena, fo acordat e ordonat ço que es segueix: <...>

<...> *Item* com lo metge cirurgià del senyor Rey deman lo sou d'un dia e açò li sia contrastat —que no-s deu fer per los *soldaders*— aquest haja absolució que-l puxa reebre si donar-li u volran d'un dia tan solament sens pena e repressió. <...>

<...>

ORDINACIÓ DE VALÈNCIA E DE SON REGNE.

Sien ordonades una persona, ço és, En Francesch Dirga, en regne de València, e En Bertran de Casanova, scrivans del offici de scrivà de ració, qui reeban la mostra de l'infant Don Ferrando e porten-se'n la forma ordonada per lo senyor Rey, que és segons que-s segueix: <...>

<...> *Item* com lo metge cirurgià del senyor Rey deman lo sou d'un dia e açò li sia contrastat —que no-s deu fer per los soldaders— aquest haja absolució que-l puxa reebre si donar-lo-li volran d'un dia tan solament sens pena e reprensió. <...>

¹ El registre porta el títol modern: *Memoriale seu inventarium rerum traditarum patronum trirenium pro armamentarium istarum et etiam ordinationes facte propter bellum adversus Regem Castelle*. En el f. 39 r.: *Libre de ordinations fet per lo molt excel·lent príncep e senyor, senyor En Pere, per la gràcia de Déu, Rey d'Aragó, en son plen coussell, sobre la guerra que és entre ell e lo Rey de Castella*.

² Folis dels fragments referents al cirurgià.

308

1358, novembre 26. Barcelona.

Albarà final dels 12.200 ss b. lliurats pel tresorer del rei a Joan des Torrent, apotecari de Barcelona, perquè els repartís entre 20 pobladors per a l'Alguer que ell havia de buscar.

ACA, RP, MR, vol. 782, f. 327 r.

Johan dez Torrent, especiayre de la ciutat de Barchelona.

ITEM APPAR per .I^a. àpocha feta e aclosa per En Pere Borell, notari, .XXVI^a. *die mensis novembris anno a Nativitate Domini .M^o.CCC^o.LVIII°.*, cobrada en .CLVII. cartes del dit compte .XIX^c. del dit tresorer, que per lo dit tresorer foren donats e pagats de manament del senyor Rey al dit En Johan dez Torrent, qui aquells, axí com a deputat per lo senyor Rey ab letra sua la qual és encerta en la dita àpocha a encercar .XX. pobledors cathalans o aragoneses qui ab tots lurs alberchs anassen e transportassen lur domicili a la vila del Alguer, devia convertir e donar als dits pobledors, ço és, a cascun .XXV. *lbr. barchn.* E a memòria és-li'n assí fet lo present notament per ço que'n sia demanat de compte —.— .XII. *mille .CC. sol. barchn.*

El pagament del tresorer a ACA, RP, MR, vol. 340, f. 157 r., desembre. La comissió del rei duu data de 27 d'octubre, Barcelona.

309

1359, novembre 21. Cervera.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració, Pere des Bosc, adreçat al tresorer del rei, Bernat d'Olzinelles, del que és degut a Faraig de Bellvís, menescal, pel sou d'un cavall armat que manté en la frontera d'Aragó durant la guerra amb Castella.

ACA, RP, MR, vol. 889, f. 63 r.

Farag de Bellvís, moro.

A LHONRAT micer Bernat d'Ulzinelles, trasorer del senyor Rey *et cetera*. Fas-vos saber que jo he notats en Faraig de Bellvís, moro e menescal del senyor Rey, e·l meu libre segon dels acurriments del sou dels hòmens a cavall e de peu qui stan en sou del senyor Rey en les fronteras d'Aragó vers Castella per rahó de la guerra que·l senyor Rey ha ab lo Rey de Castella, en . .¹ cartes, que vós li acorragues en la vila de Çervera ab aquest present albarà lo dia e l'any deiús scrits en acurriment del sou de .I. cavall armat que deu manar en servey del senyor Rey en les ditas fronteras per fer entrada en lo regne de Castella, ço és, per .XV. dias esdavanidors a rahó de .VII. sol. per cascun dia, *centum quinque sol. barchin.*

Scrit en Çervera, .XXI. dia del mes de noembre *anno a Nativitate Domini .M^o.CCC^o.L^o.nono.*

Marginal scriptum traditum.

¹ Esborrat.

310

1360, març 1. Tاراçona.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració, Pere des Bosc, adreçat al tresorer del rei, Bernat d'Olzinelles, del que és degut a Joan de Caldes, barber, pel sou d'un cavall armat que manté en la frontera d'Aragó durant la guerra amb Castella.

ACA, RP, MR, vol. 889, f. 80 v.

Johan de Caldes.

A LHONRAT micer Bernat d'Olzinelles *et cetera*. Fas-vos saber que jo he notats an Johan de Caldes, barber e de la Cambra del senyor Rey, e·l meu libre segon dels acurriments

del sou dels hòmens a cavall e de peu que estan en sou e en servey del senyor Rey en las fronteras d'Aragó vers Castella per rahó de la guerra que·l senyor Rey ha ab lo Rey de Castella, en .CVII. cartes, que vós li acorraguis en la ciutat de Taraçona ab aquest present albarà lo dia e l'any deiús scrits en acurriment del sou de .I. cavall armat que ten en servey del senyor Rey en les ditas [fronteras]¹, ço és, per .I. mes en lo qual són encloses .XXX. dies, a rahó de .VII. sol. per cascun dia, *ducenti decem sol. jacc.*

Scrit en Taraçona, primer dia del mes de març *anno a Nativitate Domini .M^o.CCC^o.LX°.*

¹ Sobrescrit, substituïnt a: *ciutat de Taraçona*, suprimit.

311

1360, octubre 15. Barcelona.

El rei, en agraïment dels serveis que li ha prestat Bonjuhà Cabrit, cirurgià jueu de Barcelona, en la guerra de Castella, guarint molts ferits, li concedeix una carta d'assegurament.

ACA, C, reg. 904, f. 194 r.

Citat per Jordi RUBIÓ i BALAGUER, "Metjes y cirurgians juheus", *Estudis Universitaris Catalans*, 3 (1909): 492.

NOS PETRUS et cetera. Ad plura grata servicia per vos Boniuham Cabrit, judeum chirurgicum Domus nostre, nobis impensa legaliter et signanter in frontaria regni Aragonum in guerra quam habemus cum Rege Castelle interfuistis continue ex arte chirurgica curas mortiferas tam plurimum vulneratorum quam aliter subtiliter et utiliter faciendo nostrum intuitum dirigentes. Idcirco, tenore presentis, guidamus et assecuramus vos, dictum Bonjuham Cabrit, necnon et Juceffum de Calidis, socium vestrum qui vobiscum in dicta frontaria interfuit, et bona vestra et Juceffi predicti habita et habenda, ita quod ratione quorumcumque debitorum comandarum vel scripturarum terciorum in quibus sitis simul vel divisita quibusvis personis quomodolibet obligati non possitis in personis capi, detineri, impediri, gravari in causam trahi seu aliquialiter conveniri nec contra vos vel bona vestra seu alicuius vestrum mobilia et stabilia pretextu dictorum debitorum comandarum vel scripturarum tercii nequeat executio aliqua fieri hac de causa. Quinimo possitis per totam terram et dominacionem nostram esse et morari salve pariter et secure. Mandantes huius serie firmiter et expresse gerentibus vices gubernatoris, vicariis, baiulis, justiciis, salmedinis ceterisque officialibus nostris et eorum locatentibus ad quos presentes pervenerint quatenus gidaticum et assecuramentum nostrum huiusmodi firmiter observando et observari inviolabiliter faciendo contra ea non veniant nec aliquem contravenire permittant aliqua ratione, hoc antem guidaticum durare volumus et tenere per unum annum a data presentium inantea continue numerandum et postea per unum mensem postquam presens revocaverimus guidaticum, de qua revocatione constare vobis et utrique vestrum habeat voce preconia vel per litteram nostram in domibus vestris propriis presentanda. In cuius rei testimonium presentem vobis fieri jussimus nostro sigillo munitas.

Datam Barchinone, .XV^a. die octobris anno a Nativitate Domini .M^o.CCC^o.LX°. Petrus, cancellarius.

Dominus Rex mandavit Bartholomeo de Pinos. Vidit eam dominus Rex.

Jacobus Conesa.

Probata.

312

1361, agost 16. Barcelona.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració al tresorer del que és degut a Joan d'Ardito Gaello, menescal del rei, en concepte d'acorriment d'un cavall armat que ha de dur al Rosselló amb l'exèrcit de Francesc de Perellós.

ACA, RP, MR, vol. 889, f. 129 r.

Johan d'Ardito Gaello.

A LHONRAT micer Bernat d'Olzinelles *et cetera*. Fas-vos saber que jo he notats an Johan d'Ardito Gaello e-l meu libre segon dels acurriments del sou dels hòmens a cavall e de peu qui són estats en les fronteres d'Aragó, en .CXLIII. cartes, que vós li acorragues en la ciutat de Barcelona ab aquest present albarà lo dia e l'any deiús scrits en acurriment del sou de .I. cavall armat que deu menar a les parts de Rosselló en servey del senyor Rey ab mossèn Francesch de Perallons¹, ço és, per .I. mes sdevenidor a rahó de .VII. *sol.* per lo dit cavall lo dia, *ducentos et decem sol. barchn.*

Scrit en Barcelona, .XVI. dies del mes d'agost *anno a Nativitate Domini .M^o.CCC^o.LX°. primo.*

Marginal: scriptum traditum.

¹ *Camarlench del senyor Rey.*

313

1361, setembre 10. Barcelona.

Albarà testimonial de l'escrivà de ració al tresorer del que és degut a Faraig de Bellví, menescal del rei, per part d'Enric de Trastàmara pel seu sou d'un dia de 600 homes a cavall que aquest tenia en les fronteres d'Aragó.

ACA, RP, MR, vol. 889, f. 122 r.

Faraig de Bellvís.

A L'HONRAT micer Bernat d'Olzinelles *et cetera*. Fas-vos saber que an Faraig de Bellvís, moro maneschal de Casa del senyor Rey, són deguts los quals de manament del dit senyor jo he notats al noble N'Anrich, comte de Trastàmara, e-l libre segon dels acurriments del sou dels hòmens a cavall e de peu qui són estats en les fronteres d'Aragó per rahó de la guerra que-l senyor Rey havia ab lo Rey de Castella, en .CXXXIII. cartes, per lo sou de .I. dia de .DC. hòmens a cavall, la meytat armats e la meytat alforrats, que ha tenguts contínuament en les dites fronteres d'Aragó per rahó de la dita guerra, e aquells graciosament ha donats al dit Faraig, *tres mille sexcentos sol. barchn.*

Scrit en Barcelona, .X. dies del mes de setembre *anno a Nativitate Domini millesimo .CCC^o.LX°. primo.*

Marginak scriptum traditum.

314

1362, juliol 15. Barcelona.

Ordre al porter Pere Molins perquè si li han restat diners dels que li foren encomanats per pagar una companyia de 50 ballesters per a guàrdia del castell de Perpinyà, hi pagui també un mestre cuirasser, un mestre ballester i un metge cirurgià.

ACA, C, reg. 1180, f. 12 v.

PETRUS et cetera. Fideli portario nostro, Petro Molins, salutem et gratiam. Dicimus et mandamus vobis quatenus quicquid sit vel penes vos restaverit ex illa peccunie quantitate quam thesaurarius noster ad mandatum nostrum vobis tradidit pro exsolvendo stipendium illis quinquaginta ballistariis qui per vos nostro nomine stipendiari debent et adduci apud castrum Perpiniani, convertatis et distribuatis in acurrimentum unius magistri cuyracerii et cuiusdam magistri ballistarii ac unius medicus sirurgici quos similiter per vos stipendiari vel conduci volumus pro morando in dicto castro Perpiniani ad cognitionem fidelis de thesauraria nostra Hugueti Cardona, recuperando ab eis presentem et apocham de eo quod dictis cuyracerio, ballistario et medico sirurgico tradideritis ratione predicta. Quomodo Nos, cum hac eadem, mandamus magistro rationali Curie nostre seu alii cuicumque a vobis de predictis comptum audituro quod, quicquid ratione predicta dictis cuyracerio, ballistario et sirurgico tradideritis, in vestro recipiat compoto seu admittat, vobis tamen restituente sibi presentem et apocham antedictas.

Datam Barchinone, sub nostro sigillo secreto, .XV^a. die julii anno a Nativitate Domini millesimo .CCC^o.LX°. secundo. Eximinus Sancii.

Bertrandus de Pinos, mandato regio facto per thesaurarium.

Marginal: Pro Curia.

315

[1372, juny 25. Barcelona]

Bernat Balps, barber, és acordat en la galera Sant Gabriel, pertanyent a l'estol comandat per Berenguer Carròs a Sardenya.

ACA, RP, MR, vol. 2311, I, f. 15 v.

Citat per Antoni CARDONER i PLANAS, Història de la medicina a la Corona d'Aragó (1162-1479), Barcelona, 1973, p. 103.

Barber.

BERNAT BALPS, de Barcelona, pagam de .V. meses .VIII. jorns a rahó de .XV. *lbr.* de .III. meses, —.— .XVIII. *lbr.* .XVII. *sol.* .VI. *dnr.*

ITEMLI FO acorregut en galera per .I. mes, —.— .III. *lbr.* .XV. *sol.*

¹ Llibre de rebudes i dates fetes per Dalmau Planes, escrivà de la taula de les armades reials, de l'acordament de diverses galeres. Totes les altres galeres del quadern porten també el seu barber.

Componien la tripulació de la galera *Sant Gabriel*, cobrant pels quatre mesos de servei: 1 còmit (320 ss), 1 sots-còmit (320 ss), 1 trompeta (300 ss), 1 barber (300 ss), 1 escrivà (260 ss), 33 companys ballesters (280 ss), 6 cruïllers (160 ss), 10 proers (224 ss), 7 aliers (210 ss), 6 espatllers (160 ss) i 105 remers (200 ss), en total 172 persones.

316

1344, octubre 18. Barcelona.

Capítol sobre els menescals de les «Ordenacions fetes per lo molt alt senyor En Pere Terç, Rey d'Aragó, sobra lo regiment de tots los oficials de la sua Cort».

ACA, C, reg. 1529, 2ª part.¹

Publicades per Pròsper de BOFARULL i MASCARÓ, dins CODOIN, vol. 5, Barcelona, 1850, pp. 51-52.²

DEL MENESCAL.

La cura dels cavalls no tan solament està en vitalles aministradores,³ ans encara en ferradures als peus d'elles posadores, e en malalties curadores, e en sagnies faedores, les quals totes coses se solen per los menescals espatxar.

E axí, ordonam que en nostra Cort deja ésser persona alguna feel e sabent en les coses desús dites, qui l'offici de la menescalia exercesca e menescal sia nomenat, l'offici del qual estia en fer totes coses que són als cavalls necessàries. Lo qual, encara, menescal, Nós anants per camí de nostra comitiva no-s partesca, appareylat de claus e de ferres e de altres coses semblants, mayorment en temps de guerra, con en host seríem e els cavalls nostres pus sovenejar moltes vegades en aquell temps no oblit.

E deu obeyr als cavaylerices, après los majordòmens,⁴ en aquelles coses que al ofici d'ell pertànyer s'esguarden. Volem encara, per tal com ha sovent en los estables conversar, que faça sagrament e homenatge al majordom segons la forma en l'offici dels cavallerices desús expressada.⁵

¹ Es tracta d'una còpia de 1787, data en la qual l'original fou tramès a Madrid per reial ordre de 20 de novembre i es va perdre. Pròsper de Bofarull cità, en la seva edició, d'altres manuscrits quasi coetanis de l'original, per bé que tots ells incomplets.

² Hi he introduït una puntuació i una accentuació modernes.

³ En parla en el capítol immediatament anterior, que tracta dels cavalleriços, caps de les cavalleries reials. Entre altres coses, el rei hi disposava també que els cavalleriços *sien diligents et attents que·ls cavalls et les altres bèsties que a cavalcar tenim les coses necessàries hagen, et per persones suficients ben sien pensades et guardades, et que en son temps sien sagnades, e si malaltia los esdevé procuren, ab requesta diligència, per los menescals ésser curades et remeys fer covinables, en tal manera que de negligència no puguen, en alcuna manera, ésser represes* (p. 48). A més a més, *volem encara al dit ofici pertànyer que quant s'esdevindrà per algun de nostres domèstichs retre bèsties affollades a la nostra Cort, aquelles los nostres cavallerices volem ells reebre e tenir, entrò que per lo menescal sia certificat de la incuració d'aquelles, e lavors als nostres almoyners aquelles per ells volem ésser liurades. Però albaran testimonial a aquell qui la dita bèstia haurà retuda, ab lo segell del cavalleriz qui en lo dit ofici primer serà rebut o, ell absent, l'altre segon reebut al ofici, fer sia tengut, reebut, però, primerament, sagrament que la dita bèstia a colpa o negligència lur no ésser affollada* (p. 50). En el capítol *De la almoyna* es recull: *Encara assignam a la dita almoyna totes les bèsties retudes a la Cort per affollades, e aquelles l'almoyner reeba del cavalleriz* (p. 260).

⁴ Caps de la Casa del rei, amb la definició de les funcions dels quals s'inicien aquestes «Ordinacions». N'hi havia d'haver un per regne, i calia que fossin cavallers.

⁵ Els cavalleriços havien de jurar *que, per fet d'ells, negun noymen en nostra persona no esdevindrà, ne cosa nociva, ne als cavals o als aneses d'aquells, no metran, e-ans que no-y sien meses, per tot lur poder esquivaran e a Nós decontinent o revelaran; e que no han fet ne faran tal cosa perquè aquestes coses no puguen observar* (p.50).

Vegeu el text llatí de les *Leges Palatinae*, part I, rúbr. XIX.

317

1344, octubre 18. Barcelona.

Capítol sobre els barbers de les «Ordenacions fetes per lo molt alt senyor En Pere Terç, Rey d'Aragó, sobra lo regiment de tots los oficials de la sua Cort».

ACA, C, reg. 1529, 2ª part.¹

Publicades per Pròsper de BOFARULL i MASCARÓ, dins *CODOIN*, vol. 5, Barcelona, 1850, pp. 75-76.²

DEL BARBER.³

Per humanals necessitats de les quals natura alcun hom munit de quantas vulla potència no ha fet exempt, Nós, de ofici de barbers freturam, lo qual un ésser volem en nostre servey

diputat, qui certament als camarlenchs sotsmès serà e obeyrà.⁴ E aquest engir aquelles coses que s'esgarden lur offici deu ésser diligent: engir lo servey de nostra persona, ço és, aquell lo cap nostre pinten e en temps degut lau, con a Nós serà vist expedient, primerament fet tast, e semblants coses faça a les quals és specialment deputat. Deu encara tenir nédeamen e decent lo bací e-els altres estruments dels quals ha usar son offici exercén.

En après, lo barber serà en l'offici de la Cambra ajudant als ajudants en la preparació e ordinació del lit nostre e d'altre qual que qual ornament de Cambra; e con s'esdevendrà los ajudants absents ésser, tots los serveys que a aquells pertanyen en la Cambra aquest barber farà e suplirà,⁵ e, dins nostre alberch, ab los escuders de la Cambra, e no alloure, lo dit barber jaer serà estret; e con Nós en alcun loch transmudar s'esdevendrà, lo dit barber, segons que-s covendrà, portarà ab sí la maleta ab les vestidures de nostre cors les quals manarem portar, de la qual cosa demanar-nos primerament deurà.

En après, si en fer les coses damunt dites e en altres incumbents als dits serveys fallirà, per cascuna vegada, en la quitació d'un dia serà punit. En après, per tal con exigent l'offici lo qual ha a fer, lo barber sovinerament a la persona nostra més que-ls altres se apropinca, ordonam que en la novitat de la recepció del servey lo dit barber aytal sagrament faça e homenatge lo qual havem disposat los camarlenchs de prestar.⁶

¹ Es tracta d'una còpia de 1787, data en la qual l'original fou tramès a Madrid per reial ordre de 20 de novembre i es va perdre. Pròsper de Bofarull cità, en la seva edició, d'altres manuscrits quasi coetanis de l'original, per bé que tots ells incomplets.

² Hi he introduït una puntuació i una accentuació modernes.

³ Tot i que, com pot veure's, no hi ha cap al·lusió directa a la seva activitat mèdica —a bastament documentada—, reproduïxo el capítol juntament amb tots els altres referents als professionals sanitaris de la Casa del rei presents en les «Ordinacions».

⁴ El barber, com els metges de física i els de cirurgia, i l'apotecari, està enquadrat en la Cambra reial, presidida pel camarleng o cambrer major, un càrrec que és doble per tal de prevenir les absències. Efectivament, *als dits camarlenchs, segons lo grau atribuït a cadun en tots aquells qui alcun offici han concernén la Cambra, donam poder, ço és, en los escuders de la Cambra, ajudans, barber, metges, cirurgians, secretaris, escrivans, uxers, posader, porters, armador real, sastre, costurer, apothecari, reboster, guarda de les tendes e escombradors del palau; los quals tots, si en lur offici hauran fallit, poran de quitacion privar per un mes o menys, segons la manera de la negligència; e-encara, si alcun delenqueix dins la Cambra nostra, aquell pendre faran e liurar al nostre algutzir; e a aquests sobrenomenats, licència de partir de la Cort poden donar, exceptats als secretaris, als quals per la nostra Majestat tan solament és licència atorgadora* (pp.65-66).

⁵ Vegeu el capítol *Dels ajudants de la Cambra* (pp. 72-74).

⁶ El jurament dels camarlengs sí que inclou referències a la salut del rei: *Et encara novellament estatuim que-ls dits camarlenchs et qui per temps seran, en lo comensament de lur offici, sobre los Sants Evangelis de Déu, a Nós juraran, e per exhibició de homenatge, a Nós personalment prestar, seran estrets que ab tot lur poder e enginy dampnatge de nostra persona, lo qual poder esdevenir sabran esquivar, e la salut nostra e estament, aytant con a ells possibil serà, conservaran; e si d'alcun qual que qual dampnatge de nostra persona o del estament nostre sabran, o per semblant de veritat hauran oyt procurar, aquell a Nós al pus tost que poran revelaran; e-encara més, que alcuna cosa no faran ne han feta perquè no puguen plenerament totes aquestes coses complir. Ne és maraveyla si en aquest cas, en lo qual de la conservació de la nostra salut, homenatge prenam, cor certes per custòdia de un petit castell exegit és estat homenatge tots temps sa entràs de nostra costuma* (pp. 67-68). També són obligats a no revelar les possibles *malalties secretes* del rei (vegeu les notes a l'Apèndix, § 318). D'altra banda, el camarleng també és obligat que *corporal sagrament prena e homenatge reeba en lo començament, con primerament als officis seran appellats, ço és, dels ajudants de Cambra, et del sastre et de sos coadjutors, dels rebosters comuns et dels altres del rebost, dels porters e sotsporters, del escombrador del palau, e de qui al offici de les tendes és diputat e dels adjutors d'aquell, que bé e lealment en son offici se hauran, e specialment engir la salut e conservació de la persona et estament nostres, los dampnatges per lur poder esquivan et les coses útils procuran; e encara revelan a Nós si alcunes coses dampnoses sabien contra Nós per qualsque altres ésser procurades, o si a Nós revelar no ho podien, açò revelaran a alcu dels dits camarlenchs, en tal manera que pusquen a nostra notícia pervenir* (p. 68).

Vegeu el text llatí de les *Leges Palatinae*, part II, rúbr. IV, en el qual el nombre de barbers és fixat en dos.

318

1344, octubre 18. Barcelona.

Capítol sobre els metges de física de les «Ordenacions fetes per lo molt alt senyor En Pere Terç, Rey d'Aragó, sobre lo regiment de tots los oficials de la sua Cort».

ACA, C, reg. 1529, 2ª part.¹

Publicades per Pròsper de BOFARULL i MASCARÓ, dins CODOIN, vol. 5, Barcelona, 1850, pp. 76-78.²

DELS MEGES DE PHÍSICA.

Aquels qui la varietat dretament pensan de humana fragilitat deveixen per qual, ço és assaber, discurriment de infirmitat sens entermessió de falla o per cauta contínua greugesca d'enfermetat en estremetat de corrupció se decorre encontinent, regonexeran quina és la utilitat dels metges e quina sia la necessitat de aquells demanada, per l'art dels quals e per la indústria moltes vegades la sanitat ja haüda és conservada e encara la perduda és restaurada.

E donchs, ordonam que, en la Cort nostra, ordinàriament sien dos metges instruyts e provats en medecina o física, qui diligentment insisten per la conservació de la nostra salut e a Nós parlen e diguen, sens dubte, que proceesquam e usem d'aquelles coses que seran a nostra salut profitoses et encara aquelles que nocives seran esquivem.³ E cascun dia, de matí, la urina nostra esguarden, per tal que la disposició de nostre cors regonegen, e si hauran vist en nostre cors algun piyorament, decontinent curen de remey salutari proveyr. E encara, si per alguna corporal necessitat, o per qualque altre infirmitat, lo cors nostre agreviat ésser veuran, de la nostra curació, ab no enujada e curosa diligència, curar facen. E si per aventura alscunes coses medicinals reebedores a Nós hauran ministrades, primerament d'aquelles tast facen devant Nós.

En après, encara, als metges nostres injungim que con alscuns dels domèstichs nostres o familiars seran cahüts en alguna malaltia, d'aquests encara cura hagen diligent e aquells per restauració de salut proveesquen segons que mils poran, segons esperiència de la sua art; e mayorment de les persones a Nós acostades per sanch o per algun grau de parentesch.

E encara, Nós en la taula menjants, los nostres metges aquí appareyladament manam devant estar, e que Nós diligentment encauten per menjar de menjars incompetents e nocius.⁴ E si en qualque manera alguna cosa davant Nós veninosa posar, o en altre qualque manere present ésser vegem, aquella tantost gitar facen d'aquí e remoure. Si, emperò, ço que Déu no vuyla, en algun cas o per fet sinistre, aquella cosa veninosa no previsament e soptosa preniem, de continent remeys prenen, segons que hauran vist expedient.

En après, un dels metges dins la casa nostra jaer deurà per tal que si per aventura a aquella hora a Nós o a qual se vulla dels nostres domèstichs algun accidén s'esdevenia, lo metge sia appareylat no de luny remey covinable donar. En après, si dels metges nostres la un tan solament serà mestre en medecina, aquell en prerogativa d'onor al altre serà davant anant. Si, emperò, amdós maestros o en altra manera de par condició seran, lavors aquell deurà ésser en la honor pus poderós qui primerament al nostre servey serà appellat.

Consegüentment, emperò, sàpien que-l apothecari nostre e son coadjutor a ells obeyrà, en quant aquelles coses les quals a ells faedores hauran manades los dits metges, concernents lur sciència de medecina.⁵ Els dits metges, però, sotsmeses seran als camarlenchs, los quals camarlenchs a la cura de totes coses que s'esguarden a la custòdia de nostra persona pus

especialment són reebuts.⁶

En après, con los metges primerament a nostre servey seran reebuts, sacrament a Nós e homenatge prestaran que bé e lialment lur offici exerciran, esquivan totes coses les quals a nostra salut contràries e perilloses veuran; e si sabien alcun a la nostra salut insidiar, a Nós açò al pus tost que poran revelar; e nostres malalties secretes a alcun no manifestaran, sinó de nostra licència special;⁷ e encara, que res no han fet ne faran perquè los damunt dits sacrament e homenatge no pusquen observar.

¹ Es tracta d'una còpia de 1787, data en la qual l'original fou tramès a Madrid per reial ordre de 20 de novembre i es va perdre. Pròsper de Bofarull cità, en la seva edició, d'altres manuscrits quasi coetanis de l'original, per bé que tots ells incomplets.

² Hi he introduït una puntuació i una accentuació modernes.

³ En la introducció del capítol *Del confessor* hom indica que: *No menys per langor de les ànimes que dels corses, savi deu ésser metge esquesidor del qual, ço és assaber, lo premut o malaltiz deman a son decorriment congruent medicina; e encara là on major perill apar, aquí tots temps pus saviament és la cosa faedora. E donques, proveydor mayorment és a Nós de covinent metge de la ànima nostra confisants, que con a Nós serà de spiritual salut proveyt, a remey de corporal medicina pus saludablement serem disposats...* (p. 134).

⁴ En la introducció del capítol *De les viandes* hom indica que: *Jatsia que-s pertanga-a les Corts dels reys e dels prínceps de diverses e vàries coses habundar, cor, però, moltes vegades moltes viandes, especialment ab treball e gran ministeri conquesides, malalties engenren e-beten lo seny, vicis dins meten, virtuts foragitan, si-no són remesiats per medecina de temperança la qual és mare de castedat; cobejants, donchs, axí a la salut de la pensa con del cors per remey salutable proveyr, statuim que la Cort nostra, regladament, en lo dinar, de dos menjars aparellats tan solament sia contenta...* (pp. 168-69).

⁵ Vegeu l'Apèndix, § 320.

⁶ Vegeu les notes a l'Apèndix, § 317.

⁷ Aquesta obligació referent a les *malalties secretes* del rei, que en els físics, en els cirurgians i en els apotecaris pren la forma de jurament, és exigida també als camarlengs: *E encara si alcuna secreta infirmitat, la qual Déu no vulla, se esdevendrà a nostre cors, aquella a neguna persona, sens nostra licència, no revelaran* (p. 67).

Vegeu el text llatí de les *Leges Palatinae*, part II, rúbr. V.

319

1344, octubre 18. Barcelona.

Capítol sobre els metges de cirurgia de les «Ordenacions fetes per lo molt alt senyor En Pere Terç, Rey d'Aragó, sobre lo regiment de tots los oficials de la sua Cort».

ACA, C, reg. 1529, 2ª part.¹

Publicades per Pròsper de BOFARULL i MASCARÓ, dins *CODOIN*, vol. 5, Barcelona, 1850, pp. 78-79.²

DELS MEGES DE CIRURGIA.

Per tal [que] en medicina dues parts haver no és no coneguda cosa, la qual una física e l'altre sirurgia és appellada, e ja sobre la primera hajam provehït ordonants que·ls metges de física sien en nostra Cort,³ sobre la segona part, de present, en los cases que a Nós o als nostres familiars⁴ esdevenir porien, proveer, duem ordonador que dos en sirurgia experts en la nostra Cort hajam, e ells aquelles coses que necessàries han segons lur art ab sí tenguen,

per tal que del offici a ells injunt a Nós, si cas, lo qual Déu no vuyla, s'esdevenia, e als familiars nostres,¹ servir mils pusquen. E si en temps de pau engir d'aquestes coses per ells diligència haver volem, molt pus fort en temps de guerra, con Nós en host serem, cura a ells ésser deu, ajustants que, prop les tendes nostres o el loch en lo qual Nós estarem lavors, jaguen et romanguen, e encara totes coses que degudament tastar poran abans que a la nostra persona posen, tasten feelment. Als camarlenchs, axí con los phisicians, sotsmeses seran.³ E açò, per tal con en nostra persona obrar han segons lur offici, sacrament e homenatge, axí con los phisicians,³ presten a Nós.

¹ Es tracta d'una còpia de 1787, data en la qual l'original fou tramès a Madrid per reial ordre de 20 de novembre i es va perdre. Pròsper de Bofarull cità, en la seva edició, d'altres manuscrits quasi coetanis de l'original, per bé que tots ells incomplets.

² Hi he introduït una puntuació i una accentuació modernes.

³ Vegeu l'Apèndix, § 318 i les notes al § 317.

⁴ Els domèstics reials.

Vegeu el text llatí de les *Leges Palatinae*, part II, rúbr. VI.

320

1344, octubre 18. Barcelona.

Capítol sobre l'apotecari de les «Ordenacions fetes per lo molt alt senyor En Pere Terç, Rey d'Aragó, sobra lo regiment de tots los officials de la sua Cort».

ACA, C, reg. 1529, 2ª part.¹

Publicades per Pròsper de BOFARULL i MASCARÓ, dins *CODOIN*, vol. 5, Barcelona, 1850, pp. 87-89.²

DEL APOTHECARI.

Qualsque coses, per manera de medicina o de menjar, per Nós prenedores o devant Nós posadores s'esdeventrà presentar, deguda cosa és, no per no coneguda persona, mas per feel et provada, sien confites et contrastades per la qual, ço és assaber, més nédeament et honesta sien confites, per tal que alguna no-s pusca aquí notar suspició ne alguna ocasió no sia donada a algun estrany de mesclar aquí alguna cosa nociva et no nédea.

E axí, ordenam que en la nostra Cort sia tots temps un bo et feel apothecari principal, lo qual qualsque quals confits per la persona nostra ells personalment confesca. E si per alcuna necessitat de nostra persona freturàvem d'alscuns letovaris et de axarops o de qualsque altres medicines, lo dit apothecari aquelles personalment faça et secretament, et tast d'aquelles faça, si són coses tastables, abans que a Nós prenedores, o per altra qualque manera, sien presentades. E-encara, provehir deurà l'apothecari que ell confesca et faça, o de alloure procur, confits o espècies per les altres persones, e aquelles als nostres camarlenchs o als escuders de la Cambra deja liurar.³ E encara, de il·luminaris de cera, tortes e tortices et de candeles, serva ordinació nostra⁴ la qual sobre açò havem feta, et la qual ordinació haja en escrit per tal que aquella mils sens violació quart et observar haja, et aquelles als rebosters do et liure.

Guart-se, encara, lo dit apothecari, a la cura del qual specialment açò pertànyer sàpia, que de les damunt dites confeccions et luminaris algun defalliment en nostra Cort no sia. En après, con caminan en alcun loch irem, deurà l'apothecari lo coadjutor seu davant trametre, per tal que en lo loch d'on partirem ne en lo loch destinat al qual irem de confits et il-luminaris fretura et defalliment no sia trobat. Ne encara volem que aquestes coses, o altres les quals a son offici pertanyen, cometa a altres, sinó a aquell qui serà reebut a ell coadjutor.

En après, ordenam que-l principal apothecari, o son coadjutor, tots temps en la casa nostra jague, aparellats, si algun cas s'esdevenia de son offici, en totes coses exercir.

En après, deurà obehir l'apothecari als meges en aquelles coses que per ell seran faedores concerns medicina, mas serà sotsmès als camarlenchs.⁵ Emperò, d'aquelles coses que aministrarà, compran o distribuen, al mayordom o al escrivà de ració de la nostra Cort sia tengut de retre rahon, e del tresorer, con mester hi serà, reebre moneda per les damunt dites coses necessària.

Sagrament, emperò, e homenatge a Nós faça, axí com l'armador,⁶ ajustat que, si per rahó de son offici, enfermetat secreta en nostra persona sabia, aquella a negun no revelarà.⁵

En après, volem que-l apothecari un coadjutor haja, per Nós elegidor, en l'offici de la sua apothecaria intel·ligent o en alguna manera scient, qui a ell en confegir, si necessari serà, o altres coses faén, ajud; al qual, encara, en la sua absència cometa aquelles coses que a son offici són incumbents o comeses. Lo qual coadjutor deja ajudar als altres oficials⁷ con en son offici propri ell entendre no caldrà. E aquest coadjutor jurarà e homenatge farà als camarlenchs, e a ells obeyrà, axí con lo dit apothecari fer e obeir és estret.⁸

¹ Es tracta d'una còpia de 1787, data en la qual l'original fou tramès a Madrid per reial ordre de 20 de novembre i es va perdre. Pròsper de Bofarull cità, en la seva edició, d'altres manuscrits quasi coetanis de l'original, per bé que tots ells incomplets.

² Hi he introduït una puntuació i una accentuació modernes.

³ Els camarlengs han de *liurar espècies, confits e fruytes e semblants coses a offici de apothecari e de rebsoter pertanyents, los quals fora de la taula Nós menjarem, fet lo tast, a Nós ministraran* (p. 62). Quant a les fruytes, vegeu el capítol *De les fruytes en la taula ministradores* (p. 181), el consum de les quals hi és justificat: *jatsia que menjar de fruytes no sia per meges molt approbat, elles, però, per gràcia dels hòmens són perduytes a tast humanal naturalment són ordonades, perquè en les regions en les quals se fan de bona costuma, e en dinar e en sopar, comunament són ministrades*.

⁴ Vegeu els capítols *De la il·luminació de la Cort real* (pp. 182-83) i *De la il·luminària quant per defunts se celebra* (pp. 184-85), on són explicitades les quantitats i les qualitats de les peces.

⁵ Vegeu l'Apèndix, § 318.

⁶ L'armador ha de jurar al rei *que, per fet seu, dampnatge a nostra persona no vendrà, aus esquivarà per son poder aquell lo qual sabés a Nós en qualque manera poder esdevenir, majorment per aquelles coses les quals a la sua custòdia són comeses, e allò a Nós, no resmenys, revelar no trigarà; e-encara, que res no ha fet ne farà perquè les coses dessus dites no pusca degudament observar* (p. 83).

⁷ De la Cambra, s'entén. Vegeu el capítol *Dels ajudants de la Cambra* (pp. 72-74).

⁸ Vegeu les notes a l'Apèndix, § 317.

Vegeu el text llatí de les *Leges Palatinae*, part II, rúbr. XIV.

321

[1349, octubre].

Notacions de diversos pagaments efectuats pels jurats de Ciutat de Mallorca a diversos professionals sanitaris que anaren amb les forces terrestres i navals que dreçaren per a fer front a l'última temptativa de Jaume (III) de recuperar l'illa i el regne que havia perdut.

ADM, Arxiu Històric del Seminari (fons Eusebi Pascual), «Manual de reebudes e de dades e de pages qui comensa a Nadal del any .M.CCC.XLVIII. e a fi del any .M.CCC.XLVIII.», ff. 45 v., 47 r.-v., 49 v. i 50 v.¹
Publicat per Bartomeu FONT i OBRADOR, "Mallorca en 1349", *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, 32 (1961-1965): 250-51.

ITEM pagam an Guillem Marty, barber metge, per comprar estopa e bendes e pòlveres qui montà en les galeres, —.— .I. *lbr.* X *sol.*

<...>

Deu la Salla an Pere Jacme, que paga per ela an Antoni Alegre, barber sirurgià, per comprar tot arnès de metge qui montà a la nau armada d'En Nogeró,² —.— .II. *lbr.*

E més pagam an Bernat Miquel, barber e metge, qui montà a la nau armada d'En Bezó, per comprar tot arnès de metge, —.— .II. *lbr.*

Item pegam an Arnau Gener, barber e metge, qui montà a la galera d'En Antoni Pou, per comprar tot arnès de metge, —.— .II. *lbr.*

Item an Guillem Novel, barber metge, per comprar tot arnès de metge, e montà a la nau armada d'En Serra, —.— .II. *lbr.*

Item an Andreu de Cazesnoves, barber e metge, per comprar tot arnès de metge e montà ab la nau d'En Bernat Saforteia, —.— .II. *lbr.*

Item pagam an Bernat Bosch, barber e metge, per comprar tot arnès de metge, e montà [a] la nau d'En Ortolà, —.— .II. *lbr.*

Item pagam an Fransesch Fuxà, barber e metge, per comprar totes cozes nasesàries a metge; montà en la galea d'En Pere Devals, —.— .II. *lbr.*

<...>

Item pagam an Berenguer Julià, barber e metge, per comprar les coses nesesàries a metge, qui anà a la ost per terra, —.— .VI. *lbr.*

<...>

Item deliuram e pagam an Bonanat Mateu, barber e metge, qui tornà a la ost, —.— .II. *lbr.*³

¹ Referència que dóna l'autor qui el publica. Per la seva excepcionalitat, he cregut profitós afegir-lo a aquest Apèndix.

² Vegeu l'Apèndix, § 231.

³ A més a més, Bartomeu Font, indica (p. 256) que en el mateix manual (f. 44 v.) apareix que *se mandan a la hueste de Alcúdia los médicos Pere Bazeyla y Bonanat Mateu*, sense transcriure'n els notaments.

FONTS I BIBLIOGRAFIA

1. FONTS PRIMÀRIES

1.1. Fons manuscrites

1.1.1. ARXIU DE LA CORONA D'ARAGÓ

CANCELLERIA REIAL

Pergamins:

Carpetes:	113-115 (1281-1284)
	117 (div. anys)
	175-177 (1308-1312)
	190-197 (1323-1327)
	247-256 (1342-1345)
	272-275 (1353-1356)
	304 (1335-1386)

Cartes Reials:

Pere II el Gran:	1 (1276-1284)
Jaume II el Just:	28-33 (1308-1311)
	56-65 (1321-1325)
Pere III el Cerimoniós:	12-22 (1340-1346)
	30-33 (1342-1346)
	42-45 (1353-1356)

Registres:

PERE II.

Commune, Curie etc.:	43-44 (1278-1284)
Feudorum et Cavalleriarum:	45 (1278-1284)
Gratiarum:	46-47 (1278-1285)
Exercituum et Redemptionum Eorumdem:	51 (1281-1284)
Donationum et Cenariis Equitatum:	52 (1281-1284)
De Rebus Sicilie:	53-54 (1282-1283)
Promiscuum Petri II et Jacobi II:	55 (1282-1306)
Speciale:	56-57 (1284-1285)
Peccunie:	58 (1284-1285)

Lloctinència de l'infant Alfons.

Speciale: 59-62 (1282-1285)

JAUME II.

Commune: 140-146 (1306-1311)
 148-149 (1311-1312)
 173-186 (1321-1325)

Gratiarum: 204-208 (1306-1311)
 220-227 (1321-1325)

Officialium: 231-233 (1303-1327)

Curie: 238-239 (1308-1312)
 247-248 (1321-1325)

Sigilli Secreti et Secretorum: 251 (1289-1317)
 254 (1297-1325)

Solutionum: 267 (1306-1309)
 271-273 (1309-1313)
 283-285 (1321-1326)

Varia:

Expensarum: 288 (1322)

Procesus Templariorum: 291 (1307-1315)

Conventionum et Dotum Reginarum: 292 (1296-1327)

Thesaurarii: 147 (1310-1311)
 297-298 (1308-1313)
 302 (1322-1335)

Monetatici: 304 (1302-1327)

Extimacione Equorum in Viatico Almarie: 305 (1309)

Exercituum et Curiarum: 307-308 (1301-1326)

Cavalleriarum: 313-314 (1302-1318)

Sardinie et Officialium: 316 (1326-1330)

Constitutionum de tenendo Tabulam: 317 (1311-1327)

Revocationum Sicilie, Sardinie et Inhibitionum: 323 (1295-1331)

Subsidiorum: 326-329 (1307-1327)

Legationum: 334-339 (1300-1327)

Sardinie et Corsice: 341-342 (1303-1326)

Remissionum Vicarie Rivipulli: 343 (1310-1342)

Viagio Almarie: 344-345 (1309-1310)

Majoricarum: 347 (1318-1327)

Lloctinència de la reina Blanca.

Regine Blanche: 289-290 (1306-1310)

Lloctinència de l'infant Jaume.

Commune: 351 (1309-1314)

Lloctinència de l'infant Alfons.

Commune: 371-375 (1322-1325)

Gratiarum: 386-392 (1322-1326)

Sardinie: 394-403 (1321-1327)

Curie: 408 (1324-1325)

Sigilli Secreti: 411 (1324-1325)

Peccunie: 420-421 (1324-1326)

Varia:	
Serviciorum, Exercituum et Curiarum,	
Homagiorum et Officialium:	424 (1320-1327)
Diversorum:	425 (1314-1324)

Lloctinència de la infanta Teresa d'Entença.

Gratiarum, Officialium, Curie et Secretorum:	426 (1324-1327)
Solutionum et aliorum:	427 (1324-1327)

ALFONS III.

Lloctinència de l'infant Pere.

Varia:	
Firmarum Curie et Homagiorum:	584 (1328-1356)

PERE III.

Commune:	622-630 (1342-1350)
	631-638 (1344-1345)
	674-687 (1352-1356)
Gratiarum:	874-878 (1342-1345)
	896-898 (1353-1356)
Officialium:	953-954 (1342-1345)
	959 (1345-1357)
	964-966 (1352-1356)
Diversorum:	979-981 (1344-1355)
Venditionum:	990-991 (1342-1348)
	993 (1353-1359)
Sardinie:	1012-1013 (1342-1345)
	1023-1031 (1353-1357)
Curie:	1058-1060 (1341-1346)
	1067-1068 (1353-1358)
Sigilli Secreti:	1117-1123 (1342-1345)
	1136-1148 (1349-1358)
Secretorum:	1293 (1355-1374)
Peccunie:	1305-1309 (1342-1346)
	1314 (1348-1374)
	1323-1327 (1352-1373)
Guerre Sarracenorum:	1378 (1340-1349)
Armata:	1398-1401 (1353-1355)
Majoricarum:	618 (1341-1342)
	1406-1411 (1343-1346)
	1417-1418 (1352-1358)
Castroorum:	1462 (1335-1350)
	1463-1466 (1348-1386)
Demandarum et Subsidiarum:	1472-1473 (1346-1363)
Feudorum:	1477-1478 (1345-1380)
Cavallarum:	1482-1483 (1343-1358)
Notularum:	1489 (1342-1347)
Inquisitionum:	1492 (1340-1348)
Exercituum et Curiarum:	1497-1498 (1335-1361)
Subsidiarum:	1502 (1339-1344)
Monete:	1504 (1350-1354)
Notariorum:	1511 (1350-1361)
Cenarum:	1517 (1347-1361)

Varia:	
Sigillorum Majestatis et Secretorum de diversis:	1540 (1354)
Memoriale adversus Regem Castellae:	1541 (1354-1358)
Negotia Secreta:	1545 (1355-1386)

Lloctinència de la reina Elionor de Sicília.

Varia Regine Elionoris:	1564 (1349-1368)
Officialium:	1564 (1349-1368)
Speciale:	1566 (1353-1358)

Lloctinència de l'infant Jaume.

Varia Infantis Jacobi:	1591 (1342-1345)
------------------------------	------------------

Lloctinència de l'infant Pere.

Comune:	1592-1600 (1354-1355)
Gratiarum:	1601 (1354-1355)
Diversorum:	1602 (1355)
Curie et Peccunie:	1603-1605 (1354-1355)
Armata:	1606 (1354-1355)

Reial Audiència:

Processos:	133 (1346-1353)
------------------	-----------------

REIAL PATRIMONI

Mestre Racional:

Administració de les rendes dels infants:	2658 (1323-1325)
Administració de Sardenya:	2064 (1326-1335)
	2070-2071 (1343-1345)
	2079 (1353-1357)
Logudor:	2099 (1354-1357)
Vila d'Esglésies:	2122 (1350-1362)
salines:	2229 (1352-1361)
Batllia General d'Aragó:	1688 (1310-1315)
	1691-1692 (1343-1344)
Batllia General de Catalunya:	969-972 (1322-1324)
	986-987 (1343-1345)
	989 (1354)
Batllia General de València:	1702 (1324)
	1721 (1355)
Batllies locals:	1677 (1344-1348)
Perpinyà:	1677 (1344-1348)
Dècima:	1764-1771 (1308-1309)
Duanes sardes:	2152 (1341-1344)
Castell de Càller:	2130 (1354-1355)
	2153 (1352-1354)
Escrivania de ració:	
Escrivania de ració del rei:	2272 (1323-1324)
	862 (1344-1345)
	866-867 (1343-1344)
	879 (1343-1344)

[Escrivania de ració del rei]:	883 (1343)
	893 (1344)
	817-818 (1350-1360)
	827 (1353-1356)
	852-853 (1351-1362)
	870 (1352-1354)
	880 (1354-1356)
	885-886 (1354)
	894 (1356)
	943 (1356)
Escrivania de ració de la reina:	900 (1351-1356)
Exèrcit:	2457-2458 (1324-1345)
	2459 (1343)
	2461 (1354)
Justícies: ..... Borriana i València:	2911 (1341-1357)
Marina de guerra:	2274 (1324)
	2277 (1342-1350)
	2280 (1351)
	2285-2289 (1354-1355)
Mestre Racional:	
Llibres d'albarans:	623-624 (1308-1312)
	638-639 (1340-1347)
	642 (1354-1357)
	680 (1324-1327)
Llibres de notaments:	774 (1302-1313)
	776 (1321-1327)
	931-932 (1354-1358)
Citacions ordinàries:	686-687 (1327-1362)
Procuració reial als comtats de Rosselló i Cerdanya:	1 (1345-1346)
	12-13 (1353-1355)
Seqües: ..... Vila d'Esglésies:	2025-2026 (1324-1326)
Sots-vegueries:	1545-1546 (1320-1357)
Testamentaries reials: ..... Jaume II:	2249-2250 (1349-1354)
Tresoreria:	
Tresoreria del rei:	271-275 (1308-1311)
	287-293 (1322-1326)
	319-324 (1342-1345)
	335-338 (1353-1356)
Tresoreria de la reina:	454-456 (1342-1345)
	464-468 (1354-1355)
Dispenseria dels infants:	559 (1321)
	560 (1323)
	567-569 (1353-1356)

Batllia General de Catalunya:

2 ^a (Establiments):	Aa-1 (1257-1394)
	Ab-1-Ab-2 (1298-1398)
	Ac-1-Ac-2 (1181-1455)
	Ac-6 (1238-1552)
	Ac-8 (1173-1476)
	Ac-9 (1160-1565)

[2 ^a Establiments):]	Ac·17 (1344-1494)
	Ba·2 (1342-1423)
	Bc·1 (1321-1384)
	F·1 (1308-1309)
3 ^a (Apeus):	Ba·1 (ss. XIII-XVIII)
	Bc·2 (1350-1355)
	Bc·4 (1352-1489)
	Bc·6 (1354-1431)
	Bf·1 (1353-1486)
(Censos):	E·2 (1354-1362)
(Capbreus):	F·12 (1354-1595)
(Molins):	6-7 (1165-1386)
	32 (1148-1683)
4 ^a (Alienacions):	2-4 (1117-1343)
	6-12 (988-1407)
	15 (1267-1410)
	23-25 (1285-1410)
5 ^a (Privilegis):	A·2-A·7 (1149-1544)
	B·1-B·2 (1160-1410)
	B·22 (1272-1662)
6 ^a (Notaments):	A·1-A·4 (1304-1397)
	A·10 (1341-1344)
	A·16 (1347-1358)
	A·18-A·21 (1349-1368)
	A·23 (1343-1375)
7 ^a (Cartes):	Ab·1-Ab·7 (1319-1357)
	Ac·1 (1321-1660)
(Diversos):	B·1 (1250-1500)
(Franqueses):	D·1 (1324-1497)
	D·5 (1321-1600)
(Tretes):	H·1 (1355-1356)
8 ^a (Comptes):	A·3-A·4 (1343-1345)
	C·1-C·2 (1344-1357)
	N·2 (1344-1347)

1.1.2. ARXIU DE LA CATEDRAL DE BARCELONA

CATEDRAL

Pergamins:

Diversorum:	A-D (878-1815)
-------------------	----------------

*CAPÍTOL DE LA CATEDRAL**Constitucions i secretaria:*

A. Constitucions:

3. Resolucions: ..... Llibres de resolucions o actes capitulars: ..... 1343-1497.

Dignitats i oficis:

A. Escrivania del Capítol de la Catedral (Notaria particular):

1. Pere Borrell (1350-1384) 814-16 (1350-1363)

B. Notaris públics de la ciutat:

25. Bernat de Vilarrúbia (1292-1342): 9-11 (1308-1311)
 18-20 (1322-1324)
 42 (1300-1339)
 46-47 (1322-1324)
 97 (1308-1309)
 1008 (1292-1335)
 1018 (1300-1339)
26. Guillem Borrell (1313-1337): 56-62 (1322-1325)
 1008 (1319-1337)
31. Pere Borrell (1338-1385): 49 (1355-1374)
 101-03 (1352-1356)
 120-26 (1343-1345)
 132-60 (1348-1359)
 216-18 (1344-1356)
 1008-1009 (1339-1395)
33. Bernat de Torre (1345-1366): 225-27 (1351-1357)
34. Francesc des Puig (1347-1360): 232-35 (1347-1354)
 237-45 (1349-1358)
 247 (1351-1352)
35. Ferrer de Conamina (1352-1353): 248 (1352-1353)
36. Simó de Forest (1353): 249 (1353)
37. Francesc de Laderosa (1356): 250 (1356)
49. Anònims: 49 (1309-1334)
 88 (1349)
73. Divers: 965 (1356)

*Procures:*3. Llegats de llibres *extravagants*:

Patrimoni reial:

- Marmessoria de la infanta Teresa d'Entença (1327-1329)
 Escrivania de ració del rei (1334-1342)
 Marmessoria d'Alfons III el Benigne (1347-1348)
 Contribucions per a la campanya de Sardenya (1347)

Comptes de companyies, comerciants, navegants, individus, etc.:

- Marmessoria de Pere de Marata (1267-1319)
- Llibre de comptes d'un mercader (1321-1326)
- Llibre de comptes de Bernat Vejà (1318-1335)
- Llibre de comptes de Bernat de Tarascó (1312-1333)
- Llibre de comptes comercials de Berenguer Benet (1319-1328)
- Llibre de comptes del procurador del comte Ramon Roger de Pallars (1323-1341)
- Comptes de Joan Bonet (1332-1356)
- Manual de comptes de Joan Bonet (1338-1344)
- Llibre de comptes de Bernat Angelats (1338-1353)
- Llibre de comptes de Bernat Bonet (1340-1349)
- Comptes del viatge a Xipre de Joan Bonet (1343)
- Primer llibre de comptes d'Arnau Guerau (1342-1347)
- Llibre de comptes de Pere ça Era (1344-1347)
- Llibre de deutes, trameses i rebudes de Mitjavila i companyia (1345-1370)
- Llibre de despeses familiars i altres comptes comercials de Berenguer Benet (1345-1347)
- Llibre de comptes del majordom del comte Ramon Roger de Pallars (1345-1346)
- Compte de venema, per a mi, Berenguer Saborit (1351-1369)

Comptes comuns a diverses administracions:

- Lligall d'albarans de diverses coses i senyors (ss. XIII-XIV)
- Comptes de la nau de N'Arnau Spaher e d'En Romeu d'Olzineles (s. XIV)
- Comptes del *capitú* Joan Duran (s. XIV)
- Rebudes de les capellanies que no es paguen (1355-1369)

Caritat o mensa capitular:

8. Aniversaris:

Morabatins: .....Manual de rebudes (1352-1380)

10. Pastrim:

Diversa: .....Capbreu de la Casa de la Caritat (1351-1358)

12. Marmessories de la Caritat: .....

Francesc Grony (1300-1350)
 Bonanat Juncosa (1300)
 Guillem de Sant Feliu (1304)
 Bernat de Fenollar (1325-1328)
 Feliu de Vaies (1344)
 Pere Ferrer (1346)
 Antic ses Riberes (1348)
 Liquidació d'una heretat (1348)
 Jaume Sarrà (1348)
 Pere Brunet (1352-1358)

Pia Almoïna:

A. Llibres notariais:

Liber testamentorum: I-II.

Inventaris: I-III.

B. Administració:

1. Entrades:

Censos i censals:

Capbreus-Llevadors: Ciutat i territori units: 1348, 1349, 1350.
 Territori: 1358.

Albarans: 1325, 1325, 1345, 1350, 1351, 1352, 1353, 1354, 1356, 1357, 1358.	
Marmessories:	Blanca de Cardoner (1297)
	Bernat Fàbrega (s. XIV)
	Francesc Palau (s. XIV)
	Nicolau Ripoll (1307)
	Bernat Fonollar (1326)
	Bartomeu de Miramat (1332-1391)
	Arnau Ballester (1343-1351)
	Comte i comtessa de Pallars (1345-1350)
	Bartomeu Rovira (1346)
	Pere Comte, canonge (1350)
	Francesc Fonollet (1353-1357)

2. Sortides:

Administració general:

Format major:	1309, 1323-1324, 1325, 1325-1326, 1353.
Albarans:	1357-1361.
Majordomia:	1343-1345, 1344-1345, 1348, 1351-1353, 1353, 1355-1356.

Processos:

Civils:	1343, 1356-1361, 1358-1360.
---------------	-----------------------------

1.1.3. ARXIU HISTÒRIC MUNICIPAL DE BARCELONA

*FONS MUNICIPAL**Consell de Cent:*

Llibres del Consell:	I-7-I-8 (1321-1324)
	I-18-I-20 (1350-1359)
Ordinacions especials:	V-1 (1349-1356)
Lletres reials originals:	IX-1 (1340-1398)
Clavaria:	XI-1 (1357-1358)
	XI-165 (1358)
Manual:	XIII-1 (1324-1327)
Notulorum:	XIV-23 (1356-1361)
Diversorum:	XV-1-XV-7 (792-1690)
Corts:	XVI-1-XVI-3 (1350-1359)
Estudi General:	XVIII-1 (s. XIV-....)
Fogatges:	XIX-22-XIX-25 (s. XIV)
	XIX-35-XIX-36 (s. XIV)
Àpoques:	XXI-1 (1358-1359)
Albarans:	XXII-1 (1356-1357)
	XXII-3 (s. XIV [=1369])

Plets i processos:	XXIII·1-XXIII·4 (1291-1338)
	XXIII·41 (ss. XIV-XV)
Sentències i provisions:	XXIV·1 (dd.aa.)

Consellers:

Esborrany de lletres:	I·1 (1303-1428)
Esriptures varies:	II·1 (1058-1499)
Política i guerra:	III (1300-....)
Imposicions:	VI·5 (1348-1351)
	VI·28-VI·33 (1280-s. XIX)
Armades i port:	VII·22 (1342-s. XV)
Baronies de la ciutat:	XII (1308-....)
Obreria:	XIV·1-XIV·2 (1351-1358)
Censals:	XV·231 (1302-1628)
Eclesiàstics i Inquisició:	XVIII (s. XIV-....)
Vària:	XIX·9 (1358-....)
Processos:	XX (s. XIII-....)

ARXIU DEL VEGUER

Sentències:	I·1 (1357-1358)
Cartes del rei al veguer:	VIII·1 (1336-....)
Cartes del veguer i del batlle:	IX·1 (1346-....)
Crides del veguer i del batlle:	X·1 (1355-....)
Nomenament de notaris:	XIV·1 (1348-1385)
Processos:	1 (1352-1401)

ARXIU NOTARIAL

Inventaris:	I·1 (1348-s. XV)
Contractes:	IX·7 (1302-1400)
	IX·13 (1391-1399)
	IX·15 (1390-1399)
Vària:	X·1-X·7 (1337-1398)
Registres:	XVII·9 (1349-1352)

1.1.4. ARXIU HISTÒRIC DE PROTOCOLS DE BARCELONA

9. <i>Bartomeu de Miramat</i> (1335-1381):	3-4 (1343-1356)
	11 (1354-1381)
12. <i>Pere de Folgueres</i> (1338-1345):.....	2 (1344-1345)
13. <i>Pere d'Olm</i> (1339-1372):	9 (1343)
	2 (1343-1344)

[13. <i>Pere d'Olm</i> (1339-1372):]	11 (1352-1354)
	4 (1354)
	29 (1354)
	31 (1353-1360)
14. <i>Ramon Morell</i> (1344-1362):	4 (1344)
	6 (1355)
	8 (1344-1359)
16. <i>Bonanat Rimentol</i> (1348-1371):	1 (1348-1370)
17. <i>Jaume Ferrer</i> (1349-1368):	3-5 (1349-1360)
	8 (1351-1354)
18. <i>Guillem de Sant Hilari</i> (1349-1387):	3 (1355-1357)
19. <i>Pere Martí</i> (1351-1385):	1 (1354-1358)
	2 (1345-1372)
20. <i>Pere de Brull</i> (1352-1357):	1 (1352-1357)
22. <i>Francesc de Ladermosa</i> (1355-1389):	5-6 (1355)
	32 (1355-1358)

1.2. FONTS PUBLICADES

1.2.1. Col·leccions i reculls documentals

Estanislau de K. AGUILÓ i AGUILÓ, "Lletres Reials", *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 22 (1928-1929): 43-46, 55-56, 68-70, 155-57, 164-67, 213-15, 236-37, 302-04, 328-30, 355-58 i 385-91; i 23 (1930-1931): 29-32 i 40-43.

Ramon D'ALÒS-MONER i DE DOU (ed.), "Col·lecció de documents relatius a Arnau de Vilanova", *Estudis Universitaris Catalans*, 3 (1909): 47-53, 140-48, 331-32, 447-49, 531-34; 4 (1910): 110-19 i 496-98; i 6 (1912): 98-103.

———, "De la marmessoria d'Arnau de Vilanova", dins *Miscel·lània Prat de la Riba*, vol. 1, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1923, pp. 289-306.

Agustí ALTISENT, *L'almoïna reial a la cort de Pere el Cerimoniós. Estudi i edició dels manuscrits de l'almoïner fra Guillem Deudé, monjo de Poblet (1378-1385)*, Abadía de Poblet (Scriptorium Populeti, 2), 1969.

Luisa D'ARIENZO, *Carte reali diplomatiche di Pietro IV il Cerimonioso, re d'Aragona, riguardanti l'Italia*, dins *CODOIN*, vol. 45, Pàdua, CEDAM, 1970.

- Antoni ARRIBAS i PALAU, *La conquista de Cerdeña por Jaime II de Aragón*, Barcelona, Instituto Español de Estudios Mediterráneos, 1952.
- Yitzhak BAER (ed.), *Die Juden im christlichen Spanien. Erster Teil: Urkunden und Regesten*, vol. 1 (*Aragonien und Navarra*) i vol. 2 (*Kastilien / Inquisitiosakten*), Berlín, (Veröffentlichungen der Akademie für die Wissenschaft des Judenthums. Historische Sektion, 4), 1929 i 1936 [reimpr. amb una nova introducció de l'autor i una bibliografia sel·leccionada per H. BAINART, Westmead, Farnborough, 1970].
- Martí DE BARCELONA, O.F.M. Cap. (ed.), "Nous documents per a la biografia d'Arnau de Vilanova", *Analecta Sacra Tarraconensia*, 11 (1935): 85-127 [Forma part de la *Miscel·lània Finke d'història i cultura catalana*].
- , "Regesta de documents araldians coneguts", *Estudis Franciscans*, 47 (1935): 261-300.
- , "La cultura catalana durant el regnat de Jaume II", *Estudios Franciscanos*, 91 (1990): 213-95 i 92 (1991): 127-245 i 383-492.
- Miquel BATLLORI, S. J., "La documentación de Marsella sobre Arnau de Vilanova y Juan Blasi", *Analecta Sacra Tarraconensia*, 21 (1948): 75-119.
- Carlo BAUDI DI VESME (ed.), *Codex Diplomaticus Ecclesiensis*, Torí, Frat. Bocca (Monumenta Historiae Patriae, 17), 1877.
- Pròsper DE BOFARULL i MASCARÓ i al. (eds.), *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón (CODOIN)*, 50 vols., Barcelona, 1847-1977.
- Pròsper DE BOFARULL i MASCARÓ (ed.), *Repartimientos de los reinos de Mallorca, Valencia y Cerdeña*, dins *CODOIN*, vol. 11, Barcelona, 1856.
- Manuel DE BOFARULL i DE SARTORIO (ed.), *Proceso contra el rey de Mallorca D. Jaime III, mandado formar por el rey D. Pedro IV de Aragón*, dins *CODOIN*, vols. 29-31, Barcelona, 1866.
- Alberto BOSCOLO, *Documenti sull'economia e sulla società in Sardegna all'epoca di Alfonso il Benigno*, Pàdua, CEDAM (Studi e documenti di storia, 1), 1973.
- Raffaele CALVANICO, *Fonti per la storia de la medicina e della chirurgia per il regno di Napoli nel periodo angioino (a. 1273-1410)*, Nàpols, L'Arte Tipografica, 1962.
- Isidoro CARINI, *Gli Archivi e le Biblioteche di Spagna in rapporto alla storia d'Italia in generale e di Sicilia in particolare*, Parte seconda, Palerm, 1884.
- Francesc CARRERAS i CANDI, "Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya. (segles XIII a XVIII)", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 11 (1924): 292-334 [La Guàrdia dels Prats, 1275; Barcelona, 1301; Cabacers, 1315; i Mostassafèria de Solsona, 1434] i 365-431 [Tortosa, 1340-1344]; i 12 (1925-1926): 37-62 [El Perelló, 1341-1342; La Galera, 1343, 1344 i 1385; i Amposta, 1344-1346], 121-53 [Sant Celoni, 1370; i Fullola, 1385], 189-208 [Fullola, 1385; Vallfogona de Riucorb, 1393; i Valls, 1299-1325], 286-95 [Valls, 1299-1325], 368-80 [Valls, 1299-1325; i Balaguer [1313-1337], 419-23 [Balaguer, 1313-1337] i 520-33 [Balaguer, 1313-1337].

- Francesco Cesare CASULA, *Carte reali diplomatiche di Alfonso III il Benigno, re d'Aragona, riguardanti l'Italia*, dins *CODOIN*, vol. 44, Pàdua, CEDAM, 1971.
- , *Carte reali diplomatiche di Giovanni I il Cacciatore, re d'Aragona, riguardanti l'Italia*, dins *CODOIN*, vol. 48, Pàdua, CEDAM, .
- Roc CHABÀS i LLORENS, "Sección de documentos", *El Archivo*, 2 (1887-1888): 321-408.
- , "Inventario de los libros, ropas y demás efectos de Arnaldo de Villanueva", *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, 9 (1903): 189-203.
- Rafael CONDE y DELGADO de MOLINA i Antoni M. ARAGÓ CABAÑAS, *Castell de Càller. Cagliari catalano-aragonese*, Càller, CNR-Istituto sui rapporti italo-iberici (Collana di studi italo-iberici, 8), 1984.
- Josep COROLEU i INGLADA, "Las costumbres catalanas en la Edad Media. I. El desafío y las guerras particulares según el derecho de los *Usatges* y las Constituciones de Cataluña", *Revista Histórica*, 36 (1877): 97-115.
- Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña [Cortes privativas del antiguo Principado de Cataluña]*, 26 vols., Madrid, Real Academia de la Historia, 1896-1922.
- Henri DENIFLE i Émile CHATELAIN, *Chartularium Universitatis Parisiensis*, 4 vols., París, Université de Paris-Sorbonne, 1889-1897.
- Manuel Vicent FEBRER ROMAGUERA (ed.), *Cartas pueblas de las morerías valencianas y documentación complementaria*, vol. 1 (1234-1372), Saragossa, Facsímil (Textos Medievales, 83), 1991.
- Heinrich FINKE, *Aus den Tagen Bonifaz' VIII. Funde und Forschungen*, Münster, Aschendorff (Vorreformationsgeschichtliche Forschungen, 2), 1902.
- , *Papsttum und Untergang des Templeordens*, 2 vols., Münster, Druck und Verlag der Aschendorffschen Buchhandlung (Vorreformationsgeschichtliche Forschungen, 2), 1907.
- (ed.), *Acta Aragonensia. Quellen zur deutschen, italienischen, französischen, spanischen, zur Kirchen- und Kulturgeschichte aus der diplomatischen Korrespondenz Jaymes II. (1291-1327)*, 3 vols., Berlín-Leipzig, Walter Rothschild, 1908-1922.
- (ed.), "Nachträge und Ergänzungen zu den Acta Aragonensia", *Spanische Forschungen der Görresgesellschaft*, 4 (1933): 355-536.
- Bartomeu FONT i OBRADOR, "Mallorca en 1349", *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, 32 (1961-1965): 245-60.
- Arcadi GARCIA i SANZ i Josep M. MADURELL i MARIMON, *Societats mercantils a Barcelona*, 2 vols., Barcelona, Fundació Noguera (Textos i Documents, 11-12), 1986.
- Alexandre-Charles GERMAIN, *Cartulaire de l'Université de Montpellier*, vol. 1 (1181-1400), Montpellier, Université de Montpellier, 1890.

- Daniel GIRONA i LLAGOSTERA, "Itinerari de l'Infant En Joan, fill del rei En Pere III. 1350-1387", dins *III Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, vol. 2, València, 1923, pp. 169-591.
- Francesco GIUNTA i Antonio GIUFFRIDA (eds.), *Acta siculo-aragonensia*, vol. 2 (*Corrispondenza tra Federico III di Sicilia e Giacomo II d'Aragona*), Palerm, Società Siciliana per la Storia Patria, 1972.
- Luis GONZÁLEZ ANTÓN, *Las Uniones aragonesas y las Cortes del Reino (1283-1301)*, 2 vols., Saragossa, CSIC, 1975.
- Eduardo GONZÁLEZ HURTEBISE (ed.), *Libros de Tesorer  de la Casa Real de Aragón*, vol. 1 (*Reinado de Jaime II. Libros de cuentas de Pedro Boyl, Tesorero del monarca desde marzo de 1302 a marzo de 1304*), Barcelona, Tip. Luis Benaiges, 1911.
- Ramon GUBERN (ed.), *Epistolari de Pere III*, vol. 1, Barcelona, Barcino (Els Nostres Clàssics, A, 78), 1955.
- Augustin JAL, *Archéologie Navale*, 2 vols., Paris, 1840.
- Florencio JANER, *Condición social de los moriscos de España: causas de su expulsión y consecuencias que esta produjo en el orden econ mico y político*, Madrid, 1857.
- Ramon JORDI i GONZÁLEZ i José Luis GÓMEZ CAAMAÑO, "Contratos de aprendizaje de boticario en la Barcelona medieval", *Boletín de la Sociedad Española de Historia de la Farmacia*, 24(95) (1973): 122-26.
- Ramon JORDI i GONZÁLEZ, "Viejos papeles del siglo XIV: 1334, 1344, 1354 [licencias del rey Pedro IV de Aragón a los boticarios barceloneses Pedro de Gener y Bernardo Catll s]", *Boletín Informativo de Circular Farmac tica*, 79 (1976): 55-60.
- , "Viejos papeles del siglo XIV: 1312, 1316, 1339, 1336 [licencia para construir un horno de cocer pan concedida por el rey Pedro IV de Aragón al boticario Andrés de Vallfarsosa] [confirmación de privilegios hecha por el rey Pedro IV de Aragón a Pedro Janer]", *Boletín Informativo de Circular Farmac tica*, 80 (1976): 35-43.
- , "Viejos papeles del siglo XIV: 1342 [venta de un censo por el rey Pedro IV de Aragón al boticario de Vic Pedro de Bertrellans]", *Boletín Informativo de Circular Farmac tica*, 81 (1976): 34-41.
- Carlos LALIENA CORBERA (ed.), *Documentos municipales de Huesca. 1100-1350*, Osca, Ajuntament (Colección Cr nica, 3), 1988.
- Amada LÓPEZ de MENESES (ed.), "Florilegio documental del reinado de Pedro IV de Aragón", *Cuadernos de Historia de España*, 13 (1950): 181-90; 14 (1950): 183-87; 15 (1951): 170-79; 16 (1951): 160-71; 17 (1952): 167-76; 18 (1952): 161-71; i 23-24 (1959): 348-54.
- (ed.), "Documentos culturales de Pedro el Ceremonioso", *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, 5 (1952): 669-737.
- (ed.), "Documentos acerca de la Peste Negra en los dominios de la Corona de Aragón", *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, 6 (1953-1955): 291-435.

- Michael R. McVAUGH (ed.), "Further Documents for the Biography of Arnau de Vilanova", *Dynamis*, 2 (1982, ap. març 1983): 363-72.
- Josep M. MADURELL i MARIMON (ed.), "La contratación laboral judaica y conversa en Barcelona (1349-1416). Documentos para su estudio", *Sefarad*, 16 (1956): 33-71 i 369-98, i 17 (1957): 73-102.
- , "Contabilidad de una compañía mercantil trescentista barcelonesa (1334-1342)", *Anuario de Historia del Derecho Español*, 35 (1965): 421-525.
- i Arcadi GARCIA i SANZ, *Comandas comerciales barcelonesas de la Baja Edad Media*, Barcelona, Col·legi Notarial - CSIC (Anejos del Anuario de Estudios Medievales, 4), 1973.
- Jesús-Ernest MARTÍNEZ FERRANDO, *Catálogo de la documentación relativa al antiguo reino de Valencia*, vol. 1 (*Jaime I el Conquistador*), Madrid, Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos, 1933, i vol. 2 (*Pedro el Grande*), Madrid, *idem*, 1934.
- , *Jaime II de Aragón. Su vida familiar*, 2 vols., Barcelona, CSIC, 1948.
- , *Índice cronológico de la Colección de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, dins *CODOIN*, vols. 42-I (Barcelona, 1958) i 42-II (Barcelona, 1973).
- Francesc MARTORELL i TRABAL, "Inventari dels béns de la cambra reyal en temps de Jaume II (1323)", *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 4 (1911-1912): 553-67.
- Marcelino MENÉNDEZ PELAYO, *Arnaldo de Vilanova, médico catalán del siglo XIII. Ensayo Histórico*, Madrid, M. Murillo, 1879; i també a IDEM, *Historia de los heterodoxos españoles*, Madrid, Librería Católica de Sa José, 1880, vol. 1, pp. 449-87 i 720-81 [2ª ed., Madrid, Librería General de Victoriano Suárez, 1918, vol. 3, pp. 179-225 i XLIX-CXXIX] [3ª ed., vol. 2, Madrid-Santander, CSIC, 1947, pp. 247-92 i vol. 7 (documents), Madrid, CSIC, 1948, pp. 232-322, corresponents als vols. 36 i 41 de les *Obras Completas*, reimpr.: Madrid, CSIC, 1965].
- Joaquim MIRET i SANS, *Les cases de templers y hospitalers en Catalunya. Aplech de noves y documents històrics*, Barcelona, Casa Provincial de Caritat, 1910.
- Raimon NOGUERA i GUZMÁN, "Documentos para el estudio de la marina barcelonesa durante el siglo XIV", *La Notaría*, 80 (1945): 266-80.
- Marçal OLIVAR i DAYDÍ, *La vajilla de madera y la cerámica de uso en Valencia y en Cataluña durante el siglo XIV (según los inventarios de la época)*, València, CSIC (Annex nº 2 dels *Anales del Centro de Cultura Valenciana*), 1950 [i a IDEM, *Obra dispersa*. Llibre en homenatge en el seu 90è aniversari a cura de Francesc Fontbona i Amadeu-J. Soberanas i Lleó, Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 1991, pp. 165-220].
- Gabriella OLLA REPETO, *Saggio di fonti dell'Archivio de la Corona de Aragón di Barcellona relative alla Sardegna aragonese (1323-1479)*, vol. 1 (*Gli anni 1323-1396*), Roma, Pubblicazioni degli Archivi di Stato (Fonti e Sussidi, 8), 1975.
- Elías OLMOS CANALDA, "Inventario de los documentos escritos en pergamino del Archivo de la Catedral de Valencia", *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 103 (1933): 141-293 i 543-616.

- "Proceso formado al Rey D. Jaime de Mallorca por orden del Rey D. Pedro IV de Aragón", dins *Memorial Histórico Español. Colección de documentos, opúsculos y Antigüedades que publica la Real Academia de la Historia*, vol. 3, Madrid, 1852, pp. 165-408.
- José M. QUADRADO, *Privilegios y franquicias de Mallorca. Cédulas, capítulos, estatutos, órdenes y pragmáticas otorgadas por los reyes de Mallorca, de Aragón y de España desde el siglo XIII hasta el fin del siglo XVII*, Ciutat de Mallorca, Escuela Tipográfica Amengual, 1894.
- , "Proceso instruido en 1345 contra el Gobernador Arnaldo de Erill, su asesor Des Torrents y el Procurador Real Bernardo Morera, acusado de favorecer a los partidarios del destronado Jaime III, con otros procedimientos tocantes a la confiscación de bienes de los condenados a muerte y al destierro de los sospechosos", *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 15 (1914-1915): 1-15, 65-80 i 81-94.
- Josep RAMIS D'AYREFLOR i SUREDA, "Defensa de Mallorca per son Rey Jaume III contra Pere IV d'Aragó", *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 22 (1928-1929): 70-72.
- , "Estament militar i Prohoms amb honors de cavallers de Mallorca de mitjan segle XIV (1332-1362)", *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 26 (1935-1936): 3-24 i 124-36.
- Jean RÉGNÉ, "Catalogue des actes de Jaime Ier, Pedro III et Alfonso III, rois d'Aragon, concernant les juifs (1213-1291)", *Revue des Études Juives*, 60 (1910): 161-201; 61 (1911): 1-43; 62 (1911): 38-73; 63 (1912): 245-68; 64 (1912): 67-88 i 215-35; 65 (1913): 61-88 i 196-223; 66 (1913): 252-62; 67 (1914): 53-81 i 195-224; 68 (1914): 198-221; 69 (1919): 135-220, i 70 (1920): 74-87 i 195-208 [reed. en un volum a càrrec de Yom Tov ASSIS i Adam GRUZMAN amb el títol *History of the Jews in Aragon. Regesta and Documents 1213-1327*, Jerusalem, Haim Beinart (Hispanica Judaica, 1), 1978].
- , "Catalogue d'actes pour servir à l'histoire des juifs de la Couronne d'Aragon sous le règne de Jaime II (1291-1327)", *Revue des Études Juives*, 73 (1921): 195-209; 75 (1922): 140-78; 76 (1923): 58-93 i 183-210; 77 (1923): 177-99; i 78 (1924): 102-48 [reed. en un volum a càrrec de Yom Tov ASSIS i Adam GRUZMAN amb el títol *History of the Jews in Aragon. Regesta and Documents 1213-1327*, Jerusalem, Haim Beinart (Hispanica Judaica, 1), 1978].
- Josep RIUS i SERRA, "Més documents sobre la cultura catalana medieval", *Estudis Universitaris Catalans*, 13 (1928): 135-70.
- Mateu RODRIGO LIZONDO, "La protesta de València de 1318 y otros documentos inéditos referentes a Arnau de Vilanova", *Dynamis*, 1 (1981): 241-73.
- Jordi RUBIÓ i BALAGUER, Ramon D'ALÒS-MONER i DE DOU i Francesc MARTORELL i TRABAL, "Inventaris inèdits de l'Orde del Temple a Catalunya", *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 1 (1907): 385-407.
- Jordi RUBIÓ i BALAGUER, "Metjes y cirurgians juheus. Notes referents a alguns dels que apareixen en els registres del segle XIV, de l'Arxiu de la Corona d'Aragó", *Estudis Universitaris Catalans*, 3 (1909): 489-97.
- Antoni RUBIÓ i LLUCH (ed.), *Documents per l'història de la cultura catalana mig-eval*, 2 vols., Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1908 i 1921.

- (ed.), *Diplomatari de l'Orient català (1301-1409). Col·lecció de documents per a la història de l'expedició catalana a Orient i dels ducats d'Atenes i Neopàtria*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1947.
- Joan SANS i BARUTELL (ed.), "Documentos concernientes a la armada que en 1351 mandó aprestar el rey Don Pedro IV de Aragón en contra de genoveses...", dins *Memorial Histórico Español. Colección de documentos, opúsculos y Antigüedades que publica la Real Academia de la Historia*, vol. 2, Madrid, 1851, pp. 249-389.
- Pere Antoni SANXO i VICENS, "Sobre cavalls armats (1479)", *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 18 (1920-1921): 227-28.
- Arrigo SOLMI, "Nuovi documenti per la storia della conquista aragonesa", *Archivio Storico Sardo*, 5 (1909): 142-55.
- Ugo STEFANUTTI, *Documentazioni cronologiche per la storia della medicina, chirurgia e farmacia in Venezia dal 1258 al 1332*, Venècia, Ferdinando Ongania, 1961.
- Pasquale TOLA (ed.), *Codex Diplomaticus Sardiniae*, 2 vols. en tres toms, Torí, Impr. Reale (Monumenta Historiae Patriae, 10-I, 10-II i 12), 1861 i 1868 [reed. corregida i ampliada, amb el títol: *Codice Diplomatico della Sardegna*, a cura d'A. BOSCOLO i F. C. CASULA, Sàsser, Carlo Delfino, 1984-1985].
- Antonio DE LA TORRE y DEL CERRO (ed.), *Documentos para la historia de la Universidad de Barcelona*, vol. 1 (*Preliminares, 1289-1451*), amb introducció, notes i comentaris de Jordi RUBIÓ i BALAGUER, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1971.
- Anna UNALI, *Il «Libre d'acordament». Arruolamento di equipaggi catalani per la guerra di corsa nel '400*, Càller, CNR-Istituto sui rapporti italo-iberici (Collana di studi italo-iberici, 4), 1982.
- Joan VICH i SALOM i Joan MUNTANER i BUJOSA (ed.), *Documenta Regni Majoricarum (miscelánea). Colección de documentos inéditos para la historia del antiguo Reino de Mallorca (1229 a 1349)*, Ciutat de Mallorca, Amengual y Muntaner, 1945.
- Joaquín Lorenzo VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, 22 vols., Madrid-València, Impr. Real, 1803-1852.
- Pere VOLTES i BOU, "Notas sobre médicos barceloneses de los siglos XIV y XV", *Medicina Clínica*, 25 (1955): 127-29.

1.2.2. Cròniques, ordinacions i fonts narratives

- [ALFONS X el Savi], *Las Siete Partidas*, editades a cura de la Real Academia de la Historia, 3 vols., Madrid, Imprenta Real, 1807 [reimpr.: Madrid, Atlas, 1972].
- , *Primera Crónica General de España*, ed. a cura de Ramón MENÉNDEZ PIDAL, 2 vols., Madrid, Nueva Biblioteca de Autores Españoles, 1906 [reimpr.: Madrid, Gredos, 1977].

- , *Espéculo*. Edición y análisis crítico por Gonzalo MARTÍNEZ DÍEZ y José Manuel RUIZ ASENCIO, Ávila, Fundación Sánchez Albornoz (Leyes de Alfonso X, vol. 1), 1985.
- , *Fuero Real*. Edición y análisis crítico por Gonzalo MARTÍNEZ DÍEZ, José Manuel RUIZ ASENCIO y César HERNÁNDEZ ALONSO, Ávila, Fundación Sánchez Albornoz (Leyes de Alfonso X, vol. 2), 1988.
- Pedro Màrtir DE ANGLERÍA, *Epistolario*. Estudio y traducción por José LÓPEZ DE TORO, 4 vols., Madrid, Góngora (Documentos inéditos para la historia de España, vols. 9-12), 1953-1957.
- Andrés BERNÁLDEZ, *Historia de los Reyes Católicos Don Fernando y Doña Isabel*, a cura d'Antonio BENAVIDES, dins Cayetano ROSSELL (ed.), *Crónicas de los reyes de Castilla desde Don Alfonso el Sabio hasta los Católicos Don Fernando y Doña Isabel*, vol. 3, Madrid, Atlas (Biblioteca de Autores Españoles desde la formación del lenguaje hasta nuestros días, 70), 1953, pp. 567-773.
- Prim BERTRAN i ROIGÉ (ed.), "El text català dels primers estatuts de l'orde de l'Hospital", dins *Haciendo historia: Homenaje al Prof. Carlos Seco*, Madrid, Universidad Complutense, 1989, pp. 23-30.
- Pròsper DE BOFARULL i MASCARÓ (ed.), *Gobierno y Casa Real de los monarcas de Aragón*, dins *CODOIN*, vols. 5 i 6, Barcelona, 1850.
- [Bertran de BORN], *L'Amour et la guerre. L'oeuvre de ———*, editada a cura de G. GOUIRAN, Ais-de-Provença, 1985.
- Esteve Gilibert BRUNIQUER, *Rúbriques de Bruniquer. Ceremonial dels Magnífichs Consellers y Regiment de la Ciutat de Barcelona*, a cura de F. CARRERAS i CANDI i B. GUNYALONS i BOU (eds.), Barcelona, Imp. Henrich y Cia., 5 vols., 1912-1916.
- Àlvar CAMPANER i FUERTES, *Cronicón Mayoricense. Noticias y relaciones históricas de Mallorca desde 1229 á 1800*, Ciutat de Mallorca, J. Colomar, 1881 [reimpr.: Ciutat de Mallorca, 1967].
- Antoni DE CAPMANY i DE MONTPALAU, *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, 3 vols., Madrid, Antonio de Sancha, 1779-1792 [reed. anotada per Emili GIRALT i Carme BATLLE, Barcelona, Càmera Oficial de Comercio y Navegación, 1961-1963]
- , *Ordenanzas de las armadas navales de la Corona de Aragón, aprobadas por el rey Don Pedro IV, año de MCCCLIV. Van acompañadas de varios edictos y reglamentos promulgados por el mismo Rey sobre el apresto y alistamiento de Armamentos Reales y de particulares, sobre las facultades del Almirante, y otros puntos relativos a la navegación mercantil en tiempo de guerra...*, Madrid, Imprenta Real, 1787.
- (ed.), *Código de las costumbres marítimas de Barcelona, hasta aquí vulgarmente llamado Libro del Consulado*, Madrid, Antonio de Sancha, 1791 [reed. anotada per J. M. FONT RIUS, A. M. SAAVEDRA i J. MORRO CERDÀ, Barcelona, Càmera Oficial de Comercio y Navegación, 1965].
- Francesc CARRERAS i CANDI, "Redreç de la reyal casa: ordenaments de Pere «lo Gran» e Anfós «lo Lliberal» (segle XIII)", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 5 (1909): 97-

108. Publicat després dins IDEM, *Miscelánea Histórica Catalana*, vol. 2, Barcelona, 1906 [1918], pp. 307-18.
- Jaime CARUANA GÓMEZ DE BARREDA (ed.), *El fuero latino de Teruel*, Terol, Instituto de Estudios Turolenses, 1974.
- Gonzalo CHACÓN, *Crónica de Don Álvaro de Luna, condestable de Castilla, maestre de Santiago*, editada a cura de Juan DE MATA CARRIAZO, Madrid, Espasa-Calpe (Colección de Crónicas Españolas, vol. 2), 1940.
- Marc Tul·li CICERÓ, *Epistulae*, Oxford, Oxford University Press, vols. 1 (1901) i 3 (1958).
- Germà COLON i Arcadi GARCÍA SANZ (eds.), *Llibre del Consolat de Mar*, 4 vols., Barcelona, Fundació Noguera - Fundació Salvador Vives Casajuana - Rafael Dalmau, 1981, 1982, 1984 i 1987.
- Constitutions y altres drets de Cathalunya*, compilats en virtut del Capítol de Cort LXXXII de las Corts per la S. C. y R. Majestat del Rey Don Philip IV, nostre senyor, celebradas en la ciutat de Barcelona, any .M.DCCII., Barcelona, Joan Pau Martí i Josep Llopis, 1704, vol. 1 (*Constitutions de Cathalunya*), 2 (*Pragmàticas y altres drets de Cathalunya*) i 3 (*Constitutions y altres drets de Cathalunya supèrfluos, contraris y corregits*) [reed. anastàtica dels tres vols. en un tom: Barcelona, Base, 1973].
- "Crònica del racional de la ciutat de Barcelona (1334-1417)", *Recull de Documents i Estudis*, 1 (1921): 113-92.
- Henri DE CURZON (ed.), *La Règle du Temple*, París, Libr. Renouard-Laurens (Société de l'Histoire de France, 74), 1886.
- Joseph DELAVILLE LE ROULX, "Un nouveau manuscrit de la Règle du Temple", *Annuaire-Bulletin de la Société de l'Histoire de France*, 26 (1889).
- Bernat DESCLOT, *Llibre del rei En Pere*, revisió del text, pròleg i notes a cura de Ferran SOLDEVILA i ZUBIBURU (ed.), *Les Quatre Grans Cròniques*, Barcelona, Selecta (Biblioteca Perenne, 26), 1971, pp. 403-664.
- Diego José DORMER, "Los nobles, cavalleros y ciudadanos que no se quisieron partir ni dexar al señor Rey en la isla de Cerdeña, mientras que estuvo en ella, aunque algunos murieron después que partió del Alguer, pero escriviéronse aquí para que haga remuneración o galardón a sus hijos. Año M.CCC.LIIII", dins IDEM, *Discursos varios de historia*, Saragossa, 1683, pp. 245-57 [reproduït per Giuseppe MELONI, *Genova e Aragona all'epoca di Pietro il Cerimonioso*, vol. 2, pp. 72-79].
- Francesc EIXIMENIS, O.F.M., *Regiment de la cosa pública*. Text, introducció, notes i glossari pel P. Daniel DE MOLINS DE REI, O.M.Cap., Barcelona, Barcino (Els Nostres Clàssics, 13), 1927.
- , *Dotzè llibre del Crestià*, a cura de Curt WITTLIN, Arseni PACHECO, Jill WEBSTER, Josep M. PUJOL, Josefina FÍGULS, Bernat JOAN i August BOVER (eds.), vols. 2-I i 2-II, Girona, Col·legi Universitari de Girona - Diputació de Girona (Obres de Francesc Eiximenis, 3 i 4), 1986 i 1987.

- Gaspar ESCOLANO i Juan B. PERALES, *Décadas de la historia de la insigne y coronada ciudad y reino de Valencia*, 3 vols., Madrid-València, 1878-1880.
- Gian Francesco FARA, *De rebus sardois libri quatuor*, Torí, Cibrario, 1835 [el primer llibre publicat a Càller el 1580].
- Jean FROISSART, *Chroniques*. Début du premier livre. Edition du manuscrit de Rome Reg. lat. 869, par George T. DILLER, Ginebra, Libraire Droz, 1972.
- Furs e Ordinations fetes per los gloriosos Reys d'Aragó als regnícols del Regne de València*, València, Lambert Palmart, 1482 [repr. facs.: València, 1978].
- Enrique GALLEGO BLANCO (ed.), *The Rule of the Spanish Military Order of St. James (1170-1493)*. Latin and Spanish Texts Edited with Apparatus Criticus, English Translation and a Preliminary Study, Leiden, E. J. Brill (Medieval Iberian Peninsula Texts and Studies, 4), 1971.
- Gesta Comitum Barcinonensium*. Textos llatí i català editats i anotats per L. BARRAU i DIHIGO i J. MASSÓ i TORRENTS, Barcelona, Fundació Concepció Rabell i Cibils, 1925.
- Max GOROSCH (ed.), *El fuero de Teruel*, según los Mss. 1-4 de la Sociedad Económica Turolense de Amigos del País y 802 de la Biblioteca Nacional de Madrid, Estocolm-Uppsala, Almqvist & Wiksells, 1950.
- JAUME I, *Llibre dels Feits*, revisió del text, pròleg i notes a cura de Ferran SOLDEVILA i ZUBIBURU (ed.), *Les Quatre Grans Cròniques*, Barcelona, Selecta (Biblioteca Perenne, 26), 1971, pp. 129-402.
- JAUME III de Mallorca, *Leges Palatinae*, a cura de G. HENSCHEN, D. PAPEBROCH, F. BAERT i C. JANNING (eds.), dins *Acta Sanctorum*, vol. de juny-III, Anvers, vid. Henrici Thieullier, 1701, pp. I-XC.
- Ramon LLULL, *Llibre de l'orde de cavalleria*, a cura d'Albert SOLER i LLOPART (ed.), Barcelona, Barcino (Els Nostres Clàssics, A, 127), 1988.
- Josep M. MADURELL i MARIMON (ed.), "Ordenanzas marítimas de 1331 y 1333", *Anuario de Historia del Derecho Español*, 21-22 (1961-62): 611-28.
- Olivier DE LA MARCHE, *L'estat de la maison du duc Charles de Bourgogne, dit le Hardy*, dins MICHAUD et POUJOLAT (eds.), *Mémoires pour servir à l'histoire de France*, vol. 3, París, Éditions du Code Civil, 1837, pp. 579-603.
- Pomponi MELA, *De Chorographia*, a cura de T. FRICK (ed.), Leipzig, Bibliotheca Teubneriana, 1880.
- Diego MONFAR y SORS, *Historia de los Condes de Urgel*, dins Pròsper DE BOFARULL i MASCARÓ (ed.), *CODOIN*, vols. 9-10, Barcelona, 1853.
- Ramon MUNTANER, *Crònica*, revisió del text, pròleg i notes a cura de Ferran SOLDEVILA i ZUBIBURU (ed.), *Les Quatre Grans Cròniques*, Barcelona, Selecta (Biblioteca Perenne, 26), 1971, pp. 665-1000.

- Joseph F. O'CALLAGHAN, "Las definiciones medievales de la Orden de Montesa (1326-1468)", dins *Miscelánea de Textos Medievales*, vol. 1, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1972, pp. 213-51.
- PERE III, *Crònica*, revisió del text, pròleg i notes a cura de Ferran SOLDEVILA i ZUBIBURU (ed.), *Les Quatre Grans Cròniques*, Barcelona, Selecta (Biblioteca Perenne, 26), 1971, pp. 1001-1225.
- , *L'Italia medioevale nella Cronaca di Pietro IV d'Aragona*, edició crítica del text català i traducció italiana de la *Crònica* reial a cura de Giuseppe MELONI (ed.), Càller, CNR-Istituto sui rapporti italo-iberici (Collana di studi italo-iberici, 2), 1980.
- , *Crònica General* de ——— el Cerimoniós, dita comunament *Crònica de Sant Joan de la Penya*. Primera edició del seu text català, transcripció, prefaci i notes a cura d'Amadeu-J. SOBERANAS i LLEÓ, Barcelona, Alpha, 1961.
- , *Tractat de cavalleria*, a cura de Pere BOHIGAS i BALAGUER (ed.), *Tractats de cavalleria*, Barcelona, Barcino (Els Nostres Clàssics, A, 57), 1947, pp. 97-154.
- , *Ordenacions fetes per lo molt alt senyor En Pere Terç, Rey d'Aragó, sobre lo regiment de tots los oficials de la sua Cort*, a cura de Pròsper DE BOFARULL i MASCARÓ (ed.), dins *CODOIN*, vol. 5, Barcelona, 1850.
- , *Le leggi palatine di Pietro IV d'Aragona*, traducció italiana de les *Ordinacions* a cura d'Olivetta SCHENA, Càller, CNR-Istituto sui rapporti italo-iberici (Collana di studi italo-iberici, 6), 1983.
- Fernando DEL PULGAR, *Crónica de los Reyes Católicos, por su secretario* ———, editada a cura de Juan DE MATA CARRIAZO, 2 vols., Madrid, Espasa-Calpe (Colección de Crónicas Españolas, vols. 5 i 6), 1943.
- [Abū-l-`Abbās Ahmad ibn al-QĀDĪ], "Le siège d'Almería en 709 (1309-1310)", estudi i edició a cura de René BASSET, *Journal Asiatique*, 10 (1907): 275-303.
- , "La relation du siège d'Almería en 709 (1309-1310) d'après de nouveaux manuscrits de la «Durrat al-hiġāl»", estudi i edició a cura d'I.-S. ALLOUCHE, *Hespéris*, 16 (1933): 122-38.
- , *Durrat al-hiġāl*, editat a cura d'I.-S. ALLOUCHE, Rabat, 1934.
- , "El sitio de Almería por Jaime II de Aragón", a cura de Claudio SÁNCHEZ ALBORNOZ (ed.), *La España musulmana según los autores islamitas y cristianos medievales*, vol. 2, Madrid, 1973³, pp. 480-87.
- [al-QAYSĪ], "Un «zaġal» hispanique sur l'expédition aragonaise de 1309 contre Almería", estudi i edició a cura d'Emmanuel LÉVI-PROVENÇAL, *Al-Andalus*, 6 (1941): 377-99.
- [Fernán SÁNCHEZ DE VALLADOLID], *Crónica del rey Don Fernando Cuarto*, a cura d'Antonio BENAVIDES, dins Cayetano ROSSELL (ed.), *Crónicas de los reyes de Castilla desde Don Alfonso el Sabio hasta los Católicos Don Fernando y Doña Isabel*, vol. 1, Madrid, Atlas (Biblioteca de Autores Españoles desde la formación del lenguaje hasta nuestros días, 66), 1953, pp. 91-170.

- , *Crónica del Rey Don Alfonso el Onceno*, a cura de Francisco CERDÁ y RICO, dins Cayetano ROSELL (ed.), *Crónicas de los reyes de Castilla desde Don Alfonso el Sabio hasta los Católicos Don Fernando y Doña Isabel*, vol. 1, Madrid, Atlas (Biblioteca de Autores Españoles desde la formación del lenguaje hasta nuestros días, 66), 1953, pp. 171-392.
- Miguel SANCHO IZQUIERDO (ed.), *El Fuero de Molina de Aragón*, Madrid, Librería General de Victoriano Suárez, 1916.
- SUGER, *Vie de Louis VI le Gros*, editada i traduïda al francès a cura d'Henri WAQUET, París, Sociéte d'Édition «Les Belles Lettres», 1929 [reimpr.: París, *idem*, 1964].
- Guilhem de TUDELA i al., *Canson de la Crosada*, editada i traduïda al francès a cura d'Eugène MARTIN-CHABOT [*La Chanson de la croisade albigeoise*, 3 vols., París, Sociéte d'Édition «Les Belles Lettres», 1931, 1957 i 1961; reimpr.: París, *íd.*, 1973].
- Rafael DE UREÑA y SMENJAUD (ed.), "El Fuero de Zorita de los Canes", dins *Memorial Histórico Español. Colección de documentos, opúsculos y Antigüedades que publica la Real Academia de la Historia*, vol. 44, Madrid, 1911.
- (ed.), *Fuero de Cuenca (forma primitiva y sistemática: texto latino, texto castellano y adaptación del fuero de Iznatoral)*. Edición crítica, con introducción, notas y apéndice por ———, Madrid, Academia de la Historia, 1935.
- Diego DE VALERA, *Crónica de los Reyes Católicos*, editada a cura de Juan DE MATA CARRIAZO, dins la *Revista de Filología Española*, anejo nº 8, Madrid, Centro de Estudios Históricos, 1927.
- [Flavi VECECI], *Epitoma rei militaris sive institutorum rei militaris libri quinque*, editat a cura de Karl LANG, Leipzig, 1869.
- , *L'art de chevalerie*. Traduction du «De re militari» de Végèce, publié avec une étude sur cette traduction et sur «Li abrejance de l'ordre de chevalerie» de Jean PRIORAT, par Ulysse ROBERT (ed.), París, Sociéte des Anciens Textes Français, 1897.
- Arnau de VILANOVA, *Rahonament fet per mestre Arnau de Vilanova en Avinyó devant lo papa e cardenals de les visions dels Reys Jaume d'Aragó e Frederich, Rey de Sicília, son frare*, a cura de Lluís FARAUDO DE SAINT-GERMAIN (ed.), Barcelona, l'Avenç (Recull de Textes Catalans Antics, 11), 1909.
- , *Obres catalanes*, vol. 1 (*Escrips religiosos*: «Confesió de Barcelona», «Llició de Narbona», «Raonament d'Avinyó», «Informació espiritual al rei Frederic de Sicília» i dues cartes a Jaume II i Blanca d'Anjou) i 2 (*Escrips mèdics*: «Regiment de sanitat» i «Aforismes de la conservació de la memòria»), a cura de Miquel BATLLORI (ed.) i pròleg de Joaquim CARRERAS i ARTAU, Barcelona, Barcino (Els Nostres Clàssics, A, 53 i 56), 1947.
- Giovanni VILLANI, *Cronica di ———*, a miglior lezione ridotta coll'ajuto de'testi a penna con note filologiche di I. MOUTIER e con appendici storico-geografiche compilate da Francesco Gherardi DRAGOMANNI, 4 vols., Florència, 1844-1845 [reimpr. facs.: Frankfurt, Minerva GMBH, Unveränderter Nachdruck, 1969].
- Gerónimo ZURITA y CASTRO, *Anales de la Corona de Aragón*, a cura d'Ángel CANELLAS LÓPEZ (ed.), 8 vols. + 1 d'índexs, Saragossa, CSIC, 1967-77 i 1985.

1.2.3. Tractats mèdics

- [Giacomo ALBINI DI MONCALIERI], *Il «De Sanitatis Custodiâ» di maestro ———. Con altri documenti sulla storia della medicina negli stati sabaudi nei secoli XIV e XV*, a cura de Giovanni CARBONELLI, Pinerolo, Tip. Sociale (Biblioteca della Società Storica Subalpina, 35), 1906.
- ANÒNIM, *El libro de los caballos*. Tratado de albeitería del siglo XIII, editado con introducción y vocabulario por Georg SACHS, con un prólogo de Rafael CASTEJÓN, dins la *Revista de Filología Española*, anejo nº 23, Madrid, Centro de Estudios Históricos, 1936.
- ANÒNIM, *Lo cavall*. Tractat de manescalia del segle XV, editat a cura de Joan GILL, Oxford, The Dolphin Book, 1985.
- Jaume D'AGRAMUNT, «*Regiment de preservació de pestilència*» de Jacme d'Agramont (s. XIV). Introducció, transcripció i estudi lingüístic a cura de Joan VENY i CLAR (ed.), Tarragona, Diputació Provincial, 1971.
- [Teodorico BORGOGNONI], "Traduction provençale abrégée de la «Mulomedicina» de Teodorico Borgognoni, suivie de Recettes pour le vin", edició a cura d'Antoine THOMAS, *Romania*, 40 (1911): 353-70.
- , *The Surgery of Theodoric (ca. A.D. 1267)*. Translation from Latin by Eldridge CAMPBELL i James COLTON, 2 vols., Nova York, Appleton-Century-Crofts, 1955 i 1960.
- , *La difusión medieval de la «Cirugía» de Teodorico Borgognoni (1205-1298) en los países de habla catalana: la versión catalana de Guillermo Correger (1306). Libro I (cirugía general) según el ms. París, Bibliothèque Nationale, fons espagnol, 212, fols. 1-18v*; Memoria que presenta D. Antonio CONTRERAS MAS para obtener el grado de licenciado en medicina, Santander, Universitat de Cantàbria, 1986.
- Gui DE CHAULHAC, *Inventari o collectori en la part cirurgical de medicina*, compilat e complit l'any de nostre Senyor mil tres-cents xexanta y tres per Guido de Cauliach, mestre en medecina en lo famós studi de Montpellier, corregit per [...] maestre Bernat de CASALDOVOL [...] ensemps ab [...] maestre Hierònim MAS NOVELL..., Barcelona, ab despeses de maestre Pere Miguel, librater, 1492, 151 ff. [Biblioteca Universitària de Barcelona, incunable nº 490].
- , *Pràctica o repertori utilíssim de Cirurgia* [...] ensemps ab algunes addicions doctorals e científiques [...] e traduïda de latí en lengua vulgar catalana [...] per En Narcís SOLÀ..., Barcelona, per mestre Johan Rosembach e Carles Amorós, 1508, 24 ff. [Nova York, Biblioteca de la Hispanic Society, nº 249]
- , *La grande chirurgie* de maître ———, composée en l'an 1363. Revue et collationnée sur les manuscrits et imprimés latins et français... avec des notes, une introduction sur le Moyen Âge, sur la vie et les oeuvres de Guy de Chauliac, un glossaire et une table alphabetique, par Édouard NICAISE, Paris, Félix Alcan, 1890.
- , *Chirurgia Magna* Guidonis de Chauliaco. Mit einem Vorwort zum Neudruck von Gundolf KEIL, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1976.

- [Guilhem de CONGENNIS], "Domini et magistri Willelmi de Congenis, Burgensis zu Montpellier Scriptum chirurgiae, sowie dazugehörige «Notule Chirurgiae» eines Schülers", a cura de Karl SUDHOFF, dins IDEM, *Beiträge zur Geschichte der Chirurgie im Mittelalter. Graphische und textliche Untersuchungen in mittelalterlichen Handschriften*, a *Studien zur Geschichte der Medizin*, 11 (1918): 297-390.
- [Manuel DÍEZ DE CALATAYUD], "El texto primitivo inédito del «Tractat de les mules» de Mossen Dieç", editat a cura de Lluís FARAUDO DE SAINT GERMAIN, *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 22 (1949): 23-62.
- HIPÒCRATES, *Traité des Airs, des Eaux et des Lieux*, dins Émile LITTRE (ed.), *Oeuvres complètes d'Hippocrate. Traduction nouvelle avec le texte grec en regard, collationné sur les manuscrits et toutes les éditions; accompagnée d'une introduction, de commentaires médicaux, de variantes et de notes philologiques; suivie d'une table générale des matières*, vol. 2, París, J. B. Baillière, 1840 [reimpr.: Amsterdam, Adolf M. Hakkert, 1978]
- , *Tractats mèdics*, editats a cura de Josep ALSINA i Eulàlia VINTRÓ, vol. 2, Barcelona, Fundació Bernat Metge, vol. 196, 1976.
- Ishaq ISRAELÍ, *Tratado de las fiebres*, edició de la versió castellana a cura de José LLAMAS, O.S.A., Madrid-Barcelona, CSIC, 1945.
- Henri DE MONDEVILLE, *Die Chirurgie des Heinrich von Mondeville (Hermondaville) nach Berliner, Erfurter und Pariser Codices zum ersten Male herausgegeben von Dr. Julius Leopold PAGEL, nebst einer Abhandlung über Synonyma und einem Glossar von M. STEINSCHNEIDER*, Berlín, A. Hirschwald, 1892.
- , *Chirurgie de Maître ———*, chirurgien de Philippe le Bel, roi de France, composée de 1306 à 1320. Traduction française, avec des notes, une introduction et une biographie. Publiée... par Édouard NICAISE... avec la collaboration du Dr. SAINT-LAGER et de F. CHAVANNES, París, Félix Alcan, 1893.
- , *La chirurgie de maître ———*. Traduction contemporaine de l'auteur publiée d'après de MS. unique de la Bibliothèque Nationale par le Dr. Alphonse BOS, París, Firmin Didot i C. Raris (Société des Anciens Textes Français, 41), 2 vols., 1897-98 [reimpr.: Nova York, Johnson Reprint Corp., 2 vols., 1965].
- Moisès DE PALERM, *Trattati di mascalcia* attribuiti ad Ippocrate, tradotti dall'arabo in latino da maestro Moisè da Palermo, volgarizzati nel secolo XIII, messi in luce per cura di Pietro DELPRATO, corredati di due posteriori compilazioni in latino e in toscano e di note filologiche per cura di Luigi BARBIERI, 2 vols., Bolonya, Gaetano Romagnoli (Collezione di opere inedite o rare dei primi tre secoli della lingua, 8), 1865.
- Lorenzo RUSIO, *La mascalcia* di ———. Volgarizzamento del secolo XIV, messo per la prima volta in luce da Pietro DELPRATO, aggiuntovi il testo latino per cura di Luigi BARBIERI, 2 vols., Bolonya, Gaetano Romagnoli (Collezione di opere inedite o rare dei primi tre secoli della lingua, 13), 1867.
- Guglielmo DA SALICETO, *Chirurgie* de Guillaume de Salicet, achevée en 1275. Traduction et commentaire par Paul PIFTEAU, Tolosa de Llenguadoc, Impr. Saint-Cyprien, 1898.

- Arnau de VILANOVA, *Hec sunt opera Arnaldi de Villanova que in hoc volumine continentur*, 2 vols., Lió, F. Frandin, 1504 [Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona].
- , "Die Lagerhygiene des Arnold von Villanova", edició a cura de Robert von TÖPLY, *Militärarzt*, 30 (1896): 97, 113, 133 i 149.
- , *Obres catalanes*, vol. 1 (*Escrits religiosos*: «Confesió de Barcelona», «Llició de Narbona», «Raonament d'Avinyó», «Informació espiritual al rei Frederic de Sicília» i dues cartes a Jaume II i Blanca d'Anjou) i 2 (*Escrits mèdics*: «Regiment de sanitat» i «Aforismes de la conservació de la memòria»), a cura de Miquel BATLLORI (ed.) i pròleg de Joaquim CARRERAS ARTAU, Barcelona, Barcino (Els Nostres Clàssics, A, 53 i 56), 1947.
- , *El maravilloso regimiento y orden de vivir (Una versión castellana del «Regimen Sanitatis ad Regem Aragonum»)*, a cura de Juan Antonio PANIAGUA ARELLANO (ed.), Saragossa, Càtedra de Historia de la Medicina (Cuadernos Aragoneses de Historia de la Medicina y de la Ciencia, Serie B: Textos clásicos, 3), 1980.
- , *Tractatus De Amore Heroico*, a cura de Michael R. McVAUGH, dins L. GARCIA BALLESTER, J. A. PANIAGUA i M. R. McVAUGH (eds.), *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia*, vol. 3, Barcelona, Universitat, 1985.
- , *Tractatus De Considerationibus Operis Medicine sive De Flebotomia*, a cura de Luke F. DEMAITRE i Pedro GIL-SOTRES, dins L. GARCIA BALLESTER, J. A. PANIAGUA i M. R. McVAUGH (eds.), *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia*, vol. 4, Barcelona, Universitat, 1988.
- , "Arnald of Villanova's Regimen Almarie (Regimen Castra Sequentium) and medieval military medicine", a cura de Michael R. McVAUGH, *Viator*, 23 (1992): 201-13.
- Jan YPERMAN, *La chirurgie de Maître Jehan Yperman (1260?-1310?)*. Livres 1 et 2, traduits du vieux flamand d'après les manuscrits de Cambridge et de Bruxelles et précédés d'une introduction par le Dr. A. DE METZ, Paris, Collection «Hippocrate», 3(9), 1936.
- , *Jehan Yperman, padre della chirurgia fiamminga* [trad. it. del tractat de cirurgia en base a tots quatre mss. coneguts, a cura de Mario TABANELLI], Florència, Leo S. Olschki (Biblioteca della Rivista di Storia delle Scienze Mediche e Naturali, vol. 16), 1969.

2. BIBLIOGRAFIA

2.1. Repertoris bibliogràfics

Bibliography of the History of Medicine, 17 vols., Washington-Bethesda, U.S. Department of Health and Human Services - National Library of Medicine.

International Medieval Bibliography, ed. per Simon FORDE, Leeds, Universitat, anual.

ISIS Cumulative Bibliography. A Bibliography of the History of Science formed from ISIS Critical Bibliographies 1-90 (1913-1965), edited by Magda WHITROW, vols. 3-6, Londres-Nova York, Mansell Publ. Lt., 1976-84.

ISIS Cumulative Bibliography 1966-1975. A Bibliography of the History of Science formed from ISIS Critical Bibliographies 91-100, indexing literature published from 1965 through 1974, edited by John NEU, vols. 1-2, Londres-Nova York, Mansell Publ. Lt., 1980-85.

ISIS Cumulative Bibliography 1976-1985. A Bibliography of the History of Science formed from ISIS Critical Bibliographies 101-110, indexing literature published from 1975 through 1984, edited by John NEU, vols. 1-2, Londres-Nova York, Mansell Publ. Lt., 1990.

Catàleg col·lectiu de les publicacions periòdiques de les biblioteques biomèdiques. 1983, Barcelona, CIRIT (Coordinadora de Documentació Biomèdica, CDB), 1984.

Wellcome Institute for the History of Medicine and related Sciences (Londres), *Subject Catalogue of the History of Medicine and related Sciences*, 18 vols., Múnic, Kraus Int. Publ., 1980.

José ALMIRANTE, *Bibliografía militar de España*, Madrid, M. Tello, 1876.

Miquel BATLLORI, S. J., "Orientaciones bibliográficas para el estudio de Arnau de Vilanova", *Pensamiento*, 10 (1954): 311-23.

Francesco Cesare CASULA (ed.), *Sardegna e Spagna. Ricerche storiche, 1947-1968*, Barcelona, R. Dalmau, 1968.

———, "Rassegna dell'Istituto di Storia Medioevale della Facoltà di Lettere dell'Università di Cagliari (1960-1975)", *Medioevo. Saggi e Rassegne*, 1 (1975): 61-140.

———, "Rassegna della storiografia politica italiana dal 1945 ad oggi riguardante l'Italia catalano-aragonese nel Medioevo", dins *Il contributo italiano agli studi catalani. Atti dei convegni dell'Associazione italiana di studi catalani*, Roma, 1981, pp. 61-94.

Montserrat FONOLL i M. Lluïsa SOLÀ, *Inventari de les publicacions periòdiques que es reben a les biblioteques de Barcelona*, Barcelona, Diputació de Barcelona - Biblioteca de Catalunya, 1982³.

Luis GARCÍA BALLESTER, "Evolución y problemática de las investigaciones sobre historia de la medicina bajomedieval en España", *Actas del V Congreso Nacional de Historia de la Medicina [Madrid, set-nov. 1977]*, vol. 2, Madrid, 1977 [i també a *Asclepio*, 30-31 (1978-1979): 121-56].

- Alicia GIRON GARCIA (dir.), *Catálogo colectivo nacional de publicaciones periódicas. Medicina*, Madrid, Ministerio de Cultura, 1988.
- Peregrine HORDEN, "A Discipline of Relevance: The Historiography of the Later Medieval Hospital", *Social History of Medicine*, 1 (1988): 359-74.
- J. M. LÓPEZ PIÑERO, M. PESET REIG, L. GARCÍA BALLESTER i al., *Bibliografía histórica sobre la ciencia y la técnica en España*, 2 vols., València-Granada, Cátedra e Instituto de Historia de la Medicina (València) - Departamento de Historia de la Medicina (Granada) (Cuadernos Hispánicos de Historia de la Medicina y de la Ciencia, Serie C (repertorios bio-bibliográficos), 13), 1973.
- , L. GARCÍA BALLESTER, M. L. TERRADA i al., *Bibliografía histórica de la medicina valenciana*, València-Granada, Cátedra e Instituto de Historia de la Medicina (València) - Departamento de Historia de la Medicina (Granada) (Cuadernos Hispánicos de Historia de la Medicina y de la Ciencia, Serie C (repertorios bio-bibliográficos), 15), 1975.
- , M. J. BÁGUENA, J. L. BARONA i al., *Los impresos científicos españoles de los siglos XV y XVI. Inventario, bibliometría y thesaurus*, 4 vols. en 3 toms, València, Cátedra de Historia de la Medicina (Cuadernos Valencianos de Historia de la Medicina y de la Ciencia, Serie C (repertorios bio-bibliográficos), 23, 26 i 29), 1981, 1984 i 1986.
- , M. J. BÁGUENA, J. L. BARONA i al., *Bibliografía médica hispanica, 1475-1950*, 2 vols., València, Instituto de Estudios Documentales e Históricos sobre la Ciencia (Cuadernos Valencianos de Historia de la Medicina y de la Ciencia, Serie C (repertorios bio-bibliográficos), 30 i 32), 1987 i 1989.
- Caridad MARTÍN i al., *Inventario de Publicaciones Periódicas existentes en el Instituto de Estudios Documentales e Históricos sobre la Ciencia*, València, Universitat de València - CSIC, 1989.
- Jaume MENSA i VALLS, *La polèmica escatològica entre Arnau de Vilanova i els filòsofs i teòlegs professionals (1297-1305): anàlisi dels arguments i de les argumentacions*, Tesi Doctoral inèdita, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, 1993.
- Josep M. MILLÀS i VALLICROSA, "Nota bibliográfica acerca de las relaciones entre Arnaldo de Vilanova y la cultura judaica", *Sefarad*, 16 (1956): 149-53.
- Agustí PALAU i CLAVERAS, *Índice alfabético de títulos-materias, correcciones, conexiones y adiciones del "Manual del librero hispano-americano" de Antonio Palau y Dulcet*, 2 vols., Empúries, Palauet Palau Dulcet, 1981-82.
- Antoni PALAU i DULCET, *Manual del librero hispano-americano. Bibliografía general española e hispano-americana desde la invención de la imprenta hasta nuestros tiempos, con el valor comercial de los impresos descritos*, 38 vols., Barcelona-Oxford, A. Palau, 1948-1977.
- Jaume RIERA i SANS, "Estudis sobre el judaisme català. Anys 1970-1984", *Calls*, 1 (1986): 93-132.
- , "Estudis sobre el judaisme català. Anys 1929-1969", *Calls*, 2 (1987): 181-209.
- , "Estudis sobre el judaisme català. Anys 1836-1928", *Calls*, 3 (1988-1989): 103-35.
- , "Estudis forasters sobre el judaisme català fins a l'any 1929", *Calls*, 4 (1990): 95-161.

- i Jordi ROQUÉ i FÍGULS, "Gramàtics i filòlegs. Repertori bibliogràfic", *Societat d'Onomàstica. Butlletí interior. Antroponímia, toponímia i bibliografia*, 35 (1989): 1-20.
- Luis SÁNCHEZ GRANJEL, *Bibliografía histórica de la medicina española*, 2 vols., Salamanca, Universidad de Salamanca, 1965 i 1966.
- Francesco SANTI, "Orientamenti bibliografici per lo studio di Arnau di Vilanova, spirituale. Studi recenti (1958-1982)", *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 2 (1983): 371-95 [traduït al català, amb el títol "Panorama d'estudis i perspectives de recerca", a IDEM, *Arnau de Vilanova. L'obra espiritual*, València, Diputació Provincial de València (Història i Societat, 5), 1987, pp. 39-73].
- , "La ripresa degli studi su Arnaldo da Villanova. Prospettive storiografiche e pubblicazioni recenti", *Anuari de la Societat Catalana de Filosofia*, 3 (1989): 7-18.
- Lynn THORNDIKE i Pearl KIBRE, *A Catalogue of Incipits of Mediaeval Scientific Writings in Latin*, 3 vols., Londres, The Mediaeval Academy of America, 1963.

2.2. Diccionaris

- Antoni M. ALCOVER i Francesc de B. MOLL, *Diccionari català-valencià-balear. Inventari lexicogràfic i etimològic de la llengua catalana en totes les seves formes literàries i dialectals...*, 10 vols., Ciutat de Mallorca - Barcelona, Ed. Moll, 1968-1969.
- A. BAUDRILLARD, A. de MEYER i Ét. van CAUWENBERGH (dir.), *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastiques*, vol. 8, París, Letouzey et Ané, 1935.
- Charles DU CANGE [Charles du Fresne, senyor du Cange], *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis conditum a Carolo Du Fresne, domino Du Cange, auctum a monachis Ordinis Sancti Benedicti cum supplementis integris D. Petrus Carpenterii et additamentis Adehungii et aliorum digessit G. A. Ludovicus Henschel*, 8 vols., París, 1678 [reimpr.: París, Firmin Didot, 1840-1857] [reed. de Léopold FAVRE, 10 vols., París, Niort, 1883-1887] [reimpr.: 10 vols. en 5 toms, Graz, Akademische Druck - U. Verlagsanstalt, 1954].
- Adriano CAPPELLI, *Lexicon Abbreviatarum. Dizionario di abbreviature latine ed italiane usate nelle carte e codici, specialmente del medio-evo riprodotte con oltre 14.000 segni incisi, con l'aggiunta di uno studio sulla brachigrafia medioevale, un prontuario di Sigle Epigrafiche, l'antica numerazione romana ed arabica ed i segni indicanti monete, pesi, misure, etc.*, Milà, Ulrico Hoepli, 1899 [6^a ed. ampliada: 1985].
- , *Cronologia, cronografia e calendario perpetuo dal principio dell'era cristiana ai nostri giorni, tavole cronologico-sincrone e quadri sinottici per verificare le date storiche*, Milà, Ulrico Hoepli, 1929² [5^a ed. actualitzada: 1983].
- Goffredo CASALIS, *Dizionario geografico-storico-statistico-commerciale degli Stati di S.M. il Re di Sardegna*, 28 vols. en 18 toms, Torí, G. Maspero, 1833-1856.

- Bartholomaei CASTELLI, *Lexicon Medicum Graeco-Latinum, primum tribus editionibus a Jacobo Paucratio Brunone locupletatum. Deinde ab aliis plurimis novis accessionibus auctum...*, 2 vols., Pavia, Joannem Manfrè, 1762.
- Joan COROMINES, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 9 vols., Barcelona, Curial-"La Caixa", 1980-1991.
- Charles COULSTON-GILLESPIE, *Dictionary of Scientific Biography*, 15 vols., Nova York, Scribners, 1970-78.
- Pius Bonifacius GAMS, O. S. B., *Series Episcoporum Ecclesiae Catholicae quotquot innotuerunt a beato Petro apostolo*, Ratisbona, Manz, 1873 [reed. actualitzada: Graz, Akademische Druck U. Verlagsanstalt, 1957].
- P. G. W. GLARE, *Oxford Latin Dictionary*, Oxford, Oxford University Press, 1982 [última reimpr.: Oxford, 1990].
- Léon MOULÉ, "Glossaire vétérinaire médiéval", *Janus*, 18 (1913): 265-72, 363-79, 439-53 i 507-35.
- Enrique SÁNCHEZ-MONGE y PARELLADA, *Diccionario de plantas agrícolas*, Madrid, Ministerio de Agricultura, 1981.
- George SARTON, *Introduction to the History of Science*, 5 vols., Baltimore, The Williams and Wilkins Co. (Carnegie Institution, publ. 376), 1927-1948 [reimpr.: Nova York, 1975].
- Alexandre de THÉIS, *Glossaire de Botanique, ou Dictionnaire étymologique de tous les noms et termes relatifs a cette science*, París, Gabriel Dufour, 1810.

2.3. Obres generals d'història de la medicina

- Erwin Heinz ACKERKNECHT, "Maladies et sociétés (la peste noire; la fièvre jaune; le paludisme)", *Archives Internationales d'Histoire des Sciences*, 5 (1952): 302-19.
- , *Geschichte und Geographie der wichtigsten Krankheiten*, Stuttgart, 1963 [trad. angl.: *History and Geography of the Most Important Diseases*, Nova York, Hafner Publishing Co., 1965]
- , *Therapeutics from the Primitives to the 20th Century, with an Appendix: History of Dietetics*, Nova York, 1973.
- , *A Short History of Medicine*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1982².
- , "From Barber-Surgeon to Modern Doctor", *Bulletin of the History of Medicine*, 58 (1984): 545-53.
- P. B. ADAMSON, "The Relationship between Medical and Veterinary Surgeons from Sumer to the Present", *Veterinary History*, 3(1) (1983): 16-24.

- Alexandre AIMES, "Un illustre maître montpelliérain, Guy de Chauliac, le père de la chirurgie moderne", *Monspeliensis Hippocrates*, 6(18) (1962): 5-14.
- Claude d'ALLAINES, *Histoire de chirurgie*, Paris, Presses Universitaires de France (Que-sais-je?), 1967 [trad. esp.: Barcelona, Oikos-tau, 1971].
- Marie-Thérèse D'ALVERNY, "Translations and Translators", dins Robert L. BENSON, Giles CONSTABLE i G. D. LANHAM (eds.), *Renaissance and Renewal in the Twelfth Century*, Oxford, 1982, pp. 421-62.
- P. AMBROISE-THOMAS, P. CARNEVALE, H. FELIX i J. MOUCHET, "Le paludisme", a *Encyclopédie Médico-Chirurgicale* (Paris), *Maladies infectieuses*, 8089, A¹⁰ i A²⁰, 9-1984 (26 i 17 p.)
- Jon ARRIZABALAGA VALBUENA, "La teoría de la ciencia de Ludwig Fleck (1896-1961) y la historia de la enfermedad", *Dynamis*, 7-8 (1987-1988): 473-81.
- , "Historia de la enfermedad: nuevos enfoques y problemas", *Dynamis*, 11 (1991): 17-26.
- , "La Peste Negra de 1348: los orígenes de la construcción como enfermedad de una calamidad social", *Dynamis*, 11 (1991): 73-117.
- , "Nuevas tendencias en la historia de la enfermedad: a propósito del constructivismo social", *Arbor*, 142 (1992): 147-65.
- , "Facing the Black Death: Perceptions and Reactions of University Medical Practitioners", dins L. GARCIA BALLESTER, R. FRENCH, J. ARRIZABALAGA i A. CUNNINGHAM (eds.), *Practical Medicine from Salerno to Black Death*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993 (en premsa).
- Andrew BALFOUR, "Historical Aspects of Malaria", *Nature*, 115 (1925): 17-20.
- Laura BALLETTTO, *Genova nel Duecento. Uomini nel porto e uomini sul mare*, Gènova, Università di Genova, Istituto di Medievistica (Collana storica di fonti e studi diretta da Geo Pistarino, 36), 1983.
- , "Il mondo del lavoro", dins *La Storia dei Genovesi, IV, Atti del convegno di studi sui ceti dirigenti nelle istituzioni della Repubblica di Genova (Gènova, 28-30 abril, 1983)*, Gènova, 1984.
- , *Medici e farmaci, scongiuri ed incantesimi, dieta e gastronomia nel medioevo genovese*, Gènova, Università di Genova, Istituto di Medievistica (Collana storica di fonti e studi diretta da Geo Pistarino, 46), 1986.
- George BANKOFF, *The Story of Surgery*, Londres, A. Barner, 1947.
- Carme BATLLE i GALLART, "Els apotecaris de Barcelona en el món dels negocis pels volts de 1300", *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña*, 18 (1978): 97-109.
- Miquel BATLLORI, S. J., "Nuevos datos biográficos sobre Arnaldo de Vilanova", *Archivo Iberoamericano de Historia de la Medicina y de Antropología Médica*, 8 (1956): 235-37.

- R. Theodore BECK, *The Cutting Edge. Early History of the Surgeons of London*, Londres, Lund Humphries, 1974.
- Miguel Ángel BELDA, "Los «metges» y «apothecaris» en los Furs de Valencia", *I Congrès d'Història del País Valencià*, València, Universitat de València, 1980, vol. 2, pp. 851-54.
- John F. BENTON, "The Birthplace of Arnold of Vilanova: a Case for Villanueva de Jiloca near Daroca", *Viator*, 13 (1982): 245-57 [repr. amb el títol "New Light on the Patria of Arnald of Villanova: The Case for Villanova de Jiloca near Daroca", *Analecta Sacra Tarraconensia*, 51-52 (1978-1979, ap. 1983): 215-27.
- William John BISHOP, *The Early History of Surgery*, Londres, R. Hale, 1960.
- F. BONELLI, "La malaria nella storia demografica ed economica d'Italia", *Studi Storici*, 7 (1966): 659-87.
- Clément BRESSOU, *Histoire de la médecine vétérinaire*, Paris, Presses Universitaires de France (Que-sais-je?, 584), 1970.
- Leonard Jan BRUCE-CHWATT i Julián DE ZULUETA, *The Rise and Fall of Malaria in Europe: A Historico-Epidemiological Study*, Oxford, Oxford University Press, 1980.
- Clovis BRUNEL, "Recettes vétérinaires de Fréjus en ancien provençal", *Romania*, 82 (1961): 27-43.
- F. BRUNET, "Un précurseur de la chirurgie moderne, le maître Normand Henri d'Emondeville, chirurgien de Philippe le Bel", *Mémoires de la Société Nationale des Sciences Naturelles et Mathématiques de Cherbourg*, 36 (1906-1907): 275-366.
- Fred BULLOCK, "Notes on the Early History of Veterinary Surgeon in England", *Proceedings of the Royal Society of Medicine*, 22(1) (1929): 627-33.
- Vern Leroy BULLOUGH, *The Development of Medicine as a Profession: The Contribution of the Medieval University to Modern Medicine*, Basel, S. Karger - Nova York, Hafner, 1966.
- , "Guy de Chauliac", dins Charles COULSTON GILLISPIE (ed.), *Dictionary of Scientific Biography*, vol. 3, Nova York, 1971, pp. 218-19.
- , "Henry of Mondeville", dins Charles COULSTON GILLISPIE (ed.), *Dictionary of Scientific Biography*, vol. 6, Nova York, 1972, pp. 276-77.
- M. BURNET, i D. O. WHITE, *Natural History of Infectious Diseases*, Cambridge, 1972 [trad. esp.: *Historia natural de la enfermedad infecciosa*, Madrid, 1977].
- Robert I. BURNS, "Un monasterio-hospital del siglo XIII: San Vicente de Valencia", *Anuario de Estudios Medievales*, 4 (1967): 75-108.
- J. R. BUSVINE, *Insects, Hygiene and History*, Londres, The Athlone Press of the University of London, 1976.
- Jerome J. BYLEBYL, "The Medical Meaning of «Physica»", dins Michael R. McVAUGH i Nancy G. SIRAISI (eds.), *Renaissance Medical Learning: Evolution of a Tradition*, a *Osiris*, 6 (1990): 16-41.

- Montserrat CABRÉ i PAIRET, "Midwives and «Old Wives»: The Medical Practices of Women in Pre-Modern Europe. A Workshop on Methodology", *IX Berkshire Conference for the History of Women [Transformations: Women, Gender, Power]* (juny 1993), Poughkeepsie, N. Y., Vassar College.
- Anna Montgomery CAMPBELL, *The Black Death and Men of Learning*, Nova York, Columbia University Press, 1931 [reimpr. facs.: 1966].
- Pietro CAPPARONI, "Magistri Salernitani Nondum Cogniti. Contributo alla storia ed alla diplomatica della Scuola Medica di Salerno", *III Congrès Internacional d'Història de la Medicina (Londres, 17-22 jul. 1922)*, Anvers, 1923, pp. 240-49. Ampliat en una nova edició: Terni, Stab. poligr. Altarocca, 1923 [Trad. angl.: *Magistri Salernitani Nondum Cogniti. A Contribution to the History of the Medical School of Salerno*, Londres, Wellcome Hist. Med. Mus., 1924.
- Antoni CARDONER i PLANAS, "Los cirujanos Ça Riera del siglo XIV", *Medicina Clínica*, 2 (1944): 160-62.
- i Francisca VENDRELL GALLOSTRA, "Aportaciones al estudio de la familia Abenardut, médicos reales", *Sefarad*, 7 (1947): 303-48.
- , "Seis mujeres hebreas practicando la medicina en el reino de Aragón", *Sefarad*, 9 (1949): 441-45.
- , "El linaje de los Cabrit en relación con la medicina del siglo XIV", *Sefarad*, 16 (1956): 357-68.
- , "Pedro Gavet, maestro en medicina del siglo XIV", *Medicina Clínica*, 45 (1965): 425-26.
- , *Història de la medicina a la Corona d'Aragó (1162-1479)*, Barcelona, Scientia, 1973.
- Joaquim CARRERAS i ARTAU, "La llibreria d'Arnau de Vilanova", *Analecta Sacra Tarraconensia*, 9 (1935): 63-84. [el vol. constitueix la *Miscel·lània Finke d'història i cultura catalana*].
- , "Arnaldo de Vilanova, apologista antijudaico", *Sefarad*, 7 (1947): 49-61, i 9 (1949): 75-105.
- , *L'epistolari d'Arnau de Vilanova*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, 10), 1950.
- , *Relaciones de Arnau de Vilanova con los reyes de la Casa de Aragón*, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres, 1955.
- Ricard CARRERAS i VALLS, "Introducció a la història de la cirurgia a Catalunya. Bernat Serra i altres cirurgians catalans il·lustres del segle XIV. Lema: nihil novum", dins *Tres treballs premiats en el concurs d'homenatge a Gimbernat*, El Masnou (Barcelona), Laboratoris del Nord d'Espanya, 1936, pp. 1-63.
- Frederick F. CARTWRIGHT i Michael D. BIDISS, *Disease and History*, Londres, Hart-Davis, 1972.
- Arturo CASTIGLIONI, *Storia della Medicina*, Milà, A. Mondadori, 1936, 1948 [Trad. angl.: Nova York, Alfred A. Knopf, 1941, 1947].

- Pere CATALÀ i ROCA i Joan GALA i FERNÁNDEZ, "Entorn de *lo bon ayre e la noblea d'esta illa de Sardenya*", *XIV Congrès d'Història de la Corona d'Aragó* [Sardenya, 1990], Roma, Carlo Delfino, 1990 (pre-print), vol. 1, pp. 139-65.
- Bartolommeo CECCHETTI, "La medicina in Venezia nel 1300 (dalla vita veneziana del sec. XIV)", *Archivio Veneto*, 25(50) (1883): 361-81, 26(51) (1883): 77-111 i 26(52) (1883): 251-70.
- Angelo CELLI, *Storia della malaria nell'agro romano*, Città di Castello, Memorie della Reale Accademia Nazionale dei Lincei, 1925 [Trad. angl. abreujada: *The History of Malaria in the Roman Campagna from Ancient Times*, Londres, Bale, Sons and Danielsson, 1933]
- Achille CHÉREAU, "Henri de Mondeville, chirurgien de Philippe-le-Bel, roi de France", *Mémoires de la Société des Antiquaires de Normandie*, 25 (1865): 1-46.
- Alberto CHIAPPELLI, "Studi sull'esercizio della medicina in Italia negli ultimi tre secoli del Medio Evo", *Giornale della Reale Società Italiana d'Igiene*, 7 (1885): 611- i 785-
- , "Notizie storiche sull'esercizio medico in Italia nell'alto medio evo", *Rivista di Storia Critica delle Scienze Mediche e Naturali*, 15 (1924): 151-72.
- Raffaele CIASCA, *L'arte dei medici e speciali nella storia e nel commercio fiorentino dal secolo XII al XV*, Florència, L. S. Olschki (Biblioteca Storica Toscana, 4), 1927 [reimpr.: Florència, 1977].
- Carlo Maria CIPOLLA, "The Professions. The Long View", *Journal of European Economic History*, 2 (1973): 37-52.
- , "Origine e sviluppo degli uffici di sanità in Italia", *Annales Cisalpines d'Histoire Sociale*, 4 (1973): 83-101.
- J. L. CLOUDSLEY-THOMPSON, *Insects and History*, Londres, Weidenfeld and Nicolson, 1976,
- Lluís COMENGE i FERRER, *Clínica egregia. Apuntes históricos*, Barcelona, Impr. Henrich y C^a, 1895 [Extracte al *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 1 (1901-1902): 38-41].
- , "Médicos populares", *Revista de Ciencias Médicas de Barcelona*, secc. azul (1896).
- , "La medicina en el reino de Aragón (siglo XIV)", *El Siglo Médico*, 44 (1897): 449-54, 465-68, 481-84, 497-501, 513-17, 529-33, 545-49 i 561-66. [reimpr.: Valladolid, Universidad de Valladolid (Acta Histórico-Médica Vallisoletana, Monografías, 3), 1974, introd. i notes de Juan RIERA]
- , *Receptari de Manresa (siglo XIV)*, Barcelona, Est. Tip. Enrique Redondo, 1899.
- , "Aplicación del método experimental en historia de la medicina. La medicina en tiempos de Jaime el Conquistador, Pedro el Grande, Jaime el Justo, Pedro el Ceremonioso y Martín el Humano", *Revista Iberoamericana de Ciencias Médicas*, 2 (1899): 365 i ss.
- , "Perdrà lo puny", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 1 (1901-1902): 66-71.

- , "El profetísico de Pedro el Cerimonioso", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 1 (1901-1902): 151-57.
- , "Formas de munificencia real para con los archiatros de Aragón", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 3 (1903): 1-15 [Publicat també, amb el títol "Contribution à l'étude de l'histoire de la médecine dans le royaume d'Aragon (Moyen Age)", a *Janus*, 8 (1903): 523-29 i 574-82].
- , *La medicina en el reinado de Alfonso V de Aragón*, Barcelona, José Espasa, 1904 [tesi doctoral].
- , *La medicina en Cataluña (Bosquejo histórico)*, Barcelona, Impr. Henrich y C^a, 1908.
- Antonio CONTRERAS MAS, "La versión catalana de la «Cirugía» de Teodorico de Luca por Guillem Correger de Mayorcha. Un intento de mejorar la formación teórica de los cirujanos", *Estudis Baleàrics*, 4 (1984): 55-74.
- Chiara CRISCIANI, "Exemplum Christi e Sapere, Sull'epistemologia di Arnaldo da Villanova", *Archives Internationales d'Histoire des Sciences*, 28 (1978): 245-92.
- , "History, Novelty, and Progress in Scholastic Medicine", dins Michael R. McVAUGH i Nancy G. SIRAISI (eds.), *Renaissance Medical Learning: Evolution of a Tradition*, a *Osiris*, 6 (1990): 118-39.
- Philippe DÉCOURT, "Du rôle du paludisme en Italie sur l'évolution politique de l'Allemagne", *XV Congrès International d'Histoire de la Médecine*, Madrid, 1956, vol. 2, pp. 137-40.
- Lluís DELCÓS i BALVEY, "Guillermo Coltell, médico de los Reyes de Aragón Pedro III y Juan I (siglo XIV)", dins *Trabajos de la Cátedra de Historia Crítica de la Medicina*, vol. 2 (Curso 1933-1934), Madrid, Universidad Complutense, 1934, pp. 155-71.
- Luke F. DEMAITRE, "Nature and the Art of Medicine in the Later Middle Ages", *Mediaevalia*, 2 (1976): 23-47.
- I. DIEGERICK, "Mrs. Jehan Yperman, le père de la chirurgie flamande (1297-1329)", *Annales de la Société d'Émulation pour l'Étude de l'Histoire et des Antiquités de la Flandre*, 11 (1859): 119-32.
- Paul DIEPGEN, *Arnald von Villanova als Politiker und Laientheologe von 1299 bis Herbst 1308*, Berlin-Leipzig, Walther Rothschild (Abhandlungen zur Mittleren und Neueren Geschichte, 9), 1909.
- , *Frau und Frauenheilkunde in der Kultur des Mittelalters*, Stuttgart, Thieme, 1963.
- Ronald J. DOVIK, *The University of Naples and the Study and Practice of Medicine in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Ph.D. diss., City University of New York, Nova York, 1974.
- Jean ENSELME, "Biographie de Guy de Chauliac", *Révue lyonnaise de Médecine*, 17 (1969): 689-96.
- , *La longue histoire de la grande chirurgie de Guy de Chauliac*, Lyon, Corps Médical (Albums du Crocodile), 1970.

- Enrique FAJARNÉS, "El judío Elías Cresques, médico de la real casa de Aragón en el siglo XIV", *Revista de la Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa*, 2 (1899-1900): 235-38.
- Richard D. FORREST, "Development of Wound Therapy from the Dark Ages to the Present", *Journal of the Royal Society of Medicine*, 75 (1981): 268-73.
- , "Early History of Wound Treatment", *Journal of the Royal Society of Medicine*, 75 (1982): 198-205.
- Mercedes GALLENTE MARCO, "Profesionalización y control del personal médico en el siglo XV", *Saïtabi*, 23 (1983): 97-103.
- , "El gremi de cirurgians de València: el procés de constitució (1310-1499)", *Afers*, 1 (1985): 249-269.
- , "Documentación notarial e historia de la sanidad", *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, 6 (1987): 369-86.
- Luis GARCÍA BALLESTER, "La cirugía en la Valencia del siglo XV. El privilegio para diseccionar cadáveres, de 1477", *Cuadernos de Historia de la Medicina Española*, 6 (1967): 155-171.
- , *Galeno en la sociedad y en la ciencia de su tiempo (c. 130-c. 200 d. C.)*, Madrid, Guadarrama, 1972.
- , *Historia social de la medicina en la España de los siglos XIII al XVI*, vol. 1 (*La medicina musulmana y morisca*), Madrid, 1976.
- , "Galen as a Medical Practitioner: Problems in Diagnosis", dins Vivian NUTTON (ed.), *Galen: Problems and Prospects*, Londres, 1981, pp. 13-46.
- , "Experiencia y especulación en el diagnóstico galénico", *Dynamis*, 1 (1981): 203-23.
- , "Arnau de Vilanova (c. 1240-1311) y la reforma de los estudios médicos en Montpellier (1309): El Hipócrates latino y la introducción del nuevo Galeno", *Dynamis*, 2 (1982): 97-158.
- , "Los orígenes de la profesión médica en Cataluña: el «collegium» de médicos de Barcelona (1342)", dins *Estudios dedicados a Juan Peset Aleixandre*, València, Universitat de València, 1982, vol. 1, pp. 129-49.
- i Agustín RUBIO VELA, "La profesión médica en la Valencia del siglo XIV: origen y características de su control social", *VII Congreso Español de Historia de la Medicina*, Alacant, 1983.
- , "El papel de las instituciones de consumo y difusión de ciencia médica en la Castilla del siglo XIII: el monasterio, la catedral y la Universidad", *Dynamis*, 4 (1984): 33-63.
- i Agustín RUBIO VELA, "L'influence de Montpellier dans le contrôle social de la profession médicale dans le royaume de Valence au XIVe siècle", *110e Congrès national des sociétés savantes (Montpellier, 1985)*, París, Ministère d'Éducation Nationale, 1985, pp. 19-30.
- , "La facultad de Medicina de Montpellier: tradición y novedad en la patología médica de la Corona de Aragón durante la transición del siglo XIII al XIV", *IV Jornades d'Estudis Històrics Locals: El Regne*

- de Mallorca i el Sud francès*, [novembre de 1984], Ciutat de Mallorca, Institut d'Estudis Baleàrics, 1986, pp. 21-40.
- , "La recepción del «Colliget» de Averroes en Montpellier (c. 1285) y su influencia en las polémicas sobre la naturaleza de la fiebre", dins *Homenaje al prof. Darío Cabanellas Rodríguez, O.F.M., con motivo de su LXX aniversario*, Granada, Universidad de Granada, 1987, vol. 2, pp. 317-32.
- , "Medical Science in Thirteenth-Century Castile: Problems and Prospects", *Bulletin of the History of Medicine*, 61 (1987): 183-202.
- , "Soul and Body, Disease of the Soul and Disease of the Body in Galen's Medical Thought", dins Paola MANULI i Mario VEGETTI (eds.), *Le opere psicologiche di Galeno. Atti del terzo colloquio Galenico Internazionale* (Pavia, 10-12 settembre 1986), Pavia, Bibliopolis, 1988, pp. 117-52.
- , *La medicina a la València medieval. Medicina i societat en un país medieval mediterrani*, València, Ed. Alfons el Magnànim-IVEI, 1988.
- , Michael R. McVAUGH i Agustín RUBIO VELA, "La regulación de las profesiones sanitarias en el siglo XIV: la peculiaridad de Valencia", a *La medicina en el tiempo. Estudios en homenaje al profesor Luis Sánchez Granjel*, Salamanca, 1988.
- , "La medicina en el reinado de Pedro el Ceremonioso", dins *Pere el Cerimoniós i la seva època*, a *Anuario de Estudios Medievales*, annex 24 (1989): 133-50.
- i Michael R. McVAUGH, "Nota sobre el control de la actividad médica y quirúrgica de los barberos (*barbers, barbítosores*) en los *Furs* de Valencia de 1329", dins *Homenaje al doctor Sebastià Garcia Martínez*, València, 1989, pp. 73-88.
- , Michael R. McVAUGH i Agustín RUBIO VELA, *Medical Licensing and Learning in Fourteenth-Century Valencia*, a *Transactions of the American Philosophical Society*, 79(6), 1989 (ap. el 1990).
- i Concepción VÁZQUEZ DE BENITO, "Los médicos judíos castellanos del siglo XIV y el galenismo árabe: El «Kitab al-tibb al-qastali al-maluki» (Libro de medicina castellana regia), c. 1312", *Asclepio*, 42 (1990): 119-47.
- , Lola FERRÉ i Eduard FELIU, "Jewish Appreciation of Fourteenth-Century Scholastic Medicine", dins Michael R. McVAUGH i Nancy G. SIRAISSI (eds.), *Renaissance Medical Learning: Evolution of a Tradition*, *Osiris*, 6 (1990): 85-117.
- , "On the Origin of the 'Six Non-natural Things' in Galen", dins Jutta KOLLESCH i Diethard NICKEL (eds.), *Galen und das hellenistische Erbe*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 1993, pp. 105-15.
- , Concepción VÁZQUEZ DE BENITO i Pedro GIL SOTRES, "Jewish, Muslim and Christian Medical Practitioners faced with Arabic Medical Sources in Late Medieval Spain", dins Luis GARCIA BALLESTER, Roger K. FRENCH, Jon ARRIZABALAGA i Andrew CUNNINGHAM (eds.), *Practical Medicine from Salerno to Black Death*, Cambridge, Cambridge University Press (en premsa).

- i Michael R. McVAUGH, "El recurso a la medicina como instrumento de ordenación social: la práctica de la *desospitació* en la Corona de Aragón durante el siglo XIV", (en preparació).
- i Michael R. McVAUGH, *Practitioners and Medical Profession in Fourteenth-Century Crown of Aragon*, (en preparació).
- Alcide GAROSI, *Siena nella storia della medicina (1240-1555)*, Florència, L. S. Olschki, 1958.
- Fielding Hudson GARRISON, *An Introduction to the History of Medicine*, Filadèlfia-Londres, W. B. Saunders, 1913 [reimpr. 1914; ed. rev. 1917 i Filadèlfia, 1929] [ed. esp.: *Introducción a la Historia de la Medicina*, Madrid, García del Real, I, 1921, i II, 1922] [ed. mex.: México, 1966]
- George Ernest GASK, "The Medical Staff of King Edward the Third", *Proceedings of the Royal Society of Medicine (Parts 1-2, Sect. Hist. Med.)*, 19 (1926): 1-16; també a IDEM, *Essays in the History of Medicine*, Londres, Butterworth, 1950, pp. 77-93; i també ["The Medical Staff of Edward III"] a Zachary COPE (ed.), *Sidelights on the History of Medicine*, Londres, Butterworth, 1957, pp. 47-56.
- , "Vicary's Predecessors (The Thomas Vicary Lecture Delivered at the Royal College of Surgeons of England, Nov. 6, 1930)", *British Journal of Surgery*, 18 (1930-1931): 479-500; i també a IDEM, *Essays in the History of Medicine*, Londres, Butterworth, 1950, pp. 55-76.
- , *Essays in the History of Medicine*, Londres, Butterworth, 1950.
- A. GASPARETTI, "Un trattato di mascalcia del secolo XV in lingua catalana", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 12 (1931): 289-335.
- Enric Claudi GIRBAL, "Médicos ilustres de la familia Çarriera de Gerona", *Revista de Gerona*, 17 (1892): 65-71.
- Robert S. GOTTFRIED, *The Black Death*, Nova York, The Free Press, 1983.
- , *Doctors and Medicine in Medieval England, 1340-1530*, Princeton, Princeton University Press, 1986.
- Monica H. GREEN, "Women's Medical Practice and Health Care in Medieval Europe", *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 14 (1989): 434-73.
- , "Documenting Medieval Women's Medical Practice: Some Problems and Suggestions", dins L. GARCIA BALLESTER, R. FRENCH, J. ARRIZABALAGA i A. CUNNINGHAM (eds.), *Practical Medicine from Salerno to Black Death*, Cambridge, Cambridge University Press (en premsa).
- Mirko Drazen GRMEK, *Les maladies à l'aube de la civilisation occidentale. Recherches sur la réalité pathologique dans le monde grec préhistorique, archaïque et classique*, París, Payot, 1983.
- Giorgio DEL GUERRA, "Gli onorari dei medici attraverso i tempi", *Economia e Storia*, 9 (1962): 384-89.

- Christian GUILLERÉ, "Le milieu médical géronais au XIVe siècle", *Santé, Médecine et Assistance au Moyen Âge. Actes du 110e Congrès National des Sociétés Savantes (Montpellier, 1985). Section d'histoire médiévale et philologie*, vol. 1, Paris, Éd. du C.T.H.S., 1987, pp. 263-81.
- , "Une famille de médecins au XIVe siècle: les çà Riera", dins L. GARCIA BALLESTER, R. FRENCH, J. ARRIZABALAGA i A. CUNNINGHAM (eds.), *Practical Medicine from Salerno to Black Death*, Cambridge, Cambridge University Press (en premsa).
- Knut HAEGER, *The Illustrated History of Surgery*, Londres, Harold Starke, 1989 [or. suec: Gothenburg, A.B. Nordbok, 1988].
- Howard W. HAGGARD, *Devils, Drugs and Doctors. The Story of the Science of Healing from Medicine-man to Doctor*, Londres, William Heinemann, 1929.
- E. A. HAMMOND, "Incomes of Medieval English Doctors", *Journal of the History of Medicine*, 15 (1960): 154-69.
- Barthélemy HAURÉAU, "Arnauld de Villeneuve, médecin et chimiste", dins Émile LITTRÉ (ed.), *Histoire Littéraire de la France*, vol. 28 (Paris, Librairie Universitaire, 1881), pp. 26-126 i 487-90.
- Pierre HUARD i Mirko Drazen GRMEK, *Mille ans de chirurgie en occident Ve-XVe siècles*, Paris, R. Dacosta, 1967.
- Muriel Joy HUGHES, *Women Healers in Medieval Life and Literature*, Nova York, 1943 [reed.: Freeport, N.Y., Books for Libraries Press, 1968].
- Tony HUNT, *Popular Medicine in Thirteenth-Century England*, Cambridge, D. S. Brewer, 1990.
- Pascual IBORRA, *Historia del protomedicato en España (1477-1822)*, Madrid, Memorias de la Real Academia de Medicina, 1885 [reimpr.: Valladolid, Universitat (Acta Historico-Medica Vallisoletana, 24), 1987, ed., introd. i índexs de Juan RIERA i Juan GRANDA-JUESAS]
- Danielle JACQUART, *Supplément a Ernest WICKERSHEIMER, Dictionnaire biographique des médecins en France au Moyen Âge*, Ginebra, Droz - Paris, Champion, (Centre de Recherches d'Histoire et de Philologie de la IVe Section de l'Ecole Pratique des Hautes Etudes, V, Hautes Etudes Médiévales et Modernes, 35), 1979.
- , *Le milieu médical en France du XIIe au XVe siècle. En annexe 2e supplément au «Dictionnaire» d'Ernest WICKERSHEIMER*, Ginebra, Droz - Paris, Champion, (Centre de Recherches d'Histoire et de Philologie de la IVe Section de l'Ecole Pratique des Hautes Etudes, V, Hautes Etudes Médiévales et Modernes, 46), 1981.
- , "La pratique dans les oeuvres médicales de la fin du Moyen Âge", dins M. J. IMBAULT-HUART i F. VIAL (eds.), *Colloque international d'histoire de la médecine médiévale (Orléans, 4-5 maig 1985)*, vol. 1, Orléans, Société orléanaise d'histoire de la médecine, Centre Jeanne d'Arc, 1985, pp. 55-63.
- i Françoise MICHEAU, *La médecine arabe et l'occident médiéval*, Paris, Ed. Maisonneuve et Larose, 1990.

- , "La pratique médicale à Paris dans la première moitié du XIVe siècle", dins L. GARCIA BALLESTER, R. FRENCH, J. ARRIZABALAGA i A. CUNNINGHAM (eds.), *Practical Medicine from Salerno to Black Death*, Cambridge, Cambridge University Press (en premsa).
- Samuel JARCHO, "A Cartographic and Literary Study of the Word «Malaria»", *Journal of the History of Medicine*, 25 (1970): 31-39.
- Dieter JETTER, "Los hospitales en la Edad Media", dins P. LAÍN ENTRALGO (ed.), *Historia Universal de la Medicina*, Barcelona, Salvat, 1972, vol. 3, pp. 263-95.
- P. C. JOHNSON, "Guy de Chauliac and the Grand Surgery", *Surgery, Gynecology and Obstetrics*, 169 (1989): 172-76.
- William Henry Samuel JONES, *Malaria, A neglected Factor in the History of Greece and Rome*, Cambridge, MacMillan and Bowes, 1907.
- Mark D. JORDAN, "The Construction of a Philosophical Medicine: Exegesis and Argument in Salernitan Teaching on the Soul", dins Michael R. McVAUGH i Nancy G. SIRAISSI (eds.), *Renaissance Medical Learning: Evolution of a Tradition*, a *Osiris*, 6 (1990): 42-61.
- Ramon JORDI i GONZÁLEZ i José Luis GÓMEZ CAAMAÑO, "Mujeres y varones médicos por decisión real en el reinado de Juan I de Aragón", *Boletín de la Sociedad Española de Historia de la Farmacia*, 19 (1968): 146-152.
- Gundolf KEIL i P. SCHNITZER (eds.), *Das Lorscher Arzneibuch und die frühmittelalterliche Medizin*, Lorsch, 1991.
- Pearl KIBRE, "The Faculty of Medicine at Paris: Charlatanism and Unlicensed Medical Practices in the Later Middle Ages", *Bulletin of the History of Medicine*, 27 (1953): 1-20 [reimpr. dins Chester R. BURNS (ed.), *Legacies in Law and Medicine*, Nova York, Science History Publications, 1977, pp. 52-71].
- Joseph V. KLAUDER, "Historical Remarks on the Interrelation of Human and Veterinary Medicine", *Transactions & Studies of the College of Physicians of Philadelphia*, 26 (1958): 27-33.
- Paul Oskar KRISTELLER, "The School of Salerno: Its Development and its Contribution to the History of Learning", *Bulletin of the History of Medicine*, 17 (1945): 138-94 [també a IDEM, *Studies in Renaissance Thought and Letters*, Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 1956, pp. 495-551].
- Pedro LAÍN ENTRALGO, *La medicina hipocrática*, Madrid, Ed. Revista de Occidente, 1970.
- Emmanuel LÉCLAINCHE, *Histoire de la médecine vétérinaire*, Tolosa de Llenguadoc, Office du Livre, 1936.
- E. C. VAN LEERSUM, "Notes Concerning the Life of Jan Yperman", *Janus*, 18 (1913): 1-15.
- , "Master Jan Yperman's Chirurgia", *Janus*, 18 (1913): 197-209.
- Amada LÓPEZ DE MENESES, "Cinco catalanas licenciadas en medicina por Pedro el Ceremonioso (1374-1382)", *Correo Erudito*, 5 (1957): 252-54.

- José Mª LÓPEZ PIÑERO, *La medicina en la historia*, Barcelona, Salvat (Temas Clave, 17), 1981.
- Michael R. McVAUGH, "Arnald of Villanova", dins Charles COULSTON GILLISPIE (ed.), *Dictionary of Scientific Biography*, vol. 1, Nova York, 1970, pp. 289-91.
- , "Islamic Medicine in the Kingdom of Aragon in the Early Fourteenth Century", *Bulletin of Islamic Medicine*, 3 (1984).
- , "The Births of the Children of Jaime II", *Medievalia*, 6 (1986): 7-16.
- i Luis GARCÍA BALLESTER, "The Medical Faculty at Early Fourteenth-Century Lerida", *History of Universities*, 8 (1989): 1-25.
- , "Bernat de Berriacho (fl. 1301-43) and the «Ordinació» of Bishop Ponç de Gualba", *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 9 (1990): 240-54.
- , "The Nature and Limits of Medical Certitude at Early Fourteenth-Century Montpellier", dins IDEM i Nancy G. SIRAISSI (eds.), *Renaissance Medical Learning: Evolution of a Tradition*, a *Osiris*, 6 (1990): 62-84.
- , "Royal Surgeons and the Value of Medical Learning: the Crown of Aragon, 1300-1350", dins L. GARCIA BALLESTER, R. FRENCH, J. ARRIZABALAGA i A. CUNNINGHAM (eds.), *Practical Medicine from Salerno to Black Death*, Cambridge, Cambridge University Press (en premsa).
- Joseph-François MALGAIGNE, "Histoire de la chirurgie en occident du le VIe au XVIe siècle", dins IDEM (ed.), *Oeuvres Complètes d'Ambroise Paré*, vol. 1, Paris, J. B. Baillière, 1840, pp. XV-CLXXI [reed.: *Histoire de la chirurgie en occident depuis le VIe jusqu'au XVIe siècle*, Paris, J. B. Baillière, 1870] [trad. angl.: *Surgery and Ambroise Paré*, translated from the French and edited by W.B HAMBY, Norman (Okla), University of Oklahoma Press, 1965].
- Carmen MARTÍNEZ LOSCOS, "Orígenes de la medicina en Aragón: los médicos árabes y judíos", *J. ZURITA. Cuadernos de Historia*, 6-7 (1954): 7-61.
- Leslie G. MATTHEWS., *The Royal Apothecaries*, Londres, Wellcome Hist. Med. Libr., 1967.
- Marcelino MENÉNDEZ PELAYO, *Arnaldo de Vilanova, médico catalán del siglo XIII. Ensayo Histórico*, Madrid, M. Murillo, 1879; i també a IDEM, *Historia de los heterodoxos españoles*, Madrid, 1880, vol. 1, pp. 449-87 i 720-81 [2^a ed., Madrid, 1918, vol. 3, pp. 179-225 i XLIX-CXXIX] [3^a ed., vol. 2, Madrid-Santander, CSIC, 1947, pp. 247-92 i vol. 7 (documents), Madrid, CSIC, 1948, pp. 232-322, corresponents als vols. 36 i 41 de les Obras Completas, reimpr.: Madrid, CSIC, 1965].
- Joaquim MIRET i SANS, *Les médecins juifs de Pierre, roi d'Aragon*, Versailles, Imprimeries Cerf [Paris, A. Duclacher], 1909; i també a *Revue des Études Juives*, 57(114) (1909): 268-78.
- Daniel DE MOULIN, *A History of Surgery, with Emphasis on the Netherlands*, Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1988.
- Miguel Eugenio MUÑOZ, *Recopilación de las leyes, pragmáticas reales, decretos y acuerdos del Real Protocolo hecha por encargo y dirección del mismo Real Tribunal*, València, en la imprenta de la

- Viuda de Antonio Bordazar, 1751 [reed. facsímil: València, Librerías París-Valencia, 1992].
- Vivian NUTTON, "Continuity or Rediscovery? The City Physician in Classical Antiquity and Medieval Italy", dins Andrew W. RUSSELL (ed.), *The Town and State Physician in Europe from the Middle Ages to the Enlightenment*, a *Wolfenbütteler Forschungen* [Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek], 17 (1981): 9-46 [i també a IDEM, *From Democedes to Harvey*, Londres, 1988].
- , "The Seeds of Disease: an Explanation of Contagion and Infection from the Greeks to the Renaissance", *Medical History*, 27 (1983): 1-34 [i també a IDEM, *From Democedes to Harvey*, Londres, 1988].
- (ed.), *Medicine at the Courts of Europe, 1500-1837*, Londres-Nova York, Routledge, 1989.
- Juan A. PANIAGUA ARELLANO, "La patología general en la obra de Arnaldo de Vilanova", *Archivos Iberoamericanos de Historia de la Medicina*, 1 (1949): 49-119.
- , "Vida de Arnaldo de Vilanova", *Archivos Iberoamericanos de Historia de la Medicina*, 3 (1951): 3-83.
- , "La obra médica de Arnau de Vilanova", *Archivos Iberoamericanos de Historia de la Medicina*, 11 (1959): 351-401.
- , *El maestro Arnau de Vilanova, médico*, València, Cátedra e Instituto de Historia de la Medicina (Cuadernos Valencianos de Historia de la Medicina y de la Ciencia, Serie A: Monografías, 8), 1969.
- Pierre PANSIER, "Les médecins des Papes d'Avignon 1308-1403", *Janus*, 14 (1909): 405-34.
- Joan PARELLADA i FELIU, "La cirurgia catalana a la Baixa Edat Mitjana", *Gimbernat. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència*, 2 (1984): 21-30.
- Katharine PARK, *Doctors and Medicine in Early Renaissance Florence*, Princeton, Princeton University Press, 1985.
- George PARKER, "Early Bristol Medical Illustrations, the Mediaeval Hospitals, and Barber-surgeons", *Transactions of the Bristol and Gloucestershire Archaeological Society*, 44 (1922): 155-78.
- Linda M. PATERSON, "La médecine en Occitanie avant 1250", dins Peter T. RICKETTS (ed.), *Actes du 1er Congrès de l'Association Internationale d'Études Occitaines*, 1987, pp. 383-99.
- I. PATISON, "Veterinary Medicine in Relation to Human Medicine", dins J. N. WALTON i al. (eds.), *The Oxford Companion to Medicine*, vol. 2, Londres, 1986, pp. 1436-44.
- Josep PERARNAU i ESPELT, "Activitats i fórmules supersticioses de guarició a Catalunya en la primera meitat del segle XIV", *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 1 (1982): 47-78.
- , "Noves dades biogràfiques de mestre Arnau de Vilanova", *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 7-8 (1988-89): 276-82.
- , "Una hipòtesi relativa a Bernat de Barriac", *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 10 (1991): 277-83.

- Mariano PESET, i José Luis PESET, *Muerte en España. Política y sociedad entre la peste y el cólera*, Madrid, 1972.
- Giuseppe PEZZI, "Relations médicales entre le monde ibérique et la Sardaigne pendant la domination Aragonaise-Espagnole", *Archivo Iberoamericano de Historia de la Medicina y Antropología Médica*, 8 (1956): 321-23.
- Leopoldo PILES ROS, "Notas sobre judíos de Aragón y Navarra (Ejercicio de la medicina. Fiscalización de recaudaciones)", *Sefarad*, 10 (1950): 176-81.
- Giuseppe PITRÈ, *Medici, chirurghi, barbieri e speziali antichi in Sicilia (secoli XIII-XVIII). Curiosità storiche e altri scritti*, Palermo, Reber, 1910 [reimpr.: Roma, 1942].
- Marie-Christine POUCHELLE, "La prise en charge de la mort: Médecine, médecins et chirurgiens devant les problèmes liés à la mort à la fin du Moyen Age (XIIIe - XVe siècles)", *Archives Européennes de Sociologie*, 17 (1976): 249-78.
- , *Corps et chirurgie à l'apogée du Moyen âge: savoir et imaginaire du corps chez Henri de Mondeville, chirurgien de Philippe le Bel*, Paris, Flammarion, 1983.
- Yvonne POULLE-DRIEUX, *L'hippiâtric dans l'Occident Latin du XIIIe au XVe siècle*, dins Guy BEAUJOUAN, *Médecine humaine et vétérinaire à la fin du Moyen Age*, Ginebra, Lib. Droz, 1966, pp. 9-168.
- Eileen POWER, "Some Women Practitioners of Medicine in the Middle Ages", *Proceedings of the Royal Society of Medicine (Section of the History of Medicine)*, 15 (1928): 20-23.
- L. J. RATHER, "The «Six Things Non-Natural»: A Note on the Origins and Fate of a Doctrine and a Phrase", *Clio Medica*, 3 (1968): 337-47.
- Carole RAWCLIFFE, "The Profits of Practice: the Wealth and Status of Medical Men in Later Medieval England", *Social History of Medicine*, 1 (1988): 61-78.
- Josep RIUS i SERRA, "Aportaciones sobre médicos judíos en Aragón en la primera mitad del siglo XIV", *Sefarad*, 12 (1952): 337-50.
- Josep M. ROCA, *La medicina catalana en temps del rey Martí*, Barcelona, Centre Excursionista de Catalunya, 1910 [reimpr.: Barcelona, Tip. l'Avenç, 1914] [versió ampliada: Barcelona, Impr. Fidel Giró, 1919; reimpr.: Barcelona, Mestre, 1958].
- , *Mestre Guillem Colteller. Metge dels Reys d'Aragó Pere III y Johan I*, Barcelona, 1922 [reimpr.: Barcelona, Mestre, 1958].
- , "Un cirurgià-barber barcelonès a la XV^a centúria", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 11 (1924): 146-62.
- , *L'Estudi General de Lleyda*, Barcelona, Il·lustració Catalana, [s. a.]
- , "Lo primer col·legi de metges de Barcelona", *Butlletí del Sindicat de Metges de Barcelona*, 7 (1926): 1-2.

- José M. RODRÍGUEZ TEJERINA, *Historia de la Medicina en Mallorca. Desde sus orígenes hasta el siglo XVI*, Ciutat de Mallorca, Taller Gràfic Ramon, 1981.
- Cecil ROTH, "The Qualification of Jewish Physicians in the Middle Ages", *Speculum*, 28 (1953): 834-43.
- Agustín RUBIO VELA, *Peste negra, crisis y comportamientos sociales en la España del siglo XIV. La ciudad de Valencia (1348-1401)*, Granada, Universidad de Granada, 1979.
- , "Una fundación burguesa en la Valencia medieval: el Hospital de En Clapers (1311)", *Dynamis*, 1 (1981): 17-49.
- , "Un hospital medieval según su fundador: el testamento de Bernat dez Clapers (València, 1311)", *Dynamis*, 3 (1983): 373-88.
- , *Pobreza, enfermedad y asistencia hospitalaria en la Valencia del siglo XIV*, València, Ed. Alfons el Magnànim-IVEI, 1984.
- Antoni RUBIÓ i LLUCH, "Notes sobre la ciència oriental a Catalunya en el XIV^m sigle", *Estudis Universitaris Catalans*, 3 (1909): 389-98 i 485-88.
- , "La cultura catalana en el regnat de Pere III", *Estudis Universitaris Catalans*, 8 (1914): 219-47.
- Aníbal RUIZ MORENO, *La medicina en la legislación medioeval española*, Buenos Aires, "El Ateneo", 1946.
- A. RUSSO, "Breve nota su gli «speziali» di Sassari", *Atti e Memorie dell'Accademia italiana di Storia della Farmacia*, 7 (1990): 63-64.
- Vicent Lluís SALAVERT i Jorge NAVARRO, *La sanitat municipal a València (segles XIII-XX)*, València, Ed. Alfons el Magnànim-IVEI (Col·lecció Politècnica, 48), 1992.
- Ángel SÁNCHEZ GOZALBO, "La sanidad en el Castellón trecentista (veterinarios, médicos y boticarios)", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 48 (1972): 246-74.
- Luis SÁNCHEZ GRANJEL, "El ejercicio de la medicina en la sociedad renacentista", dins IDEM, *El ejercicio médico y otros capítulos de la medicina española*, Salamanca, Universidad de Salamanca, 1974, pp. 11-47.
- , *La medicina española renacentista*, Salamanca, Universidad de Salamanca, 1980.
- , *La medicina española antigua y medieval*, Salamanca, Universidad de Salamanca, 1981.
- José SÁNCHEZ REAL, *Los médicos de Tarragona (siglos XIV-XVII)*, Tarragona, Institut d'Estudis Tarragonins «Ramon Berenguer IV» (Secció d'Arqueologia i Història, 39), 1976.
- Carmelo SANZ EGAÑA, "Noticias acerca de la medicina de los animales en la España cristiana de la Edad Media", *X Congrés Internacional d'Història de la Medicina* [Madrid, setembre de 1935] [també publicat en tirada a part de la *Revista de Filología Española*, Madrid, Ernesto Giménez, 1935].

- , *Historia de la veterinaria española. Albeitería - Mariscalería - Veterinaria*, Madrid, Espasa-Calpe, 1941.
- Nancy G. SIRAISSI, *Taddeo Alderotti and His Pupils. Two Generations of Italian Medical Learning*, Princeton, Princeton University Press, 1981.
- , *Medieval and Early Renaissance Medicine. An Introduction to Knowledge and Practice*, Chicago, The University of Chicago Press, 1990.
- , "How to Write a Latin Book on Surgery: Organizing Principles and Authorial Devices in Guglielmo da Saliceto and Dino del Garbo", dins L. GARCIA BALLESTER, R. FRENCH, J. ARRIZABALAGA i A. CUNNINGHAM (eds.), *Practical Medicine from Salerno to Black Death*, Cambridge, Cambridge University Press (en premsa).
- Frederick SMITH, "The Early History of the Veterinary Literature and its British Development", *The Journal of comparative pathology and therapeutics*, 26 (1913): 1-32, 111-42, 193-223 i 289-317, 27 (1914): 41-68, 97-129, 193-218 i 285-99, 29 (1916): 318-35, 30 (1917): 1-28, 97-130, 210-42 i 277-310, i 31 (1918): 36-39.
- James Frederick SMITHCORS, "Blaine's History of Veterinary Medicine to 1800", *Journal of the American Veterinary Medical Association*, 128 (1956): 178-84.
- , *Evolution of the Veterinary Art: A Narrative Account to 1850*, Kansas City, Veterinary Medicine Publications Co., 1957.
- Xavier SORNÍ i ESTEVA i Josep M. SUÑÉ i ARBUSSÀ, "La farmacia en Barcelona desde Jaume I a Jaume II (1213-1327)", *Boletín de la Sociedad Española de Historia de la Farmacia*, 34(135) (1983): 59-68.
- i ———, "Algunas noticias de Guillem Jordà, boticario de Jaume II, a comienzos del siglo XIV", *Boletín de la Sociedad Española de Historia de la Farmacia*, 36(144) (1985): 213-16.
- Xavier SORNÍ i ESTEVA, "Barcelona. Baja Edad Media. Especieros o Boticarios?", *Boletín de la Sociedad Española de Historia de la Farmacia*, 34(136) (1983): 139-50.
- , "La farmacia en Barcelona desde Alfons el Benigne a Pere el Cerimoniós (1327-87)", *Boletín de la Sociedad Española de Historia de la Farmacia*, 35(141-42) (1985): 67-79.
- Mario TABANELLI, "Cirugía de la Baja Edad Media", dins Pedro LAÍN ENTRALGO (ed.), *Historia Universal de la Medicina*, Barcelona, Salvat, 1972, vol 3, pp. 313-37.
- Charles H. TALBOT i Eugene A. HAMMOND, *The Medical Practitioners in Medieval England. A Biographical Register*, Londres, Wellcome Historical Medical Library, 1965.
- Owsei TEMKIN, "An Essay on the Usefulness of Medical History for Medicine", *Bulletin of the History of Medicine*, 19 (1946): 9-47 [i també a IDEM, *The Double Face and Janus and Other Essays in the History of Medicine*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1977, pp. 68-100].

- , "A Historical Analysis of the Concept of Infection", dins *Studies in Intellectual History*, Baltimore, 1953, pp. 123-47 [i també a IDEM, *The Double Face and Janus and Other Essays in the History of Medicine*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1977, pp. 456-71].
- , "Comparative Study in the History of Medicine", *Bulletin of the History of Medicine*, 42 (1968): 362-71 [i també a IDEM, *The Double Face and Janus and Other Essays in the History of Medicine*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1977, pp. 126-34].
- , "The Historiography of Ideas in Medicine", dins Edwin CLARKE (ed.), *Modern Methods in the History of Medicine*, Londres, The Athlone Press of the University of London, 1971, pp. 1-21 [i també a IDEM, *The Double Face and Janus and Other Essays in the History of Medicine*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1977, pp. 110-25].
- , *Galenism: Rise and Decline of a Medical Philosophy*, Ithaca-Londres, Cornell Publications in the History of Science, 1973.
- , *The Double Face and Janus and Other Essays in the History of Medicine*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1977.
- George Edward TREASE, "The Spicers and Apothecaries of the Royal Household in the Reigns of Henry III, Edward I and Edward II", *Nottingham Mediaeval Studies*, 3 (1959): 19-52.
- , *Pharmacy in History*, Londres, Baillière, Tindall & Co., 1964.
- Ferran VALLS i TABERNER, "L'hospital del Coll de Balaguer, fundat per l'infant fra Pere d'Aragó", *Estudis Franciscans*, (1927): 104-10 i 225-79.
- Alberto VEDRANI, "Ugo e Teodorico Borgognoni da Lucca", *Atti della Reale Accademia Lucchese di Scienze, Lettere ed Arti*, N.S., 1 (1931): 81-95.
- Pere VOLTES i BOU, "La ciencia médica en la obra de Bernat Metge", *Medicina Clínica*, 27(3) (1956): 211-13.
- Ernest WICKERSHEIMER, *Commentaires de la Faculté de Médecine de l'Université de Paris (1395-1516)*, París, 1915.
- , "L'évolution de la profession médicale au cours du Moyen Âge", *Le Scalpel*, 42-44 (1924): 675-84, 691-97 i 707-15.
- , *Dictionnaire biographique des médecins en France au Moyen Âge*, 2 vols., París, Droz, 1936 [reimpr. a cura de Guy BEAUJOUAN, Ginebra, Droz - París, Champion, Centre de Recherches d'Histoire et de Philologie de la IVe Section de l'Ecole Pratique des Hautes Etudes, V, Hautes Etudes Médiévales et Modernes, 34/1-2, 1979].
- A. L. WYMAN, "The Surgeoness: The Female Practitioner of Surgery 1400-1800", *Medical History*, 28 (1984): 22-41.
- Philip ZIEGLER, *The Black Death*, Londres-Nova York, Collins, 1969 [reed.: Harmondsworth, Penguin, 1970].
- Hans ZINSSER, *Rats, Lice and History*, Boston, Little, Brown & Co., 1935 [reed.: Nova York, Bantam Books, 1960].

2.4. Treballs d'història de la medicina militar

- Erwin Heinz ACKERKNECHT, "Naval Surgery", *Ciba Symposium*, 4 (1942-1943): 1394-1424 i 5 (1943-1944): 1520.
- P. B. ADAMSON, "The Military Surgeon: His Place in History", *Journal of the Royal Army Medical Corps*, 128 (1982): 43-50.
- R. ALBERINI, "L'alimentazione degli equipaggi nelle antiche marine italiane", *Rivista Marittima*, 64 (1931): 71-85.
- F. BANNÒ, "Il servizio sanitario militare e la Scuola Salernitana", *Giornale di Medicina Militare*, (1912).
- Agustín VAN BAUMBERGHEN, *Organización y funcionamiento de los Servicios de Sanidad, etc., en el pasado. Evolución histórica de los servicios sanitarios y desenvolvimiento progresivo del material*, Madrid, 1925.
- Alberto BENEDICENTI, *I veleni delle frecce*, Milà, 1941.
- Luis BERMÚDEZ DE CASTRO, "La reina Isabel I y la invención de los servicios de guerra", *Archivo Hispalense*, 14 (1951): 313-16.
- Glauco DE BERTOLIS, "Il «medico de bordo» attraverso i secoli (aspetti della sua personalità e principali esponenti)", *Acta Medicae Historiae Patavina*, 12 (1965-66): 41-72.
- E. BEYA ALONSO, "La farmacia en los castillos y su arsenal terapéutico", *Boletín de la Sociedad Española de Historia de la Farmacia*, 35 (1985): 187-96.
- August Wilhelm BOCK, "Diätetische Wundbehandlung im Mittelalter", *Kyklos*, 2 (1929): 258-71.
- Léopold BOISSIER, "L'histoire des lois et coutumes de la guerre jusqu'au Moyen Age", *Revue Internationale de la Croix-Rouge*, 10 (1958): 463-80.
- Pierre BOISSIER, "Quand la Croix-Rouge n'existait pas. Esquisse d'une histoire des services de Santé aux armées, en Europe occidentale jusqu'en 1859", *Revue Internationale de la Croix-Rouge*, 12 (1960): 551-68, i 13 (1961): 1-16.
- P. BRANDLMEIER, *Ueber den Einfluss von Seuchen auf Geschichte und Kriege*, Darmstadt, Wehr und Wissen, 1962.
- Walter VON BRUNN, "Der Krieg als Lehrmeister der Chirurgie", *Münchener medizinische Wochenschrift*, 82 (1935): 243-46.
- J. BÜCHI, *Die Arzneiversorgung und der Sanitätsdienst der schweizerischen Truppen vom 15.-18. Jahrhundert*, Stuttgart, Wissenschaftliche Verlagsanstalt, (Veröffentlichungen der Internationalen Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie, Neue Folge, 49), 1981.
- Robert I. BURNS, "The Medieval Crossbow as Surgical Instrument: An Illustrated Case History", *Bulletin of the New York Academy of Medicine*, 48 (1972): 983-89 [Repr. a IDEM, *Moors and Crusaders in*

Mediterranean Spain. Collected Studies, Londres, Variorum Reprints, 1978, cap. VIII].

Augustin CABANÈS, *Chirurgiens et blessés à travers l'histoire. Des origines à la Croix-Rouge*, Paris, Albin Michel, 1918.

Horst CALLIES, "Zur Stellung der medici im römischen Heer", *Medizinhistorisches Journal*, 3 (1968): 18-27.

Icilio CAPPELLINI, "I medici fiorentini alla battaglia di Montaperti (4 settembre 1260)", *Rivista di Storia delle Scienze Mediche e Naturali*, 41 (1950): 15-50.

Arturo CASARINI, *La medicina militare nella leggenda e nella storia, saggio storico sui servizi sanitari negli eserciti*, Roma, Giornale de Medicina Militare (Collana medico-militare pubblicata dal Ministero della Guerra - Direzione Generali di Sanità Militare, vol. 20), 1929 [reed.: Milà - Roma, 1943].

———, "I precursori italiani della chirurgia di guerra e Giovanni Yperman", *Atti e Memorie dell'Accademia di Storia dell'Arte Sanitaria*, 2^a sèrie, 2 (1936): 10-25.

Paul CASSAR, "Il chirurgo di bordo nella marina dell'Ordine di San Giovanni di Gerusalemme di Rodi e di Malta", *Pagine di Storia della Medicina*, 17 (1973): 27-35.

Carlo CASTELLANI, "Un capitolo di storia della medicina: medicazione delle ferite", *Castalia*, 19 (1963): 3-9.

Dorothy CHARLESWORTH, "The hospital, Housesteads [Roman fort, Northumberland]", *Archaeologia Aeliana*, ser. 5, 4 (1976): 17-30.

Lluís CIFUENTES i Luis GARCÍA BALLESTER, "Els professionals sanitaris de la Corona d'Aragó en l'expedició militar a Sardenya de 1354-55", *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 9 (1990): 183-214.

Lluís CIFUENTES i COMAMALA, *La medicina i els professionals de la sanitat en les expedicions militars a Sardenya de 1323-24 i 1354-55*, Treball de recerca inèdit per al màster en Història de les Ciències, Universitat Autònoma de Barcelona, 1990.

Salvador CLAVIJO y CLAVIJO, *Historia del Cuerpo de Sanidad Militar de la Armada (génesis; perspectiva de siglos; ruta de libertad; sus celebridades)*, San Fernando (Cádiz), Tipografía de Fernando Espín Peña, 1925.

Zachary COPE, "The Treatment of Wounds Through the Ages", *Medical History*, 2 (1958): 163-70.

Auguste CORLIEU, "La médecine militaire dans les armées grecques et romaines de l'Antiquité", *Archives de Médecine et Pharmacie Militaires*, 26 (1895): 244-55.

———, "La médecine aux Croisades", *Archives de Médecine et Pharmacie Militaires*, 26 (1895): 164-75.

A. CORSINI, "I medici navali nell'evo antico e medio", *Annali di Medicina Navale e Coloniale*, 1 (1916).

- Juliana H. COTTON, "Benedetto Reguardati of Nursia (1398-1469)", *Medical History*, 13 (1969): 175-89.
- Cyril B. COURVILLE, "War Wounds of the Cranium in the Middle Ages. I. As Disclosed in the Skeletal Material from the Battle of Wisby (1361 A.D.); II. As Noted in the Skulls of the Sedelec Ossuary near Kuttenberg, Czechoslovakia", *Bulletin of the Los Angeles Neurological Society*, 30 (1965): 27-44.
- José DANÓN i Beatriz DANÓN-CAMPÓN, "Notas sobre la medicina naval en el Mediterráneo occidental durante los siglos XIV y XV", *XXX Congrés Internacional d'Història de la Medicina (1986)*, Düsseldorf, 1988, pp. 48-52.
- R. W. DAVIES, "The «Medici» of the Roman Armed Forces", *Epigraphische Studien*, 8 (1969): 83-99.
- , "Some Roman Medicine", *Medical History*, 14 (1970): 101-06.
- , "The Roman Military Medical Service", *Saalburg Jahrbuch*, 27 (1970): 84-104.
- , "The Roman Military Diet", *Britannia*, 2 (1971): 122-42.
- , "Hadrian's Wall and its Hospitals", *Pharmaceutical Historian*, 2 (1971): 2.
- , "Some more Military Medici", *Epigraphische Studien*, 9 (1972): 1-11.
- , "Medicus duplicarius", *Orvostörténeti Közlemények*, 73-74 (1975): 153-56 [versió anglesa] i 157-61 [versió hongaresa].
- , "The Roman Military Medical Service", dins D. BREEZE i V. A. MAXFIELD (eds.), *Service in the Roman Army*, Edimburg, Edinburgh University Press, 1989, pp. 208-36 i 290-98.
- Raymond DEBENEDETTI, *La médecine militaire*, París, Presses Universitaires de France (Que-sais-je?), 1961.
- Vincent J. DERBES, "De Mussis and the Great Plague of 1348. A Forgotten Episode of Bacteriological Warfare", *Journal of the American Medical Association*, 196 (1966): 59-62.
- Janet DOE, *A bibliography of the works of Ambroise Paré, premier chirurgien et conseiller du roy*, Chicago, Library of the New York Academy of Medicine (History of Medicine Series, 4), 1937 [edicions revisades: 1940, 1970 i Amsterdam, 1976].
- Paul DUMAÎTRE, *Ambroise Paré, chirurgien de quatre rois de France*, París, Libraire Académique Perrin, 1986.
- "Edward IV's Army Surgeons", *British medical Journal*, 1 (1926): 960-61.
- "The Early Army Surgeon at Work", *Ciba Symposium*, 1 (1940): 343.
- Harold C. EDWARDS, "The Contribution of War to the Advancement of Surgery", *Journal of the Royal Institute of Public Health and Hygiene*, 19 (1956): 9-21

- Hugh L'ÉTANG, "Archer's Dysentery. Dysentery among Longbowmen at the Battle of Agincourt", *The Practitioner*, 190 (1963): 290.
- Henri FAVRIER, "Les blessures de la guerre au Moyen Age, d'après les Chroniques de Froissart", *Le Caducée*, (1901); i també a *La France Médicale*, 48 (1901): 409 i 452, i 49 (1902): 4 i 19.
- C. DE FILIPPIS CAPPAL, "La pratica della medicina nell'esercito romano: una sintesi", *Minerva medica*, 81 (1990): 499-506.
- G. FOCHERINI, "I soccorsi ai militari feriti ed ammalati in guerra dall'antichità alla fine del secolo XVIII", *Rivista Critica e Bibliografica*, (maig-juny 1916).
- Franz Hermann FRÖLICH, "Geschichtliches über die Militärmedizin der Deutschen im Alterthum und Mittelalter", *Deutsches Archiv für Geschichte der Medizin und medizinische Geographie*, 3 (1880): 222-56.
- , "Ueber die Anfänge der Militärmedizin im Mittelalter", *Deutsches Archiv für Geschichte der Medizin und medizinische Geographie*, 5 (1882): 75-80.
- Raimundo FRUCHTMAN, "Evolución histórica de la Sanidad Militar", dins *Trabajos de la Cátedra de Historia Crítica de la Medicina*, vol. 1 (Curso 1932-1933), Madrid, Universidad Complutense, 1933.
- John F. FULTON, "Medicine, Warfare and History", *Journal of the American Medical Association*, 153 (1953): 482-88; *U.S. Armed Forces Medical Journal*, 4 (1953): 1703-18; i *Annual Report Smithsonian Inst.*, (1954): 427-41.
- F. GAMBIEZ, "L'assistance et la prévoyance dans les armées et la marine du Moyen Age à 1939", *Actes du 7e Congrès National des Sociétés Savantes*, Nantes, 1972, pp. 129-51.
- Alcide GAROSI, "Spunti di organizzazione sanitaria di guerra in documenti senesi del dugento", *Rivista di Storia delle Scienze Mediche e Naturali*, 27 (1936): 233-42.
- Fielding Hudson GARRISON, *Notes on the History of Military Medicine (Expanded from two Lectures at The Medical Field Service School, Carlisle Barracks, Pa., June 21-22, 1921)*, Washington, Association of Military Surgeons, 1922 [repr. de *Military Surgeon*, (1921-22)] [reed. facs.: Hildesheim-Nova York, Georg Olms Verlag, 1970]
- (ed.), *Essays in the History of Medicine*, Nova York, Medical Life Press, 1926.
- George Ernest GASK, "Historical Sketch of the Methods of Treating Wounds of the Chest in War from A.D. 1300 to 1900 (Lettsomian Lecture)", *Transactions of the Medical Society of London*, 44 (1921): 161-72; i també dins IDEM, *Essays in the History of Medicine*, Londres, Butterworth, 1950, pp. 145-56.
- , "The Medical Services of Henry the Fifth's Campaign of the Somme in 1415", *Proceedings of the Royal Society of Medicine (Sect. Hist. Med.)*, 16 (1923): 1-10; i també dins IDEM, *Essays in the History of Medicine*, Londres, Butterworth, 1950, pp. 94-102.
- George M. GOULD i W. L. PYLE, "King Arthur's Medicine", *John's Hopkins Hospital Bulletin*, 8 (1897): 239-46.

- Manuel GRACIA RIVAS, *La sanidad en la Jornada de Inglaterra (1587-1588)*, Madrid, Ed. Naval, 1988.
- Harvey GRAHAM, *Surgeons All*, Londres, Rich and Cowan, 1956² [Nova York, Philosophical Library, 1939]
- Ralph A. GRIFFITHS, "The Interaction of War and Plague in the Later Middle Ages", *9th British Congress on the History of Medicine*, Swansea, 1973, pp. 127-40; i també dins John Hedley CULE (ed.), *Wales and Medicine*, Londres, British Society for the History of Medicine, 1975, pp. 127-40.
- Mirko Drazen GRMEK, "Les ruses de guerre biologiques dans l'Antiquité", *Revue des Études Grecques*, 92 (1979): 141-63.
- Jean GUILLERMAND i Albert FABRE (dirs.), *Histoire de la médecine aux armées*, vols. 1 (De l'Antiquité à la Révolution) i 2 (De la Révolution française au conflit mondial de 1914), Paris -Llemotges, Charles Lavauzelle, 1982 i 1984.
- Wilhelm Gustav Moritz HABERLING, *Die Verwundetenfürsorge in den Heldenliedern des Mittelalters*, Jena, G. Fischer (Jenaer medizin-historische Beiträge, 10), 1917.
- Ernest Théodore Jules HAMY, "Nos premiers chirurgiens d'armée. Note pour servir à l'histoire de la chirurgie militaire en France", *Bulletin de la Société Française d'Histoire de la Médecine*, 2 (1903): 267-70.
- , "Thomas Ogier, chirurgien de Philippe VI de Valois (1346)", *Bulletin de la Société Française d'Histoire de la Médecine*, 6 (1907): 138-39.
- Reginald HARGREAVES, "The Medico and the Armed Service", *The Practitioner*, 191 (1963): 670-77.
- , "The Long Road to Military Hygiene", *The Practitioner*, 196 (1966): 439-47.
- Robert HERRLINGER, "Das Johanniter-Hospital zu Rhodos. Die Therapie des Monats", *Zeitschrift der Firma Boehringer in Mannheim*, 13 (1963): 97-100.
- Richmond C. HOLCOMB, "Master Johannes Jamati (Jamerius Jamascicus), a Forgotten Military Surgeon", *Bulletin of the History of Medicine*, 16 (1944): 239-45.
- Edgar Erskine HUME, "Medical Work of the Knights Hospitallers of Saint John of Jerusalem", *Bulletin of the History of Medicine*, 6 (1938): 399-466, 495-613 i 677-819 [publicat també en llibre: Baltimore, John Hopkins Press, 1940].
- Danielle JACQUART, "L'épidémie du siège d'Arras (1414) d'après la description du médecin parisien Jacques Despars", *XIV Congrès International d'Histoire de la Ciencia* (Tokio-Kyoto, 1975), Tokio, 1975, vol. 2, pp. 57-60
- John Joyce KEEVIL, *Medicine and the Navy, 1200-1900*, vols. 1 (1200-1649), 2 (1649-1714), 3 (1714-1815, per C. LLOYD i J.L.S. COULTER) i 4 (1815-1900), Edinburg-Londres, E. & S. Livingstone, 1957-1963.
- John LAFFIN, *Surgeons in the Field*, Londres, J. M. Dent, 1970.

- Michael R. McVAUGH, "Arnald of Villanova's Regimen Almarie (Regimen Castra Sequentium) and Medieval Military Medicine", *Viator*, 23 (1992): 201-13.
- W. L. MANN, "The Origin and Early Development of Naval Medicine", *Naval Institute Proceedings*, 55 (1929): 720-
- Gregorio MARAÑÓN POSADILLO, "La medicina en las galeras en tiempos de Lepanto" [conferència pronunciada el 3 de març de 1936], dins *Conferencias sobre Lepanto. Patronato del IV centenario de Cervantes y D. Juan de Austria 1547-1947*, vol. 2, Madrid, Museo Naval, 1948, pp. 122-61; i també amb el títol "La medicina en las galeras en tiempos de Felipe II", dins IDEM, *Obras Completas*, vol. 3, Madrid, Espasa-Calpe, 1968, pp. 355-71.
- E. T. MARTEN, "Modern Ambulances have Developed from Rude Beginnings", *Modern Hospital*, 42 (1934): 43-46.
- A. DE METZ, "Organisation du service médical de nos anciennes milices flamandes du treizième siècle", *Comptes Rendus IVè Congrès Internationale d'Histoire de la Médecine* (Brussel·les, 1923), Anvers, 1927, pp. 84-85.
- Paul MEYER, "Les anciens traducteurs français de Végèce et en particulier Jean de Vignai", *Romania*, 25 (1896): 401-23.
- Humbert MOLLIÈRE, *De l'assistance aux blessés avant l'organisation des armées permanentes*, Lyon, H. Georg, 1888.
- , *Fragments d'histoire lyonnaise au XIVe siècle. Guy de Chauliac et la bataille de Brignais*, Lyon, 1894.
- Santiago MONTSERRAT ESTEVE, *La medicina militar a través de los siglos*, Madrid, Imp. del Servicio Geográfico del Ejército, 1946.
- M. W. MOUTON, "Historia de las leyes y costumbres de la guerra hasta la edad media", *Revue Internationale de la Croix-Rouge*, 11 (1959), supl. n° 10, pp. 203-12, i n° 11, pp. 223-31.
- Ladislao MÜNSTER, "Medici e chirurghi firmani del secolo XIV al servizio della Repubblica di Venezia", dins *Atti del II Convegno dello Studio Firmiano di Storia della Medicina*, Fermo, 1957.
- Ladislao NIETO CAMINO, *Laboratorio de Málaga. Memoria de 1919*, Madrid, 1920.
- Vivian NUTTON, "Medicine and the Roman Army: A Further Reconsideration", *Medical History*, 13 (1969): 260-70.
- , "The Doctors of the Roman Navy", *Epigraphica*, 32 (1970): 66-71.
- Antonio OROZCO ACUAVIVA, "Origen de la medicina naval española", *Anales de la Real Academia de Medicina y Cirugía*, 14 (1978).
- Magda PAGEL-KOLL, "The Surgery of Jamerius. Report of a New Manuscript", *Bulletin of the History of Medicine*, 28 (1954): 471-88.

- Miguel PARRILLA HERMIDA, "La medicina militar española. Apuntes cronológicos para su historia", *Medicina y Cirugía de Guerra*, 27 (1965): 131-146 i 509-23, i 30 (1968): 3-16.
- Linda M. PATERSON, "Military Surgery: Knights, Sergeants and Raimon of Avignon's Version of the «Chirurgia» of Roger of Salerno (1180-1209)", dins R. HARVEY i C. HARPER-BILL (eds.), *The Ideals and Practices of Medieval Knighthood*, vol. 2, Woodbridge, Boydell Press, 1988, pp. 117-146.
- Eusebi PELEGRÍ i CAMPS, *La farmacia militar del ejército español*, Madrid, 1886.
- Francesco PELLEGRINI, *La medicina militare nel regno di Napoli dall'avvento dei normanni alla caduta degli aragonesi (1139-1503)*, Verona, R. Cabianca, 1932.
- R. G. PENN, "Medical Services of the Roman Army", *Journal of the Royal Army Medical Corps*, 110 (1964): 253-58.
- Giuseppe PEZZI, "Alessandro di Tralles, medico militare", *Annali di Medicina Navale e Tropicale*, 61 (1956): 744-53.
- Vicente M. PIQUERAS, "Algo sobre la Reina Católica y la farmacia militar", *Boletín de la Sociedad Española de Historia de la Farmacia*, 24 (1973): 133-35.
- Antonio POBLACIÓN y FERNÁNDEZ, *Historia de la medicina militar española. Primera parte*, Donostia, A. Baroja, 1877.
- Friedrich PRINZING, *Epidemics Resulting from Wars*. Edited by H. WESTERGAARD, Carnegie Endowment for International Peace, Oxford, Clarendon Press, 1916.
- Christian PROBST, "Das deutsche Feldspital vor Akkon (1190): die älteste derzeit nachweisbare militärmedizinische Einrichtung des christlichen Abendlandes", *Wehrmedizinische Monatsschrift*, 11 (1967): 167-69.
- , *Der deutsche Orden und sein Medizinalwesen in Preussen. Hospital, Firmarie und Arzt bis 1525*, Bad Godesberg, Verlag Wissenschaftliches Archiv, 1969.
- Erich PÜSCHEL, "Studien zum Gesundheitswesen bei den Wikingern", *Medizinhistorisches Journal*, 19 (1984): 312-34.
- Friedrich RING, *Zur Geschichte der Militärmedizin in Deutschland*, Berlin, Deutscher Militärverlag, 1962.
- Rafael ROLDÁN y GUERRERO, "Historia del cuerpo de farmacia millitar del ejército español", *Archivos Iberoamericanos de Historia de la Medicina*, 5 (1953): 3-72 i 379-431, 6 (1954): 31-108 i 283-344, 7 (1955): 43-93, 355-419 i 485-535, 10 (1958): 161-80 i 275-93, 11 (1959): 11-60 i 262-73, i 12 (1960): 95-119.
- , "Los orígenes del Real Protomedicato de Castilla", *Archivos Iberoamericanos de Historia de la Medicina y Antropología Médica*, 12 (1960): 249-54.
- Lino ROSSI, "Il Corpo Sanitario dell'armata Romana nel Medio Imperio", *Physis*, 11 (1969): 534-51.

- , «Per Esculapio e la salute dei commilitoni»: sintesi aggiornata di medicina militare romana", *Giornale Italiano di Cardiologia*, 17(3) (1987): 281-83.
- S. SAITTA, *Il servizio sanitario di guerra attraverso i secoli*, Catània, 1924.
- John SCARBOROUGH, "Roman Medicine and the Legions: A Reconsideration", *Medical History*, 12 (1968): 254-61.
- Hans SCHADEWALDT, "Die Schiffsapotheken im Mittelalter", *TROGIR. Symposium on 700 years of Pharmacy*, 1973, pp. 297-311.
- H. SCHLOSSBERGER, *Kriegsseuchen. Historischer Überblick über ihr Auftreten und ihre Bekämpfung*, Jena, Fischer, 1945.
- Bronislaw SEYDA, "L'idea della Croce Rossa esisteva nove secoli prima della Convenzione de Ginevra e della sua organizzazione mondiale", *Pagine di Storia della Medicina*, 9 (1965): 18-26.
- C. SIMONETT, "The Roman Military Hospitals at Vindonissa", *Ciba Symposia*, 1 (1939): 292-95.
- William R. E. SMART, *Notes Towards the History of the Medical Staff of the English Army Prior to the Accession of the Tudors*, Londres, 1873.
- Ugo STEFANUTTI, "Le tape iniziali della sanità militare organizzata e del soccorso ai feriti di guerra nel medioevo", dins IDEM, *Fatti e personaggi di storia della medicina. Saggi critici dal Medioevo ai nostri giorni*, Venècia, Alfieri, 1959, pp. 7-18.
- , "Mari, navi e medicina nella storia veneziana ed europea", *Ateneo Veneto*, 3 (1965) [i a *Notizie degli Ordini Medichi in Venezia*, 13 (1969): 33-43].
- , "Maestro Gualtieri, chirurgo della Repubblica Veneta nel XIV secolo", *Notizie degli Ordini Medichi in Venezia*, 13 (1969): 48-55.
- Indrikis STERNS, "Care of the Sick Brothers by the Crusader Orders in the Holy Land", *Bulletin of the History of Medicine*, 57 (1983): 43-69.
- L. TALLOT, "The Early Army Surgeon", *Ciba Symposium*, 1 (1940): 334-39.
- Filippo TAMBORINI, "I servizi sanitari negli eserciti di Roma antica", *Bollettino dell'Istituto Storico Italiano dell'Arte Sanitaria*, 2 (1922): 57-67.
- Manuel VILLALONGA GUERRA, "Los servicios sanitarios y la reina Católica", *Ejército*, (jul. 1951).
- Henri A. WAUTHOZ, *Les ambulances et les ambulanciers à travers les siècles. Histoire des blessés militaires chez tous les peuples*, Brussel-les, 1906.
- G. A. WEHRLI, "Equipment of the First Army Surgeons", *Ciba Symposium*, 1 (1940): 340-42.
- Ernest WICKERSHEIMER, "Organisation et législation sanitaires au Royaume franc de Jérusalem (1099-1291)", *Archives Internationales d'Histoire des Sciences*, 15-16 (1951): 689-705.
- Edward Theodore WITHINGTON, *Medical History from the Earliest Times: A Popular History of the Healing Art*, Londres, Science Press, 1894.

- Allen C. WOODEN, "Medical Services of the Roman Army", *XXVI Congrès Internacional d'Història de la Medicina* [Plovdiv, 1978], Sofia, 1981, vol. 2, pp. 211-13.
- , "Medical Care in Islamic Armies", *XXVII Congrès Internacional d'Història de la Medicina* [Barcelona, 1980], Barcelona, Acadèmia de Ciències Mèdiques, 1981, vol. 2, pp. 694-98.
- Ann F. WOODINGS, "The Medical Resources and Practice of the Crusader States in Syria and Palestine", *Medical History*, 15 (1971): 268-71.
- A. C. YATE, "The Knights Hospitallers and Ambulance Work in War", *Journal of the Royal United Service Institution*, 44 (1900): 1099-1138.

2.5. Bibliografia secundària

- Ramon d'ABADAL i de VINYALS, "Les *Partidas* a Catalunya", *Estudis Universitaris Catalans*, 6 (1912): 13-37, 159-80 i 7 (1913): 118-62.
- , "Pedro el Ceremonioso y los comienzos de la decadencia política de Cataluña", dins Ramón MENÉNDEZ-PIDAL (dir.), *Historia de España*, vol. 14, Madrid, Espasa-Calpe, 1966, pp. VII-CCIII [trad. cat.: Barcelona, Edicions 62, 1972].
- Josep ALEMANY i BOLUFER, "Milicias cristianas al servicio de los sultanes musulmanes del Almagreb", dins *Homenaje a Don Francisco Codera en su jubilación del profesorado. Estudios de erudición oriental*, Saragossa, Mariano Escar Tip., 1904, pp. 133-69.
- Vincenzo D'ALESSANDRO, "La conquista della Sardegna nella cronaca di Giovanni Villani", *Anuario de Estudios Medievales*, 1 (1964): 593-97.
- Claudi ALSINA, Gaspar FELIU i Lluís MARQUET, *Pesos, mides i mesures dels Països Catalans*, Barcelona, Curial (Biblioteca de Cultura Catalana, 67), 1990.
- Agustí ALTISENT, *L'almoïna reial a la cort de Pere el Cerimoniós. Estudi i edició dels manuscrits de l'almoïner fra Guillem Deudé, monjo de Poblet (1378-1385)*, Abadía de Poblet (Scriptorium Populeti, 2), 1969.
- Bruno ANATRA, "Dall'unificazione aragonese ai Savoia", dins J. DAY, B. ANATRA i Luceta SCARAFFIA, *La Sardegna medioevale e moderna*, vol. 10 de la *Storia di Italia*, dirigida per G. GALASSO, Torí, UTET Libreria, 1984, pp. 189-663 [reed. en un volum a part: Torí, UTET Libreria, 1987].
- Sergio ANSELMINI, "Disciplina e salari dei marittimi in Adriatico: due casi della costa italiana, XIV-XV sec.", dins Rosalba RAGOSTA (ed.), *Le genti del mare Mediterraneo. Atti del XVII Colloquio Internazionale di storia marittima (Napoli, 28-31 gennaio 1980)*, Nàpols, Lucio Pirelli, 1981, vol. 1, pp. 609-24.

- Antoni M. ARAGÓ CABANAS, "La repoblación de Sásser bajo Alfonso el Benigno (1330-1336)", *VI Congrès d'Història de la Corona d'Aragó* [Sardenya, 1957], Madrid, 1959, pp. 539-49.
- Joaquín ARCE, *España en Cerdeña. Aportación cultural y testimonios de su influjo*, Madrid, 1960 [ed. it. amb bibliografia posada al dia: *La Spagna in Sardegna. Apporti culturali e testimonianze della sua influenza*, Cagliari, 1982].
- Ricardo DEL ARCO GARAY, "La aljama judaica de Huesca", *Sefarad*, 7 (1947): 271-301.
- i Federico BALAGUER, "Nuevas noticias de la aljama judaica de Huesca", *Sefarad*, 9 (1949): 351-92.
- Luisa D'ARIENZO, "La pace di Alghero stipulata tra l'Aragona e l'Arborea nel 1354", dins *Medioevo-Età Moderna. Saggi in onore del Prof. Alberto Boscolo*, Càller, Editrice Sarda Fossataro, 1972, pp. 119-47.
- , "La Cancelleria di Pietro IV d'Aragona nell'assedio di Alghero del 1354", *Archivio Storico Sardo*, 32 (1981): 139-57.
- Antoni ARRIBAS i PALAU, *La conquista de Cerdeña por Jaime II de Aragón*, Barcelona, Instituto Español de Estudios Mediterráneos, 1952.
- Francesco ARTIZZU, "Penetrazione catalana in Sardegna nel secolo XII", *VI Congrès d'Història de la Corona d'Aragó* [Sardenya, 1957], Madrid, 1959, pp. 87-102 [i també a *Studi storici in onore di Francesco Loddo Canepa*, vol. 2, Florència, Sansoni, 1959, pp. 13-28].
- , *Pisani e Catalani nella Sardegna Medioevale*, Pàdua, CEDAM, 1973.
- Eugène AUDINET, "Les lois et costumes de la guerre à l'époque de la Guerre de Cent Ans d'après les chroniques de Jehan Froissart", *Mémoires de la Société des Antiquaires de l'Ouest*, 9 (1916-1917): LXIX-CVI.
- Joaquín AYNETO, *Historia de los Templarios en Aragón y Cataluña*, Lleida, 1904.
- Yitzhak BAER, *Toledot ha-yehudim bi-Sefarad ha-nosrit*, Am Oved, 1945 [1959^a] [Trad. esp.: *Historia de los judíos en la España cristiana*, vol. 1 (*Desde los orígenes hasta finales del siglo XIV*) i 2 (*De la catástrofe de 1391 a la expulsión*)], Madrid, Altalena, 1981.
- Michel BALARD, "Les équipages des flottes génoises au XIV siècle", dins Rosalba RAGOSTA (ed.), *Le genti del mare Mediterraneo. Atti del XVII Colloquio Internazionale di storia marittima (Napoli, 28-31 genaió 1980)*, Nàpols, Lucio Pironti, 1981, vol. 1, pp. 511-34.
- Ana Mª BARRERO GARCÍA, *El fuero de Teruel. Su historia, proceso de formación y reconstrucción crítica de sus fuentes*, Madrid, CSIC, 1979.
- Maria BARCELÓ i CRESPI, "Algunes anotacions sobre el sistema defensiu de Mallorca: els cavalls armats", *Mayurqa*, 19 (1979-1980): 97-111.
- Carme BATLLE i GALLART, *La crisis social y económica de Barcelona a mediados del siglo XV*, 2 vols., Barcelona, CSIC, 1973.

- , "Noticias sobre los negocios de mercaderes de Barcelona en Cerdeña hacia 1300", *La Sardegna nel mondo mediterraneo. Atti del primo convegno internazionale di studi geografico-storici. Sassari, 7-9 aprile 1978*, Sàsser, Galizzi, 1981, vol. 2, pp. 277-89.
- , "La vida y las actividades de los mercaderes de Barcelona dedicados al comercio marítimo (siglo XIII)", dins Rosalba RAGOSTA (ed.), *Le genti del mare Mediterraneo. Atti del XVII Colloquio Internazionale di storia marittima (Napoli, 28-31 gennaio 1980)*, Nàpols, Lucio Pironti, 1981, vol. 1, pp. 291-339.
- , "Notas sobre la milicia cristiana en el Norte de África en la segunda mitad del siglo XIII", dins *Homenaje al profesor Juan Torres Fontes*, Múrcia, Universidad de Murcia-Academia Alfonso X el Sabio, 1987, vol. 1, pp. 127-37.
- Miquel BATLLORI, S. J., "Ço que ara s'és descobert en la província de Toscana", *Estudis Romànics*, 2 (1949-1950): 165-70.
- Jean BAUMEL, *Histoire d'une seigneurie du Midi de la France*, 2 vols., Montpellier, Causse & Cie., 1971.
- Anne-Marie BAUTIER, "Contribution à l'histoire du cheval au Moyen Age", *Bulletin Philologique et Historique du Comité des Travaux Historiques et Scientifiques*, (1976, publ. 1978): 209-49.
- J. de D. BLANCA, "Costumbres marítimas de la Baja Edad Media", *Revista General de Marina*, 147 (1954): 607-14.
- Adolf BLANCH i CORTADA, "La antigua marina catalana", *La Renaixensa*, any XI (abril 1881) [traduït després a la *Revista Marítima*, 1932-1933].
- Ignasi BO i SINGLA, *La marina catalana medieval*, Barcelona, 1922.
- Thomas Sherrer Ross BOASE, *Death in the Middle Ages: Mortality, Judgement and Remembrance*, Londres, Thames and Hudson (Libr. of Medieval Civilization), 1972.
- Francesc de BOFARULL i SANS, *Antigua marina catalana*, Barcelona, Hijos de J. Jepús, 1898 [i després a *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 7 (1901): 3-123].
- Pere BOHIGAS i BALAGUER, "El repertori de manuscrits catalans. Missió a Anglaterra", *Estudis Universitaris Catalans*, 12 (1927): 411-57 [i després a IDEM, *Sobre manuscrits i biblioteques*, Barcelona, Curial - Publ. Abadía de Montserrat (Textos i estudis de cultura catalana, 10), 1985].
- Miquel BONET, "Defensa de Mallorca contra Pedro IV", *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, 6 (1895-1896): 116-17.
- Georges BORDONOVE, *La vie quotidienne des Templiers au XIII siècle*, París, Hachette, 1975.
- Alberto BOSCOLO, "La «bella de Sanluri» última amante di Martino il Giovane", dins IDEM, *Medioevo aragonese*, Pàdua, 1958, pp. 37-46.
- , *La política italiana di Martino il Vecchio, re d'Aragona*, Pàdua, 1966.

- , *Bernat Descoll, funcionari i cronista del rei Pere el Cerimoniós*, Barcelona, Rafael Dalmau (Episodis de la Història, 201), 1975.
- L. L. BROOK, F. C. CASULA, M. M. COSTA, A. M. OLIVA, R. PAVONI i M. TANGHERONI, *Genealogie medioevali di Sardegna*, Càller-Sàsser, Due D, Editrice Mediterranea, 1984.
- Joan-Ferran CABESTANY i FORT, "La situació econòmica dels catalans a Càller en 1328", *VI Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, [Sardenya, 1957], Madrid, 1959, pp. 579-84.
- , "Diplomàcia i guerra durant el regnat de Jaume II", dins Josep M. SALRACH (coord.), *Història de Catalunya*, vol. 3, Barcelona, Salvat, 1978, pp. 50-62.
- , "Els mercaders catalans i l'illa de Sardenya", dins Jordi CARBONELL i Francesco MANCONI (eds.), *Els catalans a Sardenya*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1984, pp. 25-34.
- Franco CARDINI, "I costi della crociata. L'aspetto economico del progetto di Marin Sanudo il Vecchio (1312-1321)", dins *Studi in memoria di Federigo Melis*, Nàpols, 1978, vol. 2, pp. 179-210.
- Joaquim CARRERAS i ARTAU, "Les obres teològiques d'Arnau de Vilanova", *Analecta Sacra Tarraconensia*, 10 (1936): 217-31. [vol. 2 de l'*Homenatge a Antoni Rubió i Lluch*].
- , "El agustinismo político medieval y su vigencia en la Confederación Catalano-aragonesa", dins *San Agustín. Estudios y coloquios*, Saragossa, 1960, pp. 57-72.
- Francesc CARRERAS i CANDI, "Ordenanzas para la casa y corte de los reyes de Aragón (siglos XIII-XIV)", *Cultura Española*, 2 (1906): 327-38.
- , "La ciutat de Barcelona", dins IDEM, *Geografia General de Catalunya*, vol. 3, Barcelona, Albert Martín, s.a.
- Josep M. CASAS i HOMS, "Galeres catalanes tres-centistes. Enrolament de llurs tripulacions", *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña*, 8 (1972): 9-95.
- Angelo CASTELLACCIO, "Note e documenti sul viaggio di Pietro IV in Sardegna (1354-1355)", dins IDEM, *Aspetti de storia italo-catalana*, Càller, CNR-Istituto sui rapporti italo-iberici (Collana di studi italo-iberici, 7), 1983, pp. 101-83.
- Francesco Cesare CASULA, *Profilo storico della Sardegna catalano-aragonesa*, Càller, CNR-Istituto sui rapporti italo-iberici (Collana di studi italo-iberici, 5), 1982 [trad. cat. resumida: *La Sardenya catalano-aragonesa. Perfil històric*, Barcelona, Rafael Dalmau (Episodis de la Història, 258), 1985].
- M. Victòria CIRLOT, *El armamento catalán de los siglos XI al XIV*, Tesi Doctoral inèdita, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, 1980.
- G. COLL i ROSSELL, "Les armes del «Llibre Verd» de la ciutat de Barcelona: un testimoni de la 1ª meitat del s. XIV", *Acta Medievalia*, 7-8 (1986-87): 459-93.
- Philippe CONTAMINE, *Guerre, état et société à la fin du Moyen Age. Études sur les armées des rois de France. 1337-1494*, Paris - L'Haia, Mouton, 1972 [trad. esp.: *La guerra en la Edad Media*, Barcelona, Labor, 1984].

- M. Mercè COSTA i PARETAS, "El noble Jaume d'Aragó, fill bastard de Jaume II", *Estudis d'Història Medieval*, 1 (1969): 37-60.
- Ulla DEIBEL, *La reyna Elionor de Sicília*, dins *Sobiranes de Catalunya. Recull de monografies històriques publicades sota la direcció de la Real Acadèmia de Buenas Letras de Barcelona*, Barcelona, Fundació Concepció Rabell i Cibils, 1928, pp. 349-453 [constitueix el vol. 10 de les *Memorias de la Real Acadèmia de Buenas Letras de Barcelona*].
- Alain DEMURGER, *Vie et mort de l'orde du Temple, 1118-1314*, París, Éditions du Seuil, 1985.
- Charles Emmanuel DUFOURCQ, "Prix et niveaux de vie dans les pays catalans et maghribins à la fin du XIIIe et au début du XIV siècle", *Le Moyen Age*, 71 (1965): 475-520.
- , *L'Espagne catalane et le Maghrib aux XIIIe et XIVe siècles. De la bataille de Las Navas de Tolosa (1212) à l'avènement du sultan mérinide Abou-l-Hasan (1331)*, París, 1966 [trad. cat.: *L'expansió catalana a la Mediterrània occidental. Segles XIII i XIV*, Barcelona, 1969].
- , "Les équipages catalans au XIVe siècle: effectifs, composition, enrôlement, paye, vie à bord", dins Rosalba RAGOSTA (ed.), *Le genti del mare Mediterraneo. Atti del XVII Colloquio Internazionale di storia marittima (Napoli, 28-31 gennaio 1980)*, Nàpols, Lucio Pironti, 1981, vol. 1, pp. 535-59.
- Agustí DURAN i SANPERE, *Llibre de Cervera*, Tàrraga, Diputació Provincial de Lleida, 1972 [reimpr.: Barcelona, Curial, 1977].
- Rolf EBERENZ, *Schiffe an der Küsten der Pyrenäenhalbinsel. Eine kulturgeschichtliche Untersuchung zur Schiffstypologie und -terminologie in den iberoromanischen Sprachen bis 1600*, Berna-Frankfurt de Main, H. Lang-P. Lang, 1975.
- Francisco ELÍAS DE TEJADA, *Las doctrinas políticas en la Cataluña medieval*, Barcelona, Jaume Aymà, 1950.
- , *Historia del pensamiento político catalán*, Sevilla, Montejurra, vol. 1 (*Cataluña clásica*, 987-1479), 1963, 2 (*La Mallorca y la Menorca clásicas*, 1229-1479), 1964, i 3 (*Valencia clásica*, 1238-1479), 1965.
- Gabriel ENSENYAT i PUJOL, "Algunos préstamos otorgados a Pedro el Ceremonioso tras la anexión de Mallorca", *Mayurqa*, 21 (1985-1987): 121-31.
- Antonio ERA, "L'ordinamento organico di Pietro IV d'Aragona per i territori del cagliaritano", *Studi Ssassaresi*, 3 (1923): 1-71.
- , "Popolamento e ripopolamento dei territori conquistati in Sardegna dai catalano-aragonesi", *Studi Ssassaresi*, 6 (1928): 63-
- , "Provvedimenti per il ripopolamento di Sassari e di Alghero nel 1350-61", *VI Congrès d'Història de la Corona d'Aragó* [Sardenya, 1957], Madrid, 1959, pp. 551-62.
- Manuel Vicente FEBRER ROMAGUERA, "Los Bellvís: una dinastía mudéjar de alcadías generales de Valencia, Aragón y Principado de Cataluña", *Actas del III Simposio Internacional de Mudejarismo* [Terol, setembre de 1984], Terol, Instituto de Estudios Turolenses-CSIC, 1986.

- Cesáreo FERNÁNDEZ DURO, *La marina de Castilla desde sus orígenes y pugna con la de Inglaterra hasta la refundición en la armada española*, Madrid, El Progreso Editorial, 1894.
- Miquel FERRER i FLÓREZ, "La conquista de Mallorca por Alfonso III", *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, 30 (1947-1952): 274-88.
- M. Teresa FERRER i MALLOL, *Els sarraïns de la Corona Catalano-aragonesa en el segle XIV. Segregació i discriminació*, Barcelona, CSIC, 1987.
- , "Causes i antecedents de la guerra dels Dos Peres", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 63(4) (1987): 445-508.
- , *Organització i defensa d'un territori fronterer. La governació d'Oriola en el segle XIV*, Barcelona, CSIC, 1990.
- G. FORCHIERI, *Navi e navigazione a Genova nel Trecento. Il «Liber Gazari»*, Gènova, Università di Genova, Istituto di Medievistica (Collana Storica di Fonti e Studi diretta da Geo Pistarino, 17), 1974.
- Alan J. FOREY, *The Templars in the «Corona de Aragón»*, Londres, Oxford University Press (University of Durham Publications), 1973.
- , "The Militarisation of the Hospital of Saint John", *Studia Monastica*, 26 (1984): 75-89.
- , "Women and the Military Orders in the Twelfth and Thirteenth Centuries", *Studia Monastica*, 29 (1987): 63-92.
- , *The Military Orders from the Twelfth to the Early Fourteenth Centuries*, Londres, MacMillan (New Studies in Medieval History), 1992.
- Claude GAIER, "L'approvisionnement et le régime alimentaire des troupes dans le duché de Limbourg et les terres d'Outre-Meuse vers 1400", *Le Moyen Age*, 74 (1968): 551-75.
- Laura GALOPPINI, *Ricchezza e potere nella Sassari aragonese*, Càller, CNR, 1989.
- , "Vino e guerra: previsioni per il rifornimento di una campagna militare contro il regno di Granada (1329)", *III Col·loqui d'Història Agrària*, Barcelona, 1993 (en premsa).
- Alfonso GARCÍA GALLO, "Nuevas observaciones sobre la obra legislativa de Alfonso X", *Anuario de Historia del Derecho Español*, 46 (1976): 609-70.
- Arcadi GARCÍA i SANZ, "Les tradicions jurídic-marítimes medievals", *Miscellanea Barcinonensia*, 5 (1966): 7-28.
- , "Estudios sobre los orígenes del derecho marítimo hispano-mediterráneo", *Anuario de Historia del Derecho Español*, 39 (1969): 213-316.
- , *Història de la marina catalana*, Barcelona, Aedos, 1977.
- Wilhelm GIESE, "Waffengeschichtliche und -terminologische Aufschlüsse aus katalanischen literarischen Denkmälern des 14. und 15. Jahrhunderts", dins *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch. Miscel·lània d'estudis literaris, històrics i lingüístics*, Barcelona, 1936, vol. 1, pp. 33-67.

- Andrés GIMÉNEZ SOLER, "Expedición de Jaime II a la ciudad de Almería", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 2 (1903): 290-335 [Publicat després en llibre: *El sitio de Almería en 1309*, Barcelona, Tip. Casa Provincial de Caritat, 1904.
- , "La Corona de Aragón y Granada", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 3 (1905-1906): 101-34, 186-224, 295-324, 333-65, 450-76 i 485-96 i 4 (1907-1908): 49-91, 146-80, 200-25, 271-99 i 342-75. [Publicat després en llibre: *La Corona de Aragón y Granada. Historia de las relaciones entre ambos reinos*, Barcelona, Impr. Casa Provincial de Caritat, 1908.
- , "Caballeros españoles en África y africanos en España", *Revue Hispanique*, 13 (1905): 299-372 i 16 (1907): 56-69.
- , "El viaje de Pedro IV a Cerdeña en 1354", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 34 (1909): 88-93.
- , *Fernando el Católico*, Barcelona, Labor, 1941.
- Daniel GIRONA i LLAGOSTERA, *Itinerari del rei En Martí*, Barcelona, 1911-1912.
- Miquel GUAL DE TORRELLA, "Milicias cristianas en Berbería", *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, 89 (1973): 54-63.
- Piero E. GUARNERIO, "Un sirventese del Re Pietro IV d'Aragona intorno a Cagliari", *Archivio Storico Sardo*, 2 (1906): 434-436.
- Christian GUILLERÉ, *Diner, poder i societat a la Girona del segle XIV*, Girona, Ajuntament de Girona, 1984.
- , "Politique et société: les Jurats de Gérone, 1323-1376", actes del col·loqui *La ciudad hispánica durante los siglos XIII al XVI* [la Rábida-Sevilla, 1981], vol. 2, Madrid, 1985, pp. 1443-1463.
- Jacqueline GUIRAL, "Les marins ibériques en Méditerranée vus du Levant espagnol aux XVe et XVIe siècles", dins Rosalba RAGOSTA (ed.), *Le genti del mare Mediterraneo. Atti del XVII Colloquio Internazionale di storia marittima (Napoli, 28-31 gennaio 1980)*, Nàpols, Lucio Pirelli, 1981, vol. 1, pp. 643-74.
- Francis GUTTON, "La chevalerie militaire en Espagne (IV): L'Ordre de Montesa", *Cîteaux Commentarii Cistercienses*, 25 (1974): 97-136.
- Jacques HEERS, *Esclaves et domestiques au Moyen-Âge dans le monde méditerranéen*, París, Fayard, 1981 [trad. esp.: *Esclavos y sirvientes en las sociedades mediterráneas durante la Edad Media*, València, Ed. Alfons el Magnànim-IVEI, 1989].
- Jean-Jacques HÉMARDINQUER, "A propos de l'alimentation des marins. A). Sur les galères de Toscane au XVIe siècle", *Annales (Économies, Sociétés, Civilisations)*, 18 (1963): 1141-49 [i també dins IDEM (ed.), *Pour une histoire de l'alimentation*, París, A. Colin (Cahiers des Annales, 28), 1970, pp. 85-92.

- Mercedes VAN HEUCKELUM, *Spiritualische Strömungen an den Höfen von Aragon und Anjou während der Höhe des Armutsstreites*, Berlín-Leipzig, Walter Rothschild (Abhandlungen zur Mittleren und Neueren Geschichte, 38), 1912.
- H. J. HEWITT, *The Organization of War under Edward III (1338-1362)*, Manchester, Manchester University Press, 1966.
- Jocelyn N. HILLGARTH, *Ramon Llull and Llullism in the Fourteenth-Century France*, Oxford, Clarendon Press, 1971.
- Jean Claude HOCQUET, "Gens de mer à Venise: diversité des statuts, conditions de vie et de travail sur les navires", dins Rosalba RAGOSTA (ed.), *Le genti del mare Mediterraneo. Atti del XVII Colloquio Internazionale di storia marittima (Napoli, 28-31 genaiò 1980)*, Nàpols, Lucio Pironti, 1981, vol. 1, pp. 103-68.
- David JACOBY, "Les gens de mer dans la marine de guerre vénitienne de la mer Egée aux XIVe et XVe siècles", dins Rosalba RAGOSTA (ed.), *Le genti del mare Mediterraneo. Atti del XVII Colloquio Internazionale di storia marittima (Napoli, 28-31 genaiò 1980)*, Nàpols, Lucio Pironti, 1981, vol. 1, pp. 169-201.
- José JORDÁN DE URRÍES y AZARA, "Las ordinaciones de la corte aragonesa en los siglos XIII y XIV", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 7 (1911): 220-29 i 284-92.
- Meyer KAYSERLING, "Notes sur l'histoire des juifs d'Espagne: les juifs à Barcelone. Les juifs à Saragosse", *Revue des Études Juives*, 28 (1894): 109-17.
- Ludwig KLÜPFEL, *Die Beanten der aragonischen Hof und Zentrolverwaltung am Ausgange der 13. Jahrhunderts*, [trad. cat.: "El règim de la monarquia catalano-aragonesa en el segle XIII (I)", *Revista Jurídica de Catalunya*, 35 (1929): 195-226 i 289-327].
- , *Verwaltungsgeschichte des Königsreiches Aragon zu Ende des 13. Jahrhunderts*, Berlín-Stuttgart-Leipzig, 1915 [trad. cat.: "El règim de la monarquia catalano-aragonesa en el segle XIII (i II)", *Revista Jurídica de Catalunya*, 36 (1930): 298-331].
- Paul LACROIX, *Vie militaire et religieuse au Moyen Age et à l'époque de la Renaissance*, París, Didot, 1873².
- Miguel Angel LADERO QUESADA, *Castilla y la conquista del Reino de Granada*, Granada, Diputación Provincial, 1987.
- Robert LAFONT i Christian ANATOLE, *Nouvelle histoire de la littérature occitane*, 2 vols., París, Presses Universitaires de France, 1973 [trad. cat.: Barcelona, Dopesa (Pinya de Rosa, 8 i 9), 1973].
- Modesto LAFUENTE, *Historia general de España*, 30 vols., Madrid, 1850-1866.
- Jesús LALINDE ABADÍA, "Las instituciones de la Corona de Aragón en el siglo XIV", *VIII Congrès d'Història de la Corona d'Aragó [València, 1967]*, València, 1970, vol. 2-II, pp. 9-47.
- Frédéric C. LANE, "Salaires et régime alimentaire des marins vénitiens au début du XIVe siècle", *Annales E. S. C.*, 18 (1963): 133-38; també a IDEM, *Venice and History*, Baltimore, 1966; i també a Jean-

- Jacques HÉMARDINQUER (ed.), *Pour une histoire de l'alimentation*, París, Colin (Cahiers des Annales, 28), 1970, pp. 79-84.
- Pablo LARA IZQUIERDO, *Sistema aragonés de pesos y medidas. La metrología histórica aragonesa y sus relaciones con la castellana*, Saragossa, Guara, 1984.
- Albert LECOY DE LA MARCHE, *Les relations politiques de la France avec le Royaume de Majorque*, 2 vols., París, Ernest Leroux, 1892.
- María Luisa LEDESMA RUBIO, *Templarios y Hospitalarios en el Reino de Aragón*, Saragossa, Guara Editorial (Colección básica aragonesa, 37), 1982.
- Jacques LE GOFF, *Pour un autre Moyen Age*, París, Gallimard, 1978 [trad. esp.: *Tiempo, trabajo y cultura en el Occidente medieval*, Madrid, Taurus, 1983].
- Carlo LIVI, "La popolazione della Sardegna nel periodo aragonese", *Archivio Storico Sardo*, 34, 2 (1984): 23-130.
- Gabriel LLOMPART, "Gil de Lozano, señor de Martinell, y la vida cotidiana en las calas de Menorca medieval (1343-46)", *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 40 (1984): 165-86.
- , "La presunta conspiración mallorquina de Miquel Rullan contra Pedro IV de Aragón (1343)", *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 42 (1986): 79-110.
- Francesco LODDO CANEPA, "Note sulle condizioni economiche e giuridiche degli abitanti di Cagliari dal secolo XI al XIX", *Studi Sardi*, 10-11 (1950-1951): 228-336.
- Derek W. LOMAX, *La Orden de Santiago (1170-1275)*, Madrid, CSIC, 1965.
- , *Las Órdenes Militares en la Península Ibérica durante la Edad Media*, Salamanca, Instituto de Historia de la Teología Española (Subsidia, 6), 1976.
- Ferdinand LOT, *L'art militaire et les armées au Moyen Age en Europe et dans le Proche Orient*, 2 vols., París, Payot, 1946.
- Anthony Th. LUTTRELL, *The Hospitallers in Cyprus, Rhodes, Greece and the West, 1291-1440. Collected Studies*, Londres, Variorum Reprints, 1978.
- , *Latin Greece, the Hospitallers and the Crusades, 1291-1440*, Londres, Variorum Reprints, 1982.
- , "Hospitaller Life in Aragon: 1319-1370", dins Derek W. LOMAX i David MAcKENZIE (eds.), *God and Man in Medieval Spain. Essays in Honour of J. R. L. Highfield*, Warminster, Aris & Phillips, 1989, pp. 97-115.
- , "The Military and Naval Organization of the Hospitallers at Rhodes: 1310-1444", dins *Ordines Militares - Colloquia Torunensia Historica VI: Das Kriegswesen der Ritterorden im Mittelalter*, 1991, pp. 133-53.
- Josep M. MADURELL i MARIMON, "Vendes d'esclaus sards de guerra a Barcelona, en 1374", *VI Congrès d'Història de la Corona d'Aragó* [Sardenya, 1957], Madrid, 1959, pp. 285-89.

- , *El paper a les terres catalanes. Contribució a la seva història*, 2 vols., Barcelona, 1972.
- William H. McNEILL, *Plagues and Peoples*, Oxford, Blackwell, 1977 [trad. esp.: *Plagas y pueblos*, Madrid, Siglo XXI, 1984]
- , *The Pursuit of Power. Technology, Armed Force, and Society since A. D. 1000*, Chicago, University of Chicago Press, 1982 [trad. esp.: *La búsqueda del poder. Tecnología, fuerzas armadas y sociedad desde el 1000 d. C.*, Madrid, Siglo XXI, 1988].
- Gregori MAIANS i SISCAR, *Orígenes de la lengua española*, Madrid, 1737.
- Raoul MANSELLI, "La religiosità d'Arnaldo da Villanova", *Bulletino dell'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano*, 63 (1951): 1-100.
- , Arnaldo da Villanova, diplomatico, medico, teologo e riformatore religioso alla soglie del sec. XIV", *Humanitas*, 8 (1953): 268-79.
- , "Arnaldo da Villanova e i papi del suo tempo", *Studi Romani*, 7 (1959): 146-62.
- , "Spirituali e Beghini in Provenza", *Studi Storici dell'Istituto Italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano*, 31-34 (1959): 55-80.
- Maria MARSÀ i VILA, *Algunos elementos para el estudio de las relaciones comerciales entre Cagliari y Barcelona en la primera mitad del siglo XIV (libre de compres i vendes de Johan Benet, Càller, 1332-1338)*, Tesi de Llicenciatura inèdita, Universitat de Barcelona, 1977.
- , "Le relazioni commerciali tra Cagliari e Barcellona nella prima metà del sec. XIV", *Medioevo. Saggi e Rassegne*, 5 (1980): 65-103.
- José Luis MARTÍN RODRÍGUEZ, *Los orígenes de la Orden de Santiago (1170-1195)*, Barcelona, CSIC, 1974.
- Jesús-Ernest MARTÍNEZ FERRANDO, "Los correos de la curia regia en la Corona de Aragón a principios del siglo XIV", *Analecta Sacra Tarraconensia*, 17 (1944): 97-113.
- , *Jaime II de Aragón. Su vida familiar*, 2 vols., Barcelona, CSIC, 1948.
- , *Jaume II o el seny català*, Barcelona, Aedos, 1956.
- , "El exceso de población sarda en Menorca a fines del siglo XIV", *VI Congrés d'Història de la Corona d'Aragó* [Sardenya, 1957], Madrid, 1959, pp. 319-29.
- , *La tràgica història dels reis de Mallorca*, Barcelona, Aedos, 1960 [1979].
- , "Algunas noticias sobre la situación en el cabo de Logudoro con posterioridad a la victoria catalana de Alguer en 1354", dins *Studi storici e giuridici in onore di A. Era*, Pàdua, CEDAM, 1963, pp. 223-24.
- , *Baixa Edat Mitjana (segles XII, XIII, XIV i XV)*, dins Ferran SOLDEVILA i ZUBIBURU (dir.), *Història dels catalans*, vol. 3, Barcelona, Ariel, 1968.
- M^a de los Desamparados MARTÍNEZ SAN PEDRO, *La Crónica Latina de Jaime I*, Almería, 1984.

- , "Almería y la crónica latina de Jaime I", dins Emilio CABRERA (ed.), *Andalucía entre Oriente y Occidente (1236-1492). Actas del V Coloquio Internacional de Historia Medieval de Andalucía (1986)*, Còrdova, 1988, pp. 95-99.
- Carme M. MARUGAN i VALLVÉ, "El sitio de Almería de 1309: el desarrollo de la campaña militar", *Almería entre culturas (siglos XIII al XVI). Coloquio de historia*, Almería, 1990, pp. 171-86.
- Jaume MATAS i TORT (dir.), *El Atlas Catalán de Cresques Abraham. Primera edición con su traducción al castellano en el sexto centenario de su realización, 1375-1975*, Barcelona, 1975.
- Giuseppe MELONI, *Genova e Aragona all'epoca di Pietro il Cerimonioso*, 3 vols., Pàdua, CEDAM, 1971, 1976 i 1982.
- , "Sull'alleanza veneto-aragonesa all'epoca di Pietro il Cerimonioso", dins *Medioevo-Età Moderna. Saggi in onore del Prof. Alberto Boscolo*, Càller, Editrice Sarda Fossataro, 1972, pp. 101-17.
- , "Presenza di Saragozza nella spedizione di Pietro IV il Cerimonioso in Sardegna (1354-1355)", *Medioevo, saggi e rassegne*, 2 (1976): 65-76.
- , "Alghero tra Genova, Arborea, Milano, Catalogna. Nuovi documenti", dins IDEM, *Mediterraneo e Sardegna nel Basso Medioevo*, Càller, CNR-Istituto sui rapporti italo-iberici (Collana di studi italo-iberici, 13), 1988, pp. 69-98.
- , "Lo stagno di Decimo e alcuni avvenimenti del medioevo sardo-catalano. Il processo contro Gherardo di Donoratico", dins IDEM, *Mediterraneo e Sardegna nel Basso Medioevo*, Càller, CNR-Istituto sui rapporti italo-iberici (Collana di studi italo-iberici, 13), 1988, pp. 99-121.
- , "Geronimo Zurita. Note e prospettive sulla storiografia degli «Anales»", *XII Congrès d'Història de la Corona d'Aragó [Montpeller, 1985]*, Montpeller, 1990 [i també a IDEM, *Mediterraneo e Sardegna nel Basso Medioevo*, Càller, CNR-Istituto sui rapporti italo-iberici (Collana di studi italo-iberici, 13), 1988, pp. 135-48].
- Marion MELVILLE, *La vie des Templiers*, París, Gallimard, 1951 [reed. revisada i actualitzada: París, *idem*, 1974].
- Michael METZELTIN, "La marina mediterrànea en la descripció de Ramon Muntaner", dins Günter HOLTUS, Georges LÜDI i Michael METZELTIN (ed.), *La Corona d'Aragó i les llengües romàniques. Miscel·lània d'homenatge per a Germà Colon*, Tübingen, Gunter Narr Verlag, 1989, pp. 55-67.
- Timothy S. MILLER, "The Knights of Saint John and the Hospitals of Latin West", *Speculum*, 53 (1978): 709-33.
- Francesc A. MIQUEL, *La reina Blanca d'Anjou*, Barcelona, Dalmau (Episodis de la història, 197), 1975.
- Josep MIR, "Equipaje de un caballero aragonés (siglo XIV)", *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, 3 (1889-1890): 13-14.

- Joaquim MIRET i SANS, *Los vescontes de Bas en la illa de Sardenya. Estudi històric sobre los jutges d'Arborea de raça catalana*, Barcelona, La Catalana, 1901.
- , "Notes històriques de Sardenya anteriors a la dominació catalana"; *Archivio Storico Sardo*, 5 (1909): 3-19.
- , "Itinerario del rey Alfonso III de Cataluña IV de Aragón, el conquistador de Cerdeña", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 5 (1909-10): 3-15, 57-71 i 114-123.
- Luis MONREAL y TEJADA, *Ingeniería militar en las crónicas catalanas*, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres, 1971.
- Tomàs DE MONTAGUT i ESTRAGUÉS, *El Mestre Racional a la Corona d'Aragó (1283-1419)*, 2 vols., Barcelona, Fundació Noguera (Textos i Documents, 13 i 14), 1987.
- Manuel DE MONTOLIU i TOGORES, "Ramon Llull i Arnau de Vilanova", dins *Les grans personalitats de la literatura catalana*, vol. 2, Barcelona, Alpha, 1958, pp. 127-71.
- Mario MURINO, *Andar per mare nel Medioevo. Le antiche consuetudini marittime italiane*, Chieti, Vecchio Faggio Editore, 1988.
- Josefina MUTGÉ i VIVES, "L'ambaixada a Tunis de Guillem de Clariana i de Benet Blanques (1345)", dins *Miscel·lània de Textos Medievals*, vol. 4 (La frontera terrestre i marítima amb l'Islam), Barcelona, CSIC, 1988, pp. 163-219.
- Marçal OLIVAR i DAYDÍ, "Un nou manuscrit d'obres de Bernat Metge", *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, 6(9) (1920-1922) [1925]: 366-77 [i a IDEM, *Obra dispersa*. Llibre en homenatge en el seu 90è aniversari a cura de Francesc Fontbona i Amadeu-J. Soberanas i Lleó, Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 1991, pp. 43-58].
- , "Noves precisions sobre la infantesa de Bernat Metge", *Estudis de llengua i literatura catalanes*, 6 (1983): 61-84 [= vol. 3 de la *Miscel·lània Pere Bohigas*] [i també a IDEM, *Obra dispersa*. Llibre en homenatge en el seu 90è aniversari a cura de Francesc Fontbona i Amadeu-J. Soberanas i Lleó, Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 1991, pp. 111-29].
- Rafael OLIVAR i BERTRAND, *Un rei de llegenda. Frederic III de Sicília*, Barcelona, Aymà Ed. (Guió d'Or, 9-10), 1951.
- Antoni OLIVER, "El Beato Ramon Llull en sus relaciones con la escuela franciscana de los siglos XIII-XIV", *Estudios Lullianos*, 13 (1969): 51-65.
- Charles W. C. OMAN, *A History of the Art of War in the Middle Ages from 4th to the 14th Century*, Londres, 1898 [reed. revisada: Londres, 1924, 2 vols.]
- Pere ORTÍ i GOST, *Els molins reials del Rec Comtal de Barcelona durant la primera meitat del segle XIV*, Tesi de Llicenciatura inèdita, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1991.
- , "El forment a la Barcelona baix-medieval: preus, mesures i fiscalitat (1283-1345)", *Anuario de Estudios Medievales*, 22 (1992): 377-423.

- Giuseppe PALA, "Una nota sul ripopolamento di Sassari al tempo di Alfonso il Benigno", *Anuario de Estudios Medievales*, 10 (1980): 853-70.
- Bonifacio PALACIOS MARTÍN, *La coronación de los reyes de Aragón, 1204-1410. Aportación al estudio de las estructuras medievales*, València, Anubar, 1975.
- Antonio PALOMEQUE TORRES, "Contribución al estudio del ejército en los Estados de la Reconquista", *Anuario de Historia del Derecho Español*, 15 (1944): 206-351.
- Josep PERARNAU i ESPELT, *L'«Alia informatio beguinorum» d'Arnau de Vilanova*, Barcelona, Facultat de Teologia (Studia, Textus, Subsidia, II), 1978.
- , "El text primitiu de «De mysterio cymbalorum Ecclesiae» d'Arnau de Vilanova. En apèndix, el seu «Tractatus de tempore adventus Antichristi»", *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 7-8 (1988-89): 7-182.
- Geo PISTARINO, "Gente del mare nel Commonwealth genovese", dins Rosalba RAGOSTA (ed.), *Le genti del mare Mediterraneo. Atti del XVII Colloquio Internazionale di storia marittima (Napoli, 28-31 genaiò 1980)*, Nàpols, Lucio Pironti, 1981, vol. 1, pp. 203-90.
- Josep M. POU i MARTÍ, "Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes (siglos XIII-XV)", *Archivo Ibero-americano*, 11 (1918), 12 (1919), 14 (1920), 15 (1921), 18 (1922), 19 (1923), 20 (1923), 21 (1924), 22 (1924) i 23 (1925); després publicat en llibre: Vic, Ed. Seráfica, 1930 [reed. a cura d'A. ABAD, J. MARTÍ i Juana M. ARCELUS, Madrid, Ed. Colegio «Cardenal Cisneros», 1991].
- , "Jaime II de Aragón, el cardenal Mincio de Murrovalle, O.F.M., y Arnaldo de Vilanova", *Archivo Ibero-americano*, 20 (1923): 110-12.
- William H. PRESCOTT, *The History and Reign of Ferdinand and Isabela, Catholics Kings of Spain*, 3 vols., Londres, 1838 [nombroses reedicions] [trad. esp.: *Historia del reinado de los Reyes Católicos D. Fernando y Dª Isabel*, 3 vols., Madrid, 1845. Última reed. esp.: Madrid, Círculo de Amigos de la Historia, 1975].
- Michael PRESTWICH, *War, Politics and Finance under Edward I*, Londres, Faber and Faber, 1972 [reimpr.: Londres, Greg revivals, 1991].
- , "Cavalry Service in Early Fourteenth Century England", dins John GILLINGHAM i J. C. HOLT (eds.), *War and Government in the Middle Ages. Essays in Honor of J. O. PRESTWICH*, Woodbridge, Boydell Press, 1984, pp. 147-58.
- A. E. PRINCE, "The Payment of Army Wages in Edward III's Reign", *Speculum*, 19 (1944): 137-60.
- Evandro PUTZULU, "Schiavi sardi a Maiorca nella seconda metà del secolo XIV", *VI Congrès d'Història de la Corona d'Aragó* [Sardenya, 1957], Madrid, 1959, pp. 365-78 [inclòs també a *Studi storici e giuridici in onore di Francesco Loddo Canepa*, Florència, Sansoni, 1959].
- Luis QUEROL ROSO, *Las milicias valencianas desde el siglo XIII al XV. Contribución al estudio de la organización militar del antiguo reino de Valencia*, Castelló de la Plana, Sociedad Castellonense de Cultura (Obras de Investigación Histórica, 10), 1935.

- Joan REGLÀ i CAMPISTOL, *Francia, la Corona de Aragón y la frontera pirenaica. La lucha por el valle de Arán (siglos XII-XIV)*, 2 vols., Madrid, CSIC, 1951.
- Cosimo REHO, "L'ideale conoscitivo dell'uomo «spirituale» secondo Arnaldo da Villanova (1238-1311)", *Estudios Franciscanos*, 87 (1986): 993-1012 [el vol. constitueix la *Miscel·lània P. Basili de Rubí*].
- Gonçal de REPARAZ, *Catalunya a les mars. Navegants, mercaders i cartògrafs catalans de l'Edat Mitjana i del Renaixement*, Barcelona, Mentora, 1930.
- Antoni RIERA i MELIS, *La Corona de Aragón y el reino de Mallorca en el primer cuarto del siglo XIV*, vol. 1 (*Las repercusiones arancelarias de la autonomía balear. 1298-1311*), Madrid-Barcelona, CSIC, 1986.
- , "El regne de Mallorca en el context internacional de la primera meitat del segle XIV", dins *Homenatge a la memòria del Prof. Dr. Enlío Sáez. Aplec d'estudis dels seus deixebles i col·laboradors*, Barcelona, Universitat de Barcelona-CSIC, 1989, pp. 45-68.
- , "La construcció naval a Catalunya a les vespres dels grans descobriments geogràfics (1350-1450)", *Revista d'Història Medieval*, 3 (1992): 55-78.
- Jaume RIERA i SANS, "Cresques Abraham, judío de Mallorca, maestro de mapamundis y de brújulas", dins J. MATAS i TORT, (dir.), *El Atlas Catalán de Cresques Abraham. Primera edición con su traducción al castellano en el sexto centenario de su realización, 1375-1975*, Barcelona, 1975., pp. 14-22.
- Jonathan RILEY-SMITH, *The Knights of Saint John in Jerusalem and Cyprus, c. 1050-1310*, Londres, MacMillan - L. Butler (A History of the Order of the Hospital of Saint John of Jerusalem, vol. 1), 1967.
- Martí DE RIQUER (ed.), *Obras de Bernat Metge*. Edición crítica, traducción, notas y prólogo por ———, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1959.
- , *Història de la literatura catalana*, vol. 1, Barcelona, Ariel, 1964 [Segona edició corregida: Barcelona, Ariel, 1980].
- , *L'arnès del cavaller. Armes i armadures catalanes medievals*, Barcelona, Ariel, 1968.
- Josep M. ROCA, *Johan I d'Aragó*, Barcelona, Institució Patxot, 1929.
- Francesca ROCA i SOLÀ, *La regulación de la vida ciudadana por el municipio de Barcelona (1300-1350)*, Tesi de Llicenciatura inèdita, Universitat de Barcelona, 1975.
- Mateu RODRIGO LIZONDO, "La Unión valenciana y sus protagonistas", *Ligarzas*, 7 (1975): 133-66.
- David ROMANO, "Los hermanos Abenmenassé al servicio de Pedro el Grande de Aragón", dins *Homenaje a Millás Vallicrosa*, vol. 2, Barcelona, 1956, pp. 243-92.
- , "Los funcionarios judíos al servicio de Pedro el Grande de Aragón", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 33 (1969-1970): 5-41.

- , "Judíos escribanos y trujumanes de árabe en la Corona de Aragón (reinados de Jaime I a Jaime II)", *Sefarad*, 38 (1978): 71-105.
- Jordi RUBIÓ i BALAGUER, "Sobre els orígens de l'humanisme a Catalunya", *Bulletin of Spanish Studies*, 24 (1947): 88-99 [i dins IDEM, *Obres*, vol. 8, Barcelona, Generalitat de Catalunya -Abadia de Montserrat, 1990, pp. 29-44].
- Antoni RUBIÓ i LLUCH, "La cultura catalana en el regnat de Pere III", *Estudis Universitaris Catalans*, 8 (1914): 219-47.
- Vicent SALAVERT i ROCA, "El Tratado de Anagni y la expansión mediterránea de la Corona de Aragón", *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, 5 (1952): 209-360 [publicat també en tirada a part: Saragossa, Impr. "Heraldo de Aragón", 1952].
- , *Cerdeña y la expansión mediterránea de la Corona de Aragón (1297-1314)*, 2 vols., Madrid, CSIC, 1956.
- , "Los motivos económicos en la conquista de Cerdeña", *VI Congrès d'Història de la Corona d'Aragó* [Sardenya, 1957], Madrid, 1959, pp. 433-45.
- Josep M. SALRACH i Eulàlia DURAN, *Història dels Països Catalans. Dels orígens a 1714*, 2 vols., Barcelona, EDHASA, 1981.
- Regina SÁINZ DE LA MAZA LASOLI, *La Orden de Santiago en la Corona de Aragón*, vol. 1 (*La Encomienda de Montalbán, 1210-1327*) i vol. 2 (*La Encomienda de Montalbán bajo Vidal de Vilanova, 1327-1357*), Saragossa, CSIC, 1980 i 1988.
- i Eulalia SINTAS MARTÍNEZ, *La Orden de San Jorge de Allama. Aproximación a su historia, con un informe arqueológico*, Barcelona, CSIC, 1990.
- Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ, "La fiscalidad catalano-aragonesa y las aljamas de judíos en la época de Alfonso IV (1327-1336): los subsidios extraordinarios", *Acta Mediaevalia*, 3 (1982): 93-141.
- , "Guerra y alimentación: la provisión de cereal para el ejército catalano-aragonés durante la proyectada expedición granadina de Alfonso el Benigno (1329-1331)", *I Col·loqui d'Història de l'Alimentació a la Corona d'Aragó (Edat Mitjana)* (novembre 1991), Barcelona, 1993 (en premsa).
- Álvaro SANTAMARÍA ARÁNDEZ, "Cautivos genoveses en Mallorca durante las campañas sardas de 1353-1355", *Anuario de Estudios Medievales*, 5 (1968): 501-16.
- , "Mallorca, del medioevo a la modernidad", dins J. MASCARÓ i PASARIUS (coord.), *Historia de Mallorca*, vol. 3, Ciutat de Mallorca, 1970, pp. 1-360.
- , "Mallorca en el siglo XIV", *Anuario de Estudios Medievales*, 7 (1970-71): 165-238.
- , "Tensión Corona de Aragón - Corona de Mallorca. La sucesión de Sancho de Mallorca (1318-1326)", dins *En la España medieval. Estudios en memoria del Profesor D. Salvador de Moxó*, vol. III-2, Madrid, Universidad Complutense, 1982, pp. 423-95.

- Francesco SANTI, "Gli «Scripta Spirituality» di Arnau de Vilanova", *Studi Medievali*, 26 (1985): 977-1014 [traduït al català a IDEM, *Arnau de Vilanova. L'obra espiritual*, València, Diputació Provincial de València (Història i Societat, 5), 1987, pp. 245-81].
- , *Arnau de Vilanova. L'obra espiritual*, València, Diputació Provincial de València (Història i Societat, 5), 1987.
- Pere SANTONJA, "Arnau de Vilanova i el pensament jueu", *Estudi General*, 9 (1989): 97-104 [= *El debat intercultural als segles XIII i XIV. Actes de les I Jornades de Filosofia Catalana*, Girona, 25-27 d'abril de 1988].
- Esteban SARASA SÁNCHEZ, "La financiación de las tropas castellanas de Don Enrique de Trastámara en su intervención a favor del rey de Aragón en la guerra de los Dos Pedros", dins María del Carmen CARLÉ, Hilda GRASSOTTI i Germán ORDUNA (eds.), *Estudios en homenaje a Don Claudio Sánchez Albornoz en sus 90 años*, vol. 4, Buenos Aires, Instituto de Historia de España (Anexos de Cuadernos de Historia de España), 1986, pp. 529-34.
- Marina SCARLATA, "Ciume e maestranze addette alle galere regie nel XIV-XV secolo", dins Rosalba RAGOSTA (ed.), *Le genti del mare Mediterraneo. Atti del XVII Colloquio Internazionale di storia marittima (Napoli, 28-31 gennaio 1980)*, Nàpols, Lucio Pironti, 1981, vol. 1, pp. 561-73.
- , "L'approvvigionamento alimentare di una nave negli scali mediterranei del XIV secolo", *Archeologia Medievale*, 8 (1981): 305-10.
- Hans SCHADEK, "Die Familiaren der sizilischen und aragonischen Könige im 12. und 13. Jahrhundert", *Spanische Forschungen der Görresgesellschaft*, 26 (1971): 201-348.
- , "Los familiares valencianos de la Corona de Aragón en el siglo XIV", *I Congrès d'Història del País Valencià*, vol. 2, València, 1971, pp. 513-17.
- , "Die Familiaren der aragonesischen Könige des 14. und des beginnenden 15. Jahrhunderts", *Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens*, 32 (1988): 1-147.
- Karl SCHWARZ, *Aragonische Hofordnungen im 13. und 14. Jahrhundert. Studien zur Geschichte der Hofämter und Zentralbehörden des Königreichs Aragon*, Berlín-Leipzig, Walter Rotschild (Abhandlungen zur Mittleren und Neueren Geschichte, 54), 1914 [vegí's trad. parcial a l'esp. a cura de J. JORDÁN DE URRÍES y AZARA].
- Gabriel SECALL i GÜELL, *Les jueries medievals tarragonines*, Valls, Institut d'Estudis Vallencs (Estudis Vallencs, 14), 1983.
- Joan SERRA i VILARÓ, *Baronies de Pinós i Mataplana. Investigació als seus arxius*, 3 vols., Barcelona, Biblioteca Balmes, 1930, 1947 i 1950.
- Francesc SEVILLANO i COLOM, "Cautivos sardos en Mallorca (siglo XIV)", *Studi Sardi*, 21 (1968): 147-74.
- , "De la Cancillería de los reyes de Mallorca. 1276-1343", *Anuario de Historia del Derecho Español*, 42 (1972): 217-89.

- Pinuccia F. SIMBULA, "Note sull'alimentazione a bordo delle navi catalane nel Basso Medioevo", *I Colloqui d'Història de l'Alimentació a la Corona d'Aragó (Edat Mitjana)* (novembre 1990), Barcelona, en premsa [i a *Medioevo. Saggi e Rassegne*, 15 (1991): 221-42].
- Jaume SOBREQÜÉS i CALLICÓ, "Contribució econòmica del municipi de Barcelona a l'empresa de recuperació del regne de Mallorca per Pere el Cerimoniós (1343-1349)", *VIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó [València, 1967]*, vol. 3, València, 1973, pp. 291-302.
- Ferran SOLDEVILA i ZUBIBURU, "Sardenya en les cròniques de Bernat Desclot i Ramon Muntaner", *Archivio Storico Sardo*, 28 (1962): 207-21.
- , "Sardegna nella cronaca di Pietro il Cerimonioso", *VI Congresso Internazionale di Studi Sardi* [Càller, 1955], Càller, 1962, vol. 1, pp. 172-73.
- Arrigo SOLMI, "Le costituzioni del primo Parlamento sardo nel 1355", *Archivio Storico Sardo*, 6 (1910): 193-272.
- , *Studi storici sulle istituzioni della Sardegna nel Medioevo*, Càller, Soc. Stor. Sarda, 1917.
- Serafín M. SOTTO [comte de CLONARD], *Historia orgánica de las Armas de Infantería y Caballería Españolas desde la creación del Ejército permanente hasta el día*, 16 vols., Madrid, D.B. González, 1851-1859.
- Antonino DI STEFANO, *Federico III d'Aragona, re di Sicilia, 1296-1337*, Palerm, 1937 [2^a ed.: Bolonya, 1956].
- Marco TANGHERONI, "Vescovi e nomine vescovili in Sardegna (1323-1355). Ricerche", dins Riccardo CAPASSO (dir.), *Studi per la cronotassi dei vescovi delle diocesi d'Italia*, Pisa, Pacini, 1972, pp. 3-42 [i també a IDEM, *Sardegna mediterranea*, Roma, Il Centro di Ricerca (Fonti e studi del corpus membranorum italicarum, Prima Serie: Studi e ricerche, 23), 1983, pp. 167-208].
- , "Pisa e la Corona d'Aragona", *VIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó [València, 1967]*, vol. 2-III, València, 1973, pp. 145-76.
- José Ángel TAPIA GARRIDO, *Historia general de Almería y su provincia*, vol. 4 (*Almería musulmana, II (1172/1492)*), Almería, Cajal, 1988.
- Rafael TASIS i MARCA, *La vida del rei En Pere III*, Barcelona, Aedos, 1954 [1961^a].
- Joan-Baptista TORROELLA, *La jueria de Banyoles*, Girona, 1928.
- Lluís TRAMOYERES BLASCO, "El tratado de Agricultura de Paladio. Una traducción catalana del siglo XIV", *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, 25 (1911): 459-65.
- Josep TRENCHS i ÒDNA i Antoni M. ARAGÓ i CABANÑAS, *Las Cancillerías de la Corona de Aragón y Mallorca desde Jaime I a la muerte de Juan II*, Saragossa, CSIC (Folia Parisiensia, 1), 1983.
- Josep TRENCHS i ÒDNA, "De Alexandrinis. El comercio prohibido con los musulmanes y el papado de Aviñón durante la primera mitad del siglo XIV", *Anuario de Estudios Medievales*, 10 (1980): 237-320.

- , "Los correos regios bajo Jaime I", *Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita*, 45-46 (1983): 153-58.
- , "Correos y troters de Pedro el Grande: unas nuevas ordenanzas de la casa real", *Saitabi*, 36 (1986): 15-24.
- , *Casa, corte y caucillería de Pedro el Grande (1276-1285)*, Càller, Bulzoni, 1991.
- Antonio UBIETO ARTETA, *Historia de Aragón. Los pueblos y los despoblados*, 3 vols., Saragossa, Anubar, 1985.
- Anna UNALI, *Marinai, pirati e corsari catalani nel basso medioevo*, Bolonya, Capelli, 1983 [trad. cat.: *Mariners, pirates i corsaris catalans a l'època medieval*, Barcelona, La Magrana-IMHB, 1985].
- Ferran VALLS i TABERNER, "Ordinacions navals catalanes del segle XIV", dins IDEM, *Obras Selectas de Fernando Valls-Taberner*, vol. 2 (Estudios histórico-jurídicos), Madrid-Barcelona, CSIC, 1954, pp. 198-200.
- Charles VERLINDEN, *L'esclavage dans l'Europe médiévale*, 2 vols., Bruges - Gant, De Tempel – Universitat de Gant, 1955 i 1977.
- , "Gens de mer méditerranéens en Espagne et au Portugal (XIVe-XVIe siècles)", dins Rosalba RAGOSTA (ed.), *Le genti del mare Mediterraneo. Atti del XVII Colloquio Internazionale di storia marittima (Napoli, 28-31 genajo 1980)*, Nàpols, Lucio Pironti, 1981, vol. 1, pp. 625-42.
- Jaume VICENS i VIVES, *España. Geopolítica del Estado y del Imperio*, Barcelona, 1940.
- , "La economía de los países de la Corona de Aragón en la Baja Edad Media", *VI Congrés d'Història de la Corona d'Aragó* [Sardenya, 1957], Madrid, 1959, pp. 103-35; i també dins IDEM, *Coyuntura económica y reformismo burgués*, Barcelona, Ariel, 1974, pp. 59-98.
- Joan VICH i SALOM, *Aspectos históricos de la Casa Real de Mallorca*, Ciutat de Mallorca, Impr. Vich, 1948.
- Pere VIDAL, "Les juifs des anciens comtés de Roussillon et de Cerdagne", *Revue des Études Juives*, 15 (1887): 19-55 i 16 (1888): 1-23 i 170-203 [trad. cat. a cura d'Eduard FELIU: *Calls*, 2 (1987): 27-112].
- Jorge VIGÓN SUERODÍAZ, *El ejército de los Reyes Católicos*, Madrid, Ed. Nacional, 1968.
- Jaume VILAGELIU, *Estampes històriques de Sant Celoni*, Sant Celoni, Impr. Bilbeny, 1976².
- Johannes VINCKE, "Los familiares de la Corona Aragonesa alrededor de 1300", *Anuario de Estudios Medievales*, 1 (1964): 333-51.
- Vito VITALE, "Vita e commercio nei notai genovesi dei secoli XII e XIII (parte prima: La vita civile)", *Atti della Società Ligure di Storia Patria*, 72(1) (1949): 3-104.
- Carl Arnold WILLEMSSEN, "El cardenal Napoleó Orsini i Jaume II d'Aragó", *Estudis Universitaris Catalans*, 11 (1926): 89-109.

- , "El procés de Pere IV d'Aragó contra Jaume II de Mallorca", *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 23 (1930-1931): 225-32, 303-06 i 317-23.
- , "Der Untergang des Königreiches Mallorca und das Ende der Mallorkinischen Dynastie", *Spanische Forschungen der Görresgesellschaft*, 5 (1935): 240-96 [trad. esp.: *Ocaso del Reino de Mallorca y extinción de la dinastía mallorquina*, Ciutat de Mallorca, 1955].
- , "Der Kampf um das Val d'Aran. Ein Beitrag zur Geschichte der diplomatischen Beziehungen zwischen Aragon und Frankreich um die Wende vom 13. zum 14. Jahrhundert", *Spanische Forschungen der Görresgesellschaft*, 6 (1937): 142-224.
- , *Zur Genesis der Mittelalterlichen Hofordnungen mit besonderer Berücksichtigung der Leges Palatinae Jakobs II von Mallorca*, Staatl. Akademie zu Braunsberg, Personal- und Vorlesungsverzeichniss, 2° trim., 1940, pp. 3-40.
- , "Jakob II von Mallorca und Peter IV von Aragon (1336-1349)", *Spanische Forschungen der Görresgesellschaft*, 8 (1940): 81-198.
- A. R. WILLIAMS, "The Production of Saltpetre in the Middle Ages", *Ambix*, 22 (1975): 125-33.